

**narodno
oslobodilačka
vojska
jugoslavije**

**nikola anić
sekula joksimović
mirko gutić**

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT

Odgovorni urednik
pukovnik dr Uroš KOSTIĆ

Urednik i redaktor
pukovnik mr Jovan VUJOŠEVIĆ

Recenzenti
pukovnici Mehmedalija BOJIĆ, dr Uroš KOSTIĆ i mr Jovan VUJOŠEVIĆ

I z d a j e
VOJNOISTORIJSKI INSTITUT

pukovnik nikola anić
potpukovnik sekula joksimović
major mirko gutić

narodno oslobodilačka vojska jogoslaviје

**PREGLED RAZVOJA ORUŽANIH SNAGA
NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA
1941—1945.**

Beograd 1982.

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je rođena i rasla pod jedinstvenim prilikama; takvih primjera malo je u historiji ratovanja.

Tito

Generalni sekretar KPJ i vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije Josip Broz Tito

Ovo delo o Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije je pokušaj u jugoslovenskoj istoriografiji da se kompleksno prikazu nastanak i razvoj oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji 1941—1945. godine. Potreba za ovakvim delom bila je odavno uočena. Međutim, realizaciji toga poduhvata prišlo se tek kada se došlo u posed najvećeg dela arhivske građe i kada je izdat veći broj monografija, hronika, pregleda i širih rasprava o NOB-i, mada je za tri i po decenije objavljeno vrlo malo priloga koji se direktno tiču nastanka i razvoja oružanih snaga NOP-a.

Autori su nastojali da obrade celokupan nastanak i razvoj svih partizanskih odreda i operativnih jedinica — brigada, divizija, korpusa (operativne zone) i armija — vidova Mornarice i Vazduhoplovstva, jedinica rodova i službi, štabova i komandi, jedinica i organa vojnopozadinske vlasti, vojnih škola i kurseva, kao i partijsko-političkih organa. Date su sve veće vojne jedinice koje su postojale od početka ustanka 1941. do kraja rata — 15. maja 1945. godine.

Osim nastanka i razvoja oružanih jedinica, u knjizi su iznete i druge činjenice bitne za oružane snage NOP-a, da bi se, potpuno sagledali uslovi, uzroci i posledice njihovog nastajanja i rasta, kao i njihova povezanost sa vojnom i političkom situacijom i razvojem narodnooslobodilačke borbe u celini i posebno u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije. Stoga su zajedno sa nastankom i razvojem oružanih snaga obrađeni osnovne rukovođenja i komandovanja, ratna veština, školovanje kadrova, delovanje političkih organa, Partije i SKOJ-a.

Na kraju knjige, u tabelarnim pregledima, dati su osnovni podaci o partizanskim odredima, narodnooslobodilačkim brigadama (pukovima), divizijama, operativnim zonama, korpusima i organima vojnopozadinske vlasti. Osim toga, u knjizi se na kraju svakog perioda nalaze zbirni podaci o oružanim snagama NOP-a za sve zemlje i pokrajine, kao i ukupni pokazatelji za čitav narodnooslobodilački rat. Dati su podaci i o jedinicama jugoslovenskih narodnosti i stranih državljana, koje su bile u sastavu NOVJ.

Najveću teškoću predstavljao je nedostatak izvorne građe, posebno za partizanske jedinice i ustanove koje su formirane 1941.

godine. Zbog toga su autori koristili literaturu (istoriografsku, publicističku, memoarsku), a u pojedinim slučajevima vršene su i konsultacije sa učesnicima i akterima događaja. Velike teškoće su postojale i pri utvrđivanju podataka o postojanju pojedinih jedinica, vremenu formiranja, njihovom sastavu, nazivu i potčinjenosti, jer se u nekim izvorima, naročito u istoriografskoj literaturi, sretaju kontradiktorni podaci. Tako, na primer, Vrnjačko-trstenički partizanski odred se negde naziva odred (kao Vrnjački, onda Vrnjačko-trstenički), a negde se spominje kao bataljon Kraljevačkog partizanskog odreda. Ili, recimo, Moslavački partizanski odred formiran je 7. oktobra 1942, mada postoje podaci da je prvi put osnovan 30. avgusta 1941, dok se u drugim izvorima spominje kao Moslavačka partizanska grupa. Sličnih primera bilo je još za neke partizanske odrede, pa i za pojedine brigade. Na primer, spominje se Artiljerijska brigada 9. korpusa, iako je to bila korpusna artiljerijska grupa. Kritičkim razmatranjem svih izvora autori su nastojali da dođu do što tačnijih podataka.

Tokom rada vršene su višestruke provere podataka o oružanim snagama na osnovu važnijih publikacija i putem konsultacija sa radnicima pojedinih istorijskih instituta, kao i sa pojedinim naučnim radnicima. Za makedonske jedinice pomogli su nam akademici dr Mihailo Apostolski i dr Aleksandar Hristov. Podatke za slovenačke jedinice redigovao je pukovnik Zdravko Klanjšček, uz pomoć drugarice Rezke Traver, saradnika Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Tekst o oružanim snagama Kosova pregledao je i dao korisne primedbe Milutin Folić, a neke podatke o kosovsko-metohijskim jedinicama dobili smo od general-majora Dušana Lazića, dok je za crnogorske jedinice neke podatke dao pukovnik Dimitrije Brajušković. Svima se njima ovom prilikom zahvaljujemo.

Intenzivan rad je započet 1974. godine nakon što je Naučno veće Vojnoistorijskog instituta prihvatilo projekt i uključivanjem pukovnika Nikole Anića, koji je napisao uvod, I, III i IV glavu i zaključak, objedinio celokupan tekst i pripremio za štampu, obradio i sredio dokumentaciju i priloge, majora Mirka Gutića (II glava) i potpukovnika Sekule Joksimovića (deo I glave). Na sređivanju nekih priloga još je radio Bodin Vuletić uz izvesnu pomoć kšpetana I klase Radisava Nikolića. U početnoj, istraživačkoj fazi bio je angažovan i pukovnik Vitomir Grbac.

Autori

UVOD

U uslovima potpune dezorganizacije i haosa, nastalog slomom kraljevske jugoslovenske vojske i države u aprilskoim ratu 1941, te okupacijom i rasparčavanjem zemlje, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) s Josipom Brozom Titom sna čelu opredelila se za beskompromisnu oslobodilačku borbu. Time je preuzela istorijsku odgovornost za dalju sudbinu naroda i narodnosti Jugoslavije. Svoju odlučnost da nastavi borbu protiv agresora, CK KPJ je nedvosmisleno izrazio u danima raspada jugoslovenske vojske i države.

Revolucionarna strategija KPJ uoči drugog svetskog rata bila je osnovica njenog opredeljenja za borbu protiv okupatora radi nacionalnog i socijalnog oslobođenja. Rukovodstvu KPJ posle aprilskog sloma bilo je jasno da se samo strpljivim objašnjavanjima veoma teške situacije moglo ukazati na mogućnost i nužnost, puteve i perspektive efikasne oružane borbe protiv okupatora svim raspoloživim sredstvima. Osnovna programska koncepcija do rata — borba protiv fašizma, za demokratizaciju i odbranu nezavisnosti — posle okupacije prerasla je u široku političku platformu borbe protiv okupatora za oslobođenje zemlje i revolucionarni preobražaj društva. „Za KPJ bio je to onaj trenutak koji je označio neminovnost historijske smjene vodećih klasnih snaga u jugoslovenskom društvu.”¹

Jugoslavija je u aprilskom ratu kao država razbijena, njena vojska razoružana i dobrim delom (oko 330.000) odvedena u zarobljeništvo. Jugoslovenska teritorija je okupirana i podeljena između nacističke Nemačke, fašističke Italije, carske Bugarske i hortijevske Mađarske. „Njenim narodima nametnut je najokrutniji okupacioni sistem. U taj su sistem bile inkorporirane znatne snage domaće buržoazije i stare državne strukture, dok su preostali dijelovi jugoslovenske državne teritorije bili od strane četiri osvajačke sile proglašeni oslobođeni i priključeni njihovim zem-

¹ Josip Broz Tito, predavanje u Političkoj školi SKJ Kumrovec, mart 1977, *Borba i razvoj KPJ između dva rata*, podlistak „Politike”, Beograd, 24. maj 1977, str. 37.

ljama. Kvislinzi su podstrekivali nacionalističke strasti i bratoubilačko istrebljenje, a okupacione sile primjenjivale su najokrutnije metode denacionalizacije, sve do masovnog iseljavanja stanovništva ..²

Okupatori su istovremeno pristupili stvaranju kolaboracionističkih državnih tvorevina: Nezavisna Država Hrvatska (NDH) i nedićevska Srbija, a bila je doneta odluka i o stvaranju „suverene i nezavisne“ Crne Gore pod pokroviteljstvom fašističke Italije, ali je to onemogućeno trinaestojulskim ustankom. Okupatori su nastojali da u najvećoj meri iskoriste postojeće nacionalne suprotnosti, nastale u Kraljevini Jugoslaviji, čime se nerešeno nacionalno pitanje još više zaoštrilo u uslovima okupacije, tako da je došlo do prave eksplozije nacionalnog i verskog šovinizma. Pored toga, okupatori su stavili pod svoju kontrolu sve državne rezerve hrane i druga dobra, kao i sve privredne izvore zemlje, te se odmah po okupaciji počela širiti glad, Jiaročito u pasivnim krajevima.

Dok su predstavnici razbijenog buržoaskog poretka i građanskih političkih stranaka preporučivali lojalno držanje prema okupatoru, odustajanje od svake borbe, KPJ je — kao jedina opštejugoslovenska partija koja je sačuvala svoje organizacije i koja nije priznala okupaciju i komadanje zemlje — pozivala na neodložnu i nepomirljivu borbu za stvaranje „slobodne bratske zajednice“ naroda i narodnosti Jugoslavije, kako je to stajalo u proglasu CK KPJ od 15. aprila 1941. Komunisti i skojevci su objašnjavali uzroke brze kapitulacije zemlje i planove okupacionih sila, ulivali samopouzdanje, privlačili antifašiste i rodoljube za borbu. Istovremeno, oni su slobodarske i revolucionarne tradicije jugoslovenskih naroda i narodnosti oživljavali i usmeravali u pravcu priprema za oružanu borbu i stvaranje ustaničkih jedinica.

Stvaranju oružanih formacija pristupilo se u krajnje nepovoljnim uslovima: sa veoma skromnim naoružanjem, bez ratne opreme i hrane, bez obučenog vojnog kadra, bez operativne veze sa savezničkim armijama, bez ikakve pomoći sa strane, bez uzora u međunarodnoj oslobodilačkoj i revolucionarnoj praksi. Bilo je nužno početi sopstvenim snagama i sredstvima, pronaći najprikladniji put za stvaranje oslobodilačke armije, saobražen jugoslovenskim prilikama i mogućnostima. Jedina realna snaga i oslonac u takvim uslovima bila je KPJ sa oko 8.000 članova (do ustanka oko 12.000) i preko 30:000 skojevaca.

U razradi osnovnih pitanja nastojanja, karaktera i uloge oružanih jedinica, Partija je ukazivala na perspektive oružane borbe, čiji će ishod biti pored oslobođenja zemlje i stvaranje nove Jugoslavije. „Borba protiv okupatora mogla bi biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije. A da bi u borbi učestvovali svi narodi oni su, razumije se, morali unaprijed znati kakva će biti njihova sudbina poslije istjerivanja okupatora. Dalje, ni radnici, ni seljaci, ni napredna inteligencija ne bi dobrovoljno ušli u borbu, da tamo umiru i podnose najveća stradanja, a da unaprijed ne znaju da će ta borba donijeti novo,

² Isto, str. 41.

pravednije društveno uređenje. Ova pitanja bila su među osnovnim elementima pri razrađivanju naše vojne i političke revolucionarne strategije i taktike oslobodilačkog rata i narodne revolucije" — istakao je Tito u svom referatu povodom desetogodišnjice JNA.³

NARODI JUGOSLAVIJE: Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Vojvodine, Vi koji se borite i ginete u borbi za svoju nezavisnost znajte, da će ta borba biti okrunjena sa uspjehom, pa ma vi sada sa nadmoćnim neprijateljem i podlegli u toj borbi. Ne klonite duhom, zbijte čvršće svoje redove, dočekujte uzdignute glave i najteže udarce. Komunisti i čitava radnička klasa Jugoslavije ustrajati će do konačne pobjede, u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača. Ne klonite duhom ni onda ako u toj borbi vremenom i podlegnete, jer će se iz ovog krvavog imperijalističkog pokolja rađati novi svijet, zbrisati će se zauvijek korijeni imperijalističkih ratova i nacionalnog porobljavanja. Stvorit će se na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna bratska zajednica.

RADNICI I RADNICE JUGOSLAVIJE!

Nad radničkom klasom Jugoslavije nadviše se crni oblaci. Najgori neprijatelji radničke klase provalili su u našu zemlju i zavode najcrniju reakciju. Ti isti koji drže u svirepom kapitalističkom ropstvu njemačku i italijansku radničku klasu koji porobiše mnoge narode i proliše mora krvi kako svoga tako i drugih radničkih naroda. Pred licem ovim teških časova radnička klasa Jugoslavije treba da se nađe jedinstvena i zbijenih redova. Ne treba se plašiti nikakvog terora i progona. Mi smo na to navikli, progonili su nas svi režimi u toku ovih 20 godina, ali radnička klasa na delu sa svojom avangardom — komunističkom partijom postala je još jača. Naša je dužnost da u ovim sudbonosnim danima sačuvamo svoju hladnokrvnost, da još odlučnije učvršćujemo svoje redove, da radimo uporno na osvajanju i okupljanju radničkih masa — vodeći ih u borbu za njihove svakodnevne interese, u borbu za bolju i sretniju budućnost.

ŽIVILO BRATSTVO I SLOGA NARODA JUGOSLAVIJE U BORBI ZA SVOJU SLOBODU I NACIONALNU NEZAVISNOST!

ŽIVILO BRATSTVO I SLOGA SVIH NARODA NA BALKANU PROTIV IMPERIJALISTIČKIH OSVAJAČA I NACIONALNIH UGNJETAČA!

ŽIVIO SOVJETSKI SAVEZ NADA SVIH UGNJETENIH I POROBLJENIH!

ŽIVILA KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE!

15 aprila 1941

**CENTRALNI KOMITET
KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE**

Proglas CK KPJ od. 15. aprila 1941.

Za nastanak i razvoj oružanih snaga, opštenarodni, oslobodilački i revolucionarni (karakter rata i njegovi ciljevi (nacionalno oslobođenje li borba protiv povratka na staro) imali su neprekidani i odlučujući značaj. Jasna politička perspektiva i vojnostrategijska orijentacija oslobodilačkog rata, podrška većine stanovništva koje je prihvatilo platformu NOB-a, usmeravajuća uloga KPJ i Josipa Broza Tita, generalnog sekretara KPJ i vrhovnog komandanta jugoslovenskih oslobodilačkih jedinica, snažno su se i po-

³ *Vojnopolitički glasnik*, br. 9/1951, str. 5.

zitivno odražavali na proces stvaranja i jačanja oružanih formacija.

Osnove vojnoorganizacijskih priprema za oslobodilačku borbu postavljene su na sednicama CK KPJ 8. i 10. aprila 1941, naročito na Majskom savetovanju KPJ u Zagrebu 1941. Ikojom prilikom je Tito u svom referatu ukazao na najvažnija područja angažovanja partijskih organizacija u uslovima fašističke okupacije. Na Savetovanju je istaknuto da je KPJ jedina opštejugoslovenska društveno-politička snaga sposobna da organizuje i vodi narode i narodnosti Jugoslavije u borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje, da se ona nalazi pred izvršenjem svoje istorijske misije: „Pod vodstvom KPJ narodi će lizvojevati sebi slobodu, nezavisnost i bolju budućnost, jer je to životna zadaća i cilj avangarde proletarijata, Komunističke partije Jugoslavije.”⁴

Savetovanje je sva rukovodstva KPJ usmeravalo na organizovanje borbe protiv okupatora, na pružanje što masovnijeg otpora odvođenju naroda u radne logore i vrbovanje ljudi za odlazak na rad u Njemačkoj. Zaključeno je da Partija i nadalje deluje kao opštejugoslovenska politička snaga, bez obzira na raskomanost državne teritorije i granice između okupacionih zona i kvislinških „državnih” tvorevina u okupacionom sistemu. Osim toga, istaknuto je da se uspešna borba protiv fašističkih okupatora i kolaboracionista može voditi isključivo kao zajednička borba svih naroda i narodnosti Jugoslavije, pod rukovodstvom radničke klase i Komunističke partije, iz čega proizilazi da je stvaranje oružanih snaga bilo njihov zajednički zadatak i interes.

Na Savetovanju su utvrđeni osnovni pravci i oblici političkih i vojnih priprema za oružanu borbu. „Odlučili smo da se pri svim rukovodstvima KPJ formiraju vojni komiteti sa zadatkom da prikupljaju oružje, pripremaju ljudstvo za oružane formacije, organizuju obavještajnu službu itd.”⁵ Namesto ranije Vojne komisije, 10. aprila 1941. pri CK KPJ formiran je Vojni komitet na čelu sa Josipom Brozom Titom, sa zadatkom da rukovodi vojnim i organizacijskim pripremama za oružanu borbu i procesom stvaranja oružanih jedinica. Ubrzo isu se pojavili vojni komiteti pri gotovo svim centralnim, pokrajinskim, oblasnim, okružnim i mesnim partijskim komitetima čiji je zadatak bio da prikupljaju oružje, municiju i opremu i vrše političke, organizacijske i vojne pripreme za organizovanje oružane borbe i stvaranje oružanih jedinica.

U Srbiji je Vojni komitet počeo da radi pri Pokrajinskom komitetu u prvoj polovini maja, da bi ubrzo bili formirani odgovarajući organi pri svim okružnim partijskim komitetima. U Vojvodini je tada Vojni komitet pri pokrajinskom rukovodstvu imao 8 članova, a pri svim okružnim partijskim komitetima obrazovani su vojni komiteti. Početkom jula 1941. Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju formirao je Vojni komitet. U Hrvatskoj su vojni komiteti (komisije, povereništva) nastali totkom druge po-

⁴ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom II, knj. 2, str. 18.

⁵ J. B. Tito, predavanje u Kumrovcu, str. 45.

lovine aprila — juni, dok su njihove zadatke u Lici i Slavoniji obavljali partijski komiteti.⁶ Centralni komitet KP Slovenije 26. aprila 1941. reorganizovao je i proširio postojeću Vojnu komisiju, a na savetovanju KPS 1. juna 1941. u Ljubljani odlučeno je da svi partijski komiteti obrazuju vojne komitete ili poverenike, što je i učinjeno.⁷ Vojni komitet pri Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu osnovan je maja 1941, a ubrzo slični organi pri oblasnim, okružnim i mesnim partijskim rukovodstvima. U Bosanskoj krajini obrazovan je Oblasni vojni komitet, pri sreskim partijskim komitetima — vojna povereništva. Na području Prijedora i kostajničke opštine obrazovani su odbori za pripremu ustanka, na teritoriji Tuzle — Oblasno vojno rukovodstvo za tuzlansku oblast, a po srezovima — sreski vojni štabovi. Krajem aprila 1941. formirana je Vojna komisija pri KP KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, potom vojni komiteti pri svim okružnim i mesnim komitetima KP. Sekretar PK KPJ za Makedoniju Metodije Šatorov, pod uticajem BRP (k), odbio je da sprovodi liniju KPJ u Makedoniji, tvrdeći kako u Makedoniji nema uslova za oružanu borbu. Ipak su mnoge partijske organizacije samoinicijativno preduzele izvesne mere, pa su obrazovane vojne komisije za prikupljanje oružja, a juna 1941. i Vojna komisija pri PK KPJ za Makedoniju.

Sastav tih vojnih komiteta bio je veoma raznolik, ali najčešće su ih sačinjavali po jedan član partijskog komiteta ili po dva vojnički bolje obrazovana člana Partije. Ponegde su u vojne komitete uključivani i neki patriotski raspoloženi oficiri kraljevske jugoslovenske vojsike (Crna Gora). Na čelu vojnog komiteta, po pravilu, nalazio se sekretar partijskog rukovodstva. Unutar vojnih komiteta vršena je podela zaduženja prema konkretnim zadacima. U nekim partijskim organizacijama ustanovljeni su i tzv. vojni sektori, čiji je zadatak bio da sprovedu vojnoorganizacijske pripreme za oružanu borbu i stvaranje oružanih jedinica. Početkom ustanka vojni komiteti su, načelno, prerastali u vojne štabove za rukovođenje partizanskim odredima.

Među najvažnijim zadacima partijskih organizacija i vojnih komiteta bilo je prikupljanje oružja, municije i ratne opreme, što je trebalo sprovoditi bez odlaganja i odlučno u svim sredinama. Partijsko članstvo u jugoslovenskoj kraljevskoj vojsci imalo je zadatak da po svaku cenu izbegne zarobljeništvo fašističkih okupatora i da im ne predaje svoje naoružanje, a i da u tom smislu podstiče i ostale vojnike. Gotovo jednovremeno, ne čekajući direktive, partijske i skojevske organizacije su samoinicijativno pristupile prikupljanju oružja, municije i opreme na sve moguće načine: raznošenjem onog kojeg je ostavljala ili bacala razočarana i dezorijentisana jugoslovenska kraljevska vojska u povlačenju, upadima u vojne magacine pre ulaska okupacionih trupa i kupovinom gde god je za to bilo mogućnosti. Prikupljeno naoružanje sklanjano je van komunikacija, na sigurna i za oku-

⁶ U Srbu je to bio Revolucionarni odbor.

⁷ U Štajerskoj je, međutim, formiran Vojnorevolucionarni komitet.

patora teže dostupna mesta, ponegde i u partijske magacine. Stanovništvu je preporučivano da se ne odaziva naredbama okupatora i njegovih saradnika za predaju ratnog materijala.

Mada su uslovi za izvođenje ovih zadataka bili različiti a opasnosti iste, rezultati su bili neujednačeni. Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak pozvao je pripadnike jugoslovenske kraljevske vojske da svoje oružje odnose kućama i da ga skrivaju „pošto će im uskoro trebati”. Talko prikupljenim naoružanjem bilo je moguće naoružati sve članove Partije i SKOJ-a kao i većinu simpatizera, antifašista i rodoljuba koji su već prvih dana stupili u partizanske jedinice.⁸ Centralni komitet KP Hrvatske preduzeo je široku akciju s ciljem da se spreči da naoružanje kraljevske jugoslovenske vojske padne u ruke Mačekove zaštite, okupatora i ustaša. Najbolji rezultati postignuti su u Dalmaciji, Lici, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru.⁹ U Bosni i Hercegovini masovno je prikupljan i skrivan ratni materijal, po uputstvima KP ili samoinicijativno.¹⁰ Centralni komitet KP Slovenije 12. aprila 1941. naložio je partijskim organizacijama da se oružje prikuplja i sklanja na sigurna mesta. Partijska organizacija Ljubljane, npr., u gotovo svakoj ustanovi i radnoj organizaciji imala je svoje aktiviste koji su se starali o prikupljanju ratnog materijala.¹¹ U Srbiji, Vojvodini, Kosovu i Metohiji ta akcija je započeta odmah nakon kapitulacije i dala je dobre rezultate.¹² Mada je Šatorov, sekretar PK KPJ za Makedoniju, maja 1941. dostavio direktnu članovima KP da se oružje ne prikuplja a prikupljeno preda bugarskim okupatorima, partijske organizacije Prilepa, Tetova i drugih mesta organizovale su prikupljanje i sakrivanje ratne opreme, obaveštavajući Pokrajinski komitet da su postupile po datoj direktivi.¹³

⁸ Prikupljeno je 12.000 pušaka, 30 mitraljeza, oko 135 puškomitraljeza, 3 artiljerijska oruđa (top, haubica, minobacač), oko 50 sanduka ručnih bombi, oko 3 miliona puščanih metaka i druge ratne opreme. Batrić Jovanović, *Crna Gora u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, Vojno delo, Beograd 1960, str. 36—45.

⁹ Prikupljeno je oko 3.500 pušaka, 175 puškomitraljeza i mitraljeza, 194 sanduka ručnih bombi, 520 revolvera, 43.000 puščanih metaka i dr. Četrdeset prva, izdanje „Mlado pokoljenje”, Beograd 1961, str. 147. Šire o tome vidi članak: Nikola Anić, *Političke i vojne pripreme KPJ u organiziranju oružanog ustanka jugoslovenskih naroda i narodnosti 1941. godine*. „Časopis za suvremenu povijest”, Zagreb, III 1981, str. 7—30.

¹⁰ Prikupljeno je oko 2.850 pušaka, oko 30 mitraljeza i puškomitraljeza, 1 artiljerijsko oruđe, 80.000 puščanih metaka i dr. Pero Morača, *Jugoslavija 1941*, Beograd 1971, str. 122.

¹¹ U Sloveniji je sklonjeno oko 700 pušaka i 30 puškomitraljeza i mitraljeza. Vladimir Krivič, *Dobijena bitka za skrivanje oružja, Ustanak 1941*, knj. I, str. 235.

¹² U Srbiji je prikupljeno oko 3.700 pušaka, jedan top, 150 puškomitraljeza i mitraljeza, 960 revolvera, 75 sanduka puščanih metaka, 25 sanduka ručnih bombi i dr. Od toga u Vojvodini: 600—700 pušaka, 30 puškomitraljeza i mitraljeza, oko 500 ručnih bombi, oko 200 revolvera i 40 sanduka municije a na Kosovu: oko 400 pušaka, 3 puškomitraljeza i 100 revolvera.

¹³ Boro Mitrovski, *Uslovi za ustanak u Makedoniji 1941*, Vojnoistorijski glasnik (dalje: VIG), br. 4/1966, str. 130—135.

Uzev u celini, akcija KPJ na prikupljanju naoružanja, municije i druge ratne opreme od sredine aprila do kraja juna 1941 — zahvaljujući požrtvovanom i upornom radu organizacija KPJ i SKOJ-a — dala je značajne rezultate: prikupljeno je oko 22.750 pušaka raznih modela, oko 550 puškomitraljeza i mitraljeza, 274 sanduka ručnih bombi, oko 1.480 revolvera, preko 3 miliona i 100 hiljada puščanih i mitraljeskih metaka, 5 artiljerijskih oruđa i druga ratna oprema. „Bile su to relativno male količine oružja, ali dovoljno za početak, za uspjeh prvih oružanih akcija partizanskih odreda. Razumije se, u borbama su od neprijatelja oti- mane nove količine oružja.“¹⁴

Direktive i uputstva CK KPJ i nacionalnih rukovodstava bili su od presudnog značaja za postignuti uspeh, podstrek intenzivnijem radu oko prikupljanja i čuvanja naoružanja i opreme, s ciljem da se osiguraju što veće količine za opremanje oružanih jedinica koje su bile u procesu formiranja. Ujedno je insistirano na izgradnji tajnih skloništa i na evidentiranju ratnog materijala koji se nalazio kod stanovništva. Najbolje rezultate u tome postigle su one partijske i skojevske organizacije koje su hitnom i koordiniranom akcijom iskoristile period između raspada jugoslovenske kraljevske vojske i uspostavljanja okupacione vlasti. Nema sumnje da su znatno više mogle učiniti one organizacije koje su se nalazile na područjima razbijenih i demoralisanih jedinica, u blizini graničnih odseka i u zahvatu važnijih pravaca povlačenja, te u krajevima u kojima su organizacije KPJ i SKOJ-a imale jači politički uticaj.

Okupacione vlasti i trupe su preduzele brojne akcije sakupljanja naoružanja i vojne opreme s ciljem da se stanovništvo razoruža, primenjujući pri tome žestoke represalije. Oglašavani su česti pozivi i naredbe stanovništvu da okupacionim vlastima preda svu vojnu opremu, uz pretnju da će oni koji se ne odazovu biti najstrožije kažnjeni. Uprkos svim tim merama, rezultati razoružavanja stanovništva bili su daleko ispod očekivanja, što potvrđuju i brojni dokumenti okupacionih vlasti i komandi okupacionih jedinica.¹⁵

Od okupacije do izbijanja nemačko-sovjetskog rata gotovo u svim krajevima Jugoslavije odvijao se proces formiranja udarnih (borbenih ili pripremnih) grupa ili odreda, koji su, u stvari, bili jezgro budućih partizanskih odreda.

Udarne grupe su se različito nazivale (diverzantske grupe i desetine, oružane grupe, pa i čete). Iako su ponegde nastale odmah posle okupacije, njihova masovna pojava usledila je tek nakon Majskog savetovanja KPJ. Tako je u periodu od sloma jugoslovenske kraljevske vojske do napada Nemačke na SSSR

¹⁴ J. B. Tito, *Predavanje u Kumrovcu*, str. 45.

¹⁵ Jedni su izveštavali (Komanda nemačke 60. divizije) da se i (posle izvršenog pretraživanja ne može pouzdano tvrditi da je akcija uspešno završena. Drugi, kao ustaški general Lakša, žalili su se kako „razoružavanje pučanstva ne kreće nikako naprijed“, a treći su upozoravali kako je od naroda „s obzirom na ogromna prostranstva i konfiguraciju terena nemoguće oduzeti oružje“.

stvorena široka mreža udarnih, diverzantskih i sabotažnih grupa po gradovima i selima okupirane Jugoslavije.

Aktivnost tih grupa u okupiranim gradovima odvijala se u sprovođenju političko-propagandnih akcija, bojkotu mera okupacionih vlasti, diverzijama i sabotažama na PTT-linijama, komunikacijama, fabrikama i skladištima, cepanju plakata i paljenjem novina okupacionih vlasti, ispisivanju antifašističkih parola i simbola, izvođenju atentata protiv okupacionih funkcionera i kolaboracionista itd. Izvan gradova borbena aktivnost udarnih grupa bila je usmerena protiv pojedinih okupacionih vojnika i kolaboracionista, patrola, vozila, manjih posada, sve s ciljem da se izazovu nesigurnost i nemir u pozadini okupacionih snaga. Time su, ujedno, sticana dragocena borbena iskustva za dejstva partizanskih odreda. Grupe su bile različitog brojnog stanja (od 3—30 ljudi), zavisno od mesta formiranja, naoružanja i zadataka. U većini slučajeva bili su to omladinci i omladinke, naoružani lakim naoružanjem. Za uspeh i sudbinu udarnih grupa, naročito u gradovima, od presudnog značaja bili su dobra organizacija, veze sa stanovništvom, dovrtljivost, brzina i iznenađenje pri izvođenju akcija, kao i visoki borbeni i moralni kvaliteti njihovih pripadnika.

Posebna pažnja u pripremama za borbu je formiranje oružanih jedinica poklonjena je političkom obrazovanju i vojnoj obuci pripadnika udarnih, diverzantskih i drugih borbenih grupa, poglavito omladinaca koji nisu služili vojsku. Tom obukom rukovodili su vojni komiteti, odnosno povereništva. Na teren su upućivani članovi centralnih i pokrajinskih komiteta, kao i njihovi instruktori, da kontrolišu i pomažu sprovođenje tih mera u delo. Težište vojne obuke bilo je na rukovanju oružjem, a tamo gde su postojali uslovi — izvođena je taktička obuka i gađanje bojevom municijom. U Beogradu su pripadnici ilegalnih grupa na vašaškim strelištima sticali osnovne pojmove u rukovanju oružjem (pucajući iz vazdušnih pušaka).¹⁶ U Sloveniji su se pripadnici borbenih grupa, pored ostalog, obučavali i u prikupljanju podataka o uporištima i objektima neprijatelja i o kolaboracionistima, stičući prva znanja iz oblasti obaveštajne službe.¹⁷ U Bosni i Hercegovini, Lici, Kordunu, Baniji i drugim krajevima Hrvatske, vojna obuka se odvijala u izbegličkim centrima u koje se sklanjalo stanovništvo ispred terora okupatora i ustaša.¹⁸ Vojna obuka u partizanskim logorima i bazama u Dalmaciji i Gorskom kotaru bila je dobro organizovana; kroz nju su prolazili ne samo članovi Partije i SKOJ-a nego i oni koji su odbili služenje u domobranskim formacijama NDH.

¹⁶ Dr Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji*, Institut društvenih nauka, Beograd 1963, str. 65—70.

¹⁷ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945*, Vojaško zgodovinski institut JNA in Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1976, str. 82—86.

¹⁸ *Četrdesetprva*, str. 151.

Vojnu obuku su izvodili članovi Partije i SKOJ-a ili njihovi simpatizeri koji su služili vojsku Kraljevine Jugoslavije. U Crnoj Gori i nekim drugim krajevima za vojnu obuku su angažovani i pojedini aktivni i rezervni oficiri i podoficiri jugoslovenske kraljevske vojske. Nastava se izvodila na pogodnim mestima u blizini naselja, s celim ljudstvom ili po grupama.¹⁹

Paralelno s vojnom obukom, organizovani su i sanitetski tečajevi. Nastojalo se da se u sanitetskom pogledu obuču što veći broj devojaka, članica i simpatizerki SKOJ-a, kao i pripadnika udarnih i diverzantskih grupa, u pružanju prve sanitetske pomoći, koristeći pri tome iskustva iz predratnih dana. Tako je u Srbiji još u maju organizovano više ilegalnih sanitetskih tečajeva u gradovima. U Sloveniji se ta obuka u pružanju prve pomoći organizovala uporedo sa vojnom nastavom. Slična organizacija sprovedena je sa pripadnicima udarnih grupa u logorima i bazama izbeglica po Hrvatskoj. Ta obuka je izvođena u zbegovima Bosanske krajine i Hercegovine. U okviru opštih priprema za ustanak, naročito posle odstranjivanja Šatorova iz PK KPJ iza Makedoniju, partijske i skojevske organizacije formirale su tzv. zdravstvene odbore u svim većim mestima — Prilepu, Tetovu, Skoplju. Ti zdravstveni odbori su organizovali sanitetske tečajeve, radeći ujedno na prikupljanju i čuvanju sanitetskog materijala i njegovom upućivanju u partizanske jedinice.²⁰ I u ostalim oblastima Jugoslavije, uporedo sa sprovođenjem sanitetskih tečajeva, prikupljan je sanitetski materijal i smeštan u ilegalna skloništa.

Nastavu na sanitetskim kursevima držali su lekari, lekarski pomoćnici, studenti medicine i medicinske sestre članovi KP i SKOJ-a, kandidati KP i simpatizeri NOP-a, kao i iz redova onih koji su to izučavali i radili u kraljevskoj jugoslovenskoj vojsci.

Partija je nastavila rad na političkom i ideološkom obrazovanju kako svojih članova i skojevaca, tako i pripadnika udarnih, diverzantskih i sabotažnih grupa, što je upravo bila značajna ideološko-politička priprema za početak oružanog ustanka i ona je dala pozitivne rezultate.²¹

U periodu od sloma jugoslovenske kraljevske vojske do početka organizovanog ustanka otpor — koji se ispoljavao u vidu sabotaža i diverzija, prepada i zaseda, napada na manje delove neprijatelja, te u vidu veoma razvijene političko-propagandne aktivnosti pripadnika NOP-a — bio je od velikog značaja za sprovođenje priprema za oružanu borbu, za mobilizaciju patriotskih i revolucionarnih snaga za borbu protiv okupatora. Suočene s time, okupacione vlasti i komande bile su prinuđene da se od nevidljivih, ali žilavih ustanika obezbeđuju izgradnjom čitavog sistema manjih i većih posada i uporišta, posebnih jedinica za osiguranje komunikacija i objekata, kako bi sve stavili pod svoju kontrolu, da stignu svuda i brane sve, a to je stvorilo povoljne

¹⁹ Batrić Jovanović, n.d., str. 45—46.

²⁰ Dr. Georgi Kamčevski, *Sanitetska služba u NOB u Makedoniji*, VIZ, Beograd 1971, str. 16—29.

²¹ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 82—86.

uslove za početna dejstva i uspehe partizanskih odreda u julu 1941.

Sve te manifestacije otpora — bez obzira na to što nisu bile dovoljno povezane i koordinirane — u ukupnom efektu imale su veliki značaj za podizanje samopouzdanja i učvršćivanje vere pripadnika NOP-a u mogućnost uspešne borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih saradnika, za tok i nivo vojnih i organizacijskih priprema za pokretanje organizovane oružane borbe.

U vrlo složenim uslovima KPJ je uspešno sprovela pripreme za oružanu borbu i organizovanje oslobodilačkih jedinica, kako u pogledu prikupljanja potrebnih količina oružja i municije za akcije, tako i u pogledu stvaranja oružanih jedinica i obuke omladinaca u rukovanju oružjem i sticanju osnovnih vojnih znanja. Bilo je to utoliko značajnije što se odigralo u danima kada su sile Osovine bile na vrhuncu svoje moći i kada u porobljenoj Evropi nije bila zapažena organizovana antifašistička aktivnost. S druge strane, pripreme za oslobodilačku borbu u Jugoslaviji izvršene su u vreme kada su Berlin i Moskva još bili vezani paktom o nenapadanju između dve zemlje, sklopljenim u avgustu 1939, naime pre nemačkog napada na Sovjetski Savez.

Glava prva

*PARTIZANSKI ODREDI — OSNOVNI OBLIK
VOJNE ORGANIZACIJE U POČETNOJ ETAPI
NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA*

RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA NOP DO SAVETOVANJA U STOLICAMA

POČETAK ORUŽANE BORBE

Agresorske sile Nemačka i Italija, te njihovi sateliti Mađarska, Bugarska i NDH, neposredno pred izbijanje oružanih akcija u Jugoslaviji, imali su jake, moderno organizovane, tehnički dobro opremljene i obučene snage. Početkom jula 1941. u Jugoslaviji su se nalazile 4 nemačke, 12 italijanskih, 2 bugarske i 5 kvislinških (domobranskih) divizija, 10 mađarskih i 2 bugarske brigade, oko 20 samostalnih i preko 100 raznih policijskih bataljona — ukupno oko 400.000 vojnika.

U takvoj situaciji od presudnog značaja za pripremanje i pokretanje oružanog ustanka bilo je postojanje čvrsto organizovane revolucionarne KPJ pod rukovodstvom Josipa Broza Tita. Posle okupacije i komadanja zemlje KPJ je bila i ostala jedina opštejugoslovenska organizovana snaga. Ona se stavila na čelo narodnih masa u borbi za nacionalno i socijalno oslobođenje. U toku dvopomesečnog intenzivnog rada KPJ je izvršila značajan uticaj na politička kretanja u zemlji, na suzbijanje demoralizacije nastale u danima aprilskog sloma i osećanja bespomoćnosti pred okrutnim okupatorima. Ukazujući na put borbe kao jedinu realnu pretpostavku, KPJ je podizala borbeno raspoloženje naroda i njegovu odlučnost da se odupre okupatorskom režimu. Kao logičan produžetak tog kursa bila je odluka da se započne oružana borba protiv okupatora i njihovih pomagača.

Napadom nacističke Nemačke na SSSR međunarodna situacija je bitno izmenjena. Bila je to velika moralno-politička podrška jugoslovenskim narodima i narodnostima u njihovoj borbi protiv fašističkih okupatora. Na sam dan početka neprijateljstva, 22. juna, Politbiro CK KPJ je održao sednicu i u duhu donetih zaključaka izdao proglas antifašistima i rodoljubima, s pozivom na ustanak. CK KPJ 27. juna obrazovao je Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ) a za komandanta je određen generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito. Gotovo u isto vreme partijska rukovodstva u zemljama i pokrajinama Jugoslavi-

je donela su odluke da se ubrzaju pripreme za pokretanje oružane borbe.

i

Kada su pripreme uglavnom bile završene ili su se privodile kraju, 4. jula, na sednici Politbiroa CK KPJ, posle detaljne analize koju je Tito izložio, odlučeno je da se odmah krene sa oružanom borbom. U proglasu od 12. jula, upućenom narodima Jugoslavije, istaknuto je da se na teror okupatora odgovara „masovnim udarom po najosetljivijim tačkama“ neprijatelja i da se od okupirane i nepokorene Jugoslavije stvori „opsednuta tvrđava za fašističke osvajače“.

Pozivom na oružanu borbu, KPJ je bez kolebanja preuzela na sebe istorijsku odgovornost za sudbinu naroda i narodnosti Jugoslavije. Borba protiv okupatora i domaće izdajničke buržoazije bila je jedina alternativa. Komunisti su širom zemlje bili organizatori i nosioci otpora. „Tako je već 1941. godine u sudbonosnim danima za svijet, kada je hitlerovska čizma gazila Evropom, upravo Komunistička partija Jugoslavije, ona ista koju su u Kominterni gotovo već otpisali, bila ta koja je časno ispunila svoje obaveze prema svim narodima, pred svojom radničkom klasom, pred cijelim međunarodnim radničkim pokretom i slobodoljubivim čovječanstvom. Kada je Evropom vladao fašizam, kada se u njoj osim KPSS nije javljala nijedna partija, Komunistička partija Jugoslavije digla je svoju revolucionarnu zastavu i povelu radničku klasu, radne mase, narode i narodnosti u pobjedonosni narodnooslobodilački rat i socijalističku revoluciju. Time je na djelu časno ispunila svoj revolucionarni i internacionalistički dug...“¹

OPREDELENJE NA PARTIZANSKI RAT

U vreme kada je KPJ donela odluku za početak oružanog ustanka, okupatori su sa kolaboracionistima držali snažne vojne efektivne, dok je KPJ u procesu oslobodilačke borbe postupno stvarala oružane snage. Okupatori su zaposeli gradove, industrijske centre, izvore strategijskih sirovina, sve vrste komunikacija i druge za njih važne objekte. Teritorijalno obuhvatanje ostalog dijela zemlje vršili su preko administrativnog aparata slomljene države ili novih kolaboracionističkih tvorevina. Ipak, okupatori nisu bili u stanju da izvrše totalnu okupaciju zemlje, da je fizički posednu i permanentno kontrolišu.

Analizom stanja i uslova, u kojima se nalazila Jugoslavija, „Tito i rukovodstvo KPJ odlučno su se orijentisali na partizanski rat, ubeđeni da bi primena klasičnih oblika revolucionarne borbe radničke klase — demonstracije, štrajkovi, ustanci po gradovima, odnosno industrijskim centrima — u uslovima savremenog rata, omogućili okupatoru da se, već od početka, žestoko i krvavo razračunava sa najborbenijim delom naroda i radničke klase pod uslovima koji su za njega najpovoljniji“ — piše Edvard Kardelj, i nastavlja: „S druge strane pretpostavljalo se da će, nasuprot tome partizanski rat zahtevati od okupatora trošenje ogromnih snaga

¹ J. B. Tito, *Predavanje u Kumrovcu*, str. 41.

na širokim teritorijama, što bi znatno smanjilo njegovu snagu u borbi protiv oružanog ustanka. Sem toga, računalo se da će oblik partizanskog rata olakšati mobilizaciju boraca iz redova seljaka. U svakom slučaju, za Evropu je partizanski rat naroda Jugoslavije bio relativno novi oblik narodnooslobodilačkog i revolucionarnog rata . . ."²

Pošto je Politbiro CK KPJ na svojoj sednici od 4. jula izvršio analizu uslova za pokretanje oružanog ustanka, opredelio se da partizanski način borbenih dejstava bude osnovni početni oblik vođenja oružane borbe. Upravo to je opredeljivalo oblik vojnog organizovanja, polaznu fazu razvoja revolucionarne armije: „Za nas je partizanski rat bio polazna faza formiranja narodne revolucionarne armije ustanka koja će biti sposobna da samostalno, u ravnopravnosti sa armijama naših saveznika, učestvuje u donošenju konačnih odluka drugog svetskog rata uopšte i posebno u pogledu budućnosti Jugoslavije ... U izgradnji takvog koncepta armije Titova uloga je bila od dugoročnog istorijskog značaja . . .”³

KPJ se opredelila za ustanak koji je trebalo da preraste u opštenarodni oslobodilački rat, u početku sa partizanskim, a kasnije sa kombinovanim oblicima oružane borbe. „To je bio opštenarodni rat, ali dobro organiziran i vođen iz jednog centra, Vrhovnog štaba, sa kombinacijom partizanskog ratovanja sa frontalnim borbama, koje su bile uslovljene sa postojanjem slobodnih teritorija i formiranjem velikih vojnih jedinica . . .”⁴ Znači, radilo se o tome da je primenom partizanskog načina borbe trebalo pokrenuti narod na ustanak i stvoriti uslove da on izraste u opštenarodni oslobodilački rat.

Orijentacija na partizanski rat značila je da je KPJ odabrala najprikladniji način oružane borbe protiv okupatora i njegovih pomagača. Osim toga, samo oružanom borbom mogli su se realizovati vojno-politički ciljevi oslobodilačkog rata i revolucije. „Pripeliti u ovako maloj zemlji oružanu borbu onda kada su i najveće države i narodi padali pod udarcima ili bili pobjeđivani od Hitlerove ratne mašine, kad se ni u jednoj okupiranoj zemlji Evrope niko nije usudio dići na oružje” — ističe Tito — „nije li to specifičnost početka naše oslobodilačke i revolucionarne borbe . . .”⁵

Od samog početka KPJ je pored oružane borbe, podsticala i organizovala i druge oblike borbe i otpora oružanih snaga i stanovništva. U uvodniku „Biltena Vrhovnog štaba NOPOJ” 10. oktobra 1941. obraćajući se narodima Jugoslavije, Tito piše: „Pomognite sa svoje strane svim sredstvima borbu narodnooslobodilačkih snaga. Učinite sve da bi već danas dezorganizovali napore i mere neprijatelja u vašim mestima. Vršite masovne sabotaže, bacajte u vazduh sve za neprijatelja važne objekte. Javlajte narodnim snagama

² E. Kardelj: *Tito na istorijskim raskršćima*, Narodna armija, 25. V 1972.

³ E. Kardelj: *Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju*, VIG 3/1976, str. 94.

⁴ J. B. Tito, *Stvaranje i razvoj JNA*, Narodna armija, Beograd 1949, str. 39.

⁵ J. B. Tito: *Vojna djela*, knj. II, str. 228.

pozicije i pripreme okupatora. Onemogućite odvratnu rabotu petokolonaša i svih drugih izdajica — uništavajte ih na svakom koraku. Učinite sve da se i u vašem gradu neprijatelj unapred oseti izgubljenim i ugroženim svakog trenutka ..”⁶

Stoga se može tvrditi da je u NOR-u vladalo jedinstvo i međusobna povezanost oružane borbe i drugih oblika otpora okupatoru.

PARTIZANSKI ODREDI — OSNOVNI OBLIK ORUŽANIH SNAGA U POČETNOJ ETAPI NOP-a

Rukovodstvo KPJ je ocenilo da su partizanski odredi najpogodniji oblik vojne organizacije u početnoj fazi oružane borbe na celom jugoslovenskom prostoru za napade po svim strukturama okupacionog sistema, za razvlačenje neprijateljskih snaga i uspešno vođenje oružane borbe protiv nadmoćnijeg neprijatelja. Borbenim dejstvima su stvarani uslovi za političku mobilizaciju masa, a time i za neprekidan priliv novih boraca i dalji razvoj oružanih snaga.

Vrhovno rukovodstvo NOP-a dalo je direktive i uputstva partizanskim jedinicama, u kojima su — pored ostalog — izloženi principi organizacije i taktike partizanskog ratovanja, politički i vojni zadaci, kao i perspektive njihovog daljeg razvoja. Glavno uputstvo za formiranje i rad NOP odreda bio je članak J. B. Tita „Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda”, objavljen u prvom broju „Biltena Glavnog štaba NOPOJ” 10. avgusta 1941. U početku Tito govori o ciljevima NOP odreda: „Narodnooslobodilački partizanski odredi u svim oblastima Jugoslavije ... imaju glavni svoj cilj: oslobodjenje naroda Jugoslavije od okupatora i borba protiv domaćih okupatorskih agenata ...” jer „najveći neprijatelj slobode i nezavisnosti naših naroda jeste nemački fašizam, pa onda svi njegovi fašistički trabanti koji harače po našoj zemlji”.⁷ Tito precizno naznačava zadatke partizanskih odreda: „U toj opštoj borbi sa neprijateljem naših naroda partizanski odredi imaju mnogobrojne zadatke. Oni moraju rušiti sve objekte koji služe fašističkim osvajačima: železnice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja, oni moraju svim silama onemogućiti okupatore da oduzimaju seljacima žito, stoku i druge namirnice; rekvirirano žito, stoku i druge namirnice treba silom oduzeti okupatorima i razdeliti narodu, a potrebnu količinu zadržati za ishranu odreda. Partizanski odredi moraju onemogućiti ubiranje poreskih i drugih dažbina, jer u današnjem momentu sve to služi samo okupatorima za vođenje osvajačkih ratova i dalje ugnjetavanje naših naroda. Partizanski odredi moraju sa oružjem u ruci braniti naselja, gradove i sela od fašističkog zuluma, oni moraju štititi imovinu naroda od okupatorske pljačke.

Partizanski odredi moraju na svakom koraku uništavati fašističke odrede, naročito oficire i gestapovce, crne košulje itd. Is-

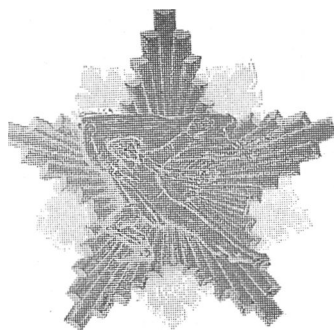
⁶ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 87.

⁷ Isto, str. 11.

to tako treba nemilosrdno uništavati njihove domaće agente, razne narodne izdajice i provokatore, koji u masama predaju u ruke fašističkih krvnika najbolje sinove naroda i koji služe kao verni psi okupatorima i terorišu naš narod.

Partizanski odredi moraju neumorno razvijati otpor naroda dižući narodne ustanke i stavljajući se na čelo tih ustanaka kao borbeno jezgro."⁸

O karakteru NOP odreda Tito je rekao sledeće: „Partizanski odredi zovu se narodnooslobodilački i zbog toga što to nisu borbene formacije bilo koje političke partije ili grupe — u konkretnom slučaju ni Komunističke partije, bez obzira na to što se komunisti bore u prvim redovima, već su to borbeni odredi naroda Jugoslavije u kojima treba da se bore svi rodoljubi sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uvjerenje . . .” Dalje, razrađujući ovu postavku, Tito ističe: „Politička linija partizanskih odreda mora biti — Narodnooslobodilački anti-fašistički front svih naroda Jugoslavije, bez razlike na politička i verska ubeđenja . . .”⁹

Spomenica 1941.

Partizanski odredi su formirani na teritorijalnom principu i bili su vezani za teritoriju na kojoj su nastali. Većinom su nosili nazive svojih krajeva u kojima su nastajali i dejstvovali ili imena istaknutih ratnika iz prošlosti, revolucionera i palih boraca NOR-a. Pri tome se naglašavalo da „pri stvaranju partizanskih odreda ne sme se biti tesnograd, već dati mogućnost široke inicijative za stvaranje partizanskih odreda”, dodajući da „već stvoreni partizanski odredi treba odmah da se povežu s mesnim i okružnim štabovima i stave pod njihovo rukovodstvo . . .” Polazeći od činjenice da su CK KPJ i Glavni štab NOPOJ usmeravali akcije partizanskih odreda, to je radi njihove efikasnosti podvučeno da je potrebno obezbediti jedinstvo vojne organizacije, pa je u tom smislu stavljeno do znanja da svi partizanski odredi sa svojim štabovima potpadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba NOPOJ.

Tako reći s početkom ustanka rukovodstvo NOP-a sagledavalo je dalji razvitak oružanih snaga oslobodilačke borbe, pa je

⁸ Isto, str. 11 i 12.

⁹ Isto.

Tito, u pomenutom članku, podvukao sledeće: „U slučaju povoljnih strategijskih i drugih okolnosti pri izvođenju krupnih operacija stvoriće se, prema potrebi, iz više partizanskih odreda krupne vojne jedinice . . .”¹⁰

Jezgro partizanskih odreda sačinjavali su članovi KPJ, SKOJ-a i njihovi simpatizeri, a popunjavalo ih je ljudstvo na principu dobrovoljnosti. Za borce NOP odreda usvojen je jedinstven naziv — *partizan*, ali se u početku u nekim krajevima Jugoslavije pojavljuje i naziv *gerilac*, a za odred — *gerilski*. Pri stupanju u odred, borački sastav je polagao zakletvu. U pismu štabovima partizanskih odreda, Tito je iz Beograda poslao tekst zakletve, sa sledećim obrazloženjem: „Da bi svački narodni partizan bio potpuno svestan svojih dužnosti narodnog borca, svoje velike misije na delu oslobođenja naroda, da bi vladala gvozdena disciplina i drugarsko samopožrtvovanje među partizanima, predlažemo, kao obavezno, da odmah svi partizanski odredi, ukoliko to već nisu učinili, polože sledeću zakletvu:

Mi, narodni partizani Jugoslavije, latili smo se oružja za nemilosrdnu borbu protiv krvoločnih neprijatelja koji porobiše našu zemlju i istrebljuju naše narode. U ime slobode i pravde našeg naroda, zaklinjemo se da ćemo disciplinovano, uporno i neustrahovano, ne štedeći svoje krvi i živote, voditi borbu do potpunog uništenja fašističkog osvajača i svih narodnih izdajnika...”¹¹

Kao amblem oslobodilačke borbe usvojena je crvena petokraka zvezda na kapi. Borci NOP odreda prvobitno su bili naoružani raznim vrstama oružja, ponajviše naoružanjem jugoslovenske kraljevske vojske prikupljenim u aprilskom ratu i u pripremama za oružani ustanak, a kasnije, pretežno, oružjem zaplenjenim od neprijatelja. Bilo je boraca i manjih jedinica koji nisu imali oružja, već su do njega dolazili u borbi, a u ustanku koristila su se i druga, čak najprimitivnija sredstva (sekira, vile i dr.). Osnovni izvor za snabdevanje partizanskih odreda bio je u narodu. Stanovništvo je dobrovoljnim davanjem snabdevalo partizanske odrede hranom, odećom i obućom, skrivalo i lečilo ranjenike i bolesnike.

U početku, pri formiranju, partizanski odredi nisu bili jaki, najčešće su brojali oko 100 boraca. Međutim, pojedini partizanski odredi brzo su izrastali u vojne formacije i do 1.000 boraca, pa i više. Do Savetovanja u Stolicama partizanski odredi su obično bili sastavljeni od partizanskih vodova i četa, jačine 20 do 50 boraca, a kasnije su bili bataljonskog sastava u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije.

Stvaranje partizanskih odreda, njihovo organizaciono, vojno i akciono osposobljavanje predstavljalo je izuzetno složen zadatak. Sve je to zavisilo od uslova u kojima su stvarani, snage i uticaja komunista, materijalnih mogućnosti i prilika, što se izražavalo u specifičnostima razvoja oružanih snaga u pojedinim krajevima Jugoslavije.

¹⁰ Isto, str. 13.

¹¹ Isto, str. 22. Sličan tekst zakletve polagali su partizani u Srbiji, Crnoj Gori, Sloveniji i u drugim pokrajinama Jugoslavije,

STVARANJE I RAZVOJ USTANIČKIH JEDINICA U POJEDINIM
ZEMLJAMA I POKRAJINAMA JUGOSLAVIJE
(JUL — SEPTEMBAR 1941)

SRBIJA

Od aprilskog rata do kraja juna 1941. partijska organizacija u Srbiji, (oko 2.200 članova Partije i 800 kandidata za članove Partije) pod rukovodstvom PK KPJ za Srbiju, obavila je obiman političko-organizacioni rad na neposrednim pripremama za početak oružanog ustanka i stvaranje ustaničkih oslobodilačkih jedinica. U duhu stavova Politbiroa CK KPJ od 22. juna, već je sutradan održan sastanak Biroa PK KPJ za Srbiju na kojem je odlučeno da se odmah pristupi formiranju partizanskih odreda i oružanih grupa radi izvođenja akcija protiv okupatora i njihovih pomagača. U pojedine krajeve Srbije upućeni su partijski instruktori, a formiran je i Sekretarijat KP sa zadatkom da rukovodi organizacijom i političkim radom u vezi sa pokretanjem oružanog ustanka i da prati nastajanje ustaničkih jedinica.

Na sednici Politbiroa CK KPJ od 4. jula, kada je doneta odluka o pokretanju ustanka, obrazovan je Štab NOP odreda Srbije, kasnije (4. septembra) preimenovan u Glavni štab NOP odreda, u koji su ušli Sreten Žujović, Rodoljub Čolaković, Filip Kljajić, Branko Krsmanović i Nikola Grulović. Oko 7. jula Glavni štab NOP odreda Srbije prebacio se iz Beograda u Aranđelovac.¹²

Do početka oružanog ustanka na teritoriji Srbije nalazilo se u formiranju ili je bilo stvoreno 7 partizanskih odreda. Prvi je formiran Valjevski partizanski odred 25. juna a potpuno oblikovan 11. jula; imao je Kolubarsku, Tamnavsku, Podgoršku i Rađevsku partizansku četu i štab odreda; pri formiranju je bilo oko 60 a do kraja avgusta preko 600 boraca. Formiranju Kraljevačkog odreda prethodio je izlazak iz Kraljeva grupe od 9 boraca na planinu Goč, 26. i 27. juna 1941, to je bilo jezgro ovog odreda, koji je 12. jula dobio svoj štab a definitivno oformljen 27. jula. U selu Gornja Trešnjevica, blizu Aranđelovca, formiran je 1. jula Štab 1. šumadijskog partizanskog odreda, a odluka o formiranju odreda i sastavu štaba doneta je 28. juna; u početku imao je 4 čete sa oko 100 boraca, da bi prvih dana septembra imao 238 boraca. U noći između 1. i 2. jula oko 40 partijskih aktivista, od kojih mnogi sa oružjem, prisustvovali su savetovanju na Kosmaju, kojom prilikom je odlučeno da se formira Posavsko-kosmajski partizanski odred (definitivno je oblikovan 31. jula), u početku je imao 4 čete — dve kosmajske i dve posavske, a posle Mladenovačku i Gročansko-podunavsku. Štab 2. šumadijskog partizanskog odreda imenovan je 3, a odred je formiran 7. jula u rejonu Smederevske Palanke; u početku je imao 3 čete — Palanačku, Orašku i Račansku, sa oko 100 boraca okupljenih u Markovačkoj Avliji, a uskoro su obrazo-

¹² Četrdeset prva, str. 120. Dr Venceslav Glišić, *Komunistička partija Jugoslavije u Srbiji 1941—1945*. Rad, Beograd 1975, I knj. str. 37.

vane Resavska i Moravska četa, tako da je odred krajem avgusta imao oko 300 boraca. Okružni komitet KPJ za Cačak 5. jula donosi odluku o stvaranju Cačanskog partizanskog odreda, koji je definitivno oformljen 12. jula. Na sastanku Okružnog komiteta KPJ za Užice, 7. jula, doneta je odluka o stvaranju Užičkog partizanskog odreda „Dimitrije Tucović”; prilikom formiranja u odred u bilo oko 150, a krajem avgusta — oko 300 partizana sa 8 partizanskih četa.¹³

Prvu organizovanu oružanu akciju u Srbiji izvela je Rađevska partizanska četa Valjevskog odreda, 7. jula u Beloj Crkvi.¹⁴

Posle događaja u Beloj Crkvi ubrzano je formiranje partizanskih odreda i ustaničke borbe zahvatile su gotovo celu Srbiju, naročito njen severozapadni deo, Šumadiju i dolinu Zapadne Morave. Na sastanku Glavnog štaba NOP odreda Srbije 14. jula u Aranđelovcu, razmatrane su — pored ostalog — mere za učvršćenje postojećih i stvaranje novih partizanskih odreda. Posle ovog sastanka pojedini članovi Glavnog štaba pošli su na teren i neposredno usmeravali učvršćenje oružanih formacija i kanalisanje akcija.

Zbog potrebe šire aktivnosti prema Beogradu i Šapcu, dotađanji Posavsko-kosmajski partizanski odred je reorganizovan odlukom Glavnog štaba Srbije od 31. jula, posle čega su formirana dva posebna — Posavski i Kosmajski partizanski odred. Na području Mačve, u selu Glušcima, 15. jula formiran je Mačvanski (Podrinjski) partizanski odred, koji je u početku imao 15 a kasnije 300 boraca svrstanih u pet četa. Kako je ovaj odred u avgustu imao oko 600 boraca, izvršena je njegova reorganizacija tako što su formirani dva bataljona — Pocerski i Mačvanski i jedna samostalna četa. Bataljoni Mačvanskog (Podrinjskog) partizanskog odreda su ujedno prvi u Srbiji, u čijem sastavu su dejsstvovalе čete a u četama — vodovi. Polovinom septembra odred je imao 1.500 boraca. Tako su na prostoru Valjeva, u Mačvi, Tamnavi, na širem prostoru Beograda i Kosmaja dejsstvovali Valjevski, Posavski, Mačvanski (Podrinjski) i Kosmajski partizanski odred, koji su početkom septembra 1941. imali 3.500 boraca.¹⁵

U slivu Zapadne Morave dejsstvovali su već formirani Užički, čačanski, Kraljevački i Kopaonički partizanski odred i više samostalnih partizanskih jedinica i borbenih grupa, tako da je tamo u septembru bilo oko 6.000 partizana.

U Šumadiji su dejsstvovali 1. i 2. šumadijski, Pomoravski i Kragujevački partizanski odred. Pomoravski odred osnovan je blizu Jagodine (sada Svetozarevo) 23. jula; imao je 4 čete sa oko 90 boraca a krajem avgusta oko 200. Kraće vreme postojao je i 2. pomoravski partizanski odred sa 11 borbenih i 9 radnih četa, ukupno 1.070 boraca. Kragujevački partizanski odred formiran je 5. avgusta u okolini Kragujevca: 62 borca svrstana u 3 čete, a ubrzo je

¹³ Nikola Ljubičić, *Užički partizanski odred „Dimitrije Tucović”*, VIZ, Beograd 1979, str. 31—34.

¹⁴ Taj dan se praznuje kao Dan ustanka naroda Srbije.

¹⁵ Ti odredi su razoružali oko 250 žandarma, zaplenili veliku količinu municije i oslobodili znatne delove ove teritorije, vodeći borbe nadomak Beograda.

narastao na 160 boraca. Do početka septembra ovi odredi su razoružali oko 100 žandarma, vodili borbe s nemačkim trupama i oslobodili prostranu teritoriju. Odredi u Šumadiji početkom septembra imali su oko 2.500 boraca.

Tokom jula i avgusta u istočnoj Srbiji formirani su Boljevački, Krajinski, Knjaževački, Ozrenski, Požarevački (od 15. septembra); Majdanpečki, Zviški partizanski odred. Bili su pod rukovodstvom okružnog partijskog komiteta, pošto sa Glavnim štabom nisu imali stalnu vezu. Njihova dejstva bila su naročito značajna u napadima na posade neprijatelja i komunikacije. Početkom septembra u partizanskim odredima istočne Srbije nalazilo se oko 1.500 naoružanih boraca.

U južnoj Srbiji, jula i avgusta formirani su Rasinski, Kukavički, Toplički i Vranjski partizanski odred. Tamo je početkom septembra obrazovan Svrljiški, a potom Babički partizanski odred. Svi su oni bili približnog sastava kao i drugi partizanski odredi u Srbiji. U ovom periodu u južnoj Srbiji bilo je oko 3.500 boraca.

Za dalji razvoj oružanih snaga u Srbiji od značaja je bilo savetovanje u Glavnom štabu NOP odreda Srbije u Dulenu, 16. septembra. Tada je ukazano na dalje jačanje ustaničkih jedinica, da se izvode veća i koordinirana dejstva više odreda radi povezivanja slobodnih teritorija, što je bilo u skladu sa naređenjem Glavnog štaba NOP odreda Jugoslavije, pokrenuto je i pitanje stvaranja većih jedinica — bataljona i da se na oslobođenim područjima stvaraju i učvršćuju narodnooslobodilački odbori.

Do kraja septembra oslobođeno je oko dve trećine Srbije. U tom vremenu formirano je 28, a posle reorganizacije ostala su 24 partizanska odreda sa ukupno oko 14.000 boraca.¹⁶ Slobodna teritorija je bila najveća u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, poznata kao Užička republika. Na tu teritoriju je sredinom septembra iz Beograda prešao komandant Glavnog štaba NOPOJ Josip Broz Tito sa članovima CK KPJ i drugim saradnicima, odakle je do 29. novembra rukovodio oslobodilačkim pokretom Jugoslavije. Uzev u celini, od udarnih i diverzantskih grupa i malih partizanskih odreda (formiranih u toku priprema ili na početku ustanka) postepeno su stvarani dobro organizovani partizanski odredi, raščlanjeni u vodove, čete i bataljone. Dok su bili mali, vršili su sitne svakodnevne akcije, a kad su brojno narasli, organizaciono se učvrstili i stekli neophodno naoružanje i iskustvo, prešli su na krupnije akcije, napadali su jače delove neprijatelja, oslobađali manja i veća naselja, pa i gradove, stvorivši na taj način prostranu slobodnu teritoriju.

Nalazeći se u Beogradu, potom na slobodnoj teritoriji zapadne Srbije, Glavni štab NOPOJ i Tito neposredno su uticali na razvoj ustanka i oružanih snaga u Srbiji. Zahvaljujući tome, ovde je najdoslednije primenjena i sprovedena opšta koncepcija CK KPJ o ustanku, formiranju i dejstvu ustaničkih oslobodilačkih jedinica. Uspešan razvoj ustaničkih jedinica u Srbiji imao je veliki vojno-politički značaj u ostalim zemljama i pokrajinama Jugoslavije.

¹⁶ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, izdanje Vojnoistorijskog instituta Beograd 1963, knj. I, str. 73.

Vojvodina

Na teritoriji Vojvodine, koja je aprila 1941. bila podeljena na nemačko i mađarsko okupaciono područje, a Srem je predat tzv. NDH, PK KPJ za Vojvodinu činio je velike napore da sprovede pripreme za oružani ustanak. Pošto je upućen proglas narodima Vojvodine, formiran je Štab NOP odreda Vojvodine, u koji su ušli Svetozar Marković Toza, Danilo Grujić i Žarko Turinski.¹⁷ Međutim, Pokrajinski komitet nije uspeo da ostvari potpun uticaj na tok početnog razvoja ustanka i stvaranje odgovarajuće vojne organizacije u Vojvodini. Tako su oružane jedinice na početku oformljavane izdvojeno u svakoj oblasti — Banatu, Bačkoj i Sremu, sa posebnim karakteristikama i intenzitetom.

Prema odluci Pokrajinskog komiteta na sednici u Petrovgradu (sada: Zrenjanin), oko 10. jula, trebalo je otpočeti sa stvaranjem partizanskih odreda svuda gde su za to postojali uslovi. U pojedinim gradovima i selima odlučeno je da se nastavi sa formiranjem udarnih i diverzantskih grupa u čiji bi sastav mahom ušli ljudi koji su spremni za izvršavanje raznovrsnih borbenih akcija. Rukovodstvo NOP odreda Vojvodine donelo je odluku da se pri okružnim komitetima Partije formiraju okružni partizanski štabovi, kao i vojni štabovi u srezovima umesto ranijih vojnih komiteta. Svaki štab je imao svoga komandanta i političkog komesara. Svi sreski vojni štabovi bili su potčinjeni okružnim partizanskim štabovima. Na početku je usvojen princip da svaki srez obrazuje sopstvenu partizansku jedinicu. Isto tako, prema odluci Pokrajinskog komiteta, pored stvaranja partizanskih odreda, trebalo je da se na čitavom prostranstvu Vojvodine organizuju sabotažne grupe. Broj na stanja partizanskih jedinica, pored drugih činilaca, bila su u direktnoj zavisnosti od konfiguracije terena i od količine oružja kojim se raspolagalo. U Banatu, npr., jedan od prvih partizanskih odreda bio je Petrovgradsko-stajićevski odred, koji je prilikom formiranja imao desetak boraca. Sastav odreda činili su većinom radnici. Od prve polovine jula nadalje u Banatu je formirano 12 manjih odreda sa ukupno oko 250 boraca, koji su do kraja septembra izveli oko 20 akcija. U avgustu je izvršena reorganizacija odreda (spajanjem 2—3 odreda u jedan). Tokom jula 1941. formiran je Štab partizanskih odreda za južnu Bačku, koji je pod svojom komandom imao tri manja partizanska odreda — Čuruški, Đurđevački i Žabaljski, stvoreni krajem juna. Sem toga, postojale su partizanske desetine. Imajući u vidu iskustva stečena prilikom paljenja žita, pokazalo se da vojne desetine kao organizaciona forma nisu bile najpogodnije, pa je odlučeno da se pristupi stvaranju diverzantskih grupa od 3—4 člana. Njihova aktivnost se protekla i na gradove. U Sremu je 9. septembra osnovan Fruškogorski partizanski odred, a radilo se i na stvaranju diverzantskih i udarnih grupa, dok je deo ljudstva, naročito kompromitovanih članova KPJ i SKOJ-a, prebacivan u Srbiju i istočnu Bosnu.

¹⁷ *Zbornik*, tom I, knj. 2, str. 100.

Opšta karakteristika celokupne vojne organizacije u Vojvodini bila je: partizanski odredi malih brojnih sastava, koje su sačinjavali komunisti i skojevci, te rodoljubi i simpatizeri NOP-a. Do Savetovanja u Stolicama, u Vojvodini je formirano 16 partizanskih odreda (od kojih je 10 rasformirano). Orijentacija na takvu formu vojnog organizovanja proistekla je iz specifičnosti vojvođanskog prostora i situacije nastale okupacijom i komadanjem zemlje. Međutim, početak oružanih akcija i pojava partizanskih jedinica i u ravnici bili su od velikog značaja za tok oružane borbe u ostalim zemljama i pokrajinama Jugoslavije.

Kosovo

Oružani ustanak i proces nastajanja oslobodilačkih jedinica na Kosovu odvijali su se u složenoj vojno-političkoj situaciji, izazvanoj aktivnošću italijanskog, nemačkog i bugarskog okupatora i nasleđem prošlosti. To je učinilo da se KPJ na Kosovu u početku orijentiše na formiranje oružanih jedinica koje će izvoditi manje akcije (sabotaže i diverzantska dejstva na komunikacijama, likvidiranje špijuna, prikupljanje oružja, politički rad među stanovništvom). Krajem juna 1941. u Vitimirici (kod Peći) održano je savetovanje Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, kojom prilikom je odlučeno da se pristupi stvaranju diverzantskih grupa i pozadinskih partizanskih jedinica i da se obrazuje Vojni komitet (Boro Vukmirović, Mitar Radusinović, Pavle Brajović), sa zadatkom da vrši vojne pripreme za oružanu borbu protiv italijanskog, nemačkog i bugarskog okupatora i velikoalbanskih kolaboracionista. Vojni komitet je formiran 7. jula 1941.

Prvu oružanu akciju na Kosovu izvela je diverzantska grupa rudara, 30/31. jula, kada je minirala žičaru za prevoz rude i oštetila nekoliko stubova između Starog Trga i Zvečana kod Kosovske Mitrovice. Grupa je potom otišla na planinu Kopaonik, gde je narednih dana kod sela Stanulovića Mesni komitet KPJ za Kosovsku Mitrovicu, na osnovu direktive Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, od rudara Trepče i šumskih radnika formirao Kopaonički partizanski odred, koji je uglavnom dejstvovao van teritorije Kosova.¹⁸

Tokom jula, a naročito avgusta, formirano je šest pozadinskih partizanskih bataljona. Najpre je u julu nastao Vitomirički partizanski bataljon, a u avgustu Dobruški, Patrijaršijski, Dečanski, Jerinjski i Bistrički pozadinski bataljon. Za razliku od partizanskih odreda u drugim krajevima zemlje, pozadinske partizanske jedinice na Kosovu nastale su kao specifičan oblik vojne organizacije koji je odgovarao tamošnjim vojno-političkim uslovima. Kada je situacija dozvoljavala, pripadnici pozadinskih jedinica nalazili su se kod svojih kuća, obavljajući tekuće domaće poslove.

¹⁸ B. Božović, *Borbeni put Kopaoničkog NOP odreda Todor Milićević*, VIG br. 1/1981, str. 127—130 Pero Morača, „Jugoslavija 1941“, str. 441. *Kosovska Mitrovica i okolina u NOR-u*, Kos. Mitrovica 1979, str. 314. *Partizanski odredi — Kopaonički, Šaljski, Ibarski*, VIZ, Beograd 1981, str. 51—254.

Samo povremeno su izvršavali stražarske i druge zadatke. Kada bi usledila neposredna opasnost od okupatorskih snaga i policije, kao i od kolaboracionističkih formacija, uspostavljena je potpuna mobilnost pripadnika pozadinskih jedinica.¹⁹

Pozadinske partizanske jedinice, kao i druge vojne formacije koje su postojale na Kosovu 1941. (diverzantske i udarne grupe, desetine, čete i ostale formacije), zajedno sa aktivistima NOP-a, osim vojnih akcija radile su na demaskiranju lažne propagande fašističkih okupatora i njihovih saradnika i na ubeđivanju stanovništva, u prvom redu albanskih masa da će pravu slobodu steći aktivnim učešćem u NOB-u i u zajednici sa Srbima, Crnogorcima i drugim narodima Kosova. Kao rezultat takve delatnosti počelo je da slabi poverenje dela albanskih masa u politiku okupatora i njihovih slugu, a da jača pokret za nacionalno oslobođenje, što će imati pozitivnog odraza na razvoj NOP-a, kao i stvaranje i razvijanje ustaničkih jedinica u narednom periodu.

CRNA GORA I SANDŽAK

Uslovi za pokretanje oružanog ustanka i formiranje oslobođilačkih jedinica u Crnoj Gori bili su veoma povoljni. Partijska organizacija, sa 1.800 članova KPJ i oko 3.000 članova SKOJ-a, predstavljala je i po broju i po uticaju u narodu značajnu političku snagu. Do početka ustanka postojalo je ukupno 287 udarnih grupa sa preko 6.000 članova, pretežno komunista i skojevaca.

Po ulasku SSSR-a u rat pripreme su ubrzane i posle 4. jula, kada je CK KPJ doneo odluku da počne ustanak, partijske organizacije su bile spremne da u najkraćem roku započnu borbu. Radi efikasnijeg rukovođenja pripremama za oružanu borbu, krajem juna 1941. Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak reorganizovao je Vojnu komisiju u Vojnorevolucionarni komitet, koji je rukovodio neposrednim pripremama za oružani ustanak.

Na sastanku Pokrajinskog partijskog komiteta od 8. jula 1941. razrađena je odluka CK KPJ o početku ustanka i data direktiva da se ranije organizovane pripremne i udarne grupe reorganizuju u gerilske odrede, da se naoružaju iz partijskih skladišta i da odmah otpočnu diverzantska dejstva na komunikacijama i napade na manja neprijateljska uporišta, prvenstveno karabinijersko-žandarmerijske i finansijske stanice.

Opštenarodni ustanak u Crnoj Gori počeo je 13. jula 1941.²⁰ Za desetak dana oslobođena je gotovo čitava Crna Gora, sem Podgorice (Titograd), Cetinja, Nikšića, Pljevalja i većih gradova u Crnogorskom primorju. Da bi efikasnije usmeravao razvoj oružane borbe i uticao na dalji razvoj ustaničkih snaga, Pokrajinski komitet je 18. jula ukinuo Vojnorevolucionarni komitet i formirao Priv-

¹⁹ *Arhiv Vojnoistorijskog instituta* (dalje: Arhiv VII), k. 1988, br. reg. 1—7/1, 1—16/2 i 8—1/2; Pero Morača, „Jugoslavija 1941“, str. 438 i 443. Milutin Folic, *Metohijski NOP odred*, VIG 2/1969, str. 221.

²⁰ Taj dan se praznuje kao Dan ustanka naroda Crne Gore.

remenu vrhovnu komandu nacionalnooslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Boku i Sandžak (PVK). Članovi PVK bili su Milovan Đilas, komandant, delegat GS NOPOJ, Božo Ljumović, Blažo Jovanović, Budo Tomović, Arso Jovanović i Bajo Stanišić.²¹ Oružane snage ustanka tih dana narasle su na oko 32.000 ljudi.²²

U početku su oružane snage u Crnoj Gori bile dosta raznolike po svojoj organizovanoj strukturi i nazivu. Dominirao je naziv *gerilski odred*, kao osnovna vojna jedinica ustanka. Gerilski odredi su nastali neposredno pre i tokom trinaestojulskog ustanka. Formirani su na teritorijalnom principu, na području jedne političko-administrativne jedinice, odnosno plemena, koristeći se i iskustvima ranijih ratova crnogorskog naroda. Zadatak gerilskih odreda je bio da napadaju manje neprijateljske posade i kolone, politički deluju u narodu, utiču na podizanje borbenog morala stanovništva i rade na mobilizaciji novih boraca. Načelno su gerilski odredi bili malog brojnog stanja, najviše do 50 ljudi.

Kako su gerilski odredi u Crnoj Gori bili čvrsto vezani za teritoriju na kojoj su stvoreni, to su u najširem obliku odražavali lokalne prilike svoga sela i kraja sa svim karakterističnim obeležjima. Zbog toga je proces njihovog formiranja i razvoja u pojedinim delovima Crne Gore bio praćen raznim teškoćama subjektivne i objektivne prirode.

Tokom ustaničkih borbi vršio se proces sređivanja oslobodilačkih jedinica i bolje međusobne koordinacije dejstava. S druge strane, nagli priliv boraca u ustaničke jedinice otežavao je organizovan rad na njihovom učvršćenju. Zbog toga je 22. jula 1941. Privremena vrhovna komanda nacionalnooslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka dala direktivu za dalje organizovanje vojnih jedinica, posle čega je došlo do stvaranja teritorijalnih četa i bataljona. Na teritoriji podgoričkog sreza formirani su Piperški i Lješikopoljski bataljon, dok su u Zeti, Kućima i Bratonožićima obrazovane čete. Posle oslobođenja Danilovgrada, od mnogih ustaničkih — gerilskih četa formirano je pet bataljona: Jelenački, Vražegrmski, Pavkovički, Zagaračko-bandički, Kosovolušci i Spuški. Na teritoriji nikšićkog okruga formirano je 10 bataljona. Posle oslobođenja Kolašina, Andrijevice i Berana (Ivangrad) tamošnje snage su reorganizovane u čete i bataljone i formirana je Kolašinska brigada od četiri bataljona. Tako se u to vreme na području Crne Gore nalazilo 48 ustaničkih bataljona.²³

Još dok je trajala reorganizacija ustaničkih jedinica, Italijani su sa oko 100.000 vojnika krajem jula 1941. preduzeli opsežne ofanzivne operacije, što je bila velika borbena provera za mlade oslobodilačke jedinice. Pod udarcima neprijatelja došlo je do osipanja nekih ustaničkih jedinica. Deo boraca vratio se svojim kućama. Ustanak u Crnoj Gori preživljavao je tešku krizu. Bilo je

²¹ Batrić Jovanović, *n.d.*, str. 178; Gojko Miljanić, *Rukovođenje i komandovanje u oslobodilačkom ratu 1941—1945*, VII, Beograd 1980, str. 40.

²² *Vojna enciklopedija* (II izdanje), tom II, str. 199; Batrić Jovanović, *n.d.*, str. 89.

²³ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, I knj., str. 76—77; Batrić Jovanović, *n.d.*, str. 138, 178, 180—185, 285, 329, 601.

jasno da postojeće ustaničke jedinice nisu bile najprikladnije da se uspešno suprotstave jačim italijanskim snagama. Da bi se mogla nastaviti oružana borba, Pokrajinski komitet je odlučio da se pristupi reorganizaciji teritorijalno-plemenskih ustaničkih jedinica radi ponovne mobilizacije naroda i preduzimanja novih oružanih akcija.

Na Kameniku, ispod Lebršnika, 8. avgusta 1941. održano je pokrajinsko partijsko savetovanje KPJ na kojem je izvršena analiza julskog ustanka, a bilo je govora i o ustaničkim jedinicama. Na ovom savetovanju formiran je Štab narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak i štabovi Zetskog, Durmitorskog, Lovćenskog i Komskog odreda. Suština novih pramena bila je u tome što su sada gerilski odredi bili jačeg sastava, i obično su ih sačinjavali bataljoni. Ovaj proces trajao je od avgusta do oktobra 1941. U tom periodu u Lovćenskom odredu su formirani bataljoni „13. jul” i „Carev Laz”; u Zetskom odredu — „Jole Piletić”, „Marko Miljanov” (na području podgoričkog sreza), zatim Jelenački, Petrušinski i Vražegrmsko-pavkovički bataljon (u danilovgradskom srezu). U Durmitorskom odredu bili su Grahovski, Banjsko-vučedolski, Golijski, Kočansko-miločanski, Trebješki i Župopivski bataljon; u Komskom odredu — Andrijevički, Beranski, Poljički, Lipovski, Kolašinsko-rečinski, Donjomorački i Gornjomorački bataljon; u Zeti je formirana Komanda narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za Podgoricu, Zetu, Lješkopolje i Lješansku Nahiju.²⁴

Kako odluke sa Savetovanja u Stolicama nisu tako brzo mogle stići u Crnu Goru, proces daljeg izgrađivanja ustaničkih oslobodilačkih jedinica krenuo je ka daljem ukрупnjavanju oružanih snaga: počelo se sa formiranjem devet brigada i četiri odreda, slično onome što je Crna Gora imala u prvom balkanskom ratu 1912. godine.²⁵ Međutim, do ostvarenja ove zamisli nije došlo, jer su u međuvremenu stigle odluke Savetovanja u Stolicama, po kojima je trebalo stvarati samo partizanske odrede.²⁶

Trinaestojulski ustanak u Crnoj Gori imao je karakter svenarodnog ustanka. Mali gerilski odredi i drugi početni oblici oru-

²⁴ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 80—81; Batrić Jovanović, *n.d.*, str. 284, 285, 286, 329, 338.

²⁵ Pošto se držalo principa da nekoliko sela obrazuju četv, a opštine bataljon, to je nekoliko opština trebalo da formira brigadu, a više brigada odred. Tako je naređeno da se formira Lovćenska brigada od četiri bataljona; Zetska od šest bataljona; Bjelopavlička, Gornjovasojevička, Nikšićka, Durmitorska, Donjovasojevička, Kolašinska od po tri bataljona i Limska od tri do četiri bataljona. Brigade, njih devet, trebalo je da, prema zamislima rukovodstva NOP-a u Crnoj Gori, prerastu u odrede, i to na taj način što bi Zetska i Bjelopavlička obrazovale Zetski odred, Nikšićka i Durmitorska Durmitorski odred, Gornjovasojevička, Donjovasojevička i Kolašinska Kornski odred, Lovćenska brigada Lovćenski odred, a Limska brigada Sandžački odred.

²⁶ *Vojna enciklopedija*, tom II, str. 200; „*Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*”, str. 81; dr Đuro Vujović, *O nekim karakteristikama ustaničke 1941. godine u Crnoj Gori*, knjiga *Vojno-političko savetovanje u Stolicama* (dalje: „Savetovanje u Stolicama”), NIRO Eksport-pres, Beograd 1980, str. 150—151.

žanih snaga postigli su prvih dana ustanka velike uspehe. Oslobođili su gotovo celu Crnu Goru, osim nekoliko gradova. Ali taj, početni, oblik vojne organizacije nije bio u mogućnosti da prihvati ogromne mase ustanika i da se suprotstavi ofanzivnoj moći šest neprijateljskih divizija. Od posebnog značaja je bila direktiva Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru i Boku od oktobra 1941, u kojoj je istaknuto da treba pojačati oružane akcije, jer su „akcije protiv okupatora i pete kolone, kao i rad na organizovanju vojske — najvažniji rad”. To je pozitivno uticalo na situaciju. Početna kriza je bila prebrođena. Stvoreni su povoljni uslovi za nov polet oružane borbe u Crnoj Gori.

Pripremama za oružani ustanak i radom na osnivanju oslobodilačkih jedinica u Sandžaku rukovodio je Oblasni komitet KPJ za Sandžak na osnovu direktiva i stavova Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Zbog toga u vojnoj organizaciji ustanka u Sandžaku ima dosta sličnosti sa onim što je već kazano za Crnu Goru. Međutim, u istočnom Sandžaku stvaranje ustaničkih jedinica bilo je više pod uticajem događaja u Srbiji.

Na Oblasnoj konferenciji KPJ za Sandžak održanoj istog dana kada je Nemačka napala Sovjetski Savez, 22. juna 1941, u selu Čadinju kod Prijepolja, odlučeno je da se počne sa formiranjem gerilskih odreda od već postojećih borbenih i udarnih grupa, koje će se naoružavati oružjem sakrivenim posle aprils'kog rata. Uoči oružanog ustanka 1941. u Sandžaku je bilo oko 100 članova KPJ i 250 članova SKOJ-a.

Oružani ustanak u Sandžaku počeo je 14. jula uspešnim napadom ustanika na italijansku karabinijersku i žandarmerijsku posadu u Mojkovcu. Ustanici su oslobodili i Bijelo Polje 20. jula, gde su formirana tri gerilska odreda — Mojkovački, Bjelopoljski i Ranorečki. U Bijelom Polju formirani su Komanda mesta, Narodna milicija i Vojni komitet, koji je vršio funkciju Sreskog narodno-oslobodilačkog odbora. Narednih dana na području bjelopoljskog sreza od gerilskih odreda i novodošlih boraca formirano je pet ustaničkih teritorijalnih bataljona, jačine 2.500 boraca. Ustaničke snage u Sandžaku u leto 1941. ukupno su brojale oko 5.000 boraca.²⁷

Istovremeno je u pljevaljskom, mileševskom i novovaroškom srezu formirano 13 gerilskih odreda i grupa, dve gerilske čete (jačine 30—70 boraca) i jedan ustanički bataljon. Ovde su prve borbe počele 20. jula napadom ustanika na Italijane u Potpeću i Kaminiima kod Pljevalja. Ustanici su ubrzo oslobodili veliki deo Sandžaka, što je uticalo na narastanje oružanih formacija — gerilskih odreda, teritorijalnih četa i bataljona. Međutim, zbog brze i oštre intervencije neprijatelja krajem jula i u avgustu, izvestan broj ustaničkih jedinica je prestao da postoji: ustanici su se, osim komunista, razišli kućama,²⁸ pa je došlo do reorganizovanja snaga. Početkom septembra oslobođena je Nova Varoš, koju je napadalo

²⁷ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1, str. 81, Bogdan Gledović, *Savetovanje u Stolicama i narodno oslobodilačka borba u Sandžaku*, „Savetovanje u Stolicama”, str. 243.

²⁸ *Vojna enciklopedija*, tom VIII, str. 336; B. Gledović, *n.č.*, *Savetovanje u Stolicama*, str. 244.

oko 1.000 boraca. U bjelopoljskom srezu tada je formirana Bje-
lopoljska četa, a u pljevaljskom — Pljevaljska četa. Formirano je
i više teritorijalnih bataljona.

SLOVENIJA

U toku pripremnog perioda Centralni komitet KP Slovenije, sa svojih oko 1.200 članova, obavio je značajne političke i vojne pripreme za pokretanje oružane borbe i osnivanje oslobodilačkih jedinica. Posle partijske konferencije održane u Ljubljani 1—2. juna 1941, na kojoj je učestvovao i Edvard Kardelj, članovi CK i Vojnog komiteta CK KP Slovenije obišli su sve partijske i vojne komitete da bi proverili kako su organizovane borbene, udarne i ilegalne grupe — jezgra budućih partizanskih jedinica. Bez obzira na svu složenost situacije u kojoj se okupacijom našla Slovenija, utvrđeno je da su pripreme dobro obavljene, da raste raspoloženje stanovništva za opšti oružani otpor i da Osvobodilna fronta, formirana 27. aprila 1941, ima snažan uticaj u masama.

Istog dana, 22. juna 1941, kada je Nemačka napala Sovjetski Savez, u Ljubljani je održana sednica CK KP Slovenije, kojom prilikom je, na bazi dotadašnjeg Vojnog komiteta formirano Vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet (odreda) koje je kasnije preimenovano u Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet (Glavni štab slovenačkih partizanskih četa — odreda). Za komandanta Glavnog štaba određen je Franc Leskošek, za političkog komesara Boris Kidrič, za pomoćnika komandanta dr Aleš Bebler, a za članove Stane Žagar i Oskar Kovačič. Na sednici CK KP Slovenije od 29. juna Glavni štab je proširen sa Milošem Zidanšekom, Marijanom Brecljom i Dušanom Podgornikom, tako da je sada imao ukupno osam članova, od kojih su tri člana bila na terenu, a pet na okupu u Ljubljani.²⁹ Sa sednice CK KP Slovenije od 22. juna izdat je proglas narodu Slovenije kojim se poziva na oružanu borbu. Odlučeno je da se vojni komiteti preformiraju u štabove i da se od postojećih borbenih i ilegalnih grupa formiraju partizanske čete i bataljoni.³⁰

Da bi se prišlo organizovanom radu na stvaranju partizanskih jedinica, Glavni štab Slovenije je sredinom jula 1941. doneo Partizanski zakon o ustrojstvu, radu i zadacima partizanskih jedinica. To je bilo osnovno uputstvo za stvaranje partizanskih jedinica, u vreme kada oružani ustanak još nije počeo. Može se reći da Partizanski zakon predstavlja statut o ustrojstvu slovenačkih partizanskih snaga, koji reguliše unutrašnji život u jedinicama i određuje njihove zadatke u borbi protiv okupatora.

U uvodnom delu Partizanskog zakona govori se da su „partizanski odredi sastavljeni iz partizana-dobrovoljaca koji se žele

²⁹ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 90—91; šire o tome vidi Zdravko Klanjšček, *Razvitak NOB u Sloveniji...*, „Savetovanje u Stolicama”, str. 143.

³⁰ Partizanske čete u Sloveniji imale su sve karakteristike partizanskih odreda u drugim krajevima Jugoslavije, pa ćemo ih ubuduće uslovno nazivati četama.

verno i istrajno, s oružjem u ruci, boriti za velike oslobodilačke ciljeve slovenačkog naroda, protiv jarma okupatorskih fašističkih tlačitelja, za prava radnog naroda ..." i da „partizani neće položiti oružje pre nego što budu ostvareni ciljevi zbog kojih su se prihvatili oružja". Zatim se govori da „u partizanske odrede može stupiti svako, bez obzira na političko i versko ubeđenje ili nacionalnu pripadnost, lko prihvata te ciljeve" i da „vršenje partizanskih dužnosti traje do potpune pobjede oslobodilačke borbe slovenačkog naroda ..." Dalje se govori o dužnostima i pravima partizana: „Partizan mora imati čvrst karakter, mora biti iskren prema komandantu i drugovima, duboko odan oslobodilačkoj stvari slovenačkog naroda i radnih masa, strpljiv... hrabar, inicijativan, hladnokrvan, odlučan u borbi sa neprijateljem, skroman, ne-sebičan i druželjubiv u odnosu prema svojim ratnim drugovima." Partizanski zakon ističe da „partizan mora čuvati svoju čast i čast oslobodilačke partizanske jedinice. Ne sme se ogrešiti i uprljati delima nasilja nad radnim narodom — bez obzira na političku i nacionalnu pripadnost. ..."

Tim dokumentom se ukazuje na osnovnu organizaciju i formaciju slovenačke partizanske vojske: „Partizanska vojska se deli na vodove, čete, bataljone i brigade. Na čelu ovih jedinica stoje komandiri vodova, komandiri četa, komandanti bataljona, itd. Pored komandira i komandanta sa istim rangom na čelu svake partizanske jedinice stoji politički komesar sa posebnom političko-vaspitnom funkcijom." U poslednjem delu dokumenta se govori o partizanskom sudu, kaznama i nadzoru.³¹

Iako je Partizanski zakon postojao samo kao projekt, bio je putokaz u organizovanju oružanih jedinica, pomagao je kadrovima u formiranju prvih partizanskih jedinica i uticao na fizionomiju, organizaciju i formaciju partizanskih jedinica u Sloveniji sve do sredine 1942. godine.

Odluku o početku oružanog ustanka u Sloveniji doneo je Glavni štab na svom sastanku održanom u Ljubljani između 14. i 16. jula 1941, na osnovu odluke Politbiroa CK KPJ od 4. jula i smernica koje je dao CK KP Slovenije. Rešeno je da ustanak počne 20. jula, ali zbog objektivnih teškoća nastalih tokom organizovanja ustaničkih jedinica, ustanak je počeo dva dana kasnije, 22. jula 1941. napadom Rašičke partizanske čete na neprijatelja kod Tacena.³²

U *Gorenjskoj* je na sastanku partijskih i vojnih komiteta, 20. jula 1941, odlučeno da se od naoružanih i ilegalnih grupa formiraju čete, s tim da se na području svakog okružnog partijskog komiteta formira po jedan bataljon. Istovremeno su imenovani štabovi budućeg Kamniškog i Gorenjskog partizanskog bataljona. Posle izvedene akcije kod Tacena, 28. jula potpuno je oblikovana Rašička partizanska četa, a 1. avgusta osnovana je Kamniška, zatim Radomeljska četa od kojih je 17. avgusta 1941. nastao Kam-

³¹ Zbornik, tom VI, knj. irdok. 5; *Četrdeset" prva*, str."433—438."

³² Taj dan se praznuje kao Dan ustanka naroda Slovenije.

niski partizanski bataljon, u čiji je sastav, pored ove tri, ušla i Mengeško-moravška četa.

U okolini Tržiča 26. jula formirana je Tržiška četa, a sutradan na Jelovici 1. kranjska, a kod Cegelnice 2. kranjska četa. Od Tržiške i 2. kranjske čete je 4. avgusta osnovan Storžiški bataljon, koji se još naziva Kranjski partizanski bataljon. To je bio prvi partizanski bataljon formiran u Sloveniji. Pošto je neprijatelj 6. avgusta razbio Storžiški bataljon, od njegovih delova je 20. avgusta osnovana Kranjsko-tržiška četa. U to vreme, 28. jula, na području Gornjosavinske doline, od pojedinih partizanskih grupa osnovana je Jeseniška, a sutradan — Jelovška partizanska četa. Od te dve čete 5. avgusta nastao je Gorenjski partizanski bataljon „Ivan Cankar”.³³ Na pojavu takvih snaga u Gorenjskoj Nemci su oštro reagovali: preduzeli su niz napada i brutalne represalijske, što je dovelo do izvesnog opadanja ustanka i slabije aktivnosti desetkovanih partizanskih jedinica.

U Sloveniji su najnepovoljniji uslovi za razvoj oružane borbe bili u Štajerskoj, jer su Nemci tu pokrajinu, više nego Gorenjsku, smatrali integralnim delom Trećeg Rajha. Tamo je pred rat bila jaka partijska organizacija (oko 500 članova i isto toliko skojevaca). Na sastanku Pokrajinskog komiteta KPS za severnu Sloveniju 29. juna odlučeno je da se komunisti i skojevci sklone u planine i da se počne sa osnivanjem partizanskih jedinica. Pohorska partizanska četa, osnovana 30. jula, ubrzo je brojala 70 boraca. Nešto pre toga, 20. jula, na planini Resevna kod Celja osnovana je Celjska četa, koja je u početku imala samo 17 boraca. Četiri dana kasnije (24. jula), zapadno od Celja, formirana je Savinjska četa, a između Šoštanja i Velenja, na pruzi Celje — Dravograd, dejstvovala je Šaleška partizanska grupa. Oko industrijskog rejona Trbovlja, Zagorja i Hrastnika u početku je bilo više partizanskih grupa, a 1. avgusta osnovana je Revirska četa sa 47 boraca, da bi kasnije imala oko 80 boraca. Oko Krškoga postojale su partizanske grupe, kao i u drugim krajevima Štajerske. Računa se da je u Štajerskoj u ustanku bilo oko 200 partizana i ilegalaca koji su vodili oružane akcije protiv nemačkih vojnika. Nemcima je pošlo za rukom da 27. avgusta kod Laškog unište Celjsku četvu, a ostale tri čete (Pohorska, Revirska i Savinjska) obrazovale su 5. oktobra Štajerski partizanski bataljon.³⁴

U Prekomurju, koje je bilo pod mađarskom okupacijom, osim odbora Osvobodilne fronte, u avgustu i septembru osnovano je nekoliko oružanih ustaničkih grupa, koje su izvele više diverzija, ali su u oktobru prestale da postoje, tako da je NOP od tada sasvim zamro u tim krajevima, da bi oživeo tek 1944. godine.³⁵

Prva partizanska četa u Dolenjskoj — Molniška četa, sa 24 borca nastala je 22. jula na planini Molniku i izvodila borbena dejstva oko Ljubljane, u italijanskoj okupacionoj zoni. Na železničkoj pruzi Ljubljana — Novo Mesto akcije je izvodila Stiska četa, formirana 17. avgusta. Kod Novog Mesta bila je Novomeška

³³ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 103—111.

³⁴ Isto, str. 111—119.

³⁵ Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, str. 111.

partizanska grupa, a kod Ribnice je sredinom jula 1941. osnovana Ribniška partizanska četa, koja je krajem septembra imala 29 boraca. U Beloj krajini, oko Metlike, dejstvovalo je više partizanskih grupa, napadajući neprijateljske posade na železničkoj pruzi Ljubljana — Karlovac.³⁶

Partizanske čete u *Notranjskoj* formirane su kasnije od onih u Dolenjskoj. Kod Borovnice postojala je Borovniška partizanska grupa, od koje je (krajem jula) osnovana Borovniška partizanska četa, koja je napadala neprijatelja na železničkoj pruzi Ljubljana — Postojna i vijadukt kod Borovnice.³⁷ U drugoj polovini avgusta na planini Mokrec u Ljubljanskoj pokrajini, osnovana je Mokraška partizanska četa, koja je ubrzo imala 50 boraca.

U *Slovenačko primorje*, koje je Italija anektirala posle prvog svetskog rata, sa planine Mokrec krajem avgusta upućena je prva partizanska grupa od 7 boraca, koji su s partizanima u Pivki, početkom septembra, formirali Pivšku (ili 1. primorsku) partizansku četu, prvu u toj oblasti.³⁸

Tako je Komunistička partija u toku prvih meseci ustanka uspjela da gotovo istovremeno u svim krajevima Slovenije formira ustaničke jedinice. Prve partizanske jedinice u Sloveniji nastale su bliže industrijskih centara, kao što su Ljubljana, Kranj, Jesenice, Kamnik, Trbovlje, Celje i Maribor. Njihovo osnovno jezgro činili su radnici, komunisti i skojevci.

Osnovna vojna jedinica ustanka u Sloveniji, sve do proleća 1942. godine, bila je partizanska četa (odred). Ceni se da je u vreme nastanka prvih partizanskih jedinica u Sloveniji, krajem jula i u prvoj polovini avgusta 1941, bilo 700—800 partizana i naoružanih ilegalaca.³⁹ Do Savetovanja u Stolicama, na teritoriji Slovenije formirano je ukupno 20 partizanskih četa (odreda) i tri partizanska bataljona — Storžiški, Gorenjski i Kamniški, što je bio plod organizovanog rada Partije i Osvobodilne fronte. Bila su to kadrovska jezgra iz kojih su izrasle oružane snage slovenačkog naroda.

HRVATSKA

U vreme pokretanja oružanog ustanka i formiranja oružanih oslobodilačkih jedinica Komunistička partija Hrvatske imala je relativno jaku organizaciju, oko 4.000 članova Partije i 11.000 članova SKOJ-a, ali je radila pod izuzetno teškim okolnostima i u složenoj situaciji izazvanoj osnivanjem tzv. NDH i terorom okupatora i ustaša, držanjem HSS i prisustvom znatnih vojnih formacija neprijatelja. Krajem juna 1941. pri CK KPH obrazovano je Operativno partijsko rukovodstvo za Hrvatsku, s Vladimirom Popovićem na čelu, kao sekretarom, uz još dva člana — Radu Kon-

³⁶ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 119—122.

³⁷ *Isto*, str. 122; Mikuž dr Metod, *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*, Beograd 1956, str. 115.

³⁸ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 160, 250—252.

³⁹ *Isto*, str. 127, i *Savetovanje u Stolicama*, str. 143.

čara i Andriju Hebranga,⁴⁰ koje je rukovalo ustankom, oružanom borbom i oslobodilačkim jedinicama. Na sednici CK KPH od 27. juna već se razmatralo pitanje formiranja partizanskih odreda.⁴¹ Istovremeno je iproglasom CK KPH pozvao narod u borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje Hrvatske, Istre i krajeva koji su odranije bili pod Italijanskom vlašću, za opštenarodnu borbu protiv okupatora i njihovih slugu.

U Zagrebu je 8. jula 1941. održana sednica CK KPH na kojoj je raspravljano o realizaciji direktive CK KPJ da se od diverzantskih akcija i sabotaža pređe na oružani ustanak. Na sledećem sastanku CK KPH, krajem jula 1941. u prisustvu Edvarda Kardelja, člana Politbiroa CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ, rešeno je da se vojni komiteti reorganizuju u vojna operativna rukovodstva, da se formiraju partizanski odredi, stvaraju slobodne teritorije i upute na teren delegati CK KPH radi bržeg razvoja ustanka.⁴² U proglasu koji je tada upućen narodima Hrvatske KPH osudila je ustaški teror i nasilnu deportaciju i odvođenje srpskog stanovništva u koncentracione logore, pozivajući Hrvate i Srbe i sve partiotske snage da se ujedine u jedinstveni front borbe protiv okupatora i njihovih slugu, za bratstvo i jedinstvo hrvatskog, srpskog i ostalih naroda, na potrebu odlučne zajedničke borbe i stvaranje oslobodilačkih jedinica.

Od kraja juna do druge polovine jula 1941. partijska rukovodstva intenzivno rade na formiranju partizanskih jedinica. Prve partizanske jedinice u Hrvatskoj, počev od Sisačkog partizanskog odreda, formiranog 22. juna, nastale su, pre svega, od ilegalnih grupa komunista koji su se već na samom početku uključili u njihove redove, kao i od onih koji su po direktivi Partije napustili gradove i industrijske centre s obzirom na to da im je pretila opasnost da budu otkriveni i pohapšeni. To su bila i prva jezgra iz kojih su izrasli partizanski odredi.

Oružani ustanak u Hrvatskoj počeo je 27. jula 1941. napadom gerilskih odreda, predvođenih komunistima, na ustaško-žandarmerijsku stanicu u Srbu.⁴³

Oružanim ustankom u Lici rukovodio je Okružni komitet KPH za Liku. Pored političkih priprema, komunisti su prikupili oko 900 pušaka i 10 puškomitraljeza, a u opštinama Srb i Lapac pre ustanka formirali 10 manjih gerilskih odreda. Proces osniva-

⁴⁰ J. B. Tito, *Sabrana djela*, Izdavački centar „Komunist“, Beograd 1979, tom VII, str. 266.

⁴¹ Dr Ivan Jelić, *Savetovanje u Stolicama i neki problemi razvoja NOB u Hrvatskoj*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 132. Jelić tvrdi da je Operativno partijsko rukovodstvo formirano na sastanku CK KPH 6. jula 1941, kada se Vladimir Popović vratio iz Beograda i preneo odluku Politbiroa CK KPJ od 4. jula o dizanju ustanka (*isto*, str. 132).

⁴² Jedan od članova rukovodstva KPH Vladimir Bakarić o prvim ustaničkim jedinicama kaže: „Mi smo na samom početku, sve do pred Savetovanje u Stolicama, smatrali da treba stvarati partizanske i diverzantske grupe. Zato smo vrlo veliku pažnju na početku bili posvetili diverzijama po gradovima i to nas je stajalo užasno mnogo kadrova i desetkovalo organizacije. Išli smo zatim na stvaranje slabih jedinica na terenu.“ *Savetovanje u Stolicama*, str. 133.

⁴³ Taj dan se praznuje kao Dan ustanka naroda Hrvatske.

nja gerilskih odreda u Lici nastavljen je tokom ustanka, tako da je u avgustu formirano preko 65 seoskih gerilskih odreda, jačine 20—50 boraca, koji ubrzo prerastaju u seoske čete. Radi njihovog objedinjavanja formirani su štabovi za neke opštine i srezove, kao, na primer, Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu, Štab sektora za opštinu Bruvno, Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, za kotar Korenicu i okolinu, dok je od gerilskih odreda na teritoriji sresa Gospić obrazovan gerilski bataljon „Velebit”. Na čelu gotovo svih odreda i štabova bili su komunisti.⁴⁴

Od početka ustanka Okružni partijski komitet za Liku ulagao je velike napore u objedinjavanju komandovanja svim ustaničkim snagama i radio na sređivanju oslobodilačkih jedinica. U prvoj polovini avgusta bio je formiran Privremeni glavni štab gerilskih odreda za Liku, koji je ubrzo, shodno reorganizaciji ustaničkih snaga na području Drvara, bio reorganizovan u Štab gerilskih odreda za Liku, da bi 23. avgusta bio preimenovan u Štab bataljona gerilskih odreda za Liku, jer je trebalo da svi gerilski odredi u Lici obrazuju jedan bataljon koji bi bio pod komandom Štaba brigade za oslobođene krajeve Bosne i Like u Drvaru, sa čime se nije složio Glavni Štab NOPOJ.⁴⁵

Kako su najpre ustaše, a onda i Italijani oštro reagovali na ustanak u Lici, došlo je do izvesnog splašnjavanja ustanka, na što je Okružni partijski komitet intervenisao u pravcu učvršćenja postojećih vojnih jedinica i njihovog angažovanja u borbi protiv neprijatelja. Radi toga je u Donjem Lapcu 11. septembra 1941. održan sastanak Okružnog komiteta, gde je analiziran tok ustanka i ukazano na potrebu reorganizacije oslobodilačkih jedinica. Na osnovu tih smernica, na Kamenskom u Plješevici 21. septembra održan je sastanak vojnih delegata Like. Odlučeno je da se izvrši reorganizacija vojnih jedinica i stvore odredi jačine 50 i više boraca i da se obrazuje Štab za Liku. Tada je, na intervenciju Glavnog Štaba NOPOJ, ukinut naziv *gerilac* i zaveden jedinstven naziv *partizan*. Na Drenovači je krajem septembra osnovan Leteći odred jačine oko 50 boraca, koji je bio partizanska pokretna jedinica, kasnije nazvan odred „Čapajev”, pa „Marko Orešković”.⁴⁶

Na Kordunu je za rukovođenje ustankom i oslobodilačkim jedinicama, sredinom jula 1941, po odluci CK KPH, formirano Operativno partijsko rukovodstvo ustanka pri Okružnom komitetu KPH za Karlovac. Od značaja je okružno partijsko savetovanje održano u šumi Abes kod Vrginmosta 19. i 20. jula, na kojem je, u duhu direktive CK KPJ, a uz prisustvo sekretara CK KPH Rade Končara, donesena odluka o dizanju oružanog ustanka i utvrđen plan prvih akcija.⁴⁷ Krajem jula i početkom avgusta narod

⁴⁴ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 97—100.

⁴⁵ *Četrdeset prva*, str. 378 i 381.

⁴⁶ Isti izvor, str. 381—384; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 99—100.

⁴⁷ Na Kordunu su tada dejstvovala 34 partijske ćelije sa oko 230 članova Partije i preko 100 kandidata. Joco Tarabić, *Četvrta kordunaška NOU brigada*, VIZ, Beograd 1977, str. 10.

Korduna masovno se digao na ustanak.⁴⁸ Mnoga ustanička sela obrazovala su „front“ prema ustaškim posadama ali se pokazalo, posle razbijanja ustaničkih položaja od strane neprijatelja da se mora napustiti taktika „frontova“ i pristupiti bržem osnivanju partizanskih odreda. Partizanski odredi na Kordunu nosili su naziv sela iz kojih su popunjeni ili područja na kojem su djelovali. Bili su manjeg sastava i imali su logore u selima ili šumama u njihovoj blizini. Među poznatije odrede spadaju: Debela kosa (formiran krajem jula), Otrić, Perna, Pecka, Šlivenjak, Perjasica i dr. Odredi su u početku djelovali samostalno, kasnije su objedinjavana dejstva dva ili više odreda. Izvodili su diverzantske akcije, djelovali iz zaseda, napadali manje neprijateljske posade, branili i proširivali slobodnu teritoriju, održavali zborove po selima i vršili vojno-političku obuku omladine. Pošto se sa manjim partizanskim odredima nije moglo najuspješnije suprotstaviti napadima neprijatelja i obezbediti dalji razvoj ustanka, Okružni komitet KPH za Karlovac je 18. avgusta 1941. formirao jedinstveno vojno-političko rukovodstvo za Kordun i Baniju, pa i celu teritoriju Korduna podelio na četiri operativna reiona, istovremeno radeći na formiranju novih partizanskih odreda i koji su postali vojna i politička jezgra za okupljanje boraca i dalji razvoj oružane borbe.⁴⁹ U septembru je na Kordunu djelovalo 28 partizanskih odreda, sa oko 650 naoružanih boraca i tri puta više dobrovoljaca, pripadnika tzv. rezervnih odreda i seoskih straža. U odredima je bilo 143 člana KPH i veći broj kandidata i članova SKOJ-a.⁵⁰ Kordunaški odredi postizali su značajne pobeđe u borbenim akcijama, sticali borbeno iskustvo, brojčano jačali, naoružavali se i vraćali stanovništvu veru u pobeđu. Ipak, sa tako malim odredima nisu se mogle izvoditi krupnije oružane akcije, jer su krajem septembra na Kordunu i Baniji bila 32 odreda sa po 30 do 60 boraca.⁵¹

Na *Baniji* je neposredno rukovođenje ustanikom i oslobodilačkim jedinicama bilo povereno Operativnom partijskom rukovodstvu pri Okružnom komitetu KPH za Karlovac. Prva partizanska jedinica koja se pojavila na Baniji bio je Sisački NOP odred, formiran 22. juna 1941. kod sela Žabna. Nešto kasnije u okolini Gline osnovano je više partizanskih udarnih grupa. Na planini Šamarici osnovani su Kalinački NOP odred i NOP odred Šamarica. Po odluci OK KPH za Karlovac od 18. avgusta, na teritoriji Banije

⁴⁸ Iz dana u dan, širom Korduna nicali su udarne grupe ustanika, budućih partizanskih odreda. Za vreme ustaničkih dana na Kordunu je bilo 55 takvih grupa, jačine 20—70 ustanika. Komandiri i komesari bili su članovi KPH. Joco Tarabić, *n.d.*, str. 10.

⁴⁹ Komanda Prvog reiona obuhvatila je područje Vojnića i objedinjavala dejstvo 8 odreda sa 190 boraca. Komanda Drugog reiona bila je na teritoriji Veljun — Karlovac — Slunj i Velika Kladuša — Slunj, sa 6 odreda i 138 boraca. Komanda Trećeg reiona imala je područje u zahvatu komunikacije Ogulin — Slunj — Bihać i Plašćanska dolina, sa 10 odreda i 314 boraca, dok je komanda četvrtog reiona pokrivala severni deo Korduna, iza železničke pruge Karlovac — Topusko i prema Pokuplju, i imala je 4 odreda sa 46 boraca.

⁵⁰ *Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 590—594; *Četrdeset prva*, str. 392—396; Joco Tarabić, *n.d.*, str. 12—13.

⁵¹ *Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 591.

osnovana su dva reiona — peti i šesti, koji su obuhvatali glinski srez i rukovodili svim partizanskim odredima.⁵² Tako je ostalo sve do oktobra, kada dolazi do reorganizacije ustaničkih jedinica i komandi.

U *Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju* kao početni oblik vojnog organizovanja ustanika javljaju se partizanski logori, koji su osnivale partijske organizacije krajem jula 1941. na planini Viševici kod Črikvenice, na planini Tuhobiou kod Sušaka, u okolini Bribira, Drežnice, kod Delnica i drugde. U ovim su se logorima prikupljali prvi borci i vršila obuka, odlazilo u manje diverzantske akcije i kasnije osnivani partizanski odredi. Naime, na savetovanju delegata Gorskog kotara i nekih delova Hrvatskog primorja, koje je održano 6. septembra 1941. u Vlačkim Vodama, odlučeno je da se u postojećim logorima pristupi stvaranju partizanskih četa i odreda jačine 20 do 100 ljudi, jer je stanovništvo bilo spremno da se angažuje u borbi protiv okupatora, naročito hrvatsko stanovništvo u Primorju, što je bilo posebno značajno za dalji razvoj ustanka u tom delu Jugoslavije. U toku avgusta i septembra iz jednog ili više logora obrazovani su manji partizanski odredi: Bribirski, Hreljinski i dr. od po 10 do 50 boraca, a kasnije i Sušački sa preko 100 boraca, pretežno radnika iz Sušaka.⁵³

U *Dalmaciji* je pred ustanak postojala jaka partijska organizacija, oko 1.500 članova Partije i 5.000 članova SKOJ-a, kojom je rukovodio Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju. Pripremajući se za oružanu borbu, komunisti Dalmacije prikupili su preko 2.000 pušaka i 150 mitraljeza i od maja počeli sa diverzantskim i sabotažnim akcijama, koje su nastavili u junu i julu 1941. Te su akcije izvodile ilegalne udarne grupe (formirane pretežno od komunista), koje su predstavljale jezgro budućih partizanskih odreda. Početkom avgusta CK KPH uputio je u Dalmaciju Pavla Papa i Mirka Kovačevića da ubrzaju prelazak s diverzantskih akcija na opšti ustanak. Na sastanku Pokrajinskog partijskog komiteta održanom 7. avgusta 1941. odlučeno je da se u roku od tri dana formira sedam partizanskih odreda, koji je trebalo da se prebace na teritoriju Like, Bosne i Dalmacije i sa tamošnjim ustaničkim snagama pristupe izvođenju obimnijih akcija. Uz otpor u gradovima i diverzije na terenu, od 8. do 14. avgusta formirani su ili su bili u formiranju Šibenski, Vodičko-zatonski (ili Prvički), Primoštensko-krapanjski (formiran 4. avgusta) ili Primoštensko-rogoznički, Splitski, Solinski i Trogirsko-kaštelanski (Kaštelansko-trogirski) partizanski odred, uglavnom od članova Partije i SKOJ-a i simpatizera — radnika i ribara, a u međuvremenu je kod Sinja osnovan Sinjski partizanski odred. Međutim, zbog nedovoljnih priprema i zbog slabe organizacije prebacivanja, skoro svi ovi odredi su bili razbijeni ili su prestali da postoje a neki se nisu potpuno oformili.⁵⁴ U me-

⁵² *Četrdeset prva*, str. 396—399; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 101—102.

⁵³ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 102—103.

⁵⁴ Splitski odred je razbijen kod Košuta; veći deo boraca je zarobljen, ostali su se vratili u Split. Solinski odred posle borbi kod Dicma povukao se blizu Solina i nastavio akcije. Kaštelansko-trogirski, Vodičko-zatonski i

duvremenu, ustanak u Lici i Bosanskoj krajini zahvatio je i područje Knina, gde je formirano više gerilskih odreda, ali je ubrzo splasnulo zbog kolaboracije četnika sa Italijanima. U severnoj Dalmaciji postojalo je nekoliko partizanskih grupa i manjih odreda, a u Makarskom primorju formirani su samo partizanski logori u kojima su bile partizanske grupe. Tako su se posledice razbijanja prvih partizanskih odreda i opadanja ustanka u Kninskoj krajini osećale duže vremena. Pokrajinski komitet je krajem avgusta razvio akciju za širenje oružane borbe, pa je 30. septembra od Boraca Sinjskog odreda došlo do formiranja Dalmatinsko-dinarskog partizanskog odreda (negde se u početku spominje kao Sinjski ili Dinarski odred), tako da je Dinara postepeno postala oslonac i baza srednjodalmatinskih partizana.

U severozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji formiranje oružanih formacija počelo je kasnije nego u ostalim krajevima, zbog čestih provala, hapšenja i uništavanja čitavih partijskih organizacija, uticaja Mačeka itd. U Slavoniji su tokom jula i avgusta formirane oružane partizanske grupe, kao što su Brodska, Osječka, Papučka, Krndijska i Bjelovarska koje vrše akcije na neprijateljske posade i komunikacije i politički deluju u narodu. U Zagrebu i okolini formirane su udarne grupe, uglavnom od članova Partije i SKOJ-a, koje tokom jula, avgusta i septembra izvode akcije u gradu i oko njega. Na Žumberku je u avgustu, po odluci CK KPH, kod Đurića, od tri grupe iz Zagreba formiran partizanski odred „Matija Gubec“ koji je razbijen kod Griča 10. septembra. Na području Hrvatskog zagorja, Moslavine, Kalnika i Bilo-gore komunisti ispu radili na formiranju partizanskih grupa, neke grupe su i oformljene, i vršili političke i organizacione pripreme za početak oružane borbe i osnivanje partizanskih jedinica.⁵⁵

Primoštensko-rogoznički su se vratili ili nisu oformljeni. Sinjski je 9. septembra obnovljen na Vrdu, spominje se i kao Dalmatinsko-dinarski odred ili Cetinjski. Najviše uspeha je imao Šibenski odred, koji se delimično probio do Drvara i onda rasformiran. Vicko Krstulović, *Ustanička godina u Dalmaciji*, „U svedočenjima učesnika NOB-e 1941—1942“, VIZ, Beograd 1975, knj. 8, str. 26—33. Split u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941—1945, Split 1981, str. 203—225; Miroslav Curin, *Partizanske grupe i odredi u Dalmaciji 1941*, list „Poruka borca“, 4. jul 1981. Zbornik dokumenata: *Narodnoslobodilačka borba u Dalmaciji 1941—1945*, izdanje Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1981, knj. 1, str. 55, 57, 70, 84, 87—149, 161—176, 184, 188, 189, 257—265, 304, 309, 327, 362.

⁵⁶ Od juna do Savetovanja u Stolicama u severozapadnoj Hrvatskoj su formirane Kalnička, Javorovačka, Garešniška, Moslavačka i Varaždinska partizanska grupa. U Dubravi kod Zagreba 21. jula formirana je Zagrebačka diverzantsko-partizanska grupa. U Hrvatskom Zagorju u toku avgusta formirane su prve diverzantske i udarne grupe. Partizanske, diverzantske i udarne grupe imale su od 5 do 30 boraca, politički su delovale u narodu i vršile manje akcije na ustaško-domobranske posade i rušile neprijateljske komunikacije i telegrafsko-telefonske veze. *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976, str. 137—143 i 160; mr Slavica Herčkovski, *NOB u Slavoniji i Savjetovanje u Stolicama*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 231—234; I. Antonovski, *Slavonija u ustanku 1941. godine*, VIG br. 4/1966, str. 59—83.

Negde se Moslavačka partizanska grupa naziva i Moslavačkim partizanskim odredom, formiranim 30. avgusta 1941. Vukašin Karanović, *Moslavački partizanski odred*, Kutina 1981, str. 27.

Osnovna karakteristika početnog perioda ustanka u Hrvatskoj je njegova raznolikost u pogledu tempa razvitka i masovnosti, te u pogledu sastava i organizacijskih oblika ustaničkih jedinica. Do Savetovanja u Stolicama u Hrvatskoj je formirano 117 odreda, od kojih je 8 rasformirano. Ustanak u Hrvatskoj u jesen 1941. uhvatio je dubokog korena u narodu, stvorena je srazmerno velika slobodna teritorija, a gerilski odredi, udarne grupe i većina partizanskih logora prerasli su u partizanske odrede. Taj proces je ubrzan oktobra 1941, kada se na području Hrvatske sprovode odluke Savetovanja u Stolicama.

BOSNA I HERCEGOVINA

Ustanak u Bosni u Hercegovini je pripreman u uslovima izuzetno složene političke situacije, posebno zbog ustaškog terora, naročito nad srpskim življem, što je dovelo do zaoštrenijih međunarodnih suprotnosti između Srba, Hrvata i Muslimana. Nemački i italijanski okupatori su nastojali da zaoštavanjem nacionalnih i verskih suprotnosti izazovu bratoubilački rat i pomoću njega već u začetku onemoguće stvaranje ustaničkih oslobodilačkih jedinica, a ako u tome ne uspeju, onda da parališu njihovu aktivnost. U ovakvim uslovima partijska organizacija u Bosni i Hercegovini, koja je brojala oko 850 članova,⁵⁶ usmerila je težište svoga političkog rada na suzbijanje mržnje i stvaranje bratstva i jedinstva između Srba, Hrvata i Muslimana. Komunisti su uporno objašnjavali srpskom narodu da za ustaška zverstva nije kriv hrvatski narod, već ustaše sa Pavelićem na čelu, koga su fašistički okupatori doveli na vlast i uspostavili NDH. Istovremeno, Partija se borila na raskrinkavanju težnji velikosrpskih elemenata da ustanku dadu karakter borbe Srba protiv Hrvata i Muslimana, razvijajući ujedno kod hrvatskih i muslimanskih masa uverenje da je ustanak stvar i Srba i Hrvata i Muslimana protiv zajedničkog neprijatelja — fašističkih okupatora i njihovih slugu. Trebalo je razbiti iluzije kod dela hrvatskih i muslimanskih masa da su nastankom NDH ostvarile istinsku nacionalnu slobodu.

Iako je situacija u Bosni i Hercegovini bila veoma komplikovana, Partija je, zahvaljujući pravilnoj orijentaciji i svestranom zalaganju svog članstva, uspela da politički pripremi ustanak i, ujedno, izvrši neophodne organizacijske pripreme za stvaranje oružanih formacija. Po Bosni se formiraju partizanske grupe i gerilski odredi, a na području Hercegovine, u kojoj je usled ustaškog terora još u junu došlo do spontanog otpora naroda, Partija je preduzela obimne mere da bi ustaničke mase politički i vojnički sredila i organizovala.

U Sarajevu je 13. jula 1941. održan sastanak Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu na kojem je delegat CK KPJ Svetozar Vukmanović Tempo preneo odluke sa sednice Politbiroa CK KPJ od 4. jula o pokretanju oružane borbe i formi-

⁵⁶ *Vojna enciklopedija*, tom I, str. 772.

ranju partizanskih odreda. Posle analize vojno-političke situacije razrađen je plan oružanih akcija i odlučeno da se obrazuju štabovi za tuzlansku i sarajevsku oblast, za Bosansku krajinu i Hercegovinu, koji su osnovani do kraja jula. U pojedine krajeve upućeni su delegati Pokrajinskog komiteta sa ovlašćenjima da obezbede sprovođenje odluke o pokretanju oružanih akcija i stvaranju partizanskih odreda.⁵⁷ Dotadašnje vojnorevolucionarno rukovodstvo, koje je iz Sarajeva rukovodilo pripremama za ustanak, 13. jula 1941. je reorganizovano u Vojni štab u kojem su bili Svetozar Vukmanović Tempo, Isa Jovanović i Borisa Kovačević, a posle su uključeni Uglješa Danilović, Slobodan Princip Seljo i Mahmut Bušatlija.⁵⁸

Narednih dana, u velikom delu Bosne i Hercegovine, u doba priprema za izvođenje akcija širih razmera i stvaranja oružanih formacija, nastupila je takva situacija koja je omogućavala da se pređe na opšti ustanak. Napad na Drvar 27. jula 1941. je prva veća oružana akcija kojom je počeo opšti ustanak naroda Bosne i Hercegovine.⁵⁹

Za početak oružanog ustanka u *Bosanskoj krajini* bio je značajan sastanak Oblasnog vojnog rukovodstva za Bosansku krajinu koji je održan polovinom jula 1941. u Šehitlucima kod Banjaluke, gde su prenete direktive CK KPJ za ustanak i zaključci sa sednice PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu od 13. jula o formiranju ustaničkih jedinica, sreskih štabova i početku oružanih akcija. Odluke iz Šehitluka odnosile su se i na srednju Bosnu, koja je u to vreme u vojnom i političkom pogledu bila priključena Bosanskoj krajini.

Do početka ustanka, oko Drvara nalazila su se već formirana tri odreda sa oko 200 naoružanih boraca. Zatim su formirani odredi oko Bosanskog Petrovca, na Kozari, oko Banjaluke i u Janju. Početna vojna organizacija ustanka bili su gerilski odredi i manje ustaničke grupe, formirani na inicijativu i pod rukovodstvom članova i simpatizera KPJ. Gerilski odredi su bili različitog brojnog stanja i unutrašnje organizacije. Formirani su na teritorijalnom principu i obuhvatili su ustanike jednog sela ili grupe sela. Na području Janja i Plive i u ključkom srezu formirane su ustaničke čete, takođe, na teritorijalnom principu. Svim gerilskim odredima oko Drvara (koji je 27. jula oslobođen) rukovodio je Štab gerilskih odreda za srez Bosansko Grahovo i okolinu. Do 1. avgusta ustanak je zahvatio celu Bosansku krajinu. Hiljade golorukih ustanika, sa po nekom puškom, jurišalo je na ustaško-domobranske stanice i posade. Neprijatelj je sabijen u nekoliko velikih gradova oko kojih su (ustanici obrazovali „ustaničke frontove”, sprečavajući prodor neprijatelja na oslobođenu teritoriju. Međutim, kako postojeći odredi nisu bili stalnog sastava, deo boraca je posle nekoliko dana borbi odlazio kućama da obavi najnužnije poslove, zatim se ponovo vraćao na

⁵⁷ Za delegata PK KPJ za tuzlansku oblast određen je Uglješa Danilović, za Bosansku krajinu Đuro Pucar, za Hercegovinu Avdo Humo, *Vojna enciklopedija*, tom I, str. 773.

⁵⁸ Gojko Miljanić, *n.d.*, str. 41.

⁵⁹ Ovaj datum je uzet kao Dan ustanka naroda Bosne i Hercegovine.

položaje da bi drugi došli do svojih domova — ratovalo se „na smenu“. To je zahtevalo da se preduzmu mere koje će obezbediti efikasniju vojnu organizaciju ustanika.

Po sugestijama Marka Oreškovića, člana CK KPJ i delegata CK KPH za Liku, počev od sredine avgusta, izvršena je reorganizacija ustaničkih snaga na frontovima prema Bosanskom Petrovcu, Ključu, Glamoču, Livnu, Kninu, Donjem Lapcu i Kulen-Vakufu. Gerilski odredi reorganizovani su u čete i bataljone, formirana je Drvarska brigada (Brigada gerilskih odreda za oslobođene krajeve Bosne i Like), osam bataljona.

U 1. bataljonu „Sloboda“ nalazilo se pet odreda, koji su više odgovarali četama u kojima je bilo po tri voda, a u vodovima desetine. Od gerilskih odreda u Livanjskom polju, krajem avgusta formiran je bataljon „Starac Vujadin“, pa Risovački bataljon i 2. bataljon.⁶⁰

Stvaranje bataljona na najvažnijim delovima fronta i imenovanje najsposobnijih boraca za starešine, omogućilo je efikasniju upotrebu oružanih jedinica u tom delu Bosanske krajine.

U Podgrmeču dejstva mnogih mesnih odreda objedinjavao je Štab gerilskih odreda Krupa i Sana. Na Kozari je sredinom avgusta osnovan Štab Kozaračkog partizanskog odreda. Tamo su početkom septembra formirane tri partizanske čete.⁶¹ Oko 6.000 naoružanih partizana operisalo je tada u Bosanskoj krajini.

Svi odredi u Janju i Plivi bili su pod Štabom narodne vojske Janja i Plive.

Početkom septembra 1941. sa područja Banjaluke na teren je poslat Oblasni vojni štab za Bosansku krajinu, koji je stigao u Mrkonjić-Grad, a onda u Drvar. Prihvatajući već formiranu Drvarsku brigadu, Oblasni štab se polovinom septembra reorganizovao u Štab Krajiške divizije (tri brigade), sa sedištem u Podgrmeču.⁶²

Međutim, takva vojna organizacija ustanka posle Savetovanja u Stolicama je napuštena. Tito je oštro kritikovao pojavu ustaničkih brigada, o čemu je Radi Končaru 4. septembra 1941. godine pisao:

„Razumije se, kad se vodi kurs na frontalnu borbu, onda se i stvaraju takve jedinice (misli se na pokušaj formiranja brigada na Kordunu, pr. N. A.). Još je pogrešnije stvaranje takvih jedinica kad se uopšte još nema ni vojske; zato je to preuranjeno. Vojne formacije odrediće nam sam Glavni štab kad za to bude vrijeme. Trebalo je prvo stvarati čete, odrede, bataljone, pa tek onda dolaze brigade.“⁶³

U istočnoj Bosni ustankom su rukovodili Štab za sarajevsku i Štab za tuzlansku oblast, formirani na sednici Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu 13. jula 1941. Pred oružani

⁶⁰ Zbornik, tom IV, knj. 1, str. 66—67, 168—177, 259 i 281.

⁶¹ Rade Bašić, *Ustanak na Kozari*, VIG br. 1/1951, str. 14—15.

⁶² Prva brigada je obuhvatila teritoriju između Sane, Une i Dalmacije, 2. brigada teritoriju severno od linije Prijedor — Banjaluka, a 3. brigada ostali deo zapadne i srednje Bosne. *Hronologija NOR-a*, str. 124, 126.

⁶³ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VII, str. 111.

ustanaka u istočnoj Bosni formirane su Semizovačka, Trebevička i Romanijska partizanska četa, a u Birču, Semberiji, na Majevici i Ozrenu više partizanskih grupa; bilo je ukupno oko 1.000 boraca sa 800—900 pušaka. Ove snage izvele su prve oružane akcije kod Semizovca, na Romaniji i na Trebeviću. Već u početnom periodu Romanija je postala žarište uistanka, gde je 18. avgusta Romanijska četa prerasla u Romanijski partizanski bataljon od 5 četa, sa 250 boraca, da bi u septembru imao 10 četa i tri samostalna voda, oko 1.230 partizana. Trebevička četa je početkom septembra, takođe, prerasla u bataljon i dejstvovala na komunikaciji Sarajevo — Kalinovik. U isto vreme u bataljon je prerasla i Semizovačka četa, dejstvujući na komunikacijama od Sarajeva prema Mostaru i Zenici. Trebevički i Semizovački bataljon imali su po četiri čete, u svakom više od 300 boraca.⁶⁴ U drugoj polovini septembra u istočnoj Bosni, kao i u Hercegovini, počelo se formirati brigade, prema uputstvima Vojnog štaba za Bosnu i Hercegovinu, kao što je bilo i u Bosanskoj krajini.⁶⁵

Ustanak u Birču imao je masovan karakter. Posle oslobođenja Vlasenice, u avgustu 1941, izvršena je reorganizacija ustaničkih snaga: od dotadašnjih desetina formirano je sedam odreda, u stvari četa, u kojima je bilo oko 600 boraca sa 450 pušaka. Na Majevici i u Semberiji tokom jula formirane su partizanske grupe. Partizanska grupa na Majevici u avgustu je imala oko 100 boraca i preformirana je u Majevičku četvu, koja je sa Bijeljinskom osnovala Majevički NOP odred. Kasnije, pod pritiskom neprijatelja, odred je desetkovan. U septembru je na Majevici osnovan Majevički bataljon, koji je trebalo da pripadne Bosansko-sremskoj brigadi koja se imala formirati.⁶⁶ Grupa u Semberiji je takođe prerasla u partizansku Bijeljinsku četvu (negde se naziva odred), koja se 1. septembra morala prebaciti u Mačvu. Od grupe koja je ostala na Majevici i novih boraca krajem septembra obnovljen je Majevički NOP odred. Ozrenski partizani, posle jedne od najvećih diverzija izvedenih u NOR-u (pri napadu na Doboj 23. avgusta), povukli su se na Ozren gde su osnovali 2. bataljon narodnooslobodilačkih odreda Tuzlanske oblasti od tri čete, svaka od po tri voda, i jedan samostalni vod, koji su oformili Ozrenski NOP odred. U odredu (su postojale i tzv. čete „bespuškara“ boraca bez oružja, koje su upotrebljavane za razne službe u pozadini. Od postojećih jedinica na Ozrenu su formirana tri bataljona, (koji su izvodili dejstva prema Tuzli, u dolinu Bosne i Spreče.⁶⁷ Sredinom septembra 1941. od po dva bataljona Sarajevske i Tuzlanske oblasti imala se formirati Bosanska brigada za teritoriju od r. Bosne do Doboja i Tuzle, onda do r. Drine i železničke pruge Višegrad — Sarajevo.⁶⁸

⁶⁴ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 88—93.

⁹⁵ *Kronologija NOR-a*, str. 101, 102, 122 i 124. Abdulah Sarajlić, *Pregled stvaranja bosansko-hercegovačkih jedinica NOV Jugoslavije*, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo 1958, str. 52.

⁶⁶ *Hronologija NOR-a*, str. 103; *Vojna enciklopedija*, tom V, str. 211; Abdulah Sarajlić, *n.d.* str. 52.

⁶⁷ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 88—93.

⁶⁸ *Hronologija NOR-a*, str. 100; Abdulah Sarajlić, *n.d.*, str. 52.

Posle juosikog ustanka u *Hercegovini* Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu preduzeo je mere za ponovno pokretanje Hercegovaca na ustanak. Za rukovođenje ustankom 16. jula formiran je Oblasni vojni štab za Hercegovinu (komandant Safet Mujić, a politički komesar Miro Popara). Na sastanku Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu održanom 14. jula odlučeno je da se na teren, radi ponovnog pokretanja oružane borbe, prebaci jedan broj komunista, u prvom redu iz Mostara, koji bi sa ostalim komunistima iz Nevesinjskog, stolačkog i bileokog sreza pristupili reorganizaciji ustaničkih jedinica u zbegovima i objašnjavali ciljeve oružane borbe. U okviru ranije postojećih četa narodne vojske stvaraju se sada gerilski odredi ili gerilska jezgra sastavljeni od malog broja boraca. Postojeće ustaničke čete — formirane po selima, koje u početku nisu imale isključivo vojni karakter, već su bile i svojevrsne narodne organizacije, odnosno političke skupštine po selima — sada su čvršće bile povezane pod komandom novoformiranih sreskih štabova za Nevesinje, Bileću, Gacko i Trebinje. To je omogućilo da krajem avgusta seoske čete narodne vojske ponovo počnu oružane akcije. Posle toga prešlo se na ukрупnjavanje ustaničkih jedinica, pa je u Fatnici kod Bileća 19. septembra 1941. formiran Štab Hercegovačke brigade, čime je prestao da postoji Oblasni štab za Hercegovinu. Mesto sreskih štabova formirani su štabovi 1. i 2. bataljona.⁶⁹ Međutim, u to vreme ustaše i Italijani oštro su reagovali. Pojavili su se i četnici, tako da je ponovo nastala oseka u razvoju oružanog ustanka u Hercegovini.⁷⁰

U celini uzev, oružani ustanak u Bosni i Hercegovini razvijao se u skladu sa odlukama KPJ iako je bilo užih područja na kojima su partijske organizacije bile slabe ili ih nije bilo, te je ustanak predstavljao spontani odgovor naroda na teror okupatora i kvislinga. Neposredno pre, a naročito tokom ustanka, formirane su ustaničke jedinice različitih naziva i organizacijskog sastava, od seoskih četa do ustaničkih brigada. Do Savetovanja u Stolicama, u Bosni i Hercegovini formirano je ukupno 19 odreda od čega je rasformirano 9. Istovremeno je osnovano 13 samostalnih partizanskih bataljona; osnivaju se komande i štabovi, koji su sa više ili manje uspeha rukovodili ustaničkim formacijama. Uzevši u celini, vojna organizacija oslobodilačkih jedinica u Bosni i Hercegovini u ovom periodu obezbedila je takve uslove da je bilo moguće da se pod kraj 1941. počne sa sređivanjem ustaničkih snaga na jedinstvenim načelima, kako je odlučeno na Savetovanju u Stolicama.

MAKEDONIJA

U Makedoniji u ovom periodu nije došlo do oružanog ustanka zbog toga što tadašnji sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju Metodije Šatorov Šarlo nije hteo da sprovodi poli-

⁶⁹ *Hronologija NOR-a*, str. 101, 122, 124; Abdulah Sarajlić, *n.d.*, str. 52.

⁷⁰ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 93—96; dr Rasim Hurem, *Vojna organizacija ustanka u Bosni i Hercegovini i odluke Savetovanja u Stolicama*, „Savetovanje u Stolicama”, str. 115—117.

tičku liniju CK KPJ o organizovanju oružane borbe protiv okupatora i da počne sa formiranjem oslobodilačkih jedinica. Kako je već rečeno, pod uticajem Bugarske radničke partije (komunista) on je zauzeo stav koji se svodio na to da je Makedonija okupacijom bugarskih fašističkih trupa postala deo bugarske države, da su prisajedinjenjem Makedonije Bugarskoj nastali uslovi koji se bitno razlikuju od uslova u drugim jugoslovenskim zemljama, jer, tobože, makedonski narod nije shvatio taj akt kao okupaciju, već kao ostvarenje svojih težnji da se priključi „matici“ zemlji. Trebalo je dosta vremena i mnogo napora CK KPJ i Tita, kao i zdravog komunističkog jezgra u Makedoniji, da se prebrode postojeće teškoće.

Dok se raščišćavalo stanje u Pokrajinskom komitetu, partijske organizacije na terenu, koje su prihvatile kurs i liniju KPJ za oružanu borbu, nastavile su sa pripremama za oružani ustanak. Po gradovima se formiraju vojni štabovi, a po selima vojne komisije, organizuju se diverzantske grupe, izvodi obuka, prikuplja oružje itd. U Prilepu je organizovan Mesni vojni štab koji je imao sektor za prikupljanje i skladištenje oružja, municije i vojne opreme, sektor za diverzantske grupe i ispitivanje terena, sektor za vojnu obuku i sektor za sanitetsku službu.⁷¹ Diverzantske grupe iz Skoplja su u avgustu izvele akciju na rudnik hroma „Raduša“ kod Skoplja, a grupa ilegalaca iz Prilepa likvidirala je bugarskog stražara kod tunela Bogomila. U to vreme, 31. avgusta 1941, CK KPJ doneo je odluku o suspendovanju čitavog Pokrajinskog komiteta i formiranju novog, sa Lazarom Koliševskim na čelu, što je učinjeno sredinom septembra. Novi PK je odmah preduzeo organizacione i političke mere za učvršćenje partijske organizacije i osposobljavanje kadrova za rukovođenje oružanom borbom. Tada je formiran i Pokrajinski vojni štab za Makedoniju, sa Lazarom Koliševskim na čelu, čiji su članovi bili: Mihailo Apostolski, Cvetko Uzunovski, Mirče Acev, Strašo Pindžur i Stiv Naumov.⁷² Nešto pre toga, 22. avgusta 1941, blizu Skoplja, u rejonu sela Zlokućani, od ljudstva diverzantskih grupa i predstavnika vojne komisije formiran je Skopski NOP odred, koji je početkom septembra 1941, kada se prebacio na Skopsku Crnu goru, imao 14 boraca.

Novi Pokrajinski komitet KPJ za Makedoniju obraća posebnu pažnju vojnim pripremama: formira nove mesne vojne štabove, a postojećim pruža pomoć da bi podstakli oružane akcije, vrši izbor ljudi za partizanske odrede, nastavlja prikupljanje oružja i municije, vojne opreme, hrane i drugog za partizanske jedinice. Tako u svim gradovima Makedonije gde su postojali mesni partijski komiteti oživljava delatnost mesnih vojnih štabova, a problemu rada na selu posvećuje se posebna pažnja, jer se imala u vidu uloga sela

⁷¹ *Istorija makedonskog naroda*, Beograd 1970, knj. III, -str. 278.

⁷² Dr Mile Todorovski, *Partizanski odredi u Makedoniji 1941. godine*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 170. Autor tvrdi da je još u junu 1941, na insistiranje Lazara Koliševskog, formirana Vojna komisija pri PK KPJ za Makedoniju, koja je imala tri sektora: organizovanje diverzantske delatnosti i diverzantskih grupa, obaveštajna služba i politički rad u bugarskoj vojsci (isti izvor, str. 170).

u predstojećoj dugotrajnoj antifašističkoj borbi sa nadmoćnijim neprijateljem. Na osnovu izvršenog uvida, novi PK KPJ pripremao je plan prema kome se predviđalo da 12 mesnih organizacija KPJ formiraju partizanske odrede sa oko 500 boraca. Bilo je planirano da otpočnu sa delovanjem Skopski, Prilepski, Veleški, Kumanovski, Tikveški i drugi partizanski odredi. Pored Skopskog partizanskog odreda, u septembru 1941. na Selečkoj planini, blizu Prilepa, po odluci Mesnog vojnog štaba, formirana je partizanska četa od 11 boraca sa ciljem da se iz grada izvuku ilegalci da ne bi pali u ruke bugarske policije posle ubistva bugarskog vojnika na pruži Veles — Prilep.⁷³ Ova četa je poslužila kao jezgro Prilepskog partizanskog odreda, koji je formiran 12. septembra 1941.⁷⁴ Ovim su i na teritoriji Makedonije, zahvaljujući naporima CK KPJ i Tita, kao i novog partijskog rukovodstva Makedonije, formirane prve oružane jedinice narodnooslobodilačkog rata makedonskog naroda.

TAKTIKA, NAORUŽANJE I OPREMA PARTIZANSKIH ODREDA

Uporedo sa stvaranjem vojne organizacije NOP-a, KPJ je ukazivala i na osnovne principe taktike partizanskih odreda. Taktika ustaničkih jedinica bila je tesno povezana sa karakterom i zadacima partizanskih odreda, stepenom njihove opremljenosti, vojnom opremom i naoružanjem, namenom oružanih snaga u celini. Oblici borbenih dejstava i stepen aktivnosti partizanskih odreda umnogome su bili uslovljeni konkretnim prilikama na određenim delovima teritorije, posebno nepovoljnim odnosom snaga prema okupatoru. Osim toga, u početku su partizanski odredi bili malog brojnog stanja, vezani za određenu teritoriju, a raspolagali su lakim pešadijskim naoružanjem i veoma ograničenim količinama municije. Nedostatak se na početku osećao i u drugim materijalnim potrebama, kao na primer, u odeći, obući, hrani i lekovima, zatim u nedovoljnoj obučenosti boračkog sastava i rukovodećeg kadra, tako da su oni osnovna znanja morali sticati u vatri oružane borbe.

Centralni komitet KPJ polazio je od procene da je partizanski oblik oružane borbe najpogodniji oblik početnog suprotstavljanja okupatoru. Još u proglasu CK KPJ od 25. jula 1941, pored toga što se naglašava da partizanski odredi treba da uništavaju sve što služi fašističkim okupatorima, ističe se da to nije samo dužnost partizana nego i svakog rodoljuba. U tom smislu govori i instrukcija Operativnog rukovodstva Okružnog komiteta KPH za Karlovac od 26. avgusta 1941. u kojoj, pored ostalog, stoji: „Partizanski odredi moraju se pretvoriti u žarišta narodne oslobodilačke borbe protiv fašizma i fašističkih okupatora.”⁷⁵

Što je oružana borba dobijala šire razmere to se i taktika partizanskih odreda sve više razvijala i prilagođavala konkretnim

⁷³ Mile Todorovski, *n.č.*, str. 172—175.

⁷⁴ *Vojna enciklopedija*, tom V, str. 226; dr Vlado A. Ivanovski, *Savetovanje u Stolicama i stanje u Vardarskoj Makedoniji*, „Savetovanje u Stolicama”, str. 194.

⁷⁵ *Zbornik*, tom V, knj. 1, str. 47.

prilikama. Partizanski odredi su izvodili svoja dejstva u nepovoljnim vremenskim i zemljišnim uslovima (noć, magla, pokrivenost i ispresecanost zemljišta). Zatim su uspešno primenjivali iznenadne napade i prepade, postavljanje zaseda, diverzantske i sabotažne akcije, likvidacije pojedinica i grupa iz redova okupatorske vojske i policijskog aparata.

U instrukciji Operativnog rukovodstva Okružnog komiteta KPH za Karlovac, od 26. avgusta 1941. govori se o taktici partizanskih odreda i nalaže da partizanski odredi moraju „osigurati stalno ali točno obavješćavanje o snazi i kretanju neprijatelja u pojedinim mjestima, sakupljati hranu, odjeću, obuću, oružje ... organizirati i vršiti sabotažu u preduzećima koja rade za neprijatelja...“⁷⁶ Istom instrukcijom se zahteva da partizanski odredi „moraju pribjegavati taktici — pronaći neprijatelja, dočekati ga na najpovoljnijim mjestima, a što veće blizine, sigurnim pogociima nanijeti mu žrtve, izazvati među neprijateljem paniku i onda ga potpuno uništiti...“⁷⁷

Međutim, partizanski odredi — izvršavajući svoje zadatke kao teritorijalne jedinice vezane za odbranu svoga kraja i slobodne teritorije od upada okupatorsko-kvislinške vojske, kao i zaštitu naroda od neprijateljskih zverstava, pljačke i eksploatacije materijalnih dobara — u pojedinim prilikama primenjivali su tzv. sistem frontova. Uvođenjem takve taktike obično se nije vodilo računa da za to treba osigurati odgovarajuću živu silu i tehnička sredstva, da se takvim načinom oružane borbe brže iscrpljuju snage i da neuspeh često izaziva demoralizaciju boraca, što je i bio slučaj u nekim delovima Srbije, Crne Gore, Bosanske krajine i Korduna.

Reagujući na takve postupke u Crnoj Gori, na primer, Josip Broz Tito je u pismu Pokrajinskom komitetu, 22. oktobra 1941, istakao da je bilo pogrešno što se već na početku ustanka pristupilo stvaranju frontova, umesto da se primenjuje partizanski način ratovanja. „Frontalna borba“ naglašavao je Tito, „prisilila vas je na frontalno povlačenje, jer je bilo iluzorno očekivati da ćete vi moći da date jači otpor mnogo jačem neprijatelju frontalnom odbranom.“⁷⁸

Iskustvo je pokazalo da su se partizanski odredi morali čuvati krutih frontova i primenjivati partizanski način dejstva kako bi se održao ofanzivni duh ustaničkih jedinica. To je često isticao i vrhovni komandant Josip Broz Tito. On je u pismu Radi Končam i Vladimiru Popoviću, 4. septembra 1941. pisao: „... Partizani ne smiju da budu napadani i da se samo brane, već oni moraju sami napadati. Zauzimanje samo odbrambene taktike znači za partizane sigurnu smrt...“⁷⁹

Iskustva prvih ustaničkih borbi slovenačkih partizana istakla su sve slabosti defanzivne taktike, tj. taktike čekanja neprijatelja.

⁷⁶ Isto, str. 46.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Zbornik, tom III, knj. 1, str. 69.

⁷⁹ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VII, str. 111.

Zbog toga je usledila i posebna direktiva vojnog i političkog rukovodstva Slovenije, gde se, pored ostalog, ističe: „Obračun sa defanzivnom taktikom, neprestano napadanje unapred određenih neprijateljskih pozicija — to je prvi i najvažniji zadatak partizana . . . Pogrešno je misliti da je šuma pravi teren partizanske akcije. Partizanima je šuma samo sklonište u krajnjoj nuždi, a naročito u početku akcije. Partizani moraju uvek držati inicijativu u svojim rukama, a to znači da uvek moraju tražiti neprijatelja tamo gde se nalazi i zadavati mu udarce tamo gde to najmanje očekuje i kad je najmanje sposoban za odbranu. Zasede pored glavnih drumova, napadi na manja i veća neprijateljska odeljenja, na žandarmerijske stanice i kasarne, napadi na straže po mostovima, sobračajnim čvorovima u cilju sabotaže, razoružanja, plena i drugo — to su forme partizanske borbe.”⁸⁰

Pokazalo se da u partizanskoj taktici borbu s neprijateljskim snagama u načelu treba prihvatiti kada to partizanskim jedinicama odgovara. Zbog toga je bilo bitno da partizanske jedinice vrše stalne pokrete, da pokazuju maksimalnu snalažljivost, okretnost i lukavstvo kojima bi prikrili pravce kretanja svojih jedinica i mesta postavljanja zaseda, što je i preduslov za uspeh partizanske akcije.

To najbolje ilustriuje uputstvo delegata CK KP Hrvatske od početka septembra 1941, u kojem se ističe da se i sa malini partizanskim odredima, pri dobro planiranoj, smeloj i brzo izvedenoj akciji, mogu naneti protivniku veliki gubici. Zbog toga se tražilo da se napadi izvode vešt看im i munjevitim prepadima na onim mestima na kojima se može postići najveće iznenađenje. Zatim se ukazuje na to da se zasede postavljaju uz apsolutnu tajnost, a razmeštaj boraca da se postavlja u obliku klopke koja garantuje maksimalan uspeh. Istaknuto je da se vatra otvara isključivo na ugovoreni znak ili komandu, sa bliskih odstojanja, jer takav način dejstva snažno deluje na moralno stanje neprijateljskih vojnika, izazivajući ponekad i njihovo rastrojstvo. Smisao takve taktike sastojao se u tome da se, uz minimalne sopstvene gubitke, za što kraće vreme postignu što veći rezultati.

Posle svake akcije vršila se analiza taktičkih postupaka, ukazivalo na učinjene propuste i izvlačili odgovarajući zaključci. Stalnim praćenjem, usavršavanjem i dograđivanjem taktika oružane borbe ustaničkih jedinica zabeležila je vidljiv uspon u prvom periodu narodnooslobodilačkog rata.

Poseban problem predstavljao je nedostatak naoružanja i opreme partizanskih odreda, što je uticalo na taktiku partizanskih odreda. Aprilskim ratom 1941. gotovo svih 25 jugoslovenskih vojnih fabrika i zavoda, koliko ih je do tada postojalo, bilo je porušeno ili onеспособljeno za dalju proizvodnju, dok je jedan broj demontiran i odnet u Nemačku, Austriju i Italiju.⁸¹ Zahvaljujući direktivi CK KPJ o prikupljanju oružja, partijske i skojevske or-

⁸⁰ Delo, br. 3 od septembra 1941.

⁸¹ Ljubomir Petrović, *Ekonomski problemi u NOR-u*, Vojno delo br. 3/1962, str. 33—46.

ganizacije i mnogobrojni rodoljubi uspjeli su da sklone izvesnu količinu oružja i opreme.

Međutim, prikupljena količina oružja i opreme nije bila dovoljna, tako da su izgradnju oružanih jedinica NOP-a tokom celog rata pratile krupne teškoće oko njihovog borbenog opremanja, naročito oružjem i municijom. Te potrebe su svakim danom bile sve veće, jer je uporedo sa sve intenzivnijom oružanom borbom rastao broj ustanika. Pošto se nije mogla očekivati nikakva pomoć sa strane (jugoslovenski front se nalazio daleko od saveznika), osnovna orijentacija bila je oslonac na sopstvene snage i izvore.

Osim prikupljenog oružja za vreme aprilskog rata 1941. i neposredno posle njega, veoma važan izvor snabdevanja naoružanjem bio je plen do koga su borci partizanskih odreda dolazili prilikom izvođenja akcija na okupatorsko-kvislinške transporte i manje delove neprijatelja. Ovo je, ujedno, bio i jedan od najvažnijih izvora za popunu starih i novih jedinica oružjem i drugim ratnim potrebama. Zbog toga je ukazano na to da se taktika borbenih postupaka ustaničkih jedinica tako prilagodi da se u borbi, napadom na manje posade, zatim i na veća neprijateljska uporišta, dođe do što većeg plena u naoružanju i opremi. Deo oružja proizvodio se u partizanskim radionicama i u fabrici oružja u oslobođenom Užicu u jesen 1941, u kojoj je radilo oko 600 radnika. U toku dvomesečnog rada fabrike proizvedeno je 20.000 pušaka „partizanki“, 2.700.000 pušanih metaka, 90.000 metaka za pištolje i 10.000 tromblonskih bombi. U njoj je izvršena opravka dva poljska i jednog protivtenkovskog topa, 300 puškomitraljeza, 200 mitraljeza, 4.500 pušaka i druge ratne opreme.⁸² I u drugim ustaničkim krajevima Jugoslavije bila je organizovana proizvodnja i opravka naoružanja i opreme. U oslobođenom Drvaru, npr., u leto 1941. pri železničkoj ložionici oko 40 radnika bilo je angažovano u proizvodnji ručne bombe zvane „rola“ i tzv. „cementuše“ kojih je tokom 1941. proizvedeno oko 4.000 komada.⁸³ Na izradi i opravci oružja i opreme za potrebe ustaničkih jedinica bile su angažovane i mnoge zanatske radionice koje su već postojale ili su organizovane na oslobođenoj teritoriji.

S obzirom na veliku organizacijsku neujednačenost jedinica NOP-a u 1941, kao i na praksu korišćenja različitih izvora snabdevanja oružjem i opremom, vrlo se teško može utvrditi kojim su sve vrstama oružja i opreme raspolagale pojedine ustaničke jedinice. U najvećoj meri bilo je to lako pešadijsko naoružanje — puške, automati, puškomitraljezi, mitraljezi i izvestan broj minobacača i po neki top. Tako, npr., Kragujevački NOP odred 5. septembra 1941. imao je u svom sastavu oko 160 boraca raspoređenih u tri partizanske čete, a one su imale 119 pušaka, četiri puškomitraljeza i mitraljeza, 24 pištolja, 16 bombi, osam kilograma eksploziva i 8.000 pušanih metaka.⁸⁴ Međutim, bio je izvestan broj ustaničkih jedinica koje su u početku bile daleko slabije opremljene,

⁸² *Užička republika*, izdanje NIRO „Eksport-pres“, Beograd, 1978, str. 96.

⁸³ Ljubomir Petrovič, n.č., str. 34.

⁸⁴ *Zbornik*, tom I, knj. 2, str. 117—119.

pa su se koristile lovačke puške i druga, čak najprimitivnija, oruđa i oprema. Opremljenost jedinica se tokom borbe stalno menjala, što je bilo karakteristično za oružane formacije u svim delovima Jugoslavije za ovaj i naredne periode NOR-a.

RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE ORUŽANIM SNAGAMA DO SAVETOVANJA U STOLICAMA

Organizovanje rukovodećih organa, komandi i štabova za rukovođenje i komandovanje oružanim snagama bio je jedan od najkrupnijih problema koje je imalo da reši vojno-političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta. Trebalo je stvarati i izgrađivati komande i štabove u procesu oružane borbe. Ono što je postignuto za vreme pripremanja oružanog ustanka, kao što je formiranje vojnih komiteta i povereništava, bio je samo deo zadataka koji su stajali pred KPJ u tom domenu. Postojeći vojni komiteti, komisije ili povereništva oformljeni pri gotovo svim partijskim komitetima bili su osnova iz kojih su se krajem juna i početkom jula 1941. razvile vojne komande i štabovi ustaničkih jedinica. Kako se rukovodeća i komandna struktura narodnooslobodilačkog rata razvila na osnovama predratnog rukovodstva KPJ, povoljna okolnost bila je ta što je postojeća mreža partijskih komiteta — od CK KPJ, preko centralnih, pokrajinskih, okružnih, sreskih (kotarskih), mesnih i opštinskih komiteta — u aprilskom ratu 1941. i posle njega ostala skoro netaknuta. To je omogućilo da su partijski komiteti u pripremnom periodu i u početku ustanka mogli obavljati funkciju štabova u celini ili su preko vojnih komiteta, odnosno povereništava, nastalih uoči ustanka pri partijskim komitetima, rukovodili vojnim, političkim i organizacionim pripremama oružanog ustanka i ustaničkim jedinicama. Osim toga, teritorijalna organizaciona struktura partijskih rukovodstava u potpunosti je odgovarala vojnim potrebama, tako da je mreža partijskih organizacija i komiteta, koja je pokrivala gotovo celu teritoriju Jugoslavije, osiguravala koncepciju rukovođenja i komandovanja ustaničkim snagama.

Komandni i rukovodeći kadar uglavnom su činili članovi Partije i SKOJ-a, a to je bila i osnovna snaga za rukovođenje oslobodilačkom borbom i oružanim snagama. Deo komandnog i rukovodećeg kadra u ustaničkim jedinicama činili su i drugi patrioti i antifašisti, neki oficiri i podoficiri bivše jugoslovenske vojske, uglednici i napredniji seljaci koji su se istakli u ustanku itd. Postojanje čvrstih partijskih rukovodstava i kadra pred rat i njihova potpuna spremnost da bez kolebanja preuzmu i rukovođenje oslobodilačkom borbom osigurali su komande i štabove za rat i revoluciju i omogućili kontinuitet revolucionarne borbe i njeno podizanje na viši nivo u procesu oružane borbe. Taj kadar je na nove komande preneo stil i metod rada i rukovođenja koji su bili izgrađeni u dugodišnjoj ilegalnoj borbi. On se odlikovao veoma razvijenim stepenom odgovornosti i discipline, ličnom hrabrošću i spremnošću na sve žrtve, sposobnošću za rukovođenje masama u borbi za njihova prava, što

je bilo neophodno za rukovođenje oružanim snagama. Veliki značaj je imao povratak iz Španije jugoslovenskih komunista koji su tamo stekli dragoceno iskustvo u rukovođenju i komandovanju jedinicama i preneli ga u narodnooslobodilačke partizanske odrede.⁸⁵

U toku priprema i pokretanja oružane borbe došlo je do velikih promena i pomeranja u organizacijama i rukovodstvima Partije, jer su mnogi komunisti iz gradova i industrijskih centara napustili svoje organizacije i rukovodstva i prešli na teren, najvećim delom u partizanske odrede, a neki i u rukovodstva koja su nastajala u ustaničkim žarištima. Ta pomeranja, koja su nastavljena i kasnije, bila su od posebnog značaja u fazi formiranja ustaničkih jedinica i njihovih štabova. Za uspešno rukovođenje oslobodilačkim jedinicama bilo je presudno i to što je KPJ, naročito u periodu 1937—1941, ostvarila idejno, političko i organizaciono jedinstvo. To je u početku ustanka, pa i kasnije, osiguravalo jedinstveno usvajanje koncepcije i doktrine rata od strane štabova i komandi, koje se postizalo uputstvima, direktivama, savetovanjima i slanjem delegata. Primenjivao se i metod širokog informisanja o situaciji, što je bilo dragoceno u težim prilikama i u prelomnim situacijama, a to je sve pozitivno uticalo na delovanje nižih komandi i štabova.

Doktrinarna orijentacija da čitav jugoslovenski prostor bude jedinstveno ratište s jedinstvenom strategijom oružane borbe i jedinstvenim oružanim snagama, uticala je na izgradnju jedinstvenog komandovanja u oslobodilačkom ratu, što je bilo u rukama najvišeg rukovodećeg tela — Centralnog komiteta KPJ i Glavnog štaba NOPOJ. Govoreći o tome već u „Biltenu Glavnog štaba“ od avgusta 1941, Tito piše: „Svi partizanski odredi sa svojim štabovima: iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije i Sandžaka, spadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije . . .“⁸⁶ U tom smislu, objavljeno je, pored ostalih, i Uputstvo delegata CK KP Hrvatske početkom septembra 1941. u kome se kaže: „Zbog potrebe povezanosti, jedinstvenosti i plan-
skih akcija osnovani su u svim zemljama Jugoslavije štabovi narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, koji rukovode tim akcijama. Na čelu tih štabova stoji Glavni štab NO odreda Jugoslavije . . .“⁸⁷ Jedinstveno rukovođenje narodnooslobodilačkim ratom u celini i svim oslobodilačkim jedinicama bilo je od posebne važnosti.

Centralni komitet KPJ i Glavni štab NOPOJ razrađivali su doktrinu narodnooslobodilačkog rata i borili se za njeno usvajanje i pramenu. Osim toga, Glavni štab NOPOJ neposredno je razrađivao strategiju i taktiku vođenja rata, davao opšte smernice i sugestije i rukovodio oružanim snagama na čitavoj teritoriji Jugoslavije preko nacionalnih, pokrajinskih i oblasnih, glavnih ili opera-

⁸⁵ U Španskoj republikanskoj vojsci jugoslovenski dobrovoljci dobili su sledeće činove: 2 potpukovnika, 8 majora, 35 kapetana, 105 poručnika, 85 vodnika, 39 političkih komesara četa, 7 komesara bataljona i jedan komesar brigade, ukupno 282 rukovodioca. G. Miljanić, *rud.*, str. 17.

⁸⁶ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 12.

⁸⁷ *Zbornik*, tom V, knj. 1, str. 71.

tivnih štabova, a na teritoriji gde se nalazio neposredno je komandovao i partizanskim odredima, kao što je bio slučaj u ovom periodu u zapadnoj Srbiji. Glavni štab NOPOJ bio je u središtu najvažnijih zbivanja i na poprištu odlučujućih borbi. On se u početku nalazio u okupiranom Beogradu, otkuda je 16. septembra 1941. prešao na slobodnu teritoriju zapadne Srbije.

U početku je Glavni štab NOPOJ imao i političke i vojne funkcije, javljajući se kao najviši rukovodeći organ narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Kao takav, on je davao direktive za organizovanje narodne vlasti, sprovodio stavove CK KPJ i rešavao mnoga pitanja na unutrašnjem i međunarodnom planu. Zbog toga se u CK KPJ u avgustu 1941. javila inicijativa da se obrazuje Komitet narodnog oslobođenja Jugoslavije, koji bi bio najviši politički organ narodnooslobodilačkog pokreta i predstavljao oslobodilački pokret prema inostranstvu, dok bi se glavni štab bavio vojnim pitanjima — izgradnjom oružanih snaga i rukovođenjem oružanom borbom. Međutim, rukovodstvo NOP-a nije u tome dobilo podršku Kominterne, koju je tražio Tito, te nije ni došlo do stvaranja ovog komiteta,⁸⁸ tako da je Glavni, kasnije Vrhovni štab, sve do osnivanja AVNOJ-a u Bihaću u novembru 1942, vršio istovremeno vojne i političke funkcije.

Krajem juna i početkom jula 1941. od postojećih vojnih komiteta ili vojnih komisija pristupilo se formiranju nacionalnih i regionalnih vojnih rukovodstava, koja su se različito nazivala. U suštini, to su bili vojni štabovi koji su se organizaciono razvijali, a u početku su imali samo nekoliko članova, odnosno bili su malog brojnog stanja, kao što je malobrojan bio i Glavni štab NOPOJ. Orijentacija da se u početku ustanka u svim zemljama i pokrajinama Jugoslavije formiraju vojna rukovodstva, bio je izraz ne samo vojnih već i političkih potreba — radi rešavanja nacionalnog pitanja, nacionalne ravnopravnosti i nacionalne afirmacije. Zajedno sa nacionalnim partijskim rukovodstvima, na osnovu opštih direktiva CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ i na osnovu vojno-političke situacije na svojoj teritoriji, ona su rešavala pitanja vođenja rata i revolucije i komandovala oružanim snagama preko regionalnih vojnih komandi ili štabova, a ponekad i neposredno rukovodila štabovima partizanskih odreda. Sve do formiranja zemaljskih anti-fašističkih veća, 1943. i 1944, nacionalna vojna rukovodstva vršila su, osim vojnih, i političke funkcije najviših organa vlasti na svojoj teritoriji, izuzev u Sloveniji gde je postojao Vrhovni plenum Osvobodilne fronte. Po svom karakteru, to su bili operativno-teritorijalni organi koji su komandovali svim jedinicama i ustanovama na svojoj teritoriji i samostalno planirali borbena dejstva, usklađujući ih sa Glavnim štabom NOPOJ i susednim vojnim komandama i rukovodstvima. Istovremeno, starali su se o materijalnom obezbeđenju i sanitetskom snabdevanju, opštoj bezbednosti i obuci

⁸⁸ Zbornik, tom II, knj. 2, str. 38; tom V, knj. 1, str. 173; Pero Morača, n.d., str. 459, 460, 462; Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju*, Beograd 1953, str. 320; „Savetovanje u Stolicama”, str. 134.

jedinica i svim drugim vojnim i političkim potrebama ustaničkih jedinica.

Kontakti koje je održavao CK KPJ, odnosno Glavni štab NOPOJ sa nacionalnim partijskim i vojnim rukovodstvima u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije od početka ustanka, zbog niza problema uslovljenih okupacijom i podeljenošću zemlje, bili su dosta slabi. Međutim, i u takvim uslovima rukovodstva na terenu su uspešno rešavala sve teškoće. Za vreme boravka CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ u Beogradu, rad Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba Srbije bio je znatno olakšan pošto su međusobni kontakti bili neposredni i gotovo neprekidni. Isto tako, u tom periodu održavane su dobre veze i sa Vojvodinom. Iako nešto slabija, ali još uvek dobra, bila je veza između CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ sa CK KP Hrvatske i Operativnim partijskim rukovodstvom za Hrvatsku. Preko CK KP Hrvatske uspostavljena je veza sa CK KP Slovenije. Sa Bosno-m i Hercegovinom veza je bila znatno teža, nešto slabija sa Crnom Gorom i Makedonijom.⁸⁹

Nije bilo većeg odstupanja od političke platforme koju je KPJ formulisala pre i u vreme neposrednih priprema ustanka. Izuzetan je slučaj sa PK KPJ za Makedoniju zbog razbijačkog stava sekretara komiteta Metodija Šatorova, što je CK KPJ rešio do sredine septembra 1941. Uzroci neravnomernosti razvitka oružanog ustanka i razvoja ustaničkih jedinica nisu bili u tolikoj meri odraz slabosti u rukovođenju, koliko je to bila posledica objektivnih teškoća do kojih je dolazilo ne samo u pojedinim zemljama Jugoslavije, u nacionalnim celinama, nego i delovima tih celina. S obzirom na to da je partizanski rat u Jugoslaviji bio u mnogo čemu novina u ratnoj praksi, bilo je normalno očekivati u prvim danima oružanog ustanka pojave nesnalaženja i greške u organizovanju ustaničkih jedinica i u njihovoj upotrebi. Međutim, takve pojave su relativno brzo otklanjane, zahvaljujući stalnoj brizi CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ i lično Tita, koji su uputstvima, direktivama, naređenjima, proglasima, člancima u „Biltenu Glavnog štaba NOPOJ”, upućivanjem vojno-političkih rukovodilaca u niža vojna i politička rukovodstva itd. pomagali vojnim i političkim kadrovima, komandama i štabovima da se snalaze u izgrađivanju ustaničkih jedinica i njihovoj upotrebi u oružanoj borbi. Među ta nastojanja dolazi i Savetovanje u Stolicama 26. septembra 1941.

Na čelu većih ustaničkih jedinica u početku nalazili su se štabovi, koji su bili malog brojnog stanja, dok su manjim ustaničkim jedinicama — vodovima rukovodili komandiri, a četama — komande. Partizanske odrede vodili su štabovi koji su, načelno, imali tri do četiri člana, što im je omogućilo da brzo donose odluke i da se lako kreću. U „Zadacima narodnooslobodilačkih partizanskih odreda”, objavljenim u „Biltenu GŠ NOPOJ” od 10. avgusta 1941, određeni su osnovni zadaci partizanskih štabova. Tu se kaže da oni

⁸⁹ Mišo Leković, *Neki problemi rukovođenja CK KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ u 1941. godini*, „Užieka republika”, Beograd 1978, knj. 1, str. 183—186; Mirko Četković, *Veze u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1942*, VIZ Beograd 1976, str. 49—57.

„moraju budno paziti da neprijatelj ne ubaci u partizanske odrede svoje provokatore i špijune“, da „štabovi i komandiri partizanskih odreda moraju strogo paziti na disciplinu u odredima . . . Štabovi moraju voditi brigu o ishrani boraca, o naoružanju i drugom“, i da se „štabovi i komandiri moraju pobrinuti za potreban sanitetski materijal i osoblje radi ranjenih i bolesnih“. Zatim se govori o koordinaciji aktivnosti partizanskih štabova radi uspješnijeg vođenja operacija pa je zahtevano da „štabovi moraju biti međusobno dobro povezani“. Glavni štab NOPOJ ovim dokumentom predviđa da će se „sa stvaranjem širih ustanaka narodnih masa stvoriti i potrebne više komande . . .“ Zbog toga nalaže potčinjenim partizanskim štabovima i komandantima partizanskih odreda da uspostavljaju „brze i stalne veze, preko kojih se moraju slati iscrpni izvještaji Glavnom štabu . . .“⁹⁰

Na osnovu direktiva i uputstava pretpostavljenih štabova i partijskih rukovodstava i vojno-političke situacije na terenu, štabovi partizanskih odreda rešavali su sva pitanja koja su bila vezana za vođenje oružane borbe i aktivno su učestvovali u političkom radu na svojoj teritoriji. Oni su rukovodili ustaničkim jedinicama i borbenim dejstvima, prihvatili i organizovali narodne mase koje se sklanjaju ispred okupatorskog i kvislinškog terora, razbijali okupatorski i kvislinški sistem vlasti, formirali nove organe narodne vlasti, vršili organizaciju i kontrolu pozadine, mobilizaciju stanovništva i njegovo uključivanje u partizanske jedinice, obavljali poslove iz nadležnosti upravnih i pravosudnih organa itd. U svemu tome štabovi partizanskih odreda su stalno i neposredno saradivali sa partijskim organizacijama na svom terenu. U pojedinim krajevima, ovi partijski organi, u prvom redu okružni i sreški komiteti, i neposredno su rukovodili celokupnom delatnošću partizanskog odreda, jer su njihova teritorijalna organizaciona struktura i raspored potpuno odgovarali vojnim potrebama oslobodilačke borbe.

„Partizanski zakon“ u Sloveniji reguliše komandovanje partizanskim jedinicama: „Komandovanje u partizanskim odredima se oslanja na безусловnu podređenost mlađih prema starijim po službenoj dužnosti.“ Zatim utvrđuje kakav treba da bude starešina partizanskih jedinica: „Komandanti moraju imati sve dobre osobine partizana. Moraju biti hrabri, odlučni, okretni, sposobni za borbu i bezgranično odani stvari za koju se bore. Moraju biti uzor discipline i pravedni drugovi i predvodnici partizana. Svaki partizan koji se u borbi istakne može doći na sva komandna mesta.“ U „Zakonu“ se još govori da komandire vodova biraju partizani većinom glasova, komandira čete imenuje komandant bataljona, a komandante bataljona postavlja najviši štab.⁹¹

⁹⁰ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 12—13.

⁹¹ *Četrdeset prva*, str. 436—437.

Drugi deo

SAVETOVANJE U STOLICAMA I RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA DO STVARANJA PRVE PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

SAVETOVANJE U STOLICAMA I DALJA IZGRADNJA ORUŽANIH JEDINICA

Oružani ustanak naroda i narodnosti Jugoslavije u periodu jul — septembar 1941. postigao je velike vojne i političke rezultate. Ostvarena je zamisao CK KPJ i Tita da, pokretanjem oružane borbe protiv okupatora i njegovih saradnika putem partizanskih akcija, podignu mase na ustanak. Partizanske borbe različitih razmera i intenziteta razvile su se gotovo na celoj teritoriji Jugoslavije, a u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i delu Hrvatske poprimile su karakter masovnih narodnih ustanaka. Ustaničke snage su na ovim područjima bile veoma jake, a kroz svakodnevnu borbu sa neprijateljem zaplenile su znatne količine naoružanja i opreme i stekle prva ratna iskustva.

Od početka ustanka do Savetovanja u Stolicama formirana su ukupno 232 odreda. Zbog reorganizacije ustaničkih jedinica rasformiran je 31 odred. Zatim je formiran 71 samostalni partizanski bataljon, od kojih su 44 preformirana ili ušla u sastav partizanskih odreda, tako da ih je pred Savetovanje u Stolicama ostalo 27. U Sloveniji je formirano 20 partizanskih četa, koje su imale karakteristike partizanskih odreda.⁹² Takve krupne ustaničke snage narodnooslobodilačkog pokreta, koje je organizovala KPJ od kraja juna do 26. septembra 1941, bila je značajna oružana sila koja je davala garanciju da se započeta oslobodilačka borba može uspešno nastaviti.

Partizanski odredi, od desetine do nekoliko desetina boraca, u ovom periodu su izrasli u vojne formacije od više stotina, pa i

⁹² U Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini došlo je do obrazovanja 16 ustaničkih brigada i jedne divizije (Krajiške), što je ukinuto posle Savetovanja u Stolicama, jer za takvu vojnu organizaciju još nisu bili sazreli svi potrebni vojno-politički uslovi.

nekoliko hiljada naoružanih boraca. Dejstvima na okupatorske i kvislinške posade i garnizone u pojedinim krajevima Jugoslavije, naročito u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, ustaničke snage izvode akcije širih razmera i stvaraju prostranu slobodnu teritoriju na kojoj su se osnivali organi nove narodne vlasti. Okupatoru su naneti znatni gubici u živoj sili i tehnici, a raznim diverzijama i sabotажama, posebno akcijama na komunikacijama, u velikoj meri su onemogućavani njegovi planovi da prirodna bogatstva i proizvodne snage Jugoslavije koristi za jačanje svog ratnog potencijala.

Snažan zamah oružanog ustanka u Jugoslaviji i stvaranje krupnih ustaničkih jedinica u gotovo svim krajevima zemlje u velikoj meri su iznenadili okupatore i domaću reakciju. Okupacioni sistem neprijatelja je iz osnova poljuljan. Stari i novouspostavljeni organi vlasti na koje se oslanjao okupator bili su u najvećem delu zemlje potpuno razbijeni, a kvislinška vlast i njene oružane snage pretrpele su teške udarce. Uspešan tromesečni razvoj ustanka doveo je u veoma tešku situaciju i zamaskirane neprijatelje naroda koji su se krili iza kapitulantske politike čekanja koju je proglasila izbeglička jugoslovenska vlada u Londonu, kao i sve snage starog poretka, posebno četničke vođe.

Pored velikih uspeha koji su postignuti u početnom periodu, ustanak je imao, što je i razumljivo, izvesnih slabosti. Neravnomernost u razvitku ustanka bila je jedna od karakteristika početne etape narodnooslobodilačke borbe, koja još nije bila zahvatila sve delove zemlje. Osim toga, ispoljili su se i mnogi politički, organizacioni i drugi problemi. U onim delovima zemlje gde je ustanak već prvih dana poprimio masovni karakter ustaničke snage nisu bile dovoljno organizaciono učvršćene. Bilo je elemenata stihijnosti i nedovoljne povezanosti između veoma različito organizovanih ustaničkih jedinica. U pojedinim područjima ispoljile su se i određene slabosti u pogledu primene Titove strategijske koncepcije o vođenju partizanskog rata i taktici dejstva ustaničkih jedinica, gde je bilo tendencija prihvatanja frontalnih borbi i organizovanja tzv. ustaničkih frontova, što je nanosilo veliku štetu jedinicama i pokretu u celini.

Postojeća situacija i razvoj ustanka i ustaničkih jedinica nametali su nove zadatke i otvarali nove mogućnosti. Naročito je bilo aktuelno pitanje izgradnje vojne organizacije ustanka koja bi na tom stepenu razvoja narodnooslobodilačke borbe, osigurala optimalne rezultate u daljem vođenju oružane borbe i omogućila postepeno prerastanje oružanog ustanka u opštenarodni rat. Trebalo je usavršiti i sistem rukovođenja i rešiti pitanja postojeće raznovrsnosti oružanih snaga, što se javilo u ustaničkim danima u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije.

Raznovrsnost ustaničkih jedinica ogledala se u različitostima vojne organizacije, njihovog brojnog stanja, sastava, strukture rukovođenja i upotrebe u oružanoj borbi.

Ni sistem rukovođenja nije bio jedinstven. U pojedinim zemljama Jugoslavije još nisu bili formirani glavni štabovi, a oni koji

su bili osnovani različito su se nazivali. Niže vojne komande i štabovi bili su dosta raznoliki u pogledu naziva, sastava i namene, što je otežavalo rukovođenje i komandovanje u oružanoj borbi.

Dinamičan razvitak oružane borbe i oslobodilačkih jedinica, kao i problemi koji su se u vezi s tim javljali, nametnuo je potrebu da se izvrši celovitija analiza postojećeg stanja i donesu jedinstvene odluke o svim političkim i vojnim pitanjima koja je dotadašnja praksa ustanka postavljala. Zato je CK KPJ na svojoj sednici od 31. avgusta 1941. doneo odluku da Glavni štab NOPOJ najkasnije do 15. septembra „sazove vijeće Glavnog štaba sa članovima iz svih pokrajina“ i da se u isto vreme održi „proširena sjednica CK”.⁹³ Iz pisma koje je Tito uputio 9. septembra 1941. vojno-političkom rukovodstvu Bosne i Hercegovine vidi se da će na predstojećem savetovanju biti govora o vojnim operacijama, kompetenciji pojedinih štabova, da će se u operativnom smislu izvršiti podela teritorije i odlučiti o strukturi vojnih formacija, „da bismo se spremili za jesenju kampanju”.⁹⁴

Polovinom septembra 1941. Politbiro CK KPJ i Glavni štab NOPOJ zaključuju da centralno vojno-političko rukovodstvo oslobodilačkog pokreta iz Beograda pođe na poprište borbe, odakle će uspješnije nastaviti svoje delovanje. Nakon, četvoromesečnog boravka u gradu Tito je 16. septembra 1941. napustio Beograd i došao na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije.

Savetovanje u Stolicama održano je 26. i 27. septembra 1941. Pored Tita, koji je organizovao i rukovodio Savetovanjem, Aleksandra Rankovića, Ivana Milutinovića i Ive Lole Ribara, u radu Savetovanja su učestvovali iz Srbije Sreten Žujović, Rodoljub Čolaković i Filip Kljajić, iz Hrvatske Rade Končar i Vladimir Popović, iz Slovenije Miha Marinko i Franc Leskošek, iz Bosne i Hercegovine Svetozar Vukmanović i Slobodan Princip. Prisustvovali su i neki partijsko-politički rukovodioci i komandanti obližnjih partizanskih odreda: Dragojlo Dudić, Miloš Minić, Koča Popović, Zdravko Jovanović i Nebojša Jerković. Nisu prisustvovali predstavnici iz Makedonije, a Crnu Goru je predstavljao Ivan Mihić.⁹⁵

Tito je dao ocenu razvitka narodnooslobodilačke borbe, koja je poslužila kao osnova za odluke usvojene u Stolicama,⁹⁶ i podvrgao kritici formiranje ustaničkih brigada i držanje krutih frontova. Posle iscrpne analize svih aspekata ustanka, posebno njegove vojne strane, Savetovanje je donelo niz odluka od prvo-razrednog vojno-političkog značaja, naročito u domenu daljeg dograđivanja vojne organizacije ustanka.

Radi stvaranja jedinstvene i čvrste vojne organizacije partizanskih jedinica, na Savetovanju je odlučeno da se, kao prvo, u

⁹³ Arhiv radničkog pokreta Jugoslavije, CK KPJ 1941—42, Zapisnik sa sednice CK KPJ i J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VII, str. 272.

⁹⁴ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VII, str. 127.

⁹⁵ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VII, str. 276; Pero Morača, *Savjetovanje u Stolicama*, istoimena knjiga, str. 19.

⁹⁶ Tito je to kasnije izložio u *Biltenu* VS NOPOJ br. 7 i 8 od 1. oktobra 1941, *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 71.

svim krajevima Jugoslavije stvaraju krupni partizanski odredi sa bataljonima, četama i vodovima. Odlučeno je da četa bude osnovna jedinica i da treba da ima 80 do 120 boraca; da ra četi postoje 2—3 voda, a vodovi da se dele na desetine, da tri do četiri čete obrazuju bataljon, a dva do četiri bataljona da čine partizanski odred, koji je ujedno i najveća partizanska vojna formacija, s tim što se, u slučaju potrebe, za vođenje većih borbenih dejstava mogu formirati i grupe partizanskih odreda.

Druga značajna odluka odnosila se na budući sistem komandovanja i rukovođenja oružanim snagama zasnovan na jedinstvenim osnovama za celu Jugoslaviju. Odlučeno je da partizanskim odredima i bataljonima Ikomanduju štabovi, sastavljeni od komandanta, političkog komesara i njihovih zamenika, a četama-komande četa sa komandirom, političkim komesarom i njihovim zamenicima. Precezirana je funkcija političkog komesara, koji je odgovoran za sprovođenje politike KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi i za političko vaspitanje sastava partizanskih jedinica, a kao član komande, odnosno štaba ravnopravan je sa komandantom, odnosno komandirom.

Na Savetovanju u Stolicama je odlučeno da se u svim zemljama i pokrajinama Jugoslavije formiraju glavni štabovi Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, kao nacionalna vojno-politička rukovodstva, koji će neposredno rukovoditi partizanskim odredima, odnosno grupama partizanskih odreda, a da se Glavni štab NOPOJ preimenuje u Vrhovni štab NOPOJ. Ovim je u potpunosti oblikovano najviše vojno rukovodstvo narodnooslobodilačkog rata. Takav je sistem rukovođenja ostao na snazi sve do 1. marta 1945, kada je Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan u Generalštab Jugoslovenske armije.

Što se tiče komandnog i političkog kadra, usvojeno je gledište da su partizanski borci jedini izvor rukovodećeg kadra i da stoga treba voditi posebnu brigu o uzdizanju novih starešina iz redova samih boraca.

Na Savetovanju je posebna pažnja posvećena jačanju vojne organizacije ustanka. Doneto je nekoliko odluka u domenu vojne discipline, zavođenja vojničkog života u jedinicama, zajedničkog stanovanja, ishrane i zakletve, zatim o uvođenju jedinstvenog naziva — „partizan“ a ne „gerilac“, „partizanski odred“ a ne „gerilski odred“. Odlučeno je da se uvedu jedinstven amblem, pozdrav i zastava, što je narednih dana regulisano posebnim narednjem. Prema tom narednju Vrhovnog štaba NOPOJ, svi partizani su bili obavezni da na kapama nose crvenu petokraku zvezdu kao „antifašistički znak“, a ispod zvezde nacionalnu trobojku.

NAREDBE

I

Naređuje se svim Štabovima i Komandantima partizanskih odreda na teritoriji Jugoslavije da se u najkraćem roku pobrinu da partizani budu po mogućnosti podjednako obučeni i sa odgovarajućim oznakama na kapama.

1. Na čitavoj teritoriji Jugoslavije partizani nose na kapama antifašistički znak: crvenu petokraku zvezdu.

2. Na teritoriji Srbije partizani moraju, osim zvezde, imati i traku srpske trobojke 3 cm. duge i 1,5 široke. Traka stoji vodoravno ispod zvezde.

3. Na teritoriji Bosne i Hercegovine partizani moraju imati na kapi osim zvezde srpsku i hrvatsku trobojku u obliku trougla i to iznad zvezde.

4. Na teritoriji Hrvatske partizani u čisto hrvatskim krajevima moraju imati osim zvezde i hrvatsku trobojku, koja stoji vodoravno ispod zvezde. Na teritoriji gde se nalazi srpsko i hrvatsko stanovništvo, partizani moraju imati osim zvezde srpsku i hrvatsku trobojku u istom obliku kao i u Bosni.

5. Na teritoriji Slovenije partizani moraju imati osim zvezde i slovenačku trobojku. Trobojka se stavlja ispod zvezde vodoravno.

6. Na teritoriji Crne Gore partizani moraju imati osim zvezde i crnogorsku trobojku koja dođe vodoravno ispod zvezde.

II

Svi Štabovi i Komandanti partizanskih odreda moraju se u najkraćem roku pobrinuti za odgovarajuće nacionalne zastave na svom teritoriju. Na sredini zastave treba da stoji petokraka crvena zvezda preko cele širine zastave.

Vrhovni Štab Narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije ima zastavu: jugoslovenska trobojka na desnom kraju crvenog polja sa petokrakom zvezdom u sredini.

III

Pozdrav boraca narodno-oslobodilačkog pokreta je stisnuta desna pesnica kod slepočnice.

Za Vrhovni štab
Narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije:
T I T O

Naredba Vrhovnog štaba NOPOJ o nošenju oznaka na kapama i pozdravljanju.

POHVALE

Izražavamo naše priznanje i zahvalnost vodu 2. čete III. bataljona Posavskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, koji je u krvavoj borbi sa neprijateljem, kada je ovaj pokušao isvoj prodor iz Valjeva prema Ubu, zadao neprijatelju velike gubitke, i, kao celina, pokazao primernu hrabrost i vojnu disciplinu. Isto tako izražavamo naše priznanje i zahvalnost vodniku N. iz iste čete i mitraljesou pod nazivom Lola, koji su u toj borbi pokazali hrabrost i prisutnost duha. Dalje, izražavamo naše priznanje i zahvalnost komandiru čete, drugu Boroti¹, koji je u najžešćoj borbi svojim junaštvom dao primer ostalim borcima.

Izražavamo naše priznanje i zahvalnost partizanu Dukić Đuri i Petkoviću, koji su benzinskim flašama sa daljine od 3 metra uništili neprijateljski tenk.

ZA VRHOVNI ŠTAB
NARODNOOSLOBODILACKIH
PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE
TITO

Prve pohvale jedinica i boraca. Bilten Vrhovnog štaba broj 7—8 od 1. oktobra 1941.

BILTEN

VRHOVNOG ŠTABA NARODNO-OSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

broj 7 i 8

1. oktobar 1941. godine

broj 7 i 8

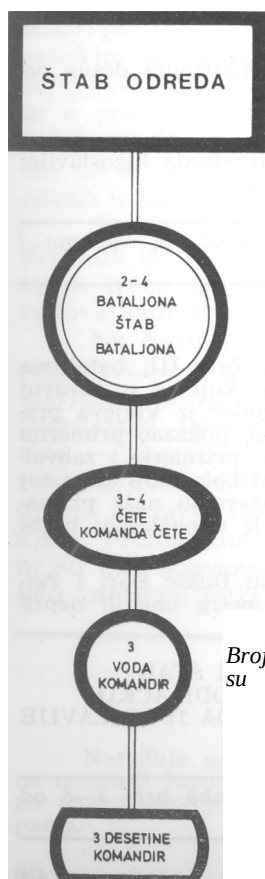
Savetovanje pretstavnika štabova i komandanata narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije

Veliki brojčani porast narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, koji u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, na Kordunu, Lici itd. sve više prerasta u opšti narodni ustanak protiv okupatora i njihovih domaćih agenata, sve to je nametnulo potrebu da se održi ovo savetovanje, koje će imati ogromni značaj i dalji...

Obrenovac i drugi, čvrsto su opkoljeni od herojskih partizana i jednog dela savezničkih vojnih četnika. Položaj opkoljenih Nemaca i izdajica srpskog naroda nimalo nije ružičast.

Položaj okupatora u Srbiji je očajan. U svom bezgraničnom besu nemački banditi...

ORGANIZACIJSKA STRUKTURA NOP ODREDA PREMA ODLUKAMA SAVETOVANJA U STOLICAMA septembar 1941.

Brojno stanje ljudstva, naoružanja i opreme odreda bili su raznovrsni. Odred je mogao imati i do 3.500 boraca.

Regulisano je da nacionalne zastave budu nacionalne trobojke s crvenom petokrakom zvezdom u sredini, dok će zastava Vrhovnog štaba biti „na desnom kraju crvenog polja jugoslovenska trobojka sa petokrakom zvezdom u sredini". Za pozdrav boraca narodnooslobodilačkog pokreta usvojena je stisnuta desna pesnica na slepoočnici.⁹⁷

Savetovanje je potom regulisalo ida se uvede funkcija četnog ekonoma, odnosno intendanta bataljona i partizanskog odreda, a u štabu partizanskog odreda i funkcija lekara i vod za vezu. Posebno je istaknut značaj obuke mladih boraca u rukovanju oružjem i taktici partizanskog načina ratovanja. Naime, polazeći od tih odluka posle Savetovanja u Stolicama, Vrhovni komandant je napisao i uputio jedinicama tri značajna uputstva za dalje borbeno jačanje vojne organizacije oslobodilačkih jedinica i razvitak taktike partizanskog ratovanja.⁹⁸

Pored navedenih odluka o daljem dograđivanju vojne organizacije ustanka, na Savetovanju su ujednačena gledišta i o drugim pitanjima značajnim za ovu etapu razvitka oslobodilačke borbe, kao što su proširenje političke osnove narodnooslobodilačkog pokreta, odnos prema četnicima Draže Mihailovića, stvaranje nove narodne vlasti i dr. Odlučeno je da se ide još odlučnije na proširivanje postojećih i stvaranje novih oslobođenih područja, a diskutovalo se i o planu operacija za stvaranje oslobođenih teritorija.

Istorijski značaj Savetovanja u Stolicama bio je u tome što je, sa stanovišta vojne organizacije oslobodilačkih jedinica, označilo završetak početne etape oružanog ustanka i ustaničkih snaga i odredilo konkretna organizacijska i druga rešenja za narednu, višu etapu ustaničkih jedinica i oslobodilačke borbe u kojoj će oružani ustanak postepeno prerasti u opštenarodni rat, a oružane snage u jedinstvenu oslobodilačku armiju. Tu su stvoreni prvi temelji oslobodilačkih snaga. Na osnovama postavljenim u Stolicama, vojno-politička rukovodstva su pristupila organizovanju oružanih snaga i sistema komandovanja po uputstvima jedinstvene organizacije i namene za celu teritoriju Jugoslavije, uz istovremeno puno poštovanje specifičnosti u pojedinim delovima zemlje.

RAD PARTIJSKE ORGANIZACIJE I ŠTABOVA NA REALIZACIJI ODLUKA IZ STOLICA I OSNOVNE KARAKTERISTIKE USTANIČKIH SNAGA DO FORMIRANJA 1. PROLETERSKE BRIGADE

SRBIJA

U vreme održavanja Savetovanja u Stolicama, narodnooslobodilački partizanski odredi Srbije bili su već približno organizovani prema dogovorenoj strukturi vojnih jedinica. Manje organi-

⁹⁷ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 80—81; tom IV, knj. 2, str. 103—107.

⁹⁸ Ta uputstva su obuhvatala: „Plan nastave za one koji nisu služili vojsku", „Uputstvo kako se drži — brani oslobođeni teritorij" i „Uputstvo

zacione promene su među ustaničkim jedinicama u Srbiji usledile posle Savetovanja u Stolicama i bile su, pre svega, posledica stalnih promena jačine i narastanja pojedinih partizanskih odreda, kao i sve složenijih zadataka koje je nametala vojno-politička situacija, naročito zbog ofanzivnih aktivnosti neprijatelja u tzv. prvoj ofanzivi.

Bitna karakteristika postojećih partizanskih odreda u Srbiji u ovom periodu bila je njihovo stalno narastanje i formiranje više partizanskih četa i bataljona. Tako, na primer, Valjevski partizanski odred poslednjih dana septembra imao je blizu 1.800 boraca svrstanih u četiri partizanska bataljona. Prvi šumadijski odred imao je u oktobru 1941. tri bataljona sa oko 1.000 boraca; Cačanski odred krajem septembra u četiri bataljona imao je 2.000 boraca; Kraljevački je imao 1.500 boraca; Užički oko 3.000 boraca, a Podrinjski oko 1.500 boraca i šest podazinskih četa koje su obezbeđivale slobodnu teritoriju i povremeno vršile aktivna borbena dejstva." Slična situacija bila je i kod nekih drugih partizanskih odreda u zapadnoj, istočnoj i južnoj Srbiji.

Tako su jake partizanske snage u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, dok se održavalo Savetovanje u Stolicama, izvodile ofanzivu u kojoj je do kraja septembra 1941. oslobođena velika teritorija — sa desetak gradova, kao što su Užice, Gornji Milanovac, Požega, Ivanjica i drugi — poznata kao Uzička republika. Nemci su držali samo izolovane garnizone u Kragujevcu, Kraljevu, Valjevu, Šapcu, Arandelovcu i Topoli. U istočnoj Srbiji stvorena je takođe velika slobodna teritorija na prostoru Požarevca i Zaječara, a u južnoj Srbiji — na prostoru Jablanice i Toplice. Oslobođeno je dve trećine Srbije. Vrhovni štab NOPOJ i Politbiro CK KPJ prešli su iz Stolica u Užice. Na oslobođenoj teritoriji stvaraju se narodnooslobodilački odbori i niču prvi organi vojnopozadinske vlasti — partizanske straže i komande mesta.

Kako se ustanak u Srbiji, pored svih mera okupatora, sve uspešnije razvijao, Nemci su krajem septembra 1941. otpočeli izvođenje krupnih ofanzivnih operacija, uz učešće kvislinških formacija Nedića, Ljotića i Pećanca, a potom i četnika Draže Mihailovića. Protiv 12 partizanskih odreda, u kojima je bilo oko 15.000 boraca, u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, angažovano je oko 80.000 neprijateljskih vojnika, kojima je rukovodio nemački Štab 18. korpusa. Partizanski odredi zapadne Srbije i Šumadije, koji su bili dobro organizovani i raspolagali znatnim borbenim iskustvom,

kako se osvaja i oslobađa naseljeno mesto". Ova uputstva, kao i članak koji je Tito objavio u Biltenu Vrhovnog štaba povodom Savetovanja u Stolicama, bila su osnov i podstrek da se i u drugim krajevima donesu slična uputstva, kao u Sloveniji, gde je objavljen „Kratak tečaj za partizanske komandire" i si. J. B. Tito, *Šabrana djela*, tom VII, str. 148—156. *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 68—77.

⁹⁹ *Zbornik*, tom I, knj. 2, str. 179; Jovan Marjanović, *n.d.*, str. 161; Pavle Jakšić, „*O prvoj neprijateljskoj ofanzivi*", *VIG*, br. 1/1952, str. 4—6.

Užički NOP odred imao je krajem septembra i početkom oktobra 1941. Užički, Ariljski i Radnički bataljon, zatim samostalnu Požešku, Zlatiborsku, Crnogorsku i Moravičku četvu i Slovenačku četvu „Ivan Cankar", konjički eskadron, protivavionske i pozadinske jedinice. N. Ljubičić, *n.d.*, str. 161—176.

prihvatili su nametnutu borbu koja je trajala sve do kraja novembra 1941, kada su se iz Užica prema Zlatiboru povukli Vrhovni štab NOPOJ i CK KPJ. Izloženi koncentričnim udarima jakih neprijateljskih snaga, partizanski odredi zapadne Srbije i Šumadije nisu mogli održati postojeću slobodnu teritoriju, već se njihova glavina morala povući u Sandžak, dok je manji deo ostao na svom terenu.

Uporedo sa operacijama na teritoriji zapadne Srbije i Šumadije okupator je, uz pomoć domaćih slugu, gotovo istovremeno preduzeo mere za razbijanje partizanskih odreda i u drugim krajevima Srbije.

U istočnoj Srbiji neprijatelj je najpre napao Boljevački, Knjaževački i Krajinski partizanski odred. Do kraja septembra i početkom oktobra razbijen je Krajinski odred, a ostaci Boljevačkog i Knjaževačkog odreda sastali su se početkom oktobra na planini Tupižnici i formirali novi Knjaževačko-boljevački partizanski odred, koji ise pod pritiskom neprijatelja povukao na teritoriju Svrliškog (Nišavskog) odreda, gde je ostao do kraja godine. U istočnoj Srbiji najjači je bio Požarevački odred, koji je polovinom oktobra imao oko 1.200 boraca, formiranih u tri bataljona — Stiški, Mlavski i Zviški. Međutim, kako je u borbama koje je vodio do kraja novembra oko Požarevca i Kučeva izgubio oko 1.000 boraca, Požarevački odred je reorganizovan, pa umesto bataljona formirane su čete. U borbama od septembra do kraja 1941. partizanski odredi istočne Srbije pretrpeli su osetne gubitke, tako da je od 2.000 boraca, koliko je bilo krajem septembra, sada ostalo samo oko 200 partizana, nastavljajući borbu u teškim uslovima zime 1941/42. godine.¹⁰⁰

Dok je trajala neprijateljska ofanziva u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, partizanski odredi u južnoj Srbiji — Rasinski, Toplički, Kukavički, Vranjski, Babički, Svrliški i Ozrenski — pojačali su svoju aktivnost rušenjem komunikacija i napadima na manja neprijateljska uporišta. U toku ovih borbi, da bi se razvio ustanak u Jablanici, Kukavički partizanski odred izdvojio je grupu boraca od koje je 21. oktobra formiran Jablanički partizanski odred. Neki partizanski odredi južne Srbije — Kukavički, Toplički i Babički — bili su krajem decembra 1941. četnog sastava, obično po tri partizanske čete; svaki odred je imao po 200—300 boraca, dok je Vranjski odred krajem septembra ušao u sastav Kukavičkog odreda. Ostali odredi, osim Jablaničkog, bili su slabijeg sastava. Naime, jedna od posebnih karakteristika mobilizacije masa za borbu protiv okupatora u južnoj Srbiji jeste formiranje mesnih desetina, vodova, pa i četa pod komandom Jablaničkog partizanskog odreda pod kraj 1941. godine, koji je pri tome angažovao oko 1.500 ljudi raspoređenih u 16 pomoćnih četa.¹⁰¹ Jedno

¹⁰⁰ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 128—129.

¹⁰¹ Vojin Popović, *Razvoj ustanka u Toplici i Jablanici*, VIG, br. 1—2/1960, str. 26.

Partijska rukovodstva su, u jesen 1941. godine, na teritoriji jugoistoka Srbije, pronašla originalne forme za masovno angažovanje seoskog stanovništva u oružanoj borbi na strani NOP-a. Radi ise o mesnim seoskim parti-

vreme u južnoj Srbiji u oktobru 1941. postojao je i Preševsko-bujanovački NOP odred.¹⁰²

Operacije nadmoćnijih neprijateljskih snaga u Srbiji u periodu septembar-decembar 1941, uz terorističke, političke i druge mere okupatora, prekinule su u najvećem delu Srbije razvitak ustanka u onoj fazi kada je počeo da daje najveće vojne i političke rezultate. Od Savetovanja u Stolicama do kraja 1941. na teritoriji Srbije formirano je 6 partizanskih odreda, rasformirano, preformirano ili je ušlo u sastav 1. proletrske brigade 13, a ostalo je 17. Tako su u toku ustaničke 1941. u Srbiji ukupno osnovana 34 partizanska odreda, rasformirano ili preformirano 17, a ostalo je još 17 partizanskih odreda. Krajem 1941. osnovano je još šest samostalnih partizanskih bataljona od snaga ikoje su se povukle u Sandžak. Borbe partizanskih jedinica, partizanskih odreda i partizanskih grupa koje su ostale u Srbiji nastavljene su u izuzetno teškim i složenim uslovima, tako da su oružane snage ustanika u nekim delovima Srbije vraćene na početni oblik organizovanja, jer je jedino tako bilo moguće nastaviti borbu.

Vojvodina

Dok je trajala nemačka ofanziva u Srbiji, neprijatelj je pokušao da uništi partizanske odrede i narodnooslobodilački pokret u Vojvodini. Kako partizanski odredi u severnom Banatu nisu imali slobodne teritorije i pošto su stalno napadani od neprijatelja, a već se primicala zima i skinuti usevi sa polja, Pokrajinski komitet KPJ i Štab NOP odreda Vojvodine sredinom septembra 1941. došli su do zaključka da severni Banat, pa Bačka, nisu pogodni za zimsko ratovanje partizanskih jedinica i doneli odluku da se glavnina partizana iz Banata prebaci u Bačku, a potom zajedno sa bačkim partizanima u Srem, dok bi u Banatu ostale samo manje grupe boraca kao jezgro za dalji razvoj borbe u proleće 1942. godine.

Da bi se obmanuo neprijatelj o ovim namerama i izvršio postavljeni plan, krajem septembra na Melenačkom ostrvu formirana je Komanda Sjedinjenog severnobanatskog partizanskog odreda,¹⁰³ sa preko 120 boraca. Kako je neprijatelj brzo i oštro

zanskim jedinicama, negde nazivanim pomoćnim desetinama i četama partizanskih odreda. Ovakvoj formi organizovanja ljudi u selima za borbu protiv okupatora i njihovih saradnika prišlo se iz razloga što je narod u selima, naročito na oslobođenoj teritoriji, masovno prihvatao ciljeve NOP i bio spreman da ove ciljeve brani i oružjem, ali tada nedaleko od svojih kuća. Kroz formu organizovanja ljudi u selima u mesne oružane partizanske desetine i čete, mogao se obuhvatiti daleko veći broj ljudi nego što je inače bilo voljno da stupi u partizanske odrede, i što bi tada partizanski odredi, vezani za svoje uske terene, mogli da prime. Sa naučnog iskupa u Nišu O mesnim partizanskim jedinicama na jugu Srbije, održanog 30. i 31. januara 1982. godine, „Politika“, 2. februar 1982.

¹⁰² Arhiv VII, k. 232, reg. br. 1—32/3; k. 233, reg. br. 34—1/5.

¹⁰³ E>orde Momčilović, *Savetovanje u Stolicama i razvoj ustanka u Vojvodini*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 228.

reagovao, osujećena je namera izvlačenja prema severu, pa je Štab NOP odreda Vojvodine odlučio da postojeće partizanske odrede podeli na grupe od 3 do 7 boraca i razmesti ih po ustaničkim mestima da tamo prezime. U to vreme partizani su u Bačkoj takođe pretrpeli dosta gubitaka, ali su se održali na svom terenu. U decembru 1941. u šajkaškoj je formiran 1. šajkaški partizanski odred, koji je imao 60 boraca, ali je neprijatelj i njega uništio u januaru 1942. godine.

Fruškogorski partizanski odred u Sremu nastavio je svoju aktivnost, a od novih boraca krajem septembra 1941. osnovan je Podunavski partizanski odred, uz istovremeno postojanje brojnih partizanskih i diverzantskih grupa. Kako u to vreme nisu bile dobre veze između Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu i Srema, oružanom borbom u Sremu rukovodio je Okružni komitet KPJ za Srem. Na prelazu između 1941/42. osnovan je Štab NOPO Srema, koji je komandovao tamošnjim partizanskim jedinicama.¹⁰⁴ Posebnu teškoću u rukovođenju oružanom borbom u to vreme imao je Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu, jer je bio odsečen i bez čvrstih veza sa CK KPJ i unutar Pokrajine. Zbog toga je u novembru 1941. doneta odluka da se Pokrajinski komitet podeli na dve grupe, tako da prva grupa sa Žarkom Zrenjanićem na čelu rukovodi oružanom borbom u Banatu, a druga sa Svetožarom Markovićem na čelu da se locira u Bačkoj.¹⁰⁵

Na kraju 1941. u Vojvodini je dejstvovalo pet partizanskih odreda. Tokom ustanka formirano je 18, ali je 13 partizanskih odreda reorganizovano ili prestalo da postoji.

Kosovo

Posle Savetovanja u Stolicama na Kosovu je početkom oktobra 1941. od pozadinskih partizanskih bataljona ranije formiranih od aktivista sa terena i novih boraca, u okolini Peći osnovan Metohijski partizanski (pozadinski) odred. Odred je imao šest bataljona: četiri pećka, jedan vitomirički i jedan dobruški, oko 1.060 boraca. Odred je raspolagao „Priručnikom za borbu“, u kojem su bila razrađena načela izvođenja borbenih dejstava, pa je služio i kao priručnik ne samo za obučavanje pripadnika pozadinskih jedinica na Kosovu već i šire. U okolini Peći, u Vitimirici, 10. decembra 1941. formiran je Dobruški partizanski (pozadinski) odred sa 46 boraca. Zadatak ovih odreda kao i ostalih pozadinskih jedinica je, uglavnom, bio da brane sela od pripadnika kvislinških i okupatorskih jedinica, koje su ubijale, proterivale i pljačkale narod, a izvodili su i diverzije i sabotaže na komunikacijama i hvatali pojedine špijune. I pored izuzetno teških uslova, partijska organizacija je uspela da aktivira Metohijski i Dobruški partizanski (pozadinski) odred, naročito da politički deluju u

¹⁰⁴ G. Miljanić, *n.d.*, str. 40.

¹⁰⁵ Jos Đorđe Momčilović, *Savetovanje u Stolicama i razvoj ustanka u Vojvodini*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 226–230.

masama, što je imalo uticaja na dalji tok narodnooslobodilačke borbe na Kosovu.¹⁰⁶ Kopaonički NOP odred, koji je ranije formiran, djelovao je izvesno vreme u dolini Ibra i oko Novog Pazara. Njegova glavnina ušla je u sastav 1. proleterske brigade, dok je ostatak razbijen posle borbi na Kopaoniku.

Tako je u toku ustaničke 1941. na Kosovu formirano 6 samostalnih partizanskih (pozadinskih) bataljona, Metohijski i Dobruški partizanski odred i glavnina Kopaoničkog partizanskog odreda, više desetina pozadinskih partizanskih, borbenih i diverzantskih grupa, što je činilo osnovnu vojnu silu narodnooslobodilačkog pokreta.

CRNA GORA I SANDŽAK

U vreme Savetovanja u Stolicama u Crnoj Gori je u toku bila reorganizacija ustaničkih snaga. Krajem oktobra 1941. Štab narodnooslobodilačkih gerilskih odreda Crne Gore, Boke i Sandžaka je reorganizovan u Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Crne Gore i Boke. Oblast Sandžaka više nije bila pod Glavnim štabom Crne Gore, jer je u operativnom pogledu osamostaljena i sa svojim Glavnim štabom NOPO Sandžaka direktno vezana za Vrhovni štab NOPOJ.¹⁰⁷

Na osnovu odluka Savetovanja u Stolicama, naredbom Glavnog štaba NOPO Crne Gore i Boke od 11. novembra 1941. počela je reorganizacija ustaničkih snaga u Crnoj Gori. Umesto ranijih brigada i odreda brigadnog sastava,¹⁰⁸ koji su ukinuti, počelo se sa formiranjem narodnooslobodilačkih partizanskih odreda bataljonskog sastava. Tada su formirani Lovčenski partizanski odred, koji je u početku imao 500 partizana, a kasnije pet bataljona; Zetski partizanski odred sa 6 bataljona i ukupno 1.735 boraca;¹⁰⁹ Durmitorski partizanski odred sa 1.340 boraca i šest bataljona, i Komski partizanski odred sa 3.000 boraca i sedam bataljona. U pogledu daljeg sprovođenja zaključaka o vojnoj organizaciji, bilo je značajno savetovanje komandanata i političkih komesara NOPO Crne Gore i Boke koje je održano 15. i 16. novembra 1941. Posle toga, krajem novembra, od Durmitorskog odreda formirani su Durmitorski i Nikšićki partizanski odred, a od Zetskog — odred „Bijeli Pavle“ i Zetski odred, takođe bataljonskog sastava.¹¹⁰

Shodno naređenju Vrhovnog štaba NOPOJ, koje je posle Savetovanja u Stolicama u Crnu Goru doneo Ivan Milutinović, Glavni štab NOPO Crne Gore i Boke trebalo je da u Sandžak i Srbiju pošalje jedan jači partizanski odred (što je bilo u vezi sa nemač-

¹⁰⁶ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 133, i *Četrdeset prva*, str. 642. Milutin Folić, n.č., VIG, 2/1969, str. 221, 225.

¹⁰⁷ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VII, str. 186—192.

¹⁰⁸ *Zbornik*, tom III, knj. 1, str. 50—57, 125 i 169.

» *Vojna enciklopedija*, tom II, str. 201, i tom X, str. 700.

Zbornik, tom III, knj. 1, str. 125—128, 163—166 i 211; dr Zoran Lakić, *Stolice i razvitak narodne vlasti u Crnoj Gori*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 162.

ГЛАВНИ ШТАБ

ОПШЕРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА

ЗА ЦРНУ ГОРУ И БОКУ

Бр. 1.
1 децембра 1941.

ВОЈНОСТАРОШКИ ПОСРЕДНИ ШТАБ
Активна партизанска одреда, 1941
Бр. Рег. 46-1 Р. 4-1
К. 471

2021

ВРХОВНОМ ШТАБУ

НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ
ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Према последњим извјештајима наш одред који се налази у покрету према Санџаку извршио је своје маршруте према предвиђеном плану. У путу није имао никаквих сметњи, изузев што је било неколико другова који су услед назеба морали остати по приватним кућама ради опоравка. Ми смо одмах по одласку другова издали наређење свима одредима на нашој и Санџачкој територији да руле и контролишу путеве, како би омили непријатељско кретање у правцу Санџака. Последњих дана тј. од 23 XI т.г. непријатељ је покушао на неколико мјеста да изађе из својих мјеста догорована и да заузме доминирајуће положаје око неких мјеста у Црној Гори. Тако је нпр. 23 XI т.г. једно одјељење италијанске војске са потпуковником, командантом Вилеће, у јачини од 120 војника са 3 тенка, 3 камиона и 2 мотоцикла кренуло од Вилеће за Никшић. Међутим, наше су их јединице око 11 сати ноћу сачекале на Петровићима, ступиле са њима у борбу, па је непријатељ оставивши неколико мртвих и рањених, продоро са својом моторизацијом за Вилусе, али када су бидјели да на Вилусима нема Италијана, кренули су за Требиње. Међутим, на путу између Вилуса и Требиња, наши су развили пут и ту сачekali непријатеља, који не могавши прећи за Требиње, вратио се натраг за Вилусе и одатле кренуо за Вилећу. Наше засједке, које су биле на путу Вилусе - Вилећа отупиле су у борбу и присиле су непријатеља да се развије у борбену линију и да напусти тенкове и камионе. После двочасовне борбе, непријатељ је савладан, па је заробљено: 70 војника, 1 потпуковник, 1 капетан и 3 поручника, 3 тенка, 3 камиона и 2 мотоцикла. Осим тога непријатељ је имао 21 мртвих војника, 1 капетана, 1 поручника и 1 наредника и рањених 21 војник.

Из оближњих мјеста, која се налазе под директним контролом окупатора, ми смо наредили постепену евакуацију жита и мрса, ситне дјеце и тешко покретних старца, што се све врши у реду. У исто вријеме ову да се одржавају редовне дневне и ноћне страже и патроле, ради обезбјеђења села од изненадних упада окупатора. Имамо случајева да се наше и окупаторске страже налазе у раздаљини од по 10 - 20 метара.

Морал код бојника окупатора је врло слаб, храна врло слаба, а одијело такође. Војници чим их заробимо пјевају наше шјесме и траже да носе наше знакове на капама. Заробљени војници причају, на основу пасама од кућа, да је глад и у Италији.

Младић ће ових дана кренути к Вама. Другови су му обезбједили да извјестан дио пута пређе на коњу.

Молим Вас, јавите, да ли што знате за другарицу Чворкову, а ако имате могућности, јавите јој дека дође у Ужице, а она се сада налази код његовог брата у Нишу.

С М Р Т О А Ш И З И У - С Л О Б О Д А И Н А Р О Д У !

ЗА ГЛАВНИ ШТАБ

народ.осл. партизан. одреда за Ц. Гору и Боку

Izveštaj Glavnog štaba NOPO za Crnu Goru i Boku od 1. decembra 1941. upućeno Vrhovnom štabu NOPOJ o borbama u Crnoj Gori.

kom ofanzivom i napadom četnika na partizanske snage u Srbiji) radi pružanja pomoći tamošnjim jedinicama i povezivanja slobodnih teritorija Srbije i Crne Gore. Od 5. do 20. novembra Glavni štab Crne Gore odabrao je dobrovoljce i odredio komandni kadar za novoformirani Crnogorski partizanski odred, koji je imao devet bataljona i 3.690 boraca. Međutim, suprotno naređenju Vrhovnog štaba NOPOJ, Glavni štab Crne Gore angažovao je ovaj odred za napad na Pljevića 1. decembra 1941, kada je imao oko 500 mrtvih i ranjenih boraca. Oko 700 boraca ostalo je u Sandžaku, od kojih je kasnije oko 320 ušlo u sastav 1. proleterske brigade, a oko 200 u novoformirani Crnogorsko-sandžački partizanski odred. Sem toga, na teritoriji Crne Gore u tom periodu formirano je 11 samostalnih partizanskih bataljona. Krajem 1941. u Crnoj Gori je bilo oko 20.000 boraca pod oružjem,¹¹¹ a u ustaničkoj 1941. godini na teritoriji Crne Gore osnovan je 41 odred, 59 samostalnih bataljona i brojne druge oslobodilačke i vojnopozadinske jedinice i ustanove.

Na kraju 1941. u Crnoj Gori je bilo 7 partizanskih odreda, 8 samostalnih partizanskih bataljona i 14 komandi mesta kojima je rukovodio Glavni štab NOPO Crne Gore i Boke.

U oktobru 1941. u Sandžaku je formiran novi Oblasni komitet KPJ, koji je bio pod neposrednim rukovodstvom CK KPJ. U isto vreme, oblast Sandžaka bila je u operativnom pogledu osamostaljena, pa je shodno potrebama jedinstvenog komandovanja došlo do formiranja Glavnog štaba NOPO Sandžaka (komandant Vladimir Knežević i politički komesar Voja Leković) koji je bio pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOPOJ. Koristeći se iskustvom ustanka i organizacije vojnih jedinica u Srbiji i Crnoj Gori, a na osnovu stavova Savetovanja u Stolicama, Oblasni partijski komitet i sreski komiteti zajedno sa Glavnim štabom radili su na stvaranju čvršće vojne organizacije ustanka i mreže organa narodne vlasti. Tako su u septembru i oktobru 1941. formirane Zlatarska (jačine 130 boraca), Mileševska, Pljevaljska, Sjenička i Bjelopoljska, a u novembru Pribojska partizanska četa, koje su bile pod neposrednom komandom Glavnog štaba NOPO Sandžaka. One su, vodeći borbu protiv neprijatelja, prihvatile snage partizanskih odreda koje su se povlačile iz Srbije. Tada su, početkom decembra, na teritoriju Sandžaka došli Vrhovni štab i glavnina partizanskih odreda iz Srbije, što je još više uticalo na razvitak narodnooslobodilačke borbe. U to vreme oslobođena je Nova Varoš i stvorena prva veća slobodna teritorija između Uvea i Lima. Na toj teritoriji, koju su držale sandžačke partizanske jedinice — oko 1.900 boraca, izvršena je reorganizacija snaga koje su se povukle iz Srbije i pripremljene za ulazak u sastav 1. proleterske brigade. Od partizanskih sandžačkih četa u decembru se osnivaju prvi udarni bataljoni, a 21. decembra je osnovan Crnogorsko-sandžački partizanski odred.¹¹² Tako je tokom ustaničke 1941. go-

¹¹¹ Vlado Strugar, *Rat i revolucija naroda Jugoslavije*, Beograd 1962, str. 69.

¹¹² Bogdan Gledović, *n.č.*, str. 427—465.

dine u Sandžaku formirano 16 odreda, sedam samostalnih bataljona i više četa i drugih partizanskih jedinica koje su bile pod rukovodstvom Glavnog štaba NOPO Sandžaka.

SLOVENIJA

Na osnovu zaključaka Savetovanja u Stolicama, Glavni štab i CK KP Slovenije preduzeli su mere na jačanju oružane borbe, nastojeći, u prvom redu, da organizaciono učvrste partizanske jedinice i pojačaju njihovu aktivnost. Ocenjeno je da tada u Sloveniji nije bilo potrebno vršiti bilo kakvu reorganizaciju postojećih oružanih snaga, već nastaviti sa njihovim učvršćenjem i formiranjem novih jedinica, kako bi oni bili prisutni u svim krajevima Slovenije.

U Notranjskoj, krajem septembra ili početkom oktobra 1941, na planini Krimu i Mokrecu dejstvovao je novoosnovani Krimski partizanski bataljon, koji se borio protiv jakih italijanskih snaga. Razbijen je u italijanskoj oktobarskoj ofanzivi i obnovljen u januaru 1942. kao 3. partizanski bataljon „Ljubo Šercer“, stvorivši manju slobodnu teritoriju na Rakitniskoj planoti.

Na planini Grmadi je početkom oktobra 1941, od Savinjske, Revirske i Pohorske čete, formiran 1. štajerski bataljon, koji se prebacio u Gornjesavinsku dolinu, a onda u pravcu Brežica, ali se zbog jakog otpora neprijatelja morao vratiti u okolinu Celja i podeliti na čete i po grupama, delujući tako sve do proleća 1942. Da bi se pojačala aktivnost u Štajerskoj, 15. decembra 1941. u Dolenjskoj, na Kremenjaku, od Stiske, Mokronoške i Molniške čete, formiran je 2. štajerski partizanski bataljon, koji se pokušao prebaciti preko Save, ali u tome nije uspeo i vratio se na Kremenjak, gde je ojačan Grosupeljskom četom.

U Gorenjskoj je krajem oktobra obnovljen Cankarjev (Gorenjski) bataljon, koji je u drugoj polovini decembra narastao na oko 600 boraca i stvorio slobodnu teritoriju u Seleškoj i Poljanskoj dolini, ugrožavajući neprijateljske posade u dolini Save i Soče. Pod pritiskom jakih nemačkih snaga čete Cankarjevog bataljona bile su prinuđene da se prebace u Selšku dolinu, na pl. Pokljuku, pod vrh Stola i na prostor Kamnika. U Gorjuši kod Bohinja 15. decembra je formiran partizanski bataljon „France Prešern“ od 350 boraca, ali je već sutradan razbijen od Nemaca.¹¹³

U Sloveniji, naročito u Ljubljani, od avgusta 1941. delovala je Varnostno-obvešćevalna služba (Služba obaveštavanja i bezbednosti), kao izraz revolucionarnog raspoloženja masa. Odlukom Izvršnog odbora Osvobodilne fronte i Glavnog štaba Slovenije od 17. oktobra 1941. obrazovana je Narodna zaštita, specifičan oblik vojne organizacije oslobodilačkog pokreta u Sloveniji. Kao masovna vojna organizacija imala je osnovni zadatak da štiti narod od

¹¹³ Zdravko Klanjšček, *Razvitak NOB u Sloveniji*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 143—146; *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 127—164 i 199.

terora okupatora. Njeni članovi su živeli legalno kod svojih kuća i prema potrebi vršili akcije, samostalno ili zajedno sa partizanskim jedinicama. U prvo vreme Narodna zaštita je bila neposredno potčinjena vojnim referentima pri partijskim komitetima, a kasnije se osamostalila. U ovu organizaciju je bio dužan da stupi svaki Slovenac sposoban da nosi oružje koji, iz bilo kojeg razloga, nije stupio u partizanske jedinice. Prema „Pravilniku Narodne zaštite“ koji je 24. januara 1942. izdao Glavni štab Slovenije, Narodna zaštita je obuhvatala gotovo svako selo i sve gradove. Ona je mobilisala nove borce i postala neposredna rezerva partizanskih jedinica.

U toku ustaničke 1941. u Sloveniji je formirano 35 samostalnih partizanskih četa (slično partizanskim odredima), od čega je neprijatelj uspeo razbiti ili je rasformirano 10, dok je 19 četa ušlo u pojedine bataljone, a ostalo ih je 6. Od sedam formiranih partizanskih bataljona neprijatelj je uspeo razbiti četiri. Tokom 1941. u partizane u Sloveniji stupila su 1.924 borca, dok je ukupno bilo 2.058 boraca i aktivista. Na kraju 1941. u partizanskim jedinicama u Sloveniji nalazilo se oko 800 boraca. U Narodnoj zaštiti — drugom delu oružanih snaga Slovenije — u proleće 1942. nalazilo se oko 10.000 pripadnika.¹¹⁴

HRVATSKA

Čim su se Rade Končar i Vlado Popović, delegati Operativnog partijskog rukovodstva CK KP Hrvatske, vratili sa Savetovanja u Stolicama, preduzet je niz političkih i vojnih mera radi proširivanja ustanka i reorganizovanja ustaničkih jedinica u svim delovima Hrvatske. U tom cilju je početkom oktobra 1941. u selu Krbavici kod Korenice održano savetovanje političkih i vojnih rukovodilaca Like, Korduna, Banije, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Doneta je odluka da se reorganizuju ustaničke jedinice, prede na krupnije vojne akcije i pristupi jačanju organa narodne vlasti.

Dalja mera u sprovođenju odkika Savetovanja u Stolicama i stavova Vrhovnog štaba NOPOJ bilo je rešenje CK KP Hrvatske da se 19. Oktobra 1941. obrazuje Glavni štab NOPO Hrvatske. Za komandanta Glavnog štaba postavljen je Ivan Rukavina, a f.za političkog komesara Marko Orešković, pa Franjo Ogulinac Seljo i članovi Stanko Opačić, Veljko Kovačević i Vlado Četković. Glavni štab Hrvatske neposredno je rukovodio partizanskim odredima na Kordunu i Baniji, u Lici i Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Žumberku. Međutim, zbog teških veza sa Dalmacijom i severnom Hrvatskom, razvojem narodnooslobodilačke borbe u tim oblastima i dalje je neposredno rukovodio CK KPH preko partijskih rukovodstava. Tako je oslobodilačkim pokretom u severnoj Hrvatskoj, sve do formiranja zona 1942, rukovodilo Poverenstvo CK KPH ko-

je (Se nalazilo u Zagrebu, a u Dalmaciji je sve lišilo preko Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju.¹¹⁵

Odluke vojno-političkog savetovanja u Krbavici od 3. oktobra 1941. imale su veliki značaj za dalji razvoj ustaničkih jedinica u Lici. Dalja razrada odluka tog savetovanja izvršena je na sastanku Okružnog komiteta KPH za Liku, takođe u Krbavici, gde je doneta odluka da se umesto bataljona gerilskih odreda formira Grupa partizanskih odreda sa zadatkom da sprovede reorganizaciju postojećih jedinica, čime je bilo rešeno pitanje jedinstvenog rukovodstva za sve ustaničke snage u Lici. Posle formiranja te grupe, ličke ustaničke jedinice više nisu bile potčinjene Štabu Drvarske brigade.

Reorganizacija partizanskih jedinica u Lici otpočela je u prvoj polovini novembra 1941. Predviđeno je da se od postojećih jedinica na području jednog sreza formira bataljon, a posle partizanski odred. Izuzetak je bilo područje Gospića, gde je od dotadašnjih ustaničkih snaga krajem septembra formiran 1. lički partizanski odred „Velebit“, sa četiri bataljona. Novembra su formirani Lapački bataljon, kasnije nazvan „Stojan Matić“, i Udarni bataljon „Marko Orešlković“, tada jedina pokretna jedinica tu Hrvatskoj. U sastavu ovog bataljona bila je i Dalmatinska četa, oko 80 boraca, koja je tokom decembra došla sa područja Šibenika i Zadra, što je bilo od posebnog značaja za širenje bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda. Na području koreničkog sreza počelo je formiranje partizanskog bataljona „Ognjen Priča“. Decembra je obrazovan Otočaćki bataljon, kasnije nazvan „Božidar Adžija“, i Brinjska partizanska četa. Krajem decembra 1941. i početkom 1942, na području Udbine i Gračaca formirani su bataljoni „Krbava“ i „Gavrilo Princip“, a u rejonu Perušića i Brinja partizanski vodovi. Tako je do kraja 1941. završena reorganizacija ustaničkih snaga u Lici. Grupa partizanskih odreda Like imala je tada oko 1.000 boraca.¹¹⁶

Na *Kordunu i Baniji*, Operativno partijsko rukovodstvo Okružnog komiteta KPH za Karlovac, u duhu stavova Savetovanja u Stolicama, 30. septembra 1941. odlučilo je da izvrši reorganizaciju ustaničkih jedinica.¹¹⁷ Od postojećih komandi rejona prešlo se na formiranje partizanskih bataljona, a mali partizanski odredi preformirani su u vodove ili čete. Istovremeno je formirana Komanda narodnooslobodilačkih odreda za Kordun i Baniju, koja je u decembru preformirana u Kordunaški i Banijski partizanski odred. Međutim, s obzirom na veliki broj ustaničkih jedinica i specifičnosti situacije na Kordunu i Baniji, da bi se ustanak brže razvijao

¹¹⁵ Dr Ivan Jelić, *Neki problemi razvoja NOB u Hrvatskoj*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 136; Gojko Miljanić, *n.d.*, str. 41–42.

¹¹⁶ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 154–155.

¹¹⁷ Posle savetovanja na Petrovoj gori (19. i 20. septembra) Okružni partijski komitet bavio se idejom da se na Kordunu formira partizanska brigada u kojem smislu je CK KPH upućen predlog koji nije usvojen, već je doneta odluka da se umesto komandi četiri rejona formiraju četiri partizanska bataljona. Joco Tarabić, *n.d.*, str. 13.

Operativno rukovodstvo CK KPH je odlučilo da Banija postane samostalno operativno područje i da se shodno tome formira Okružni komitet KPH za Baniju. Po naređenju Glavnog štaba NOPO Hrvatske, od svih partizanskih jedinica na Baniji obrazovan je Banijski partizanski bataljon, a početkom decembra Banijski partizanski odred od dva bataljona. Tada je područje Korduna došlo pod komandu novoformiranog Kordunaškog partizanskog odreda, koji je imao četiri bataljona sa preko 1.400 boraca. Sve ove mere ubrzale su razvoj narodnooslobodilačke borbe na Kordunu i Baniji.¹¹⁸

Reorganizacija partizanskih jedinica u *Hrvatskom primorju* i *Gorskom kotaru* otpočela je prvih dana oktobra 1941. Od mnogobrojnih partizanskih odreda (Drežnički, Brinjski, Jasenički, Bribirski, Lički, Hreljinski i Sušački koji su obično imali 20—100 boraca) formiran je 6. oktobra 1941. Drežnički partizanski bataljon, koji je kasnije preimenovan u 1. bataljon „Marko Trbović”. Krajem oktobra formiran je Gorskokotarsko-primorski partizanski bataljon, kasnije preimenovan u 2. bataljon „Matija Gubec”. Za rukovođenje ovim jedinicama formiran je Štab za teritoriju Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, koji je u decembru preimenovan u Štab Primorsko-goranskog partizanskog odreda.¹¹⁹

Zaključke Savetovanja u Stolicama preneo je u *Dalmaciju* Rade Končar, koji je tamo došao početkom oktobra 1941. i sa Pokrajinskim komitetom KPH za Dalmaciju analizirao dotadašnji rad na organizovanju oružane borbe i ustaničkih snaga. Krajem oktobra formiran je Livanjski partizanski odred, jer je partijska organizacija Livna u početku ustanka bila vezana za Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju. Zatim je uskoro obnovljen Šibenski odred, koji se prebacio u Liku, gde je u decembru preformiran u Dalmatinsku četu koja je ušla u sastav Udarnog bataljona „Marko Orešković”. Na Dinari je 30. septembra formiran Dinarski NOP odred, u koji je ušao obnovljeni Sinjski odred. (Negde se u početku poistovećuje Dinarski i Sinjski odred). Na Pelješcu je krajem decembra formiran Pelješki NOP odred (koji se negde spominje kao četa), a obnovljen je i Splitski NOP odred, dok je Solinski nastavio dejstva na svom području. U okolini Knina, Vrlike, Makarske, Metkovića, na Biokovu, Hvaru, Braču i Korčuli u severnoj Dalmaciji i otocima oko Zadra postojale su ili formirane partizanske grupe, negde čete, iz kojih su se 1942. razvile partizanske čete, bataljoni i odredi. U gradovima, naročito u Splitu, nastavljene su i pojačane diverzantske akcije i sabotaže, kao i napadi na manje grupe italijanskih vojnika. Pokrajinski komitet je 12. novembra imenovao Privremeni štab Dalmatinskog partizanskog odreda (ili Štab Dalmatinsko-dinarskih odreda) koji je trebao objediniti dejstva svih partizanskih jedinica u Dalmaciji (u Dalmaciji je tada bi-

¹¹⁸ Zbornik, tom V, knj. 1, str. 171; tom V, knj. 2, str. 27, 52—53, 60—61, 69, 91.

¹¹⁹ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, str. 158—159.

lo 800 partizana) kojima je do tada rukovodio Pokrajinski komitet preko operativnog partijskog rukovodstva.¹²⁰

Posle Savetovanja u Stolicama i u *Slavoniji* se od partizanskih grupa krajem oktobra počelo sa formiranjem partizanskih odreda. Najpre je na Papuku i Krndiji formiran Papučko-krndijski partizanski odred, a sredinom novembra od partizanskih grupa na Psunju i Trokutske grupe osnovan je Psunjski partizanski odred, koji se zvao i odred „Matija Gubec”. Posle sastanka u Brunsniku, 23. decembra 1941, prestali su da postoje ovi odredi a formiran je Slavonski partizanski bataljon od tri čete, 270 boraca. Od partizanskih jedinica na Psunju formirana je 1. četa, od boraca Papučko-krndijskog partizanskog odreda 2. četa, od grupa iz okoline Čazme, Bjelovara i Garešnice — 3. četa ovog bataljona. Ove čete su se dalje delile na vodove a vodovi na desetine. Takva struktura Slavanskog partizanskog bataljona, u konkretnim uslovima, omogućila je svakoj četi više inicijative. Novoizabrani Štab Slavanskog partizanskog bataljona predstavljao je i vojno rukovodstvo NOP-a u Slavoniji.¹²¹

Centralni komitet KP Hrvatske 30. septembra 1941. uputio je svim partijskim rukovodstvima, pa i rukovodstvu NOP-a Moslavine, Kalnika, Podravine i Hrvatskog zagorja, Okružnicu br. 3 koja je odigrala važnu ulogu u daljem razvoju narodnooslobodilačke borbe i stvaranju partizanskih grupa na tom području. Do kraja 1941. popunjavaju se stare i formiraju nove partizanske, diverzantske i udarne grupe. One su u ovom periodu izvele niz akcija i intenzivno politički radile na terenu, što je bilo od značaja za formiranje prvih partizanskih četa, bataljona i odreda u 1942. godini.

Tako je u prvoj polovini decembra 1941. uglavnom završena reorganizacija ustaničkih jedinica na Kordunu, Baniji, u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. U uslovima brojnog jačanja i organizacijskog učvršćenja partizanskih snaga, 13. decembra 1941. u Zbjeju, na Kordunu, održano je prvo savetovanje Glavnog štaba NOPO Hrvatske sa predstavnicima partizanskih komandi Like, Korduna i Banije, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Na savetovanju je zaključeno da se i dalje radi na učvršćenju jedinica i štabova i odlučeno da se formiraju tri udarna bataljona — dva u Lici i jedan na Kordunu. Istovremeno je izrađen plan zajednič-

¹²⁰ Zbornik, tom V, knj. 1, str. 222—223. *Split u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941—1945*, str. 203—225. U Makarskom primorju i na Biokovu postojalo je više partizanskih grupa. Među njima je i partizanska grupa sela Bačine koja se spominje i kao Bačinski partizanski odred osnovan u septembru 1941. Miroslav Čurić, *Partizanske grupe i odredi u Dalmaciji 1941*, list „Poruka borca”, 4. jul 1981. Štab Dalmatinsko-dinarskih odreda počeo je da funkcioniše tek početkom 1942. godine.

¹²¹ Tada su postojale: Ludbreško-varaždinska, Kalnička, Podravsko-bilogorska, Moslavačka, (spominje se i kao Moslavački odred), Čazmanska, Garešnička, Bjelovarska, Stubička, Zlatarska Klanječka, Pregradska, Poznanovačka i druge partizanske grupe. Mr Slavica Hrečkovski, *NOB u Slavoniji*, „Savetovanje u Stolicama”, str. 233—237. Zbornik, tom V, knj. 3, str. 63—64. *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji*, Varaždin 1976, str. 161. V. Karanović, *n.d.*, str. 32—35.

kih dejstava radi stvaranja šire slobodne teritorije, na čemu se radilo u prvim danima 1942.

Na kraju ustaničke 1941. godine skoro cela teritorija Hrvatske bila je prekrivena oslobodilačkim jedinicama koje su organizovane prema odlukama Savetovanja u Stolicama, čime je uklonjena ranija raznolikost vojne organizacije. Zbog te reorganizacije, u kojoj su preformirana ili rasformirana 134 odreda Hrvatske, na kraju godine ostalo je 8 odreda¹²² d 7 samostalnih partizanskih bataljona, kao i više partizanskih četa, udarnih, borbenih i diverzantskih grupa, sa ukupno oko 6.500—7.000 boraca. Tada su, takođe, formirane vojne komande i štabovi za sve oblasti Hrvatske, osim za Slavoniju. Osnovan je i Glavni štab NOPO Hrvatske.

Zahvaljujući intenzivnom radu Komunističke partije Hrvatske na polju organizovanja oslobodilačkih jedinica u 1941. godini, postignuti su značajni rezultati. Ukupno je za ovih šest meseci od početka ustanka u Hrvatskoj formirano 150 odreda, kao i 18 samostalnih partizanskih bataljona i druge naoružane borbene i diverzantske grupe i desetine. Bila je to značajna vojna snaga oslobodilačkog rata 'koja je snažno uticala na dalji tok i razvitak narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj.

BOSNA I HERCEGOVINA

U Bosni i Hercegovini za tri meseca borbi — jul-septembar 1941. ustanici su izvojevali krupne pobeđe, poglavito nad ustaško-domobranskim jedinicama. Stvorena je dosta stabilna slobodna teritorija i znatne oružane snage — oko 10.000 boraca.

Na osnovu zaključaka Savetovanja u Stolicama, PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu pristupio je reorganizovanju ustaničkih jedinica. U isto vreme intenzivno se radilo na razobličavanju okupatorske i četničke politike i otklanjanju opasnosti od bratoubilačkog rata. U duhu odluka iz Stolice formiran je Glavni štab NOPO Bosne i Hercegovine, koji je težište svoje aktivnosti odmah usmerio na izgradnju vojne i političke organizacije ustanka. Svojim pismom od 19. oktobra obavestio je potčinjene štabove o tome ikako bi trebalo da izgledaju unutrašnja struktura NOP odreda, sastav štabova, unutrašnji život, obaveštajna služba i veza, odnos prema narodu itd.¹²³ Na osnovu tih uputstava, do kraja 1941. sprovedena je jedinstvena organizacija oružanih snaga. Formirani su partizanski odredi, koji su u svom sastavu imali po tri i više bataljona, a oni po tri i više četa. Partizanska četa, prema uputstvu Glavnog štaba NOPO Bosne i Hercegovine, bila je osnovna taktička jedinica, a njena jačina se mogla kretati od 80 do 100 boraca. Krajem 1941. u Bosni i Hercegovini je bilo oko 20.000 naoružanih boraca.¹²⁴

¹²² Tako, npr., pre Stolice na Kordunu i Baniji bila su 32 partizanska odreda (po 30 do 60 boraca), a prilikom reorganizacije osnovana su samo dva — Kordunaški i Banijski NOPO, ali bataljonskog sastava.

¹²³ *Zbornik*, tom IV, knj. 2, str. 103—107.

¹²⁴ *Vojna enciklopedija*, tom I, str. 775.

U *Bosanskoj krajini i centralnoj Bosni* polovinom oktobra 1941. premete su odluke Savetovanja u Stolicama, čime je počela reorganizacija ustaničkih jedinica. Ukinuti su Štab Krajiške divizije i štabovi brigada, a sve partizanske jedinice su do ikraja oktobra objedinjene u tri partizanska odreda. Prvi krajiški partizanski odred, koji je imao 7 četa (blizu 600 boraca), obuhvatao je snage na području između Une i Sane, a na jugu zaključno sa Bosanskim Grahovom. Drugi krajiški partizanski odred, 6 četa, nastao je od Kozarskog odreda, a njegovo operativno područje obuhvatalo je planinu Kozaru, Prosaru i Lijeve polje. U ovom odredu u prvo vreme nisu stvarani bataljoni, mada je bilo planirano da se formiraju dva takva bataljona. Ukupna jačina odreda iznosila je oko 950 boraca. Treći krajiški partizanski odred bio je sastavljen od 5 bataljona i više samostalnih četa i zahvatao je područje između Prnjavora, Čemernice, Sitnice, Ribnika, Glamoča, Kupresa, D. Vakufa, Jajca, Teslića i Doboja. Od jedinica u srednjoj Bosni 26. novembra formiran je i 6. bataljon 3. krajiškog partizanskog odreda. U januaru 1942. ova tri krajiška partizanska odreda ukupno su imali 17 bataljona. Na planini Cincaru u oktobru 1941. formiran je Livanjski partizanski odred, koji je odigrao značajnu ulogu u objedinjavanju borbe oslobodilačkih snaga u Dalmaciji sa onima u Bosni.

Da bi se uspešnije rukovodilo svim partizanskim jedinicama u Bosanskoj krajini, posle savetovanja Glavnog štaba NOPO Bosne i Hercegovine na Romaniji u novembru 1941, kojem su prisustvovali i predstavnici oblasnog rukovodstva Bosanske krajine, formiran je Štab za Bosansku krajinu.¹²⁵

U *istočnoj Bosni*, posle Savetovanja u Stolicama, odlukom Glavnog štaba NOPO Bosne i Hercegovine, reorganizovane su ustaničke partizanske jedinice, formirano je šest partizanskih odreda. Na Majevidi je krajem septembra obnovljen Majevički partizanski odred od tri čete, svega 50 boraca, koji je početkom novembra imao dva bataljona sa oko 200 boraca. Od ustaničkih snaga u Birou preformiran je Birčanski partizanski odred, koji je imao tri bataljona i oko 500 boraca. Na Ozrenu je takođe reorganizovan Ozrenski partizanski odred, koji je početkom novembra 1941. imao 4 bataljona, od čega jedan udarni (oko 1.200 boraca). Od ustaničkih snaga Romainije osnovan je Romanijski partizanski odred, koji je krajem novembra imao osam bataljona (3.000 boraca), među kojima jedan muslimanski. Partizanski odred „Zvijezda“, formiran u oktobru, u novembru je narastao na tri bataljona (oko 700 boraca). Južno od Sarajeva krajem septembra osnovan je Kalinovački partizanski odred od četiri bataljona. U novembru

¹²⁵ Dr Rasim Hurem, *Vojna organizacija ustanka u Bosni i Hercegovini*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 119; *Zbornik*, tom IV knj. 2, str. 142; dr Dušan Lukač, „*Ustanak u Bosanskoj krajini*“, Beograd 1967, str. 227 i 322—323, i Arhiv VII, k. 1997, reg. br. 2—7/7.

su Romanijski, Kaiinovački i odred „Zvijezda” postigli velike uspehe i oslobodili znatnu teritoriju.¹²⁶

Radi neposrednog rukovođenja partizanskim odredima u istočnoj Bosni, u oktobru 1941. Glavni štab NOPO Bosne i Hercegovine izišao je iz Sarajeva i prešao na Romaniju i stavio ih pod svoju komandu, tada su ukinuti oblasni štabovi.

Sve ove vojne mere praćene su daljim radom partijske organizacije u pravcu razvijanja i učvršćenja narodnooslobodilačkog pokreta u istočnoj Bosni. I naponi Glavnog štaba NOPO Bosne i Hercegovine bili su usmereni na to da dođe do sporazuma sa četnicima o zajedničkim dejstvima protiv neprijatelja. Sa četničkim predstavnicima sklopljen je sporazum u Drinjači 1. oktobra 1941, kada je formiran zajednički Operativni štab koji je trebalo da koordinira zajednička dejstva u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača. Ali, četnički komandanti se nisu pridržavali ovog sporazuma, već su ubrzo stupali u kontakt sa neprijateljem, nastojeći da postojeći dogovor iskoriste kao paravan za svoj rad na razbijanju narodnooslobodilačkog ustanka i partizanskih jedinica. Zbog toga je na konferenciji partizanskih i četničkih predstavnika, održanoj u Vlasenici 16. i 17. novembra, došlo do raskida između partizana i četnika i ukinut je zajednički Operativni štab. Posle ove konferencije četnici su još otvorenije počeli da rovale u partizanskim jedinicama i u pozadini, a 20. novembra stupili su u kontakt sa Italijanima u Višegradu, čime su se potpuniye vezali za neprijatelja.

Odluke Savetovanja u Stolicama prenete su u *Hercegovinu* oktobra 1941, kada je došlo do reorganizacije ustaničkih jedinica i sistema komandovanja. Dotadašnji Štab Hercegovačke brigade je ukinut a osnovan je Štab Hercegovačkog partizanskog odreda, koji je pod svojom komandom imao sve ustaničke partizanske snage u Hercegovini. U sastavu Hercegovačkog odreda formiraju se partizanski bataljoni, sastavljeni od partizanskih četa. Tako je na teritoriji nevesinjskog sreza formiran 1. partizanski bataljon, kasnije nazvan „Nevesinjska puška”, koji je krajem 1941. imao 6 partizanskih četa (oko 530 boraca). Na teritoriji bilečkog i stolačkog sreza osnovan je 2. bataljon, ikoji je već u oktobru imao 8 partizanskih četa. Zbog priliva novih boraca, od dotadašnjeg 2. bataljona, do kraja 1941. stvorena su četiri nova bataljona: „Vladimir Gaćinović” (6 četa), Bilečki (4 čete), Sitnički (5 četa) i Stolački (11 četa). U trebinjskom i ljubinskom srezu formiran je bataljon „Nedo Čabrinović”, kasnije se zvao bataljon „Šuma” (14 četa). Od delova ovog bataljona, polovinom decembra, formiran je bataljon „Luka Vukalović”. U gatačkom srezu, početkom decembra, formiran je partizanski bataljon (6 četa). Pod komandu Hercegovačkog odreda došao je i ranije formirani Konjički (Mostarski) partizanski bataljon (3 čete, oko 150 boraca). Tako je Hercegovački partizanski odred krajem 1941. imao ukupno deset par-

¹²⁶ *Zbornik*, tom IV, str. 476—483; dr Zdravko Antonie, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941*, Beograd 1973, str. 304—305, 310; Abdulah Sarajlić, n.d. Sarajevo 1958, str. 86—87.

tizanskih bataljona sa oko 60 četa i 3.500 boraca.¹²⁷ Te su snage uspešno vodile borbu protiv Italijana i ustaša i znatno doprinosile daljem razvoju ustanka.

Do kraja 1941. sve ustaničke jedinice su reorganizovane u Bosni i Hercegovini, gde je do Stolica bila najveća raznolikost oružanih snaga. Partizanski odred i samostalni partizanski bataljon bili su osnovna jedinica organizacijske strukture NOP-a.¹²⁸ Od Savetovanja u Stolicama do kraja 1941, shodno zamišljenoj reorganizaciji, formirano je osam velikih partizanskih odreda. Istovremeno je u ovom periodu formirano 10 samostalnih partizanskih bataljona.

Tako je u toku ustaničke 1941. u Bosni i Hercegovini formirano ukupno 27 većih i više manjih odreda. Do kraja godine rasformirano je 16 odreda, a ostalo je 11. Istovremeno su u toku 1941. godine osnovana 23 samostalna partizanska bataljona, od čega je 18 preformirano ili ušlo u sastav partizanskih odreda, a ostalo je na kraju 1941. ukupno 5 samostalnih partizanskih bataljona. U Bosni i Hercegovini u 1941. godini pojavile su se prve jedinice i ustanove vojnopozadinske vlasti — partizanske (seoske) straže i komande mesta, a u gradovima i većim naseljenim mestima i dalje su deystvovalе borbene, udarne i diverzantske grupe.

MAKEDONIJA

Dok je trajalo Savetovanje u Stolicama u Makedoniji je novi Pokrajinski komitet, sa Lazarom Koliševskim na čelu zajedno sa osnovanim Pokrajinskim vojnim štabom preduzimao opsežne mere na organizovanju oružanog ustanka i stvaranju ustaničkih jedinica. U tom smislu, on je makedonskom narodu uputio proglas pozivajući ga da stupa u partizanske odrede. U proglasu se ističe da će samo oružanom borbom, zajedno sa ostalim narodima Jugoslavije i pod rukovodstvom KPJ, makedonski narod izvojevati svoju punu nacionalnu slobodu i ravnopravnost.

Direktivu novog Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju o formiranju partizanskih odreda najpre su sprovele u život prilepska, skopska i kumanovsika partijska organizacija, dok su ostale čistile svoje redove od kolebljivaca i oportunisti i vršile pripreme za formiranje ustaničkih jedinica. Skopski partizanski odred prebacio se na Skopsku Crnu goru i razvio političku oktivnost na terenu.

Prilepski partizanski odred, formiran sredinom septembra 1941. na planini Mukosu, 11 oktobra izvršio je napad na policijsku stanicu i zatvor u Prilepu i uništio telefonska postrojenja.¹²⁹ Po-

¹²⁷ Sarajlić Abdulah, *n.d.*, str. 21; *Hercegovina u NOB* (prvo izdanje), Beograd 1961, str. 105; *Zbornik*, tom IV, knj. 2, str. 13; dr Rasim Hurem, *n.č.*, str. 118.

¹²⁸ Ukinute su remije formirane ustaničke brigade i Krajiška divizija, zatim su prestali da postoje gerilski odredi, čete narodne vojske i druge vojne formacije.

¹²⁹ Taj dan se praznuje kao Dan ustanka naroda Makedonije.

sle tog prvog oružanog sukoba sa okupatorom, Prilepski odred se povukao na Mukös, odakle je razvijao političku aktivnost po selima svereno od Prilepa.

Sutradan posle napada Prilepskog odreda u Prilepu, 12. oktobra 1941. kod Kumanova je formiran Kumanovski partizanski odred od 40 partizana podeljenih u dve čete — Kozjačku, koja je trebalo da deluje na planini Kozjaku, i četu „Karadag“, za dejstva na Skopskoj Crnoj gori. Međutim, narednih dana u sukobu sa neprijateljem odred je pretrpeo velike gubitke, kao što se dogodilo i Skopskom partizanskom odredu.¹³⁰

Stvaranje partizanskih odreda i njihove prve borbe predstavljaju početak oružane borbe u Makedoniji. Uto je stiglo i Titovo pismo partijskoj organizaciji Makedonije u kojem se ističe kao najvažniji zadatak formiranje partizanskih odreda čija dejstva treba orijentisati na komunikaciju Niš — Skoplje — Solun.¹³¹ Na osnovu Titovog pisma, u Skoplju je 5. novembra održan sastanak Pokrajinskog komiteta na kojem je izvršena analiza stanja u Makedoniji i doneta odluka da se još intenzivnije nastavi stvaranje partizanskih odreda u svim krajevima Makedonije. Rešeno je da partijske organizacije u Velesu, Bitolju, Resenu i Kruševu što pre formiraju partizanske odrede. Međutim, to nije sprovedeno u delo, jer je Lazar Koliševski pao u ruke bugarske policije, a novi sekretar Pokrajinskog komiteta Bane Andrejev, pod uticajem delegata CK Bugarske radničke partije (komunista) Bojana Balgaranova i uz podršku nekih članova PK, zauzeo je stav da oružana borba u datim uslovima nije mogućna. Polazeći od takvih stavova, Pokrajinski partijski komitet je u drugoj polovini novembra 1941. doneo odluku da se raspuste Pokrajinski vojni štab i partizanski odredi a da se formiranje novih obustavi. Takva pogrešna odluka je do kraja decembra 1941. sprovedena u život. Skopski i Prilepski odred nisu prestali da postoje, borci su prešli u ilegalnost, prezmili su i ponovo u proleće 1942. obnovili svoje jedinice i aktivnost.¹³² Postupci PK uneli su dezorijentaciju i izazvali negodovanje u partijskim organizacijama, što će imati odraza na dalji proces formiranja oslobodilačkih jedinica i tok oružane borbe makedonskog naroda, kome je ovim zadat ozbiljan udarac. Tako su u toku ustaničke 1941. u Makedoniji formirana 3 partizanska odreda i više borbenih i partizanskih grupa, što je bilo značajno za razgaranje oslobodilačkog pokreta u 1942. godini.

¹³⁰ Dr. Mile Todorovski, *Partizanski odredi u Makedoniji 1941. godine*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 169—185; dr. Vlado A. Ivanovski, *Savetovanje u Stolicama i stanje u Vardarskoj Makedoniji*, „Savetovanje u Stolicama“, str. 186—199.

¹³¹ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VII, str. 164—165.

¹³² Podatke o Skopskom i Prilepskom odredu dao je general-pukovnik Mihailo Apostolski, ratni komandant GŠ NOV i PO Makedonije, *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 168—169.

POČECI STVARANJA JEDINICA I ORGANA VOJNOPOZADINSKE VLASTI

U ustaničkoj 1941. počele su se stvarati prve jedinice i organi vojnopozađinske vlasti — partizanske straže i komande mesta. Komande mesta su nastale na oslobođenoj teritoriji u Crnoj Gori, Srbiji i Bosni i Hercegovini kao potreba obezbeđenja slobodne teritorije, kako bi se zajedno sa narodnooslobodilačkim odborima starale o snabdevanju i smeštaju ustaničkih jedinica, da prime na sebe organizaciju sanitetske službe u pozadini, regulišu saobraćaj i transport jedinica i materijala, da štite organe narodne vlasti, narod i materijalna dobra, da organizuju obaveštajnu službu i vode borbu protiv špijuna i saradnika okupatora, da obrazuju i rukovode partizanskim radionicama i skladištima, da vrše mobilizaciju ljudi i materijalnih sredstava za potrebe oružane borbe itd., kako bi time oslobodile partizanske jedinice vojnopozađinskih funkcija i učinile ih operativnijim.

Kao svoj izvršni organ, u većini slučajeva komande mesta su imale partizansku stražu, obično formiranu u desetine, vodove i čete od omladinaca i starijih godišta. Njihova osnovna namena je bila da štite ličnu i imovinsku sigurnost građana, sedišta narodnooslobodilačkih odbora i komandi mesta, da čuvaju pojedine važnije objekte (mostovi, skladišta, pošte, električne i telefonske centrale i dr.), da sprečavaju samovolju pojedinaca ili grupa, da kontrolišu kretanje stanovništva, sprečavaju šverc, čuvaju zarobljenike i vode borbu protiv neprijatelja, samostalno ili zajedno sa ostalim partizanskim jedinicama.

Prve komande mesta pojavile su se u Crnoj Gori u vreme tri-naestojulskog ustanka 1941. Kako je oslobođena teritorija obuhvatala oko 10.000 km², znatan broj gradova i većih naseljenih mesta, ukazala se potreba da se odmah pristupi osnivanju organa narodne vlasti i vojnopozađinskih jedinica i ustanova, da bi se mogli sa uspehom rešavati problemi privrednog, političkog i kulturnog, života i voditi što uspešnija borbena aktivnost partizanskih jedinica. U tom smislu, Privremena vrhovna komanda nacionalnooslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka izdala je 22. jula 1941. uputstvo kojim se regulišu pitanja izbora predstavnika narodne vlasti i delovanja organa i jedinica za vojnopozađinske poslove.¹³³ U skladu s tim regulisan je rad postojećih i novih komandi mesta na teritoriji Crne Gore i Sandžaka.

Posebna uputstva za delovanje vojnopozađinskih organa u Crnoj Gori izdao je Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku 20. novembra 1941, naloživši partijskim rukovodstvima da se u gradovima, sedištima bivših sreskih načelstava, nastavi sa osnivanjem komandi mesta i narodnooslobodilačkih odbora. U uputstvu se kaže da komande mesta treba da vode računa o bezbednosti na svojoj teritoriji, da se staraju o saobraćaju, vode borbu protiv špi-

¹³³ Gorčin Raiević, *Pregled stvaranja, razvoja i delatnosti vojnoteritorijalnih organa u Crnoj Gori 1941—1945. godine*, VIG br. 3/1970, str. 267—268.

juna, vrše mobilizaciju ljudstva za partizanske jedinice, obrazuju partizanske radionice, da se staraju o zbrinjavanju ranjenih i bolesnih partizana i da organizuju službu veza itd.¹³⁴ Komandu mesta postavljao je štab partizanskog odreda ili partizanskog bataljona. Narodnooslobodilački odbori su osnivali seoske istraže, a komande mesta su imale partizanske straže, s tim što su komande mesta bile nadležne za sve vrste straža na svom području.

U trinaestojulskom ustanku i neposredno posle toga, postojalo je i delovalo 14 komandi mesta. Prvo su osnovane komande mesta u Virpazaru i Rijeci Crnojevića (13. jula), a onda u Andrijevići, Danilovgradu, Beranama, Bijelom Polju, Kolašinu, Grahovu, Šavniku, Zabljaku, Goranskom, Trsi, Mojkovcu i Kosanici.¹³⁵ Tako su gotovo cela Crna Gora i Sandžak bili pokriveni organima vojnopozadinske vlasti.

Komande mesta u Srbiji nastaju sa oslobođenjem gradova u Šumadiji i zapadnoj Srbiji. Prva partizanska komanda mesta nastala je na teritoriji Valjevskog partizanskog odreda 5. septembra 1941. u Krupnju, a onda su osnovane iste komande u Ljigu i Mionici, Osečini, Ljuboviji i Pečkoj (u Pečkoj je partizanska straža komande mesta čuvala 204 zarobljena Nemca). Komande mesta su, zajedno sa narodnooslobodilačkim odborima, radile na formiranju pojedinih radionica za potrebe fronta. Tako su pri komandi mesta otvorene krojačka, obučarska i druge radionice, kao i pekare. Za obezbeđenje teritorije formiraju se narodne straže koje su vršile funkciju narodne milicije.¹³⁶

Tokom septembra 1941. formiraju se komande mesta i u ostalim oslobođenim bivšim sreskim i nekim okružnim mestima (Užice, Požega, Arilje, Ivanjica, Čajetina, Bajina Bašta, Kosjerić i dr.). Negde su, u dogovoru sa četnicima, bile organizovane dve komande mesta — partizanska i četnička, kao npr. u čačku, Ivanjici i Gornjem Milanovcu. U Užicu je kao izvršni organ Komande mesta postojala gradska straža, a u Bajinoj Bašti formirana je četa narodne milicije (oko 60 ljudi). U Gornjem Milanovcu partizanska Komanda mesta formirala je gradsku miliciju. Na oslobođenoj teritoriji čačanskog okruga, kao i grada čačka, odmah su formirane komande mesta u čačku, Preljini, Guči i Gornjem Milanovcu. U čačku je Komanda mesta formirala Komisiju za borbu protiv pete kolone, koja je utvrđivala krivice pojedinaca koji su saradivali sa okupatorom i imala je status vojnog suda. čačanska Komanda mesta imala je partizansku miliciju, organizovala je službu uzbune u slučaju napada neprijateljskih aviona, preko nje je išao železnički saobraćaj, davala je materijalnu pomoć za narodnu kuhinju zajedno sa Gradskim NOO, izdala je naredbu o poštovanju lične i imovinske bezbednosti, vršila mobilizaciju stanovništva za

¹³⁴ *Zbornik*, tom III, knj. 1, str. 169—170; Vlado Strugar, *Rat i revolucija naroda Jugoslavije*, Beograd 1962, str. 53—57.

¹³⁵ Gorčin Raičević, *n.č.*, str. 268.

¹³⁶ Dojčilo Mitrović, *Zapadna Srbija 1941*, Nolit, Beograd 1975, str. 171—217.

vojne potrebe itd.¹³⁷ U oslobođenom Bogatiću odmah je uspostavljena Komanda mesta, koja je snabdevala partizanske jedinice hranom, odećom i obućom, organizovala sanitetsku službu, radionice i kuhinje za prolazne jedinice i rukovodila seoskim partizanskim stražama koje su obezbeđivale slobodnu teritoriju.¹³⁸ Komanda mesta u Užicu imala je Saobraćajno odeljenje, koje je regulisalo automobilski i drugi saobraćaj, a sa Gradskim NOO preduzimala je mere za popravku puteva, vršila je mobilizaciju ljudi i materijala za partizanske jedinice; prilikom napuštanja grada rukovodila je evakuacijom bolnice, ratnog materijala, fabrike oružja i municije, štamparije, skladišta žita i benzina. Isto tako, Komanda mesta, zajedno sa organima narodne vlasti, organizovala je zaštitu i pravovremenu evakuaciju nezaštićenog stanovništva.¹³⁹

I u pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine, u oslobođenim opštinskim, sreskim i drugim većim mestima, sa početkom ustanaka 1941. pristupilo se formiranju komandi mesta. Među prvima su osnovane u Drvaru i Bosanskom Grahovu, 27. jula 1941.¹⁴⁰ Komande mesta u istočnoj Bosni formirane su tokom septembra u svim većim oslobođenim mestima. Najveći broj ih je u istočnoj Bosni formiran odmah posle oslobođenja nekog mesta; u prvo vreme one su preduzimale celokupnu političku i vojnu vlast u oslobođenom gradu. Osnovni zadaci komandi mesta bili su dosta slični onima kakve su rešavale komande mesta u Crnoj Gori i Srbiji. Štab Sarajevske oblasti upulstvom od 4. septembra 1941. ukazao je na rad vojnopozadinskih organa i potrebu formiranja jedinica za zaštitu sela. U nekim mestima istočne Bosne, kao npr. u Vlasenici, osnovana je zajednička partizansko-četnička komanda, koja se bavila svim pitanjima jedne komande mesta.

U Rogatici istovremeno su postojale partizanska i četnička komanda mesta, kao što je bio slučaj i u zapadnoj Srbiji. Postojanje zajedničkih ili paralelnih vojnih komandi odražavalo je vojno-političko stanje i situaciju kakva je bila u istočnoj Bosni, gde su, u tom periodu, pojedine četničke jedinice, samostalno ili zajedno sa partizanima, vodile borbu protiv neprijatelja. Aili takvo stanje nije se održalo, jer su četnici ubrzo počeli otvorenu borbu sa okupatorom i snagama NDH protiv NOP-a.¹⁴¹

Komande mesta su i u istočnoj Bosni imale manje vojne jedinice pomoću kojih su ostvarivale svoju funkciju čuvara reda i zaštite naroda na oslobođenoj teritoriji. Tako su na području Romanije komande mesta, pored čete za održavanje reda u pozadini, imale i grupe boraca koje su držale stražu i obezbeđivale sela od iznenadnog prodora neprijatelja, od samovolje pojedinaca, pljač-

¹³⁷ Čačanski kraj u NOB 1941—1944 — Hronologija događaja, Istorijski arhiv Čačak, 1968, str. 100—174.

¹³⁸ Dragoslav Permaković, Mačvanski (Podrinjski) NOP odred 1941—1944, Fond NOB Podrinja, Šabac 1973, str. 356.

¹³⁹ Nikola Ljubić, Užički NOP odred „Dimitrije Tucović“, VIZ, Beograd 1979, str. 144—353; Jovan Radovanović, 67 dana Užičke republike, Prosveta, Beograd 1961, str. 103.

¹⁴⁰ Vojna enciklopedija, tom IV, str. 430.

¹⁴¹ Zdravko Antonie, Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941, VIZ, Beograd 1973, str. 143, 181—187, 295, 369, 374—375, 385, 389, 427.

ke i si. Stražama je neposredno rukovodio predsednik seoskog NOO, ali su one bile pod nadzorom komandanta komande mesta kojoj su (pripadale. Seoske straže nisu bile vojne jedinice, kao čete pri komandama mesta, nego najčešće naoružani seljaci koji su ostajali kod svojih kuća radi obrade poljoprivrednih imanja.¹⁴²

Bez obzira na to što u prvoj godini oslobodilačkog rata nisu u svim krajevima Jugoslavije formirani organi i jedinice vojnopo-
zadinske vlasti, ipak su se stekla dragocena iskustva, koja će se početkom 1942. pretočiti u opštu orijentaciju njihovog osnivanja na ostalim oslobođenim teritorijama. Naime, dotadašnja praksa je dokazala da je bez obzira na teškoće i slabosti, trebalo da se i dalje računa sa jedinicama i organima vojnopo-
zadinske vlasti koji su — radeći zajedno sa NOO — obezbeđivali snabdevanje i smeštaj vojnih jedinica, osiguravali slobodnu teritoriju, štitili narod i materijalna dobra, stvarali povoljnu bezbednosnu situaciju, nosili se sa problemima zbrinjavanja bolesnih i ranjenih boraca itd., stvarajući time uslove partizanskim odredima i bataljonima da mogu izvoditi borbena dejstva, a njihovi štabovi i komande bili su oslobođeni pozadinskih obaveza.

NASTAJANJE RODOVA I SLUŽBI

Sa razvojem oružane borbe i oružanih jedinica, prema materijalno-tehničkim, kadrovskim i drugim mogućnostima i uslovima, početkom ustanka javljaju se prvi počeci nastajanja nekih rodova i službi u okviru partizanskih odreda.

Prva artiljerijska oruđa — topovi manjeg kalibra sklonjeni u toku i posle aprilskog rata 1941 — korišćena su u oružanom ustanku. Oružane borbe protiv okupatora započete su uz podršku svega pet artiljerijskih oruđa,¹⁴³ što predstavlja osnov budućeg razvoja artiljerije oružanih snaga.

Od zaplenjenih artiljerijskih oruđa obrazovana je prva baterija (dva topa 75 mm M-12), u sastavu Čaeanskog partizanskog odreda, koja je 7. oktobra 1941. otvorila vatru na položaje nemačkog okupatora kod Kraljeva.¹⁴⁴

Od 13. do 22. jula 1941. crnogorski ustanici zaplenili su 25 topova raznih kalibara i veći broj minobacača italijanskog okupatora. U Bosanskoj krajiini itokom avgusta u borbama kod sela Jezera, Vrtoče i Kozila, ustanici su zaplenili 7 artiljerijskih oruđa, u Hercegovini 6 topova i 2 minobacača, dok je na Romaniji u sastavu Romanijskog partizanskog odreda dejstvovao jedan top. U bor-

¹⁴² Drago Borovčanin, *Nastanak, razvoj i delatnost organa narodne vlasti u istočnoj Bosni 1941. godine*, Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 3/1967, str. 216—218.

¹⁴³ Crnogorski komunisti su u aprilskom ratu 1941. sklonili top, haubicu i teški bacač. Batrić Jovanović, *n.d.*, str. 36. Jedan top su zakopali blizu Valjeva srpski komunisti i angažovali ga u napadu na Krupanj 13. avgusta 1941. Miloš Pajević, *Artiljerija u NOR-u, VIZ*, Beograd 1970, str. 17. Jedan top sklonjen je u rejonu Gacka i angažovan u borbi za Avtovac 28. juna 1941. i kasnije. Pero Morača, *Jugoslavija 1941*, str. 122.

¹⁴⁴ Taj datum se slavi kao Dan artiljerije JNA.

bama između Donjeg Lapca i Nebljusa, 6. oktobra 1941. Lapački partizanski bataljon zaplenio je jednu haubicu 100 mm M-17.

U celini uzev, korišćenje raspoloživih artiljerijskih oruđa bilo je u direktnoj zavisnosti od priliva municije i kadrova, te od mogućnosti remonta i transporta tih oruđa.

Karakter partizanskog ratovanja nametnuo je potrebu uspostavljanja inženjerijskih jedinica u okviru partizanskih odreda. Prva pionirska četa formirana je 16. septembra 1941. u Podrinjskom partizanskom odredu. Ubrzo, 24. oktobra 1941, u selu Turjanskom (Lika) obrazovan je inženjerijski vod (sastava dvije minerske grupe i radionica za izradu mina i ručnih bombi). Uporedo s pojavom tih jedinica izrađena su i prva uputstva za njihov način rada, organizaciju i upotrebu.

U prvim ustaničkim danima, među ostalom ratnom tehnikom, partizani su ponegde zaplenili i tenkove. Tako je septembra 1941, kod Gornjeg Milanovca, formiran Prvi tenkovski vod (tri tenka) u sastavu čačanskog partizanskog odreda i korišćen je u napadu na nemački garnizon u Kraljevu.

Grahovski bataljon Nikšićkog partizanskog odreda je kod Vilusa zaplenio tri italijanska tenka „fiat“, koji su upotrebljeni za napad na posadu neprijatelja u Lastvi.

Intendantska služba, kao i druge, stvarala se u ustanku bez gotovo ikakve materijalne baze, kadrova i opreme, jedino osloncem na narod, sa specifičnim rešenjima u pojedinim regionima i područjima. Manje partizanske grupe i neke čete nisu imale organe za snabdevanje, već se o tome brinuo starešina jedinice, dok su u ostalim četama, bataljonima i odredima bili intendanti, koji su se starali o ishrani ljudstva i stoke. Osnovni izvor hrane bio je ratni plen i dobrovoljni prilozi naroda.

U okviru partizanskih odreda i vojnopozadinskih vlasti saobraćajna služba vršila je dotur borbenih potreba za jedinice na frontu i na slobodnoj teritoriji. Prve saobraćajne jedinice bile su dve železničke čete, u Užicu i Čačku, na slobodnoj teritoriji zapadne Srbije. Inače, osim železničkog, na pomenutoj teritoriji i drugde korišćen je tovarni, zaprežni i drugi transport u organizaciji i nadležnosti prvih intendantskih organa NOPOJ.

U skladu s konkretnim vojno-političkim prilikama na terenu, materijalnim i kadrovskim mogućnostima, razvijale su se sanitetska služba i sanitetske jedinice u NOPOJ. Dok je sanitetski materijal pretežno dobijan plenom od neprijatelja, stanje u pogledu lekara bilo je krajnje nepovoljno, što pokazuje i podatak da je u jedinicama NOPOJ tokom ustaničke 1941. bilo svega 43 lekara.

Prve sanitetske jedinice su, i pored brojnih teškoća, relativno uspešno obavljale zadatke iz domena obezbeđenja jedinica NOPOJ i teritorijalnih bolnica.

U Srbiji se osnivaju pokretne bolnice partizanskih odreda na slobodnoj teritoriji, pa i u većim gradovima. U Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Sloveniji i Hrvatskoj, partizanske bolnice se osnivaju na teže pristupačnim terenima, u skladu sa specifičnim prilikama svakog kraja.

U okviru sanitetske službe javljaju se i veterinarske ustanove radi zdravstvenog obezbeđenja kopitara čiji je broj u oružanim jedinicama bio relativno velik i u porastu, pa su i potrebe vođenja oružane borbe zahtevale brži tempo razvoja veterinarske službe u jedinicama NOPOJ i na slobodnim teritorijama.

Diverzantske grupe i odeljenja nastajali su pri partizanskim odredima, da bi se potom razvili vodovi i čete za izvođenje rušenja na komunikacijama i telefonsko-telegrafskim linijama, posebno za izvođenje sabotaža i diverzantskih akcija na objektima od značaja za okupatora. Diverzantske grupe su postojale i uspešno delstvovale i u okupiranim gradovima.

Prateće jedinice su nastale s početkom ustanka radi materijalno-tehničkog i fizičkog obezbeđenja i praćenja štabova jedinica i pojedinih rukovodilaca. Imale su prvenstveno zaštitnu funkciju. Najpre su obrazovane grupe, zatim vodovi i čete, razvijajući se uporedo sa oružanim formacijama širom zemlje.

Najpre je (uspostavljena Straža pri Glavnom štabu NOPOJ kod Krupnja, ukupno desetak boraca iz 4. kolubarske čete Valjevskog partizanskog odreda. Obezbeđivala je učesnike Savetovanja u Stolicama a potom Radio-stanicu CK KPJ, i Vrhovnog štaba. Prateći vod Vrhovnog štaba obrazovan je u Novoj Varoši sredinom decembra 1941.

U početnom periodu oružane borbe javljaju se i prve konjičke jedinice. Tako su u sastavu Užičkog i čačanskog partizanskog odreda formirani po jedan eskadron za kurirsku i patrolnu službu.

Kuriri su u početku oružane borbe bili glavna veza između štabova jedinica, organa vojnopozadinskih vlasti i narodnooslobodilačkih odbora. Bile su to najpre kurirske grupe, pa su se razvili odeljenja i vodovi pri štabovima NOPOJ ili u sastavu pratećih jedinica. Osim toga, korišćena su i signalna sredstva veze, kao i telefon ukoliko je mreža žičnih telefonskih linija bila sačuvana ili se mogla obnoviti na oslobođenoj teritoriji. Tako su ubrzo nikla i posebna odeljenja telefonista. Vrhovni štab je imao grupu kurira u sastavu Straže a koristio je i žične telefonske linije na slobodnoj teritoriji zapadne Srbije. U vreme Savetovanja u Stolicama, krajem septembra, počela je s radom i Radio-stanica Vrhovnog štaba NOPOJ.¹⁴⁵

Izbijanjem ustanka i stvaranjem prvih partizanskih odreda organizuje se obaveštajna služba i preduzimaju mere bezbednosti protiv dobro organizovanog i iskusnog protivnika, protiv njegovog policijskog i obaveštajnog aparata. U tom cilju su partijske organizacije i prvi organi narodne vlasti, kako na oslobođenoj tako i na neoslobođenoj teritoriji, u okupiranim gradovima, čak i u redovima neprijatelja, stvarali mrežu poverenika i saradnika koji su slali podatke obaveštajne i bezbednosne prirode partizanskim komandama.

U početku u komandama partizanskih odreda nisu postojali posebni obaveštajni organi, već su te funkcije obavljali komande i štabovi. Posle Savetovanja u Stolicama, iu štabovima partizanskih

¹⁴⁵ Taj datum se slavi kao Dan roda veze JNA.

odreda i bataljona određuje se lice koje se bavi tim zadacima. U štabovima partizanskih odreda i bataljona u Hrvatskoj organizuje se vojna i politička obaveštajna služba.¹⁴⁶ U Sloveniji je avgusta 1941. Partija formirala jedinstvenu Službu obaveštavanja i bezbednosti (Varnostna in obveščevalna služba Osvobodilne fronte — VOS), koja se sastojala od obaveštajne službe i službe bezbednosti. VOS je prikupljao i dostavljao dragocene podatke komandama partizanskih jedinica.¹⁴⁷ Na oslobođenim područjima, uporedo sa formiranjem NOO i prvih organa vojnopozadinske vlasti, osnivaju se i njihovi izvršni organi — partizanske straže, narodna straža, narodna milicija i narodna zaštita, čiji je zadatak bio da se „bri- nu za red i bezbednost na oslobođenoj teritoriji..“¹⁴⁸

Uporedo sa stvaranjem partizanskih odreda osnivaju se i prvi sudovi u njima, koji su sudili neprijateljima narodnooslobodilačke borbe. Prva pravila o ustrojstvu, radu i zadacima sudova data su u „Partizanskom zakonu“, sredinom jula 1941. u Sloveniji, prema kojem sudovi nisu formirani kao posebni stalni organi, već su se stvarali prema potrebi, a zvali su se partizanski sudovi.¹⁴⁹ U Crnoj Gori sudovi su formirani pri većim vojnim komandama, odnosno bataljonskim i mesnim komandama, a postojao je i sud pri Privremenoj vrhovnoj komandi, koji je bio nadležan da sudi „komandantima i članovima narodnih odbora“.¹⁵⁰ Na teritoriji zapadne Bosne postojao je „vojno-narodni sud“.¹⁵¹

Bili su to prvi stalni vojni sudovi.¹⁵² U nekim partizanskim jedinicama Srbije, Hercegovine i istočne Bosne, određenim krivicama pripadnika oslobodilačkih jedinica presude su donosili štabovi, odnosno komande vojnih jedinica — odreda, bataljona, čete.¹⁵³ Negde je sudijsku funkciju vršio kolektiv iz čije je sredine bio okrivljenik, a suđenjem je rukovodio politički komesar jedinice.

Različita praksa vojnog sudstva bila je krajem 1941. sve manja, jer je Vrhovni štab NOPOJ tada naredio da se, ukoliko to već nije učinjeno, u svim partizanskim odredima i brigadama odmah formiraju vojni sudovi. Posle toga je vojno sudstvo postalo jednoobrazno u svim jedinicama NOPOJ.

S formiranjem prvih jedinica Glavni štab NOPOJ i ostali štabovi i komande doneli su više uputstava i naređenja kojima su regulisani život u partizanskim odredima, pitanje discipline i međusobnih odnosa, izvršavanje vojničkih zadataka, odnos prema narodu i narodnoj imovini, te odnos prema ratnim zarobljenicima. U Biltenu Glavnog štaba NOPOJ od 10. avgusta 1941, pored opštih zadataka partizanskih odreda, govori se da „štabovi i komandiri

¹⁴⁶ Zbornik, tom V, knj. 2, str. 263.

¹⁴⁷ Zbornik, tom VI, knj. 2, str. 173.

¹⁴⁸ Zbornik, tom II, knj. 4, str. 44 i tom VI, knj. 1, str. 118.

¹⁴⁹ Zbornik, tom VI, knj. 1, str. 22—31 i 45—47.

¹⁵⁰ Zbornik, tom III, knj. 1, str. 21.

¹⁵¹ Zbornik, tom IV, knj. 1, str. 351.

¹⁵² Zbornik, tom V, knj. 2, str. 10—11 i 48—49.

¹⁵³ Zbornik, tom I, knj. 1, str. 161—165.

partizanskih odreda moraju strogo paziti na disciplinu u odredima".¹⁵⁴

U „Partizanskom zakonu“ Slovenije ističe se da partizan treba da bude iskren, hrabar, hladnokrvan, skroman, nesebičan, da se zapovesti moraju bezuslovno izvršavati, da je disciplina dobrovoljna, izgrađena na svesti, da proizilazi iz poverenja i saradnje, a ne iz (Straha od kazne. U pogledu discipline u borbi, ističe se da se red i jedinstvo akcije zasnivaju na uzajamnom poverenju. Vršenje dužnosti mora biti svesno i samopregorno. Partizan čuva svoju vojničku čast, imovinu radnog naroda i bori se protiv izvršilaca razbojništva. On je, obavezan da čuva vojnu tajnu. Ako se odvoji od svoje jedinice, odmah se povezuje sa prvom susednom jedinicom. Na kraju se ističe da svaki partizan ima pravo molbe i žalbe.¹⁵⁵

Štab Privremene vrhovne komande nacionalnooslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandžaka 23. jula 1941. ukazuje na značaj čuvanja života boraca u borbi,¹⁵⁶ a rukovodstvo gerilskih odreda sreza Banatski Petrovac 19. avgusta 1941. traži da komandant odreda svako jutro podnosi pismeni raport i brojno stanje.¹⁵⁷ Uputstvom Štaba Sarajevske oblasti, 4. septembra 1941, ističe se da partizani moraju biti primer čestitosti i poštenja, svesni da se samo disciplinovanim i organizovanim radom mogu postići uspesi u borbi i da treba stalno proveravati da li se zadaci tačno i na vreme izvršavaju.¹⁵⁸ Naređenjem Štaba Bosansko-hercegovačke brigade, 6. septembra 1941, ukazuje se da pljačku treba najenergičnije suzbijati, ne prezajući ni od smrtno kazne, a za svaki slučaj pljačke odgovorne su starešine.¹⁵⁹ Štab 1. bataljona Kragujevačkog NOP odreda, 11. oktobra 1941, ističe da disciplinu treba shvatiti tako da će „uspešno započeti borbu za narodno oslobođenje privesti kraju samo tako ako (partizani) budu disciplinovani“, reguliše pitanja iz života jedinica u logorima, njihovo postrojavanje, raport i druge mere.¹⁶⁰ Štab Posavskog NOP odreda, oktobra 1941, propisuje Uredbu o kaznama kojom se predviđa kažnjavanje za svako neizvršenje primljenog naređenja, samovoljno udaljavanje iz jedinice bez odobrenja, greške na straži, nepažljivo rukovanje oružjem, netačno i lažno izveštavanje pretpostavljenih, širenje panike, namerno izdavanje vojničkih tajni, izostavljanje iz stroja, upotrebu nepristojnih reči, neurednost, samovoljno uzimanje narodne imovine itd.¹⁶¹ Štab partizanskog odreda „Šamarica“ na Kordunu, propisom od 28. septembra 1941, upozorava da se ne vrše progoni lica s kojima se od ranije bilo u zavadi i da za razne sitnice ljude ne treba hapsiti, nego ih savetovati da se u buduće takvim delima ne bave.¹⁶²

¹⁵⁴ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 11—12.

¹⁵⁵ *Zbornik*, tom VI, knj. 1, str. 22.

¹⁵⁶ *Zbornik*, tom III, knj. 1, str. 18.

¹⁵⁷ *Zbornik*, tom IV, knj. 1, str. 49—50.

¹⁵⁸ *Zbornik*, tom IV, knj. 1, str. 194—197.

¹⁵⁹ *Zbornik*, tom IV, knj. 1, str. 210—216.

¹⁶⁰ *Zbornik*, tom I, knj. 1, str. 193—194.

¹⁶¹ *Zbornik*, tom I, knj. 1, str. 161—165.

¹⁶² *Zbornik*, tom V, knj. 1, str. 138.

PLAN NASTAVE ZA ONE KOJI NISU SLUŽILI VOJSKU

Opis i rukovanje naoružanjem

PUŠKA: 1) (Kratak opis djelova. 2) Nišanjenje d okidanje u svim stavovima: stojećem klečećem, sjedeom, ležećem. 3) Nišanjenje kad puška prebacuje, podbacuje nosi u lijevo ili desno. Upotreba zadnjeg nišana. 4) Čuvanje, čišćenje, podmazivanje puške. 5) Nošenje puške. 6) Metak, kratak opis, čuvanje i nošenje metaka. Postupak s metkom koji je s lagao vježbe u trukovonju s puškom u svim stavovima — naročito u letećem.

PIŠTOLJ REVOLVER: Kratak opis. Rasklapanje i čišćenje, podmazivanje, nošenje u pojedinim stavovima tijela. Opis metka.

PISTOLJET: Kratak ručni puškomitraljez, naoružanje padobranaca. Kratak opis. Brzina gađanja. Koristan domet.

Puškoimitraljez: Opis djelova. Rasklapanje, sklapanje, čišćenje, podmazivanje, nošenje, punjenje, pražnjenje, nišanjenje, okidanje. Rad i mjesto posade. Vježbe u brzom zauzimanju položaja i brzom otvaranju dejstva.

Mitraljez: Opis djelova. Sklapanje, rasklapanje, čišćenje, podmazivanje, nošenje. Nišanjenje i okidanje. Razne brzine gađanja. Uloga posada mitraljeza. Biranje položaja za mitraljez.

RUŠENJE PUTEVA I OMETANJE SAOBRAĆAJA NA NJIMA

Rušenje raznih mostova. Rušenje puteva u usjeku i zasjeku. Zasjede na barikadama. Napadi na automobile, ikimione, vojsku, u pokretu, vojsku na kamionima, kolsku komoru.

RUŠENJE I PALJENJE

MUN. magaoina, fabrika, kuća, garaža, slagališta, nafte, autooisterna.

Za Glavni Štab
Narodno-oslobodilačkih partizanskih
odreda Jugoslavije
TI-TO v.r.

Fotokopija plana nastave za NOPOJ kojeg je napisao vrhovni komandant J. B. Tito krajem 1941. godine.

Postupak prema ratnim zarobljenicima regulisan je u skladu sa međunarodnim ratnim pravom u više naredjenja Vrhovnog štaba NOPOJ i nacionalnih štabova i komandi. Pod pretnjom 'kazne smrti, vrhovni komandant NOPOJ J.B. Tito svojom naredbom od 8. novembra 1941. zabranio je da se na zločine neprijatelja odgovara istom merom, kao i „maltretiranje, prebijanje ili bilo kakvo ispoljavanje lične mržnje prema zarobljenicima koji padaju u naše ruke". „Naše vojne partizanske jedinice dužne su više od svih strogo da poštuju ratnička pravila i visoko držati neokaljanu zastavu naših herojskih partizanskih odreda Jugoslavije.. „¹⁶³

SVIM ŠTABOVIMA, POLITIČKIM KOMESARIMA I BORCIMA
NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA
JUGOSLAVIJE

Položaj, 8. novembar 1941. godine

Naređenje

U vezi sa poslednjim događajima u kojima su vojno četnički odredi istupili sa oružanim snagama protiv partizanskih odreda — događaju se mnogobrojne pojave zvjerskog mučenja, prebijanja i ubijanja naših partizana i kurira sa strane raznih okorjelih zločinaca koji se nalaze u tim vojno-četničkim odredima — upućujemo sljedeće naređenje svim našim odredima:

1) Pod prijetnjom kazne smrti zabranjuje se odgovarati na te zločine sličnim protumjerama, koje nisu dozvoljene u partizanskim redovima;
a) maltretiranje, prebijanje ili bilo kakvo ispoljavanje lične mržnje prema zarobljenicima koji padaju u naše ruke;

b) apsolutno je nedozvoljeno maltretiranje ili zlostavljanje stanovništva na onim područjima gdje se vode borbe, iako ono nije naklonjeno nama.

2) Zarobljeni neprijateljski oficiri i vojnici imaju se stražarno sprovesti najbližim našim partizanskim komandama, koje će onda same preduzeti istragu protiv pojedinaca iz redova zarobljenika za koje se nepobitno dokaže da su vršili bilo kakva zvjerstva i/ili nasilja.

3) Naši štabovi i vojne partizanske jedinice na terenu moraju na licu mjesta ispitati svaki konkretni slučaj zlostavljanja naših ljudi ili seljaka sa strane četnika, sve to zapisnički utvrditi i po svjedocima potpisati i onda dostaviti to Glavnom ili Vrhovnom štabu.

Naše vojne partizanske jedinice dužne su više od svih strogo poštovati ratnička pravila i visoko držati neokaljanu zastavu naših herojskih partizanskih odreda Jugoslavije.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

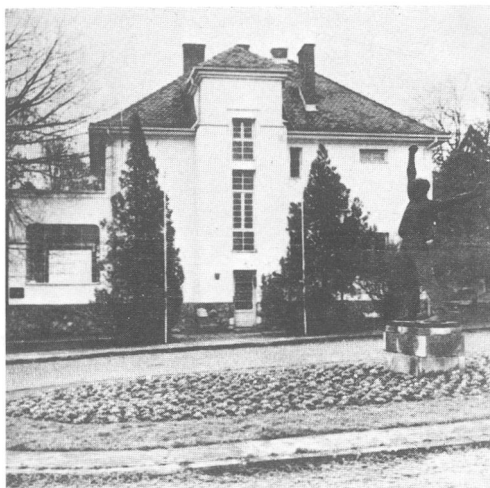
Za vrhovni štab
Narodnooslobodilačkih partizanskih
odreda Jugoslavije

Tito

Naređenje vrhovnog komandanta NOPOJ J. B. Tita od 8. XI 1941. o postupku prema ratnim zarobljenicima.

„Partizanskim zakonom" Slovenije regulisan je postupak sa ranjenim i zarobljenim neprijateljem, tako da bude dostojan narodnog borca. Rukovodstvo gerilskih odreda sreza Bosanski Pet-

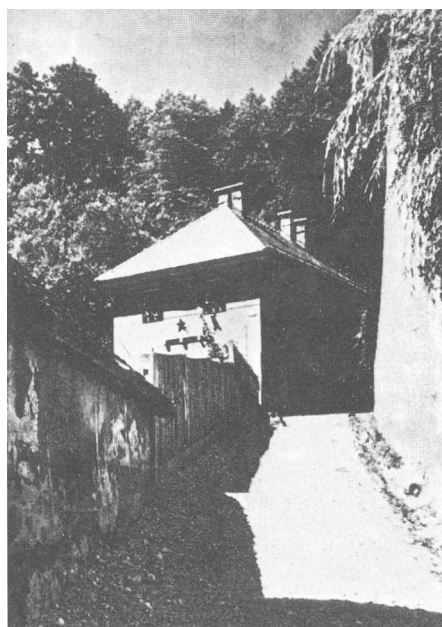
¹⁶³ Zbornik, tom I, knj. 2, str. 223—224.

Kuća Vladislava Ribnikara u Beogradu u kojoj je Politbiro CK KPJ 4. jula 1941. donio odluku o početku ustanka

Oružje ustaničkih jedinica 1941. godine

Bernardova kuća Pod hribom u Ljubljani, gde je 22. juna 1941. formirano Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet

Omladina pali nemačke kamione u Beogradu, juli 1941.

Prvi sastanak Zvezice (pored stabla, delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba za Crnu Goru Ivan Milutinović)

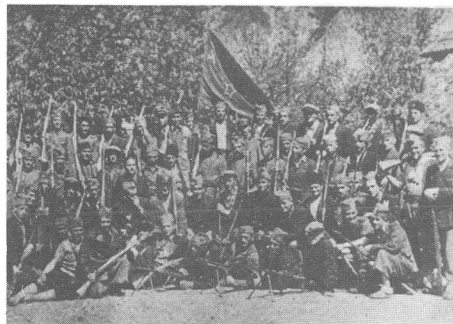
Sremski partizani prelaze Dunav kod Surduka, kraj 1941.

Grupa boraca NOP odreda „Zejnel Ajdini”

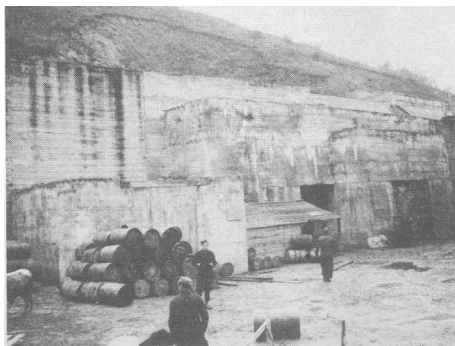
Borci partizanske čete u Divoselu kod Gospića 1941.

Mostarski bataljon 1941, Hercegovina

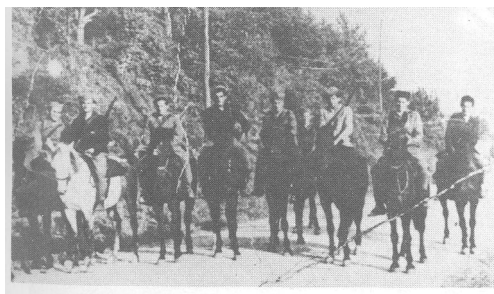
Kuća u Stolicama u kojoj je 26. i 21. septembra 1941. održano Savetovanje u Glavnom štabu NOPOJ

Fabrika oružja u Uzicu, 1941.

Vezisti na položaju 1942.

Konjička patrola Užičkog partizanskog odreda, novembar 1941.

WT>

Zaplenjeni neprijateljski top u Sloveniji 1942.

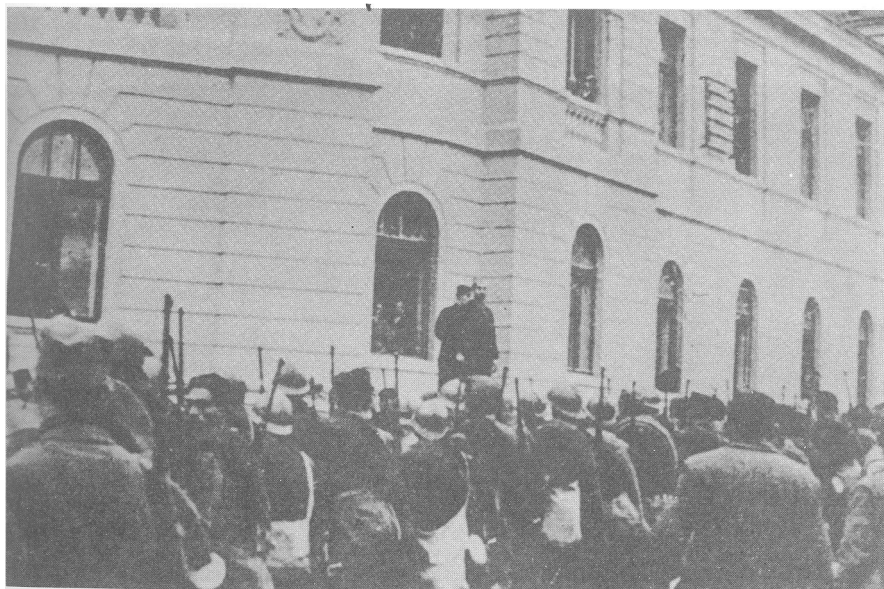
Borci prilepskog partizanskog odreda, 1941.

Zarobljeni nemački vojnici i oficiri u Uzicu 1941.

Politički komesar Cačanskog NOP odreda RATKO MITROVIĆ govori na narodnom zboru u oslobođenom Čačku, oktobra 1941.

Borci Radničkog bataljona pred borbu na Kadinjači krajem novembra 1941. Govori DUŠAN JERKOVIC, komandant Užičkog NOP odreda

Grupa boraca Nikšićkog partizanskog odreda sa tenkom i motociklom zaplenjenim od Italijana 25. novembra 1941. kod Vilusa

Ulazak partizana u oslobođeni čačak, oktobra 1941.

rovac 19. avgusta 1941. daje uputstvo o postupku sa zarobljenim neprijateljskim vojnicima i traži da se zadrže samo oni neprijateljski vojnici koji su krivi za ratne zločine — ostale puštati kućama, s tim što im prethodno treba objasniti ciljeve narodnooslobodilačke borbe.¹⁶⁴ Štab Bosansko-hercegovačke brigade u propisima prema ratnim zarobljenicima od 6. septembra 1941. predviđa — za one vojnike koji se uporno bore i daju dug otpor — da se smeste na sigurno mesto, a oni koji se predaju bez borbe da se puste kućama čim dozvoli „strategijska i borbena situacija”, a ukoliko se zadrže neko vreme u zarobljeništvu da se „smatraju našim prijateljima”.¹⁶⁵

To što su još od prvih dana pojedini odredi i štabovi sami donosili najosnovnije propise i uputstva o životu i radu partizanskih odreda, što tada nije bilo jedinstvenih propisa u okviru čitave zemlje — sve to govori upravo o punoj vitalnosti narodnooslobodilačkog pokreta. S obzirom na karakter narodnoslobodilačkog rata i revolucije, bilo je nužno da se prema konkretnim prilikama svakog kraja, masovnosti jedinica, njihovim organizacionim oblicima i si. u praksi iskristališu ona pitanja koja će se regulisati zavisno od uslova u pojedinim jedinicama i terena na kojima su one dejstovale. Osnovna vodilja bile su direktive Glavnog štaba NOPOJ, a zajedničko od prvog dana ustanka svim partizanskim odredima, sa pravno-političkog aspekta, upravo je to što je borac tretiran kao čovek, što je stvoren potpuno nov međusobni odnos starešine i borca, pretpostavljenih i potčinjenih, nov odnos prema narodu i narodnoj imovini, razvijano drugarstvo u vojnim kolektivima i, u skladu sa međunarodnim ratnim pravom, human odnos prema ratnim zarobljenicima. Tako se kroz prva uputstva i pravila rađao i oformljavao pravni život prvih ustaničkih jedinica,¹⁶⁶ koji se tokom oslobodilačkog rata dalje razvijao i usavršavao sa obratno razvoju oružanih snaga.

PROMENE U RUKOVOĐENJU I KOMANDOVANJU U JESEN 1941.

Jedna od značajnijih odluka Savetovanja u Stolicama bilo je stvaranje jedinstvenog sistema rukovođenja i komandovanja partizanskim odredima Jugoslavije. U pojedinim zemljama i pokrajinama osnivaju se glavni štabovi, dotadašnji Glavni štab preimenovan je u Vrhovni štab NOPOJ. Sredinom decembra 1941. u Vrhovni štab uvodi se funkcija načelnika štaba.¹⁶⁷ Vrhovni štab

¹⁶⁴ General-major pravne službe Ilija F. Kostić, *Organizacija unutrašnjeg života Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije*, VIG 2/162, str. 6—7.

Zbornik, tom IV, knj. 1, str. 210—216.

¹⁶⁶ Štab 2. bataljona NOP odreda Korduna i Banije u svom izveštaju od 4. novembra 1941. navodi da je „bataljon obrazovan u vojničkom duhu i što se tiče reda, discipline, poslušnosti i odgovornosti postoje isti propisi kao i u svim savremenim vojskama...” *Zbornik*, tom V, knj. 2, str. 10.

¹⁶⁷ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VIII, str. 288.

NOPOJ rukovodio je svim oružanim snagama i do I zasedanja AVNOJ-a, u novembru 1942, obavljao je i političke funkcije.

Posle povlačenja CK KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ iz Užica u Sandžak, poslednjih dana novembra 1941, a zatim u istočnu Bosnu, nastupile su nove teškoće u održavanju veza sa političkim i vojnim rukovodstvima u pojedinim zemljama Jugoslavije. Zbog toga je CK KPJ u decembru 1941. odlučio da se formira Organizacioni sekretarijat CK KPJ za neoslobođene krajeve.¹⁶⁸ Koliko je god formiranje Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve imalo partijsko-političku namenu, njegovo delovanje je bilo značajno i u vojnom pogledu, jer su se preko njega prenosila uputstva i naređenja Vrhovnog štaba za rukovođenje oružanim snagama i narodnooslobodilačkim ratom u celini.

Posle Savetovanja u Stolicama u Glavnom štabu NOPO Srbije nije bilo promena. Nakon povlačenja glavnine partizanskih odreda iz Srbije krajem novembra i početkom decembra 1941, komandovao je partizanskim odredima koji su ostali na matičnoj teritoriji, a onima koji su se povukli u Sandžak neposredno je rukovodio Vrhovni štab NOPOJ. Zbog teškoća u rukovođenju, Štab NOPO Vojvodine, zajedno sa Pokrajinskim komitetom, podelio se u dve grupe: jedna grupa je rukovodila oružanim snagama u Banatu, a druga u Bačkoj. U Sremu je partizanskim jedinicama u početku rukovodio Okružni partijski komitet. Na prelazu između 1941. i 1942. godine osnovan je Štab NOPO Srema, jer Štab NOPO Vojvodine nije bio u mogućnosti da neposredno utiče na razvoj oružane borbe u Sremu. Na Kosovu je Vojni komitet ostao sve do kraja oktobra 1942, kada je formiran Privremeni glavni štab za Kosovo i Metohiju.

Glavni štab NOPO Crne Gore i Boke nastao je 24. oktobra 1941. od dotadašnjeg Štaba narodnooslobodilačkih gerilskih (partizanskih) odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak. Središte mu je bilo na području Spuža i Danilovgrada. Najpre je bio potčinjen Pokrajinskom komitetu, jer su bile slabe veze sa Vrhovnim štabom, a onda (poslednjih dana oktobra 1941) direktno je vezan za Vrhovni štab NOPOJ. Početkom novembra 1941. za komandanta je imenovan Ivan Milutinović. Glavni štab NOPO Crne Gore i Boke rukovodio je partizanskim jedinicama i organima vojnopoza-dinske vlasti.¹⁶⁹

Kako je po odlukama u Stolicama operativno područje Sandžaka odvojeno od Crne Gore, formiran je Štab za Sandžak koji je ubrzo promenio naziv u Glavni štab NOPO Sandžaka. Od tada do 21. decembra 1941. Glavni štab NOPO Sandžaka komandovao je svim oslobodilačkim jedinicama u Sandžaku, a do početka marta 1942. vodio je samo sandžačke jedinice koje su se nalazile na području između Lima i Uvea.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Isto, str. 293.

¹⁶⁹ Batrić Jovanović, *n.d.*, str. 322; Zoran Lakić i dr., *Narodnooslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941—1945*, Titograd 1963, str. 116, 146—147.

¹⁷⁰ G. Miljanić, *n.d.*, str. 40.

U Sloveniji nije bilo bitnih promena u organizaciji rukovođenja i komandovanja. Samo je dotadašnje Poveljstvo slovenskih partizanskih čet preimenovano u Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, koje je rukovalo svim oslobodilačkim jedinicama na teritoriji Slovenije.¹⁷¹

U Hrvatskoj je u tom periodu došlo do velikih promena u organizaciji rukovođenja i komandovanja. Izgrađen je potpuno novi sistem (rukovođenja prilagođen organizacijskim promenama ustaničkih jedinica i potrebama oružane borbe u skladu sa vojno-političkom situacijom pojedinih krajeva Hrvatske. Prestalo je da postoji Operativno partijsko rukovodstvo CK KPH i 19. oktobra 1941. formiran je Glavni štab NOPO Hrvatske (konstituisan je 17. novembra 1941. na Petrovoj gori, u zaseoku Vučkovići). Komandant je bio Ivan Rukavina, a politički komesar Marko Orešković. Njih dvojicu imenovao je Vrhovni štab NOPOJ, a ostale članove je ranije postavio CK KPH. Posle smrti Marka Oreškovića politički komesar je kraće vreme bio Franjo Ogulinac Seljo. Međutim, krajem novembra dolazi do promena u Glavnom štabu time što je imenovan pomoćnik komandanta, koji je ujedno bio i operativni oficir. Na tu dužnost postavljen je Franjo Ogulinac Seljo, a za političkog komesara je određen Vladimir Bakarić.¹⁷² Glavni štab NOPO Hrvatske pod svojom komandom imao je u decembru 1941. Grupu NOPO Like, Kordunaški, Banijski i Primorsko-goranski partizanski odred — ukupno 5.790 boraca.¹⁷³ Ostale ustaničke jedinice u Hrvatskoj nalazile su se pod CK KPH. U tom smislu, za područje severne Hrvatske postojalo je Poverenstvo CK KPH koje se nalazilo u Zagrebu, a veza sa Dalmacijom održavana je preko Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju. Krajem 1941. u Dalmaciji je osnovan Štab Dalmatinsko-dinarskih odreda ili Štab za Dalmaciju, koji je posle preimenovan u Privremeni štab Dalmatinskih partizanskih odreda. Ostala područja Hrvatske — Lika, Kordun, Banija, Gorski kotar i Hrvatsko primorje — u ovom periodu imala su jedinstvenu vojnu komandu koja je rukovala svim oslobodilačkim jedinicama za svako područje posebno. Tako, npr., sve ustaničke snage u Lici stavljene su pod komandu Grupe NOP odreda, a na Kordunu, Baniji, u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju postojali su štabovi partizanskih odreda neposredno vezani za Glavni štab NOPO Hrvatske. U Slavoniji je krajem 1941. osnovan Štab Slavanskog partizanskog bataljona, koji je rukovodio svim slavanskim oslobodilačkim jedinicama.

I u Bosni i Hercegovini izvršene su krupne promene u sistemu rukovođenja i komandovanja. Najpre je dotadašnji Vojni štab preimenovan u Glavni štab NOPO Bosne i Hercegovine. Za komandanta je postavljen Svetožar Vukmanović Tempo, a za političkog komesara Rodoljub Čolaković.¹⁷⁴ Njihovim izlaskom iz Sarajeva prestali su da funkcionišu dotadašnji štabovi za Tuzlansku i

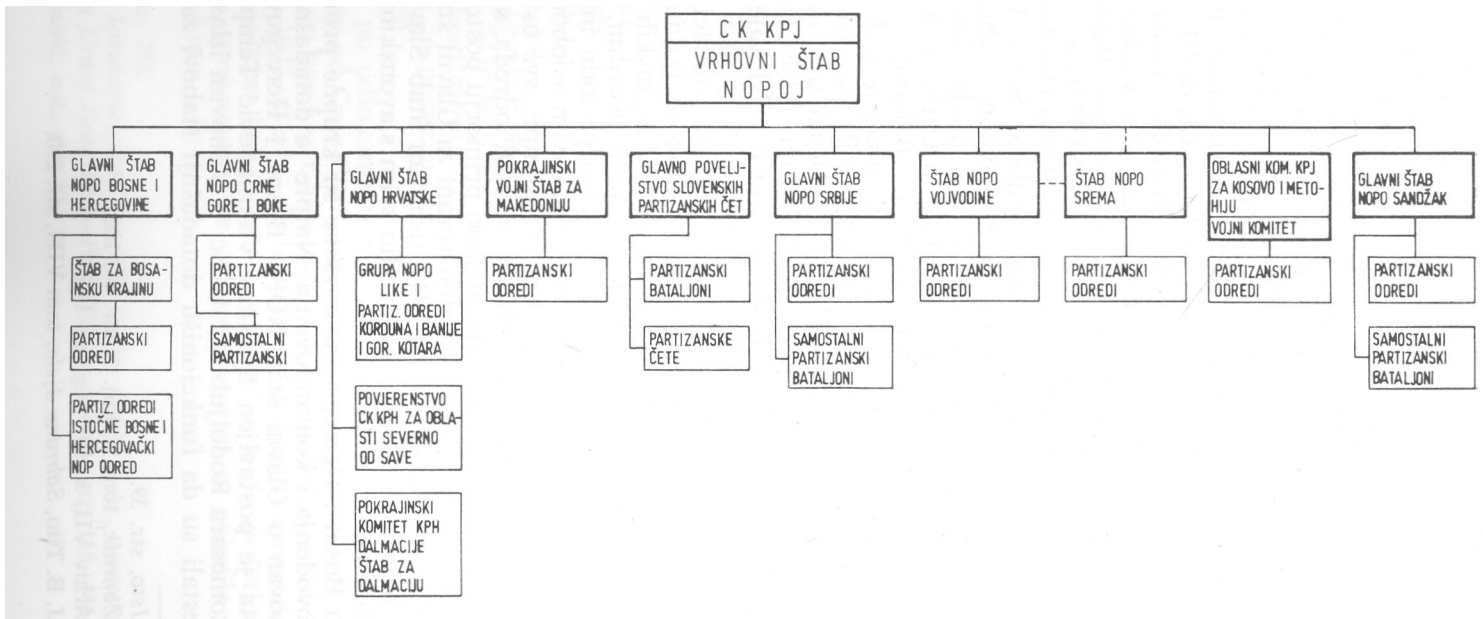
^{1,1} Isto, str. 39.

^{17a} Zbornik, tom V, knj. 2, str. 28, 166.

¹⁷⁸ Arhiv VII, k. 101, reg. br. 11/2.

¹⁷⁴ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VIII, str. 290.

Shema rukovođenja i komandovanja krajem 1941. godine

Sarajevsku oblast, jer je Glavni štab uzeo pod svoju komandu sve ustaničke partizanske jedinice u istočnoj Bosni. Za rukovođenje partizanskim odredima u Bosanskoj krajini i centralnoj Bosni posle ukidanja Štaba Krajiške divizije, u novembru 1941. osnovan je Štab za Bosansku krajinu,¹⁷⁵ koji je u februaru 1942. primenovan u Operativni štab za Bosansku krajinu. U Hercegovini je ukinut Štab Hercegovačke ustaničke brigade, pa su sve tamošnje partizanske jedinice stavljene pod novoosnovani Štab Hercegovačkih partizanskih odreda.

Pokrajinski vojni štab za Makedoniju, koji je formiran polovinom septembra 1941, raspušten je u drugoj polovini novembra 1941. nakon hapšenja Lazara Koliševskog. Obnovljen je tek početkom 1942, kao Pokrajinski štab NOPO Makedonije.¹⁷⁶

OSNOVE RATNE VEŠTINE U USTANIČKOJ 1941. GODINI

U ustaničkoj 1941. godini osnovu ratne veštine oslobodilačkih jedinica predstavljao je partizanski oblik oružane borbe, koji je bio dominantan na celom jugoslovenskom ratištu, a partizanski odredi njegovi osnovni nosioci.

Partizanski oblik oružane borbe u 1941. godini bio je, pre svega, diktiran nepovoljnim odnosom snaga. Osim toga, na takav oblik ratovanja uticala je i ratna veština neprijatelja. Okupatori su svojim oružanim snagama poseli i držali gradove, industrijske centre i druge važne objekte i maksimalno koristili komunikacije za manevar svojim snagama i ratnom tehnikom, za snabdevanje trupa i eksploataciju prirodnih bogatstava Jugoslavije. Ostali prostor Jugoslavije su kontrolisali pomoću kvislinških formacija, kao i razgranatom mrežom policijskog, žandarmerijskog i upravnog aparata.

Deo okupatorskih oružanih snaga bio je vezan za obezbeđenje uporišta i baza, objekata i komunikacija, tako da su nosile karakteristiku statičnih jedinica, odnosno posadnih trupa. Drugi deo njihovih snaga bio je više prilagođen za manevar, za ofanzivna dejstva van uporišta i garnizona. To su bile udarne snage neprijatelja, čija je osnovna namena bila nametanje frontalnih i uništavajućih udara po oslobodilačkim snagama. U tom smislu je karakteristična nemačka tzv. prva ofanziva u Šumadiji i zapadnoj Srbiji, oktobra i novembra 1941, protiv partizanskih odreda koji su se nalazili pod komandom Glavnog štaba NOPO Srbije. Nemci su za ovu ofanzivu doveli dve operativne pešadijske divizije — 113. sa sovjetsko-nemačkog fronta i 342. iz Francuske. One su angažovane u borbi protiv NOP odreda zajedno sa delovima četiri posadne divizije — 704, 714, 717. i 718. li kvislinškim snagama (ukupno oko 80.000 vojnika). Tako su Nemci u ofanzivu angažovali znatne sna-

¹⁷⁵ Arhiv VII, k. 1997, reg. br. 2—7/7.

¹⁷⁶ Vidi prilog br. 1 — shema rukovođenja i komandovanja NOPOJ krajem 1941. godine.

ge, jer ih je na to naterala vojno-politička situacija u Srbiji, gde je oslobodilački pokret bio masovan.

I u ostalim krajevima Jugoslavije okupatori su nastojali da u borbu protiv ustanika upotrebe snage iz uporišta, tj. one snage čija je osnovna funkcija bila obezbeđenje teritorija i objekata na njima. Suštinu stvari ništa ne menja postupak italijanskog okupatora u Crnoj Gori, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, koji je operativnim jedinicama odmah preduzeo ofanzivna dejstva protiv ustanika. Osnovna upotreba neprijateljskih snaga zasnivala se na načelu da se u borbu protiv ustanika angažuju sve raspoložive snage i sredstva kako bi se u začetku likvidirale oslobodilačke jedinice.

Polazeći od ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta, partizanski oblik oružane borbe bio je jedina alternativa u početnom periodu oslobodilačkog rata. Svako odstupanje od takvog načela dovelo je do krize ustanka u pojedinim krajevima. Otuda vrhovni komandant NOPOJ Tito ističe suštinu borbenih dejstava partizanskog oblika oružane borbe: „Držite se partizanskog načina ratovanja, izbjegavajući krute frontove. Kvaranje komunikacija, uništavanje transporta, zasjede, iznenadni prepadi daju najviše uspjeha, a pri tome trpimo manje gubitke. Mrtve blokade oko varoši nisu pogodne. Oko tih varoši borbe redovno poprime frontalni karakter. Neprijatelju se ne dozvoljava da se udalji od varoši, pa se ne može dobiti nikakav plijen. Oko takvih varoši neprijatelj ima dobre vatrene položaje, pa nam nanosi i veće gubitke ..”^m

Prema tome, jedna od bitnih karakteristika partizanskog oblika oružane borbe je izbegavanje frontalnih dejstava i držanja krutih frontova, čega je bilo u početku ustanka u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj (Kordun, Banija) i u nekim krajevima Srbije. Frontalne borbe su omogućile da do punog izražaja dođe neprijateljska superiornost u živoj sili i ratnoj tehnici, u onim faktorima oružane borbe u kojima su iNOP odredili bili u slabijem položaju. Stoga je i razumljivo što je Tito stalno upozoravao partizanske komande i štabove da se „drže partizanskog načina ratovanja”.

U partizanskom načinu ratovanja NOP odredi biraju objekat napada, izbegavaju sukob s jakim snagama neprijatelja i napade na jača uporišta. Međutim, uprkos često isticanom načelu o izbegavanju frontalnih borbi, u praksi se ponekad dešavalo da se iz raznih razloga tako nije postupalo. U tom pogledu karakterističan je neuspeo napad na Pljevlja 1. decembra 1941, izveden u uslovima kada nisu postojale mogućnosti (odgovarajuće naoružanje i iskustvo) da se osvoji jako utvrđeno mesto.

Suštinu partizanskog oblika oružane borbe predstavljala je stalna aktivnost jedinica, što se ispoljavalo u izvođenju iznenadnih napada, zaseda, prepada, udara u bok i pozadinu, ubacivanju u raspored neprijatelja, izvođenju udara po komunikacijama, dejstava noću, po magli, kiši, velikom snegu. To je osiguravalo da se širom Jugoslavije manjim snagama postignu uspesi koji su u ukupnom zbiru davali strategijske rezultate.

¹⁷⁷ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom IX, str. 172—174.

Pravi smisao partizanskog ratovanja bio je u tome što se manjim snagama tukle nadmoćnije neprijateljske snage i što se neprekidnim akcijama neprijatelj prisiljavao da angažuje velike snage za sopstveno obezbeđenje. Sa stanovišta moralnog faktora, partizanska dejstva su stimulatивно delovala na borbeno raspoloženje boraca i naroda, na njihovo sve aktivnije uključivanje u narodnooslobodilački pokret.

Partizanski oblik oružane borbe, osim toga, obezbeđivao je kontinuitet narodnooslobodilačke borbe i njeno razvijanje u opštenarodni rat. U procesu dalje izgradnje oružanih snaga trebalo je stvarati takve vojne formacije koje neće biti vezane samo za jednu teritoriju. Taj proces je otpočeo u sledećem periodu NOR-a sa formiranjem brigada, divizija i korpusa, sa stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Što se tiče oblika borbenih dejstava u ustaničkoj 1941. godini, najmasovniji vid dejstva bili su borba i bojevi, a pojavila se i operacija. Kako su početkom ustanka dominirale manje partizanske jedinice — partizanski (odnosno gerilski) odredi, sastavljeni od četa, i ikako je bataljon bio brojčano najveći i mogao samostalno da dejstvuje, u svojim akcijama oni su najviše koristili borbu kao osnovni oblik. Zato celu ustaničku 1941. godinu karakterišu brojni borbeni okršaji skoro u svim krajevima Jugoslavije. Druga je karakteristika borbe što u njoj nisu učestvovalе samo ustaničke jedinice nego i stanovništvo; to i čini specifičnost takvih dejstava, bez obzira što se nije raspolagalo dovoljnim količinama naoružanja i opreme, što su u borbu stupali partizani i ostali građani opremljeni najoskudnijim sredstvima. Borbe u ovom periodu, pa i kasnije, pokazale su da su kvalitet borca i specifična taktika značajniji od bilo čega drugog i da je to najbolja garancija da će pobeda biti izvojevana. Težnja je bila da se borba vodi u svim uslovima i u svim krajevima Jugoslavije. U taktici postupaka dominirali su inicijativa i veština, hrabrost, odvažnost, maštovitost, lukavstvo, kao i visoki borbeni moral i politička svest čiji su nosioci bili članovi KPJ i SKOJ-a, gde je omladina pokazala veliku odlučnost i spremnost da se bori u najtežim uslovima za ostvarenje linije KPJ i Tita.

APEL STANOVNIŠTVU GRADOVA OPKOLJENIH OD NARODNOOSLOBODILAČKIH SNAGA

Srbi i Srпкиnje, stanovnici naših gradova danas opkoljenih od narodnooslobodilačkih snaga!

Potučeni garnizoni okupatora i razbijeni ostaci bednih Nedićevih, Ljotićevih i Pećančevih izdajničkih bandi, proteranih sa danas oslobođenih krajeva naše otadžbine, zatvorili su se u nekoliko naših gradova, gde sprovode zločinančki teror nad najboljim sinovima našeg naroda. Oni pokušavaju da se na taj način ispasu od pravednog narodnog gneva. Ali, ove njihove nade su varljive i uzaludne: nema te tvrđave koja bi danas bila neosvojiva za narodnooslobodilačke snage Srbije. Užice, čačak, G. Milanovac, Požega, Arilje, Loznica, Ljubovija i Krupanj, kao i čitav niz drugih mesta, oslobođeni su u nezadrživom naletu junačkih partizana i njihovih saveznika. Tako će biti i sa svim ostalim našim gradovima; ni u jednom od

njih neprijatelj neće (uspeti da izbegne naše udarce, ni u jednom od njih petokolonaši d domaći izdajnici neće pobeći ispred narodnog suda.

Stanovnici opkoljenih gradova!

Pred vašim gradovima danas se nalaze narodnooslobodilačke snage, koje stežu gvozdeni обруч oko neprijatelja. Partizani vam donose slobodu, hleb i narodnu vlast. Oni će vas osloboditi od užasnih patnji koje danas trpите pod mrskom čizmom okupatora i njegovih slugu.

Pomognite sa svoje strane svim sredstvima borbu narodnooslobodilačkih snaga. Učinite sve da bi već danas dezorganizovali napore i mere neprijatelja u vašim mestima. Vršite masovne sabotaze. Bacajte u vazduh sve za neprijatelja važne objekte. Javljajte narodnim snagama pozicije i pripreme okupatora. Onemogućite odvratnu rabotu petokolonaša i svih drugih izdajica — uništavajte ih na svakom koraku. Učinite sve da se i u vašem gradu neprijatelj unapred oseti izgubljenim i ugroženim svakog trenutka!

Tako ćete približiti čas svoje slobode, čas poraza okupatora i u vašem gradu, čas kada ćete opet moći da živite i radite kao slobodni ljudi na vašoj slobodnoj srpskoj zemlji!

Apel kojeg je vrhovni komandant J. B. Tito, objavio u Biltenu Vrhovnog štaba br. 9, od 10. X 1941. o učešću stanovništva u oružanoj borbi.

N A R E D B E SVIM ŠTABOVIMA NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

N a r e đ u j e m :

Štabovi Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije neka u najkraćem roku dostave ovom štabu sledeće podatke: 1. tačno brojčano stanje naoružanih odreda; 2. tačno brojčano stanje nenaoružanih četa, bataljona itd.; 3. količinu raznovrsnog oružja, municije i drugih raznih (sredstava; 4. sastav odreda (radnici, seljaci, intelektualci), borbeni kvalitet pojedinih četa, bataljona i odreda; 5. u kakvom se stanju (nalaze borci u (pogledu odeće i obuće — potrebe odreda u odeći i obući; 6. ilshrana i kakve su i kolike rezerve hrane koje se nalaze u pojedinim odredima, na koji se način nabavlja hrana i stvaraju rezerve; 7. kakva i kolika je pomoć (potrebna pojedinim odredima; 8. kakvo je stanje u sanitetskoj službi (u odredima; bolnice, lekari, sestre, lekovi; 9. kakvi su do sada gubici u mrtvima i ranjenim.

ZA VRHOVNI ŠTAB
NARODNOOSLOBODILAČKIH
PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE
TITO

Naredba Vrhovnog komandanta iz oktobra 1941. u kojoj se traži od svih štabova uredno izveštavanje o stanju u jedinicama i na bojištu.

U ustaničkoj 1941. godini često su primenjivani i bojevi, naročito u onim krajevima Jugoslavije gde su bile brojčano jače ustaničke jedinice i u vreme kada su partizanski odredi bili sastavljeni od bataljona (npr. Srbija). Takve ustaničke snage su mogle bojevima rešavati krupnije taktičke zadatke, razbijati veće grupe neprijatelja, zauzimati i držati važnije zemljišne objekte, što je u ukupnom zbiru takođe davalo strategijske rezultate. (Načelno su bojeve izvodili partizanski odredi ili više partizanskih

odreda zajedno, ali uvek u saradnji sa stanovništvom, koje je raznim oblicima pomoći i neposrednim učešćem u oružanoj borbi davalo doprinos pobjedi.

Borbe koje su se vodile u zapadnoj Srbiji i Šumadiji, u periodu septembar — novembar 1941, imale su obeležja operacija. Zajedničkim dejstvima 12 partizanskih odreda tokom septembra 1941. oslobođeni su gotovo cela zapadna Srbija, veći deo Šumadije, dolina Zapadne Morave uzvodno od Kruševca i dolina Ibra do Kosovske Mitrovice, područje od oko 15.000 km² sa blizu milion stanovnika. U suštini, ta dejstva su imala sve karakteristike jedne velike napadne operacije NOPO Srbije, i to sa stanovišta cilja koji je postavljen i snaga koje su angažovane, kao i zbog toga što je svim tim dejstvima neposredno rukovodio Glavni štab NOPO Srbije uz punu pomoć Vrhovnog štaba NOPOJ. Ubrzo posle toga, u oktobru i novembru 1941, neprijatelj je na tom istom prostoru izveo svoju tzv. prvu ofanzivu protiv ustaničkih jedinica koje su bile prisiljene da se uglavnom odbrambenim dejstvima i nizom aktivnosti suprotstave napadaču a zatim izvuku prema Zlatiboru i Sandžaku, što takođe predstavlja jednu veliku odbrambeno-napadnu operaciju.

Bitno obeležje ovih operacija u zapadnoj Srbiji i Šumadiji je u tome što je u njima masovno učestvovalo stanovništvo raznim oblicima pomoći i saradnje sa ustaničkim jedinicama i što su se u sva borbeno dejstva u punoj meri uključile društveno-političke strukture — Partija, SKOJ, narodnooslobodilački odbori, omladina i druge antifašističke organizacije i organi i jedinice vojnopozadinske vlasti.

Ofanziva ustaničkih jedinica u trinaestojulskom ustanku 1941. u Crnoj Gori, gotovo potpuno oslobođenje Bosanske krajine krajem jula 1941, ustanička ofanziva u istočnoj Bosni, na Kordunu, Baniji i u Lici, itd. — sve se to ne može svesti pod norme klasičnih ofanzivnih ili defanzivnih operacija drugog svetskog rata. Osnovna karakteristika tih dejstava je u tome što su ona odražavala specifičnost vremena u kojem su se odvijala i prostora na kojem su se razvila. To je delo Komunističke partije, koja je nastojala da se radi popularizacije NOP-a i privlačenja novih boraca u oružane formacije, u početnoj fazi oružane borbe postignu što veći uspesi protiv okupatora.

Jedan od bitnih principa ratne veštine ustaničke 1941. godine bilo je načelo postupnosti borbenih dejstava od manjih ka većim akcijama, na čemu je insistirao Vrhovni štab NOPOJ i lično Tito. Takav princip bio je, pored ostalog, uslovljen time što nije postojao povoljan vojni odnos snaga za odlučan obračun sa neprijateljem, jer su se u borbi morale stvarati ustaničke oslobodilačke jedinice i sticati prava ratna iskustva. Svaka druga orijentacija — npr. da se odmah traže i vode veće bitke grupisanim ustaničkim jedinicama koje su bile slabo naoružane i opremljene i nedovoljno obučene, bez ratnog iskustva — bila bi nerealna i značila siguran poraz. Zato Tito u vezi sa taktikom parti-

zanskih odreda u tom periodu ističe: „Pogrešno je (vaše) suprotstavljavanje krupnih akcija narodnog ustanka sitnim akcijama . . . Male akcije u partizanskom ratu vode krupnim, jer one postepeno mobiliziraju sve veće mase. Male akcije uče ljude ratovanju, i to znanje najbolja je garancija da se partizanski odredi neće raspasti u slučaju ako, krupna akcija ne uspije . . .”¹⁷⁸

Rukovodstvo NOP-a se do kraja angažovalo u tom smislu da se usvoji jedinstvena ratna veština za ceo jugoslovenski prostor. U tom pogledu je od velikog značaja bilo Savetovanje u Stolicama.

POČETNI OBLICI OBUKE STAREŠINA I BORACA

Vrhovni štab i nacionalna vojna i politička «rukovodstva poklanjali su znatnu pažnju stručnom obučavanju rukovodećih kadrova i boraca. Školovanje rukovodilaca partizanskih jedinica bio je utoliko složeniji problem što veliki broj boraca nije prošao nikakvu vojnu obuku. Na nižim komandnim funkcijama bilo je onih koji su imali samo najosnovnija vojna znanja, a od ratnog iskustva — kratkotrajan aprilski rat. S druge strane, malo je oficira i podoficira (aktivnih i rezervnih) jugoslovenske kraljevske vojske stupilo u partizanske odrede.

Rukovodeće dužnosti u oružanim jedinicama imali su članovi Partije i SKOJ-a, organizatori oružane borbe. U krajevima gde je narodnooslobodilačka borba dobila šire razmere problem stručnosti rukovodećih kadrova bio je još veći. Opšti problem stručne obučenosti kadrova ublažen je dolaskom jugoslovanskih komunisti iz Španije, koji su raspolagali vojnim znanjem i ratnim iskustvom stečenim u građanskom ratu, pa su im poverene najodgovornije dužnosti u partizanskim jedinicama i štabovima.

Prvi pisani materijali za obuku starešina bila su uputstva,¹⁷⁹ jer borbena pravila jugoslovenske kraljevske vojske nisu se mogla koristiti za vođenje partizanskog rata, sem za obuku u naoružanju. Iskustva stečena u borbi bila su najvažnija za obuku starešina i boraca.¹⁸⁰

Posle Savetovanja u Stolicama, radi jedinstvene obuke za sve partizanske jedinice, Vrhovni štab je početkom oktobra 1941. izdao uputstvo „Plan nastave za one koji nisu služili vojsku”. iNjime je bila predviđena obuka u rukovanju oružjem, borbena obuka i obuka u rušenju i izvođenju sabotaža.¹⁸¹ Na osnovu tog op-

¹⁷⁸ Zbornik, tom III, knj. 1, str. 229.

¹⁷⁹ Štab Privremene vrhovne komande nacionalnooslobodilačke vojske za Crnu Goru, Boku i Sandžak izdao je 23. jula 1941. Uputstvo o taktici Nacionalnooslobodilačke vojske u kojem se govori i o obuci boraca i starešina. Zbornik, tom III, knj. 1, str. 18.

¹⁸⁰ U listu *Slovenski partizan* od oktobra 1941. piše: „Vojna i politička akademija naših komandira i komesara to su brda, to je akcija, to je napad, to je borba sa fašističkim okupatorima. Ta je akademija teška i ide preko pobede i poraza, preko uspeha i neuspeha, preko junaštva i preko žrtava.” Zbornik, tom VI, knj. 1, str. 110.

šteg plana, glavni štabovi i štabovi partizanskih odreda izradili su svoje planove nastave.

Veliki značaj za vojnu obuku imala su tri uputstva koje je u oktobru 1941. napisao i uputio jedinicama Vrhovni komandant: „Uputstvo kako se osvaja i oslobađa naseljeno mesto“, „Uputstvo kako se drži — brani oslobođeni teritorij“ i „Plan nastave za one koji nisu služili vojsku“.¹⁸² Pisana na osnovu iskustva iz borbe, ona su odgovarala uslovima i praksi partizanskog ratovanja.

Obuka boraca i starešina izvodila se, načelno, za vreme predaha između borbi. Štab 1. bataljona Kragujevačkog NOP odreda 11. oktobra 1941. naređuje komandirima četa da redovno održavaju časove iz vojne obuke sa borbama i postavlja hitan zadatak „organizovanje kurseva za osposobljavanje desetara za buduće komandire“.¹⁸³ Komandant NOP odreda Korduna je 28. decembra 1941. naredio komandantima bataljona da „snagama kojima raspolažu organizuju kraće kurseve za osposobljavanje komandira četa“.¹⁸⁴ Tako su već krajem 1941. godine za najniže starešine — desetare i komandire vodova, a negde i za (komandire četa, pri mnogim štabovima bataljona i odreda organizovani kraći kursevi. Te kurseve su završavali članovi Partije, SKOJ-a i simpatizeri NOP-a koji su u dotadašnjim borbama pokazali smisao za rukovođenje, inicijativu i hrabrost, što znači da se rukovodstvo NOP-a u pogledu stručnog obučavanja starešinskog kadra oslanjalo isključivo na sopstvene snage.

POLITIČKI ORGANI I ORGANIZACIJE KPJ I SKOJ-a U ORUŽANIM FORMACIJAMA

Na sednicama (CK KPJ 22. i 27. juna i 4. jula 1941. odlučeno je da u oružanim oslobodilačkim jedinicama, pored komandira i komandanata, bude i politički komesar u četi, bataljonu i partizanskom odredu. Komandir i komesar bili su ravnopravni, zajedno su rešavali sva pitanja, ali je rukovođenje borbom bila prva briga komandira i komandanta, a odgoj ljudi je prvenstveni zadatak političkog komesara.

Politički komesari su, pre svega, bili zastupnici političke linije KPJ u oružanim snagama, „delegati Partije“, „čuvari narodnog jedinstva politička garancija NOB — duša narodne vojske, nosioci narodne politike i narodnog stremljenja u vojsci“. Oni su bili stub discipline i morala, primerni aktivisti, prvi u jurišima, najizdržljiviji na marševima, poslednji prilikom povlačenja, agitatori i vaspitači u duhu narodnooslobodilačke borbe, koji su ličnim primerom vaspitavali druge. Udarili su snažan pečat na lik partizanskog borca, razvijajući njegovu otpornost prema teškoćama i ulivajući mu bezgraničnu veru u pravednost ciljeva borbe

¹⁸¹ Zbornik, tom II, knj. 2, str. 68—70.

¹⁸² Zbornik, tom II, knj. 2, str. 71—77.

¹⁸³ Zbornik, tom I, knj. 1, str. 193—194.

¹⁸⁴ Zbornik, tom V, knj. 2, str. 286—298.

i neminovnost konačne pobjede nad neprijateljem. Zajedno sa organizacijom KPJ, o čijem su se radu starali, politički komesari su bili garancija da će se oružane snage razvijati u skladu sa generalnom linijom KPJ i političkim ciljevima NOP-a.

Odmah na početku ustanka CK KPJ zauzeo je stav da se u oslobodilačkim jedinicama obrazuju partijske organizacije — ćelije, jer su komunisti u oružanim formacijama imali osnovni zadatak da rade na jačanju i moralno-političkom učvršćivanju vojnih jedinica i da razvijaju njihovu borbenu i političku aktivnost. U početku, dok je u partizanskim odredima bio mali broj boraca i članova KPJ, osnovne partijske organizacije — ćelije stvarane su na principu jedan odred — jedna ćelija, koja se neposredno vezivala za partijsko rukovodstvo na terenu. Sekretar je biran iz redova boraca — članova KPJ i bio je odgovoran za rad partijske ćelije pred okružnim ili sreskim komitetom koji je formirao odred. Međutim, u dosta slučajeva, neposredno rukovođenje partijskim ćelijama poveravano je političkim komesarima.

Sa formiranjem četa u sastavu odreda ili samostalnih, budući da je četa bila „osnovna vojna jedinica“, osnovna partijska organizacija je ćelija u četi, formirana na principu jedna četa — jedna ćelija. Kao organizacioni princip, to će ostati do kraja rata. Ako je ćelija bila brojnija, delila se na odeljenja po vodovima. Princip jedna četa — jedna ćelija važio je za sve odrede, bez obzira da li su u svom sastavu imali samo čete ili su imali bataljone. Od komunista u štabovima bataljona i partizanskog odreda formirane su štapske ćelije. U početku su sekretari štapskih ćelija bili politički komesari, a od kraja 1941. zamenici političkih komesara. U jedinicama gde nije bio dovoljan broj članova Partije (manje od 3 člana KPJ) stvarani su partijski aktivisti, koji su kasnije prerastali u partijske ćelije.

Na Savetovanju u Stolicama, na osnovu iskustva iz rada partijske organizacije i političkog delovanja u oslobodilačkim jedinicama, odlučeno je da se uvede funkcija zamenika političkog komesara. Zamenici političkih komesara bili su profesionalni partijski radnici i postavljeni su u štabove bataljona i odreda. Oni su u odredu vršili funkciju partijskog rukovodioca i sekretara štapske ćelije, a u bataljonima — dužnost sekretara partijskog biroa, koji se istovremeno formiraju, i sekretara štapske ćelije.

Praksa partijskog rada već s kraja jeseni 1941. nametnula je potrebu da se pristupi stvaranju partijskih biroa u bataljonima, što je potvrđeno instrukcijom CK KPJ od 29. januara 1942. S obzirom na povećan broj partizanskih jedinica, bilo je sve teže da se svaka četna partijska organizacija — ćelija direktno vezuje za partijsko rukovodstvo na terenu. Zbog izvršavanja borbenih zadataka čete su dejsstvovale na širem operativnom području, praktično u nemogućnosti da održavaju stalne veze sa svojim „matičnim“ partijskim rukovodstvom. Još u avgustu 1941. Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru Boku i Sandžak izdao je direktivu da se „tamo gdje postoje bataljoni stvore bataljonski komiteti“ koji će održavati vezu sa mesnim partijskim rukovodstvi-

ma. Sličnih pojava je bilo i u partizanskim odredima Srbije, tako da je već krajem 1941. počelo sa osnivanjem bataljonskih partijskih biroa, kao rukovodećih tela partijskih organizacija u bataljonima. Četne ćelije nisu više direktno održavale vezu sa partijskim komitetima na terenu, nego preko partijskog biroa bataljona. Partijski biro je rukovodio partijskim radom u bataljonu, održavao direktne veze sa okružnim komitetom na čijem se terenu bataljon nalazi i stajao pod njegovom kontrolom.

Pokretanjem oružanog ustanka, pred SKOJ su postavljena dva osnovna zadatka: prvo, uključivanje svih članova i organizacija SKOJ-a u borbu protiv okupatora i, drugo, organizovanje širokog antifašističkog fronta omladine i njeno angažovanje u oslobodilačke jedinice. Izvršavajući te zadatke, SKOJ je postao značajna snaga u stvaranju i izgradnji partizanskih jedinica.

Početna organizaciona struktura skojevske organizacije u oslobodilačkim jedinicama do kraja avgusta 1941. nije bila određena. Tada CK SKOJ-a donosi odluku o formiranju skojevskih organizacija u partizanskim odredima, reguliše zadatke skojevske organizacije i pitanje prijema mladih boraca u SKOJ.¹⁸⁵ Prema toj direktivi, u partizanskim četama su stvarani aktivni sa sekretarom na čelu. Četni skojevski aktivni bili su neposredno vezani za organizaciju SKOJ-a na terenu. Formiranjem bataljonskih partijskih biroa dolazi do jačeg organizovanog povezivanja četnih skojevskih aktivnih u bataljonu. CK SKOJ-a je pooštrio kriterijum za prijem u SKOJ i naložio organizacijama da se primaju oni omladinci koji to zaslužuju svojim radom, borbenošću i samopožrtvovanjem. Time su stvoreni uslovi da SKOJ postane avangarda mladih u partizanskim jedinicama, organizacija koja će se najdoslednije boriti za sprovođenje linije Partije, istinska škola mladih komunista, oslonac komandi i štabova u izvršavanju borbenih i drugih zadataka koji su stajali pred jedinicom.¹⁸⁶

U prvim danima oružane borbe pred komandama i štabovima ustaničkih jedinica, političkim organima, kao i pred partijskom i skojevskom organizacijom, stajali su zadaci političkog, kulturno-prosvetnog i zabavnog rada, te izdavačka delatnost. Političko delovanje bilo je usmereno na izgradnju moralno-političke motivisanosti boraca partizanskih jedinica, kao pretpostavke za uspešno vođenje narodnooslobodilačkog rata. Otuda je težište političkog rada bilo na objašnjavanju karaktera i ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta, bratstva i jedinstva, borbene solidarnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti kao bitnih uslova pobede. Borci su se izgrađivali u svesne i nepokolebljive, istrajne i izdržljive pripadnike oružanih snaga. Svestranim i neprekidnim političkim radom, među pripadnicima partijskih jedinica razvijao se duh dosledne i beskompromisne borbe za slobodu i novo društveno uređenje, druželjublje i kolektivizam. Zahvaljujući upravo tome,

¹⁸⁵ Direktiva CK SKOJ-a od 30. avgusta 1941. Arhiv VII, k. 1967, reg. br. 1/1.

¹⁸⁶ ise u 1941. godini u oslobodilačke jedinice stupilo je oko 15.000 skojevaca, što je predstavljalo značajnu snagu narodnooslobodilačkog rata.

oružane jedinice su od početka bile uistinu revolucionarne škole. Osnovni oblici sprovođenja političkog rada u partizanskim jedinicama bili su četne i bataljonske konferencije, predavanja, čitanje partizanske štampe, zborovi, mitinzi, priredbe unutar oslobođilačkih jedinica ili među stanovništvom. Neposredni organizatori tog rada bili su politički komesari, a njihovi najneposredniji pomagači — partijske i skojevske organizacije.

Kulturno-prosvetno obrazovanje i organizovanje zabavnog života predstavljali su važno područje delovanja u jedinicama od početka ustanka. Značaj toga rada proizilazio je i iz činjenice da su uspeh u borbi i izvršenje drugih zadataka, u krajnjem slučaju, zavisili od opšteobrazovnog i kulturnog nivoa boraca i starešina. U najvećem broju partizanskih četa i bataljona do kraja 1941. osnovani su kulturno-prosvetni odbori, od 3 do 7 članova, kao rukovodeći organi kulturno-prosvetnog i zabavnog rada, preko kojih su komande i štabovi, kao i politički organi, usmeravali rad analfabetskih tečajeva i čitalačkih grupa, organizovali predavanja, izdavali zidne i džepne novine. Kulturno-prosvetnim i zabavnim radom rukovodili su informacioni birovi, agitaciono-propagandne komisije i si. Bez obzira na njihov naziv, imali su slične zadatke: politička propaganda u jedinicama i narodu, izdavanje radio-vesti, umnožavanje političkog i propagandnog materijala, organizovanje predavanja, skupova, kulturno-zabavnih priredbi i dr.

U ustaničkoj 1941. godini štampano je tridesetak vojnih listova oslobodilačkih jedinica i štabova; neki su izašli jedanput a neki u više brojeva. Pojavu partizanske štampe najavio je Bilten Glavnog, odnosno Vrhovnog štaba NOPOJ, čiji je prvi broj štampan u okupiranom Beogradu početkom avgusta 1941. Vojni listovi su prvenstveno donosili materijale iz jedinica i o jedinicama, jer su bili namenjeni njima, ali su prenosili i ostale tekstove iz centralnih i pokrajinskih listova. Vojni listovi su odigrali važnu ulogu u moralno-političkom vaspitanju i ideološkom obrazovanju; oni su uobličavali prva ratna iskustva, iznosili primere junaštva i snalažljivosti.

ORUŽANE SNAGE NOP-a NA KRAJU 1941. GODINE

Do kraja 1941. u svim krajevima Jugoslavije reorganizovane su ustaničke jedinice, štabovi i komande u skladu sa odlukama Savetovanja u Stolicama, osim u Sloveniji gde se do proleća 1942. godine ostalo sa postojećom vojnom organizacijom — partizanskim četama i bataljonima. Partizanski odred je postao osnovna jedinica narodnooslobodilačkog rata, s tim što je njegova unutrašnja struktura bila još različita, jer je to zavisilo od raznih okolnosti. U većini slučajeva partizanski odredi su bili sastavljeni od bataljona. Međutim, bilo je još odreda koji nisu imali bataljone nego partizanske čete, a čete su se delile na vodove. U Hrvatskoj su već postojale i grupe partizanskih odreda, npr. u Lici. U skladu sa stavovima iz Stolica, partizanski odredi su bili

jačeg brojnog stanja, na primer oni u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Ali, još je bilo brojčano malih partizanskih odreda, što je takođe uslovljeno nizom okolnosti.

U skladu sa odlukama iz Stolice o reorganizaciji ustaničkih jedinica i njihovom ukрупnjavanju u partizanske odrede, do kraja 1941. došlo je do smanjenja broja partizanskih odreda za 210, odnosno u tom periodu formirano je manje partizanskih odreda (samo 60) nego pre Savetovanja u Stolicama, tako da je na kraju 1941. godine u NOPOJ bio ukupno 51 partizanski odred. Velike promene su se dogodile i kod samostalnih partizanskih bataljona. Od Savetovanja u Stolicama do kraja 1941. formirano je 55 samostalnih partizanskih bataljona. Istovremeno su prestala da postoje 53 takva bataljona, jer je najveći broj ušao u sastav partizanskih odreda, neki su preformirani a jedan broj je rasformiran i od toga ljudstva osnovane su druge jedinice. Na kraju 1941. u sastavu NOPOJ bilo je ukupno 29 samostalnih partizanskih bataljona.

Komunistička partija Jugoslavije u ustaničkoj 1941. godini organizovala je krupne vojne jedinice oslobodilačke borbe. Na teritoriji Jugoslavije, od poslednjih dana juna do kraja decembra 1941. ukupno je osnovano 292 odreda, većeg ili manjeg sastava, 126 samostalnih partizanskih bataljona, zatim 1. proleTERSka narodnooslobodilačka udarna brigada 21. decembra 1941. Međutim, zbog čestih organizacijskih promena, u kojima su vojno-ipolitička rukovodstva NOP-a tražila najbolja vojna rešenja da bi se uspešnije vodila oružana borba, u ovom periodu je preformirano, rasformirano ili ušlo u sastav većih jedinica 242 odreda, 97 samostalnih partizanskih bataljona i više drugih jedinica. Tako na kraju 1941. godine u sastavu oslobodilačkih jedinica Jugoslavije bili su jedna proleTERSka narodnooslobodilačka udarna brigada, 51 narodnooslobodilački partizanski odred, 29 samostalnih partizanskih bataljona i neutvrđeni broj partizanskih straža i komandi mesta iz vojnopozadinske strukture, uz postojanje brojnih partizanskih, borbenih, udarnih i diverzantskih grupa u okupiranim gradovima, većim naseljenim mestima i ostalim delovima Jugoslavije. Uz ovo treba dodati da je u Sloveniji, pri kraju 1941. godine, bilo još 6 samostalnih partizanskih četa sa karakteristikama partizanskih odreda. Koncem 1941. godine jedinice i ustanove NOPOJ imale su oko 80.000 boraca, među koje se ubrajaju i svi oni aktivisti NOP-a koji su se nalazili pod oružjem a pripadali su jedinicama i ustanovama organa voznopozadinske vlasti ili su se nalazili u borbenim, udarnim i diverzantskim grupama ili su radili na terenu kao rukovodioci NOP-a.¹⁸⁷ Bila je to krupna oružana sila koju je u toku šes-

¹⁸⁷ U borbi protiv NOPOJ na kraju 1941. godine bila je angažovana 31 neprijateljska divizija (od čega 6 nemačkih, 17 italijanskih, 2 bugarske, 6 ustaško-domobrinskih), 5 samostalnih brigada (3 bugarske, 2 mađarske), 15 samostalnih pukova i brojne druge okupatorske i kvislinške jedinice — ukupno preko 600.000 neprijateljskih vojnika, od čega 480.000 okupatorskih (90.000 Nemaca, 330.000 Italijana, 45.000 Bugara, 15.000 Mađara) i 120.000 kvislinških vojnika.

tomesečnog oslobodilačkog rata izgradila Komunistička partija Jugoslavije.¹⁸⁸

Međutim, pored krupnih pobeda izvojevanih oslobodilačkom borbom, pod kraj 1941. godine ustaničke snage u Jugoslaviji sukobljavale su se i našle pred brojnim teškoćama, naročito u materijalnim potrebama, naoružanju i opremi i snabdevanju, što je imalo odraza na vođenje oružane borbe. Neprijatelj je nametao dugotrajne borbe, dolazilo je do sukoba sa nadmoćnijim snagama protivnika, tako da ratnog plena nije uvek bilo dovoljno. Pomoć u naoružanju i opremi niotkud nije dolazila. Sve se moralo otimati od neprijatelja. Broj ranjenika se povećavao, a sanitetskog materijala i lekova gotovo nije bilo. Dolazila je zima, a kod većine boraca odeća i oprema bila je pohabana ili slaba. Hrane je često ponestajalo. U Srbiji su izgubljeni glavni izvori snabdevanja — Mačva, Posavina i Šumadija. Narod ustaničkih područja davao je sve što je mogao dati svojim borcima. Ali neprijatelj je nastojao da to spreči svojim postupcima, masovnim uništavanjem, paljevinom i drugim sredstvima kako bi izolovao narod od njegovih boraca.

Najzad, u sukobu sa nadmoćnijim neprijateljem, naročito u Srbiji, došle su do izražaja sve slabosti vojne organizacije ustanka. Teritorijalna organizacija partizanskih odreda u početku ustanka se pokazala kao veoma pogodna forma za brzu mobilizaciju masa i razvijanje borbenih dejstava manjeg obima, u kojima su se kalili i borci i starešine i sticana dragocena iskustva. Ali kada je neprijatelj, otpočinjući ofanzivne operacije većih razmera, kao onu u Srbiji, preduzeo napad jakim koncentrisanim snagama, pokazalo se da teritorijalni i brojno jaki partizanski odredi nisu bili sposobni za brze manevre radi koordinacije međusobnih dejstava i izbegavanja udara nadmoćnijih snaga neprijatelja.

Svi ti problemi, naročito oni vojno-organizacijske prirode, analizirani su u CK KPJ i Vrhovnom štabu NOPOJ posle povlačenja iz Užica u Sandžak. Tada je doneta odluka da se, uz postojanje partizanskih odreda, odmah pristupi formiranju pokretnih i udarnih jedinica. Taj proces je otpočeo osnivanjem 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade u Rudom 21. decembra 1941. godine.

¹⁸⁸ las vidi tabelarni pregled br. 3 i 4 — kretanja partizanskih odreda i samostalnih partizanskih bataljona u 1941. godini.

P R E G L E D
NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH (GERILSKIH) ODRČDA JUGOSLAVIJE
U 1941. GODINI

Redni broj	Područje na kojem su formirani	Do Stolica 26. IX 1941.			Od Stolica do kraja 1941.			Ukupno u 1941.		
		formirano	rasform. ili preform.	Ostalo	formirano	rasform. ili preform.	Ostalo	formirano	rasform. ili preform.	Ostalo
1.	Bosna i Hercegovina	19	9	10	8	7	11	27	16	11
2.	Crna Gora i Sandžak	49	—	49	8	50	7	57	50	7
3.	Hrvatska	117	8	109	33	134	3	150	142	8
4.	Makedonija	2	—	2	1	12	—	3	—	12
5.	Slovenija*)	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6.	Srbija	28	4	24	6	13	17	54	17	17
	Vojvodina	16	10	6	2	3	5	18	13	5
	Kosovo	1	—	1	2	2	1	3	2	1
	Svega	45	14	31	10	18	23	55	32	23
	UKUPNO:	232	31	201	60	210	51	292	241	51

*) U Sloveniji su postojale partizanske čete koje su imale iste karakteristike kao partizanski odredi u ostalim krajevima Jugoslavije. Do Savetovanja u Stolicama formirano je 20 partizanskih četa. Od Stolica do kraja 1941. formirano je još 15 partizanskih četa, ukupno 35. Međutim, najveći broj četa je ušao u sastav partizanskih bataljona, a jedan broj je neprijatelju uspeo razbiti, tako da je na kraju 1941. ostalo 6 samostalnih partizanskih četa.

P R E G L E D
SAMOSTALNIH PARTIZANSKIH BATALJONA U 1941. GODINI*

Redni broj	Područje formiranja	Do Stolica 26. IX 1941.			Posle Stolica do kraja 1941.			Ukupno u 1941.		
		formirano	rasfor. ili ušlo u sastav odreda	ostalo	formirano	rasfor. ili ušlo u sastav odreda	ostalo	formirano	rasfor. ili ušlo u sastav odreda	ostalo
1	Bosna i Hercegovina	13	1	12	10	17	5	23	18	5
2	Crna Gora i Sandžak	48	42	6	18	16	8	66	58	8
3	Hrvatska	1	—	1	17	11	7	18	11	7
4	Slovenija	3	1	2	4	3	3	7	4	3
5	Srbija	—	—	—	6	—	6	6	—	6
	Kosovo	6	—	6	—	6	—	6	6	—
	Svega	6	—	6	6	6	6	12	6	6
	UKUPNO	71	44	27	55	53	29	126	97	29

*) U Makedoniji i Vojvodini 1941. godine nisu postojali samostalni partizanski bataljoni već partizanski odredi, diverzantske i borbene grupe i desetine.

Glava druga

*RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA DO FORMIRANJA
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
JUGOSLAVIJE*

FORMIRANJE OPERATIVNIH — POKRETNIH JEDINICA

Iskustva stečena u toku i posle prve neprijateljske ofanzive u Srbiji i u drugim krajevima Jugoslavije, ukazivala su na neophodnost da se pristupi formiranju operativnih — pokretnih jedinica, čija je opravdanost potvrđena praksom oružane borbe širom zemlje.

Partizanski odredi kao početni oblik vojne organizacije NOP-a trebalo je da stvore uslove za formiranje većih jedinica, put za realizaciju koncepcije o prerastanju partizanske borbe u svenarodni rat. To je bio dugotrajan i težak proces, jer za stvaranje većih partizanskih jedinica na početku ustanka nisu postojali potrebni uslovi. Veće partizanske jedinice morale su se stvarati u samom procesu oružane borbe kao izraz narastanja moralno-političke i vojničke komponente boračkog sastava.

Stoga je Tito već u avgustu 1941. predviđao mogućnost stvaranja krupnih vojnih jedinica od više partizanskih odreda.¹ Radilo se o prevazilaženju prvobitnih oblika teritorijalne vojne organizacije, o stvaranju operativnih, manevarskih jedinica.

Za ostvarivanje ciljeva NOR-a i uspješniju borbu protiv neprijatelja nije se moglo ostati samo na početnim organizacijskim oblicima — partizanskim odredima koji su imali teritorijalni karakter, već je bilo neophodno izgraditi operativne — pokretne jedinice, koje će, po svojim organizacijskim oblicima i po načinu dejstva, biti sposobne da izvode krupne operacije na celom jugoslovenskom prostoru i da, prema potrebi, vode i frontalne borbe, da oslobađaju gradove i da, konačno, oslobode celu zemlju. Tito kaže da su potrebe oružane borbe sve više diktirale da se pristupi formiranju operativnih jedinica koje će biti „u stanju da se mere i sa krupnijim neprijateljskim snagama, da bez teškoća razbijaju lokalne pomagače okupatora ... a koje neće biti vezane za jedan teren, već — pod direktnim rukovodstvom Vrhovnog štaba — osposobljene za udarne zadatke u celoj zemlji. . .”²

¹ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 13.

² Zbornik, tom II, knj. 5, str. 23.

Ostajanje na već dostignutim organizacijsko-formacijskim rešenjima kakva su bila u ustaničkoj 1941. pretilo je opasnošću da se NOP dovede u ozbiljnu krizu, pa se formiranje operativnih — pokretnih jedinica postavilo kao imperativ daljeg jačanja NOP-a. Govoreći o iskustvima prvih oružanih akcija i potrebi stvaranja operativnih jedinica, Tito, pored ostalog, kaže: „Ova borba bila je za nas vrlo dragocjeno iskustvo. Ona nam je pokazala neke naše greške i slabosti. Kao najjasnije i najhitnije pokazalo se da mi ne možemo vršiti uspješno operacije većih razmjera sa združenim partizanskim odredima i bataljonima, već da moramo postepeno, ali odmah, prići stvaranju većih, čisto vojničkih formacija. To je bilo potrebno iz slijedećih razloga: prvo, sa raštrkanim partizanskim odredima bilo je vrlo teško voditi frontalnu borbu i komandovati njom; drugo, partizanski odredi kao poluvojnička formacija nisu bili podesni za ratovanje van svoje teritorije, jer je tada kod mnogih partizanskih boraca još postojala tendencija da se bore samo radi odbrane svojih sela; treće, partizanski borci bili su u stalnom kontaktu sa svojim ukućanima, spavali su često kod kuće, i tako dalje, što je ponekad imalo rđave posljedice, a naročito kada su naočigled svojih porodica ginuli u borbi. Sve to prisililo nas je da pridemo odmah stvaranju čisto vojničkih formacija.”⁶

Postojeći oblik vojne organizacije izražen preko partizanskih odreda bio je preuzak za dalji razvoj oružane borbe, što je pred rukovodstvo NOP-a postavilo zahtev za iznalaženje novih organizacijsko-formacijskih rešenja tj. za formiranje operativnih jedinica — proleterskih i udarnih brigada.

Prelazak na novu vojnu organizaciju nije značio definitivno napuštanje partizanskih odreda. Oni do kraja ostaju sastavni deo oružanih snaga na svojoj teritoriji, sa važnim funkcijama: oslonac narodne vlasti, vaspitanje i obuka boraca, popunjavanje postojećih, formiranje novih operativnih jedinica.

Stvaranje operativnih jedinica u velikoj meri uslovili su i društveno-politički odnosi u zemlji, nastali u leto i jesen 1941.

Partija je pristupila formiranju jedinica sa čvrstim radničko-seljačkim jezgrom, koje će biti garancija beskompromisne borbe protiv okupatora i njihovih isaradnika, kolaboracionističkih i kontrarevolucionarnih snaga. Tako formirane jedinice mogle su doći do izražaja samo u okviru kvalitativno višeg tipa vojne organizacije, u proleterskim i udarnim bataljonima i brigadama.

OSNIVANJE 1. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

Krajem 1941. godine glavnina partizanskih snaga koja se povlačila ispred nadmoćnijih okupatorsko-kvislinških trupa u toku ofanzive u zapadnoj Srbiji i Šumadiji bila je orijentisana prema

³ J. B. Tito: Referat na svečanoj akademiji povodom proslave desetogodišnjice Jugoslovenske narodne armije. Josip Broz Tito, *Vojna djela*, VIZ, Beograd 1978, II tom, str. 305.

Sandžaku. Analizirajući dotadašnji rad i planove daljeg angažovanja oružanih snaga Vrhovni komandant je zaključio da je neophodno srediti i reorganizovati postojeće jedinice koje su se povukle iz Srbije, da se od dela tog ljudstva formira jedinica operativnog karaktera, koja neće biti vezana za određenu teritoriju i koja će biti sposobna za izvršavanje svih zadataka koje pred nju postavi Vrhovni štab NOPOJ. „Mi nismo imali toliko ljudi da bismo mogli stvoriti neke krupne jedinice“, ističe Tito, „a nismo imali ni vremena da čekamo dok stvorimo toliko odreda i bataljona. Razmišljao sam o tome da ipak pristupimo formiranju jedinica koje će imati regularni vid, pa ma i sa malim brojem ljudstva.“⁴ Sa tom idejom Tito je upoznao članove Politbiroa CK KPJ na sednici 7. decembra u selu Drenovi kod Nove Varoši,⁵ ali je definitivnu odluku doneo nekoliko dana kasnije.

U duhu te odluke počela je reorganizacija snaga koje su se povukle iz Srbije: formirana su 3 bataljona predviđena za ulazak u brigadu.⁶ Od delova Crnogorskog NOP odreda, koji je 17. decembra oslobodio Rudo, formirana su još dva bataljona od 320 boraca⁷ koji su takođe predviđeni za ulazak u sastav brigade. Vrhovni štab je sa 3 bataljona, formirana od delova partizanskih odreda iz Srbije, stigao u Rudo, gde su izvršene sve pripreme za formiranje brigade.

Ljudstvo za brigadu izabrano je na četnim i bataljonskim konferencijama na dobrovoljnom principu, gde su se borci upoznavali sa odlukom o formiranju brigade, njenom značaju, karakteru i dr. Naredbu o formiranju 1. proleterske brigade napisao je Tito 20. decembra a sutradan je pred strojem pročitao Filip Kljajić Fića, njen prvi politički komesar. Naredba o formiranju brigade glasi:

„Centralni komitet Komunističke Partije Jugoslavije u sporazumu sa Vrhovnim štabom narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije riješio je da se formira 1. proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada u borbi za oslobođenje naroda Jugoslavije od okupatora i svih narodnih izdajica.

U sastav 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade za sada ulaze sljedeće partizanske jedinice:

⁴ Sedanja druga Tita na dane stvaranja Prve proleterske brigade, VIG, 4/1950, str. 3—11.

⁵ Mišo Leković, *Delatnost Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ u Sandžaku u decembru 1941. godine*. „NOR i revolucija u Srbiji 1941. do 1945“, Beograd 1971, str. 45.

⁶ J.B. Tito, *Vojna djela*, knj. 1, str. 51. Ti bataljoni su: 1. kragujevački bataljon, formiran od delova Kragujevačkog partizanskog odreda, 2. kraljevački bataljon, formiran od delova Kraljevačkog i Kopaoničkog partizanskog odreda, i 5. šumadijski bataljon, formiran od delova 1. šumadijskog i 3. Užičkog NOP odreda. U sastav brigade naknadno je ušao i 6. beogradski bataljon, formiran od 2. (beogradskog) bataljona Posavskog NOP odreda i jedne čete istog odreda. *Prva proleterska*, VIZ, Beograd 1963, knj. 1, str. 78.

⁷ Ti bataljoni su: 1. crnogorski batalion, formiran od delova Lovćenskog i Komskog bataljona Crnogorskog NOP odreda, i 2. crnogorski, formiran od delova bataljona „18. oktobar“ i „Bijeli Pavle“ Crnogorskog NOP odreda. Batrić Jovanović, *n.d.*, str. 394—396.

1) Prvi i drugi crnogorski partizanski bataljon u čijem sastavu se nalaze sljedeće partizanske jedinice: a) 1. i 2. cetinjska četa i Komska četa (1. bataljon), b) 1. piperska četa, 2. kučka četa i 3. bjelopavlička četa (2. bataljon),

2) Kragujevački bataljon, sastava tri čete,

3) Kraljevački bataljon, sastava četiri čete,

4) Šumadijski bataljon, od dvije čete, u čiji sastav ulazi i 3. užička četa.

Ova brigada nosi naziv Prva proleTERSka narodnoslobodilačka udarna brigada. Formiranje ove brigade mora biti završeno do 22. XII 1941. godine. Komandu nad brigadom ima privremeno Vrhovni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.

Za političkog komesara 1. proleTERSke narodnooslobodilačke udarne brigade imenovan je drug Fića.

Pravila za ovu brigadu izradiće se do 28. XII 1941. godine, i naređuje se komandantima i komandirima ove brigade da se borci temeljito upoznaju s vojničkim pravilima ove brigade.

Brigada dobija zastavu. Zastava je crvena i na sredini polja nalazi se petokraka zvijezda sa srpom i čekićem, a na rubu kraj koplja izvezeni su inicijali brigade.

21. XII 1941. god.

Centralni komitet
Komunističke partije Jugoslavije
Vrhovni štab
Narodno-oslobodilačkih
partizanskih odreda
Jugoslavije
Tito"⁸

Brigada je formirana 21. decembra 1941. u Rudom. Pred postrojenim borcima⁹ govorio je Vrhovni komandant o ulozi 1. proleTERSke brigade i perspektivama NOP-a,¹⁰ da bi nakon toga brigada bila upućena na svoj prvi zadatak u kome je dokazala opravdanost formiranja takvih jedinica. U sastav brigade ušli su: 1. i 2. crnogorski bataljon, 3. kragujevački, 4. kraljevački, 5. šumadijski i 6. beogradski bataljon.¹¹ Štab brigade u početku je činio samo politički komesar Filip Kljajić Fića, a 29. decembra je za komandanta brigade postavljen Koča Popović,¹² za zamjenika komandanta Danilo Lekić Španac a za zamjenika političkog komesara Mijal'ko Todorović Plavi.

⁸ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VIII, str. 30.

⁹ U stroju se nije nalazio 6. bataljon. Bilo je predviđeno da to bude Kosmajski (Arhiv VII, k. 1, reg. br. 12/1), koji se tada nalazio u Sandžaku, ali je kasnije odlučeno da to bude Beogradski bataljon.

¹⁰ J. B. Tito, *Sjećanje na dane stvaranja Prve proleTERSke brigade*, VIG 4/1950, str. 7. U znak sećanja na taj događaj 22. decembar se slavi kao Dan Jugoslovenske narodne armije.

¹¹ Predviđeno je bilo da u sastav brigade uđe još po jedan bataljon iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, ali se kasnije od toga odustalo. J. B. Tito, *Vojna djela*, knj. 1, str. 53. Beogradski bataljon je ušao u sastav brigade 14. januara 1942. *Prva proleTERSka*, knj. 1, str. 78.

¹² J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom VIII, str. 293.

ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKE KARAKTERISTIKE BRIGADA — STATUT PROLETERSKIH NOU BRIGADA

Oslobođenjem Foče, Goražda i čajniča u drugoj polovini januara 1942. povezuju se slobodne teritorije istočne Bosne, Sandžaka, Crne Gore i Hercegovine i stvara kompaktna slobodna teritorija. U Foči su se nalazili CK KPJ i Vrhovni štab NOPOJ od 25. januara do 10. maja, gde su razvili intenzivnu delatnost, posebno u pravcu razvoja i jačanja oružanih snaga NOP-a.

Sledeći svoju raniju zamisao o postepenom prelasku na formiranje pokretnih i udarnih — operativnih jedinica, Vrhovni komandant je iz Foče, putem naređenja, direktiva, uputstava i dr., inicirao njihovo stvaranje u raznim područjima Jugoslavije.

U Foči je Vrhovni štab NOPOJ izdao Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada,¹³ kojim su određeni karakter, formacija i zadaci tih jedinica. Prema tom Statutu, brigade se tretiraju kao „vojne udarne formacije naroda Jugoslavije pod rukovodstvom Komunističke partije“, čime se naglašava njihov opštejugoslovenski, oslobodilački i revolucionarni karakter.

Opštejugoslovenski karakter proleterskih i udarnih brigada ogledao se u tome što su one bile oružane formacije sastavljene od svih naroda i narodnosti Jugoslavije.¹⁴ One brigade koje su pri formiranju bile pretežno jednonacionalnog sastava, izvodeći dejstva na širim područjima, postepeno su dobijale opštejugoslovenski karakter.

Nazvane su proleterskim zbog toga „... što je u te brigade ušao pretežno proletarijat, radnici iz gradova, fabrika i rudnika, koji su u dotadašnjim borbama pokazali ne samo visoku klasnu svijest već i besprimjernu hrabrost i vjernost Partiji i narodu...“ i „zbog toga što je u tim strašnim danima to ime značilo beskompromisnu borbu na život i smrt, što se narod u tim teškim danima na djelu uvjerio da je samo radnička klasa, s Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, dosljedan beskompromisni borac protiv okupatora“. Te brigade nazvane su, pored toga i udarnim „... zbog toga što one nikad nisu znale za poraz, što su bile neuništive, jer su se uvijek poslije teških borbi još više jačale, bez obzira na to što su ponekad morale i odstupiti ispred nadmoćnijeg neprijatelja“.¹⁵

Naziv „proleterska“ pri formiranju dodeljen je samo prvim brigadama koje su se formirale pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba,¹⁶ a kasnije je taj naziv dodeljivan udarnim brigadama kao priznanje za izuzetne rezultate postignute u borbama,

¹³ Statut proleterskih NOU brigada objavljen je u Biltenu Vrhovnog štaba br. 14—15 od februara—marta 1942, *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 134—137.

¹⁴ Nacionalni sastav 1. proleterske brigade na dan formiranja bio je: 740 Srba, 378 Crnogoraca, 26 Slovenaca, 19 Hrvata, 4 Makedonca i 32 ostalih, *Vojna enciklopedija*, II izdanje, tom VII, str. 370.

¹⁵ J. B. Tito, *Govori i članci*, knj. 3, str. 362.

¹⁶ Te brigade su: 1. d 2. proleterska, 3. sandžačka, 4. i 5. crnogorska proleterska NO udarna brigada.

moralno-političke i borbene kvalitete kolektiva. Brigade formirane do sredine septembra 1942, a neke i kasnije, pored regionalnog naziva (krajiška, lička, dalmatinska i si.), dobijale su i naziv „udarna“ a od tada naziv „udarna“ se dodeljivao NO brigadama kao priznanje za ispoljene kvalitete u borbi.

Osnovna obeležja brigada činili su sadržaj i ciljevi borbe, određeni Statutom i postavljenim zadacima. Zadatak brigada nije bila samo borba protiv okupatora i kolaboracije već i ostvarivanje uslova za radikalne promene društveno-ekonomskih odnosa. One su bile garancija za „uspešnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja“. Formiranjem takvih oružanih formacija Partija je mogla „već u toku rata, rješavati ne samo pitanje uspješne borbe protiv okupatora već i pitanje vlasti, to jest pitanje pobjede nad reakcijom, pitanje stvaranja nove Jugoslavije“,¹⁷ čime brigade izlaze iz okvira klasičnih vojnih formacija i dobijaju sva obeležja revolucionarne vojske. One uporno i neprekidno deluju u masama kao političko-mobilizatorske jedinice. Zato se u Statutu naglašava obaveza brigada da svojim primerom ukazuju „na pravilan put borbe“, da „okupljaju oko sebe sve slobodoljubive i napredne slojeve naroda i na taj način čine jezgro buduće narodne armije“. Kombinujući borbena dejstva protiv okupatorsko-kvislinških formacija sa političkim delovanjem među stanovništvom, brigade su sticale njihovo poverenje, što je dovodilo do sve šireg angažovanja masa u procesu oružane borbe i do formiranja novih jedinica. Slanjem svojih najboljih kadrova i najsvesnijih boraca u brigade, Partija je nastojala da one postanu u pravom smislu reči „škola rukovodećih kadrova ustanka“.¹⁸

Brigade su se razlikovale od klasičnih vojnih formacija i po principima izgradnje unutrašnjih odnosa. U prvom redu, one se nisu formirale i popunjavale putem mobilizacije snagom zakona, već su u njih stupali borci „pojedinačno i kolektivno dobrovoljnim putem preuzimajući na taj način i sve obaveze proleterskih brigada“, što bitno opredeljuje karakter unutrašnjih odnosa. Budući da je i komandni kadar regrutovan iz redova boraca, odnosi borac — starešina nisu se mogli zasnivati na klasičnoj hijerarhiji i moći koju starešini daje položaj, već je drugarstvo moralo biti osnov tih odnosa. „Između boraca, kao i između komandnog sastava i boraca“, kaže se u Statutu, „treba da vladaju pravi drugarski odnosi, a u stroju i u službi treba da vlada pravi vojnički duh“.

STATUT PROLETERSKIH NARODNO-OSLOBODILAČKIH UDARNIH BRIGADA

1. Proleterske Narodno Oslobodilačke Udarne Brigade jesu vojne udarne formacije naroda Jugoslavije, pod rukovodstvom Komunističke Partije, čiji su borci iskovani u redovima naših herojskih partizanskih odreda u procesu borbe protiv okupatora i njegovih slugu.

¹⁷ J. B. Tito, *Govori i članci*, knj. 3, str. 395.

¹⁸ *Isto*, str. 394.

2. U redove Proleterskih Narodno Oslobodilačkih Udarnih Brigada regrutuju se borci pojedinačno i kolektivno, dobrovoljnim putem, preuzimajući na taj način i sve obaveze Proleterskih Brigada.

3. Proleterske Brigade jesu jemstvo za uspešnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, za uspešnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja. Otuda je služba u ovim Brigadama najveća počast za svakog pojedinog borca.

4. Ukazujući na pravilan put borbe i svojim sopstvenim požrtvovanjem, Proleterske Brigade okupljaju oko sebe sve slobodoljubive i napredne slojeve naroda i na taj način čine jezgro buduće narodne armije.

5. Brigade su pokretne jedinice koje moraju uvek biti spremne da dejstvuju gde je god to potrebno. Osim toga, sve jedinice u Brigadi moraju uvek biti osposobljene za potpuno samostalne akcije.

11. Borci Proleterskih Narodno Oslobodilačkih Udarnih Brigada imaju na kapama oznaku petokraku zvezdu sa srpom i čekićem.

Starešine imaju oznake kao i u partizanskim odredima.

Oslovljavanje se vrši kao i u partizanskim odredima, (druže, druže desetare, druže vodniče, druže komandire, druže komandante, druže komesare).

NAPOMENA:

Po ugledu na ovaj statut treba formirati i organizovati Narodno Oslobodilačke Partizanske Odrede Jugoslavije.

VRHOVNI ŠTAB NARODNO OSLOBODILAČKE PARTIZANSKE I DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Balovi Statuta proleterskih NOU brigada kojeg je napisao vrhovni komandant J. B. Tito u oslobođenoj Foči, februara 1942.

Brigade su se bitno razlikovale od partizanskih odreda po tome što nisu bile vezane za jednu teritoriju. Prema Statutu, one su „pokretne jedinice koje moraju uvek biti spremne da dejstvuju gde god je to potrebno”. Pored toga, „sve jedinice u brigadi moraju uvek biti osposobljene za potpuno samostalne akcije”. Time se u suštini određuju osnovna načela borbenih dejstava brigada, nastala kao rezultat dotadašnjih iskustava. One postaju manevarska i udarna snaga, dorasla i najsloženijim zadacima. Drugim rečima, prve brigade postaju operativne jedinice „sa zadacima strategijskog karaktera”,¹⁹ mogle su da dšpolje odlučujući uticaj na razvoj ustanka²⁰ i da, prema potrebi, prenesu težište dejstava sa jednog prostora na drugi. One nisu bile glomazne, jer bi izgubile sposobnost ostvarivanja iznenađenja u taktičkom i operativnom smislu, sposobnost brzih manevara. Brigade su bile sposobne da se uspešno suprotstave brojnim i bolje naoružanim jedinicama okupatora i kolaboracije.

Statutom je dat načelan organizacijsko-formacijski okvir, koji je prilagođavan konkretnim uslovima i mogućnostima. Njime je predviđeno da se brigada sastoji iz štaba, najmanje četiri udar-

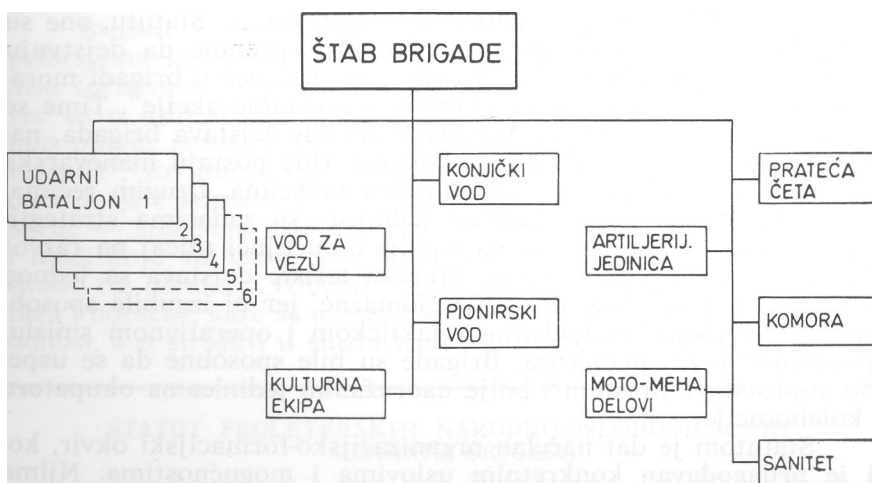
¹⁹ J. B. Tito, *Sjećanje na dane stvaranja Prve proleterske brigade*, VIG, 4/1950, str. 3.

²⁰ „Uvjeren sam” — pisao je drug Tito — „da kada mi krenemo sa jedno četiri do pet proleterskih brigada u jednom pravcu, da neće biti te sile koja bi naš zaustavila, da će opet biti oslobođene teritorije.” *Zbornik*, tom III, knj. 3, str. 365.

na bataljona, delova za podršku i pozadine. Štab su sačinjavali: komandni deo (komandant, politički komesar, zamenik komandanta i zamenik političkog komesara), konjički vod, vod za vezu, pionirski vod i kulturna ekipa. Štab je kasnije proširen načelnikom štaba, intendantom i referentom saniteta. Udarni bataljon su bili jačine do 300 boraca, svrstanih u tri do četiri čete sa po tri voda. Formacijom je predviđeno da delove za podršku sačinjavaju prateća četa i artiljerijska jedinica. U pratećoj četi su se nalazili: mitraljeski vodovi (za svaki bataljon po jedan vod), vod lakih bacača mina (koji se u borbi dodeljuje bataljonima) i vod teških bacača mina. Artiljerijska jedinica se mogla sastojati iz pojedinih oruđa i baterija (4 oruđa) pa sve do jednog divizionu (12 oruđa). Takođe je predviđeno da se, prema mogućnostima, u brigadi mogu formirati motomehanizovane jedinice. Komoru su sačinjavala odeljenja; bila je uglavnom prenosnog karaktera sa tovarnim konjima. Sva teža oruđa prenošena su konjima.

Takva formacija narodnooslobodilačkih brigada omogućavala je maksimalnu pokretljivost i vođenje borbe u svim uslovima. Ako se tome doda da su brigade, naročito one u početku, bile malobrojne i lako naoružane, sa najnužnijim pozadinskim delovima, bez velike komore i sredstava ojačanja, onda su se odlikovale brzim pokretima. Pokretljivost je bila u direktnoj zavisnosti od izdržljivosti boraca, od moralno-političkog stanja, svesti boraca i starešina brigada.

Prilog br. 5

ORGANIZACIONA STRUKTURA PROLETERSKIH I UDARNIH NARODNOOSLOBODILAČKIH BRIGADA PREMA STATUTU

Brojno stanje 500—1300 ljudi

Brojno stanje brigada obično se kretalo od 800 do 1.200 boraca, naoružanih lakim pešadijskim naoružanjem, sa 5—10 mitraljeza i nekoliko minobacača, povremeno je mogla imati i nekoliko lakih artiljerijskih oruđa. Kasnije su mogle imati i drugačiji sastav, naročito u sredstvima ojačanja, što je zavisilo od materijalnih mogućnosti i drugih okolnosti.

Kako su narodnooslobodilačke brigade nastajale na teritorijalnom principu, osim 1. proleterske, nosile su naziv prema mestu osnivanja i dobijale redni broj prema vremenu formiranja. Na teritoriji Bosanske krajine, npr., osnivaju se 1, 2, 3, 4. i ostale krajiške brigade; u Dalmaciji su 1, 2, 3, 4. i ostale dalmatinske brigade. Tako je bilo u Sloveniji, Makedoniji, Vojvodini itd. U Lici su dobile naziv — 1, 2, 3. lička; one na Kordunu — „kordunaške“, na Baniji — „banijske“, u Gorskom kotaru — „primorsko^goranske“. Od ljudstva iz dve zemlje ili pokrajine nosile su odgovarajući naziv, kao npr. makedonsko-kosovske brigade. Od ljudstva iz Istre i Slovenačkog primorja koje se nalazilo u italijanskoj vojsci i od interniranih građana Crne Gore, Slovenije i Dalmacije formirane su „prekomorske“ brigade.

Od početka 1944. počinju se osnivati inženjerske, artiljerijske, tenkovske i druge brigade, čija je struktura bila regulisana posebnim naređenjima Vrhovnog štaba. One su nosile naziv prema redosledu formiranja (1. i 2. tenkovska) ili jedinici kojoj su pripadale (artiljerijska brigada 3. udarne divizije, itd.)

STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Krajem 1941. i početkom 1942. godine vojno-politička situacija u istočnoj Bosni bila je po mnogo čemu specifična. Snažan ustanički talas koji je zahvatio istočnu Bosnu u jesen 1941. omogućio je formiranje brojnih partizanskih jedinica i stvaranje velike slobodne teritorije na kojoj su postojale i četničke formacije.

Krajem 1941. u istočnu Bosnu dolazi Vrhovni štab i 1. proleterska brigada. U selu Ivančićima 7. januara 1942. održano je vojno-političko savetovanje Vrhovnog štaba sa rukovodstvom NOP-a Bosne i Hercegovine. Zaključeno je da se učvrste postojeće i formiraju pokretne udarne oslobodilačke jedinice, da se povede energična akcija na raskrinkavanju četničkog vodstva, kao razbijača narodnog jedinstva, da se na oslobođenoj teritoriji i u ustaničkim jedinicama spreči njihova podrivačka delatnost, da se formiraju narodnooslobodilački dobrovoljački odredi i napusti frontalno ratovanje.

Polovinom januara u istočnoj Bosni počela je tzv. druga neprijateljska ofanziva. U toku tih borbi došlo je do osipanja i raspadanja četničkih formacija. Deo ljudstva raspadnutih četničkih jedinica izražavao je spremnost da se bori protiv okupatora i us-

СТВАРАЊЕ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ

F 71

У вези са својим војним извеском и учвршћивањем народно-ослободилачког устанка у свим покрајинама Југославије, с једне стране и у вези са распо-
ложењем једног дела становништва које је расположено за борбу изван саста-
ва четничких или партизанских јединица, с друге стране, Врховни штаб
народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије решио је да се
створи народно-ослободилачка војска. У вези с тим Врховни штаб народно-
ослободилачких партизанских одреда Југославије

на р е з у л т а т

- 1) да се одмах приступи стварању на територији Босне и Херцеговине,
а нарочито у осталим покрајинама, јединица народно-ослободилачких
добровољачких одреда.
- 2) да се јединице стварају од свих оних родољуба који су спремни
да се боре против окупатора и усташа, а не само да уђу ни у партизанске
ни у четничке јединице.
- 3) да се јединица народно-ослободилачких добровољачких извреша
самоустроје.
- 4) да свака чета састоји се од 4 вођа од најмање по 20 бораца у вођу.
5) да свака чета сачињавају један баталјон.
- 6) да јединице народно-ослободилачких добровољачких одреда сачињавају
најмање чет и баталјона.
- 7) да народно-ослободилачки добровољачки одреди спадају под командом
Врховног штаба народно-ослободилачких партизанских и добровољачких одреда
Југославије, односно под командом Главних штабова народно-ослободилачких
партизанских и добровољачких одреда појединих покрајина на чијој се тери-
торији налазе.
- 8) да командире и команданте народно-ослободилачких добровољачких
одреда именје Врх. штаб народно-ослободилачких партизанских и добровољачких
одреда Југославије, односно Главни штабови појединих покрајина.
- 9) да народно-ослободилачки добровољачки одреди имају своје посебне
штабове које поставља Врх. штаб народно-ослободилачких партизанских и
добровољачких одреда Југославије.
- 10) да народно-ослободилачки добровољачки одреди треба да по-
се на својим именовима као ознаку своје националне војске.
- 11) да народно-ослободилачки одреди улазе као саставни део у народно-
ослободилачку војску у чијем се саставу налазе и партизански одреди
Југославије и њихови народно-ослободилачки удар-
не бригаде.
- 12) да се свим Главним штабовима појединих покрајина и штабо-
вима народно-ослободилачких партизанских одреда да према датим условима
у свакој појединој покрајини, односно области хитно поступе по овом
наредбу.

Получио
јануара 1942 г.

ВРХОВНИ ШТАБ
НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ
ПАРТИЗАНСКИХ И ДОБРОВОЉАЧКЕ
ВОЈСКЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ

Командант
Т И Т О с.р.

МНО. ОН. Р. Ј.
13 12 1942
АРХИВ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ
Бр. Ред. 1271
К. 2/19

Naredba J. B. Tita o osnivanju narodnooslobodilačke Dobrovoljačke
vojske Jugoslavije, pisana u Foči u januaru 1942. g.

taško-domobranskih snaga. U takvoj situaciji Vrhovni komandant je naredio da se pristupi formiranju jedinica narodnooslobodilačke Dobrovoljačke vojske Jugoslavije. Do stvaranja jedinica narodnooslobodilačke Dobrovoljačke vojske Jugoslavije došlo je, kako stoji u naredbi Vrhovnog komandanta, „u vezi sa sve većim širenjem i učvršćivanjem narodnooslobodilačkog ustanka u svim pokrajinama Jugoslavije, s jedne strane, i u vezi sa raspoloženjem jednog dijela stanovništva koje je raspoloženo za borbu izvan sastava četničkih ili partizanskih jedinica“. U vezi s tim Vrhovni komandant je naredio „da se na teritoriji Bosne i Hercegovine, a prema potrebi i u ostalim pokrajinama, odmah pristupi stvaranju jedinica narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda. Ove jedinice se stvaraju od svih onih rodoljuba koji su spremni da se bore protiv okupatora i ustaša, a nisu voljni da uđu ni u partizanske ni u četničke jedinice . . .“²¹

U pomenutom naređenju Vrhovnog komandanta data je i organizacijska struktura jedinica narodnooslobodilačke Dobrovoljačke vojske, koja se nije razlikovala od strukture partizanskih jedinica. Četa se sastojala od četiri voda sa po najmanje 20 boraca, četiri čete su sačinjavale bataljon, a četiri bataljona odred. Narodnooslobodilački dobrovoljački odredi su bili pod komandom Vrhovnog štaba (stoga se i menja njegov naziv u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije — VŠ NOP i DVJ), odnosno pod komandom glavnih štabova. Odredi su mogli imati svoje štabove, ali je za njih bila nužna saglasnost Vrhovnog, odnosno glavnog štaba. Pripadnici narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih jedinica nosili su nacionalnu trobojku na kapi.

Jahorinski odred je prva takva narodnooslobodilačka dobrovoljačka jedinica formirana 21. januara²² od četa: Mrežničke, 1. i 2. jabučke i Jahorinske. Krajem februara odred je imao trinaest četa, svrstanih u tri bataljona (Ustikolinski, Jabučki i Pračanski) sa oko 900 boraca.²³ U Foči su krajem januara formirana dva bataljona, pa je od njih i novih boraca 24. februara formiran Fočanski dobrovoljački odred, sa četiri bataljona: Žakmurski, Dragočavsko-čelebički, Jošaničko-slatinski i Miljevinski.²⁴ Drinski dobrovoljački odred osnovan je 13. marta i u svom sastavu je imao tri bataljona sa oko 880 boraca.²⁵

U martu su formirani novi narodnooslobodilački dobrovoljački odredi: 21. marta Rogatički odred od tri bataljona (Rogatički, Semečki i Dupski) sa oko 950 boraca;²⁶ 25. marta Vlasenički odred od četiri bataljona (Vlasenički, Milički, Planinski i Dervetski)

²¹ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 115—116.

²² Zdravko Antonie, O formiranju dobrovoljačkih jedinica u istočnoj Bosni početkom 1942. godine. Referat sa naučnog skupa *NOP u Bosni i Hercegovini i AVNOJ (1942—1943)*, Sarajevo 1973, str. 18.

²³ Zdravko Antonie, *n.d.*, str. 19.

²⁴ Isto, str. 21.

²⁵ Isto, str. 22.

²⁶ Isto, str. 22.

sa oko 700 boraca²⁷ i Srebrenički odred od tri bataljona (Kravički, Bratunački i Srebrenički), krajem marta Krajiški dobrovoljački odred od radnika i đaka poreklom iz Bosanske krajine i Like koji su do rata živeli u Srbiji. Budući da je većina boraca ušla u sastav Birčanskog NOP odreda i Omladinske čete Grupe udarnih bataljona, to je odred ubrzo prestao da postoji.

Pored narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda, u istočnoj Bosni se u okviru nekih partizanskih odreda formiraju i dobrovoljački bataljoni. Ukupno je u okviru Birčanskog, Romanijskog i partizanskog odreda „Zvijezda” bilo formirano oko desetak takvih bataljona.

Tako je na teritoriji istočne Bosne ukupno formirano sedam narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda. U ostalim zemljama i pokrajinama Jugoslavije nije se ukazala potreba za osnivanjem takvih jedinica, osim što su u Bosanskoj krajini, u nekim partizanskim odredima, postojali dobrovoljački bataljoni, koji se nisu dugo održali. Pod uticajem četničke propagande i pritiska jakih okupatorsko-kvislinških snaga, sve su se dobrovoljačke jedinice u istočnoj Bosni do kraja maja 1942. raspale i prestale da postoje.

NASTAJANJE I RAZVOJ OSLOBODILAČKIH JEDINICA U 1942. GODINI

Početkom 1942. godine Vrhovni štab je uputio glavnim štabovima više direktiva i uputstava dajući im zadatak da pristupe formiranju operativnih jedinica — brigada, kao i samostalnih udarnih proleterskih i omladinskih četa i bataljona, koje je trebalo da posluže kao osnova za formiranje narodnooslobodilačkih brigada. Istovremeno je zahtevano da se u sastavu partizanskih odreda formiraju udarne jedinice (četa ili bataljon) od najboljeg ljudstva, a koje će biti pod neposrednom komandom štaba odreda. Ove udarne jedinice iz partizanskih odreda načelno su ulazile u sastav novoformiranih brigada ili su one bile osnova iz koje su se stvarale brigade. Ponegde je to bio ceo partizanski odred koji je prerastao u brigadu.

Uporedo sa formiranjem udarnih jedinica vojna rukovodstva su, po direktivi Vrhovnog štaba bila dužna da pristupe formiranju posebnih omladinskih četa, bataljona i brigada.

Proces formiranja udarnih jedinica u istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini bio je usporen tzv. drugom i trećom neprijateljskom ofanzivom. Ali, i pored toga, u tim krajevima, naročito u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji, stvaraju se prostrane slobodne teritorije — osnovica za formiranje udarnih i proleterskih jedinica.

Polazeći od stečenih iskustava 1. proleterske brigade i drugih udarnih jedinica, prema naređenju Vrhovnog komandanta od 18.

²⁷ Isto, str. 23.

februara 1942, u Kamenj Gori u Sandžaku izvršena je reorganizacija partizanskih jedinica koje su se povukle iz Srbije a nisu ušle u sastav 1. proleterske brigade, is namerom da se od tog ljudstva formira nova proleterska brigada. Tako su od delova Užičkog, Čačanskog i 2. šumadijskog NOP odreda formirana četiri bataljona sa oko 1.000 boraca, od kojih je u Cajniču 1. marta 1942. osnovana 2. proleterska NOU brigada, koja je bila pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba.²⁸

I u ostalim zemljama i pokrajinama Jugoslavije, shodno naređenjima Vrhovnog štaba, tokom 1942. nastavljena je izgradnja oružanih snaga. Formiraju se nove brigade, brojni partizanski odredi, samostalni proleterski, udarni i omladinski bataljoni, prve jedinice partizanske mornarice i vazduhoplovstva, kao i organi i jedinice vojnopozadinske vlasti.

BOSNA I HERCEGOVINA

Proces stvaranja i razvoja oružanih snaga u Bosni i Hercegovini tokom 1942. u punoj meri je obeležen specifičnostima prilika u pojedinim krajevima.

Veći deo istočne Bosne početkom 1942. kontrolisalo je pet dobro naoružanih partizanskih odreda (Majevički, Ozrenski, Romanijski, Birčanski i NOP odred „Zvijezda”). Istovremeno su na toj teritoriji bile i četničke jedinice sa kojima su postojali izvesni oblici saradnje. Međutim, one su, nakon ofanzive u Srbiji i prebacivanja jednog broja četničkih oficira u istočnu Bosnu, otpočele intenzivniju političku kampanju na razbijanju partizanskih jedinica, da bi ubrzo zajedno sa okupacionim trupama započele otvorenu borbu protiv oslobodilačkih jedinica.

Vrhovni komandant je ukazivao na opasnost ikoja pretila partizanskim odredima u istočnoj Bosni od četnika, o čemu se govorilo na savetovanju u Ivančićima 7. januara. Odlučeno je da se zauzme oštriji kurs prema četnicima, da se partizanski odredi očiste od pročetničkih i kolebljivih elemenata i dr. Prisustvom Vrhovnog štaba i 1. proleterske brigade u istočnoj Bosni, kao i preduzetim merama, sprečeno je osipanje onih partizanskih jedinica u kojima se odvijala intenzivna četnička propaganda. Međutim, vreme je bilo suviše kratko da bi se moglo nešto ozbiljnije preduzeti na učvršćenju partizanskih jedinica, jer je uskoro otpočela druga neprijateljska ofanziva.

Pod uticajem četničke propagande neke partizanske jedinice su se počele osipati, a Romanijski odred, na čijoj teritoriji je bilo težište ofanzive, našao se u teškoj situaciji. Ostao je čitav samo Mokranjski bataljon. Birčanski, Ozrenski i odred „Zvijezda” uspeali su da prebrode ofanzivu bez većih gubitaka, dok Majevički i Kalinovički NOP odred nisu bili zahvaćeni ofanzivom.

²⁸ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 138; Jovo Vukotić, *Druga proleterska divizija*, VIZ, Beograd 1972, str. 14—15.

Nakon ofanzive četnici su se odlučnije angažovali na strani okupatora a protiv partizanskih jedinica. Oni su 20. februara u selu Vukosavcima mučki napali Štab Majevičkog partizanskog odreda, koji je u neravnopravnoj borbi izginuo. Posle borbi na Maje-vici odred je pretrpeo velike gubitke, a ostaci jedinica povukli su se u Birač. Istovremeno je pojačana aktivnost pročetničkih elemenata i u drugim partizanskim odredima istočne Bosne. U takvoj situaciji Vrhovni štab upućuje Udarnu proletersku grupu bataljona (3 bataljona 1. i 2. proleterske brigade), koja je u prvoj polovini marta razbila četnike i — u sadejstvu sa istočnobosanskim jedinicama — oslobodila znatan deo teritorije istočne Bosne. Time je ubrzan proces stvaranja jedinica Dobrovoljačke vojske od ljudstva iz raspadnutih četničkih jedinica.

U naređenju Glavnom štabu NOP i DV Bosne i Hercegovine od 20. februara²⁹ Vrhovni komandant je podvukao nužnost formiranja manevarskih i udarnih jedinica i ukazao na njihov značaj, posebno u borbi protiv četnika. Na bazi tog naređenja i ranijih direktiva Vrhovnog komandanta, nakon završene ofanzive pristupa se formiranju proleterskih i udarnih četa u odredima: Romanijskom, Birčanskom, Majevičkom, Ozrenskom i „Zvijezda“. Istovremeno se pristupa formiranju omladinskih četa. Polovinom februara formirana je Fočanska omladinska četa,³⁰ a do kraja meseca formirano je još nekoliko četa, da bi taj proces u martu bio nastavljen formiranjem omladinskih četa u svim partizanskim odredima, kao i u nekim odredima Dobrovoljačke vojske.

Od dela udarnih i omladinskih jedinica, 13. marta u Srednjem formiran je 1. istočnobosanski udarni bataljon (u početku je nazivan proleterski)³¹ a 28. marta u Drinjači i 2. istočnobosanski udarni bataljon.³² Treći istočnobosanski udarni bataljon formiran je u selu Kamenica krajem aprila.³³ Uporedo sa formiranjem samostalnih udarnih bataljona, koji su bili pod neposrednom komandom Operativnog štaba za istočnu Bosnu, formiraju se udarni bataljoni i u okviru nekih partizanskih odreda. U okviru Kalinovičkog NOP odreda u drugoj polovini marta formiran je udarni ba-

²⁹ *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 394—397.

³⁰ Fočanska omladinska četa formirana je u Foči i ušla je u sastav 1. proleterske brigade, *Zbornik*, tom IV, knj. 3, str. 224—225, 231, 235, 237; knj. 4, str. 56.

³¹ Prvi istočnobosanski udarni bataljon formiran je od boraca Sijevske omladinske i Ozrenske proleterske čete, te od Mokranjskog i Muslimanskog bataljona Romanijskog NOP odreda i Crnovrškog i Zeničkog bataljona odreda „Zvijezda“. Na dan formiranja imao je 198 boraca, a ulaskom Zeničke čete u njegov sastav 280 boraca. *Zbornik*, tom II, knj. 3, str. 262—264, tom IV, knj. 4, str. 84.

³² Drugi istočnobosanski bataljon formiran je u selu Drinjači (kod Zvornika), od 140 (boraca Majevičkog odreda koji su se povukli u Birač a 40 boraca iz Birčanskog NOP odreda. *Zbornik*, tom IV, knj. 4, str. 98—100.

³³ Treći istočnobosanski udarni bataljon formiran je u selu Kamenici (kod Zavidovića) od boraca Ozrenskog i Zeničkog NOP odreda. Bataljon je u svom sastaviu imao 2 čete sa oko 100 boraca. Rudi Petovar, 6. *proleterska istočnobosanska brigada*, VIZ, Beograd 1965, str. 22; Abdulah Sarajlić, *n.d.*, str. 142.

taljon „Ranko Divljan”,³⁴ a zatim se udarni bataljoni formiraju i u Birčanskom, Ozrenskom i Romanijskom NOP odred.³⁵ Devetnaestog aprila formiran je i Zenički odred, uglavnom od Zeničkog bataljona NOP odreda „Zvijezda”.³⁶

Proces razvoja istočnobosanskih partizanskih jedinica bio je zaustavljen trećom neprijateljskom ofanzivom, koja je otpočela sredinom aprila i koju je pratio razbijački rau četničkih elemenata unutar partizanskih odreda. Pod pritiskom nadmoćnijih okupatorsko-kvislinških trupa spolja i četničkih elemenata iznutra, raspadaju se odredi Dobrovoljačke vojske, a potom i neki partizanski odredi istočne Bosne. Prvi se na udaru našao Ozrenski odred, koji se raspao 18. aprila, a zatim su u maju rasformirani Romanijski, Zenički i NOP odred „Zvijezda”. Kalinovički odred se povukao prema Zelengori.³⁷ Od njega je ostala grupa od oko 50 boraca sa štabom odreda, koja se krajem jula priključila grupi proleterskih brigada u okolini Prozora.

Birčanski partizanski odred je ostao neokrnjen. Na njegovu teritoriju krajem maja pristigla su i sva tri udarna bataljona Operativnog štaba za istočnu Bosnu koji su se reorganizovali u Grupu udarnih bataljona. Na taj način je na teritoriji istočne Bosne nakon ofanzive jedino ostao Birčanski odred i Grupa udarnih bataljona od kojih je 2. avgusta u Šekovićima formirana 6. istočnobosanska udarna brigada,³⁸ od tri bataljona sa 550 boraca, koja je do kraja marta 1943. bila pod komandom Glavnog štaba Bosne i Hercegovine. Tek krajem novembra od razbijenih četničkih jedinica i novomobilisanih boraca sa Majevice formiran je Jablanički bataljon, koji je ubrzo preformiran u 1. majevički NOP odred.³⁹

Oružane snage NOP-a u Hercegovini početkom 1942. bile su organizovane u 10 bataljona, koji su sačinjavali Hercegovački NOP odred, čiji je štab bio neposredno potčinjen Glavnom štabu NOP odreda Bosne i Hercegovine. Hercegovački odred je držao znatnu slobodnu teritoriju, dok su okupatorske trupe bile sabijene u veće garnizone između kojih je saobraćaj bio veoma otežan.

U isto vreme javljaju se previranja i u ustanickim jedinicama u Hercegovini. Svestan četničke opasnosti, Štab Hercegovačkog NOP odreda se početkom januara obratio za pomoć Glavnom štabu NOP odreda Crne Gore i Boke. Na zajedničkom sastanku njihovih predstavnika, 4. januara u Lastvi, formiran je Privremeni operativni štab koji će rukovoditi dejstvima hercegovačkih jedinica i koordinirati njihovu borbu sa dejstvom crnogorskih jedinica.

Odlukom Vrhovnog komandanta, januara 1942,⁴⁰ formiran je Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu čime je Privremeni

³⁴ Zbornik, tom IV, knj. 4, str. 90—98.

³⁵ Abdulah Saraljić, *n.d.*, str. 137.

³⁶ Isto, str. 140.

³⁷ Od ostataka Igmanskog, Kijevskog i Trebevičkog bataljona formiran je 2. udarni bataljon, koji je polovinom maja upućen u okolinu Trnova, gde se pod četničkim uticajem raspao. Na taj teren upućen je i 1. udarni bataljon „Ranko Divljan” ali se i on osuo. Isto, str. 134.

³⁸ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, knj. 1, str. 316.

³⁹ Hronologija NOR-a, str. 372; Vojna enciklopedija, tom VII, str. 378.

⁴⁰ Zbornik, tom II, knj. 2, str. 231—237.

operativni štab prestao da postoji. Istovremeno je Operativnom štabu stavljeno u zadatak da pristupi formiranju udarnih četa i bataljona koji će biti nosioci borbe protiv reakcionarnih snaga i jezgro za eventualno formiranje brigade. Već 28. januara formiran je, u selu Baljčima, 1. hercegovački udarni bataljon (u početku imao naziv Hercegovačko-crnogorski udarni bataljon), sa oko 260 boraca, kome je u početku bio osnovni zadatak, borba protiv četnika.

Dotadašnja iskustva upućivala su na potrebu reorganizacije partizanskih jedinica. Zbog toga je Operativni štab NOP odreda za Hercegovinu u drugoj polovini marta, u selu Fatnica (kod Bileće), sazvao vojno-političko savetovanje na kojem je odlučeno da se izvrši reorganizacija partizanskih jedinica. Ukinuti su štabovi sektora i formirana dva odreda: Severnohercegovački, u koji su ušle jedinice severno od linije Mostar — Nevesinje — Gacko, i Južnohercegovački NOP odred, u koji su ušle jedinice južno od te linije. Pod neposrednom komandom Operativnog štaba zadržani su 1. hercegovački udarni i Konjički (Mostarski) bataljon.

Proces formiranja udarnih jedinica u Hercegovini nastavljen je tokom aprila i maja. Početkom aprila u selu Divinu (kod Bileće), od izabranih boraca Južnohercegovačkog odreda formiran je 2. hercegovački udarni bataljon, a potom i 3. udarni bataljon. Krajem aprila, u okolini Gadka, od boraca Severnohercegovačkog i Južnohercegovačkog NOP odreda formirani su 4. i 5. hercegovački udarni bataljon. U toku maja formirani su još 6. 7. i 8. hercegovački udarni bataljon.

Oružane snage NOP-a u Hercegovini, postigle su krupne uspehe u borbama sa italijanskim trupama, četnicima i ustašama, a slobodna teritorija je znatno povećana. Rezultat tih uspeha bio je i priliv boraca u partizanske jedinice, kao i priliv ljudstva iz razbijenih četničkih jedinica. Međutim, dolaskom u partizanske jedinice, ljudstvo iz razbijenih četničkih jedinica i pročetnički nastrojeni pojedinci i grupe nisu bitno izmenili svoja shvatanja. Ako se tome doda odsustvo organizovanog političkog rada, slab rad partijskih organizacija, tzv. leva skretanja partijskog rukovodstva u Hercegovini i dr., onda je sasvim izvesno da je to ljudstvo bilo podložno uticaju neprijateljske propagande.

Operacije u sastavu treće neprijateljske ofanzive na teritoriji Hercegovine otpočele su u drugoj polovini maja. Pod pritiskom nadmoćnih italijanskih trupa, te četničkih i ustaških jedinica, kao i usled neprijateljske propagande, nepoznavanja situacije od strane nižih štabova i si., nastaje osipanje u partizanskim jedinicama. Istovremeno se stvaraju jake četničke jedinice, koje postaju udarna snaga u borbi protiv partizanskih jedinica. U takvoj situaciji Južnohercegovački i Severnohercegovački odredi se, praktično, raspadaju a ostaci jedinica sa Operativnim štabom povlače se ka Zelen-gori. Od tog ljudstva je u selu Suhoj (u dolini Sutjeske) 14. juna, po naređenju Vrhovnog štaba formiran Hercegovački NOP odred od dva bataljona. Ulaskom Konjičkog (Mostarskog) bataljona u njegov sastav, odred je, po naređenju Vrhovnog komandanta, 10. avgusta u selu D. Malovan (kod Kupresa) preformiran u 10. her-

cegovačku narodnooslobodilačku brigadu (u početku je nosila naziv 1. hercegovačka narodnooslobodilačka brigada).

Nakon povlačenja partizanskih jedinica, u Hercegovini je ostao deo članova KPJ i boraca. Od dela tog ljudstva u oktobru je u Popovom polju formiran partizanski bataljon „Sloboda“, koji je uspeo da se održi do dolaska 10. hercegovačke brigade, početkom 1943. Na oslobođenoj teritoriji, u okolini Prozora, u avgustu je, po naređenju Vrhovnog štaba, formiran Prozorski bataljon, koji je ušao u sastav 3. krajiškog NOP odreda. U oktobru je Prozorski bataljon prešao u sastav 10. hercegovačke brigade, a u novembru su u sastav brigade ušli bataljoni „Josip Jurčević“ i „Vojin Zirojević“ iz 3. odreda 4. operativne zone Hrvatske.

Početkom 1942. godine na teritoriji Bosanske krajine i centralne Bosne postojala su tri partizanska odreda. Prvi krajiški NOP odred (dejtvoovao je na teritoriji između Prijedora, Bihaća, Bosanskog Grahova, Prekaje, Srnetice, Gornje Sanice i Sanskog Mosta) imao je u svom sastavu 5 bataljona i jedan polubataljon. Drugi krajiški NOP odred (dejtvoovao je na teritoriji između Bosanske Gradiške, Kostajnice, Bos. Novog, Prijedora i Banja Luke), u svom sastavu je imao 3 bataljona. Treći krajiški NOP odred (kontrolisao je teritoriju između Motajice, Banjaluke, Ključa, Glamoča, Kupresa, Donjeg Vakufa, Skender Vakufa i Doboja) i imao je u svom sastavu 9 bataljona. Pored toga, na teritoriji zapadne Bosne povremeno je izvodio dejstva i Dalmatinsko-dinarski NOP odred, u čiji je sastav ušao i jedan bataljon 1. krajiškog NOP odreda.⁴¹ Na prostoru Kupres, Šujica, Livno dejtvoovao je do 6. juna 1942. Livanjski NOP odred. Tada je preimenovan u bataljon „Vojin Zirojević“ i u septembru ušao u sastav 3. NOP odreda 4. operativne zone Hrvatske.

U to vreme javljaju se četnička previranja i u krajiškim partizanskim odredima. U 1. i 2. odredu uspešno je suzbijen uticaj četnika, u 3. odredu slaba partijska organizacija u tome nije uspeła, što je dovelo do proglašenja bataljona „Kočić“ četničkim i sve jaćih previranja u drugim bataljonima. Pokušaj da se spreći rascep u odredu ućinjen je na konferenciji komandnog kadra 1, 2. i 4. bataljona, u selu Agićima (pod Ćemernicom), na kojoj je izabran i novi štab odreda. Polovinom februara iz 3. krajiškog NOP odreda izdvojeni su Manjaćki, Ćemernićki, Crnovrški i Prnjavorski bataljon i od njih je formiran 4. krajiški NOP odred, sa matićnom teritorijom koja se prostire između Prnjavora, Banjaluke, Manjaće, Skender-Vakufa i Teslića.

Na prvoj oblasnoj konferenciji KPJ za Bosansku krajinu, održanoj od 21. do 23. februara u Skender-Vakufu, kojoj su prisustvovali partijski, vojni i politićki rukovodioci iz krajiških jedinica i partijskih organizacija sa terena, po naređenju Vrhovnog komandanta formiran je Operativni štab NOP i DV za Bosansku krajinu i odlućeno da se formira 5. krajiški NOP odred i pristupi for-

⁴¹ Dušan Plenća, *Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942*, izd. vojno delo, Beograd 1960, str. 166.

ГЛАВНИ ШТАБ Н.О.П. и Д.ОПРЕТА
за БОСНУ и ХЕРЦЕГОВИНУ

Београд 4. IV. 1942.

196. 2849

VOJNOISTORIJSKI INSTITUT JNA
Arhiva narodnog herojskog rata
Br. Reg. 19-1 F. 117
K. 1708

ВРХОВНОМ ШТАБУ Н.О.П. и Д. ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ!

Друг Тито рекао нам је да ћете нас стално презентавати с нове форми-
раним јединицама, које се налазе под директном ватном командом. Ми не знамо које
су јединице створене, ко су им команданти и т.д.

Уколико би то јединице после дошло под нашу директну команду потребне
би биле да знамо њихов развој, да упознамо командни кадар и отада вас молимо
да нам стално правите обавјештења о томе.

Уколико имате доброволачки и партизански легитимација биле би нам неопходне
потребне и то по 2.3000 од сваких. Ми овде немамо ни циклостила, ни картије
са штампаче истих.

Ако сте добили извјештај од Оп. Штаба за Б. Крајину, а исти вам није није потра-
бан, молимо да нам га покажете, да би се упознали са ситуацијом тамо.

Смрт о ајачу - слобода нареду!

За Главни Штаб,

Уршић

Izveštaj Glavnog štaba Bosne i Hercegovine upućen Vrhovnom šta-
bu 4. aprila 1942. godine.

miranju omladinskih i udarnih četa i bataljona.⁴² U duhu tih od-
luka, 1. krajiški NOP odred je reorganizovan i od njegovih jedinica
formirani su 1. i 5. krajiški odred. Petom odredu je za dejstva od-
ređena teritorija srezova Bosanski Petrovac, Drvar, Bosansko Gra-
hovo i jedan deo teritorije livanjskog i glamočkog sreza, dok su
dejstva 1. odreda bila usmerena na teritoriju između Prijedora, Bi-
haća i Sanskog Mosta. Krajem aprila na Vlašiću je od jedne čete
4. krajiškog NOP odreda i 1. travničke čete formiran Travnički
NOP odred, ali je već u maju prestao da postoji.

Potrebu formiranja udarnih jedinica Vrhovni komandant je
podvukao u svojim naređenjima Glavnom štabu NOP i DV Bosne
i Hercegovine od 20. februara⁴³ i Operativnom štabu za Bosanski
krajinu od 31. marta.⁴⁴ Nameravajući da od boraca iz bosanskih
jedinica formira jednu proletersku brigadu, Vrhovni komandant
je naredio da se na teritoriji Bosanske krajine od izabраних bora-
ca krajiških partizanskih odreda, formira proleterski bataljon, ko-
je bi ušao u sastav te brigade. Operativni štab za Bosansku krajinu
je izdao naređenje 1, 2. i 5. krajiškom odredu da od najboljih bo-
raca formiraju po jednu proletersku četу. Čete su osnovane u febru-

⁴² Zbornik, tom II, knj. 2, str. 394—397; Hronologija, str. 211.

⁴³ Zbornik, tom II, knj. 2, str. 394—397.

⁴⁴ Isto, knj. 3, str. 294—301.

aru, tako da je bataljon formiran 25. marta u Čelincu.⁴⁵ Bataljon nije odmah upućen u istočnu Bosnu, kako je bilo predviđeno, već je zadržan u centralnoj Bosni zbog specifične situacije u vezi sa četničkim previranjima. U borbama 6. juna na Motajici je okružen i pretrpeo velike gubitke. Njegovi ostaci su se 14/15. juna prebacili u Slavoniju u sastav 3. operativne zone Hrvatske, a otuda su se vratili u oktobru 1942.⁴⁶

Potrebu za udarnim jedinicama iziskivala je i situacija na teritoriji 4. krajiškog NOP odreda, gde je u toku marta došlo do osipanja jedinica i otvorenih napada četnika, a 31. marta i do njihovog napada na bolnicu u Jošavci. Svestan četničke opasnosti, Operativni štab je polovinom marta izdao naređenje štabovima 1, 2. i 5. krajiškog odreda da formiraju po jedan udarni bataljon i da ih upute na teritoriju 4. odreda radi razbijanja četnika. Krajem marta formirana su dva udarna bataljona, Kozarski i Grmečko-drvarski, koji su upućeni na teritoriju Manjače i centralne Bosne. Nakon razbijanja četnika na Manjači, 1. maja po naređenju Operativnog štaba, od Manjačke partizanske čete i ljudstva iz razbijenih četničkih jedinica formiran 6. krajiški NOP odred, ali je on bio razbijen već u drugoj polovini maja.

Uviđajući teško stanje u 4. krajiškom odredu, kada je počelo prelaženje pojedinih jedinica u četničke, Operativni štab je došao do zaključka da su za otklanjanje četničke opasnosti neophodne jače snage. U vezi s tim, naredio je štabovima odreda da pristupe formiranju udarnih jedinica.⁴⁷ Tako su krajem maja formirani udarni bataljoni u 1, 2. i 5. krajiškom odredu i udarna četa u 3. krajiškom odredu. Međutim, ofanziva na Kozaru onemogućila je upućivanje jačih snaga na teritoriju 4. krajiškog odreda, pa je on u toku juna prestao da postoji.

Po oslobođenju Prijedora, naredbom Operativnog štaba za Bosansku krajinu 21. maja u selu Lamovita formirana je 1. krajiška NOU brigada.⁴⁸ U njen sastav su ušli Udarni bataljon 1. i 5. krajiškog odreda i dva bataljona 2. krajiškog odreda. Na dan formiranja imala je 1.025 boraca. Njenim formiranjem otpočeo je u Bosanskoj krajini proces formiranja većih pokretnih jedinica — brigada, što je bio pouzdan pokazatelj jačanja NOP-a u ovoj oblasti. Međutim, u okviru partizanskih odreda se i dalje formiraju nove jedinice, posebno omladinske i udarne. Tako je 1. krajiški odred krajem aprila formirao Omladinski bataljon a u 5. odredu je formiran 30. jula. Polovinom avgusta, naredbom Operativnog štaba obnovljen je 6. krajiški odred, u čiji sastav su ušli bataljon „Soko” 3. krajiškog odreda, bataljon „Zdravko Čelar” 5. krajiškog odreda i novoformirani Manjački bataljon.

⁴⁵ U -sastav Proleterskog bataljona Bosanske krajine ušle su Kozarska, Grmečka i Drvarska proleterska četa. Brojno stanje bataljona bilo je 315 boraca. *Zbornik*, tom IV, knj. 3, str. 171—173, 222—224, 273—291, 309—311.

⁴⁶ *Hronologija*, str. 282, *Vojna enciklopedija*, tom VII, str. 388.

⁴⁷ *Zbornik*, tom IV, knj. 5, str. 73—75.

⁴⁸ *Zbornik*, tom IV, knj. 5, str. 85—89.

Razvoj NOP-a u Bosanskoj krajini sredinom 1942. bio je u usponu, partizanski odredi brojno narastaju, a iskustva iz borbenih dejstava 1. krajiške brigade su potvrdila pravilnost orijentacije na formiranje jačih operativnih jedinica manevarskog karaktera, te je Operativni štab za Bosansku krajinu pristupio daljem osnivanju brigada. Tako je kod Sanskog Mosta, 2. avgusta 1942, osnovana 2. krajiška brigada, u čiji sastav su ušli udarni bataljoni 1. i 2. krajiškog odreda. Brigada je na dan formiranja imala 1.242 boraca. Treća krajiška brigada formirana je 22. avgusta od oko 700 boraca iz dva bataljona 5. krajiškog odreda, a u oktobru je u njen sastav ušao i bataljon „Zdravko Čelar” 6. krajiškog NOP odreda. U septembru su formirane još dve brigade (4. i 5.). Četvrta krajiška brigada nastala je 9. septembra od preostalih jedinica 5. krajiškog odreda⁴⁹ (bataljoni „Gavrilo Princip”, „Starac Vujadin”, „Budućnost” i Omladinski bataljon), sa ukupno oko 850 boraca. Peta krajiška brigada (Kozarska) formirana je 22. septembra na Kozari⁵⁰ reorganizacijom jedinica 2. krajiškog odreda (imala je oko 1.100 boraca).

U oktobru su reorganizovani 1. i 6. krajiški NOP odred. Od 1. odreda je 14. oktobra formirana 6. krajiška NOU brigada⁵¹ sa 1.460 boraca, a od preostala dva bataljona 6. krajiškog odreda formirana je Krajiška polubrigada⁵² sa 625 boraca.

Formiranjem brigada završen je značajan period u razvoju vojne organizacije NOP-a Bosanske krajine. Oslobođilačke jedinice su uspele ne samo da se održe već i da stvore prostranu slobodnu teritoriju, koja se, prodorom Grupe proletherskih brigada sa Vrhovnim štabom u Bosansku krajinu, znatno uvećala i povezala sa slobodnom teritorijom u Dalmaciji, Lici, Kordunu, Baniji i Sloveniji, što je imalo ogroman značaj za razvoj NOP-a u celini.

U ovom periodu, za teritoriju Bosanske krajine vezani su i počeci stvaranja partizanskog vazduhoplovstva. Piloti Franjo Kluz i Rudi Čajavec 23. maja spustili su se na slobodnu teritoriju kod Prijedora avionima tipa „potez” i „brege” i time označili početak stvaranja partizanske avijacije.^{52a} Mada su ti prvi avioni ubrzo uništeni, njihova dejstva imala su značajan moralni i materijalni efekat na borce i stanovništvo.

Na teritoriji Bosne i Hercegovine, od 1. januara do 1. novembra 1942, osnovane su krupne snage NOP-a: 8 brigada, 15 odreda (11 odreda je prešlo iz 1941) i 27 bataljona. Zbog velikih promena u organizaciji oružanih snaga rasformirana su 24 odreda, a ostala su samo dva — Birčanski i 3. krajiški. Najveći broj samostalnih

⁴⁹ *Isto*, knj. 7, str. 52—56, 60—62.

⁵⁰ *Hronologija*, str. 338; Lj. Borojević, D. Samardžija i R. Bašić, 5. kozaračka brigada, VIZ, Beograd 1972, str. 34—42.

⁵¹ *Zbornik*, tom IV, knj. 7, str. 247.

⁵² *Hronologija*, str. 354. Krajiška polubrigada je uslovno tako nazvana jer je imala samo dva bataljona. Čim je dobila ostale bataljone 27. decembra 1942. prerasla je u 7. krajišku brigadu.

^{52a} U znak sedanja na te dane, 21. maj se slavi kao Dan RV i PVO.

bataljona ušlo je u sastav novoformiranih brigada, tako da su ostala samo dva samostalna bataljona — Proleterski bataljon Bosanske krajine i partizanski bataljon „Sloboda“.

CRNA GORA I SANDŽAK

Na teritoriji Crne Gore i Sandžaka početkom 1942. godine dejstvovalo je sedam jakih NOP odreda: „Bijeli Pavle“, Crnogorsko-sandžački, Durmitorski, Komski, Lovćenski, Nikšićki i Zetski. U skladu sa odlukama Savetovanja u Stolicama, odredi su bili bataljonskog sastava. Jedinicama na teritoriji Crne Gore rukovodio je Glavni štab NOP odreda Crne Gore i Boke, dok je za rukovođenje dejstvima u Sandžaku posle Savetovanja u Stolicama bio odgovoran Glavni štab NOP odreda Sandžaka. Budući da dejstva jedinica u Sandžaku nisu bila objedinjena, Vrhovni štab je nakon dolaska u Sandžak obrazovao Srpsko-sandžački štab,⁵³ kao privremeno operativno rukovodstvo za rukovođenje srpskim i sandžačkim jedinicama na toj teritoriji. Dejstvima jedinica između Lima i Tare rukovodio je Crnogorsko-sandžački štab. Vrhovni komandant je 20. februara rasformirao ove štabove i postavio novi Glavni štab NOP odreda Sandžaka,⁵⁴ čime je rešeno pitanje jedinstvenog komandovanja partizanskim jedinicama na toj teritoriji.

Stanje partizanskih odreda početkom 1942. godine bilo je veoma složeno, zbog teških i dugotrajnih borbi protiv italijanskih okupatora i četnika, zbog gladi i oskudice u municiji, jake zime i si. Odredi su posedovali značajne slobodne teritorije za čiju odbranu su angažovane jedinice koje su držale iscrpljujuće frontove prema neprijateljskim uporištima. U takvim uslovima bio je otežan sistematski politički rad, što je delimično uticalo na moral boraca i stanovništva. Na drugoj strani, okupatorske trupe su držale veće garnizone iz kojih su stalnim ispadima nastojale da iscrpljuju partizanske jedinice, u čemu su značajnu ulogu odigrali četnici.

Vrhovni komandant je na vreme uočio opasnost koja je od četnika pretila partizanskim jedinicama u Crnoj Gori. U nizu naređenja, uputstava i si. Glavnom štabu i štabovima odreda, ukazivao je na mere koje je potrebno preduzeti da bi se opasnost otklonila.⁵⁵ Posebno je isticao nužnost formiranja lakopokretnih i udarnih bataljona koji neće biti vezani za jednu teritoriju i kojima je moguće odlučujuće uticati na razvoj situacije na terenu, posebno u borbi protiv četnika.

Glavni štab NOP odreda Crne Gore i Boke je smatrao da će se četnička opasnost otkloniti postojećim snagama i formiranjem kombinovanih bataljona, koji su upućivani na ugrožene pravce.

⁵³ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1, str. 198.

⁵⁴ *Isto*, str. 200

⁵⁵ *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 283—289, 330—331, 450—453; knj. 3, str. 56—92, 96—98, 113—114, 125—127, 128—129, 238—244, 245—247, 250—252, 253—254, 255—256, 353—357, 358—361, 361—364, 388—390, 423—424; tom II, knj. 2, str. 196—198, 249—251, 252—254, 303—304, 422—423; knj. 3, str. 17—27, 34—36, 44—51, 68—71.

Vladalo je mišljenje da se veće udarne i proleterske jedinice mogu formirati tek kad se otkloni četnička opasnost, mada su one bile uslov za otklanjanje te opasnosti.⁵⁶ Na osnovu takvih shvatanja, krajem januara i početkom februara od kombinovanih bataljona (Moračko-rovački, „Vukman Kruščić“, „Miljan Vukov“, Kučki, Bratonožićko-brskutski i Nikšićki) iz Komskog, Zetskog, Lovčenskog i Nikšićkog NOP odreda, osnovan je partizanski odred „Radomir Mitrović“, jačine 850 boraca.⁵⁷ Odred je obrazovan kao privremena formacija sa zadatkom da očisti beranski i andrijevički srez od četnika, ali je od strane nadmoćnijih četničkih snaga ubrzo razbijen a zatim i rasformiran. Glavni štab je krajem januara naredio formiranje udarnih četa u bataljonima, koje bi se angažovale po potrebi, samostalno ili u okviru veće udarne jedinice.⁵⁸ Međutim, sve te mere Glavnog štaba nisu bile dovoljne da se otkloni četnička opasnost, koja je bila u usponu.

Vrhovni komandant je u naređenjima Glavnom štabu od 28. februara⁵⁹ i 10. marta⁶⁰ još jednom naglasio potrebu formiranja udarnih jedinica. Sa istim ciljem je 15. marta uputio delegate Vrhovnog štaba u Crnu Goru radi preduzimanja mera na organizaciji jedinica i borbe protiv četnika.⁶¹ U duhu tih naređenja, u partizanskim odredima Crne Gore pristupilo se formiranju udarnih bataljona, a Glavni štab je naredbom od 17. aprila⁶² naredio da se rasformiraju sve jedinice koje su bile organizovane na teritorijalno-plemenskoj osnovi, a njihovo ljudstvo je ušlo u novoformirane udarne jedinice.

U Nikšićkom partizanskom odredu 1. udarni bataljon je formiran 13. marta, a do kraja meseca formirana su još dva. Početkom aprila formirani su 4. i 5, a krajem meseca i 6. udarni bataljon. U Durmitorskom odredu su još u januaru, po naređenju Vrhovnog komandanta,⁶³ formirana dva bataljona: „Bajo Pivljanin“ i „Vojvoda Momčilo“, koji su upućeni u istočnu Bosnu da dejstvuju sa 1. proleterskom brigadom. Ti bataljoni su po povratku, krajem marta, rasformirani a deo ljudstva je ušao u novoformirane udarne bataljone. Prvi udarni bataljon Durmitorskog odreda formiran je početkom aprila, a nekoliko dana kasnije i sledeća dva. U drugoj polovini aprila, u Pivi, formiran je 4. udarni bataljon. Početkom aprila formirana je i Durmitorska omladinska četa, koja je krajem meseca preformirana u Omladinski udarni bataljon Durmitorskog odreda.

Reorganizacija jedinica u Lovčenskom odredu izvršena je u drugoj polovini aprila, posle čega su formirani četiri udarna ba-

⁵⁶ Zbornik, tom II, knj. 3, str. 75—76.

⁵⁷ Batrić Jovanović, *n.d.*, str. 478. *Vojna enciklopedija*, tom VII, str. 687.

⁵⁸ Zbornik, tom III, knj. 2, str. 96—98.

⁵⁹ Isto, tom II, knj. 2, str. 450—453.

⁶⁰ Isto, knj. 3, str. 96—99.

⁶¹ Isto, str. 128—129.

⁶² Zbornik, tom III, knj. 3, str. 80—81.

⁶³ Zbornik, tom III, knj. 1, str. 406—410.

taljona i Omladinska četa. U Zetskom odredu 1. udarni bataljon formiran je 19. marta, a u odredu „Bijeli Pavle" krajem marta su formirana dva udarna bataljona. Nakon odluke Glavnog štaba početkom aprila da se Zetski i odred „Bijeli Pavle" objedine u Zetski odred, dotadašnji Udarni bataljon Zetskog odreda bio je 1, a dva udarna bataljona odreda „Bijeli Pavle" 2. i 3. U prvoj polovini aprila i u Komskom odredu su formirana tri udarna bataljona, a 6. aprila formiran je i omladinski bataljon „Budo Tomović".

Formiranjem udarnih bataljona izvršena je značajna reorganizacija oružanih snaga NOP-a u Crnoj Gori, gde su iz teritorijalno-plemenske strukture izrasle lakopokretne jedinice koje nisu bile vezane za matičnu teritoriju. Ukupno je u sastavu partizanskih odreda, u periodu mart-april, na operativnom području Glavnog štaba Crne Gore i Boke formirano 25 udarnih bataljona,⁶⁴ od kojih su dva bila omladinska. Međutim, sve mere preduzete na sređivanju jedinica i otklanjanju četničke opasnosti nisu bile najefikasnije. Zbog toga, a i zbog političkih grešaka koje su počinila partijska i vojna rukovodstva, četnički pokret se nije mogao razbiti postojećim snagama. Zbog toga je Centralni komitet KPJ 8. aprila smenio Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku smatrajući da i on snosi krivicu za teško stanje u Crnoj Gori,⁶⁵ a 12. aprila je uputio otvoreno pismo svim organizacijama i članovima KPJ u Crnoj Gori i Boki.⁶⁶ Na kraju je Vrhovni komandant imenovao novi Glavni štab 29. aprila⁶⁷ kojem je, pored ostalog, stavio u zadatak formiranje mobilnih, udarnih odreda, čiji će se štabovi kretati sa jedinicama i neposredno rukovoditi njihovim dejstvima. Ali vremena za preduzimanje nekih ozbiljnijih mera u borbi protiv četnika bilo je suviše malo, jer je uskoro otpočela tzv. treća ofanziva okupatorsko-kvislinških trupa na teritoriji Crne Gore.

U *Sandžaku* su se, početkom 1942. godine, između Uvea i Lima, nalazile partizanske snage koje su se povukle iz Srbije i teritorijalne jedinice iz tog kraja, kao i mobilni Zlatarski bataljon i Mileševska četa. Svim tim jedinicama rukovodio je novoformirani Srpsko-sandžački štab. Između Lima i Tare dejstvovao je novoformirani Crnogorsko-sandžački odred, koji je u toku januara i februara držao slobodnu teritoriju i odolevao napadima četnika iz Pljevalja i Bijelog Polja.

U toku ofanzive nedićevsko-četničkih i italijanskih snaga na slobodnu teritoriju između Uvea i Lima početkom februara, srpsko-sandžačke jedinice su se povukle preko Lima na Kamenu goru, gde je izvršena njihova reorganizacija. Od Zlatarskog bataljona formirani su 1. i 2. zlatarski bataljon,⁶⁸ a od Mileševske čete i ljudstva koje se povuklo preko Lima — Mileševski bataljon.⁶⁹ Dvade-

⁶⁴ Batrić Jovanović, *n.d.*, str. 607.

⁶⁵ *Zbornik*, tom II, knj. 3, str. 353—357.

⁶⁶ *Isto*, tom III, knj. 3, str. 44—51.

⁶⁷ *Isto*, tom II, knj. 3, str. 479—488.

⁶⁸ Mirko Čuković, *Sandžak*, izd. Nolit — Prosveta, Beograd 1964, str. 259.

⁶⁹ *Isto*.

setog februara formiran je novi Glavni štab Sandžaka a krajem meseca rasformiran je Crnogorsko-sandžački NOP odred i formirani Pljevaljski i Bjelopoljski NOP odred, za dejstva prema Pljevijima, odnosno protiv četnika oko Bijelog Polja i Mojkovca i ka Kolašinu.

U drugoj polovini februara formiran je 1. pljevaljski udarni, a 1. marta i 2. bataljon. Četrnaestog marta formiran je 3. udarni bataljon Pljevaljskog NOP odreda, krajem meseca 4. a nešto kasnije i 5. U toku aprila je i u Bjelopoljskom NOP odredu formirano pet udarnih bataljona.

Neprijateljska ofanziva u Crnoj Gori i Sandžaku otpočela je početkom maja. Pod pritiskom nadmoćnijih okupatorsko-kvislinških trupa partizanske jedinice su bile prisiljene na povlačenje ka Durmitoru i Goliji. U toku povlačenja deo ljudstva i partijskih radnika vratio se na svoju teritoriju radi nastavljanja otpora na okupiranom području. U toku povlačenja vršena je reorganizacija jedinica radi stvaranja lakopokretnih četa i bataljona, pri čemu je bila prisutna ideja Vrhovnog komandanta da od tih jedinica formira brigade.⁷⁰

Najpre 5. juna kod Šćepan-Polja, osnovana je 3. sandžačka proleterska NOU brigada, u čiji sastav su ušli 1. zlatarski, 2. i 5. pljevaljski, 3. bjelopoljsko-mileševski i 4. bjelopoljski bataljon. Brigada je na dan formiranja imala 958 boraca i bila je pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba.⁷¹

Vrhovni komandant je 10. juna doneo odluku da se od partizanskih jedinica koje su povučene iz Crne Gore formiraju 4. i 5. crnogorska proleterska NOU brigada. Četvrta proleterska crnogorska brigada formirana je od dva bataljona Lovćenskog i od po jednog bataljona Zetskog, Komskog i Durmitorskog NOP odreda, pet bataljona sa oko 1.080 boraca.⁷² Peta proleterska crnogorska brigada formirana je u selu Smriječnu (kod Šavnika), a sačinjavali su je četiri bataljona od boraca Nikšićkog i Zetskog NOP odreda i delova jedinica sa teritorije danilovgradskog i podgoričkog sreza. Brigada je imala 845 boraca.⁷³ Ove brigade su bile pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba.

Tako su na teritoriji Crne Gore i Sandžaka od 1. januara do 1. novembra 1942. formirani 3 proleterske brigade, 3 NOP odreda i 41 samostalni bataljon. U ovaj broj nisu uračunati partizanski bataljoni, formirani na plemensko-teritorijalnoj osnovi a koji su se nalazili u sastavu partizanskih odreda.

Nakon prodora proleterskih brigada sa tromeđe Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine u zapadnu Bosnu krajem juna, došlo je do oseke oružane borbe na teritoriji Crne Gore i Sandžaka. Oko 700 boraca i političkih radnika ostalo je na terenu da nastavi borbu u izuzetno složenim uslovima.

⁷⁰ Zbornik, tom III, knj. 3, str. 311—312, 313—314.

⁷¹ Žarko Vidović, *Treća proleterska brigada*, VIZ Beograd 1972, str. 11—18.

⁷² Blažo Janković, *4. proleterska crnogorska brigada*, VIZ, Beograd 1975, str. 67—71.

⁷³ *Vojna enciklopedija*, tom VII, str. 375—376.

ГЛАВНИ
Н.О.П.О. САНДЖАКА.
3. март 1942 год.
15 часова

3554

ВОННОСТАВНО ПРАВИЛО
Бр. 57-1
К. 1641

КОМАНДАНТИМА МИЛЕШЕВСКОГ, I ЗЛАТАРСКОГ И II ПЈЕВАЉСКОГ
БАТАЈОНА

Четнички штаб и нешто четника налази се у Жидовићима у кућама Гогића.
У селима Котлина и Бушње налазе се истурене четничке групе.

Задатак наше три батаљона да ову четничку групу уништи и сву четничку имовину заплјени и да изврши заплјену код свих четника који су одбјегли а куће су им у селима: Жидовићи, Котлина-Бушње, Брвеница, Готовуша и Крпе.

Милешевски батаљон кренуће правцем: с. Заостро-јужна падина Градине-западна ивица с. Југова-с. Жидовићи-Село Жидовићи треба обухватити тако, да се четницима онемогући извлачење и бјегство у правцу Пјеваља, што ће се постићи заламањем лијевог крила и чишћењем од Пјеваља уназад. Милешевски батаљон је наш левокрилни батаљон, а десно од њега дјејствоваће I Златарски батаљон.

Први Златарски батаљон кренуће правцем: Бованићи-главним путем до Крпа, а потом лијево од пута до Котлина. У Котлинама ликвидирати четничку групу и кренути даље док се не успостави чврст контакт са Милешевским батаљоном. Коопомоћи ~~наши~~ при чишћењу и евакуацији плијена из Жидовића, гдје се налази четнички магацин. Од Жидовића Милешевски и I Златарски батаљон кренуће правцем: с. Жидовиће-с. Бушње-с. Глишница--Бованиће, с тим што ће се обезбиједити са заштитницима и задржати стари распоред, тј. да Милешевски батаљон остане и даље лијевокрилни.

II Пјеваљски батаљон кренуће правцем: Бованићи-с. Готовуша-с. Бушње-ликвидирати четничку групу у Бушњама а потом сдјејствовати осталим батаљонима при чишћењу Жидовића ако то буде требало. II Пјеваљски батаљон је наш деснокрилни батаљон, па такав батаљон одржати и при повратку. При повратку заштитници задржати на десној обали р. Готовуше.

За евакуацију плијена мобилисати коње, који ће се наћи у мјесту. Жидовиће треба евакуисати ухитице прије дана да би се избјегла интервенција и артиљеријски дјејство Италијанско.

Почетак напада 4 марта 1942 године у 1 (један) сат. Полазак подесити тако, да би Милешевски батаљон био у један сат на источној ивици села Жидовића; I Златарски на насјеверној ивици села Котлина а II Пјеваљски батаљон на западној ивици села Бушава. Од садашњих положаја до мјеста одређених за почетак напада потребно је: Милешевском батаљону 6 часова, а I Златарском и II Пјеваљском батаљону по 4 часа.

Ворбени знаци ће бити: СТАРИ-ЧИЧА.

Команданти батаљона ће објаснити употребу знакова.

Командант II Пјеваљског батаљона одредиће по једног путовођу за I Златарски и Милешевски батаљон, с тим да се они одмах јаве командантима батаљона. За путовође иначе користити мјештанине.

С м р т ф а ш н а м у - з л о б о д а н а р о д у !

Командант,

Naredba Glavnog štaba NOPO Sandžaka za napad upućena komandantima Mileševskog, 1. zlatarskog i 2. pljevaljskog bataljona, 3. mart 1942.

HRVATSKA

Radi bržeg razvoja oslobodilačke borbe u Hrvatskoj, Vrhovni komandant je početkom januara 1942. uputio dva pisma Glavnom štabu i Centralnom komitetu KPH.⁷⁴ U njima su, pored ostalog, rukovodstvu NOP-a u Hrvatskoj postavljeni zadaci: da pristupi izvođenju krupnijih akcija radi dobijanja oružja i municije; da pojača dejstva jedinica na komunikacijama; da proširi slobodnu teritoriju, naročito u Lici i na Kordunu, i poveže se sa slobodnom teritorijom u Bosanskoj krajini; da proširi partizanska dejstva na celu teritoriju Hrvatske; da pristupi stvaranju čvrstih jedinica od kojih će se formirati proleterske i druge brigade. Radi lakšeg izvršavanja tih zadataka, Glavnom štabu je naređeno da pristupi formiranju operativnih zona. Glavni štab Hrvatske je preduzeo niz mera radi realizacije tih zadataka. Na drugom savetovanju Glavnog štaba 30. i 31. januara, konkretizovani su zadaci partizanskih odreda,⁷⁵ a na sednici Glavnog štaba 20. marta odlučeno je da se otpočne formiranje operativnih zona i Proleterskog bataljona Hrvatske.⁷⁶

Prva operativna zona formirana je na operativnom području Like, Korduna i Banije.⁷⁷ Na toj teritoriji je početkom 1942. ustanak bio razvijen, a partizanske jedinice brojne. Oslobodilačkim jedinicama u Lici rukovodio je ranije formirani Štab Grupe partizanskih odreda. U sastavu te grupe bio je 1. lički NOP odred „Velebit“, te partizanski bataljoni „Marko Orešković“, „Ognjen Priča“, „Božidar Adžija“, „Gavrilo Princip“, „Krbava“ i Lapački bataljon („Stojan Matić“). Grupa je imala oko 1.000 boraca u pokretnim jedinicama i isto toliko u raznim seoskim vodovima i četama.⁷⁸ Postojali su povoljni uslovi za mobilizaciju većeg broja boraca, ali se nije raspolagalo dovoljnim količinama oružja. Grupa je držala prostranu slobodnu teritoriju i u periodu januar-april uspešno vodila borbe sa okupatorskonkvizlinškim trupama oko Korenice, Udbine, Lapca i Srba i rušila železničku prugu Karlovac — Knin. Povlačenjem italijanskih trupa iz Korenice, Udbine i Srba u drugoj polovini marta, slobodna teritorija se znatno povećava, a jedinice koje su držale blokirane italijanske garnizone mogle su da pristupe izvršavanju drugih zadataka.

Radi učvršćenja jedinica, početkom marta izvršena je reorganizacija 1. ličkog odreda „Velebit“ i od postojeća četiri bataljona formirana su dva, a ubrzo je formiran i 3. bataljon „Pekiša Vuksan“. Oružjem zaplenjenim u februaru i martu naoružani su novi borci pa je u toku aprila izvršena reorganizacija Grupe NOP

⁷⁴ Jedno pismo, poslato u ime Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba, brzo je stiglo u Hrvatsku, *Zbornik*, tom V, knj. 3, str. 7—13, a drugo, poslato u ime Vrhovnog štaba, stiglo je tek početkom marta, *Zbornik*, tom V, knj. 3, str. 14—18.

⁷⁵ *Zbornik*, tom V, knj. 3, str. 175—184.

⁷⁶ Isto, str. 382—387.

⁷⁷ Stab 1. operativne zone osnovan je tek 1. juna. *Zbornik*, tom V, knj. 5, str. 7—8.

⁷⁸ *Zbornik*, tom V, knj. 3, str. 175—184.

odreda Like.⁷⁹ Pored 1. odreda „Velebit” formirana su i dva nova. Drugi lički partizanski odred formiran je od partizanskih bataljona „Ognjen Priča” i „Krbava”, a veliki priliv novih boraca omogućio je formiranje Udarnog bataljona i 4. bataljona „Mićo Radaković”. Treći lički NOP odred formiran je od bataljona „Marko Orešković”, „Stojan Matić” i „Gavrilo Princip” („Bićo Kesić”). Bataljon „Božidar Adžija” uz tehničku četvu, vod tenkova i bataljon brdskih topova, ostao je pod neposrednom komandom Štaba Grupe.

Proces formiranja udarnih i proletherskih jedinica u Lici otpočeo je u martu, kada su bataljoni „Marko Orešković” i „Ognjen Priča” proglašeni udarnim. Po naređenju Glavnog Štaba, 25. aprila formirana je Lička proletherska četa, predviđena za ulazak u Proletherski bataljon Hrvatske, a početkom maja — Udarni bataljon Ličke grupe NOP odreda.

Početkom 1942. na Baniji i Kordunu dejstvovala su dva NOP odreda, Banijski (dva bataljona) i Kordunaški (četiri bataljona). Početkom februara, zbog velikog priliva boraca, izvršena je reorganizacija jedinica⁸⁰ na Kordunu. Od 1. i 4. bataljona Kordunaškog NOP odreda obrazovan je 1. kordunaški NOP odred sa četiri bataljona, a od 2. i 3. bataljona — 2. kordunaški NOP odred takođe sa četiri bataljona. Od novoformiranih odreda obrazovana je Grupa kordunaških NOP odreda sa preko 2.100 boraca, a Banijski NOP odred neposredno je potčinjen Glavnom štabu Hrvatske.

U duhu primljenog naređenja da se na Kordunu formira Proletherska četa koja će ući u sastav Proletherskog bataljona Hrvatske, Štab Grupe kordunaških NOP odreda je 13. marta štabovima odreda postavio zadatak da pristupe pripremama za njeno formiranje, a četa je osnovana početkom aprila. U prvoj polovini aprila i drugoj polovini maja proletherske čete se formiraju i u odredima.

Banijski odred je početkom 1942. imao dva bataljona sa oko 600 boraca. On je postepeno rastao, pa je u prvoj polovini februara formiran 3. a početkom aprila i 4. bataljon. Četvu za Proletherski bataljon Hrvatske, odred je formirao 30. marta. U tdku ofanzive neprijatelja na njegovu teritoriju, početkom aprila, odred se preko Une prebacio u Bosnu. Njegovim povratkom, u maju, ponovo su oživele borbe na Baniji a slobodna teritorija je bila sve čvršća, što je imalo za posledicu veći priliv novih boraca.

Na osnovu naređenja Vrhovnog komandanta izdatog početkom januara da se partizanska dejstva prošire na celu teritoriju Hrvatske, Glavni štab je 7. maja od proletherskih četa Like, Banije i Korduna formirao Proletherski bataljon Hrvatske⁸¹ sa namerom da ga uputi u Slavoniju⁸² radi jačanja oslobodilačke borbe na tom području. Međutim, nije tamo upućen zbog iskrse potrebe za njegovim angažovanjem u sastavu Kombinovanog odreda protiv četnika na teritoriji Like, Bosne i Dalmacije i na rušenju vijadukta

⁷⁹ Zbornik, tom V, knj. 3, str. 147—151.

⁸⁰ Zbornik, tom V, knj. 3, str. 175—184.

⁸¹ Zbornik, tom V, knj. 4, str. 196—197.

⁸² Isto, str. 47—48.

Bender na pruži Gračac — Knin. Urnesto njega, u Slavoniju je krajem maja upućena Proleterska četa Banija.⁸³

U sastav Kombinovanog odreda ušli su: Proleterski bataljon Hrvatske, bataljon „Marko Orešković“, Udarni bataljon ličke grupe NOP odreda, delovi bataljona „Gavrilo Princip“ i dalmatinski bataljon „Bude Borjan“. Nakon neuspelog pokušaja rušenja Bendera i uzastopnih borbi sa italijanskim trupama i četnicima tokom maja, odred je rasformiran a jedinice vraćene na matične terene.

Štab 1. operativne zone Hrvatske (komandant Srećko Manola, komesar Đuro Kladarin) formiran je 1. juna i u njegovu nadležnost ušla je teritorija Like, Korduna i Banije i sve jedinice na njoj.⁸⁴ Do tog vremena već su bili stvoreni solidni uslovi za dalje jačanje NOP-a. Partizanske jedinice su znatno ojačale, slobodna teritorija se proširila a narodna vlast učvrstila. Otpočelo je masovnije uključivanje u NOP hrvatskog stanovništva koje je bilo pod uticajem HSS. Svi ti uslovi su pogodovali daljem razvoju oružanih snaga na teritoriji 1. operativne zone. Omogućeno je i upućivanje veće pomoći radi bržeg razvoja NOP-a u susjednim operativnim zonama.

U toku juna i jula na teritoriji 1. operativne zone formiraju se nove jedinice: bataljon „Mićo Radaković“ i omladinske čete u Grupi NOP odreda Like, dva udarna bataljona i tri omladinske čete (od njih je u avgustu formiran Omladinski bataljon) u Grupi NOP odreda Korduna, te 6. i Udarni bataljon u Banijskom odredu. Prema naredbi Glavnog štaba, Štab 1. operativne zone pristupio je formiranju 1. NOU brigade Hrvatske (1. ličke) već 18. juna, ali je njeno formiranje završeno tek 8. jula u selu Toboliću na Kordunu. U sastav brigade ušli su bataljoni „Marko Orešković“ i „Pekiša Vuksan“ iz Grupe NOP odreda Like, te 2. bataljon 1. kordunaškog i Udarni bataljon Banijskog NOP odreda, sa ukupno 1.028 boraca.⁸⁵

Sredinom avgusta 1942. u Laudonovom gaju (kod sela Bunića) formirana je 2. brigada Hrvatske⁸⁶ (2. lička) od bataljona „Ognjen Priča“, „Stojan Matić“, Mićo Radaković“ i Udarnog bataljona sa oko 1.200 boraca. Kasnije (20. VIII), u selu Gornjem Budačkom, formirana je 4. NOU brigada Hrvatske (1. kordunaška brigada) od udarnih bataljona 1. i 2. kordunaškog NOP odreda i novoformiranog omladinskog bataljona „Joža Vlahović“, ukupno 3 bataljona sa oko 900 boraca.⁸⁷

U septembru je izvršena velika reorganizacija jedinica na teritoriji 1. operativne zone. Po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, od jedinica Banijskog NOP odreda formirane su 7. i 8. NOU brigada Hrvatske⁸⁸ (1. i 2. banijs'ka brigada). Prva je formirana od

⁸³ Isto, str. 349—351, knj. 5, str. 59—63.

⁸⁴ Isto, knj. 5, str. 7—8.

⁸⁵ Isto, str. 107—110, 178—181, 257—260, 275—276, 304—305, 308—311, 440—441.

⁸⁶ Isto, knj. 7, str. 35—37, 165—166.

⁸⁷ Zbornik, tom V, knj. 7, str. 35—37, 155—156; Joco Tarabić, Ignatije Perić, *Četvrta kordunaška brigada*, VIZ, Beograd 1977, str. 5—25.

⁸⁸ Isto, dok. br. 37; *Hronologija*, str. 339.

5. i Udarnog bataljona (oko 1.000 boraca) a druga od 1, 2. i 4. bataljona Banijskog NOP odreda, takođe sa oko 1.000 boraca. Davanjem ljudstva za brigade, Banijski NOP odred je početkom septembra rasformiran.

Od ostalog ljudstva 1. i 2. kordunaškog NOP odreda, 16. septembra u Petrovoj Poljani (kod Dunjaka) formirana je 5. NO brigada Hrvatske (2. kordunaška brigada), a odredi su rasformirani. Brigada je imala tri bataljona sa oko 700 boraca.⁸⁹ Od jedinica Grupe NOP odreda Like, 9. septembra u selu Mogoriću (kod Gospića) formirana je 9. NOU brigada Hrvatske (3. lička brigada) sa oko 900 boraca. U brigadu su ušli bataljoni „Velebit“ i „Mirko Štulić“ 1. ličkog NOP odreda, „Krbava“ iz 2. i „Biće Kesić“ iz 3. ličkog NOP odreda, a odredi su rasformirani.⁹⁰ Ostao je jedino 4. lički NOP odred, formiran 7. septembra od bataljona „Božidar Adžija“ i Kosinjske čete, kasnije bataljona „Matija Gubec“. Nakon toga rasformiran je i Štab Grupe NOP odreda Like.

Formiranjem vojnih područja — banijskog, ličkog i kordunaškog — početkom septembra, deo ljudstva koje nije ušlo u brigade ulazi u sastav jedinica vojnog područja. Pored toga, u sastavu vojnih područja formiraju se i nove jedinice mobilizacijom ljudstva sa terena. U toku septembra, u sastavu Kordunaškog vojnog područja formirana su tri bataljona od kojih je 28. oktobra formiran Kordunaški odred (nazvan i 1. odred 1. operativne zone). I u okviru Banijskog područja formirana su tri bataljona od kojih je 23. oktobra stvoren Banijski NOP odred. Na teritoriji Like, od tri bataljona vojnog područja krajem oktobra formiran je Lički NOP odred, kasnije preimenovan u 3. lički NOP odred.

Početkom jeseni uglavnom je završena reorganizacija oružanih snaga na teritoriji 1. operativne zone Hrvatske. Formirano je sedam brigada, a do kraja godine još dve, dok su na terenu ostala četiri partizanska odreda. Time su na teritoriji Like, Korduna i Banije postepeno izrastale krupne oružane snage operativnog karaktera, čime je realizovana zamisao Vrhovnog komandanta o formiranju manevarskih jedinica visokih borbenih i moralnih kvaliteta. Uspešan razvoj NOP-a na teritoriji 1. operativne zone imao je velikog odraza na razvoj oslobodilačke borbe u drugim operativnim zonama, pa i šire.

Teritorija Žumberka, Pokuplja, Turopolja, Hrvatskog zagorja, Kalnika i Moslavine — radi bržeg razvoja oslobodilačke borbe i lakšeg rukovođenja — naređenjem Vrhovnog komandanta izdatim početkom januara, određena je kao 2. operativna zona (područje). Štab 2. operativne zone (komandant Pavle Vukomanović Stipe, komesar Stanko Parmač) imenovan je 13. aprila naredbom Glavnog štaba Hrvatske. S obzirom na slabe veze, Poverenstvo CK KPH za Zagrebačku oblast, koje je do tada rukovalo oslobodilačkom borbom na tom području, ne znajući za naredbu Glavnog

⁸⁹ Zbornik, tom knj. 7, str. 155—156, 171—178. Ignjatije Perić, *Peta kordunaška brigada*, VIZ, Beograd 1972, str. 15—20.

⁹⁰ »» Zbornik, tom V, knj. 7, str. 155—157, 189—192, 225—226; *Hronologija*, str. 341.

štaba, početkom jula formiralo je još jedan Štab 2. zone. Ivo Lola Ribar je, kao član Organizacionog sekretarijata CK KPJ za neoslobođene krajeve, 25. avgusta, umesto dotadašnja dva, formirao jedan Štab 2. operativne zone Hrvatske.⁹¹

Uslovi za razvoj oslobodilačke borbe na ovom operativnom području bili su veoma teški. Zbog blizine Zagreba, kao političkog i administrativnog centra NDH, na ovom području isu bile stalno locirane jake snage, sa zadatkom da u samom korenu suzbiju svaki pokušaj organizovanja otpora. Tome treba dodati da je deo članova Partije sa ovog terena nakon okupacije pohapšen, slabe veze sa drugim područjima i si. Sve je to dovelo do toga da ustanak na ovoj teritoriji nije uhvatio dubljeg korena krajem 1941. i početkom 1942, pa nije došlo ni do formiranja većih vojnih jedinica. Ustanak je tada na ovom području bio na nivou malobrojnih i izolovanih partizanskih grupa: Ludbreško-varaždinska, Kalnička, Podravsko-bilogorska, Moslavačka (spominje se i kao Moslavački odred) i grupa u Hrvatskom zagorju. Početkom marta, od boraca varaždinskog i bjelovarskog okruga i partizanske grupe sa Kalnika formirana je Kalnička partizanska četa (nazivana i Kalničkim NOP odredom). Četa je, zbog napada ustaško-domobranskih snaga, ubrzo podeljena na grupe koje su razbijene. Od partizanskih grupa u Hrvatskom zagorju, 17. marta formiran je 1. partizanski vod, koji je ubrzo prerastao u Zagorsku partizansku čet, koja je nakon nekoliko izvedenih akcija razbijena u prvoj polovini maja.⁹²

Na savetovanju 20. i 21. marta Glavni štab je postavio zadatak Štabu Grupe kordunaških odreda i štabovima Primorsko-goranskog i 1. slavonskog odreda da svojim dejstvima i upućivanjem manjih delova potpomognu razvoj oslobodilačke borbe na teritoriji 2. operativne zone. Istovremeno je novoformirani Štab zone dobio zadatak da poveže pojedine partizanske grupe, ali to nije uspeo tako brzo da ostvari. Na osnovu tog naređenja, Štab 1. slavonskog NOP odreda je krajem marta uputio u Moslavinu i Kalnik 3. čet 1. bataljona (kasnije nazvana četa „Kasim Čehajić”), sa zadatkom da posluži kao jezgro za formiranje partizanskog odreda na tom području. U aprilu je Štab 1. kordunaškog NOP odreda uputio jedan vod u Prokuplje i jednu desetinu na Žumberak. Od tih boraca i boraca koji su se nalazili na terenu, u Žumberku je početkom juna formirana Žumberačka partizanska četa (nazvana 2. četa 2. operativne zone) a u Pokuplju četa „Kljuka”. Naređenjem Glavnog štaba, od tih jedinica i jedinica sa Korduna u julu je formiran Žumberačko-pokupski NOP odred. U njegov sastav su ušle 1. i 2. proleterska četa Korduna, Žumberačka četa (koja je sa proleterskim četama Korduna obrazovala bataljon „Josip Kraš”) i četa „Kljuka”. Od čete „Kljuka” i 1. čete 6. bataljona Banijskog NOP odreda formiran je bataljon „Slavko Klobučar”, kao 2. bataljon Žumberačko-pokupskog odreda.⁹³

⁹¹ Zbornik, tom V, knj. 3, str. 14—18, knj. 4, str. 53—54; *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji*, str. 163—167.

⁹² *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji*, str. 144—149 i 161—163.

Uspešna dejstva 4. brigade Hrvatske — koja se po naređenju Glavnog štaba prebacila na teritoriju Žumberačko-pokupskog odreda krajem avgusta — omogućila su mobilizaciju novih boraca, posebno radnika iz Zagreba. Nakon njenog odlaska u septembru, na ovaj teren je upućen 1. proleterski bataljon Hrvatske.⁹⁴

Uspešna dejstva čete „Kasim Čehajić” i jedinica Banijskog NOP odreda omogućila su mobilizaciju novih boraca u Moslavini, od kojih je, kao i od boraca Moslavačkog odreda (grupe), 23. avgusta formiran Moslavački bataljon. Prebacivanjem tri bataljona Banijskog NOP odreda u Moslavinu krajem avgusta, stvoreni su uslovi za brži razvoj oslobodilačke borbe na tom području i veći priliv novih boraca, što je omogućilo da se 7. oktobra od Moslavačkog bataljona formira Moslavački NOP odred.⁹⁵

Da bi pospešio razvoj oslobodilačke borbe na Kalniku, Glavni štab je 22. septembra naredio Štabu 2. operativne zone da formira jedan bataljon koji će dejstvovati na tom terenu. Na osnovu te naredbe, 10. oktobra kod Daruvara formiran je Kalnički NOP odred od Banijske proleterske čete i dobrovoljaca iz 1. i 2. slavonskog NOP odreda. Odred je upućen na Kalnik, gde se spojio sa Kalničkom grupom i Žumberačkom četom, koju je Štab zone formirao i uputio na Kalnik.⁹⁶

U Slavoniji su delovi Slavonskog bataljona početkom 1942. izvodili, uglavnom, razoružavanje neprijateljskih straža i manje diverzantske akcije. Intenziviranjem njihovih dejstava, kao i političkog rada u narodu tokom februara i marta, stvoreni su uslovi za veću mobilizaciju novih boraca, pa je Slavonski bataljon u martu preformiran u 1. slavonski NOP odred.⁹⁷ Iako je i odred izvodio manje akcije, one su imale veliki odjek, što je izazvalo akcije čišćenja ustaško-domobranskih snaga u drugoj polovini aprila. Odred je uspeo da ise održi i da izvede niz akcija ikoje su dovele do brojnijeg priliva novih boraca.

Dolazak Proleterske čete sa Banije i operativnog oficira Glavnog štaba Hrvatske krajem maja imalo je veliki uticaj na dalji razvoj oslobodilačke borbe u Slavoniji. Tada je za područje Slavonije formiran Štab 3. operativne zone Hrvatske (komandant Karlo Mrzović, komesar Bogdan Crnobrnja), pred koji je stavljen zadatak povezivanja svih partizanskih jedinica, čišćenje teritorije od neprijateljskih posada, preduzimanje akcija na pruži Zagreb—Beograd i dr. Polovinom juna izvršena je i reorganizacija 1. slavonskog odreda u kojem je formiran i 3. bataljon. U toku leta odred je izveo niz uspešnih akcija i sa Proleterskim bataljonom Bosanske krajine oslobodio značajnu teritoriju, čime su stvoreni uslovi za brži razvoj oslobodilačke borbe. Zbog velikog priliva ljudstva, 16.

⁹³ *Zbornik*, tom V, knj. 5, str. 202—208, 241—242, 260—265, 366—368; knj. 6, str. 207—208.

⁹⁴ *Istp*, knj. 9, str. 35—36.

⁹⁵ *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji*, str. 144—150 i 163—167. Vukašin Karanović, *Moslavački partizanski odred*, Kutina 1981, str. 90, 109.

⁹⁶ *Isto*, str. 144—150 i 163—167; *Zbornik*, tom V, knj. 7, str. 207—208.

⁹⁷ *Zbornik*, tom V, knj. 3, str. 330—331, 350—357.

avgusta je od dela ljudstva iz 1. odreda formiran i 2. slavonski NOP odred (2. odred 3. operativne zone).

Zbog potrebe za jačim jedinicama na teritoriji Slavonije, Štab 3. operativne zone je od delova 1. i 2. odreda formirao 1. slavonsku brigadu (kasnije 12. slavonska proleeterska brigada). Brigada je formirana 11. oktobra u selu Buđićima kod Pakraca i imala je u svom sastavu četiri bataljona sa 958 boraca.⁹⁸

Početakom 1942. godine sve partizanske jedinice na teritoriji Dalmacije bile su u nadležnosti Štaba Dalmatinsko-dinarskih NOP odreda, odnosno Štaba partizanskih odreda Dalmacije. U njegovoj nadležnosti su bile i jedinice oko Livna. Zbog slabih veza, on je praktično rukovodio sa tri čete (Dinarska, Kamešnieka i Svilajska) i jednim bataljonom („Starac Vujadin“ iz 1. krajiškog NOP odreda) koji je stavljen pod njegovu komandu. Sa Solinskim odredom i partizanskim jedinicama u severnoj i južnoj Dalmaciji Štab nije imao redovne veze, pa su one izvodile dejstva i razvijale se manje-više samostalno.

U severnoj Dalmaciji je početkom januara formiran Bukovički NOP odred, koji je ubrzo preimenovan u bataljon. Od partizanskih grupa oko Krtina, 7. januara je formiran Kninski odred, na Mosoru je 21. februara formiran Mosorski odred; u toku -marta i aprila formirane su Cetinska četa oko Sinja, 1. južnodalmatinska i Neretvanska partizanska četa na Biokovu. U maju je i Bukovički bataljon preimenovan u Severnodalmatinski NOP bataljon.

Glavni štab Hrvatske — prema naređenju Vrhovnog komandanta od početka januara — preuzeo je krajem marta rukovođenje jedinicama u Dalmaciji. Do tada su jedinice, preko Pokrajinskog komiteta KPJ za Dalmaciju, bile povezane sa CK KPH u Zagrebu, što se zbog slabih veza negativno odrazilo na razvoj oslobodilačke borbe u Dalmaciji. Sprovodeći zaključke sa savetovanja Glavnog štaba, početkom aprila, za područje Dalmacije i Livna krajem meseca obrazovan je Štab 4. operativne zone (komandant Vicko K[^]stulović, komesar Vojin Zirojević) Hrvatske, čije je operativno područje bilo od Nina do reke Neretve, uključno područje Livna i Duvna. Južno od r. Neretve područje Dalmacije je bilo pod operativnom komandom Operativnog štaba za Hercegovinu. Početkom maja je formiran bataljon „Bude Borjan“ od Severnodalmatinskog bataljona i novomobilisanih boraca. Dejstva Kombinovanog odreda na tromedu Like, Bosne i Dalmacije, u čijem je sastavu bio i bataljon „Bude Borjan“, pozitivno su uticali na dalje uključivanje stanovništva u NOP. Od dela bataljona „Bude Borjan“ i novomobilisanih boraca 21. maja je formiran bataljon „Branko Vladušić“ koji je sa bataljonom „Bude Borjan“ 23. maja obrazovao Severnodalmatinski NOP odred.⁹⁹

Radi bržeg sprovođenja zadataka dobijenih od Glavnog štaba, Štab 4. operativne zone je sa Pokrajinskim komitetom KPH za Dalmaciju početkom juna na Vještica gori na Dinari organizovao savetovanje sa vojno-političkim predstavnicima iz srednje i južne

⁹⁸ Zbornik, tom V, knj. 8, str. 47 i 56.

⁹⁹ Zbornik, tom V, knj. 4, str. 309, 372—374.

Dalmacije, na kojem je, pored ostalog, odlučeno da se učvrste postojeće i formiraju nove jedinice, da se pristupi bržoj organizaciji oslobodilačke borbe na otocima i dr. Na bazi tih odluka, od Dinarske, Svilajske i Kamešničke čete 18. juna formiran je 1. dalmatinski udarni bataljon, a 20. juna, od Mosorske i Rogozničke čete — 2. dalmatinski bataljon. Prvi i 2. bataljon su 23. juna obrazovali Srednjodalmatiniski NOP odred.

Štab zone je od partizanskih jedinica na Cincaru 6. juna formirao bataljon „Vojin Zirojević“, a u južnoj Dalmaciji od 1. južnodalmatinske i Neretvanske čete — bataljon „Josip Jurčević“. Na Braču je u junu formirana Bračka partizanska četa a na Hvaru u julu četa „Matija Ivanić“. Na Korčuli je u avgustu formiran Korčulanski odred (četa), a na Pelješcu je dejstvovala partizanska četa.

Dolazak Vrhovnog štaba u Bosansku krajinu imao je ogroman uticaj na dalji razvoj oslobodilačke borbe u Dalmaciji. U Dalmaciji je došlo do snažnog poleta oslobodilačke borbe, što je imalo za posledicu priliv velikog broja novih boraca, od kojih je oko 2.000 upućeno za popunu proleterskih brigada.¹⁰⁰ Početkom avgusta formiran je i Duvanjski bataljon, na teritoriji na kojoj do tada nije bilo partizanskih jedinica. Na sastanku u Vrhovnom štabu 28. avgusta, Štab 4. operativne zone dobio je zadatak da pristupi formiranju novih partizanskih odreda i bataljona. Istovremeno je odlučeno da se pristupi formiranju brigada.¹⁰¹

Na bazi dobijenih zadataka, Štab zone je 4. septembra formirao 3. odred od Duvanjskog i bataljona „Vojin Zirojević“, a 3. i 4. bataljon su osnovani od bataljona „Josip Jurčević“, ukupno četiri bataljona. Istovremeno su završene pripreme za formiranje brigade. Prva dalmatinska NOU brigada formirana je 6. septembra u selu Dobro (kod Livna) od 1. dalmatinskog udarnog bataljona „Ante Jonić“, bataljona „Bude Borjan“ iz Severnodalmatinskog NOP odreda, Biokovskog bataljona „Josip Jurčević“ i 2. bataljona „Tadija Anušić“ iz Srednjodalmatinskog NOP odreda. Brigada je na dan formiranja imala oko 1.000 boraca.

Sve veći priliv novih boraca iz Dalmacije omogućio je formiranje i ostalih jedinica. Od njih su tokom septembra formirani Dinarski, Vaganjski, Mosečki i Primorski bataljon, kao i nekoliko samostalnih četa. Pristupilo se i pripremama za formiranje 2. dalmatinske brigade, koja je osnovana 3. oktobra u selu Uništa (kod Bos. Grahova). U sastav brigade ušli su bataljon „Branko Vladušić“ iz Severnodalmatinskog NOP odreda, Dinarski, Vaganjski i Primorski bataljon. Brigada je imala 1.000 boraca.

U tom periodu došlo je do pojačane partizanske aktivnosti na moru, obali i otocima, naročito u Makarskom primorju posle ustanka u Gradcu 23. januara 1942, kada je zarobljen motorni jedrenjak „Merkur“. U maju je ana ušću reke Neretve potopljen jedan gliboder, a u julu kod Živogošća parobrod „Vis“. Izvedeno je i više napada na neprijateljski pomorski saobraćaj i dva desan-

¹⁰⁰ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1, str. 298.

¹⁰¹ *Isto*, str. 299.

ta — jedan na Pelješac a drugi na Hvar. Partizanske jedinice su akcije izvodile sa kopna, koristeći mesna ili zaplenjena plovna sredstva. Aktivnost na moru je pojačana sredinom 1942. na području Podgore. U znak sećanja na te događaje 10. septembar se proslavlja kao Dan Ratne mornarice i pomorstva Jugoslavije.

Uspešne akcije na moru su, istovremeno, izvodile partizanske jedinice u severnoj Dalmaciji, u koju je namenu 11. juna 1942. u blizini Zatona formirana Primorska četa, a posle toga i Minerski vod.

U sastavu partizanskog bataljona „Vid Mihaljević“, koji je operisao na Biokovu, formiran je Mornarički vod (koji se naziva i Primorski vod), sa zadatkom da vodi oružane akcije na moru.

Početkom 1942. godine na teritoriji Gorskog kotara i Hrvatskog primorja dejstvovao je Primorsko-goranski NOP odred sa dva bataljona — „Marko Trbović“ i „Matija Gubec“. U periodu januar-mart odred je izveo više uspešnih akcija i proširio slobodnu teritoriju, stvorivši povoljne uslove za šire uključivanje stanovništva u NOP. Priliv novih boraca omogućio je da se početkom aprila formira i 3. bataljon, a po naređenju Glavnog štaba, krajem marta formirana je Proleterska četa, predviđena za ulazak u Proleterski bataljon Hrvatske.

Na savetovanju Glavnog štaba od 8. do 11. aprila, Štab Primorsko-goranskog NOP odreda je dobio zadatak da pristupi izvođenju krupnijih akcija, posebno na pruži Zagreb — Sušak, da formira jače jedinice u blizini Sušaka i da otpočne sa dejstvima preko stare jugoslovensko-italijanske granice prema Istri. Štab odreda je u toku maja od novopridošlih boraca formirao 4. bataljon „Ljubica Gerovac“ i 5. bataljon „Vladimir Gortan“. Pored toga, u duhu zaključaka sa savetovanja Glavnog štaba, od Štaba odreda je za područje Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre početkom maja formiran Štab 5. operativne zone Hrvatske (komandant Veljko Kovačević, komesar Mijo Vukelić).

Usled porasta Partizanskih jedinica i radi lakšeg rukovođenja, Štab 5. operativne zone je krajem maja pristupio reorganizaciji jedinica. Po naređenju Štaba zone, od 3. i 5. bataljona Primorsko-goranskog NOP odreda 30. maja je formiran 2. primorsko-goranski NOP odred, a od 1, 2. i 4. bataljona — 1. primorsko-goranski odred. Područje dejstava 1. odreda bili su Hrvatsko primorje i teritorija južno od pruge Brod Moravice — Hreljin, a 2. odreda — severozapadno od pruge i dejstva prema Istri. Na teritoriju zone su u toku leta bile usmerene dve snažne okupatorske ofanzive (u toku jula na teritoriju 1. odreda i u toku septembra na teritoriju 2. odreda), čiji je cilj bio uništenje partizanskih jedinica u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Rezultati tih ofanziva sveli su se uglavnom na popaljena sela, veliki broj streljanog i interniranog stanovništva i uništenu žetvu.

Formiranj u udarnih i omladinskih jedinica na teritoriji 5. operativne zone pristupilo se u toku jula 1942. Krajem jula u 1. i 2. odredu formirani su udarni bataljoni, a početkom avgusta i 2. udarni bataljon u 1. odredu. Od tih bataljona obrazovana je

udarna grupa Štaba zone, koja je — zajedno sa 1. proleterskim bataljonom Hrvatske i 1. brigadom Hrvatske koji su bili upućeni na teritoriju 5. operativne zone — do septembra 1942. izvela niz akcija i nanela značajne gubitke okupatorskim trupama.

Nakon završetka ofanzive, Štab je pristupio pripremama za formiranje 6. NOU brigade Hrvatske (1. primorsko-goranska brigada). Brigada je formirana u Drežnici 12. oktobra, od 1. i 2. udarnog i bataljona „Marko Trbović” i „Ljubica Gerovac” iz 1. primorsko-goranskog NOP odreda, ukupno 1.147 boraca.

Antifašističko raspoloženje naroda u Istri nije moglo biti iskorišćeno u punoj meri, prvenstveno zbog slabih veza sa Slovenijom, Hrvatskim primorjem i Gorskim kotarom i krupnih neprijateljskih snaga. Dejstva slovenačkih jedinica oko Ilirske Bistrice i hrvatskih partizana dko Sušaka imala isu veliki uticaj na porast tog raspoloženja. Radi bržeg organizovanja ustanka u Istri, CK KPH i Glavni štab u drugoj polovini avgusta formirali su istarsku partizansku četu „Vladimir Gortan”, od boraca Istrana.^{101,2} Njene akcije i politički rad u narodu imali su veliki značaj za dalji razvoj oslobodilačke borbe u Istri.

Naređenje Vrhovnog komandanta o formiranju narodnooslobodilačkih udarnih brigada i samostalnih udarnih, proleterskih i omladinskih bataljona bilo je ostvareno u Hrvatskoj u ovom periodu. Na njenoj teritoriji formirane su krupne operativne, a takođe partizanske i prve jedinice organa vojnopozadinske vlasti. Osnovano je 11 narodnooslobodilačkih udarnih brigada, 24 partizanska odreda i 41 samostalni udarni, proleterski i omladinski bataljon i bataljoni vojnih područja. Formirani su i štabovi pet operativnih zona, a pojavile su se i prve jedinice partizanske morarice na Jadranu. Međutim, zbog reorganizovanja snaga rasformirano je 19 partizanskih odreda i 43 partizanska bataljona. Budući da je na kraju 1941. u Hrvatskoj bilo 8 partizanskih odreda i 7 samostalnih partizanskih bataljona, onda je Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske 1. novembra 1942. imala 11 narodnooslobodilačkih udarnih brigada, 13 partizanskih odreda i 5 samostalnih partizanskih bataljona, sa prvim komandama vojnih područja i potpuno razvijenom strukturom komandovanja. Bile su to značajne snage, koje su garantovale dalji uspešan razvoj NOP u Hrvatskoj.

MAKEDONIJA

Suprotno borbenom raspoloženju koje je vladalo u partijskim organizacijama Makedonije početkom 1942. deo Biroa PK pod uticajem političke linije CK Bugarske radničke partije (.komunista) nastavio je sa ometanjem sprovođenja revolucionarne linije KPJ. Da bi opravdao svoj stav i dobio podršku za oportunistički odnos prema oružanoj borbi u Makedoniji, sekretar PK KPJ, podržan od delegata CK BRP (k), 7. januara sazvaio je par-

¹⁰² *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1, str. 302.

GLAVNI ŠTAB

Narodno-oslobodilačkih Partizanskih Odreda

HRVATSKE

K br. 55/42

Dna 2. X. 1942

Političkim komesarima svih Operativnih Zona Hrvatske

I. Radi osiguranja pravilnosti provođenja narodno-oslobodilačke političke linije u našoj propagandi, njene kvalificiranosti i stalnog podizanja nivoa naše propagande potrebno je da komesari Zona vrše stalnu i sistematsku kontrolu nad čitavom, naročito pisanom propagandom na područjima svojih Zona. Za pogreške, zastranjivanja i nizak nivo listova biti će pred Glavnim Štabom odgovorni komesari Zona, koji svojim uputstvima, savjetima i kontrolom trebaju spriječiti zastranjivanja i otklanjati nedostatke u našoj propagandi.

II. Politički će komesari Zona slati Propagandnom odsjeku Glavnog Štaba, osim izvještaja koje šalju o propagandi u svojim politkomesarskim izvještajima, redovite detaljne izvještaje o propagandističkoj aktivnosti na teritoriju svojih Zona. Ti će mjesečni izvještaji sadržavati osim ostaloge sljedeće tačke:

1. broj izdanih listova kroz mjesec dana i količina u kojoj su pojedini od njih štampani,
 2. kako je razdijeljen materijal po jedinicama i među narodom, kako je pojedini list odnosno pitanje postavljeno u listu primljeno i diskutirano među partizanima i narodom,
 3. kakve su se pogreške i nedostaci pokazali u listovima kroz protekli mjesec i šta su komesari poduzeli da se to popravi,
 4. na kakve poteškoće nailaze pri izdavanju svojih listova,
 5. koliki broj primjeraka "Partizana", "Vjesnika", "Narodnog Oslobođenja" bi bio potreban da se pokrije najnužnija potreba i kako su primljeni pojedini brojevi naše glavne štampe,
 6. neprijateljska propaganda /pitanja, koja je postavljala količina razdijeljenog materijala, kako je primljen, kako je na nj odgovoreno/.
- Komesari Zona će odmah poslati prvi izvještaj s kratkim pregledom izdavačke djelatnosti od početka do danas, a detaljan izvještaj za posljednji mjesec. Naglašujemo da i nadalje treba slati 5 primjeraka svih publikacija, koje su izdane u proteklom vremenskom periodu.

III. Radi izvanrednih okolnosti nije ovaj puta na vrijeme niti u sadašnjoj količini upućen "Partizan" broj 2. nego tek po nekoliko brojeva. Čim stigne glavna pošiljka tog broja odmah će biti razaslan.

SMRT FAŠIZMU I SVAKOM NEPRAVU! SMRT NEPRAVU I SVAKOM FAŠIZMU!

Politkomesar:

Zam. komandanta:

Uputstvo Glavnog štaba Hrvatske upućeno političkim komesarima operativnih zona o političkom radu i izviđačkoj djelatnosti.

tijsko savetovanje na koje nisu pozvani svi članovi PK i predstavnici svih partijskih organizacija. Na savetovanju je odnela prevagu oportunistička probugarska struja, zbog čega je razvoj oslobodilačke borbe i dalje stagnirao.¹⁰³ Krajem januara Biro PK je, pod uticajem pisma CK BRP (k) od 15. januara, svim partijskim organizacijama, uputio pismo, kojim je, pored ostalog, sugerisano da se nekompromitovani komunisti odazovu mobilizaciji u bugarsku vojsku.¹⁰⁴ To je bilo simrotno liniji KPJ i još je više zaoštrilo sukobe između probugarskih elemenata i sledbenika revolucionarne linije KPJ.

Uprkos takvom stavu dela PK, ineke partijske organizacije su samostalno vršile pripreme za organizovanje novih partizanskih odreda, u duhu pisma CK KPJ od 15. marta.¹⁰⁵ Već 16. aprila formiran je partizanski odred „Pitu Guli” na kruševskoj teritoriji, a u maju je bitoljska partijska organizacija formirala odred „Pelister”, od 21 borca, koji se spominje i kao odred „Goce Delčev”, ali je odmah razbijen od strane bugarske policije, pa je obnovljen početkom septembra. Polovinom maja obnovljen je i Prilepski NOP odred pod imenom „Dmitar Vlahov” a krajem maja na planini Lisac, u veleškom srezu, formiran je Veleški NOP odred „Pere Tošev”.

Uporedo sa radom na formiranju partizanskih odreda i povezivanjem ilegalnih narodnooslobodilačkih odbora, partijske organizacije na terenu su sve oštrije izražavale svoje nezadovoljstvo sa stavom PK, zahtevajući da se sazove partijsko savetovanje na kome bi se rešila sva sporna pitanja i izabralo novo rukovodstvo. Pod pritiskom partijskih organizacija smenjen je Pokrajinski komitet i početkom juna obrazovan Privremeni PK KPJ za Makedoniju,¹⁰⁶ koji je odlučio da se odmah poveže sa CK KPJ i da pristupi učvršćivanju postojećih i formiranju novih partizanskih odreda. Obnovljen je i Pokrajinski štab, koji je krajem juna preimenovan u Glavni štab NOP odreda Makedonije. Ubrzo je Privremeni PK uputio svoje članove i instruktore na teren da rade na organizovanju partizanskih jedinica.

Sve te mere Privremenog PK pozitivno su uticale na dalji razvoj oružane borbe u Makedoniji. Na planini Bigli, 6. jula, formiran je Bitoljsko-prespanski NOP odred „Damjan Gruev”. Dalji rad na organizovanju oružanih jedinica bio je usporen hapšenjem četiri člana Biroa Privremenog PK (od ukupno pet članova). Dolaskom instruktora CK KPJ u Makedoniju krajem avgusta, Privremeni PK je popunjen, pa su ponovo preduzete odlučne mere na organizovanju oružanog ustanka.

Akcije partizanskih odreda i politički rad u narodu imali su veliki uticaj na porast borbenog raspoloženja masa i dalje jačanje NOP-a. Bugarski okupator je nastojao da, angažovanjem policijskih snaga i operativnih jedinica, uništi partizanske odrede

¹⁰³ Isto, str. 229.

¹⁰⁴ Zbornik, tom VII, knj. 1, str. 56—58; Hronologija, str. 202.

¹⁰⁵ Zbornik, tom VII, knj. 1, str. 61—68.

¹⁰⁶ Zbornik, tom VII, knj. 1, str. 87—88.

već u samom početku njihovog postojanja. Kada mu to nije uspjelo, pojačao je teror nad stanovništvom, a rezultat toga je veliki broj streljanih i interniranih Makedonaca. Jedino je NOP odred „Dmitar Vlahov” polovinom septembra na pl. Mukosu pretrpeo osetne gubitke, pa je od preostalih boraca formirana četa „Đorče Petrov”, nakon čega je NOP odred „Pere Tošev” preimenovan u odred „Dmitar Vlahov”. Početkom septembra od ljudstva iz bitoljskog kraja formirana je Bitoljska partizanska četa „Jane Sandanski”, a krajem meseca i Mavrovski NOP odred, ali je on početkom zime rasformiran.

I pored svih teškoća s kojima se borilo vojno-političko rukovodstvo NOP-a u Makedoniji, od 1. januara do 1. novembra 1942. osnovano je 8 partizanskih odreda, dva isu ostala iz 1941. (Skopski i Prilepski), rasformirana su 4, tako da je tada bilo 6 partizanskih odreda koji će uticati na dalje rasplamsavanje oslobodilačke borbe i biće baza za osnivanje novih oslobodilačkih jedinica u narednom periodu NOR-a.

SLOVENIJA

Nakon teških borbi u jesen 1941, partizanske jedinice u Sloveniji su krajem godine izvodile manje akcije, a delom su se (povukle u unapred pripremljene logore — zimovnike, gde su vršile intenzivnu vojnostručnu i idejno-političku obuku. Do tog vremena (početak 1942. godine), pored nekoliko partizanskih grupa, održali su se Gorenjski partizanski bataljoni „Ivan Cankar”, 1. i 2. štajerski i Pivska četa u Slovenačkom primorju. U logoru između Slemena i Kožljeka, 7. januara obnovljen je 3. partizanski bataljon „Ljubo Šerčer”.¹⁰⁷ U naseljenim mestima, kao instrument Oslobođilne fronte, delovala je Narodna zaštita, veoma značajan elemenat otpora okupatorima i podizanja borbenog raspoloženja stanovništva.

Na bazii pisma CK KPJ od 1. januara i instrukcija Edvarda Kardelja po njegovom dolasku u Ljubljanu krajem januara, Glavni štab Slovenije preduzeo je niz mera kako bi ustanak početkom proleća bio što masovniji. Radi lakšeg rukovođenja i koordiniranja dejstva partizanskih jedinica, Glavni štab je u februaru formirao pokrajinske štabove za Ljubljansku pokrajinu, Gorenjsku i Štajersku.

Nakon narastanja jedinica tokom marta, Glavni štab je odlučio da se pristupi formiranju partizanskih odreda, koji će se obrazovati od dva i više bataljona jačine 100 do 200 boraca. Predviđeno je da se formiraju Gorenjski, Kokrški, Savinjski, Pohorski, Dravski, Ptujski, Haloški, Kozjanski, Koruški, Dolenjski, Belokranjski, Notranjski i Primorski NOP odred. Naredbom od 4. aprila formirane su grupe odreda, i njihovi štabovi i to: 1. grupa od Gorenjskog, Kokrškog i Koruškog; 2. grupa od Savinjskog, Pohorskog i Dravskog; 3. grupa od Dolenjskog, Belokranjskog i Not-

¹⁰⁷ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 218.

ranjskog NOP odreda. Predviđeno je bilo i osnivanje 4. grupe od Ptujskog, Haloškog i Kozjanskog NOP odreda, ali ona nije formirana.¹⁰⁸ Štabovi grupa odreda bili su obavezni da sprovedu mobilizaciju ljudstva, organizuju partizanske odrede i rukovode njihovim dejstvima. Njihovim imenovanjem ukinuti isu pokrajinski štabovi. Ne znajući za odluku Glavnog štaba, Pokrajinski štab za Štajersku je 5. aprila od 2. štajerskog bataljona i grupe štajerskih partizana formirao 1. slovenačku (Štajersku) brigadu, koja je imala 3 bataljona, oko 300 boraca, ali je ona posle naredbe Glavnog štaba (1. maja) rasformirana.¹⁰⁹

Partizanske jedinice i Narodna zaštita izvode niz uspehli akcija, što je dovelo do naglog priliva novih boraca, naročito u Ljubljanskoj pokrajini. Već 11. marta formiran je Dolenjski partizanski bataljon, koji je, sa bataljonom „Ljubo Šercer“, trebalo da posluži kao jezgro za formiranje jedinica 3. grupe NOP odreda. Od dela bataljona „Ljubo Šercer“ i novomobilisanih boraca formirani su: 16. aprila Južnodolenjski bataljon a 22. aprila bataljon „Miloš Zidanšek“. Od bataljona „Ljubo Šercer“, Južnodolenjskog i „Miloš Zidanšek“ krajem aprila obrazovan je Notranjski NOP odred, sa tri bataljona, a 9. maja od Dolenjskog i dela Južnodolenjskog bataljona — Dolenjski NOP odred sa dva bataljona. Istovremeno je u sastavu 3. grupe odreda formirana i Proleterska četa.

Sa početkom ofanzive partizanskih jedinica u Ljubljanskoj pokrajini, otpočeo je i ciklus operacija italijanskih trupa pod nazivom „Primavera“ („Proleće“), čiji je cilj bio sprečavanje jačanja ustanka i bolje obezbeđenje komunikacija. Međutim, te operacije nisu sprečile ubrzan razvoj ustanka u Ljubljanskoj pokrajini. Priliv novih boraca i velika slobodna teritorija omogućili su formiranje novih jedinica, pa je Glavni štab krajem juna formirao 5. grupu NOP odreda od dela 3. grupe i novopridošlih boraca.¹¹⁰ Peta grupa odreda imala je tri odreda — Zapadnodolenjski, Krški i Belokranjski, sa teritorijom dejstva uža Dolenjska, Bela i Suha krajina. Iz Notranjskog NOP odreda formirana su nova tri u sastavu 3. grupe odreda — Krimski, Kočevski i Dolomitski (Polhograjski), sa teritorijom dejstva u Notranjskoj i delu Dolenjske.

Razvoj partizanskih jedinica omogućio je Glavnom štabu da pristupi čišćenju Ljubljanske pokrajine od okupatorskih trupa. Polovinom jula u Ljubljanskoj pokrajini otpočeo je novi ciklus neprijateljskih operacija u trajanju od četiri meseca, čiji je cilj bio uništenje partizanskih jedinica a zatim onemogućavanje njihovog ponovnog formiranja uništavanjem naselja i interniranjem stanovništva.

Glavni štab je u toku ofanzive došao do zaključka da je, radi uspešnog suprotstavljanja okupatorskim namerama, nužno for-

¹⁰⁸ Zbornik, tom VI, knj. 2, str. 90—93, 93—95. Međutim, nisu bili oformljeni Dravski, Ptujski, Haloški, Kozjanski, Koruški i Primorski NOP odred. ¹⁰⁹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 228—231.

¹⁰⁹ Ivan Ferlež, *Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942*, Ljubljana 1972, str. 219—242.

¹¹⁰ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 288.

mirati krupnije sastave, pa je krajem avgusta pristupio reorganizaciji 3. i 5. grupe NOP odreda. U odredima je ostavljena po jedna četa u svakom bataljonu, sposobna da samostalno djeluje na matičnoj teritoriji, a od ostalog ljudstva Glavni štab je namjeravao da formira brigade.¹¹¹ Pored toga, Glavni štab je polovinom septembra formirao novi, Istočnodolenjski odred, a onda je obnovljen i Notranjski NOP odred.

Jezgro za formiranje 2. grupe NOP odreda činili su 1. i 2. štajerski bataljon. Budući da je 1. bataljon već bio u Štajerskoj, to su od 2. bataljona i novomobilisanih boraca na teritoriji Dolenjske, početkom maja, formirana tri bataljona od kojih su osnovani Savinjski (dva bataljona) i Pohorski NOP odred (jedan bataljon) 2. grupe NOP odreda. Ubrzo je od novih boraca formiran još jedan bataljon — 3. bataljon Savinjskog NOP odreda. S obzirom na to da se 2. grupa odreda nalazila u Dolenjskoj, Glavni štab je naredio da se ona prebaci u Štajersku i da organizuje razvoj ustanka u toj oblasti. U borbama koje je vodila od 19. do 21. maja u rejonu Litije, 2. grupa nije uspjela da se prebaci preko Save, pa je Glavni štab promijenio plan i naredio da se ona u Štajersku uputi preko Gorenjske, pri čemu je trebalo da pomogne 1. grupi odreda u Gorenjskoj.

Početkom jula u Gorenjskoj je otpočela ofanziva okupatorskih trupa koja je zahvatila 1. i 2. grupu NOP odreda. U borbama koje su trajale skoro čitavo leto, 2. grupa je pretrpela znatne gubitke nakon čega je reorganizovana u dva bataljona (3. bataljon Savinjskog odreda je početkom jula krenuo preko Notranjske i Kočevske, pored Delnice u Gorjance). Prvi bataljon je stigao u Štajersku 20. avgusta, a 2. preko Koruške tek početkom septembra. Po dolasku u Štajersku, Štab grupe je prikupio delove 1. štajerskog bataljona i sve partizanske grupe koje su se tamo nalazile i 11. septembra formirao četiri bataljona. Bataljonima su određene teritorije za operativna dejstva na koje su upućeni nakon formiranja.

Za razvoj 1. grupe NOP odreda kao jezgro je poslužio bataljon „Ivan Cankar”. Od njega i novih boraca polovinom aprila formirani su 1. bataljon a nešto kasnije i 2. bataljon 1. grupe NOP odreda (Poljanski). Na isti način su polovinom juna formirani Kamnički i Tržičko-kokrški bataljon od kojih je obrazovan Kokrški NOP odred, a krajem juna je od 1. bataljona (Gorenjskog) formiran Gorenjski NOP odred sa dva bataljona. Poljanski bataljon ostao je pod neposrednom komandom Štaba grupe odreda.

U ofanzivi okupatorskih trupa na Gorenjsku tokom leta, 1. grupa NOP odreda imala je znatne gubitke, ali je uspjela da sačuva glavninu ljudstva. Jedino je 2. bataljon Kokrškog odreda u borbama 13. i 14. septembra pretrpeo teške gubitke, nakon čega je prestao da postoji.

Radi pokretanja ustanka u Slovenskoj primorju, Glavni štab je krajem marta iz Notranjskog NOP odreda uputio 25 bo-

¹¹¹ Zbornik, tom VI, knj. 3, str. 358—359.

raca u Slovenačko primorje. Ova grupa boraca, zajedno sa Pivskom četom, 18. aprila bila je opkoljena na Nanosu, nakon čega je razbijena. Jedan deo ljudstva se priključio bataljonu „Miloš Zidanšek“, a od drugog dela formirana je 1. vipavska četa. U toku proleća i leta od odbeglih Slovenaca obaveznika italijanske vojske i novodošlih boraca formirane su još tri čete — 2. vipavska, Tolminska i Krška, od kojih je 10. avgusta formiran bataljon „Simon Gregorčič“.

Radi bržeg razvoja oslobodilačke borbe u Slovenačkom primorju, CK KPS i Glavni štab su krajem avgusta formirali Loški odred, kojem je stavljeno u zadatak da se prebaci u Slovenačko primorje. Tek u oktobru uspeo je da pređe preko stare italijansko-jugoslovenske granice i da se poveže sa bataljonom „Simon Gregorčič“, nakon čega je (3. oktobra) promenio naziv u Soški NOP odred. U sastav Soškog odreda ušli su bataljoni „Simon Gregorčič“ i Tolminski, a krajem oktobra i novoformirani Kraški bataljon.

Vrhovni komandant je još 1. januara, u ime Centralnog komiteta KPJ, naložio CK KPS da pristupi formiranju proleterskih i udarnih jedinica. Na bazi toga i instrukcija Edvarda Kardelja, po njegovom dolasku u Ljubljani, u pojedinim odredima se formiraju proleterske (udarne — leteće) tzv. patrole (desetine) od izabranog ljudstva. Zatim je u sastavu 3. grupe odreda, 29. aprila, formirana Proleterska udarna četa, prva jedinica takve vrste u Sloveniji. Od te Proleterske čete i izabranog ljudstva 3. grupe odreda, 12. juna na Zapotoku pod Mokrcem osnovan je slovenački Proleterski udarni bataljon „Tone Tomšič“. Od Proleterskog bataljona „Tone Tomšič“ i izabranih boraca 3. i 5. grupe NOP odreda, po naređenju Glavnog štaba, 16. jula formirana je (u selu Ambrus kod Kočevja) 1. slovenačka udarna brigada „Tone Tomšič“ (posle rata proglašena proleterskom). Brigada je imala tri bataljona sa oko 400 boraca.¹¹²

Formiranje brigada u Sloveniji nastavljeno je nakon reorganizacije 3. i 5. grupe odreda krajem avgusta. Već 4. septembra od jednog bataljona Zapadnodolenjskog i dva bataljona Krškog NOP odreda, kod sela Trebelno (blizu Novog Mesta), po naređenju Glavnog štaba formirana je 2. slovenačka brigada (kasnije 4. slovenačka udarna) „Matija Gubec“.¹¹³ Brigada je imala tri bataljona sa oko 640 boraca. Krajem meseca (28. septembra) formirana je 3. slovenačka brigada „Ivan Cankar“ (kasnije 5. slovenačka udarna), od 1. bataljona 2. brigade „Matija Gubec“, 1. bataljona Kočevskog NOP odreda i jednog bataljona Belokranjskog odreda. Brigada je formirana u selu Lapinju (kod Kočevja) i imala je tri bataljona sa oko 350 boraca.¹¹⁴ Početkom oktobra na pl. Mokraču formirana je 4. slovenačka NOU brigada „Ljubo“*“ Šercer“ (kasnije 2. slovenačka udarna), od 1. i 4. bataljona Krimskog NOP odreda. Krajem meseca u njen sastav je ušao i jedan bataljon iz

¹¹² *Narodnooslobodilna vojna na Slovenskem*, str. 289.

¹¹³ Lado Ambrožič, *Gubčeva brigada*, Ljubljana 1972, str. 29, 299 i 683.

¹¹⁴ Lado Ambrožič, *Cankarjeva brigada*, Ljubljana 1975, str. 8—26

Doiomitskog NOP odreda, pa je brigada imala tri bataljona sa oko 600 boraca.¹¹⁵

Formiranjem prvih brigada u Sloveniji je završena uspešna etapa razvoja NOP-a, u kojoj su se iz manjih partizanskih jedinica (četa i bataljona) početkom godine, razvile jake partizanske jedinice — četiri brigade. To se posebno odnosi na Ljubljansku pokrajinu, gde je oružana borba u proleće i leto 1942. poprimila masovni karakter i gde je postojala velika slobodna teritorija. Do formiranja prvih divizija i korpusa NOVJ, početkom novembra 1942. oružane snage NOP-a u Sloveniji bile su organizovane u četiri brigade, osam NOP odreda i pet samostalnih bataljona, kao i druge vojne formacije. Naime, u Sloveniji je od 1. januara do 1. novembra, pored četiri brigade, osnovano još 16 NOP odreda (od čega je rasformirano osam) i 13 samostalnih bataljona (3 su iz 1941), a rasformirano je ili ušlo u sastav brigade i odreda 11, tako da je ostalo pet.

SRBIJA

Posle velike ofanzive s kraja 1941. godine u Srbiji su nemački i bugarski okupatori zadržali veoma jake snage, sa zadatkom da obezbede „red i mir“, osiguraju proizvodnju u rudnicima i saobraćaj na komunikacijama i da učvrste kvislinški vojno-administrativni aparat vlasti. Zato su, od nemačkih snaga u Srbiji ostale 3 posadne divizije, 5 policijskih i drugih pukova i više samostalnih četa i bataljona, a od bugarskih — 1. okupacioni korpus, 3 samostalna puka i više drugih samostalnih jedinica. Formiran je belogardejski Ruski zaštitni korpus, a ubrzano se radilo i na osnivanju većih oružanih snaga kvislinške vlade (Srpska državna straža i Srpski dobrovoljački korpus), koje su sa četnicima Draže Mihailovića trebalo postati nosilac borbe protiv NOP-a. Sve je to govorilo da su u Srbiji tokom 1942. godine uslovi za opstanak partizanskih jedinica bili izuzetno teški. Ako se tome doda i izvesna dezorganizovanost, kao i gubici nekih organizacija KPJ, nastali kao rezultat neprijateljske ofanzive, (gubitka oslobođene teritorije, zime i nezapamćenog terora koji je sproveden nad stanovništvom, onda se može konstatovati da je vojno-politička situacija u Srbiji bila vrlo teška, a time i položaj u kome su se tada našle partizanske jedinice.

U zapadnoj Srbiji i Šumadiji nakon ofanzive ostali su Valjevski i delovi Mačvanskog, Posavskog, 1. i 2. šumadijskog kao i manji delovi drugih partizanskih odreda. Polovinom januara iz Sandžaka se probio Kosmajski bataljon sa po jednom četom Uzičkog i 1. šumadijskog odreda. Istovremeno, od Kolubarskog bataljona Valjevskog NOP odreda formiran je Suvoborski NOP odred, jačine 230 boraca, koji je dobio zadatak da dejstvuje u rejonu planinskog masiva Povlen — Maljen — Suvobor. Sve te jedinice stavljene su pod jedinstvenu komandu novoformiranog Šta-

¹¹⁵ Milan Guček, *Šercerjeva brigada*, Ljubljana 1973, str. 16, 47 i 506.

ba grupe NOP odreda. Usled prisustva jakih okupatorsko-kvislinških snaga, ove jedinice su bile izložene svakodnevnom pokretima i borbama u kojima su trpele osetne gubitke, u uslovima jake zime, nestašice municije i dr. Zbog toga je na savetovanju vojnih i političkih rukovodilaca, polovinom februara u selu Počuti, kod Valjeva, odlučeno da se jedinice upute na njihove matične teritorije.¹¹⁶ Kosmajski NOP odred upućen je na Kosmaj, Posavski u Posavinu, Valjevski sa delovima Mačvanskog u Rađevinu i Suvoborski sa delovima Užičkog i 1. šumadijskog NOP odreda na prostoriju Suvobor — Maljen.

Odluka o upućivanju jedinica na njihove matične teritorije imala je za posledicu njihovo razbijanje od strane okupatorsko-kvislinških trupa tokom februara i marta. Kosmajski NOP odred razbijen je 24. februara u borbama kod sela Beljine, Dučine i Stojnika,¹¹⁷ a Posavski istog dana u blizini Uba.¹¹⁸ Posle neuspelog pokušaja da se probije u južnu Srbiju, Suvoborski odred i 2. četa Užičkog NOP odreda razbijeni su na Suvoboru i Maljenu u borbama od 11. do 18. marta.¹¹⁹ Uvidevši da se ne može održati, Valjevski NOP odred sa četom Mačvanskog odreda, prebacio se 5. marta blizu Ljubovije preko Drine u Bosnu.¹²⁰ U istom periodu razbijeni su i ostaci čačanskog i 1. i 2. šumadijskog NOP odreda, nakon čega su, u zapadnoj Srbiji i Šumadiji ostale samo pojedine grupe boraca iz razbijenih odreda. Obnovljeni partizanski odredi (Čačanski, Suvoborski i Valjevski) u leto 1942. nisu uspeli da se održe na svojoj teritoriji, jer su ubrzo razbijeni. Jedino je 1. šumadijski NOP odred („Milan Blagojević“) — obnovljen početkom juna¹²¹ od partizanskih grupa koje su se početkom maja prikupile na Bukulji — uspeo da se održi.

U istočnoj Srbiji dejstvovali su Požarevački i Knjaževačko-boljevački (preimenovan u Timočki) NOP odred. U sklopu plana okupatora da do proleća 1942. uništi ustanički pokret u Srbiji, i ovi odredi su u toku zime vodili neprekidne oštre borbe protiv okupatora, nedićevsko-ljotićevskih i četničkih snaga u kojima su pretrpeli osetne gubitke. Svi pokušaji da se omasove postojeći i obnovi Krajinski partizanski odred nisu dali očekivane rezultate, uglavnom zbog represalija okupatora i kvislinga nad stanovništvom. I pored toga, iako u teškoj situaciji, ovi odredi su uspeli da sačuvaju jezgro boraca, što je bilo veoma značajno za dalji razvoj NOP-a na ovoj teritoriji.

U južnoj Srbiji su početkom 1942. godine Rasinski, Toplički (u aprilu preimenovan u Jastrebački), Jablanički, Leskovački (Kukavički), Ozrenski, Svrljiški (Nišavski) i Babički NOP odred držali slobodnu teritoriju koja se prostirala od Jastrepca do Ku-

¹¹⁶ *Hronologija NOR-a*, str. 220.

¹¹⁷ *Isto*, str. 221.

¹¹⁸ *Isto*, str. 221.

¹¹⁹ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1. str. 222.

¹²⁰ *Hronologija NOR-a*, str. 237.

¹²¹ *Zbornik*, tom I, knj. 3, str. 275—276.

kavice i od Ozrena do Babičke gore. U tim odredima početkom godine bilo je preko 1.000 boraca i blizu 2.000 ljudi organizovanih u seoskim i pomoćnim desetinama.¹²²

U nizu operacija koje su okupator i kolaboracionističke snage preduzeli u toku 1942. godine, partizanski odredi u južnoj Srbiji su imali znatne gubitke, kao rezultat neprestanih borbi, a i sopstvenih slabosti: nepovezanosti odreda, nepostojanja jedinstvene komande i čvrstih vojnih formacija, prihvatanja odbrambenih borbi i dr. Pored toga, štabovi nekih odreda su — zbog nastalih teškoća i nesnalaženja — otpuštali borce kućama, što je još više štetilo razvoju NOP-a na ovoj teritoriji. U toku februara, marta i aprila razbijem su Jablanički i Toplički NOP odred, dok su ostali većim manevrima uspešno izbegavali udare nadmoćnijeg neprijatelja. Nakon tih operacija u prvoj polovini 1942. prikupljaju se razbijeni delovi, pa se sredinom avgusta od ostataka Babičkog odreda formira Crnotravski NOP odred, a od Pasjačke čete Topličkog odreda i preživelih boraca Jablaničkog odreda — Jablaničko-pasjački NOP odred „Stanimir Veljković Zele”. Obnovljeni Vranjski i Kopaonički NOP odred nisu uspeali da se održe. U toku ofanzive nedićevsko-ljotićevskih jedinica i četničkih odreda Koste Pećanca u periodu jul-septembar 1942, razbijeni su Svrliški (Nišavski) i Ozrenski NOP odred.

I pored teških uslova opstanka i neprekidnih napada okupatorsko-kvislinških snaga tokom 1942, većina partizanskih odreda u južnoj Srbiji (Crnotravski, Jablaničko-pasjački, Jastrebački, Kukavički i Rasinski NOP odred) uspela je da izbegne uništenje i da, istovremeno, tim neprijateljskim snagama nanese osećne gubitke i, najzad, stalnim političkim delovanjem u narodu da održi borbeni duh stanovništva, što će imati veliki značaj za dalje jačanje oslobodilačke borbe u 1943. godini.

U celini, sa stanovišta vojne organizacije NOP-a u Srbiji, može se zaključiti da tokom 1942. nisu vršene bitnije izmene u organizacijsko-formacijskim rešenjima u odnosu na ona s kraja 1941. godine. To znači da se u Srbiji, u ovom periodu, zbog brojnih teškoća nisu formirale jedinice manevarskog karaktera, samostalne udarne čete, bataljoni i brigade (formirano je 15 NOP odreda, ostalo je 12), što je bio jedan od uzroka zapadanja u krizu NOP-a u pojedinim područjima. Do formiranja takvih jedinica doći će u 1943. godini i kasnije.

Vojvodina

Na razvoj NOP-a u Vojvodini tokom 1942. godine presudno su uticali događaji u pojedinim njenim oblastima tokom zime 1941/42. U Banatu je okupator, nakon razbijanja severnobanatskih odreda, naneo težak udarac partijskoj organizaciji i pohapsio veliki broj simpatizera, što je dovelo do jenjavanja ustanka.

¹²² Isto, str. 12—14.

Delovanje pojedinih partizanskih grupa i članova Partije omogućilo je oživljavanje akcija tek početkom 1943. godine. I u Bačkoj je, nakon razbijanja 1. šajkaškog odreda u Čuruško-žabaljskom ritu sredinom januara i čestih racija u kojima su razbijene mnoge partijske organizacije, pohapšen i pobijen veliki broj ljudi, žena i dece. Preživeli borci, članovi Partije i SKOJ-a, u veoma teškim uslovima nisu uspjeli u toku godine da pokrenu značajnije akcije.

Početkom 1942. godine u Sremu su djelovali dva odreda, Fruškogorski i Podunavski NOP odred, i oko 50 desetina u selima sa oko 500 boraca.¹²³ Tim jedinicama rukovodio je Štab NOP odreda Srema. U toku marta izvršena je reorganizacija odreda, pri čemu je podeljena i teritorija na kojoj će izvoditi dejstva, ali je Fruška gora i dalje ostala zajednički oslonac.

U prvoj polovini godine neprijatelj je preduzeo nekoliko operacija radi uništenja Fruškogorskog i Podunavskog NOP odreda. Međutim, odredi su veštim manevrima uspevali da izbegnu uništenje i stalno su jačali, tako da je krajem juna Fruškogorski odred imao pet četa sa oko 300 boraca, a Podunavski tri čete sa oko 150 boraca.

Radi proširenja ustanka na zapadni Srem i Bosutske šume, sredinom jula su Okružni komitet i Štab NOP odreda Srema uputili tamo tri desetine, pa je od njih i mesnih desetina krajem jula formiran Posavski NOP odred, a u Bosutskim šumama — Bosutska partizanska četa.

U prvoj polovini septembra izvršena je reorganizacija sremskih odreda po naređenju Štaba 3. operativne zone Hrvatske (u čijoj nadležnosti se nalazio i Srem), i tom prilikom su rasformirani Fruškogorski, Podunavski i Posavski odred. Od tih jedinica formiran je 3. NOP odred 3. operativne zone. Odred je u svota sastavu imao tri bataljona i jednu samostalnu četvu. Početkom oktobra u Srem su se prebacili 1. i 3. bataljon 6. istočnobosanske brigade, koji su zajedno sa jedinicama 3. odreda izveli nekoliko uspešnih akcija. Blizina zime i opasnost zadržavanja tako krupnih snaga u Sremu (odred je već bio narastao na oko 800 boraca) primorali su Okružni komitet i Štab 3. odreda da donesu odluku o prebacivanju dela snaga u istočnu Bosnu, pa je u tom cilju krajem oktobra izvršena reorganizacija odreda. Formirana su četiri bataljona, od kojih je jedan ušao u sastav 6. istočnobosanske brigade, jedan je ostao u Sremu, a dva su se početkom novembra prebacila u istočnu Bosnu zajedno sa 6. brigadom.¹²⁴ Početkom 1942. u Vojvodini je bilo 5 NOP odreda; posle su formirana dva, ali je rasformirano 6, tako da je 1. novembra ostao samo jedan NOP odred (3. odred 3. operativne zone Hrvatske).

¹²³ Žarko Atanacković, *Vojvodina u borbi 1941—1945*, izdanje „Forum“, Novi Sad 1959, str. 56.

¹²⁴ Žarko Atanacković, *n.d.*, str. 118—119.

Kosovo

Težište rada partijskih organizacija na Kosovu bilo je i u 1942. godini usmereno na razbijanje iluzija dela albanskih masa o karakteru okupacije, borbu protiv šovinizma, popularisanje NOP-a, jačanje partijskih organizacija i dr. Ocenivši da je za razvoj oslobodilačke borbe od značajnog uticaja uvlačenje albanskih masa u NOP, Oblasni komitet je na savetovanju u Vitimirici 24. i 25. februara — pored ostalog postavio zadatak da se pristupi pripremama za formiranje NOP odreda sastavljenih naročito od Albanaca, a onda i kombinovanih sa drugim nacionalnim strukturama. Međutim, postojeći Metohijski pozadinski partizanski odred je u martu 1942. rasformiran. Na savetovanju Oblasnog komiteta krajem jula u Grboldna, kod Uroševca, ponovo je dat zadatak partijskim organizacijama da pojačaju rad među albanskim življem i da se stvore uslovi za formiranje partizanskih odreda u prvom redu od Albanaca kako bi njihova delatnost uticala na albanske mase da prilaze NOB-i.

Tito je, u ime Centralnog komiteta KPJ, u pismu od 22. septembra, Oblasnom komitetu KPJ za Kosovo i Metohiju kritikovao stavove Februarskog i Julskog savetovanja u vezi sa formiranjem partizanskih odreda u kome se one označavaju kao „oružana sila Partije” i naglasio da u partizanske jedinice treba da stupaju najšire mase bez obzira na nacionalnu i versku pripadnost, istakao značaj borbe protiv šovinizma i jačanja bratstva i jedinstva, nužnost rada u albanskim masama i formiranja NOO-a, postavio zadatak da se pristupi izvođenju akcija radi dobijanja oružja i municije i dr. Na bazi izvršenih priprema, 27. septembra u selu Ramnjanu kod Uroševca formiran je NOP odred „Zeinel Ajdini” jačine 13 boraca uglavnom Albanaca.¹²⁵ Pre toga, krajem avgusta 1942. formiran je kod Prištine Štab Kosovskog pozadinskog NOP odreda sa 5 bataljona, odnosno 20 četa i 1.230 boraca.¹²⁶ Formiranje ovih i drugih partizanskih jedinica na Kosovu imalo je veliki značaj za dalje jačanje oslobodilačke borbe.

ORGANI I JEDINICE VOJNOPOZADINSKE VLASTI U 1942. GODINI

Na osnovu iskustava iz 1941, narastanja NOP-a i potreba (pozadinskog obezbeđenja oružanih snaga, kao i sve većih slobodnih teritorija u 1942. godini, dolazi do bržeg razvoja organa i jedinica vojnopozadinskih vlasti. Gotovo u svim oslobođenim gradovima i većim mestima formiraju se komande mesta, u funkciji pozadinskih vojnih komandi, koje su i dalje imale primaran

¹²⁵ Ivan Antonovski, *Formiranje i razvoj jedinica i ustanova NOV na Kosovu i Metohiji u toku NOR-a 1941—1945*, VIG 1/1972, str. 81. Milutin Folić, *Narodnooslobodilački rat i revolucija na Kosovu*, „Komunist”, 6. novembar 1981.

¹²⁶ *Zbornik*, tom I, knj. 19, str. 53 i 167. Kosovski pozadinski partizanski NO odred u *Leksikonu NOR-a*, tom I, str. 543, spominje se da

zadatak da obezbede život i rad na oslobođenoj teritoriji i da se staraju o snabdevanju oslobodilačkih jedinica. Tamo gde nisu postojali NOO-i, do njihovog formiranja, komande mesta su obavljale i poslove organa narodne vlasti.¹²⁷ Radom komandi mesta rukovodili su štabovi partizanskih odreda, koji su ih i formirali.

Komandu mesta su obično sačinjavali komandant i njegov zamenik, a za sprovođenje odluka u život starao se njen izvršni organ — partizanska straža. Straže su formirane kao teritorijalne jedinice istovremeno kad i komande mesta i bile su jačine od desetine do voda i čete. Sačinjavali su ih omladinci, ljudi starijih godišta odnosno ono ljudstvo koje zbog opravdanih razloga nije moglo da bude u sastavu operativnih i partizanskih jedinica. Zadatake su dobijale od komandi mesta.

Na bazi dotadašnjih iskustava, Vrhovni štab je u martu 1942. odredio ustrojstvo i dužnosti partizanskih straža. U dužnosti partizanskih straža spadaju obavljanje svih poslova koji se odnose na mobilizaciju obveznika sa određene teritorije, prihvata, smeštaj i ishrana prolazećih jedinica, regulisanje i kontrola saobraćaja, privođenje sumnjivih lica, izdavanje objava za kretanje, pomoć NOO-ima u sprovođenju odluka, zaštita stanovništva i narodne imovine, organizovanje obaveštajne službe, službe veze i transporta i čuvanje poverenih stvari i lica. Straža je dobijala naziv prema mestu gde se nalazila, a imenovala ju je komanda mesta, odnosno partizanski štabovi ako komanda mesta nije formirana.

Stalni porast snaga NOP-a, stvaranje prostranih slobodnih teritorija i sve veći broj operativnih i partizanskih jedinica postavljali su zahteve organizovanijeg uređenja slobodne teritorije i bržeg oslobađanja štabova operativnih jedinica vojnopozadinske funkcije, što je našlo svoj izraz u daljoj izgradnji organa i jedinica vojnopozadinske vlasti kao sastavnog dela oružanih snaga. U tom smislu je Vrhovni štab 29. aprila 1942. izdao naređenje Glavnom štabu NOP odreda Crne Gore i Boke,¹²⁸ a 2. maja i Operativnom štabu za Hercegovinu¹²⁹ da pristupi formiranju komandi područja koje će na sebe preuzeti rešavanje svih pitanja u pozadini i rukovoditi komandama mesta. Shodno tom naređenju, na teritoriji Crne Gore se početkom maja formiraju dve komande područja — Durmitorska i Nikšićka, ali su one ubrzo prestale sa radom usled gubitka slobodne teritorije.

Prodorom grupe proleterskih brigada u zapadnu Bosnu i povezivanjem slobodne teritorije zapadne Bosne i Hrvatske, stvoreni su uslovi da se na toj teritoriji potpuno razviju organi i jedinice

je formiran 1941. Međutim, prema podacima general-majora Duška Lazića i recenziji Milutina Folica, koji je pregledao ceo tekst o oslobodilačkim jedinicama na Kosovu 1941—1945. godine, Kosovski pozadinski odred organizacijski je oformljen tek krajem avgusta 1942. iako su neke njegove jedinice postojale i pre toga u Prištini i okolnim selima.

¹²⁷ Košta Zrildć, *Razvoj vojnoteritorijalnih organa od početka NOR-a do bitke na Sutjesci*, VIG 2—3/1973, str. 75.

¹²⁸ *Zbornik*, tom II, knj. 3, str. 479—488.

¹²⁹ *Isto*, knj. 4, str. 19—20.

vojnopozadinske vlasti. Vrhovni komandant je početkom septembra 1942. naredio da se na oslobođenoj teritoriji odmah pristupi obrazovanju komandi područja, komandi mesta i partizanskih i seoskih straža.¹³⁰ Istovremeno je odredio strukturu i zadatke tih organa i jedinica.

Shodno tome, komande područja su se obrazovale na mobilizacijskom području jednog partizanskog odreda, sa jednim ili više srezova, što su određivali glavni štabovi ili operativni štabovi i štabovi zona. Komandu područja je postavljao navedeni štab, a sačinjavali su je komandant, njegov zamenik, koji je rukovodio ekonomskim odsekom, i pomoćnik komandanta, koji je odgovarao za politički i partijski rad. U komandi područja postojao je stalni vojni sud u sastavu: zamenik komandanta područja, komandant mesta ili njegov zamenik i treći član iz redova boraca. Zatim je u komandi područja postojalo pomoćno i tehničko osoblje.

Za svoj rad komande područja bile su neposredno odgovorne štabu koji ih je formirao, ali su istovremeno bile dužne da izlaze u susret „zahtevima operativnih trupa na svom području“. Kao izvršne organe, komande područja su imale komande mesta i partizanske straže a u njihovoj nadležnosti je bilo i imenovanje osoblja pomenutih organa.¹³¹

Prema pomenutoj naredbi Vrhovnog komandanta, zadaci komandi područja bili su sledeći:

„a) Mobilizacija ljudstva za NOP i DVJ i pozadinske vojne dužnosti;

b) staranje o ishrani, snabdijevanju i smještaju operativnih trupa i pozadinskih vojnih organa;

c) obrazovanje vojnih radionica i slagališta i rukovanje njima; organizovanje javnih radova u sporazumu sa NOO-ima;

d) sanitetska služba u pozadini, obrazovanje sanitetskih ustanova, rukovanje i staranje o njima;

e) uspostavljanje i regulisanje svih vrsta saobraćaja; staranje o transportu trupa i materijala;

f) staranje o redu i poretku na teritoriji područja; borba protiv pete kolone, izdajstva, panikerstva i sabotaža, protiv špijunaže i svakog oblika služenja neprijatelju; kontrola konfiskovane imovine narodnih neprijatelja; vršenje vojne sudske vlasti;

g) organizacija obavještajne službe;

h) postavljanje i kontrolisanje komandi mjesta i partizanskih straža;

i) održavanje tijesnog dodira i saradnje sa NOO-ima i staranje o provođenju u djelo odluka ovih odbora.“¹³²

¹³⁰ Zbornik, tom II, knj. 6, str. 34—39.

¹³¹ Izuzetak je bio na (Kordunu i u Lici, gde su u sastavu komande kordunaškog i ličkog vojnog područja formirana tri partizanska bataljona s ciljem da borbenim dejstvima obezbjeđuju slobodnu teritoriju. Međutim, to nije dugo potrajalo. Naredbom Štaba 1. operativne zone Hrvatske od 27. oktobra 1942, od ovih tri bataljona formiran je Kordunaški NOP odred. *Hronologija*, str. 360—361.

¹³² Zbornik, tom II, knj. 6, str. 34—39.

Zadaci komandi mesta bili su skoro isti kao i komandi područja, s tom razlikom što su komande mesta imale još i zadatak da „kontroliraju kretanje građana i vojnika u pozadini, vrše hapšenja i izvršuju presude vojnih sudova“, da izdaju legitimacije i objave za kretanje, dok se zadaci partizanskih straža nisu razlikovali od onih određenih naredbom iz marta 1942.

Formiranjem Livanjskog vojnog područja sredinom avgusta, otpočeo je širi proces osnivanja organa vojnopozadinske vlasti na oslobođenoj teritoriji. U toku septembra i oktobra formirano je Drvarsko, Banijsko, Ličko, Kordunaško, Splitsko, Podgrmečko i Primorsko-goransko vojno područje, tako da je do 1. novembra bilo formirano ukupno osam vojnih područja.

Uporedo sa izgradnjom organa vojnopozadinske vlasti dograđuje se i vertikalna upravna struktura. U sastavu Vrhovnog štaba u oktobru 1942. formiran je Privremeni upravni odsek, sa zadatkom kontrole i rukovođenja radom organa vojnopozadinske vlasti i narodnooslobodilačkih odbora.¹³³ Sa istom namenom su u okviru glavnih i operativnih štabova pojedini članovi štaba bili zaduženi za rad sa organima vojnopozadinske vlasti.

Iskustva stečena u izgradnji i radu organa i jedinica vojnopozadinske vlasti u 1942. godini preneti su u sve krajeve Jugoslavije i poslužila su za njihovu dogradnju u narednom periodu.

RAZVOJ RODOVA I SLUŽBI

Jedna od značajnih karakteristika oružanih snaga NOP-a u 1942. godini bila je u tome što su se sada šire počele razvijati jedinice rodova i službi.

Početkom 1942. u brigadama i partizanskim odredima bilo je više artiljerijskih oruđa, tako da se u tom periodu počinju formirati prve artiljerijske baterije i divizioni. Statutom proleterskih brigada predviđeno je da u svakoj brigadi može biti formirana prateća četa od više mitraljeskih vodova, koliko ima bataljona, od voda lakih i voda teških minobacača, da se mogu formirati i artiljerijske jedinice od pojedinih oruđa i baterija, do jednog divizion, s tim da baterija može imati četiri oruđa, a divizion tri baterije ili 12 oruđa.¹³⁴ Međutim, zbog nedostatka artiljerijskog oruđa u prvoj polovini 1942. u brigadama i partizanskim odredima, u sastavu prateće čete, formiraju se topovska odeljenja ili postoje samostalna topovska odeljenja ili vodovi neposredno pod komandom štaba brigade, odnosno štaba partizanskog odreda.¹³⁵ Prvi artiljerijski divizion osnovan je u oktobru

¹³³ Isto, str. 34—39.

¹³⁴ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 134—137.

¹³⁵ Kada je 21. decembra 1941. formirana 1. proleterska NOU brigada, u svom sastavu je u četiri pratećih oruđa imala minobacački vod i samostalni topovski vod sa oruđima 37 mm sistema „Pito“. U 2. proleterskoj brigadi od zaplenjenih minobacača 81 mm i topa 37 mm formirana je četa pratećih oruđa.

1942. pri Glavnom štabu Hrvatske, koji je po delovima pridavan brigadama za podršku.¹³⁶

U direktivi Vrhovnog štaba od 18. oktobra 1942. za napad na Bihać, -upućenoj Operativnom štabu za Bosansku krajinu, podvlači se neophodnost angažovanja celokupne artiljerije i da se pri sastavljanju plana operacije sačini i plan upotrebe artiljerije.¹³⁷ Na osnovu toga, privremeno je oformljen mešoviti artiljerijski divizion sastavljen od haubične baterije (3 haubice 100 mm) i brdske baterije (4 oruđa 75 mm), što je kasnije postala praksa pri izvođenju većih operacija.

Prva artiljerijska oruđa — koja u 1942. dobijaju brigade i neki partizanski odredi — bili su uglavnom protivtenkovski topovi 37, 45, 46 i 47 mm. Ova oruđa su se najviše upotrebljavala za neutralisanje vatrene tačke neprijatelja, tučenje bunkera i drugih -utvrđenih objekata, pratila su pešadiju u napadu i odbrani, često i u zasedi. Ono malo protivtenkovskih topova nije moglo zadovoljiti potrebe jedinica, pa su povremeno za borbu protiv tenkova korišćeni i topovi poljske artiljerije, a najviše su se koristile benzinske flaše i protivtenkovske mine, rušene su komunikacije i pravljene raznovrsne protivtenkovske prepreke.

S formiranjem brigada počinju se javljati i inženjerske jedinice. Statutom proleterskih brigada predviđeno je da se pri štabu svake brigade može formirati pionirski vod od pionirske i minerske desetine. Početkom marta 1942. Vrhovni komandant naređuje da se formira Pionirsko odeljenje Vrhovnog štaba i pionirske jedinice u brigadama. Zadatak pionirskih jedinica je bio da „kao stručne jedinice učestvuju u razaranju komunikacija (železnica, drumova) i da budu sposobne da omoguće prelaz preko reka pomoću plovnihi mostova za najveće opterećenje”.¹³⁸ Na osnovu naredbe Vrhovnog štaba, a prema materijalnim i drugim mogućnostima, tokom 1942. postepeno se u brigadama i u drugim jedinicama formiraju inženjerski vodovi i čete.¹³⁹ Od Pionirskog odeljenja pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, početkom novembra 1942. osnovana je Pionirska četa Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba.

U -sastavu inženjerije tokom 1942. formiraju se posebne diverzantske jedinice sa zadatkom rušenja objekata na komunikacijama, naročito železničkih, uništavanja industrijskih i drugih objekata, izvođenja diverzija na moru i u priobalnom pojasu itd., kako bi se olakšala aktivnost operativnih i partizanskih jedinica, a istovremeno paralisala dejstva okupatorskih i kvislinških for-

¹³⁶ *Artiljerija u NOR-u* (Zbirka članaka), VIZ, Beograd 1962, str. 353.

¹³⁷ To je prvi dokument Vrhovnog štaba u kojem se govori o upotrebi artiljerije kao roda. Arhiv VII, k. 161/A, reg. br. 6—6, 12/7, 47/5, 52-2.

¹³⁸ *Zbornik*, tom II, knj. 3, str. 194—197.

¹³⁹ Pionirski vod imale su, pored ostalih, 1. proleterska, 3. sandžačka i 5. crnogorska proleterska i 5. kordunaška brigada. Isti takav vod bio je u aprilu 1942. u Krajiškom bataljonu 1. krajiškog NOP odreda. U Grupi NOPO Like oformljena je (mart 1942) Tehnička četa od 2 minerske voda i tehničke radionice, oko 55 boraca i rukovodilaca. U 2. opertivnoj zoni Hrvatske u septembru je obrazovana pionirska četa. Takva četa bila je u oktobru 1942. i pri štabu 1. operativne zone Hrvatske.

macija. Na području Hrvatske početkom 1942. formirano je sedam diverzantskih četa, svaka sa oko 50 boraca, sve pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, u čijem sastavu je i Diverzantska sekcija.¹⁴⁰ U Sloveniji se formiraju diverzantski (minersko-sabotažni) vodovi, prosečne jačine 20 boraca. U pojedinim brigadama osnovane su minerske desetine u sastavu pionirskog voda, kako je regulisano Statutom proleterskih brigada, a negde su bili i diverzantski vodovi sa osnovnom namenom za vršenje diverzantsko-minerskih zadataka.

Pojedine oslobodilačke jedinice su imale u svom sastavu i tenkove. Od zaplenjena dva tenka u borbama na Ljubovu, januara 1942, osnovan je tenkovski vod Štaba Grupe NOP odreda Like, koji je kasnije imao tri tenka. Tenkovski vod imao je i 2. krajiški NOP odred, koji je u maju 1942. kod Bosanske Dubice zaplenio 2 italijanska tenka „fiat“. Tako je do kraja 1942. najveća organizacijska tenkovska jedinica bila — tenkovski vod, iz kojeg će se u toku narednog perioda razviti tenkovske čete i bataljoni.

Formiranje prvih brigada, jedinica i organa vojnopozadinske vlasti i operativnih štabova (zona), postojanje sve većeg broja partizanskih odreda i, uopšte, razvoj narodnooslobodilačkog rata u 1942. godini — tražili su redovnije i sigurnije veze na svim nivoima komandovanja i rukovođenja. Statutom brigada predviđeno je da se u štabu brigade i partizanskog odreda formira vod za vezu od kurirskog (skijaškog), telefonskog i radio-odeljenja.¹⁴¹ Istovremeno je regulisano da se jedinice službe veze formiraju na jedinstvenim načelima. Tako su sve brigade i najveći deo partizanskih odreda 1942. u svom sastavu imali vodove za vezu, kao posebne jedinice, ali ne svuda istog sastava. Negde u vodovima za vezu nije bilo radio-desetine, što je predviđao Statut brigada, jer su nedostajala radio-sredstva, ali su postojale kurirske, ponegde i signalne desetine. Za stručno rukovođenje jedinicama službe veze još nisu bili predviđeni posebni rukovodeći organi, nego su njima rukovodili štabovi i komande, odnosno komandanti i komandiri. U drugoj polovini 1942, s obzirom na razvoj oružane borbe, nametnula se potreba da se pri štabovima brigada, operativnih zona, grupa partizanskih odreda i u nekim komandama područja formiraju rukovodeći organi službe veze, koji su se najčešće zvali referenti za vezu, posle načelnici veze, odnosno odseci i odeljenja za vezu. Veliki problem bili su kadrovi, koji su odabirani između boraca koji su u kraljevskoj jugoslovenskoj vojsci služili u jedinicama za vezu, odnosno koji su bili poštanski ili železnički službenici, a obuka je izvođena u intervalima između borbi.

Statutom proleterskih brigada predviđeno je da se u svakoj brigadi formira konjički vod od 30 konjanika. Jedino je u

¹⁴⁰ Ivan Hariš Gromovnik, *Dnevnik diverzantskih akcija u Hrvatskoj*, Zagreb 1977, str. 14—17.

¹⁴¹ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 136. Mirko Četković, *Veze u NOR-u 1941—1942*, VIZ, Beograd 1976, str. 344—361.

aprilu 1942. postojao Konjički vod pri Savinjskom partizanskom odredu (Slovenija), kasnije Konjički eskadron pri Štabu 3. operativne zone Slovenije.¹⁴²

Iskustva su ukazivala na potrebu izgradnje efikasnije organizacije pozadinskog obezbeđenja, odnosno intendantskog poslovanja. U tom cilju, ubrzo posle formiranja 1. proleterske brigade, januara 1942, pri Vrhovnom štabu formirana je Glavna intendantura NOP i DVJ i propisana je tablica sledovanja.¹⁴³ Glavna intendantura je imala zadatak da snabdeva jedinice NOP i DVJ hranom, odećom, obućom i ostalim. Ona je, takođe, imala zadatak da organizuje radionice za proizvodnju vojne opreme, farme za stočnu proizvodnju i sopstvene magazine.

Snabdevanje se i dalje vršilo od naroda, koji je svoje dobrovoljne priloge davao u naturi ili u novcu preko narodnooslobodilačkih fondova pri NOO-ima, zatim kupovanjem za gotov novac, rekvizicijom, konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja, iz radionica za izradu opreme. Rekvizicija je primenjivana samo izuzetno. Konfiskacija je bila stalna mera protiv narodnih neprijatelja, kojima se u korist naroda oduzimala sva pokretna i nepokretna imovina, na osnovu rešenja vojnih vlasti ili sudova. Od konfiskovanih stvari Glavna intendantura je uzimala ono što je za potrebe vojske, a ostalim količinama raspolagala je vojno-pozadinska i narodna vlast.

Jedinice u neposrednoj blizini Vrhovnog štaba su svoje potrebe trebovale od Glavne intendanture, a u slučaju pokreta ili drugih okolnosti, nabavke su vršile preko intendanata, što je praktikovano za sve jedinice koje su bile udaljene od Vrhovnog štaba. Pojedinci nisu imali prava da bez dozvole bilo šta kupuju za svoj novac, a najstrože je bilo zabranjeno vršenje rekvizicije ili konfiskacije, posebno nabavljanje alkoholnih pića. Vrhovni štab je tada izdao tablicu sledovanja dnevnog obroka pripadnika oslobodilačkih jedinica u hlebu, mesu, krompiru, masti ili maslu i drugim potrebama.

Organizacija intendantske službe u brigadama je regulisana prema Statutu: svaka brigada imala je svoju komoru (konjsku, kolsku ili motorizovanu), koja se sastojala iz onoliko odeljenja koliko je bilo bataljona, tako da su bataljone mogli da prate njihovi komorski delovi.¹⁴⁴ Brigadna komora je obavljala celokupnu transportnu službu brigade. Trupna komora u brigadama, pored ostalog, imala je radionice za opravku obuće i odeće i potreban broj majstora, bravara ili kovača, koji su se starali o ispravnosti naoružanja, tako da je artiljerijsko-tehnička služba tada bila u sastavu intendanture brigade. U štabu brigade nalazio se intendant koji je rukovodio celokupnom pozadinskom službom. Intendantska služba u partizanskim odredima bila je na sličan način organizovana.

Glavna intendantura Vrhovnog štaba preuzela je na sebe organizovanje transporta materijalnih i borbenih potreba za život i

¹⁴² *Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 569.

¹⁴³ *Zbornik*, tom II, knj. 2., str. 237—242.

¹⁴⁴ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 136—137.

dejstvo jedinica na frontu i u pozadini. Ona je raspolagala zaplenjenim vozilima i onima koja su mobilizacijom prikupljena od stanovništva. Statutom je regulisano da svaka brigada — prema mogućnostima i potrebama — može formirati motomehanizovane jedinice za prebacivanje boraca i materijalnih sredstava, kao i da u komori može imati konje, kola i automobile.¹⁴⁵ Istovremeno, organi vojnopozadinske vlasti — samostalno ili u saradnji sa organima narodne vlasti — organizovali su transport za potrebe brigada, partizanskih odreda i stanovništva. U tu svrhu formiraju se transportne jedinice, ponajviše od sredstava mobilisanih od stanovništva ili zaplenjenih od neprijatelja, koriste se sve vrste transporta: kolski, automobilski, železnički (gde postoji železnička pruga), pomorski i rečni. Javljaju se i prve auto-jedinice. Najpre je u avgustu 1942. formirana Auto-četa Vrhovnog štaba, koja je radila za potrebe Glavne intendanture.

Dalje dograđivanje pozadinskog obezbeđenja vršeno je u skladu s naredbom Vrhovnog štaba 13. septembra 1942, kada je osnovan Ekonomski odsek VŠ "koji snabdeva vojsku hranom, odećom, obućom i ostalom spremom".¹⁴⁶ Jedinice koje se nalaze dalje od Vrhovnog štaba i nisu u mogućnosti da se snabdevaju preko Ekonomskog odseka, predviđeno je da se snabdevaju prema datim uslovima (pomoć od naroda uaturi i novcu, kupovanje za gotov novac, rekvizicija, konfiskacija imovine narodnih neprijatelja) preko svojih intendantata, koristeći za to organe vojnopozadinske vlasti i pomoć NOO-a. Data je i nova tablica sledovanja hrane za pripadnike NOP i DVJ.¹⁴⁷

U prvim proleterskim udarnim brigadama osnivaju se brigadni sanitet i bolnica, u nekim brigadama — bolnica i previjalište, pa i mobilne hirurške ekipe.¹⁴⁸ Za rukovođenje zdravstvenom službom u brigadi i neposredno pružanje sanitetske pomoći postojali su rukovodilac saniteta u brigadi i referenti saniteta u bataljonima i četama. U nekim brigadama (npr. u 1. krajiškoj brigadi, avgusta 1942. postojali su referent saniteta brigade i brigadna ambulanta koja je u borbi razvijala centralno brigadno previjalište, a u bataljonima pokretna bataljonska ambulanta koja je razvijala bataljonsko previjalište, dok je u četi postojala grupa bolničara i nosača ranjenika koji su razvijali četno previjalište. Nešto drugačije bila je organizovana sanitetska služba u partizanskim odredima i vojnim područjima. Oni su mogli imati jednu

¹⁴⁵ Obično je u svakoj četi postojao ekonom, pored ekonomata 1—2 kuvara i nekoliko transportnih kola. U bataljonu je bila trupna komora gde su se čuvale rezerve hrane, odeće, obuće i municije, a na čelu je bio intendant bataljona.

¹⁴⁶ *Zbornik*, tom II, knj. 6, str. 103.

¹⁴⁷ Dnevni obrok za jednog borca iznosio je tada 600 g hleba, 300 g mesa, 500 g krompira ili kupusa ili 150 g pasulja, 10 g masti ili 200 g suvog mesa, odnosno 150 g slanine i 10 g duvana ili 10 cigareta.

us prilikom formiranja u junu 1942, 4. proleterska crnogorska brigada imala je rukovodioca saniteta brigade (lekar), upravnika bolnice (lekar), pomoćnika upravnika bolnice (medicinar), 17 bolničarki i drugo osoblje, a u bataljonu i četama postojao je referent saniteta. Blažo Janaković, *Četvrti proleterska crnogorska brigada*, VIZ, Beograd 1975, str. 14.

ili više bolnica, u bataljonima ambulate, što je zavisilo od kadrovskih mogućnosti.¹⁴⁹ Prva veća sanitetska jedinica pojavila se u julu 1942. u 3. operativnoj zoni Hrvatske, gde se pri partizanskim odredima formiraju bolničke čete, sastavljene od vodova, a svaki vod imao je po dve desetine za prenošenje i zaštitu ranjenih i bolesnih boraca.¹⁵⁰ U Ličkom vojnom području 1. operativne zone Hrvatske postojali su referent saniteta, 1. i 2. partizanska bolnica, centralna apoteka i 9 partizanskih ambulanti, čime su bile zadovoljene potrebe trupne i pozadinske sanitetske službe.¹⁵¹

Do kraja 1942. vladala je velika neujednačenost u organizaciji sanitetske službe i sanitetskih jedinica u brigadama, partizanskih odredima i organima vojnopozadinske vlasti. O tome je bilo reči na 1. kongresu partizanskih lekara u Bosanskom Petrovcu (25—27. septembra 1942), gde je potekla ideja o izgradnji jedinstvene sanitetske službe i osnivanju jedinstvenih sanitetskih jedinica, što je ozvaničeno Statutom sanitetske službe NOV i POJ u novembru 1942.

U sastavu sanitetske službe bile su i veterinarske ustanove koje se dalje razvijaju, što je bilo uslovljeno povećanim brojem kopitara. Pri Komandi mesta Foča, u martu 1942. postojao je veterinarski referent, stručni rukovodilac partizanskih stočnih farmi obrazovanih u Crnoj Gori. U zapadnoj Bosni, u komandama mesta i područja organizovano je šest veterinarskih ambulanti koje su se starale za zdravstvenu negu stoke u brigadama i partizanskim odredima.¹⁵²

Za dalji razvoj obaveštajne službe i službe bezbednosti od posebnog značaja je bilo Uputstvo Vrhovnog štaba NOP i DVJ 6. maja 1942, u kojem se precizira organizovanje obaveštajne službe u partizanskim i narodnooslobodilačkim dobrovoljačkim jedinicama: „U štabovima proleterskih brigada, partizanskih i (dobrovoljačkih odreda treba odrediti najpouzdanijeg druga, obavezno člana KPJ, kao odgovornog za organizaciju i funkcionisanje obaveštajne službe u njegovim jedinicama i na terenu. Ovaj drug podnosi izveštaj o svom radu samo svome štabu brigade, odnosno štabovima odreda i direktno, preko naročito pouzdanih kurira, Vrhovnom štabu. Drugovi odgovorni za obaveštajnu službu u glavnim štabovima i štabovima brigada i odreda imaju odrediti, oslanjajući se na pomoć partijskih organizacija, svoje obaveštajce u svim nižim vojnim jedinicama i na terenu na kojem odred dejstvuje u sporazumu sa partijskom organizacijom na terenu.”

¹⁴⁹ U Lici je sredinom 1942. svaki partizanski odred imao po jednu bolnicu i referenta saniteta odreda, svaki bataljon svog bolničara koji je rukovodio bataljonskom ambulantom, a u borbi su razvijali bataljonsko previjalište, dok je u svakoj četi postojao četni bolničar, a za vreme borbe razvijao je i rukovodio četnim sanitetskim punktom. *Zbornik sanitetskih dokumenata*, Beograd 1967, tom VI, str. 11—13.

¹⁵⁰ Arhiv VII, k. 1481, br. reg. 54-1/3 i 55-1/3.

¹⁵¹ Arhiv VII, k. 1907, reg. br. 3/1-2.

¹⁵² *Vojna enciklopedija*, tom X, str. 455.

U Uputstvu se ukazuje i na to »da obaveštajna služba mora biti strogo zakonspirisana, da se radi prikupljanja podataka mogu upotrebiti najrazličitija sredstva, da treba „brižljivo prikupljati podatke o neprijateljskim snagama, njihovom rasporedu i namerama, kao i pravcima kretanja, utvrđenjima, oružju, moralu, mogućnostima i izvorima ishrane, itd.“, da treba „brižljivo prikupljati sve podatke o neprijateljima narodne borbe na terenu odreda, o tome gde se nalaze, šta rade itd...“¹⁵³ Imajući u vidu kakve posledice mogu izazvati propusti u obaveštajnom radu, Vrhovni štab ukazuje na potrebu bolje organizacije prikupljanja podataka o neprijatelju: „Mnogi naši napadi na neprijatelja propadali su ili su dali slabe rezultate samo zato što se, usled nepoznavanja neprijateljevog terena, nije mogla očuvati tajnost kretanja naših trupa. Mnogo puta propuštena je prilika za napad na neprijatelja samo usled nemanja nikakvih ili usled dobivenih lažnih podataka o snagama neprijatelja i njihovom rasporedu. Nije redak slučaj da pojedinci, pa i štabovi u celini, podnesu netačne izveštaje o neprijatelju. Na osnovu takvih izveštaja nikad se ne mogu doneti pravilni zaključci o vojnoj situaciji i izdati potrebne naredbe. .. radi čega moraju se hitno preduzeti mere za otklanjanje ovih nedostataka. . .“¹⁵⁴

U štabovima partizanskih odreda u Srbiji, na primer, određeno je jedno lice, odgovorno za obaveštajnu službu u celini. U Hrvatskoj se u štabovima pojavljuju dva lica: informativni oficir i oficir obaveštajne službe; prvi se bavi proučavanjem oružanih snaga neprijatelja, a drugi obaveštajnim i kontraobaveštajnim radom. Dalji koraci na poboljšanju obaveštajne i bezbednosne službe učinjeni su u jesen 1942. U oktobru je osnovan Privremeni upravni odsek pri Vrhovnom štabu, koji je — pored ostalih zadataka — radio i na „organizaciji službe bezbednosti pozadine oslobođenih teritorija“. Posle toga, naredeno je da se na celoj teritoriji formira jedinstvena obaveštajna služba, što je i učinjeno u narednom periodu.¹⁵⁵

U sklopu organizacionih mera — koje je krajem 1941. i početkom 1942. preduzeo Vrhovni štab NOPOJ radi daljeg jačanja i učvršćivanja jedinica — ibili su prvi propisi koji su se odnosili na organizaciju vojnog sudstva. Naređenjem Vrhovnog štaba od decembra 1941. formiraju se vojni sudovi od tri lica u svim partizanskim odredima i proleterskim brigadama — „ukoliko to već nisu učinile“. Vojni sudovi su bili nadležni za vojna i civilna lica koja su okrivljena za špijunažu, izdaju narodne borbe, dezertstvo, pljačku.¹⁵⁶

Najznačajniji dokument koji propisuje unutrašnji život u jedinicama, rešava organizaciona pitanja i reguliše rukovođenje

¹⁵³ Zbornik, tom III, knj. 3, str. 155—158.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ Leo Geršković, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Beograd 1948, str. 87. Arhiv VII, k. 5, br. reg. 18/1.

¹⁵⁶ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 114.

i disciplinska pitanja, kao i formiranje stalnih vojnih sudova — bio je Statut proletherskih brigada. U njemu, se pored ostalog, podvlači da je „disciplina u brigadama gvozdена“, da je to „sapio-disciplina zasnovana na svesti i političkom uverenju svakog pojedinog borca“, da se „ona zasniva na dubokom uverenju čitavog kolektiva kao celine, da je takva disciplina neophodno nužna radi uspešne borbe protiv svih neprijatelja. Temelj takve discipline je bezgranična ljubav za pravednu stvar radnog naroda grada i sela“. Statut sadrži i stavke o „strogom i bezuslovnom izvršavanju svih naređenja vojnih starešina i političkih rukovodilaca“. U Statutu se razrađuju odnosi u jedinicama — „pravi drugarski odnosi, a u stroju i službi treba da vlada pravi vojnički duh ..“. Određena je nadležnost štabova po pitanju discipline, gde se kaže da su „štabovi čuvari discipline“. Zatim se govori o ustrojstvu vojnih sudova: „Pri štabovima brigada formiraju se stalni vojni sudovi od 3 lica, i to: zamenik političkog komesara, zamenik komandanta i jedan član Partije iz redova boraca. Ako bataljoni deluju odvojeno od brigade i samostalno, onda se i kod njih formiraju vojni sudovi od 5 lica. Ovi vojni sudovi nisu stalni već povremeni..“¹⁵⁷ Prema tome, Statut predstavlja kratak kodeks organizacijskih, disciplinskih i vojnospudskih propisa, po kojim se postupalo u jedinicama NOP i DVJ i koji su odigrali značajnu ulogu u regulisanju života oslobođilačkih jedinica.

Dalja dogradnja organizacije života i reda na oslobođenoj teritoriji regulisana je naredbom Vrhovnog štaba o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti — komandi područja i komandi mesta. Pred komande područja su postavljeni zadaci koji se tiču staranja o redu i poretku na oslobođenoj teritoriji i, posebno, organizaciji vojnospudske vlasti. Pri komandi područja formira se stalni vojni sud (zamenik komandanta područja, komandant mesta ili njegov zamenik i treći sudija uzet iz redova partizana neke udarne jedinice ili partizanske straže). Komande mesta, pored ostalog, imale su zadatak da kontrolišu kretanje vojnika i građana u pozadini, izdaju legitimacije i objave za kretanje, dok partizanske straže održavaju red i poredak na svom rejonu i time oslobađaju operativne i partizanske jedinice tih zadataka.

IV

Naređuje se svim narodnooslobodilačkim odredima Jugoslavije i proletherskim brigadama da, ukoliko to već nisu učinili, odmah formiraju pri svojim štabovima *VOJNE SUDOVE* od tri lica.

1. Pod vojne sudove spadaju lica:

- a) okrivljena za delo špijunaže;
- b) za delo izdaje narodne borbe;
- v) za dezerterstvo;
- g) za pljačku i ubistva;
- d) za ometanje vojnih jedinica pri izvršenju njihovih zadataka.

¹⁵⁷ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 135.

Врховни Штаб
Н.О.П.Д.В.
Југославије
22 јуни 1942
8.00

45
2 В 1

6911

З А П О В Е С Т

Секција: Гацино, Сарајево и Коњиц 1: 100.000

О непријатељу нема наших података.

Покрет наших снага однеће 23 јуна 1942 године. У том циљу

НАРЕЂУЈЕМ

1/ I Бригада прикупља се до пред крај 23 текућег месеца око које 12 а југо-источно од ове које/ове места ч.нази се око 2 километра јужно од села Јакопа/.Обезбеђујуће делове истурити на Велики Рат, као и на Каћуни јужно око које 1405.

Пре доласка Главине на назначену просторију потребно је раније упутити јужне чете да растерају четничке заседе на том правцу и обезбеде избијање и проматрај Главине.

Правца кретања до наведене просторије измијати. Изгледа да би бие на још правца кретања: Забретин, Вилеж, Јушке Воде, Ошви До, село Јелавца. Благоуспешно путавање пронаћи.

2/ III Бригада прикупља се позади, јужно од I Бригаде на просторији око које 1151.

Долзак на ову просторију правцем: Грмичи, Врбница, Валиновца, Вилеж, Јушке Воде, Ошви До. Дужина марша око 9 часова, па према томе подесити час поласка.

По доласку на просторију око које 1151 потребна су мања обезбеђења у правцу села Јелавца, преко које 1221.

3/ II Бригада прикупља се до краја 23 текућег месеца око које 1167 километар и по западно од села Врбије/.Обезбеђења истурити: једну чету на које 1132, мањи део, до једног вода, на Ђурово Врло, а једну чету на које 1090-која је из од села Јелавца.

Правца кретања на ову просторију: Врбница-Валиновца-Дуг-које 1313 Јушке Воде-Ошви До-Мачица Часна-које 1109-које 1137-које 1167. Дужина марша око 8 часова, према чему и подесити час поласка.

Истим правцем, а позади II Бригаде, кретаће се наш Штаб. Бригада ће за назначени правца кретања упутити до 7 часова 23 текућег месеца две путавање у Штаб.

13/ Знаци распознавања: 28 јуни: бичач-Бућони; 24 јуни: сабла-Сарајево; 25 јуни: дугме-дурмитор; 26 јуни: затварач-Зајечар; 27 јуни: пушка-Параћин; 28 јуни: вајина-Ваосац; 29 јуни: кова-Коњиц; 30 јуни: цинток-Цинот.

Видни знак: ватре, мањке црвеним барјаком у кругу око главе, излизам цуане у мис с наметеном на јакном на цев.

14/ Пре излизам и -обезбеђења сами команданти регулираће на терану.

15/ При преласку пута код Калиновика обезбедити се балим бојним заседама улашени од места прелаза до 500 метара. По прелазу излизам оведања ће се свити на заседа.

КОМАНДА

Tito

Fotokopija dela zapovesti vrhovnog komandanta J. B. Tita za pokret proleterskih brigada u zapadnu Bosnu, napisana 22. juna 1942. godine.

2. Vojni sudovi sude kako vojnim tako i civilnim licima okrivljenim za gornja dela.

ZA VRHOVNI ŠTAB
KOMANDANT NOP i DV JUGOSLAVIJE
TITO s. r.

Naredba vrhovnog komandanta J. B. Tita o ustrojstvu vojnih sudova u oslobodilačkim jedinicama. Bilten Vrhovnog štaba, decembar 1941—januar 1942. broj 12—13.

KARAKTERISTIKE RAZVOJA ORUŽANIH SNAGA U 1942. GODINI DO FORMIRANJA NARODNOOSLOBODILACKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Razvoj oružanih snaga u 1942. do formiranja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije može se podeliti u dve etape. Prva etapa se, manje-više, poklapa sa prvom polovinom godine i karakteriše se naporima najvišeg vojnog i političkog rukovodstva NOP-a, posebno Vrhovnog komandanta, na učvršćenju postojećih oslobodilačkih jedinica — partizanskih odreda i formiranju većeg broja pokretnih snaga — udarnih jedinica, četa i bataljona, kao preduslova za stvaranje proletherskih i udarnih brigada. Tito je 31. marta Operativnom štabu za Bosansku krajinu pisao: „Stvorite što više pokretnih, udarnih bataljona, odabirajući za ove jedinice valjan starješinski kadar. . . Dokle god ne budete imali pokretnih udarnih jedinica vi se nećete moći staviti na čelo događaja, nego ćete ići za njima. . . Što prije formirajte omladinske čete i bataljone. . .”¹⁵⁸ Do početka juna 1942, pored tri proletherske brigade, formirano je oko 60 udarnih, dva proletherska i četiri omladinska bataljona, što je činilo značajnu snagu NOP-a i stvorilo uslove da se od sredine 1942. formira više narodnooslobodilačkih brigada. U istom periodu stvoreno je više jedinica (sedam odreda i nekoliko drugih jedinica) narodnooslobodilačke Dobrovoljačke vojske Jugoslavije kao izraz širine političke platforme NOP-a.

Druga etapa u razvoju oružanih snaga NOP-a u 1942. godini obuhvata period od sredine 1942. do formiranja NOVJ, tj. do 1. novembra 1942. Ona se karakteriše daljim usponom NOP-a i naglim izrastanjem oružanih snaga, iznad svega operativnih jedinica — brigada. Od početka 1942. formirano je 28 narodnooslobodilačkih brigada, što je predstavljalo solidnu osnovu za dalju izgradnju vojne organizacije NOP-a. Brigada je bila osnovna i glavna jedinica oružanih snaga NOP-a, preko koje je vrhovno komandovanje rešavalo osnovna pitanja rata i revolucije u ovom periodu. U sastavu NOVJ 1. novembra 1942. bilo je 28 brigada, jedna je brigada (1. štajerska) rasformirana, jedna je (1. proletherska) prešla iz 1941.

¹⁵⁸ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom IX, str. 172.

Bitna karakteristika oružanih snaga NOP-a je u tome što se sada uporedo razvijaju dva dela oružanih snaga — teritorijalni i operativni (manevarski) deo, koji se dopunjuju i čine celovit sistem. Teritorijalni deo oružanih snaga — partizanski odredi i grupe odreda sa prvim organima vojnopozadinske vlasti, pretodio je naglom povećanju operativnih jedinica, koje postaju okosnica ratne veštine NOP-a.

Pod neposrednim Titovim rukovodstvom osnovane su prve proleterske brigade kao uzor ostalim brigadama. Može se konstatovati da je sa formiranjem 1. proleterske i ostalih prvih brigada započeo proces izrastanja operativne vojske u snažnu silu NOP-a, čime su stvoreni uslovi oživotvorenja originalne Titove strategije o stvaranju regularne armije. U koncipiranju i realizaciji te strategije „Titova stvaralačka misao dostigla je najviši domet..”,¹⁵⁰

III

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije ustanovljava kao najveće priznanje za borce, komandire, komandante i političke komesare, koji se svojim junaštvom i požrtvovanošću u Narodnooslobodilačkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika naročito istaknu — zvanje *NARODNOG HEROJA*. Ovo zvanje dodeljuje borcima samo Vrhovni štab.

ZA VRHOVNI STAB
KOMANDANT NOP i DV JUGOSLAVIJE
TITO s. r.

Naređenje Vrhovnog štaba o ustanovljavanju zvanja narodnog heroja. Bilten Vrhovnog štaba broj 12—13, decembra 1941—januar 1942. godine.

POGINULI SMRĆU NARODNOG HEROJA

U borbi protiv okupatora i njegovih domaćih slugu poginuli su već mnogi naši najbolji borci.

U Hrvatskoj su, između ostalih, poginuli drugovi: Kraš Josip i Marko Orešković, članovi CK KPH i vođe partizanskog pokreta u Hrvatskoj. Smrću druga Kraša i Marka Oreškovića radnička klasa i čitav hrvatski narod gubi svoje verne i nenadoknadive borce.

Za vreme okupatorske ofanzive u Srbiji, meseca novembra, poginuli su, između ostalih, herojskom smrću drugovi: Dušan Jerković, komandant Užičkog NOPO; Ratko Mitrović, polit-komesar čačanskog odreda; Vukota Dabić, komandant mesta u Užicu; Dušan Višić, politički komesar Užičkog NOP bataljona; Andrija Đurović, komandant Užičkog radničkog bataljona.

Poginuli su smrću heroja mnogi sinovi crnogorskog naroda, među kojima i Aleksa Đilas, član Štaba Komskog NOPO, jedan od najhrabrijih crnogorskih partizana.

„Poginuli smrću narodnog heroja”
(Bilten VŠ 12—13, 1941—1942.)

¹⁶⁹ Edvard Kardelj, *Tito i jugoslovenska socijalistička revolucija*, Beograd 1977, str. 122.

Veliki značaj u razvoju oružanih snaga u ovom periodu imala je Titova orijentacija na formiranje proleterskih, udarnih i omladinskih bataljona, bilo da su oni nastajali kao samostalne jedinice ili u sastavu brigada ili partizanskih odreda.

Proleterski bataljoni — obično su bili samostalni — formirani su od najboljih boraca i starešina, pretežno članova Partije i SKOJ-a. Njihova pojava i borbena dejstva imali su veliki politički i vojni značaj. Od tih jedinica načelno su formirane proleterske i druge narodnooslobodilačke brigade. Samostalni proleterski bataljoni postojali su samo u toku 1942, jer se kasnije naziv „proleterska“ dodeljivao samo brigadama za izuzetne zasluge u borbi.

Udarni bataljoni osnivani su kao samostalne jedinice ili u sastavu partizanskih odreda i imali su slične karakteristike kao i ostale pokretne jedinice. U udarnim bataljonima kalili su se borci i starešine za veće i odsudnije borbe i činili su osnovu za stvaranje brigada. Udarni bataljoni su se osnivali i kasnije, sve do kraja rata, bilo kao samostalne jedinice ili u sastavu brigada ili partizanskih odreda.

Omladinski bataljoni javili su se prvi put u ovom periodu, početkom 1942. godine. Najveći broj njih nastao je iz omladinskih četa koje su do tada bile u sastavu partizanskih odreda ili su formirane kao samostalne jedinice. Omladinske čete i bataljone sačinjavali su omladinci, članovi Partije i SKOJ-a, pripadnici antifašističke omladine. Tito u pismu Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 31. marta 1942. kaže: „Vrlo je važno da ovim omladinskim jedinicama odredite hrabar starešinski kadar, koji će imponovati mladim ljudima. S tim jedinicama prethodno održite jedan vojno-politički kurs, a zatim ih uvodite postepeno u borbe, od lakših ka težima. U ovim četama vi ćete dobiti najbolje borce odane našoj barbi...“¹⁶⁰ Od omladinskih četa i bataljona, u narednom periodu, formiraće se veće omladinske jedinice — brigade, jedne od najboljih jedinica u sastavu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Ukupno je od 1. januara do 1. novembra 1942. formirano 126 samostalnih proleterskih, udarnih i omladinskih bataljona; ušlo je u sastav brigada ili preformirano je 140 bataljona, (iz 1941. prešlo je 29), tako da je 1. novembra ostalo 15 samostalnih bataljona.

U toku 1942. javljaju se i posebne čete od žena boraca, a znatan broj žena nalazio se u sastavu proleterskih i udarnih brigada i partizanskih odreda.¹⁶¹ Prva ženska partizanska četa, sastavljena od 125 omladinki, formirana je u Lici 2. avgusta 1942. u sastavu 2. ličke udarne brigade. Septembra 1942. u Turjanskom formirana je 2. ženska partizanska četa, nešto kasnije u 4. ličkom partizanskom odredu — 3. ženska partizanska četa. U Pohorskom

¹⁶⁰ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom IX, str. 172.

¹⁶¹ Na dan formiranja, u 1. proleterskoj brigadi bilo je 67 žena, u 2. proleterskoj je 1. marta 1942. bilo 46 žena, a u 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi u junu 1942. oko 200 žena, a u 2. grupi partizanskih odreda Slovenije juna 1942. 20 žena. Žena je bilo i u ostalim jedinicama NOV i POJ tokom celog rata. *Vojna enciklopedija*, tom X, str. 742.

bataljonu u Sloveniji formiran je poseban Ženski vod, koji je izginuo zajedno sa čitavim bataljonom u borbi protiv Nemaca januara 1943. Formiranje posebnih ženskih partizanskih jedinica imalo je veliki političko-mobilizatorski značaj za narodnooslobodilački pokret.

U ovom periodu formira se sve veći broj partizanskih odreda (85) i osnivaju se snažnije grupe partizanskih odreda, kao stalna vojna organizacija oslobodilačkih snaga. Grupe partizanskih odreda formiraju se od dva ili više odreda, obično na jednom širem operativnom području posednutom jačim neprijateljskim snagama. Grupe partizanskih odreda imale su obeležje teritorijalne vojne organizacije. U tom periodu najviše grupa partizanskih odreda formirano je u Sloveniji. Glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske se odlučilo da u svim krajevima Slovenije formira grupe partizanskih odreda kako bi se lakše rukovalo većim brojem partizanskih odreda i uspješnije dejsstvovalo u borbi. Od ovih grupa odreda u Sloveniji se osnivaju brigade, a u ostalim delovima zemlje ostaju sve do kraja rata sa istim karakteristikama. Zbog velikih organizacijskih promena od 1. januara do 1. novembra rasformirana su ili preformirana 92 partizanska odreda (51 odred je prešao iz 1942), tako da su na kraju ovog perioda u sastavu NOVJ bila 44 partizanska odreda.

U sastavu oružanih snaga NOP-a u 1942. počinju se više formirati jedinice rodova i službi, čije su osnove postavljene u ustaničkoj 1941. Povećan broj jedinica rodova i službi bio je uslovljen boljim materijalnim mogućnostima, a na to su još uticale potrebe sve razvijenije oružane borbe i sve veći broj krupnijih jedinica NOP-a.

U 1942. pojavile su se prve jedinice partizanskog vazduhoplovstva i partizanske mornarice, koje će se kasnije razviti u značajan vid oružanih snaga NOP.

Vrhovni štab je sa dva naređenja, u februaru i septembru, pristupio formiranju jedinica i organa vojnopozadinske vlasti — komandi mesta i komandi područja, što je značilo krupan napredak u razvoju teritorijalnog dela oružanih snaga. Jer, komande mesta i komande područja primile su na sebe pozadinsko obezbeđenje i time oslobodile operativne i partizanske jedinice da se mogu više angažovati u borbenim dejstvima.

Tako su Komunistička partija i Vrhovni štab do 1. novembra 1942. osnovali krupne oružane snage NOP-a, čime je bio obezbeđen kontinuitet narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Stvoreni su najpovoljniji uslovi za formiranje krupnijih vojnih jedinica NOP-a, za rešavanje dalekosežnih ciljeva oslobodilačke borbe i revolucije; moglo se pristupiti formiranju divizija i korpusa, osnivanju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Jer, 1. novembra 1942, kada je Vrhovni (komandant doneo odluku da se formiraju prve divizije i korpusi, oružane snage NOP-a su imale 28 narodnooslobodilačkih brigada, 44 partizanska odreda i 15 samostalnih proleterskih, udarnih i omladinskih bataljona (vidi prilog br. 6).

RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE U 1942. GODINI

Početak januara 1942. Vrhovni štab i Politbiro CK KPJ, zbog otežanih veza i znatnih gubitaka u kadrovima, uputili su iz istočne Bosne na neoslobođenu teritoriju (u Zagreb i Ljubljanu) Edvarda Kardelja i Ivu Lolu Ribara u (svojstvu Organizacionog sekretarijata CK za neoslobođene krajeve, sa zadatkom da organizuju bolju koordinaciju rada i neposredno rukovode oslobodilačkom borbom u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji, Vojvodini i Makedoniji.¹⁶² U tom svojstvu, kao članovi Vrhovnog štaba, oni su u toku godine preduzeli niz mera na jačanju oružane borbe u pomenutim zemljama i pokrajinama.

Po naređenju Vrhovnog komandanta, u maju je proširen Vrhovni štab imenovanjem za njegove članove 15 istaknutih vojnih i političkih rukovodilaca NOP-a.¹⁶³

Nastavljeno je sa praksom savetovanja i referisanja u Vrhovnom štabu na koja su pozivana vojna i partijska rukovodstva radi analize postavljenih zadataka i dogovora o daljem radu. Formiranjem 2, 3, 4. i 5. proleterske brigade, Vrhovni štab se javlja kao pretpostavljeni organ u planiranju i rukovođenju pojedinih operacija, jer su te brigade bile pod njegovom neposrednom komandom. Time je vrhovno komandovanje imalo operativne jedinice kojima je manevarisalo prema potrebama oslobodilačkog rata i revolucije. I dalje se Vrhovni štab stalno nalazio na poprištu najkrupnijih operacija.

Glavni štabovi i u 1942. zadržavaju karakter operativno-teritorijalnih organa koji objedinjuju i funkcije najviših organa vlasti na svojoj teritoriji. Direktive Vrhovnog štaba, prilagođene specifičnoj situaciji, predstavljale su osnovu za izradu naređenja i uputstava potčinjenim komandama i jedinicama. Pored toga, glavni štabovi su se i neposredno angažovali u rukovođenju važnijim operacijama. U neposrednoj saradnji sa nacionalnim partijskim rukovodstvima, rukovodili su celokupnim razvojem NOP-a na svojoj teritoriji.

Glavni štabovi nisu menjali svoju prvobitnu strukturu. U njima još nisu bili oformljeni odseci — odeljenja, već su pojedini članovi štaba zaduživani za rad po određenim zadacima, kao što su obaveštajna delatnost, sanitetsko obezbeđenje, operativni poslovi i dr. Jačanjem NOP-a štabovi su kadrovski jačali, kako bi mogli odgovoriti naraslim obavezama. Formiranjem jedinica narodno-oslobodilačke Dobrovoljačke vojske, Glavni štab NOP odreda Bosne i Hercegovine preimenovan je u Glavni štab NOP i DV BiH. U isto vreme, Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet preimenovano je u Glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske.

¹⁶² *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 217, 331—336.

¹⁶³ Novi članovi Vrhovnog štaba su bili: Peko Dapčević, Pero Četković, Sava Kovačević, Savo Orović, Velimir Terzić, Rade Hamović, Vojislav Đokić, Uglješa Danilović, Mile Peruničić, Vladimir Knežević, Ivan Rukavina, Radičević Jovanović, Miloš Dudić Miša, Žikica Jovanović Španac i Koča Popović. U leto 1942. za članove Vrhovnog štaba još su imenovani Vlado Zečević, Ivan Maček, Pavle Ilić i Branko Poljanac. Arhiv VII, k. 10-A. reg. br. 39-1.

VRHOVNI ŠTAB
NARODNO-OSLOBODILACKE PARTIZANSKE
I DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE
Br.: službeno

VRHOVNI ŠTAB
Arhiva narodnooslobodilačkog rata
Br. Reg. 44, F. 9
K. 4

285
2120

Položaj, 6 Maj 1942 god.

Drugu

Uglješić, članu Gl. Štaba NOP i DVJ za B.-H.
Položaj

Dragi druže !

Izvištavamo te da si, odlukom Vrhovnog štaba N.-O.P. i D.V. Jugosl., a po odobrenju Centralnog komiteta K.P.J., izabran za člana Vrhovnog štaba, kako u znak priznanja za tvoju dosadašnju rukovodeću ulogu u narodno-oslobodilačkoj borbi tako i u ubjedenju da će tvoje iskustvo i saradnja u našem radu znatno doprinijeti daljim uspjesima.

Kao član Vrhovnog štaba zadržaćeš i dalje one dužnosti na svome terenu koje imaš danas.

O vojnim i političkim savjetovanjima Vrhovnog štaba bićeš uvijek na vrijeme obavješten kako bi im mogao prisustvovati. Sve tvoje eventualne sugestije i predlozi biće nam uvijek dobro došli.

S drugarskim pozdravom:

S m r t f a š i z m u - s l o b o d a n a r o d u !

KOMANDANT
NARODNO-OSLOBODILACKE PARTIZANSKE I
DOBROVOLJAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE:

tito

Obavest vrhovnog komandanta J. B. Tita Uglješić Daniloviću o imenovanju za člana Vrhovnog štaba NOP i DVJ.

PREGLED
NARODNOOSLOBODILACKIH JEDINICA 1. JANUAR—1. NOVEMBAR 1942.

Redni broj	Područje formiranja	Brigade				NOP odredi				Samostalni partizanski bataljoni			
		stanje 1. I 1942.	formirano	rasformirano	stanje 1. XI 1942.	stanje 1. I 1942.	formirano	rasformirano	stanje 1. XI 1942.	stanje 1. I 1942.	formirano	rasformirano	stanje 1. XI 1942.
1	1. proleterska brigada	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
2	Bosna i Hercegovina	-	8	-	8	11	2	24	2	5	27	30	2
3	Crna Gora i Sandžak	-	3	-	3	7	3	10	0	8	41	49	0
4	Hrvatska	-	11	-	11	8	24	19	13	7	41	43	5
5	Makedonija	-	-	-	-	2	8	4	6	-	-	-	-
6	Slovenija	-	5	1	4	-	16	8	8	3	13	11	5
7	Srbija	-	1	-	1	17	15	20	12	6	-	6	0
	Vojvodina	-	-	-	-	5	2	6	1	-	4	1	3
	Kosovo	-	-	-	-	1	2	1	2	6	-	-	-
	Svega	-	1	-	1	23	19	27	15	12	4	7	3
	UKUPNO	1	28	1	28	51	85	92	44	29	126	140	15

Početak juna obnovljen je Pokrajinski štab NOP odreda Makedonije, koji je u drugoj polovini juna preimenovan u Glavni štab NOP odreda Makedonije. Krajem oktobra formiran je i Privremeni glavni štab Kosova i Metohije, u sastavu: Fadilj Hodža (komandant), Boris Vukmirović, Pavle Jovičević, Milan Zečar i Petar Brajović (savetnik). U Hrvatskoj je Glavni štab NOP odreda i dalje rukovodio jedinicama u Lici, Baniji, Kordunu, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, dok je razvojem NOP-a u Slavoniji, Dalmaciji i Hrvatskom zagorju rukovodio CK KPH. Međutim, krajem marta Glavni štab je preuzeo komandu nad svim jedinicama na teritoriji Hrvatske, čime je CK KPH oslobođen svih vojnih funkcija.¹⁶⁴

Polovinom godine rasformirani su glavni štabovi za Crnu Goru i Sandžak usled odlaska njihovih jedinica sa matične teritorije i formiranja brigada, pa je privremeno prestala potreba za njihovim postojanjem. Glavni štab Bosne i Hercegovine je postojao do aprila 1943. i rukovodio samo partizanskim snagama u istočnoj Bosni; ostalim snagama u zapadnoj i centralnoj Bosni, kao i u Hercegovini rukovodili su operativni štabovi koji su bili potčinjeni Vrhovnom štabu.

U Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj formiraju se operativni štabovi i štabovi zona kao novi organi u strukturi rukovođenja (materijalno zbrinjavanje jedinica i stanovništva, mobilizacija ljudstva, izgradnja i rukovođenje organima vojnopozadinske vlasti). Svoju funkciju su obavljali na osnovu opštih smernica glavnog štaba, angažujući se neposredno u planiranju i izvođenju operacija.

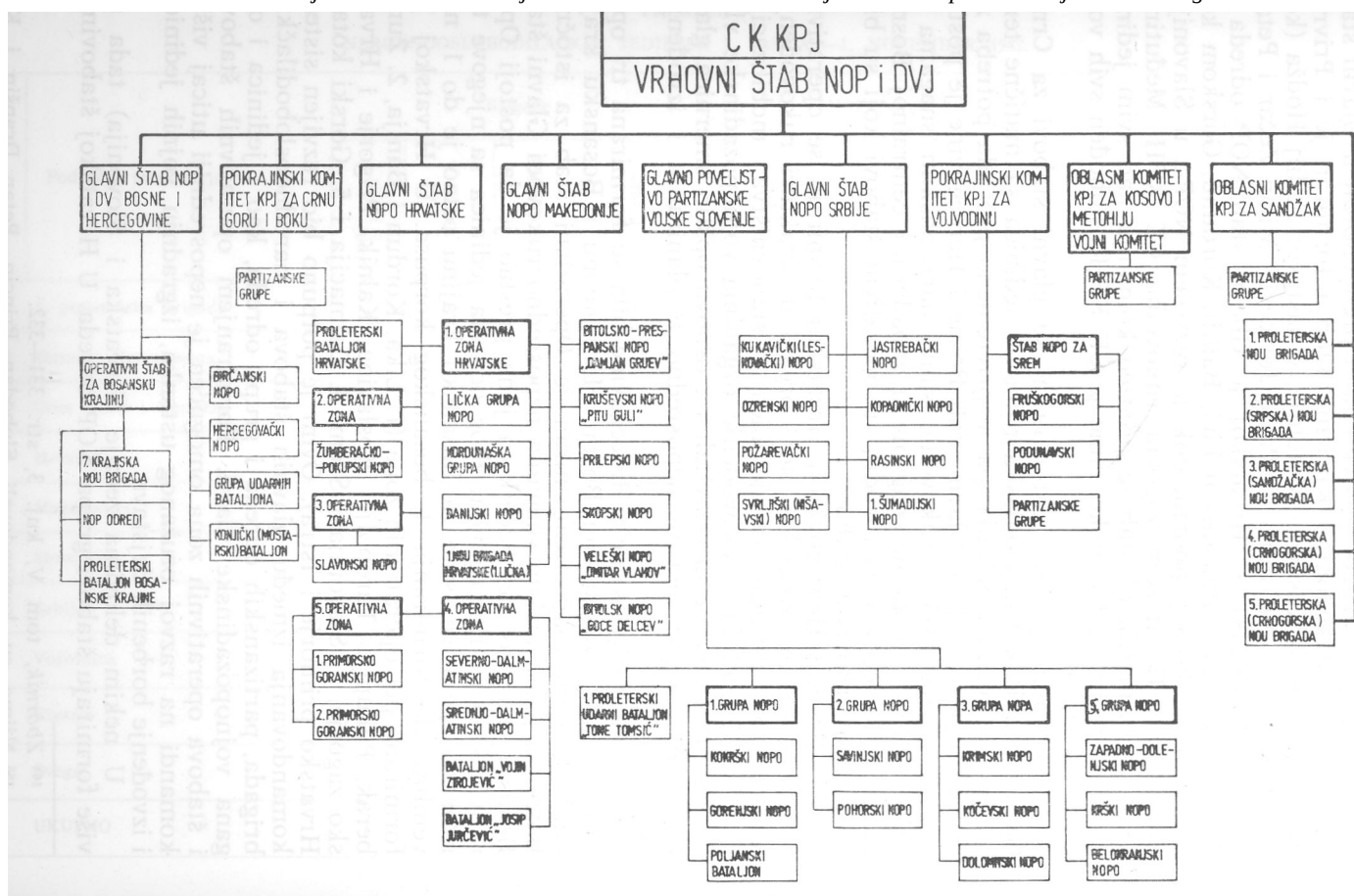
Na teritoriji Bosne i Hercegovine bila su formirana tri operativna štaba: za istočnu Bosnu, Hercegovinu i Bosansku krajinu.¹⁶⁵ Krajem maja rasformiran je Operativni štab za istočnu Bosnu, a partizanskim snagama neposredno rukovodi Glavni štab Bosne i Hercegovine. Početkom juna prestao je da postoji Operativni štab za Hercegovinu zbog odlaska jedinica sa njegove teritorije. Operativni štab za Bosansku krajinu ostao je do 1. novembra, do formiranja 1. bosanskog korpusa. U Hrvatskoj je formirano pet operativnih zona (1. Lika, Kordun i Banija, 2. Žumberak, Pokuplje, Turopolje, Moslavina, Kalnik, Prigorje i Hrvatsko zagorje, 3. Slavonija i Srem, 4. Dalmacija i 5. Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istra). Ovim je potpuno bio razvijen sistem komandovanja između glavnih štabova i narodnooslobodilačkih brigada, partizanskih odreda i grupa odreda, kao i jedinica i organa vojnopozadinske vlasti. Formiranjem operativnih štabova i štabova operativnih zona omogućen je neposredniji uticaj viših komandi na razvoj oružanog ustanka, izgradnju vojnih jedinica i izvođenje borbenih dejstava.

U nekim delovima zemlje (Hrvatska i Slovenija) tada se više formiraju štabovi grupa NOP odreda. U Hrvatskoj štabovima

¹⁶⁴ *Zbornik*, tom V, knj. 3, str. 331—332.

¹⁶⁵ Njima su komandovali Slobodan Princip, Petar Drapšin i Košta Nad.

9. Shema rukovođenja i komandovanja narodnooslobodilačkim jedinicama početkom jula 1942. godine Prilog br. 7

grupa odreda komanduju operativne zone, a u Sloveniji Glavni štab. Formiraju se i privremeni operativni štabovi koji su rukovodili izvođenjem jedne ili više operacija, u kojima učestvuje po nekoliko brigada ili odreda. Nakon završetka operacija takvi štabovi su bili rasformirani.

Na nivou partizanskih odreda komandovanje i dalje zadržava prvobitnu strukturu, s tom razlikom što je partizanski odred u većini slučajeva neposredno potčinjen štabu grupe partizanskih odreda, odnosno operativnom štabu, štabu zone ili glavnom štabu, tamo gde nisu postojali štabovi grupe odreda ili operativni (zonski) štabovi.

ŠKOLE I KURSEVI

Potrebe za stručnim starešinskim kadrom u 1942. godini ispoljile su se u oštrijem obliku nego 1941, što je i razumljivo ako se ima u vidu da se tokom 1942. formiraju krupnije jedinice — brigade i grupe partizanskih odreda i da se, usled narastanja oružanih snaga, javljaju novi štabovi — operativni štabovi i štabovi operativnih zona. Formiranje krupnijih jedinica postavilo je pred komandni kadar veće zahteve, počev od brige za smeštaj, ishranu, snabdevanje i obuku ljudstva do planiranja i izvođenja borbenih dejstava. U ovom periodu se sve više prelazi na krupniju i složeniju borbenu dejstva (prodor Grupe proletarskih brigada u zapadnu Bosnu, bihaćka operacija itd.), što je od rukovođećeg sastava iziskivalo solidnije pripreme, umešnost u rukovođenju i komandovanju, sposobnost brzog reagovanja na iznenadne postupke neprijatelja. To je još više istaklo potrebu vojnostručnog osposobljavanja starešinskog kadra za obavljanje određenih funkcija.

Problem stručne literature bio je veoma naglašen, budući da takva literatura kraljevske jugoslovenske vojske nije mogla zadovoljiti potrebe narodnooslobodilačkog rata. Osnovna literatura tu obuci starešina i boraca i dalje su bila uputstva Vrhovnog komandanta iz 1941. godine.¹⁶⁶ Pored toga, on je svojim naređenjima i direktivama objašnjavao način njihovog izvršavanja, što je takođe služilo za obuku starešina i boraca.

Nastavljena je praksa organizovanja savetovanja pri štabovima brigada i odreda, kao i pri operativnim štabovima i štabovima zona, gde su proučavana uputstva i direktive viših štabova i razmenjivana stečena iskustva. U okviru partizanskih odreda i brigada organizovani su kraći vojni kursevi za niži rukovođeći kadar na kojima su se sticala osnovna znanja iz veštine ratovanja. Analize borbi takođe predstavljaju koristan vid obuke, budući da se na njima — pored isticanja pozitivnih i negativnih primera — na sopstvenoj praksi dolazilo do pouka o načinu izvođenja borbenih zadataka.

¹⁶⁶ A to su: „Uputstvo kako se osvaja i oslobađa naseljeno mesto“, „Uputstvo kako se drži — brani oslobođeni teritorij“, „Plan nastave za one koji nisu služili vojsku“ i dr,

Potpunije vojnostručno znanje mogle su dati vojne škole, organizovane za osposobljavanje starešinskog kadra. Prva takva škola bila je Oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske, koja je počela sa radom 21. februara 1942. u selu Gornjem Budačkotm, na Kordunu. Škola je imala niži tečaj za komandire vodova i četa, komesare četa, obaveštajne i operativne oficire bataljona, a od juna i viši tečaj za komandante bataljona i brigada i njihove zamenike. Školovanje na nižem kursu trajalo je 30 dana, a na višem — 21 radni dan.

Na teritoriji Bosanske krajine 29. avgusta počela je u Benakovcu (Podgrmeč) da radi Škola za vojne rukovodioce Operativnog štaba za Bosansku krajinu. U njoj su se osposobljavali komandiri četa, komandanti bataljona i omladinski rukovodioci. Radila je 46 dana i kroz nju je prošla jedna klasa sa oko 50 slušalaca. Te dve vojne škole (Oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske i Škola za vojne rukovodioce Operativnog štaba za Bosansku krajinu) poslužile su kao osnova za Vojnu školu NOV i POJ, koja je formirana novembra 1942. godine.¹⁶⁷

Krupni politički zadaci koji su stajali pred partijskim organizacijama i sve veća potreba za novim partijsko-političkim kadrovima uslovili su početkom 1942. potrebu formiranja partijsko-političkih kurseva u oslobodilačkim jedinicama. Do tog vremena članovi KPJ iz NOP odreda pohađali su kraće partijske kurseve pri terenskim partijskim rukovodstvima. Formiranjem 1. proleterske i ostalih brigada počinju da rade partijsko-politički kursevi pri brigadama; zatim pri NOP odredima, udarnim, proleterskim i omladinskim bataljonima. Bilo je slučajeva da se isti kursevi organizuju u bataljonima koji su bili u sastavu brigada ili odreda. S obzirom na namenu i karakter, nazivani su nižim partijsko-političkim kursovima. Sve do pred kraj 1942. na ove kurseve upućivani su isključivo kandidati i novi članovi KPJ. Trajali su desetak dana i predstavljali političku i organizacionu pripremu članova KPJ i kandidata za rad u partijskim ćelijama. Zato su se slušaoci u prvom redu upoznawali sa organizacionim principima Partije, dužnostima komunista, metodima političkog i organizacionog rada u jedinicama i drugim pitanjima.

Formiranjem politodela u brigadama rad na nižim partijsko-političkim kursovima se kvalitetno unapređuje. Kursevi rade pri brigadama i NOP odredima i samo ponegde pri bataljonima. Pohađaju ih niži partijsko-politički kadrovi, obrađuje se 8—10 tema i traju 2—3 nedelje. Rukovodioci su i predavači članovi politodela, politkomesari brigada i njihovi zamenici, pojedini rukovodioci sa terena i drugi stariji i teoretski obrazovaniji komunisti. Praksa je ubrzo pokazala prednosti ovakvog metoda obrazovanja komunista i u narednom periodu naglo će se povećati broj ovih i drugih partijsko-političkih kurseva.

¹⁶⁷ Zbornik, tom II, knj. 6, str. 334.

VRHOVNI ŠTAB

Narodno-oslobodilačke partizanske
i dobrovoljačke vojske Jugoslavije

OPERATIVNOM ŠTABU ZA BOSANSKU KRAJINU

Primili smo vaš izveštaj sa predlogom za oslobođenje B. Od 26. oktobra o.g. Takođe smo primili telefonsku depešu sa novim podacima o situaciji u obližnjem neprijateljskom garnizonu. Stim u vezi potrebno je da drug Košta odmah po prijemu ovog naređenja dođe u ovaj štab radi dogovora o predviđenoj akciji. S obom treba da ponese sve podatke kojima raspolaže o neprijateljskoj snazi rasporedu, naoružanju i namerama na sektoru Krupa—Petrovo Selo-Bihać kao i detaljne skice.

S m r t f a š i z m u s l o b o d a n a r o d u !

Vrhovni komandant,

Fotokopija naređenja vrhovnog komandanta J. B. Tita upućenog Kostu Nađu, komandantu Operativnog štaba za Bosansku krajinu o planu bihaćke operacije.

OSNOVE RATNE VEŠTINE

U ratnoj veštini neprijatelja u 1942. godini nije bilo nekih suštinskih promena. Nakon dovlačenja svežih snaga, uz veće angažovanje kvislinških formacija, okupator je preduzeo nekoliko odvojenih napadnih operacija is ciljem da nanese odlučujući poraz oslobodilačkim jedinicama i da tako likvidira ustanak u celini. U prvoj polovini 1942. neprijatelj je preduzeo dve velike operacije {poznate kao druga i treća neprijateljska ofanziva) u Crnoj Gori, Sandžaku, istočnoj Bosni i Hercegovini, kao i niz drugih operacija u ostalim krajevima Jugoslavije, među kojima su nemačko-ustaška ofanziva na Kozari, italijanska („Primavera“) u Ljubljanskoj pokrajini i „Albia“ na Biokovu i u srednjoj Dalmaciji, kao i nemačko-bugarsko-četnička u južnoj Srbiji. U tim operacijama ispoljila su se i nastojanja okupatora da jačim kombinovanim operativnim sastavima izvrši jednovremeno okruživanje glavnih partizanskih snaga u najjačim žarištima ustanka, a zatim taktičkim stezanjem ustaničke snage sabije na uski prostor i tu ih uništi. U ovim i u drugim operacijama manjeg zamaha neprijatelj je, načelno, angažovao manevarske, pokretne snage, dok je sa posad-

nim jedinicama sadejstvovao u napadu, uz istovremeno zadržavanje snaga posade u odbrani pojedinih garnizona i drugih objekata. Manevarske snage neprijatelja bile su tada više ojačavane i podržavane tenkovima, artiljerijom i avijacijom, a na obalskom rubu ratnim brodovima. Međutim, u svim operacijama koje je preduzeo u 1942. godini neprijatelj nije postigao postavljene ciljeve. Narodnooslobodilački pokret se sve više razvijao uzlaznom linijom, što je otkrivalo nemoć neprijatelja i prisililo ga da pred kraj 1942. preispita ratnu vještinu postupaka i potraži nova rešenja u velikim napadnim operacijama koje će preduzeti u narednom periodu.

Na ratnu vještinu oslobodilačkih snaga u 1942. isnažno je uticalo postojanje pokretnih, manevarskih jedinica NOP-a — brigada, samostalnih udarnih, proleterskih i omladinskih bataljona i sve veći broj partizanskih odreda i grupa partizanskih odreda. Borbena dejstva su bila dinamičnija. Operativne jedinice su svojom pokretljivošću, većom udarnom snagom i sposobnošću da borbena dejstva izvode u svim usloviima i u bilo kojem delu zemlje omogućile da se brže i sa više uspeha izvode borbene radnje. Operativne jedinice su birale objekt i vreme napada; one su bile u mogućnosti da postižu potpunija iznenađenja, lišavajući protivnika prednosti u ljudstvu i naoružanju. Sada je bilo manje pojava, naročito od druge polovine 1942, da oslobodilačke jedinice drže krute frontove i da primaju nametnutu borbu, koja obično prouzrokuje velike žrtve. Novoformirane operativne jedinice bile su sposobne da izbegavaju defanzivna dejstva i da — manevrišući na širem prostoru — preduzimaju napad u najnepovoljnijim uslovima, da se pojave tamo gde ih neprijatelj najmanje očekuje. Brigadama ili grupom brigada vrhovno komandovanje rešavalo je osnovne vojno-političke ciljeve i podizalo ustanak na stepen opštenarodnog rata.

Osim proleterskih i udarnih brigada, pečat ratnoj vješтини u 1942. godini davali su i samostalni proleterski, udarni i omladinski bataljoni. Oni su bili pogodni za brze manevre, za vođenje dugotrajnijih borbi, osvajanje jačih neprijateljskih objekata i naseljenih mesta, savlađivanje teškoća u dugim marševima. Vrhovni komandant Tito je 31. marta 1942. ukazao Operativnom štabu za Bosansku krajinu na način njihove upotrebe: „Ove udarne jedinice upotrebljavajte za rješenje važnih operativnih zadataka. Dakle, ne treba ih upotrebljavati za odbranu sela. Ali borci ovih udarnih jedinica treba da sadejstvuju i ostale snage...“¹⁶⁵ Kako su proleterski, udarni i omladinski bataljoni dejstvovali na širim područjima, politički su snažno uticali na stanovništvo i težište borbe prenosili sa jedne na drugu teritoriju. Udarni i omladinski bataljoni koji su bili u sastavu partizanskih odreda činili su njihovu osnovnu udarnu snagu pokretnog karaktera, što je borbenim dejstvima partizanskih odreda davalo veću dinamiku. Ovi bataljoni bili su osnova za formiranje većih operativnih jedinica.

¹⁶⁸ J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom IX, str. 172.

Na ratnu veštinu u 1942. godini imali su odraza i prve jedinice rodova i službi koje su se formirale u brigadama i partizanskim odredima. Artiljerija je uspešno korišćena u napadu na naseljena mesta i pri osvajanju jačih neprijateljskih objekata i uporišta (prilikom oslobođenja Livna, Jajca, u bihačkoj operaciji itd.). Inženjerijske jedinice pomagale su u borbi prilikom savlađivanja vodenih prepreka, rušenja komunikacija i objekata na njima (diverzija na železničku prugu Sarajevo — Mostar grupe brigada početkom jula 1942) i izgradnje objekata za zbrinjavanje ranjenika itd. Iako sa minimalnim sredstvima, jedinice veza su nastojale da obezbede veze komandovanja i sadejstva sa sve većim brojem jedinica u borbi. Intendantska, veterinarska, sanitetska i druge službe obezbeđivale su jedinice u oružanoj borbi u okviru postojećih mogućnosti.

Partizanski odredi, kao teritorijalni deo oružanih snaga, i dalje su izvršavali zadatke slične onima koje isu imali ranije: rušenje komunikacija i objekata na njima, nanošenje gubitaka manjim snagama okupatora i kvislinga, razbijanje sistema kvislinške i okupatorske vlasti, zaštita stanovništva i narodne imovine, stvaranje i obezbeđenje narodne vlasti, mobilizacija i dr., što je dopunjavalo oružanu borbu i operativnim jedinicama olakšalo izvršavanje svojih zadataka.

U oružanoj borbi partizanski odredi su, najčešće, neposredno sadejstvovali sa brigadama u izvršavanju dobivenih zadataka. Oni su udarima na bokove ili pozadinu neprijatelja, izviđanjem, zasedama i drugim oblicima dejstva doprinosili da napadna ili odbrambena dejstva operativnih jedinica postignu veće rezultate. Nakon povlačenja operativnih jedinica sa određene teritorije, partizanski odredi su ostajali na matičnom prostoru, zabacivali se u pozadinu neprijateljskih snaga, usporavali njihovo nastupanje, nanosili im gubitke, remetili sistem snabdevanja i komandovanja.

Jedinice i organi vojnopozadinske vlasti — partizanske straže (vodovi i čete), komande mesta, kao i sve veći broj vojnih područja tokom 1942 — izvršavali su zadatke u pozadini od značaja za oružanu borbu u celini, kao što su mobilizacija, materijalno i borbeno isnaždevanje, zbrinjavanje ranjenih i bolesnih, organizovanje bezbednoisti i zaštite organa narodne vlasti i slobodne teritorije, organizacije saobraćaja, pošte itd. Rešavanjem tih zadataka od strane organa i jedinica vojnopozadinske vlasti, operativne i partizanske jedinice bile su u mogućnosti da se više angažuju u oružanoj borbi.

Uzev u celini, 1942. godina u mnogo čemu predstavlja prekretnicu ne samo u razvoju oružanih snaga oslobodilačkog rata i revolucije nego i u ratnoj veštini. Preduzete mere u stvaranju sve snažnije i masovnije operativne vojske uticale su da ojača olanzivna i manevarska moć oružanih snaga. To je omogućilo da su tokom 1942. godine oslobodilačke jedinice izvele više ofanzivnih poduhvata, tako da je *ofanziva* postala sve dominantniji vid strategijskog dejstva. Grupacije oko Vrhovnog štaba u istoč-

noj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini *u prvoj polovini 1942. obezbedila je stvaranje slobodne teritorije sa centrom u Foči („Fočanski period“) u periodu januar—maj 1942, što je iskorišćeno za dalji razvoj organa revolucionarne vlasti i oružanih snaga.

Prodor Grupe proleterskih brigada sa Vrhovnim štabom sa Zelengore prema Bosanskoj krajini, povezano sa ofanzivnim dejstvima bosanskih, hrvatskih i slovenačkih jedinica, predstavlja jedan od najvećih ofanzivnih poduhvata u NOR-u. Ofanziva je trajala nekoliko meseci, od kraja juna do novembra 1942, kada je oslobođen Bihać i došlo do povezivanja slobodnih teritorija. Ofanzivu na frontu širine 70 a dubine 250 lkm počele su četiri brigade (3.800 boraca) koje su se nalazile pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba. Već u septembru 1942. ofanzivna grupacija je narasla na 20 brigada koje su operisale na teritoriji centralne i zapadne Bosne i središnje Hrvatske, dok su tri brigade izvodile ofanzivu u Sloveniji. Na kraju ofanzive, početkom novembra 1942, ofanzivna grupacija je narasla na 28 brigada. Stvorena je velika slobodna teritorija, koju su Nemci nazivali „Tito-vom državom“ (oko 50.000 km²); prostirala se od Neretve i Bosne do Slovenije, od Save do obala Jadrana sa srednjodalmatinskim otocima. Postignuti uspesi stvorili su uslove za obrazovanje AVNOJ-a, novembra 1942, u Bihaću, kao i osnivanje političkih organizacija USAOJ-a, AFŽ-a i Saveza pionira. Celokupan sistem neprijateljske vlasti bio je uzdrman, naročito NDH.

Ofanziva jedinica NOP-a izvedena u drugoj polovini 1942. bila je ispunjena neprekidnim borbenim dejstvima, u kojima su primenjivani raznovrsni taktički postupci, počev od napada na utvrđene položaje i naseljena mesta, preko susretnih borbi, infiltracija, borbi na planini, u šumi, na krasu, ravnici i u dolinama reka, do pojedinih upornih odbrambenih borbi sa nadmoćnijim neprijateljskim snagama podržanih artiljerijom, tenkovima i avijacijom, kao i borbi u okruženju — što je sve obogatilo partizansko ratovanje, dajući njegovom razvoju novi kvalitet.

Postignuti vojno-politički rezultati u ovom periodu potvrdili su pravilnost koncepcije Vrhovnog komandanta o neprekidnoj inicijativi oružanih snaga, nevezivanju za određenu teritoriju i razvlačenju neprijateljskih snaga. Osim toga, potvrđena je originalnost Titove strategije u stvaranju pokretnih jedinica — brigada, koje su se pokazale najpogodnijim oblikom vojne organizacije NOP-a za ofanzivna dejstva u surovoj praksi složenih operacija.

Ofanziva oslobodilačkih jedinica, izvedena u središnjim i zapadnim delovima Jugoslavije u drugoj polovini 1942, sastojala se od nekoliko uporednih i uzastopnih napadnih operacija. Prelazak Grupe proleterskih brigada sa Zelengore u napad na železničku prugu Sarajevo—Mostar i borbe vođene sa neprijateljem u dolini Neretve i oko Konjica predstavljaju napadnu operaciju koja je imala za cilj da preseče saobraćaj Sarajevo—Mostar, osujeti neprijatelju izvoz boksitne rudače iz Hercegovine i stvori uslove za dalje ofanzivno nastupanje prema Bosanskoj krajini.

Posle toga je usledila nova napadna operacija u dolini Vrbasa i Prozorskoj kotlini, sa dejstvima na području Livna i Kupresa, potom operacije ka Jajcu i Banjaluci, kada je oslobođeno Jajce i čvrsto se povezao front Grupe proleterskih brigada sa krajiškim jedinicama. Posle kraće pauze, u kojoj je neprijatelj protivdejstvima pokušao da osujeti dalje ofanzivne poduhvate Vrhovnog štaba, usledila je bihaćka operacija u kojoj je po prvi put izvršena najveća koncentracija snaga na jednom mestu — osam brigada; trajala je relativno kratko vreme — tri dana; postignuto je potpuno iznenađenje, uništena je neprijateljska grupacija i oslobođen Bihać, vojno-politički centar velike slobodne teritorije.

Bihaćka operacija je pokazala da su jedinice oslobodilačke vojske sposobne za izvođenje većih poduhvata, da planski i koordinirano dejstvuju na širem području, da su jedinice spremne da iz udaljenih rejona (3. krajiška brigada došla je sa teritorije udaljene od Bihaća 130 km) odmah pređu u napad, da u višednevnim borbama postepeno slamaju solidno organizovanu odbranu neprijatelja bez jače podrške teškog naoružanja, da se u napadnoj operaciji uspešno angažuju stanovništvo i političke strukture oslobodilačkog pokreta u obaveštajnoj i drugim delatnostima od koristi za oružanu borbu i da se po slamanju neprijateljske odbrane odmah prelazi u gonjenje radi eksploatacije postignutog uspeha.

Napadne operacije koje su pre toga izvedene u Hrvatskoj na prostoru Like, Korduna, Banije, Dalmacije i Gorskog kotara, kao i u Sloveniji u tzv. Ljubljanskoj pokrajini, dale su krupne vojno-političke rezultate: oslobođena je prostrana teritorija, došlo je do masovnog priliva novih boraca i formiranja novih jedinica, bržeg razvoja organa revolucionarne vlasti, razbijanja sistema okupacione i kvislinške vlasti itd. U ovim operacijama učestvovalo je po nekoliko novoformiranih brigada, zajedno sa partizanskim odredima i grupama partizanskih odreda i uz sadejstvo stanovništva i političkih struktura oslobodilačkog pokreta.

Odbrambene operacije su primenjivane u borbenim dejstvima, naročito u prvoj polovini 1942. Neprijateljski koncentrični napad na Kozaru od 10. juna do 3. ju'la, u kojem je angažovano blizu 40.000 vojnika, izveden metodom okruženja, prisilio je krajiške jedinice na odsudne odbrambene borbe sa pokušajem proboja, uz manju pomoć spolja. Dejstva partizanskih odreda u južnoj Srbiji, Crnoj Gori i Hercegovini (proleće 1942) nosila su karakteristike odbrane u kojoj su, manje-više dominirala frontalna dejstva i aktivnosti na izabranim mestima napada, gde su se nalazile slabije protivničke jedinice.

Oružana borba na moru i otocima, koja je u početku imala karakter sabotaža i diverzantskih dejstava na neprijateljske plovne i druge objekte, u 1942. godini evoluirala i u druge oblike borbenih dejstava. Počinju napadi na neprijateljska plovna sredstva i saobraćaj, što je preraslo u kontinuiran oblik partizanske aktivnosti na moru. Intenziviran je ilegalni saobraćaj između otoka i obale i obratno, što je olakšavalo jedinstvo borbenih dejstava

i političke aktivnosti na obalskom rubu i otocima, posebno prebacivanje sve većeg broja boraca na kopno. Centar tih aktivnosti bio je u Makarskom primorju.

Napadi na komunikacije u 1942. dobijaju još više na intenzitetu, angažuju se krupnije operativne i partizanske jedinice, sve veći značaj dobijaju i specijalne diverzantske jedinice. Akcije po gradovima ne prestaju, naročito u prvoj polovini 1942; izvode ih borbene i udarne grupe ilegalnih organizacija oslobodilačkog pokreta.

U 1942. godini razvija se taktika partizanskih brigada. Opšta načela partizanske taktike trebalo je razviti i prilagoditi karakteru jedinica kakve su bile brigade. Prema tome, načela borbenih dejstava partizanskih brigada u početku nisu bila, niti su mogla biti celovit i potpuno izgrađen koncept vođenja oružane borbe u operativnim i taktičkim okvirima.

Bitna karakteristika taktike partizanskih brigada bila je njihova ofanzivnost, uz puno korišćenje manevra u napadnim i odbrambenim borbenim dejstvima. Jedino na taj način mogli su da dođu do punog izražaja svi kvaliteti brigada, a istovremeno osetno su se smanjivale prednosti neprijatelja. Napadna dejstva brigada karakterisale su kratke pripreme, iznenađenje i nastojanje da se rešenje iznudi u bliskoj borbi. Njima je obično prethodio brz i prikriven marš, načelno iz udaljenih rejona, koji je mogao iznositi i 30 do 40, pa i više kilometara. Štab brigade pristupao je planiranju i pripremi dejstava na osnovu direktive, delimično konkretizovane ili detaljne zapovesti. Zbog ograničenog vremena proces donošenja odluke bio je skraćen. Pokretljivost brigade, dobro poznavanje zemljišta i raspolaganje relativno tačnim podacima o jačini i rasporedu protivnika obezbeđivali su neopaženo i iznenadno izbijanje jedinica u rejon odabranog objekta napada. Grupisanjem snaga postizala se nadmoćnost na izabranom pravcu, a manevar je imao za cilj da glavne snage brigade dovede na bok ili u pozadinu rasporeda neprijatelja.

Borbeni poredak je, obično, sačinjavao jedan ešelon sa rezervom. Pri napadu na pojedina uporišta, deo snaga (jačine 1/3, pa čak i do 2/3 snaga) izdvajan je za obezbeđenje od spoljne intervencije. Takođe se uvek nastojalo da se deo snaga ubaci u borbeni raspored neprijatelja radi narušavanja jedinstva njegovog odbrambenog sistema i olakšavanja napada spolja. U četama i bataljonima su se formirale bombaške grupe a po potrebi i inženjerske grupe za rušenje. Pojedina artiljerijska oruđa (ukoliko je brigada njima raspolagala i ako je bilo artiljerijske municije) dovlačena su na bliska odstojanja i ona su neposrednim gađanjem neutralisala pojedine vatrene tačke.

Napad je obično otpočinjao jednovremeno, mahom noću, i nije mu prethodila vatrema priprema. Bombaši su uništavanjem pojedinih vatrenih tačaka omogućavali juriš jedinica, koji je imao za cilj izazivanje pometnje u redovima protivnika i razbijanje njegove odbrane. Budući da se napad najčešće izvodio noću i da, osim kurirskih, nije bilo dovoljno drugih veza, uticaj štaba bri-

gade na tok dejstava bio je ismanjen. To je zahtevalo postavljanje preciznijih zadataka jedinicama, u čijem izvršavanju je veliki značaj imala inicijativa nižeg komandnog kadra, ili su članovi štaba odlazili u niže jedinice i neposredno rukovodili borbom. Napadi danju su izbegavani, posebno na uređenu odbranu jačih neprijateljskih snaga. A i kada su izvođeni danju, vodilo se računa o tome da se izmanevriše težište odbrane i pod udar stave najslabija mesta borbenog poretka neprijatelja. Uvek se težilo za tim da se jedinice prikriveno dovedu na blisko odstojanje i time izbegne efekat neprijateljske vatre, a da se ishod napada traži u energičnom jurišu, nakon kratke ali snažne vatrene pripreme.

U načelu, koliko je god to bilo moguće, brigade su nastojale da izbegnu ulogu branioca, pa je izvođenje odbrane bdio privremeno rešenje i izraz krajnje nužde, posebno kada su to vojno-političke potrebe diktirale (obezbeđenje proboja iz okruženja, zaštita ranjenika i stanovništva, odbrana slobodne teritorije i si.). Brigada je odbranu, načelno, zasnivala na korišćenju pogodnih zemljišnih uslova, uređenju položaja, primeni masovnog zaprečavanja, dubinskom rasporedu, vatrenoj podršci i si. Težilo se uvek da odbrana bude pokretna, uz korišćenje svake povoljne mogućnosti za preduzimanje aktivnih — napadnih dejstava. Rezerva je obično bila slabija i korišćena je za brze i odlučne protivnapade ili za prihvrat snaga.

Dinamika izvođenja odbrane bila je u mnogo čemu specifična. Posedanjem pojedinih položaja sa kojih je napadač dovođen pod udar, nastojalo se da mu se u svakoj prilici priredi iznenađenje. Napadač je puštan na blisko odstojanje i nakon kratkog i snažnog vatrene udara, jedinice su kretale na juriš radi njegovog razbijanja. Pri tome je upućivan deo snaga za dejstvo u njegov bok i pozadinu.

Dramatiku, značaj i veličinu ovog perioda, za dalji razvoj oružanih snaga najpotpunije je izrazio Josip Broz Tito, ocenivši da je to bio period „teških iskušenja za naše narode i ujedno surova ratna škola za naše partizanske i druge vojne jedinice”.¹⁶⁹

POLITIČKI ORGANI, ORGANIZACIJE KPJ I SKOJ-a U ORUŽANIM SNAGAMA

Odlukom CK KPJ od 29. januara 1942, u bataljonima se formiraju partijski biroi od 3 do 7 članova (zamenik političkog komesara bataljona, sekretari ćelija u četama i pratećim jedinicama, sekretar SKOJ-a, politički komesar bataljona).¹⁷⁰ Osnovni zadaci biroa bili su rukovođenje ćelijama i učvršćenje partizanskih organizacija i komandi, izgrađivanje kadrova, uspostavljanje pravilnih odnosa između partijskih organizacija i komandi, prijem novih članova u Partiju. U brigadama se imenuju partijski

¹⁶⁹ *Peti kongres KPJ, stenografske beleške, Kultura, Beograd 1949, str. 75—76.*

¹⁷⁰ *Zbornik, tom IX knj. 1, str. 95—96.*

rukovodioci i tu funkciju vrše zamenici političkih komesara, koji neposredno rukovode bataljonskim biroima, objedinjavaju partijsku organizaciju u brigadi i pomažu rad skojevske organizacije. Što se tiče povezivanja partijskih rukovodstava u oružanim snagama sa višim partijskim rukovodstvima, pridržavalo se sledećeg: partijske organizacije onih brigada koje su se nalazile u Operativnoj grupi Vrhovnog štaba bile su neposredno vezane za CK KPJ; ostale brigade su se vezivale za nacionalna (centralna ili pokrajinska) rukovodstva KP.

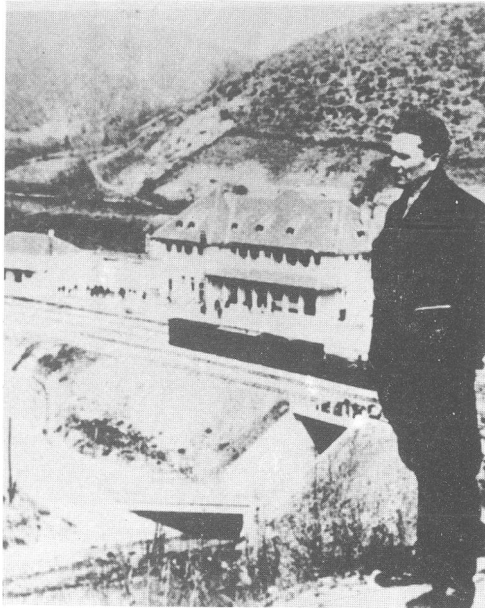
Početak 1942. uvodi se funkcija zamenika političkog komesara u četi. Zamenik političkog komesara u četi bio je ravnopravni član komande i profesionalni partijski rukovodilac — sekretar ćelije u četi i član bataljonskog partijskog biroa. Pri partizanskim odredima takođe se obrazuju partijski birovi. Sekretar biroa je zamenik političkog komesara odreda. On je partijski rukovodilac i, po pravilu, član okružnog partijskog rukovodstva na određenoj teritoriji, što znači da je partijska organizacija — preko ovog partijskog rukovodioca — bila povezana sa okružnim komitetima KPJ.

Partijska organizacija u komandama područja i komandama mesta, u partizanskim stražama i u drugim jedinicama i ustanovama vojnopozadinske vlasti sačinjavala je deo okružne partijske organizacije. Ćelije su stvarane u četama i štabovima, kao i u bolnicama, s tim što su okružni partijski komiteti neposredno rukovodili tim osnovnim organizacijama, a ćelije u partizanskim stražama vezivale su se za mesna partijska rukovodstva.

Sve te mere značile su korak dalje u izgradnji partijskih organizacija u oružanim jedinicama, kako u organizacionom pogledu, tako i u pogledu uloge partijske organizacije u celokupnom životu i izgradnji oslobodilačke vojske.

U prvoj polovini 1942. CK KPJ i ostala partijska rukovodstva su potpuno utvrdili način organizovanja i zadataka KPJ u oružanim jedinicama. Članovi Partije imali su zadatak da „ostvare rukovodeću ulogu naše Partije u Narodnooslobodilačkoj vojsci radi podizanja političke svijesti, učvršćenja morala, čvrstine i discipline u vojsci”.¹⁷¹ Međutim, kada se tiče izvođenja pojedinih vojnih akcija, zadatak članova Partije nije bio samo u tome da budu disciplinovani i hrabri. „Da bi se bilo dobar komunista, nije dovoljno biti lično hrabar i disciplinovan, već je potrebno svoju desetinu, vod, ljude oko sebe podići na viši stupanj hrabrosti i discipline.” U instrukcijama se još kaže da je osnovni zadatak ćelije da podstiče „politički i prosvetni nivo vojnika kao i njihovu vojničku spremu”, da treba „ostvariti čvrsto moralno i političko jedinstvo u četi, tako da ona u svakom momentu bude sposobna da vrši široki agitacioni rad u narodu na liniji narodnooslobodilačke borbe”, i da radi „na izgradnji i podizanju kadrova, mnogih članova Partije”. Ćelija je bila obavezna da održava dva sastanka nedeljno, pri čemu pokret nije smeo da bude razlog da ćelija ne radi. Inače, rad ćelije u vezi sa voj-

¹⁷¹ Zbornik, tom II, knj. 4, str. 11—181.

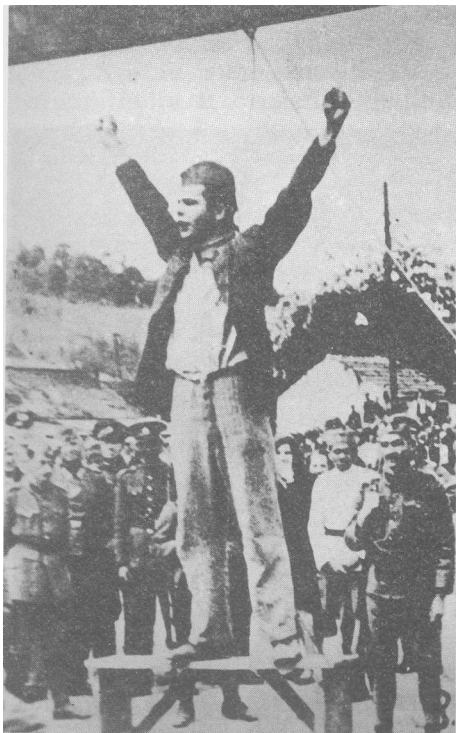
*Vrhovni komandant NOPOJ
Josip Broz Tito u oslobođenoj
Foči početkom 1942.*

*Vrhovni komandant J. B. Tito u Foči, 15. aprila 1942. predaje zastavu 5.
(šumadijskom) bataljonu 1. proletrske NOV brigade*

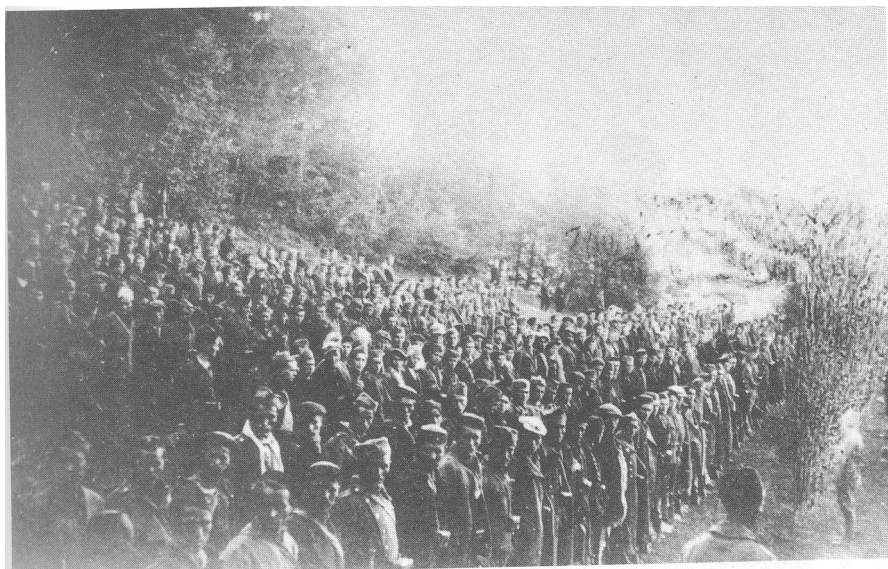
Kolubarski NOP odred, na Bukovima, februara 1942.

Stjepan (Stevan) Filipović, komandant bataljona Valjevskog NOP odreda 22. maja 1942. u Valjevu, pod vešalima, poziva narod u borbu protiv okupatora i njihovih pomagača

Drug Tito diktira zapovest za pokret partizanskih jedinica u zapadnu Bosnu, u šumi iznad Vrbniče, 22. 6. 1942.

Sa formiranja 4. crnogorske brigade u Ljubinju, proleće 1942.

Posle završenog govora i predaje zastave drug Tito vrši smotru 1. proleterske brigade u Bosanskom Petrovcu, jun 1942.

*Drug Tito na osmatračnici
(k —1816) iznad Mliništa 25.
IX 1942.*

*Hrvatski partizani na
Plitvičkim jezerima
leto 1942.*

Borci Šarplaninskog odreda, 1942.

Simonova četa II grupe odreda na Kremenjku nad Sticnom, maj 1942.

lene Biokova donele su hranu borcima NOVJ, 1942.

Konferencija predstavnika NOV i narodnooslobodilačkih odbora u Sremu,

Grupa boraca i rukovodilaca 1. proleterske NOV brigade na zastanku kod Mliništa, čita list „Borba“, jesen 1942.

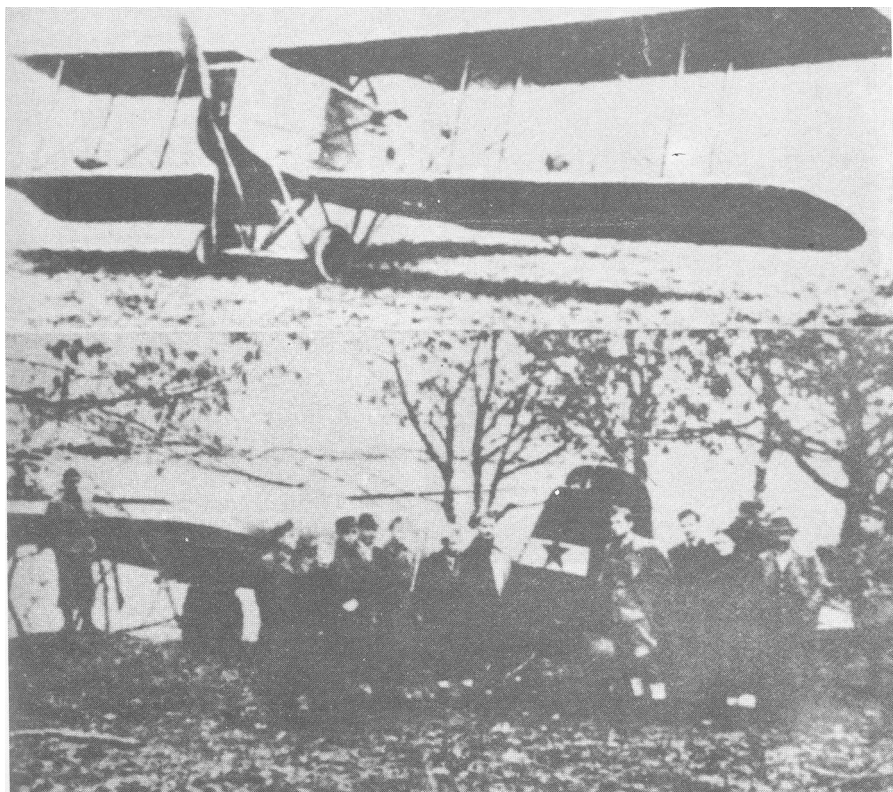
Vicko Krstulović predaje zastave bataljonima 2. dalmatinske brigade na dan njenog formiranja u s. Unište, 3. X 1942.

Stab 2. čete partizanskog odreda „Dimitrij Vlahov” u Makedoniji, 1942.

Borci 1. bataljona 2. proleterске brigade u zapadnoj Bosni, decembra 1942.

Prvi partizanski avioni „brege“ i „potez“, maj 1942.

Slušaoci Prve vojne škole NOV i POJ, 1942.

Drug Tito sa glumcima grupe „Narodnog oslobođenja” kod Mliništa, avgust 1942.

Prvi mornarički vod u Podgori, krajem 1942.

Centralna apoteka u Bosanskom Petrovcu, decembar 1942.

Kuhinja 2. grupe partizanskih odreda Slovenije na Kremenjku u proleće 1942.

Za političko-propagandni rad i organizaciju kulturno-prosvetnog rada u jedinicama i na terenu, pri štabovima prvih narodnooslobodilačkih brigada obrazuju se kulturne ekipe, kao organ jedinice. „Kulturne ekipe“, piše u Statutu proleterskih NOU brigada, „vrše političko-propagandni rad na ideološkoj izgradnji boraca”.¹⁷⁵ Rukovodilac kulturne ekipe, po uputstvima političkog komesara, priprema kulturne priredbe, zabave i manifestacije, izrađuje razne proglase i stara se o umnožavanju i izradi drugog političkog materijala.

Sredinom 1942. dolazi do promjena u tome što se ukidaju kulturne ekipe a pri štabovima brigada i partizanskih odreda formiraju se agitpropi (agitaciono-propagandni organi) za političko-propagandni i kulturno-prosvetni rad. Agitprop je imao tehniku (pisaća mašina, ciklostil ili šapirograf) i vodio je izdavačku delatnost u brigadi i partizanskom odredu. Agitaciono-propagandni organ starao se za štampanje radio-vesti, letaka, biltena, proglasa i brošura; preko posebnih redakcijskih odbora uređivao je brigadne listove i pomagao četama i bataljonima u pripremi džepnih i zidnih novina i bataljonskih listova. Pod neposrednim rukovodstvom političkog komesara i uz pomoć politodela, agitprop je organizovao razne kurseve, mitinge, usmene novine, priredbe, zabavne večeri, brigadne horove, dramske grupe i sekcije, što je omogućilo sveobuhvatniji i raznovrsniji političko-propagandni i kulturno-prosvetni rad u oslobodilačkim jedinicama i među stanovništvom.

¹⁷⁵ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 136.

Glava treća

Prvi deo

*STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE*

SITUACIJA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU KRAJEM 1942. GODINE

Razvoj narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji, naročito pobjede Narodnooslobodilačke vojske sredinom i u drugoj polovini 1942. dale su snažan pečat vojno-političkim zbivanjima na jugoslovenskom ratištu. Prodor Grupe brigada Vrhovnog štaba iz istočne u zapadnu Bosnu, u julu 1942, još više je razbuktao oslobodilačku borbu u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji, gde su već postojale znatne partizanske snage, razvijena oružana borba i prostrana slobodna teritorija.

U toku prodora Grupe brigada u zapadnu Bosnu oslobođeni su Prozor, Livno, Jajce itd., a krajiške i hrvatske brigade razbile su posade okupatorsko-kvislinških garnizona u dolinu Une i u Cazinskoj krajini, tako da je došlo do spajanja slobodnih teritorija u Bosni i Hrvatskoj. Do početka novembra 1942. u Bosanskoj krajini formirano je šest brigada, pet partizanskih odreda i sedam samostalnih partizanskih bataljona. Još dve brigade — 7. i 8. krajiška, osnovane su do kraja decembra 1942. Krajiška 7. brigada osnovana je 27. decembra 1942. u selu Orahovljanima od Krajiške polubrigade (dva bataljona rasformiranog 6. krajiškog NOP odreda) i delova 3. krajiškog NOP odreda, ukupno 4 bataljona sa oko 650 boraca. Osmu krajišku (muslimansku) brigadu formirana je 28. decembra 1942. u Cazinu od 3. bataljona 6. krajiške brigade i novih boraca, sa 4 bataljona i oko 800 boraca. Tako je u Bosanskoj i Cazinskoj krajini dejstvovalo osam brigada.

U bihaćkoj operaciji u prvoj polovini novembra 1942. oslobođeni su Bihać i okolna mesta, a dejstvima prema srednjoj Bosni, krajem decembra, snage kojima je neposredno rukovodio Vrhovni štab izbile su do Teslića i Prnjavora. Time je stvorena prostrana slobodna teritorija — oko 50.000 km² — koja se prostirala od Karlovca do blizu Neretve i od reke Bosne do Jadranskog mora (Makarsko primorje). Preko Gorskog kotara i Pokuplja, ona se povezivala sa slobodnom teritorijom u Sloveniji. Bihać je postao centar jedinstvene slobodne teritorije i sedište Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ do kraja januara 1943.

U istočnoj Bosni četnici i ustaše sporazumeli su se o zajedničkoj borbi protiv oslobodilačkih snaga. Novoformirana 6. istočno-bosanska NOU brigada, zajedno sa Birčanskim partizanskim odredom, oživela je oružanu borbu u istočnoj Bosni, dejstvujući između Doboja, Zvornika i Brčkog. Ona se početkom oktobra prebacila u Srem i posle nekoliko uspehli akcija vratila se nakon mesec dana zajedno sa 3. sremskim odredom, dejstvujući na području Majevice. Njima se priključio 1. majevički NOP odred, formiran 28. novembra 1942. na planini Majevidi. Njihova dejstva su bila usklađena i dala su tokom zime dobre borbene rezultate.

U Hrvatskoj su bila značajna žarišta narodnooslobodilačkog pokreta — Lika, Kordun, Banija i Gorski kotar. Dalmaciju je sredinom 1942. zahvatio pravi ustanički polet. Sve uspešnije su se izvodila borbena dejstva na moru i otocima. Oružana borba počela je i u Istri: polovinom avgusta 1942. formirana je 1. istarska četa „Vladimir Gortan“. Oslobodilačka borba brzo se širila i severno od Save. U Slavoniji je postojala prostrana slobodna teritorija. Tamo je 1. slavonska NOU brigada, sa 1. i 2. slavonskim NOP odredom, uspešno izvodila oružane akcije, protiv manjih neprijateljskih posada i komunikacija. U Hrvatskom zagorju, na Kalniku i u Moslavini dejstvovali su 1. zagorski, Moslavački i Kalnički partizanski odred, što je imalo snažnog političkog uticaja na mase. Diferencijacija u redovima HSS bila je sve očiglednija, a hrvatsko stanovništvo je sve više gubilo veru u stabilnost ustaškog režima.

Do dolaska Vrhovnog štaba u Bosansku krajištu Glavni štab Hrvatske završio je reorganizaciju oslobodilačkih jedinica u Lici, Kordunu i Baniji i nastavio sa osnivanjem novih brigada. Do kraja 1942. na Kordunu i u Baniji formirane su još tri narodnooslobodilačke brigade. U Gornjem Sjeničaku kod Karlovca, od 7. do 10. novembra 1942, od 1. proleterskog bataljona Hrvatske i Žumberačko-pokupskog NOP odreda formirana je 13. narodnooslobodilačka udarna brigada, koja je 11. decembra 1942. preimenovana u 13. proletersku NOU brigadu „Rade Končar“ (tri bataljona, četu za vezu i mitraljesku čet, ukupno oko 600 boraca). Kod velike Kladuše, 5. decembra 1942. osnovana je 15. hrvatska (kordunaška) udarna brigada, od tri bataljona, oko 800 boraca. Kod sela Klas, nič, 26. decembra 1942. formirana je 16. hrvatska (banijska) brigada od tri bataljona, 759 boraca. U Dalmaciji su 1. i 2. dalmatinska brigada, zajedno sa proleterskim i krajiškim brigadama, dejstvovala oko Livna, Duvna i Bosanskog Grahova. Blizu Muća, u selu Vrba, 12. novembra 1942. od Mosorskog i Mosečkog bataljona i Rogozničke čete formirana je 3. dalmatinska NOU brigada, (tri bataljona, oko 560 boraca). U Gorskom kotaru je dejstvovala 6. primorsko-goranska brigada sa 1. i 2. primorsko-goranskim NOP odredom. Od jedinica ovih odreda, 26. novembra 1942. u Drežnici je osnovana 14. primorsko-goranska NO brigada (tri bataljona, 599 boraca). U Slavoniji su krajem decembra 1942. formirane dve brigade. Kod Voćina je 29. decembra 1942. formirana 17. slavonska NOU brigada od Kalničkog, Moslavačkog i 1. slavonskog NOP odreda (tri bataljona, oko 600 boraca). Istog dana, kod Daruvara, u selu Gornji Borik, osnovana je 16. omladinska brigada „Joža Vlahović“. Formirali su

je po jedan bataljon Moslavačkog, Kalničkog i 2. slavonskog NOP odreda. Brigada je imala tri bataljona, oko 760 boraca. Tako je u ovom periodu u svim delovima Hrvatske počelo sa formiranjem narodnooslobodilačkih brigada. Do kraja 1942. godine u Hrvatskoj je formirano 18 brigada, bilo je još devet partizanskih odreda i četiri samostalna bataljona, ukupno 18.746 boraca.¹

Slobodna teritorija Hrvatske bila je (povezana s onom u Sloveniji. Sve češće su zajedno dejstvovala hrvatske i slovenačke jedinice. U Sloveniji se sa neuspehom završila italijanska roška ofanziva. Promena u oružanim snagama u ovom periodu nije bilo. Glavni štab Slovenije imao je pod svojom komandom 4 narodnooslobodilačke brigade, 8 NOP odreda i 5 samostalnih partizanskih bataljona. Oružana borba sve se više razgarala u Gorenjskoj i Štajerskoj, a počele su i veće oružane akcije u Slovenačkom primorju i Koruškoj.

Krajem 1942. došlo je i do poleta oružanih borbi u Srbiji, naročito na području južne Srbije. Okupator je i dalje nastojao da uništi partizanske snage u Srbiji i da što više iskoristi njena privredno-ekonomska bogatstva. Zločini četnika i teror okupatora sračunati su na to da odvoje narod od oslobodilačkog pokreta. Partijska i vojna rukovodstva radila su na obnovi partijske organizacije, jačanju postojećih i formiranju novih partizanskih jedinica. Vojna organizacija NOP-a ostala je i dalje na nivou partizanskih odreda. U zapadnoj i istočnoj Srbiji li Šumadiji, iako u teškim uslovima, dejstvovalo je pet partizanskih odreda — Krajinski, Požarevački, 1. šumadijski, Suvoborski i Timočki. U južnoj Srbiji, partizanske jedinice — Babički, Crnotravski, Jablaničko-pasjački, Jablanički, Jastrebački, Kukavički, Rasinski i Vranjski NOP odred — su se održale i ojačale, zahvaljujući pomoći Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba Srbije. U novembru su rasformirani Babički i Vranjski NOP odred, tako da je u južnoj Srbiji ostalo 5 odreda. Uslovi za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe u Srbiji bili su sve povoljniji; tako da se u narednom periodu moglo preći na viši nivo vojne organizacije.

Oslobodilački pokret u Vojvodini razvijao se u izuzetno teškim uslovima, naročito u Bačkoj i Banatu. U Sremu se oružana borba širila; nakon izvršene reorganizacije tamo je uspešno dejstvo-
vao 3. NOP odred 3. operativne zone Hrvatske. U Srem se, početkom oktobra, prebacila iz istočne Bosne 6. brigada, ali nakon mesec dana, vratila se sa glavninom 3. NOP odreda, pa je tamo ostao samo njegov 4. bataljon.

Na Kosovu su dejstvovali partizanski odredi „Zeinel Ajdini“ i Šarplaninski pozadinski partizanski odred. Oni su sprovodili političku delatnost i izvodili manje akcije. Trećeg novembra na Šarplanini kod mesta zvanog Kaluđerski kamen, formiran je novi Šarplaninski NOP odred, od delova Šarplaninskog pozadinskog odreda (koji je time prestao da postoji) i novih boraca. Zbog stalnih potera bugarskih okupacionih jedinica i policije, i nastupajuće zime, Šarplaninski NOP odred je sredinom decembra 1942. privremeno rasformiran, a deo ljudstva se prebacio u rejon Uroševca.

Partijsko i vojno rukovodstvo Makedonije, nastavljajući sprovođenje revolucionarne linije CK KPJ, sve uspešnije je pokretalo

¹ Arhiv VII, k. 105, reg. br. 4/1.

narodne mase u oružanu borbu. Jačale su postojeće i stvarale nove partizanske jedinice. Partizanski odredi — njih sedam (Bitoljsko-prespanski, Kruševski, Mavrovski, Prilepski, Skopski i Veleški — iako sa nedovoljnim naoružanjem, u oružanoj borbi su postizali sve bolje rezultate, što je imalo velikog odraza na borbeno raspoloženje naroda. Reorganizacijom koju je vršio Glavni štab Makedonije, u novembru i decembru rasformirana su 4 odreda — Kruševski, Mavrovski, Prilepski i Veleški; ostali — Bitoljski, Bitoljsko-prespanski i Skopski NOP odred sa akcijama su nastavili.

U Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini rukovodstvo KPJ i manje partizanske snage (grupe i čete), u uslovima žestokog neprijateljskog terora, dejstvovali su u pravcu obnavljanja i aktiviranja partijskih organizacija i jačanja NOP-a.

Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji krajem 1942. godine doživljava snažan polet, naročito u središnjim i zapadnim krajevima. Formiranjem niza antifašističkih organizacija (USAOJ, AFŽ, Savez pionira) učvršćivalo se jedinstvo masa. Razvijanjem narodnooslobodilačkih odbora proširivala se baza nove revolucionarne vlasti. Stvoreni su povoljni uslovi za formiranje predstavničkog političkog organa — Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), koje je u oslobođenom Bihaću 26. i 27. novembra 1942. održalo svoje Prvo zasjedanje. AVNOJ je bio najcelovitiji izraz narodnooslobodilačke borbe i najviše predstavništvo nove vlasti. Stvoreni su uslovi za međunarodno priznanje NOP-a i buduće uređenje Jugoslavije.

U vreme održavanja Prvog zasjedanja AVNOJ-a oslobodilačke jedinice su imale dva korpusa, odnosno 8 divizija, 31 brigadu, 39 NOP odreda i 12 samostalnih partizanskih bataljona i organa vojno-pozadinske vlasti. U borbi protiv oslobodilačkih snaga NOP-a na jugoslovenskom ratištu krajem 1942. nalazile su se krupne neprijateljske snage, u danima kada su fašističke države bile na vrhuncu svoje moći a saveznici daleko od granica Jugoslavije. Protiv NOV i POJ bilo je tada angažovano 14 italijanskih, 7 nemačkih, 5 bugarskih i 3 mađarske divizije, tj. 29 divizija sa oko 500.000 okupacionih vojnika, kao i znatne ustaške, domobranske, četničke i druge kvislinške formacije — ukupno oko 700.000 neprijateljskih vojnika.

Bilans uspeha NOVJ u toku 1942. godine bio je izuzetno velik. Izvedeno je više desetina napadnih i odbrambenih operacija. Oslobođeno je oko stotinu naseljenih mesta. Neprijatelju su naneti osetni gubici: oko 52.000 mrtvih i 41.208 zarobljenih. Zaplenjeno je i uništeno 106 topova, 385 minobacača, 2.443 mitraljeza i puškomitraljeza, 90.987 pušaka, 28 aviona i 858 motornih vozila; uništeno je 238 industrijskih objekata, a porušeno ili oštećeno 838 mostova, tunela i drugih objekata na komunikacijama, kao i 410 lokomotiva i 3.890 vagona.²

Veliki uspesi NOP-a u Jugoslaviji ohrabrujuće su delovali na ostale narode porobljene Evrope, naročito na susedne države.

² *Ratni naponi Jugoslavije 1941—1945*, Beograd, str. 19—31.

FORMIRANJE PRVIH DIVIZIJA I KORPUSA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Razvoj oružane borbe krajem 1942. godine postavio je pred CK KPJ i Vrhovni štab problem daljeg usaglašavanja vojne organizacije s osnovnim stratezijskim ciljevima NOR-a i revolucije. Priliv novih boraca i zaplenjene količine oružja omogućavali su formiranje novih i jačanje postojećih jedinica. Narasle partizanske snage i stečena ratna iskustva, kao i operativne mogućnosti neprijatelja i tadašnja vojno-politička situacija uopšte i u Jugoslaviji posebno, nužno su zahtevali bolju vojnu organizaciju i komandovanje radi uspešnijeg vođenja rata. Rešenje je nađeno u formiranju krupnih operativno-stratezijskih jedinica — divizija i korpusa, u formiranju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Ideja o formiranju prvih divizija i korpusa NOVJ sazrevala je tokom pohoda Grupe brigada za zapadnu Bosnu. Iskustva stečena u tom pohodu, i uopšte u dotadašnjim borbama, ubrzala su te procese. O formiranju divizija i korpusa govorilo se na sednici Vrhovnog štaba u Glamoču, 8. septembra 1942. U naređenje Vrhovnog komandanta Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 18. oktobra 1942, stoji „da se o formiranju divizija mora još promisliti”.³

Međutim, sve veći broj novoformiranih jedinica zahtevao je novi sistem komandovanja, jer dosadašnja organizaciona šema komandovanja — Vrhovni štab, glavni štabovi, operativni odnosno zonski štabovi, NOU brigade, partizanski odredi — nije mogla odgovoriti nastaloj situaciji. Glavni i operativni (zonski) štabovi, koji su više bili vezani za određenu teritoriju, sve manje su mogli da istovremeno rukovode operacijama većeg broja brigada na sve udaljenijim pravcima. Vrhovni štab, takođe, nije mogao neposredno da rukovodi sve većim brojem jedinica.

Pokušaj sa formiranjem privremenih operativnih grupa — grupa brigada i slično dao je pozitivne rezultate i ublažio postojeće probleme nedostatka većih vojnih formacija, ali to nije moglo biti trajnije rešenje, jer njihov privremeni karakter i pomanjkanje međusobne čvrstine slabili su njihovu efikasnost. Rešenje se moglo tražiti samo u transformisanju dotadašnje vojne organizacije ka višoj formi vojnog organizovanja oružanih snaga.

Dajući vojno-političke razloge zbog čega je došlo do formiranja prvih divizija i korpusa i NOVJ, Tito u članku „Stvaranje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije” kaže: „Stvaranje divizija i korpusa, stvaranje naše narodne vojske došlo je baš u vrijeme kad su za to sazreli svi uvjeti, kad se za to pokazala neophodna potreba, kad su već bile stvorene mnogobrojne brigade i bataljoni, kad su te brigade i bataljoni bili naoružani gotovo svim vrstama oružja (osim avijacije), kad je postalo nemoguće rukovoditi na dosadašnji način svim brigadama, bataljonima i odredima, i, konačno, kad je oslobođen veliki dio našeg teritorija, pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera. . .”⁴

³ Zbornik, tom II, knj. 6, str. 246.

⁴ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 195—196.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

VRHOVNOG ŠTABA
NARODNO-OSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH
ODREDA JUGOSLAVIJE

godina II septembar-oktobar-novembar 1942 broj 20-21-22

STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Po odluci Vrhovnog štaba stvorena je od mnogobrojnih udarnih i partizanskih brigada i od nekih većih partizanskih odreda regularna Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. Ona se rađala kroz 18 mjeseci teške i krvave borbe, iz krvi svojih najboljih boraca, sinova i kćeri naših naroda. Tako se rađala naša junačka, od naroda voljena, osvetnička, oslobodilačka vojska. Stvaranje te narodne vojske jest najveći dosadašnji uspjeh narodnog ustanka u zemljama Jugoslavije.

Bio je to dug i težak proces, jer se naša narodna vojska rađala iz malih partizanskih odreda, stvarala se od golorukih rodoljuba, seljaka, radnika, poštene inteligencije, omladinaca grada i sela, lkoji su se digli na ustanak, u borbu protiv okupatora i njihovih plaćenika. Trebalo je s krvavim žrtvama osvajati od neprijatelja svaku pušku, svaku bombu, svaki metak, svaki mitraljez, svaki bacač, svaki top i odolijevati mnogobrojnim ofanzivama brojčano i tehnički nadmoćnijeg neprijatelja, koji su htjeli da pošto poto unište partizanske odrede i brigade, da uguše narodni ustanak. Prema tome naša narodna vojska nije stvorena odozgo, putem dekreta, prisilno; nije naoružana iz tvornica, preko vojnih liferanata, koji su nekada zarađivali ogromne pare na naoružanju bivše jugoslovenske vojske. Naprotiv, svaki borac naše (hrabre narodne vojske teškom borbom i svojom krvlju osvojio je i osvaja naoružanje od neprijatelja, kome su ga sramotno predali izdajnici našeg naroda, razni viši oficiri i generali bivše jugoslovenske vojske u aprilu prošle godine.

Stvaranje divizija i korpusa, stvaranje naše narodne vojske došlo je baš u vrijeme kad su za to sazreli svi uvjeti, kad se za to

Tekst o stvaranju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije napisao je vrhovni komandant J. B. Tito i objavljen je u Biltenu Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Formiranje prvih divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije počelo je 1. novembra 1942. naredjenjem vrhovnog komandanta NOP i DVJ Josipa Broza Tita. Po odluci Vrhovnog štaba, od postojećih proletherskih narodnooslobodilačkih partizanskih i udarnih brigada, tog dana su obrazovane prve dve divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije — 1. i 2. proletherska udarna divizija.⁵

Prva proletherska udarna divizija NOVJ formirana je u Bosanskom Petrovcu od 1. proletherske NOU, 3. proletherske (sandžačke) NOU i 3. krajiške NOU brigade (komandant Koča Popović, politički komesar Filip Kljajić Fića). U početku je divizija imala 3.200, a 1944. godine 12.367 boraca. Dejstvovala je u Bosni, delom u Hercegovini, Crnoj Gori, Dalmaciji, u zapadnoj Srbiji i oslobođenju Beograda, na Sremskom frontu i u Slavoniji sve do Zagreba.

Druga proletherska udarna divizija NOVJ formirana je u Tičevu od 2. proletherske (srpske) NOU, 4. proletherske (crnogorske) NOU i 2. dalmatinske narodnooslobodilačke partizanske brigade (komandant Peko Dapčević, politički komesar Mitar Bakić). U početku je imala 3.280, a krajem marta 1945. godine 10.142 borca. Dejstvovala je u Bosni, delom u Dalmaciji i Hercegovini, u Crnoj Gori, Srbiji i Slavoniji.

Devetog novembra 1942, po naredbi Vrhovnog komandanta NOV i POJ, formirane su 3, 4. i 5. narodnooslobodilačka udarna divizija.

Treća (crnogorska) narodnooslobodilačka udarna divizija NOVJ formirana je u Perduhovu Selu na Glamočkom polju od 5. crnogorske proletherske NOU, 10. hercegovačke NOU i 1. dalmatinske NOU brigade (komandant Pero četković, politički komesar Radomir Babić). U početku je imala 3—4.000, a u aprilu 1945. godine 6.661 borca. Operativno područje divizije bilo je u Bosni i Crnoj Gori, a delimično u Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, gde je u rejonu Zidanog Mosta i Celja dočekala kraj rata.

Četvrta krajiška narodnooslobodilačka udarna divizija NOVJ formirana je u Bosanskoj krajini od 2, 5. i 6. krajiške NOU brigade (komandant šoša Mažar, politički komesar Milinko Kušić). Brojala je 4.089, a u januaru 1945. godine 7.532 borca. Dejstvovala je u Bosanskoj krajini i zapadnoj Bosni, delom u Dalmaciji, pa u centralnoj Bosni, u sarajevskoj i karlovačkoj operaciji i stigla do Zidanog Mosta u Sloveniji poslednjih dana rata.

Peta krajiška narodnooslobodilačka udarna divizija formirana je takođe u Bosanskoj krajini od 1, 4. i 7. krajiške NOU brigade (komandant Slavko Rodić, politički komesar Ilija Došen). Divizija je imala 2.667, a u januaru 1945. godine 10.036 boraca. Dejstvovala je u Bosanskoj krajini, zapadnoj, srednjoj i istočnoj Bosni, u Sandžaku, Crnoj Gori i zapadnoj Srbiji, na Sremskom frontu, u Posavini i Slavoniji, Hrvatskom zagorju do Celja i jugoslovensko-austrijske granice, gde je dočekala kraj rata.

⁵ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 197.

N A R E D B E

Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih
odreda Jugoslavije

Po odluci Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije imaju se obrazovati — iz postojećih narodnooslobodilačkih partizanskih i udarnih brigada — divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. U vezi s tim

N a r e đ u j e m

Da se obrazuje Prva proleterska udarna divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

U sastav ove divizije ulaze:

- a) I proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada,
- b) III proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada (sandžačka),
- v) III krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada.

Za komandanta I proleterske udarne divizije NOVJ postavlja se dosadašnji komandant I proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade drug Koča Popović.

Za političkog komesara I proleterske udarne divizije NOVJ postavlja se dosadašnji politički komesar I proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade drug Filip Kljajić.

Popunjavanje štaba I proleterske udarne divizije NOVJ izvršiće se u najkraćem roku po odluci ovog štaba.

Ovo naređenje ima se izvršiti odmah.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

1 XI 1942 god.
Naredba br. 88

KOMANDANT NOP i DVJ
TITO

Po odluci Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije imaju se obrazovati — iz postojećih narodnooslobodilačkih partizanskih udarnih brigada — divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. U vezi s tim

N a r e đ u j e m

Da se obrazuje Druga proleterska udarna divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

U sastav ove divizije ulaze:

- a) II proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada,
- b) IV proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada (crnogorska),
- v) II dalmatinska narodnooslobodilačka partizanska brigada.

Za komandanta II proleterske udarne divizije NOVJ postavlja se dosadašnji komandant IV proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade drug Peko Dapčević.

Za političkog komesara II proleterske udarne divizije NOVJ postavlja se dosadašnji politički komesar IV proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade drug Mitar Bakić.

Popunjavanje štaba II proleterske udarne divizije NOVJ izvršiće se u najkraćem roku po odluci ovoga štaba.

Ovo naređenje dma se izvršiti odmah.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

1 XI 1942 god.
Naredba br. 89

KOMANDANT NOP i DVJ
TITO

Naredba Vrhovnog komandanta NOV i POJ o formiranju 1. i 2. proleterske NOU divizije, 1. novembar 1942. godine.

Istom naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 9. novembra 1942. obrazovan je 1. bosanski udarni korpus NOVJ, u čiji su sastav ušle: 4. i 5. narodnooslobodilačka udarna divizija i 6. NOU brigada istočne Bosne, s tim što su pod komandu korpusa stavljene i svi partizanski odredi na teritoriji Bosne (komandant Košta Nad, politički komesar Osman Karabegović).

Naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 22. novembra 1942. formirane su 6. 7. i 8. divizija NOVJ.

Šesta lička narodnooslobodilačka divizija NOVJ formirana je u Lici od 1. 2. i 9. brigade NOV i PO Hrvatske (komandant Srećko Manola, politički komesar Rade Žigić). Sredinom decembra 1942. imala je 4.230, a u novembru 1944. godine 5.922 borca. Dejstvovala je najviše u Lici, Dalmaciji, zapadnoj Bosni i Bosanskoj krajini, u srednjoj i istočnoj Bosni, Sandžaku, Crnoj Gori, zapadnoj Srbiji i Šumadiji, u beogradskoj operaciji, na Sremskom frontu, u Slavoniji sve do Zagreba. Za istaknutu hrabrost u borbi, po naređenju Vrhovnog komandanta od 19. marta 1944, dobila je naziv 6. lička proleterska divizija „Nikola Tesla“.

Sedma banijska narodnooslobodilačka divizija NOVJ formirana je na Baniji od 7. i 8. banijske i 13. brigade „Josip Kraš“ (komandant Pavle Jakšić, politički komesar Đuro Kladarin). U početku je imala 2.539, a u novembru 1944. godine 6.660 boraca. Dejstvovala je na Baniji, u bici na Neretvi i Sutjesci, u Bosni i Crnoj Gori, Cazinskoj krajini, Kordunu i Lici, Moslavini, Gorskom kotaru i Slovenačkom primorju. Početkom 1943. dobila je naziv „udarna“.

Osma kordunaška narodnooslobodilačka divizija NOVJ osnovana je na Kordunu od 4. d 5. kordunaške i 6. hrvatske (primorsko-goranske) brigade (komandant Vladimir Četković, politički komesar Artur Turkulin). Brojno stanje prilikom formiranja iznosilo je 3.137, a u aprilu 1945. godine 7.775 boraca. Operativno područje divizije bio je Kordun, zatim Banija, Lika, Žumberak, Cazinska krajina, Gorski kotar, Pokupje, Turopolje, Bela krajina u Sloveniji, Bosanska krajina i Slovenačko primorje. Naziv „udarna“ dobila je 16. juna 1944.

NAREDBA BR. 90

Po odluci Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije formira se Treća narodnooslobodilačka udarna divizija. U sastav ove divizije ulaze:

V crnogorska narodnooslobodilačka udarna brigada,

X hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada,

I dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada.

Za komandanta ove divizije postavlja se drug Pero Četković, dosadašnji komandant I dalmatinske narodnooslobodilačke udarne brigade.

Za političkog komesara ove divizije postavlja se drug Radomir Babić, dosadašnji politički komesar V crnogorske narodnooslobodilačke udarne brigade.

Štab divizije popuniti ostalim organima, tako da može pravilno funkcionisati.

Ovo naređenje ima se izvršiti odmah.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

9 XI 1942 god.

KOMANDANT NOV i POJ
TITO

Naredba Vrhovnog komandanta NOV i POJ o formiranju 3. narodno-oslobodilačke udarne divizije, 9. novembar 1942. godine.

PROMJENA IMENA VRHOVNOG ŠTABA NOP I DVJ

U vezi sa stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije menja se naziv Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske u naziv: Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

20 XI 1942 god.

KOMANDANT NOV i POJ
TITO

Naredba Vrhovnog komandanta NOV i POJ o promeni naziva Vrhovnog štaba, 20. novembar 1942. godine.

Istom naredbom Vrhovnog komandanta od 22. novembra 1942. formiran je 1. hrvatski korpus NOVJ, u čiji su sastav ušle 6. 7. i 8. divizija (komandant Ivan Gošnjak, politički komesar Većeslav Holjevac).

Do kraja 1942, tačnije 30. decembra, u Slavoniji, formirana je još 4. slavonska (kasnije 12) divizija NOVJ od 12. 16. i 17. brigade (komandant Petar Drapšin, politički komesar Jefto šašić). U maju 1943. imala je oko 2.700, a u januaru 1945. godine 6.367 boraca. Dejstvovala je u Slavoniji, Podravini, Hrvatskom zagorju, Moslavini i Sloveniji, boreći se sve do Dravograda na jugoslovensko-austrijskoj granici. Naziv „udarna” dobila je 11. oktobra 1944.

Tako su formirane prve divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, s tim što je 1. i 2. proleterskom i 3. udarnom divizijom neposredno komandovao Vrhovni štab NOV i POJ, 4. i 5. divizijom Štab 1. bosanskog, a 6. 7. i 8. divizijom Štab 1. hrvatskog korpusa. Četvrtom slavonskom divizijom komandovao je Glavni štab Hrvatske.

Na osnovu odluke Vrhovnog štaba, oružane snage NOP-a zvanično su od 1. novembra 1942. dobile nov naziv *Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije* (NOV i POJ). O tome Tito u Biltenu VŠ NOV i POJ piše: „Po odluci Vrhovnog štaba stvorena je od mnogobrojnih udarnih i partizanskih brigada i od nekih većih partizanskih odreda regularna Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. Ona se radala kroz 18 mjeseci teške i krvave borbe, iz krvi svojih najboljih boraca, sinova i kćeri naših naroda. Tako se radala naša junačka, od naroda voljena, osvetnička, oslobodilačka vojska. Stvaranje te narodne vojske jest najveći dosadašnji uspjeh narodnog ustanka u zemljama Jugoslavije. . .”⁶

⁶ Isto, str. 195.

NAREDBA BR. 93

I

Od oružanih snaga Narodnooslobodilačke vojske na teritoriji Bosne formira se štab I bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa. U sastav ovoga korpusa ulaze: IV i V narodnooslobodilačka udarna divizija, i VI narodnooslobodilačka udarna brigada istočne Bosne. Pod komandu I bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa stavljaju se i svi partizanski odredi na teritoriji Bosne.

Za komandanta korpusa određuje se drug Košta Nađ, dosadašnji komandant Operativnog štaba NOV i PO za Bosansku Krajinu.

Za političkog komesara korpusa određuje se drug Osman Karabegović, dosadašnji politički komesar Operativnog štaba NOV i PO za Bosansku Krajinu.

Za načelnika štaba korpusa određuje se drug Branko Poljanac, dosadašnji načelnik Operativnog štaba NOV i PO za Bosansku Krajinu.

Štab popuniti ostalim organima, tako da može pravilno funkcionisati.

II

Formira se Četvrta narodnooslobodilačka udarna divizija. U sastav ove divizije ulaze:

II krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada,

V krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada,

VI krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada.

Za komandanta IV divizije postavlja se drug Soša Mažar, dosadašnji komandant V krajiške narodnooslobodilačke udarne brigade.

Za političkog komesara postavlja se drug Milinko Kušić, dosadašnji komandant I krajiške narodnooslobodilačke udarne brigade.

Štab popuniti ostalim organima, tako da može pravilno funkcionisati.

III

Formira se Peta narodnooslobodilačka udarna divizija. U sastav ove divizije ulaze:

I krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada,

IV krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada,

VII krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada.

Za komandanta V narodnooslobodilačke udarne divizije postavlja se drug Slavko Rodić, dosadašnji zamenik komandanta Operativnog štaba NOV i PO za Bosansku Krajinu.

Za političkog komesara ove divizije postavlja se drug Ilija Došen, dosadašnji zamenik političkog komesara Operativnog štaba NOV i PO za Bosansku Krajinu.

Štab popuniti ostalim organima, tako da može pravilno funkcionisati.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU'

9 XI 1942 god.

KOMANDANT NOV i POJ
TITO

Naredba Vrhovnog komandanta NOV i POJ o formiranju 4. i 5. krajiške NOU divizije i 1. bosanskog NOU korpusa, 9. novembar 1942.

NAREDBA BR. 95

Prema rješenju Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije formirane su na području Glavnog štaba Hrvatske tri divizije Narodnooslobodilačke vojske, i to: VI, VII i VIII.

VI diviziju sačinjavaju: I, II i IX narodnooslobodilačka brigada;

VII diviziju sačinjavaju: VII, VIII i XIII narodnooslobodilačka brigada;
VIII diviziju sačinjavaju: IV, V i VI narodnooslobodilačka brigada.
Za komandanta VI narodnooslobodilačke divizije postavlja se drug
Srećko Manola.
Za političkog komesara VI narodnooslobodilačke divizije postavlja se
drug Rade Žigić.
Za komandanta VII narodnooslobodilačke divizije postavlja se drug
Pavle Jakšić.
Za političkog komesara VII narodnooslobodilačke divizije postavlja se
drug Đuro Kladarin.
Za komandanta VIII narodnooslobodilačke divizije postavlja se drug
Vladimir Četković.
Za političkog komesara VIII narodnooslobodilačke divizije postavlja
se drug Artur Turkulin.
Prema naređenju Vrhovnog štaba formira se I hrvatski korpus Na-
rodnooslobodilačke vojske.
Za komandanta I hrvatskog korpusa postavlja se drug Ivan Gošnjak.
Za političkog komesara I hrvatskog korpusa postavlja se drug Većeslav
Holjevac.
Ova naredba ima se izvršiti odmah.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

22 XI 1942 god.

KOMANDANT NOV i POJ
TITO

*Naredba Vrhovnog komandanta NOV i POJ o formiranju 6. ličke, 1.
banijske i 8. kordunaške divizije NOVJ, 22. novembar 1942.*

U istom broju Bilištena, u članku „Stvaranje Narodnooslobodi-
lačke vojske Jugoslavije“, Tito ističe da je to „bio dug i težak proces, jer se naša narodna vojska rađala iz malih partizanskih odreda, stvarala se od golorukih rodoljuba, seljaka, radnika, poštene inteligencije, omladinaca grada i sela, koji su se digli na ustanak, u borbu protiv okupatora i njihovih plaćenika. Trebalo je s krvavim žrtvama osvajati od neprijatelja svaku pušku, svaku bombu, svaki metak, svaki mitraljez, svaki bacač, svaki top i odolijevati mnogobrojnim ofanzivama brojčano i tehnički nadmoćnijih neprijatelja, koji su htjeli da pošto poto unište partizanske odrede i brigade, da uguše narodni ustanak. Prema tome, naša narodna vojska nije stvorena odozgo, putem dekreta, prisilno; nije naoružana iz tvornica, preko vojnih liferanata, koji su nekada zarađivali ogromne pare na naoružanju bivše jugoslovenske vojske. Naprotiv, svaki borac maše hrabre narodne vojske teškom borbom i svojom krvlju osvojio je i osvaja naoružanje od neprijatelja, kome su ga sramotno predali izdajnici našeg naroda, razni viši oficiri i generali bivše Jugoslovenske vojske u aprilu prošle godine. . .”⁷

Na kraju 1942. NOV i POJ je imala u svom sastavu 2 korpusa, 9 divizija, 37 brigada, 36 partizanskih odreda i 12 samostalnih bataljona (pregled br. 8). Oružane snage oslobodilačkog rata imale su oko 150.000 boraca, gde se ubrajaju borci svih jedinica NOV i POJ, pripadnici borbenih, udarnih i diverzantskih grupa, jedinica i organa vojnopozadinske vlasti i ilegalni radnici narodnooslobodilačkog pokreta.

⁷ Isto.

PREGLED

NARODNOOSLOBODILACKIH JEDINICA 1. NOVEMBAR—31.DECEMBAR 1942. GODINE

Redni broj	Područje formiranja	Korpusi	Divizije	Brigade				NOP odredi				Samostalni partizanski bataljoni			
				stanje 1. XI 1942.	formirano	rasformirano	stanje 31. XII 1942.	stanje 1. XI 1942.	formirano	rasformirano	stanje 31. XII 1942.	stanje 1. XI 1942.	formirano	rasformirano	stanje 31. XII 1942.
1	1, 2. i 3. divizija	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
2	1. proleterska brigada	.	.	1	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.
3	Bosna i Hercegovina	1	2	8	<i>t</i>	.	10	2	1	.	3	2	.	.	2
4	Crna Gora i Sandžak	—	.	3	.	.	3	.	.	.	.	.	.	.	.
5	Hrvatska	1	4	11	7	—	18	13	1	5	9	5	2	3	4
6	Makedonija	.	.	.	.	.	.	6	.	4	2	.	.	—	.
7	Slovenija	.	.	4	.	.	4	8	.	.	8	5	.	.	5
8	Srbija	.	.	1	—	.	1	12	.	2	10	—	—	—	.
	Vojvodina	.	.	.	.	.	.	1	1	.	2	3	.	2	1
	Kosovo	.	.	.	.	.	.	2	1	1	2	.	.	.	.
	Svega	.	—	1	.	.	•	15	2	3	14	3	.	2	1
	UKUPNO	2	9	28	9	.	37	44	4	12	36	15	2	5	12

U ovom periodu došlo je i do formiranja prvih partizanskih jedinica na Jadranu. Partizanska dejstva na moru zahvatila su gotovo ceo pojas jadranske obale. U prepadima na neprijateljski saobraćaj tokom 1942. zaplenjeno je ili potopljeno 24, a napadnuto d oštećeno 11 neprijateljskih brodova.⁸ Proširen je i učvršćen sistem partizanskih veza između obale i otoka i obratno, a na većini otoka formirane su partizanske grupe i čete. U Makarskom primorju i na otocima Hvaru i Braču stvorena je slobodna teritorija, koja je bila povezana sa onim u ostalim delovima Dalmacije i Bosne. Iz luke Podgore dejstvovao je Primorski vod, prva partizanska jedinica isključivo namenjena za dejstva na moru.

Prekretnica u formiranju partizanske mornarice bio je sastanak vrhovnog komandanta Tita sa grupom mladih mornaričkih oficira i podoficira,⁹ 17. decembra 1942. u Bosanskom Petrovcu, kojom prilikom je odlučeno da se pri Štabu 4. operativne zone Hrvatske formira Sekcija za ratnu mornaricu, kao organ Štaba zone. U naredbi Vrhovnog komandanta od 18. decembra stoji da se formira Sekcija za ratnu mornaricu sa zadatkom da mobilise mornaričke kadrove, opremi čamce i druge manje plovne objekte za napade na neprijateljski saobraćaj na moru i da obrazuje mornaričke jedinice. Na osnovu naređenja Vrhovnog komandanta, 23. januara 1943. u Podgori je formiran prvi mornarički odred — Odred ratne mornarice južne Dalmacije, koji je imao oko 150 ljudi, svrstanih u dve mornaričke stanice — u Podgori i Igranima, i jednu pešadijsku čet u Tučepima, kao i flotilu od dva naoružana partizanska broda — „Pionir” i „Partizan”, koji su napadali italijanske brodove u Hyarskom kanalu. Ovim su dejstva na moru poprimila šire razmere.¹⁰

N A R E D B A

Prema ukazanoj službenoj potrebi obrazuje se pri Štabu IV operativne zone Hrvatske Sekcija za ratnu mornaricu kao organ Štaba zone.

Za šefa Sekcije za ratnu mornaricu pri Štabu te zone postavlja se drug Velimir Škorpik.

Drug Škorpik će odmah preuzeti novoodređenu dužnost i pristupiti radu u duhu direktive ovoga Štaba od 18 XII tekuće godine. Imenovani će biti šef Sekcije za ratnu mornaricu i član toga štaba.

18 XII 1942 g.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
TITO

S obzirom na priliiv novih boraca u Dalmaciji, kako na kopnu tako i na otocima, krajem 1942. i početkom 1943. godine, došlo je do preformiranja oslobodilačkih jedinica i formiranja novih brigada. Početkom novembra 1942. rasformiran je 3. odred 4. ope-

⁸ *Vojna enciklopedija*, tom V, str. 776.

⁹ Na sastanku kod Tita u Bosanskom Petrovcu bili su Velimir Škorpik, poručnik korvete kraljevske jugoslovenske mornarice, član KPJ, koji je 1. decembra 1942. napustio Makarsku i mornaricu NDH i otišao na Biokovo, narodni heroj Jugoslavije. Sa njim su bili Stjepan Muhtić i Ratko Franković, mornarički podoficiri.

¹⁰ Jovan Vasiljević, *Mornarica NOVJ*, VIZ, Beograd 1972, str. 70—83.

rativne zone Hrvatske. Bataljoni „Vojin Zirojević“ i „Josip Jurčević“ ušli su u sastav 10. hercegovačke, Duvanjski u 5. crnogorsku brigadu, a 4. bataljon je preimenovan u bataljon „Vid Mihaljević“ i ostao na Biokovu pod komandom 4. operativne zone Hrvatske. Od partizanskog bataljona „Vid Mihaljević“ i novih boraca iz Makarskog primorja i s otoka Hvara, Korčule i Brača u šošićima na Biokovu, 6. januara 1943, formirana je 4. dalmatinska (biokovska) brigada. U svom sastavu imala je četiri bataljona sa ukupno 550 boraca. Početkom februara 1943. na području Bosanskog Grahova, od Dinarskog, Primorskog i Kninskog bataljona, formirana je 5. dalmatinska brigada, sa 550 boraca. Tako je na teritoriji Dalmacije, od avgusta 1942. do februara 1943. formirano pet brigada, dva partizanska odreda i druge jedinice, a znatan broj boraca *iz* Dalmacije upućen je za popunu ostalih proletherskih i udarnih brigada koje su bile pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba.

Formiranjem tri nove brigade, u Dalmaciji su stvoreni uslovi da se osnuje i divizija. Po odluci Vrhovnog štaba, u oslobođenom Imotskom, 13. februara 1943, formirana je 9. dalmatinska divizija od 3. 4. i 5. dalmatinske brigade, ukupno 2.868 boraca. Formiranjem 9. divizije prestao je da funkcioniše Štab 4. operativne zone Hrvatske, jer je dotadašnji Štab zone preimenovan u Štab 9. divizije (komandant Vicko Krstulović, politički komesar Ivica Kukoć Jordan). Divizija je upućena prema Neretvi u sastav Operativne grupe divizija i bila je pod komandom Vrhovnog štaba.

Tako je početkom 1943. godine, pred četvrtu neprijateljsku ofanzivu, završen proces formiranja prvih deset divizija NOVJ, od kojih se sredinom februara pet divizija nalazilo u bici na Neretvi, direktno pod komandom Vrhovnog štaba.

Stvaranje divizija, korpusa i mornaričkih jedinica spada među najvažnije odluke CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ. Istovremeno, to je bila jedna od najznačajnijih mera u okviru opšteg planskog usmeravanja izgradnje oružanih snaga NOP-a na osnovama operativne vojske, pogotovo zato što je dalji razvoj strategije oružane borbe praktično bio uslovljen iznalaženjem adekvatne vojne organizacije.

Formiranje divizija i korpusa NOVJ bio je dalji korak u izgradnji oružanih snaga. To je kvalitetno viši oblik vojne organizacije. Njena kadrovska, organizaciona i materijalno-tehnička struktura dobija nova obeležja. Stvoreni su osnovni vojno-politički preduslovi za uspešno rešavanje zadataka na sledećim etapama narodnooslobodilačkog rata.

Nova organizacija oružanih snaga NOP-a bila je, u osnovi determinisana društveno-političkim bićem pokreta i vojnim odnosom snaga ratujućih strana. Bio je to rezultat svesnog delovanja i usmeravanja KPJ i J. B. Tita u izgradnji oružanih snaga.

Formiranje divizija, korpusa i Narodnooslobodilačke vojske u celini reflektovalo se višestruko na strategiju i operativnu većtinu NOR-a. U domenu *oružane borbe* stvorene su znatno povoljnije mogućnosti za izvođenje ofanzivnih (i odbrambenih) operacija širih razmera, za brzo i efikasno koncentrisanje jakih grupacija

u onim regijama i područjima koji su u određenom periodu politički, vojnički i ekonomski bili najvažniji za izvođenje napada na jaka uporišta i garnizone neprijatelja i dr. Drugim rečima, problem se svodio na sledeće: kakvi treba da budu optimalni oblici vojne organizacije u tadašnjoj etapi razvoja NOR koji će omogućiti još brži i uspešniji razmah oružane borbe, a koji će proizlaziti iz karaktera i suštine rata i revolucije, kao što je to bio slučaj sa dotadašnjim sistemom partizanske vojne organizacije; šta učiniti da bi se istovremeno osigurali jedinstvo akcije i relativna samostalnost borbenih dejstava na celom jugoslovenskom prostoru; kako obezbediti neprekidnu mobilizaciju masa oko platforme KPJ; kako stvoriti uslove za primenu novih metoda oružane borbe i njihovo postepeno evoluiranje u više oblika. „To stvaranje većih jedinica” — ističe Vladimir Bakarić „bilo je presudno za dalji razvoj ustanka. Da nije bilo većih jedinica, ne bi se ustanak mogao širiti, ne bi mogao manevrirati i ne bi bio ustanak, bila bi partizanska bitka. .

Stvaranje NOVJ bitno je uticalo i na očuvanje strategijske inicijative. U 1942. godini to je bilo od izuzetnog značaja, s obzirom na teškoće u razvoju ustanka u pojedinim područjima i na potrebu daljeg razgaranja oružane borbe u svim krajevima Jugoslavije. Vrhovni štab i CK KPJ bili su svesni činjenice da bi predugo zadržavanje sistema vojne organizacije na prethodnom nivou neminovno vodilo sputavanju daljeg razvoja oružane borbe i otežalo njeno kvantitativno i kvalitativno narastanje i usklađivanje sa vojno-političkim ciljevima NOB-a. Ukoliko se to ne bi postiglo, stagnirao bi i odnos oružane borbe prema ostalim oblicima otpora, i [to upravo u onoj fazi rata kada su se pred oružanu borbu i oružane snage postavljali novi, izuzetno složeni zadaci.

U vojno-političkoj situaciji kakva je bila u jesen 1942 postavio se u svojoj ošttrini i problem rukovođenja i komandovanja oružanim snagama NOP-a. Zbog toga Tito naglašava da je na sadašnjem stepenu razvoja oslobodilačkih jedinica „postalo nemoguće rukovoditi na dotadašnji način svim brigadama, bataljonima i odredima”.¹² Problem je, prvo, bio u sve većem broju novoformiranih brigada koje je trebalo maksimalno angažovati u oružanoj borbi — i to na onom mestu i u ono vreme gde su ciljevi oružane borbe najviše zahtevali. Drugi problem je bio u objektivnim teškoćama rukovođenja i komandovanja, s obzirom na tadašnja skromna sredstva veze, jer je praktično bilo neizvodljivo održavati stalniji i čvršći kontakt između viših i nižih štabova, posebno na većim relacijama. U izvesnoj meri problem rukovođenja velikim brojem brigada rešavao se formiranjem operativnih štabova i zona ili objedinjavanjem više brigada pod komandu jednog štaba brigade u vreme jedne operacije ili boja. Ali, polazeći od perspektive daljeg razvoja oružane borbe i rata u celini, to nije moglo biti konačno rešenje, nego samo osnova za formiranje viših taktičkih i operativnih jedinica sposobnih za snažnije udare i širi manevar pod

¹¹ *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu (1941—1945)*, VIZ, Beograd 1980, str. 490.

¹² *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 196.

rukovodstvom viših operativno-strategijskih i strategijskih komandi. Iako se najveći broj do tada formiranih narodnooslobodilačkih brigada nalazio na prostoru centralne i zapadne Bosne, Korduna, Banije, Like i Dalmacije — potrebe oružane borbe i rata su zahvale objedinjavanje tih izuzetno značajnih snaga u organizacijsku celinu.

Na tadašnjem stepenu razvoja NOR-a vrhovnom komandovanju, Vrhovnom štabu i glavnim štabovima trebala je jedna takva vojna organizacija koja će biti sposobna da primi na sebe realizaciju krupnih vojno-političkih ciljeva revolucije; trebale su takve komande koje će objedinjavati napore više jedinica operativnog karaktera i same na sebe primiti vođenje operacija. Napad na Bihać, koji je tih dana izvođen pod rukovodstvom Operativnog štaba za Bosansku krajanu i u kojem je učestvovalo osam krajiških i hrvatskih brigada, ponovo je potvrdio takvu potrebu. Bihaćka operacija je, naime, ponovo aktuelizirala problem složenih operativnih zahvata, posebno sa stanovišta obezbeđenja jedinstvenog rukovođenja na višem nivou. Bilo je više nego očigledno da sistem vojne organizacije treba hitno prilagođavati zahtevima strategije; taj novi kvalitet bile su divizije i korpusi. Ono što se zbilo u prvim mesecima 1943, naročito bitke na Neretvi i Sutjesci, potvrdilo je dalekovidost Titove odluke o formiranju prvih divizija i korpusa, jer su ove grupacije bile osnovna udarna snaga vrhovnog komandovanja.

Objedinjavanje više brigada u diviziji i više divizija u korpusu nije sputavalo dejstva nižih jedinica i komandi. Naprotiv, to je još više razvijalo inicijativu i stvaralaštvo u oružanoj borbi.

Centralno pitanje izgradnje nove vojne organizacije bilo je pitanje kadrova. Rukovođenje divizijama i korpusima zahtevalo je, naime, osposobljavanje velikog broja starešina za tako visoke funkcije. Nije slučajno što se formiranje divizija i korpusa vremenski poklapa sa osnivanjem Vojne škole Vrhovnog štaba, koja je imala zadatak da priprema kadrove za novu vojnu strukturu oružanih snaga. I dalje su na čelu jedinica stajali narodu odani i sposobni vojni i politički rukovodioci sa velikom praksom u rukovođenju taktičkim jedinicama.

I prostorni faktor je uticao na Titovu odluku o formiranju divizija i korpusa. Objašnjavajući potrebu stvaranja ove kategorije jedinica, Tito u pomenutom članku naglašava da je „oslobođen veliki dio našeg teritorija pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera”.¹³ Na velikoj oslobođenoj teritoriji mogle su se razmestiti krupne vojne jedinice i ustanove, sa sigurnom pozadinom i uspešnim rešavanjem problema snabdevanja.

Osloncem na oslobođenu teritoriju, novoformirane divizije i korpusi imali su više uslova za izvođenje ofanzivnih operacija širih razmera i za zamašnije manevre, najviše po „unutrašnjim operativnim pravcima”, tako da se na određenom mestu i u određeno vreme mogla ostvarivati veća koncentracija i povoljniji odnos snaga, što je garantovalo uspešniju realizaciju zadataka. Krupniji voj-

¹³ Isto.

ni sastavi mogli su bolje, brže i uspješnije realizovati držanje ili napuštanje postojeće slobodne teritorije ili stvaranje nove, a to je uticalo na formiranje novih pogleda o stvaranju slobodnih teritorija i ulozi prostora uopšte. Radi toga, u vreme formiranja NOVJ, Tito ističe da „svaki naš gubitak nekog teritorija mora u isto vrijeme značiti dobitak novog, još većeg i važnijeg teritorija. . .”¹⁴

Nova vojna organizacija je snažno uticala i na ratnu veštinu — bitno ju je unapredila, dajući joj novi smisao i sadržaj.

Od početka ustanka do formiranja divizija i korpusa bila su, manje-više, dominantna partizanska borbena dejstva. Stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, formiranjem viših vojnih sastava — divizija i korpusa, stvoreni su preduslovi da dotadašnja strategija partizanskog ratovanja preraste u viši kvalitet — kombiinovana borbena dejstva. Smisao te nove orijentacije najpotpunije je izrazio Tito u Biltenu VŠ povodom formiranja NOVJ: „Taktika ratovanja naše narodne vojske apsolutno mora biti kombinirana sa našom dosadašnjom partizanskom taktikom. . .”¹⁵ Stvorene su povoljnije mogućnosti da se počne sa izvođenjem operacija većeg zamaha i drugačijeg sadržaja. Upozoravajući na značaj usvajanja nove strategijske koncepcije, Vrhovni komandant je posebno insistirao na obavezi da se „moramo čuvati krutih frontova i izbjegavati ih, da moramo izbjegavati da nam neprijatelj, svojom taktikom, nametne odbranu pomoću dugačkih i rasplnutih frontova, začepeljavanje rupa itd. . .”¹⁶ Tito, očigledno, nije bio apriori protiv svih frontalnih borbenih dejstava, posebno onih koja su omogućavala da dođu do punog izražaja visoke manevarske, udarne i operativne sposobnosti novoformiranih divizija i korpusa. On je neprekidno insistirao na primeni elastičnih borbenih postupaka u frontalnim dejstvima, jer bi, u protivnom, pali u klopku ratne veštine koju neprijatelj priželjkuje i koju želi da nametne jedinicama NOVJ. Rešenje se tražilo u kombinovanim borbenim dejstvima, kao najpogodnijem obliku oružane borbe, sa sinhronizovanim udarima po neprijatelju iz različitih pozicija i pravaca, sa fronta i iz pozadine.

Od svih štabova divizija i korpusa Vrhovni komandant je zahtevao najveći stepen ofanzivnosti: „U našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi već i u defanzivi. . .”¹⁷ Konačno, u tome je i bio smisao i osnovni sadržaj ratne veštine NOR-a, bila je sublimirana strategija neposredne dugotrajne ofanzivnosti. Ofanzivnost je bila načelo, suština NOR-a u svim situacijama. Ofanziva je bila osnovni vid borbenih dejstava.

Novoformiranim divizijama i korpusima Tito podvlači: „Ofanzivni duh za vrijeme neprijateljske ofanzive ispoljava se u

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Isto.

snažnoj, smjeloj partizanskoj taktici, taktici prodora u neprijateljsku pozadinu, u uništavanju ne samo komunikacija nego i neprijateljskih centara snabdijevanja, njegovih baza, koje su za vrijeme neprijateljske ofanzive vojnički oslabljene ili su potpuno ispražnjene. . ."¹⁸ Smisao toga je sadržan „u ofanzivi i defanzivi“, da se neprijatelj tuče tamo gde je najosetljiviji i onda kada se najmanje nada.

Na tadašnjem stepenu razvoja ratne veštine NOR-a ovo je bilo presudno utvrditi. Od toga je zavisilo kakvo će biti ponašanje viših jedinica — divizija i korpusa u situaciji gde nema klasičnog fronta i pozadine, u situaciji stalnog „okruženja“.

Tito je tada isticao: „Ne treba da se bojimo opkoljavanja, kao što se nismo bojali ni onda kada smo imali manje jedinice..“¹⁹ Za celo vreme rata, sa najvišim vojnim sastavima — divizijama i korpusima — iako smo se uvek nalazili „u okruženju“, uspešno su se izvodila borbena dejstva. Bitno je bilo pronalaziti takva rešenja koja će situaciju stalnog „okruženja“, primenom manevra i taktike smelih i iznenadnih udara, pretvoriti u uslove za izvođenje kombinovanih borbenih dejstava. Formiranjem divizija i korpusa stvorena je povoljnija situacija da se vlastitom ofanzivom nameće neprijatelju vlastita volja, bez obzira na čestu inferiornost u pogledu odnosa snaga u živoj sili, naročito u pogledu borbene tehnike.

Kvalitativno jačanje i brojčano narastanje NOVJ omogućili su izvođenje operacija, kao najvišeg oblika ratnih dejstava, i da se one razviju kao značajna forma oružane borbe. Ovim je vojna strategija NOR-a stvarala povoljne uslove za realizaciju novopostavljenih ratnih zadataka. Sa novom organizacijom operacija je unapređovala u odnosu na cilj, vreme trajanja, angažovanje i sadejstvo snaga, kao i u odnosu na prostor i rukovođenje. U praksi, operacije su se po značaju delile na dve kategorije — na one stratejskog i one operativnog značaja. Divizije su bile sposobne da borbena dejstva izvode najčešće u formi operacije, koja se sastojala od nekoliko povezanih bojeva i borbi. Dejstva korpusa, po pravilu, uvek su imala obeležje operacija. Bez obzira na značaj i veličinu, operacije su bile pretežno napadnog karaktera. Karakterisali su ih široki i smeli manevri, prodori u različitim pravcima, kombinacija udara iz više pravaca na bokove i pozadinu neprijatelja, angažovanjem operativnih i partizanskih jedinica, vojnopozadinskih organa, diverzantskih i udarnih grupa, uz učešće političke strukture NOP-a i stanovništva, ali usmereno i planski povezano u jednu celinu.

Paralelno sa formiranjem partizanskih mornaričkih jedinica došlo je i do promena oružane borbe na moru i otocima. Početni oblici oružane borbe na moru, koji su imali karakter sabotaža i diverzija na neprijateljske plovne i druge objekte, razvili su se u više oblike borbenih dejstava. Pred kraj 1942. godine sve više su se izvodili prepadi na neprijateljska plovna sredstva i neprijateljski saobraćaj, što je preraslo u kontinuirani oblik partizanske aktivnosti na moru; održavao se ilegalni saobraćaj između otoka i

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

obale i obratno, obezbeđujući jedinstvo borbenih dejstava i političke aktivnosti na obalskom rubu i otocima i prebacivanje velikog broja boraca na kopno. Italijanski okupator je bio prisiljen da preduzima akcije „čišćenja“ obalskog područja i otoka, da ograniči plovidbu i organizuje konvojski saobraćaj, da pripremi specijalne brodove za borbu protiv partizana i da se svirepo obračunava sa stanovništvom. Ali sve to nije moglo da zaustavi oružanu borbu na moru, koja se po obimu i načinu borbenih dejstava i dalje razvijala i bogatila novim sadržajima.

Stvaranjem NOVJ formirana je najveća oružana sila antihitlerovske koalicije na Balkanu i u srednjoj Evropi, u pozadini nemačkog fronta. Suočen sa bitno novom situacijom na jugoslovenskom ratištu, neprijatelj je krajem 1942. godine bio prisiljen da hitno preispita dotadašnje borbene postupke protiv NOVJ i podvrgne analizi svoju strategiju i ratnu veštinu. Umesto brojnih manjih i srednjih akcija, odlučio se za dobro planirane krupne operacije jakim snagama, primenu jednovremenih i uzastopnih udara, pokušaja operativnih okruženja i taktičkog stezanja glavnih snaga NOVJ oko Vrhovnog štaba, s ciljem da ih likvidira i time ugasi oružani ustanak na jugoslovenskom ratištu. Radi toga neprijatelj stalno pojačava oružanu aktivnost protiv NOV i POJ, dovodi nove jedinice, reorganizuje ih, poboljšava njihovo međusobno sadejstvo, racionalnije ih angažuje i preduzima mere sračunate na veću vojnostrategijsku i taktičku efikasnost. U skladu s tim, otpočeo je i zamašne operacije na Kordunu, Baniji, u Lici, Bosanskoj krajini i Dalmaciji, a odmah zatim i bitku na Neretvi i Sutjesci.

Formiranjem divizija i korpusa nije se ništa bitno izmenilo u pogledu dotadašnje uloge i zadataka partizanskih odreda. Oni su i dalje zadržani kao osnovni oblik teritorijalne vojne organizacije širom zemlje, s tom razlikom što su u operativnom pogledu katkada potčinjavani štabovima divizija za određenu akciju. Upozoravajući na obavezu svih vojnih i političkih rukovodstava da stvaraju partizanske odrede, Tito naglašava da se na tome ne sme stati sada kada su formirane divizije i korpusi, „štaviše, mi moramo stvarati sve novije i novije partizanske odrede na neoslobođenom teritoriju u svim oblastima zemlje. Ti odredi imaju ogromne i časte zadatke, kao što su ih imali i odredi koji su se pretvorili u današnju narodnu vojsku. . .“²⁰ Tako formulisan generalni stav Tita ukazivao je na činjenicu da krupne operativne formacije ne bi bile u stanju da same uspešno vode borbu na celoj teritoriji Jugoslavije bez istovremene i svestrane delatnosti partizanskih odreda.

Partizanski odredi nisu ništa izgubili od svoje ranije uloge u mobilizaciji masa, borbenoj obuci novog ljudstva i sticanju borbenih iskustava, u formiranju novih jedinica i popuni operativnog dela oružanih snaga. Novi partizanski odredi i dalje su se stvarali na neoslobođenoj i na oslobođenoj teritoriji u svim delovima Jugoslavije. Njihov zadatak je bio da stvaraju nove i proširuju slobodne teritorije i da sadejstvuju sa operativno-taktičkim formacijama operativnog dela oružanih snaga, obogaćujući time njihove oblike

²⁰ Isto.

oružane borbe novim kvalitetima. Naime, partizanski odredi su i dalje imali težište na partizanskim borbenim dejstvima, u okviru kombinovanih borbenih dejstava. Oni su odigrali veliku ulogu u daljem toku rata.

Prema tome, partizanski odredi su i dalje ostali vezani za matičnu teritoriju na kojoj su se stvarali, razvijali i borili, dok su novoformirane divizije bile operativno slobodne za šire manevre na celom jugoslovenskom prostoru, kako je zahtevalo rukovodstvo NOP-a.

Naporedno sa formiranjem NOVJ razvijaju se organi i jedinice vojnopozadinske vlasti. Krajem 1942. i početkom 1943. na oslobođenoj teritoriji Bosne i Hrvatske postojalo je 15 komandi područja.¹ Novoformirane divizije i korpusi su se u pozadinskom obezbeđenju oslanjali na komande područja i komande mesta i time bili operativno sposobniji za izvođenje borbenih dejstava.

ORGANIZACIJA, FORMACIJA I NAMENA DIVIZIJA I KORPUSA DIVIZIJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

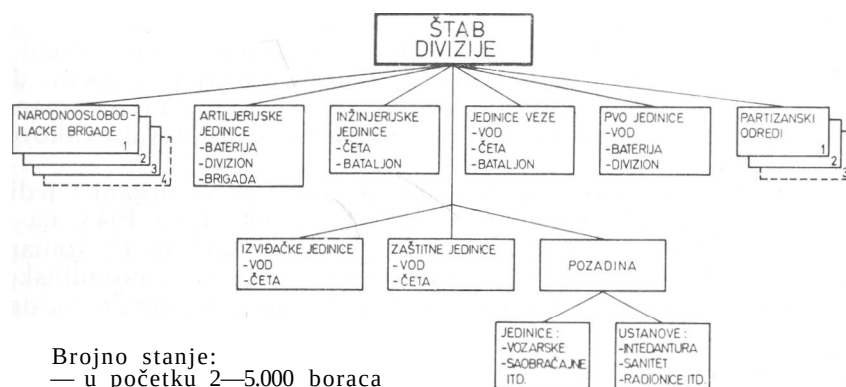
Prve divizije NOVJ formirane su kao lako pokretne, manevarske jedinice, pogodne za izvođenje operativnih dejstava, samostalno ili u sastavu više jedinice. Bile su organizacijski osposobljene, politički i moralno pripremljene za dejstvo u svim krajevima Jugoslavije, na širokoj teritoriji različitih zemljišnih karakteristika i za duži vremenski period. Odabran je takav tip divizije koji je najracionalnije odgovarao zahtevima jugoslovenskog ratišta, objektivnim mogućnostima i specifičnostima NOR-a. Otuda je divizija NOVJ imala takve karakteristike koje su odgovarale uslovima NOR-a; kako taktičkim, tako i operativnim i strategijskim potrebama.

Divizije NOVJ u sebi su sublimirale osnovne karakteristike pešadijske, brdske i planinske jedinice. Relativno malog brojnog stanja, vrlo pokretne i sa velikim manevarskim sposobnostima, pokazale su se efikasnije za ofanzivna dejstva na širim teritorijama i za izvođenje napada na naseljena mesta. One su omogućile stvaranje prostranih slobodnih teritorija koje su korišćene kao operativne osnove za nove poduhvate.

Divizije NOVJ formirane su na teritorijalnoj osnovi, dok su 1. i 2. proleterska i 3. udarna divizija nastale od proleterskih i udarnih brigada iz različitih krajeva naše zemlje. Sve ostale divizije, koje su stvarane na teritorijalnoj osnovi, nazivane su prema teritoriji na kojoj su formirane: srpska, slovenačka, dalmatinska, lička, vojvođanska, crnogorska, slavonska itd. To je imalo duboki društveni smisao jer se na taj način u praksi ostvarivalo i širilo bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije.

²¹ U Bosni su formirana sledeća vojna područja: Bihaćko, Drvarsko, Jajačko.. Ključko-mrkonjičko, Livanjsko i Podgrmečko, a u Hrvatskoj: Banijsko, Biokovsko, Kordunaško, Ličko, Papučko-krndijsko, Primorsko-goransko, Psunjsko, Splitsko i Zumberačko. Žarko Atanacković u knjizi *Vojvodina u borbi 1941—1945*, Novi Sad 1959, str. 125, tvrdi da je tada u Sremu postojalo Sremsko vojno područje.

Organizaciona struktura divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije

Iako su divizije formirane na teritorijalnom principu, njihov sastav nigde nije bio nacionalno čist već mešovit, bez obzira na to što se ova ili ona divizija zvala hrvatska, crnogorska, bosanska itd.

Po formaciji i jačini divizije su bile različite, prilagođene taktici partizanskog rata u uslovima jugoslovenskog ratišta. Jačina divizije, kao i njena formacija, zavisila je od broja boraca i količine oružja otegot od neprijatelja. Imala je trojni sastav, načelno tri a posle i četiri brigade. Samostalne divizijske jedinice podrške i zaštite razvijale su se prema tehničkim i materijalnim mogućnostima i raspoloživim kadrovima. Osnovnu udarnu snagu divizije činile su brigade. Postepeno, ali neprekidno je jačala vatrena i udarna moć divizije, tako da je divizija mogla izvoditi sve složenije napadne, odbrambene i druge borbene radnje. Osim toga, njena formacija bila je tako elastično postavljena da je mogla primiti i više od tri brigade, kao i da stalno razvija jedinice podrške i zaštite. Takva divizija se, prema potrebi, mogla uključiti u sastav korpusa ili operativne grupe (zone) ili da bude samostalna pod komandom Vrhovnog ili glavnih štabova. Više divizija je, takođe, moglo biti privremeno objedinjeno u jednu operativnu grupu. Neke divizije su u početku najčešće dobijale pod svoju komandu, za stalno ili privremeno, jedan ili više partizanskih odreda.

Kako je u borbi bilo većih ili manjih gubitaka u ljudstvu i materijalnim sredstvima, često je dolazilo do promena u brojnom stanju i formacijskoj strukturi divizije.

Za naročito isticanje i zasluge u borbi protiv neprijatelja, pojedine divizije dobijale su naziv „proleterska“, a neke pored toga, i „udarna“ ili samo „udarna“.

Prvi divizijski štabovi formirani su istom naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ kada su osnovane i prve divizije, a bili su prilagođeni potrebama komandovanja, načinu vođenja partizanskog

ratovanja i kadrovskim mogućnostima. Štabnih organa bilo je malo, a administracija je svedena na minimum, samo za vođenje osnovnih borbenih dokumenata. Štabovi su bili malog brojnog sastava, ali operativno sposobni za obavljanje najsloženijih borbenih zadataka. Sve do marta 1945. postojala je jedna organizacijsko-formacijska struktura štaba divizije, koja se sastojala iz komandnog i štabnog dela. Komandni deo sačinjavali su komandant, politički komesar i načelnik štaba. U štabu su se nalazili i ostali organi — operativni, obaveštajni, intendantski, sanitetski i dr.

Organizacijsko-formacijski sastav prvih devet divizija NOVJ, bio je približno isti. Imale su po tri brigade, a mogle su imati prateću četu, četu ili vod za vezu i minerski (pionirski) vod. Brojno stanje prvih divizija kretalo se od 2.500 do 4.000 boraca i starešina. Sve do 1944. godine brojno stanje divizije nije prelazilo 5.000 boraca i starešina, jer uslovi ratovanja nisu dozvoljavali upotrebu glomaznih jedinica. Kasnije su divizije imale i preko 10.000 ljudi.

U početku je osnovno naoružanje divizije bilo pešadijsko, sa najvećim brojem pušaka, zatim puškomitraljeza i mitraljeza. Najviše se oskudevalo u artiljeriji, a daleko bolje se stajalo sa minobacačima. Zbog dovoljnog broja tovarne vuče i nerazvijene komore, divizija je bila sposobna da izvodi borbena dejstva na brdskom i planinskom zamljištu. Najveći problem je bio u protivtenkovskoj i protivavionskoj odbrani zbog pomanjkanja protivtenkovskih i, naročito, protivavionskih oruđa. Prisutni su bili i ne mali problemi pozadinskog obezbeđenja i sanitetskog zbrinjavanja.²²

KORPUSI NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Korpusi NOVJ nastali su u onoj fazi NOR-a kada su sazreli vojno-politički uslovi za formiranje većih operativno-strategijskih sastava da bi se brže rešavali vojno-politički ciljevi rata. To se vremenski poklapalo sa onim periodom NOR-a kada je već postojao veliki broj proletherskih, udarnih i narodnooslobodilačkih brigada, partizanskih odreda, razgranata mreža operativnih komandi (zona) i vojnopozadinskih organa vlasti (komandi područja i mesta), odnosno kada su bili sazreli uslovi da se počne sa formiranjem divizija i kada je formirana NOV Jugoslavije.

Formiranje korpusa NOVJ poklapalo se sa osnivanjem divizija, jer postojanje većeg broja divizija, u novembru 1942. godine osam, istaklo je potrebu i zahtev da se paralelno sa formiranjem divizija pristupi i osnivanju krupnijih operativno-strategijskih jedinica.

Ali, istovremeno, korpusi su nastali kao teritorijalne jedinice u onom periodu NOR-a kada su oružane isnaže NOP-a (njihov teritorijalni deo — partizanski odredi, komande područja) bile toliko razvijene da glavni štabovi nisu više bili u mogućnosti da uspešno rukovode njima.

²² Organizacijsko-formacijski sastav, brojno stanje i osnovno naoružanje divizija dati su na kraju knjige u tabelarnom pregledu divizija NOVJ.

Od kraja 1942. do formiranja armija u januaru 1945, korpusi NOVJ, po svom sastavu, naoružanju i opremi, mogli su izvoditi dejstva operativnog i strategijskog značaja, u početku manjeg, a kasnije većeg zamaha.

U razvoju korpusa NOVJ postoje dva perioda: prvi, kada je korpus više imao ulogu operativno-teritorijalnih komandi i drugi, kada je bila više naglašena njegova operativna uloga. Međutim, neki korpusi su i dalje zadržali teritorijalnu funkciju, ali drugačijeg sadržaja, osim 1. proleterskog korpusa koji je neprekidno imao samo operativnu funkciju.

Prvi period počinje formiranjem korpusa u novembru 1942. i traje do februara 1944. U tom periodu korpusi su bili vezani za jednu teritoriju sa operativnom i teritorijalnom funkcijom, dobijali su operativna područja, koja su — pored oslobođenih — obuhvatala i neoslobođene oblasti. Teritorija korpusa nije se morala poklapati sa administrativnom i operativnom podelom jedne pokrajine. U određivanju korpusne teritorije vodilo se, iznad svega, računa o vojnim i političkim razlozima, kako bi se najbolje moglo odgovoriti operativnim i strategijskim ciljevima borbe.

Korpusi su sa političkim organima bili odgovorni za razvoj oružane borbe na svom području i rukovodili su svim jedinicama i ustanovama. Prema tome, korpus je na svom operativnom području objedinjavao borbene napore svih operativnih (brigade, divizije) i teritorijalnih (odredi, komande područja) jedinica i organa NOVJ, što je bio nov kvalitet vojnog organizovanja. Izuzetak su činile one divizije koje su bile pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ.

U početku korpusi nisu napuštali svoju teritoriju. Tako, na primer, teritorija 1. bosanskog korpusa do maja 1943. obuhvatala je celu Bosnu, a 1. hrvatskog korpusa — teritoriju Like, Korduna i Banije.

Štabovi korpusa su formirani od operativnih štabova ili operativnih zona, kao operativno-teritorijalne komande, na čijem su se nivou integrisale sve operativne i teritorijalne funkcije. Funkcija komande korpusa nije bila u suprotnosti sa postojanjem glavnih štabova. Naprotiv, glavni štabovi su mogli preko korpusa rukovoditi borbenim dejstvima u pojedinim oblastima, ujedno operativnim i teritorijalnim jedinicama. Formiranjem korpusa postepeno se smanjivala operativna uloga glavnih štabova, ali je zato rasla njihova vojno-politička i strategijska uloga.

Štab korpusa nije bio brojčano velik. Sačinjavali su ga komandant, politički komesar, načelnik štaba, operativni i obaveštajni oficir, intendant i referent saniteta. Pri štabovima korpusa, pored zaštitne jedinice, formirale su se jedinice veze, inženjerijske i artiljerijske i druge jedinice rodova i službi.

Korpusi su bili jedinice promenljivog sastava, nisu imali ujednačenu i strogo određenu formaciju i organizacijsku strukturu. Prosečna jačina korpusa u početku se kretala od 5.000 do 15.000 boraca, a kasnije i do 50.000 ljudi. Načelno je korpus mogao imati 2—4 divizije, više partizanskih odreda ili grupe partizanskih odreda i komandi područja, četu ili bataljon za vezu, četu ili bataljon

inženjerije, 1—2 divizionu artiljerije, bateriju ili divizion protivavionske artiljerije i druge pozadinske jedinice i ustanove. Komande korpusa su objedinjavale dejstva i onih divizija i brigada ili drugih jedinica koje su se privremeno nalazile na korpusnom operativnom području.

Prvi korpus NOVJ — 1. bosanski NOU korpus formiran je 9. novembra 1942. Štab korpusa je nastao iz dotadašnjeg Operativnog štaba za Bosansku krajinu, koji je tada ukinut. U sastav korpusa ušle su 4. i 5. krajiška divizija, 6. istočno-bosanska NOU brigada, 3. krajiški i Birčanski partizanski odred i 3. sremski partizanski odred 3. operativne zone Hrvatske (koji se tada nalazio u istočnoj Bosni) i Zaštitnica Štaba korpusa, koja je 1. marta 1943. preformirana u Prateći bataljon. Do kraja novembra 1942. u sastav 1. korpusa ušao je Majevički partizanski odred, Prozorski NO partizanski bataljon i haubička baterija koja je 5. januara 1943. preformirana u 1. haubički divizion. Zatim su pod komandu korpusa, u novembru i decembru 1942, ušle komande vojnih područja Drvar, Bihać, Jajce, Podgrmeč i Ključko-mrkonjičko područje, a od 1. januara 1943. i 4. krajiški partizanski odred.²³ Brojno stanje korpusa (bez odreda) sredinom decembra 1942. iznosilo je 7.500 boraca, a 1. januara 1943. godine 8.677 boraca,²⁴ naoružanih sa 7.188 pušaka, 233 puškomitraljeza, 45 mitraljeza i 15 topova.²⁵

Prvi hrvatski korpus formiran je 22. novembra 1942. na osnovama 1. operativne zone Hrvatske. U svom sastavu je imao 6. ličku, 7. banijsku²⁶ i 8. kordunašku diviziju i korpusnu artiljeriju. Pred kraj decembra 1942. u sastav korpusa ušli su 2. banijski, 1. kordunaški i 3. lički partizanski odred.²⁷ Korpus je na dan formiranja imao 3.700, a 4. januara 1943. oko 10.167 boraca i rukovodilaca,²⁸ naoružanih sa 8.196 pušaka, 275 puškomitraljeza, 62 mitraljeza, 20 minobacača i 10 topova.²⁹

Drugi period u razvoju korpusa NOVJ počeo je u februaru 1944, kada su naredbom Vrhovnog štaba reorganizovani štabovi korpusa i utvrđene nova funkcija i formacija korpusa, o čemu će kasnije biti više reči.

* *

Formiranjem divizija i korpusa, mornaričkih jedinica, komandi područja i mesta i stvaranjem NOVJ završen je jedan od najznačajnijih perioda u vojnoj organizaciji NOR-a. Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji dobile su svoju

²³ Zbornik, tom IV, knj. 9, str. 14—15; tom IV, knj. 19, str. 20.

²⁴ Zbornik, tom IV, knj. 9, str. 14—15.

²⁵ Isto.

²⁶ Sedma banijska divizija je početkom februara 1943. prešla pod komandu Vrhovnog štaba NOV i POJ.

²⁷ Arhiv VII, k. 812, reg. br. 3/2, 42/2.

²⁸ Arhiv VII, k. 105, reg. br. 4/1.

²⁹ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knj. 1, str. 333.

potpuniju fizionomiju koja se dograđivala u narednom periodu rata.

U organizacijskom pogledu, krajem 1942. i početkom 1943. sve više su bila vidljiva tri dela vojnih snaga NOR-a: operativne snage (brigade, divizije i korpusi), partizanski odredi i vojnopoza-dinski organi (prilog br. 10).

Operativne snage, sada potpuno oblikovane zaključno sa korpusom, bile su osnovna borbena komponenta, koja je odlučujuće uticala na ishod rata. To je bio pokretni i udarni deo oružanih snaga, namenjen za vođenje manevarskog rata i suprotstavljanje svim formacijskim strukturama neprijatelja na celoj jugosloven-skoj teritoriji. Kao sredstvo vrhovnog komaindovanja, te snage su bile sposobne za složene operativne i strategijske poduhvate, što su potvrdile operacije u narednom periodu NOR-a.

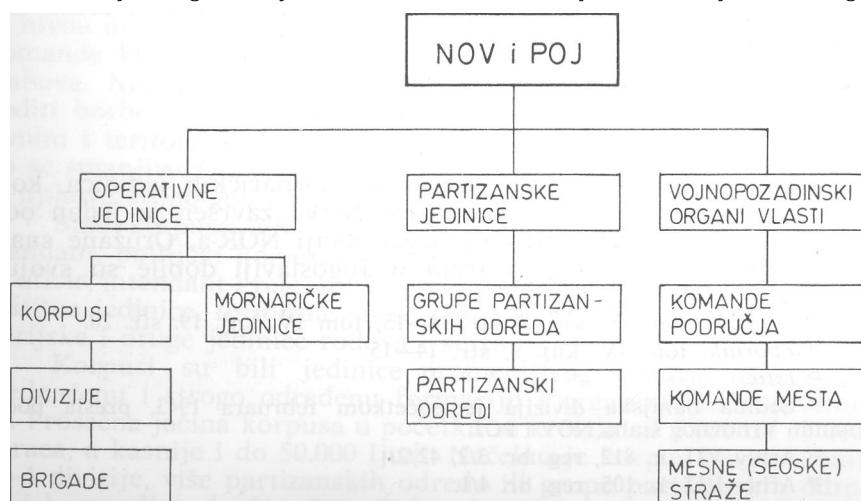
U operativne snage NOR-a ulazile su i tek formirane morna-ričke jedinice, koje su se brzo razvijale, tako da su tokom 1943. godine prerasle u vid oružanih snaga.

Partizanske jedinice, kao elemenat teritorijalne vojske, svo-jim rasporedom na čitavoj jugoslovenskoj teritoriji razvlačile su snage neprijatelja i onemogućavale njihovo efikasno grupisanje. Zadržale su sve osobine iz početnog perioda ustanka u krajevima gde nije bilo operativnih jedinica, a tamo gde su postojale opera-tivne jedinice — uzimale su učešća u svim borbenim dejstvima.

Organi vojnopozaadinske vlasti (komande područja i mesta) bili su, takođe, deo teritorijalne vojske i povezivali su vojnu or-ganizaciju s organima vlasti i društveno-političkim organizacija-ma. Nisu oni samo oslobodili operativne jedinice pozadinsko-teri-torijalne funkcije već su primili i deo ranijih zadataka partizan-skih odreda u pogledu zaštite oslobođene teritorije. Na kraju 1942.

Prilog br. 10

Schema vojne organizacije narodnooslobodilačkih jedinica krajem 1942. god.

godine vojnoteritorijalna organizacija izgrađena je u jedinstven sistem, dobivši svoju pravu fizionomiju koja se dograđivala tokom NOR-a.

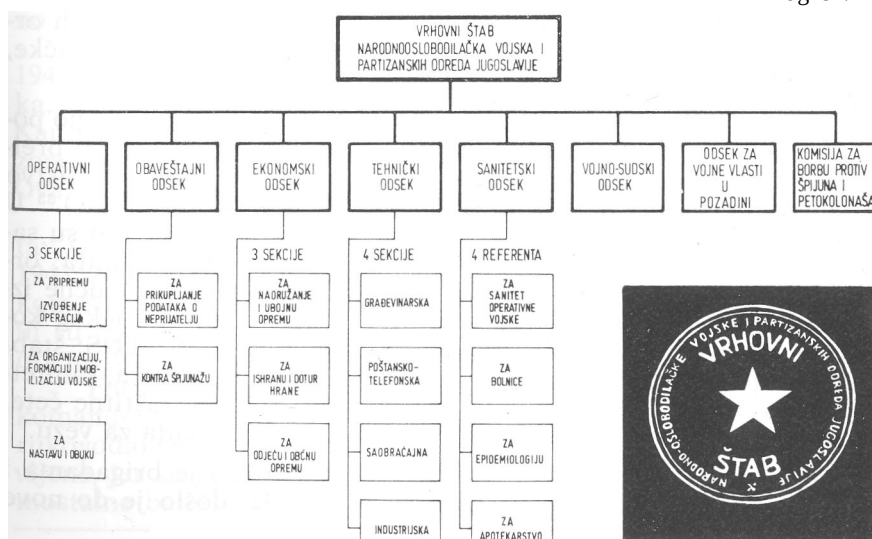
RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE NOV i POJ KRAJEM 1942. I POČETKOM 1943. GODINE

Uporedo sa formiranjem divizija i korpusa NOVJ, krajem 1942. i početkom 1943. godine, dalje se razvijao i dograđivao sistem rukovođenja i komandovanja jedinicama i ustanovama NOV i POJ.

Do formiranja AVNOJ-a (novembar 1942) Vrhovni štab je, kao najviše rukovodeće telo u zemlji, rukovodio stvaranjem narodne vlasti, vojnopoziadinskih organa i političkih organizacija, organizovanjem privrednog života na oslobođenoj teritoriji i rešavanjem socijalnih i prosvetnih problema, kao i borbom za međunarodno priznanje NOP-a. Stvaranjem AVNOJ-a Vrhovni štab je političke funkcije preneo na njega, a posvetio se vođenju operacija i izgradnji oružanih snaga.

Krajem 1942. godine izvršena je reorganizacija Vrhovnog štaba. Najpre je promenio naziv od VŠ NOP i DVJ u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.⁵⁰ Po novoj organizaciji, VŠ NOV i POJ imao je operativni, obaveštajni, ekonomski, vojnosudski, pozadinski, tehnički i sanitetski osek i Komisiju za borbu protiv petokolonaša.

Prilog br. 11

Struktura i sastav Vrhovnog štaba krajem 1942.

Operativni odsek imao je tri sekcije: za pripremu i izvođenje operacija, za organizaciju, formaciju i mobilizaciju i sekciju za nastavu i obuku. Obaveštajni odsek imao je dve sekcije: za obaveštavanje (prikupljanje podataka o neprijatelju) na oslobođenoj i ne-oslobođenoj teritoriji i za kontrašpijunažu. Ekonomski odsek imao je tri sekcije: za naoružanje i ubojnu spremu, za ishranu i dotur hrane i za odećnu i obućnu opremu. Vojnosudski odsek imao je zadatak da se stara o organizaciji pravosuđa u vojsci, da vodi istragu po krivičnim delima i da održava vezu sa Obaveštajnim odsekom i Komisijom za borbu protiv pete kolone. Pozadinski odsek imao je zadatak da organizuje komande područja i komande mesta i da vodi nadzor i kontrolu nad njihovim radom.³¹ Tehnički odsek imao je građevinsku, poštansko-telefonsku, saobraćajnu i industrijsku sekciju. Sanitetski odsek imao je referenta za sanitet operativne vojske, referenta za bolnice, referenta za zarazne bolnice i referenta za apotekarstvo. Komisija za borbu protiv petokolonaša imala je zadatak da vodi borbu protiv narodnih neprijatelja svih vrsta i da održava tesnu vezu sa Obaveštajnim odsekom i Vojnosudskim odsekom.³²

Do formiranja zemaljskih antifašističkih veća narodnog oslobođenja, glavni štabovi su vršili vojne i političke funkcije najviših organa vlasti na svojoj teritoriji. Kao najviša vojna rukovodstva, glavni štabovi su najtešnje sarađivali sa nacionalnim rukovodstvom KPJ u svim pitanjima rata i revolucije i, istovremeno, rukovodili oružanim snagama. Uporedo sa narastanjem oružane borbe, formiranjem brojnih jedinica, vojnopozadinskih organa i ustanova i stvaranjem prostranih slobodnih teritorija, krajem 1942. i početkom 1943. godine nastala je potreba daljeg organizacijskog razvijanja glavnih štabova. Osim poslova operativne i obaveštajne službe, koje je obavljao komandni deo štaba, počelo je formiranje ostalih organa komande za organizacijske, kadrovske, propagandne, tehničke, pozadinske i druge poslove.

Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske Slovenije (Glavno poveljstvo slovenske narodnoosvobodilne vojske) u januaru 1943. preimenovan je u Glavni štab NOV i PO Slovenije (Glavno poveljstvo slovenske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov).³³ U organizacijskoj strukturi bio je sastavljen od užeg štaba koji su sačinjavali komandant, politički komesar i zamenik komandanta; organizacionoinstruktorski deo činili su organizator vojnostručne izgradnje jedinica i komandnog kadra i tri pomoćnika političkog komesara, odgovorna za političku izgradnju jedinica NOV i POS; štabna služba je bila sastavljena od glavnog obaveštajnog centra, sanitetskog referenta i intendanta, administrativnog osoblja, zaštitne čete, ekonomata, radio-telegrafske i kurirske grupe i referenta za vezu.

Glavni štab NOV i PO Slovenije komandovao je brigadama i grupama partizanskih odreda. U decembru 1942. došlo je do nove

³¹ Pozadinski odsek Vrhovnog štaba je 24. decembra preimenovan u Odsek Vrhovnog štaba za vojne vlasti u pozadini.

³² *Zbornik*, tom II, knj. 7, str. 124–125.

³³ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 449.

organizacije rukovođenja oslobodilačkim jedinicama u Sloveniji, zbog povećanog broja jedinica (4 narodnooslobodilačke brigade, 5 partizanskih odreda i 5 samostalnih bataljona) i teškoća koje su proizlazile iz specifičnosti razvoja NOP-a i oružanih snaga u pojedinim krajevima Slovenije. Odlučeno je da se pristupi formiranju 4 operativne zone, shodno naređenju Vrhovnog štaba od početka 1942. godine.

Na prostoru Dolenjske, do železničke pruge Ljubljana — Kočevje, 7. decembra formirana je 1. dolenjska operativna zona. Ona je imala 2. slovenačku brigadu „Matija Gubec“ i 3. slovenačku brigadu „Ivan Cankar“, kao i Istočnodolenjski i Zapadnodolenjski partizanski odred (komandant zone Milovan Šaranović, politički komesar Jože Brilej Bolko).

Na operativnom području Notranjske, u prvoj polovini decembra, formirana je 2. notranjska operativna zona. Ona je imala i. slovenačku brigadu „Tone Tomšič“, 4. slovenačku brigadu „Ljubo Šercer“ i Notranjski partizanski odred (komandant zone Ivan Kavčič Nanda, politički komesar Franc Popit Petrov).

Teritorija Primorske i Gorenjske, severno od železničke pruge Ljubljana — Postojna, potpala je pod 3. alpsku operativnu zonu, formiranu 26. decembra 1942. Ona je u svom sastavu imala samo tri partizanska odreda — Dolomitski, Gorenjski i Soški (komandant zone Mirko Bračič, politički komesar Franc Ravbar). Ubrzo se pokazalo da je teško rukovoditi partizanskim snagama na tako velikoj prostori, posednutoj krupnim neprijateljskim snagama, pa je 21. februara 1943. odlučeno da se na teritoriji Slovenačkog primorja osnuje Primorska operativna zona, a 3. alpska je privremeno rasformirana. Sa Dolomitskim partizanskim odredom tada je neposredno rukovodio GŠ Slovenije.

Četvrta operativna zona Slovenije, formirana 26. decembra 1942, pokrivala je operativno područje Štajerske, Zasavja i Kamnika. U početku je imala pet samostalnih partizanskih bataljona — Kamniški, Moravški, Kozjanski, Savinjski i Pohorski (komandant zone Franc Rozman Stane, politički komesar Dušan Kveder Tomaž). Ova operativna zona postojala je do kraja rata.³⁴

Nema tačnih podataka o tome kakav je bio organizacijski sastav Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, krajem 1942. i početkom 1943. Zna se samo da je imao komandni deo (komandant i politički komesar) i nekoliko članova štaba koji su obavljali štapske poslove ili su bili komandanti jedinica. Postojala je i funkcija operativnog oficira, koji je ujedno bio i pomoćnik komandanta.³⁵

Formiranjem divizija i korpusa NOVJ Glavni štab Hrvatske komandovao je 1. hrvatskim korpusom i 4. slavonskom divizijom i rukovodio operativnim zonama. Operativne zone su bile potpuno razvijene, jer su pod svojom komandom imale operativne (brigade, samostalne bataljone), partizanske i vojnopozadinske jedinice i usta-

³⁴ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 395 i 1040. Miroslav Stjepančić, *Organizacijski razvoj Glavnog štaba Slovenije*, VIG, broj 2—3, 1973, str. 47.

³⁵ *Zbornik*, tom V, knj. 1, str. 209 tom V knj. 2, str. 166; Arhiv VII, k. 1482, reg. br. 6—2; k. 106, reg. br. 23—1 i 27—1.

nove. Tako je 2. operativna zona Hrvatske, osim partizanskih odreda i samostalnih bataljona, pod komandom imala i 13. proletersku brigadu „Rade Končar“. Treća operativna zona Hrvatske u svom sastavu je imala Psunjsko i Papučko-krndijsko vojno područje, dva partizanska odreda i druge jedinice; borbena dejstva je usklađivala sa 4. slavonskom divizijom.

Četvrta operativna zona je krajem 1942. i početkom 1943. godine imala, osim dva partizanska odreda, 3, 4. i 5. dalmatinsku brigadu, Sekciju za Ratnu mornaricu i tri komande područja — Biokovskog (formirano 8. januara 1943), Livanjskog i Splitskog. Peta operativna zona Hrvatske imala je 6. primorsko-goransku brigadu (kada je ova početkom decembra 1942. izišla iz sastava 8. divizije), 14. brigadu i Primorsko-goransko vojno područje.

Operativne zone Hrvatske i Slovenije organizacijski su se sve više razvijale kao operativno-teritorijalne komande, sa operativnim, partizanskim i vojnopozadinskim jedinicama i ustanovama. Praksa u Hrvatskoj pokazala je da su operativne zone za šest meseci svog postojanja odigrale značajnu ulogu i uspešno rukovodile oslobodilačkim jedinicama, olakšavajući vojno delovanje Glavnog štaba.

Krajem 1942. i početkom 1943. Vrhovni štab je rukovodio glavnim štabovima Slovenije, Hrvatske, Srbije, Makedonije i Privremenim glavnim štabom NOV i PO Kosova i Metohije. Partizanskim snagama u Crnoj Gori i Sandžaku Vrhovni štab je rukovođenje usmeravao preko Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru i Boku, odnosno preko Oblasnog komiteta KPJ za Sandžak, jer u to vreme nisu postojali glavni štabovi Crne Gore, Boke i Sandžaka.

Što se tiče Glavnog štaba Bosne i Hercegovine, njegove su se funkcije počele gasiti sredinom 1942, ali on je postojao sve do 10. aprila 1943. Naime, formiranjem 1. bosanskog korpusa NOVJ, koji je pod svojom komandom imao sve oslobodilačke jedinice u Bosni (osim Cazinske krajine), Glavni štab Bosne i Hercegovine najviše je ispoljavao svoj uticaj na narodnooslobodilačke jedinice koje su se nalazile u istočnoj Bosni, kao i na one u Hercegovini. Osmom krajiškom brigadom u Cazinskoj krajini najpre je rukovodio VŠ, a onda je ušla u sastav Unske operativne grupe. Štab 1. bosanskog korpusa i ostali štabovi na teritoriji Bosne i Hercegovine često su svoje izveštaje istovremeno dostavljali Vrhovnom štabu NOV i POJ i Glavnom štabu Bosne i Hercegovine, što je bilo različito u odnosu na druge krajeve Jugoslavije pošto se tada VŠ nalazio u Bosanskoj Krajini. Komandant Glavnog štaba Bosne i Hercegovine Svetozar Vukmanović Tempo je po specijalnom zadatku kao delegat VŠ i CK KPJ, krajem 1942. otišao iz Bosne u Srbiju i Makedoniju, tako da su u Glavnom štabu ostali samo članovi štaba, koji su ujedno bili i članovi Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu.³⁶

Po naređenju VŠ od 9. januara 1942, komandovanje svim snagama u Sremu došlo je privremeno u nadležnost Štaba 3. operativne

³⁶ U *Vojnoj enciklopediji*, tom III, str. 219, stoji da je Glavni štab Bosne i Hercegovine rasformiran sredinom 1942. Međutim, u knjizi *Dvadeset deveta hercegovačka divizija*, izdanje VIZ, Beograd 1980, str. 44, piše da je Glavni štab Bosne i Hercegovine prestao da postoji 10. aprila 1943, na što upućuju i ostali izvori.

zone Hrvatske s kojim su bile bolje veze, dok je u ostalim krajevima Vojvodine rukovođenje usmeravao VŠ preko Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu.³⁷

U unutrašnjoj organizacijskoj strukturi glavnih štabova Srbije, Makedonije i Kosova i Metohije, u ovom periodu nije bilo pramena u odnosu na ranije stanje. Oni su komandovali partizanskim odredima i samostalnim bataljonima.³⁸

U novembru 1942. od 1. i 2. proleterske i 3. NOU divizije osnovana je Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ, kao operativno-strategijska grupacija. U sastav ove grupe divizija, u februaru 1943, ušle su 7. banijska i 9. dalmatinska divizija, a u aprilu 6. istočnobosanska i 1. majevička brigada. Brojno stanje Operativne grupe divizija krajem 1942. godine bilo je 14.500 boraca, a ulaskom 7. i 9. divizije oko 20.000 boraca i rukovodilaca. Operativna grupa divizija bila je pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba i njom je Vrhovni komandant razrešavao operativne i operativno-strategijske zadatke. Ova grupa divizija naročito se istakla u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, u bitkama na Neretvi i Sutjesci i u protivofanzivi NOVJ u istočnoj Bosni. Prestala je da postoji u septembru 1943. godine.³⁹

Uporedo sa stvaranjem divizija i korpusa NOVJ, u Vrhovnom štabu razrađeni su planovi za formiranje škole za usavršavanje komandanata bataljona i brigade. Naredbom Vrhovnog štaba od 4. novembra 1942. osnovana je Vojna škola NOV i POJ pod njegovim neposrednim rukovodstvom. U naredbi, između ostalog, stoji: „S porastom narodnooslobodilačke vojske proširuju se i njeni zadaci, čije rešenje zahteva sposobne komandante, koji budno prate iskustvo naše borbe i produbljuju svoje vojno znanje, usavršavajući se u toku ove velike borbe. . .“ a cilj formiranja škole je „obuka u usavršavanju komandnog kadra Narodnooslobodilačke vojske“.⁴⁰ Za komandanta škole je postavljen Savo Orović, član VŠ, a za političkog komesara Milentije Popović. Škola je počela da radi 9. novembra u Donjem Lapcu, u prostorijama u kojima je do tada radila Partizanska oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske. Škola je imala viši tečaj za komandante bataljona i brigada i niži — za komandire četa, operativne oficire i komandire vodova. Da bi radila pod što povoljnijim uslovima, škola je iz Donjeg Lapca 1. januara 1943. prebačena u Bihać i preimenovana u Vojnu školu Vrhovnog štaba NOV i POJ. Međutim, zbog neprijateljske ofanzive škola je 20. januara premeštena za Livno, ali je kod Bosanskog Petrovca 28. januara rasformirana.

Mada je neprijateljska ofanziva bila na pomolu, Vrhovni komandant je 8. januara 1943. izdao naredbu da se što veća pažnja posveti obuci i stručnom usavršavanju starešina u NOVJ i naložio da se imaju „pri štabovima brigada obrazovati desetodnevne kur-

³⁷ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, str. 132 i 227, i *Zbornik*, tom II, knj. 2, str. 199.

³⁸ Vidi shemu rukovođenja i komandovanja u NOV i POJ krajem 1942. i početkom 1943, prilog br. 12.

³⁹ *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 219.

*o *Zbornik*, tom II, knj. 6, str. 334—337.

seve za komandante bataljona i komandire četa, sa kojima izvoditi obuku u upravi i rukovođenju borbom četa, odnosno bataljona u raznim konkretnim situacijama" i da „takođe, u istom smislu, pri štabovima divizija obrazovati isti ovakav kurs za komandante brigada i njihove zamenike. . .“⁴¹ Na osnovu toga su u nekim brigadama i divizijama i u toku neprijateljskih ofanziva radili kratki kursevi za vojne starešine u trajanju od 8 do 10 dana.

Vrhovni komandant, u istom naređenju ukazuje na vojnu obuku u celini, ističući da „mlade i neiskusne starješine i "borce ne treba voditi u akcije bez prethodne obuke i izvježbanosti u rukovanju i upotrebi raspoloživim borbenim sredstvima". Zatim se skreće pažnja štabovima i komandama da sve jedinice treba dobro obučiti u rukovanju borbenim sredstvima, upoznati ih sa taktikom neprijatelja i njegovim borbenim sredstvima, kao i sa taktikom NOV i POJ; obuku treba izvoditi svakodnevno i neprekidno, kad god to dozvoljava situacija na frontu.“⁴²

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU

VRHOVNOG ŠTABA
NARODNO-OSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA
JUGOSLAVIJE

Godina III

Oktober 1943

Broj 33

PRVI KURS OFICIRSKE ŠKOLE

VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I
PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE ZAVRŠILI SU U 1943 GODINI:

Sa odličnim uspehom:

1. Kukolj S. Uroš major, zam. komandanta Osme krajiške NOU brigade; 2. Kesar Sava major, zam. komandanta Desete krajiške NOU brigade; 3. Pantoš J. Mirko kapetan, zam. komandanta Glamočko-livanjskog odreda; 4. Bosnić J. Milan major, komandant Sedme krajiške NOU brigade; 5. Mirković Ž. Aleksandar, potporučnik, desetar Pratećeg bataljona VŠ; 6. Manojlović D. Nedeljko major, zam. komandanta Devete krajiške NOU brigade; 7. Šeremet Ante poručnik, komandir Udarne čete Drugog bataljona Glam. livanj. odreda; 8. Knežević A. Mihajlo poručnik, komandir Prve čete Četvrtog bataljona Osme kraj. NOU brig.; 9. Došenović J. Mičo, poručnik, zam. komandanta Prvog bataljona Prve kraj. NOU brigade; 10. Marjanović S. Ratko poručnik, zamenik kom. Drugog bataljona Šeste krajiške NOU brig.; 11. Raca G. Glišo, kapetan, komandant Trećeg bataljona Sedme krajiške NOU brigade; 12. Brkić D. Rade kapetan, zam. komandanta Šeste krajiške NOU brigade; 13. Marjanović J. Ratko kapetan, komandant bataljona Sedme krajiške NOU brigade.

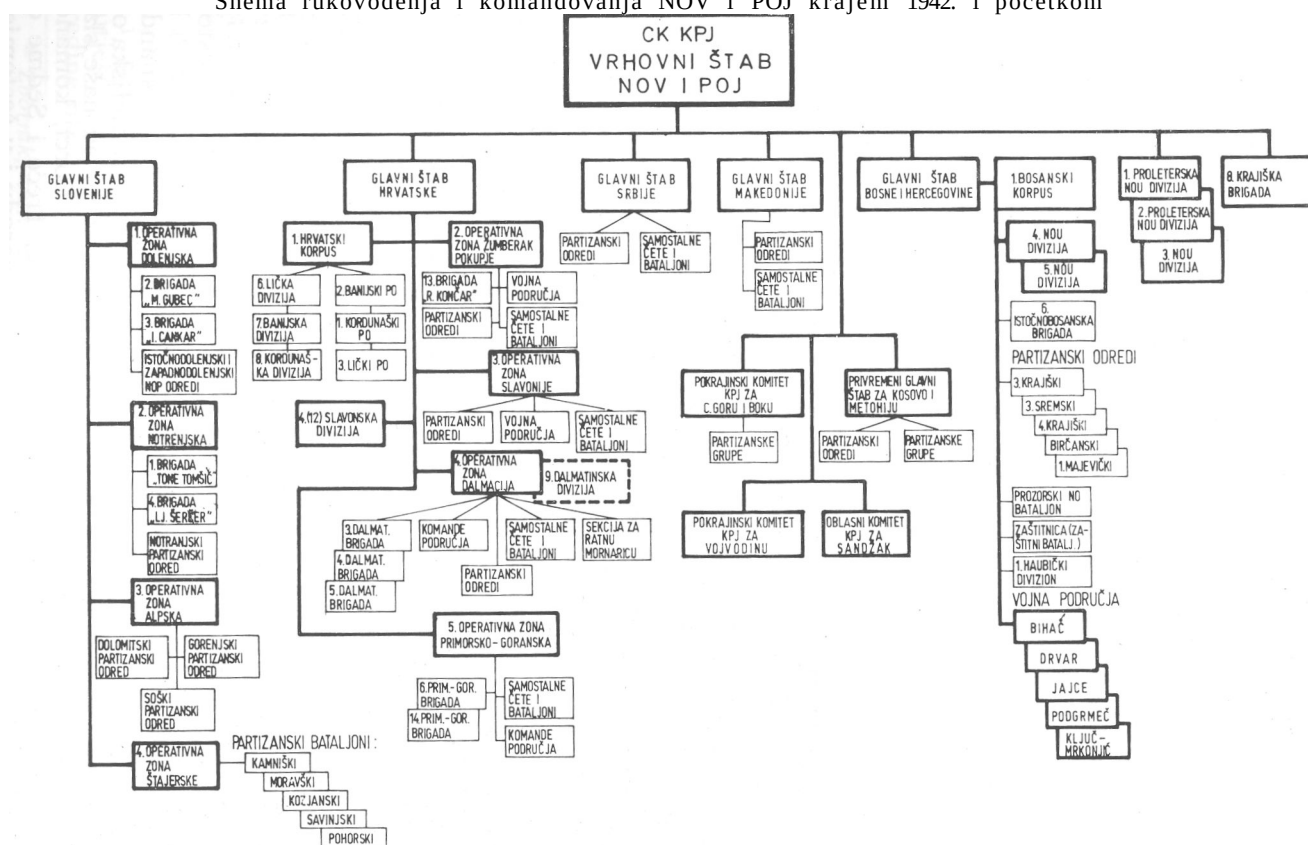
Sa vrlo dobrim uspehom:

14. Munjas D. Milan poručnik, komandir čete Šestog bataljona Prve proleterske brigade; 15. Prole M. Milan poručnik, zam. komandanta Pljevaljskog odreda; 16. Prole I. Jovo poručnik, zam. komandanta Četvrtog bataljona Sedme krajiške NOU brigade; 17. Živanović K. Milosav potporučnik, vodnik Prate— ...

⁴¹ Zbornik, tom II, knj. 7, str. 282—283.

⁴² Isto, str. 282.

Shema rukovođenja i komandovanja NOV i POJ krajem 1942. i početkom

Drugi deo

RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA NOR-a OD POČETKA 1943. DO KAPITULACIJE FAŠISTIČKE ITALIJE

KARAKTERISTIKE SITUACIJE NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU U PRVOJ POLOVINI 1943. GODINE

Na jugoslovenskom ratištu u zimu i proleće 1943. godine vođene su dve najdramatičnije i najpresudnije bitke u NOR-u — bitka na Neretvi i bitka na Sutješci poznate i pod nazivom četvrta i peta neprijateljska ofanziva. U njima je NOVJ postigla velike vojničke i moralno-političke uspehe. Naneti su odlučujući porazi kvislinškim snagama, naročito četnicima. U svetu su rasle simpatije za NOVJ, koja je pune dve godine bez ičije pomoći sa strane vodila tešku borbu za slobodu i znatno doprinela vojnim naporima antifašističke koalicije.

Uspeši koje su oslobodilačke snage postigle u prvoj polovini 1943, a posebno u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi, bili su rezultat postojanja krupnih, dobro organizovanih operativnih i ostalih jedinica NOV i POJ, njihovog organizaciono-kadrovskog i moralno-političkog kvaliteta. Narodnooslobodilačka vojska izvodila je zamašne operacije, posebno u Bosni i Hrvatskoj. Najteže i ujedno, najpresudnije borbe vođene su na Neretvi i Sutjesci, gde su jedinice NOVJ izdržale neviđena iskušenja, a ljudstvo pokazalo izvanrednu hrabrost, visoki moral i političku svest. „Peta neprijateljska ofanziva u proljeće i ljeto 1943”, rekao je Tito, „ući će u historiju kao najslavnija epopeja naše Narodnooslobodilačke borbe. . . Besprimjerno herojstvo naših boraca i snalažljivost našeg komandnog kadra savladali su skoro nemoguće zapreke. Peta neprijateljska ofanziva i njen krah digao je pred čitavim svijetom ugled naše slavne Narodnooslobodilačke vojske na visoki stepen. Borci, komandiri, komandanti i politički komesari Prve, Druge, Treće i Sedme divizije ispunili su sjajno svoju dužnost prema narodu i u šestomjesečnim neprekidnim bojevima pokazali sve one osobine koje moraju da posjeduju vojnici i komandni kadar Narodnooslobodilačke voj-

Zapovest druga Tita jedinicama
VOV i POJ od 7. februara 1943.

Z A P O V E S T

Uslijed velike ofanzive koju su započeli ujedinjeni neprijatelji—Nijemci, Italijani, ustaše i četnici Draže Mihajlovića na našu oslobodjenu teritoriju u Bosni i Lici, n a r e d i m j e m svima Partizanskim Odredima i Brigadama u Slavoniji, u Sloveniji, u Srbiji, u Crnoj Gori, u Hercegovini i Istočnoj Bosni da smesta preduzmu pojačane napade protiv oslabljenih garnizona neprijatelja, da smesta preuzmu uništavanje železničkih pruga, razne vrste transporta, vojnih skladišta, saobraćajnih puteva i veza, kao i svih vojnih objekata. Okupatori su dovukli sa svih strana Jugoslavije vojsku protiv naše oslobodjene teritorije i ovo trebaju iskoristiti svi naši naoružani odredi protiv okupatora i njihovih slugu.

Naša Narodno-Oslobodilačka Vojska već se bori više od 20 ~~knj~~ dana protiv neprijateljske ofanzive sa nevidjenim heroizmom. Ona se bori protiv mnogobrojnih neprijatelja nanoseći im ogromne gubitke. Ona ispunjava svoj dug pred narodom i taj dug moraju odmah ispuniti i svi naši borci i ostali rodoljubi.

7-II-1943g.

Vrhovni komandant NOV i POJ,

T I T O.

ske. . .⁴³ I sam neprijatelj posle bitke na Sutjesci priznao je da je „tok borbi pokazao da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizovane, vesto vođene i da raspolažu borbenim moralom koji izaziva čuđenje. Neprijateljsko komandovanje bilo je izvanredno gipko i — takođe i u odbrani — aktivno. . .“⁴⁴

Dok se vodila bitka na Neretvi i Sutjesci i neposredno posle toga, NOV i PO Hrvatske ofanzivnim dejstvima oslobodila je najveći deo Like (osim Gospića), Gorskog kotara, Korduna i Banije, uspešno povezivala dejstva sa NOV i PO Slovenije, koji su takođe oslobodili veliki deo Notranjske i Dolenjske. U Slavoniji je stvorena velika slobodna teritorija, a 12. divizija prodrle je u Hrvatsko zagorje i zajedno sa tamošnjim snagama oslobodila Lepoglavu. U Sloveniji su jedinice Narodnooslobodilačke vojske prodrle u Benešku Sloveniju, uspešno dejstvovala u Koruškoj i Štajerskoj. U Bosni su 1. i 2. bosanski korpus držali veliku slobodnu teritoriju, prodrli do Save i u doline Une i Bosne. U Srbiji je najjača koncentracija oslobodilačkih snaga bila u centralnom i južnom delu, sa sve većim slobodnim teritorijama. U Makedoniji se u njenom zapadnom delu stvaraju nove oslobodilačke jedinice, kao i na Kosovu, dok se u Sremu oslobodilački pokret toliko razvio da je bilo moguće pristupiti osnivanju prvih brigada i divizija. U Crnoj Gori i Sandžaku, pre i posle bitke na Sutjesci, došlo je do osnivanja novih jedinica i formiranja slobodnih teritorija.

Dejstva jedinica NOV i POJ po neprijateljskim komunikacijama i uporištima van teritorije na kojoj su vođene bitke na Neretvi i Sutjesci, shodno naređenju Vrhovnog komandanta od 7. februara i sredine maja, bila su od velikog značaja za grupaciju oko Vrhov-

⁴³ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 277—282.

⁴⁴ Iz izveštaja komandanta nemačkih trupa generala Litera o operaciji „Schwarz“. *Neretva-Sutješka 1943*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1969, str. 78.

nog štaba, jer se u toku tih borbi nije pokrenula prema Neretvi i Sutjesci nijedna veća neprijateljska formacija.

Prodor Operativne grupe divizija VŠ u istočnu Bosnu posle bitke na Sutjesci uticao je na stvaranje nove slobodne teritorije, obezbeđen je izvestan predah za sređivanje jedinica i za izvršavanje novih zadataka koji su usledili kapitulacijom Italije.

RAD VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ

Posle stvaranja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije krajem 1942. Vrhovni štab NOV i POJ bio je u mogućnosti da se više angažuje u vođenju operacija i izgradnji oružanih snaga. Za vreme borbi u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi, Vrhovni štab se, kao i obično, nalazio na težištu dejstava, tako reći, u prvoj borbenoj liniji. Dok su vođene najžešće borbe u bici na Sutjesci, 9. juna 1943, na padinama Ozrena je ranjen vrhovni komandant Tito. U to vreme Vrhovni štab je nastavio da rukovodi svim oslobodilačkim jedinicama u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije.

Organizacijska struktura Vrhovnog štaba postavljena krajem 1942 ostala je nepromenjena. Mali je broj članova Vrhovnog štaba bio na okupu sa Vrhovnim komandantom, jer je burna praksa oslobodilačke borbe zahtevala lično prisustvo pojedinih članova VŠ na važnijim sektorima jugoslovenskog ratišta.

Krajem decembra 1942. Vrhovni štab je izdao uputstvo o noćnim napadima ina naseljena mesta i uputstvo za odbranu od borbinih kola, u kojima su razrađeni taktički postupci u pojedinim vidovima borbenih dejstava.⁴⁵ Osim toga, Vrhovni komandant je u januaru 1943. izdao još nekoliko značajnih uputstava o načinu vođenja oružane borbe, među kojima i uputstvo o organizovanju aktivne i pasivne odbrane od napada iz vazduha i uputstvo za organizaciju obuke i zaštitu od bojnih otrova, jer je tih dana u jednom letku neprijatelj pretio da će u borbi protiv NOV i POJ biti upotrebljena „sva sredstva koja poznaje ratna tehnika“. Tito je Štabu 1. bosanskog korpusa izdao detaljna uputstva za izvođenje borbenih dejstava pod najnepovoljnijim uslovima, itd.⁴⁶

U domenu izgradnje oružanih snaga od značaja je bila naredba Vrhovnog štaba od 8. januara 1943. o obrazovanju i ustrojenju vojnih vlasti u pozadini i uputstvo izdato početkom februara o radu organa i jedinica vojnopozadinske vlasti,⁴⁷ kao i uputstvo upućeno Glavnom štabu Srbije 28. avgusta o načinu formiranja brigada i divizija.⁴⁸ Tu su i druga naređenja kojima se reguliše uvođenje oficirskih činova i označavanje oficirskih i podoficirskih činova, onda uredba o sudovima časti, tekst zakletve, ukaz o odlikovanjima

⁴⁵ Zbornik, tom II, knj. 7, str. 204—220.

⁴⁶ Zbornik, tom II, knj. 7, str. 277, 371, 378. Arhiv VII, k. 7—A, br. reg. 34-2-a.

⁴⁷ Zbornik, tom II, knj. 7, str. 284 i knj. 8, str. 39.

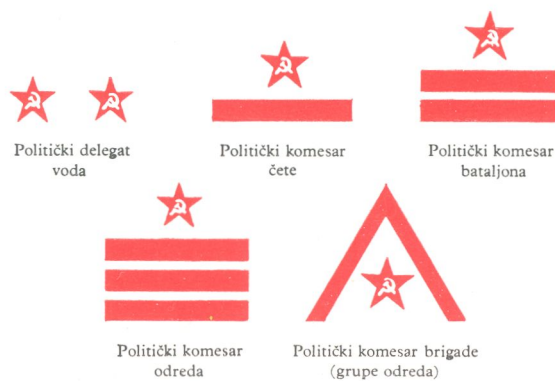
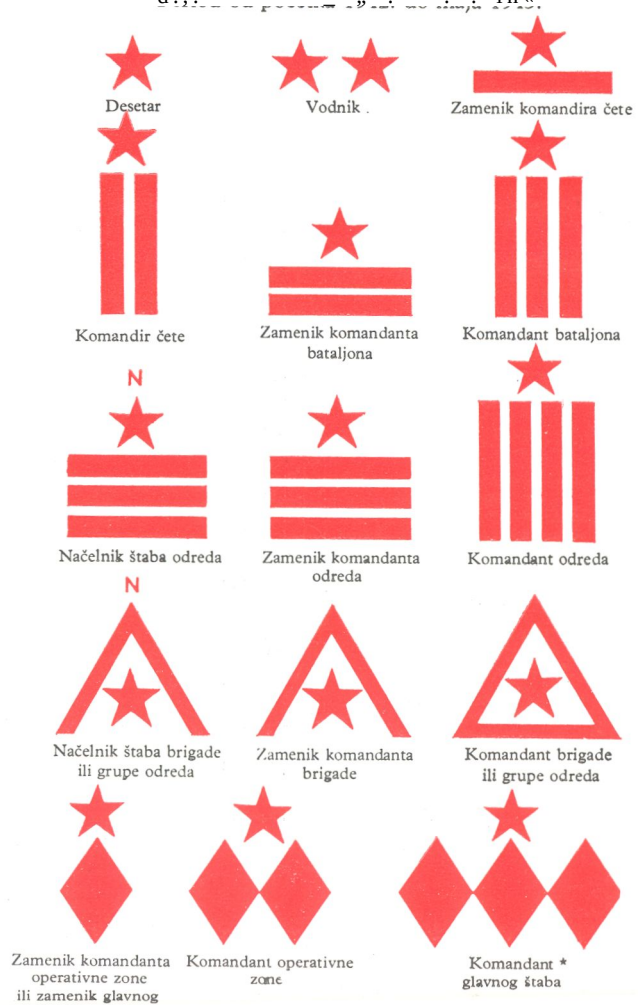
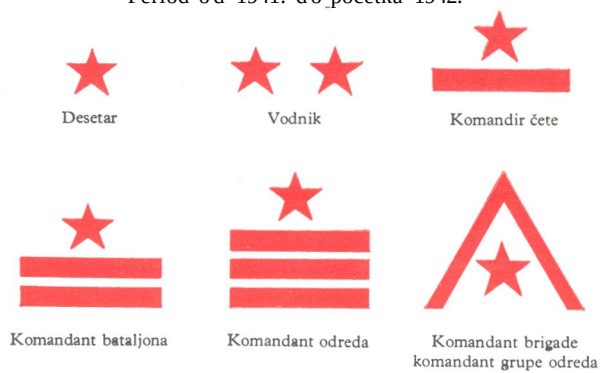
⁴⁸ Zbornik, tom II, knj. 10, str. 238.

ČINOVI I OZNAKE STAREŠINA
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I
PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

STAREŠINSKE OZNAKE NOVJ

Period od 1941. do početka 1942.

od početka 1942. do kraja rata

OZNAKE ZA ČINOVE U NOVJ I JA
Period od maja 1943. do 1946.

Oznake VOJNO-POZADINSKIH STAREŠINA

*) Oznake činova političkih rukovodilaca iste su kao i vojnih, s tim što su u petokrakoj zvezdi izvezeni srp i čekić (žute boje).

ma, naredba o vojničkom držanju starešinskog kadra i o brizi za njegovo stalno uzdizanje, uredba o ishrani i dr.⁴⁹

Početak 1943. Vrhovni komandant je doneo odluku da se uvedu oficirski i podoficirski činovi u jedinicama NOV i POJ. Naredba je stupila na snagu 1. maja 1943. Činovi su razvrstani u podoficirske i oficirske. Podoficirski činovi su bili: desetar, mlađi vodnik, vodnik i stariji vodnik; oficirski: zastavnik, potporučnik, poručnik, kapetan, major, potpukovnik, pukovnik, general-major, general-lajtnant i general-pukovnik. Ukazom Vrhovnog komandanta od 1. maja, u oficirske i podoficirske činove je unapređen 3.351 vojni starešina NOV i POJ, i to 13 generala, 3.249 oficira i 89 podoficira.⁵⁰ „Uvođenje oficirskih i podoficirskih činova u našu Narodnooslobodilačku vojsku, jeste velik i važan događaj u razvitku naše narodne armije” — rekao je Tito — „jeste logična posljedica toga razvitka. . .”⁵¹

Vrhovni komandant je 15. avgusta doneo Ukaz o ustanovljenju prvih odlikovanja u NOV i POJ,⁵² a to su: Orden narodnog heroja, Orden partizanske zvezde I, II i III reda, Orden narodnog oslobođenja, Orden bratstva i jedinstva, Orden za hrabrost i Medalja za hrabrost. Istim ukazom su svi do tada proglašeni narodni heroji automatski dobili Orden narodnog heroja. Prvi narodni heroj proglašen je u februaru 1942. Bio je to zamenik komandanta bataljona 2. proleterske brigade Petar Leković. Odluke o dodeli Ordena narodnog heroja do Drugog zasedanja AVNOJ-a donosio je CK KPJ na predlog Vrhovnog štaba NOV i POJ, a potom Predsedništvo AVNOJ-a.⁵³

N A R E D B A

Po odluci Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, ustanovljavaju se podoficirski i oficirski činovi u Narodnooslobodilačkoj vojsci.

Uvode se sljedeći podoficirski činovi: desetar, podnarednik, narednik.

Oficirski činovi: zastavnik, potporučnik, poručnik, kapetan, major, potpukovnik, pukovnik, general-major, general-lajtnant, general-pukovnik.

Podoficirski činovi jesu: desetar — dvije šestokrake zvijezde od crvene materije; podnarednik — tri šestokrake zvijezde od crvene materije prišivena u obliku trokuta; narednik — tri šestokrake zvijezde prišivena u obliku trokuta i jedan širit ispod zvijezda, vodoravno, 5 cm dužine i 1 cm širine, sve od crvene materije.

Oficirski činovi jesu: zastavnik — jedan širit žute boje odnosno materije boje zlata, 5 cm dužine i 1 cm širine; potporučnik — jedan širit

⁴⁹ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 227—275, 299, knj. 9, str. 39 i knj. 10, str. 251.

⁵⁰ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 227, 271, 256—372. U čin general-lajtnanta unapređeni su Savo Orović i Jakov Avšić, a u čin general-majora Arso Jovanović, Josip Škorpik, Vojislav Đokić, Ivan Gošnjak, Košta Nađ, Koča Popović, Veko Bulatović, Mihajlo Anđelić, Peko Dapčević, Stane Rozman i Mihailo Apostolski.

⁵¹ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 255.

⁵² Zbornik, tom II, knj. 1, str. 299.

⁵³ Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito jedini je nosilac tri Ordena narodnog heroja (prvi je dobio 19. novembra 1944, drugi 15. maja 1972. a treći 24. maja 1977).

žule boje, odnosno materije boje zlata, a iznad širita jedna šestokraka zvijezda iste boje; poručnik — jedan širit žute boje, odnosno boje zlata a iznad širita dvije šestokrake zvijezde iste boje; kapetan — jedan širit žute boje, odnosno boje zlata, i tri šestokrake zvijezde iznad širita iste boje; major — dva širita žute boje, odnosno boje zlata, i jedna šestokraka zvijezda iste boje iznad širita; potpukovnik — dva širita žute boje, odnosno boje zlata i dve šestokrake zvijezde iste boje iznad širita; pukovnik — dva širita žute boje, odnosno boje zlata, i tri šestokrake zvijezde iste boje iznad širita; general-major — tri širita žute boje, odnosno boje zlata, i jedna šestokraka zvijezda iste boje iznad širita; general-lajtnant — tri širita žute boje, odnosno boje zlata i dvije šestokrake zvijezde iste boje iznad širita; general-pukovnik — tri širita žute boje, odnosno boje zlata, i tri šestokrake zvijezde iste boje iznad širita.

Širiti kod svih moraju biti 5 cm dužine i 1 cm širine. Zvijezde i širiti moraju biti prišiveni na rukavu lijeve ruke iznad lakta.

Ova naredba stupa na snagu 1 maja 1943 godine.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
TITO

Naredba vrhovnog komandanta NOV i POJ J. B. Tita o uvođenju oficirskih i podoficirskih činova u NOV i POJ, Bilten Vrhovnog štaba broj 28 za maj 1943. godine.

N A R E D B E

Ispravka naredbe

o podoficirskim činovima od aprila meseca 1943 godine

1. Uvode se sledeći podoficirski činovi u Narodnooslobodilačkoj vojsci, i to:

- a) desetar
- b) mlađi vodnik
- c) vodnik
- d) stariji vodnik

2. Pravo proizvodstva i unapređivanja podoficira pripada štabovima divizija.

3. Podoficire unapređuje u čin oficira Vrhovni komandant na predlog pretpostavljenih starešina.

1 maja 1943 g.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
TITO

I Z M E N A

0 OZNAČAVANJU OFICIRSKIH I PODOFICIRSKIH ČINOVA NOV I POJ

1. Oznake za oficirske i podoficirske činove nose se na obema rukama, 10 cm iznad početka rukava.

2. Kod viših oficira širiti su dugački 10 cm, a široki 2 cm. Širiti se postavljaju iznad širita za 1 cm. Zvezde se postavljaju iznad širita za 1 cm. Kod nižih oficira širiti su dugački 7, a široki 1 cm.

3. Niži oficiri imaju na reverima koporana, odnosno šinjela, srmeni romb sa stranama od 3 cm.

Generali imaju isti takav romb, prišiven na jednom crvenom rombu, čije su strane za pola c mšire od srmenog.

4. Svi dosadašnji oficirski komandni znaci ukidaju se.

5. Lekari i sanitetsko osoblje nose iznad lakta leve ruke uobičajeni sanitetski znak (lekari zmiju, a osoblje krst).

6. Intendantski oficiri imaju na reverima koporanä, odnosno šinjela, srmeni trougao, prišiven na zelenom tjroutglu, čije su strane pola sm šire.

7. Starešine motorizovanih jedinica nose iznad lakta leve ruke automobilski znak.

8. Artiljerci nose na levoj ruci iznad lakta znak — točak sa unakrsnim topovskim cevima preko točka.

Podoficirski znakovi činova jesu:

a) desetar — jedna šestokraka zvezda od srebrnastog materijala;

b) mlađi vodnik — 2 šestokrake zvezde od istog materijala;

v) vodnik — 3 šestokrake zvezde od istog materijala;

g) stariji vodnik — 3 šestokrake zvezde i jedan širit 7 sm dug i 1 sm širok, prišiven ispod zvezda.

Oznake su prišivene kao i kod oficira, na rukavima obaldve ruke 10 sm odozdo.

21 V 1943 g.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
TITO

Naredba vrhovnog komandanta J. B. Tita o označavanju oficirskih i podoficirskih činova u NOV i POJ, Bilten Vrhovnog štaba broj 28 za maj 1943. godine.

U maju 1943. Vrhovni štab je izdao novi jedinstveni tekst zakletve kojom se „moraju zakleti svi borci, komandiri, komandanti i politički komesar NOV i POJ koji još nisu položili zakletvu, kao i oni borci ili oficiri koji stupaju u redove NOV i POJ" — kako stoji u naredbi vrhovnog komandanta J. B. Tita. „Zakletva se polaže pred štabom brigade, divizije i korpusa, odnosno štabovima partizanskih odreda.”⁵⁴

Vrhovni komandant je 3. septembra 1943. dostavio naredbu svim štabovima NOV i POJ, kojom se regulišu unutrašnji odnosi i disciplina, ishrana, zaštita štabova i komandi, pozdravljanje i nošenje činova.⁵⁵

U aprilu i maju 1943. u neke jedinice NOV i POJ stigle su prve savezničke vojne misije. Na slobodnu teritoriju istočne Bosne i Like, noću 21/22. aprila, spustile su se dve grupe savezničkih oficira. Formirane su od Kanadana jugoslovenskog porekla i upućene u Jugoslaviju bez znanja kraljevske vlade u Londonu. Prva grupa spustila se kod Šekovića, u istočnoj Bosni, a druga na Crnačko polje, u Lici.⁵⁶ Pošto je saveznička komanda u Kairu primi-

⁵⁴ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 275. Novi tekst zakletve glasi: „Zaklinjem se čašču svoga naroda da ću u redovima Narodnooslobodilačke vojske vjerno služiti svome narodu boreći se protiv okupatora i svih domaćih izdajnika — neprijatelja narodne slobode i narodnih prava. Zaklinjem se da ću disciplinovano i savesno vršiti svoje dužnosti i izvršavati naredbe svojih pretpostavljenih. Kunem se da neću ispustiti oružje iz svojih ruku dok naša zemlja ne bude očišćena od okupatora, dok narodu ne budu osigurana njegova prava i sloboda. Spreman sam primiti svaku kaznu za prekršaj ove moje zakletve... Smrt fašizmu — sloboda narodu!” *Isto*, str. 275.

⁵⁵ *Zbornik*, tom II, knj. 10, str. 251—255.

⁵⁶ Prvu grupu kod Šekovića činili su Stevan Serdar, Milan Družić i Juraj Diklić, grupu u Lici — Petar Erdeljac, Pavle Pavić i Aleksandar Simić. F. V. Dikin, *Bojovna planina*, Nolit, Beograd 1973, str. 245—248.

la izveštaje tih grupa, u Jugoslaviju je upućena prva britanska vojna misija sa zadatkom da uspostavi neposrednu vezu sa NOVJ. Ova misija spuštена je na oslobođenu teritoriju u Lici, blizu Glavnog štaba Hrvatske, noću 18. i 19. maja 1943. godine.⁵⁷ Ubrzo posle toga, noću 27/28. maja 1943, stigla je prva britanska vojna misija u Vrhovni štab. Ona se spustila na oslobođenu teritoriju kod Ža'o-Ijaka. Činili su je kapetan F. V. Dikin (F. V. Deakin), kapetan Stjuart (F. V. Stuart), dva radio-telegrafista — Valter Routon (Walter Wroughton), vodnik, i Perec Rozenberg (Peretz Rosenberg „Rouz"), vodnik, prevodilac Ivan Starčević, kapetan, i vodnik Džon Kembel (John Cambell), šifrant i lični stražar. Kako je kapetan Stjuart ubrzo poginuo (9. juna na padinama Ozrena), rukovođenje misijom preuzeo je kapetan Dikin u ime Glavne britanske komande za Srednji istok.⁵⁸

U K A Z

O ODLIKOVANJU U NARODNOOSLOBODILACKOJ BORBI

USTANOVLJUJU SE SLIJEDEĆI ORDENI:

1. Orden narodnog heroja

dobija se za osvjedočena herojska djela na bojnopolju i herojsko držanje pred neprijateljem. Orden povlači novčane beneficije i specijalne povlastice, kako za nosioca tako i za njegovu porodicu.

2. Orden partizanske zvijezde prvog reda

dobija se za umješnost u komandovanju i naročite zasluge u borbi;

drugog reda

dobija se za hrabrost i specijalne podvige boraca;

trećeg reda

dobija se za hrabrost i požrtvovanost u borbi.

3. Orden narodnog oslobođenja

dobija se za zasluge učinjene za oslobođenje naroda.

4. Orden za hrabrost

dobija se za osvjedočenu hrabrost u Narodnooslobodilačkoj borbi.

⁵⁷ U misiji su bili major Viljem Džons (William Jones) i kapetan Antoni Hanter (Anthony Hunter).

⁵⁸ F. V. Diklin, *n. d.*, str. 249—252. Šifrovani naziv ovog poduhvata zvao se *Typical*.

6. Orden bratstva i jedinstva

dobija se za osvjedočeni rad na ostvarenju jedinstva naših naroda.

15 avgusta 1943 g.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
TITO

Napomena:

1. Ovaj ukaz stupa odmah na snagu.
2. Dosada proglašeni narodni heroji automatski dobivaju „Orden narodnog heroja“.
3. Odlikovanja dodjeljuje Vrhovni komandant na predlog Vrhovnog štaba NOV i POJ i AVNOJ-a.

Ukaz vrhovnog komandanta NOV i POJ J. B. Tita o ustanovljenju odlikovanja u NOV i POJ, Bilten Vrhovnog štaba broj 2—31, za juni, juli, avgust 1943.

Tako je uspostavljena prva neposredna veza između Vrhovnog štaba NOV i POJ i saveznika u severnoj Africi. „Te misije doduše, nisu imale nikakvih političkih ovlašćenja“, piše Edvard Kardelj, „nisu bile ovlašćene da govore u ime vlade, nego su nastupale samo u ime svojih vojnih komandi, pre svega komande u Kairu. Ali uz to su se veoma intenzivno interesovale za naše političke ciljeve i name-re, kao i za odnos snaga i njihov uticaj u zemlji uopšte. . .“³⁹ Posle dolaska savezničkih misija počela je postepeno, u manjim količina-ma, da pristiže saveznička vojna pomoć od Britanske komande za Srednji istok. Ona je bila nešto veća tek od kraja 1943, shodno od-lukama „velike trojice“ u Teheranu.

RAZVOJ NOV I POJ DO KAPITULACIJE ITALIJE

Period od početka 1943. do kapitulacije fašističke Italije karak-teriše krajnje složena vojno-politička situacija na jugoslovenskom ratištu. Neprijatelj se bio maksimalno angažovao da uništi glavnu grupaciju NOV i POJ oko Vrhovnog štaba i druga žarišta NOB-a u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije. Ali, bez obzira na sve to, oružane snage NOP-a se i dalje uspešno razvijaju, učvršću-ju se stare i formiraju nove jedinice operativne i teritorijalne vojske.

U tom osmomesječnom periodu nije došlo do hitnijih promena u organizacijsko-formacijskoj strukturi brigada, divizija i korpusa. Nije bilo promena ni kod partizanskih jedinica i organa vojnopoza-dinske vlasti.

BOSNA I HERCEGOVINA

U prvoj polovini 1943. Bosna i Hercegovina je bila poprište bi-taka na Neretvi i Sutjesci.

Bez obzira na četvrtu neprijateljsku ofanzivu, situacija u Bo-sanskoj krajini bila je povoljna. Oružane snage u toj oblasti nala-zile su se u stalnom usponu. Od 3. krajiškog odreda 22. januara 1943,

³⁹ E. Kardelj *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944—1951* (sećanje), „Državna založba Slovenije“, Ljubljana 1980, str. 30.

u selu Blagaju kod Kupresa, formirana je 9. krajiška NOU brigada „Simo Šolaja“ (tri bataljona sa oko 700 boraca). Neposredno posle toga, od bataljona Drvarskog vojnog područja i novog ljudstva 4. februara kod Bosanskog Grahova osnovana je 10. krajiška NOU brigada sa tri bataljona i oko 900 boraca. Onda je od delova 2. i 5. krajiške brigade 20. februara osnovana 12. krajiška NOU brigada. U početku je bila polubrigada, jer nije imala dovoljno ljudstva — samo dva bataljona sa oko 600 boraca. U julu je dobila i 3. bataljon. Pred samu kapitulaciju Italije, 26. avgusta, od Ribničkog NOP odreda formirana je 13. krajiška brigada „Garava“ na sektoru Ključ—Mrkonjić-Grad (3 bataljona). Od Kozarskog NOP odreda 8. septembra formirana je 11. NOU krajiška brigada, koja se u početku nazivala „Trinaesta“. Imala je 3 bataljona sa 1259 boraca.

Formiranjem novih brigada u Bosanskoj krajini bilo je moguće da se u tom periodu oforme na tom prostoru dve nove divizije. Najpre je 13. februara formirana 10. krajiška NO udarna divizija (komandant Milorad Mijatović, a politički komesar Nemanja Vlatković) od 9. krajiške brigade „Simo Šolaja“ i Ribničkog partizanskog odreda. Kasnije su u njen sastav ušle 7, 13. i 17. krajiška, a neko vreme je bila i 10. krajiška brigada. Operativno područje 10. divizije bila je zapadna i srednja Bosna, a pred kraj rata, u sastavu 2. armije, učestvovala je u oslobodjenju Karlovca.

U srednjoj Bosni 1. juna 1943. formirana je 11. krajiška NOU divizija (komandant Josip Mažar, politički komesar Žarko Zgonjanin) od 5. i 12. krajiške brigade, te Banjalučkog i Kozarskog odreda (do 19. avgusta 1943. nazivana je 12. divizija, kada je preimenovana u 11. diviziju). U početku je divizijsko operativno područje zahvatalo delove zapadne i centralne Bosne, a onda se divizija u avgustu 1944. prebacila u istočnu Bosnu, zatim u zapadnu Srbiju, prema Beogradu, i vodila borbe u Sremu i sve do Zagreba i Celja.

U istočnoj Bosni se od operativnih jedinica nalazila 6. istočnobosanska NOU brigada. Proces jačanja narodnooslobodilačkog pokreta veoma je vidan u severnom delu istočne Bosne — na Majevici, u Semberiji i Posavini, pored Birča koji je celo vreme bio čvrsto uporište NOP-a. U drugoj polovini marta, po odluci vrhovnog štaba, iz istočne Bosne u sastav Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ stigli su 6. istočnobosanska brigada i Majevička grupa bataljona, od kojih je 11. aprila formirana 1. (15.) majevička NOU brigada. Imala je 4 bataljona sa oko 700 boraca. U istočnoj Bosni nastavili su dejstva Birčanski, 2. majevički i 3. sremski odred. Tamo su formirane 1. i 2. vojvođanska brigada i 16. vojvođanska divizija NOVJ. Protivofanzivom Operativne grupe divizija VŠ posle bitke na Sutjesci u istočnu Bosnu, u periodu jun-jul 1943, stvorena je prostrana slobodna teritorija. Odlukom Vrhovnog štaba, 2. jula 1943. na teritoriji istočne Bosne formirana je 17. istočnobosanska NOU divizija od 6. istočnobosanske i 1. (15.) majevičke brigade i 2. majevičkog partizanskog odreda (komandant Gligo Mandić, politički komesar Branko Petričević).⁶¹ Do maja 1944. divizija je bila

⁶¹ Gligo Mandić, *17. istočnobosanska udarna divizija*, VIZ, Beograd 1980, str. 30.

u istočnoj Bosni a onda se prebacila u Crnu Goru, Sandžak i Srbiju, da bi se u januaru 1945. ponovo vratila u istočnu Bosnu i kasnije učestvovala u završnoj ofanzivi prema jugoslovensko-austrijskoj granici.

Borbe u Hercegovini su se rasplamsale za vreme bitke na Neretvi. Obrazovane su tri komande područja — Konjičkog, Nevesinjskog i Gatačkog sa 11 komandi mesta. Oslobođen je znatan deo Hercegovine. Međutim, bitka na Sutjesci je privremeno prekinula proces oživljavanja NOP-a. Posle događaja na Sutjesci, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, u Hercegovinu je stigla 10. hercegovačka brigada, koja je sa ostalim oslobodilačkim snagama postigla značajne uspehe u borbi protiv italijanskih jedinica i njihovih saradnika.

Pre bitke na Sutjesci, u Vrhovnom štabu NOV i POJ razmatralo se pitanje reorganizacije ranijeg 1. bosanskog korpusa. Naime, zbog velikog operativnog područja koje je do tada držao 1. bosanski korpus, priliva boraca i formiranja novih jedinica, ukazala se potreba da se izvrši reorganizacija korpusa i da se od njegovih i novoformiranih jedinica obrazuju dva korpusa: jedan na području istočne i dela srednje Bosne, a drugi u Bosanskoj krajini i zapadnoj Bosni.

Na osnovu naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ od 11. maja 1943, na teritoriji istočne i dela srednje Bosne sredinom 1943. oformljen je novi 1. bosanski udarni korpus NOVJ (komandant Košta Nađ, politički komesar Osman Karabegović). Naredbom Vrhovnog štaba je regulisano da u njegov sastav uđu 5. krajiška divizija, Bircanski i Sremski odred, od 2. jula novoformirana 17. istočnobosanska divizija, potom i 11. krajiška divizija. Korpus se nalazio pod komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ. Petog oktobra 1943. je preimenovan u 3. korpus NOVJ.

Istom naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ regulisano je formiranje 2. bosanskog udarnog korpusa NOVJ (komandant Slavko Rodić, politički komesar Veljo Stojnić). U sastav korpusa ušle su 4, 10. i 11. krajiška divizija. Ova poslednja, 11. divizija, je u avgustu 1944. prebačena u istočnu Bosnu u sastav 1. proleterskog korpusa NOVJ. Tada je u sastav korpusa ušla Crmečka grupa partizanskih odreda (Drvarsko-petrovački, Kozarski, Podgrmečki i Ribnički) i Grahovsko-peuljski partizanski odred. Operativno područje korpusa bile su Bosanska krajina i zapadna Bosna, a potom severozapadna Hercegovina i delovi Dalmacije. Korpus je bio neposredno podčinjen Vrhovnom štabu NOV i POJ jer je Glavni štab Bosne i Hercegovine prestao da postoji 10. aprila 1943. Petog oktobra 1943. 2. korpus je preimenovan u 5. korpus NOVJ.

Pred kapitulaciju Italije u Bosni i Hercegovini nalazio se najveći broj operativnih jedinica NOVJ sa Vrhovnim štabom. Osim dva bosanska korpusa NOVJ (1. i 2.) i pet (bosanskih) divizija NOVJ (4, 5, 10, 11. i 17), tamo se nalazila Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba sa 1. i 2. proleterskom i 7. banijskom divizijom. U istočnoj Bosni dejstvovala je i 16. vojvođanska divizija — ukupno devet divizija NOVJ. Bila je to značajna operativna

snaga Vrhovnog štaba za izvođenje operacija vezanih za predstojeću kapitulaciju Italije.

Na teritoriji Bosne i Hercegovine od 1. januara do 9. septembra 1943. formirano je šest brigada. Nijedna brigada nije rasformirana niti obnavljana, tako da je na dan kapitulacije Italije u Bosni i Hercegovini bilo 16 bosansko-hercegovačkih brigada koje su nastale od maja 1942. do 9. septembra 1943. godine. U tom istom vremenu u Bosni i Hercegovini su formirana dva korpusa, pet divizija. Naročito se povećao broj NOP odreda. Od 1. januara do 9. septembra 1943. u Bosni i Hercegovini je formirano novih i obnovljeno starih 35 NOP odreda. Osam odreda je prestalo da postoji, jer su od njih formirane neke brigade, a tri odreda su prešla iz 1942, tako da je 9. septembra 1943. u Bosni i Hercegovini dejstvovalo 30 NOP odreda. Bile su to značajne snage koje je u tom periodu dao narod Bosne i Hercegovine.

CRNA GORA I SANDŽAK

Početkom 1943. na teritoriji Crne Gore nalazio se Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku, koji je usmeravao dejstva partizanskih grupa i četa. On je u februaru uputio poziv narodu Crne Gore i Boke da uzme većeg učešća u odlučnim borbama protiv okupatora i domaćih izdajnika. Posle toga počinje obnavljanje starih i formiranje novih partizanskih jedinica. Ovaj proces je ubrzan prodorom Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u Crnu Goru posle bitke na Neretvi i Drini, u proleće 1943. Vrlo brzo obnovljeni su partizanski odredi — Durmitorski, Zetski, Nikšićki i Lovćenski, a u aprilu 1943. formirani Piperski i Kučki. Istovremeno je formirano i nekoliko samostalnih bataljona — Banjsko-vučedolski, Andrijevički, Bjelopavlički, Beransko-andrijevički, Vašjevički i više samostalnih partizanskih četa.

Kada je krajem aprila Operativna grupa divizija VŠ prodrla u Crnu Goru i oslobodila njen severni i istočni deo, na oslobođenoj teritoriji ponovo je uspostavljena narodna vlast i organizovane jedinice i organi vojnopozadinske vlasti. Sredinom maja 1943. formirana je komanda Durmitorskog vojnog područja sa šest komandi mesta, ali je 10. juna rasformirana, a njeno ljudstvo ušlo u sastav 3. NOU divizije i Centralne bolnice VŠ NOV i POJ. Bilo je predviđeno i formiranje Nikšićkog vojnog područja, ali zbog bitke na Sutjesci nije osnovano tada, već septembra 1943.

U to vreme obnovljen je i rad Glavnog štaba NOV i PO Crne Gore i Boke (komandant Peko Dapčević, politički komesar Mitar Bakić). U Glavnom štabu je 14. maja formiran Odsek za vojne vlasti u pozadini.⁶¹ Posle bitke na Sutjesci, na teritoriji Crne Gore zbog velikih gubitaka obnovljena je 5. proleterska crnogorska NOU brigada, a PK KPJ za Crnu Goru i Boku i Glavni štab pod rukovodstvom Ivana Milutinovića radili su na obnovi i reorganizovanju

« Zbornik, tom III, knj. 5, str. 43—45; knj. 6, str. 379—382; knj. 7, str. 41—46.

Orden narodnog heroja

Orden narodnog oslobođenja

*Orden partizanske zvezde
I reda*

*Orden partizanske zvezde
II reda*

*Orden partizanske zvezde
III reda*

Orden bratstva i jedinstvo

Orden za hrabrost

Medalja za hrabrost

postojećih i formiranju novih partizanskih jedinica. U julu 1943. vršeno je prikupljanje 3. NOU divizije, a u avgustu je izvodila akcije oko Nikšića i Kolašina. Prikupljena i reorganizovana, 3. divizija je oko 10. septembra ušla u sastav 2. udarnog korpusa.⁶²

U Sandžaku se krajem 1942. nalazilo 150—200 partizana, uglavnom članova KPJ. U novovaroškom srezu je veća grupa zlatarskih partizana, tzv. Zlatarska gerila, izvela niz uspešnih oružanih akcija protiv četnika. Posle bitke na Neretvi i Drini I. proleterska NOU divizija, u čijem se sastavu nalazila 3. sandžačka proleterska NOU brigada, krajem aprila i početkom maja oslobodila je zapadni deo Sandžaka. Na oslobođenoj teritoriji ponovo su uspostavljeni narodna vlast, jedinice i organi vojnopozadinske vlasti, a 3. proleterska brigada popunjena je većim brojem novih boraca. Vrhovni štab se nalazio u selu Đurđevića Tari, a Izvršni odbor AVNOJ-a u Lever Tari na teritoriji pljevaljskog sreza. Posle bitke na Sutjesci, koja je zahvatila veći deo Sandžaka i narod podneo velike žrtve i stradanja, glavnina 3. sandžačke proleterske NOU brigade probila se u Sandžak, gde se popunila, sredila i oporavila i nastavila borbu protiv četnika i Italijana. Za rukovođenje 3. brigadom i ostalim jedinicama, 21. avgusta formiran je Operativni štab za Sandžak.⁶³

Tako je na teritoriji Crne Gore i Sandžaka, pored ostalih jedinica i vojnih ustanova, od 1. januara do 9. septembra 1943. ukupno formirano 6 partizanskih odreda, 3 su rasformirana u vreme bitke na Sutjesci, a tri su ostala, obnovljene su dve brigade i 3. NOU divizije.

HRVATSKA

Početkom 1943. godine neprijatelj je znatno oslabio svoje snage u Hrvatskoj zbog angažovanja protiv NOVJ u bitkama na Neretvi i Sutjesci. Napori Glavnog štaba Hrvatske bili su usmereni na učvršćenje postojećih i formiranje novih brigada i divizija, partizanskih odreda i vojnopozadinskih jedinica i ustanova.

Posle odlaska 9. dalmatinske divizije u sastav Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba krajem februara 1943. u Dalmaciji su ostale manje partizanske snage, oko 500—600 boraca, pod komandom novoformiranog Štaba Grupe NO partizanskih odreda Dalmacije. Zbog stalnog priliva novih boraca preformirane su postojeće snage i u februaru su formirani Kamešnički i Mućski, u martu je obnovljen Splitski a formiran Biokovski odred i Sinjski bataljon; u severnoj Dalmaciji je početkom aprila obnovljen Severnodalmatinski odred, dok je blizu Prokljanskog jezera dejstvovala Primorska četa. Mada još nedovoljno jake, ove jedinice su uspešno dejstvovala na kopnu, moru i otocima. Da bi objedinio dejstva svih jedinica u severnoj Dalmaciji, Glavni štab Hrvatske je krajem aprila formirao Štab Kninskog sektora pod čiju je komandu stavio Lički i Severnodalmatinski odred, a zatim i 2. ličku udarnu brigadu 6. divi-

⁶² *Vojna enciklopedija*, tom X, str. 94.

⁶³ *Zbornik*, tom III, knj. 6, str. 100—101.

zije. Polovinom aprila od Mosorskog i Sinjskog bataljona formiran je Cetinski a u avgustu Brački odred. U ovom periodu su zbog reorganizacije jedinica i formiranja novih rasformirani Kninski, Mućski i Severnodalmatinski (14. avgusta), koji je sutradan ponovo obnovljen. Tako su u Dalmaciji djelovali Biokovski, Brački, Cetinski, Kamešnički, Pelješčanski, Severnodalmatinski i Splitski odred, zatim Dinarska, Hvarska, Kninska, Korčulanska, Mosorska, Neretvanska, Pasićinska i Šibenska četa, nekoliko vodova i više partizanskih grupa — ukupno oko 2.000 boraca.⁶⁴

U očekivanju kapitulacije Italije, VŠ NOV i POJ i GŠ Hrvatske preduzeli su u Dalmaciji posebne mere. Upućena je 1. dalmatinska NOU brigada, formirani Operativni štab za Dalmaciju i Štab 9. divizije. Operativnom štabu za Dalmaciju bile su potčinjene sve jedinice na toj teritoriji. U srednjoj Dalmaciji početkom avgusta formirana je Grupa udarnih bataljona Dalmacije u koju su ušli 1. bataljon Splitskog, 1. udarni bataljon Biokovskog, Mosorski i Sinjski bataljon Cetinskog NOP odreda. Operativni štab za Dalmaciju je 13. i 14. avgusta reorganizovao partizanske odrede u severnoj Dalmaciji i Kninskoj krajini. Od Ličkog odreda i 2. bataljona Severnodalmatinskog odreda 14. avgusta formirao je Kninsku (u septembru nazvana 5-ta) dalmatinsku brigadu, a od ostalih snaga Severnodalmatinskog odreda Grupu severnodalmatinskih bataljona i nove odrede — Severnodalmatinski i Kninski. U rejonu Vrlike, 8. septembra, ponovo je formirana 3. dalmatinska NOU brigada od Grupe udarnih bataljona (oko 950 boraca), brigada je ušla u sastav obnovljene 9. divizije NOVJ. Naime, 9. dalmatinska divizija bila je posle bitke na Neretvi, 12. aprila 1943, privremeno rasformirana, osim 3. brigade i Štaba divizije. Formirana je ponovo prvih dana septembra 1943. od 1. i 3. dalmatinske brigade. Sredinom oktobra u njen sastav je ušla i 4. dalmatinska brigada. Operativno područje bila je srednja Dalmacija i područje oko Livna, a onda zapadna Hercegovina i u završnoj ofanzivi Kvarnerski otoci, i Istra do Trsta. Za udarnu je proglašena u decembru 1944. Po naređenju Vrhovnog štaba, u drugoj polovini avgusta obnovljen je Štab 4. operativne zone NOV i PO Hrvatske, koji je uzeo pod svoju komandu sve oslobodilačke snage u Dalmaciji, čime je prestao da postoji Operativni štab za Dalmaciju.

U Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju početkom 1943. bila je 5. operativna zona sa 1. primorsko-goranskim odredom i 14. primorsko goranska brigada pod komandom Glavnog štaba Hrvatske. Kada je GŠ Hrvatske polovinom aprila iz Like u Gorski kotar uputio 6. primorsko-goransku brigadu, od nje i 14. primorsko-goranske brigade u drugoj polovini aprila u Brinju formirana je 13. primorsko-goranska divizija NOVJ (komandant Veljko Kovačević, politički komesar Artur Turkulin). Ona je idućih meseci vodila borbe u zahvatu komunikacija i oko većih naseljenih mesta u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju i povezivala dejstva sa slovenačkim partizanima preko Kupe. Operativno područje 13. divizije NOVJ bili su još Istra i zapadni delovi Like. Za udarnu je proglašena 20. de-

⁶⁴ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1, str. 517.

cembra 1944. Sredinom juna obnovljen je 2. primorsko-goranski partizanski odred. Ubrzo, 21. juna formiran je Štab Grupe primorsko-goranskih partizanskih odreda, u koji su ušli 1. i 2. odred. Prestao je da funkcioniše Štab 5. operativne zone Hrvatske, a sve jedinice su potčinjene 13. diviziji.

Posle odlaska 1. istarske čete „Vladimir Gortan” iz Istre, krajem decembra 1942, zbog jakog pritiska neprijateljskih snaga, tamo nije ostalo drugih partizanskih jedinica. Međutim, pod sve snažnijim uticajem KP i SKOJ-a narodnooslobodilački pokret se sve više razvijao, tako da je od januara do aprila iz Istre otišlo u partizanske jedinice u Gorski kotar oko 600 boraca. Posle pada italijanske fašističke vlade, krajem jula, u mnogim selima Istre formiraju se partizanske udarne grupe koje izvode diverzantske i druge akcije; krajem avgusta preko 1.500 Istrana učestvovalo je u tim akcijama. Stvaranjem partizanskih grupa i njihove prve značajnije oružane akcije obeležavaju početak novog perioda u razvitku NOP-a i oružanih snaga u Istri, što će doći do izražaja u danima kapitulacije Italije.

Sredinom januara 1943. iz Žumberka u Sloveniju je otišla 13. proleterska NOU brigada „Rade Končar”, pa je ubrzo u tom rejonu formiran Žumberački bataljon od 147 boraca. Od njega, čete „Ključka” i područnih jedinica sa Žumberka i Pokuplja 2. aprila formiran je Žumberački partizanski odred (od 8. maja Žumberačko-pokupski odred), kad je rasformirana Komanda Žumberačkog vojnog područja. Odred je obezbeđivao slobodnu teritoriju Žumberka, a delom snaga deistvovao na području Pisarevine i Velike Gorice. Po povratku iz Slovenije, 13. brigada prebacila je dejstva u neposrednu blizinu Zagreba, a onda u Turopolje i Pokuplje. U Turopolju je 21. avgusta formiran Turopoljsko-posavski partizanski odred od 480 boraca. Zahvaljujući uspesima 13. brigade i partizanskih odreda, u ovom kraju je stvorena slobodna teritorija i učvršćen narodnooslobodilački pokret.

U Lici, Korduna i Baniji početkom 1943. došlo je do promena u vojnoj organizaciji. Zbog prenošenja dejstava 8. kordunaške divizije u Liku, odlaska 7. banijske divizije u sastav Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba prema Neretvi i Sutjesci i angažovanja krajiških jedinica zapadno od Une, neprijatelj je zaposeo veći deo Cazinske krajine i jugoistočni deo Korduna. Time je odvojio slobodnu teritoriju Banije od slobodne teritorije Korduna i Like, čime je zapretila opasnost od stagnacije oslobodilačkog pokreta u tom kraju. Trebalo je to sprečiti i zaštititi slobodnu teritoriju od neprijateljskih ispada iz Topuskog, Kladuše i Slunja. Zato je naredbom GŠ Hrvatske od 29. aprila na području od Une uključno Cazinska krajina i Banija formirana Unska operativna grupa u sastavu 1. hrvatskog korpusa.⁶⁵ Početkom maja u sastavu Unske operativne grupe bili su novoformirana 4. banijska brigada i 8. krajiška NOU brigada i tri bataljona Kordunaškog odreda — ukupno 2[^]543 borca.

⁶⁵ Arhiv VII, k. 105, reg. br. 2/4, 5/5 i 32/4; k. 106, reg. br. 18/1, 31/1; k. 420, reg. br. 22/3; k. 1616, reg. br. 1/1.

Četvrta banijska brigada formirana je 1. maja od ljudstva Banijskog partizanskog odreda i novih boraca; imala je tri bataljona i inženjerijsku četvu — ukupno oko 1.000 boraca. Od 28. juna zvala se 1. brigada Unske operativne grupe, a od 11. septembra dobila je naziv 3. brigada 7. divizije NOVJ. Na Kordunu je 17. aprila formiran Karlovački, a 8. avgusta blizu Plašćana Plaščanski NOP odred. Od preostalog dela Banijskog odreda obnovljen je Banijski partizanski odred (tri bataljona i jedna četa), koji je ubrzo ušao u sastav Unske operativne grupe. Zadatak Unske operativne grupe je bio da sa 8. divizijom proširi ustaničko područje na Kordunu, Baniji i u Cazinskoj krajini i spreči delovanje kvislinških formacija. Kada je 8. krajiška muslimanska brigada (24. juna) upućena u Podgrmeč, u Unskoj operativnoj grupi je 30. juna formirana 2. brigada (od 11. septembra 4. brigada, a od 6. decembra 1943 — 2. brigada 7. divizije), u selu Obijaju, od jednog bataljona Kordunaškog partizanskog odreda, 2. bataljona 1. brigade Unske operativne grupe, čete „Matija Gubec” i tri voda Banijskog odreda; imala je tri bataljona sa 874 borca.

Početkom septembra na Baniju se sa Sutjeske, iz sastava Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba, vratila 7. banijska divizija sa 7. i 8. brigadom, pošto je 16. brigada rasformirana 30. juna 1943. U sastav divizije ušle su 1. i 2. brigada Unske operativne grupe, kao 3. i 4. brigada 7. divizije. Ubrzo je rasformiran Štab Unske operativne grupe.

Početkom 1943. ustanak u Slavoniji povoljno se razvijao. Jedinice 3. operativne zone otpočele su u januaru ofanzivna dejstva radi proširenja slobodne teritorije u centralnom delu Slavonije, u Daruvarskoj i Požeškoj kotlini, a onda prema železničkoj pruzi Zagreb — Beograd, što je bilo u skladu sa direktivom Vrhovnog štaba da se pomogne jedinicama Operativne grupe za vreme 4. neprijateljske ofanzive. U toku te ofanzive od 1. i 2. slavonskog partizanskog odreda 11. februara formirana je 18. slavonska NOU brigada, koja je bila pod komandom 3. operativne zone, a od 9. marta u sastavu 4. (12.) slavonske divizije. Brigada je imala tri bataljona, sa oko 750 boraca. Da bi se uskladila borbena dejstva 3. operativne zone i 4. (12.) divizije, formiran je Operativni štab za Slavoniju, koji je u Požeškoj kotlini postigao zapažene borbene uspehe i ostavio snažan utisak na hrvatska sela. U borbu su pokrenute i jugoslovenske narodnosti u Slavoniji, pa je 3. maja formiran 1. čehoslovački bataljon. Potom je 17. maja formirana 21. slavonska brigada kod Slatinskog Drenovca od 4. bataljona 12. slavonske brigade, po jedne čete iz 16, 17. i 18. brigade i po 80 boraca iz 1. i 2. slavonskog partizanskog odreda; imala je tri bataljona sa oko 500 boraca. Istog dana na Papuku je formirana 10. slavonska divizija NOV Hrvatske; kasnije, od 17. oktobra 1943, 28. divizija NOVJ (komandant Vicko Antić, komesar Vlado Janjić). U sastav divizije ušle su 17. i **21.** brigada, dok su u 4. (12.) diviziji ostale 12, 16. i 18. brigada. Operativno područje 28. divizije bilo je sve do 13/14. septembra 1944. Slavonija, Moslavina i Hrvatsko zagorje, a jedno vreme Banija. Posle se prebacila u Bosnu i Srbiju

prema Beogradu, ponovo u istočnu Bosnu i nastupala do Bos. Kostajnice u sastavu 2. armije. Za udarnu je proglašena u novembru 1943. godine.

Da bi se uskladila dejstva operativnih snaga u Slavoniji (dve divizije, odnosno 5 brigada), naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 17. maja 1943. formiran je 1. slavonski korpus, koji je 20. juna preimenovan u 2. hrvatski, a 7. oktobra u 6. slavonski korpus (komandant Petar Drapšin, politički komesar Dušan Brkič). Operativno područje 1. slavonskog korpusa bila je Slavonija sa Podravinom i Posavinom. Osim 4. i 10. divizije, u 1. slavonskom korpusu bio je divizion teških minobacača, baterija poljskih topova 100 mm i baterija brdskih topova 65 mm. Naredbom Glavnog štaba Hrvatske od 2. januara 1945. proglašen je udarnim.

Pošto se ustanak u Slavoniji sve povoljnije razvijao, tamo su krajem juna formirana četiri nova partizanska odreda — Bilogorski, Daruvarski, Diljski i Požeški, dok su 1. i 2. slavonski partizanski odredi preimenovani: 1. u Posavski, a 2. u Podravski (od oktobra Osječki) partizanski odred. U isto vreme 12. divizija, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, prenela je dejstva u Hrvatsko zagorje, a 17. brigada 10. (28.) divizije sredinom jula prebačena je preko Save u Baniju. Početkom avgusta obe divizije vratile su se u Slavoniju, dejstvovala po komunikacijama i napadale neprijateljska uporišta, uporedo mobilišući novo ljudstvo u NOVJ. Tako su 15. avgusta, pored već postojećeg 1. čehoslovačkog bataljona, formirani mađarski bataljon „Šandor Petefi" i nemačka četa „Ernst Telman" u sastavu Podravskog odreda.

Krajem juna i početkom jula došlo je do promena i u organizaciji komandovanja u Slavoniji. Kada je u julu formiran Glavni štab Vojvodine, iz sastava 2. hrvatskog korpusa (6. slavonskog) izišle su snage u Sremu, a ušao novoformirani 1. diverzantski bataljon. Krajem juna prestao je da postoji Štab 3. operativne zone Hrvatske. Njegove funkcije preuzeo je Štab 2. hrvatskog (6. slavonskog) korpusa za područje Slavonije, a Glavni štab Vojvodine, osnovan 2. jula — za područje Vojvodine.

Kalnik, Moslavina i Hrvatsko zagorje bili su pod komandom 2. operativne zone Hrvatske. Početkom 1943. godine u Moslavini je dejstovao Moslavački, a na Kalniku — Kalnički partizanski odred, dok je u Hrvatskom zagorju bilo više partizanskih, udarnih i diverzantskih grupa. Na partijskom savetovanju za okrug Krapinu, 6. i 7. februara, govorilo se o formiranju novih partizanskih jedinica. Na Kalniku je u prvoj polovini maja od zagorskih partizana formirana Zagorska udarna četa, a 21. jula od te čete i delova 2. bataljona Kalničkog odreda formiran je Udarni bataljon „Matija Gubec".⁶⁰ S obzirom na razvoj događaja u severozapadnoj Hrvatskoj, Glavni štab Hrvatske naredio je Štabu 2. operativne zone da prebaci svoje sedište iz Žumberka na Kalnik, odakle će lakše izvršavati svoje funkcije. U isto vreme, krajem juna iz Slavonije u Hrvatsko zagorje stigla je, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske,

⁶⁰ *Severozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, str. 661.

12. slavonska divizija, koja je zajedno sa Kalničkim odredom izvršila uspešnu akciju na Lepoglavu i posle se vratila u Slavoniju. Ubrzo nakon dolaska Štaba 2. operativne zone na Kalnik, došlo je do sastanka u Podgariću između rukovodstva Povjerenstva CK KPH za severnu Hrvatsku i štabova 2. i 3. operativne zone. Pošto je razmotreno vojno-političko stanje, utvrđen je program saradnje i daljeg razvoja oružanih jedinica. Posle tog dogovora 4. septembra 1943. formirana je na Kalniku brigada „Braća Radić“ od dva bataljona Kalničkog odreda i Udarne bataljona Moslavačkog odreda, ukupno 710 boraca, pod komandom 2. operativne zone Hrvatske. Tako je u tom delu Hrvatske nastala prva narodnooslobodilačka brigada, što je bio značajan vojno-politički događaj.

Formiranje krupnih jedinica NOV i POJ na prostoru između Save i Drave, u neposrednoj blizini Zagreba i glavnih komunikacija koje povezuju srednju i jugoistočnu Evropu (jedan korpus, 2 divizije, 6 brigada, 8 partizanskih odreda i druge diverzantske i udarne jedinice), predstavljalo je značajan uspeh NOP-a i potvrdilo mogućnosti efikasnog borbenog delovanja velikih operativnih sastava na jednom za neprijatelja najosetljivijem području.

Uoči kapitulacije Italije, na teritoriji Hrvatske bila su dva korpusa (1. i 2. hrvatski), sedam divizija (6, 7, 8, 9, 12, 13. i 28.) i 22 brigade, sa 28 partizanskih odreda, više samostalnih partizanskih i diverzantskih četa i bataljona, jedinica i organa vojnopozadinske vlasti. Glavne operativne snage NOV i PO Hrvatske (5 divizija) bile su orijentisane ili su se nalazile na prostoru koji su držale italijanske okupacione trupe. Naime, od 1. januara do 9. septembra na teritoriji Hrvatske formirano je 7 brigada. Isto toliko brigada formirano je od 1. novembra do 31. decembra, a pre toga (od jula do 1. novembra) formirano je 11 brigada, što znači da je u Hrvatskoj osnovano 25 brigada. Međutim, u isto vreme su rasformirane 4(3,4. i 5. dalmatinska i 16. banijska), a obnovljene dve (3. i 5. dalmatinska) brigade, tako da su ostale 23 brigade, od čega je jedna (2. dalmatinska) bila van teritorije Hrvatske. Velike su promene bile i kod NOP odreda. Od 1. januara do 9. septembra formirana su ili obnovljena 22 odreda. Iz 1942. prešlo je 9, rasformirano 7, tako da je ostalo 24 odreda.

- U prvoj polovini 1943. zabeležen je dalji organizacijski razvoj Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. U maju je imao dva odeljenja: Prvo odeljenje činilo je Operativni, Personalni, Informativni (Vojnoobaveštajni), Političkoobaveštajni, Inženjerski i Artiljerijski odsek, pod rukovodstvom prvog pomoćnika načelnika Štaba; Drugo odeljenje bilo je sastavljeno od Odseka za vojne vlasti u pozadini, Intendanture (od 8. avgusta Glavna intendantura), Tehničkog, Sudskog i Sanitetskog odseka, neposredni rukovodilac celokupne delatnosti Glavnog štaba bio je njegov načelnik.⁶⁷

Formiranjem Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Hrvatske na 1. zasedanju 13. i 14. juna na Plitvičkim jezerima i u Otočcu, Glavni štab NOV i PO Hrvatske mogao se potpu-

⁶⁷ Arhiv VII, k. 106, reg. br. 23/1.

nije angažovati na vođenju oružane borbe i izgradnji oružanih snaga, jer je sve političke funkcije preuzelo Zemaljsko veće.

U aprilu i maju su u Glavni štab Hrvatske stigli prvi predstavnici savezničke komande iz Kaira.

MAKEDONIJA

Narodnooslobodilački pokret je 1942. obuhvatio celu Makedoniju. Oružana borba u prvoj polovini 1943. dostiže viši stepen razvitka, a oružane snage izlaze iz okvira teritorijalnih partizanskih jedinica, počinje proces nastajanja operativnih sastava i viših komandi i štabova. Pokrajinski komitet KPJ i Glavni štab Makedonije ocenili su krajem 1942. dotadašnje rezultate i zaključili da, i pored izvesnih neuspeha partizanskih odreda, postoje povoljni uslovi za razvijanje i rasplamsavanje oružane borbe. Za potpuniju ocenu dostignutog i perspektivu u 1943. godini od posebnog je značaja pismo Josipa Broza Tita od 16. januara 1943, u kojem se ukazuje na dalji razvoj oslobodilačke borbe i oružanih snaga u Makedoniji.⁶⁸

U početku je rad rukovodstva NOP-a u Makedoniji bio usmeren ka pripremama za osnivanje novih partizanskih odreda, naročito na područjima gde nisu postojali (u tetovskom, gostivarskom, štipskom, tikveškom, devđelijskom i drugim krajevima); radilo se na jačanju dotadašnjih odreda i njihovom čvršćem međusobnom povezivanju. U toku januara 1943. svim mesnim rukovodstvima i štabovima odreda Glavni štab dao je uputstvo o merama koje treba da preduzmu za učvršćenje vojne organizacije i o načinu izvođenja borbenih dejstava.⁶⁹

Još dok su trajale te pripreme, u Makedoniju je, u drugoj polovini februara 1943, stigao Svetozar Vukmanović, kao delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ. Pošto je sa rukovodstvom NOP-a Makedonije analizirana postojeća situacija, preduzete su mere za formiranje novih partizanskih odreda, reorganizaciju Glavnog štaba (komandant Mihailo Apostolski, politički komesar Cvetko Uzunovski) i odlučeno je da se u vojnom pogledu izvrši podela teritorije Makedonije na pet operativnih zona. Zatim je rešeno da se glavne oslobodilačke snage u prvo vreme usmere na teritoriju pod italijanskom okupacijom, gde su, u tadašnjoj situaciji, postojali najpogodniji uslovi za delovanje, i da se tamo upute CK KP Makedonije i Glavni štab. Posebno je istaknuta potreba da se preduzmu mere za tešnju saradnju sa grčkim, albanskim i bugarskim partizanima. Istovremeno, preduzete su mere da se proširi saradnja sa Glavnim štabom Kosova i Metohije, kao i sa vojno-političkim rukovodstvom u južnoj Srbiji, da se u pogodnom momentu stvore zajednički operativni štabovi i mešovite jedinice.

Od posebnog je značaja bilo formiranje Komunističke partije Makedonije i osnivanje njenog Centralnog komiteta 19. marta

⁶⁸ *Zbornik*, tom VII, knj. 1, str. 173.

⁶⁹ *Istorija makedonskog naroda*, Institut za nacionalnu istoriju — Skoplje, Beograd 1970, knj. III, str. 322.

1943. u Tetovu. Bio je to novi korak ka rešavanju makedonskog nacionalnog pitanja u toku oslobodilačke borbe, što je doprinelo rasplamsavanju oružane borbe, mobilizaciji naroda za NOP i stvaranju novih oružanih jedinica.

U proleće 1943. pred Glavni štab NOV i PO Makedonije su postavljeni takvi zadaci koji su mu davali mogućnost da se uzdigne u samostalno vojno rukovodstvo, sa jasnom vojnom i političkom koncepcijom razvitka ustanka. Radi uspešnijeg i lakšeg organizovanja i rukovođenja oružanom borbom i oružanim snagama, formirano je pet oblasnih partijskih komiteta, što je odgovaralo postojećoj podeli ina pet operativnih zona. Izuzetno je značajna odluka Glavnog štaba da štabovi operativnih zona rukovode partizanskim odredima neposredno, posebno da iziđu iz gradova na teren, tako da su oni mogli u svakom momentu i blagovremeno da preduzmu potrebne mere u vezi sa razvitkom oružane borbe i oružanih snaga.

Prva operativna zona Makedonije formirana je u maju 1943. i obuhvatala je područje severozapadne Makedonije, severno od linije Debar — Kičevo — Brod i zapadno od železničke pruge Veles — Skoplje — Kačanik (komandant zone Ivan Tanev Dojčinov, politički komesar Mino Bogdanov Largo). U aprilu je formiran Kičevski NOP odred, posle preimenovan u 2. NOP odred 1. operativne zone. Posle neuspešnog pokušaja da se u tetovskom kraju formira partizanski odred, kao i posle razbijanja obnovljenog (21. marta) Gostivarsko-mavrovskog odreda, 21. maja formiran je Kičevsko-mavrovski odred. U sastav odreda ušli su preživeli borci razbijenog odreda i borci sa teritorije Mavrova, Gostivara, iz kičevskog kraja, Debarca, kao i borci Kruševskog odreda. Istog dana rasformiran je Kičevski odred, ali je sredinom jula ponovo obnovljen, kada je prestao da postoji Kičevsko-mavrovski odred. Istovremeno su preduzete mere da se od pripadnika albanske narodnosti formiraju posebne partizanske jedinice. U kičevskom kraju početkom 1943. dejstvuje posebna oružana grupa od 10 pripadnika albanske narodnosti. Sredinom juna formiran je albanski odred, pod imenom Šiptarski NOP odred, koji, popunjen novim borcima, tokom jula dejstvuje kao Kičevsko-mavrovski odred.⁷⁰

Druga operativna zona NOV i PO Makedonije formirana je 20. maja 1943; komandant zone Todor Angelovski, zamenik političkog komesara Lazar Hadžipopovski. Ona je obuhvatala teritoriju južno od linije Debar — Kičevo — Brod i zapadno od železničke pruge Prilep — Bitolj. Na teritoriji ove zone sredinom marta partizanska četa „Jane Sandanski“ ulazi u sastav Bitoljsko-prespanskog odreda „Damjan Gruev“ i prebacuje se na kostursko-lerinsko područje u Grčku. U drugoj polovini maja, posle znatnog povećanja broja boraca u njemu, od jednog dela Bitoljsko-prespanskog odreda „Damjan Gruev“ i ljudstva bitoljskog kraja formiran je Bitoljski odred „Goce Delčev“, a drugi deo je preimenovan u Prespansko-ohridski NOP odred „Damjan Gruev“. U rejonu Prilepa i Azota dejstvovala je par-

⁷⁰ *Isto*, str. 326.

tizanska grupa, ostatak Veleškog partizanskog odreda „Dimitar Vlahov“, koji je prestao da postoji kao odred krajem 1942. godine.

Treća operativna zona NOV i PO Makedonije formirana je početkom maja 1943. (komandant Nikola Minčev, politički komesar Dimitar Angelov Gaber). Pokrivala je teritoriju istočno od pruge Prilep — Bitolj i zapadno od pruge Veles — Đevdelija. Na teritoriji ove zone, u maju 1943. formirana su dva odreda: Tikveški odred „Dobri Daskalov“ i Đevdelijski odred „Sava Mihajlov“.

U istočnoj Makedoniji predviđeno je bilo da se formira 4. operativna zona NOV i PO Makedonije, na teritoriji istočno od pruge Veles — Đevdelija i južno od linije Veles — Štip — Kočani. Međutim, u toku samog formiranja, pri izlasku na teren, 21. maja 1943. kod sela Vinice blizu Kočana, razbijen je Štab 4. operativne zone, a njegov komandant Vančo Prkev Seržen je istog dana poginuo. Na teritoriji ove zone 17. maja formiran je Bregalnički partizanski odred, koji je odmah posle formiranja, 20. maja u blizini Vinice, napala bugarska policija i razbila ga.

Peta operativna zona NOV i PO Makedonije formirana je početkom avgusta 1943. Kako u početku nije postojao štab nego rukovodstvo Štaba zone njega su sačinjavali: Boro Pockov, Hristijan Todorovski i Vera Jocić. Obuhvatala je teritoriju Skoplja, Kumanova i krivopalanački kraj. Na planini Kozjak, 2. avgusta, u saradnji sa 2. južnomoravskim odredom formiran je Kumanovski NOP odred. Šarski ili Šarplaninski partizanski odred u rejonu Vratnice i Šar-planine prerastao je u Makedonsko-kosovski odred, kome su se priključili i preostali delovi Skopskog partizanskog odreda, koji je prestao da postoji u februaru 1943. godine.⁷¹

Tako je u ovom periodu u Makedoniji formirano 14 NOP odreda, dva su ostala iz 1942, 5 odreda je rasformirano, a ostalo je 11 partizanskih odreda koji su, sa drugim manjim partizanskim grupama u svim operativnim zonama, nastavili oružanu borbu protiv okupacionih trupa. Istovremeno, oni razvijaju široku političku aktivnost, formirali su organe narodnooslobodilačke vlasti, kao i druge organe i organizacije NOP-a.

Za dalji razvoj oružanih snaga u Makedoniji bilo je od značaja savetovanje CK KP Makedonije, održano 2. avgusta u rejonu sela Oteševo i Prespa. Pošto je ocenjeno da će ubrzo nastupiti kapitulacija Italije, odlučeno je da se glavne oružane snage koncentrišu na teritoriji pod italijanskom okupacijom. Zatim je konstatovano da su postignuti solidni rezultati u formiranju, vojnom i brojčanom jačanju partizanskih odreda i da su time stvoreni uslovi da vojna organizacija pređe u novi kvalitet: da se formiraju pokretne vojne jedinice — bataljoni i brigade, sposobne da dejstvuju na celoj teritoriji Makedonije. Istaknuta je i potreba za daljim jačanjem Glavnog štaba NOV i PO Makedonije, kao vojno-političko telo oslobodilačkog pokreta Makedonije, koje je samim svojim postojanjem predstavljalo određenu garanciju za realizovanje ciljeva ustanka. Istovremeno

⁷¹ Isto, str. 326. Početni sastav štabova zona dao je autoru general-pukovnik Mihailo Apostolski, ratni komandant Glavnog štaba NOV i PO Makedonije.

je odlučeno da se formiraju i organi vojnopozadinske vlasti — komande mesta, seoske čete, straže i da se stvaraju slobodne teritorije.

Na osnovu odluka Prespanskog savetovanja CK KPM, 18. avgusta 1943, na planini Slavej, Štab 2. operativne zone od Prespansko-ohridskog odreda „Damjan Gruev" i od novodošlih boraca formirao je 1. bataljon „Mirče Acev", prvu operativnu jedinicu makedonskog naroda. Tim je započeo proces stvaranja operativnih sastava u Makedoniji. Bio je to novi kvalitet u vojnoj organizaciji, a istovremeno uslov za dalje uspešne oružane akcije — „garancija da će biti očuvane tekovine koje će biti izvojevane u toku ustanka i revolucije . . ."⁷² — piše u „Istoriji makedonskog naroda."

Ne raspolaže se potrebnim podacima o organizacijskoj strukturi Glavnog štaba Makedonije sve do oktobra 1943.⁷³ Bio je direktno potčinjen Vrhovnom štabu NOV i POJ, a njime je do avgusta 1943. neposredno rukovodio delegat Vrhovnog štaba Svetozar Vukmanović Tempo, kada je uspostavljena radio-veza sa Vrhovnim štabom NOV i POJ.

SLOVENIJA

Početak 1943. godine najjače žarište oslobodilačke borbe u Sloveniji bilo je u tzv. Ljubljanskoj pokrajini, gde su se nalazile glavne snage NOV i PO Slovenije.

U Gorenjskoj je prebrođena odranijc nastala kriza i došlo do novog priliva boraca, tako da je do kraja maja 1943. Gorenjski partizanski odred narastao na devet bataljona. Radi lakšeg rukovođenja oružanom borbom, krajem juna je Glavni štab Slovenije naredio da se od jedinica u zapadnom delu Gorenjske i zapadne Koruške formira 2. (Gorenjska) operativna zona (komandant Pero Popivoda, politički komesar dr Jože Brilej). Pošto je Gorenjski partizanski odred bio preglomazan, Štab 2. zone je naredio da se 12. jula od njegovih delova formira 8. udarna brigada (Gorenjska), koja je 10. avgusta dobila naziv 7. slovenačka NOU brigada „France Prešern" i posle ušla u sastav 14. slovenačke divizije.

U istočnoj Koruškoj bila je Istočnokoruška partizanska četa, koja je krajem marta prerasla u Koruški bataljon. Međutim, narodnooslobodilački pokret u Štajerskoj i dalje je preživljavao krizu. Zbog masovnih streljanja talaca i stradanja Pohorskog partizanskog bataljona 8. januara na Pohorju, partizanska aktivnost je prenet na granični sektor Gorenjske i Štajerske, gde su se nalazile jedinice Kamniškog, Savinjskog i Zasavskog partizanskog bataljona. Početkom maja na Pohorje je upućena grupa partizana iz Kamniško-savinjskog odreda i Korušskog bataljona, koja je privukla veći broj novih boraca i 3. maja ponovo formirala Pohorski partizanski bataljon. U Štajerskoj je 6. avgusta formirana 6. slovenačka brigada „Slavko Slander" pod komandom 4. operativne zone, a onda se preko Save prebacila u sastav 15. divizije. Na Kozjanskom se nalazio

⁷² Isto, str. 330.

⁷³ Boro Mitrovski, *Stvaranje i odbrana slobodne teritorije u zapadnoj Makedoniji u drugoj polovini 1943. godine*, VIG, 4/1965, str. 40.

Kozjanski partizanski bataljon sa dve čete, ukupno 65 boraca; dejstvovao je na granici Hrvatske i Slovenije, u dolini reke Sutle, povezujući se u Hrvatskom zagorju sa jedinicama 2. operativne zone Hrvatske.⁷⁴

U Slovenačkom primorju je početkom 1943. došlo do većeg priliva novih boraca, tako da je u februaru oko 1.000 nenaoružanih boraca prebačeno u sastav brigada u Dolenjskoj i Notranjskoj. Soški partizanski odred je 13. februara 1943. podeljen na Severnoprimorski i Južnoprimorski NOP odred. Radi uspešnijeg rukovođenja, 21. februara je formiran Štab Primorske operativne zone (komandant Mirko Bračić, politički komesar Dušan Pirjevec).

Istovremeno je Glavni štab NOV i PO Slovenije tamo uputio jednog svog člana sa zadatkom da — s tamošnjim partizanskim snagama — proдре u Benešku Sloveniju i da proširi ustanak do krajnjih etničkih slovenačkih granica. Pošto su se prikupili bataljoni Severnoprimorskog odreda nedaleko od Bovca 26. aprila, formirali su 6. slovenačku brigadu „Ivan Gradnik”. Istovremeno su i bataljoni Južnoprimorskog odreda, 11. aprila kod sela Kneške Ravne, formirali 5. slovenačku brigadu „Simon Gregorčič”. Ove dve brigade su prešle Soču i prodrle u Benešku Sloveniju i Furlaniju sve do iznad Čedadu, što je imalo značajan podsticaj za širenje ustanka u tim krajnjim zapadnim delovima Slovenije. Početkom avgusta došlo je do spajanja ove dve brigade, tako da su one oformile novu — 3. slovenačku brigadu „Ivan Gradnik”, koja je prebačena u Notranjsku i ušla u sastav 14. slovenačke divizije.

Zbog razmaha oružane borbe ukazala se potreba za obrazovanjem u Sloveniji većih vojnih formacija i preduzimanje krupnijih dejstava. Zaključeno je da više ne odgovaraju operativne zone u tzv. Ljubljanskoj pokrajini i da je potrebno prići formiranju većih operativnih jedinica — divizija. Istovremeno je (18. juna) Edvard Kardelj, koji se tada nalazio u GŠ Hrvatske, predložio CK KPS da se umesto dotadašnjih operativnih zona formiraju divizije i da se izvrši reorganizacija Glavnog štaba NOV i PO Slovenije.⁷⁵ Predviđajući skori slom italijanske vojske, Glavni štab Slovenije naredio je štabovima operativnih zona da brigade prebace u Ljubljansku pokrajinu, kako bi spremno dočekale kapitulaciju Italije. U isto vreme je naređeno da se reorganizuju oslobodilačke jedinice, tako da se rasformiraju operativne zone i formiraju prve divizije Narodnooslobodilačke vojske Slovenije sa čime se složio i Vrhovni štab i odobrio da se na teritoriji Slovenije formiraju dve narodnooslobodilačke divizije. Taj značajan događaj nastupio je 24. juna 1943, kada je Glavni štab Slovenije naredio da se ukine 2. notranjska operativna zona. Prva dolenjska operativna zona prestala je da postoji 13. jula. Tog istog dana GŠ NOV i PO Slovenije izdao je naredbu da se formiraju 1. i 2. slovenačka narodnooslobodilačka divizija, koje su — na osnovu naređenja Vrhovnog štaba NOV i POJ — preimenovali u 14. (komandant Mirko Bračić, politički komesar Jože Brilej) i 15. diviziju NOVJ (komandant Predrag Jeftić, politički ko-

⁷⁴ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 479.

⁷⁵ *Zbornik*, tom II, knj. 9, str. 385—396.

mesar Viktor Abvelj). Obe divizije su formirane u Poljanskoj dolini, kod Dolenjskih Toplica.⁷⁶

U sastav 14. divizije NOVJ ušle su četiri brigade: 1. brigada „Tone Tomšič“, 2. brigada (dotle 4-ta) „Ljubo Šercer“, po dolasku u Notranjsku u sastav divizije ušla je 3. (pre 6-ta) brigada „Ivan Gradnik“ i iz Gorenjskog je stigla u sastav divizije 8. (kasnije 7-ma) brigada „France Prešern“. Divizija je imala oko 2.400 boraca i dobila zadatak da dejstvuje prema železničkoj pruzi Ljubljana — Postojna. Operativno područje 14. divizije bilo je u Dolenjskoj i Notranjskoj sve do 6. januara 1944, kada se preko Zumberka, Pokupja i Hrvatskog zagorja prebacila u Štajersku gde je ostala do kraja rata. Za naročite zasluge u NOR-u divizija je 26. oktobra 1944. proglašena udarnom, a 2. novembra 1951. dobila je naziv „*proleterska*“. U sastav 15. divizije NOVJ ušle su tri brigade: 4. (pre 2-ga) brigada „Matija Gubec“, i 5. (pre 3-ća) brigada „Ivan Cankar“, a po pristizanju iz Štajerske i 6. udarna brigada „Slavko Slander“. Divizija je imala 1.616 boraca i bila orijentisana prema pruzi Ljubljana — Zidani Most — Brežice. Tokom celog NOR-a vodila je borbe u Dolenjskoj, Notranjskoj, Suvoj krajini i Žužemberku. Za udarnu je proglašena početkom maja 1945. godine.

Tako su se pred kapitulaciju Italije u Dolenjskoj i Notranjskoj našle dve slovenačke divizije sa sedam brigada — glavna operativna grupacija NOV Slovenije, sposobna da razoruža italijansku vojsku na tom području, kao i da uništi kvislinške formacije. Ukupno je u Sloveniji od 1. januara do 9. septembra 1943. formirano dve divizije (14. i 15.), 4 brigade i 4 NOP odreda. U sastavu NOV i PO Slovenije bilo je početkom 1943. godine 4 brigade, od dve brigade spajanjem nastala je jedna, tako da je 9. septembra bilo 7 brigada. Na početku 1943. bilo je 8 NOP odreda, formirana su 4, rasformirano 8, tako da je 9. septembra ostalo 4 NOP odreda.

Na osnovu uputstava Edvarda Kardelja, stečenih iskustava i odluke CK KP Slovenije u periodu jul—septembar, radilo se na reorganizaciji Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Glavni štab je imao je Operativni odsčk, Odsek za veze i Odsek za kadrove; Dru- imao je Operativni odsek, Odsek za veze i Odsek za kadrove; Drugo odeljenje, organizacijsko, imalo je Organizacijski odsek, Tehnički odsek i Odsek za oružarske jedinice; Treće obaveštajno i Četvrto — sudsko odeljenje. Osim toga, u sastavu Glavnog štaba postojao je Odsek za propagandu i statistiku i Sanitetski odsek, zatim verski referent i oficir za vezu sa savezničkim misijama. Pod neposrednom komandom Glavnog štaba bili su još Štabni (zaštitni) bataljon, Ekonomat (Intendantura), četa za vezu i administrativno osoblje. Politički komesar Glavnog štaba za političko-partijske poslove imao je grupu političko-partijskih funkcionera,

⁷⁶ Naredba je objavljena u „Slovenačkom poročevalcu“ 25. avgusta 1943. *Zbonik*, tom VI, knj. 6, str. 110.

koja je činila tzv. Politički sekretarijat Glavnog štaba NOV i PO Slovenije.⁷⁷

Odlukom Izvršnog odbora Osvobodilne fronte od 12. januara 1943. u NOV i PO Slovenije uveden je verski referent (dr Metod Mikuž). Koncem februara pri glavnom štabu je organizovan glavni obaveštajni centar. Prva oficirska škola glavnog štaba Slovenije organizovana je krajem avgusta 1943. i bila je potčinjena Kadrovskom odseku Glavnog štaba.⁷⁸

Krajem juna 1943. u Glavni štab Slovenije stigao je kanadski major Vilijam Džons (William Jones) iz Glavnog štaba Hrvatske, kao prvi oficir savezničke misije u Glavnom štabu Slovenije.⁷⁹ Ubrzo, od 3. jula, počela je da pristiže prva, simbolična ali značajna, saveznička vojna pomoć NOV Slovenije.⁸⁰

SRBIJA

Radi razgaranja NOB-a u Srbiji, Centralni komitet KPJ 16. januara 1943. uputio je direktivno pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju, u kojem je, pored ostalog, ukazao na potrebu učvršćenja partijske organizacije i povećanja broja članova Glavnog štaba.⁸¹ U isto vreme, CK KPJ i Vrhovni štab NOV i POJ pružili su neposrednu pomoć Pokrajinskom komitetu i Glavnom štabu NOV i PO Srbije u rešavanju političkih, organizacionih i vojnih problema daljeg razvoja NOB-a i oružanih snaga, preko svog delegata Svetozara Vukmanovića Tempa. U februaru 1943. Tempo je stigao na teritoriju južne Srbije, i tu prisustvovao partijskom savetovanju na planini Kukavici, gde su bili i predstavnici Kukavičkog, Jablaničko-pasjačkog i Jastrebačkog odreda. Koristeći iskustvo ostalih krajeva Srbije i Jugoslavije, odlučeno je da se formiraju krupniji NOP odredi i da se za čitavu teritoriju na levoj obali Južne Morave, od Velikog i Malog Jastrepca na severu do planine Kukavice na jugu, formira jači partizanski odred. Na osnovu tih odluka, 7. februara u selu Kaluđerici na planini Kukavici formiran je 1. južnomoravski partizanski odred od Kukavičkog, Jablaničko-pasjačkog i Jastrebačkog odreda, sa tri bataljona, da bi u julu imao pet bataljona.

Ubrzo, u selu Ravnoj Gori, u Crnoj travi, takođe u prisustvu Svetozara Vukmanovića, održano je vojno-političko savetovanje. Odlučeno je da se od Crnotravskog partizanskog odreda 4. marta formira 2. južnomoravski odred sa tri čete, oko 100 boraca. Dolaskom novih boraca, u martu i aprilu, odred je imao tri bataljona,

⁷⁷ Zbornik, tom VI, knj. 7, str. 45, 65—67; tom VI, knj. 8, str. 327—328, kao i tom II, knj. 9, str. 385—397.

⁷⁸ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 449.

⁷⁹ Isto, str. 485.

⁸⁰ Od 3. jula do 27. avgusta NOV Slovenije od saveznika je primila 1 protivtejkovska topa, 5 protivtenkovskih pušaka, 7 puškomitraljeza, 77 pušaka, 45.534 metka, 300 kg eksploziva i druge opreme. Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 487.

⁸¹ Zbornik, tom II, knj. 7, str. 387. Hronologija NOR-a, str. 403.

ä u avgustu — četiri. Pomogao je pri formiranju bugarskog Trnskog partizanskog odreda, kao i Kumanovskog NOP odreda 5. operativne zone NOV i PO Makedonije.⁸²

Na području Niša nastavljen je rad na konsolidaciji Ozrenskog NOP odreda, koji je obnovljen u februaru 1943. a Rasinski odred uspešno je dejstvovao oko Kruševca i Stalaća.

U centralnom delu Srbije situacija je još uvek bila dosta teška. Početkom 1943. u Šumadiji je dejstvovao 1. šumadijski odred, a u rejonu čačka i Valjeva nalazilo se više partizanskih grupa. Ubrzo posle ponovnog formiranja (18. februara, na Jelici), Čačanski partizanski odred, zbog jakog neprijateljskog pritiska, 5. marta je prestao da postoji. Međutim, početkom maja ponovo je obnovljen od preostalih i novodošlih boraca i zatim izveo više uspešnih akcija oko čačka i Gornjeg Milanovca. Po naređenju Glavnog štaba, u martu je obnovljen i Valjevski partizanski odred, koji se ubrzo prebacio na planinu Bukulju, ali je 28. juna ponovo prestao da postoji. Početkom marta rasformiran je i Suvoborski NOP odred.

Početkom maja Glavni štab Srbije izvršio je reorganizaciju postojećih partizanskih jedinica, a 6. maja formirao je Kosmajski partizanski odred. Pošto je prvih dana maja stigao na Bukulju i čačanski partizanski odred, održano je vojno-političko savetovanje u Glavnom štabu Srbije. Prisustvovali su rukovodioci 1. šumadijskog, Valjevskog, Čačanskog i Kosmajskog partizanskog odreda. Postavljen je zadatak da se učvrste partizanski odredi i jače angažuju u suzbijanju četničkih uticaja i razaranju drumskih i železničkih komunikacija, čemu se odmah pristupilo.

Napadima na neprijateljske delove u manjim uporištima, rušenjem objekata na komunikacijama, uništavanjem kvislinškog administrativnog aparata i političkim radom, partizanski odredi u centralnoj Srbiji su ojačali. Zato su Pokrajinski komitet i Glavni štab Srbije na sastanku održanom 27. juna u selu Garašima, pod Bukuljom, odlučili da se počne sa formiranjem udarnih bataljona, s težnjom da kasnije formiraju i brigade, ali da se i dalje zadrže partizanski odredi. Već sutradan 28. juna na Bukulji je od boraca 1. šumadijskog, Valjevskog i delimično Kosmajskog odreda formiran 1. šumadijski udarni bataljon, koji je odmah izveo više oružanih akcija.

Od posebnog značaja za dalji razvoj oslobodilačkih jedinica u centralnoj Srbiji bilo je savetovanje koje je Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju održao od 8. do 13. avgusta; na njemu je pored ostalog, zaključeno da se povežu dejstva svih partizanskih odreda i udarnog bataljona, pojača disciplina, poveća odgovornost štabova, organizuje vojna obuka i izvrše pripreme za formiranje brigada NOVJ u Šumadiji. Neposredno posle toga stigla je direktiva Vrhovnog štaba od 28. avgusta u kojoj se govori o formiranju brigada i divizija NOVJ u Srbiji.⁸³

⁸² *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1, str. 495. Zbornik, tom II, knj. 8, str. 131.

⁸³ ^{prve} brigade NOVJ na teritoriji Srbije formirane su posle kapitulacije Italije.

U istočnoj Srbiji nalazili su se Crnotravski, Krajinski, Požarevački i Timočki partizanski odred. Požarevački NOP odred imao je početkom 1943. samo oko 50 boraca, svrstanih u dve čete, a lek krajem 1943. oko 150 boraca. Malobrojnem Timočkom odredu u junu je, na zahtev Okružnog komiteta Zaječar, a uz saglasnost Glavnog štaba i Pokrajinskog komiteta, stiglo pojačanje s Jastrebačka četa, kojoj su se priključili i delovi Ozrenskog odreda. Od ovih snaga i Krajinskog NOP odreda 15. juna 1943. formiran je Timočki partizanski bataljon, tri čete sa 100 boraca, što je bilo od značaja za dalji razvoj oslobodilačke borbe u tom delu Srbije.

Tako je na teritoriji Srbije od 1. januara do 9. septembra 1943. formirano 7 NOP odreda, iz 1942. prešlo je 10, rasformirano 9, ostalo je 8 odreda. Uz to su formirana prva dva operativna bataljona, što je bilo bitno za budući razvoj narodnooslobodilačkih brigada na teritoriji Srbije.

Vojvodina

Oslobodilačka borba naroda Vojvodine u prvoj polovini 1943. bila je i dalje u usponu. U Sremu je početkom 1943. dejstvovao 4. bataljon 3. odreda, dok su dva bataljona sa Štabom odreda, oko 700 boraca, bili u istočnoj Bosni. Od novih boraca u Sremu je u martu formiran novi Sremski partizanski odred sa dva bataljona, a u aprilu je narastao na četiri bataljona sa oko 700 boraca. Glavnina 3. odreda u istočnoj Bosni prerasla je, najpre, u 1. i 2. grupu vojvođanskih udarnih bataljona, a u aprilu u 1. i 2. vojvođansku brigadu, prve krupne operativne jedinice Vojvodine.

Na padinama Majevice, u selu Brđani, 11. aprila 1943. od 1. grupe vojvođanskih udarnih bataljona formirana je 1. vojvođanska NOU brigada.⁸⁴ Imala je tri bataljona, od kojih je treći bio omladinski. Brigada je imala ukupno 568 boraca. Zbog naročitih zasluga u NOR^u, posle rata (14. aprila 1953) proglašena je za 18. proletersku brigadu.

Druga vojvođanska NOU brigada formirana je 20. aprila 1943. takođe na planini Majevisi, u istočnoj Bosni, od 2. grupe vojvođanskih udarnih bataljona. Imala je tri bataljona sa 563 boraca i rukovodioca.

U Sremu je sve više rastao Sremski partizanski odred, tako da je od dva bataljona ovog odreda, jedne čete i novopristiglih boraca formirana 3. grupa vojvođanskih udarnih bataljona, koja je 2. juna dobila naziv 3. vojvođanska NOU brigada. Brigada je osnovana na Fruškoj gori, imala je tri bataljona sa 550 boraca, a mesec dana kasnije 750 boraca.

Radi lakšeg rukovođenja oslobodilačkim snagama u Vojvodini, sredinom maja formiran je Operativni štab NOV i PO Vojvodine (komandant Aćim Grulović, politički komesar Slobodan Ba-

⁸⁴ *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Novi Sad 1975, str. 41.

jić). Međutim, 2. jula 1943, po naredbi Vrhovnog štaba NOV i POJ, reorganizacijom ranijeg Operativnog štaba, formiran je Glavni štab NOV i PO Vojvodine,⁸⁵ što je bio značajan događaj u razvoju NOP-a u Vojvodini. Istom naredbom Vrhovnog štaba od 2. jula formirana je 16. vojvođanska NOU divizija NOVJ od 1, 2. i 3. vojvođanske brigade (komandant Danilo Lekić, politkomesar Stefan Mitrović). U početku divizija je imala 1.550, a u novembru 1943. godine 6.123 borca. Operativno područje divizije bili su istočna Bosna i Srem. Kasnije je prebačena u zapadnu Srbiju, zatim u Srem, Baranju i Podravinu. Dok se nalazila u istočnoj Bosni, u operativnom pogledu je povremeno bila potčinjena 1. (3.) bosanskom korpusu.

U drugoj polovini jula u Sremu je došlo do nove reorganizacije partizanskih odreda. Dolaskom novih boraca, od Sremskog odreda su formirana dva — 1. i 2. sremski partizanski odred. Prvi sremski partizanski odred imao je tri bataljona i dejstvovao je u istočnom Sremu, dok je 2. sremski NOP odred imao samo bataljon i operisao je u zapadnom Sremu.

Posle krize koja je 1942. nastupila u razvoju NOP u Bačkoj, Baranji i Banatu zbog nadmoćnosti okupatorovih jedinica i masovnih zločina nad stanovništvom, oslobodilačka borba u 1943. ponovo je počela da uzima šire razmere. Za kratko vreme formirano je više vojnih desetina, udarnih i diverzantskih grupa, naročito u žabaljskom, bačkopalanačkom, odžačkom i novosadskom srezu. U Sremu su iz sremskih jedinica izdvojeni borci iz Bačke, te je od njih 11. avgusta formiran 3. bačko-baranjski partizanski odred, koji se krajem meseca prebacio u Bačku.

I pored surovog terora okupatora nad stanovništvom Banata, narod se sve više uključivao u NOP. U januaru je formiran Severnobanatski odred od preživelih boraca ranije postojećeg Karađorđevačko-aleksandrovačkog i Kumanačko-melenačkog odreda, ali se u septembru prebacio u Srem pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga. U južnom Banatu, u Deliblatskoj peščari, dejstvovao je Južnobanatski partizanski odred. Pod čestim nemačkim poterama Odred se prebacio u Rumuniju, u širi rejon sela Zlatice, gde je živelo dosta Jugoslovena. Odatle je često upadao u Banat i napadao nemačke policijske stanice i ponovo se vraćao u Rumuniju.⁸⁶

Osim operativnih i partizanskih jedinica u Vojvodini se formiraju i organi vojnopozadinske vlasti. U aprilu 1943. u Pećincima kod Rume osnovana je Komanda vojnog područja za Srem, u selu Novim Karlovcima — Komanda mesta Pazova, a u selu Višnjićevu komanda mesta Šid.

Od 1. januara do 9. septembra 1943. u Vojvodini je formiran veći broj oslobodilačkih jedinica — jedna divizija, tri brigade i 5 partizanskih odreda. Najviše promena je bilo kod NOP odreda — iz 1942. ostala su 2, isto toliko je u ovom periodu rasformirano, tako da je ostalo pet.

⁸⁵ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 300.

⁸⁶ Vojna enciklopedija, tom X, str. 601.

Kosovo

U decembru 1942. Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju, imajući u vidu dalje razgaranje oslobodilačkog pokreta, doneo je odluku o formiranju manjih partizanskih odreda u svim delovima pokrajine. Na osnovu toga, u januaru 1943. na planini Golešu, kod sela Vrelo, formiran je NOP odred „Emin Duraku” od dela ljudstva NOP odreda „Zejnel Ajdini”. Imao je 18 boraca i odmah upućen u Metohiju, a onda se, posle uspelog upada u Đakovicu, prebacio na Kosovo, pa južno od Gnjilana krajem aprila stigao na planinu Šaru, gde je 6. maja ušao u sastav Šarplaninskog odreda.

Posle decembarskog proširenog sastanka Oblasnog komiteta, kod sela Grbola, 6. januara osnovan je Karadački partizanski odred, koji je imao oko 30 boraca. Pošto je izveo više uspehlikih akcija na Skopskoj Crnoj gori protiv bugarskih okupatora, nakon dvadesetak dana razbijen je kod sela Binča, u sukobu sa bugarskim snagama. Od ostataka ovog odreda i pridošlog ljudstva, najviše iz Siriničke župe, na Šar-planini je 18. marta obnovljen Šarplaninski partizanski odred. Prilikom obnavljanja imao je 20, a u aprilu 40 boraca. Početkom maja priključio mu se partizanski odred „Emin Duraku” sa oko 30 boraca, tako da je početkom juna odred narastao na oko 200 boraca. Iz njegovog sastava septembra 1943. izdvojena je grupa od 50 boraca koja je upućena u Peškopeju i tamo ušla u sastav novoformiranih kosovskih bataljona posle kapitulacije Italije.

Od oslobodilačkih jedinica na Kosovu 7. aprila u Crnom Lugu formirana je partizanska četa „Bajram Curi”, koja je delovala u okolini Đakovice.

U aprilu, preko delegata Svetozara Vukmanovića, uspostavljena je direktna veza između CK KPJ i Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, kao i između Vrhovnog štaba NOV i POJ i Privremenog glavnog štaba NOV i PO Kosova i Metohije. Tempo je Oblasnom komitetu i Privremenom glavnom štabu dao direktive za rad na organizaciji oslobodilačkih jedinica i sistema rukovođenja. Tako je teritorija Kosova podeljena na dve operativne zone i preimenovan je Privremeni u Glavni štab NOV i PO Kosova i Metohije.⁸⁷

Štab Kosovske operativne zone (komandant Milan Zečar, komesar Ali Šukrija) ili Štab operativne zone za Kosovo oformljen je 6. juna 1943. i imao je operativno područje teritoriju Kosova. Štab Metohijske operativne zone (politički komesar Miloš Gilić) ili Štab operativne zone za Metohiju nastao je takođe 6. juna i imao operativno područje teritoriju Metohije. Obe operativne zone postojale su od polovine 1943, kada je njihove funkcije preuzeo Operativni štab za Kosovo i Metohiju.

Do kapitulacije Italije oformljen je i Glavni štab NOV i PO Kosova i Metohije (komandant Fadilj Hodža, a politički komesar Predrag Ajtić).

⁸⁷ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1, str. 496.

PRVE JEDINICE JUGOSLOVENSKIH NARODNOSTI

U drugoj polovini 1942. i početkom 1943. godine u sastavu NOV i POJ počinju se formirati prve jedinice jugoslovenskih narodnosti. Još početkom 1942. Vrhovni štab je dao orijentaciju da se počne sa formiranjem posebnih jedinica jugoslovenskih narodnosti u sastavu NOV i POJ, čime je KPJ u praksi rešavala nacionalno pitanje i ravnopravnost svih jugoslovenskih naroda i narodnosti.⁸⁸

Pred početak drugog svetskog rata u Jugoslaviji su živela oko dva miliona pripadnika raznih narodnosti. Komunistička partija povela je odlučnu borbu za bratstvo i jedinstvo, za ravnopravnost jugoslovenskih naroda i narodnosti, čime su stvoreni neophodni preduslovi za političku aktivizaciju jugoslovenskih narodnosti na liniji NOP-a, što je dobilo punu konkretizaciju u uslovima oslobodilačke borbe. Takva orijentacija KPJ imala je veliku privlačnu snagu za najšire slojeve jugoslovenskih narodnosti. Kako su se još pre rata, naročito tokom NOR-a, u redovima KPJ i drugih antifašističkih organizacija nalazili i pripadnici raznih jugoslovenskih narodnosti, oni su odigrali značajnu ulogu u političkoj mobilizaciji za NOP, s obzirom na nastojanja okupatora i njegovih saradnika da iskoriste pripadnike jugoslovenskih narodnosti u borbi protiv NOP-a. Već početkom oružanog ustanka u jedinicama NOPOJ nalazili su se i borili pripadnici jugoslovenskih narodnosti. Kasnije, razvojem NOB-a, kada su za to stvoreni uslovi, bilo je moguće da se od njih i novih boraca formiraju posebne jedinice u sastavu NOV i POJ.

Prva takva jedinica pojavila se na Kosovu, kada je 27. septembra 1942. u selu Ramljanima, između Uroševca i Gnjilana, od pripadnika albanske narodnosti formiran prvi partizanski odred „Zejnel Ajdini“, koji je odigrao značajnu ulogu u širenju oslobodilačke borbe, bratstva i jedinstva među narodima, na ubeđivanju albanskih masa u potrebu masovnog učešća zajedno sa ostalim jugoslovenskim narodima u oružanoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Formiranje i uspešno delovanje odreda „Zejnel Ajdini“ bila je najbolja potvrda da su, bez obzira na sve teškoće, stvoreni potrebni uslovi da se počne sa formiranjem novih jedinica od pripadnika albanske narodnosti, s tim što je i u ostalim jedinicama oslobodilačkog pokreta bilo pripadnika albanske narodnosti, kao što je i u jedinicama albanske narodnosti bilo Srba, Crnogoraca, Makedonaca, Turaka i ostalih.

Na proširenom sastanku Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju održanom u decembru 1942. odlučeno je da se od dela ljudstva odreda „Zejnel Ajdini“ formira partizanski odred „Emiri Duraku“, što je i učinjeno početkom januara 1943.

Krajem marta 1943. Oblasni komitet je doneo odluku da se od pripadnika albanske narodnosti formira partizanska četa „Bajram Curi“. Osnovana je u selu Crnom Lugu u Metohiji, a obnovljena

⁸³ Dušan Plenča, *Nacionalne manjine i jedinice stranih narodnosti u NOR-u*, VIG, br. 6, 1860, str. 41.

početkom septembra 1943, kada je imala oko 120 boraca, tako da je u novembru prerasla u istoimeni bataljon, s rejonom dejstva oko Đakovice.

U zapadnoj Makedoniji početkom 1943. javljaju se prve grupe od pripadnika albanske narodnosti. Tako je u kičevskom kraju dejstvovala posebna oružana grupa od 10 pripadnika albanske narodnosti. Na području gostivarskog kraja od pripadnika albanske narodnosti u sastavu 1. operativne zone Makedonije formiran je Šiptarski partizanski odred.⁸⁹ U septembru je došlo do promena, jer je od ljudstva ovog odreda i novih pripadnika albanske narodnosti kod Debarca, blizu Ohrida, formiran Omladinski šiptarski bataljon, poznat i kao „Tomin bataljon“. Od pripadnika albanske narodnosti iz okoline Debra i Struge početkom avgusta 1943. formiran je partizanski odred „Drimkol“.⁹⁰

Na području Slavonije u prvoj polovini 1943. počelo je formiranje posebnih jedinica od pripadnika češke, slovačke, mađarske i nemačke narodnosti. Pripadnici češke i slovačke narodnosti koji su nastanjeni u Slavoniji, Baranji i Vojvodini bili su izloženi oštrim pritiscima nemačkih i mađarskih okupatora, pa su se zajedno sa ostalim jugoslovanskim narodima opredelili za narodnooslobodilački pokret. Već 3. maja 1943. u sklopu 3. operativne zone Hrvatske formiran je 1. čehoslovački bataljon od pripadnika češke i slovačke narodnosti sa područja Slavonije, dejstvujući na području Daruvara. Imao je 120 boraca i u julu je ušao u sastav 17. brigade 12. slavonske divizije. Poslužio je kao jezgro za formiranje brigade.⁹¹

Narodnooslobodilački pokret među Mađarima u Vojvodini, Slavoniji i Baranji razvijao se prema datim uslovima u tim oblastima. U prvim oružanim akcijama i u prvim partizanskim jedinicama na tim područjima našli su se i pripadnici mađarske narodnosti, od kojih su kasnije formirane posebne vojne jedinice. Tako je kod Slatinskog Drenovca, 15. avgusta 1943, od pripadnika mađarske narodnosti formiran mađarski bataljon „Šandor Petefi“ u sastavu Podravnog partizanskog odreda. Imao je dve čete, u početku sa 85, kasnije sa 170 boraca.⁹²

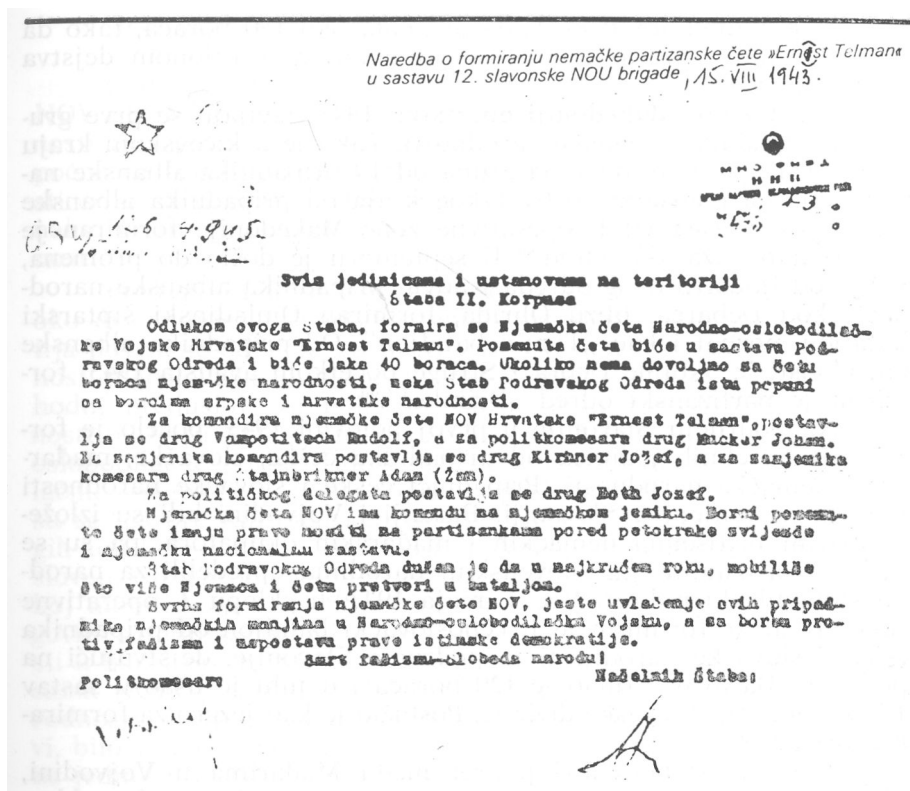
Nemačka narodnost na teritoriji predratne Jugoslavije bila je brojna. Međutim, kako se ona masovno opredelila za nacističku politiku, to se vrlo mali broj priključio NOP-u. Tokom NOR-a formirana je samo jedna partizanska četa od pripadnika nemačke narodnosti, a bilo je pojedinačno Nemaca i u ostalim jedinicama NOV i POJ. Nemačka partizanska četa „Ernst Telman“ osnovana je 15. avgusta 1943. u Slatinskom Drenovcu od oko 40 pripadnika nemačke narodnosti i izvesnog broja Srba i Hrvata iz Slavonije.

⁸⁹ *Istorija makedonskog naroda*, str. 326. *Vojna enciklopedija*, tom IX, str. 499, 500. *Hronologija NOR-a*, str. 480, 515, 557.

⁹⁰ *Hronologija NOR-a*, str. 533, 604.

⁹¹ *Zbornik*, tom V, knj. 15, str. 23—24. *Hronologija NOR-a*, str. 477.

⁹² Krajem decembra 1944. ušao u sastav 15. vojvođanske brigade „Šandor Petefi“. *Zbornik*, tom V, knj. 18, str. 75, 169—170, 172—174, 434⁴⁰; knj. 19, str. 546. Jovan Vujošević, *Mađarski bataljon*, *Komunist* br. 328 od 15. avgusta 1963, str. 8.

Imala je dva voda i bila je u sastavu Podravskog partizanskog odreda.⁹³

Tako je do kapitulacije Italije (9. septembra 1943) u sastavu NOV i POJ ukupno formirano 2 čete, 3 bataljona i 4 partizanska odreda od pripadnika albanske, češke, slovačke, mađarske i nemačke narodnosti. Bila je to najbolja potvrda pravilnosti linije KPJ u rešavanju nacionalnog pitanja i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti, što je pozitivno delovalo na opštu mobilizaciju jugo-slovenskih narodnosti za narodnooslobodilački pokret.

JEDINICE RODOVA I SLUŽBI

U prvoj polovini 1943. i u periodu do kapitulacije Italije od-
vija se dalji proces razvoja jedinica rodova i službi naročito u
novoformiranim brigadama, divizijama i korpusima, bez obzira na
vrlo oštre borbe koje su u ovom periodu vođene (bitka na Neretvi
i Sutjesci, protivofanziva jedinica NOVJ u istočnu Bosnu i prema
jadranskoj obali, borbe u Sloveniji, Srbiji, Makedoniji itd.).

⁹³ Zbornik, tom V, knj. 18, str. 75, 171. J. Vujošević, *Nemačka četa „Ernst Talmann“*, Komunist br. 330 od 29. avgusta 1963, str. 8.

U razvoju *artiljerijskih jedinica* došlo je do bitnih promena sa formiranjem divizija i korpusa NOVJ, naročito do sredine 1943. godine. Istina, u početku, zbog nedostatka artiljerijskih oruđa, u divizijama nisu se odmah mogle formirati baterije i divizioni kao divizijska artiljerija, jer je popuna naoružanjem još uvek vršena otimanjem od neprijatelja. Tako su divizije formirane krajem 1942. i početkom 1943, koje su bile u sastavu korpusa ili operativnih zona, zadržale artiljerijska oruđa u brigadama, a za ojačanja su dobijale artiljeriju iz korpusa. Neposredno posle formiranja 1. bosanskog korpusa, 5. decembra 1942. osnovan je 1. haubički divizion od tri baterije po dve haubice 100 mm. Istovremeno je i 1. hrvatski korpus imao haubičku bateriju od tri haubice 100 mm i jednog poljskog topa 75 mm, te jednu brdsku bateriju od 3 topa 75 mm i jednog topa 65 mm. Ovim se prvi put u NOVJ javlja korpusna artiljerija, koja je pridavana divizijama ili je dejstvovala pod komandom korpusa. Neke divizije iz Operativne grupe Vrhovnog štaba, od zaplenjene tehnike, formirale su svoje artiljerijske jedinice. Tako je 1. proleTERSka divizija još u novembru 1942. imala bateriju haubica od dva oruđa 100 mm, koja je potom ušla u sastav Haubičkog diviziona Vrhovnog štaba; početkom 1943. od zaplenjenih topova kod Tešnja formirala je brdsku i haubičku bateriju. Prilikom oslobođenja Jablanice zaplenjena su 4 brdska topa 75 mm, koja su ušla u sastav brdske baterije 2. proleTERSke divizije.

Haubički divizion Vrhovnog štaba formiran je u rejonu Glamoča 26. novembra 1942; najpre je imao dve baterije haubica 100 mm, a onda je dobio i bateriju brdskih topova od dva oruđa 75 mm iz 2. proleTERSke divizije. Od zaplenjene neprijateljske tehnike u Prozoru, 17. februara 1943. formirana je 4. baterija Haubičkog diviziona Vrhovnog štaba tako da je sada imao 3 baterije po tri haubice i jednu bateriju od dve haubice 100 mm.

Formiranjem Haubičkog diviziona Vrhovnog štaba prvi put u NOR-u dobijena je snažna artiljerijska jedinica, koja je svojom vatrom tada neposredno podržavala divizije na najodsudnijim mestima borbe. Divizion se naročito istakao u artiljerijskoj podršci protivudara koje su 3. i 4. marta izvele brigade 1, 2. i 7. divizije prema Gornjem Vakufu, u obezbeđenju borbi 3. i 9. divizije i prilikom forsiranja Neretve. Po prelasku Operativne grupe divizija preko Neretve, haubice 100 mm (ukupno 11) — kako se nisu mogle prebaciti i transportovati preko neprohodnog Prenja i pošto su istrošile sve granate — noću 8/9. marta bačene su u Neretvu. Preko Neretve prešle su brdske baterije 1. i 2. divizije i brdska baterija Haubičkog diviziona Vrhovnog štaba, koja je formirana od zaplenjenih brdskih topova kod Gornjeg Vakufa. Pošto je brdska baterija Haubičkog diviziona predata 3. diviziji, to je Štab preimenovan u Štab brdskog divizionu 3. divizije. Po oslobođenju Kalinovika u divizionu je formirana i haubička baterija od dve zaplenjene haubice 100 mm, tako da je brdska baterija upućena u

sastav 3. divizije prema Nevesinju, a divizion je ponovo preimenovan u Haubički divizion Vrhovnog štaba.⁹⁴

Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba ušla je u bitku na Sutjesci sa artiljerijskim divizionom 1. proleTERSke divizije formiranim početkom maja kod Pljevalja, koji je imao dve baterije sa po dva oruđa 75 mm i jedno odeljenje sa topom 60 mm. Divizion 2. divizije formiran je sredinom maja kod Šavnika od dve baterije, jedna sa tri i jedna sa dva brdska topa 75 mm. Treća udarna divizija imala je brdsku bateriju od 2 topa 75 mm. U pratećim četama brigada bilo je po nekoliko oruđa. Haubički divizion Vrhovnog štaba imao je dva oruđa 100 mm, ali je 28. maja rasformiran a haubice zakopane. Istu sudbinu su imali i brdski divizioni 1. i 2. divizije, čija se oruđa nisu mogla kretati stazama, koje iz doline Sutjeske vode na Zelengoru, pa je 5. juna vrhovni komandant Tito naredio da se zakopaju. Topovi 3. divizije ostali su u dolini Sutjeske, prilikom proboja 13. juna. U 2. proleTERSkoj brigadi ostao je samo jedan protivtenkovski top 37 mm, koji je uspešno dejstvovao protiv nemačkih tenkova kada se izbilo na komunikaciju Foča — Kalinovik, što je olakšalo prelaz preko te komunikacije. U bici na Sutjesci artiljerijske jedinice su uspešno izvršavale sve zadatke, prateći brigade danju i noću, sve dok su postojale mogućnosti.

Dok se vodila bitka na Neretvi i Sutjesci, u sastavu 1. bosanskog korpusa i dalje je uspešno dejstvovao artiljerijski divizion. U julu 1943. u sastavu 1. hrvatskog korpusa formiran je, takođe, artiljerijski divizion od brdskih baterija. U aprilu je 4. (12.) slavonska divizija u Požeškoj kotlini zaplenila tri haubice 100 mm i od njih formirala haubičku bateriju, a od već postojećih i pet zaplenjenih minobacača osnovan je divizijski minobacački divizion od 8 minobacača 81 mm, prvi takve vrste u NOVJ. Čim je 17. maja formiran 1. (6.) slavonski korpus, organizovana je korpusna artiljerija od divizona minobacača, haubičke i brdske baterije 4. divizije, što je bilo značajno za podršku slavonskim brigadama i partizanskim odredima.

U to vreme formirano je još pet novih divizija NOVJ i više drugih jedinica u kojima se, zbog nedostatka artiljerije, nisu odmah mogle formirati odgovarajuće artiljerijske jedinice.

Inženjerske jedinice. Formiranjem divizija i korpusa u novembru 1942, veća količina oružja i opreme i sve razvijeniji oblici borbenih dejstava istakli su povećan značaj inženjerskih dejstava i potrebu narastanja inženjerskih jedinica. U divizijama i korpusima počinju se formirati inženjerske čete, potom bataljoni različitog naziva — pionirski, minerski i pontonirski. Tako je krajem novembra 1942. dotadašnja Tehnička četa Grupe NOP odreda Like preformirana u Inženjersku četu 6. ličke divizije, koja je u svom sastavu imala pionirske i minerske, docnije i pontonirske vodove, koji su pridavani i brigadama za izvršenje pojedinih borbenih

⁹⁴ *Haubički divizion Vrhovnog štaba*, Artiljerijski glasnik, br. 7/48.

zadataka/⁵ Pionirsku četvu je u martu 1943. imala i 7. banijska divizija, kada se kretala prema Neretvi u sastavu Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba. Tada je sve veći broj brigada imao u svom sastavu pionirski vod (sve brigade 8. kordunaške divizije i 12. slavonska brigada) ili inženjerijsku četvu (13. proleTERSka i 3. banijska brigada). I neki partizanski odredi u svom sastavu su imali pionirsku četvu, kao 1. slavonski odred u novembru 1942. godine. Minersko-pionirsku četvu u martu 1943. imao je Dolomitski partizanski odred.

Za rukovođenje inženjerijskim jedinicama određivana su stručna lica, a pri višim komandama počinju se javljati posebni stručni organi za rukovođenje inženjerijom. Obično su se nazivali tehnički organi, jer su, osim jedinica inženjerije, imali i jedinice veze, saobraćajne i druge jedinice. Tako je pri Vrhovnom štabu NOV i POJ formiran Tehnički odsek, koji je u decembru 1942. imao Građevinsku (inženjerijsku) Poštansko-telegrafsku, Saobraćajnu i Industrijsku sekciju. Tehnički odsek je neposredno rukovodio Inženjerijskom četom Vrhovnog štaba, koja je odigrala značajnu ulogu u bici na Neretvi, prilikom rušenja mostova i pravljenja prelaza preko Neretve 7. marta 1943. godine.⁹⁰ Tehničke sekcije formiraju se i pri komandama područja sa zadatkom da izvode građevinske (inženjerijske), mašinske i elektrotehničke radove za potrebe vojske i stanovništva, i bile su pod neposrednom kontrolom Tehničkog odseka Vrhovnog štaba.

U prvoj polovini 1943. počinju se razvijati nove *tenkovske jedinice*. U toku bitke na Neretvi, u februaru 1943. jedinice 3. divizije kod Prozora, u rejonu Konjica i Jablanice zaplenile su 12 lakih tenkova italijanske divizije „Murde”. Od tih tenkova formirana je Tenkovska četa Vrhovnog štaba, sa tri voda od po tri tenka i tenk komandira čete, ukupno 10 tenkova (dva su tenka bila neispravna). To su bili tenkovi tipa „fiat”, koji su od naoružanja imali samo dva mitraljeza 7,9 mm. Posade tenkova sačinjavali su borci koji su 1941—1942. bili tenkisti u partizanskim jedinicama u Srbiji i Hercegovini, kao i neki zarobljeni Italijani koji su dobrovoljno ostali u partizanima. Tenkovska četa Vrhovnog štaba odigrala je značajnu ulogu u dolini Neretve i u protivudaru kod Gornjeg Vakufa. Pri forsiranju Neretve tenkovi su uništeni, pošto je njihovo dalje dejstvo bilo onemogućeno zbog karakteristika zemljišta i slabih komunikacija, čime je prestala da postoji Tenkovska četa Vrhovnog štaba NOV i POJ.

U to vreme, tokom februara 1943, jedinice 6. ličke i 8. kordunaške divizije na Pločanskom klancu, kod Drenovače i Bihaća, Donjeg Lapca i Mazina, zaplenile su nekoliko tenkova od Italijana, što je omogućilo Glavnom štabu Hrvatske da 7. marta 1943. naredi Štabu 1. korpusa da formira Tenkovsku četvu. Odranije postojećeg

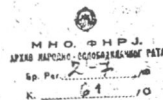
⁹¹ Đuro Mileusnić, *Razvoj i uloga inženjerije 6. proleTERSke (ličke) divizije u NOR-u*, VIG br. 2/1968, str. 117—138.

⁹⁰ U znak sećanja na ove događaje 7. mart se slavi kao Dan roda inženjerije JNA.

tenkovskog voda Grupe NOP odreda Like i zaplenjenih tenkova, u selu Frkašiću (kod Korenice) formirana je Tenkovska četa 1. hrvatskog korpusa; imala je tri tenkovska voda od po tri tenka i tenk komandira čete, ukupno 10 tenkova marke „fiat“ i „hočkis“. Četa je uspešno dejstvovala u borbama oko Babina Potoka, Vrhovina, Crne Vlasti, Gospića i Otočca.

Jedinice veze se razgranjavaju posle formiranja divizija i korpusa, jer je došlo do povećanog broja jedinica NOV i POJ, različitosti njihove organizacione strukture i načela upotrebe. Za neposredno opsluživanje Vrhovnog štaba, u sastavu Tehničkog odseka, poštansko-telefonska sekcija starala se za teritorijalne i unutrašnje veze. U okviru 3. čete Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba 3. vod je bio sastavljen od telefonista za centralu Vrhovnog štaba, a uz njega je bila pokretna grupa za TT-linije od centrale Vrhovnog štaba do teritorijalnog sistema. Van Pratećeg bataljona Dostoiiao

Glavni štab
NOV i PO Slovenije
Na položaju, dne 4.VII.1943.

Glavnomu štabu NOV in PO Hrvatske.

V skladu z dogovorom, ki ga je napravil z Vami tov. Bevc / član sekretariata CKKPJ / pošiljamo k Vam zaenkrat radiotehnik tov. Globočnika Aleksandra / Aci /. Ostale tovariše / Apiha / smo že poklicali in pridejo k Vam, čim bo to mogoče. Ravno tako, čim nam bo uspela nova mobilizacija zdravnikov, pošljemo tudi obljubljenega zdravnika.

Radiotehnik tov. Globočnik Aleksander je partizan od 6. junija 1942. Pred okupacijo je pripadal sokolski skupini. Pri partizanih je bil 7 mesecev član Skoja in je bil pred kratkim v Gubčevi brigadi sprejet v Partijo. Kot radiotehnik je doslej dobro vršil svoj posel.

Radiotehnik tov. Aci ima tudi nove tehnične pogoje za vzpostavitev radioveze med nami in Vami, ker pogoji za katere se je z Vami zmenil tov. Gregor, ne odgovarjajo našim aparatom. Čim tov. Aci prispe k Vam, nam to javite po svoji zvezi preko Žumberka. Do takrat bomo skušali vzpostaviti stik z Vami pod starimi pogoji.

Obenem pošiljamo k Vam partizana-šoferja in mehanika, tov. Pangerc Ludvika. Tov. Pangerc je že dolgo aktivno sodeloval v osvobodilnem gibanju. V Ljubljani je zelo uspešno delal v aparatu ljubljanske varnostne in obveščevalne službe in v tem poslu sodeloval kot šofer pri atentatih.

Član Partije ni, ker je osebno nagnjen k anarhizmu in je s tega stališča potrebno, precej potrpežljivosti v delu z njim. Pošiljamo ga k Vam, ker smatramo, da vam bo mogel kot šofer in mehanik mnogo koristiti.

Na prošnjo štaba II. Operativne Zone NOV in PO Hrvatske, smo poslali za upravnika bolnice v Žumberku, zdravnika dr. Mihelčiča.

S tovariškimi pozdravi

Smrt fašističnega štaba narodu!

V.d. politkomisarja:

Kristina Boin

Komandant:

Jan Kariž

Pismo koje je Glavni štab NOV i PO Slovenije uputio Glavnom štabu Hrvatske, 4. jula 1943. u kojem se govori o radu jedinica veza.

je radio-centar u pratnji Vrhovnog štaba, koji je održavao radio-veze (spoljne i unutrašnje) i organizovao prijem vesti. Osim toga, u Vrhovnom štabu postojala je samostalna šifrantska služba za unutrašnje i spoljne veze, kao i kurirska grupa u sastavu Pratećeg bataljona.

U nekim glavnim štabovima bio je, takođe, razvijen sistem veze. Tako, u sklopu Glavnog štaba Hrvatske u okviru Inženjerijskog odseka postojala je sekcija za vezu sa pravima rukovođenja svim vrstama veza i osobljem za vezu i vojnu poštu. Osim toga, pri Glavnom štabu Hrvatske osnovana je i četa za vezu, koja je imala radio-grupu, telefonski i kurirsko-signalni vod. Sličnu četu imala je i sekcija za organizaciju veza pozadinske službe. Sekcija je rukovala s nekoliko četa koje su održavale telefonsko-telegrafski sistem veza.

U Štabu 1. hrvatskog korpusa postojala je Sekcija za vezu (četa za vezu koja je krajem 1942. imala kurirski i telefonski vod i signalnu grupu, a početkom 1943. i radio-grupu). U 6. 7. i 8. diviziji 1. hrvatskog korpusa uvedeni su oficiri za vezu ili šefovi za vezu; svaka divizija imala je vod za vezu sa odeljenjem telefonista i kurira, a početkom 1943. uvodi se i radio-grupa. Ubrzo je 8. divizija formirala četu za vezu, pri brigadama je imala vodove za vezu, a postojao je i oficir za vezu pri štabu divizije. Čete za vezu imale su i operativne zone u Hrvatskoj, a brigade počinju da dobivaju četu za vezu početkom 1943.

Divizije Operativne grupe Vrhovnog štaba još u početku su imale jedinice veze, a u štabovima oficire za vezu. Tako je 1. proleterska divizija krajem 1942. imala vod za vezu sa odeljenjem telefonista, kurira i radista. Druga proleterska divizija imala je tada telefonski i radio-vod, a 3. divizija najpre radio-vod, kasnije i telefonski vod. U brigadama i bataljonima postojali su kuriri i signalisti, formiraju se i grupe telefonista radi priključivanja na teritorijalne TT-veze. Sve tri divizije Operativne grupe Vrhovnog štaba dobile su radio-sredstva, a time i radio-jedinice, čime je olakšano rukovođenje i komandovanje jedinicama na većini udaljenostima, što je naročito došlo do izražaja u bitkama na Neretvi i Sutjesci.

Tako su veće operativne jedinice Glavnog štaba Hrvatske imale manje jedinice veze (korpusi — obično četu, divizije — vod za vezu), dok su taktičke jedinice (brigade) imale četu za vezu. Ovo je iznad svega bilo uslovljeno operativnim potrebama i materijalnim mogućnostima sredstava veze.

Protivavionskih artiljerijskih jedinica nema u ovom periodu u sastavu NOV i POJ. Naime, sve do kapitulacije Italije nije se raspolagalo odgovarajućim sredstvima za odbranu od neprijateljskih dejstava iz vazduha, odnosno nije se raspolagalo protivavionskim topovima za tučenje neprijateljskih aviona koji su, naročito u toku bitaka na Neretvi i Sutjesci, bili vrlo agresivni. Neprijateljska avijacija je neometano gospodarila nebom. Zbog toga su, koliko je god bilo moguće, prilagođavani borbeni postupci, a naročito

pokreti jedinica, koristeći noć i lošije meteorološke uslove za izvršavanje zadataka.

Odsek za vojne vlasti u pozadini Vrhovnog štaba u januaru 1943. izdao je „Uputstvo o organizaciji aktivne i pasivne odbrane od napada iz vazduha“, kojim su regulisani postupci u primeni mera zaštite, osmatranja i gađanja aviona pešadijskim naoružanjem. Za borbu protiv neprijateljske avijacije koristilo se lako pešadijsko naoružanje, puškomitraljezi i mitraljezi, pa i puške i automati; vrlo retko je poneki protivaviomski mitraljez ili laki protivavionski top bio u sastavu partizanskih odreda, brigada i divizija.

Formiranjem divizija i korpusa porasli su uloga i značaj *intendantskih jedinica i organa*. Organizacija i zadaci intendantskih organa u brigadama ostali su, uglavnom, isti kakvi su bili i tokom 1942. godine. Divizije NOVJ imale su svoju intendanturu sa divizijskom komorom i potrebnim brojem radionica. Divizije koje su imale stabilniju slobodnu teritoriju, kao divizije 1. bosanskog korpusa, osim komore, imale su skladišta hrane i raznog materijala, puškarsku, krojačku, obučarsku i opančarsku radionicu i vod vojnika za zaštitu intendanture, za sprovod transporta i rad u skladištima itd. Intendantura divizija koje su bile u Operativnoj grupi Vrhovnog štaba bila je lakopokretna, bez skladišta i većeg broja radionica. Intendantskom službom divizije rukovodio je intendant.

Korpusi dobijaju svoju intendanturu i postepeno, u najpogodnijim rejonima, stvaraju sve veći broj intendantskih ustanova, kao što su skladišta, radionice, pekare, mesare i druge, kao i transportne i pomoćne jedinice.

Sa stanovišta snabdevanja materijalnim i borbenim potrebama, naročito u ishrani tokom bitaka na Neretvi i Sutjesci, ovo je bio najteži period NOR-a. Početkom januara 1943. Vrhovni štab izdao je naredbu o ishrani jedinica NOV i POJ, mobilisanog ljudstva u vojnim radionicama, na vojnim radovima i pratilaca raznih prevoznih sredstava, kao i bolesnika u bolnicama. Propisana je nova tablica snabdevanja.¹⁷ Istom naredbom regulisano je da se snabdevanje vrši preko organa vojnopozadinske vlasti, što nije bilo moguće obezbediti za sve jedinice koje su dejstvovale i na teritorijalna gde još nisu postojali organi i jedinice vojnopozadinske vlasti.

Naredbom Vrhovnog komandanta od 7. aprila 1943. regulisano je snabdevanje vojske preko ratnog plena, konfiskacije imovine izdajnika i narodnih neprijatelja, preko dobrovoljnih priloga i rekvizicije. Istovremeno je naređeno da sve komande mesta i područja treba da stvaraju skladišta, bez obzira da li na njihovoj teritoriji ima ili nema jedinica NOVJ i da se iz tih skladišta, u prvom redu, snabdevaju jedinice koje su se zadržale kao posada i one koje su prolazile. Trećeg septembra Vrhovni komandant je regulisao i ishranu štabova. Prema toj naredbi, hrana za štabove brigada, divizija i korpusa imala se kuvati u zasebnim kazanima, s

¹⁷ Prema ovoj tablici sledovanja hrane, predviđeno je svim pripadnicima NOV i POJ dnevno: 500 g hleba, 250 g svežeg mesa, 150 g pasulja, 10 g masti itd. *Zbornik*, tom II, knj. 7, str. 290—293.

tim što se za to angažuje najnužnije ljudstvo, a „kvalitet te hrane suviše da ne odskače od hrane koja se kuva borbama“. Zatim je regulisano da se trupna komora, kako ne bi bila glomazna, mora svesti na najmanji broj konja, a u komorama su se mogli nositi samo artikli za ishranu.

U organizaciji *sanitetske službe i sanitetskih jedinica* sve do kraja 1942. postojala je velika raznolikost. O tome se govorilo na 1. kongresu partizanskih lekara u Bosanskom Petrovcu u septembru 1942, kada je doneta odluka o potrebi izgradnje jedinstvene sanitetske službe i osnivanja jedinstvenih sanitetskih jedinica. To je ozvaničeno Statutom sanitetske službe NOV i POJ objavljenim 10. novembra 1942. godine,⁹⁸ na osnovu kojeg su organizovane sanitetska služba i sanitetske jedinice.

Statut sanitetske službe NOV i POJ regulisao je zadatak saniteta i njegovu organizaciju koja se sastojala iz „saniteta operativne vojske i saniteta pozadine“ i sanitetskog rukovođenja. Osnovna sanitetska jedinica operativne vojske bio je sanitet čete, koji se sastojao od četnog bolničara kao rukovodioca, dva nosioca ranjenika i jednog bolničara za svaki vod. Bataljonski sanitet je sastavljen od sanitetskog referenta, njegovog zamenika, jednog bolničara i četiri nosioca ranjenika. Sastav brigadnog saniteta činilo je osoblje brigadnog previjališta na čijem je čelu stajao referent-lekar, medicinar ili lekarski pomoćnik i osoblje higijensko-mobilne ekipe.

Sanitet divizije se sastojao iz prihvatne bolnice, hirurške ekipe, bolničke čete i apoteke. Na čelu je stajao referent saniteta divizije, koji se nalazio u štabu divizije. Prema tome, Statut je regulisao da se u okviru saniteta divizije osniva sanitetska četa, koja je sve do pred kraj 1944. bila osnovna jedinica sanitetske službe, sastavljena od dva voda po 30 bolničara.

Statut je regulisao i sanitetsko rukovodstvo. Celokupnim radom saniteta NOV i POJ rukovodio je šef Sanitetskog odseka Vrhovnog štaba (dr Gojko Nikoliš), čime je prestao da funkcioniše referent saniteta Vrhovnog štaba. U Sanitetskom odseku Vrhovnog štaba bili su pomoćnici — referenti, kao što su referent saniteta za operativnu vojsku, referent za bolnice, epidemiolog i apotekar.⁹⁹

Na osnovu Statuta sanitetske službe, počelo je organizovanje sanitetskih jedinica i ustanova u četama, bataljonima, brigadama i divizijama NOV i POJ u svim delovima Jugoslavije, saobrazno materijalnim, kadrovskim i drugim mogućnostima i specifičnostima pojedinih regija.

Međutim, Statut je regulisao sanitetsku službu samo do nivoa divizije. U početku, sanitet korpusa bio je zastupljen samo referentom saniteta pri štabu korpusa. Sredinom 1943. Sanitetski odsek Vrhovnog štaba razmatrao je predlog organizacije korpusnog saniteta, prema kojem je trebalo da korpusi imaju hiruršku

⁹⁸ *Sanitetski zbornik*, tom I, str. 114. Statut sanitetske službe napisao je dr Gojko Nikoliš, načelnik Sanitetskog odseka VŠ, na osnovu uputa Vrhovnog štaba i materijala Petrovačkog kongresa.

⁹⁹ *Sanitetski zbornik*, tom I, str. 114—120. Dr Dorđe Dragić, *Sanitetska služba u partizanskim uslovima ratovanja* VIZ, Beograd 1965, str. 41—46, 212, 295.

i zaraznu bolnicu, auto-kolonu, bolničku četvu, higijensku kolonu, zubnu stanicu i sanitetsko skladište. Najveći deo tih ustanova dobili su korpusi NOVJ tek posle kapitulacije Italije.

U Statutu sanitetske službe ništa se ne govori o organizaciji sanitetskih jedinica i ustanova u partizanskim odredima. Iz dostupne dokumentacije se vidi da je sanitetska organizacija u partizanskim odredima bila dosta slična onoj u brigadama, s tim što je u partizanskom odredu postojao samostalni bolnički vod, kao sanitetska jedinica, npr. u 4. i 7. korpusu.

Krajem 1942. i početkom 1943. Vrhovni štab donosi čitav niz mera usmerenih na poboljšanje *obaveštajne službe i službe bezbednosti*. Drugog decembra 1942. Vrhovni komandant je naredio da se na celoj teritoriji formira jedinstvena obaveštajna služba.¹⁰⁰

Prema toj naredbi, obaveštajnu službu trebalo je organizovati u svim jedinicama NOV i POJ. Shodno tome, pri glavnim štabovima počeli su se formirati glavni obaveštajni centri, koji su rukovodili pomoćnim obaveštajnim centrima u pokrajinama. Organizacija je dalje išla preko rejonskih obaveštajnih centara, sve do poverenika u opštinama i selima. Na oslobođenoj teritoriji podvali su obaveštajni centri u komandama područja i mesta, a povcreniei u opštinskim i seoskim NOO-ma. I u operativnim jedinicama obaveštajna služba je organizovana na istim principima: u štabovima divizija, brigada i bataljona formirani su centri a u četama i baterijama nalazili su se poverenici. U sastavu Vrhovnog štaba nalazio se Obaveštajni odsek, koji je imao dve sekcije: za obaveštavanje i za kontrašpijunažu.

Obaveštajna služba u pojedinim brigadama, divizijama i partizanskim odredima u početku nije bila dovoljno razvijena, zbog toga što nije bilo dovoljno odgovarajućih kadrova i iskustva. Praćenje neprijatelja u garnizonima bilo je uglavnom redovno i efikasno, dok su podaci o njegovim pokretima i namjerama sporo pristizali, a bili su često i netačni. Obrada obaveštajnih podataka, zbog nerazvijenosti obaveštajne službe i neiskustva obaveštajnih organa štaba, u dosta slučajeva je kasnila i bila nepotpuna.

U tom periodu još nisu postojale specijalizovane izviđačke jedinice. Svaka jedinica je za izviđanje izdvajala potreban broj ljudi i od njih obrazovala izviđački organ ili se za pojedine izviđačke zadatke određivala pojedina jedinica (vod ili četa). Najčešći slučajevi su bili da se kao izviđački organ javljaju izviđačke patrole i izviđačke grupe,¹⁰¹ dok se izviđačke jedinice formiraju posle kapitulacije Italije.

U aprilu 1943, po naređenju Vrhovnog komandanta, formirana je pri Vrhovnom štabu NOV i POJ Komisija za suzbijanje pete kolone i terorizma, a po svim većim jedinicama počinje formira-

¹⁰⁰ Arhiv VII, k. 103a, br. reg. 24/7.

¹⁰¹ Komandant 17. istočnobosanske NOU divizije NOVJ general Gligo Mandić u monografiji *17. istočnobosanska divizija* izdatoj 1976. godine (VIZ, Beograd), na str. 10 kaže da je njegova divizija prilikom formiranja u julu 1943. imala izviđačku četvu, brigade da su imali izviđački vod, a bataljoni izviđačko odeljenje, što nije bilo moguće utvrditi jer nema očuvanog dokumenta. Po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, izviđačke jedinice počele su se javljati tek u oktobru 1943. *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 754.

nje četa i bataljona protiv pete kolone i obuka tog ljudstva. Zadatak je Komisije da vodi borbu protiv snaga kontrarevolucije, ubačenih agenata na slobodnu teritoriju i u jedinice NOV i POJ. Na oslobođenoj teritoriji Hrvatske odlukom Glavnog štaba, a u zajednici sa Glavnim obaveštajnim centrom, početkom juna 1943. u selu Crnoj Vlasti kod Otočca, formiran je prvi bataljon protiv pete kolone, a nešto kasnije na Baniji još jedan. Ovim jedinicama rukovodili su obaveštajni centri.¹⁰²

Septembra 1943. pri Vrhovnom štabu NOV i POJ formiran je Odsek za zaštitu naroda, sa zadatkom da na čitavoj teritoriji zemlje uspostavi obaveštajnu mrežu radi borbe protiv neprijateljske špijunaže i pete kolone.¹⁰³

Pravna služba i vojno sudstvo u jedinicama NOV i POJ dobili su svoj potpuni oblik naređenjem Vrhovnog komandanta od 29. decembra 1942. Tom naredbom su osnovani stalni vojni sudovi u narodnooslobodilačkim udarnim brigadama, partizanskim odredima i kod pozadinskih vojnih vlasti. Cilj je bio stvaranje jednoobraznog sudstva na čitavoj oslobođenoj teritoriji, kao i kod pokretnih jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.¹⁰⁴ To je bilo saobrazno članu 8. Statuta proleterskih NOU brigada. Sada se kod brigada vojni sud sastojao od tri lica: političkog komesara brigade, komandanta jednog bataljona i jednog borca. Nadležnost vojnog suda u brigadi prostirala se na sve teže prestupe koje izvrše borci, vojni i politički rukovodioci. Ako neki bataljon djeluje samostalno, bez neposredne veze sa brigadom, tada se u njemu formira vojni sud bataljona od tri lica: političkog komesara bataljona, komandira jedne čete i jednog borca. Vojni sudovi osnivani kod pozadinskih vojnih vlasti sastojali su se od zamenika komandanta područja, komandanta mesta na čijem je području delo izvršeno i jednog borca s terena. Vojni sudovi se takođe osnivaju u partizanskim odredima i sastavljeni su od političkog komesara odreda, komandanta jednog bataljona i jednog borca, sa nadležnostima istih kao i kod brigada.

Naredbom se zatim reguliše da svi vojni sudovi moraju imati islednika, koji je dužan da sve prijave hitno isledi i s jednim članom sudskog veća donosi odluku da li će se osumnjičeno lice zadržati u zatvoru ili ne. Dalje se daju načela kako islednik vrši isleđivanje i pazi da se „građani ne hapse na osnovu neproverenih podataka, ali se mogu po potrebi privesti radi saslušanja“. Naredba dalje propisuje postupak pred vojnim sudom, prekidanje postupka, izvršenje smrtne kazne, obavezu uspostavljanja čvrste veze s Vojnosudskim odeljenjem Vrhovnog štaba itd.

Naredba Vrhovnog komandanta od kraja decembra 1942. smatra se kao vrlo značajan dokument u odnosu na formiranje posebnog vojnog sudstva i uvođenje jedinstvenih principa u radu svih vojnih sudova.

¹⁰² Arhiv VII, k. 419a, br. reg. 22/9; k. 104, br. reg. 31/2.

^{1,3} Mišo Leković, *Pregled stvaranja i razvika službe bezbednosti u toku NOR-a*, VIG, br. 3/1959, str. 3—7. Nije moguće utvrditi da li je ovaj podatak tačan, jer ne postoji dokumenat, već samo iskazi učesnika NOR-a.

¹⁰⁴ *Zbornik*, tom II, knj. 7, str. 192—197.

Posle naredbe Vrhovnog komandanta o formiranju stalnih vojnih sudova od decembra 1942. od posebne je važnosti Uredba Vrhovnog komandanta o sudovima časti za oficire NOV i POJ od maja 1943. godine. Sudovi časti za oficire formirani su u svim štabovima brigada, divizija i korpusa kao prvostepeni i pri Vrhovnom štabu kao drugostepeni, jer su sve prvostepene presude išle na osnaženje. Sud časti brigade bio je nadležan za sve oficire brigade, a sud časti divizije i korpusa za sve oficire štaba i oficire jedinica, ustanova i partizanskih odreda koji neposredno potpadaju pod štab divizije, odnosno korpusa. Sud časti pri Vrhovnom štabu razmatra i donosi odluke po presudama sudova časti brigada, divizija i korpusa kao drugostepeni i sudi oficirima Vrhovnog štaba kao prvostepeni.

Dužnost sudova časti bila je „da bdiju nad ponašanjem, ugledom, držanjem i postupcima svih oficira u svim prilikama, ocenjujući da li je to sve u skladu sa čašću oficira i ciljevima narodnooslobodilačke borbe”.¹⁰⁵ Izricali su sledeće kazne: uklanjanje s položaja, lišenje čina i kaznu streljanja. Kazne su izvršavane tek po odobrenju Suda časti pri Vrhovnom štabu. Ovim su oficiri bili izuzeti od suđenja postojećih vojnih sudova. Sudovi časti su sudili u sudskim većima od po tri člana: političkog komesara brigade, odnosno divizije ili korpusa, kao stalnog, i dva oficira kao povremena člana, koji se biraju iz redova svih oficira koji potpadaju pod nadležnost dotičnog suda. Sud časti pri Vrhovnom štabu sastojao se od pet članova. Uredba o sudovima časti za oficire NOV i POJ bila je na snazi do maja 1944, kada je stupila na snagu Uredba o ustrojstvu i nadležnosti vojnih sudova.

UREDBA

O SUDOVIMA ČASTI ZA OFICIRE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

I

Ustanovljuju se sudovi časti za oficire Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, kod svih štabova brigada, divizija i korpusa.

II

Ovi se sudovi sastoje od 3 člana, i to: političkog komesara brigade, odnosno divizije, odnosno korpusa — kao stalnog člana, i dvojice oficira, kao povremenih članova, koji se biraju iz redova svih oficira koji potpadaju pod nadležnost toga suda.

III

U nadležnost suda časti kod štaba brigade ulaze svi oficiri dotične brigade, a u nadležnost suda časti kod štaba divizije, odnosno korpusa, ulaze svi oficiri štaba i oficiri jedinica, ustanova i partizanskih odreda koji neposredno potpadaju pod štab divizije, odnosno korpusa.

¹⁰⁵ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 273.

Dužnost je svih sudova časti da bdiju nad ponašanjem, ugledom, držanjem i postupcima svih oficira u svima prilikama ocenjujući da li je sve to u skladu sa čašću oficira i ciljevima Narodnooslobodilačke borbe.

Sudovi časti sastaju se i uzimaju dela u postupak na poziv i predlog štaba brigade, odnosno divizije i korpusa.

Svaki oficir dotične jedinice može dati inicijativu da sud uzme u postupak dela koja narušavaju oficirsku čast.

V

Kazne suda časti su sledeće:

1. Uklanjanje sa položaja
2. Lišenje čina
3. Smrtna kazna.

Ove kazne postaju izvršne tek po osnaženju Suda časti pri Vrhovnom štabu NOV i POJ.

VI

Pri Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije postoji Sud časti koji se sastoji od 5 članova.

Dužnost je ovoga suda časti da razmatra i donosi odluke po presudama sudova časti brigada, divizija i korpusa, kao i da sudi oficirima koji se nalaze pri Vrhovnom štabu NOV i POJ.

VII

Po stupanju ove Uredbe na snagu, oficiri Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije izuzimaju se ispod suđenja postojećih vojnih sudova.

VIII

Ova Uredba stupa na snagu danom obnarodovanja.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
TITO

Uredba o Sudovima časti koju je doneo Vrhovni komandant u maju 1943. Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ, broj 28 za maj 1943.

DIVERZANTSKE JEDINICE

Početak 1943. naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ počinju se stvarati veće diverzantske jedinice — diverzantski bataljoni i osnivati diverzantske jedinice u svim operativnim, partizanskim i vojnopozadinskim jedinicama i ustanovama. U skladu sa tim, na teritoriji Hrvatske od postojećih diverzantskih grupa, vodova i četa obrazovana su tri diverzantska bataljona u sastavu korpusa, odnosno zona. Tako je polovinom maja 1943. na Zvečevu osnovan 1. diverzantski bataljon 3. operativne zone Hrvatske od Psunjske, Moslavačke i Diljske diverzantske čete i Bilogorskog i Krndijskog diverzantskog voda. Imao je pet četa, 132 borca. Svaka diverzantska četa imala je svoj sektor na kojem je izvodila diverzije, poglavito na magistralnim komunikacijama koje kroz Slavoniju i Posavinu vode od Vinkovaca i Osijeka prema Zagrebu i Varaždinu.

Glavni štab
NOV in PO Slovenije
13.IX.1943.
št.11/I.

M.H.O. S.H.P.J.
UPRAVA KAPITAN - OCHRAJNA PATA
Sp. Per. V-5
K. 61/0

17/9

36

Vsem štabom enot NOV in PO Slovenije.

Za izpolnjevanje nalog narodne osvobodilne borbe na osvobojenem ozemlju in zaradi sklačenega sodelovanja civilnih in vojaških oblasti te na osnovi odredbe Vrhovnega komandanta NOV in PO, tovariša Tita, meseca septembra 1942. o ustanovitvi vojaških oblasti v zaledju izdajamo sledeče:

o d r e d b e :

Na osvobojenem slovenskem ozemlju se takej izvede organizacija vojaških oblasti v zaledju z ustanovitvijo komand področij, komand mest partizanskih straž in Narodne zaščite.

1. Komande področij se ustanavljajo na teritoriju enega ali več političnih okrožij OF. Ta področja se:

a) Komanda belekranjskega področja na teritoriju Belekranjskega okrožja OF.

b) Komanda novomeškega področja na teritoriju Novomeškega okrožja OF.

c) Komanda kočevskega področja na teritoriju Kočevskega okrožja OF.

d) Komanda ribniške-velikelaškega področja na teritoriju Ribniške-velikelaškega okrožja OF.

e) Komanda grosupeljske-stiškega področja na teritoriju Grosupeljske-stiškega okrožja OF.

f) Komanda čerkniškega področja na teritoriju Čerkniškega okrožja OF.

Komande področij skrbijo za mobilizacijo v NOV in POS ter za vojaške oblasti v zaledju, brigade se za prehrano vojaških trup, za sanitetske službe v zaledju, vzpostavljajo promet vseh vrst, skrbijo za red, vodijo borbe proti izdajstvu, peti koleni, paničarjem, saboterjem in špijenem, sodelujejo z narodno osvobodilnimi odbori in odbori OF ter skrbijo za izvršitev odlokov teh odborov.

Pri komandah področij se ustanavljajo vojaška sodišča.

Komande področij imenuje Glavni štab NOV in PO Slovenije.

2. Komande mest se izvršni organi komand področij in se ustanavljajo samo v večjih mestih ali trgih in na važnih prometnih vozliščih. Imenuje jih komande področij.

3. Partizanske straže se vojaški organi komand področij in komand mest izvršujejo svoje naloge po odredbah teh komand.

4. Narodne zaščite se ustanavljajo v vseh krajih osvobojenega ozemlja in se vojaška sila narodne osvobodilnih odborov in odborov OF. Narodne zaščite poslujejo po odredbah narodne osvobodilnih odborov in odborov OF. Ti odbori ustanavljajo Narodne zaščite.

Za borbe proti izdajalcem in peti koleni se ustanovijo še posebni oddelki varnostne-obveščevalne službe, VO S-a.

Organizacijski odsek II. oddelka pri Glavnem štabu NOV in PO Slovenije bo izdal podrobna navodila organizaciji vojaških oblasti v zaledju in o njihoveh nalogah.

Smrt fašizmu - zmagoslavje
Spartakist - zmagoslavje

Politkomisar:

Boris Kraigher l.r.

* Affi * ^h /

V ^ U * ^

Kam. komandanta)

Jafa ^ ^ l.r.

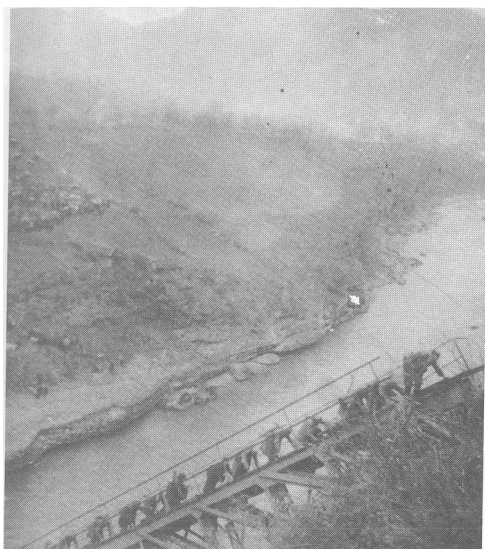
Naredba Glavnog štaba Slovenije o organizaciji organa vojnopozadinske vlasti.

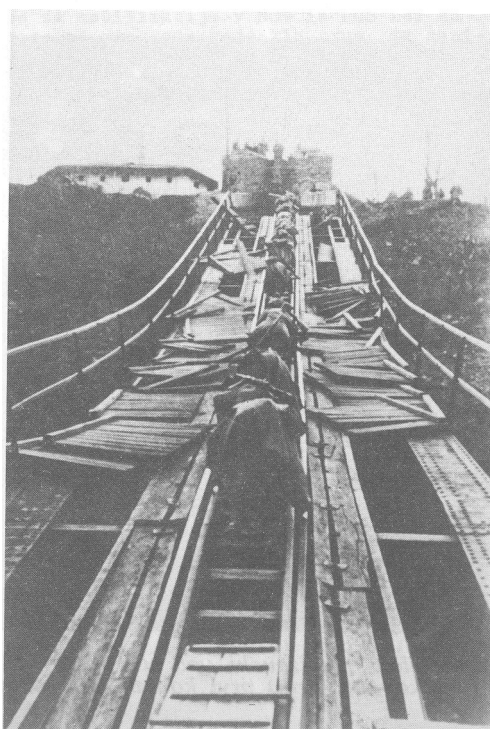
Izginuli borci Pohorskog bataljona u borbi sa nadmoćnijim neprijateljem, januara 1943.

Mornarički partizanski vod u Podgori 28. januara 1943. Na vrhu slike (u oficirskoj uniformi) prvi komandant partizanske mornarice Velimir Škorpik

Prelaz jedinica preko Neret-
ve kod Jablanice za vreme
IV neprijateljske ofanzive

Delovi 2. proleterske
brigade prelaze preko
konstrukcije porušenog
mosta na Neretvi kod
Jablanice u toku IV ne-
prijateljske ofanzive

Borci — kuriri iz Operativne grupe divizija NOVJ sa zarobljenim nemačkim. majorom za vreme bitke na Neretvi, marta 1943.

Ranjenici i tifusari 2. dalmatinske brigade na Milin Kladama, 9. juna 1943.

Britanska vojna misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ na Zelengori za vreme bitke na Sutjesci, juni 1943.

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito ranjen je 9. juna 1943. za vreme bitke na Sutjesci. Desno dr Ivan Ribar

Grupa boraca 1. južnomoravskog NOP odreda, 1. maja 1943.

Smotra 5. kozarske brigade na Kozari s proleća 1943. godine.

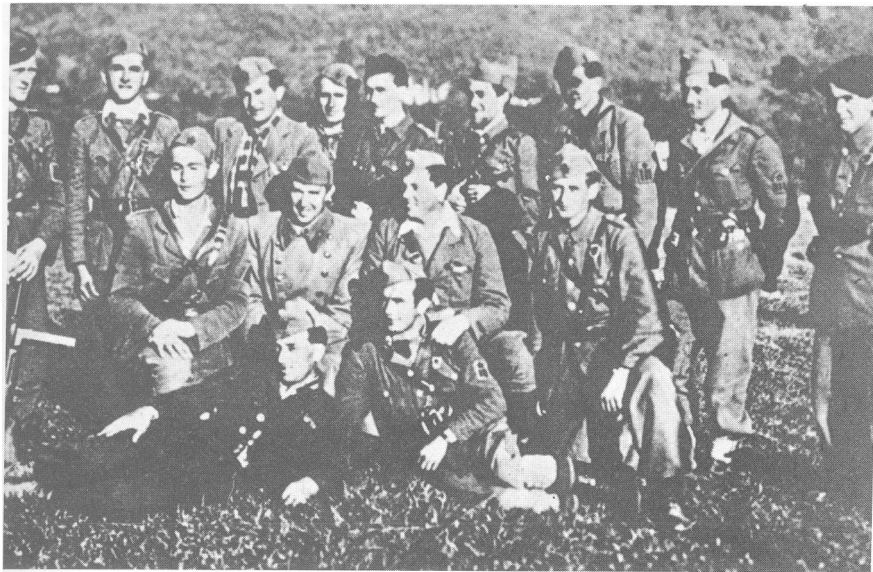
Slavonske partizanke, 1943.

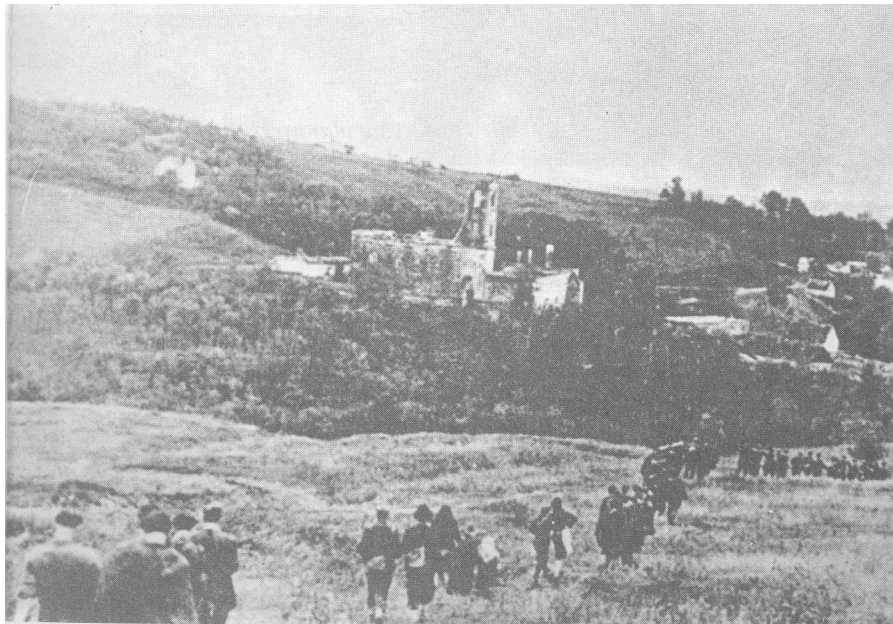
*Šarplaninski partizanski
odred na Šari, 1943.*

*Borci bitoljskog odreda
„Goce Delcev“, 1943.*

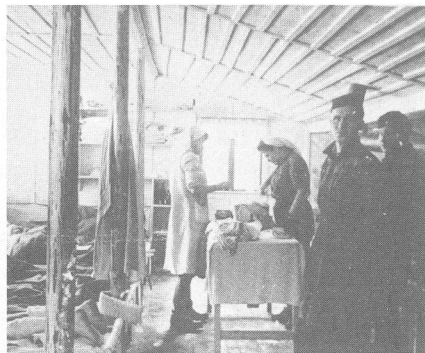
*Bataljon češke i slovačke narodnosti „Jan Žižka” formiran 3. maja 1943.
u sastavu 17. slavonske brigade 12. divizije NOVJ*

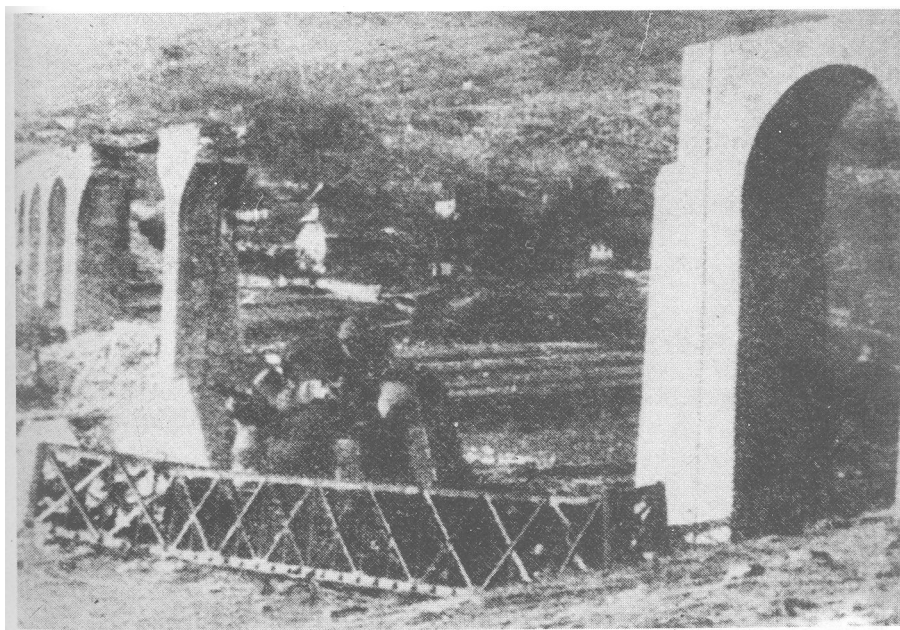
Jedinice 6. vojvođanske brigade na Fruškoj Gori 1943.

*Protivtenkovske zapreke na putu
Gorskom kotaru, 1943.*

Partizanska bolnica na Primorskom, 1943.

Vijadukt Bender (Knin) nakon rušenja 1943. godine

Sa smotre 2. dalmatinske brigade u Boanu, 1943.

Protivkolska četa 1. proleterske divizije na Dragaš Sedlu posle zakopavanja oruda, 7. VI 1943.

Drugi diverzantski bataljon osnovan je u Pokuplju, u selu Auguštanovcu, krajem avgusta 1943. na operativnom području i. hrvatskog korpusa. Imao je tri čete i djelovao je na Kordunu, Baniji i Turopolju. Treći diverzantski bataljon formiran je 28. novembra 1943. kod Čazme za 2. operativnu zonu; imao je tri čete i djelovao u Moslavini, oko Zagreba, Križevaca, Bjelovara i Garešnice.

Od diverzantskih grupa u Sremu, sredinom 1943. formirane su tri diverzantske čete, od kojih je 14. novembra 1943. formiran Diverzantski udarni bataljon Glavnog štaba Vojvodine. Djelovao je po četama duž magistralnih puteva u Sremu. Djelstva ovog bataljona bila su posebno značajna, jer je držao na udaru neprijateljske komunikacije u Sremu, kuda je išao glavni saobraćaj neprijatelja iz Nemačke prema Beogradu i dalje prema Grčkoj i Bugarskoj, i obratno.

ORGANI I JEDINICE VOJNOPOZADINSKE VLASTI

Stečena iskustva iz rada organa vojnopoziadinske vlasti u drugoj polovini 1942. godine, kao i veća slobodna teritorija u Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji, zatim stvaranje prvih divizija i korpusa NOVJ, usloveli su dalji razvoj jedinica i organa vojnopoziadinske vlasti krajem 1942. i početkom 1943. godine. Uloga organa vojnopoziadinske vlasti bila je sada značajnija — preko njih su rešavana organizacijska, mobilizacijska, materijalna, bezbednosna, obaveštajna i druga pitanja za novoformirane divizije i korpuse. Jedan od najznačajnijih događaja u tom pravcu je naredba Vrhovnog komandanta od 8. januara 1943. o obrazovanju i ustrojstvu vlasti u pozadini,¹⁰⁶ kojom se prvi put u NOR-u detaljno razrađuju ustrojstvo i zadaci vojne vlasti u pozadini.

Radi rukovođenja jedinicama i organima vojnopoziadinske vlasti, osim postojećeg Odseka za vojne vlasti u pozadini Vrhovnog štaba, formiraju se slični odseci u glavnim štabovima, a u štabovima operativnih zona i korpusa oblasni odseci radi izvršavanja svih zadataka narodnooslobodilačke borbe u pozadini NOV i POJ i radi usklađivanja rada građanske i vojne vlasti.¹⁰⁷ Pošto se preciziraju zadaci pozadinske vojne vlasti i utvrđuje struktura komandi područja, komandi mesta i partizanskih straža, Vrhovni komandant naređuje da se oznake starešina jedinica i organa vojnopoziadinske vlasti obavezno nose, ali se oni razlikuju od starešina operativnih i partizanskih jedinica u tome što su imali zelenu podlogu ispod crvene petokrake zvezde na kapi, i što su širili na oznakama zvanja bili zelene boje.¹⁰⁸ Osim toga, u strukturi organa vojno-

¹⁰⁶ *Zbornik*, tom II, knj. 7, str. 284—289.

¹⁰⁷ Posle ove naredbe formiran je oblasni odsek za vojne vlasti u pozadini u štabovima 1. bosanskog korpusa, 3. i 4. operativne zone Hrvatske. *Zbornik*, tom II, knj. 7, str. 284 i knj. 8, str. 82.

¹⁰⁸ U naredbi Vrhovnog komandanta stoji da „svi drugovi i druga- rice zaposleni kod pozadinskih vojnih vlasti nose na kapama crvenu petokraku zvezdu na zelenom petouglom polju čiji se uglovi poklapaju sa vrhovi-

pozadinske vlasti pri komandama područja javljaju se instruktori i kontrolori „koji će u datom području pomagati u cilju poboljšanja rada“. Slični vojni i politički instruktori nalazili su se i pri komandama mesta sa istom namenom. Pošto komande područja nisu imale političkog komesara, bilo je predviđeno da se osnivaju politički odseci kojim rukovodi pomoćnik komandanta. Ostali odseci su se formirali prema potrebama i uslovima pojedinih komandi područja.

Prema ovom naređenju Vrhovnog komandanta, u 1943. godini organizuju se jedinice i ustanove vojnopozadinskih vlasti; po njemu se postupalo sve do početka februara 1944, kada su osnovane korpusne vojne oblasti. Preko ovih organa Vrhovni štab i glavni štabovi ostvarivali su rukovođenje pozadinskim poslovima na oslobođenoj teritoriji, bez kojih ne bi bilo moguće tako uspešno izvođenje borbenih dejstava NOV i POJ.

VOJNE ŠKOLE

Vojna škola Vrhovnog štaba NOV i POJ, osnovana u novembru 1942, prebacila se 11. januara u oslobođeni Bihać, otuda je zbog četvrte neprijateljske ofanzive krenula prema Livnu, ali je na putu kod Bosanskog Petrovca 28. januara 1943. rasformirana. Za to vreme, 20. januara u Bosanskom Petrovcu je u sastavu škole, po naređenju Vrhovnog komandanta, osnovan tečaj za obuku starešina artiljerijskih jedinica. Posle osam dana rada, usled neprijateljske ofanzive, slušaoci su upućeni u jedinice, pa je i ovaj tečaj rasformiran.

Prema naređenju Vrhovnog komandanta od 8. januara 1943, pri štabovima brigada trebalo je formirati desetodnevne kurseve za komandire četa i komandante bataljona, a pri štabovima divizija kurseve za komandante brigada i njihove zamenike.¹⁰⁹ Na osnovu toga su u nekim brigadama i divizijama iz Operativne grupe Vrhovnog štaba i u toku neprijateljskih ofanziva radili kratki kursevi za niže starešine u trajanju 8—10 dana.

Posle bitaka na Neretvi i Sutjesci i protivofanzive Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu, imajući u vidu sve veće potrebe za stručnim starešinskim kadrom raznih profila, Vrhovni komandant je svojom naredbom od 1. septembra obrazovao Oficirsku školu Vrhovnog štaba NOV i POJ, koja je počela da radi 15. septembra.¹¹⁰

Cim se završila bitka na Neretvi, Glavni štab Hrvatske u aprilu 1943. izdao je naredbu da se ponovo formira Oficirska škola,

ma zvezde. Kao specijalne oznake nosi komandant područja na levom rukavu manju petokraku crvenu zvezdu na odgovarajućem petougloznom polju a ispod nje tri uspravne zelene pruge, komandant mesta dve a komandir straže jednu. Zamenici komandanta i komandira, kao i pomoćnici, nose liste oznake, ali sa položenim crtama." *Zbornik*, tom II, knj. 7, str. 287.

¹⁰⁹ *Zbornik*, tom II, knj. 7, str. 277.

¹¹⁰ Arhiv VII, k. 23, reg. br. 1—6.

koja je počela rad početkom maja kod Otočca. U školi su radila dva tečaja za školovanje kadrova opštevojnog (pešadijskog) sraera. Pored ove škole za opštevojne komandante, Glavni štab Hrvatske u julu 1943. naredio je da se formiraju i tečajevi za obuku kadrova za pojedine rodove, a oni su kasnije prerasli u samostalne škole. Tako je formirana i Prva artiljerijska oficirska škola, sa zadatkom da osposobljava rukovodioce za artiljerijske jedinice od komandira oruđa i vodova do komandanta divizionu, u trajanju od 30 do 45 dana. U sastavu Oficirske škole formiran je i tečaj za obučavanje rukovodilaca veza u jedinicama do zaključno sa brigadom, a preduzete su mere i za obuku specijalista za organizaciju radio i telegrafsko-telefonskih veza.

Operativna odvojenost Slavonije, Podravine, Kalnika i Zagorja od Glavnog štaba Hrvatske, koji se tada nalazio u Otočcu, uticala je na to da se, u skladu sa opštom direktivom Vrhovnog štaba za obuku kadrova, u sastavu 6. korpusa odvojeno organizuju škole i kursevi za potrebe svih jedinica severno od Save. Tako su od juna 1943. na ovoj teritoriji radili tečajevi za obuku opštevojnih starešina, kao i tečajevi za pojedine rodove i službe, sve u sastavu Oficirske škole. Zbog stalnih neprijateljskih dejstava škola je često menjala mesto rada i boravka, ali se najduže nalazila na prostoru oko Voćina, zatim Virovitice, Daruvara i Slavonske Požege.

Sve veći broj brigada, divizija i ostalih oslobodilačkih jedinica u Sloveniji i potrebe za kadrovima uticali su na to da je Glavni štab Slovenije 3. avgusta 1943. osnovao Vojnu školu NOV i PO Slovenije, u blizini Šmarne Gore. U početku škola je imala samo niži tečaj za kadrove zaključno s komandantima bataljona i viši tečaj za komandante brigada i divizija i njihove zamenike. Pored ovih, kasnije su obrazovani tečajevi za rukovodioce u jedinicama rodova i za političke komesare. Često su stručna predavanja držali članovi Glavnog štaba, a predavanja iz političke nastave neki članovi CK KP Slovenije i Izvršnog odbora Osvobodilne fronte. Škola je morala često menjati mesto boravka na prostoru Bele krajine i Dolenjske, a bila je organizovana po vodovima i četama, kako bi, prema potrebi, bila angažovana u borbi.

U istočnoj Bosni, gde su se nalazili Glavni štab Vojvodine i 16. vojvođanska divizija, imajući u vidu potrebe za bržim stručnim uzdizanjem kadrova sve većeg broja oslobodilačkih jedinica, naredbom od 26. jula 1943. Glavni štab za Vojvodinu je formirao Oficirsku školu, koja je počela s radom 1. oktobra 1943. godine.

O školovanju vojnih kadrova u Srbiji do jeseni 1944. ima vrlo malo pouzdanih izvora. Zna se da je na planini Kukavici još 1943. radila Škola za vojne rukovodioce, bez podataka o vremenu trajanja, načinu rada, programu i organizaciji.

Tako je do kapitulacije Italije ponovo organizovano vojno i političko školovanje starešinskih kadrova NOV i POJ. Prekid koji su izvršile četvrta i peta neprijateljska ofanziva je prebrođen i od tada se nastavlja sve intenzivnije stručno školovanje i uzdizanje kadrova.

KARAKTERISTIKE ORUŽANIH SNAGA

I pored svih teškoća i problema sa kojima je bio suočen narodnooslobodilački pokret u prvoj polovini 1943, naročito dramske borbe koje je vodila Operativna grupa divizija Vrhovnog štaba na Neretvi i Sutjesci, kao i problemi u snabdevanju materijalnim i borbenim potrebama i u sanitetskom obezbeđenju oslobođilačkih jedinica, neprijatelj nije uspeo da uništi Operativnu grupu divizija Vrhovnog štaba i ostale grupacije NOVJ, nije mogao da zaustavi dalji razvoj postojećih i stvaranje novih jedinica.

Za ovaj period razvoja NOV i POJ karakteristično je brže narastanje operativnih jedinica — brigada, divizija i korpusa i njihova sve veća i dominatnija uloga u oružanoj borbi. To potvrđuje i podatak da je od 1. januara do 9. septembra u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Vojvodini formirano 20 narodnooslobodilačkih brigada, odnosno dva nova korpusa — 1. slavonski i 2. bosanski i devet novih divizija — 9. dalmatinska, 10. i 11. krajiška, 13. primorsko-goranska, 14. i 15. slovenačka, 16. vojvođanska, 17. istočnobosanska i 28. slavonska. Na dan kapitulacije Italije NOVJ imala je 54 brigade u sastavu 18 divizija i 4 korpusa, značajnu operativnu snagu kojom je vrhovno komandovanje snažno uticalo na ostvarivanje vojno-političkih ciljeva oslobodilačkog rata i revolucije.

U istom tom periodu u Hrvatskoj i Vojvodini formiraju se grupe udarnih bataljona sa operativnom ulogom i namenom, od kojih su se načelno formirale brigade. U Srbiji i Makedoniji je prvi put došlo do formiranja samostalnih udarnih bataljona koji nisu bili vezani za jednu teritoriju, kao neposredna preteča narodnooslobodilačkih brigada.

Paralelno sa postojanjem sve većih i jačih operativnih jedinica, nastavljeno je formiranje i razvijanje partizanskih jedinica — partizanskih odreda i grupa partizanskih odreda. Od 1. januara do 9. septembra 1943. formirano je ili obnovljeno 96 partizanskih odreda, rasformirano 47, tako da je ostalo 85.¹¹¹ Partizanski odredi su u sadašnjem i zapadnom delu Jugoslavije činili osnovnu snagu iz koje su nastajale brigade, a grupe partizanskih odreda su, npr. u Dalmaciji, zamenjivale veće taktičke jedinice. Unutar partizanskih odreda nastavljeno je sa formiranjem udarnih ili omladinskih bataljona, koji su kao celina ulazili u sastav novoformiranih brigada. U Srbiji je u ovom periodu došlo do ukрупnjavanja partizanskih odreda, tako da je najveći broj partizanskih odreda prešao sa četnog na bataljonski sastav, od čega su obično jedan do dva bataljona bili udarni. Time su stvoreni uslovi da se pristupi osnivanju brigada Narodnooslobodilačke vojske i u tom delu Jugoslavije, na čemu su intenzivno radili Glavni štab i partijska rukovodstva. Međutim, u nekim krajevima Srbije, u Makedoniji i na Kosovu još je bilo partizanskih odreda manjeg brojnog stanja i četnog sastava, na što su uticali lokalni uslovi i specifičnosti oslobodilačkog pokreta.

¹¹¹ Detaljni pregled kretanja narodnooslobodilačkih jedinica od 1. januara do 9. septembra 1943, sa tačnim stanjem snaga na dan kapitulacije Italije, dat je u prilogu br. 15.

U tom periodu formiraju se i veće diverzantske jedinice — diverzantski bataljoni, koji su bili sposobni za izvođenje krupnijih diverzantskih akcija i na široj prostoriji. Pošto su oni formirani na teritoriji Hrvatske, a u Sloveniji dejstvuju minerski vodovi i čete, to pokazuje da je njihova osnovna namera bila da rušenjem onesposobe glavne komunikacije koje prolaze preko jugoslovenskog ratišta. Na diverzantskim akcijama, kao i ranije, radile su i ostale operativne i partizanske jedinice, kao i borbene i udarne grupe u okupiranim gradovima i većini naseljenim mestima.

Jedna od bitnih karakteristika oslobodilačkih jedinica u tom periodu je i ta što su u svoj organizacijski sastav počele sve više da uključuju jedinice rodova i službi, prema materijalnim i kadrovskim mogućnostima, i što su te jedinice postepeno uticale na razvoj oružane borbe svojom vatrenom moći, snagom udara i manevra.

Kao rezultat pravilne linije KPJ u rešavanju nacionalnog pitanja i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti, kao i doslednosti da na antifašističkoj platformi okupi u borbi za oslobođenje sve snage društva, shodno direktivi Vrhovnog štaba NOV i POJ, u to vreme su počele u sastavu NOV i POJ da se formiraju prve jedinice jugoslovenskih narodnosti. Takva orijentacija KPJ i Vrhovnog štaba pozitivno je uticala na opštu mobilizaciju jugoslovenskih narodnosti za narodnooslobodilački pokret, ujedno i na oslobodilačke pokrete susednih zemalja.

ZAKLETVA

Zaklinjem se čašću svoga naroda da ću u redovima Narodnooslobodilačke vojske vjerno služiti svome narodu boreći se protiv okupatora i svih domaćih izdajnika — neprijatelja narodne slobode i narodnih prava. Zaklinjem se da ću disciplinovano i savjesno vršiti svoje dužnosti i izvršavati naredbe svojih pretpostavljenih. Kunem se da neću ispustiti oružje iz svojih ruku dok naša zemlja ne bude očišćena od okupatora, dok narodu ne budu osigurana njegova prava i sloboda.

Spreman sam primiti svaku kaznu za prekršaj ove moje zakletve.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Ovom se zakletvom moraju zakleti svi borci, komandiri, komandanti i politički komesari Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije koji još nisu položili zakletvu, kao i oni borci ili oficiri koji stupaju u redove Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Zakletva se polaže pred štabom brigade, divizije i korpusa, odnosno štabovima partizanskih odreda.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
TITO

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Maj 1943.

Zakletva boraca NOV i POJ koju je doneo Vrhovni štab u maju 1943. godine, Bilten Vrhovnog štaba broj 28 za maj 1943.

Kroz više naredbi i direktiva Vrhovnog štaba u tom periodu su se dalje dograđivale i stvarale nove jedinice i organi vojnopo-
zadinske vlasti. Oni su još postojali samo na oslobođenim teri-
torijalna u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Sandžaku
i Vojvodini, a u Sloveniji i Makedoniji osnivaju se komande me-
sta, dok su se prva vojna područja počela osnivati posle kapitu-
lacije Italije. U Srbiji, kao i na Kosovu, prvi organi i jedinice voj-
nopo-
zadinske vlasti javljaju se u drugoj polovini 1943, pošto su
u tom periodu izvršene odgovarajuće pripreme. Praksa je potvr-
dila pravilnost orijentacije Vrhovnog i glavnih štabova da preko
organa i jedinica vojnopo-
zadinske vlasti ostvare rukovođenje broj-
nim pozadinskim poslovima — mobilizacijskim, materijalno-slab-
devačkim, bezbednosnim, sanitetskim — na oslobođenim teritori-
jalna bez kojih ne bi bilo moguće uskladiti i uspešno voditi oru-
žanu borbu u uslovima narodnooslobodilačkog rata.

PREGLED

NARODNOOSLOBODILACKIH JEDINICA OD 1. JANUARA DO 9. SEPTEMBRA 1943. GODINE

Redni broj	Područje formiranja	Korpusi				Divizije					Brigade					Partizanski odredi			
		stanje 1. I 1943.	formirano	rasformirano	stanje 9. IX 1943.	stanje 1. I 1943.	formirano	rasformirano	obnovljeno	stanje 9. IX 1943.	stanje 1. I 1943.	formirano	rasformirano	obnovljeno	stanje 9. IX 1943.	stanje 1. I 1943.	formirano	rasformirano	stanje 9. IX 1943.
1	1. i 2. proleterska divizija	-	-	-	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	1. prolet. brigada	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-
3	Bosna i Hercegovina	1	1	-	2	2	3	-	-	5	10	6	-	-	16	3	35	8	30
4	Crna Gora i Sandžak	-	-	-	-	1	-	-	-	1	3	-	-	-	3	-	6	3	3
5	Hrvatska	1	1	-	2	4	3	1	1	7	18	7	4	2	23	9	22	7	24
6	Makedonija	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	14	5	11
7	Slovenija	-	-	-	-	-	2	-	-	2	4	4	1	-	7	8	4	8	4
8	Srbija	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	10	7	9	8
	Vojvodina	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	3	-	-	3	2	5	2	5
	Kosovo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3	5	-
	Svega	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	3	-	-	4	14	15	16	13
	UKUPNO	2	2	-	4	9	9	1	1	18	37	20	5	2	54	36	96	47	85

Treći deo

RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA NOP OD KAPITULACIJE ITALIJE DO KRAJA 1943. GODINE

SITUACIJA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU I RAZVOJ NOV I POJ U ZEMLJAMA I POKRAJINAMA JUGOSLAVIJE

Posle kapitulacije Italije, 8. septembra 1943, u većem delu Slovenije, Hrvatske i Crne Gore, kao i u zapadnim delovima Makedonije, na delu Kosova i u Hercegovini, došlo je do masovnog narodnog ustanka i priliva novih boraca u NOV i POJ. U ruke slovenačkih, hrvatskih, bosanskih, crnogorskih, makedonskih, kosovsko-metohijskih i hercegovačkih jedinica i proleterskih divizija palo je gotovo kompletno naoružanje oko 12 italijanskih divizija. NOV i POJ dobijaju oko 80.000 novih boraca. Oslobođene su velike teritorije i ceo jadranski pojas, od Trsta do Ulcinja, osim nekoliko gradova.

Kao rezultat masovnog priliva boraca u NOVJ, na teritoriji gde su se nalazile italijanske okupacione trupe, formirano je 38 brigada, 8 divizija i 4 korpusa. Samo u septembru i oktobru 1943. na teritoriji Slovenije, Istre, Hrvatskog primorja, Like, Gorskog kotara, Dalmacije i Crne Gore formirane su 32 brigade, odnosno 8 divizija i 4 korpusa NOVJ. Osnovana je Mornarica NOV Jugoslavije. U Srbiji su formirane četiri brigade, a u Makedoniji — dve. Najveća strategijska grupacija NOVJ nalazila se u borbi protiv nemačkih divizija koje su, po planu „Akse” (Achse), prodirale prema obalama Jadrana.

Ogromni ratni plen je bitno izmenio organizacijsko-formacijsku strukturu NOVJ i pojačao njenu vatrenu i udarnu moć. Stvorene su mogućnosti za ofanzivne operacije većeg zamaha. Oslobođene teritorije se stabilizuju. Nastupile su povoljnije mogućnosti redovnog snabdevanja. Međutim, zaplenjena ratna tehnika, ipak, nije brzo mogla da dođe do izražaja: oskudevalo se u stručnim kadrovima, naročito za pojedine rodove i službe, nije bilo vreme-

na da se ovlada tolikom tehnikom usled brze reakcije nemačkih trupa.

Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi razvijali su se i dalje na onim istim osnovama koje su postavljene krajem 1942. i početkom 1943. godine.

BOSNA I HERCEGOVINA

Ofanzivom Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba u leto 1943. ponovo je preneto težište operacija u Bosnu. Uoči kapitulacije Italije, divizije 1. i 2. bosanskog korpusa i Operativne grupe Vrhovnog štaba bile su oslobodile veći deo Bosne. Gotovo sva mesta u dolini Vrbasa i čitavo područje između Une i Save bili su u rukama NOVJ. Zbog svog centralnog položaja u odnosu na Srbiju, dolinu Save i Jadran, teritorija Bosne imala je tada veliki značaj. Na njoj se učvršćuju i razvijaju postojeće oslobodilačke jedinice i formiraju nove, naročito u istočnoj Bosni.

U srednjoj Bosni, kod Prnjavora, 16. oktobra 1943. formirana je 14. srednjobosanska NOU brigada od delova Banjalučkog i Prnjavorskog odreda. Imala je tri bataljona sa oko 800 boraca i ušla je u sastav 11. krajiške divizije. Oko Teslića i Tešnja 18. septembra formiran je Tešanjско-teslički odred, sa 50 boraca, i ušao u sastav 11. krajiške divizije. Oko Prnjavora je 18. oktobra osnovan Crnovrški odred, sa dve čete i 100 boraca, koji je ušao u sastav 11. divizije. Na teritoriji zapadne i srednje Bosne do kraja 1943. formirani su još Dobojsko-derventske, Duvanjske, Glamočke, Gradiško-lijevačanske, Motajičke, Pljevske i Ribničke odrede.

U istočnoj Bosni je 17. divizija do polovine septembra oslobodila Gračanicu, Modriču, Samac, Gradačac i Orašje, što je bio podsticaj da novi borci stupaju u oslobodilačke jedinice. Na Trebavi je početkom septembra osnovan Trebavski odred, a 16. septembra u Posavini — Posavski partizanski odred. Nedaleko od Brčkog, u selu Bukoviku, 21. septembra formirana je 16. muslimanska brigada od Muslimanskog bataljona 6. istočnobosanske brigade. Imala je dva bataljona, sa 700 boraca, i ušla u sastav 17. istočnobosanske divizije.

Početkom septembra u istočnu Bosnu prebacio se Štab 1. bosanskog korpusa i odlučio da se oslobodi Tuzla. U borbama od 29. septembra do 7. oktobra oslobođena je i odbranjena Tuzla i zadobijen značajan ratni plen. Oslobođenje Tuzle veoma se povoljno odrazilo na dalji razvoj NOP-a u istočnoj Bosni. Muslimansko i hrvatsko stanovništvo počelo je masovnije da stupa u oružanu borbu protiv okupatora. Iz Tuzle i njene okoline uključilo se u jedinice 1. korpusa oko 4.000 novih boraca, od toga 2.500 radnika. To je omogućilo da se popune postojeće i formiraju nove jedinice. Kod Tuzle je 10. oktobra formirana 17. majevička brigada od Majevičkog partizanskog odreda. Imala je tri bataljona i 700 boraca. Istog dana, takođe kod Tuzle, od ljudstva iz hrvatskih sela tuzlanskog bazena formirana je 18. istočnobosanska (hrvatska) brigada, sa tri bataljona i 600 boraca. Od delova Birčanskog parti-

zanskog odreda 21. oktobra u Birču osnovana je 19. birčanska brigada, sa tri bataljona i 700 boraca.

Formiranjem novih brigada u istočnoj Bosni bilo je moguće da se osnuje još jedna istočnobosanska divizija. Po naredbi Vrhovnog štaba NOV i POJ, od 2. krajiške, 18. istočnobosanske (hrvatske) i 17. majevičke brigade 10. oktobra u Tuzli osnovana je 27. istočnobosanska divizija NOVJ (kornandnat Pero Kosorić, politički komesar Hasan Brkić). U sastav divizije ušli su još Birčanski i Romanijski odred. Do 17. oktobra nosila je naziv 3. bosanska divizija, kad je preimenovana u 27. udarnu diviziju NOVJ. Na dan formiranja imala je 2.037, a 25. oktobra 3.309 boraca. Operativno područje divizije bila je istočna Bosna.

Do kraja 1943. na teritoriji istočne Bosne formirani su: u rejonu Tuzle Tuzlanski, blizu Višegrada Linski, kod Kladnja Kladanjski i na Majevici 3. majevički partizanski odred. Na ovoj teritoriji formirano je i nekoliko vojvođanskih jedinica.

U *Hercegovini* je posle bitke na Sutjesci nastupio novi period u razvoju oslobodilačkog pokreta. Tamo su stigli 10. hercegovačka brigada, Omladinski i Mostarski bataljon koji su postigli značajne uspehe u borbi protiv italijanskih i nemačkih jedinica, četnika i ustaško-domobranskih snaga. Nemci su uspjeli razoružati italijanske divizije „Marke“ i „Mesina“. Međutim, kapitulacija Italije pozitivno je delovala na dalju mobilizaciju naroda u NOVJ, tako da je 10. hercegovačka brigada u oktobru imala 11 bataljona koji su, radi lakšeg komandovanja, podeljeni u tri udarne grupe. Pored jačanja 10. brigade i Mostarskog bataljona, u vreme kapitulacije Italije i do kraja 1943. na području Hercegovine formirano je više manjih partizanskih odreda — Vlahovički, Bilečki. Bjelimički, „Bišina“, Dabarski, Dulički, „Nevesinjska puška“ Planinski, Popovopoljski, Površki, Šumski, Udrežanjski i Vlahovički, u kojima je bilo oko 400 boraca, a obnovljen je i Ramski NOP odred.

Od značaja je bilo oblasno partijsko savetovanje koje je održano u Davidovićima 1. novembra, na kojem su postavljeni zadaci za političko i organizaciono učvršćenje postignutih uspeha i data orijentacija na formiranje novih jedinica. Pošto je 10. hercegovačka brigada, posle borbi u oktobru i novembru, brojala oko 1.800—2.000 boraca, to je po naređenju Vrhovnog štaba, 16. novembra, od tri grupe bataljona ove brigade formirana 29. hercegovačka divizija NOVJ (komandant Vlado Šegrt, politički komesar Dragiša Ivanović), u čiji su sastav ušle 10, 11. i 12. hercegovačka brigada. Operativno područje divizije bila je Hercegovina, delimiono Crna Gora, južna Dalmacija i Bosna, a krajem rata Slovenija. Divizija je bila u sastavu 2. udarnog korpusa.

Prilikom formiranja 29. hercegovačke divizije NOVJ, 10. brigada je reorganizovana od 1. grupe bataljona — 2. bataljon 10. brigade, 1. bilečki, 1. gatački, 8. ljubomirski i 3. dalmatinski bataljon, kao njeni 1, 2, 3, 4. i 5. bataljon. Zatim su formirane dve nove brigade — 11. i 12. hercegovačka. Od 2. grupe bataljona 10. brigade (4. bataljon 10. brigade, Stolački i Nevesinjski bataljon), 22. novembra osnovana je 11. hercegovačka NOU brigada koja je imala oko

500 boraca. Od 3. grupe bataljona 10. hercegovačke brigade, isto 22. novembra, formirana je 12. hercegovačka NOU brigada. Nju su sačinjavali 5. bataljon 10. brigade, čapljinsko-stolački i Popovopoljski bataljon. U početku su ove dve brigade nosile naziv: 2. i 3. hercegovačka NO udarna brigada.

Polet oslobodilačkog pokreta u jesen 1943. u Hercegovini bio je tako snažan da su, pored navedenih brigada, 22. novembra formirani Severnohercegovački i Južnohercegovački partizanski odred, koji su tada u svom sastavu imali sedam bataljona.

Krajem 1943. godine NOV i POJ u Bosni i Hercegovini imaju dva korpusa sa 7 divizija, 23 brigade i 38 partizanskih odreda. Naime, u tom periodu od 9. septembra do 31. decembra u Bosni i Hercegovini formirane su dve nove divizije — 27. i 29, sedam brigada i 27 NOP odreda, rasformirano je 19 odreda, 30 je bilo 9. septembra, tako da je ostalo 38 odreda. Po odluci Vrhovnog štaba u oktobru 1943. godine 5. krajiška divizija izdvojena je iz sastava krajiških snaga i upućena u Sandžak, sa zadatkom da ojača tamošnje snage i za prodor u Srbiju.

Uspesi koje je postigla NOV u Bosni i Hercegovini u ovom periodu omogućili su sazivanje Osnivačke skupštine Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, koja je održana u Mrkonjić-Gradu 25. i 26. novembra 1943. Tom prilikom donete su istorijske odluke o budućem uređenju Bosne i Hercegovine kao ravnopravne federalne jedinice u zajednici naroda Jugoslavije.

CRNA GORA I SANDŽAK

U vreme i posle kapitulacije Italije u Crnoj Gori su dejstvovali Durmitorski, Komski, Nikšićki, Zetski i Lovćenski odred, dva bataljona 5. proleterske crnogorske brigade, Beransko-andrijevački udarni bataljon, Kolašinska i Rovačka partizanska četa i druge jedinice koje su stvorile manje slobodne teritorije u Banjanima, okolini Nikšića, od Bjelopavlića prema Piperima, oko Ceva i dr., a kad je kapitulirala fašistička Italija, ustanak je zahvatio i Crnogorsko primorje.

U to vreme (9. septembra) vrhovni komandant NOV i POJ Tito naredio je Štabu 2. proleterske divizije da se formira narodnooslobodilački udarni korpus. Na osnovu toga, Štab divizije je 10. septembra formirao 2. udarni korpus NOVJ od 2. proleterske i 3. udarne divizije. U naredbi Vrhovnog komandanta stoji da po „formiranju korpusa komandovanje svim jedinicama na teritoriji Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine preuzima general-major Peko Dapčević”,¹¹² koji je imenovan za prvog komandanta 2. udarnog korpusa. Politički komesar je Mitar Bakić. Korpus je imao zadatak da na toj teritoriji razbije ostatke četnika, izvrši popunu postojećih i formira nove jedinice, da razoruža italijanske snage ili da ih pridobije na stranu NOVJ i da pripremi uslove za prodor snaga NOVJ

¹¹² Zbornik, tom II, knj. 10, str. 263.

u Srbiji. Štab korpusa je 12. septembra iz Foče uputio u Crnu Goru Štab 3. udarne divizije s brojčano malom 5. proleterskom brigadom. Pošto je korpus uspeo da razbije četnike i oslobodi znatnu teritoriju, ti uspesi imali su presudan uticaj na italijansku diviziju „Venecija“ da pređe na stranu NOVJ. Korpus je od nje i delova divizije „Taurinenze“ formirao najpre italijanske partizanske brigade, a početkom decembra — diviziju „Garibaldi“. Uspešnim dejstvima 2. korpusa stvoreni su uslovi za širu mobilizaciju naroda i za formiranje novih i popunu postojećih jedinica.

Do kraja 1943. na teritoriji Crne Gore formirane su dve brigade — 6. i 7. crnogorska, obnovljeni su Durmitorski, Komski i Zetski partizanski odred, formirani su Prateći bataljon i 1 brdski divizion 2. udarnog korpusa, obnovljeno je Durmitorsko vojno područje.

Blizu Kolašina, u selu Drijenk, 14. novembra 1945. formirana je 6. crnogorska brigada od udarnih bataljona iz Durmitorskog, Nikšićkog, Zetskog, Lovćenskog i Komskog odreda. Brigada je imala četiri bataljona, oko 530 boraca, i uključena je u sastav 3. udarne divizije. Poslednjih dana decembra 1943, takođe blizu Kolašina, formirana je 7. crnogorska omladinska brigada „Budo Tomović“. Nastala je od Omladinskog bataljona i omladinaca iz partizanskih odreda. Imala je četiri bataljona, oko 800 boraca, i ušla je u sastav 3. udarne divizije.

Tako su se na teritoriji Crne Gore krajem 1943. našli 3. udarna divizija 2. korpusa, tri partizanska odreda i jedinice i organi vojnopozadinske vlasti. U Crnoj Gori je od početka decembra dejstvovala i italijanska partizanska divizija „Garibaldi“.

Zahvaljujući naporima KPJ i pobedama NOV i POJ stvoreni su uslovi da se za čitavu teritoriju Crne Gore i Boke formira jedno centralno političko rukovodstvo oslobodilačke borbe. U oslobođenom Kolašinu počelo je 15. novembra zasedanje osnivača Zemaljske skupštine na kojoj je izabrano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke, što je imalo ogroman uticaj na dalji razvoj oslobodilačke borbe u Crnoj Gori.

U Sandžak se posle bitke na Sutjesci probila po grupama 3. sandžačka proleterska brigada, gde se oporavila i vodila borbe. U međuvremenu, 2. udarni korpus je težište operacija preneo i na teritoriju Sandžaka. Druga proleterska divizija, u čiji je sastav ušla i 3. sandžačka proleterska brigada, oslobodila je Pljevlja, Prijepolje, Bijelo Polje i Novu Varoš, a 5. krajiška divizija Priboj. To je omogućilo veliki priliv novih boraca iz Sandžaka u jedinice 2, 3. i 4. proleterske brigade i 5. krajiške divizije. Gotovo ceo Sandžak bio je oslobođen.

Ubrzo je obnovljen i Glavni štab NOV i PO Sandžaka. Još 26. oktobra štab 2. udarnog korpusa predložio je Vrhovnom štabu sastav novog Glavnog štaba Sandžaka (komandant Velimir Jakić, politički komesar Selmo Hašimbegović), što je Vrhovni komandant J. novembra potvrdio.¹¹³ Zatim su obnovljeni Bjelopoljski i Pljevaljski i formirani Mileševski, Novovaroški, Pribojski i

¹¹³ Zbornik, itom II, knj. 11, str. 14.

Zlatarski partizanski odredi, komande mesta i područja sa svojim posadnim četama i partizanskim stražama.

U Pljevljima je 1. decembra 1943. formirana 4. sandžačka udarna brigada od delova Pljevaljskog, Bjelopoljskog i Mileševskog odreda, sa četiri bataljona i 570 boraca. Bila je pod komandom Glavnog štaba Sandžaka.

Uporedo s formiranjem novih jedinica obnovljeno je i formirano nekoliko sreskih, gradskih i mesnih NOO-a. Vojno-politički uspesi postignuti u ovom periodu u Sandžaku omogućili su da se u Pljevljima 20. novembra sazove skupština 250 delegata, iz pet oslobođenih srezova Sandžaka, na kojoj je osnovano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Sandžaka.

Tako su na teritoriji Crne Gore i Sandžaka krajem 1943. bili jedan korpus, dve divizije, 10 brigada i isto toliko NOP odreda, s tim što je od 9. septembra do 31. decembra formirano 11 odreda (tri su bila 9. septembra), rasformirana su 4, ostalo je 10 NOP odreda.

iHRVATSKA

U leto 1943. narodnooslobodilačka borba se razbukkala u svim krajevima Hrvatske. Oružani ustanak u oblastima pod italijanskom okupacijom (Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar i Dalmacija) dobio je uoči i za vreme kapitulacije Italije šire razmere. Radi razoružanja jedinica italijanske vojske i sprečavanja brzog prodora delova nemačke 2. oklopne armije, Glavni štab Hrvatske je dao zadatak glavnini svojih snaga južno od Save (6. 8. i 13. diviziji) da zatvore komunikacije koje iz unutrašnjosti vode ka obali, a Vrhovni štab je uputio 1. proletersku i 4. krajišku diviziju u srednju Dalmaciju, gde se već nalazila u ponovnom formiranju 9. divizija. Ostale snage u Hrvatskoj orijentisane su na razvijanje ofanzivnih dejstava na najvažnijim sektorima.

U dane kapitulacije Italije jedinice NOV, uz pomoć naroda, razoružale su u Istri, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Dalmaciji brojne italijanske snage, glavninu 4. i delove 5. i 18. korpusa i druge jedinice, zaplenile velike količine ratnog materijala i oslobodile Istru (osim Pule, Kopra i Izole) Gorski kotar i Hrvatsko primorje (osim Karlobaga i Rijeke), Dalmaciju sa Splitom i ostrvima (osim Knina, Sinja, Zadra, Šibenika, Dubrovnika, Omiša, Makarske i Imotskog).

Vojni i politički uspesi uticali su na dalje jačanje i učvršćenje oslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj. To je uslovalo masovan priliv novih boraca u redove NOV i PO Hrvatske i formiranje jedinica u novooslobođenim krajevima Hrvatske, davši nov zamah operacijama oslobodilačkih snaga.

U Istri su se mase naroda digle na ustanak. Oko 10.000 ljudi, pod rukovodstvom KP i NOO, razoružalo je oko 15.000 italijanskih vojnika i zaplenilo veliku količinu ratne opreme. U toku razoružanja italijanskih garnizona tekao je proces organizovanja ustaničkih snaga, jer na teritoriji Istre tada nije bilo nijedne parti-

zanske jedinice. Za kratko vreme formirano je 15 ustaničkih bataljona, na desetine partizanskih četa i 42 komande mesta, u čijim redovima je bilo ukupno 16.000 — 20.000 boraca. Ove ustaničke jedinice su razoružale italijansku vojsku, razbile sistem fašističke vlasti, oslobodile skoro celu Istru i stvorile uslove da se u oslobođenom Pazinu, 25. septembra, donese istorijska odluka o prisajedinjenju Istre matici Hrvatskoj i Jugoslaviji. Za rukovođenje tako krupnim oslobodilačkim jedinicama 14. septembra formiran je zajednički Štab hrvatsko-slovenačkog partizanskog odreda za Istru, koji je rukovodio oslobodilačkim jedinicama u hrvatskom i slovenačkom delu Istre. Ubrzo, u Štabu 13. divizije u Novom Vinodolskom, u prisustvu političkog komesara Glavnog štaba Hrvatske Vladimira Bakarića, doneta je odluka da se osnuje Operativni štab NOV Hrvatske za Istru (komandant Savo Vukelić, politički komesar Joža Skočilić). Operativni štab je odmah preduzeo reorganizaciju ustaničkih formacija. U Klani je 22. septembra formiran Sušačko-kastavski partizanski odred, u čiji je sastav ušao i italijanski bataljon „Garibaldi“, koji je osnovan neposredno posle kapitulacije Italije na području Sušaka. Odred je imao tri bataljona i oko 800 boraca (Hrvata, Slovenaca i Italijana). Pošto su Nemci držali Pulu Operativni štab je u tom rejonu 24. septembra formirao 1. istarsku brigadu „Vladimir Gortan“ od pristiglog bataljona 13. divizije NOVJ i još tri bataljona. Prema Trstu i Kopru formirana je, istog dana, 2. istarska brigada, koja je imala 4 bataljona, sa oko 2.500 boraca. Drugi bataljon je Tršćanski, formiran od Slovenaca i Italijana koji su pobjegli iz Trsta. U severoistočnom delu Istre, oko Učke, formiran je 1. partizanski odred „Učka“ sa tri bataljona, koji je kontrolisao pravce prema Rijeci. Od ovog odreda je 1. oktobra, pred samu nemačku ofanzivu, formirana 3. istarska brigada. U Pazinu su formirane Tenkovska četa, artiljerijska baterija i Glavna auto-komanda Operativnog štaba za Istru.

Još u toku formiranja, istarske brigade i partizanski odredi stupili su u borbu s ciljem da oslobode još neoslobođene delove Istre. Međutim, tada je počela nemačka okupatorska (Romelova) ofanziva, koja je zatekla istarske jedinice u pregrupisanju i preformiranju. Operativni štab za Istru izvukao je od Pule prema Pazinu i Klani 1. istarsku brigadu, a na tom mestu je krajem septembra osnovao Pulski ili 2. istarski partizanski odred. Za odbranu pravca od Poreča prema Pazinu formiran je Pazinsko-porečki odred, tako da se 2. istarska brigada mogla angažovati prema Trstu. Prema Istri je krenulo oko 50.000 nemačkih vojnika, koji su u sedmodnevnim borbama razbili tek formirane i još nedovoljno iskusne tri istarske brigade, tri partizanska odreda i druge jedinice. Istra je izgubila preko 2.500 boraca.¹¹⁴ Vojna organizacija oslobodilačkih jedinica krajem 1943. počela je iz početka — od samostalnih partizanskih četa i bataljona, koje će se posle razviti u brigade i 43. istarsku diviziju NOVJ.

¹¹⁴ Nikola Anić, *Oružane snage naroda Istre formirane kapitulacijom Italije 1943. godine*. Pazinski memorijal, broj 12, 1982, str. 25.

U *Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju* su se prilikom ka-
pitulacije Italije nalazile jedinice 13. divizije i 1. i 2. primorsko-go-
ranskog odreda. One su, uz pomoć naroda, razoružale glavninu ita-
lijanskog 5. armijskog korpusa, zaplenile njihovo naoružanje i op-
remu i oslobodile celo to područje, osim Karlobaga, Rijeke i Loši-
nja. U jedinice NOV stupilo je oko 10.000 novih boraca. Formira-
ne su 3, 4, 5. i 6. brigada 13. divizije, popunjeni su 1. i 2. primor-
sko-goranski odred, dok je ostatak boraca upućen u jedinice 6, 7.
i 8. divizije NOVJ. Od 4.390 interniraca, većinom Slovenaca, oslo-
bođenih iz logora u Rabu, formirana je Rapska brigada, koja je
uskoro prebačena u Sloveniju.

D rejonu Sušaka, sredinom septembra, od 3. bataljona 1.
brigade 13. divizije i novih boraca, formirana je 3. primorsko-go-
ranska brigada. Imala je četiri bataljona, bateriju haubica i prateću
četu — ukupno oko 2.000 boraca. Odmah posle formiranja stu-
pila je u borbu sa Nemcima oko Sušaka, potom kod Bribira, Del-
nica i Skrada. U isto vreme, u Mrkopolju je formirana 4. primor-
sko-goranska brigada 13. divizije, sa četiri bataljona, ukupno oko
2.000 boraca. Posle borbe kod Ogulina d Drežnice brigada odlazi
za Liku u sastav Operativnog štaba za Liku, zatim u sastav 35.
divizije NOVJ. Peta i 6. primorsko-goranska brigada, formirane
posle kapitulacije Italije, brzo su rasformirane i njihovim ljud-
stvom popunjene ostale jedinice u Gorskom kotaru i Hrvatskom
primorju, a delom i 6. lička divizija NOVJ.

Oslobodjenjem obale i otoka u Hrvatskom primorju i u kva-
rnerskom arhipelagu, zaplenjen je veliki broj plovniha objekata,
pa je u Crikvenici formirana Komanda mornarice za Hrvatsko
primorje i Istru, u čijem su sastavu bili flotila naoružanih čama-
ca, mornarička pešadija, veći broj motornih jedrenjaka i kočara.

Odmah posle kapitulacije Italije četiri brigade 13. divizije
(3, 4, 6. i 14.) očistile su otoke Krk i Cres, razbile četnike u Lo-
šinju, oslobodile Karlobag i potom dočekale nemačku oktobarsku
ofanzivu. Veštim manevrisanjem, zajedno sa 1. i 2. odredom, oču-
vale su se novoformirane primorsko-goranske jedinice i za krat-
ko vreme ponovo oslobodile najveći deo Gorskog kotara i Hr-
vatskog primorja, gde je u novembru stigla iz Slovenije 18. slo-
venačka divizija NOVJ.

U *Dalmaciji* je kapitulacija Italije dala polet NOP-u i pod-
stakla ogroman priliv boraca u NOV. Jedinice 4. operativne zone
Hrvatske, uz pomoć naroda, razoružale su glavninu divizije „Ber-
gamo“, manje delove divizije „Zara“, prištapske delove 18. armij-
skog korpusa i druge delove kopnenih, obalskih i mornaričkih
jedinica. Zaplenjene su veće količine ratnog materijala. Oslobo-
đen je najveći deo Dalmacije sa Splitom i otocima. U to vreme u
Dalmaciju stižu 1. proleterska i 4. krajiška divizija radi pruža-
nja pomoći jedinicama 4. operativne zone.

Ustanak koji je zahvatio Dalmaciju doveo je do formiranja
novih jedinica NOVJ. Do sredine oktobra u Dalmaciji je formi-
rano 9 brigada, od kojih su u septembru i oktobru formirane 19,
20. i 26. divizija, popunjena je i obnovljena 9. divizija, a od te če-
tiri divizije osnovan je 8 korpus NOVJ.

Od kapitulacije Italije do kraja septembra formiran je najveći broj dalmatinskih brigada, ukupno osam, i to:

— u okolini Splita, 12. septembra, od oko 1.000 boraca formirana je Splitska brigada, koja je ušla u sastav 9. divizije kao obnovljena 4. dalmatinska brigada. Nekoliko dana vodila je žestoke borbe sa nemačkim jedinicama koje su pokušavale da se probiju iz Klisa u oslobođeni Split;

— u severnoj Dalmaciji, početkom oktobra, formirana je 6. dalmatinska brigada od 1. grupe severnodalmatinskih bataljona. Prilikom formiranja imala je 4 bataljona sa 1.256 boraca i odmah je stupila u borbu sa nemačkim snagama koje su iz Like prodirale prema Zadru;

— u Karinu, takođe u severnoj Dalmaciji, u drugoj polovini septembra od 2. grupe severnodalmatinskih bataljona formirana je 7. dalmatinska brigada sa četiri bataljona. Odmah je stupila u borbu sa Nemcima i četnicima, da bi se početkom decembra, pod pritiskom neprijatelja, povukla u Liku i ušla u sastav Operativnog štaba za Liku;

— u rejonu Šibenika, 10. septembra, od Šibenskog partizanskog odreda i novih boraca formirana je 8. dalmatinska brigada — Šibenska brigada, koja je imala četiri bataljona i ubrzo 890 boraca. Vodila je borbe oko Šibenika, Trogira, Muća i Drniša sa nemačkim snagama iz 114. i 264. divizije;

— u rejonu Trogira, sredinom septembra, od Trogirskog odreda formirana je 9. dalmatinska brigada — Trogirska brigada; koja je imala 4 bataljona sa oko 780 boraca. Dejstvovala je protiv delova nemačke 114. divizije na pravcu Šibenik — Perkovica Trogiru;

— u području Cetine, 14. septembra, od 1. i 2. bataljona, Triljske grupe bataljona, Cetinskog odreda i Kamešničkog bataljona formirana je 10. dalmatinska brigada — Cetinska brigada, koja je imala četiri bataljona i ubrzo 795 boraca. Vodila je oko Dicma borbe sa delovima nemačke 7. SS „Princ Eugen” divizije;

— na otocima Braču, Hvaru, Visu i Šolti, 21. septembra, formirana je 12. dalmatinska brigada kao 1. otočka brigada, koja je u početku imala tri, a kasnije četiri bataljona sa oko 1.380 boraca. Branila je otoke Hvar, Brač i Šoltu;

— na Korčuli je krajem septembra formirana 13. dalmatinska kao Južnodalmatinska brigada od Južnodalmatinskog odreda i novih boraca sa Korčule, Lastova i Mljeta i poluotoka Pelješca; imala je četiri bataljona i oko 1.350 boraca. Organizovala je odbranu Korčule, Pelješca i Mljeta.¹¹⁵

U oktobru je formirana samo 11. dalmatinska — Biokovska brigada od po jednog bataljona Makarskog, Imotskog i Neretvanskog odreda, ukupno oko 800 boraca. Vodila je žestoke borbe sa nemačkim snagama koje su prodirale u Makarsko primorje, a onda se prebacila na Hvar i Vis.

^{uf} Na srednodalmatinskim otocima bila je u osnivanju 2. otočna brigada, koja nije oformljena. Od tog ljudstva formirani su partizanski odredi na Braču, Hvaru, deo ljudstva upućen je za popunu jedinica na kopno i u Mornaricu NOVJ.

Osim devet brigada koje su formirane od kapitulacije Italije do sredine oktobra, na teritoriji Dalmacije od 9. septembra do kraja decembra 1943. osnovano je 19 novih partizanskih odreda, od čega je obnovljeno pet starih. Pošto su oni bili osnova iz koje su nastale brigade, jedan broj se ugasio, tako da je na kraju 1943. ostalo 13 odreda, koji su pokrivali celu Dalmaciju. Radi lakšeg rukovođenja tolikim brojem odreda, u decembru su formirani štabovi grupa Savernodalmatinskih, Srednjodalmatinskih i kasnije Južnodalmatinskih odreda.

S obzirom na veliki broj raznorodnih jedinica kojima nije neposredno rukovodio Štab 4. operativne zone, odlučeno je da se u srednjoj Dalmaciji formiraju sektori, slično ranije osnovanom Kninskom sektoru koji je imao Kninsku (5. dalmatinsku) brigadu, 1. i 2. grupu savernodalmatinskih bataljona, Kninski i Severnodalmatinski odred. Na teritoriji Šibenika osnovan je Šibenski sektor, pod čijom su komandom bile Šibenska i Trogirska brigada. Sinjski sektor je komandovao 9. divizijom i Splitskom brigadom, a Imotski sektor Cetinskom brigadom, Omiškom grupom bataljona i Imotskim odredom. Obalski sektor je imao obalsku artiljeriju i partizanske jedinice na srednjodalmatinskim otocima i flotilu naoružanih brodova. Obalski sektor počeo je da funkcioniše 19. septembra, kada je formiran štab Obalske komande.¹¹⁵

Početak oktobra došlo je do novih promena u organizaciji komandovanja oslobodilačkim jedinicama u Dalmaciji. Postojeći sektori su rasformirani, a po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ od 7. oktobra na teritoriji Dalmacije formirane su: 19, 20. i 26. dalmatinska divizija NOVJ.

U severnoj Dalmaciji, na teritoriji Bukovice,, u prvoj polovini oktobra formirana je 19. dalmatinska divizija NOVJ od 5, 6. i 7. dalmatinske brigade (komandant Milan Kuprešanin, politički komesar Petar Babić). Pod komandom divizije, osim brigada, bili su Kninski, Severnodalmatinski i Zadarski odred — ukupno 3.599 boraca. Odmah posle formiranja, divizija je vodila borbe sa Nemcima oko Knina i Zadra. Operativno područje divizije bile su severna Dalmacija i južna Lika, a učestvovala je u mostarskoj operaciji i u završnoj ofanzivi 4. armije u oslobođenju Like, Hrvatskog primorja i Istre. Proglašena je udarnom 10. novembra 1944.

Na Dinari, u rejonu Vrdova, 10. oktobra 1943, formirana je 20. dalmatinska divizija NOVJ (komandant Velimir Knežević, politički komesar Živko Živković) od 8. šibenske, 9. trogirske i 10. cetinske brigade, sa preko 3.100 boraca. Njeno operativno područje bilo je srednja Dalmacija, a učestvovala je u kninskoj operaciji, u borbama za oslobođenje Like, južnog dela Korduna, Gorskog kotara, Istre i Slovenačkog primorja, gde je u Trstu dočekala kraj rata. Proglašena je udarnom 25. decembra 1944.

U Podgori je 5. oktobra formiran Štab 26. dalmatinske divizije NOVJ (komandant Niko Martinović, politički komesar Vojin Popović). Njena 11. brigada bila je na Biokovu, 12. na Hvaru i

¹¹⁵ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knj. 1, str. 548. *Zbornik*, tom V, knj. 19, str. 265—267, 307—309.

Braču, a 13. na Korčuli i Pelješcu. Divizija je imala oko 3.800 boraca. Operativno područje su joj bili srednjodalmatinski otoci i Makarsko primorje, a posle je dejstvovala u splitskoj, šibenskoj, kninskoj i mostarskoj operaciji i u završnoj ofenzivi 4. armije u oslobođenju Like, Hrvatskog primorja i Istre. Proglašena je udarnom u novembru 1944.

Istovremeno, nastankom divizija u Dalmaciji ukinut je Štab 4. operativne zone i 7. oktobra 1943, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, formiran Štab 8. korpusa NOVJ (komandant Pavle Ilić, politički komesar Ivica Kukoč). Korpus je komandovao 9, 19, 20. i 26. divizijom, partizanskim odredima i komandama područja, a neko vreme pod njegovom komandom bila je i Mornarica NOVJ. Sredinom oktobra 1944. godine 8. korpus je imao 13.049, a u februaru 1945. godine 45.524 boraca. Operativno područje je bila cela Dalmacija, a bio je angažovan u borbama u Lici i za oslobođenje Širokog Brijega i Mostara. Glavni štab Hrvatske proglasio ga je udarnim 25. decembra 1944.

Na teritoriji Dalmacije je u oktobru 1943. formirana Mornarica NOVJ, a u Divuljama mornarička eskadrila NOVJ, dok su u Splitu u septembru formirani Tenkovski bataljon 4. operativne zone i italijanski bataljon „Garibaldi“.

Od organa i jedinica vojnopozadinske vlasti u Dalmaciji je formirano Cetinsko, Šibensko, Zadarsko, Kninsko, Severnodalmatinsko i Otočko-srednjodalmatinsko vojno područje, sa 23 komande mesta.

I pored toga što su Nemci krupnim snagama napali novoformirane dalmatinske brigade i divizije, nisu ih uspjeli razbiti, dalmatinske jedinice su ponovo zadobile izgubljenu teritoriju, a 26. divizija se povukla na Vis uspostavljajući čvršću neposrednu saradnju sa saveznicima u južnoj Italiji.

U vreme kapitulacije Italije u Lici nije bilo italijanskih jedinica, ali se kapitulacija pozitivno odrazila na jačanje NOP-a, jer je znatan broj novih boraca iz Hrvatskog primorja i Like popunio tada jedinice 6. divizije, dok je jedan broj njenih boraca i rukovodilaca upućen u Istru u novoformirane jedinice.

Po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ 6. lička divizija je 11. novembra 1943. napustila Liku, prebacila se u rejon Bugojna i ušla u sastav 1. proleterskog korpusa. U Lici su ostali novoformirani (24. oktobra) Lički NOP odred i delovi 13. i 19. divizije. Glavni štab Hrvatske je 12. novembra imenovao Operativni štab za Liku i pod njegovu komandu stavio jedinice sa područja Like, zatim 2. i 4. brigadu 13. divizije, 7. brigadu 19. divizije i odred „Plavi Jadran“.

Posle kapitulacije Italije na *Kordun* je iz Istre i Hrvatskog primorja pristigao veći broj boraca koji su popunili 8. kordunašku diviziju. Do formiranja novih jedinica nije došlo, niti je bilo promena u strukturi komandovanja.

Početkom septembra iz istočne Bosne na *Baniju* je stigla 7. banijska divizija i ušla u sastav 4. korpusa NOVJ. U sastav 7. divizije ušle su 1. i 2. brigada Unske operativne grupe, kao 3. i 4. brigada. Zbog toga je naredbom Glavnog štaba NOV i PO Hrvai-

ske od 11. septembra rasformiran Štab Unske operativne grupe, pa je svim oslobodilačkim jedinicama na Baniji rukovodio Štab 7. divizije.

Krajem septembra na *Zumberak* su stigle 4. i 15. slovenačka brigada, koje su jedno vreme dejstvovala sa 13. proleterskom brigadom. Od ove tri brigade obrazovana je Operativna grupa radi odbrane slobodne teritorije Ubrzo su se 4. i 15. brigada vratile u Sloveniju, a 13. proleterska je — po naredbi Vrhovnog štaba — u drugoj polovini novembra ušla u sastav 1. proleterske divizije. Za rukovođenje jedinicama NOV na Žumberku formiran je Štab Žumberačko-posavskog sektora. Iz Slavonije dolazi i omladinska brigada „Joža Vlahović“, pa je 18. oktobra ponovo obrazovana Komanda Žumberačkog područja, a u prvoj polovini novembra i Komanda Pokupsko-turopoljskog vojnog područja. U decembru 1943. iz Slavonije su se preko Moslavine prebacile u Pokuplje jedinice 28. divizije, gde su dejstvovala od 7. do 26. decembra, a zatim se vratile u Moslavinu.

U *Slavoniji*, *Moslavini* i *Hrvatskom zagorju* u ovom periodu nastavljeno je osnivanje novih oslobodilačkih jedinica. Na Moslavačkoj gori, 21. septembra, obrazovana je 2. moslavačka brigada 2. operativne zone Hrvatske. Nastala od boraca iz Moslavačkog odreda, imala je 4 bataljona sa oko 700 boraca, a krajem godine 1.137 boraca. Osam dana kasnije, u Orahovici u Slavoniji formirana je Brodska brigada (25. brigada Hrvatske) od delova Diljskog odreda i 12. slavonske brigade; imala je tri bataljona sa 680 boraca. Kod Pakraca, od pripadnika čehoslovačke narodnosti, 26. oktobra je osnovana brigada „Jan Žižka“. Osnovu brigade činio je i. čehoslovački bataljon, kao i ostali borci 6. slavonskog korpusa. Kod Čazme 12. decembra formirana je brigada „Matija Gubec“, posle toga 2. brigada 32. divizije. Ljudstvo za ovu brigadu dali su Moslavački, Bjelovarski i Zagrebački partizanski odred a imala je 4 bataljona sa oko 650 boraca.

Na području Kalmčkog gorja, od brigada „Matija Gubec“ i „Braća Radić“ 12. decembra 1943. formirana je 1. divizija 2. operativne zone Hrvatske, od januara 1944. godine 32. zagorska divizija NOVJ (komandant Izidor Štok, a komesar Ivan Robić). Na dan formiranja imala je 1.764 borca i bila je pod komandom 2. operativne zone Hrvatske.¹¹⁷ Dejstvovala je u Hrvatskom zagorju, Posavini, Moslavini i Slavoniji.

Nastanak 32. zagorske divizije NOVJ rezultat je napornog rada i delovanja Komunističke partije. Time je dokazano da je NOP na tom prostoru uhvatio dubokog korena, jer je pre formiranja 32. divizije, nedaleko od Zagreba osnovan 13. septembra Zagrebački partizanski odred, blizu Krapine 5. oktobra Zagorski (krapinski) odred, a kod Bjelovara 25. septembra Bjelovarski partizanski odred. Osnovane su komande mesta i Komanda Kalničkog vojnog područja.

¹¹⁷ Severozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 156, 170.

U Slavoniji je u septembru 1943. došlo do nove organizacije komandovanja. Po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, Štab 2. (6.) korpusa reorganizovao je jedinice na taj način što je formirao dve grupe partizanskih odreda u kojima su se nalazile operativne i partizanske jedinice. Od novoformirane 25. brodske brigade, Diljskog, Podravskog i Požeškog odreda obrazovana je Istočna, a od Bilogorskog, Daruvarskog i Posavskog odreda, nešto kasnije i od Čehoslovačke brigade „Jan Žižka” — Zapadna grupa NOP odreda. Posle ovih promena Štab korpusa je usmerio težište jedinica na neprijateljske komunikacije i uporišta radi proširenja slobodne teritorije i mobilizacije za popunu postojećih i formiranje novih jedinica.

U periodu septembar — kraj decembra 1943. došlo je do snažnog poleta NOP-a u svim krajevima Hrvatske. U sastavu NOV i PO Hrvatske krajem decembra 1943. dejstvuju tri korpusa — 4, 6. i 8, deset divizija — 7. banijska, 8. kordunaška, 9. dalmatinska, 12. slavonska, 13. primorsko-goranska, 19, 20. i 26. dalmatinska, 28. slavonska i 32. zagorska (6. lička divizija je upućena u Bosnu i 12. novembra ušla u sastav 1. proleterskog korpusa), ukupno 38 brigada, 33 partizanska odreda, organi vojnopozadinske vlasti, i niz drugih manjih jedinica koje su držale veliku slobodnu teritoriju. Bila je to jedna od najvećih grupacija NOV u tom periodu NOR-a.

Od kapitulacije Italije do kraja 1943. na teritoriji Hrvatske formiran je jedan korpus (8. dalmatinski), četiri nove divizije i 19 brigada, jedna je brigada obnovljena, ali je 5 brigada rasformirano ili prestalo da postoji. U istom tom periodu u Hrvatskoj je formirano 28 NOP odreda (24 odreda su bila 9. septembra), rasformirano je ili ušlo u sastav brigada 19, ostala su 33 NOP odreda. Tada su u svim delovima Hrvatske, na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji, postojali organi i jedinice vojnopozadinske vlasti i partizanski odredi.

MAKEDONIJA

Kapitulacijom fašističke Italije podstaknut je dalji razvoj oslobodilačke borbe u Makedoniji — naročito u njenom zapadnom delu, stvoreni su uslovi za širu mobilizaciju boraca, ubrzan je proces formiranja novih oslobodilačkih jedinica. Nemci su brzo reagovali i uspeali da razoružaju deo italijanskih jedinica. Međutim, jedinice 1. i 2. operativne zone NOV Makedonije razoružale su delove italijanske divizije „Ferara” i zaplenile veće količine oružja, municije i skladišta sa hranom i opremom. Slobodna teritorija u rejonu Struge, Debra, Kičeva i Ohrida povezana je sa oslobođenim gradovima Kičevo i Debar. Glavni štab NOV i PO Makedonije i CK KP Makedonije, radi neposrednijeg rukovođenja oružanom borbom, prebacili su se iz Prespe u Debarce, na planini Karaorman, u rejon sela Crvena Voda. Uspostavljena je radio-veza između Glavnog štaba Makedonije i Vrhovnog štaba NOV i POJ.

МНО
Бр. 111/1943
Бр. 111/1943
Бр. 111/1943

Н А Р Е Д Б А Бр 20

ГЛАВНОГ ШТАБА НОВ И ПО ВОЈВОДИНЕ ЗА 14 НОВЕМБАР 1943 ГОДИНЕ

I

По указаној раужбеној потреби при Главном штабу НОВ и ПО Војводине формира се диверзантски ударни баталјон са следећим задацима:

1.- Да на целој оперативној територији Главног штаба НОВ и ПО Војводине (Срем, Банат, Јужна, Бачина) организује и врши диверзантске акције, тј русење мостова и тунела на железничким пругама и путевима, изгорење пута и путева, минирање тенкова, возова и осталих возила, минирање бродова, мостова и моторних чамаца на речима, русење магистала и осталих војних објеката, кидање телеграфско-телефонских саобраћајних теза итд.

2.- Да одржава диверзантске курсеве за добијање довољног броја способних и одабраних бораца диверзантског, обзиром на задатке и формацију баталјона.

3.- Да формира потребан број чета, тако да на сваком одређеном оперативном сектору буде по једна диверзантска чета, која ће се постојати из једне или више диверзантских група.

4.- Баталјон ће бити под непосредном командом Главног штаба НОВ и ПО Војводине, од кога ће добијати директиве, задатке и упутства за рад, а са штабом и са Срећом координираће акције, тако да измаже у суопрет њиховим потребама, а ови ма и сугестијама, а ови да диверзантским јединицама дају потребно обезбеђење при вршењу сваке акције, као и помоћ у погледу снабдевања и покривања.

5.- За командиранта диверзантског ударног баталјона поставља се друг Јовко Ковачевић, досадашњи инструктор диверзаната овога штаба, а са политичког комесара истог баталјона поставља се друг (Јован) Јовановић, досадашњи политички комесар I баталјона II Сремског одреда.

6.- Командант баталјона приступиће одмах формирању баталјона и појности предлог за постављање командири, са којима ће после одредити вође диверзантских група.

7.- Штаб баталјона одговоран је свом штабу за правилан рад баталјона и уопште извођење диверзантских акција на целој територији Војводине, у ком циљу има директне највећу активност, иницијативу и енергију, и као би диверзантски баталјон потпуно стоји значајну улогу а штаб баталјона одређено посматрање које му се поклања.

8.- За сва недостатке и потребе обраћаће се благовремено свом штабу са својим предлозима и плановима.

Напомена: Штаб овог одреда треба и даље у свом саставу да имају по неколико иницијативних диверзаната, да се не би за сваке потребе обраћаи дотичним диверзантским четама.

Смрт фашизму - слобода народу.

Политички комесар,

Сретен Јовановић

Начелник штаба,
генерал, *Александар Јовановић*

Командант,

Јован Јовановић

Naredba Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine o formiranju Diverzantskog udarnog bataljona.

Posle kapitulacije Italije, u zapadnoj Makedoniji dolazi do formiranja novih jedinica. U septembru i oktobru tamo su dejstvovalе sledeće partizanske jedinice: bataljon „Mirče Acev“ (formiran u avgustu), Kičevski i Mavrovski odred (koji su do kraja septembra prerasli u bataljone), bataljon „Kopački“ (nastao od odreda „Kopački“ polovinom septembra), Debarski omladinski bataljon (formiran 6. oktobra), kao i odredi „Slavej“ i „Malesija“, koji su poznati i kao bataljoni, i odredi „Drimkol“.¹¹⁸ Pored ovih jedinica, na teritoriji zapadne Makedonije dejstvovali su 1. i 2. kosovsko-metohijski bataljon, formirani u to vreme od političkih zatvorenika sa Kosova koji su bili u italijanskim zatvorima u Albaniji. Osim ovih bataljona i odreda, dejstvovali su jedna baterija topova (3 topa 47 mm), jedna baterija minobacača (8) i četiri voda sa po dva teška mitraljeza.

Na prostoru Prespa-Bitolj dejstvovali su Bitoljski odred „Goce Delčev“ i Prespansko-ohridski odred „Damjan Gruev“, od kojih je 11. novembra formiran bataljon „Stevan Naumov“.¹¹⁹

Za izvršenje pojedinih borbenih zadataka obrazovale bi se grupe bataljona. Tako je krajem septembra od bataljona „Mirče Acev“, 2. kosovsko-metohijskog i 2. kičevskog bataljona obrazovana Grupa bataljona sa zadatkom da se prebaci na teritoriju Kruševa, Broda i Azota, gde se oslobodilački pokret slabije razvijao, i poveže s jedinicama 3. operativne zone.

Ovim jedinicama u zapadnoj Makedoniji, prema situaciji, komandovali su štabovi 1. i 2. operativne zone ili neposredno Glavni štab Makedonije. U oktobru i novembru pod neposrednom komandom Glavnog štaba bile su dve grupe bataljona: 1. grupa — bataljon „Mirče Acev“, 1. bataljon 1. zone i jedna četa teških oruđa; 2. grupa — 1. i 2. kosovsko-metohijski bataljon sa jednom četom teških oruđa, Debarski omladinski bataljon i baterija topova 47 mm. Ostale jedinice bile su pod komandom štabova operativnih zona.

Uspesi oslobodilačkog pokreta u Makedoniji, stanje u Jugoslaviji i uopšte situacija u svetu bile su realne pretpostavke da se makedonski narod oslobodi od okupatora i izvojuje nacionalnu slobodu. Glavni štab NOV i PO Makedonije je u selu Crvena Voda prvih dana oktobra objavio „Manifest“ makedonskom narodu, koji je imao veliko značenje i za dalji razvoj oslobodilačkih jedinica.¹²⁰

Po naređenju Glavnog štaba Makedonije, Štab 3. operativne zone je 24. septembra, od Tikveškog odreda „Dobri Daskalov“, Đevdelijskog „Sava Mihailov“ i dela Bitoljskog odreda „Goce Delčev“, iste zone, formirao 1. bataljon 3. operativne zone „Strašo Pindžur“. Odlukom Glavnog štaba od 30. oktobra, na Kajmakčalanu (kod sela Žegari), od 80 rudara iz Dudice, jednog dela bata-

¹¹⁸ *Istorija makedonskog naroda*, knj. 3, str. 330.

¹¹⁹ *Isto*, str. 330.

¹²⁰ Manifest su potpisali komandant Glavnog štaba Mihailo Apostolski, komesar Cvetko Uzunovski i članovi: Strahil Gigov, Metodije Cento, Hamdi Dema, Venko Markovski, Petar Pizure, Ivan Tanev, Nikola Minčev, Jelisije Popovski i Kuzman Josifovski. *Istorija makedonskog naroda*, knj. 3, str. 348.

Ijona „Strašo Pindžur“ i partizanske čete „Garibaldi“, formiran je 2. bataljon 3. operativne zone.

Na teritoriji 5. operativne zone (područje Skopija, Kumanova, Krive Palanke) Kumanovski partizanski odred, posle više uspehli akcija, 10. oktobra je preimenovan u Skopsko-kumanovski odred. U njegov sastav ušao je i deo boraca Šarplaninskog partizanskog odreda koji su se posle kapitulacije Italije prebacili na Skopsku Crnu goru. Radi koordinacije dejstava Skopsko-kumanovskog odreda, 1. bataljona 2. južnomoravskog odreda i Kosovskog partizanskog bataljona, 20. novembra na području Kumanova i Vranja formiran je zajednički Operativni štab. U zajedničkim dejstvima na železničkoj pruzi Niš — Skoplje i prilikom prodora ka Skopskoj Crnoj gori, Skopsko-kumanovski odred je ojačao, pa je 1. decembra prerastao u 1. kumanovski¹ bataljon „Jordan Nikolov“.

Kapitulacijom Italije i stvaranjem slobodne teritorije u zapadnoj Makedoniji, istovremeno su organizovani NOO-i i stvorena vojnopozadimska organizacija sa tri komande mesta — u Debru, Kičevu i Debarcima (selo Izdeglavlje), sa komandama na železničkim stanicama, nizom magazina i radionica. Komandama mesta bile su potčinjane i seoske straže i čete, koje su formirane radi održavanja reda i bezbednosti na slobodnoj teritoriji.

Jačanjem jedinica i stvaranjem nekoliko žarišta oružane borbe u Makedoniji, a u skladu sa odlukama CK KP Makedonije u Oteševu 2. avgusta, Glavni štab NOV i PO Makedonije pristupa reorganizaciji oružanih formacija i 11. novembra 1943. formira 1. makedonsko-kosovsku udarnu brigadu.¹²¹ Brigada je nastala od četiri bataljona — dva makedonska: „Mirče Acev“ i Kičevski i dva kosovsko-metohijska: „Ramiz Sadiku“ i „Boris Vukmirović“ — i Prateće čete Glavnog štaba Makedonije, ukupno 800 boraca. U toku novembra odbila je više neprijateljskih napada na oslobođenu teritoriju i deo snaga prebacila na bugarsku okupacionu zonu radi dejstva na komunikaciji Bitolj—Ohrid i Bitolj—Kičevo.

Početak decembra Nemci su sa albanskim kontrarevolucionarnim snagama napali na slobodnu teritoriju u Debarcima, gde su se nalazili CK KP i GŠ Makedonije i 1. makedonsko-kosovska brigada. Posle teških borbi koje je brigada vodila kod Mramorka i Botuna, prema ranijem planu, CK KP i GŠ Makedonije sa brigadom prebacili su se preko albanske granice na grčku teritoriju, gde im se u toku pokreta priključio i bataljon „Stevan Naumov“, i 18. decembra stigli su u selo Fuštani u Meglenu. TJ Fuštanima je 20. decembra formirana 2. makedonska NOU brigada od 1. i 2. bataljona 3. operativne zone i bataljona „Hristo Botev“ — ukupno 480 boraca.¹²²

¹²¹ Naredbom Vrhovnog komandanta od 2. novembra 1951. godine 1. makedonsko-kosovska brigada proglašena je za 15. proletersku brigadu.

¹²² Ovaj bataljon je formiran 18. decembra od bugarskih vojnika iz pograničnih garnizona u selu Konjskom; on je zajedno sa svojim komandantom Dičom Petrovim, posle dugog političkog rada Partije, noću između 14. i 15. novembra, prešao na stranu NOVJ. U taj bataljon bili su uključeni i vojni zarobljenici u ranijim borbama. Bataljon je prilikom formiranja imao oko 80 vojnika. *Istorija makedonskog naroda*, knj. 3, str. 354.

Glavni štab Makedonije je 23. decembra preformirao snage u rejonu Fuštana tako što je u 1. i 2. brigadi ostavio po tri bataljona. Iz 1. brigade izdvojio je bataljon „Mirče Acev“ i predao ga 2. brigadi, a od bataljona „Stevan Naumov“ i „Hristo Botev“ (koji je izišao iz sastava 2. brigade) formirao je samostalnu Grupu bataljona i stavio je pod svoju komandu.¹²³

Formiranjem 1. makedonsko-kosovske i 2. makedonske udarne brigade i učvršćenjem ostalih jedinica, učinjen je značajan prelom u razvitku oružane borbe u Makedoniji. Stvoreni su potrebni preduslovi za osnivanje novih jedinica i prenošenja dejstva u dolinu Vardara, na komunikaciju Skoplje—Solun, gde su se nalazile jake bugarske okupacione snage. Pored toga, u većem delu zapadne Makedonije formirani su organi narodne vlasti i vojnopoza-dinski organi, koji su svojim radom znatno doprineli daljoj mobilizaciji makedonskog naroda i snabdevanju NOV i PO Makedonije.

U to vreme saveznička vrhovna komanda iz Kaira, u saglasnosti sa Vrhovnim štabom NOV i POJ, poslala je vojnu misiju u Glavni štab Makedonije, sa majorom Đorđom Kvajnom na čelu, koja je imala istu funkciju kao i slične savezničke misije u ostalim komandama i štabovima NOVJ.¹²⁴

Tako su od 9. septembra do 31. decembra 1943. u Makedoniji formirani dve narodnooslobodilačke brigade, 8 samostalnih partizanskih bataljona i 2 NOP odreda. Devetog septembra bilo je 11 NOP odreda, 10 je rasformirano ili preformirano u samostalne partizanske bataljone, ostala su 3. Najznačajnije u razvoju oslobodilačkih jedinica u ovom periodu u Makedoniji bila je pojava prvih velikih operativnih jedinica, koje su predstavljale bitan faktor u izgradnji krupnih vojnih formacija i u ovom delu Jugoslavije.

SLOVENIJA

Shodno naređenju Vrhovnog štaba, Glavni štab NOV i PO Slovenije sa 14. i 15. divizijom, Zapadnodolenjskim, Istočnodolenjskim i Notranjskim partizanskim odredom od 9. do 12. septembra razoružao je najveći deo italijanskog 11. armijskog korpusa (tri divizije) i oslobodio gotovo celu teritoriju Slovenije južno od reke Save osim Ljubljane i nekoliko garnizona duž pruge Ljubljana—Trst. Istovremeno je uništena ili razbijena glavnina belogardejskih snaga, od čijih se ostataka obrazovalo slovenačko domobranstvo pod zaštitom Nemaca.

Kapitulacija Italije bila je znak za opšti narodni ustanak i u Slovenačkom primorju. Formirane su nove ustaničke čete i bataljoni (oko tridesetak bataljona)¹²⁵ koji su sa Primorskim partizanskim odredom i uz pomoć stanovništva razbili okupacionu vlast, razoružali glavninu 23. i 24. italijanskog korpusa (tri divizije) i oslobodili Slovenačko primorje, osim Trsta i Gorice. Od zap-

¹²³ Isto, str. 354.

¹²⁴ Isto, str. 349—350.

¹²⁵ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 515.

lanjene italijanske borbene tehnike naoružala se masa dobrovoljaca, koja je zajedno sa novoformiranim jedinicama obrazovala tzv. Gorički front radi sprečavanja prodora Nemaca u Vipavsku dolinu i na Kras.

Do polovine septembra veliki broj dobrovoljaca uključio se u jedinice NOV. Glavni štab i Izvršni odbor Osvobodilne fronte 11. septembra izdali su proglas o opštoj mobilizaciji muškaraca između 17. i 45. godina starosti. Znatno su brojno pojačane postojeće i formirane nove brigade. Tako su sve brigade 14. i 15. divizije imale po 1.500 a neke i 1.600 boraca. U Dolenjskoj i Notranjskoj formirano je šest brigada i četiri partizanska odreda, 14. septembra osnovana je 18. divizija, a 3. oktobra 7. korpus u čiji su sastav ušle 14. 15. i 18. divizija NOVJ.

Desetog septembra, kod Dolenjskih Toplica, osnovana je 8. slovenačka brigada „Fran Levstik“ (od Zaštitnog bataljona Glavnog štaba Slovenije i novih boraca), sa tri bataljona i 1.400 boraca. Sutradan je u selu Golo blizu Ljubljane formirana 10. slovenačka (ljubljska) brigada, od Ljubljana i 2. bataljona 2. slovenačke brigade. Jezgro 9. slovenačke brigade formirane blizu Kočevja 14. septembra bilo je iz Zapadnodolenjskog partizanskog odreda i od novih boraca. Od te tri slovenačke brigade u Zdenskoj Vasi, u Dolenjskoj, 14. septembra osnovana je 18. slovenačka divizija NOVJ sa oko 3.350 boraca (komandant Rade Pehaček, politički komesar Janez Hribar). Njeno operativno područje je obuhvatalo Notranjsku, Dolenjsku, Suhu, i Belu krajinu, neko vreme dejstvovala je u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju pod Glavnim štabom Slovenije, a od 3. oktobra pod komandom 7. korpusa NOVJ.

U vreme i neposredno posle kapitulacije Italije u septembru i oktobru, u Slovenačkom primorju je formirano 11 brigada i 9 NOP odreda. Na Mašunu, 17. septembra, osnovana je 11. brigada, poznata kao „Snežnička“ ili „Brkinska“ brigada (rasformirana 17. oktobra 1943), jer je nastala od ljudstva sa područja Snežnika, Brkina. Brigada je ušla u sastav 14. divizije, kao i 13. slovenačka brigada „Mirko Bračić“, formirana 23. septembra u Loškoj dolini, tako da se do početka oktobra zvala Loška brigada. Istog dana u diviziju se uključila Rapska brigada slovenačkih interniraca, formirana 12. septembra na otoku Rabu; prebacila se u Bakar i onda na Mašun, gde je 21. septembra reorganizovana u 16. slovenačku (Rapsku) brigadu. Krajem septembra ušla je u sastav 18. divizije i 3. oktobra rasformirana. U sastavu Rapske brigade bio je bataljon formiran 9. septembra 1943. od Jevreja koji su oslobođeni iz italijanskog koncentracionog logora na Rabu. Bataljon je imao 600 boraca. Prebačen je 13. septembra u sastav 13. divizije kao posadni bataljon, a onda na Baniju u sastav 7. divizije. Rasformiran je krajem septembra, a ljudstvo raspoređeno po jedinicama 7. divizije. Krajem septembra u 14. diviziju ušla je i 17. slovenačka brigada (Istarska brigada), formirana u selu Dekani kod Kopra od boraca Slovenačko-hrvatskog istarskog odreda, ali je rasformirana 17. oktobra 1943. U drugoj polovini septembra, zapadno od Trsta, osnovana je 16. slovenačka (Tržačka) brigada (brigada

„Triestina d'Assalto“) i ušla u sastav 14. divizije. U blizini Gorice, 23. septembra formirana je Gorička brigada od delova Severnoprimorskog i Južnoprimorskog partizanskog odreda, ali je rasformirana 3. novembra 1943. U Slovenačkom primorju, krajem septembra i u oktobru 1943, formirane su nove narodnooslobodilačke brigade. Na Krasu, kod mesta Komena, 25. septembra osnovana je 19. slovenačka brigada „Srečko Kosovel“ (Kraška brigada) od novih boraca sa Krasa i 1. kraškog bataljona. Imala je tri bataljona i oko 1.100 boraca. Sutradan, kod sela Cerkno, formirana je 16. slovenačka brigada „Janko Premrl Vojko“ od Idrijskog NOP odreda i ljudstva iz Idrije i Cerkna; imala je tri bataljona sa oko 500 boraca. Na Goriškim brdima, blizu Gorice, 28. septembra osnovana je 17. slovenačka brigada „Simon Gregorčič“, koja se pri formiranju zvala Soška ili 1. soška brigada. Nastala je od boraca Zapadnoprimorskog NOP odreda i ljudstva sa područja Goriških brda, ukupno 4 bataljona sa oko 1.100 boraca. Prvog oktobra 1943, kod Kobarida, formirana je 18. slovenačka bazoviška brigada, koja se pri formiranju zvala 2. soška brigada. Formirali su je borci sa teritorije „Kobaridske republike“, 1. bataljona 17. slovenačke brigade i bataljona „Andrej Manfreda“. Imala je 5 bataljona sa oko 1.000 boraca. Od jedinica Tolminskog vojnog područja, 6. oktobra u selu Rut kod Tolmina, formirana je Tolminska brigada, ali je već 25. oktobra rasformirana. Poslednja brigada koja je osnovana u Slovenačkom primorju u vreme kapitulacije Italije bila je 20. slovenačka brigada, koja se pri formiranju zvala 3. soška brigada. Nastala je 21. oktobra od bataljona 17. slovenačke brigade i ljudstva iz Briško-beneškog NOP odreda. Imala je dva bataljona sa oko 250 boraca. Rasformirana je 11. novembra 1943. godine.

U drugoj polovini septembra 15. divizija je dobila nove brigade: u Mokronogu je 24. septembra formirana 12. slovenačka (Štajerska) brigada, a u Novom Mestu — 14. slovenačka brigada — železničarska, nastala od mobilisanih železničara koji su radili na železničkoj pruzi Grosuplje—Novo Mesto—Metlika. To je prva specijalizovana brigada, koja je imala prvenstveni zadatak da ruši železničke pruge u Dolenjskoj, ali i druge zadatke. Najzad, 28. septembra, u Metliki je formirana 15. slovenačka (belokranjska) brigada, koja je ušla u 15. diviziju.

Nove jedinice i sve razvijeniji oblici oružane borbe tražili su da se formiraju nove komande za teritoriju Slovenačkog primorja i u Dolenjskoj i u Notranjskoj. Glavni štab je ocenio da postojeći Štab Primorske operativne zone nije u mogućnosti da uspešno objedini sve snage, pa je 18. septembra oformio Operativni štab za zapadnu Sloveniju (komandant Lado Ambrožič, politički komesar Dušan Kveder).

Pošto su u Notranjskoj i Dolenjskoj bile tri divizije — 14, 15. i 18, koje su imale brigade i u Slovenačkom primorju, odlučeno je da se 3. oktobra oformi štab 7. slovenačkog korpusa NOVJ (komandant Rajko Tanasković, politički komesar Jože Brilej Bolko). Korpus je imao pod svojom komandom i partizanske odrede u Dolenjskoj i Notranjskoj. Ukupno oko 11.500 ljudi. Operativno područje korpusa obuhvatalo je teritoriju Notranjske do komuni-

kacije Ljubljana — Trst, Dolenjska, Bela krajina i slovenački deo Istre.

Početkom oktobra u Slovenačkom primorju došlo je do promena u organizaciji komandovanja iako je bila u toku nemačka oktobarska ofanziva, poznata kao Romelova ofanziva. Po narednji Glavnog štaba Slovenije, od svih brigada u Slovenačkom primorju i zapadnoj Sloveniji osnovane su tri nove divizije — Triglavska, Goriška i Tržačka. Istovremeno je prestao da funkcioniše Štab Primorske operativne zone. Ukinut je 22. oktobra i Operativni štab za zapadnu Sloveniju, a formiran je Štab 3. alpske operativne zone, koji su činili članovi ranijeg Operativnog štaba za zapadnu Sloveniju (komandant Lado Ambrožič i politički komesar Dušan Kveder).

Naredbom Operativnog štaba za zapadnu Sloveniju 6. oktobra 1943. formirana je Goriška divizija, koja je ubrzo preimenovana u 27. diviziju (Gorišku), krajem decembra u 32. da bi januara 1944. dobila naziv 30. divizija NOVJ (komandant Albert Jakopič, politički komesar Rudi Mahnič Brkine). Prilikom formiranja Gorišku diviziju su činile: 1. (17.) slovenačka (Soška), 2. (18.) slovenačka (Soška) i 3. (20.) slovenačka (Soška) brigada. Od samostalnih jedinica divizija je imala artiljerijski divizion, inženjerijski bataljon, bataljon za vezu i udarnu četvu. Njeno operativno područje bilo je zapadno i severno od železničke pruge Gorica—Sv. Lucija—Podbrdo.

Istom naredbom 6. oktobra 1943. formirana je Triglavska divizija NOVJ, ubrzo preimenovana u 26. diviziju (Triglavsku), a krajem decembra u 31. diviziju NOVJ (komandant Dušan Švara, politički komesar Ciril Keržič). U svom sastavu imala je 7. brigadu „France Prešerni“, 16. brigadu „Janko Premrl Vojko“ i Tolminsku brigadu, a od samostalnih jedinica artiljerijski divizion, inženjerijski bataljon za vezu i udarnu četvu. Zajedno sa 30. divizijom, bila je pod komandom 3. alpske operativne zone. a od decembra u sastavu 9. slovenačkog korpusa NOVJ. Operativno područje Triglavске divizije obuhvatalo je Gorenjsku i Polhograjske Dolomite, Idrijsku, Bukovišku i šentvidšku planotu.

Šestog oktobra 1943. naređeno je, takođe, na teritoriji Krasa i oko Trsta da se formira Tržačka divizija (komandant Robert Borštnar Rade, komesar Darko Marušić Blaž) u čiji sastav su ušle 3. slovenačka brigada „Ivan Gradnik“, 19. slovenačka brigada „Srečko Kosovel“ i Italijanska tržačka brigada (brigada „Triestina d' Assalto“), sa oko 1.500 boraca, Međutim, usled dejstva neprijatelja Tržačka divizija nije se mogla potpuno oblikovati i prestala je da postoji krajem oktobra 1943, a njene brigade su ušle u sastav Goriške i Triglavске divizije ili su preformirane.¹²⁶

U vreme kapitulacije Italije do kraja 1943. u Sloveniji je formirano 16 NOP odreda. Zbog velikih organizacijskih promena prestalo je da postoji 11 odreda (4 odreda su bila 9. septembra), tako da je na kraju godine ostalo 9 NOP odreda.

Osim pomanutih brigada i divizija i NOP odreda, u zapadnoj Sloveniji i Slovenačkom primorju istovremeno je formirano više

¹²⁶ Isto, str. 606—607.

samostalnih partizanskih bataljona od Slovenaca i Italijana ili od samih Italijana koji su pristupili NOVJ, ili od interniraca koji su se tu zatekli ili bežeći iz Italije tu stigli, kao što ih je bilo i u drugim jedinicama NOV i PO Slovenije. U okolini Tolmina formiran je bataljon „Simon Kos“, iz kojeg su se početkom oktobra razvila tri bataljona. U gornjem Posočju i u Beneškoj Sloveniji formirano je nekoliko partizanskih četa, od kojih je sredinom septembra osnovan bataljon „Andrej Manfreda“. U Vipavskoj dolini od interniraca formiran je bataljon slovenačkih interniraca i bataljon crnogorskih interniraca.

Oko Trsta i Tržiča formiraju se prve italijanske partizanske jedinice. Od italijanskih i slovenačkih radnika iz Trsta i Milja formirana je Tržačka brigada, koja je bila u 14. pa u Tržačkoj diviziji. Od italijanskih boraca koji su se prikupili na desnoj obali Soče, u Goričkim brdima, Beneškoj Sloveniji i Furlaniji formirano je više jedinica. Sredinom septembra u Brdima kod Gorice formiran je bataljon „Garibaldi“, u Grmušnici bataljon „Friuli“, a posle toga u zapadnom delu Beneške Slovenije formirani su bataljon „Pisacane“, bataljon „Mazzini“ i bataljon „Matteotti“. Od bataljona „Garibaldi“, „Pisacane“ i „Friuli“ formirana je 7. oktobra brigada „Garibaldi Friuli“, koja je ubrzo razbijena.

Tako su se u Slovenačkom primorju i zapadnoj Sloveniji posle kapitulacije Italije našle krupne snage koje su, posle nemačke oktobarske ofanzive, ponovo prešle u napad i do kraja oktobra povratile veliki deo Slovenačkog primorja. Krajem oktobra i u novembru Nemci su preduzeli nekoliko ofanzivnih akcija protiv Triglavске i Goriške divizije, prinudivši ih na privremeno povlačenje sa oslobođenih područja, koja su ponovo oslobođena do kraja decembra 1943. Tada je odlukom Vrhovnog štaba (22. decembra) reorganizovan Štab 3. alpske operativne zone i od njega formiran Štab 9. korpusa NOVJ (komandant Lado Ambrožič, politički komesar Janez Hribar Tone), u koji su ušle Triglavska kao 31. i Goriška kao 32. divizija, kao i partizanski odredi Slovenačkog primorja, Beneške Slovenije, zapadne Gorenjske i zapadne Koruške i Rezije kuda se prostiralo operativno područje 9. korpusa.

Uspesi slovenačkih jedinica posle kapitulacije Italije pozitivno su se odrazili na razvoj oružane borbe u nemačkoj okupacionoj zoni Slovenije. Povratkom 6. brigade „Slavko Šlander“ u Štajersku, pojačana je aktivnost partizanskih grupa u toj pokrajini, a početkom novembra obnovljen je i Pohorski partizanski odred. U Koruškoj je bila samo jedna četa, koja je u septembru prerasla u bataljon. Da bi ojačao NOP i u zapadnoj Koruškoj, sredinom oktobra formiran je Štab Zapadnokoruškog partizanskog odreda. Ovim su oživele akcije jedinica 4. operativne zone Slovenije.

Po naređenju Glavnog štaba Slovenije od 13. septembra, formirano je prvih šest komandi područja: Belokranjsko, Novornesno, Kočevsko, Ribniško-velikolaško, Grosupeljsko-stiško i Cerkniško, sa komandama mesta, u skladu sa naređenjem Vrhovnog štaba od septembra 1942. i drugim naređenjima od početka 1943. godine.

Međutim, kako je oslobođena teritorija bila podeljena na pet političko-administrativnih okruga, Glavni štab je naređenjem od 6. oktobra regulisao da se izvrši reorganizacija komandi područja, tako što su od šest formirane tri komande područja: Novomesno, Ribniško i Dolenjsko područje, sa 13 komandi mesta. U isto vreme je Komanda 3. alpske operativne zone formirala Idrijsko i Tolminsko vojno područje, prve organe vojnopozadinske vlasti u tom delu Slovenije.

Kapitulacijom Italije nastupio je najburniji period u stvaranju oslobodilačkih jedinica u Sloveniji. Samo u vremenu od kapitulacije Italije do kraja 1943. formirano je ukupno 16 NOP odreda, 17 brigada, četiri divizije (jedna je rasformirana) i 2 štaba korpusa, tako da je na kraju 1943. godine NOV Slovenije imala dva korpusa — 7. i 9, sa pet divizija — 14, 15, 18, 30. i 31, i ukupno 17 brigada, devet NOP odreda i nekoliko samostalnih bataljona.¹²⁷ U operativnim i pozadinskim jedinicama i ustanovama bilo je oko 25.000 boraca. Cela Slovenija bila je podeljena na tri operativna područja: 7. korpus za Dolenjsku, Notranjsku i slovenački deo Istre; 9. korpus za Slovenačko primorje sa Trstom, Benešku Sloveniju, Režiju, zapadnu Gorenjsku i zapadnu Korušku; 4. operativna zona (čiji je štab obnovljen 18. septembra) za Štajersku, istočnu Korušku i istočni deo Gorenjske.

SRBIJA

U vreme poleta NOB-a u Srbiji, Vrhovni komandant Tito 28. avgusta 1943. naređuje Glavnom štabu NOV i PO Srbije da od postojećih partizanskih odreda i samostalnih udarnih bataljona počne da formira brigade a posle i divizije; divizije treba da se sastoje od tri brigade, a brigada od 4—5 bataljona i da se brojno stanje brigada kreće od 800 do 2.000 ljudi; da treba pristupiti mobilizaciji na dobrovoljnoj bazi i izbegavati frontalne borbe odbrambenog karaktera, dejstva uglavnom usmeriti na komunikacije i manje neprijateljske garnizone radi dobijanja naoružanja i municije, posebno treba čistiti teritoriju od kvislinških oružanih formacija Nedića i Draže Mihailovića.¹²⁸

Zahvaljujući uspesima NOV i POJ i povoljnom razvoju međunarodnih događaja, narodnooslobodilačka borba u Srbiji u jesen 1943. osetno se pojačala. U skladu sa direktivom Vrhovnog komandanta, Glavni štab NOV i PO Srbije krajem septembra izdao je naredbu o formiranju brigada, s tim da se i dalje zadrže stari i nastavi formiranje novih partizanskih odreda. Prva brigada bila je 1. šumadijska brigada, formirana 5. oktobra 1943. na planini

¹²⁷ U Sloveniji je do kapitulacije Italije bilo u sastavu 14. i 15. divizije sedam brigada. Od 9. septembra do 31. decembra 1943. formirano je ukupno 17 brigada, od čega je rasformirano 7. ostalo je 10 i onih 7 iz prethodnog perioda, što je ukupno 17 brigada. U ovom periodu formirane su četiri divizije od čega je jedna — Tržačka divizija rasformirana, tako da je ukupno ostalo pet divizija.

¹²⁸ *Zbornik*, tom II, knj. 10, str. 238—240.

Rudniku od 1. bataljona NOV Srbije (1. šumadijski) i Kosmajskog bataljona, a krajem oktobra u njen sastav ušao je i 2. bataljon Kosmajskog partizanskog odreda, tako da je početkom novembra imala 3 bataljona i oko 700 boraca. Dejstvovala je pod neposrednom komandom Glavnog štaba Srbije. Polovinom novembra brigada je krenula prema Bosni, gde je trebalo da se spoji sa tamošnjim snagama — 2. i 3. divizijom, popuni oružjem, a zatim vrati u Srbiju. Njenim odlaskom na teritoriji zapadne Srbije i Šumadije ostali su 1. šumadijski i Kosmajski odred i grupe boraca čačanskog odreda.

Na jugu Srbije, Toplica i Jablanica su bile najjače žarište ustanka. Na levoj obali Južne Morave, od Velikog i Malog Jastrepcu na severu do planine Kukavice na jugu, dejstvovao je 1. južnomoravski odred, a u kruševačkom okrugu Rasinski partizanski odred. Na desnoj obali Južne Morave i dalje je dejstvovao 2. južnomoravski partizanski odred.

U selu Obraždi (Jablanica), 11. oktobra, formirana je 1. južnomoravska brigada od 1. južnomoravskog partizanskog odreda. Imala je dva udarna i jedan omladinski bataljon — ukupno 570 boraca. Posle uspešnih borbi koje je vodila na jugu Srbije, po naređenju Vrhovnog štaba brigada je 22. novembra preko Šumadije krenula za Bosnu, prešla Drinu kod Starog Broda i ušla u sastav 5. krajiške divizije.

Krajem novembra u selu Bucima (Rasina) formirana je 2. južnomoravska (4. srpska) brigada od udarnog bataljona Rasinskog odreda, Jablaničkog bataljona 1. južnomoravskog i Omladinskog bataljona 2. južnomoravskog odreda — ukupno oko 350 boraca. Bila je pod neposrednom komandom Glavnog štaba Srbije.

Dok je 1. južnomoravska brigada napuštala teritoriju južne Srbije, 2. južnomoravska brigada i 1. južnomoravski odred uspešno su branili slobodnu teritoriju Puste reke od četnika, a 2. južnomoravski odred u borbama protiv bugarskih okupacionih i četničkih snaga na teritoriji između Južne Morave, Nišave, jugoslovensko-bugarske granice i Pčinje narastao je od 3 na 5 bataljona. Na teritoriji južne Srbije od ljudstva sa Kosova formirana su tada dva kosovska bataljona. Krajem novembra u južnu Srbiju stigla je britanska vojna misija.

Na planini Jastrepku 21. novembra ponovo je formiran Jastrebački partizanski odred, pod nazivom „Nikodije Stojanović“. Da bi se objedinila dejstva 2. južnomoravske brigade i 1. južnomoravskog odreda, 8. decembra formiran je zajednički Operativni štab. Na jugu Srbije formiraju se i prvi organi vojnopozadinske vlasti. Tako je 18. novembra formirana Komanda Vojnog područja Leskovac.

U ovom periodu su ojačale i partizanske snage u istočnoj Srbiji. Pored Požarevačkog odreda i Timočkog bataljona, 18. novembra nastao je Ozrenski (Niški) bataljon, jačine 117 ljudi, koji se krajem decembra spaja sa Zaječarskim odredom. Usled priliva novih boraca, 8. oktobra u okolini Zaječara osnovan je Zaječarski partizanski odred „Milenko Brković — Crni“, dva bataljona sa oko 230 boraca. Ovaj odred je po bataljonima dejstvovao u timočkom

i zaječarskom srezu i u Negotinskoj krajini. Obnovljene su mnogo partijske organizacije i oživeo rad NOO-a i drugih političkih organizacija, što će se pozitivno odraziti na priliv novih boraca, popunu postojećih i formiranje novih oslobodilačkih jedinica.

Krajem oktobra 1943, u duhu ideje Vrhovnog štaba o neposrednoj pomoći NOVJ u Srbiji, 2. i 5. divizija iz rejonu Priboja orijentisane su prema Užicu i Zlatiboru.

U zapadnoj Srbiji i Šumadiji posle odlaska 1. šumadijske brigade ostali su samo Šumadijski i Kosmajski odred. Nemačke, bugarske i četničke snage uporno su nastojale da unište partizanske jedinice na ovom prostoru. Iako male, ove partizanske snage su uspele da se održe. Usled priliva većeg broja boraca, po naređenju Glavnog štaba Srbije, u selu Malim Crljenima kod Lazarevca, 22. decembra 1943. formirana je Privremena Šumadijska brigada, od 1. šumadijskog i Kosmajskog odreda i novodošlih boraca; imala je dva bataljona sa ukupno 300 boraca. Istog dana razbila je četnike kod Bareševca, tukla se kod Arandelovca, sve do blizu Beograda, do 12. februara 1944, kada je prestala da postoji a njeni bataljoni su vraćeni na svoj teren i dejsvovali kao 1. šumadijski, odnosno Kosmajski odred.

Tako su za period oktobar—decembar na teritoriji Srbije oformljene četiri narodnooslobodilačke brigade, prve veće regularne operativne jedinice, što je bio prelomni događaj za dalji razvoj oslobodilačkih snaga u tom delu Jugoslavije. Osim operativnih jedinica, nastavlja se formiranje NOP odreda. Od 9. septembra do 31. decembra 1943. formirana su dva odreda, odnani je bilo 8, tako da je ostalo isto toliko — osam.

Vojvodina

U jesen 1943. partizanske snage su pojačale pritisak na neprijatelja. U Sremu je sprovedena mobilizacija mladih godišta i raznih specijalista (avijatičara, tenkista, lekara i drugih), tako da je u vojvođanske jedinice tada stupilo oko 3.000 ljudi. Sredinom septembra 3. vojvođanska brigada prebacila se u istočnu Bosnu, u sastav 16. divizije, a u Sremu su ostali 1. i 2. sremski odred, ikoji su nastavili dejstva i pored toga što je u oktobru u Sremu bilo angažovano oko 30.000 neprijateljskih vojnika. U toj situaciji iz istočne Bosne u Srem stigao je Štab 4. vojvođanske brigade da oformi brigadu. Formiranje je obavljeno 7. oktobra u blizini Višnjićeva, u Bosutskim šumama, od 1. i 2. sremskog odreda. Sastavljena od tri bataljona sa oko 700 boraca, brigada je ušla u sastav 16. divizije. Ubrzo se iz istočne Bosne u Srem prebacila i 2. vojvođanska brigada, koja je zajedno sa 4. brigadom, 1. i 2. sremskim odredom vodila borbe protiv jakih neprijateljskih snaga u jugozapadnom Sremu. Prinudene na povlačenje, 2. i 4. brigada prebacile su se preko Save u istočnu Bosnu, a u Sremu su ostali samo 1. i 2. sremski odred. I pored teških zločina i represalija neprijatelja, razvoju NOB-a u Sremu bio je u daljem porastu, pa je 14. novembra formiran Diverzantski bataljon Glavnog štaba Vojvodine. Na zahtev

Glavnog štaba Vojvodine, noću 20/21. novembra u Srem se prebacila 1. vojvođanska brigada, koja se posle nekoliko uspešnih akcija ponovo vratila u Bosnu. Do kraja godine 1. i 2. sremski odred i Diverzantski bataljon nastavili su akcije, parališući posebno neprijateljski saobraćaj.

Kako je iz Srema u istočnu Bosnu stalno pristizalo novo ljudstvo, Glavni štab Vojvodine naredio je da se formira 5. vojvođanska brigada, tako da je osnovana 17. novembra u selu Ratkovićima na Majevici; u početku je imala tri, a kasnije četiri bataljona sa oko 800 boraca. Najpre je bila u sastavu 16, a posle 36. vojvođanske divizije.

U Bačkoj je dejstvovao 3. bačko-baranjski partizanski odred, koji se u septembru i oktobru popunio novim borcima. Zbog jakog pritiska mađarskih okupacionih trupa i policije, glavnina ovog odreda se u novembru prebacila u Srem.

I pored sve surovijeg terora okupatora nad stanovništvom, narod u Banatu se sve više uključivao u NOP. U rejonu Karađorđeva, Srpske Crnje i Radojeva dejstvovao je Severnobanatski odred, koji je bio prinuđen da se 17. septembra prebaci u Srem, gde se ubrzo, zbog osetnih gubitaka, priključio sremskim jedinicama. Jedan njegov deo, posle završenog diverzantskog kursa, vratio se u Banat i nastavio dejstva. U južnom Banatu dejstvovao je Južnobanatski odred, koji se, pod pritiskom neprijatelja, često prebacivao u Rumuniju (sela Zlatica, Belobreška, Sokolovac, Sokol), gde je među srpskim življem razvio živu političku aktivnost i formirao neke političke antifašističke organizacije.

Tako je narod Vojvodine i u ovom periodu dao dve narodno-oslobodilačke brigade, tako da je 31. decembra 1943. bilo 5. brigada i 4 NOP odreda a više hiljada novih boraca prebacilo se u istočnu Bosnu u sastav 16. vojvođanske divizije, ili je popunjavao partizanske odrede u Sremu, Bačkoj i Banatu. Zahvaljujući delovanju KP i vojvođanskih jedinica, bilo je moguće da se u oktobru 1943. obrazuje Inicijativni odbor, koji je u novembru preimenovan u Pokrajinski NOO Vojvodine. Pored toga, na slobodnoj teritoriji Srema radilo je i 40 raznih partizanskih radionica za izradu bombi, municije i drugih potreba, a 14. septembra formirane su komande Rumskog, Vinkovačkog i Sremskomitrovačkog vojnog područja.

Kosovo

Uslovi za širi zamah oružane borbe na Kosovu posle kapitulacije Italije bili su povoljniji. Glavni štab NOV i PO Kosova i Metohije uputio je 9. septembra proglas narodima ovog kraja, s pozivom da stupaju u partizanske jedinice i bore se protiv nemačkog i bugarskog okupatora. Glavni štab je dao orijentaciju da ljudstvo sa Kosova odlazi u pravcu Gornje Jablanice, gde se nalazila 1. operativna zona Kosova, a iz Metohije u pravcu Đakovičke Malesije i Šare gde je bilo sedište 2. operativne zone i Glavnog štaba NOV i PO Kosova i Metohije.

Kako se u Albaniji nalazila veća grupa političkih zatvorenika sa Kosova, od njih su formirana dva kosovska bataljona. Od ljudstva iz logora „German“ kod Tirane, u selu Izvoru kod Kičeva, 16. septembra formiran je 1. kosovsko-metohijski partizanski bataljon „Ramiz Sadiku“. Od logoraša iz „Porto Romano“ (kod Drača) i zatvorenika u Tirani, rodnom s Kosova i Makedonije formiran je 20. septembra 2. kosovsko-metohijski bataljon „Boris Vukmirovic“ (tri čete sa ukupno 140 boraca). Ova dva bataljona su 11. novembra ušla u sastav 1. makedonsko-kosovske brigade.

U to vreme glavnina obnovljenog Šarplaninskog odreda (oko 50 boraca) stigla je na područje Debra, pa je 22. oktobra formiran Kosovsko-metohijski partizanski odred; nastao je od 1. i 2. kosovskog bataljona i glavnine Šarplaninskog odreda (dva bataljona i prateća četa, oko 220 boraca).

Druga grupa kosovsko-metohijskih jedinica formirana je blizu Kumanova i Lebana. U manastiru Prohor Pčinjski, kod sela Starca, blizu Kumanova, 21. novembra formiran je 1. kosovski bataljon od dve čete, ukupno 66 boraca. Nešto kasnije, 29. decembra u selu Slovniku kod Lebana, formiran je 2. kosovski bataljon, koji je imao 110 boraca. On je nastao od Kosovske čete 1. južnomoravskog odreda formirane u oktobru 1943. godine u Jablanici.

U Đakovičkoj Malesiji posle kapitulacije Italije postojala je partizanska četa „Bajram Curi“ od 120 boraca, koja je 9. novembra u selu Degi, kod Kuksa, prerasla u istoimeni bataljon.

Partijska organizacija u Kosovskoj Mitrovici oktobra 1943. vršila je pripreme za osnivanje partizanskog odreda na Kopaoniku. Početkom novembra osnovan je Ibarski partizanski odred na planini Goliji. Preko Golije spustio se u dolinu Ibra i prešao na Kopaonik. Četnici su ga ubrzo razbili kod sela Gumništa.^{125:1}

Za dalji razvitak NOP na Kosovu veliki politički značaj imale su odluke II zasjedanja AVNOJ-a, koje su se pozitivno odrazile na mobilizaciju masa. Formiran je Narodnooslobodilački odbor za Kosovo i Metohiju, krajem decembra 1943. i prvih dana januara 1944. godine. Donete odluke snažno su delovale na popularisanje NOB i ideje bratstva i jedinstva na Kosovu, kao i na odziv za stupanje u oslobodilačke jedinice.

Uzev u celini, narodnooslobodilački pokret u Srbiji, Vojvodini i na Kosovu znatno je ojačao u jesen 1943. godine. Pored tadašnjih partizanskih odreda u Srbiji i na Kosovu, u Šumadiji i južnoj Srbiji formirane su prve četiri narodnooslobodilačke brigade, a u Vojvodini dve. Na Kosovu su formirani novi partizanski bataljoni i odredi, a od boraca sa Kosova, pored Makedonaca, u Makedoniji, je osnovana jedna brigada. Postignuti su značajni uspesi na jačanju jedinstva, sve više je razobličavana politika okupatora i njihovih saveznika, kao i njihovih oružanih formacija. U stvari, u ovom periodu u Srbiji, Vojvodini i na Kosovu, stvorena je solidna baza za formiranje novih brigada i divizija.

¹²⁵ Partizanski odredi — Kopaonički, Šaliski, Ibarski, VIZ, Beograd 1981, str. 406—413.

PREKOMORSKE BRIGADE

Posle aprilskog rata 1941. i okupacije Jugoslavije italijanske komande i jedinice su, u sklopu mera odmazde i represalija, internirale u koncentracione logore Italije veliki broj Slovenaca, Hrvata, Crnogoraca i drugih. Istovremeno, na teritoriji Italije u italijanskoj vojsci, najviše u tzv. radnim bataljonima, nalazio se izvestan broj primorskih Slovenaca, Istrana i ostalih Jugoslovena koji su između dva rata živeli na teritoriji koju je anektirala Italija (Cres, Lošinj, Lastovo, Zadar i dr.). Među njima se sve više razvijao oslobodilački pokret i želja da se uključe u NOVJ. Taj trenutak je nastupio kapitulacijom Italije u septembru 1943.

Najveći deo interniraca iz severne Italije uspeo je da se probije u Jugoslaviju, gde su mnogi stupili u NOVJ. Internirci iz koncentracionih logora srednje i južne Italije prikupljali su se najvećim delom u prihvatnim logorima u Tarantu i Karbonari kod Barija. Tamo su stizali i vojnici bivše italijanske vojske slovenačke i hrvatske nacionalnosti, koji su pobjegli iz savezničkih prihvatnih logora, koje su čuvali italijanske straže Badoljeve vojske. Pošto su svi internirci i deo vojnika bivše italijanske vojske slovenačke i hrvatske nacionalnosti u oktobru prikupljeni u Karbonari, postepeno su, zahvaljujući upornosti Delegacije NOV i POJ u Bariju, uzeli upravu u logoru i stvorili uslove da se od tog ljudstva počnu formirati oslobodilačke jedinice. U njih su se uključili i drugi bivši italijanski vojnici slovenačke i hrvatske nacionalnosti iz drugih prihvatnih logora, bez obzira na protivljenje saveznika. Oni su 1944. prebačeni u prihvatni logor kod Gravine blizu Barija i uključili se u NOVJ.

Oslobodilački pokret zahvatio je i pripadnike kraljevske jugoslovenske vojske u Palestini i Egiptu, pa su se mnogi prijavili u NOVJ i uključili najviše u 1. tenkovsku brigadu NOVJ. U savezničkim zarobljeničkim logorima nalazio se izvestan broj pripadnika italijanske vojske slovenačkog i hrvatskog porekla koji su zarobljeni u Africi, pa su mnogi među njima izrazili želju da se uključe u jedinice NOVJ.

Tako je od oktobra 1945. do septembra 1944. od političkih interniraca iz Slovenije, Hrvatske i Crne Gore koji su pobjegli iz fašističkih koncentracionih logora i zatvora u Italiji, zatim od prezdravelih ranjenih i bolesnih boraca NOVJ lečenih u Italiji, vojnika s područja Istre i Slovenačkog primorja mobilisanih u italijansku vojsku i drugih jugoslovenskih građana koji su se sticajem raznih okolnosti zatekli na teritoriji Italije i severne Afrike, formirano pet prekomorskih brigada i druge tenkovske, artiljerijske, vazduhoplovne, mornaričke i ostale jedinice NOVJ. Prve prekomorske brigade bile su naoružane oružjem koje su saveznici zaplenili od italijanske vojske, a 3. 4. i 5. prekomorska brigada imale su savezničko oružje i opremu dobijene na ime pomoći. Vojna formacija ovih brigada bila je identična vojnoj organizaciji ostalih brigada NOVJ. Najveći deo starešinskog kadra bio je iz jredova samih pripadnika brigade, odnosno od prezdravelih ranjenika i bolesni-

ka NOVJ koji su lečeni u Italiji, ili je deo kadra upućen iz ostalih jedinica NOV i POJ.

Formiranje prekomorskih brigada počelo je 20. oktobra 1943, kada je u Karbonari osnovana 1. prekomorska brigada. Ona je prilikom formiranja imala četiri bataljona sa 1.886 boraca. Od 16. novembra do 5. decembra brigada je po ešelonima prebačena iz Karbonare u prihvatni partizanski logor kod Gravine, a odatle savezničkim brodovima na Korčulu i delom na Hvar. Tada je brigada već imala 2.250 boraca.

Zbog preglomaznosti 1. prekomorske brigade, od delova koji su prebačeni na Hvar i jednog bataljona koji je stigao iz Gravine u Italiji, početkom decembra formirana je 2. prekomorska brigada. Imala je četiri bataljona sa oko 1.000 boraca. Posle borbi koje je 1. prekomorska vodila na Korčuli, obe brigade su sa Korčule i Hvara krajem decembra prebačene na Vis. Međutim, nekoliko dana kasnije 1. i 2. prekomorska brigada su upućene sa Visa na kopno u rejon Biograda, a onda u Drvar, gde su krajem januara 1944, po naređenju Vrhovnog štaba MOV i POJ, rasformirane a ljudstvo je ušlo u sastav 1. i 6. proleTERSKE divizije.

Ostale prekomorske brigade — 3, 4. i 5. formirane su u 1944. godini. U februaru 1944, u Gravini kod Barija, formirana je 3. prekomorska brigada sa četiri bataljona i 1.655 boraca. Ona je u martu stigla na Vis i ušla u sastav 26. dalmatinske divizije, kao njena 4. brigada. Treća prekomorska brigada vodila je borbe na srednjodalmatinskim otocima, kod Makarske i Splita, Šibenika, Knina, Širokog Brijega, Mostara, u Lici, Hrvatskom primorju i kod Ilirске Bistrice u riječko-tršćanskoj operaciji. Posle borbi na Korčuli i Pelješcu u septembru 1944. proglašena je udarnom.

Takođe u Gravini, u julu 1944. formirana je 4. prekomorska brigada, najvećim delom od Istrana i primorskih Slovenaca. Glavni štab Slovenije za komandni kadar brigade poslao je oko 35 oficira i političkih rukovodilaca. Ona je učestvovala u borbama na tlu Jugoslavije, jer je zadržana u južnoj Italiji kao radna jedinica za posluživanje na aerodromima i u lukama, odakle su prebacivani ratni materijal i hrana za Jugoslaviju. Rasformirana je maja 1945.

U septembru 1944. formirana je u Gravini, poslednja, 5. prekomorska brigada, sa 4 bataljona i 2.100 boraca. Ubrzo je prebačena u Jugoslaviju i stavljena pod komandu 8. korpusa. Od 1. februara do 11. aprila 1945. bila je u sastavu 20. dalmatinske divizije i učestvovala u borbama za konačno oslobođenje Like. Posle je prebačena u Sloveniju, gde je 17. aprila stavljena pod komandu 7. slovenačkog korpusa, da bi već narednog dana učestvovala u borbi kod Kočevja. Rasformirana je 19—20. aprila a njeno ljudstvo ušlo je u sastav 15. i 18. slovenačke divizije.

Postojanje pet prekomorskih brigada u sastavu NOVJ imalo je posebno vojno i političko značenje. Samo njihovo nastajanje i sastav ukazuju da su prekomorske brigade u pravom smislu bile brigade bratstva i jedinstva, jer su se u njima zajednički borili Slovenci, Hrvati, Crnogorci i dr., koristeći u punoj meri u komandovanju i komuniciranju svoj nacionalni jezik.

PRVE JEDINICE STRANIH DRŽAVLJANA U SASTAVU NOV i POJ

U toku narodnooslobodilačkog rata u sastavu NOV i POJ formirano je više jedinica od pripadnika stranih državljana, bilo da su ikao pripadnici okupacionih oružanih snaga prešli na stranu NOP-a ili su kao zarobljenici ili internirci pobjegli iz ruku neprijatelja i stupili u NOV i POJ ili su kao zarobljenici jedinica NOV i POJ dobrovoljno stupili u NOV i POJ ili su se sticajem raznih okolnosti našli na teritoriji Jugoslavije i pristupili NOV i POJ. Tokom celog rata Vrhovni štab NOV i POJ, AVNOJ, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i druga vojno-politička rukovodstva pozivali su pripadnike okupacione vojske koji su se nalazili na teritoriji Jugoslavije da se priključe NOV i POJ. Vrhovni štab je dao preporuku svim vojnim štabovima i komandama da mogu od pripadnika stranih državljana koji dobrovoljno stupe u NOV i POJ formirati posebne jedinice. Koliko se o tome vodilo računa, najbolje se vidi iz Titovog naređenja 23. septembra 1943. Štabu 2. udarnog korpusa: „... Najlepše postupajte prema Talijanima koji predaju oružje i priđu k nama. Nemojte praviti neke osvete prema takvim, jer ćete snositi svu odgovornost. . .”¹²⁹

Od pripadnika *bugarskih državljana* u sastavu NOV i PO Makedonije, 18. decembra 1943. u selu Fušanima na padinama planine Kožufa, formiran je bugarski partizanski bataljon „Hristo Botev”. Do njegovog formiranja došlo je posle dugog političkog rada Partije, pod čijim je uticajem iz pograničnog garnizona u selu Konjskom, noću 14/15. novembra, na stranu NOVJ prešla grupa bugarskih vojnika zajedno sa svojim komandantom Dičom Petrovim. U bataljon su uključeni i vojni zarobljenici u ranijim borbama koji su izrazili želju da stupe u NOVJ. Bataljon je prilikom formiranja imao 80 vojnika i ušao je u sastav 2. makedonske brigade, a 23. decembra sa bataljonom „Stevan Naumov” sačinjavao samostalnu Grupu bataljona Glavnog štaba Makedonije.¹³⁰

Vrhovni štab NOV i POJ u decembru 1943. uputio je poziv bugarskim oficirima i vojnicima na teritoriji okupirane Srbije i Makedonije da napuštaju bugarske fašističke formacije, prelaze na stranu NOV i POJ i ulaze u redove bugarskih narodnooslobodilačkih jedinica u Srbiji i Makedoniji.

Najveći broj jedinica formiran je od *italijanskih državljana* koji su posle kapitulacije Italije stupili u redove NOV i POJ, i to na teritoriji Crne Gore, Slovenije i Dalmacije. Do kraja 1943. u sastavu NOV i POJ formirane su tri samostalne partizanske čete, devet samostalnih partizanskih i 11 radnih bataljona (ukupno 30 bataljona), 14 brigada i dve divizije.

Još početkom 1943. CK KP Slovenije uputio je političko-partijskom rukovodstvu Slovenačkog primorja smernice u kojima se ukazuje na mogućnost formiranja posebnih italijanskih partizan-

¹²⁹ Zbornik, tom II, knj. 10, str. 314.

¹³⁰ Istorija makedonskog naroda, knj. III, str. 354. Boro Mitrovski, *Bataljon Hristo Botev*, Komunist br. 326, 1. avgust 1963. Slavčo Trnski, *Ne tako davno* (prevod sa bugarskog), Beograd 1980, str. 224, 290.

skih jedinica. Posle toga je u proleće 1943. u Furlaniju upućena grupa bivših italijanskih izbeglica antifašista, tako da je tamo formiran „Distaccamento Garibaldi" (odeljak „Garibaldi") a u julu je osnovana „Gruppo di Azione Patriotica" (Grupa rodoljubive akcije). Međutim, do formiranja prvih italijanskih partizanskih jedinica došlo je tek posle kapitulacije Italije, u septembru 1943. One su nastale pretežno iz redova antifašista, radnika i drugih iz Trsta, Tržiča, Videma (Udina) i drugih krajeva Slovenačkog primorja, Trsta i Furlanije, kao i od pripadnika italijanske vojske, koja je kapitulirala. Jedna grupa tih jedinica nastala je zapadno od Soče i bila je sastavljena od antifašista Furlanije i Beneške Slovenije. Ona je imala svoje kadrove i posebnu unutrašnju organizaciju, a oslonjala se na NOV i PO Slovenije i dejstvovala pod njenom operativnom komandom kada bi se našla na operativnom području NOV i PO Slovenije. Na tom prostoru su od 13. septembra nastali bataljoni „Friuli", „Garibaldi", „Pisacane" i „Mazzini".

Druga grupa italijanskih partizanskih jedinica nastala je na području Vipavske doline, Krasa, slovenačkog dela Istre, Trsta i Brkina. Ona je od početka u sastavu NOV i PO Slovenije i ničim se nije razlikovala od ostalih slovenačkih partizanskih jedinica, osim što je komandovanje bilo na italijanskom jeziku. Od radnika tršćanskog brodogradilišta i drugih posle kapitulacije Italije na Krasu je formiran Tržački kraški udarni bataljon (Battaglione Triestino d'Assalto del Carso). Od tog i još dva bataljona, 23. septembra 1943. po naredbi Operativnog štaba za zapadnu Sloveniju, formirana je Tržačka udarna brigada (Brigata Triestina d'Assalto),¹³¹ čiji su bataljoni držali deo „goričkog fronta" južno od Gorice. Brigada je imala tri bataljona sa oko 1.500 boraca i bila je u sastavu Tržačke divizije. Za vreme nemačke ofanzive septembar-oktobar brigada je razbijena. Od preostalog ljudstva obrazovan je bataljon „Triestina d'Assalto", koji je krajem oktobra ušao u sastav 19. slovenačke brigade „Srečko Kosovel".

Zapadno od Trsta nastalo je nekoliko italijanskih partizanskih jedinica. U Miljama je 11. septembra od italijanskih, slovenačkih i hrvatskih dobrovoljaca formiran bataljon „Garibaldi". Odmah posle toga, 26. septembra, na Tatrahu u Brkinima formiran je Tršćanski bataljon Snežničke (brkinske) brigade. Od ova dva bataljona 28. septembra formirana je Istarska tržačka brigada (brigata Trieste istriana), koja je 3. oktobra preimenovana u 16. slovenačku (tršćansku) brigadu 14. slovenačke divizije. Međutim, ona je razbijena, osim jednog bataljona čije je ljudstvo raspoređeno po ostalim jedinicama 14. divizije. Krajem novembra 1943. ponovo je okupljen deo ljudstva ove brigade i upućen u Brkine u Istru i osnovan 3. bataljon Istarskog partizanskog odreda, koji je dobio ime „Giovani Zol."¹³²

¹³¹ Brigada je nosila još i naziv Tržačka proleterska brigada (brigata „Proletaria Triestina"). *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 936.

¹³² Sastav bataljona „Giovani Zol" bio je — jedna četa Italijana, a dve su čete činili Slovenci i Hrvati iz Istre. *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 937.

Razlozi koji su uticali na to da veliki broj italijanskih partizanskih jedinica formiranih posle kapitulacije Italije u ovom delu Slovenije bude razbijen i prestane da postoji jesu u tome što nije bilo ratnog iskustva i što je bio nedovoljno iskusan starešinski kadar, a na te jedinice srušila se snažna nemačka Romelova ofanziva.

U Splitu je 13. septembra 1943. formiran bataljon „Garibaldi” od italijanskih karabinijera stacioniranih u Splitu i vojnika divizije „Bergamo” koji su prešli u NOV i POJ. Bataljon sa oko 350 vojnika uključen je u sastav 1. proleterske brigade. Sredinom septembra formirana je italijanska četa u 1. dalmatinskoj brigadi. U Hrvatskom primorju i Dalmaciji formirano je više jedinica od italijanskih vojnika koji su posle kapitulacije Italije dobrovoljno stupili u NOV i POJ. U sastavu Sušačko-kastavskog odreda na Učki nastao je bataljon „Garibaldi”. Bataljon je formiran krajem septembra i imao je oko 800 boraca, ali je u oktobarskoj nemačkoj ofanzivi razbijen. U selu Poljica kod Zadra, takođe krajem septembra 1943, osnovan je bataljon „Mameli Gofredo” od italijanskih vojnika divizije „Zara”. Imao je oko 800 boraca i bio je u sastavu partizanskog odreda „Plavi Jadran”. Sredinom oktobra bataljon se raspao zbog velikih gubitaka, a preostalo ljudstvo je ušlo u sastav bataljona „Garibaldi” 1. proleterske brigade. Na Kordunu je osnovana italijanska četa 2. brigade 8. kordunaške divizije od vojnika koji su kod Senja i sa Cresa prešli na stranu NOVJ. U Makedoniji, na planini Kožufu, 24. septembra 1943. formirana je italijanska partizanska četa „Garibaldi” koja je bila u 2. bataljonu 3. operativne zone Makedonije.¹³³ Kod Kupresa je sredinom oktobra 1943, formiran 2. dobrovoljački bataljon, nazvan „Matteotti”, sa 200 boraca, koji je 6. decembra 1943. ušao u sastav 3. krajiške brigade kao 6. bataljon.

Na osnovu uputstva CK KPJ i Vrhovnog štaba, Glavni štab Crne Gore i Boke, kao i Štab 2. udarnog korpusa i Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku, stupio je u kontakt sa komandama italijanske vojske u Crnoj Gori. Prva odluka divizije „Taurinenze” da se priključi NOVJ doneta je oko 19. septembra. Međutim, zaokret je izvršen tek posle borbi divizije „Taurinenze” i Nemaca, kada je divizija dobrim delom razbijena. Od delova koje su prihvatile jedinice NOVJ, Glavni štab Crne Gore je 11. oktobra 1943. obavezao prvu italijansku partizansku brigadu divizije „Taurinenze” — brigadu „Aosta” u Gornjem polju kod Nikšića. Imala je 4 bataljona i oko 800 boraca. Druga brigada divizije „Taurinenze” formirana je 19. oktobra i imala je tri bataljona, sa oko 700 boraca.¹³⁴ Obe ove brigade su 2. decembra 1943. rasformirane a njihovo ljudstvo je ušlo u sastav divizije „Garibaldi”.

¹³³ J. Vujošević, *Od prvih dobrovoljaca do partizanskih divizija*, Narodna armija, br. 1256 od 30. avgusta 1963, *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 163.

¹³⁴ J. Vujošević, *Formiranje, razvoj i uloga italijanskih formacija u Crnoj Gori 1943—1945. godine*, Istorijski zapisi, knj. XXVIII, sv. 3—4, Tito-grad 1971, str. 606—613. *Vojna enciklopedija*, tom II, str. 27.

Prema izveštaju Štaba 2. udarnog korpusa Vrhovnom štabu od 23. oktobra, divizija „Venecija“ (bez dva bataljona) prešla je na stranu NOVJ. U vremenu od 25. do 29. oktobra 1943. divizija je potpuno reorganizovana i formirano je šest brigada. Njena 1. brigada je već 26. oktobra podčinjena Štabu 4. proleterske crnogorske brigade i prebačena u rejon Mojkovca. Ostale brigade — 2, 3, 4, 5. i 6. prebacile su se u rejon Mojkovac, Šahovići, Bijelo Polje, Lubnice. U operativnom pogledu, divizija „Venecija“ bila je pod komandom 2. udarnog korpusa.¹³⁵

Još dok je trajala reorganizacija divizije „Venecija“, u Štabu 2. korpusa razmatrana je mogućnost preformiranja svih osam italijanskih brigada koje su do tada formirane na teritoriji Crne Gore s ciljem da se italijanske oružane jedinice potpunije prilagode „našoj vojno-političkoj organizaciji“ i „našem načinu borbe“, a „sve u interesu samih italijanskih vojnika i oficira“. Štab korpusa je 27. novembra odlučio da formira italijansku partizansku diviziju „Garibaldi“ od jedinica divizija „Taurinenze“ i „Venecija“ i predvideo njenu organizaciju i formaciju. Na osnovu toga, 2. decembra 1943. u rejonu Pljevalja formirane su, 2. i 3. a kasnije i 4. brigada divizije „Garibaldi“. Divizija je imala još i bolnicu i artiljeriju. Ukupno je brigada imala oko 5.000 boraca. Komandant divizije bio je general Đovani Batista Oksilija (Giovani Battista Oxilia), dotadašnji komandant divizije „Venecija“. Njegov zamenik je general Lorenzo Vivalda, dotadašnji komandant divizije „Taurinenze“, a politički komesar Risto Vuletić. Divizija je nastala od brigada divizija „Taurinenze“ i „Venecija“, i to: 1. brigada je obrazovana od dve brigade divizija „Taurinenze“, a 2. i 3. od ljudstva divizije „Venecija“. Samoinicijativom Štaba divizije „Garibaldi“ formirana je i 4. brigada, koja je ubrzo rasformirana da bi brojno ojačala ostale brigade. Od svih pionirskih italijanskih jedinica formiran je 2. decembra Pionirski bataljon Štaba 2. udarnog korpusa. Od ljudstva koje nije ušlo u sastav brigada stvoreno je 11 radnih bataljona, od 200 do 300 ljudi, koji su bili pri operativnim ili teritorijalnim komandama na oslobođenoj teritoriji. Da bi se mlade italijanske partizanske brigade što više očuvale od napada nemačkih jedinica, Vrhovni štab je naredio da se one raspodele po divizijama NOVJ. Prva brigada upućena je u sastav 3. divizije, 2. brigada bila je najpre u 17. onda u 37. i 29. diviziji, dok je 3. brigada bila u sastavu 27. divizije, a 4. brigada je jasformirana i u avgustu 1944. ponovo oformljena od italijanskih vojnika iz 3. i 37. divizije NOVJ i bila je u sastavu Primorske operativne grupe.¹³⁶

Po broju boraca koji su stupili u NOV i POJ drugi su po redu državljani *Sovjetskog Saveza*. Još krajem 1942. pojavili su se prvi sovjetski ljudi u NOV i POJ. To su bili vojnici i oficiri Crvene armije — ratni zarobljenici, koji su u leto 1942. dovedeni na teritoriju Jugoslavije, pobjegli iz nemačkih logora¹³⁷ i stupili u NOV i

¹³⁵ J. Vujošević, *Istorijski zapisi*, str. 613—614.

¹³⁶ J. Vujošević, *Istorijski zapisi*, str. 614—617.

¹³⁷ Sovjetski građani nalazili su se u više logora na teritoriji Jugoslavije i susedne Austrije, Albanije, Italije i Grčke. U Jugoslaviji oni su bili zatvoreni u logorima Jasenovac, Beljak, Bistrica na Dravi, Sajmište u Beo-

POJ. Zatim su u jedinice NOV i PO stupili i drugi građani Sovjetskog Saveza, civili, koje su nemački okupatori deportovali i držali u logorima ili na prisilnom radu u Jugoslaviji ili su pobjegli iz sličnih logora u Austriji, Grčkoj, Albaniji i Italiji, ili su prisilno radili u organizaciji TOT. Jedan broj sovjetskih građana stupio je u NOVJ dolazeći iz partizanskih jedinica Grčke i Italije zbog „širokog zamaha oslobodilačke borbe u Jugoslaviji, bliskosti jezika i tradicionalnog prijateljstva i borbenog bratstva naroda Jugoslavije i SSSR-a,¹³⁸ dok su drugi sovjetski građani prešli na stranu NOVJ iz nemačkih jedinica.

Sve do kapitulacije Italije od sovjetskih državljana koji su stupili u NOV i POJ nije formirana nijedna njihova posebna jedinica. Prve takve jedinice formirane su u novembru, odnosno decembru 1943. Iz nemačkog zarobljeništva u Bihaću pobjegla je grupa crvenoarmejaca i krajem novembra ili početkom decembra od njih je formirana tzv. Četa Čerkeza u 1. brigadi 13. primorsko-goranske divizije. U četi je bilo oko 80 boraca. Na planini Kajmakčalanu, od bivših crvenoarmejaca koji su pobjegli iz nemačkog zarobljeništva u Grčkoj 14. decembra formiran je Ruski bataljon 1. makedonsko-kosovske brigade, sa oko 50 boraca. Ruska četa je formirana krajem decembra 1943. u 3. bataljonu 1. vojvođanske brigade, a u to isto vreme Ruska četa je formirana u 4. crnogorskoj proleterskoj brigadi i u Požarevačkom partizanskom odredu od crvenoarmejaca koji su pobjegli iz neprijateljskog zarobljeništva četnicima Krste Rončevića, a onda se priključili NOVJ.¹³⁹

U sastavu NOV i POJ formirano je i nekoliko jedinica sastavljenih od pripadnika više država; takve jedinice su se nazivale međunarodne. Prva takva međunarodna jedinica formirana je u novembru 1943. u Sloveniji, na području Tolmina, od prebeglih građana Sovjetskog Saveza i Jugoslovena (Slovenaca i Hrvata). Oni su pobjegli iz logora u severnoj Italiji i prikupili se oko Tolmina. Od njih je formiran Međunarodni bataljon 2. soške, odnosno 18. slovenačke brigade. Bataljon je imao 3 čete — rusku, hrvatsku i slovenačku.

STVARANJE MORNARICE I VAZDUHOPLOVSTVA NOVJ

U drugoj polovini 1943. godine počinju da se stvaraju vidovi oružanih snaga u sastavu NOVJ.

gradu, Slavonski Brod, Niš, Skoplje, Aleksinac, Maribor, Bohinjska Bistrica i dr. U Italiji, u Gonarsu, nalazio se veliki međunarodni logor za ratne zarobljenike. U jesen 1943. iz tog logora je pobjeglo 29 sovjetskih zarobljenika koji su, zajedno sa odbeglim jugoslovenskim građanima, ušli u sastav partizanskog bataljona „Staljingrad“, a posle u sastav 3. prekomorske brigade. *Prva i 2. prekomorska brigada*, Nova Gorica 1967, str. 54.

¹³⁸ *Sovjetskije ljudi v osvoboditelnoj borbe jugoslavenskoga naroda*, Izdateljstvo „Nauka“, Moskva 1973, str. 29.

¹³⁹ J. Vujošević, *Crvenoarmejci u partizanima*, Komunist br. 323 od 11. jula 1963. *Vojna enciklopedija*, tom VIII, str. 271.

MORNARICA NOVJ

Do formiranja Mornarice NOVJ došlo je uporedo sa događajima koji su nastupili posle kapitulacije Italije, naročito kada je usledio masovan priliv novih boraca u NOVJ, kada je oslobođen veliki deo jadranske obale i otoka i kada se došlo u posed većeg broja plovniha jedinica i druge pomorske ratne opreme. Za kratko vreme oformljen je veliki broj mornaričkih jedinica i komandi koje su sa kopnenim jedinicama primile na sebe odbranu obale i otoka, održavanje saobraćaja, evakuaciju zaplenjene ratne tehnike, izbeglica, ranjenika i bolesnika i druge zadatke koji su stajali pred mornaričkim jedinicama.

Najveći broj plovniha sredstava, pretežno manje tonaže, dobijen je od naroda za potrebe razoružanja italijanske vojske i vođenja borbe protiv Nemaca i kvislinga. Od tih plovniha sredstava formirane su prve manje mornaričke jedinice naoružanih brodova, čiju su posadu činili borci-partizani sa obale i otoka. Drugi deo plovniha sredstava, veće tonaže, dobijen je kao plen od italijanske vojske prilikom njene kapitulacije i razoružanja. Ti brodovi su ušli u sastav prvih pomorskih komandi koje su osnovane posle kapitulacije Italije. Deo tih brodova uništila je neprijateljska avijacija.

Mornarica NOVJ stvarana je istovremeno na celokupnom jadranskom pojasu i na otocima.

U Hrvatskom primorju 24. septembra, namesto ranije formirane Komande Mornarice NOV i PO (ili Štab Narodnooslobodilačke mornarice primorsko-goranskog sektora), osnovana je Komanda Mornarice za Hrvatsko primorje i Istru, koja se od 29. septembra zvala Komanda Narodnooslobodilačke mornarice za Hrvatsko primorje i Istru i bila je potčinjena Glavnom štabu Hrvatske. Imala je četnu mornaričku pešadiju, obalsku artiljeriju, flotilu patrolnih čamaca i transportni plovni park od sedam parobroda, oko 30 motornih jedrenjaka i dvadesetak manjih brodova. Njeno operativno područje bili su Hrvatsko primorje i Istra i svi otoci Kvarnerskog zaliva, uključujući Rab i Pag.

U srednjoj i južnoj Dalmaciji Štab 4. operativne zone najpre je osnovao Obalski sektor, koji je u svom sastavu imao obalsku artiljeriju, partizanske jedinice na srednjodalmatinskim otocima i flotilu naoružanih brodova. Međutim, počeo je da funkcioniše tek 19. septembra, kada je formiran Štab Obalske komande sa zadatkom da štiti oslobođeni deo morskog obale i otoka i sarađuje sa kopnenim jedinicama. Ta komanda je u svom sastavu imala flotilu naoružanih brodova, obalske baterije, pomorsko vazduhoplovstvo i 1. otočku brigadu, koja je branila otoke Hvar, Brač, Vis i Šoltu. Neposredno pre formiranja Štaba Obalske komande, pri komandi Splitskog vojnog područja uspostavljen je Odsek za primorski saobraćaj sa zadatkom da organizuje prevoz ljudstva i materijala iz Splita na oslobođene otoke. Kada je evakuisan Split 25. septembra, Odsek za pomorski saobraćaj prebacio se u Starigrad na Hvaru u sastav Komande Srednjodalmatinskog otočnog vojnog područja. Iz

¹⁴⁰ Zbornik, tom VIII, knj. 1, str. 37, 45, 65-66, 85.

sastava Obalske komande izišle su 1. otočna brigada i obalska artiljerija. Pošto su joj preostali samo naoružani brodovi, dobila je naziv Komanda flotile naoružanih brodova, koja je početkom oktobra imala osam flotila: Bračku, Hvarsku, Šoltansku, Višku, Lastovsku, Korčulansku, Pelješku i Primorsku u Podgori. Svaka flotila imala je 3—6 naoružanih brodova, a u flotili su bili još tri naoružana parobroda („Bakar“.. „Ston“ i „Tunizino“) i jedan brzi motorni čamac.

Kako su flotile naoružanih brodova koje su se nalazile na Korčuli, Pelješcu i Lastovu sarađivale sa 1. južnodalmatinskom brigadom, 11. oktobra bile su svrstane u Grupu južnodalmatinskih flotila kako bi se obezbedila uža saradnja pešadijskih i plovničkih jedinica za odbranu pomenutih otoka i za izvršavanje drugih borbenih zadataka.

U severnoj Dalmaciji 15. septembra je formiran Mornarički odred „Ražanac“ sa desetak plovničkih jedrenjaka, od kojih su neki bili naoružani mitraljezima. Štab Kninskog sektora je 25. septembra formirao Obalsku komandu Kninskog sektora ili Obalsku komandu za severnu Dalmaciju, koja je organizovala protivdesantnu odbranu obale i otoka, od ušća Krke do Premude. Naredbom Glavnog štaba Hrvatske od 5. oktobra dobila je naziv Komanda mornarice za severnodalmatinsku obalu i otoke. U njenom sastavu postojalo je i minersko odeljenje. U novembru 1943. pod komandom Obalske komande severne Dalmacije bili su Odred mornaričke pešadije severnodalmatinskog otočja (oko 300 boraca) za odbranu Ugljana i Pašmana, četiri flotile — Virska, Molatska, Pašmanska i Kornatska, sa po dva naoružana broda i više drugih plovničkih jedinica, kao i niz osmatračkih stanica.

Na osnovu sugestija iz Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju i Okružnog komiteta KPH za srednjodalmatinske otoke, prvih dana oktobra u Bari je upućena grupa mornaričkih starešina, što je prethodilo stvaranju Delegacije NOV i POJ u južnoj Italiji. Tako je došlo do formiranja Baze NOV i POJ u Bariju, a posle u Monopoliju kod Barija. Zadatak Delegacije, odnosno Baze NOV i POJ bio je da organizuje prijem oružja, opreme i hrane iz savezničke pomoći i njihov prenos u Jugoslaviju, da prihvati internirane Jugoslovane i više hiljada Istrana i primorskih Slovenaca koji su bili u italijanskoj vojsci, da stvara nove jedinice NOVJ (prekomorske brigade, vazduhoplovne i druge jedinice), da se stara o smeštaju ranjenih i bolesnih partizana koji su pristizali iz Jugoslavije i da zbrinjava izbeglice na savezničkoj teritoriji.

Tako su sazreli svi uslovi da se formira Mornarica NOVJ, što je i učinjeno naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ 18. oktobra 1943. godine.¹⁴¹ Za komandanta je postavljen Josip Černi, a za političkog komesara Sergije Makijedo, kasnije Petar Radović. Štab Mornarice nalazio se u Hvaru i sastojao se iz užeg dela (komandant, politički komesar, pomoćnik komandanta, zamenik političkog komesara, načelnik Štaba i dva oficira na službi u Štabu) i šireg koji je činilo desetak odseka (Operativni, za vezu, za minerstvo

¹⁴¹ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 355.

i zaprečavanje, za obalsku artiljeriju, za otočne partizanske odrede, za pomorski saobraćaj, Ekonomski, Tehnički, Sudski, Sanitetski). Neki odseci su imali više sekcija, kao npr. Operativni, koji je, pored operativne, imao obaveštajnu, organizacijsku i nastavnu sekciju.

N A R E D B E

VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

I

Pri Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije formira se Prva vazduhoplovna baza.

Za komandanta I vazduhoplovne baze određuje se pukovnik Mile Pavičić.

Za političkog komesara I vazduhoplovne baze određuje se drug Sava Kerković.

Za pravilno funkcionisanje službe Štab baze će odrediti potrebno pomoćno osoblje.

14 X 1943 g.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
TITO

II

Za komandanta Mornarice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije postavlja se potpukovnik Čepni Josip.

Za zamenika komandanta Mornarice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije postavlja se potpukovnik Manola Srečko.

Za političkog komesara Mornarice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije postavlja se drug Petar Radović.

Za načelnika štaba Mornarice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije postavlja se kapetan Mardešić Uroš.

Da bi pravilno funkcionisao, Štab Mornarice organizovaće ostale pomoćne službe.

18 X 1943 g.

VRHOVNI KOMANDANT NOV d POJ
TITO

Naredba vrhovnog komandanta J. B. Tita o formiranju Prve vazduhoplovne baze u Livnu i imenovanje Štaba Mornarice NOVJ, Bilten Vrhovnog štaba, broj 33 za oktobar 1943.

U sastav Mornarice NOVJ ušle su sve postojeće mornaričke jedinice i komande sa flotnim sastavima. U to vreme Štab Mornarice NOVJ bio je potčinjen Štabu 8. korpusa. Bilo je više varijanti organizacije odbrane Jadrana, dok nije usvojena poslednja varijanta, 10. novembra 1943, kada je Štab Mornarice NOVJ utvrdio organizacijsku podelu odbrane obale i otoka na šest pomorsko-obalskih sektora: 1. tršćanski, 2. kvarnerski, 3. zadarsko-šibenski, 4. splitski, 5. pelješki i 6. bokokotorski. U vreme kada je ova podela izvršena, teritorija 1. i 6. pomorsko-obalskog sektora nije bila u rukama NOVJ, pa štabovi za njih nisu formirani, te su, praktično, postojala četiri sektora.

Kako su Nemci brzo prodirali na srednjodalmatinsku obalu i otoke, ukazala se potreba objedinjavanja borbenih napora kopnenih i mornaričkih jedinica. Najpre su štabovi 4. i 5. sektora sa Štabom 26. divizije formirali operativne štabove za odbranu srednjodalmatinskih otoka. Štabovi su imali komandanta, kome-sara i zamenika komandanta, a bili su sastavljeni od predstavnika Mornarice i kopnenih jedinica. Posle povlačenja sa Pelješca, u skladu sa naređenjem 8. korpusa, Štab Mornarice je 16. novembra formirao jedinstveni Operativni štab za odbranu srednjih i južnodalmatinskih otoka, koji su sačinjavali Štab Mornarice i načelnik Štaba 26. divizije. Otoci su podeljeni na tri operativna sektora, čiji su operativni štabovi takođe bili sastavljeni od predstavnika kopnenih i mornaričkih jedinica. Povlačenjem na Vis poslednjih dana decembra 1943. i početkom 1944. prestali su da funkcionišu ovi operativni štabovi.¹⁴²

Vrhovni komandant je naredbom od 14. decembra regulisao ustanovljenje zastave za ratnu i trgovačku mornaricu.¹⁴³

U borbama koje je vodila Mornarica NOVJ, samostalno i u zajednici sa kopnenim jedinicama od kapitulacije Italije do kraja 1943, stekla je dragocena iskustva i potvrdila smisao svog postojanja. Taj period je istovremeno i najteže razdoblje u razvitku Mornarice NOVJ. Pre nego što se organizaciono učvrstila, bačena je u teške borbe, iz kojih je izišla znatno jača i sposobnija za mnogobrojne zadatke koji su je očekivali u narednom periodu rata.

VAZDUHOPLOVSTVO NOVJ

Posle kapitulacije Italije u ruke NOVJ palo je nekoliko neprijateljskih aviona na aerodromima u Sloveniji i Hrvatskoj. Na aerodromu kod Gorice, u Sloveniji, 9. septembra zaplenjen je jedan ispravan („sajman“) i 10 neispravnih aviona raznih tipova. Na aerodrom Metlika, 9. oktobra, sleteo je jedan ispravan avion („Biker Jungman“) sa pilotom Klokočnikom. Na aerodromu u Žumberku, 24. oktobra, bio je još jedan zaplenjeni ispravan avion istog tipa.

Na aerodromu Grobničko polje, pod Rijeke, zaplenjena je veća količina vazduhoplovnog materijala i dva neispravna aviona („roda“ i „kaproni“). Avioni su brzo osposobljeni, ali je samo „roda“ uspešno sletela 18. septembra na aerodrom Grkovnica, a 25. septembra sa ovog na aerodrom Laudonov gaj, kod Bunića, u Lici. Posle toga, 24. oktobra, zaplenjena je još jedna „roda“ u ispravnom stanju i dovedena na aerodrom Udbine. Sve je to bio povod da se na aerodromu kod Bunića formira vazduhoplovna

¹⁴¹ J. Vasiljević, *n. d.*, str. 152—153.

¹⁴³ *Zbornik*, tom II, knj. 11, str. 253. Ratna mornarica je imala jugoslovensku zastavu sa crvenom petokrakom zvezdom na sredini zastave, a u zvezdi sidro. Brodovi trgovačke mornarice nosili su jugoslovensku zastavu sa petokrakom zvezdom u sredini.

jedinica pod nazivom „GŠH-1 — vazduhoplovna baza”. Komandant baze bio je pilot Josip Volarić. Baza je imala brojne pozadinske elemente koje su činili pripadnici vazduhoplovnotehničke, saobraćajne, intendantske i sanitetske službe. Rasformirana je početkom oktobra zbog upućivanja ljudstva u sastav 1. vazduhoplovne baze u Livnu.

U Divuljama kod Splita zaplenjen je jedan hidroavion tipa „fiat”, što je bio povod da se 11. septembra formira Hidroplanska stanica u Vranjici, sa pilotom Cirilom Vrabicom na čelu. Stanica je pripadala Obalskoj komandi u Splitu 4. operativne zone Hrvatske. LJ sastavu stanice bili su ljudstvo i sredstva za vazduhoplovnotehničko, intendantsko i saobraćajno obezbeđenje. Hidroplanska stanica je 26. septembra prebazirana u Starigrad na Hvaru, a rasformirana 6. oktobra zbog gubitka hidroaviona.

U poređeno sa stvaranjem vazduhoplovnih jedinica od zaplenjene neprijateljske tehnike odvijao se i proces nastajanja vazduhoplovnih organa. Zbog sve povoljnije unutrašnje i spoljne situacije sredinom 1943, Vrhovni štab je počeo sa stvaranjem ratnog vazduhoplovstva, čiji začeci datiraju iz 1942. godine. Prvi organ, Odsek za vazduhoplovstvo pri Vrhovnom štabu NOV i POJ nastao je 3. januara 1943. ali, zbog neprijateljske ofanzive i bitaka na Neretvi i Sutjesci, nije funkcionisao. Početkom septembra 1943. pri Vrhovnom štabu formirano je Vazduhoplovno odeljenje, koje je počelo da funkcioniše 16. septembra (načelnik odeljenja bio je pukovnik Mile Pavičić). Istovremeno, Vrhovni štab je uputio poziv avijatičarima koji su se nalazili u neprijateljskim redovima, vazduhoplovcima Kraljevine Jugoslavije na Bliskom istoku, da stupe u NOVJ.

U težnji da se što uspešnije privedu zadaci stvaranja vazduhoplovstva, Vrhovni štab je 14. oktobra 1943. izdao naredbu o formiranju 1. vazduhoplovne baze.¹⁴⁴ Zadatak baze je bio da pronalazi i uređuje letilišta, da prihvata, smešta i snabdeva pridošle vazduhoplovce, da organizuje i izvodi obuku letaća, tehničkog sastava i ostalih specijalista. Baza je bila potčinjena neposredno Vrhovnom štabu. Za komandanta je postavljen pukovnik Mile Pavičić, a za pomesara Savo Kerković. U sastavu baze nalazila su se dva aviona: jedan školski avion tipa „FL-3” i jedan bombarder tipa „dornijer — Do-17”, čije su posade prebegle avionima na stranu NOVJ. Međutim, 27. novembra, na letilištu kod Glamoča uništen je avion „Do-17”, u vreme kada se delegacija Vrhovnog štaba sa Ivom Lolom Ribarom na čelu spremala da poleti za Bari. Drugi avion je uništen prilikom napuštanja Livna zbog neprijateljske ofanzive. Preostalo ljudstvo 1. vazduhoplovne baze krajem 1943. prebačeno je u Italiju. Smešteno je blizu Barija, onda u Karovinj, a posle je (prebačeno u severnu Afriku).¹⁴⁵ Na osnovu sporazuma sa saveznicima od ljudstva 1. vazduhoplovne baze i ostalih kadrova formirane su 1. i 2. eskadrila NOVJ u proleće i leto 1944. godine.

¹⁴⁴ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 355. *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u narodnooslobodilačkom ratu*, Beograd 1981, str. 247.

¹⁴⁵ B. Lazarević, *Vazduhoplovstvo u NOR-u, VIZ*, Beograd 1972, str. 55.

Tako su početni temelji stvaranja Vazduhoplovstva NOVJ postavljeni u 1. vazduhoplovnoj bazi, koja je odigrala presudnu ulogu u stvaranju prvih većih vazduhoplovnih jedinica u NOR-u.

RODOVI I SLUŽBE

Posle kapitulacije Italije došlo se do značajnih artiljerijskih sredstava. Stvoreni su uslovi za popunu postojećih i formiranje novih baterija i diviziona u organskom sastavu brigada, divizija i korpusa, nekih partizanskih odreda ili grupa partizanskih odreda i Mornarice NOVJ.

U Sloveniji, kod Trebnja, od razoružanih italijanskih jedinica, u 15. diviziji formirani su dva artiljerijska diviziona i komanda artiljerije divizije, koja je imala ulogu komande artiljerijske brigade.¹⁴⁶ U 14. i 18. slovenačkoj diviziji formiran je po jedan artiljerijski divizion od tri baterije brdskih topova i haubica. Istovremeno, u brigadama ovih divizija formirane su baterije od po četiri topa 65 ili 75 mm kao brigadna artiljerija za praćenje pešadije. U oktobru, nedaleko od Gorice, formirani su brdska baterija 30. divizije od dva brdska topa i odeljenje minobacača 81 mm.

U Hrvatskom primorju prilikom razoružavanja italijanskih jedinica zaplenjeno je 80 artiljerijskih oruđa raznih kalibara i velika količina municije, pa je 13. primorsko-goranskoj diviziji formirana divizijska artiljerija, a u brigadama artiljerijske baterije. Tada je kod Delnica formiran 1. haubički divizion 1. hrvatskog korpusa, koji je imao tri baterije (po dve haubice 100 mm), a povećan je broj oruđa u 1. brdskom i 2. divizionu korpusa.

U Dalmaciji je u ruke jedinica NOVJ pao znatan plen od razoružanih italijanskih jedinica. Samo na srednjodalmatinskim otocima zaplenjeno je 30 oruđa obalske artiljerije, koja su odmah uključena u sastav Obalske komande u Splitu, formirane odlukom Štaba 4. operativne zone Hrvatske. Istovremeno je osnovana Komanda artiljerije 4. operativne zone, a obnovljena 9. dalmatinska divizija imala je brdsku bateriju od 2 topa 75 mm. Početkom oktobra Štab 8. korpusa naredio je da se formira Komanda obalske artiljerije za obalu od Sušaka do Bojane, koja je radi lakšeg rukovođenja podeljena na dva sektora — Šibenski, od Sušaka do Trogira, i Splitski, od Trogira prema jugu. Kada je formirana Mornarica NOVJ, obalska artiljerija je ušla u sastav pojedinih pomorskih sektora.

Od kapitulacije Italije do sredine 1944. u gotovo svim divizijama NOVJ postojale su artiljerijske baterije raznolikog sastava, a u jednom broju divizija bili su artiljerijski divizion od 2—3 baterije. Krajem 1943. godine, 6. 7. i 8. divizija su, osim artiljerij-

¹⁴⁶ Artiljeriju 15. slovenačke divizije činio je 1. divizion od tri baterije sa tri haubice 100 mm i 2 pav-topa 20 mm. Drugi divizion imao je tri baterije sa 2 haubice 100 mm, 2 poljska topa 75 mm i dva pto-topa 47 mm. M. Pajević, *n.d.*, str. 185.

skih divizionu, imale i prateće bataljone od dve čete minobacača 31 mm i baterije protivtenkovskih topova 37 ili 47 mm.

Posle kapitulacije Italije od razoružanih italijanskih divizija zaplenjen je i deo protivtenkovske artiljerije, na osnovu čega je bilo moguće da se formiraju veće protivtenkovske jedinice. Tako je u 13. primorsko-goranskoj diviziji, u septembru, u svakoj brigadi bila po jedna baterija pt-topova za neposredno gađanje tenkova i uništenje vatrenih tačaka neprijatelja. U 15. slovenačkoj diviziji pt-topovi pridavani su pešadijskim jedinicama za neposrednu podršku. U 26. dalmatinskoj diviziji postojala je samostalna divizijska pt-baterija topova 37 mm i ulazila je u sastav divizijske artiljerije.

U tom periodu počeli su se javljati i samostalni pt-divizion u sastavu divizijske i korpusne artiljerije. Prvi takav divizion formiran je oktobra 1943, u 4. krajiškoj diviziji sa 7 pt-topova 47 mm, koji su izvučeni iz brigada i koncentrisani u diviziji ili su zaplenjeni od neprijatelja. U korpusnoj artiljeriji 2. bosanskog korpusa, u 2. divizionu formirana je baterija od 3 pt-topa 52 mm M. 42. Tada su u brigadama obično ostali topovi 37 i 47 mm. Glavni štab Makedonije je u septembru 1943. formirao jednu pt-bateriju topova 47 mm, koja je najpre bila u sastavu 1. operativne zone, a onda pod komandom GŠM, da bi u decembru bila rasformirana.

Kada je oktobra 1943. u Bariju organizovana Baza NOVJ za prijem oružja, opreme i hrane od saveznika, počela je da pristiže saveznička pomoć i u artiljeriji. U drugoj polovini oktobra 1943. na Vis je iz Italije dopremljeno šest topova i 100 tona municije. Stigli su i prvi pt-topovi 40 i 57 mm. Ova oruđa su prvenstveno angažovana u protivdesantnoj odbrani otoka Visa, raspoređena u borbenom poretku brigada na morskoj obali, gde je početkom 1944. bilo 53 protivtenkovska topa kalibra 40, 47 i 57 mm, a druga oruđa su bila u brigadnoj, divizijskoj i protivdesantnoj rezervi. Time je na Visu izvršena prva najveća koncentracija artiljerije na relativno malom prostoru.

Inžinjerijske jedinice su brže rasle posle kapitulacije Italije, kada je zaplenjena brojna borbeno tehnika. Od razoružanih italijanskih divizija zaplenjen je izvestan inžinjerijski materijal, što je, s obzirom na raznovrsnost borbenih dejstava i brojčani rast NOVJ, omogućilo da se počne sa formiranjem prvih inžinjerijskih bataljona, kao i sa formiranjem minerskih, pontonirskih i tehničkih jedinica i jedinica jurišnih pionira, što je bilo nametnuto raznovrsnošću inžinjerijskih zadataka.

Prvi inžinjerijski bataljon bio je 1. inžinjerijski bataljon Vrhovnog štaba, formiran u Jajcu 20. novembra 1943. od Inžinjerijske čete Vrhovnog štaba. Bataljon se starao o smeštaju Vrhovnog štaba, a gradio je mostove i popravljao železničke pruge. Posle toga počinju se formirati inžinjerijski bataljoni u pojedinim divizijama i korpusima. U decembru 1943. pri Štabu 2. udarnog korpusa formiran je Pionirski bataljon, koji je imao tri čete od po dva voda (pionirskog i građevinskog) i vod komore. Istog meseca formiran je Pionirski bataljon 13. divizije sa dve čete, koji je

ubrzio imao tri čete — pionirsku, pontonirsku i minersku i vod za vezu.

Posebnu specifičnost u tom periodu predstavljaju Slovenija i Hrvatska. Pošto je u vreme kapitulacije Italije zaplenjena veća količina eksploziva, Glavni štab Slovenije izdao je uputstvo o formiranju minerskih vodova u brigadama i partizanskim odredima, i minersko-sabotažnih vodova i minerskih bataljona koji su nastali 1944. godine. Glavni štab Hrvatske je krajem 1943. i početkom 1944. godine izdao nekoliko uputstava kojima je regulisao formiranje inženjerskih jedinica i precizirao njihove zadatke. Budući da je veći broj jedinica NOV i PO Hrvatske dejstvovao na teritoriji sa dosta vođenih prepreka, to je po uputstvima Glavnog štaba Hrvatske početkom 1944. godine počelo formiranje posebnih pontonirskih jedinica.

Posle kapitulacije Italije došlo se u posed tenkova zaplenjenih od razoružanih italijanskih jedinica, što je omogućilo formiranje prvih tenkovskih bataljona u NOR-u. U septembru 1943. pojavila su se dva tenkovska bataljona — jedan kod Glavnog štaba Hrvatske, a drugi u 4. operativnoj zoni Hrvatske

Na osnovama tenkovske čete i zaplenjenih italijanskih tenkova u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, u rejonu Plavša Drage i Vrhovima formiran je Tenkovski bataljon Glavnog štaba Hrvatske, koji je u početku imao dve tenkovske čete, sa 14 tenkova (12 tenkova marke „fiat“, jedan „hočkis“ i jedan „spah“) i 96 tenkista. Krajem oktobra i početkom novembra 1943. formirana je i 3. tenkovska četa. Tenkovski bataljon Glavnog štaba Hrvatske imao je i mehaničku radionicu i odeljenje za snabdevanje. Bataljon nije upotrebljavan u borbama kao celina, već je dejstvovao po četama koje su međusobno bile na relativno velikoj udaljenosti. Međutim, već posle prvih borbi ponestalo je goriva, pa su tenkovi zakopani, a bataljon rasformiran.¹⁴⁷

U oslobođenom Splitu, 20. i 21. septembra 1943. od zaplenjenih italijanskih tenkova formiran je Tenkovski bataljon 4. operativne zone Hrvatske. Bataljon je imao dve tenkovske čete sa po osam tenkova tipa „fiat“ i dva oklopna automobila, kao i pozadinsku četvu. Pošto je u borbama za Sinj izgubio glavninu tehniku, povukao se iz Dalmacije i učestvovao u borbama za Livno, Kupres i Travnik. Preostala dva tenka su zakopana blizu Jajca, a ljudstvo je kasnije upućeno u Italiju radi formiranja 1. tenkovske brigade. Zakopani tenkovi su u jesen 1944. izvađeni i uključeni u sastav tenkovske čete „Lazo Marin“ 5. korpusa.

U Sloveniji, takođe od zaplenjenih italijanskih tenkova, sredinom decembra 1943. u sastavu 15. divizije formirana je tenkovska četa, koja je učestvovala u borbama za Kostanjevicu na Krki. U toku nemačkih zimskih operacija 1943/44. tenkovi su sakriveni, da bi u leto 1944. ponovo bili aktivirani i od njih, kao i drugih zaplenjenih tenkova, bio formiran Tenkovski odred.¹⁴⁸

¹⁴⁷ M. Babić, *n.d.*, str. 57—66.
us *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 823. Međutim, u citiranoj knjizi M. Babica, str. 70, stoji da je Tenkovski odred GŠ Slovenije formiran odmah posle kapitulacije Italije, septembra 1943, i da je u svom

Kada se posle kapitulacije Italije došlo do sredstava veze, povećan je broj *jedinica veze* u operativnim i partizanskim jedinicama i organima vojnopozadinske vlasti. Došlo se i u posed više radio-sredstava, čime je bila organizovana bolja veza rukovođenja i komandovanja od Vrhovnog štaba prema glavnim štabovima i niže. Tom vezom su se koristili i partijsko rukovodstvo, antifašističke organizacije i organi narodne vlasti.

Prema naređenju Glavnog štaba Hrvatske od 13. oktobra 1943, u svim korpusima je trebalo oformiti čete telefonista sa tri voda, od 40 do 60 ljudi. Takođe je trebalo u svim divizijama da se osnuju čete za vezu, od tri voda, sa 40 do 60 ljudi. Istovremeno je određeno da se, s obzirom na brzi razvoj artiljerijskih jedinica, u brdskim ili haubičkim divizionima formiraju vodovi ili čete za vezu, prema materijalnim mogućnostima i nameni artiljerijskih jedinica.

Kapitulacijom Italije počinje novi period u razvoju jedinica veze i u Sloveniji. U većini novoformiranih i starih brigada počelo je osnivanje četa za vezu, a samo poneke brigade imale su vodove za vezu. Sve divizije i korpusi osnovali su svoje čete za vezu. U partizanskim odredima, u većini slučajeva, i dalje su ostali vodovi za vezu, a u grupama partizanskih odreda formiraju se vodovi ili čete za vezu. U komandama područja osnivaju se čete za vezu, a pri pojedinim komandama mesta postoje odeljenja ili vodovi za vezu.

Bilo je brigada i divizija, kao i partizanskih odreda i komandi područja, koje nisu formirale „čiste“ jedinice veze, već su odeljenja i vodovi za vezu bili u sastavu tehničkih jedinica ili su samo tehničke jedinice obavljale funkciju organizovanja veze. Tako npr. u 1. proleterskoj brigadi, u novembru 1943, postoji telefonsko odeljenje u sastavu Tehničke čete brigade, ili u 8. dalmatinskoj brigadi tehnički vod organizuje vezu sa jedinicama brigade. U Štabu 1. proleterskog korpusa postojao je vod za vezu u sastavu Prateće čete, koji je imao i radio-grupu.

Na osnovu stečenih iskustava u organizovanju veza, tokom 1943. i u narednoj godini razvio se najveći broj jedinica veze na svim nivoima, kada se javljaju i prvi bataljoni za vezu.

Prve *protivavionske jedinice*, protivavionske baterije, pojavile su se posle kapitulacije Italije. Od razoružanih italijanskih divizija zaplenjen je izvestan deo protivavionskih topova 20 mm i protivavkmskih mitraljeza 8 mm tipa „fiat“ M. 35 i „breda“ M. 37, koji su odmah ušli u naoružanje jedinica NOV i POJ. Od njih se formiraju prvi protivavionski vodovi i baterije u sastavu artiljerijskih jedinica ili kao samostalna oruđa u sastavu pešadijskih i artiljerijskih jedinica.

Prva najveća koncentracija protivavionskih oruđa izvršena je na Visu za odbranu otoka krajem 1943. i početkom 1944. godine. Tada su se na Visu pojavile i prve protivavionske baterije. Krajem 1943. dovedeno je više protivavionskih topova 20 mm koji su

sastavu imao 30 tenkova, 15 oklopnih automobila i 12 oklopnih kamiona, što se ne slaže sa izvorima drugova iz Slovenije.

ušli u sastav artiljerije potčinjene štabu za odbranu otoka. Kako je Vis počela stalno tući nemačka avijacija i pošto je pretila opasnost od nemačkog pomorskog i vazdušnog desanta, protivavionska odbrana dobila je veći značaj i potpun organizacijski oblik. Iako je početkom 1944. za protivavionsku odbranu Visa bilo angažovano 15 protivavionskih topova 20 mm, raspoređenih u tri baterije na sektoru 26. dalmatinske divizije koja se prikupila na Visu. Na sektoru 1. dalmatinske brigade bilo je 7 protivavionskih topova, 11. brigade — tri, a na položajima 12. brigade — 5 protivavionskih topova. Ova koncentracija je kasnije povećana novim protivavionskim oruđima.

Druga veća koncentracija protivavionskih oruđa izvršena je u rejonu Jajca dok je tamo boravio Vrhovni štab, naročito za vreme Drugog zasedanja AVNOJ-a. Za protivavionsku odbranu Jajca angažovana su tri topa 20 mm i nekoliko protivavionskih mitraljeza.

Pojedina protivavionska oruđa nalazila su se u sastavu nekih divizija ili u artiljerijskim divizionima za zaštitu artiljerije u pokretu i na vatrenim položajima, pošto je i u to vreme neprijateljska avijacija bila vrlo aktivna, a saveznička se retko pojavljivala.

Pri Glavnom štabu Hrvatske, krajem 1943, formiran je protivavionski centar koji je rukovodio celokupnom protivavionskom zaštitom i obukom i prikupio 10 neispravnih protivavionskih mitraljeza 8 mm tipa „fiat“ M. 35 i „breda“ M. 37. Centar je decembra 1943. organizovao protivavionsku školu u kojoj su se na jednomesečnim kursovima obučavali borci u rukovođenju protivavionskim oruđima.

Intendantske jedinice i intendantska služba brže su se razvijale. Jedinice su brojno rasle, priliv boraca bio je sve veći, što je zahtevalo i nove oblike snabdevanja. Javlja se potreba za organizovanjem urednijeg snabdevanja jedinica sve većim količinama, što su diktirala borbena dejstva većih razmera. Zbog toga je Vrhovni štab 17. oktobra 1943. propisao jedinstvenu organizaciju intendantske službe u NOV i POJ.¹⁴⁹

Prema toj naredbi, za rukovođenje ekonomskom službom pri Vrhovnom štabu i glavnim štabovima osnivaju se ekonomska odeljenja. Pri svim štabovima korpusa i divizija postoje intendature, pri štabovima brigada, partizanskih odreda i bataljona — intendanti ili intendature, a pri komandama četa, vojnih škola i bolnica, komandama područja i mesta — ekonomski.

Ekonomsko odeljenje Vrhovnog štaba bilo je najviše ekonomsko telo u NOV i POJ, koje je regulisalo sve poslove oko snabdevanja vojske životnim potrebama: ljudskom i stočnom hranom, odećom, obućom, logorskom i posteljnom opremom, ogrevom, osvetljenjem, kancelarijskim materijalom, garnizonom opremom i novcem. Ekonomsko odeljenje Vrhovnog štaba imalo je tri odseka: opšti, materijalni i novčani. Ekonomska odeljenja glavnih štabova organizovana su na isti način kao Ekonomsko odeljenje Vrhovnog

¹⁴⁹ Zbornik, tom II, knj. 10, str. 391.

štaba, a nadležnost se prostire na teritoriju koja je pod neposrednom kontrolom dotičnog štaba.

Na čelu intendanture nalazili su se načelnik i njegov pomoćnik, potreban broj intendantata i pomoćnog osoblja. Intendantura korpusa je imala auto-kolonu i vozarski bataljon koji su prenosili petodnevne životne potrebe za jedinice i ustanove koje nisu bile u sastavu divizija, dok su divizije i brigade svoje borbene i druge materijalne potrebe osiguravale sopstvenim snagama i sredstvima. Osim toga, u intendanturi korpusa postojalo je pekarsko, mesarsko i zanatsko odeljenje, korpusno intendantsko skladište (koje je držalo životne potrebe za 5 dana) i marveni depo, gde se čuvala živa stoka za 5 dana.

Bilo je potpunije regulisano i pitanje intendanture divizije, koju su vodili načelnik i njegov pomoćnik, a sačinjavali su je potreban broj intendantata i pomoćnog osoblja, blagajna, laka auto-kolona (samo u nekim divizijama), vozarski bataljon (sa životnim potrebama za 2 dana), divizijsko intendantsko skladište i marveni depo, gde se držala stoka za dva dana. Intendanture brigada i određa obrazovali su intendant sa dva pomoćnika, vozarska četa (sa hranom i mesom za 2 dana), pekarsko, mesarsko i zanatlijsko odeljenje. Intendanturu bataljona činili su intendant i pomoćnik s potrebnim ljudstvom i sredstvima za nošenje hrane za jedan dan, a u četama i bolnicama postojali su ekonomati. Ekonomati su postojali i pri komandama mesta i vojnih područja, a raspolagali su magazinima za ljudsku i stočnu hranu, ogrev, opremu i drugo, kao i potrebnim brojem radionica, pekarnica, mesarnica, a od jedinica, prema mogućnostima, imali su vozarske i druge transportne jedinice.

Ekonomsko odeljenje Vrhovnog štaba 18. oktobra 1943. izdalo je Uputstvo kojim se reguliše sprovođenje u život naredbe Vrhovnog komandanta o novoj organizaciji intendantske službe u svim jedinicama NOV i POJ.¹⁵⁰ U Uputstvu se naročito ukazuje na način i izvore snabdevanja u novim uslovima i naglašava da su važni izvori životnih potreba sredstva dobijena ratnim plenom i pomoć saveznika, koja je tek počela pristizati.

Ekonomsku službu po novoj organizaciji trebalo je ostvariti u svim jedinicama najkasnije do 1. decembra 1943. Naknadno formirane oslobodilačke jedinice organizovale su intendantsku službu u duhu ovih stavova. Bobena praksa je pokazala da je ekonomska služba bila dobro postavljena.

U okviru *saobraćajnih jedinica*, posle kapitulacije Italije, počinju se osnivati auto-bataljoni. Prvi bataljon formiran je pri Glavnom štabu Hrvatske 24. septembra 1943, i imao je tri čete. Posle je preimenovan u 1. auto-bataljon Komande pozadine Glavnog štaba Hrvatske i imao je četiri auto-čete, dopunsku četvrtu za obuku, prateću četvrtu, a svaka auto-četa imala je svoju auto-mehaničarsku radionicu; ukupno je tada u bataljonu bilo 80 motornih vozila i 410 boraca.

U Pazinu je, oko 24. septembra, formirana Glavna auto-komanda Operativnog štaba za Istru, koja je u svojoj nadležnosti imala

¹⁵⁰ Arhiv VII, k. 399, reg. br. 12/8.

sva motorna vozila i regulisala je vojni saobraćaj na oslobođenoj teritoriji.

Pojedine auto-čete javile su se u nekim divizijama glavnih štabova Slovenije i Hrvatske, a i neke brigade imale su auto-jedinice, naročito one koje bi nastale ili su se našle na području bivše italijanske okupacione zone.

Posle kapitulacije Italije počeo se brže razvijati saobraćaj na Jadranu, jer je bio oslobođen veliki deo naše jadranske obale sa otocima, a zaplenjena su mnoga plovna sredstva, koja su odmah korišćena za transport jedinica, materijala, ranjenih i bolesnih partizana i stanovništva. Istovremeno je organizovan i međunarodni pomorski saobraćaj sa južnom Italijom i Bliskim istokom. Za organizaciju saobraćaja na Jadranu bila je odgovorna Komanda Mornarice NOVJ.

Sanitetske jedinice u svim jedinicama NOV i POJ organizuju se prema Statutu sanitetske službe NOV i POJ koji je izdao Vrhovni štab 10. novembra 1942. godine.¹⁵¹ Prema tom statutu nisu bile predviđene sanitetske čete pri brigadama. Međutim, potrebe oružane borbe, naročito od sredine 1943, zahtevale su da se i u brigadama osnivaju bolnički vodovi ili sanitetske čete. Tako, npr., brigade i partizanski odredi 6. korpusa formiraju bolničke čete za evakuaciju ranjenika i higijensko-profilastičke mere. U brigadama 26. dalmatinske divizije najpre je postojao vod nosilaca ranjenika, onda sanitetska četa, dok su u diviziji postojale hirurška četa, umesto hirurške ekipe, i četa nosilaca ranjenika. Prema naredbi Glavnog štaba Makedonije, u svakom od bataljona je određena sanitetska desetina, a u brigadi — sanitetski vod. Posle su makedonske brigade imale tzv. tehničku četvu, koja je imala ranjničku prihvatnicu bolničara i nosilaca ranjenika.¹⁵² Posle formiranja Mornarice NOVJ, u drugoj polovini 1943. pri štabovima pomorskih obalskih sektora osnivaju se sanitetski odseci ili postoje referenti saniteta, dok je 4. pomorsko-obalski sektor od bolničkih jedinica imao bolnički vod „Marina II” koji su Nemci u maju 1944. potopili blizu Visa sa 48 ranjenika.¹⁵³

Po zapovesti Vrhovnog komandanta, sve sanitetsko osoblje u NOV i POJ bilo je obavezno da nosi propisane oznake.¹⁵⁴

Prve specijalizovane *izviđačke jedinice* prvi put su se pojavile oktobra 1943. Glavni štab Hrvatske, 28. oktobra 1943, regulisao je da se u svakoj diviziji formira izviđačka četa od 50 do 60 boraca, sa tri voda, i da izviđa teren na dubini od 50 km; da se u svakoj brigadi osnuje izviđački vod od 25 do 30 boraca, takav izviđački vod imaju i partizanski odredi sastavljeni od 2 do 3 bataljona; da svaki bataljon oformi izviđačku desetinu, sastavljenu od najboljih boraca, za bliska izviđanja.

¹⁵¹ Arhiv VII, k. 175, reg. br. 7—1/6.

¹⁵² Dr Georgi Kamčevski, *Sanitetska služba NOB Makedonije*, str. 45 i 98.

¹⁵³ J. Vasiljević, *n.d.*, str. 137, 217.

¹⁵⁴ Lekari i medicinari na levom rukavu iznad lakta trebalo je da nose vertikalno položen štap sa zmijom od crvene čoje, dužine 7 cm. Sve bolničko osoblje na levom rukavu iznad lakta trebalo je da nosi crveni krst na belom okruglom polju promera 6 cm. *Zbornik*, tom II, knj. 10, str. 320.

I u ostalim jedinicama NOV i POJ organizuju se slične izviđačke jedinice, jer je „dosadašnja organizacija obaveštajne službe bila nedovoljna, bez organizacionog sistema“ a „moderno ratovanje traži puniji sistem organizacije obaveštajne službe”.¹⁵⁵ U 2. udarnom korpusu svaka divizija trebalo je da organizuje izviđačku četvu od 2 voda sa po dve desetine, ukupno 45 boraca. Zadatak izviđačke čete je bio da prikuplja podatke o neprijatelju, i to o njegovoj jačini, rasporedu, naoružanju i namerama; ona je bila neposredan izvršilac svih naređenja šefa obaveštajnog centra u pogledu prikupljanja i »provođenja zarobljenika, zaplenjenog operativnog materijala, zarobljavanja neprijateljskih oficira i vojnika, njihovih izviđačkih delova i obaveštajnih organa. Istovremeno su se pri brigadama formirali izviđački vodovi od dve desetine, sa 22 boraca, a pri štabovima bataljona izviđačke desetine jačine 5 do 6 boraca. Neposredno rukovođenje izviđačkim jedinicama potčinjeno je obaveštajnim oficirima divizije, brigade i bataljona.

ŠKOLE I KURSEVI

Školovanje kadrova u NOV i POJ postalo je aktuelnije posle kapitulacije Italije. Stabilnija slobodna teritorija i znatne količine zaplenjenog naoružanja omogućavali su savremenije obrazovanje starešina. Istovremeno, povećale su se i potrebe — došlo je do porasta oslobodilačkih jedinica, formiranja krupnih taktičkih i operativnih jedinica, porastao je broj specijalizovanih jedinica rodova i službi. Potrebe za stručnom obukom starešinskih kadrova bile su sve očiglednije, više nego ranije došla je do izražaja potreba za rukovodećim kadrovima svih profila.

Zbog toga je Vrhovni komandant, naredbom od 1. septembra 1943, obrazovao Oficirsku školu Vrhovnog štaba NOV i POJ,¹⁵⁶ koja je imala zadatak da aplikativno usavršava niže i više starešine za rukovođenje i komandovanje taktičkim jedinicama zaključno sa brigadom. Prvi tečaj počeo je u Jajcu 15. septembra 1943. i trajao 40 dana a pohađao ga je 141 slušalac. Na kraju tečaja Vrhovni komandant je lično uručio diplome slušaocima, a trojici prvih po rangu dao je za nagradu — automate. Drugi tečaj radio je takođe u Jajcu od 12. novembra do 23. decembra 1943, sa 108 slušalaca. Međutim, zbog zimske neprijateljske ofanzive Oficirska škola se iz Jajca, u januaru 1944, prebacila u Drvar, gde je stigao i Vrhovni štab.

U Hrvatskoj je nastavila s radom Prva oficirska škola GS Hrvatske u kojoj su postojali viši i niži tečaj za pešadijske oficire, viši i niži tečaj za oficire artiljerijskih jedinica, zatim specijalistički kursevi za rukovodioce veze u brigadama i divizijama i tečajevi za komandire protivavionskih, protivtenkovskih i minobacačkih baterija. Posle su formirani i kursevi za pojedine vrste specijalista u jedinicama veze.

¹⁵³ *Zbornik*, tom III, knj. 7, str. 620.

¹⁵⁶ Do promene imena je došlo zbog toga što je VŠ 1. maja doneo dekret o uvođenju oficirskih i podoficirskih činova u NOV i POJ, pa otuda nije više Vojna nego Oficirska škola VŠ. *Zbornik*, tom II, knj. 10, str. 256.

Fri drugoj oficirskoj školi u Slavoniji, od maja da kraja 1943, radili su tečajevi za opštevojne starešine (viši i niži tečaj), artiljerijski tečaj, tečajevi za rukovodioce veze i za političke komesare; povremeno su radili i tečajevi za obaveštajne, intendantske i sanitetske oficire iz slavonskih i drugih jedinica u Podravini i Hrvatskom zagorju.

Vojna škola NOV i PO Slovenije radila je u blizini Šmarne gore. Novembra 1943. preimenovana je u Oficirsku školu Glavnog štaba NOV i PO Slovenije. Za vreme nemačke ofanzive u jesen 1943. škola je privremeno prekidala nastavu da bi bila angažovana u borbi, ali je Glavni štab upozoravao da se to izbegava kako bi se sačuvali kadrovi.

Iako je Glavni štab NOV i PO Vojvodine još jula 1943. izdao naredbu o formiranju Oficirske škole NOV i PO Vojvodine, ona je počela rad tek 1. oktobra. U školi je obično bilo 20—30 slušalaca, jer se nastojalo da što više kadrova prođe kroz kratke aplikacione tečajeve, i to prvenstveno komandiri četa i komandiri bataljona. Uporedo sa tečajem za vojne rukovodioce, radio je i tečaj za političke komesare. Škola je radila u istočnoj Bosni, gde se tada još nalazio Glavni štab NOV i PO Vojvodine.

Školovanje kadrova za Mornaricu NOVJ bilo je organizovano pod rukovodstvom Štaba Mornarice na oslobođenim srednjodalmatinskim otocima i u južnoj Italiji, kamo su upućivani na specijalističke kurseve radi sticanja znanja iz tehničke mornaričke službe. Prvi kurs kojeg je organizovao Štab Mornarice NOVJ bio je kurs za signaliste koji je radio u novembru 1943. pri Štabu 5. pomorsko-obalskog sektora u Veloj Luci na Korčuli. Tu su se osposobljavali borci za signaliste na plovnim objektima i mornaričkim signalnim i osmatračkim stanicama na obali i otocima. Najveći broj škola i kurseva za potrebe Mornarice NOVJ organizovan je 1944. godine.

Prva vazduhoplovna baza u Livnu, formirana oktobra 1943. za prikupljanje vazduhoplovaca, bila je ujedno i prva vazduhoplovna škola. Organizovani su kursevi za oko 60 vazduhoplovaca. Za vreme nemačke ofanzive decembra 1943. prekinuto je dalje obučavanje vazduhoplovnih kadrova i preživeli vazduhoplovci su preko Visa prebačeni u Italiju, gde je organizovano dalje školovanje vazduhoplovnih kadrova NOVJ.

U ovom periodu je nastavljeno školovanje partijsko-političkih kadrova na nižim i srednjim partijsko-političkim kursovima u brigadama, divizijama i pri štabovima korpusa. Uslovi za njihovo održavanje bili su povoljniji nego ranije, jer je postojala stabilnija slobodna teritorija i radio je veći broj partizanskih štamparija, tako da su slušaoci imali više marksističko-političke literature. Deo vojno-političkih kadrova iz oslobodilačkih jedinica i dalje se školovao pri partijskim rukovodstvima na terenu, naročito viši partijsko-politički rukovodioci, na kursovima koji su organizovani pri centralnim i pokrajinskim partijskim rukovodstvima, a neki su iz oružanih snaga pohađali i Partijski kurs pri Centralnom komitetu KPJ, koji je krajem 1943. radio u oslobođenom Jajcu. Poseb-

no su se, u pojedinim jedinicama, a naročito pri terenskim organizacijama SKOJ-a, organizovali kursevi za omladinske rukovodioce u oslobodilačkim jedinicama, za sekretare četnih aktiva SKOJ-a i rukovodioce bataljonskih komiteta SKOJ-a.

NEKE KARAKTERISTIKE KORPUSA, DIVIZIJA I BRIGADA FORMIRANJE 1. PROLETERSKOG KORPUSA

Vojna organizacija NOV i POJ u to vreme razvijala se i dalje na istim osnovama, koje su postavljene raznim naređenjima Vrhovnog štaba krajem 1942. i početkom 1943. godine.

U organizovanju i nameni *korpusa* došlo je do nekih promena u tome što je posle kapitulacije Italije počelo sa formiranjem korpusa koji su isključivo imali operativnu ulogu i nisu bili vezani za jednu teritoriju. Naime, vojno-politička situacija nastala posle kapitulacije Italije sve više je nametala potrebu formiranja operativno-strategijskih jedinica koje će biti pokretljivije, oslobodjene pozadinskih i teritorijalnih jedinica i funkcija, koje će biti u rukama Vrhovnog štaba za rešavanje osnovnih vojno-političkih ciljeva oslobodilačke borbe i revolucije. Na tim osnovama 5. oktobra 1943. formiran je 1. proleterski korpus. Još 5. septembra 1943. Vrhovni komandant Glavnom štabu Hrvatske saopštava: „Namjeravam stvoriti proleterski korpus iz postojećih brigada od barem 10.000 boraca. . . Sa tom vojskom se nadamo osvojiti oružja, inače ćemo zavisiti od Engleza, koji ga nerado daju. . .”¹⁵⁷

Prvi proleterski korpus NOVJ (komandant Koča Popović, politički komesar Majalko Todorović) nastao je na osnovama 1. proleterske divizije; 12. novembra u njegov sastav ušle su 6. lička divizija i 13. proleterska brigada „Rade Končar”; tada je korpus imao oko 7.000 boraca. Prvi proleterski korpus se nalazio neposredno pod komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Svi ostali korpusi NOVJ koji su nastali do kraja 1943. formirani su na istim osnovama kao i raniji korpusi, sa istom operativno-teritorijalnom ulogom.

Zbog različitosti naziva pojedinih korpusa, 5. oktobra 1943. naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ utvrđena je nova numeracija korpusa.¹⁵⁸ 1. bosanski korpus preimenovan je u 3. korpus NOVJ; 2. bosanski korpus — u 5. korpus NOVJ; 1. hrvatski korpus — u 4. korpus NOVJ, a 2. hrvatski korpus (slavonski) — u 6. korpus NOVJ.

Od kapitulacije Italije do kraja 1943. formirano je ukupno pet novih korpusa NOVJ: u Crnoj Gori 10. septembra 2. udarni korpus NOVJ, u Dalmaciji 7. oktobra — 8. korpus NOVJ, a u Sloveniji formirani su 3. oktobra — 7. i 22. decembra — 9. korpus NOVJ. Ako se tome dodaju 1. proleterski korpus i ranije formira-

¹⁵⁷ Zbornik, tom II, knj. 10, str. 262.

¹⁵⁸ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 356.

ni 1. i 2. hrvatski i 1. i 2. bosanski korpus, proizilazi da je krajem 1943. bilo ukupno devet korpusa NOVJ.

Vojnom organizacijom korpusa bila je prekrivena teritorija srednjeg i zapadnog dela Jugoslavije, uključujući Sandžak i Crnu Goru.

III

1. Za komandanta I korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se general-major Koča Popović.

Za političkog komesara I korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se drug Mijalko Todorović.

2. Za komandanta II korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se general-major Peko Dapčević.

Za političkog komesara II korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se drug Mitar Bakić.

Za načelnika štaba II korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se pukovnik Rudolf Primorac.

3. Za komandanta III korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se general-major Košta Nađ.

Za političkog komesara III korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se drug Vlado Popović.

Za načelnika štaba III korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se pukovnik Jovan Vukotić.

4. Za komandanta IV korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se pukovnik Ivan Rukavina.

Za političkog komesara IV korpusa Narodnooslobodilačke vojske postavlja se drug Veco Holjevac.

5. Za komandanta V korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se pukovnik Slavko Rodić.

Za političkog komesara V korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se drug Veljo Stojnić.

Za načelnika štaba V korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se potpukovnik Milorad Mijatović.

6. Za komandanta VI korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se pukovnik Petar Ilić.

Za političkog komesara VI korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se drug Stevo Janjić.

7. Za komandanta VII korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se potpukovnik Rajko Tanasković.

Za političkog komesara VII korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se dr Jože Brilej.

8. Za vršioca dužnosti komandanta VIII korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se pukovnik Pavle Ilić.

Za političkog komesara VIII korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se drug Ivo Kukoč.

Za načelnika štaba VIII korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije postavlja se potpukovnik Maks Baće.

5 X 1943 g.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
TITO

Naredba vrhovnog komandanta NOV i POJ J. B. Tita o postavljanju štabova korpusa, Bilten Vrhovnog štaba broj 33 za oktobar 1943.

Korpusi su na svojoj teritoriji pod komandom imali sve operativne, partizanske i diverzantske jedinice i organe vojnopozadinskih vlasti, što je glavnim štabovima bitno olakšalo rukovođenje sve većim brojem jedinica.

Formiranjem korpusa u Sloveniji, Hrvatskoj i Crnoj Gori došlo je do promena u organizaciji komandovanja i rukovođenja. U Sloveniji je posle formiranja 9. korpusa NOVJ prestala da postoji 3. (alpska) operativna zona, a u Dalmaciji je formiranjem 8. korpusa, rasformiran Štab 4. operativne zone NOV i PO Hrvatske. Pod komandom 8. korpusa, jedno vreme, bio je i Štab Mornarice NOVJ. Paralelno sa postojanjem 2. udarnog korpusa na teritoriji Crne Gore do 22. januara 1944. postojao je i Glavni štab NOV i PO Crne Gore i Boke, kada je njegovu funkciju preuzeo štab 2. udarnog korpusa NOVJ.¹⁵⁹

U organizacijskom sastavu korpusa NOVJ sve je veći broj operativnih jedinica, povećavao se i broj partizanskih odreda, pod komandom korpusa javljaju se i grupe partizanskih odreda (Dalmacije), razvijaju se rodovi i službe. Korpus je mogao imati i do četiri divizije (8. korpus), više partizanskih odreda ili grupa partizanskih odreda i po nekoliko komandi područja, kao i druge samostalne rodovske i prateće jedinice. Brojno stanje se kretalo od 5.000 do 15.000 ljudi.

Priliv boraca u NOV i POJ posle kapitulacije Italije omogućio je da se u periodu septembar — decembar 1943. na teritoriji Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine formira 10 divizija NOVJ, i to: u Sloveniji četiri (18, 30, 31. i Tržačka); u Hrvatskoj četiri (19, 20, 26. i 32) i u Bosni i Hercegovini dve (27. i 29) divizija. U danima pre i posle kapitulacije Italije u Dalmaciji je obnovljena 9. divizija. Do kraja oktobra 1943. godine rasformirana je Tržačka divizija, tako da je na kraju 1943. u NOVJ bilo ukupno 27 divizija.

Osim toga, početkom decembra 1943. od italijanskih vojnika koji su prešli na stranu NOVJ formirana je italijanska antifašistička divizija „Garibaldi“, koja je nastala od divizija „Venecija“ i „Taurinenze“ i imala je u svom sastavu 1, 2, 3. i 4. partizansku brigadu, sa oko 5 000 boraca.¹⁶⁰ Sa ovom divizijom, 31. decembra 1943. NOVJ je imala ukupno 28 divizija.

U organizacijskom sastavu divizija i dalje su najčešće prisutne tri, ponegde četiri i pet brigada i određen broj partizanskih odreda, dok neke divizije (1. proleterskog korpusa) nisu imale u svom sastavu partizanske odrede, a povećan je i broj samostalnih jedinica rodova i službi. Budući da su sada divizije bile bolje naoružane i opremljene, povećala se njihova vatrena i udarna moć, sposobnost za manevar i za samostalno vođenje borbe. Najveći broj divizija bio je sposoban za vođenje napadnih i odbrambenih operacija u sastavu korpusa, operativne grupe ili samostalno, za manevar na veće udaljenosti ili za prebacivanje na novu teritoriju.³⁸¹ Za razliku od prethodnog perioda, sada su divizije bile u

¹⁵⁹ Zbornik, tom III, knj. 7, str. 63.

¹⁶⁰ J. Vujošević, *Istorijski zapisi*, str. 606—617.

¹⁶¹ Tako je, po naređenju VS, iz Bosanske krajine upućena 5. krajiška divizija u Sandžak i zapadnu Srbiju, a 6. lička iz Like u Bosnu u sastav 1. proleterskog korpusa.

organskom sastavu korpusa. Međutim, Vrhovni i glavni štabovi mogli su divizijama manevrisati i rešavati pojedine operativno-strategijske probleme. Vrhovni štab je, osim toga, neposredno rukovodio 1. proleterskim, 2. i 3. udarnim korpusom NOVJ, a ostalim jedinicama preko glavnih štabova, uz istovremeno davanje direktiva i usmeravanje njihovih dejstava. Prema tome, divizija je u tom periodu sve više postajala operativna i udarna snaga, sposobna za složenija borbena dejstva, na različitom zemljištu i u svim krajevima Jugoslavije.

Proces formiranja *brigada* ubrzan je posle kapitulacije Italije kao rezultat masovnog priliva novih boraca i zaplenjene borbeno-tehničke opreme. Najveći broj brigada nastao je septembra 1943, kada je formirano 30 brigada. Od kapitulacije Italije do kraja 1943. formirano je ukupno 56 brigada, i to: u Bosni i Hercegovini 7, u Crnoj Gori i Sandžaku 3, u Hrvatskoj 19, u Makedoniji 2, u Sloveniji 17, u Srbiji 4, u Vojvodini 2, i u Italiji 2 prekomorske. Od toga je u ovom periodu rasformirano, ili prestalo da postoji 12 brigada (a 9. septembra je bilo 54 brigade), jedna je brigada obnovljena tako da je na kraju 1943. godine u NOVJ bilo ukupno 99 brigada.

U ovom periodu neke brigade nisu nastajale od ranije formiranih partizanskih odreda ili samostalnih partizanskih, udarnih ili omladinskih bataljona, kao što je to bila ranija praksa, nego od novih boraca koji nisu imali iskustva, što je uticalo na borbenu sposobnost brigade kao celine. Osim toga, najveći broj novoformiranih brigada u ovom periodu još se nije bio ni organizacijski sredio, a već je ulazio u žestoke borbe koje je nametnuo neprijatelj, nastojeći da ih razbije i da im ne dozvoli da se organizacijski srede.

U Makedoniji formiranje brigada je izvršeno stavljanjem bataljona pod jedinstvenu komandu. Bataljoni su ostali kompletni. U Srbiji su brigade stvarane od bataljona iz sastava partizanskih odreda ili od samostalnih udarnih bataljona koji su već imali borbenog iskustva. U Istri su 1. i 2. brigada formirane od ustaničkih bataljona čije je ljudstvo tek stupilo u prve okršaje sa neprijateljem, a pošto su Nemci protiv njih koncentrisali krupne pešačke i oklopno-mehanizovane snage, one nisu mogle izdržati udar neprijatelja na zemljištu ispresecanom brojnim komunikacijama. U Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Dalmaciji najveći broj brigada je oformljen od novih boraca iz tek osnovanih partizanskih odreda ili samostalnih partizanskih bataljona, čije ljudstvo, takođe, nije prošlo kroz okršaje. U Sloveniji veliki broj brigada se oformio od boraca koji su stupili u NOVJ posle kapitulacije Italije. To se naročito odnosi na one brigade koje su nastale u Slovenskoj primorju. Novoformirane bosansko-hercegovačke brigade su stvarane od ljudstva iz partizanskih odreda ili iz grupa partizanskih bataljona.

Vojno-politička rukovodstva su se našla pred složenom problematikom organizacijskog sređivanja novoformiranih brigada i nastojanja da se uvode u borbu postepeno, da se dobije u vremenu kako bi njihovo ljudstvo koliko-toliko ovladalo borbenom obukom, pošto je najveći broj novih boraca bio iz redova omladine

koja ranije nije služila vojsku niti je imala neka vojnička predznanja.

U organizacijsko-formarijskom sastavu brigade su najčešće imale 3 do 4 bataljona, izuzetno pet i šest bataljona. U brigadi se artiljerijske jedinice razvijaju kao prateće, naoružane minobacačima i po nekim lakim artiljerijskim oruđima. Istovremeno se razvijaju ostali rodovi i službe, tako da brigada postepeno dobija fizionomiju združene taktičke jedinice. Brojno stanje brigade bilo je različito. Neke brigade su imale i do 2.000 boraca, a bilo je brigada koje su imale svega oko 500 ljudi.

Posle kapitulacije Italije kvantitativno i kvalitativno jačaju brigade, što je povećalo njihovu ulogu u napadnim i odbrambenim dejstvima. Osim brigada koje su formirane u Srbiji i Makedoniji, sve ostale brigade bile su u organizacijskom sastavu divizija. Ređe su izvodile samostalna borbena dejstva, kao što je to bio slučaj u 1942. i u prvoj polovini 1943. godine. Osim toga, bile su pokretljivije i sposobnije, s većom udarnom snagom i vatrenom moći. Brigade formirane u Srbiji i Makedoniji u osnovi su nosile karakteristike brigada iz 1942. i prve polovine 1943. godine.

U to vreme su i dalje postojale i razvijale se samostalne partizanske i udarne čete i bataljoni ili omladinski bataljoni, kao i grupe udarnih bataljona, naročito tamo gde još nije došlo do formiranja brigada i divizija ili su postojale paralelno sa brigadama, kao u Makedoniji. Samostalne udarne i omladinske jedinice zajedno sa partizanskim odredima i dalje su činile osnovnu snagu za formiranje novih ili za popunu postojećih brigada i drugih jedinica. Osim partizanskih odreda, sve više se javljaju grupe partizanskih odreda, naročito u Hrvatskoj (Slavonija, Dalmacija). Do toga je dolazilo zato da bi se preko jednog štaba objedinilo komandovanje sa više partizanskih odreda na jednom operativnom području, što je u praksi dalo dobre rezultate. Grupe partizanskih odreda načelno su bile pod komandom korpusa, a ponegde i divizije. U to vreme ukupno je formirano 90 NOP odreda, prestalo da postoji 70, 9. septembra bilo ih je 85, tako da je na kraju 1943. bilo 105 NOP odreda.

Posle kapitulacije Italije uočljiv je proces formiranja organa i ustanova vojnopozadinske vlasti u svim krajevima Jugoslavije. Shodno ranijim uputstvima i naređenjima Vrhovnog štaba NOV i POJ, Glavni štab NOV i PO Slovenije 13. septembra naredio je da se na oslobođenoj teritoriji formiraju komande područja, komande mesta, partizanske straže i narodna zaštita. Organizacijski odsek pri Glavnom štabu Slovenije izdao je uputstvo o organizaciji i zadacima organa vojnopozadinske vlasti. Na osnovu toga je formirano šest vojnih područja. Prva vojna područja formirana su i u Srbiji, a u Makedoniji prve komande mesta, dok su u Vojvodini osnovane tri komande područja a u Crnoj Gori — dve komande područja.

Na kraju 1943. godine oružane snage NOP-a imale su 9 korpusa, 27 divizija, 99 narodnooslobodilačkih brigada, 105 partizanskih odreda, i 20 samostalnih partizanskih bataljona — ukupno 300.000 boraca (prilog br. 16). Ako se ovome doda da isu u sastavu

PREGLED
JEDINICA NARODNOOSLOBODILACKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE 9. SEPTEMBAR—31. DECEMBAR 1943.

Redni broj	Područje formiranja	Korpusi				Divizije				Brigade					NOP odredi			
		stanje 9. IX 1943.	formirano	rasformirano	stanje 31. XII 1943.	stanje 9. IX 1943.	formirano	rasformirano	stanje 31. XII 1943.	stanje 9. IX 1943.	formirano	obnovljeno	rasformirano	stanje 31. XII 1943.	stanje 9. IX 1943.	formirano	rasformirano	stanje 31. XII 1943.
1	1. proleterski korpus																	—
2	1. i 2. proleterska divizija																	
3	1. proleterska brigada																	
4	Prekomorske brigade																	
5	Bosna i Hercegovina	2	—	—	2	5	2	—	7	16	7	—	—	23	30	27	19	38
6	Crna Gora i Sandžak		1	—	1	1	—	—	1	3	3	—	—	6	3	11	4	10
7	Hrvatska	2	1	—	3	7	4	—	11	23	19	1	5	38	24	28	19	33
8	Makedonija										2			2	11	2	10	3
9	Slovenija	—	2	—	2	2	4	1	5	7	17	—	7	17	4	16	11	9
10	Srbija									1	4	—	—	5	8	2	2	8
	Vojvodina	—	—	—	—	1	—	—	1	3	2	—	—	5	5	—	1	4
	Kosovo															4	4	—
	Svega	—	—	—	—	1	—	—	1	4	6	—	—	10	13	6	6	13
	UKUPNO	4	5	—	9	18	10	1	27	54	56	1	12	99	85	90	70	105
	Jedinice stranih državljana u sastavu NOV i POJ						2	1	1	—	14	—	10	4	—	—	—	—
	SVEUKUPNO	4	5	—	9	18	12	2	28	54	70	1	22	103	85	90	70	105

NOV i POJ od 9. septembra do 31. decembra 1943. formirane 2 divizije (jedna je rasformirana) i 14 brigada (10 je rasformirano) od pripadnika stranih državljana u sastavu NOV i POJ, onda su oružane snage NOP-a imale 9 korpusa, 28 divizija, 103 brigade i 105 NOP odreda i druge manje operativne, partizanske i vojnopozadinske jedinice i ustanove. U borbi protiv snaga NOP-a neprijatelj je angažovao (stanje krajem 1943) 31 diviziju i 17 samostalnih brigada, isto toliko pukova i druge okupacione i kvislinške snage, ukupno 650.000 vojnika, od čega je bilo 19 nemačkih divizija, odnosno 300.000 okupacionih vojnika.

RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE

Nastavlja se dograđivanje postojećeg sistema rukovođenja i komandovanja. Komande i štabovi se proširuju novim odeljenjima i odsecima, shodno potrebama sve razvijenije vojne organizacije oružanih snaga i narastanja oružanih formacija.

Osim vođenja operacija i staranja o izgradnji oružanih snaga Vrhovni komandant je od 25. avgusta do početka 1944, u Jajcu. On je u Jajcu najviše bio zauzet oko priprema za Drugo zasjedanje AVNOJ-a, održano 29—30. novembra 1943. godine.¹⁶² U referatu „Razvitak NOB naroda Jugoslavije u vezi sa međunarodnim događajima” Tito je dao celovit razvitak oslobodilačkih snaga od ustaničke 1941: „Mogu smjelo tvrditi da je stvaranje narodne vojske, pod onakvim uvjetima pod kakvim se stvarala naša, jedinstven primjer u historiji. Iz golorukih partizanskih odreda, bez ikakvih tvornica oružja i municije, bez magazina i raznih vojnih rezervi namirnica, bez ičije pomoći bilo s koje strane, stvorena je armija od blizu četvrt miliona, ali ne u mirnom periodu, već u periodu najstrašnije i najkrvavije borbe koju su ikada narodi Jugoslavije vodili. . . Stvaranje naše Narodnooslobodilačke vojske, i to pod takvim uvjetima, bilo je veoma težak posao. Mi nismo imali vojnih akademija i škola, mi nismo imali oficirskih kadrova. Sve se to stvaralo i radalo u procesu same borbe. . .”¹⁶³

Drugo zasjedanje AVNOJ-a, posebnom odlukom „izražava svoje priznanje i narodnu zahvalnost Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda za izgradnju i organizaciju naše vojske i za uspješno rukovođenje operacijama u borbi protiv neprijatelja našeg naroda. Narodnooslobodilačka vojska je najveličanstvenija tekovina naše Narodnooslobodilačke borbe. . . Istovremeno Drugo plenarno zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije izražava najdublju zahvalnost i divljenje naših naroda Vrhovnom komandantu drugu Titu za njegov vojni i politički rad u borbi za oslobođenje naših naroda. . .”¹⁶⁴

¹⁶² Tačno na dan početka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, 29. novembra 1943, omržane snage imale su 8 korpusa, 26 divizija, 93 brigade, 107 NOP odreda i 25 samostalnih partizanskih bataljona, oko 300.000 boraca.

¹⁶³ Tito — *Vojna djela*, VIZ, Beograd 1978, tom I, str. 424.

¹⁶⁴ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 373.

ANTIFAŠISTIČKO VEČE
Narodnog oslobođenja
Jugoslavije

Broj odluke 4

ODLUKA

o priznanju i zahvalnosti Narodno-oslobodilačkoj vojsci

Drugo plenarno zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije izražava svoje priznanje i narodnu zahvalnost Vrhovnom štabu Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda za:

izgradnju i organizaciju
naše narodne vojske i za

uspešno rukovođenje operacijama u borbi protiv neprijatelja našeg naroda. Narodno-oslobodilačka vojska je najveličanstvenija tekovina naše narodno-oslobodilačke borbe. Drugo plenarno zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije izražava duboku zahvalnost Vrhovnom štabu zbog njegovog obilnog i svestranog političkog rada na okupljanju svih patriotskih snaga naše zemlje, podizanju ugleda naše zemlje pred inostranstvom i radu oko izgradnje istinske demokratske narodne vlasti.

Istovremeno Drugo plenarno zasjedanje AVNOJ-a izražava najdublju zahvalnost i divljenje naših naroda Vrhovnom komandantu drugu Titu za njegov vojni i politički rad u borbi za oslobođenje naših naroda.

Drugo plenarno zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije s punim pravom veruje da će naše najviše vojničko rukovodstvo na čelu sa Vrhovnim komandantom drugom Titom i u buduće voditi našu slavnu Narodno-oslobodilačku vojsku iz pobeđe u pobeđu, sve do konačnog isterivanja okupatora iz naše zemlje i uništenja svih njegovih pomagača.

Dana 29. novembra,
u Jajcu

ZA ANTIFAŠISTIČKO VEČE
Narodnog oslobođenja Jugoslavije

Sekretar
R. Čolaković sr.

Pretsednik
Dr. I. Ribar sr.

M.P.

Odluka broj 4 Drugog zasjedanja AVNOJ-a kojom se izražava zahvalnost i priznanje NOV i POJ, Jajce, 29. novembar 1943.

АНТИФАШИСТИЧКО ВЕЋЕ
Народног ослобођења
Југославије

Број одлуке 4

ОДЛУКА

о признању и захвалности Народно-ослободилачке војске

Друго пленарно заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије изражава своје признање и народну захвалност Врховном штабу Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда за

награду и организовању
наше народне војске и за

успешне руковођење операцијама у борби против непријатеља нашег народа. Народно-ослободилачка војска је највећанственаја токовима наше народно-ослободилачке борбе. Друго пленарно заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије изражава дубоку захвалност Врховном штабу због његовог обилног и свестраног политичког рада на окупљању свих патриотских снага наше земље, подизању угледа наше земље пред иностранством и раду ове награде истински демократске народне власти.

Истовремено друго пленарно заседање АВНОЈ-а изражава најдубљу захвалност и дивљење свих народа Врховном команданту Другу Титу за његов војни и политички рад у борби за ослобођење наших народа.

Друго пленарно заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије с пуним правом верује да ће наше највише војничко руководство на челу са Врховним командантом Другом Титом и у будуће водити нашу славу народно-ослободилачку војску на победу у победу, све до коначног истеривања окупатора из наше земље и уништења свих његових помагача.

29. новембра,
у Јајцу

За АНТИФАШИСТИЧКО ВЕЋЕ
Народног ослобођења Југославије

Секретар

И.П.

Председник

Р. Чазановић оп.

Д.П. Рибар оп.

Одлука број 4 Другог заседања АВНОЈ-а којом се изражава
захвалност и признање NOV и POJ. Јајце, 29. новембар 1943.

Na predlog delegacije iz Slovenije Drugo zasedanje AVNOJ-a donelo je odluku da se „u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije uvodi naziv — Maršal Jugoslavije”.¹⁶⁵ U ime slovenačke delegacije Josip Vidmar je predložio većnicima AVNOJ-a da „Predsedništvo AVNOJ-a donese odluku o dodeljivanju naziva maršala Jugoslavije Vrhovnom komandantu NOV i POJ, drugu Titu”. Na svojoj prvoj sednici Predsedništvo AVNOJ-a usvojilo je predlog slovenačke delegacije, što je izneto na plenarnoj sednici Drugog zasedanja AVNOJ-a, koji je to potvrdio Odlukom broj 7, u kojoj se kaže: „U cilju da oda zaslužno priznanje drugu Josipu Brozu Titu, vrhovnom komandantu, za genijalno rukovodstvo operacijama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije i za sposobnost i istrajnost koje je pokazao u njenom stvaranju i njenom vojničkom i političkom podizanju na njen sadašnji stepen, a na osnovu odluke Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 29. novembra 1943. o uvođenju u Narodnooslobodilačkoj vojsci naziva Maršala Jugoslavije i prihvatajući predlog Plenuma Drugog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije REŠAVA da se drugu Josipu Brozu Titu, Vrhovnom komandantu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije dodeli naziv MARŠALA Jugoslavije.”¹⁶⁶

U NARODNOOSLOBODILAČKOJ VOJSCI UVODI SE NAZIV
MARSALA JUGOSLAVIJE

ODLUKA br. 5

O UVOĐENJU NAZIVA MARSALA JUGOSLAVIJE
U NARODNOOSLOBODILAČKOJ VOJSCI JUGOSLAVIJE

Da bi se istakle osobite sposobnosti u vojnom rukovođenju i da bi se nagradile naročite zasluge u rukovođenju Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije i njenim operacijama, Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije na svom Drugom zasedanju od 29 novembra, a na predlog slovenačke delegacije

o d l u č u j e

1. U Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije uvodi se naziv MARŠALA JUGOSLAVIJE.

2. Taj naziv dodeljuje Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

3. Odluka stupa odmah na snagu.

Dne 29 novembra 1943, u Jajcu

ZA ANTIFAŠISTIČKO VEĆE
NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE

Sekretar
Rodoljub Čolaković

Pretsednik
Dr Ivan Ribar

¹⁶⁵ Isto, str. 374.

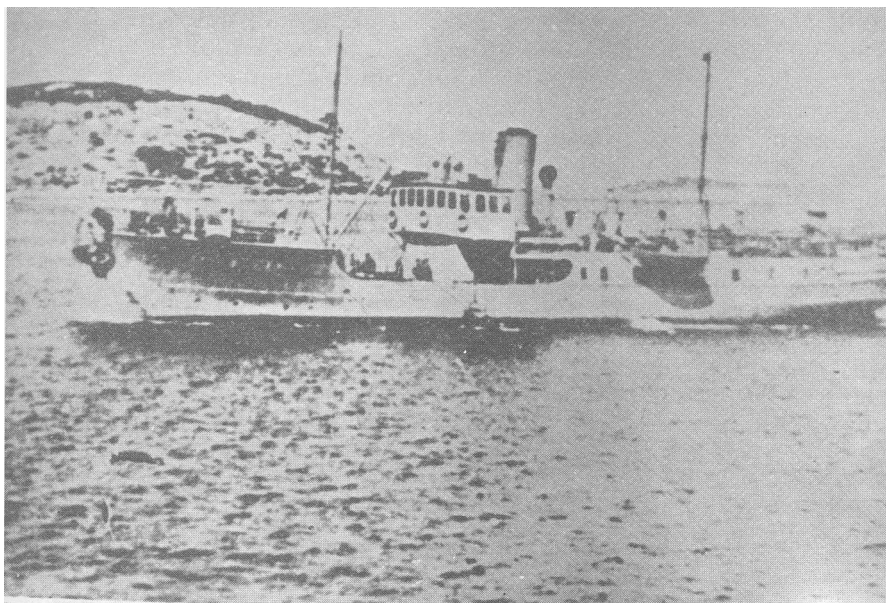
¹⁶⁶ Isto, str. 375.

Oslobođeno Lastovo u septembru 1943. Borci Lastovskog partizanskog odreda

Jedinice 13. primorsko-goranske divizije na povlačenju u Lici, 1943.

„Bakar”, prvi partizanski parobrod, oktobar 1943.

Delovi 3. divizije NOVJ na Sinjajevini 1943. godine

Peko Dapčević govori oficirima i vojnicima italijanske divizije „Venecija“ koja je prišla Narodnooslobodilačkoj vojsci, oktobar 1943.

Zaplenjeni italijanski tenk u oslobođenom Splitu, septembar 1943

U selu Bučju kod Pakraca od pripadnika češke narodnosti 26. oktobra 1943. formirana je brigada „Jan Žiška” 12. divizije NOVJ

Proslava formiranja 20. kozarske brigade na Kozari 1944.

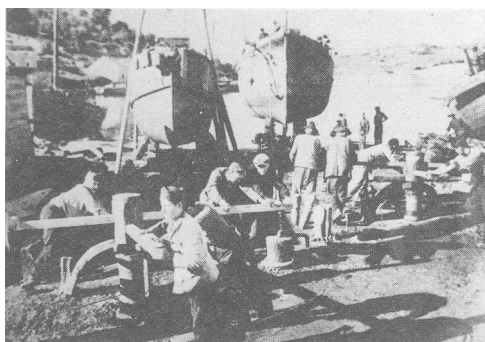
13. slovenačka udarna
brigada „Mirko Bračić“
postrojena u Saješču
na Primorskom, decem-
bar 1943.

Politička škola pri Glavnom štabu Vojvodine u selu Bešenovački Prnjavor
u leto 1943.

Formiranje 1. makedonsko-kosovske brigade 11. novembra 1943. u Slivovu (Debraca). Govori delegat FS NOV i POJ Svetozar Vukmanović Tempo

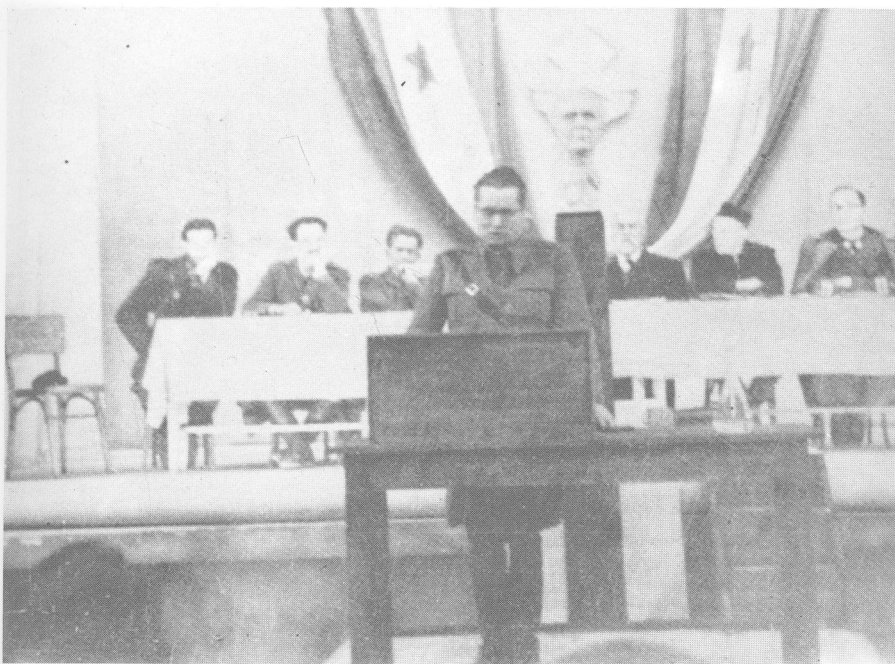
Partizansko brodogradilište u Vela Luci, decembar 1943.

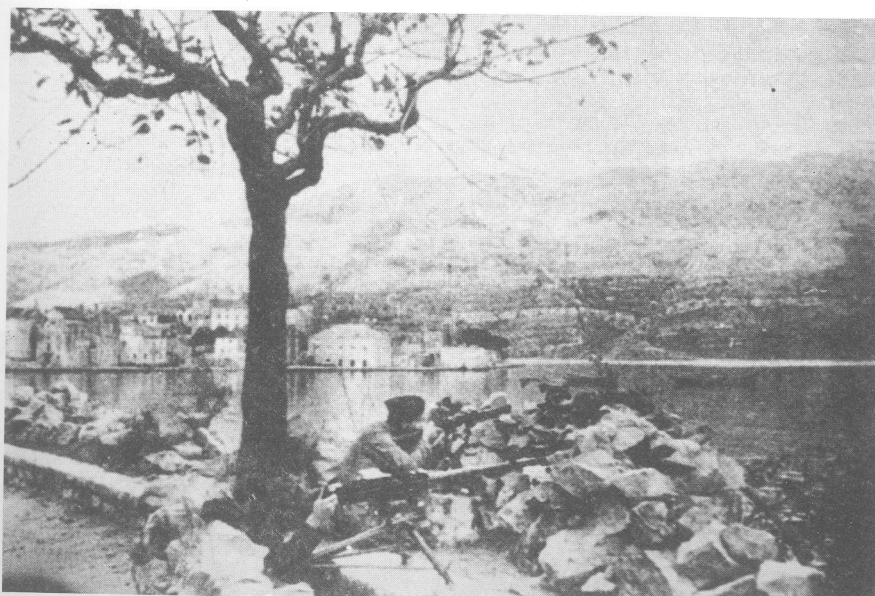
Protivavionski top 20 mm na položaju u odbrani Jajca za vreme II zasedanja AVNOJ-a, novembar 1943.

Kosovski partizanski bataljon 1943.

Drug Tito govori na II zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu 29. XI 1943.

Borci 13. dalmatinske brigade 26. divizije na položaju na rivi grada Korčule, decembar 1943.

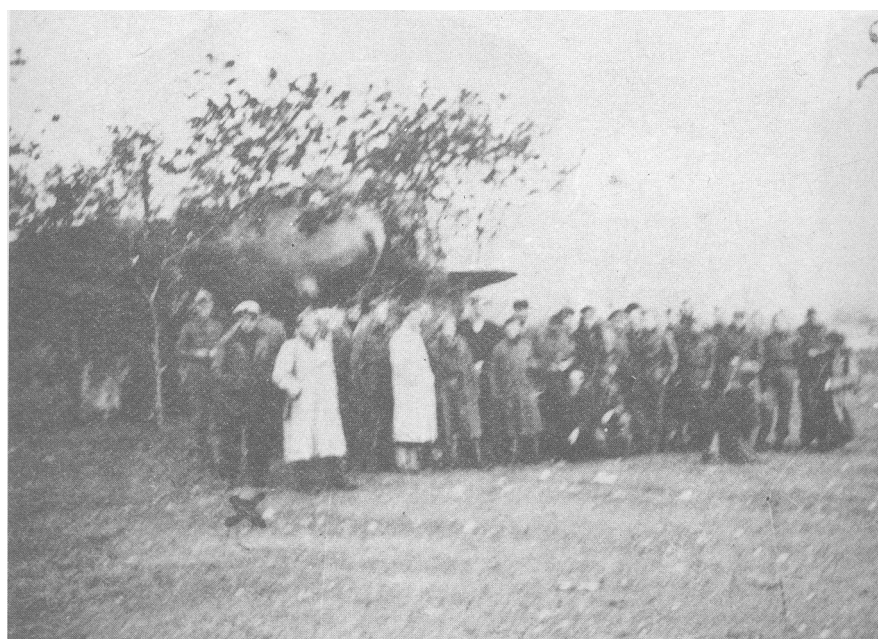
Hor 1. proleterske brigade daje program za većnike II zasedanja AVNOJ-a u Jajcu, kraj novembra 1943.

Partijski kurs pri CK KPJ, Jajce, kraj 1943.

Tenkovski odred Glavnog Štaba Slovenije, juli 1944.

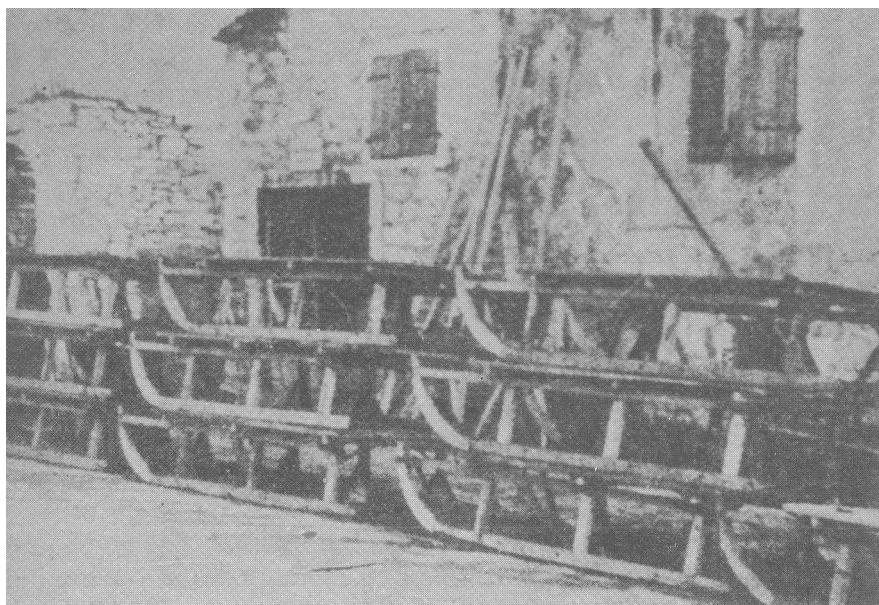
Naši prvi avijatičari u Livnu 1943. Pozadi je kamufliran avion u kome je poginuo Ivo Lola Ribar

Od partizana srušeni Štampetov most kod sela Verdi u Sloveniji, 14. oktobar 1943.

Oficirska škola Glavnog štaba Vojvodine u selu Bešenovački Prnjavor, avgusta 1943.

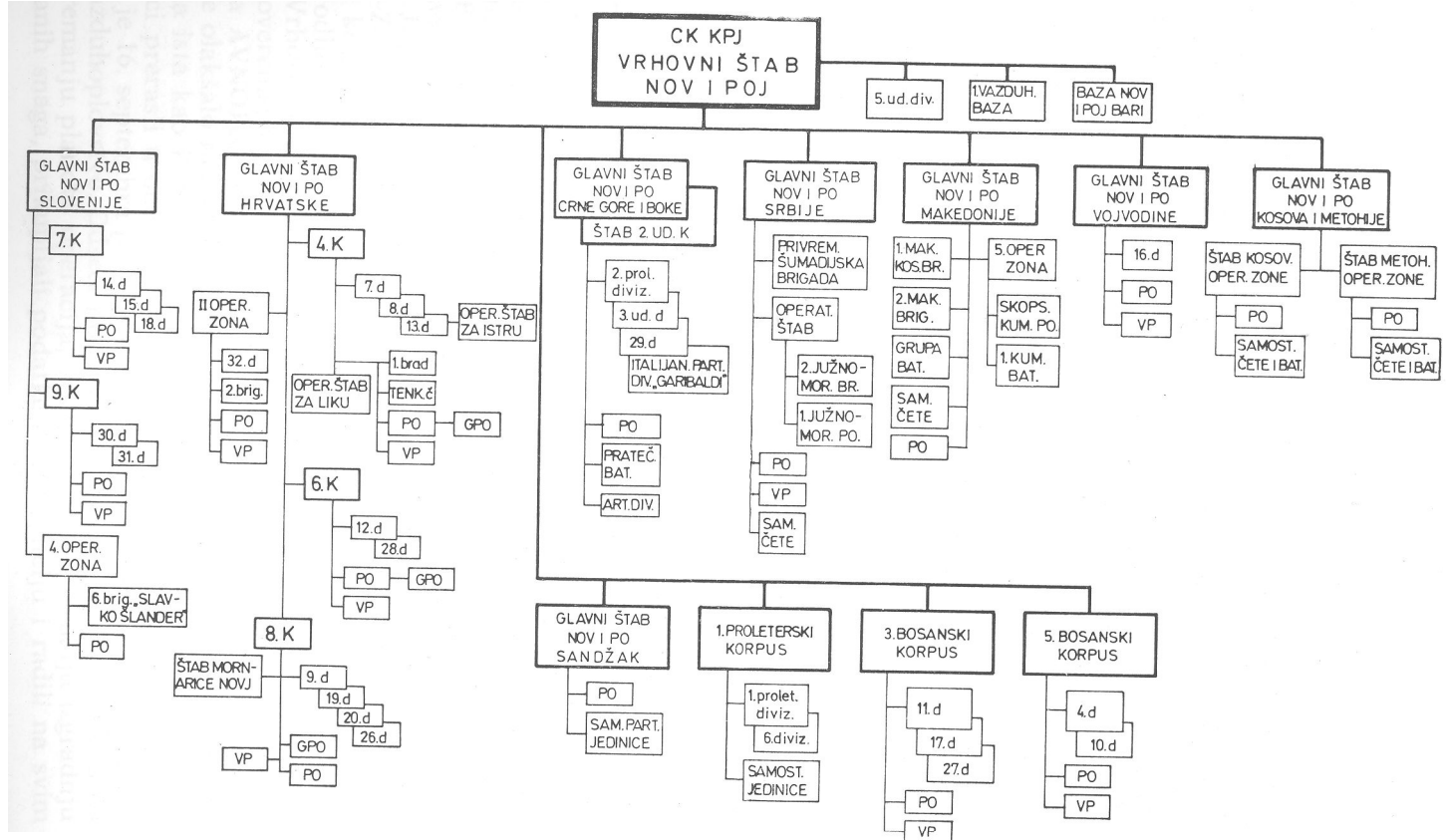

Saonice koje je partizanska stolarska radionica u Livnu izrađivala za jedinice NOVJ, 1943.

Tomšičeva brigada u Ribnici, 1943.

Shema Organizacije rukovođenja i komandovanja NOV i POJ krajem 1943. godine

Napomena:

- PO — partizanski odredi
- GPO — grupe partizanskih odreda
- VP — vojna područja

PRETSEDNIŠTVO
Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja
Jugoslavije

Broj odluke 7

O D L U K A

U cilju da oda zaslužen priznanje drugu JOSIPU BROZU-TITU, Vrhovnom komandantu, za genijalno rukovodstvo operacijama Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije i za sposobnost i istrajnost koju je pokazao u njenom stvaranju i njenom vojničkom i političkom podizanju na njen sadašnji stepen, a na osnovu odluke Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 29. XI 1943. o uvođenju u Narodno-oslobodilačku vojsku naziva maršala Jugoslavije i prihvatajući predlog Plenuma II zasjedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije

Pretsedništvo Antifašističkog veća narodnog
oslobođenja Jugoslavije

r e š a v a

da se drugu JOSIPU BROZU TITU, Vrhovnom komandantu Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije dodeli naziv MARŠALA JUGOSLAVIJE.

Dne 30. novembra 1943. g.
u Jajcu
Sekretar
R. Čolaković sr.

Pretsednik
Dr. I. Ribar s. r.

Odluka broj 4 Drugog zasjedanja AVNOJ-a kojom se vrhovnom komandantu NOV i POJ Josipu Brozu Titu dodeljuje naziv Maršala Jugoslavije, Jajce 30. novembar 1943.

Istovremeno je Drugo zasjedanje AVNOJ-a izabralo Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao najviši izvršni i naredbodavni organ narodne vlasti u Jugoslaviji, sa svim obeležjima narodne vlasti. Pored drugih poverenika u NKOJ, postojalo je i Povereništvo za narodnu odbranu, kao najviši izvršni i naredbodavni organ za pitanja narodne odbrane. Tako su oružane snage nove Jugoslavije, u stvari, dobile i svoje ministarstvo odbrane.

Za Poverenika za narodnu odbranu u NKOJ izabran je J. B. Tito, koji je ujedno bio Vrhovni komandant NOV i POJ. Sve važnije odluke koje su se odnosile na izgradnju oružanih snaga, pored Vrhovnog komandanta i Vrhovnog štaba NOV i POJ, donosilo je Povereništvo za narodnu odbranu NKOJ. Posle Drugog zasjedanja AVNOJ-a, mnoge funkcije prešle su na Nacionalni komitet, što je olakšalo rad Vrhovnog štaba, čija je organizaciona struktura ostala ista kao i ranije, s tim što se povećao obim poslova, pa su odseci prerasli u odeljenja, a odeljenja su se delila na odseke. Jedino je 16. septembra pri Vrhovnom štabu počelo da radi Odeljenje za vazduhoplovstvo. Odseci i odeljenja Vrhovnog štaba radili su na pripremanju planova operacija, vršili su analize za dalju izgradnju oružanih snaga, prikupljali podatke o neprijatelju i radili na svim

drugim poslovima, što je bilo veoma značajno za procenu situacije i donošenje odluka, a time i za rukovođenje i komandovanje jedinicama.

Za neposredno obezbeđenje Vrhovnog štaba i dalje se starao Prateći bataljon, a za njegov smeštaj bio je odgovoran 1. inženjerski bataljon Vrhovnog štaba, koji je formiran 20. novembra 1943. od Inženjerske čete Vrhovnog štaba.

Ubrzo posle kapitulacije Italije, Vrhovni štab je uspostavio neposredni kontakt sa savezničkim komandama u Sredozemlju i Italiji. Kod Mrkonjić-Grada, 17. septembra 1943, padobranima se spustila anglo-američka vojna misija od 12 članova, koju je predvodio brigadni general Ficroj Maklejn (Fitzroy Maclean), pri Vrhovnom štabu NOVJ.¹⁶⁷ Dolazak anglo-američke misije u Vrhovni štab NOV i POJ na tom nivou značio je de fakto priznavanje NOVJ kao vojne snage koja igra značajnu ulogu u ovom delu Evrope. Krajem septembra 1943. rasformirana je britanska vojna misija na čelu sa Dikinom, koja je stigla u Vrhovni štab krajem maja 1943. godine.¹⁶⁸

Posle dolaska anglo-američke vojne misije u Vrhovni štab, sa savezničkom Vrhovnom komandom u Kairu postignut je sporazum da Vrhovni štab tamo uputi svoju prvu vojnu misiju. Za šefa misije određen je Ivo Lola Ribar, član Vrhovnog štaba. Međutim, prilikom poletanja za Kairo, poginuo je na Glamočkom polju, 27. novembra 1943. Posle pogibije Lole Ribara, na čelo misije imenovan je pukovnik Vlatko Velebit, koji je 30. novembra, takođe sa Glamočkog polja, otputovao u Kairo. Nakon dužih pregovora sa britanskom vladom uspostavljena je stalna vojna misija Vrhovnog štaba pri štabu vrhovnog komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje generala Vilsona (Henry Maitland Wilson), koji je imao sedište u Alžiru.

Krajem oktobra 1943. Vrhovni štab je dao saglasnost da se, radi održavanja kontakata sa savezničkom komandom, u južnoj Italiji obrazuje Delegacija NOV i POJ, koja je u Bari osnovala Bazu NOV i POJ. Kasnije je tamo upućena i misija Nacionalnog komiteta koju je predvodio Milentije Popović.¹⁶⁹

U to vreme dalje se dograđivao postojeći sistem komandovanja i rukovođenja. U Glavnom štabu NOV i PO Crne Gore i Boke od 23. decembra postoji Obaveštajni centar, a posle toga su formirani Sanitetski, Tehnički i Ekonomski odsek. U Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, ranija Glavna intendantura 17. oktobra preimenovana je u Ekonomsko odeljenje, Sanitetski odsek u Glavni sanitet, a Sudski odsek u Vojnosudski. Za komandanta Glavnog štaba 20. avgusta 1943. postavljen je Ivan Gošnjak, a umesto Vladimira Bakarića za političkog komesara 19. novembra 1943. došao je Rade Zigić. Glavni štab NOV i PO Makedonije oktobra 1943. imao je Operativno odeljenje, Odeljenje za agitaciju i propagandu i Povereništvo za verske poslove. Obnovljen je rad Glavnog štaba

¹⁶⁷ Arhiv VII, k. 10, br. reg. 53—2. Ficroj Maklin, *Zlatni drum. Pijesak Orijenta. Rat na Balkanu*, „Zora“, Zagreb 1953, str. 295—299.

¹⁶⁸ V. Dikin, *n.d.*, str. 302.

¹⁶⁹ *Zbornik*, tom VIII, knj. 1, str. 76; J. Vasiljević, *n.d.*, str. 129—134.

NOV i PO Sandžaka (komandant Velimir Jakić, politički komesar Selmo Hašimbegović). Kada je 22. januara 1944. prestao da postoji Glavni štab Crne Gore i Boke, odlukom Vrhovnog štaba i dalje postoji Glavni štab Sandžaka „kao mobilizacijsko-pozadinska vojna ustanova pod komandom Štaba 2. udarnog korpusa, s tim što 4. sandžačka brigada ostaje i dalje pod komandom Glavnog štaba za Sandžak.¹⁷⁰

Organizaciona struktura Glavnog štaba NOV i PO Slovenije upotpunjena je u drugoj polovini septembra 1943. time što je, osim užeg štaba, formirano Operativno odeljenje sa pet odseka (Operativni, Kadrovski, Informativni, za vezu i za motorizaciju), Organizacijsko odeljenje sa šest odseka (Ekonomski, Sanitetski, Veterinarski, za organizaciju pozadine, za naoružanje i za propagandu), Obaveštajno i Sudijsko odeljenje, a kasnije i Vojna naučna sekcija. U glavnim štabovima Srbije, Vojvodine i Kosova i Metohije nije bilo promena u ovom periodu.

Nastavljeno je formiranje operativnih štabova, koji su bili stalnog ili promenljivog sastava, radi objedinjavanja borbenih napora većeg broja raznovrsnih jedinica i radi uspešnijeg vođenja oružane borbe na jednom operativnom prostoru. Formiraju se operativni sastavi u svim zemljama i pokrajinama Jugoslavije, različitog su sastava i vremena trajanja. Tako, npr., u Sloveniji je na osnovama ranije postojeće 3. operativne zone 18. septembra formiran Operativni štab za zapadnu Sloveniju, koji je objedinjavao dejstva svih operativnih i partizanskih jedinica u Slovenačkom primorju, Gorenjskoj (bez Kamniškog partizanskog odreda, kojim je rukovodio glavni štab Slovenije), zapadnoj Koruškoj i Dolomitima. Ovaj štab je oktobra preimenovan u 3. (alpsku) operativnu zonu, pod čijom komandom su bile sve jedinice na teritoriji Slovenačkog primorja i Gorenjske do reke Save. Formiranjem 9. korpusa, krajem 1943, ukinuta je 3. (alpska) operativna zona Slovenije. Radi objedinjavanja dejstava i uspešnije odbrane jedinica na sektoru Brod na Kupu, Stari Trg, Kočevje, Štab 7. korpusa je 17. oktobra formirao Operativni štab, pod čijom su komandom bile 2, 9. i 14. slovenačka brigada, četa Komande mesta Kočevje i jedna baterija haubica. Na teritoriji Istre, septembra 1943, formiran je Operativni štab za Istru. Najpre je bio pod komandom 13. divizije, onda Glavnog štaba Hrvatske, a od januara 1944. u sastavu 11. korpusa NOVJ. Operativni štab za Istru je rasformiran tek avgusta 1944, kada je formirana 43. istarska divizija. Posle odlaska iz Like 6. divizije u sastav 1. proletarskog korpusa, 12. novembra 1943. formiran je Operativni štab za Liku, a rasformiran je 30. januara kada je formirana 35. divizija. U Srbiji je 8. decembra 1943. formiran zajednički Operativni štab radi objedinjavanja dejstava 2. južnomoravske brigade i 1. južnomoravskog odreda. U okolini Kumanova 20. novembra formiran je Operativni štab za rukovođenje i koordinaciju dejstava južnomoravskih, makedonskih i kosovskih jedinica na kumanovsko-vranjskom području.

¹⁷⁰ Zbornik, tom III, knj. 7, str. 63.

Istovremeno su ukinuti pojedini operativni štabovi. U prvoj polovini oktobra 1943. ukinuti su štabovi 1. i 2. operativne zone NOV i PO Makedonije, pošto su njihove jedinice ušle u sastav Grupe bataljona pod neposrednom komandom Glavnog štaba Makedonije; u decembru je ukinut i Štab 3. operativne zone, kada su nje ne jedinice ušle u sastav novoformirane 2. makedonske brigade. U Dalmaciji je ukinut Štab 4. operativne zone Hrvatske, pošto je početkom oktobra osnovan Štab 8. korpusa NOVJ.

Praksa oslobodilačkog rata je potvrdila da štabovi mogu uspešno rukovoditi operativnim i partizanskim jedinicama u jednoj ili više operacija različite namene i vremena trajanja, ili u dužem vremenskom periodu u svom sastavu mogu imati jednu ili više divizija, istovremeno više brigada, nekoliko partizanskih odreda ili samostalnih partizanskih udarnih bataljona. Operativni štab je, po pravilu, nastajao od najviše operativne ili taktičke komande na tom prostoru ili se formirao specijalno za to operativno područje i za duže vreme, kada je mogao imati nekoliko samostalnih jedinica i druge potrebne organe i službe.

Četvrti deo

RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA NOP U 1944. GODINI

SITUACIJA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU I RAZVOJ NOV I POJ U ZEMLJAMA I POKRAJINAMA JUGOSLAVIJE

Drugi svetski rat je tokom 1944. godine ušao u završnu fazu. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije razvila je aktivnost u svim zemljama i pokrajinama Jugoslavije. Ona je u prvoj polovini 1944. vodila bitku za učvršćenje i proširenje vojno-političkih rezultata postignutih u 1943. godini i sticala prednosti za početak završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije. Osnovni cilj neprijatelja bio je da u odbrambenom sistemu jugoistočne Evrope povрати pozicije izgubljene kapitulacijom Italije. Glavna poprišta operacija su magistralne komunikacije, jadranski pojas i bitka za strategijsku osnovicu u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori radi prodora Grupe divizija NOVJ u Srbiju. Nemačka vojska nije uspela preuzeti pozicije izgubljene slomom fašističke Italije, a i ono što je povratila postigla je uz velike žrtve u živoj sili i ratnom materijalu.

U skladu sa opštim razvojem drugog svetskog rata, u drugoj polovini 1944, glavne snage NOVJ počele su prvu etapu završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije, u toku kojih je, u septembru 1944, na istočnim granicama Jugoslavije došlo do spajanja NOVJ i Crvene armije. Do kraja 1944. potpuno su oslobođeni Srbija, Vojvodina, Kosovo, Dalmacija i veći deo Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka. Istovremeno su korpusi NOVJ pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije, u pozadini neprijatelja, nastavili ofanzivna dejstva po komunikacijama i pojedinim uporištima neprijatelja.

Kao rezultat prve etape završne ofanzive NOVJ jeste obrazovanje strategijskog fronta na liniji Drava, Srem, istočna Bosna, Sarajevo, Mostar, Banjaluka, Lika, Jadransko more. NOVJ je krajem 1944, zajedno sa Crvenom armijom u Mađarskoj i zapadnim saveznicima u Italiji, obrazovala jugoistočni deo obruća oko na-

cističke Nemačke. Oružane snage NOP-a počele su pripreme za ofanzivu za konačno oslobođenje zapadnih krajeva Jugoslavije.

U razvoju oružanih snaga NOP-a došlo je do kvantitativnog i kvalitativnog narastanja NOVJ, više nego u bilo kojem periodu ranije. Najveći broj oslobodilačkih jedinica formiran je u istočnim krajevima Jugoslavije — u Srbiji, Vojvodini, na Kosovu i Makedoniji. Cela jugoslovenska teritorija bila je potpuno prekrivena približno jednakim sistemom vojne organizacije operativnih, partizanskih i vojnopozadinskih jedinica i ustanova.

U tom periodu najviše je formirano jedinica rodova i službi — artiljerijskih, inženjerskih, tenkovskih, protivavionskih, jedinica veza, konjičkih, intendantskih, saobraćajnih i dr. U februaru 1944. naredbom Vrhovnog komandanta formirane su korpusne vojne oblasti, a 15. avgusta osnovan je Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ). U proleće i leto 1944. formirane su 1. i 2. eskadrila, a krajem decembra 11. i 42. vazduhoplovna divizija. Mornarica NOVJ ojačana je novim flotnim snagama i uzela aktivnog učešća u oslobođenju Dalmacije. Potpuno je razvijen sistem rukovođenja i komandovanja krupnim sastavima NOVJ. Sredinom septembra 1944. formirana je 1. armijska grupa, tada najveća operativno-strategijska jedinica NOVJ. Sistem školstva sve više se razgranjavao, što je bilo u skladu sa opštim razvojem oružanih snaga i potrebama završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije.

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije postala je značajan međunarodni faktor, priznata od velike trojice u Teheranu (novembar-decembar 1943) kao ratujuća strana u antifašističkoj koaliciji. To je, praktično, značilo uključivanje NOVJ u globalnu strategiju sila protiv Trojnog pakta. Počela je pristizati pomoć od zapadnih saveznika i Crvene armije, što je uticalo na Drže formiranje jedinica rodova i službi. Završne operacije u celini i zajedničke operacije NOVJ i Crvene armije potvrdile su visok kvalitet oružanih snaga nove Jugoslavije i njihovu spremnost i sposobnost da same oslobode Jugoslaviju.

U svim zemljama i pokrajinama Jugoslavije u 1944. godini došlo je do snažnog razvoja narodnooslobodilačke borbe i formiranja novih operativnih, partizanskih i vojnopozadinskih jedinica i ustanova.

BOSNA I HERCEGOVINA

Ceste nemačke ofanzivne operacije u Bosni i Hercegovini — naročito u zimu 1943/44. i drvarska operacija sa vazdušnim desantom na Drvar 25. maja 1944 — nisu mogle sprečiti dalje narastanje NOP-a, učvršćenje postojećih i osnivanje novih jedinica. Formirane su tri nove divizije NOVJ — 38, 39. i 53, ukupno 13 narodnooslobodilačkih, jedna artiljerijska i dve brigade KNOJ-a. Istovremeno je formirana i 3. bosansko-hercegovačka divizija Korpusa narodne odbrane. U porastu je i broj partizanskih odreda: od januara do kraja 1944. formirana su 23 partizanska odreda. Došlo

je i do postepenog rasformiranja partizanskih odreda, kako su pojedini krajevi oslobađani. Ukupno je rasformirano 38 partizanskih odreda, čije je ljudstvo popunjavalo postojeće brigade, jedinice KNOJ-a i organe vojnopozadinske vlasti. Tako je 31. decembra 1944. u Bosni i Hercegovini bilo 2 korpusa, 11 divizija, odnosno 37 brigada i ostala su 23 NOP odreda.

Istočna Bosna je u 1944. godini imala izuzetnu vojnostrategijsku važnost. Sa te teritorije krenule su jedinice 1. proletarskog i 12. vojvođanskog korpusa u Srbiju, a pred kraj 1944. preko istočne Bosne probijala se glavnina nemačke Grupe armija „E“. U istočnoj Bosni dejstvovao je 3. bosanski korpus sa 17. i 27. divizijom, a do septembra tamo je bio i 12. vojvođanski korpus sa 16. i 36. divizijom. Osim toga, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ od 6. marta 1944, u selu Brđanima (kod Bijeljine) formirana je 38. bosanska NOU divizija NOVJ od 17. majevičke i 18. istočnobosanske (hrvatske) brigade, Majevičkog, Tuzlanskog i Posavsko-trebavskog odreda. Na dan formiranja imala je oko 3.000 boraca i bila je u sastavu 3. korpusa. Zbog masovnog priliva novih boraca, u oslobođenoj Tuzli, od po jednog bataljona iz 17. majevičke i 18. istočnobosanske hrvatske brigade i Tuzlanskog odreda 19. septembra formirana je 21. istočnobosanska brigada, koja je uključena u 38. diviziju. Operativno područje 38. divizije bilo je područje Birča, Majevice i Semberije (komandant divizije Miloš Zekić, politički komesar Vladimir Rolović).

Krajem 1943. i početkom 1944. na Romaniji je ponovo stvorena šira slobodna teritorija. Romanijski partizanski odred je brojno ojačao, pa je doneta odluka da se od njega osnuje Romanijska brigada (20. istočnobosanska). Brigada je formirana 20. maja 1944. u selu Cikotama kod Vlasenice, kada je prestao da postoji Romanijski odred. U sastav brigade ušao je i 1. bataljon 15. majevičke brigade, tako da je brigada imala tri bataljona sa oko 500 boraca, i stavljena je pod komandu 27. udarne divizije. U oktobru je brigada imala 4 bataljona sa preko 1.000 boraca.

Krajem 1943. i početkom 1944, kao i u periodu maj-jun 1944, zapadna Bosna je bila poprište teških borbi jedinica NOVJ protiv krupnih nemačkih i kvislinških snaga. Međutim, 5. bosanski korpus sa 4, 10. i 11. krajiškom divizijom uspešno se nosio sa neprijateljem i stvarao uslove za razvijanje NOP-a i stvaranje novih jedinica. Po naredbi Vrhovnog štaba, 26. marta formirana je 39. bosanska divizija NOVJ od 13. i 15. krajiške brigade. Istog dana, od Sanskog i Ribničkog odreda formirana je 15. krajiška udarna brigada sa tri bataljona; 5. maja 1944. u Drvaru je formirana 16. krajiška udarna brigada, pa su obe ušle u sastav 39. divizije. Potom je u sastav divizije ušla i 20. krajiška udarna brigada, formirana 12. oktobra od Kozarskog, 1. i 2. bataljona Gradiško-lijevačkog i Timarskog odreda i drugih jedinica u selu Pruscima kod Bosanskog Novog.¹⁷¹ Pod komandom 39. divizije dejstvovali su povremeno Udarni NOP odred 5. korpusa, Zmijanski, Banjalučki, Pljevski (Mrkonjički), Podgrmečki i Drvarsko-petrovački partizan-

¹⁷¹ Izudin Caušević, *20. krajiška brigada*, VIZ, Beograd 1971, str. 15–16.

ski odred. Pri formiranju divizija je imala 3.400 boraca. Dejstvovala je na teritoriji Bosanske krajine, u širem rejonu Banje Luke, Jajca, Mrkonjić-Grada, Ključa, Sanskog Mosta, Prijedora, Bosanskog Novog i Bosanskog Petrovca (komandant divizije Voja Todorović, politički komesar Niko Jurinčić).

Na prostoru oko Prozora, u selu Uzdolu, 14. maja 1944. formirana je 17. krajiška udarna brigada (Ramska ili 17. muslimanska brigada). Imala je tri bataljona sa oko 500 boraca, a bila je u sastavu 10. krajiške divizije NOVJ.

Kako su divizije 5. korpusa bile angažovane u Bosanskoj krajini, zapadnoj i južnim delovima srednje Bosne, severni deo srednje Bosne nije bio dovoljno pokriven oslobodilačkim jedinicama. Priliv novih boraca sa tog područja bio je svakim danom sve veći, što je omogućilo da se popune postojeći partizanski odredi i druge srednjobosanske brigade i da se u drugoj polovini juna, kod sela Kulaša, formira 18. srednjobosanska udarna brigada od ljudstva Prnjavorskog odreda i Poljskog partizanskog bataljona 14. srednjobosanske brigade; imala je tri bataljona sa oko 600 boraca.

Formiranjem 18. srednjobosanske brigade, uz postojanje 14. srednjobosanske brigade, ukazala se mogućnost da se u severnom delu srednje Bosne formira divizija. Tako je krajem jula 1944, naredbom Vrhovnog štaba, osnovana 53. srednjobosanska divizija NOVJ (u početku se zvala Srednjobosanska narodnooslobodilačka udarna divizija). U njenom sastavu bili su Prnjavorski, Motajički, Tešanjско-teslički i Vlačićki odred i artiljerijski divizion 11. divizije. Stavljena je pod komandu 5. korpusa. Neposredno posle formiranja divizija je imala 3.120 boraca (komandant Đuran Predojević, politički komesar Simo Tadić).

U leto 1944. Tešanjско-teslički partizanski odred 53. divizije je brojno ojačao, pa je Komanda 5. korpusa 7. septembra formirala Tešanjско-tesličku brigadu (1. oktobra preimenovana je u 19. srednjobosansku udarnu brigadu). Tako je 53. divizija imala tri brigade — 14, 18. i 19. srednjobosansku. Operativno područje 53. divizije obuhvatalo je najkomunikativniji deo severnog dela srednje Bosne između Bosne, Save, Vrbasa, Vrbanje i planine Vlačića.

Krajem 1943. i početkom 1944. *Hercegovina* je bila poprište žestokih borbi, jer su nemačke snage — u saradnji s ustaškim, domobranskim i četničkim jedinicama — nastojale da pod svojom kontrolom održe komunikacije i sva značajnija mesta kako bi obezbedile pozadinu svojih snaga na jadranskoj obali. I pored toga, 29. hercegovačka divizija 2. udarnog korpusa u prvoj polovini 1944. preuzela je inicijativu i oslobodila znatnu teritoriju. U diviziju su stizali novi borci, na je sredinom maja od Mostarskog odreda i 4. bataljona 11. hercegovačke brigade, formirana 13. hercegovačka NOII brigada (u početku je imala dva bataljona sa oko 360 boraca). Kasnije su u sastav brigade ušli bataljon „Savo Belović” i Dubravski bataljon.¹⁷²

¹⁷² Danilo Komnenović i Muharem Kreso, 29. hercegovačka divizija, VIZ, Beograd 1979, str. 220, 584.

U zapadnoj Hercegovini formiraju se nove oslobodilačke jedinice: početkom 1944. Ljubuška partizanska četa u sastavu Neretvanskog partizanskog odreda, koja je u julu prerasla u Ljubuški partizanski bataljon (dejtvovalao je kao 3. bataljon Neretvanskog odreda); početkom septembra 1944. osnovan je Zapadnohercegovački partizanski odred, koji je bio u sastavu Grupe južnodalmatinskih odreda (u novembru 1944. Zapadnohercegovački odred ulazi u sastav 29. divizije a rasformiran je 7. decembra 1944). Bez obzira na to što je kratko vreme postojao, Zapadnohercegovački odred je svojim dejstvima doprineo širenju oslobodilačkog pokreta u zapadnoj Hercegovini.

U avgustu je došlo do ponovnih žestokih borbi sa nemačkim snagama. Dvadeset deveta hercegovačka divizija uspela je da spreči prodor nemačke 369. divizije iz Hercegovine u Crnu Goru, a u septembru je oslobodila Gacko i Avtovac. To je omogućilo da se, kod Dabra, 4. septembra 1944. formira 14. hercegovačka omladinska brigada (od boraca Jržnohercegovačkog odreda i samostalnog Omladinskog bataljona). Tada su 13. i 14. hercegovačka brigada objedinjene u Južnohercegovačku operativnu grupu u sastavu 29. divizije, što je bilo u skladu sa naređenjem Vrhovnog štaba.¹⁷³

U toku završnih operacija za oslobođenje Hercegovine do decembra 1944 (osim Mostara i Širokog Brijega sa Nevesinjem, Jablanicom i Konjicem), 29. divizija je tražila uslove da se ponovo formira Kalinovački, a od Konjičkog bataljona — Konjički odred. U oslobođenom Gacku 17. septembra održana je prva skupština predstavnika NOO-a iz cele Hercegovine, umesto dotadašnjeg Privremenog izabran je Oblasni NOO, kao stalni organ vlasti naroda Hercegovine.

Tokom 1944. vojnopozadinske vlasti uspostavljene se na cejoj teritoriji Bosne i Hercegovine. Na operativnom području 3. bosanskog korpusa, februara 1944. formirana je Komanda Vojne oblasti 3. korpusa. Do kraja godine postojali su Birčansko, Tuzlansko i Posavsko-trebavsko vojno područje, a januara 1945. organizovani su Tuzlansko, Posavsko-trebavsko, Birčansko, Romanijsko i Majevičko vojno područje.

Na teritoriji Hercegovine 13. maja 1944 formirana je Komanda Vojne oblasti 29. divizije sa 1, 2. i 3. vojnim područjem, potčinjenim Komandi Vojne oblasti 2. korpusa.

Od jedinica KNOJ-a u Bosni i Hercegovini formirana je u 1944. godini 3. bosansko-hercegovačka divizija narodne odbrane sa 1. i 3. brigadom.

CRNA GORA I SANDŽAK

Prva polovina 1944. ispunjena je stalnim borbama za odbranu i proširenje slobodne teritorije u Crnoj Gori, a druga polovina godine borbama za konačno oslobođenje Crne Gore. Početkom 1944. na teritoriji Crne Gore bio je 2. udarni korpus sa 2. proleter-

¹⁷³ Isto, str. 342.

skom i 3. udarnom divizijom i delovima italijanske divizije „Garibaldi“, a povremeno su dolazile divizije 1. proleterskog korpusa, Operativne grupe divizija i neko vreme jedinice 12. vojvođanskog korpusa. Osim operativnih jedinica, dejstvovalo je 5 partizanskih odreda — Lovčenski, Zetski, Nikšićki, Durmitorski, Komski i Orjenski. Krajem januara osnovan je 1. bokeljski bataljon od kojeg je nastao Bokeljski odred, a 3. februara Komski odred je reorganizovan u Komski i Kolašinski. Na oslobođenoj teritoriji postojale su i čete pri komandama mesta i vojnih područja, seoske straže i preko 70 radnih četa.

Prema odluci Vrhovnog štaba od 16. januara 1944. rasformiran je Glavni štab Crne Gore i Boke jer nije bilo potrebno da paralelno postoje dve visoke komande — Glavni štab i Štab 2. udarnog korpusa. Štab 2. udarnog korpusa komandovao je svim operativnim jedinicama i bio neposredno potčinjen Vrhovnom štabu. Rasformiranjem Glavnog štaba Crne Gore i Boke, Štab 2. korpusa — pod čiju su komandu stavljeni partizanski odredi pozadinske jedinice i ustanove u Crnoj Gori — od tada se bavio svim problemima fronta i pozadine.

Zbog specifičnosti situacije i operativnog značaja Crnogorskog primorja i njegovog bližeg zaleđa, naredbom Vrhovnog štaba od 21. januara 1944. formirana je Primorska operativna grupa 2. udarnog korpusa (2. dalmatinska udarna i 6. crnogorska brigada, Bokeljski bataljon, Lovčenski i Nikšićki NOP odred — komandant Radomir Babić, politički komesar Jagoš Uskoković).

Povoljna politička situacija u Crnoj Gori početkom 1944. godine omogućila je Štabu 2. korpusa da do 13. februara formira tri komande područja: 1. komandu područja za teritoriju nikšićkog i šavničkog sreza, 2. komandu za teritoriju danilovgradskog, podgoričkog i cetinjskog sreza, i 3. komandu područja za teritoriju kolašinskog, andrijevačkog i beranskog sreza.

Istovremeno se nastavlja s procesom formiranja novih brigada: u Beranama je 25. februara formirana 8. crnogorska NOU brigada (od četiri bataljona, sa oko 900 boraca),¹⁷¹ koja je u martu ušla u sastav 37. sandžačke divizije. Neposredno posle toga, 15. marta, Štab 2. korpusa naredio je da se rasformira Kolašinski odred i njegovo ljudstvo delom uključi u Dopunski bataljon 2. korpusa. Prvog aprila obrazovana je 9. crnogorska brigada u selu Dragovića Polju u Gornjoj Morači (četiri bataljona i ukupno 541 borac) i ušla u sastav 3. udarne divizije.

U drugoj polovini 1944. godine nemačko-kvislinške snage preduzele su nekoliko ofanzivnih poduhvata protiv snaga NOVJ u Crnoj Gori, koje su se tamo bile prikupile za prodor u Srbiju, među kojima su andrijevačka i durmitorska operacija. U toku ove poslednje osnovana je Brigada OZN-e, koja je posle formiranja KNOJ-a preimenovana u 1. crnogorsku brigadu KNOJ-a.

Uspesi primorske operativne grupe i ostalih jedinica 2. korpusa, i povoljan razvoj političkih prilika u Crnoj Gori, omogućili-

¹⁷⁴ *Osma crnogorska NOU brigada*, VIZ, Beograd 1978, str. 9, 14, 21.

Ili su da se u septembru i početkom oktobra oforme još dve brigade. Od udarnih bataljona Nikšićkog i Lovćenskog odreda i Izviđačkog bataljona 2. korpusa, u selu Buronji (kod Podgorice), 18. septembra 1944. formirana je 10. crnogorska brigada (pet bataljona sa preko 1.500 boraca). U selu Zupcima (kod Trebinja), 5. oktobra od grupe bokeljskih bataljona i novih boraca, formirana je 1. bokeljska brigada (četiri bataljona i 800 boraca). Obe brigade ušle su u sastav Primorske operativne grupe.

Tada su počele operacije za oslobođenje Crne Gore, koje su završene početkom januara 1945. Sredinom decembra 1944. Štab 2. korpusa doneo je odluku o ukidanju partizanskih odreda i njihovom uključivanju u operativne jedinice. Ukupno je u 1944. godini prestalo da postoji svih 19 partizanskih odreda.

Organima i jedinicama vojnopozadinske vlasti na teritoriji Crne Gore rukovodila je Komanda Vojne oblasti 2. korpusa. U proleće 1945. imala je šest komandi područja: 1. komandu u Nikšiću, 2. komandu u Podgorici, 3. komandu u Beranama, 5. komandu u Kolašinu, 6. komandu u Cetinju i 8. komandu u Kotoru.

U Sandžaku je krajem 1943. i u prvoj polovini 1944. postojala slobodna teritorija između Lima i Tare, i bila je povezana sa slobodnom teritorijom u Crnoj Gori. U Sandžaku su u prvoj polovini 1944. operisale sandžačke i crnogorske brigade, Pljevaljski, Bjelopoljski i Zlatarski odred i, kraće vreme, jedinice 1.12. proleterske, 5. krajiške i 17. istočnobosanske divizije, vodeći oštre borbe protiv Nemaca, četnika i muslimanske milicije. Vrhovni štab je 21. februara 1944. naredio Štabu 2. korpusa da u zahvatu Lima formira diviziju koja bi imala dve sandžačke i jednu crnogorsku brigadu.¹⁷⁵ Na osnovu tog naređenja, u Sandžaku je 4. marta 1944. formirana 37. sandžačka udarna divizija od 3. proleterske sandžačke, 4. sandžačke i 8. crnogorske brigade, ukupno oko 2.300 boraca (komandant Žarko Vidović, politički komesar Milo Jovičević). Krajem avgusta je u selu Žirča (kod Priboja) formirana 5. sandžačka udarna brigada od boraca bjelopoljskog, pljevaljskog i mileševskog sreza (4 bataljona sa oko 500 ljudi); krajem 1944. dobila je peti bataljon, pa se brojno stanje povećalo na oko 2.500 boraca. Brigada je ušla u sastav 37. divizije a 7. septembra iz sastava divizije izišla je 8. crnogorska brigada. Divizija je u decembru popunjena novomobilisanim borcima iz Sandžaka i Srbije, pa je imala oko 9.000 ljudi. Tada je imala i Artiljerijsku brigadu, od tri diviziona. Dejstvovala je u Sandžaku, Crnoj Gori, zapadnoj Srbiji i u Bosni.

Uspesi 37. divizije doveli su do priliva novih boraca, pa je formirana Sandžačka brigada KNOJ-a i 9. oktobra 1944. tri nova sandžačka partizanska odreda — 1, 2. i 3, koji su rasformirani krajem 1944. godine.

Vrhovni štab NOV i POJ je 8. aprila 1944. naredio Štabu 2. korpusa da se ukine Glavni štab Sandžaka i da je potrebno organizovati divizijsku vojnu oblast za celo područje Sandžaka i da

¹⁷⁵ Isto, str. 416.

to preuzme Štab 37. divizije.¹⁷⁶ Komanda Vojne oblasti 37. divizije imala je tri komande područja: 1. komandu u Pljevljima, 2. komandu u Prijepolju i 3. komandu u Novom Pazaru.

Oslobođenjem Priboja 12. januara 1945. oslobođen je i Sandžak.¹⁷⁷ Na teritoriji Crne Gore i Sandžaka u 1944. formirani su jedna divizija, 6 brigada i 9 NOP odreda, tako da su 31. decembra bili jedan korpus, 2 divizije, jedna samostalna operativna grupa, 12 brigada i druge jedinice d ustanove vojnopozadinske vlasti.

HRVATSKA

Zahvaljujući širokom zamahu NOP-a tokom 1944. godine razvile su se nove oslobodilačke i učvrstile postojeće jedinice u Hrvatskoj. Kao rezultat sve bujnijeg razvoja oslobodilačkog pokreta u 1944. formirana su dva korpusa NOVJ — 10. i 11, šest divizija, 22 brigade (3 su brigade obnovljene) i 26 partizanskih odreda. U Hrvatskom zagorju i Moslavini osnovana je 33. divizija, u Žumberku i Turopolju 34. divizija, u Lici 35. divizija, u Slavoniji 40. divizija, u Istri 43. divizija i 1. hrvatska divizija narodne odbrane (odnosno 1. divizija za zaštitu naroda). U toku 1944. formirano je 16 narodno-oslobodilačkih, jedna artiljerijska i 5 brigada narodne odbrane; istovremeno su obnovljene tri brigade (1, 2. i 3. istarska), tako da je ukupno nastalo 25 brigada, dok su četiri brigade rasformirane (2. brigada 7. divizije, 15. brigada 8. divizije, 2. brigada 35. divizije i 2. brigada 2. operativne zone Hrvatske). Tokom 1944. formirano je 15 novih i obnovljeno 11 starih partizanskih odreda. Međutim, pošto su pojedini krajevi Hrvatske bili potpuno oslobođeni (Dalmacija), radi osnivanja novih jedinica ukinuti su partizanski odredi. Ukupno su rasformirana 43 partizanska odreda, a od njihovog ljudstva su se popunjavale operativne jedinice i organi vojnopozadinske vlasti ili jedinice KNOJ-a.

Glavni štab NOV i PO Hrvatske raspolagao je krajem 1944. sa pet korpusa — 4, 6, 8, 10. i 11, odnosno sa 17 divizija¹⁷⁸ u kojima je bilo 59 brigada; onda je bilo 16 partizanskih i 3 diverzantska odreda, ukupno oko 100.000 boraca. Uz to je postojao razvijen sistem jedinica i organa vojnopozadinske vlasti, sa pet komandi vojnih oblasti, 33 vojna područja, 4 komande grada, 97 komandi mesta i 126 četa partizanske straže — oko 35.000 boraca i rukovodilaca. Ako se uračunaju jedinice KNOJ-a, Mornarice i Vazduhoplovstva NOVJ, onda je krajem 1944. na teritoriji Hrvatske bilo oko 150.000 boraca NOV i POJ. Bila je to značajna vojna sila, sposobna da uspešno vodi narodnooslobodilački rat i da stvara uslove za potpuno oslobođenje Hrvatske od okupatora i njego-

¹⁷⁶ Isto, str. 461.

¹⁷⁷ U to vreme u 37, 1. i 2. proleterskoj, 3. i 5. diviziji i drugim jedinicama NOVJ nalazilo se oko 14.500 boraca iz Sandžaka, među kojima je bilo i 440 žena. *Vojna enciklopedija*, tom VIII, str. 338.

¹⁷⁸ U Hrvatskoj je do kraja 1944. godine formirano 17 divizija NOVJ. Međutim, dve divizije — 6. lička proleterska i 28. slavonska nisu bile na teritoriji Hrvatske, već u Sremlu i zapadnoj Srbiji.

vih pomagača.¹⁷⁹ Od sredine 1944. počele su u Dalmaciji i delimično u Lici završne operacije za oslobođenje. Do kraja 1944. potpuno su oslobođene Dalmacija i južna Lika, a u pozadini neprijatelja uspešno su dejstvovale ostale snage NOVJ (4, 6, 10. i 11. korpus), kojima je komandovao Glavni štab NOV i PO Hrvatske.

U Istri, uprkos krajnje složenim prilikama, nastalim kao posledica nemačke oktobarske ofanzive 1943, narodnooslobodilački pokret krajem 1943. uspeo je da organizuje oružane snage i aktivira partijske organizacije i NOO-e. Na osnovu iskustva iz izgradnje oružanih snaga, u septembru 1943. Operativni štab za Istru doneo je odluku da pristupi osnivanju novih oružanih snaga manjeg sastava — četa, i to na teritorijalnom principu, a posle da se pređe na ukрупnjavanje vojnih jedinica i stvaranje udarnih bataljona. Do kraja 1943. u Istri je formirano 13 partizanskih četa, koje su razvile živu političku i borbenu aktivnost i postale mobilizator novih boraca, bez obzira na to što su početkom 1944. u Istri kraće ili duže vreme bile četiri nemačke divizije i druge jedinice. Poslednjih dana decembra 1943. Operativni štab je doneo odluku o ukрупnjavanju vojnih jedinica i formirao četiri partizanska bataljona i tri samostalne čete. Priliv boraca bio je sve veći, tako da je u aprilu 1944. iz Istre u Gorski kotar u sastav 13. divizije upućeno 4.100 boraca. Operativni štab je u februaru 1944. počeo sa formiranjem udarnih bataljona: formirana su dva udarna i tri partizanska bataljona. Od januara do kraja marta u NOV je stupilo 4.156 boraca, među kojima je bilo i Italijana. U sastavu 1. udarnog bataljona u martu je od Italijana formirana Rovinjska partizanska četa. Situacija je zahtevala da se pristupi formiranju brigada i partizanskih odreda, na što je uticala spoljna i unutrašnja situacija. Prvog aprila 1944. na Učki je obnovljena 1. istarska brigada „Vladimir Gortan“ (1, 2. i 3. istarski bataljon); pored njih, imala je još prateću i tehničku četu — ukupno 683 borca. Neposredno posle toga, 6. aprila, ponovo je formiran 1. istarski partizanski odred „Učka“ od 2. i delova 3. bataljona, 9, 15. i 16. partizanske čete (4 bataljona sa 518 boraca, ali ubrzo je narastao na preko 700 boraca). U junu su u sastav odreda „Učka“ ušle Riječka, Pulska i Bujska italijanska partizanska četa. Jedanaestog aprila ponovo je oformljen 2. istarski odred (Pulski), sa tri bataljona, samostalnom četom, desetinom diverzanata — ukupno 455 boraca. Tog dana formiran je italijanski partizanski bataljon „Pino Budičin“, koji je ušao u sastav 2. istarskog odreda. U junu je ovaj bataljon reorganizovan, jer su njegove dve čete ušle u reorganizovani italijanski bataljon „Pino Budičin“, kada je upućen u sastav 1. istarske brigade, dok je jedna četa ostala u 2. istarskom odredu.

¹⁷⁹ Krajem 1944. na teritoriji Hrvatske, u sukobu sa NOV i PO Hrvatske neprijatelj je angažovao snage četiri nemačka armijska korpusa (15, 34, 69. i 97) u kojima je bilo 12 nemačkih divizija i više drugih jedinica, oko 340.000 vojnika, kao i 1-2 ustaško-domobranskih divizija i drugih kvislinških snaga, oko 150.000 vojnika — ukupno 24 neprijateljske divizije, odnosno 490.000 vojnika. Bila je to tada najveća neprijateljska grupacija na teritoriji Jugoslavije.

U leto 1944, bez obzira na više neprijateljskih ofanziva preduzetih u to vreme, oružana borba u Istri dobija nov zamah. Na Ravnom (kod Klane), 11. juna 1944, osnovana je 2. istarska brigada, sa 579 boraca, koja se odmah prebacila u zapadni deo Istre. Pod pritiskom oko 30.000 neprijateljskih vojnika, glavne oslobodilačke snage povukle su se krajem avgusta u severni deo Istre. Sa njima je došao veliki broj dobrovoljaca. Stvoreni su uslovi za formiranje novih jedinica, pa je u Čabru 29. avgusta obnovljena 3. istarska brigada sa tri bataljona, ukupno 600 boraca; istog dana, takođe u Čabru, naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ, od 1, 2. i 3. istarske brigade formirana je 43. istarska divizija NOVJ, „iz-raz nabujalih borbenih snaga Istre“, „gvozdена pest kojom će narod Istre dotući morskog neprijatelja“ i ostvariti borbeno jedinstvo Hrvata i Italijana, stoji u proglasu Oblasnog odbora JNOF Istre. Kod Buzeta je istog dana, 29. avgusta, formiran Buzetsko-porečki ili 3. istarski partizanski odred sa 205 boraca (rasformiran je u decembru 1944, a njegovo ljudstvo popunilo je 2. istarski odred). Da bi se objedinila dejstva 1, 2. i 3. istarskog odreda, u septembru 1944. formirana je Grupa partizanskih odreda, a Operativni štab za Istru prestao je da postoji čim je oformljen Štab 43. divizije.

Paralelno sa nastajanjem operativnih i partizanskih jedinica razvijali su se organi vojnopoziadinske vlasti u Istri. Počelo je formiranje vojnopoziadinskih stanica u februaru 1944, što čini specifičnost u nastajanju organa vojnopoziadinske vlasti. Naime, jedino su u Istri postojale vojnopoziadinske stanice, iz kojih su se razvile komande mesta. Te stanice su formirane na značajnim punktovima, raskrscnicama, na okupiranoj i oslobođenoj teritoriji i bile su u funkciji organa vojnopoziadinske vlasti, izvršavajući sve njihove zadatke. Ukupno je bilo 38 takvih stanica. Za takvu organizaciju organa vojnopoziadinske vlasti opredelio se Operativni štab za Istru zbog specifičnosti istarske teritorije, prisustva krupnih neprijateljskih snaga i na bazi iskustva iz rada partizanskih stanica pre kapitulacije Italije. Iz tih stanica razvili su se komande mesta i vojna područja. Naredbom od 1. juna 1944. formirane su komande Riječkog, Buzetskog, Pazinskog a onda i Kvarnerskog vojnog područja, koje su imale komande mesta i vojnopoziadinske stanice. Komande područja bile su u početku pod Operativnim štabom a onda u sastavu Vojne oblasti 11. korpusa.¹⁸⁰

Tako su na teritoriji Istre postojale krupne operativne partizanske i vojnopoziadinske jedinice i ustanove, koje su bile u stalnoj akciji.

U *Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju krajem 1943. i početkom 1944. godine* dejstvovala je samo 13. divizija NOVJ, pošto je 6. lička divizija otišla iz Like, izišla iz sastava 4. korpusa i ušla u 1. proleterski korpus, kao i jedinice Operativnog štaba za

¹⁸⁰ Svi podaci o oružanim snagama Istre u ovom periodu uzeti su iz teksta Nikole Antića, *Vojna snaga narodnooslobodilačkog pokreta u Istri 1944. godine*, Partizanski memorijal, br. 13, 1982, str. 56—72. *Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar*, Rijeka 1980, str. 179—207.

Liku. Budući da su Lika, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istra činili jednu operativno-strategijsku celinu, Vrhovni štab NOV i POJ naredio je da se na tom prostoru formiraju korpus i jedna divizija, umesto Operativnog štaba za Liku. Tako je nastala 35. divizija od jedinica Operativnog štaba za Liku. U sastav 35. divizije ušla je 1. brigada Operativnog štaba za Liku formirana 1. januara 1944. od Ličkog partizanskog odreda (4 bataljona sa 1.068 boraca), 2. brigada (bivša 4. primorsko-goranska 13. divizije), obnovljeni Lički partizanski odred, artiljerijski divizion, bataljon „Plavi Jadran“, četa za vezu i izviđačka četa — ukupno 2.662 boraca. U junu divizija je dobila 3. brigadu 13. i 7. brigadu 19. divizije, a rasformirana je 2. brigada (komandant divizije Petar Kleut, a komesar Milivoj Rukavina). Divizija je dejstvovala u Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju.¹⁸¹

Pošto je 3. brigada 13. divizije ušla u sastav 25. divizije, to je 25. jula u Delnicama formirana nova 3. brigada 13. divizije. Nastala je od 2. primorsko-goranskog odreda i 1. i 2. brigade 13. divizije. Imala je tri bataljona, prateću četvu, četvu za vezu i minerski, izviđački i sanitetski vod — ukupno oko 900 boraca.

Istog dana kada je osnovana 35. lička divizija, naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ, 30. januara 1944. formiran je 11. korpus NOVJ od 13. i 35. divizije i jedinica Operativnog štaba za Istru. Pri formiranju imao je oko 13.000 boraca. U maju je imao inžinjerijski bataljon i artiljerijski divizion, a 29. avgusta u njegov sastav ušla je i novoformirana 43. istarska divizija (komandant Pavle Takšić, politički komesar Artur Turkulin). Do 2. marta 1945. bio je pod Glavnim štabom Hrvatske, a onda u sastavu 4. armije. Operativno područje korpusa bili su Lika, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Istra, a delom i Pokupje.

Od vojnopozadinskih organa za područje Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre sredinom marta osnovana je Komanda Vojne oblasti 11. korpusa, najpre sa 1. i 2. ličkim Goranskim i Primorskim vojnim područjem. U septembru je došlo do promena, tako da su od tada bili 1. i 2. ličko, Goransko, Primorsko, Riječko, Pulska, Buzetsko, Pazinsko i Kvarnersko vojno područje, čime je celo operativno područje korpusa bilo pokriveno jedinicama i organima vojnopozadinske vlasti.¹⁸²

Za dejstva na *Kordunu, Baniji, Žumberku i Turopolju* bile su predviđene 7. banijska i 8. kordunaška divizija i jedinice 2. operativne zone Hrvatske. Međutim, najveći deo vremena su se 7. i 8. divizija nalazile u Lici i Gorskom kotaru, pa se ukazala potreba za formiranjem novih jedinica i novih komandi, tim pre što je priliv boraca bio sve veći.

Glavni štab Hrvatske sugerisao je Štabu Žumberačko-pokupskog sektora da formira Turopoljsku brigadu, što je i učinjeno 8. januara 1944. u šumi pokraj Cerja (nedaleko od sela Pokupsko), pod imenom brigada „Franjo Ogulinac Seljo“. Nastala je od ba-

¹⁸¹ Petar Kleut, 35. divizija, VIZ, Beograd 1970, str. 55, 88—91.

¹⁸² Zbornik, tom V, knj. 34, str. 88—91 i knj. 25, str. 164—170. Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, str. 179—207.

laljona „Kljuka“ i 2. i 3. bataljona Turopoljsko-posavskog odreda, imala je tri bataljona, prateću četvu, četvu za vezu i bolnički vod, sa 829 boraca. Bila je pod komandom Štaba Žumberačko-pokupskog sektora, a kasnije 34. divizije.¹⁸³

Za dejstvo na prostorijski između donjeg toka Kupe, Save i donjeg toka Krke, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, 30. januara 1944. obrazovana je 34. hrvatska divizija NOVJ. U sastav divizije ušle su brigada „Franjo Ogulinac Seljo“, Omladinska brigada „Joža Vlahović“, Žumberački i Turopoljsko-posavski partizanski odred. Divizija je imala 3.363 borca. Kasnije je u njenom sastavu bila Karlovačka i Žumberačka brigada i Karlovački, Samoborsko-jaskanski i Posavski partizanski odred (komandant Martin Dasović, politički komesar Franjo Knebl). Divizija je bila u sastavu 4. korpusa. Njenim formiranjem prestao je da postoji Štab Žumberačko-posavskog sektora, a 27. avgusta osnovana je Žumberačka brigada od tri bataljona. Tako se na samom prilazu Zagrebu, sa njegove južne strane, našla kompletna 34. divizija NOVJ i više partizanskih odreda, čija su dejstva po komunikacijama i neprijateljskim uporištima imala velik politički i vojni značaj za dalji razvoj NOB-a u tom delu Hrvatske.

Decembarskom neprijateljskom ofanzivom 1943. Kordun je pretrpeo nova razaranja i pustošenja, ali okupatorsko-kvislinške snage nisu uspele razbiti oslobodilačke jedinice. U prvom tromesečju 1944. Kordunaški odred i 8. divizija vodili su borbe za likvidaciju posada koje je neprijatelj uspostavio krajem 1943. U međuvremenu, 5. marta, od dela Karlovačkog odreda i novih boraca sa karlovačkog područja formirana je Karlovačka brigada (četiri bataljona s ukupno 640 boraca). Najpre je bila u sastavu 8, a onda 34. divizije. Kako je priličiv boraca na Kordunu rastao, u rejonu Plaškog, 1. januara 1944. formirana je nova brigada — Plaščanska ili 3. brigada 8. divizije, od dva bataljona. Istog dana rasformirani su 15. brigada 8. divizije i Plaščanski partizanski odred. Brigada je imala četiri bataljona sa 1.402 borca. U julu su rasformirani Kordunaški i Plaščanski odred, čije je ljudstvo popunilo jedinice 8. divizije NOVJ, a ostao je da dejstvuje Karlovački odred.

Na Baniji i u Cazinskoj krajini (koja je bila pod operativnom komandom Glavnog štaba Hrvatske) tokom 1944. došlo je do većih promena u organizovanju jedinica i do formiranja novih brigada i partizanskih odreda. U Cazinskoj krajini početkom 1944. dejstvovalo je 8 partizanskih samostalnih bataljona (Vrnogrački, Liskovački, Kladuški, Šturlički, Tržački, Cazinski, Bihački i Ostrožanski), Cazinski odred i više drugih jedinica. Pošto je 7. banijska divizija bila vezana neprijateljskom ofanzivom na Baniji, a da bi se objedinili naponi, Glavni štab Hrvatske doneo je odluku da po drugi put formira Unsku operativnu grupu (prvi put je formirana 29. aprila 1943. a rasformirana 11. septembra 1943). Ona je osnovana 2. februara 1944. U sastav Unske operativne grupe ušla je, 8. februara, novoformirana 1. muslimanska brigada, koja je osnovana

¹⁸³ Vladimir Valjan, *Brigada Franjo Ogulinac Seljo*, VIZ, Beograd 1968, str. 21—25.

kod Velike Kladuše od Cazinskog odreda i samostalnih partizanskih bataljona; imala je 1.200 boraca. Posle toga, 8. marta, formirana je kod Pećingrada 2. muslimanska brigada (četiri samostalna partizanska bataljona, sa oko 1.100 boraca) i, takođe ušla u sastav Unske operativne grupe, koja je bila potčinjena 4. hrvatskom korpusu. U sastav Unske operativne grupe ušao je Krajiški (muslimanski) partizanski odred, osnovan 15. marta. Tako je Unska operativna grupa imala 2.343 borca. Do promena u sastavu Unske operativne grupe došlo je u maju, kada je rasformiran Krajiški (muslimanski) odred, a posle toga su formirani dopunski bataljon, inženjerijska četa, četa za vezu i partizanski vod, ukupno 2.234 borca.

U julu 1944. prebačene su sa Banije u Pokuplje i Liku 3. i 4. brigada 7. divizije, a 14. avgusta sa Štabom 7. divizije u Moslavinu, radi zajedničkih dejstava sa 10. korpusom NOVJ.¹⁸⁴ Istog dana, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, formiran je na Baniji Operativni štab pod čijom su komandom bili 1. i 2. brigada 7. divizije i 1. i 2. banijski odred. Ova dva odreda nastala su 7. avgusta pošto je reorganizovan Banijski odred. Prvi banijski odred imao je dva bataljona, koliko i 2. banijski odred. Krajem oktobra na Baniju se ponovo vratio Štab 7. divizije, pa je prestao da funkcioniše Operativni štab. Krajem novembra rasformirani su 1. i 2. banijski, a ponovo je obnovljen Banijski partizanski odred. Prvih dana decembra 1944. rasformirana je 8. banijska brigada (2. brigada 7. divizije), a njeni borci popunili su 1, 3. i 4. brigadu 7. divizije.

Paralelno sa razvojem operativnih i partizanskih jedinica od kraja februara 1944. na teritoriji Korduna, Banije, Žumberka i Turopolja, formirana je Komanda vojne oblasti 4. korpusa, koja je u početku imala Kordunaško, Banijsko, Bihaćko, Karlovačko, Žumberačko i Turopoljsko-pokupsko vojno područje. Početkom 1945. reorganizovane su komande područja, i od tada do kraja rata funkcionisale su komande Banijskog, Turopoljsko-pokupskog, Žumberačkog, Karlovačkog i 1. i 2. kordunaško vojno područje.

U Hrvatskom zagorju, januara 1944, javilo se u NOV oko 1.400 boraca, što je omogućilo da se i na tom području osnuju brojne nove jedinice. Po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, 19. januara reorganizovane su jedinice 2. operativne zone Hrvatske. Tom prilikom je od 1. i 2. bataljona 2. brigade 2. operativne zone i dva bataljona Moslavačkog odreda formirana 1. moslavačka brigada (sa četiri bataljona i ukupno 883 borca). Istog dana, 19. januara, od 3. i 4. bataljona 2. brigade 2. operativne zone i 3. bataljona Bjelovarskog odreda formirana je 2. moslavačka brigada (tri bataljona i ukupno 668 boraca). Formiranjem 1. i 2. moslavačke brigade prestala je, 19. januara, da funkcioniše 2. brigada 2. operativne zone. Po naređenju Vrhovnog štaba, od 1. i 2. moslavačke brigade 19. januara u Koprivnici je formirana 33. divizija (u početku se zvala 2. divizija NOVJ), sa oko 1.665 boraca. U sastavu divizije do 14. marta bili su Bjelovarski i Moslavački odred

¹⁸⁴ *Sedma banijska divizija*, VIZ, Beograd 1967, str. 793.

(komandant Josip Antolović, politički komesar Vlado Mutak). Divizija je dejstvovala u Hrvatskom zagorju, Podravini, Moslavini, Kalniku i zapadnoj Slavoniji.¹⁸⁵

Od Zagrebačkog, Zagorskog i Kalničkog odreda 19. januara formirana je Zapadna grupa partizanskih odreda. Po naređenju Vrhovnog štaba, od 32. i 33. divizije i 3. diverzantskog bataljona formiran je 10. zagrebački korpus NOVJ. Pri formiranju korpus je imao 6.355 boraca (komandant Vladimir Matetić, politički komesar Ivan Šibi). U februaru je formiran Udarni bataljon Zapadne grupe odreda 10. korpusa, a 29. februara u Posavini, na području Dugog Sela, osnovan je Posavski partizanski odred. Od Bjelovarskog, Moslavačkog i Posavskog odreda, 14. marta, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, formirana je Istočna grupa odreda 10. korpusa. U sastavu te grupe do kraja marta formiran je i Udarni bataljon od dve čete.¹⁸⁶

Operativno područje 10. zagrebačkog korpusa zahvatilo je teritoriju dotadašnje 2. operativne zone, koja je formiranjem 10. korpusa prestala da postoji. Područje Žumberka, Pokuplja i Turropolja ušlo je u sastav 4. korpusa. Deseti korpus je dejstovao u severnom delu Hrvatske između Ilove, Drave, Slovenije i Save, na području Zagrebačke oblasti.

Postignuti uspesi omogućili su mobilizaciju novih boraca u Hrvatskom zagorju radi popune postojećih i formiranja novih jedinica. Tako je 10. maja 1944. u Selnicama, u Hrvatskom zagorju, formirana 1. zagorska brigada (tri bataljona, ukupno oko 500 boraca) koja je ušla u sastav Zapadne grupe NOP odreda, a u februaru 1945. u sastav 32. divizije kao njena 4. brigada. U septembru, pošto su stizali novi borci, po naređenju Glavnog štaba Hrvatske, u selu Popovcu (kod Garešnice) formirana je brigada „Miloš Obilić“, koja je potom dobila naziv brigada „Nikola Demonja“, ali i pored toga nosila je naziv 3. moslavačka brigada ili 3. brigada 33. divizije. Brigada je nastala od 1. i 2. srpskog partizanskog bataljona Istočne grupe odreda, Udarnog bataljona Moslavačkog odreda i 4. bataljona 12. slavonske brigade (tri bataljona s ukupno 1.125 boraca). U novembru je Glavni štab Hrvatske naredio da se formira brigada „Pavlek Mihovil Miškin“ od četvrtih bataljona brigada „Braća Radić“ i „Matija Gubec“ i Podravskog odreda; formirana je 19. novembra (tri pešadijska i dopunski bataljon, izviđački i bolnički vod, vod za vezu i intendanturu, ukupno 808 boraca). Ušla je u sastav 32. divizije kao njena 3. brigada.¹⁸⁷

Na operativnom području 10. korpusa, u oktobru 1944, osnovana je Komanda Zagrebačke vojne oblasti ili Komanda Vojne oblasti 10. korpusa sa komandama Moslavačkog, Posavskog, Kalničkog, Zagrebačkog i Bjelovarskog područja.

Formiranjem tako krupnih oslobodilačkih jedinica, naročito 10. korpusa u neposrednoj blizini Zagreba, na glavnim magistralnim putevima koji vode kroz Podravinu, Moslavinu i Hrvat-

¹⁸⁵ Severozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 157, 171.

¹⁸⁶ Isto, str. 157, 172.

¹⁸⁷ Isto, str. 174—180.

sko zagorje, potvrđuje vitalnost NOP-a na tom području. Istovremeno, takve snage oslobodilačkog pokreta bile su od velikog značaja za tok i ishod završne ofanzive Jugoslovenske 2. armije za oslobođenje Jugoslavije.

U Slavoniji su 1944. od novih boraca popunjene stare i formirane nove jedinice. Najpre je 1. marta 1944. u selu Slobodna Vlast, formirana Osječka udarna brigada od Posavskog, Diljskog i Požeškog odreda i protivčetničkog bataljona (tri bataljona, oko 600 boraca), koja je ušla u sastav 12. slavonske divizije. Nakon toga, 15. jula 1944. formirana je još jedna nova divizija — 40. slavonska, od 16. omladinske brigade „Joža Vlahović” i 18. slavonske brigade. Bila je u sastavu 6. korpusa NOVJ i imala je 2.195 boraca. Dejstvovala je u Slavoniji i Podravini, a u završnoj ofanzivi JA stigla je do Ptujске gore (komandant Veljko Kovačević, politički komesar Ivan Vondraček). Kako su slavonske jedinice u avgustu likvidirale više neprijateljskih uporišta u Daruvarskoj kotlini i mobilisale oko 2.000 novih boraca, to su u drugoj polovini avgusta formirane 4. brigada 1. divizije KNOJ-a i Virovitička brigada (u Grubišnom Polju, od Bilogorskog odreda i 1. bataljona 16. omladinske brigade „Joža Vlahović”, četiri bataljona, 737 boraca) koja je ušla u sastav 40. slavonske divizije. Ubrzo, kod Podravske Slatine, 28. septembra osnovana je 4. udarna brigada 12. slavonske divizije od delova Diljskog, Osječkog i Požeškog odreda i jednog bataljona Osječke brigade (tri bataljona, 924 borca). Do kraja 1944. na teritoriji Slavonije formirana je Artiljerijska brigada 6. korpusa, sa 4 artiljerijska diviziona. Nastala je u decembru 1944. i bila je u sastavu 6. korpusa. Po naređenju Vrhovnog štaba 13. septembra iz Slavonije je preko Save za istočnu Bosnu prebačena 28. slavonska divizija radi operacija u Srbiji.

Od partizanskih jedinica na teritoriji Slavonije u 1944. formiran je samo Podravski partizanski odred 6. korpusa (formiran u julu, a rasformiran u decembru 1944), a rasformirani su Bilogorski, Bjelovarski i Daruvarski odred.

U aprilu 1944. u Slavoniji je počela da funkcioniše Komanda vojne oblasti 6. korpusa. Imala je Daruvarsko, Slatinsko, Brodsko, Požeško, Virovitičko i Novogradiško vojno područje. Tako je bilo do januara 1945. kada su postojali Novogradiško, Požeško, Virovitičko, Slatinsko, Brodsko i Osječko vojno područje (što je ostalo sve do kraja rata), sa 17 komandi mesta, 31 četom partizanskih straža — ukupno oko 7.800 boraca. Na završetku rata, sredinom maja 1945. u slavonskim operativnim jedinicama i vojnopoždinskim ustanovama nalazilo se oko 30.700 boraca.¹⁸⁸

Prvih meseci 1944. nemačke snage su zaposele veći deo Dalmacije, pristupile utvrđivanju obalskog pojasa i delimičnom iseljavanju stanovništva, naročito sa otoka. Deo stanovništva je napustio domove i preko Visa prebacio se u zbeg u severnu Afriku. Oporavljanje i popunjene, bolje naoružane jedinice 8. korpusa postepeno su preuzimale inicijativu iz koje se početkom septembra razvila opšta ofanziva za oslobođenje Dalmacije. Od juna 1944. na

Vis su stigli CK KPJ, Vrhovni štab, članovi AVNOJ-a i NKOJ. Vis je postao centar nove Jugoslavije, odakle je vrhovni komandant maršal Tito rukovodio operacijama NOV i POJ.

Od novih oslobodilačkih jedinica u 1944. godini na teritoriji Dalmacije formirana je, 28. juna, 14. dalmatinska (Bukovička) brigada od Grupe bukovičkih bataljona u selu Biovčina, u Bukovici (4 bataljona sa oko 600 boraca); ušla je u sastav 19. dalmatinske divizije. Istovremeno je formirano sedam novih partizanskih odreda (Benkovački, Drniški, Dubrovački, Konavljanski, Lastovski, Mljetski i Prominski) i obnovljeno sedam partizanskih odreda (Biokovski, Brački, Hvarski, Korčulanski, Pelješački, Severnodalmatinsko-otočni i Zadarski). Međutim, kako su na teritoriji Dalmacije u 1944. godini vođene žestoke borbe na kopnu i moru, što je kulminiralo bitkom kod Knina, postojeće operativne jedinice trebalo je popunjavati novim borcima. Pošto su ljudske rezerve dobrim delom već bile iscrpljene i kako je Dalmacija od početka septembra do početka decembra bila potpuno oslobođena, postojeći partizanski odredi u Dalmaciji su rasformirani. Od ljudstva tih odreda popunjene su dalmatinske brigade i divizije, slato je ljudstvo za popunu Mornarice NOVJ i vojnopozadinske jedinice i ustanove, kao i u jedinice KNOJ-a. Ukupno je u Dalmaciji tokom 1944. rasformirano 25 partizanskih odreda, od čega je 12 odreda prestalo da postoji u novembru 1944, tj. kada je Dalmacija, osim Knina, bila slobodna. Na kraju 1944, odnosno početkom 1945. u Dalmaciji više nije bio nijedan partizanski odred (poslednji je rasformiran Vrlički NOP odred krajem februara 1945).

U martu 1944. na teritoriji Dalmacije formirana je Komanda vojne oblasti 8. korpusa. Do decembra 1944. pod svojom komandom imala je Biokovsko-neretvansko, Dubrovačko, Zadarsko, Kninsko, Splitsko i Srednjodalmatinsko otočno područje. Nakon oslobođenja nastaju komande gradova: Dubrovnika, Splita, Šibenika i Zadra. Na kraju rata postojala su vojna područja severne, srednje i južne Dalmacije.

U toku NOR-a Dalmacija je bila jedno od žarišta NOB-a u Jugoslaviji — u jedinicama NOV i POJ borilo se oko 70.000 boraca iz Dalmacije.¹⁸⁹

Po naredbi Glavnog štaba Hrvatske od 7. septembra 1944. na teritoriji Hrvatske osnovana su tri diverzantska odreda i Štab grupe diverzantskih odreda NOVJ za rukovođenje tim odredima. Dotadašnja Diverzantska sekcija Glavnog štaba Hrvatske bila je u sastavu Inženjerijskog odseka Glavnog štaba Hrvatske i usmeravala je diverzantska dejstva i rukovođila diverzantskim jedinicama u sastavu inženjerije i drugih operativnih jedinica, a Štab grupe diverzantskih odreda neposredno je rukovodio diverzantskim odredima i usklađivao njihovu aktivnost sa štabovima korpusa na čijem su operativnom području dejstvovali. Formirana su tri diverzantska odreda. Prvi je bio u Slavoniji na operativnom području 6. korpusa, 2. diverzantski odred na operativnom području 4. korpusa, a 3. je dejstovao na području 10. kor-

pusa. Na teritoriji 11. korpusa operisale su samostalna Primorsko-goranska i Istarska diverzantska četa, a na području 8. korpusa postojale su samostalne diverzantske grupe. Postojanje krupnih diverzantskih jedinica na teritoriji Hrvatske bilo je uslovljeno stratejskom vrednošću magistralnih komunikacija koje su povezivale središnji deo jugoslovenskog ratišta. U praksi su postignuti krupni rezultati, što ukazuje na svrsishodnost postojanja posebnih diverzantskih jedinica.

Od jedinica KNOJ-a na teritoriji Hrvatske od 6. juna do septembra 1944. formirano je 5 brigada narodne odbrane, a 5. avgusta osnovana je 1. hrvatska divizija narodne odbrane, koja se pri formiranju nazivala 1. divizija za zaštitu naroda.

MAKEDONIJA

U Makedoniji je 1944. godine došlo do snažnog razmaha oslobodilačke borbe i njenog oslobodjenja. Još krajem 1943. u Makedoniji su postojale snažne jedinice NOVJ koje su razvijale borbenu aktivnost u Debarcima, Prespi, Tikvešu i oko Kumanova. U većem delu Makedonije bili su formirani NOO-i i vojnopozadinski organi, koji su znatno doprineli mobilizaciji ljudstva i snabdevanju vojske. Takav razvoj događaja omogućio je da se početkom 1944. formiraju nove brigade, a u drugoj polovini godine osnovane su prve divizije i korpusi NOV i PO Makedonije. Tako je 1944. na teritoriji Makedonije formirano ili obnovljeno 20 partizanskih odreda, 42 brigade, 8 divizija, 3 korpusa i više drugih operativnih i vojnopozadinskih jedinica.

Kako početkom 1944. godine u centralnoj i istočnoj Makedoniji nije bilo partizanskih jedinica i pošto se glavnina jedinica nalazila na južnim padinama planine Kožufa, na zajedničkom savetovanju u Fuštanima, Centralni komitet KP i Glavni štab Makedonije odlučili su da jače snage upute u Azot i Poreč i prema Kumanovu, da bi na taj način težište borbe preneli u ove krajeve, proširili oružani ustanak i formirali nove jedinice. U duhu ove odluke, Grupa bataljona „Stevan Naumov” i „Hristo Botev”, sa Glavnim štabom i CK KPM, počela je poznati februarski pohod i, pod vrlo teškim uslovima i uz velike žrtve i napore, prebacila se na područje Kumanovo—Vranje. Na tom prostoru nalazio se bataljon „Jordan Nikolov”, koji je proširio slobodnu teritoriju oko Kumanova i brojno narastao, tako da je od polovine njegovog ljudstva i pridošlih dobrovoljaca 20. februara formiran bataljon „Hristijan Todorovski Karpoš”.

Po pristizanju CK KPM, Glavnog štaba i Grupe bataljona na kumanovsku teritoriju, 26. februara 1944 u Žegnjanima, formirana je 3. makedonska udarna brigada. U njen sastav su ušli bataljoni „Jordan Nikolov”, „Hristijan Todorovski Karpoš” i „Stevan Naumov”. Istovremeno je formiran i Kumanovski odred. Brigada je zatim upućena u manastir Sv. Prohor Pčinjski, gde je 27. i 28. februara održano vojno-političko savetovanje rukovodilaca 3. makedonske brigade, južnomoravskih jedinica i Kosovskog bataljona. Pored ostalog, rešeno je da se, radi planiranja i koordinacije dejstva ma-

kedonskih, južnomoravskih i kosovskih jedinica, na području Kumanovo-Vranje formira zajednički Operativni štab. Za komandanta je određen komandant Glavnog štaba Makedonije Miha.ilo Apostolski. Ovaj štab je funkcionisao do kraja jula 1944. godine.¹⁹⁰

U isto vreme, 1. makedonsko-kosovska brigada je 7. februara izbila na Orešku čuku kod Bogomile na putu za Azot, ali se pod pritiskom neprijatelja probila u Meglen. Da bi oživela oslobodilačka borba u zapadnoj Makedoniji, Glavni štab je tu brigadu uputio u Debarca da razbije borbenu aktivnost, stvori slobodnu teritoriju i omogućiti stvaranje novih oslobodilačkih jedinica. Radi ovog zadatka 1. makedonsko-kosovska brigada podelila se u dve grupe bataljona i preko grčke i albanske teritorije stigla u zapadnu Makedoniju. Tada je Glavni štab Makedonije odlučio da od Grupe makedonskih bataljona (1. i 2. makedonski bataljon) i boraca Resansko-prespanskog odreda formira 1. makedonsku udarnu brigadu. To je učinjeno 8. juna u selu Lokovu kod Struge. Brigada je imala tri bataljona, sa oko 650 boraca. Od Grupe kosovskih bataljona (1. i 2. kosovski bataljon) i Ruskog bataljona formirana je, 24. juna na Karaormanu, u rejonu Zbaždija, 1. kosovsko-metohijska brigada. Formiranjem 1. makedonske i 1. kosovsko-metohijske brigade prestale su da postoje Grupa makedonskih i Grupa kosovsko-metohijskih bataljona, odnosno preformirana je 1. makedonsko-kosovska brigada. Posle toga, u istočnoj i centralnoj Makedoniji formirani su Veleški, Kruševski i Ohridsko-prespanski partizanski odred, a 24. jula na Plačkovici formirana je 4. makedonska brigada od Sitruičko-đevđelijskog odreda i delova 2. i 3. makedonske brigade (tri bataljona sa 220 boraca), i bila je pod komandom Glavnog štaba Makedonije.

Polazeći od toga da oslobodilačka borba postaje sve masovnija i da su oslobodilačke jedinice u svim krajevima brojno narasle, CK KP i Glavni štab Makedonije krajem jula doneli su odluku da teritoriju Makedonije podele na četiri operativne zone radi lakšeg komandovanja i bolje koordinacije dejstava. Operativne zone su formirane 6. avgusta 1944. S obzirom na veliki priliv novih boraca, njima je naređeno da počnu sa pripremama za formiranje divizija. Trebalo je u svakoj zoni formirati po dve, a u 4. zoni jednu diviziju. Predviđeno je, takođe, da se u svakom okrugu obrazuje komanda područja sa jednim bataljonom, a u srezu — komanda mesta s četom boraca. Štabovi zona tokom borbe trebalo je da prerastu u štabove korpusa.¹⁹¹

Prva (skopska) operativna zona imala je operativno područje od Kumanova, preko Krive Palanke, Kratova, Skoplja, Veleša i Tetova do Bujanovca i Preševa. U početku je u svom sastavu imala 3. makedonsku brigadu i Kumanovski odred, a kasnije i druge jedinice. Dužnost Štaba zone u početku, do 7. septembra vršio je Štab 3. makedonske brigade, a posle Štab 42. divizije. Rasfor-

¹⁹⁰ *Istorija makedonskog naroda*, knj. 3, str. 362—369. *Zbornik*, tom VII, knj. 3, str. 168. Bataljon „Hristo Botev“ u martu 1944, priključio se Štabu 1. sofijske zone i ušao u sastav Trnskog partizanskog odreda. Slavoo Trnski, *Ne tako davno* (prevod sa bugarskog), Beograd 1980, str. 295.

¹⁹¹ *Istorija makedonskog naroda*, knj. 3, str. 390—391.

UHO
BR. 2/1
Sp. Pol. 1945

N A R E D B A B R. 2

**Štaba III Armije Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije
za 5. januar 1945. godine**

1.- U cilju da se pripadnicima mađarske manjine u federativnoj Jugoslaviji omogući što uspješnija borba protiv fašističkog okupatora i za potpuno oslobođenje nove demokratske federativne Jugoslavije u kojoj će biti zagarantovana sva prava i slobode mađarskoj manjini, a prema odluci Vrhovnog Štaba NOV i POJ, formira se Mađarska brigada sa nazivom: XV NARODNO-OSLOBODILAČKA UDARNA BRIGADA "PETEFI", u sastavu četiri bataljona pešadije.

- 2.- U štab XV NOV brigade "PETEFI" postavljaju se:
- Za komandanta kapetan drug Ferenc Kiliš, dosadašnji komandant bataljona "Petefi".
 - Za političkog komesara drug Rudolf Jentović, raniji komesar bataljona u XVI diviziji.
 - Za zam. komandanta, drug Istvan Varga, antifašistički borac u Španskom građanskom ratu.
 - Za pomoćnika političkog komesara, drug Jožef Ralaš, dosadašnji pom. polit. komesara bataljona "Petefi".
 - Za na čelnika štaba, drug Miško Sobočan, dosadašnji adjutant u štabu bataljona "Petefi".
 - Za ob. oficira, drug Julijus Kiliš, dosadašnji ob. oficir bataljona "Petefi".
 - Za opunomoćenika OZN-e, drug Ivan Kiliš, dosadašnji polit. komesar bataljona "Petefi".
 - Za intendant, drug Mato Žiga, dosadašnji intendant bataljona "Petefi".
 - Za referenta saniteta, drug Ivan Buden, dosadašnji referent saniteta bataljona "Petefi".
- 3.- XV NOV brigada "PETEFI" biće u sastavu XVI Vojvođanske divizije NOVJ.
- 4.- Štab XVI Vojvođanske divizije NOVJ izdaje naredbu o postavljanju štabova bataljona XV NOV brigade "PETEFI".

Sart fašizmu + sloboda narodu

KOMANDANT
general-lajtnant
Đurđa Nedić

Dostavljeni:

Štabu VI i X Korpusa
Štabu XVI, XXVI i
31 U. divizije NOVJ
Štabu XV NOV brigade
"PETEFI"

Naredba komandanta 3. armije generala Koste Nada o formiranju
15. NOV brigade „Šandor Petefi“.

mirana je u prvoj polovini oktobra 1944. kada je formiran 16. korpus

Druga (bitoljska) operativna zona pokrivala je operativno područje Devđelija, Tikveš, Prilep, Bitolj i Prespa. Krajem avgusta u svom sastavu imala je 41. diviziju, 7. makedonsku brigadu, Veleški i Bitoljsko-prespanski odred. Rasformirana je u prvoj polovini oktobra, kada je na toj teritoriji osnovan 15. korpus (komandant Tihomir Miloševski, politički komesar Naum Naumovski).

Treća (bregalničko-strumička) operativna zona obuhvatala je operativno područje istočne Makedonije, od Štipa preko Kočana, Pehčeva, Strumice i Valandova. U svom sastavu imala je 4. makedonsku brigadu, Maleševski, Strumički i Plačковиčki odred. Ulogu štaba zone vršio je Štab 4. makedonske brigade. Rasformirana je 3. oktobra 1944, kada je formiran Bregalničko-strumički korpus.

Četvrta (debarsko-kičevska) operativna zona obuhvatala je deo zapadne Makedonije oko Ohrida, Struge, Debra, Kičeva i Broda. Početkom oktobra imala je u svom sastavu 1. makedonsku udarnu, 1. kosovsko-metohijsku udarnu i 4. šiptarsku brigadu, Porečki i Kičevski odred. Štab 1. makedonske brigade vršio je dužnost štaba zone. Prestao je da postoji formiranjem 15. korpusa.

Operativne zone Makedonije odigrale su značajnu ulogu u objedinjavanju borbenih dejstava, prihvatanju boraca i formiranju novih jedinica.

Snažan podstrek razvoju oružanih jedinica imale su odluke Prvog zasjedanja Antifašističkog sabora narodnog oslobođenja Makedonije, održanog 2. avgusta u manastiru Sv. Prohor Pčinjski. Tada su predstavnici makedonskog naroda, u skladu sa odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, potvrdili položaj Makedonije kao ravnopravne federalne jedinice u okviru Jugoslavije. Tada je ASNOM konstituisan u najviši predstavnički, zakonodavni i izvršni organ vlasti makedonskog naroda, a makedonski jezik uveden kao službeni jezik. Odobravajući ove odluke i odazivajući se pozivu CK KPM od 4. avgusta, makedonski narod je listom pristupao narodnooslobodilačkoj borbi i oslobodilačkim jedinicama, što je omogućilo da se u avgustu formiraju 5, 7, 9, 10, 11. i 15. makedonska brigada i 4. šiptarska brigada, i da se u selu šeškovu 25. avgusta formira 41. makedonska divizija — prva divizija NOVJ u Makedoniji. Istovremeno su formirane 34 komande mesta i osam komandi područja — za Kumanovo, Štip, Strumicu, Skoplje, Veleš, Prilep, Bitolj i Kičevo.¹⁹²

Peta makedonska brigada formirana je na planini Kožuf 2. avgusta 1944. od boraca iz prilepskog kraja (tri bataljona, 758 boraca) i bila je pod komandom 2. operativne zone. Dvadeset drugog avgusta formirane su tri nove makedonske brigade — 7, 9. i 10. Sedma brigada osnovana je na pl. Kožuf (tri bataljona, 400 boraca), 9. brigada u šeškovu (4 bataljona, 450 boraca), dok je 10. brigada formirana takođe na pl. Kožuf (4 bataljona, 420 boraca). Jedanaesta brigada formirana je 29. avgusta, kod Kumanova, od omladinaca kumanovskog kraja (3 bataljona, 432 boraca), a kra-

¹⁹²Isto, str. 391.

jem avgusta je u Poreču formirana 15. (Porečka) makedonska brigada od Porečkog odreda (4 bataljona, preko 1.000 boraca). Na Karaormanu, kod Struge, od pripadnika albanske narodnosti 26. avgusta formirana je 4. šiptarska brigada od Kičevsko-debarskog odreda i novih boraca iz debarskog, struškog i kičevskog kraja (tri bataljona, 258 boraca).

Broj brigada u Makedoniji bio je u stalnom porastu, a gotovo cela teritorija, osim gradova, nalazila se pod kontrolom NOV i PO Makedonije. Potreba jačih udara na komunikacijama, oslobođenje gradova i drugi zadaci nametnuli su objedinjavanje brigada u divizije, a divizija u korpuse. Od avgusta do oktobra 1944. formirano je sedam divizija, a onda se pristupilo osnivanju korpusa, što je završni čin u organizovanju oslobodilačkih snaga Makedonije.

Prva divizija nastala je 25. avgusta 1944. u šeškovu kod Kavadaraca — 41. makedonska divizija NOVJ. Formirana je po naređenju Vrhovnog štaba od 2, 9. i 10. makedonske brigade. Imala je i dopunski bataljon. Ukupno brojno stanje iznosilo je 2.723 borca. Bila je najpre pod komandom Glavnog štaba Makedonije, a posle u sastavu 15. korpusa. Dejstvovala je, uglavnom, u Tikvešu i na širem području Prilepa i Kičeva (komandant Tihomir Miloševski, politički komesar Naum Naumovski).

U septembru je nastavljeno formiranje narodnooslobodilačkih brigada u Makedoniji. Posle događaja u Bugarskoj od 9. septembra i povlačenja bugarskih okupacionih trupa nastupila je nova situacija. Jedinice NOV i PO Makedonije došle su do značajnog ratnog plena, preko potrebnog za mlade makedonske jedinice. Na području Velesa, 2. septembra, formirane su 8. makedonska (Veleška) brigada od ljudstva Veleškog odreda i novih boraca (4 bataljona, 950 boraca), a 17. septembra 12. makedonska (Skopska) brigada koju su formirali dobrovoljci iz Skoplja i okoline (4 bataljona, 450 boraca). Od ranije formiranih 3. makedonske, 8. i 12. brigade, po naređenju Vrhovnog štaba, 7. septembra u selu Lisiče (veleški kraj) formirana je 42. makedonska divizija, sa oko 1.300 boraca (u drugoj polovini novembra 4.136 boraca). Bila je pod komandom Glavnog štaba Makedonije a posle u sastavu 16. korpusa NOVJ. Dejstvovala je na području Skoplja i Velesa. U decembru je reorganizovana i upućena na Sremski front, gde je bila u sastavu 1. armije (komandant divizije Košta Jašmakovski, politički komesar Boro Ćuškar).

Glavni štab Makedonije rešio je da objedini snage u bitoljskom kraju, pa je, po naređenju Vrhovnog štaba, 10. septembra u selu Crnovcu kod Bitolja formirana 49. makedonska divizija od 5. i 7. makedonske brigade i Bitolisko-prespanskog odreda; pri formiranju je imala 1.500 boraca (početkom oktobra 4.200 boraca). Najpre je bila kod komandom Glavnog štaba Makedonije, a kasnije je ušla u sastav 15. korpusa NOVJ. Dejstvovala je oko Bitolja, Ohrida, Rešena i Struge (komandant Vasko Karangeleski, politički komesar Ilio Jovčevski).

Kako su na teritoriju zapadne Makedonije, oko Kičeva, već dejstvovale 1, 6. i 15. makedonska i 4. šiptarska brigada (6. briga-

da formirana je 6. septembra), Vrhovni štab je naredio da se te snage objedine pod komandom 48. makedonske divizije, koja je formirana 28. septembra 1944. u selu Plasnica (kod Kičeva), u početku je imala 2.500 a kasnije 3.500 boraca. Bila je pod komandom Glavnog štaba Makedonije, a od polovine oktobra u sastavu 15. korpusa NOVJ. Divizija je uglavnom dejstvovala u zapadnoj Makedoniji, da bi polovinom januara 1945, posle reorganizacije, pošla na Sremski front u sastav 1. armije (komandant divizije Petar Brajović, politički komesar Pero Tikvar).

U istočnoj Makedoniji — pored postojeće 4. makedonske brigade — 17. septembra su kod Berova formirane 13. i 14. makedonska brigada; 13. brigada je nastala od ljudstva sa teritorije Berova, Pehčeva, Kočana i Carevog Sela (4 bataljona, oko 800 boraca); od ljudstva iz kočansko-carevoselskog, štipskog, radoviškog i berovskog kraja formirana je 14. makedonska brigada „Dimitar Vlahov” (omladinska udarna brigada), sastavljena od tri pešadijska i jednog pratećeg bataljona (oko 700 boraca). Istog dana kada su formirane 13. i 14. brigada, 17. septembra, u selu Mitrašincima (kod Berova), po naređenju Vrhovnog štaba, osnovana je 50. makedonska divizija NOVJ. U prvoj polovini oktobra u njen sastav su ušle Artiljerijska i 19. makedonska brigada, sa 2.425 boraca. Bila je pod komandom Glavnog štaba Makedonije, zatim u Bregalničko-strumičkom korpusu do njenog rasformiranja 6. decembra 1944. Dejstvovala je oko Strumice, Valandova, Berova, Delčeva, Štipa, Kočana i Radoviša, posle se prebacila u zapadnu Makedoniju i učestvovala u oslobodenju Tetova (komandant Kiril Mihajlovski, politički komesar Dimče Belovski).

Osim ovih jedinica, u septembru je NOV Makedonije dobila još dve brigade. U rejonu Kruševa, 9. septembra, formirana je Kruševska (15. kruševska) brigada od Kruševskog odreda i novih boraca kruševskog kraja (tri bataljona, oko 300 boraca). Bila je pod komandom 2. operativne zone. Međutim, rasformirana je 1. oktobra 1944. Od Makedonaca — dobrovoljaca koji su se sticajem raznih okolnosti našli na teritoriji Bugarske, u rejonu Sofije, u drugoj polovini septembra 1944, formirana je brigada „Goce Delcev” (tri bataljona, artiljerijski divizion, konjički eskadron, transportni bataljon i izviđački vod, preko 1.680 boraca). Repatrirana je i stavljena pod komandu Glavnog štaba Makedonije, ali je 19. oktobra rasformirana.^{193*}

Tokom NOR-a u Makedoniji su postojale dve jedanaeste brigade: jedna, formirana u kumanovskom kraju 29. avgusta, koja je polovinom oktobra rasformirana i druga, formirana 3. oktobra u Tikvešu od ljudstva 19. dopunske brigade 41. divizije (tri bataljona, oko 600 boraca); bila je u sastavu 41, potom 49. divizije.

Prvih dana oktobra u rejonu Kumanova, Skopske Crne gore i Kratova obrazovane su tri narodnooslobodilačke makedonske brigade — 16, 17. i 18. Kako na ovoj teritoriji nije postojala nijedna divizija, to je — po naređenju Vrhovnog štaba — sredinom oktobra formirana Kumanovska divizija NOVJ od 16, 17. i 18. brigade,

¹⁹³ Arhiv VII, k. 1385, reg. br. 1—24/1 i 1—15/1.

sa oko 5.500 boraca. Dejstvovala je oko Kumanova, Skoplja, Kačanika, Krive Palanke i Kratova, pod komandom 16. korpusa NOVJ. Rasformirana je u decembru, a njena 16. brigada ušla je u sastav 42. divizije (komandant Metodije Popovski, politički komesar Blagoje Popovski).

Na Plackavici i oko Berova, sredinom oktobra 1944, formirane su tri makedonske brigade — 19, 20. i 21. S obzirom na veliki broj brigada na tom prostoru, Vrhovni štab je naredio da se osnuje 5. makedonska divizija NOVJ. Formirana je 19. oktobra u Širokom Dolu kod Berova od 4, 20, 21. i Artiljerijske brigade, sa 2.476 boraca. Bila je u sastavu Bregalničko-strumičkog korpusa. Vodila je borbe protiv nemačkih okupatora na području Dojrana, Valandova, Strumice, Radoviša i Đevdelijske (komandant Kiril Mihajlovski, politički komesar Rade Gogov). Po naredbi Glavnog štaba Makedonije od 6. decembra 1944, njen štab je preimenovan u Štab 50. divizije, a ljudstvo je većim delom ušlo u jedinice novoformirane 50. divizije.¹⁹⁴

Tako je u avgustu, septembru i oktobru 1944. na teritoriji Makedonije formirano sedam divizija — 41, 42, 48, 49, 50, 51. i Kumanovska divizija. Tolikim brojem divizija, kao i drugih jedinica, bilo je sve teže komandovati preko operativnih zona, a uz to jedinice su vodile teške borbe sa delovima nemačke Grupe armija „E“, koja se povlačila iz Grčke. Istovremeno, trebalo je pristupiti definitivnom oslobođenju Makedonije. Sve je to uslovalo da se reorganizuju jedinice, pristupi rasformiranju operativnih zona i počne sa formiranjem korpusa. U prvoj polovini oktobra 1944. rasformirane su operativne zone i formirani Bregalničko-strumički, 15. i 16. korpus.

Bregalničko-strumički korpus NOVJ formiran je naredbom Vrhovnog štaba 3. oktobra 1944. od 50. i 51. makedonske divizije (u novembru je imao 11.963 borca i rukovodioca); njegovo operativno područje bilo je istočna i centralna Makedonija. Istakao se u operacijama za oslobođenje Makedonije na prostoru od istočne granične linije do Vardara i od Bregalnice do Strumice. Bregalničko-strumički korpus rasformiran je u prvoj polovini decembra 1944. (komandant korpusa Peco Trajkov, politički komesar Gojčo Stefanovski).

Da bi se objedinila dejstva 41, 48. i 49. divizije u zapadnoj i južnoj Makedoniji, Vrhovni štab je naredio da se od tih divizija formira 15. makedonski korpus NOVJ (11.340 boraca). Formiran je u prvoj polovini oktobra i bio pod Glavnim štabom Makedonije (komandant korpusa Tihomir Miloševski, politički komesar Naum Naumovski). Vodio je borbe za oslobođenje Pelagonije i oblasti oko Ohridskog i Prespanskog jezera, posle se orijentisao prema Kičevu i Gostivaru, kada je oslobođena cela Makedonija. U decembru je reorganizovan i dobio je 42. i 48. diviziju, pre-

¹⁹⁴ Jedno vreme u NOR-u istovremeno su postojale dve divizije koje su nosile oznaku 51, i to jedna u Makedoniji — 51. makedonska i druga u Vojvodini — 51. vojvođanska. Tako je bilo do 6. decembra 1944, kada je 51. makedonska preimenovana u 50. makedonsku diviziju jer je dotadašnja 50. divizija rasformirana.

bacio se na Sremski front u sastav 1. armije.¹⁹³ Rasformiran je 22. aprila 1945.

Teritorija oko Skoplja i Kumanova, kao i komunikacije u dolini Vardara od Velesa prema Skoplju, Kumanovu i u dolini Južne Morave, bila je u oktobru i novembru 1944. od velikog značaja za neprijatelja koji se povlačio iz Grčke. Na tom prostoru dejsstvovala su 42. i Kumanovska divizija. Da bi se koordinirali njihovi naponi i dejsstva ostalih jedinica, Vrhovni štab je naredio da se formira 16. makedonski korpus NOVJ, što je realizovano u prvoj polovini oktobra od 42. i Kumanovske divizije (6.737 boraca — komandant korpusa Petar Brajović, politički komesar Boro Čuškar). Vodio je borbe za oslobođenje Kumanova i ostalih severnih delova Makedonije, uz sadejsstvo delova bugarske 1. armije. Početkom decembra korpus je rasformiran, a njegova 42. divizija ušla je u sastav 15. korpusa i upućena na Sremski front.

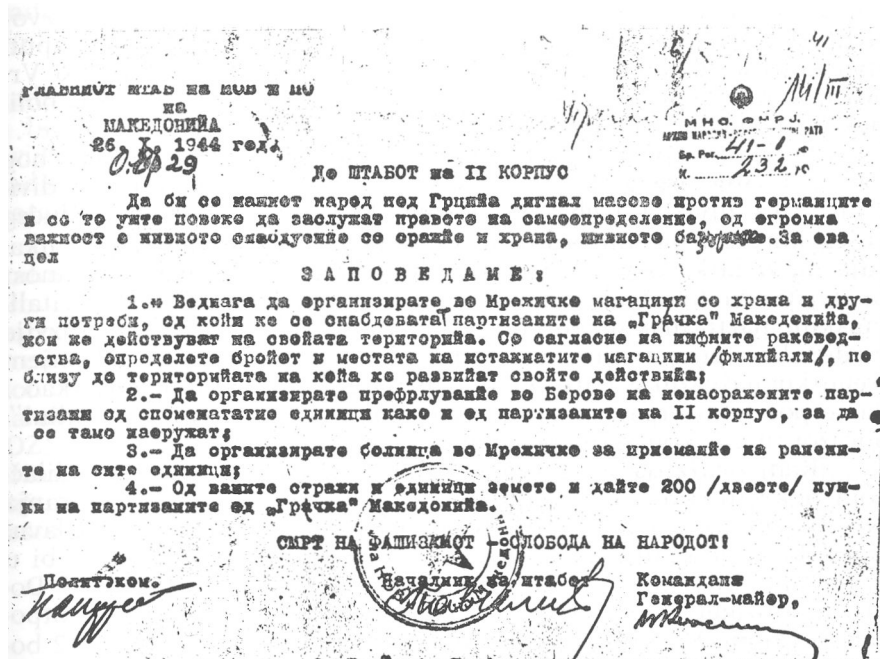
Oslobođenjem Skoplja, 14. novembra, od nemačkih jedinica i razbijanjem kontrarevolucionarnih (balističkih) snaga u okolini Gostivara i Tetova, Makedonija je bila oslobođena. U decembru je izvršena reorganizacija NOV Makedonije, rasformirani su štabovi 16. i Bregalničkog korpusa, preformiran je 15. korpus i upućen na Sremski front, u sastav 1. armije, radi učešća u završnim operacijama Jugoslovenske armije.

Paralelno sa formiranjem divizija i korpusa, na teritoriji Makedonije formiraju se jedinice rodova i službi. Formirano je devet artiljerijskih brigada (artiljerijska brigada 50, 51, Kumanovske, 49, 41, 42. i 48. divizije, kao i 1. makedonska i Skopska artiljerijska brigada), četiri inženjerijske brigade (1, 2, 3. i 4), Auto-brigada, 1. konjička, tri dopunske brigade, četiri brigade Korpusa narodne odbrane i 8. makedonska divizija Korpusa narodne odbrane.

Istovremeno, u Makedoniji je tekao proces nastajanja partizanskih odreda. Formirano je 15, i obnovljeno 5 partizanskih odreda, ukupno 20 (3 odreda su ostala iz 1943). Najveći broj odreda je prestao da postoji u drugoj polovini 1944. radi popune brigada. Do kraja 1944. rasformirano je 20 partizanskih odreda. Ostala su samo tri (Veleško-prilepski, Tikveški „Dobri Daskalov” i Tikveški II), koji su rasformirani u januaru 1945. Posle toga na teritoriji Makedonije nije bilo nijednog partizanskog odreda.

U drugoj polovini 1944. formirane su prve komande vojnih oblasti. U prvoj polovini oktobra formirane su tri komande korpusnih vojnih oblasti: Komanda 1. skopsko-pološke korpusne vojne oblasti, sa Skopskim, Kumanovskim, Tetovskim i Veleškim vojnim područjem, početkom decembra reorganizovana u Skopsku vojnu oblast; Komanda 2. bitoljsko-debarske korpusne vojne oblasti, sa Bitoljskim, Prilepskim i Kičevskim vojnim područjem, 8. decembra reorganizovana u Komandu Bitoljske vojne oblasti; u jugoistočnoj Makedoniji Komanda 3. bregalničko-strumičke korpusne vojne oblasti sa Štipskim, Strumičkim i Berovskim vojnim područjem, 8. decembra reorganizovana u Komandu Stipske

IM Prilikom odlaska na Sremski front 15. korpus imao je preko 20.000 boraca. *Istorija makedonskog naroda*, knj. 3, str. 417,

Naredba Glavnog štaba NOV i PO Makedonije Štabu 2. makedonskog korpusa o organizaciji snabdevanja.

vojne oblasti, sa Štipskim, Strumičkim i Veleškim vojnim područ-
jem. Takva organizacija vojnopozadinskih vlasti u Makedoniji os-
tala je do kraja rata.

Pred početak borbi za oslobođenje Makedonije, samo u ope-
rativnim jedinicama NOV Makedonije bilo je preko 66.000 naoru-
žanih boraca.¹⁹⁶ Na kraju 1944. godine NOV Makedonije imala je
jedan korpus (15.) i 6 divizija, 27 brigada i 3 NOP odreda.

SLOVENIJA

Početak 1944. godine Narodnooslobodilačka vojska i par-
tizanski odredi Slovenije imali su dva korpusa — 7. i 9. i 4. ope-
rativnu zonu, odnosno pet divizija (14, 15, 18, 30. i 31) i ukupno
17 brigada, 9 partizanskih odreda i nekoliko samostalnih bataljo-
na. U operativnim, partizanskim i vojnopozadinskim jedinicama i
ustanovama bilo je oko 25.000 ljudi.¹⁹⁷ Glavni štab Slovenije je u
decembru 1943. odlučio da organizaciono učvrsti svoje jedinice i
ponovo uspostavi kontrolu nad područjima koja su njegove snage
napustile za vreme neprijateljske jesenje i zimske ofanzive i na taj
način proširi slobodnu teritoriju i stvori uslove za formiranje no-

¹⁹⁶ Istorija makedonskog naroda, knj. 3, str. 403.

¹⁹⁷ vojna enciklopedija, tom VIII, str. 710.

vih jedinica, naročito u Štajerskoj i Koruškoj. Za dalji razvoj NOP-a i oružanih snaga u Sloveniji od bitnog je značaja bilo uputstvo koje je 5. januara 1944. Glavnom štabu Slovenije uputio Vrhovni komandant: „... Štajerska je za vas i u vojničkom i u političkom pogledu vrlo važna. Tu se nalaze velike ljudske rezerve... U Štajerskoj neprijatelj nastoji da za sebe mobiliše snage. Zbog toga još sada prebacite na taj sektor jednu lako pokretljivu diviziju... Ta divizija treba da posluži kao jezgro jednog budućeg vašeg korpusa na tom sektoru...“ Vrhovni komandant zatim ukazuje na zadatke ostalih slovenačkih jedinica i njihovu povezanost sa dejstvima hrvatskih snaga, a na „zapadu hvatati vezu sa italijanskim partizanskim odredima, nastojeći da se pri tome razvije međusobno povjerenje i uzajamno dejstvo“ i da je u sadašnjem trenutku najvažnije ugrožavati neprijateljske komunikacije, kao i da se počne sa organizovanjem „čvršće vojničke vlasti u pozadini“, obrazovanjem komandi područja i komandi mesta.¹⁹⁸

Radi pružanja neposredne vojne pomoći narodnooslobodilačkom pokretu, proširenja političke baze oružane borbe i stvaranja povoljnijih uslova za mobilizaciju oslobodilačkih jedinica, Glavni štab Slovenije uputio je u Štajersku 14. diviziju. Cenilo se da bi u Štajerskoj bilo moguće mobilisati oko 20.000 novih boraca.¹⁹⁹ Dobro naoružana i opremljena, 14. divizija je 6. januara 1944. otpočela iz rejona Suhora marš sa 1. 2. i 13. brigadom, ukupno 1.112 boraca. Tek 6. februara izbila je u Štajersku pošto je prešla 180 km puta preko Hrvatske, istočno od Zagreba i kroz Hrvatsko zagorje.

Dok je bila u pokretu za Štajersku, po naređenju Štaba 4. operativne zone i uz saglasnost Pokrajinskog komiteta KPS za Štajersku, tačno na godišnjicu stradanja Pohorskog bataljona, u Sv. Primožu na Pohorju, 8. januara 1944. formirana je Pohorska brigada, koja je kasnije preimenovana u 11. slovenačku brigadu „Miloš Zidanšek“. Nastala je od Pohorskog odreda i dela Koruškog partizanskog bataljona (tri bataljona sa oko 300 boraca).

Istovremeno je Štab 4. operativne zone oformio Istočnokoruški partizanski odred, a 15. februara obnovio Kamniško-savinjski (Kamniško-zasavski) odred. U aprilu je osnovan Kozjanski, u junu je obnovljen Pohorski odred, a u septembru Koruški partizanski odred.²⁰⁰

Posle odlaska 14. divizije u Štajersku, u Dolenjskoj i Notranjskoj dejstvovali su 15. divizija i tri partizanska odreda, a od sredine februara i 18. divizija koja se vratila iz Gorskog kotara. Na prostoru 7. (korpusa tokom 1944. formirane su dve nove brigade.

Od postojeće artiljerije 15. i 18. divizije 7. maja 1944. u selu Lašče u Suhoj krajini, formirana je 1. slovenačka artiljerijska bri-

¹⁹⁸ Zbornik, tom II, knj. 11, str. 329.

¹⁹⁹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 645.

²⁰⁰ Glavni štab Slovenije bavio se mišlju da u Štajerskoj i Koruškoj formira jednu diviziju koja bi sa već pristiglom 14. divizijom mogla osnovati korpus. Međutim, do toga nije došlo, ponajviše zbog nestabilne slobodne teritorije, budući da je neprijatelj na tom području, što se približavalo kraj rata, koncentrisao krupne snage i stalno izvodio napadne operacije sa ciljem da potpuno uništi NOV Slovenije na tom prostoru.

gada 7. korpusa; imala je tri diviziona i Zaštitni bataljon, sa 476 boraca.²⁰¹

U Černomelju je 16. juna 1944. formirana 20. slovenačka brigada (Zaštitna brigada), koja je 20. oktobra 1944. preimenovana u 14. slovenačku brigadu. Nastala je od 4. bataljona 4. slovenačke brigade, Zaštitnog bataljona Glavnog štaba Slovenije i ljudstva iz radionica i dela ustanova Glavnog štaba Slovenije. Imala je tri bataljona, 843 borca i bila je pod Glavnim štabom Slovenije.

U to vreme stvorena je povoljna situacija za učvršćenje narodne vlasti. Na 1. zasedanju u Černomelju, 19. i 20. februara 1944, Slovenski narodnoosvobodilni odbor je preimenovan u Slovenski narodnoosvobodilni svet, koji je kao vrhovni organ narodne vlasti predstavljao prvu slovenačku narodnu skupštinu. Na tom zasedanju doneta je odluka o ukidanju Varnostno obavešćevalne službe, a njena ovlašćenja u maju 1944. preuzelo je Odeljenje za zaštitu naroda (OZNA). Za borbu protiv pete kolone 1. marta formirana je Vojska državne varnosti (VDV), koja je preuzela funkcije ranije Narodne zaštite, ukinute u jesen 1942. Istog dana formirana je nova Narodna zaštita, koja je kao organ NOO-a organizacijski poičinjena okruž-

OBVEŠĆEVALNI ODDELEK
Glavnega Štaba NOV in PO Slovenije,
St. 297/VIII/44.
dne 3. avgusta 1944.

MHO. OHPJ.
APRIL NAPISAN - DRUGA RUKA PATA
48-4
Ep. Pol. 63
M. 10

Stabu Koroške grupe odredov
O.C.

p o l o ž a j.

S pomočjo svoje obvešćevalne službe ugotovite, če se na Koroškem še vedno nahajajo sledeče edinice:

- 1./ 13. SS Polizeiregiment,
- 2./ 1. bataljon 139. alpenjager regimenta s sedežem v Celovcu,
- 3./ SS divizija Westland - oficirska šola - v Lenndorfu,
- 4./ deli 110. artiljerijskega polka v Seebachu pri Beljaku,
- 5./ edinice 499. grenadirskega polka v Tessendorfu pri Beljaku,
- 6./ edinice 134. alpenjager regimenta v St. Petru pri St. Jakobu,
- 7./ edinice gorskega artiljerijskega polka 118 v Kuhnsdorfu,
- 8./ edinice 11. IGAA 112. v Beljaku,
- 9./ divizion Z.B.W. 438 v Celovcu.

Smrt fašizmu - svoboda narodu!

V.D. Načelnika Obv. oddelka: poročnik:

Šef Odseka za vojsko: kapetan:

Jedan od brojnih izveštaja Obaveštajnog odeljenja Glavnog štaba NOV i PO Slovenije upućen potčinjenim jedinicama.

²⁰¹ Borivoj Lah, Prva slovenska artiljerijska brigada, Ljubljana 1975, str. 149—151, 204, 297.

mm ispostavama unutrašnjih poslova, radi zaštite javnog poretka, stanovništva i njegove imovine, i kao takva bila prethodnik kasnije narodne milicije.

Vojska državne varnosti u Sloveniji je organizovana u brigade. Prva brigada Vojske državne varnosti formirana je 15. marta 1944. u Dolenjskim Toplicama, imala je 3. a zatim 4 bataljona, sa oko 470 boraca. Druga brigada Vojske državne varnosti osnovana je 1. aprila 1944. u Gornjoj Trebuši (5 bataljona, oko 600 boraca), dok je 3. brigada Vojske državne varnosti formirana 25. avgusta 1944. u selu Radmirje u Savinjskoj dolini (4 bataljona sa 447 boraca). Sve tri brigade bile su pod komandom Vojske državne varnosti. Kada je 3. decembra 1944. formirana 1. slovenačka divizija narodne odbrane ove brigade su ušle u njen sastav kao 1, 2. i 3. brigada narodne odbrane, što je bio sastavni deo Korpusa narodne odbrane.²⁰²

U Slovenačkom primorju i zapadnoj Sloveniji dejstvovao je 9. korpus NOVJ sa 30. i 31. divizijom. Februara 1944. uputio je u Benešku Sloveniju 30. diviziju radi jačanja oslobodilačke borbe. Na tom prostoru učvrstiće se postojeće jedinice i formirati Idrijsko-tolrniški, Jaseničko-bohinjski i Škofjeloški partizanski odred. Ojačale su i italijanske partizanske jedinice u Slovenačkom primorju i Beneškoj Sloveniji. Od bataljona „Triestina d'Assalto" krajem marta formirana je u Srednjem Lakoveou brigada „Triestina d'Assalto Garibaldi" u sastavu 30. divizije. U Brdima, Beneškoj Sloveniji i Furlaniji, od italijanskog partizanskog bataljona „Mazzini" obrazovana je 21. aprila brigada „Garibaldi Natisone", jačine pet bataljona; početkom decembra 1944. prerasla je u diviziju „Garibaldi Natisone" sa brigadama „Bruno Buozzi", „Guido Picceli" i „Antonio Gramsci".

U skladu sa direktivom Vrhovnog štaba od 8. februara 1944. o formiranju korpusnih vojnih oblasti i naredbom koju je Vrhovni štab poslao 23. februara Glavnom štabu Slovenije, do kraja 1944. godine potpuno su organizovani organi i ustanove vojnopozadinske vlasti na celoj teritoriji Slovenije.²⁰³ Najpre je formirana Komanda vojne oblasti 7. korpusa, aprila 1944. sa Istarskim, Dolenjskim, Belokranjskim i Notranjskim vojnim područjem. Postojala je do 20. aprila 1945. Prvog juna 1944. osnovana je Komanda vojne oblasti 9. korpusa za severnu i zapadnu Sloveniju i imala je Idrijsko, Vipavsko i Tolminsko vojno područje do početka juna 1944. a do polovine avgusta bili su Kobariško, Goriško i Indrijsko vojno područje. U januaru 1945. usledila je nova reorganizacija, tako da su bili Gorenjsko, Kobariško, Goriško i Istarsko vojno područje do kraja rata. Poslednja je formirana Komanda vojne oblasti 4. operativne zone Slovenije, 28. septembra 1944. sa Gornjesavinskim, Kozjanskim, Kamniško-zasavskim i Pohorskim vojnim područjem od oktobra i Koruškima, a u aprilu 1945. i Prekmurskim vojnim područjem.

²⁰² Mišo Leković, *Divizije NOVJ*, VIG, br. 6/1959, str. 69.

²⁰³ *Zbornik*, tom II, knj. 12, str. 145—150.

I pored toga što je neprijatelj na teritoriji Slovenije držao krupne vojne snage, — sredinom 1944. imao je oko 180.000 vojnika (36.000 Nemaca, 30.000 italijanskih fašista i 14.000 slovenačkih domobrana),²⁰⁴ nije uspeo da zaustavi narodnooslobodilački pokret, koji je zahvatio sve delove Slovenije i najsevernije i najzapadnije slovenačke etničke krajeve, niti da uništi NOV i PO Slovenije. Na teritoriji Slovenije je u 1944. godini formirano novih 6 brigada i 6 partizanskih odreda, a obnovljeno 5 partizanskih odreda. Istovremeno su formirane tri komande vojnih oblasti i 14 komandi vojnih područja. Tako je 31. decembra 1944. u sastavu NOV i PO Slovenije bilo 2 korpusa, 6 divizija, 23 brigade i 10 NOP odreda — oko 40.000 boraca.²⁰⁵

SRBIJA

Narodnooslobodilačka borba u Srbiji početkom 1944. godine uzela je široke razmere. Došlo je do masovnog priliva boraca i formiranja novih jedinica. Nastojanja okupatora i kvislinških jedinica da terorom odvrate narod od učešća u narodnooslobodilačkom pokretu ostala su bezuspešna.

Saglasno direktivama Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 28. avgusta 1943. i 20. februara 1944. o stvaranju brigada i divizija u Srbiji,²⁰⁶ Glavni štab NOV i PO Srbije pristupio je ostvarenju tih odluka i nastavio sa formiranjem narodnooslobodilačkih brigada, što je započeto krajem 1943. a u maju i junu 1944. formirane su i prve divizije NOV Srbije.

Na osnovu tih mera koje su preduzeli Glavni štab NOV i PO i Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju u vremenu od 1. januara do 1. septembra 1944. na teritoriji Srbije formirano je ukupno 19 brigada, 5 je bilo krajem 1943. rasformirane su tri, ostala je 21 narodnooslobodilačka brigada. Istovremeno, od njih su formirane i prve divizije i korpusi. U tom periodu osnovano je pet divizija — 21, 22, 23, 24. i 25. Proces formiranja partizanskih odreda nastavljen je i u 1944. naročito u prvoj polovini godine. Od 1. januara do 1. septembra formirano je ili obnovljeno ukupno 20 NOP odreda.

Dalji naponi Glavnog štaba Srbije na formiranju brigada nastavljani su i u toku završnih operacija za oslobođenje Srbije. Samo u avgustu 1944. u jedinicama NOVJ u južnoj i istočnoj Srbiji stupilo je blizu 40.000 novih boraca. U vremenu od 1. septembra do 31. decembra 1944. formirano je 16 narodnooslobodilačkih brigada a formirane su i prve brigade rodova: 7 artiljerijskih, 5 knojevskih i po jedna inžinjerijska, železnička i konjička, ukupno 32 brigade. U ovom periodu formirane su još četiri divizije NOVJ — 45, 46. i 47. narodnooslobodilačka i 4. knojevska, u vreme kada

²⁰⁴ *Vojna enciklopedija*, tom VIII, str. 711.

²⁰⁵ *Isto*, str. 712.

²⁰⁶ *Zbornik*, tom II, knj. 10, str. 238—240 i knj. 12, str. 138—239.

su vođene završne operacije za oslobođenje istočnih krajeva Jugoslavije.

Krajem septembra 1944. pod komandom Glavnog štaba Srbije nalazilo se oko 70.000 boraca, od čega u sastavu 13. korpusa oko 30.000, u 14. korpusu 32463 boraca a u 2. proleterskoj diviziji 4.600 boraca.²⁰⁷

Ukupno je na teritoriji Srbije u toku 1944. godine formirano 50 brigada (35 narodnooslobodilačkih, 7 artiljerijskih, 5 knojevskih i po 1 inženjerska, železnička i konjička), odnosno 9 divizija (8 narodnooslobodilačkih i jedna knojevska) i 2 korpusa — 13. i 14., kao i 39 NOP odreda.

Istovremeno sa operacijama za definitivno oslobođenje Srbije, pristupilo se rasformiranju partizanskih odreda, tako da je u 1944. godini rasformirano 39 partizanskih odreda. Na kraju 1944. nije bilo nijednog partizanskog odreda. Ljudstvo rasformiranih partizanskih odreda popunjavalo je operativne, knojevske i vojnopozadinske jedinice i ustanove, kao i druge institucije.

U Šumadiji je početkom 1944. dejstvovala Privremena šumadijska brigada, koja se, zbog žestokih borbi, 12. februara поделиla na taj način što je njen 1. bataljon nastavio da dejstvuje kao 1. šumadijski, a 2. bataljon kao Kosmajski odred. U Mačvi je, takođe u teškim uslovima, dejstvovao Mačvanski odred, koji se prebacivao u istočnu Basnu, a onda u Srem radi prihvatanja novih boraca koji su preko zemunske partijske organizacije upućivani sa teritorije Beograda.

Krajem 1943. i početkom 1944. Toplica i Jablanica predstavljaju najjače žarište narodnooslobodilačke borbe u Srbiji. Na slobodnoj teritoriji su postojale jake jedinice NOVJ, Kruševačka, Toplička, Leskovačka i Vranjska komanda područja, više komandi mesta, partizanske straže i mreža NOO-a. Posle uspeha 2. južnomoravske brigade i 1. južnomoravskog odreda u borbi protiv četnika na planini Kukavici i u Pustoj reci (decembra 1943) i posle upada u Leskovac (prva polovina januara 1944), formirane su 3. i 4. južnomoravska brigada. Od dva bataljona Jastrebačkog i jednog bataljona Rasinskog odreda, 14. januara 1944, u Toplici je osnovana 3. južnomoravska (5. srpska) brigada (3 bataljona, 350 boraca). Dva dana kasnije, 16. januara kod Lebana, formirana je 4. južnomoravska (6. srpska) brigada od Kukavičkog, Pasjačkog, Jablaničkog i 1. južnomoravskog odreda (četiri bataljona, oko 700 boraca). Sada su u Toplici i Jablanici dejstvovali 2, 3. i 4. južnomoravska brigada i 1. južnomoravski, Jastrebački i Rasinski odred.

U istočnoj Srbiji, krajem januara — zbog stalnog pritiska jakih okupatorskih i kvislinških jedinica — Zaječarski odred i Ozrenski partizanski bataljon napustili su svoju teritoriju i prebacili se u Toplicu i Jablanicu. Od tada do maja 1944. istočna Srbija ostala je bez krupnijih jedinica NOVJ. Dolaskom Zaječarskog

²⁰⁷ Petar Višnjić, *Operacije za oslobođenje Srbije 1944. godine*, Beograd 1972, str. 205.

odreda i Ozrenskog bataljona u Jablanicu i Toplicu, stvoreni su uslovi da se formira 9. srpska brigada (Ozrenska brigada) 11. marta (tri bataljona, oko 350 boraca); u početku je bila pod neposrednom komandom Glavnog štaba Srbije.

U međuvremenu, na desnoj obali Južne Morave, gde je dejstvovao 2. južnomoravski odred, borbe su uzimale šire razmere. Sve mere bugarskog okupatora, uključujući i iseljavanje domaćeg stanovništva, da spreči jačanje NOP-a pretrpele su neuspeh, dolazili su novi borci u oslobodilačke jedinice, pa je 4. februara od delova 2. južnomoravskog odreda i novih boraca u Crnoj Travi (kod Vlasotinaca) formirana 5. južnomoravska (kasnije: 7. srpska) brigada (tri bataljona, oko 550 boraca). U martu su južnomoravske, makedonske i kosovske jedinice razbile četnike i stvorile slobodnu teritoriju između Kumanova, Krive Palanke i Vranja. U toku ovih borbi u selu Trgovištu, 6. marta, od jedinica 2. južnomoravskog odreda i novih boraca, obrazovana je 6. južnomoravska (kasnije: 8. srpska) brigada (tri bataljona oko 600 boraca).

Od 1. šumadijske i 1. južnomoravske brigade, koje su krajem 1943. stigle u Sandžak, 10. februara 1944. u selu Ponikve kod Čajniča formirana je 3. srpska udarna brigada, koja je ušla u sastav 2. proleterske divizije (tri bataljona, oko 500 boraca).²⁰⁸

Do proleća 1944. narodnooslobodilačka borba u Srbiji uze-la je široke razmere. Partizanski odredi postali su brojniji, formiraju se nove brigade. Južna Srbija i Šumadija pretvorene su u čvrste baze za prenošenje borbi i u ostale krajeve Srbije. U istočnoj i južnoj Srbiji i Šumadiji, u proleće 1944. pod komandom Glavnog štaba Srbije dejstvovali su: 2, 3, 4, 5. i 6. južnomoravska i Ozrenska brigada, Kosmajski, Šumadijski, 1. i 2. južnomoravski, Jastrebački i Rasinski odred i Ozrenski i Niški partizanski bataljon. Protiv njih su angažovane krupne okupatorske snage, a među njima i jedinice Srpske državne straže i četnici Draže Mihailovića.

Dok su znatne okupatorske i kvislinške snage bile orijentisane prema 2. i 5. diviziji NOVJ, koje su prodirale u zapadnu Srbiju, jedinice pod komandom Glavnog štaba Srbije pojačale su aktivnost u ostalim delovima Srbije i stvarale uslove za formiranje novih oslobodilačkih jedinica. Tako je u Šumadiji 27. aprila 1944. formirana 2. šumadijska brigada (kasnije 21. srpska brigada). Nastala je od delova Šumadijskog i Kosmajskog odreda i novodošlih boraca iz Beograda (dva bataljona, oko 300 boraca).

Osloncem na prostranu slobodnu teritoriju, jedinice NOVJ u južnoj Srbiji razvile su u martu 1944. operacije u svim pravcima za dalje proširenje slobodne teritorije i uspostavljanje sadejstva sa snagama NOV Makedonije. Da bi se objedinila dejstva brigada i odreda, 12. marta, po naređenju Glavnog štaba Srbije,

²⁰³ Treća srpska udarna brigada je naredbom Vrhovnog komandanta od 7. oktobra 1953. dobila naziv — 19. proleterska brigada. Vlado Strezovski i Milan Andrić, *Treća proleterska (srpska) brigada*, Beograd 1976, str. 44.

formiran je Operativni štab Južnomoravskih brigada, pod čijom su komandom bili 2, 3, 4, 5, 6. i 9. brigada i 1. južnomoravski odred. Oslobođilačka borba na desnoj obali Južne Morave sve više je jačala i stizali su novi borci, što je omogućilo da se 9. maja, kod Vranja, formira 7. južnomoravska (10. srpska) brigada od ljudstva Komande Vranjskog područja i Komande mesta pčinjskog sreza (tri bataljona, 614 boraca). Tri dana kasnije formirana je i Kosovska brigada u blizini Vlasotinaca.

Daljim razvojem NOB-a u Srbiji u proleće 1944 — naročito na jugu gde je slobodna teritorija proširena prema dolinama Južne i Zapadne Morave, na području Kopaonika i Jablanice — pokreću se šire mase u borbu. Saglasno direktivi Vrhovnog komandanta NOV i POJ od 28. avgusta 1943, Glavni štab Srbije je u maju i junu formirao deset brigada — 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18. i 19. srpsku, i pet divizija — 21, 22, 23, 24. i 25, koje su — osloncem na Jablanicu i Toplicu — razvile dejstva prema Crnoj Travi, Vranju, Ibru i Kruševcu.

U Pustoj reci sredinom maja formirana je 11. srpska brigada (4 bataljona, oko 500 boraca) i bila je pod komandom Glavnog štaba Srbije; kod Vlasotinaca, 18. maja, osnovana je 12. srpska brigada od Babičkog odreda i Crnotravskog vojnog područja (3 bataljona, oko 800 boraca).

Kako je od 1. januara do 18. maja osnovano devet brigada, i s obzirom na veliki broj partizanskih odreda, Glavni štab Srbije sve je teže mogao neposredno komandovati tolikim brojem jedinica, pa su u maju 1944. formirane prve dve divizije — 21. i 22. Na osnovu direktive Vrhovnog štaba NOV i POJ, Glavni štab i Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju na zajedničkom sastanku doneli su odluku, da se u južnoj Srbiji formiraju dve divizije: 1. srpska (21. divizija NOVJ), na levoj obali Južne Morave, i 2. srpska (22. divizija NOVJ), na desnoj obali Južne Morave.

Prva narodnooslobodilačka divizija bila je 21. srpska divizija NOVJ, formirana 20. maja 1944. na Radanu (severozapadno od Lebane). Osnovana je kao 1. srpska divizija od 4, 5. i 6. srpske brigade; u junu je preimenovana u 21. diviziju i dobila naziv „udarna“. Na dan formiranja imala je oko 1.000 a u decembru 5.463 borca; bila je pod komandom Glavnog štaba Srbije. Dejstvovala je u južnoj Srbiji, posle se prebacila prema Požegi i Gornjem Milanovcu, učestvovala je u oslobođenju Beograda potom je upućena na Sremski front (komandant Rista Antunović, politički komesar Dragoljub Petrovič).

Dva dana posle formiranja 21. divizije, od 8, 10. i 12. srpske brigade, 22. maja 1944. formirana je 22. srpska divizija NOVJ (2. srpska divizija), koja je januara 1945. proglašena udarnom. U sastav divizije ušla je i 1. kosovska brigada (maj—jul 1944). Divizija je imala oko 2.000 boraca i dejstvovala je na desnoj obali Južne Morave, u niskoj i kosovskoj operaciji, zatim je prebačena na Drinu kod Koviljače, pa na Sremski front u sastav 1. armije

(komandant Živojin Nikolić Brka, politički komesar Vasilije Srna-jević).²⁰⁹

U junu 1944. Glavni štab Srbije formirao je sedam brigada — 12, 13, 14, 15, 16, 17. i 18. i tri divizije — 23, 24. i 25, sve "nastale na prostoru Vlasotinci, Pusta reka, Jablanica, Kruševac, Kuršumlja, Jastrebac, Leskovac, Trgovište, Toplica, tako da se tamo krajem juna našlo pet narodnooslobodilačkih divizija, značajna snaga sa kojom je Vrhovni štab računao u završnim borbama za oslobođenje Srbije.

Drugog juna 1944. osnovane su 15. i 17. srpska brigada. Prva (15. srpska) je nastala u Gornjoj Jablanici od boraca Jablaničkog partizanskog odreda (3 bataljona, oko 350 boraca), a druga (17. srpska) u rejonu Kuršumlje od ljudstva iz Toplice i Puste reke (najpre dva, onda tri bataljona, oko 800 boraca). Gotovo istovremeno početkom juna, kod Kruševca je formirana 16. srpska brigada od Rasinskog i Topličkog odreda i novih boraca (4 bataljona, 350 boraca). Šestog juna osnovana je 18. brigada na Jastrep- cu od Jastrebačkog odreda (3 bataljona, oko 350 boraca). Kod Leskovca, od Kukavičkog odreda i novih boraca, 13. juna je osnovana 13. srpska brigada (4 bataljona, 2.272 borca), a četiri dana kasnije, 17. juna, u Trgovištu, od Niškog odreda je formirana 14. srpska udarna brigada (3 bataljona, oko 400 boraca). Kod Jošanice u Toplici, krajem juna 1944, osnovana je 19. srpska brigada (4 bataljona, oko 300 boraca).

Toliki broj novih brigada koji se našao u Toplici zahtevao je da se formiraju divizije. Tako je 6. juna 1944. od 7. i 9. srpske brigade formirana 23. srpska divizija NOVJ, koja se u početku zvala 3. srpska divizija.²¹⁰ Posle nekoliko dana proglašena je udarnom. Divizija je imala oko 2.000 boraca (u oktobru oko 6.000), bila je pod komandom Glavnog štaba Srbije. Najveći deo vremena je ratovala u istočnoj Srbiji, a onda se uputila ka Beogradu i učestvovala u beogradskoj operaciji, zatim je otišla u dolinu Zapadne Morave, pa u istočnu Bosnu, i stigla do Karlovca i Samobora (komandant Radovan Petrović, politički komesar Krsta Filipović).

Na području Jablanice i Puste reke, 10. juna 1944, formirana je 24. srpska divizija NOVJ (nazvana 4. srpska). U njenom sastavu su najpre bile 11. i 17, a uskoro su ušle 13. i 15. srpska brigada. Prilikom formiranja divizija je imala oko 2.000, a (u februaru 1945. 9.185 boraca i bila je pod komandom Glavnog štaba Srbije. Dejstvovala je na levoj obali Južne Morave, onda u niškoj operaciji i u oslobođenju Kosova, gde je i ostala u borbi protiv kontrarevolucionarnih snaga (komandant Mile Čalović, politički komesar Živojin Đurčić).

U južnoj Srbiji, u selu Tovrljanu (Jablanica), 21. juna 1944. formirana je 25. srpska udarna divizija NOVJ od 16, 18. i 19.

²⁰⁹ Živojin Nikolić Brko, 22. divizija, VIZ, Beograd 1972, str. 102.

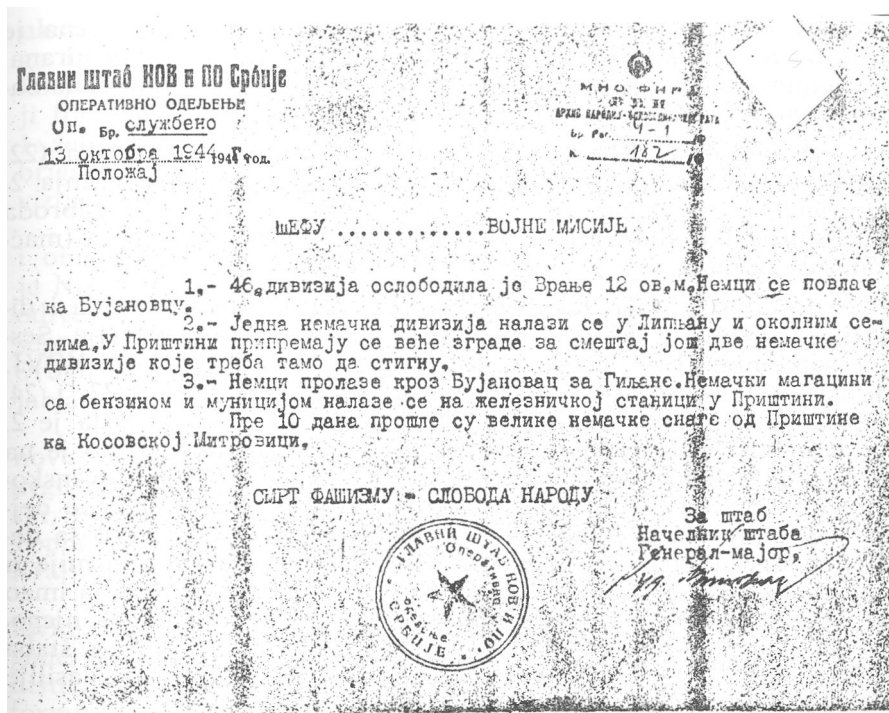
²¹⁰ U sastavu 23. divizije od 6. oktobra 1944. bila je i Jugoslovenska brigada, koja je osnovana od jugoslovenskih građana 1. juna 1944. u Kolomi, u Sovjetskom Savezu. Imala je 2 bataljona i oko 1.500 boraca. *Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 135.

srpske brigade. Prilikom formiranja imala je oko 3.000, a krajem decembra oko 12.000 boraca i bila je pod komandom Glavnog štaba Srbije. Dejstvovala je u Toplici i Jablanici, posle se prebacila u istočnu Srbiju, pa na područje Zapadne Morave i u istočnu Bosnu; rat je završila kod Zagreba početkom maja 1945 (komandant Radivoje Jovanović Bradonja, politički komesar Radoš Jovanović Selja).²¹¹

Sredinom 1944. godine postojećih pet divizija NOVJ u Srbiji, proširile su slobodnu teritoriju u Toplici, Jablanici, Pustoj reci, na prostoru Ozrena, Bukovika i Sokobanje i potisle neprijatelja u Niš, Lebane, Prokuplje, Leskovac i Kuršumliju. Sa slobodne teritorije ugrožavale su magistralne komunikacije, a prenosile su dejstva u Šumadiju i na desnu obalu Južne Morave. Pošto su osujećene namere neprijatelja u topličko-jablaničkoj operaciji, a 23. divizija uspešno se prebacila u istočnu Srbiju i nastavila ofanzivna dejstva, stvoreni su uslovi za formiranje novih jedinica i neposrednije povezivanje sa snagama koje je Vrhovni štab NOV i POJ koncentrisao u dolini Lima za prodor u Srbiju. Oslobođenjem Srbije, pored ostalih vojno-političkih prednosti, trebalo je omogućiti masovniji priliv novih boraca u NOVJ i stvoriti čvrstu osnovicu za dalje razvijanje operacija radi konačnog oslobođenja zemlje. Tada je Glavni štab Srbije doneo uputstvo o mobilizaciji i stvaranju novih jedinica. U skladu s tim uputstvom, pri štabovima divizija formirani su mobilizacijski odseci sa zadatkom da vrše mobilizaciju muškaraca od 18 do 35 godina i prihvata dobrovoljaca od 15 do 18 i od 36 do 46 godina. Uto je počeo i prodor Operativne grupe divizija, 1. proleterskog i 12. udarnog korpusa u Srbiju. Dok je pet divizija Glavnog štaba Srbije usklađivalo svoje napore sa snagama koje je Vrhovni štab uputio u Srbiju, na oslobođenoj teritoriji u avgustu i septembru formiraju se nove brigade, divizije i korpusi NOVJ.

U avgustu je formirana 8. preševska brigada, a kod Trgovišta 20. srpska brigada, kod Bujanovca 5. septembra 12. preševska (bujanovačka) brigada, (spominje se i 13. preševsko-bujanovačka brigada), a kod Pirota 6. septembra 25. srpska (1. pirotska) brigada. Od brigada koje su osnovane u istočnoj Srbiji, u rejonu Trgovišta 3. septembra 1944. formirana je 45. srpska divizija NOVJ. U njen sastav ušle su 20, nešto kasnije 23. i 24. srpska brigada, (23. srpska brigada formirana je 12. septembra, a 24. srpska brigada, takode u Trgovištu, 28. septembra 1944). Divizija je pri formiranju imala oko 2.100, a u maju 1945. godine 10.844 borca. Najpre je bila pod komandom Glavnog štaba Srbije a onda u sastavu 14. korpusa NOVJ, kada je dejstvovala u istočnoj Srbiji, u niškoj operaciji, u dolini Zapadne Morave, u istočnoj Bosni, potom prema Sisku i Zagrebu u sastavu 3. armije, goneći neprijatelja preko Štajerske u Austriju (komandant Rade Zorić, politički komesar Milojica Pantelić).

²¹¹ Milojica Pantelić, 25. divizija, Beograd 1977, str. 7—8.

Glavni štab NOV i PO Srbije javlja o oslobođenju Vranja i prikupljanju nemačkih snaga na Kosovu.

U rejonu Pirota i Vranja nastavljeno je formiranje novih brigada. Pored 25. srpske (1. pirotske), kod Pirota je 16. septembra formirana 27. srpska (2. pirotska) brigada, a kod Vranja 26. srpska (1. vranjska) brigada. Od te tri brigade (25, 26. i 27), 20. septembra u rejonu Pirota formirana je 46. srpska divizija NOVJ. Prilikom formiranja imala je 5.600, a u februaru 1945. godine 7.314 boraca. U početku je bila pod komandom 13. korpusa a od 3. decembra 1944. pod komandom Glavnog štaba Srbije. Dejstvovala je oko Vranja, Grdeličke klisure, u niskoj operaciji, kod Bujanovca i u oslobođenju Kosova, gde je ostala do kraja rata u borbi protiv kontra-revolucionarnih snaga (komandant Tomica Popović, politički komesar Milija Stanišić).

Kod Lebane, 1. oktobra, osnovana je 47. srpska divizija NOVJ, u čiji su sastav ušle 15. srpska brigada 24. divizije i novoformirane 28. i 29. srpska brigada (krajem septembra, kod Leskovca, formirana je 28. srpska brigada, a 1. oktobra, blizu Leskovca, 29. srpska brigada). Prilikom formiranja divizija je imala oko 4.700 boraca. Pod svojom komandom imala je Kukavički, Jablanički, Pustorečki i Dobrički partizanski odred. Bila je u sastavu 13. korpusa, a od 3. decembra pod komandom Glavnog štaba Srbije. Učestvovala je u niškoj operaciji i u čišćenju terena od zaostalih

kontrarevolucionarnih snaga. Početkom maja 1945. prebačena je u rejon Slavenskog Broda u sastav 1. armije, gde je rasformirana, a njenim ljudstvom popunjene su ostale jedinice (komandant Sava Kesar, politički komesar Jevrem Popović).

Septembra 1944. na Kosmaju je osnovana Kosmajska (22. srpska) brigada, kod Surdulice 1. i 2. surdulička, kod Vranja 2. vranjska, zatim 1. babička. U oktobru su osnovane kod Caribroda 1. caribrodsko, kod Valjeva 31. srpska, a u Mačvi 32. srpska (mačvanska) brigada.

Još dok je tako tekao proces formiranja novih brigada i divizija, u Srbiji je došlo do ukрупnjavanja vojne organizacije. Šestog septembra 1944. prišlo se formiranju 13. i 14. korpusa NOVJ. Trinaesti korpus NOVJ je formiran od 2. proleterske, 22. i 24. srpske divizije (krajem septembra iz njegovog sastava izišla je 2. proleterska i ušla 46. a 1. oktobra i 47. divizija). Dejstvovao je na prostoru između Ibra, Zapadne Morave i Nišave, jugoslovensko-bugarske granice, reke Pčinje i do Kosova. Potom je razvijao dejstva u dolini Južne Morave i Nišave, učestvovao je zajedno sa delovima Crvene armije i bugarske Otečestveno-frontovske armije u oslobođenju Niša i u oslobođenju Kosova. Na dan formiranja imao je 33.653 borca.²¹² Trećeg decembra 1944. je rasformiran a njegove divizije stavljene su pod neposrednu komandu Glavnog štaba Srbije (komandant Ljubo Vučković, politički komesar Vasilije Smajević).

Četrnaesti korpus NOVJ formiran je od 23. 25. i 45. srpske divizije. Od polovine novembra imao je u svom sastavu i 2. i 3. artiljerijsku brigadu (formirane u Negotinu), inženjersku brigadu, bataljon za vezu, konjički eskadron, izviđačku četvu i druge korpusne jedinice i ustanove. U septembru 1944. korpus je imao 51.927 boraca.²¹³ Bio je pod komandom Glavnog štaba Srbije, a od 1. januara ušao je u sastav 2. armije u istočnoj Bosni. Korpus je učestvovao u oslobođenju istočne Srbije zajedno sa jedinicama Crvene armije, onda su neke njegove divizije učestvovala u beogradskoj operaciji i u dejstvima u dolini Ibra i Zapadne Morave. Pošto se preko Drine prebacio u istočnu Bosnu, poslužio je kao osnova iz koje je nastala 2. armija. U završnim operacijama 2. armije, jedinice 14. korpusa su učestvovala u oslobođenju Zagreba 8. maja 1945. godine²¹⁴ (komandant Radivoje Jovanović Bradonja, politički komesar Raja Nedeljković).

Paralelno sa formiranjem narodnooslobodilačkih brigada, divizija i korpusa, na teritoriji Srbije, od septembra do kraja decembra 1944, osnivane su specijalizovane brigade. U oktobru i novembru su formirane 1. 2. i 3. artiljerijska brigada 14. korpusa, u novembru artiljerijske brigade 1. proleterske i 5. udarne divizije, a u decembru artiljerijske brigade 6. proleterske i 21. srpske divizije,

²¹² *Vojna enciklopedija*, tom IX, str. 83, Arhiv VII, k. 182, reg. br. 44/1.

²¹³ Arhiv VII, k. 182, reg. br. 44/1.

²¹⁴ *Vojna enciklopedija*, tom II, str. 269.

ukupno sedam artiljerijskih brigada. U selu Slavkovicima kod Ljiga 15. septembra formirana je 1. konjička brigada 1. proleterskog korpusa. Nekoliko dana kasnije (21. septembra) u istočnoj Srbiji formirana je Inženjerska brigada 14. korpusa, a 5. decembra 1. železnička brigada. U novembru i decembru su osnovane 1. i 2. brigada narodne odbrane, koje su ušle u sastav 4. (beogradske) divizije KNOJ-a, i 1, 2. i 3. brigada 5. divizije KNOJ-a.

Do oktobra 1944. na teritoriji uže Srbije formiraju se novi i obnavljaju stari partizanski odredi. U januaru 1944. formiran je Niški, dok je u aprilu formiran Pirotski, a u maju Caribrodski odred. Svi ostali partizanski odredi Srbije su nastali u avgustu i septembru 1944. U avgustu su formirani Bosilgradski, Negotinski, Oruglioki, Pčinjski, Podgorečki i Tutinski, a u septembru Gornjo-jablanički, Masurički i Pustorečki.

Najveći broj starih partizanskih odreda obnovljen je ili ponovo formiran u avgustu i septembru 1944. Od početka godine do avgusta obnovljeni su Babički, čačanski, Mačvanski, Užički i Vranjski, u avgustu su obnovljeni Kukavički, Požarevački, Svrljiški i Toplički, u septembru Niški, Posavski i Valjevski, a u oktobru — Kraljevački odred.

Najveći broj partizanskih odreda je rasformiran u drugoj polovini 1944. godine, jer su od njih nastajale nove partizanske brigade, jedinice i ustanove vojnopozadinske vlasti. U prvom polugodištu 1944. l-asformirano je pet odreda a ostala 34 odreda su rasformirana od septembra do decembra 1944. Među poslednjima su rasformirani Čačanski i Užički partizanski odred. U 1945. godinu nije ušao nijedan partizanski odred na teritoriji Srbije.

Posle oslobođenja Beograda, Vrhovni štab je 3. novembra uputio direktivu Glavnom štabu Srbije da se jedinice NOVJ popune potrebnim brojem boraca, da se od preostalog ljudstva formiraju centri za obuku i da se izvrši mobilizacija muškaraca od 17 do 30 godina starosti. Radi ostvarenja ovih i drugih zadataka koji su proizlazili iz obaveza jedinica i ustanova vojnopozadinske vlasti, u skladu sa direktivom Vrhovnog štaba od 8. i 23. februara 1944. o formiranju korpusnih vojnih oblasti i njihovim zadacima, Glavni štab Srbije je sredinom novembra 1944. formirao Vojnu oblast 13. korpusa (sa Vranjskim, Piratskim, Jablaničkim, Niškirn, Topličkim, Kruševačkim i Jagodinskim vojnim područjem i 33 komande mesta) i Vojnu oblast 14. korpusa (sa Zaječarskim, Krajinskim, Negotinskim i Požarevačkim vojnim područjem i 17 komandi mesta). U Beogradu je formirana Komanda grada Beograda. Kasnije, do 20. novembra, Glavni štab Srbije formirao je Vojnu oblast za centralnu Srbiju sa 4 komande područja (Mladenovačko, Kragujevačko, Čačansko i Pomoravsko) i 27 komandi mesta i Vojnu oblast zapadne Srbije sa tri komande područja (Šabačko, Valjevsko i Užičko) i 20 komandi mesta. Jedno vreme je postojala i Komanda Vojne oblasti istočne Srbije.

Nova organizacija organa vojnopozadinske vlasti na teritoriji Srbije nastupila je početkom 1945. godine, posle potpunog oslobođenja Srbije, rasformiranja 13. korpusa i prelaska 14. korpusa na teritoriju istočne Bosne, s obzirom na potrebe mobilisanja no-

vih ljudskih i materijalnih resursa za potrebe NOVJ u završnoj ofanzivi oslobođenja Jugoslavije. Tada je cela teritorija Srbije podeljena na tri vojne oblasti — Nišku, Kragujevačku i Valjevsku. Niška vojna oblast obuhvatala je jugoistočnu Srbiju i imala je 6 vojnih područja: Vranjsko, Pirotsko, Jablaničko (Leskovačko), Niško, Topličko (Prokupačko) i Kruševačko. Kragujevačka vojna oblast pokrivala je teritoriju severne Srbije, imala je 5 vojnih područja: Požarevačko, Zaječarsko, Beogradsko, Kragujevačko i Jagodinsko (Pomoravsko). Valjevska vojna oblast pokrivala je zapadnu Srbiju i imala je 4 vojna područja: Valjevsko, čačansko, Savsko (Šabačko) i Užičko, Takva struktura organa vojnopoziadinske vlasti ostala je do kraja rata.

Organi vojnopoziadinske vlasti u Srbiji sprovodili su mobilizaciju ljudstva za NOVJ. Vojna oblast 13. korpusa, prema izveštaju od 15. januara 1945, mobilisala je 43.202 boraca, Vojna oblast istočne Srbije 48.531 boraca, Kragujevačka vojna oblast oko 116.000 ljudi, a Niška oko 107.000. Osim toga, Kragujevačka i Niška vojna oblast dale su oko 24.000 dobrovoljaca. Radi obuke novomobilisanih boraca, prema naredbi Vrhovnog komandanta od 25. decembra 1944, Glavni štab Srbije formirao je tri dopunske brigade od po 6.000 ljudi sa sedištim u Beogradu, Valjevu i Kragujevcu.²¹⁵

Krajem 1944. godine, posle odlaska Južne operativne grupe divizija preko Drine u Bosnu, pod komandom Glavnog štaba Srbije ostale su 2. proleterska divizija (9.886 boraca), 24. divizija (5.122 boraca), 22. divizija (9.081 borac), 46. divizija (6.478 boraca), 47. divizija (8.033 boraca) i još neki partizanski odredi sa 2.529 boraca — ukupno 41.129 boraca, bez ljudstva jedinica i organa vojnopoziadinske vlasti i drugih institucija.

Ukupno su u Srbiji tokom 1944. godine formirana dva korpusa (13. i 14.), ali je 13. korpus rasformiran, tako da je ostao samo jedan korpus. Onda je formirano devet divizija i sve su ostale do kraja 1944. godine. Najviše je formirano brigada — ukupno 50 a tri su obnovljene. Početkom januara bilo je pet brigada, tokom 1944. godine ukupno je rasformirano 13 brigada, tako da je na kraju 1944. ostalo 45 brigada. Kod NOP odreda bilo je najviše promena. Tokom godine ukupno je formiran 31 odred, osam odreda je bilo na početku godine, rasformirano je 39 odreda, tako da 31. decembra 1944. na teritoriji Srbije nije više bilo partizanskih odreda.

Vojvodina

Srem je početkom 1944. i dalje bio najjače uporište NOP-a u Vojvodini. Upornim radom Partije ostvareno je jedinstvo naroda i narodnosti za borbu protiv okupatora i kvislinga. Početkom januara 1944. u Sremu nastavljaju dejstva po neprijateljskim komunikacijama 1. i 2. sremski odred i Diverzantski bataljon. Priliv novih boraca bio je sve veći, što je omogućilo da se 17. januara

²¹⁵ *Vojna enciklopedija*, tom IX, str. 91.

1944. formira još jedna brigada — 6. vojvođanska brigada. Formirana je kod Sremske Rače od po jednog bataljona iz 1. i 2. sremskog odreda, sa oko 400 boraca. Bila je pod neposrednom komandom Glavnog štaba Vojvodine, a posle je ušla u sastav 36. divizije.²¹⁶ U Srem se 28. januara iz istočne Bosne prebacila 4. vojvođanska brigada, gde su dejstvovala dva novoformirana posavsko-tamnavska partizanska bataljona — jedan formiran početkom aprila, a drugi krajem maja 1944. od ljudstva koje je tamo došlo iz Beograda i okoline.

U Banatu i Bačkoj organizacije KPJ radile su u vrlo teškim uslovima na širenju uticaja NOP-a, oko kojeg se sve više okupljaju i pripadnici narodnosti Vojvodine. U mnogim selima severnog Banata postojale su partizanske grupe koje su izvodile manje akcije. U januaru 1944. iz Rumunije se u južni Banat vratio Južno banatski NOP odred, u Bačku je u martu iz Srema stigla glavnina 3. bačko-baranjskog NOP odreda, što je doprinelo jačanju NOP-a, prilivu novih boraca i formiranju novih jedinica.

Kako se u istočnoj Bosni, u sastavu 16. vojvođanske divizije, nalazilo pet brigada a u Sremu jedna, postojali su svi uslovi da se formira još jedna vojvođanska divizija, što je i učinjeno u selu Bijela, u istočnoj Bosni, 3. marta 1944. godine — gde je osnovana 36. vojvođanska divizija NOVJ. Nastala je od 3. i 5. vojvođanske brigade, do tada u sastavu 16. vojvođanske divizije, i od 6. vojvođanske brigade, koja je do 9. oktobra dejstvovala u Sremu. Divizija je do 1. jula 1944. bila potčinjena 3. korpusu NOVJ, zatim je ušla u sastav 12. korpusa. Prilikom formiranja imala je oko 2.250, a januara 1945. oko 9.600 boraca. Dejstvovala je u istočnoj Bosni i Crnoj Gori, prebacila se u zapadnu Srbiju i učestvovala u beogradske operaciji, zatim se uputila u Srem, a onda u Mađarsku na levu obalu Drave, gde vodi borbe za virovitički mostobran, dejstvuje kod Bolmana i u završnoj ofanzivi kroz Podravinu do Dravograda, gde 15. maja u borbi sa neprijateljem dočekuje završetak rata (komandant Marko Peričin, politički komesar Stefan Mitrovič),

Formiranjem 36. uz postojanje 16. vojvođanske divizije, stvoreni su uslovi da se u istočnoj Bosni 1. jula 1944. po naredbi Vrhovnog štaba NOV i POJ, formira 12. vojvođanski korpus NOVJ, što predstavlja veliki događaj u borbi naroda i narodnosti Vojvodine u NOR-u. Korpus je oformljen od 16. i 36. vojvođanske divizije i imao je tada oko 8.000 boraca. Sve do završetka beogradske operacije dejstovao je van matične teritorije. Isto i 1. proleterski korpus, pod svojom komandom nije imao vojnopozadinske organe i partizanske jedinice. Posle oslobođenja Beograda prebacio se u Srem, a u novembru u Bačku, kada je došao pod komandu Glavnog štaba Vojvodine. Tada je u svom sastavu imao 16. 36. i 51. vojvođansku diviziju, sa oko 21.000 boraca. Posle borbi kod Batine, prebacio se u Baranju i na Dravu i učestvovao u borbama na virovitičkom mostobranu; 1. januara 1945. ušao je u sastav 3. armije

²¹⁶ *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Novi Sad 1975, str. 269.

(komandant korpusa Danilo Lekić, politički komesar Stefan Mitrović).

Sredinom 1944. oružane snage NOP-a Vojvodine znatno su narasle. Osim 12. korpusa, koji se nalazio u istočnoj Bosni, u Vojvodini su dejstvovali 6. i 7. vojvođanska brigada, 1. i 2. sremski NOP odred, Severnobanatski, Južnobanatski i 3. bačko-baranjski NOP odred, Diverzantski bataljon Glavnog štaba Vojvodine i dva posavsko-tamnavska partizanska bataljona. Sutradan posle formiranja 12. vojvođanskog korpusa, 2. jula 1944. u Bosutskim šumama, između sela Bartovca i Lipovca, formirana je 7. vojvođanska brigada. Prvobitno je imala tri bataljona: 1. bataljon (1. bataljon 6. vojvođanske brigade), 2. bataljon je obrazovan od delova 2. sremskog odreda, a 3. bataljon (ruski) — od crvanoarmejaca pobeglih iz nemačkog zarobljeništva. Četvrti bataljon formiran je ubrzo kod Slobodne Vlasti (Slavonija). Ruski bataljon je ostao u sastavu brigade do 6. oktobra, kada je priključen 12. vojvođanskom korpusu.²¹⁷ Brigada je bila pod komandom Glavnog štaba Vojvodine, zatim štaba Sremske operativne zone, a od 31. oktobra u sastavu 51. divizije.

Po naređenju Glavnog štaba Vojvodine od 22. jula 1944, do sredine avgusta izvršena je reorganizacija komandovanja jedinicama NOV u Vojvodini. Na osnovu toga, početkom avgusta formirani su štabovi i Sremske, Banatske i Bačko-baranjske operativne zone. Pod komandom Štaba Sremske operativne zone bili su Fruškogorski, Posavski i Bosutski NOP odred koji su nastali 22. jula od 1. i 2. sremskog odreda i novih boraca. Diverzantski bataljon je preimenovan u Jurišni bataljon. Jedan posavsko-tamnavski bataljon u rejonu Umke prebacio se u Srbiju, a drugi je otišao u Banat i preko Kovina u Srbiju. Komandant Štaba Sremske operativne zone Milan Korica, politički komesar Gavra Mehandžić.

Na osnovu naređenja Glavnog štaba Vojvodine od 11. septembra, formirane su četiri vojvođanske brigade — 8, 9, 10. i U, ušle su u sastav Sremske operativne zone, koja je rasformirana 2. novembra 1944.

Na Fruškoj gori, na mestu Jabuka, 11. septembra formirana je 8. vojvođanska brigada od Fruškogorskog odreda i novih boraca (tri bataljona, 790 boraca). Deveta vojvođanska brigada formirana je kod sela Morovica, u Bosutskim šumama, od 2. bataljona 7. vojvođanske brigade, Bosutskog odreda i novodošlih boraca (tri bataljona, 730 boraca). Ubrzo su formirani 4. bataljon i artiljerijska baterija, pa je tada imala preko 1.000 boraca. Deseta vojvođanska brigada formirana je 11. septembra nedaleko od sela Karlovčić od Posavskog odreda i novodošlih boraca (tri bataljona, 1.074 borca). Istog dana formirana je i 11. vojvođanska brigada u Mandelovskim vinogradima, u podnožju Fruške gore (dva bataljona, mornarička četa i protivtenkovska baterija, najpre 311, a 1. decembra — 681 borca).

Štab Bačko-baranjske operativne zone je krajem avgusta od 3. bačko-baranjskog odreda i novih boraca formirao Bačkopalanački, šajkaški, Novosadski, Somborski i Subotički partizanski od-

red. Štab Bačko-baranjske operativne zone (komandant Svetislav Veličković, politički komesar Georgije Vasić) rasformiran je 31. oktobra 1944.

Svi banatski partizani organizovani su u 4. i 5. banatski odred pod komandom Štaba Banatske operativne zone. Ubrzo je 4. banatski odred reorganizovan u Vršački, Belocrkvanski i Pančevački odred. Štab Banatske operativne zone (komandant Marko Tanurdžić, politički komesar Miloško Filipčev) rasformiran je 14. oktobra 1944.

Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 17. oktobra 1944. formirana je Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju, koja je preuzela svu izvršnu i sudsku vlast i vojnopozadinsku funkciju. Za komandanta je postavljen general-major Ivan Rukavina.²¹⁸ Vojna uprava bila je podeljena na Vojnu oblast za Banat i Vojnu oblast za Bačku i Baranju, a vojne oblasti su imale komande područja, komande mesta, vojne stanice sela, narodne straže, nakon oslobođenja i pogranične straže. Sa organima Vojne uprave saradivali su organi narodne vlasti u normalizaciji prilika u oslobođenim krajevima i mobilizaciji ljudskih i materijalnih snaga za dalje vođenje rata. Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju ukinuta je u januaru 1945, a formirana je Vojna oblast za celu Vojvodinu, koja je imala isključivo vojnopozadinsku funkciju.²¹⁹

Na području Srema, po naredbi Glavnog štaba Vojvodine, 12. oktobra formirana je Sremska vojna oblast, kojoj su neposredno bile potčinjene komande Bosutskog (Šidskog), Fruškogorskog (Sremskomitrovačkog) i Posavskog (Zemunskog) vojnog područja.

U vreme završnih borbi za oslobođenje Vojvodine u oktobru 1944, cela teritorija Vojvodine bila je pokrivena jedinicama NOV i POJ, s tim što se najveći broj vojvođanskih operativnih jedinica nalazio u sastavu 12. korpusa, koji se iz istočne Bosne i Crne Gore prebacio u zapadnu Srbiju i krenuo prema Beogradu; drugi deo vojvođanskih operativnih jedinica nalazio se u Sremu, dok su partizanski odredi, zatim i operativne jedinice bili po celom Banatu i Bačkoj pod komandom Glavnog štaba Vojvodine, baš u vreme kada su na granice Jugoslavije izbile jedinice Crvene armije nastavljaajući prema Mađarskoj.

U toku borbi za oslobođenje Vojvodine nastavljeno je formiranje novih operativnih jedinica, a istovremeno i rasformiranje partizanskih odreda. U selu Vojlovica kod Pančeva, 8. oktobra 1944, formirana je 12. vojvođanska brigada od Udarnog bataljona Banatske operativne zone, tri južnobanatska odreda (Belocrkvanskog, Vršačkog i Pančevačkog) i dobrovoljaca iz južnog Banata (pet bataljona, oko 1.400 boraca). Do 31. oktobra bila je pod neposrednom komandom Glavnog štaba Vojvodine, zatim u sastavu 51. divizije. Kod Petrovgrada (Zrenjanina), 14. oktobra 1944. formirana je 13. vojvođanska brigada od 5. banatskog odreda i novih boraca sa teritorije severnog Banata (pet bataljona, 4.800 boraca). Vršila je garnizonu službu na području Banata, od 12. novembra stavljena

²¹⁸ Arhiv VII, k. 214, reg. br. 6—5.

²¹⁹ Arhiv VII, k. 25a, reg. br. 15/1—12.

je pod komandu Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju, zatim reorganizovana u 3. brigadu narodne odbrane za obezbeđenje granice prema Rumuniji i Mađarskoj i zaštitu objekata u severnoj Bačkoj i Banatu, a 18. decembra ušla je u sastav 7. divizije KNOJ-a. U Bačkom Petrovcu, od Novosadskog i Bačkopalanačkog odreda, Slovaka iz jedinica 12. korpusa i novodošlih boraca, 11. novembra 1944. formirana je 14. vojvođanska brigada (1. slovačka brigada). Imala je tri bataljona sa oko 720 boraca, a posle četiri bataljona sa oko 2.500 boraca. Bila je u sastavu 51. vojvođanske divizije.

Početak oktobra 1944. Glavni štab Vojvodine naredio je da se formira 51. vojvođanska divizija NOVJ (privremeno je nosila naziv 3. vojvođanska divizija). Međutim, do njenog formiranja došlo je tek 30. oktobra od 7, 8. i 12. vojvođanske brigade. Dejstvovala je u batinskoj bici, u Baranji, na Dravi, u Podravini sve do Dravograda, 15. maja 1945 (komandant Sreta Savić, politički komesar Đuro Medenica).²²⁰

Među poslednjim brigadama koje su formirane u Vojvodini bila je 15. vojvođanska brigada „Šandor Petefi”. Obrazovana je 31. decembra 1944, u Kišćanju u Mađarskoj, od boraca mađarske narodnosti koji su se nalazili u bataljonu „Šandor Petefi” i u vojvođanskim jedinicama i od novodošlih boraca iz Vojvodine (četiri bataljona, oko 1.200 boraca). Bila je u sastavu 16. divizije. Brigada „Šandor Petefi” odigrala je značajnu ulogu u učvršćenju bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Vojvodine.

Osim deset vojvođanskih narodnooslobodilačkih brigada koje su nastale u toku 1944, formirane su još tri artiljerijske brigade. U Sombornu je 18. novembra formirana Artiljerijska brigada 16. divizije. U Novom Sadu je 16. decembra osnovana Artiljerijska brigada 36. divizije. U Subotici je 12. novembra formirana Artiljerijska brigada 51. vojvođanske divizije.

Formiranje brigada narodne odbrane u Vojvodini je izvršeno preformiranjem postojećih narodnooslobodilačkih brigada. Tako su 9, 10. i 13. vojvođanska brigada 18. decembra preimenovane u 1, 2. i 3. brigadu narodne odbrane, a od ove tri brigade u Novom Sadu je 18. decembra 1944. formirana 7. vojvođanska divizija narodne odbrane.

U toku 1944. godine u Vojvodini je formirano ukupno 16 brigada, pet je brigada bilo početkom godine, tri su preformirane, tako da je 31. decembra 1944. bilo 18 brigada. Osnovane su i tri nove divizije — 36. i 51. narodnooslobodilačka i 7. divizija narodne odbrane, tako da je 31. decembra bilo 4 divizije. Osnovan je 12. vojvođanski korpus. Tokom iste godine Glavni štab Vojvodine formirao je 10 novih i obnovio 4 partizanska odreda. Do kraja godine rasformirano je 18 partizanskih odreda, kojih više nema na teritoriji Vojvodine od decembra 1944. godine. Tri vojvođanske divizije — 16, 36. i 51. činile su osnovu iz kojih je 1. januara 1945. formirana 3. jugoslovenska armija. Oružane oslobodilačke snage naroda i narodnosti Vojvodine, uz pomoć dela sovjetskih jedinica i 1. prole-

²²⁰ Sreta Savić, *51. vojvođanska divizija*, VIZ Beograd 1974, str. 9—11.

terskog korpusa NOVJ, oslobodile su u oktobru i novembru 1944. celu Vojvodinu. U jedinicama NOV i POJ tokom NOR-a borilo se preko 50.000 boraca iz Vojvodine.

Kosovo

Narodnooslobodilačka borba na Kosovu u 1944. godini postaje masovnija, pa je došlo do formiranja više operativnih, partizanskih i vojnopozadinskih jedinica i ustanova. Bez obzira na surove mere okupatora i kvislinga, te krajnje složenu vojno-političku situaciju u prvoj polovini 1944. godine na Kosovu je nastavljen proces formiranja samostalnih partizanskih četa, bataljona i odreda. U proleće, sredinom i u drugoj polovini 1944. formiraju se prve kosovsko-metohijske brigade.

U Đakovičkoj Malesiji, 12. januara 1944. spojili su se partizanski bataljon „Bajram Curi“ NOVJ i bataljon „Perljat Redžepi“ NOV Albanije i formirali su partizanski odred „Curi-Redžepi“, radi izvođenja zajedničkih akcija. To je učinjeno po dogovoru delegata CK KPJ i Vrhovnog štaba Svetozara Vukmanovića i CK KP Albanije i Glavnog štaba NOV i PO Albanije. Bataljon „Bajram Curi“ imao je 109 a „Perljat Redžepi“ 79 boraca i bili su pod Glavnim štabom NOV i PO Kosova i Metohije.

U rejonu Andrijevice-Berane-Kolašin u aprilu 1944. izdvojeno je ljudstvo sa Kosova i od njega je u Andrijevici, 13. aprila, formirana Kosmetska četa od oko 25 boraca, a onda i Kosmetski udarni bataljon (tri čete, 130 boraca). Krajem juna bataljon je rasformiran i stvorene su dve samostalne čete, jedna se prebacila u Ibarsku dolinu, a druga u Đakovičku Malesiju, gde je krajem marta formirana partizanska četa u čiji su sastav ušli i borci Prateće čete Glavnog štaba Kosova i Metohije. Osim ove čete Glavnog štaba formirane su još Ljumska partizanska četa i četa u Hasu, od kojih je krajem juna 1944. formiran bataljon „Kosovo“, jačine 90 boraca. Krajem juna obnovljen je Ibarsko-moravički odred, koji je 16. avgusta preimenovan u Ibarski NOP odred, rasformiran u decembru 1944.

U selu Viševcu kod Vranja od 1. i 2. kosovskog bataljona nastao je 25. marta 1944. Kosovski NOP odred.

Od boraca Kosovskog odreda i novodošlih boraca iz Skopske Crne gore i sa Kosova, u selu Darkovcima (blizu Vlasotinaca), 12. maja, formirana je 1. kosovska brigada (tri bataljona, oko 450 boraca), prva brigada koju je dao narod Kosova u NOR-u. Ubrzo posle formiranja brigada je razbijena u Crnoj Travi, te je u drugoj polovini maja i prvoj polovini juna dejstvovala po bataljonima. Sredinom juna 1. bataljon Kosovske brigade ušao je u sastav 15. srpske brigade, a 2. bataljon je u septembru ušao u sastav 2. kosovsko-metohijske brigade.²²¹ Osim toga kadrovi 1. kosovske brigade

²²¹ *Zbornik*, tom I, knj. 19, str. 513—519, 526—527, 550—554. Živojin Nikolić Brko, 22. *divizija*, str. 106. Podatke o 1. kosovskoj brigadi dao je general-major Dušan Lazić, koji priprema monografiju brigade.

dali su značajan doprinos u osnivanju ostalih kosovsko-metohijskih jedinica.

U drugoj polovini 1944. godine formirani su novi partizanski odredi na Kosovu. Na području Šalje, krajem juna i početkom jula 1944. osnovan je Šaljski partizanski odred, koji je dejstvovao sve do sredine decembra 1944. godine.

Na području sela Rakoš, kod Istoka, početkom oktobra 1944. formirani su Rakoški i Istočki partizanski odred, a sredinom istog meseca Drenički partizanski odred, koji se spominje i kao Drenička četa Šaljskog odreda.²²²

Sredinom 1944. godine na Kosovu formiraju se narodnooslobodilačke kosovsko-metohijske brigade, čime narodnooslobodilački pokret na Kosovu dobija širi opštenarodni karakter. U selu Zbaždi, blizu Struge, 24. juna 1944. od dotadašnje Grupe kosovsko-metohijskih bataljona (1. i 2. kosovsko-metohijski bataljon), jedne slovenačke čete i bataljona crvenoarmejaca iz sastava 1. makedonsko-kosovske brigade, formirana je 1. kosovsko-metohijska NOU brigada (3 bataljona i četa pratećih oruđa, 292 borca). Prva kosovsko-metohijska brigada je nastavila u Makedoniji oružane akcije do dolaska na Kosovo, dajući značajan doprinos oslobođenju Kosova u novembru 1944. godine.²²³

Kod Bujanovca, u selu Lijanice, 9. septembra od 2. bataljona ranije 1. kosovske NO brigade, odnosno od boraca Gnjilanske i 8. preševske brigade i novodošlog ljudstva iz Gnjilana, te interniraca i logoraša, formirana je 2. kosovsko-metohijska brigada (četiri bataljona, preko 450 boraca a do kraja 1944. godine imala je oko 1.600 boraca). U rejonu Vranja, u selu Krajmirovcu 12. septembra formirana je 3. kosovsko-metohijska brigada „Milan Zečar“ (tri bataljona, oko 450 boraca). U selu Tulare, kod Lebana, 24. septembra 1944. osnovana je 5. kosovsko-metohijska brigada od izbeglica s Kosova i dobrovoljaca iz jablaničkog i kopaoničkog sreza (2 bataljona, oko 300 boraca). Njen 3. bataljon formiran je 1. oktobra u istom mestu, te je brigada imala 500 boraca. Kasnije, 13. oktobra, na području Krume, u Albaniji, formirana je 4. kosovsko-metohijska udarna brigada (dva bataljona, oko 400 boraca). Nastala je od partizanskog bataljona „Kosovo“, novodošlih boraca i izvesnog broja rukovodilaca iz 1. kosovsko-metohijske brigade.²²⁴ Pre toga, 29. septembra, u selu Brajini, blizu Podujeva, formiran je partizanski

²²² O Šaljskom NOP odred i Dreničkoj partizanskoj četi (odredu) vidi šire u knjizi *Partizanski odredi — Kopaonički, Šaljski, Ibarski*, VIZ, Beograd 1981, str. 257—339.

²²³ U depeši Vrhovnog štaba NOV i POJ od 5. septembra, upućenoj preko 2. udarnog korpusa Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju, govori se i o postojanju Gnjilanske NO brigade koja je formirana na Skopskoj Crnoj gori i bila je pod Glavnim štabom Makedonije. Arhiv VII, k. 394, reg. br. 21/17—2. Prema podacima generala D. Lazića Gnjilanska brigada postojala je samo par dana i od nje je formirana 2. kosovsko-metohijska brigada.

²²⁴ *Zbornik*, tom I, knj. 19, str. 672, 673—674, 675—677, 678—697, 735—737.

²²⁴ *Partizanski odredi — Kopaonički, Šaljski, Ibarski*, str. 277.

БРАТСКА ШТАБ НОД И ПО КОСОВЕ
НАД СРЕДНОМ В.Р.С. СЕД. А.Р. КОСОВЕ
Поб. № 12
25-11-1944

В.Н.О. В.Н.Р.С.
Бр. 2-2
111

ГЛАВНОМ ШТАБУ НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ
И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА СРБИЈЕ

ПОЛОЖАЈ

Добили смо радиограм од вас да пошаљемо бројно стање и наоружање допунских јединица. Ми допунске јединице нисмо формирали. Место њих ми смо урадили следеће:

1 - Од првих шест бригада сада ћемо формирати две дивизије. Све те бригаде и дивизије достићиће брзо своју формациску јачину.

2 - VII бригада која се сада налази у Дипљану прима сво људство ново мобилисано са Косова, а VIII која се налази у Истоку прима сво људство из Метохије. VII бригада броји сада 4.000 (четири хиљаде) људи, од којих 1/3 без оружја, а VIII бригада броји 2.000 (две хиљаде) људи од којих 1/3 без оружја.

3 - Те две бригаде ми мислимо кад достигну свака од њих 5.000 (пет хиљада) људи пошаљемо ка вама па тамо да се реорганизују у једну дивизију.

Формирали смо пет Команди подручја са седиштва: Пећ, Призрен, Урошевац, Приштина и Кос. Митровица.

Војну област још нисмо формирали.

Наша потражна у кадровима није удовољена, јер смо добили наређење да их нађемо у нашим редовима. Није ствар у томе да ми избегавамо да призмемо људе осредње, него у томе да ми стварно оскудевамо у кадровима с обзиром на број јединица. На пример: наша потражна за начелнике штабова оправдана је јер ми у целој војсци имамо свега четири бивша југословенска официра. Код нас је проблем наћи ~~Титових~~ ~~освека~~. Ипак ми ћемо урадити све што се може да би могли у нашем раду поћи напред.

Требало би за нашу војску слати више пропагандистичког материјала. Наша надлежства немају слика Титових, Сталинових и осталих.

Много оскудевамо у оксигену, те су нам редови на железничким пругама стали а могли би брзо успособити цео саобраћај на нашем сектору.

Аутомобилски саобраћај код нас је стао, јер бензина немамо, а нафта је на измаку. Ми смо скоро сва возила употребили за одржавање наших рудника у исправном стању.

Смрт фашизму - Слобода народу.

ЗА ШТАВ
ЗАМ. КОМАНДАНТА
ПУКОВНИК

Напомена: ово није неки редовни штаб, већ на брзину користимо везу.

Izveštaj operativnog štaba NOV i PO Kosova i Metohije Glavnom štabu Srbije o stanju u jedinicama i formiranju komandi područja.

bataljon „Meto Barjaktari“, (negde se spominje kao odred),²²⁴³ koji je krajem oktobra ušao u sastav 4. kosovsko-metohijske brigade.

Drugog septembra 1944. Vrhovni štab NOV i POJ je preimeno-
vao Glavni štab NOV i PO Kosova i Metohije u Operativni štab
NOV i PO za Kosovo i Metohiju, a 14. septembra ga je potčinio
Glavnom štabu NOV i PO Srbije. Tada su prestale da postoje Ko-
sovska i Metohijska operativna zona.

Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, Operativni
štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju je razradio plan za konačno
oslobođenje Kosova. U oslobođenju Kosova učestvovalo je svih pet
kosovsko-metohijskih brigada, koje su zajedno sa ostalim jedini-
cama 22, 24. i 46. divizije NOVJ, i organima narodne vlasti Kosova,
uz sadejstvo jedinica otečestvenofrontovske bugarske 2. armije i 3.
i 5. brigade NOV Albanije, od 15. do 23. novembra 1944. oslobodile
Kosovo.

U toku borbi za oslobođenje Kosova i kasnije, formiraju se
nove i brojno jačaju postojeće jedinice NOVJ. Sredinom novembra
u Đakovici je formirana 7. kosovsko-metohijska brigada (4 bata-
ljona, oko 4.000 boraca). Od rasformiranog Ibarskog i Šajskog
partizanskog odreda i novodošlog ljudstva, 13. decembra u Kosov-
skoj Mitrovici formirana je 6. kosovsko-metohijska brigada (tri
bataljona, oko 1.000 boraca). Naredbom Operativnog štaba NOV i
PO za Kosovo i Metohiju u Istoku, kod Peći od dotadašnjeg Istoč-
kog partizanskog odreda i novih boraca, 20. decembra, formirana
je 8. kosovsko-metohijska brigada (4 bataljona, oko 2.000 boraca).

Osim ovih operativnih i partizanskih jedinica do kraja 1944.
godine, po naredbi Operativnog štaba NOV i PO za Kosovo i Me-
tohiju od 20. decembra, na teritoriji Kosova i Metohije formira-
no je pet komandi područja — Pečko, Prizrensko, Uroševačko, Pri-
štinsko i Kosovskomitrovačko sa 20 komandi mesta.

Tako je u toku 1944. godine na Kosovu formirano deset na-
rodnooslobodilačkih brigada, od kojih su dve rasformirane (1. ko-
sovska i Gnjilanska). U istom vremenu je formirano osam partizan-
skih odreda, a isto toliko je i rasformirano. Na teritoriji Kosova
krajem 1944. godine više nije bilo ni jednog partizanskog odreda,
već su postojale samo operativne i vojnopozadinske jedinice i usta-
nove, koje su nastavile borbu protiv kvislinških kontrarevolucionar-
nih snaga i radi potpune konsolidacije narodne vlasti. U završnim
operacijama za oslobođenje zemlje učestvovalo je oko 53.000 bora-
ca sa Kosova.

JEDINICE JUGOSLOVENSKIH NARODNOSTI

Od kapitulacije Italije (septembra 1943) do kraja 1944. for-
miran je znatan broj jedinica NOV i POJ od pripadnika jugoslo-
venskih narodnosti. Na Kosovu na pr., u ovom periodu formiran
je veći broj takvih jedinica od pripadnika albanske narodnosti, kao
što su četa „Bajram Curi“, koja je prerasla u bataljon a onda u
odred „Curi-Redžepi“ i Ljumska četa.

U Makedoniji, kod Struge, 26. avgusta 1944. formirana je 4. šiptarska brigada od Šiptarskog (kičevsko-debarskog) odreda i novodošlog ljudstva iz debarskog, struškog i kičevskog kraja. U januaru 1945, od nje i 7. makedonske brigade osnovana je 7. makedonsko-šiptarska brigada, koja je upućena u sastav 42. makedonske divizije na Sremski front i vodila borbe prema Vinkovcima, Đakovu i Zagrebu.

U toku narodnooslobodilačkog rata od pripadnika albanske narodnosti na Kosovu, u Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori formirano je četiri samostalne partizanske čete („Bajram Curi“, Kosmetska četa, Ljumska četa i četa Hasa), tri partizanska bataljona (Tomin bataljon“, „Drimkol“, Bajram Curi“), 7 partizanskih odreda („Zejnel Ajdini“, „Emin Duraku“, Šiptarski, „Drimkol“, „Curi-Redžepi“, Šaljski, Rakoški), i 4. šiptarska brigada. Osim toga, u svim ostalim oslobodilačkim jedinicama na Kosovu, kao i nekim drugim, bilo je boraca pripadnika albanske narodnosti, kao što je u ovim jedinicama bilo pripadnika drugih naroda i narodnosti Jugoslavije.

Od pripadnika mađarske narodnosti koji žive u Jugoslaviji, 31. decembra 1944. u Kišćanju u Mađarskoj, formirana je 15. vojvođanska brigada „Šandor Petefi“ od bataljona „Šandor Petefi“ iz Slavonije i boraca mađarske narodnosti koji su bili u ostalim jedinicama 12. vojvođanskog korpusa (četiri bataljona, oko 1.200 boraca). Rasformirana je u martu 1945, a njeno ljudstvo je popunilo 7, 8. i 12. vojvođansku brigadu.²²⁵

Od pripadnika češke i slovačke narodnosti koja živi u Jugoslaviji u sastavu NOVJ formirano je više partizanskih jedinica. U julu 1944. u sastavu Moslavačkog partizanskog odreda formirana je Češka četa (27 boraca, a 26. avgusta 64 borca). Još u septembru 1943. počela je da se formira čehoslovačka brigada NOVJ „Jan Žiška iz Trocnova“. Službeno je oformljena 26. oktobra 1943. u Bučju kod Pakraca, od 1. čehoslovačkog bataljona, ljudstva iz 12. slavonske brigade i odreda 6. korpusa (dva bataljona i 506 boraca); bila je pod komandom Zapadne grupe odreda 6. korpusa, zatim u sastavu 12. divizije. Rasformirana je 23. aprila 1945.²²⁶

Od boraca slovačke narodnosti formirane su tri samostalne partizanske čete i jedna brigada. U Sremu je početkom novembra 1943. formirana partizanska četa „Jure Janošek“ (oko 40 boraca) koja je bila u sastavu 1. vojvođanske brigade. Prema nepotpunim podacima, u maju 1944. pri komandi mesta Sremska Mitrovica formirana je slovačka partizanska četa „Janko Čmelik“. U Novosadskom partizanskom odredu krajem avgusta 1944, od Slovaka iz Novog Sada i okoline, formirana je 1. četa Novosadskog NOP odreda, od dvadesetak boraca. Od Slovaka iz Novosadskog i Bačkopalančkog odreda i drugih vojvođanskih jedinica, 11. novembra 1944. u Bačkom Petrovcu, formirana je 14. vojvođanska brigada

²²⁵ Zbornik, tom V, knj. 19, str. 546. Jovan Vujošević, *Mađarski bataljoni*, „Komunist“ br. 328 od 15. avgusta 1963, str. 8.

²²⁶ Jovan Vujošević, *Stvaranje i borbeni put čehoslovačke brigade „Jan Žiška“*, VIG, br. 2/1968, str. 92.

(1. slovačka NOU brigada) 51. divizije. Dejstvovala je u Baranji i Podravini, a rasformirana je 24. marta 1945. godine.²²⁷

Na području Istre i Slovenačkog primorja pripadnici italijanske narodnosti formirali su u 1944. više jedinica. Priliv boraca italijanske narodnosti se povećao. U februaru 1944. u sastavu 1. istarskog partizanskog bataljona bila je italijanska četa, a 11. aprila 1944. u Istri je formiran italijanski bataljon „Pino Buđučin“, koji je kao 3. bataljon bio u sastavu 2. pulskog odreda; dva meseca kasnije je rasformiran. Dve njegove čete ušle su u sastav novoformiranog italijanskog bataljona „Pino Buđučin“ 1. istarske brigade, dok je jedna četa ostala u sastavu 2. pulskog odreda. U partizanskom odredu „Učka“, jula 1944. od pripadnika italijanske narodnosti formirane su tri partizanske čete — Riječka, Pulska i Bujska. U slovenačkom delu Istre, u martu 1944. osnovan je partizanski bataljon „Dovani Zol“, koji je kao 3. bataljon ušao u sastav Istarskog odreda. On je u martu 1944. razbijen na Krasu, a njegovi ostaci priključeni su bataljonu „Triestina d'Assalto“.²²⁸

U Jugoslaviji je uoči rata bilo oko 20.000 Poljaka, od čega je većina (oko 16.000) živela u Bosni, u predelu između Vrbasa, Bosne i Save. Poljski žitelji, uopšte uzev, simpatizovali su antifašistički program NOP-a, ali njihovo uključivanje u partizanske jedinice je išlo sporije, što je uveliko bilo uslovljeno njihovom ranijom izolacijom i veoma jakim uticajem službenika bivšeg Poljskog konzulata u Banjaluci, koji je preporučivao politiku stroge neutralnosti, kao i zbog uticaja četnika i njihovih represalija. Ali, kako se NOP u centralnoj Bosni sve više omasovljavao, to su se i pripadnici poljske narodnosti opredelili za NOP i počeli odlaziti u partizane. Od omladinaca poljske narodnosti iz okoline Prnjavora 7. maja 1944. formiran je Poljski bataljon, koji je kao 5. bataljon ušao u sastav 14. srednjobosanske brigade, a od juna 1944. kao 3. bataljon novoformirane 18. srednjobosanske brigade. Prilikom formiranja bataljon je imao tri čete sa oko 200 boraca i sve do kraja rata borio se u srednjoj Bosni, pa je rasformiran.²²⁹

I ostali pripadnici jugoslovenskih narodnosti uzeli su učešća u NOR-u, ali od njih nisu formirane posebne jedinice u sastavu NOVJ. U proleće 1944. u Južnobanatskom partizanskom odredu nalazilo se 77 partizana — Rumuna, a posle oslobođenja Banata još više ih je stupilo u NOVJ, i uzelo učešća u borbama za oslobođenje Jugoslavije.²³⁰ Osim toga, pripadnici jugoslovenskih narodnosti nalazili su se i u ostalim jedinicama NOV i POJ.

Tako je tokom narodnooslobodilačkog rata, od pripadnika jugoslovenskih narodnosti, ukupno formirano 13 samostalnih partizanskih četa, 8 samostalnih partizanskih bataljona, 7 partizanskih odreda i 4 narodnooslobodilačke brigade.

²²⁷ Sreta Savić, 57. vojvođanska divizija, str. 21—22, 145.

²²⁸ Zbornik, tom V, knj. 19, str. 494—498, Arhiv VII, k. 1321, reg. br. 13/4 i k. 1321A, reg. br. 10 i 20. Dušan Plenča, *Nacionalne manjine i jedinice stranih narodnosti*, VIG, br. 6/1960, str. 48.

²²⁹ Dr Dušan Lukač, *Pripadnici poljske nacionalne grupe u Jugoslaviji u toku NOR-a*, VIG, br. 1/1970, str. 288—303.

²³⁰ Dušan Plenča, *n.č.*, str. 44.

PREGLED

jedinica formiranih od pripadnika jugoslovenskih narodnosti u sastavu NOVJ 1942–1945.

Pripadnost	Samostalne partizanske čete	Samostalni partizanski bataljoni	Partizanski odredi	Narodnooslobodilačke brigade
Pripadnici albanske narodnosti	4	3	7	1
Čehoslovaci	1	1	-	1
Italijani	4	2	-	-
Mađari	-	1	-	1
Nemci	1	-	-	-
Poljaci	-	1	-	-
Slovaci	3	-	-	1
UKUPNO	13	8	7	4

JEDINICE STRANIH DRŽAVLJANA U SASTAVU NOV I POJ

Tokom 1944. godine u sastavu NOV i POJ formirane su nove jedinice od pripadnika stranih državljana koji su se sticajem raznih okolnosti, našli na teritoriji Jugoslavije — bilo da su kao pripadnici fašističkih oružanih snaga prešli na stranu narodnooslobodilačkog pokreta ili su kao zarobljenici, ili internirci pobjegli od neprijatelja i stupili u NOV i POJ, ili su zarobljeni od strane jedinica NOV i POJ i onda dobrovoljno stupili u NOV i POJ, ili su se na neki drugi način našli na teritoriji Jugoslavije i stupili u NOV i POJ. Mnogima od njih koji su se zatekli u sastavu NOV i POJ pružena je mogućnost da pređu u sastav partizanskih jedinica koje su formirane od njih samih i da se bore zajedno sa ostalim jedinicama NOV i POJ protiv zajedničkog neprijatelja. Brojni strani državljani koji su bili u sastavu NOV i POJ borili su se i u drugim jedinicama NOV i POJ, zajedno sa ostalim jugoslovenskim borcima.

Najveći broj jedinica koje su formirane od pripadnika stranih državljana u 1944. godini, bile su jedinice nastale od građana Sovjetskog Saveza, i to najviše od onih pripadnika Crvene armije koji su kao zarobljenici pobjegli iz nemačkih logora ili sa prisilnog rada, ili iz nemačkog transporta prilikom prelaska preko jugoslovenske teritorije. Ukupno je od sovjetskih građana u 1944. godini formirano 13 partizanskih četa i 7 bataljona. Takozvane ruske čete formirane su u Žumberačko-posavskom odredu, 1. krajiškoj NOU brigadi, 1. kosovsko-metohijskoj brigadi, 1. moslavačkoj brigadi, 1. istarskoj brigadi „Vladimir Gortan“, 14. srpskoj udarnoj brigadi, 15. majevičkoj brigadi, 3. slovenačkoj brigadi „Ivan Gradnik“, 13. proleterskoj brigadi „Rade Končar“, Osječkoj brigadi, 16. omladinskoj brigadi „Jože Vlahović“, Ibarskom partizanskom odredu i Posavskom partizanskom odredu.²³¹ U januaru 1944. u 9. slovenačkoj

²³¹ J. Vujošević, *Crvenoarmejci u partizanima*, „Komunist“, 11. juli

brigadi formiran je Ruski (5) bataljon sa oko 180 boraca.²³² U martu je osnovan Ruski (2) bataljon 18. slovenačke brigade 30. divizije,²³³ iz kojeg se prvih dana maja 1945. razvila Ruska udarna brigada. Krajem aprila 1944, od građana SSSR-a koji su pobjegli iz koncentracionih logora i neprijateljskih oružanih snaga i pristupili u NOV i POJ, u sastavu Turopoljsko-posavskog odreda formiran je Ruski bataljon, jačine najpre dve a onda tri čete, sa oko 240 boraca. Ovaj bataljon je 26. jula 1944. prešao u sastav brigade „Franjo Ogulinac Seljo” na taj način što je u 1. 2. i 3. bataljon brigade ušla po jedna četa, kao 4. četa tih triju bataljona.²³⁴ Takođe od prebeglih crvenoarmejaca iz nemačkog zarobljeništva, u aprilu 1944. formiran je Ruski bataljon u sastavu 1. ličke proleterske brigade, kao njen 5. bataljon, rasformiran je 17. maja 1944. Drugog jula 1944, u rejonu Bosutskih šuma, od crvenoarmejaca koji su pobjegli iz nemačkih jedinica i koncentracionih logora u sastavu 7. vojvođanske brigade formiran je Ruski bataljon (u početku 3. a kasnije 4. bataljon 7. vojvođanske brigade). Bataljon je imao tri čete sa oko 250 boraca. U novembru 1944, na zahtev Štaba 3. ukrajinskog fronta, bataljon je upućen u sastav 52. divizije 68. streljačkog korpusa.²³⁵ Drugog avgusta 1944, u sastavu Osječke brigade 12. slavonske divizije formiran je od Ruske partizanske čete (osnovane u maju 1944) Ruski bataljon (4. bataljon brigade). U početku je imao oko 138, a u decembru 1944. oko 250 boraca. Pred kraj rata bataljon je rasformiran i njegovo ljudstvo upućeno u Sovjetski Savez. Od zarobljenih crvenoarmejaca koji su 26. i 27. novembra 1944. pobjegli iz nemačkog 21. armijskog korpusa i priključili se NOVJ, u Kućima kod Podgorice (Titograd) formiran je 29. novembra Ruski (5) bataljon 5. proleterske crnogorske brigade. Imao je 4 čete sa oko 140 boraca. U februaru 1945. bataljon je izišao iz sastava brigade i upućen za Beograd, odakle je njegovo ljudstvo otišlo u Sovjetski Savez.

U 1944. godini nastavljeno je formiranje novih oslobodilačkih jedinica od italijanskih državljana koji su stupili u NOV i POJ. Kod Kopra, 20. maja 1944, formiran je bataljon „Alma Vivoda” (3 čete) i bio je u sastavu 14. brigade „Triestina d'Assalto Garibaldi”. Razbijen je kod Buja 24. i 25. novembra 1944.²³⁶ Sredinom avgusta 1944, u sastavu 3. dalmatinske brigade 9. divizije, formiran je 5. italijanski bataljon. Posle toga, u sastavu 8. srpske brigade 22. divizije, osnovan je Italijanski partizanski bataljon. Italijanski partizanski (radni) bataljon formiran je u sastavu Dolenjskog vojnog područja i 1. decembra 1944. imao je 794 borca.

U Slovenačkom primorju nastavljeno je formiranje novih partizanskih jedinica od pripadnika italijanske nacionalnosti. Od već postojećeg italijanskog partizanskog bataljona „Triestina d'Assalto”

²³² Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, str. 645, 939.

²³³ Isto, str. 939.

²³⁴ V. Valjan: *Franjo Ogulinac Seljo*, str. 166.

²³⁵ *Vojna enciklopedija*, tom VIII, str. 271. *Coercive Aiodu e oceoöodureAbHou oopöe wiocjiaecKoio uapoda*, str. 166.

²³⁶ Aldo Bressan, Luciano Giuricin, *Fratelli nel sangue*, Rijeka 1964, str. 326–331.

(u sastavu 19. slovenačke brigade „Srečko Kosovel”), 5. aprila 1944. u selu Srednjem Lokovecu kod Čepovana formirana je 14. brigada „Triestina d'Assalto Garibaldi”, koja je 12. oktobra iste godine preimenovana u 20. slovenačku brigadu (tri bataljona, oko 360 boraca) i bila je pod neposrednom komandom Štaba 9. korpusa, dok je u operativnom pogledu sadejstvovala sa jedinicama 30. divizije. Uporedo sa pojačanom aktivnošću protiv neprijatelja, brigada se posebno istakla u mobilizaciji novih italijanskih boraca s područja Trsta i Monfalkona (Tržiča), od kojih je oko 300 upućeno u garibaldijske jedinice u Benešku Sloveniju i Furlaniju, a oko 1.000 preko Notranjske u Dolenjsku.

Od ovih dobrovoljaca koji su stigli iz Trsta i Monfalkona, 16. decembra 1944. formirana je 24. brigada „Fontanot” (ime je dobila po Vinciju Fontanotu, poginulom borcu i organizatoru bataljona „Triestina d'Assalto”). Brigada je formirana u selu Suhor u Beloj krajini (tri bataljona, oko 840 boraca). Ušla je u sastav 7. slovenačkog korpusa, a u operativnom pogledu bila je pod komandom 15. ili 18. divizije.

Neposredno posle oslobođenja Beograda, u njemu je 28. oktobra 1944. formirana italijanska partizanska brigada „Italia” u sastavu 1. proleterske divizije. Nastala je od bataljona „Garibaldi”, koji je bio u 1. proleterskoj brigadi, i bataljona „Matteotti” iz 3. krajiške proleterske brigade. Kako se brigadi priključio veliki broj Italijana oslobođenih iz nemačkih koncentracionih logora, formiran je 3. bataljon „Mameli”. Pred polazak iz Beograda na Sremski front (22. novembra 1944), brigada je imala ukupno 2.283 boraca. Tada je obrazovan i 4. bataljon „Fratelli Bandiera.”²³⁷ Brigada se istakla u proboju Sremskog fronta i gonjenju neprijatelja prema Zagrebu.

Snažan uticaj narodnooslobodilačkog pokreta u Sloveniji imao je odraza na dalje formiranje partizanskih jedinica u Furlaniji i Beneškoj Sloveniji. U proleće (21. aprila 1944) u Beneškoj Sloveniji formirana je brigada „Garibaldi Natisone”, koja je dejstvovala na teritoriji između Gorice, Cividala i Udina. Zbog velikog priliva novih boraca, brigada je reorganizovana u dve — „Garibaldi Natisone” i „Garibaldi Friuli”, od kojih je avgusta 1944. formirana divizija „Garibaldi Natisone”. Početkom juna je formirana i brigada „Osoppo” i 17. septembra ušla u sastav garibaldijske divizije, koja tada menja naziv u diviziju „Garibaldi-Osoppo”. Kako je divizija u nemačkoj ofanzivi u septembru 1944. u Furlaniji imala teške gubitke, a s obzirom na već postojeće sukobe pojedinih političkih grupacija u Komitetu nacionalnog oslobođenja za gornju Italiju (Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia — CLNAI) oko određivanja karaktera i ciljeva borbe i težnje za prevlašću nad oružanim jedinicama, stvorio se duboki jaz i došlo je do potpunog razmimoilaženja između garibaldinaca (antifašista) i osopovaca (nacionalista). U takvoj situaciji garibaldinci su oktobra 1944. obrazovali diviziju „Garibaldi Natisone” sa brigadama: 156. „Bruno Buozzi”, 157. Guido Picceli” i 158. „Antonio Gramsci”. Divizija je bila u

²³⁷ Arhiv VII, k. 718-a, reg. br. 1—4. *Hronologija NOR-a*, str. 940.

sastavu NOV i PO Slovenije od 7. novembra 1944, potčinjena 9. slovenačkom korpusu. Prebacila se iz Beneške Slovenije preko Soče na Sentvišku visoravan i vodila borbe u zapadnoj Sloveniji i Slovenačkom primorju.²³⁸ Komandant divizije Mario Fantini, a politički komesar Đovani Padoan (Giovanni Padoan).

Od jedne grupe francuskih i luksemburških radnika koji su radili u Jasenicama u Sloveniji, oslobođenih sredinom 1944. godine, koji su se priključili NOVJ, formirana je Francuska partizanska četa. Imala je oko 80 boraca. Od 20. jula 1944. pripadala je 16. slovenačkoj brigadi „Janko Premrl Vojko” 31. divizije. Međutim, ona nije dugo ostala, već je najveći deo njenog ljudstva prebačen u Francusku.²³⁹

U selu Tribuče kod Črnomelja, 24. novembra 1944, formiran je 1. austrijski partizanski bataljon. Najveći broj ljudstva su činili austrijski državljani koji su pobjegli iz nemačke vojske i priključili se NOVJ, ili su kao nemački vojnici zarobljeni od strane NOVJ i dobrovoljno se uključili u redove NOVJ. Bataljon je imao dve čete, u početku 76, a kasnije 150—170 boraca. Najpre je bio pod komandom Glavnog štaba Slovenije, a od sredine januara 1945. bio je 4. bataljon 5. slovenačke brigade „Ivan Cankar” 15. divizije. Osnovno jezgro komandnog kadra činili su austrijski i španski borci i drugi komunisti koji su stigli iz Sovjetskog Saveza.²⁴⁰

Od jedinica formiranih od pripadnika bugarske državnosti, koje su bile u sastavu NOVJ početkom 1944, bio je samo partizanski bataljon „Hristo Botev”. On se nalazio u sastavu Grupe bataljona Glavnog štaba NOV i PO Makedonije. Posle februarskog pohoda prebacio se na teritoriju Kumanova i Vranja, gde je početkom marta 1944. u Crnoj travi ušao u sastav bugarskog Trnskog partizanskog odreda,²⁴¹ i tako potpuno izišao iz sastava NOVJ.

U decembru 1943, u Lebanu se nalazio 1. bataljon 123. puka 27. pešadijske divizije bugarskog 1. okupacionog korpusa. Grupa od šestorice progresivnih oficira i vojnika u ovom bataljonu, koju je organizovao bataljonski lekar dr Kiril Ignjatov, uspela je da se poveže sa rukovodstvom NOP-a i susretne sa nekim članovima Glavnog štaba Srbije. Dogovoreno je da se iskoristi odsustvo komandanta bataljona, kada bataljon bude vodio poručnik Atanas Rusev, da se pređe na stranu NOVJ. U toku noći 17. maja 1944. bataljon je kod sela Prekopločice, nedaleko od Lebana, „upao u zasedu” 11. srpske brigade 24. divizije NOVJ. Uz pomoć Ruseva i Ignjatova ceo je bataljon razoružan i zarobljen, osim 3. čete koja je izbegla zarobljavanje jer je bila na začelju bataljona. Oko 250 vojnika se tako našlo u redovima NOVJ. Političkim radom Ignjatova, bugarskih i jugoslovenskih komunista, zarobljeni vojnici pristali su da se bore u redovima NOVJ. Od ovih boraca formiran je bataljon „Georgi Dimitrov”. Početkom juna 1944. bataljon je prera-

²³⁸ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 748—749, 789—790, 882—883, 887, 912, 918, 937—938, 970.

²³⁹ *Isto*, str. 742, 940.

²⁴⁰ J. Vujošević, *Austrijski bataljoni slobode*, „Komunist”, 8. avgust 1963.

²⁴¹ S. Trnski, *Ne tako davno*, str. 295. *Zbornik*, tom VII, knj. 3, str. 245.

stao u brigadu „Georgi Dimitrov“ (3. bugarska brigada „Georgi Dimitrov“) koja je ušla u sastav 22. a onda 24. divizije NOVJ. Brigadom je komandovao poručnik Atanas Rusev, a politički komesar je bio dr Kiril Ignjatov. Vodila je borbe u sastavu 22. divizije NOVJ, sve do sredine avgusta 1944, kada je došla pod komandu Glavnog štaba Makedonije. U Bugarsku se prebacila 11. septembra 1944. godine.²⁴²

U selo Kušić, u zapadnoj Srbiji, gde se nalazio deo Glavnog štaba Srbije, 15. aprila 1944. stigla je grupa od tri bugarska vojnika, članova Bugarske komunističke partije, koji su pobjegli iz svojih jedinica iz Užica i priključili se NOVJ. Kod sela Borkovca, 18. aprila, predala se druga grupa od šest bugarskih vojnika. Oni su stupili u kontakt sa Šterjom Atanasovim, koji se nalazio kod Glavnog štaba Srbije na putu iz SSSR-a za Bugarsku. Kada se ovoj grupi priključilo još bugarskih vojnika koji su pobjegli iz bugarskih jedinica ili su zarobljeni od strane NOVJ i dobrovoljno se izjasnili da se bore na strani NOVJ, formirana je partizanska četa, koja je bila u sastavu 3. srpske brigade 2. proleterske divizije. Četa je sa Šterjom Atanasovim krajem avgusta 1944. prebačena u Crnu travu, a kada je uoči 9. septembra na jugoslovenskoj teritoriji, u selu Dobro Polje (Crna trava), formirana 1. sofijska narodnooslobodilačka divizija, četa je ušla u njen sastav.²⁴³

Tako su od jedinica nastalih od pripadnika bugarske državnosti, u sastavu NOVJ, bili dva bataljona, jedna brigada i jedna četa. Međutim, na teritoriji Jugoslavije, izvan sastava NOVJ, ali uz punu pomoć i podršku rukovodstva NOP-a i vojnih komandi, formirane su dve brigade — 1. i 2. sofijska, jedna divizija — 1. sofijska i više partizanskih bataljona i odreda.²⁴⁴

ORGANIZACIJSKO-FORMACIJSKE PROMENE U NOV I POJ

Naporima CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ u toku 1944. godine došlo je do značajnih promena u oružanim snagama narodnooslobodilačkog pokreta. Do tih promena je došlo zbog sve masovnijeg priliva novih boraca, posedovanja novih borbenih sredstava i zbog objektivnih potreba daljeg razvoja narodnooslobodilačkog rata. Bitne promene su najpre zahvatile organizaciju korpusa i divizija, onda se osnivaju prve armijske grupe, preteče budućih armija koje su nastale početkom 1945. godine. U ovom periodu for-

²⁴² Živojin Nikolić Brka, *22. divizija* str. 136. Boro Mitrovski, *Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941—1945*, Beograd 1971, str. 182. S. Trnski, *Ne tako davno*, str. 396.

²⁴³ Ljubodrag Đurić, *Ratni dnevnik*, VIZ, Beograd 1966, str. 374—377. B. Mitrovski, *Bugarska vojska u Jugoslaviji*, str. 183. S. Trnski, *Na tako davno*, str. 336.

Naime, prema B. Mitrovskom, ova četa se nazvala „internacionalnom“, jer je u njoj osim Bugara bilo i vojnika drugih nacionalnosti. Po S. Trnskom, ovo nije četa, nego „Bugarski vojnički bataljon“.

²⁴⁴ B. Mitrovski, *Bugarska vojska u Jugoslaviji*, str. 178—185. Živojin Nikolić Brko, *22. divizija*, str. 64, 97, 101, 136, 147. Petar Višnjić, *Operacije za oslobođenje Srbije 1944*, VII, Beograd 1972, str. 81. S. Trnski, *Ne tako davno*, str. 219, 224, 244, 290, 295, 336, 375, 390, 396, 472, 477.

miran je Korpus narodne odbrane, specijalizovana vojna jedinica čiji je zadatak bio čišćenje oslobođene teritorije od ostataka neprijatelja, pomoć organima narodne vlasti u konsolidovanju prilika na slobodnim teritorijama i obezbeđenje granica nove Jugoslavije po meri njihovog oslobođenja. Istovremeno je u 1944. godini došlo do kvalitativnog i kvantitativnog narastanja Mornarice NOVJ i formiranja Vazduhoplovstva NOVJ kao posebnog vida oružanih snaga. U tom periodu osnivaju se specijalizovane brigade rodova — inženjerijske, artiljerijske, tenkovske, konjičke i druge, što je dalo novo obeležje NOVJ koja je od sredine 1944. godine otpočela završne operacije za konačno oslobođenje Jugoslavije.

PROMENE U VOJNOJ ORGANIZACIJI I NAMENI KORPUSA NOVJ

U februaru 1944. nastupile su značajne promene u vojnoj organizaciji korpusa. Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ od 8. i 23. februara 1944. reorganizovani su štabovi korpusa i utvrđena njihova nova formacija.²⁴⁵ U štabu korpusa došlo je do podela funkcija, odnosno do formiranja dva dela štaba korpusa — operativnog i vojnopozadinskog.

Štab korpusa su sačinjavali komandant, politički komesar, zamenik komandanta i načelnik štaba sa pomoćnikom. Operativni deo štaba korpusa činili su odseci: operativni, obaveštajni, za vezu, naoružanje, intendanturu, sanitet i vojni sud, a obavljao je sve poslove koji su se odnosili na jedinice i komandovanje. U slučaju odlaska operativnog dela štaba i operativnih jedinica korpusa, na matičnoj korpusnoj teritoriji ostaju zamenik komandanta korpusa i organi korpusne vojne oblasti i obavljaju sve vojne poslove.

Korpusna vojna oblast obuhvatala je pozadinske vojne službe na teritoriji korpusa i imala je mobilizacijski, saobraćajni, ekonomski, sanitetski, odsek za zaštitu naroda i oblasni vojni sud. Korpusnim vojnim oblastima rukovodio je uži deo štaba korpusa preko zamenika komandanta korpusa, koji je, odlaskom operativnog dela korpusa sa matične teritorije, bio komandant korpusne vojne oblasti. Osnovni zadatak korpusne vojne oblasti bio je da organizuje, kontroliše i rukovodi celokupnom mobilizacijom oružanih snaga, da vodi sve poslove koji se tiču održavanja i regulisanja saobraćaja i komunikacija, transporta vojske, vojnog materijala, hrane i druge opreme i izvođenja tehničkih radova za potrebe oružanih snaga (putevi, zgrade), usaglašavajući to sa nadležnim organima vlasti; prima na sebe organizaciju svih ekonomskih mera i službi na teritoriji korpusa koje se tiču snabdevanja vojske (nabavke, skladišta, radionice, fabrike, proizvodnja), sarađuje i pruža pomoć NOO-ima pri obradi zemlje i ubiranju letine, usklađujući rad sa intendanturom pri operativnom delu štaba korpusa koja se brinula samo o svakodnevnoj ishrani jedinica. Iz domena sanitet-

²⁴⁵ AVII, k. reg. br. 11—7; k. 15, reg. br. 52, reg. br. 1/I; k. 158, reg. br. 2/4; k. 1270, reg. br. 2/5.

ske službe, korpusna vojna oblast rukovodila je i organizovala sanitetsku službu na matičnoj teritoriji korpusa i koordinirala vojnu i zdravstvenu službu sa zdravstvenom službom civilnog saniteta. U martu 1944. formirani su pri korpusnim vojnim oblastima tehnički odseci, koji su imali zadatak da se staraju o radovima za potrebe oružanih snaga.

Izvršni organi korpusnih vojnih oblasti bili su komande područja i komande mesta. Komande područja predstavljale su ekonomsko-teritorijalnu celinu koja je obuhvatala 2—3 sreza. Osim užeg dela štaba, u komandi područja postojali su mobilizacijski, saobraćajni i intendantski oficir, referent saniteta i opunomoćenik za zaštitu naroda. U komandi mesta, pored komandanta, političkog komesara i zamenika komandanta, postojao je i određen broj osoba. Izvršni organi komande mesta bile su partizanske straže (vodovi, čete, bataljoni), koje su imale zadatak obezbeđenja teritorije, objekata, organa narodne vlasti i društvenih organizacija.

U naredbi Vrhovnog štaba NOV i POJ stoji da vojna oblast spada u nadležnost korpusa, s tim da one divizije koje su vezane za neku teritoriju obavezno moraju uspostaviti vojnu vlast kako je to predviđeno za korpusne. Na osnovu toga, formira se divizijska vojna oblast. Formirane su samo dve divizijske vojne oblasti: 29. divizije, u Hercegovini, i 37. divizije, u Sandžaku.

Pod komandu korpusne vojne oblasti, u slučaju odlaska operativnog dela štaba korpusa, potpadali su partizanski odredi i druge jedinice koje obezbeđuju teritoriju, kao i neke operativne jedinice.

U toku 1944. godine počelo se sa formiranjem korpusnih vojnih oblasti. Najpre su formirane korpusne vojne oblasti za 2, 3, 5, 8. i 11. korpus NOVJ, a onda korpusne vojne oblasti za 7, 9, 13. i 14. korpus. Teritorija Makedonije bila je podeljena na tri vojne oblasti — Skopsku, Bitoljsku i Štipsku i Komandu grada Skoplja. U Srbiji su u novembru 1944. formirane vojne oblasti centralne i zapadne Srbije, a pre toga, u oktobru, na teritoriji Vojvodine formirane su Sremska vojna oblast u Sremu i vojne oblasti za Banat, Bačku i Baranju, koje su pokrivale teritoriju Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju.

U sastavu korpusnih vojnih oblasti formirane su komande područja i komande mesta, tako da je krajem iste godine gotovo cela jugoslovenska teritorija bila pokrivena vojnopozadinskim jedinicama i ustanovama. (U prilogu br. 18 data je načelna shema vojnopozadinskih organa NOV i POJ, prema naredbi Vrhovnog štaba NOV i POJ od februara 1944. godine).

Formiranjem korpusnih vojnih oblasti, korpusi su bili potpuno oslobođeni teritorijalne i partizanske funkcije i mogli su se potpuno posvetiti vođenju operacija i izvršenju operativnih zadataka. Bilo je moguće korpus kao celinu upotrebiti van njegovog matičnog područja. To je bio slučaj sa 12. korpusom koji je iz istočne Bosne upućen u Srbiju, 14. korpusom — iz Srbije preko Drine u istočnu Bosnu, 15. korpusom — iz Makedonije na Sremski front; 8. korpus je upućen u Hercegovinu za mostarsku operaciju. Istovremeno, korpusi su mogli biti angažovani za izvođenje opera-

cija većeg obima, kao što je to bio slučaj sa 5. korpusom u banjalučkoj operaciji, 10. korpusom u Podravini i istočnoj Slavoniji, 8. korpusom u kninskoj i mostarskoj operaciji, 2, 3. i 5. korpusom u sarajevskoj operaciji.

Do tih promena u reorganizovanju štabova korpusa došlo je na bazi iskustava stečenih u dotadašnjoj upotrebi 1. proletarskog korpusa, koji je imao isključivo operativnu namenu. Na to su uticali i drugi faktori, kao što su bolje naoružanje, formiranje krupnijih artiljerijskih, inženjerijskih i drugih jedinica, veće iskustvo štabova i komandi, te vojno-političke potrebe koje su proizlazile u vezi sa završnim operacijama.

Istovremeno je u toku 1944. godine nastavljeno sa formiranjem novih korpusnih NOVJ. Do kraja 1944. godine osnovano je osam korpusa, tako da je početkom decembra iste godine na teritoriji Jugoslavije operisalo ukupno 17 korpusa. Time je ceo jugoslovenski prostor bio prekriven mrežom korpusne vojne organizacije.

U organizacijsko-formacijskom sastavu korpusa tokom 1944. godine došlo je do značajnih promena u sredstvima ojačanja i do formiranja većeg broja samostalnih jedinica rodova i službi. Najveći broj korpusa je imao artiljerijske divizione ili grupe, zatim artiljerijske brigade od 2 do 4 divizona različitog kalibra. Formiraju se inženjerijske jedinice korpusa, jedinice veza, izviđački ili jurišni bataljoni, tenkovske jedinice i dopunske jedinice. Načelno je svaki korpus imao najmanje dve, a najviše pet divizija, nekoliko samostalnih brigada i više partizanskih odreda ili grupa partizanskih odreda. Brojno stanje korpusa zavisilo je od njegovog mesta i uloge, a kretalo se od 10—50.000 boraca.²⁴⁶ Detaljni podaci o organizaciji i formaciji korpusa nalaze se u prilogu knjige.

Što se strategijske upotrebe korpusa tiče, jedna je grupa korpusa bila angažovana u završnim ofanzivnim operacijama za potpuno oslobođenje istočnih krajeva Jugoslavije, Crne Gore i Dalmacije. U završnim operacijama u Crnoj Gori i delom u Hercegovini angažovan je 2. udarni korpus, a u Dalmaciji 8. korpus. U borbama za oslobođenje Srbije angažovani su 1. proletarski, 12. vojvođanski i 13. i 14. srpski korpus sa delovima 3. ukrajinskog fronta, a oko Niša i u nekim južnim krajevima Srbije i delovi bugarske otečestvenofrontovske armije. Makedoniju su oslobodili 15, 16. i Bregalničko-strumički korpus, uz sadejstvo delova bugarske otečestvenofrontovske armije. Tako je u završnim operacijama u drugoj polovini 1944. godine ukupno angažovano devet korpusa NOVJ koji su, uz sadejstvo delova Crvene armije (3. ukrajinski front), Bugarske narodne armije i NOV Albanije, u potpunosti izvršili zadatak oslobođenja istočnih delova Jugoslavije.

Druga grupa od osam korpusa NOVJ — 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10. i 11. i 4. operativna zona Slovenije ofanzivno su dejstvovala u pozadini fronta i udarom po komunikacijama i neprijateljskim uporištima, vezale za sebe znatne neprijateljske snage i time olakšale

²⁴⁶ Brojno stanje 14. korpusa, 18. decembra 1944. godine, iznosilo je 51.927 boraca (AVII, k. 182, reg. br. 44/1).

ofanzivu grupe korpusa u Crnoj Gori, Dalmaciji, Hercegovini, Srbiji i Makedoniji.

FORMIRANJE ARMIJSKIH I OPERATIVNIH GRUPA

Za vreme prodora snaga NOVJ u Srbiju, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ od 15. septembra 1944, u zapadnoj Srbiji i Šumadiji komandovanje je objedinjeno. Prvi proleterski korpus je ojačan i u njegovom sastavu su se nalazile 1, 5, 6, 17. i 21. divizija, a u sastav 12. korpusa, pored 16. i 36, ušla je i 11. divizija, kasnije i 28. divizija. Od ova dva korpusa formirana je *1. armijska grupa*,³¹⁷ kojom je komandovao Štab 1. proleterskog korpusa, a bila je potčinjena Vrhovnom štabu NOV i POJ. Početkom oktobra 1944. brojala je oko 40.000 borača. Zadatak 1. armijske grupe bio je oslobodjenje zapadne Srbije, Šumadije i Beograda. Po oslobodjenju Beograda ova armijska grupa je rasformirana.²⁴⁸

Za vreme prodora u Srbiju, krajem jula 1944. godine, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, formirana je *Operativna grupa divizija* (2. proleterska, 5, i 17. divizija). Bila je pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOV i POJ. Kada je Operativna grupa divizija početkom avgusta 1944. prodrila u Srbiju, u njen sastav ušla je 21. divizija, a izašla 2 proleterska divizija. Operativna grupa divizija prestala je da postoji na prilazima Beogradu, prilikom spajanja njenih jedinica sa 1. armijskom grupom. Divizije Operativne grupe ušle su u sastav 1. proleterskog korpusa.

Formiranje Operativne grupe divizija usledilo je u vreme vojnih potreba radi objedinjavanja dejstava više divizija u prodoru u Srbiju, čije je napore trebalo usredsrediti u jednu privremenu operativnu celinu za izvršenje tog zadatka. Čim je taj zadatak izvršen, Operativna grupa je rasformirana, a divizije su ušle u formacijski sastav korpusa.

Trećeg decembra 1944. Vrhovni štab NOV i POJ naredio je da se od 23, 25, 45, 17. i 28. divizije formira *Južna operativna grupa divizija* pod komandom komandanta Glavnog štaba Srbije. Njen je zadatak bio da dejstvom na pravcu Zvornik—Tuzla—Doboj, spreči nemačko povlačenje preko Brčkog, a time i pristizanje neprijateljskih snaga na Sremski front. Po prelasku Drine, polovinom decembra 1944, vodila je borbe u istočnoj Bosni, na prilazima Bijeljini i Jajcu, oko Vlasenice, Tuzle, Ozrena i Majevice, i potpuno

²⁴⁷ U arhivu VII ne postoji dokument o formiranju 1. armijske grupe. U nekim dokumentima iz novembra i decembra 1944. godine 1. armijska i Južna operativna grupa nazivane su kao 1. i 2. armija iako su one zvanično formirane 1. januara 1945. godine.

²⁴⁸ Ponegde se u literaturi spominje i 2. *armijska* grupa koju su formirali 13. i 14. korpus, sa zadatkom da objedini borbeno dejstva jedinica u južnoj i istočnoj Srbiji, i to 13. korpusa radi presecanja komunikacije u dolini Južne Morave, a 14. korpusa ka Velikoj Moravi.

U Arhivu VII nema dokumenata o formiranju 2. armijske grupe, ali se ona spominje u knjizi *Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije 1944—1945. godine*, izdanje VII, Beograd 1957, str. 89.

presekla neprijateljski komunikacijski pravac koji je dolinom Drine vodio u Posavinu. Od divizija Južne operativne grupe 1. januara 1945. formirana je 2. armija.

PROMENE, SASTAV I NAMENA DIVIZIJA NOVJ

U 1944. godini je formirano 35 divizija u svim krajevima Jugoslavije. Na teritoriji Srbije formirano je devet, Makedonije — osam, Hrvatske — šest, Bosne i Hercegovine — četiri, Vojvodine — tri i u Sandžaku — jedna divizija. Formirane su dve vazduhoplovne divizije i jedna divizija stranih državljana.

Organizacijsko-formacijski sastav divizija NOVJ u 1944. godini bitno se promenio u pravcu brojnog i kvalitativnog jačanja. U direktivi Vrhovnog štaba od 13. septembra 1944. se kaže da se „novim borcima popunjavaju stare divizije tako da narastu na 6.000 do 8.000 ljudi“ a „gde se popune gornje cifre ili gde zbog terenskih i vojno-političkih razloga treba formirati nove divizije, onda za skelet tih divizija uzimati stare prekaljene jedinice. Starešinski kadar uzimati prvenstveno iz starih jedinica“. Na kroju direktive se podvlači da se „obradi velika pažnja specijalnim jedinicama — artiljeriji, jedinicama veze, inženjerije, tenkovskim jedinicama, auto-jedinicama, konjičkim jedinicama. . .“²⁴⁹

Nepun mesec dana posle toga Vrhovni štab NOV i POJ naređuje da se divizije još više ojačaju, da njihovo brojno stanje bude 10.000 boraca. Do toga je došlo radi „predstojećih zadataka i načina ratovanja“ — kako se kaže u depeši Vrhovnog štaba od 6. oktobra 1944. godine — s obzirom na početak završnih operacija za oslobodenje Jugoslavije i s obzirom na priliv novih boraca i uvođenje u naoružanje najmodernije borbene tehnike. „Naše divizije moraju brojati najmanje po 10.000 boraca“, kaže se u depeši i nastavlja: „U ovaj broj uračunati su svi rodovi i specijalne formacije koje pripadaju jednoj diviziji. Tamo gde taj broj nije postignut ili se neće moći postići za relativno kratko vreme, moraćemo pribеći sređivanju pojedinih divizija da bi se ostvario broj od 10.000 boraca u diviziji. . .“²⁵⁰

Divizije su sve više jačale, u njima se formirao veći broj jedinica rodova i službi. Tako, na primer, 25. srpska divizija sredinom oktobra 1944. u svom sastavu imala je 13.000 boraca, 45. divizija u februaru 1945. brojala je 11.511 boraca, a 47. divizija u januaru 1945. imala je 9.969 boraca i rukovodilaca. Prva proleterska divizija krajem 1944. godine imala je 12.367 boraca, a 2. proleterska u martu 1945. godine imala je 10.142 borca i rukovodioca. Peta krajiška divizija u januaru 1945. imala je 10.036 boraca. Preko 10.000 boraca imale su još 19, 20, 23, 26. i 51. divizija NOVJ.²⁵¹

Ostale divizije do kraja rata nisu nikada dostigle cifru od deset hiljada boraca.

²⁴⁹ Knjiga depeša 5. korpusa NOVJ, AV II, k. 461, reg. br. 4—1.

²⁵⁰ Isti izvor.

²⁵¹ *Vojnoistorijski glasnik*, broj 6/1959, str. 38.

Sve divizije NOVJ formirane u 1944. godini imale su najmanje dve a najviše četiri brigade. Više divizija u drugoj polovini 1944. godine dobilo je i artiljerijsku brigadu, kao 1. proleterska, 5. krajiška, 6. proleterska, 16. vojvođanska, 17. istočnobosanska, 21. i 23. srpska, 36. i 51. vojvođanska, kumanovska 49, 50. i 51. makedonska divizija. Osim toga, u svim divizijama se formiraju samostalne jedinice rodova i službi. Neke divizije su (34. hrvatska, 35. lička, 38. i 39. bosanska i 53. srednjobosanska divizija) u svom sastavu imale jedan ili više partizanskih odreda.

Najveći broj divizija bio je u organskom sastavu korpusa, a neke divizije bile su pod komandom glavnih štabova. Tako, na primer, 2. proleterska divizija od sredine avgusta 1944, a 17. istočnobosanska divizija od sredine oktobra bila je pod komandom Glavnog štaba Srbije, a 14. slovenačka divizija u sastavu 4. operativne zone.

U organizacijsko-formacijskom sastavu brigada tokom 1944. godine došlo je, takođe, do promena. Ranije formirane narodno-oslobodilačke brigade su se prekalile i osposobile za vođenje složenijih borbenih dejstava, bile su pokretljivije i sposobnije za duže manevre i snažnije udare. Njihov organizacijsko-formacijski sastav kretao se u pravcu osnivanja jedinica podrške, u skoro sve bataljone uvode se prateće čete sa teškim naoružanjem (više teških mitraljeza, nekoliko minobacača i po koje artiljerijsko oruđe). Time je bataljon predstavljao samostalnu taktičku jedinicu, sposobnu za izvršenje pojedinih borbenih zadataka, samostalno ili u sadejstvu sa ostalim jedinicama. Neke narodnooslobodilačke brigade (u Makedoniji), osim pešadijskih, imale su i prateće bataljone, koji su svojim vatrenim sredstvima podržavali napad ostalih jedinica. Međutim, najveći broj brigada imao je za vatrenu podršku po neko artiljerijsko oruđe, u sastavu prateće čete teških oruđa ili su od divizije privremeno dobijale odgovarajuća sredstva podrške i zaštite.

Najveći broj novoformiranih brigada imao je četiri bataljona, retko dva, a bilo ih je i sa tri bataljona. Brojno stanje se kretalo od 500 do preko hiljadu boraca. Retke su bile brigade koje su imale ispod 500 ili preko 2.000 boraca. Međutim, kako se u brigadi povećavao broj jedinica rodova i službi, automatski se povećavalo i brojno stanje brigade. Prebacivanje brigada iz jedne u drugu diviziju bilo je prisutno i u ovom periodu. Kod ranije formiranih divizija to se vrlo retko praktikovalo, jer su brigade u diviziji već imale uhodana načela postupaka u borbi, bolje su se poznavale, uspešnije su sadejstvovala, što će, kao jedan od principa, ostati do kraja rata.

U 1944. godini javljaju se rodovske brigade i brigade narodne odbrane. Najpre su se pojavile inženjerijske, onda artiljerijske, tenkovske i druge brigade. Obično su ulazile u sastav viših jedinica ili su bile samostalne, pa su svojim dejstvom podržavale divizije i brigade. Brigade narodne odbrane su retko upotrebljavane u borbi na frontu, zajedno sa narodnooslobodilačkim brigadama.

KORPUS NARODNE ODBRANE JUGOSLAVIJE

Odlukom Poveraništva za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije 15. avgusta 1944. formiran je Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ). Bio je potčinjen Poverniku za narodnu odbranu, koji je njime rukovodio preko načelnika Odeljenja za zaštitu naroda.²⁵² Komandant korpusa general-major Jovan Vukotić, a politički komesar pukovnik Vlado Janić.

Zadaci korpusa narodne odbrane bili su: da organizuje red i bezbednost u pozadini NOVJ, da uništava četnike, ustaše, belogardiste i druge neprijatelje nove Jugoslavije na oslobođenoj teritoriji, da obezbeđuje centralne organe vlasti, da čisti oslobođenu teritoriju od ostataka razbijenih neprijateljskih jedinica, špijuna i diverzanata, da obezbeđuje saobraćaj, razne objekte i luke, obalu i državne granice i izvršava zadatke Odeljenja zaštite naroda u raznim operacijama, kao što su potere, sprovođenje zarobljenika i drugo.²⁵³

Korpus narodne odbrane razlikovao se od strukture ostalih korpusa NOVJ, jer se formirao na teritorijalnom principu i pokrivao je celu Jugoslaviju. Sve njegove jedinice su, takođe, imale teritorijalno obeležje i formirale su se srazmerno veličini oslobođene teritorije, aktivnosti neprijatelja i objekata koje je trebalo obezbediti.

Korpus narodne odbrane činile su divizije (sastavljene od dve ili više brigade), samostalne brigade i bataljoni. Osnovnu operativnu jedinicu činio je bataljon, koji je imao tri do četiri čete, a svaka četa do 200 boraca. Brigade su imale tri do pet bataljona. Jedinice KNOJ-a imale su naoružanje i opremu istu kao i operativne jedinice NOVJ. Ljudstvo je uglavnom bilo iz ostalih jedinica NOVJ, a i neke cele jedinice NOVJ su preimenovane u jedinice KNOJ-a. U izuzetnim slučajevima, kada je situacija na frontu to zahtevala, jedinice KNOJ-a su se mogle upotrebiti za borbene zadatke fronta, ali su se posle akcije vraćale na izvršenje svojih osnovnih zadataka.²³⁴

Razvoj jedinica KNOJ-a išao je uporedo sa razvojem vojne organizacije narodnooslobodilačkog pokreta, zavisno od specifičnih uslova pojedinih krajeva zemlje i potreba oslobodilačke borbe. Jer, izuzetno složeni uslovi u kojima se razvijao oslobodilački rat i socijalistička revolucija zahtevali su stvaranje efikasne odbrane od subverzivne i drugih delatnosti okupatora, kvislinga i petotkolonaša. Trebalo je zaštititi organe narodne vlasti i vojnopozadinske ustanove na oslobođenoj teritoriji. U početku oružanog ustanka te zadatke izvršavali su organizacije KPJ, partizanske jedinice i organi narodne vlasti, a kasnije i specijalne jedinice Varnosno obvešćevalne službe u Sloveniji, bataljoni za borbu protiv pete kolone, narodna milicija, partizanske straže i slično.

Formiranje jedinica KNOJ-a vršeno je postepeno. Najpre su stvarane niže (čete i bataljoni), a potom više (brigade i divizije)

²⁵² AVII, k. 15, reg. br. 10/1.

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ AVII, k. 15, reg. br. 10/1.

jedinice. Pojedini vodovi i čete, raspoređeni po čitavoj oslobođenoj teritoriji, povezivani su u bataljone, a ovi kasnije — u brigade. Već postojeće jedinice — vodovi, čete i bataljoni OZN-e — nisu bile u stanju da udovolje potrebama unutarnje i granične službe bezbednosti. Zbog toga se pristupa formiranju krupnih jedinica brigada i divizija KNOJ-a. Od sredine 1944. godine vrši se i preimenovanje nekih operativnih jedinica — bataljona i brigada — u jedinice KNOJ-a. I pojedini partizanski odredi su rasformirani i njihovo ljudstvo ulazilo je u jedinice KNOJ-a.

Prva divizija narodne odbrane u Hrvatskoj formirana je 30. jula 1944. godine kao 1. divizija „Vojske za zaštitu naroda“ (komandant Vicko Antić, politički komesar Simo Mrda). Do 15. avgusta bila je pod komandom Glavnog štaba Hrvatske. Nastala je na osnovama prvih bataljona za borbu protiv pete kolone (PPK) i brigada narodne odbrane. Njena 1. brigada dejstvovala je u Lici, Kordunu, Baniji i Pokuplju, 2. brigada u Slavoniji, 3. u Zagorju, Moslavini i Kalniku. 4. brigada u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru i 5. brigada u Dalmaciji. Početkom februara 1945. formirana je 1. zagrebačka brigada narodne odbrane, koja je ostala privremeno u Moslavini. U sastavu divizije posle oslobođenja Dalmacije nalazila se i Pomorska kontrola, koja je kasnije kao pomorska granična jedinica dejstvovala na celoj jadranskoj obali.²⁵⁵

Prva (slovenačka) divizija narodne odbrane formirana je 1. marta 1944. kao 1. slovenačka divizija Vojske državne varnosti (komandant Bojan Polak, politički komesar Lado Ržiha). Jezgro za formiranje jedinica narodne odbrane u Sloveniji poslužile su jedinice Varnostnoobveščevalne službe Slovenije. U februaru 1944. VOS je preformirana i od nje je u Toplicama kod Novog Mesta 15. marta osnovana Vojska državne varnosti, koja je u svom sastavu imala tri brigade i specijalni bataljon. Prva brigada je dejstvovala u Dolenjskoj i Notranjskoj, 2. brigada u Primorskoj i Gorenjskoj, a 3. brigada u Štajerskoj i Koruškoj. Sve tri brigade ušle su u sastav 1. divizije narodne odbrane.²⁵⁶

Teritoriju Bosne i Hercegovine pokrivala je 3. (bosansko-hercegovačka) divizija narodne odbrane, koja je formirana u decembru 1944. godine (komandant Nikola Ljubibratić, politički komesar Spiro Srzentić). Jezgro za formiranje divizije bila je 1. bosanska brigada narodne odbrane, formirana 23. septembra 1944. a dejstvovala je na teritoriji zapadne Bosne i u Cazinskoj krajini. U novembru je u njen sastav ušla 16. krajiška brigada 39. divizije NOVJ. U Hercegovini je 7. decembra 1944. formirana 3. hercegovačka brigada narodne odbrane. U istočnoj Bosni, 20. januara 1945, formirana je 2. bosanska brigada narodne odbrane. Štab divizije nalazio se u Jajcu.²⁵⁷

Od ljudstva operativnih jedinica koje su učestvovala u oslobođenju Beograda i od novomobilisanih boraca formirana je 4. (beogradska) divizija KNOJ-a (komandant Momčilo Đurić, politički ko-

²⁵⁵ Arhiv VII, k. 222, reg. br. 1/5, 4/5, 12/3-5, 2/1-15, 4/1-15.

²⁵⁶ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 1051.

Arhiv VII, k. 222, reg. br. 3/2-5.

mesar Branko Perović). Imala je dve brigade — 1. i 2, a u proleće 1945. i 3. brigadu narodne odbrane.²⁵⁸

U Kragujevcu je januara 1945. formirana 5. (srpska) divizija KNOJ-a od 1, 2. i 3. brigade narodne odbrane nastale decembra 1944. godine (komandant Nikola Ljubičić, politički komesar Milojica Pantelić). U martu 1945. formirana je 4. brigada ove divizije i Samostalni bataljon u Kragujevcu.²⁵⁹

Sredinom decembra 1944. u Novom Sadu formirana je 7. (vojvođanska) divizija KNOJ-a (komandant Mirko Batričević, politički komesar Pero Lalović) od 9, 10. i 13. vojvođanske brigade NOVJ, koje su 18. decembra preimenovane u 1, 2. i 3. brigadu narodne odbrane. Pored unutrašnje službe bezbednosti, one su vršile i graničnu službu.²⁶⁰

Teritoriju Makedonije pokrivala je 8. (makedonska) divizija narodne odbrane (komandant Vasko Karangeleski, politički komesar Rade Gogov), koja je formirana 6. decembra 1944. od 5, 10. i 13. makedonske brigade i po jednog bataljona iz 20. i 21. brigade NOV Makedonije. U aprilu 1945. formirana je i 4. brigada.²⁶¹

Prve jedinice narodne odbrane u Crnoj Gori formirane su sredinom 1944. Od pojedinih bataljona u avgustu je formirana 1. brigada od šest bataljona. U Sandžaku je 1. januara 1945. formirana 2. brigada, a na teritoriji Kosova i Metohije, 26. januara 1945, formirana je 3. brigada narodne odbrane.²⁶²

Jedinice KNOJ-a odigrale su značajnu ulogu u narodnooslobodilačkom ratu u čišćenju oslobođenja područja od neprijateljskih grupa, diverzanata i špijuna, sprečavajući njihov pokušaj da ugroze pozadinu i ometu napore narodne vlasti na konsolidovanju života. Značajan je bio udeo jedinica KNOJ-a u borbama sa neprijateljskim trupama koje su vodile samostalno ili sa operativnim jedinicama na frontu. U januaru 1953. godine ukinut je KNOJ. Njegove zadatke na granici primile su granične jedinice, a na unutrašnjem sektoru bezbednosti Narodna milicija

VIDOVI ORUŽANIH SNAGA

MORNARICA NOVJ

Do početka završnih operacija za oslobođenje jadranske obale organizacijska struktura Mornarice NOVJ ostala je ista kao i krajem 1943. godine. Štab Mornarice NOVJ nalazio se na Visu, a posle oslobođenja Splita u oktobru prebacio se u Split. Štabovi 2. i 3. pomorsko-obalskog sektora bili su na Dugom otoku, 4. na Visu, a 5. na Lastovu.

U februaru 1944. Štab Mornarice NOVJ učinio je prve korake za uspostavljanje 1. i 6. pomorsko-obalskog sektora, ali do toga

²⁵⁸ Arhiv VII, k. 222, reg. br. 1/2-9, 1/17-9, 1/25-9.

²⁵⁹ Arhiv VII, k. 222, reg. br. 5/1-10, 4/1-10.

²⁶⁰ Arhiv VII, k. 222, reg. br. 2/1-12, 6/1-12, 3/13, 8/13.

²⁶¹ Arhiv VII, k. 222, reg. br. 4/1-1.

²⁶² Arhiv VII, k. 222, reg. br. 2/1-11, 3/1-11, 4/1-11; k. reg. br. 1/7.

nije došlo. Prvi obalski sektor trebalo je formirati u Istri i Slovenačkom primorju, od Mirne do Soče. Formirana je samo mornarička grupa pri Štabu 9. korpusa sa mornaričkom četom i Mornaričkim odredom „Kopar“ u slovenačkom delu Istre. Šesti pomorsko-obalski sektor je 25. novembra 1944. uključen u sastav 5. pomorsko-obalskog sektora.

Sredinom 1944. godine štabovi pomorsko-obalskih sektora počeli su da stvaraju jedinice mornaričke pešadije (najpre čete, potom i bataljone), koje su zajedno sa kopnenim jedinicama učestvovala u desantnim operacijama na otocima i obali.

Po naređenju Štaba Mornarice NOVJ, jula 1944. formirane su 1. i 2. desantna flotila od 12 desantnih brodova dobijenih od saveznika, i bile su u sastavu 4. pomorsko-obalskog sektora. To su prve jedinice desantnih brodova Mornarice NOVJ namenjene za iskrcavanje trupa u desantnim dejstvima na neizgrađenu obalu, a po potrebi i za njihovo pothranjivanje ili izvlačenje. U decembru je od 1. i 2. desantne flotile formirana Desantna flotila.

Delegacija NOV i POJ koja je bila u Bariju, u Italiji, u martu 1944. preformirana je u Bazu NOVJ. Njen komandant Milentije Popović bio je ujedno i šef Zastupništva Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije u Italiji, koje je imalo karakter političkog predstavništva nove Jugoslavije, a Štab Baze NOVJ bio je najstariji administrativni organ za sve jugoslovenske ustanove u Italiji. Dotadašnja Baza NOVJ u Monopoliju je sredinom juna dobila naziv Baza Mornarice NOVJ u Italiji.

Baze NOVJ u Italiji odigrale su značajnu ulogu u zbrinjavanju zbega iz Jugoslavije, formiranju prekomorskih brigada, u primanju i prebacivanju ratne opreme od saveznika. Međutim, pošto je oslobođen znatan deo obale, Štab Mornarice NOVJ je 18. decembra 1944. naredio da se rasformira Baza NOVJ u Italiji.

U prvoj polovini i sredinom 1944. godine težište dejstva Mornarice NOVJ bilo je na prostoru 4. pomorsko-obalskog sektora, koji je pokrивao srednju Dalmaciju. Ali, posle oslobođenja Dalmacije težište je prebačeno na 2. pomorsko-obalski sektor, prema Hrvatskom primorju i Kvarneru. Osmog novembra na Istu su formirani štabovi Kvarnerskog pomorskog sastava i Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije, brodovi su razvrstani u flotile, a mornarička pešadija u bataljone, jačine 150 do 200 ljudi.

Kvarnerski pomorski sastav imao je pet flotila, od kojih su prve četiri sačinjavali naoružani brodovi i patrolni čamci, a u petoj su se nalazili pomoćni brodovi. Brodovi ovog sastava održavali su vezu sa područjima pod kontrolom neprijatelja, prevozili borbe, borbenu opremu i drugi materijal, obezbeđivali konvoje u plovidbi. Kvarnerski odred mornaričke pešadije imao je četiri bataljona, artiljerijsku bateriju i vod za vezu. Jedinice odreda su bile po bataljonima angažovane na Pagu, pod Velebitom, za odbranu Ista i Molata i obale Ravnih kotara. Odred se naročito istakao početkom 1945. godine u borbama za oslobođenje Kvarnerskih otoka i Istre.

Proces formiranja prvih mornaričkih jedinica na rekama počeo je oktobra 1944, od trenutka kada su oslobođeni gradovi na

nekim delovima najvećih reka, ali prethodila mu je bogata i raznovrsna partizanska aktivnost na rekama. Prva jedinica kojoj je povereno da radi na organizaciji rečnog saobraćaja na Dunavu bila je Mornarička baza u Kladovu, formirana 12. oktobra 1944. godine.²⁶³ Pre toga na Fruškoj gori je 11. septembra formirana Mornarička četa Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine, koja je sprečavala neprijateljski saobraćaj Dunavom i održavala ilegalne veze preko Dunava kod Neština i Krčedina. U oslobođenom Beogradu 2. novembra formirana je Komanda rečne plovidbe, kao organ Poverništva saobraćaja Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, a operativno je bila potčinjena Štabu Mornarice NOVJ. Pored vojnih zadataka, rukovodila je celokupnim saobraćajem na Dunavu i Savi. U svom sastavu je imala mornaričke baze u Kladovu, Novom Sadu i Šapcu, koje su imale rečne ratne i pomoćne brodove i zadatke da obezbede plovidbu na Dunavu, Savi i Tisi i, u sadejstvu sa sovjetskom Dunavskom rečnom flotilom, obezbede plovidbu i prebacivanje ljudstva i materijala na tim rekama za borbu protiv neprijateljskih grupacija na Sremskom frontu.

VAZDUHOPLOVSTVO NOVJ

U 1944. godini došlo je do formiranja prvih vazduhoplovnih jedinica NOVJ. U Drvaru je, 12. marta 1944, između maršala Tita i šefa anglo-američke vojne misije brigadir Ficroja Maklejna potpisan sporazum o formiranju jugoslovenskih lovačkih i bornbardskih eskadrila na savezničkoj teritoriji i o obuci jugoslovenskih pilota i ostalog vazduhoplovnog osoblja u savezničkim školama i trenaznim kursevima. Na osnovu tog sporazuma, 22. aprila 1944. formirana je u Benini, kod Bengazija u Libiji, 1. lovačka eskadrila od ljudstva 1. vazduhoplovne baze NOVJ sa 16 aviona tipa „spitfajer“ (Spitfire V) i 23 pilota. Zatim, 1. jula, na istom aerodromu formirana je 2. lovačka eskadrila sa 16 aviona tipa „hariken“ (Hurricane MK-4) i 23 pilota. Ljudstvo i avioni eskadrila nosili su oznake NOVJ. Posle borbene obuke eskadrile su prebačene na aerodrom Kane kod Termolija u južnoj Italiji, odakle su izvodile borbena dejstva isključivo nad jugoslovenskom teritorijom. One su bile u sastavu britanskog 281. vinga Balkanskog vazduhoplovstva i nosile su oznaku „N° 351“ i „N° 352“ Yugoslav" skwadrom RAF. Prema tome, 1. i 2. eskadrila NOVJ zadatke su dobijale od Štaba 281. vinga na osnovu zahteva jedinica NOVJ ili prema potrebama britanske vazduhoplovne komande. Prva i 2. eskadrila kasnije su prebazirane (imale su detašmane na Visu) na aerodrome Škabrnje i Prkos kod Zadra. Ovo prebaziranje je učinjeno na osnovu sporazuma između Vrhovnog štaba i vlade Velike Britanije od 6. januara 1945, kada je formirana vazduhoplovna baza kod Zadra za potrebe savezničkog vazduhoplovstva, gde je prebačeno šest lovačkih i lovačko-bombarderskih savezničkih eskadrila, među kojima 1. i 2. eskadrila NOVJ, kako bi se njihovom vazduhoplovnom podrškom olakšale zajedničke opera-

²⁶² Arhiv VII, k. 2082, br. reg. 1/1.

cije. Iz sastava britanskog 281. vinga izašle su 1. i 2. eskadrila NOVJ u maju 1945. i ušle u sastav novoformiranog 1. vazduhoplovno* puka JA.²⁶⁴

Na Visu je 18. avgusta 1944. formirana eskadrila za vezu Vrhovnog štaba NOVJ, koja je sa četiri, odnosno 10 aviona održavala vezu sa nekim korpusima i divizijama na teritoriji Jugoslavije i Bazom NOVJ u Italiji, i služila za prevoženje rukovodilaca radi obavljanja hitnih zadataka. Nakon oslobođenja Beograda prebazirala je na aerodrom Zemun i kasnije, kad je 1945. formirana Transportna grupa Štaba Vazduhoplovstva JA, ušla je u njen sastav.²⁰⁵

Krajem jula i početkom avgusta 1944. na aerodromu Njegovuđa kod Žabljaka formirana je 3. a na aerodromu Berane 4. vazduhoplovna baza. Komandni sastav i ostalu popunu odredio je Štab 2. udarnog korpusa.¹⁶⁶ Aerodromske baze imale su zadatak da prihvataju i opremaju savezničke avione koji su sleteli radi dotura borbenih i materijalnih potreba za NOVJ i evakuacije ranjenih ili bolesnih boraca i rukovodilaca NOVJ. Slične vazduhoplovne baze, odnosno aerodromske posade postojale su i na drugim aerodromima i letilištima, gde se spuštala saveznička avijacija, kao što su Kozarišee i Krasinec u Sloveniji; Vrginmost, Gacko polje, Kravasko, Bučanj, Miloševac, Daruvar i Voćin u Hrvatskoj; Tičevo, Sanski Most, Medeno polje, Blagaj, Ravno i Osmaci u Bosni i Hercegovini; Brezna, Njegovuđa, Pljevlja i Berane u Crnoj Gori; Bojnik, Miroševac, Kosančić, Soko-banja, Šuljina i Karlovčić u Srbiji. Sa svih ovih i još nekih aerodroma vršena je evakuacija ranjenih i bolesnih partizana ili je stizala saveznička pomoć.

Kako se prilikom napada na aerodrom Zalužani kod Banja luke došlo do značajnog plena, u septembru 1944. po naredbi Štaba 5. udarnog korpusa, na aerodromu Zalužani formirane su 5. vazduhoplovna baza i 1. eskadrila 5. korpusa NOVJ, koja je imala osam zaplenjenih neprijateljskih aviona, a dejstvovala je u sastavu 5. korpusa kao jedinica za podršku i vezu. Predviđeno je bilo formiranje i 2. eskadrile 5. korpusa, ali nije dejstvovala.²⁶⁷

Od dobrovoljaca iz jedinica NOVJ i rekonvalescenata iz bolnica u Bariju, 15. oktobra 1944. u Gravini (Italija), formiran je Padobranski bataljon. Bila je to prva padobranska jedinica NOVJ. Bataljon je u svom sastavu imao četiri čete i 160 boraca; 6. januara 1945. stigao je u Beograd i stavljen pod komandu Štaba Vazduhoplovstva NOVJ.²⁶⁸

Posle oslobođenja Beograda oktobra 1944. sazrevali su uslovi za brži i sveobuhvatniji razvoj ratnog vazduhoplovstva. Situacija je nalažala da se, uz pomoć saveznika, formiraju krupne vazduhoplovne jedinice i ustanove radi održavanja postojećih i formi-

²⁶⁴ B. Lazarević, *Vazduhoplovstvo u NOR-u*, str. 122—179. Zbornik, tom X knj. 1, str. 351—353.

²⁶⁵ B. Lazarević, *Vazduhoplovstvo u NOR-u*, str. 106.

²⁶⁶ Zbornik, tom X, knj. 1, str. 95. šire o aerodromima i bazama u knjizi *Jugoslovensko vazduhoplovstvo u NOR-u*, Beograd 1981, str. 289.

²⁶⁷ Prva eskadrila 5. korpusa je rasformirana u martu 1945. B. Lazarević, *Vazduhoplovstvo u NOR-u*, str. 107—112.

²⁶⁸ Mirjana Škerlj, *Čuvari našeg neba*, Zemun 1977, str. 431.

ranja novih aerodroma i letilišta, kontrole vazdušnog prostora i stvaranja uslova za bezbedno letenje i radi vazduhoplovne podrške jedinica NOVJ. Vrhovni štab je došao do zaključka da je potrebno formirati Štab Vazduhoplovstva NOVJ, šlo je i učinjeno naredbom Vrhovnog komandanta od 29. oktobra 1944. godine.²⁶⁰ Za komandanta je postavljen general-major Franjo Pire. Štab Vazduhoplovstva NOVJ imao je Personalno, Odeljenje za nastavu, Tehničko odeljenje, Odeljenje aerodromske službe, Odeljenje za vazdušni saobraćaj, Odeljenje za vezu i Meteorološko odeljenje. Zatim je formirano Operativno, Sanitetsko i Intendantsko odeljenje, kao i Zaštitna četa i Administrativni sekretarijat. Formiranjem Štaba Vazduhoplovstva NOVJ napravljen je krupan korak u izgradnji ratnog vazduhoplovstva. On je mnogo učinio u školovanju kadrova, uređenju teritorije u vazduhoplovnom smislu i organizaciji meteorološke službe. Međutim, Štab Vazduhoplovstva nije neposredno komandovao 1. i 2. eskadrilom sve do završetka rata i Grupom vazduhoplovnih divizija sve do 1. maja 1945, već je to činio preko komande 281. vinga (za 1. i 2. eskadrilu) i Vazduhoplovne grupe „Vitruk“ za 11. i 42. vazduhoplovnu diviziju. Formiranjem Štaba Vazduhoplovstva prestalo je da funkcioniše Vazduhoplovno odeljenje Vrhovnog štaba.

U ovom periodu Vrhovni štab je rešavao i druga pitanja koja se tiču razvoja Vazduhoplovstva NOVJ. U septembru je izdato naređenje o uvođenju vazduhoplovnih referenata u glavnim štabovima Slovenije, Hrvatske, Srbije, Vojvodine i Makedonije i u štabovima 2. i 5. korpusa. Njihov je zadatak bio da prikupljaju i evidentiraju vazduhoplovni materijal, pripremaju i uređuju aerodrome, sarađuju sa savezničkim vojnim misijama o vazduhoplovnim pitanjima i dr. Glavni štab Srbije je u to vreme već formirao Vazduhoplovno odeljenje.

Za vreme posete Moskvi, u drugoj polovini septembra 1944. postignut je sporazum između vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala J. B. Tita i komande Crvene armije, prema kojem NOVJ dobija od Crvene armije avione i opremu za dve vazduhoplovne divizije i odgovarajuće pozadinske jedinice i ustanove. Na osnovu tog sporazuma i pregovora u Štabu 3. ukrajinskog fronta, u Beloj Crkvi je 16. oktobra 1944. potpisan ugovor između maršala Tita i komandanta 3. ukrajinskog fronta maršala Tolbuhina kojim se, iz sovjetske 17. vazduhoplovne armije, izdvajaju 10. gardijska jurišna i 236. lovačka vazduhoplovna divizija, svaka sa po tri puka, i 9. oblasna vazduhoplovna baza, radi podrške jedinica NOVJ, obuke letačkog i tehničkog osoblja i pomoći u formiranju jedinica, s tim da posle toga predaju svu borbenu tehniku i opremu Vazduhoplovstvu NOVJ. Od 10. gardijske jurišne i 236. lovačke divizije formirana je Vazduhoplovna grupa „Vitruk“ (po komandantu 10. gardijske jurišne divizije general-major A. Vitruku). Sporazumom je bilo utačeno da se uz sovjetske štabove i jedinice formiraju jugoslovenski štabovi i jedinice. Zadatak je bio da se jugoslovenski štabovi i jedinice što pre osposobe za borbena dejstva, pa su sovjetske stare-

²⁶⁰ Zbornik, tom X, knj. 1, str. 234.

šine u tom smislu imale ulogu instruktora. Naime, jugoslovenski štabovi i starešine po raznim granama radili su paralelno sa sovjetskim kao dubleri radi osposobljavanja za svoje funkcije, do konačnog osamostaljenja. U suštini, to je bilo dvojno rukovođenje i komandovanje, a radilo se po sovjetskim pravilima.

Na osnovu ugovora u Beloj Crkvi i planova o daljem razvoju Vazduhoplovstva NOVJ, počelo je formiranje vazduhoplovnih pukova i divizija. Krajem decembra 1944. i početkom januara 1945, na osnovu naredbe Štaba Vazduhoplovstva od 29. decembra, formirana je 42. jurišna vazduhoplovna divizija od jedinica sovjetske 10. gardijske jurišne divizije, u Novom Sadu (komandant Božo Lazarević, politički komesar Ljubo Momčilović). U Rumi je, istovremeno, formirana 11. vazduhoplovna lovačka divizija od jedinica sovjetske 236. lovačke divizije (komandant divizije Arsenije Boļjević, komesar kapetan Ljubiša Čurgus).²⁷⁰

Četrdeset druga jurišna vazduhoplovna divizija imala je 421. jurišni vazduhoplovni puk na aerodromu Lačarak, 422. puk u Novom Sadu i 423. puk na aerodromu Ruma. U januaru 1945. divizija je imala 116 aviona, najviše jurišnika tipa „11-2”. Na aerodromu u Novom Sadu nalazio se 111. lovački puk 11. lovačkovazduhoplovne divizije, 112. puk bio je na aerodromu Veliki Radinci, a 113. puk na aerodromu u Rumi. U januaru 1945. divizija je imala ispravnih 115 aviona lovaca tipa „Jak-1”, „Jak-7” i „Jak-9”. Jedinice 11. i 42. vazduhoplovne divizije sa jugoslovenskim posadama počele su dejstvovati 17. januara 1945. u podršci 1. 2. i 3. armiji u Sremu, Baranji i istočnoj Bosni.

Istom naredbom Štaba Vazduhoplovstva od 29. decembra 1944. u Novom Sadu je formirana 9. oblasna vazduhoplovna baza. Ona je bila organizovana na teritorijalnom principu i rukovodila pozadinskim jedinicama i ustanovama koje su opsluživale i snabdevale jedinice 11. i 42. vazduhoplovne divizije, izgrađivala je i održavala aerodrome i obavljala druge poslove iz delokruga pozadine vazduhoplovstva.²⁷¹

Ovim je Vazduhoplovstvo NOVJ, od prvih partizanskih aviona 1942, krajem 1944. godine dobilo potpuni oblik jednog vida oružanih snaga koji je primio na sebe značajnu ulogu u pružanju podrške kopnenim i mornaričkim jedinicama NOVJ u borbi za oslobođenje Jugoslavije.

JEDINICE RODOVA I SLUŽBI

U 1944. godini brojčano i kvalitetno najviše su se razvijale jedinice rodova i službi. One su se pojavile u svim operativnim jedinicama — brigadama, divizijama i korpusima, u partizanskim odredima i u organima vojnopozadinske vlasti. Najveća jedinica roda ili službe javlja se brigada, koja je ostala dominantna jedinica roda do kraja rata.

²⁷⁰ Zbornik, tom X, knj. 2, str. 598—618.

²⁷¹ B. Lazarević, *Vazduhoplovstvo u NOR-u*, str. 208—209.

Artiljerijske jedinice dostigle su visok razvoj u 1944. godini, na što je uticao veći plen od neprijatelja i pomoć od saveznika. Najveći broj divizija imao je artiljerijski divizion ili artiljerijsku brigadu. U organskom sastavu korpusa dolazi do formiranja korpusne artiljerije ili artiljerijske grupe korpusa, gde su to uslovi dozvoljavali. Korpusnu artiljeriju, odnosno artiljerijsku grupu korpusa činili su, obično, jedan do dva. artiljerijska diviziona različitog sastava. Tako, npr., u sastavu 2. udarnog korpusa, u maju 1944, osnovana je korpusna artiljerijska grupa od 2 artiljerijska divizona, koji su pridavani divizijama u izvršenju pojedinih zadataka.

Kada je Vrhovni štab NOV i POJ 20. januara 1944. odobrio da se Vis odsudno brani i da se za to angažuje cela 26. divizija, organizacija odbrane imala je specifičnosti i u grupisanju artiljerije. Na raspolaganju su bila 53 topa i 15 protivavionskih topova 20 mm, čime je u dotadašnjem razvoju NOR-a izvršena najveća koncentracija artiljerijskih oruđa i jedinica na relativno malom prostoru, i to za defanzivna dejstva. U februaru 1944. na Visu je formiran 1. haubički divizion od 3 baterije haubica 105 mm „škoda M. 17“, dobijene od saveznika. Glavni deo oruđa postavljen je na obali, a ostalo u rezervi. Kasnije je za odbranu Visa formirana Grupa pozicijske (obalske) artiljerije, koja je imala 88 oruđa raznih kalibara.²⁷²

Tada se prvi put javlja i artiljerijska brigada. To je bilo u Sloveniji, gde je 7. maja 1944. u Dolenjskoj formirana 1. slovenačka artiljerijska brigada (kasnije 1. artiljerijska brigada 7. korpusa) od 1. i 2. artiljerijskog divizona 15. divizije i artiljerijskog divizona 18. divizije. Osim ta tri divizona, brigada je imala Zaštitni bataljon koji je obezbeđivao vatrene položaje baterija. Brigada je imala 10 oruđa različitih kalibara.²⁷³ Istovremeno, u maju 1944. formirana je artiljerija 9. korpusa od dva artiljerijska divizona i Zaštitnog bataljona. Za rukovođenje artiljerijom formiran je Štab artiljerije 9. korpusa. Grupa je rasformirana 27. novembra 1944. godine.²⁷⁴

U julu 1944. Vrhovni štab je izdao direktivu o formiranju artiljerijskih štabova, jedinica i ustanova. Prema toj direktivi, osnovano je Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba, kao organ Vrhovnog štaba za opštu evidenciju, nastavu, organizaciju i formaciju artiljerije i snabdevanje svih jedinica po artiljerijsko-tehničkoj grani. Odeljenje je imalo organizacijski, nastavni i materijalni odsek, a na čelu se nalazio Karei Levičnik, potom Branko Obradović. Slična artiljerijska odeljenja imala su se formirati pri glavnim štabovima. Predviđena je i artiljerija Vrhovnog štaba, koju bi činile samostalne artiljerijske jedinice, kao artiljerijska rezerva. U korpusima su formirani artiljerijski odseci, kao organi štabova korpusa za evidenciju, nastavu i snabdevanje artiljerije u korpusima. U direktivi se zatim reguliše sastav korpusne artiljerije od jednog divizio-

²⁷² Arhiv VII, k. 319 A, reg. br. 6-9/7.

²⁷³ Borivoj Lah Boris, *Prva slovenska artiljerijska brigada*, Ljubljana 1975, str. 149—150.

²⁷⁴ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 821.

na i predviđa formiranje korpusne artiljerijske grupe od 2 do 4 diviziona raznih kalibara.

U svakoj diviziji, naročito u onim koje su imale samostalne zadatke, predviđeno je osnivanje jedne baterije od 4 oruđa kao prateće baterije divizije, koja će se po prijemu oruđa razviti u artiljerijski divizion od dve do tri baterije. Naređenje zatim reguliše organizacijsko-formacijski sastav baterije, diviziona i artiljerijske grupe korpusa. Prema toj direktivi, baterija je trebalo da ima komandu baterije, borbeni deo baterije od četiri topovska odeljenja, popunjavajući deo baterije i baterijsku komoru. Artiljerijski divizion, osim štaba diviziona, izviđačkog odeljenja za vezu, trebalo je da ima 2—3 baterije od po 4 topa i štapsku komoru. Predviđeno je da artiljerijska grupa korpusa ima štab grupe i 2—4 diviziona. Direktiva Vrhovnog štaba potom ukazuje na formiranje divizijskih i korpusnih protivtenkovskih artiljerijskih jedinica, organizaciju protivavionske zaštite koja je u domenu Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba i školovanje starešina artiljerijskih jedinica sa nižim, srednjim i višim stupnjem nastave.²⁷⁵

Direktivom od 30. avgust-a 1944. Vrhovni štab je učinio veliki korak u pravcu stvaranja artiljerije savremene armije i potvrdio ono što je tada učinjeno u organizacijsko-formacijskom razvoju artiljerijskih jedinica. Od kapitulacije Italije, naročito do kraja 1943. i početkom 1944. godine počelo je oblikovanje artiljerijskih jedinica NOVJ u brigadama, divizijama i korpusima, kako se to predviđalo direktivom Vrhovnog štaba od 30. avgusta 1944. Već do tada su u najvećem broju brigada, divizija i korpusa formirani artiljerijske jedinice i artiljerijski štabovi, a tada je osnovano i Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba i drugi stručni organi za dalji razvoj i stručno osposobljavanje artiljerije kao važnog roda u organskom sastavu NOVJ.

Na osnovu ove direktive Vrhovnog štaba, na Visu je od artiljerije 26. divizije 30. avgusta formirana Artiljerijska grupa 8. korpusa. Činio je 1. i 2. brdski divizion, svaki po dve baterije po 4 topa 75 mm M. 1 (američki) i jedan pt-divizion topova 47 mm M. 32. Početkom septembra, ova grupa je dobila i jednu motorizovanu bateriju od dva topa 105 mm iz obalske artiljerije. Pod Artiljerijskim odeljenjem Vrhovnog štaba nalazio se tek formirani 3. brdski divizion, zatim 1. teški motorizovani divizion sastavljen od oruđa kalibra 100 i 105 mm, koji su kasnije predati 8. korpusu.

Kada je početkom oktobra 1943. u Bariju (Italija) organizovana Baza NOVJ za prijem oružja, opreme i hrane od saveznika, počela je prvi put da pristiže saveznička pomoć i u artiljeriji. Cd sredine 1944. godine obim te pomoći nešto se povećao, tako da se artiljerija NOVJ delom počela popunjavati i oruđima primljenim od zapadnih saveznika. Ukupno je od zapadnih saveznika primljeno 388 topova i haubica i 2.660 minobacača.²⁷⁶ Tada su formirane prve artiljerijske jedinice u južnoj Italiji koje su ušle u sastav NOVJ. U Gravini je početkom avgusta 1944. formiran 1. brdski

²⁷⁵ Arhiv VII, k. 15, br. reg. 19; 15 A, br. reg. 19—13/1.

²⁷⁶ *Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 138.

motorizovani divizion od dve baterije po 4 topa 57 mm M. 1—4, i jedne baterije od 4 pt-topa 57 mm, koji je po oslobođenju Dubrovnika, u oktobru, brodom prebačen iz Barija, zatim preko Bileća i Trebinja u Nikšić u sastav Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa. U Gravini je na isti način formiran i 2. brdski motorizovani divizion, koji je po oslobođenju Splita prebačen u Dalmaciju i polovinom novembra ušao u sastav Artiljerijske grupe 8. korpusa.

Prema planu Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba za 1. proleterski korpus su sa Visa brodom prenesene u Italiju dve kompletne baterije od po 4 topa 75 mm M. 1—4, dl noću od 2/3. do 14/15. avgusta 1944. transportnim avionima prebačene na aerodrom Negovuđa kod Žabljaka; od njih su formirani korpusini artiljerijski divizion i divizion u 1. proleterskoj diviziji, gde su ušla i oruđa koja su već imali. Na isti aerodrom stigla je još jedna takva baterija za artiljerijski divizion 6. proleterske divizije (od toga su 2 oruđa data 12. korpusu). Posle toga je jedna takva baterija prebačena na aerodrom kod Gacka za 29. diviziju.

U borbama oko Prijedora, Banjaluke i Travnika, jedinice 5. korpusa zaplenile su u septembru i oktobru 1944. veliki broj artiljerijskih oruđa, kojima su popunjeni postojeći i formirani novi artiljerijski divizion i divizijske i korpusne artiljerije. Artiljerijska grupa 5. korpusa imala je tada tri divizona sa 14 haubica 100 mm. U decembru 1944. rasformirana je Artiljerijska grupa i formirana Artiljerijska brigada 5. korpusa. Četvrta, 10, 39. i 53. divizija imale su po jedan artiljerijski divizion. Divizije su pojedine baterije ili ceo divizion pridavale brigadama za izvršenje pojedinih zadataka.

I na teritoriji Srbije novoformirane brigade i divizije, od zaplenjene nemačke i bugarske artiljerije, formirale su artiljerijske jedinice, ali skromnog sastava. Od zaplenjena dva topa 75 mm kod Lebane je formirana poljska baterija 24. divizije. Kasnije, u završnim operacijama za oslobođenje Srbije, jačaju i artiljerijske jedinice u NOV Srbije. U beogradskoj operaciji 1. proleterski i 12. korpus, kao i 1. i 6. proleterska divizija, imali su deset američkih brdskih topova 75 mm M. 1—4 koje su dobili prilikom prodora u Srbiju i 4 zaplenjena topa. Peta divizija imala je divizion od devet zaplenjenih topova, a 17. divizija — divizion od devet zaplenjenih topova i haubica. U toku borbi za Beograd ove jedinice su popunjavane zaplenjenim topovima.

U drugoj polovini 1944. godine makedonske jedinice su zaplenile nešto više artiljerijskih oruđa nego ranije, jer je neprijatelj raspolagao artiljerijom samo u većim garnizonima, tako da su se artiljerijske jedinice počele brže razvijati. Na osnovu direktive Vrhovnog štaba od 30. avgusta 1944, u Makedoniji su u oktobru i novembru formirane Bitoljska, Skopska i Strumička artiljerijska brigada i artiljerijske brigade Kumanovske i 51. makedonske divizije, od kojih je, zbog malog broja oruđa, 16. decembra 1944. osnovana 1. makedonska artiljerijska brigada.²⁷⁷ U sastavu Glavnog štaba Makedonije formirano je Artiljerijsko odeljenje, a na oslobođenoj teritoriji i artiljerijski centri.

²⁷⁷ Arhiv VII, k. 1364, br. reg. 6—1/2.

Oslobođenjem Beograda stvoreni su uslovi da se na ovom operativnom području jedinice NOVJ popune artiljerijskim oruđima zaplenjenim od neprijatelja i da počne preoružavanje nekih divizija borbenim sredstvima koja su počela stizati iz Sovjetskog Saveza na osnovu ugovora između maršala Tita i sovjetske vlade iz septembra 1944. Ukupno je od SSSR-a dobijeno 895 topova raznih kalibara i 3.364 minobacača.²⁷⁸ Naime, 27. oktobra 1944. u Petrovgrad (sada Zrenjanin) iz Sovjetskog Saveza stiglo je naoružanje za sedam divizija, u kojima je izvršeno preoružavanje jedinica, a u njihovom sastavu formirani su artiljerijske brigade i samostalni divizion, dok je u novembru u Negotin stiglo naoružanje za tri artiljerijske brigade.²⁷⁹

Neposredno posle oslobođenja Beograda, 25. oktobra 1944, Vrhovni štab NOV i POJ izdao je „Privremeni pregled organizacije i formacije artiljerije NOVJ“, čime je počela poslednja reorganizacija artiljerijskih jedinica NOVJ. Istovremeno, to označava i završnu etapu u razvoju artiljerijskih jedinica u narodnooslobodilačkom ratu.

Prema toj direktivi, ostaje i dalje Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba, koje je početkom 1945. godine preimenovano u Komandu artiljerije. Zatim se formiraju artiljerijski odseci u štabovima divizija i korpusa, kao organi štaba po pitanjima nastave, snabdevanja i rukovođenja artiljerijskim jedinicama. Direktivom je najpre predviđeno da se formiraju artiljerijske jedinice u brigadama i artiljerijske brigade i samostalni divizion u divizijama, a onda da se formira korpusna artiljerija u jačini od jedne artiljerijske brigade oruđa težeg kalibra. Istovremeno je trebalo da se osnuje artiljerijska rezerva Vrhovnog štaba sastavljena od artiljerijskih divizona, kojima bi rukovalo Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba.

Privremenom formacijom je predviđeno da svaka pešadijska brigada ima po jednu bateriju topova 45 mm od 6 oruđa, tri čete minobacača 82 mm i četvu protivavionskih mitraljeza 14,5 mm. Osim toga, u diviziji se formira artiljerijska brigada od divizona topova 45 mm, divizona topova 76 mm i divizona minobacača 120 mm. Ukupno je brigada trebalo da ima 36 oruđa. U diviziji je trebalo formirati i samostalni teški divizion od dve baterije topova 76 mm **M** 42 ZIS od 8 oruđa i haubičku bateriju od 4 haubice 122 mm **M**. 38, kao i protivavionski divizion od tri baterije po 4 pav-topa 25 mm.

Za prijem materijala po artiljerijsko-tehničkoj grani, kao i za izvođenje trupne nastave i sabiranje plena, formiraju se artiljerijske baze, koje nose određene brojeve.²⁸⁰

Na osnovu te direktive Vrhovnog štaba, krajem oktobra i početkom novembra 1944. reorganizovani su i formirani Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba, artiljerijski odseci u štabovima 1. proletarskog i 12. korpusa i u štabovima 1. proletarske, 5. i 16. divi-

²⁷⁸ *Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 138.

²⁷⁹ M. Pajević, *Artiljerija u NOR-u*, str. 384.

²⁸⁰ Arhiv VII, k. 15, reg. br. 35—1/1.

zije. Istovremeno je počelo formiranje artiljerijskih brigada i samostalnih artiljerijskih diviziona 1. proleterske, 5, 16. i 51. divizije, koje su popunjene artiljerijskim materijalom koji je stigao od Crvene armije u Petrovgrad (Zrenjanin) i u Artiljerijsku bazu broj 5 u Pančevu. Artiljerijska brigada 1. proleterske divizije formirana je 21. novembra, 5. divizije u Beogradu 30. novembra, 16. divizije u Somboru 18. novembra, 51. vojvođanske divizije u Subotici 12. novembra, 36. divizije u Novom Sadu 16. decembra, 21. divizije 20. decembra, 6. proleterske divizije u decembru 1944. U Slavoniji je u decembru 1944. formirana Artiljerijska brigada 6. korpusa sa 4 diviziona. Uporedo sa tim, formirane su tri artiljerijske brigade u oslobođenom Negotinu, gde je Glavni štab Srbije još 10. oktobra formirao 6. artiljerijsku bazu. Od dobijenog materijala iz SSSR-a u Negotinu je najpre formirana 1. artiljerijska brigada²⁸¹ 14. korpusa, koja je početkom decembra 1944. preko Valjeva i Loznice upućena u sastav 17. divizije. U Negotinu su 13. novembra formirane 2. i 3. artiljerijska brigada 14. korpusa. One su prebačene u Valjevo, gde su, posle kraće obuke, u januaru 1945. ušle u sastav 2. armije.

Za reorganizovanje artiljerijskih jedinica u Crnoj Gori Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji tada nije bilo uslova i one su, uglavnom, ostale po starim formacijama. Po sporazumu o učešću bugarskih jedinica u borbi protiv Nemaca u istočnom delu Makedonije, u Sofiji su u drugoj polovini oktobra i početkom novembra 1944. formirani jedan artiljerijski divizion (dve brdske baterije po 4 topa 75 mm) i jedna haubička baterija od dve brdske haubice 100 mm. Divizion je dodeljen Bregalnisko-strumičkom korpusu na strumičkom pravcu. Posle oslobođenja Makedonije, u Artiljerijsku bazu broj 8 (koja je formirana 1. decembra u Skoplju) prikupljena je celokupna artiljerija iz svih jedinica u Makedoniji i od nje formirana 1. makedonska artiljerijska brigada. Od nje su 17. februara 1945. formirane 1. i 2. artiljerijska brigada, koje su upućene u Beograd i Zemun a onda na Sremski front, s tim što je 1. brigada ušla u sastav 42. divizije, a 2. brigada u sastav 48. divizije.²⁸²

Za vreme završnih operacija u Dalmaciji u 9, 19. i 20. diviziji postojali su po jedna artiljerijska baterija, u 26. diviziji artiljerijski divizion i Artiljerijska grupa 8. korpusa, koja je u kninskoj operaciji, novembra-decembra 1944. imala četiri brdska diviziona (od čega dva motorizovana) i jedan haubički motorizovani divizion sa haubicama 100 i 150 mm.

Tako su do kraja 1944. godine izgrađene snažne artiljerijske jedinice u brigadama, divizijama i korpusima. Ukupno je tokom 1944. godine formirano 20 artiljerijskih brigada.

²⁸¹ Prilikom formiranja 1. artiljerijska brigada imala je pet divizi; ona i to- 1. pt-divizion od dve baterije po 4 pt-topa 45 mm, 2. divizion od tri baterije po 4 topa 76 mm M. 27 (pukovska), 3. poljski divizion od tri baterije po 4 topa 76 mm M. 42 ZIS, 4. haubički divizion od dve baterije po 4 haubice 122 mm M. 38 i 5. minobacački divizion od tri baterije po 4 minobacača 120 mm M. 38, komandna baterija i pozadinski delovi.

²⁸² M. Pajević, *Artiljerija u NOR-u*, str. 393—395.

Irižinjerijske jedinice u 1944. godini su postale brojne i raznolike, osnivaju se posebne pionirske, pontonirske, jurišne, diverzantske i železničke jedinice. Istovremeno, nastaju samostalni inženjerijski bataljoni u divizijama i korpusima, odnosno inženjerijske čete u brigadama, a od sredine 1944. u većem broju formiraju se inženjerijske brigade u sastavu pojedinih korpusa ili pri Vrhovnom štabu i glavnim štabovima.

Specifičnost u razvoju inženjerijskih jedinica u 1944. predstavlja Slovenija i Hrvatska.

Posle kapitulacije Italije, kada je zaplenjena veća količina eksploziva, Glavni štab Slovenije izdao je uputstvo za formiranje minerskih vodova u brigadama i partizanskim odredima. Zatim je, naredenjem od 11. januara 1944, predvideo da se u brigadama formiraju inženjerijske čete od minerskog, pionirskog i voda za vezu.²⁸³ U aprilu je došlo do promena u tome što se pri svakom pešadijskom bataljonu formiraju inženjerijsko-tehnički vodovi sa minerskom i pionirskom desetinom, a u brigadama i divizijama inženjerijsko-tehničke čete, pri komandama mesta radnički pionirski vodovi, a pri komandama područja inženjerijsko-tehnički vodovi. Za rušenje železničkih pruga, delova industrijskih i električnih postrojenja formirane su posebne minersko-sabotažne grupe i vodovi. Tako je pri 7. korpusu formirano pet, pri 9. korpusu 11, a pri 4. operativnoj zoni devet minersko-sabotažnih grupa i vodova, ukupno 25. Istovremeno je došlo i do formiranja Minerskog bataljona, što je bilo uslovljeno razgranatom mrežom za neprijatelja vrlo osetljivih komunikacija. Tako, npr., u avgustu 1944. pri Glavnom štabu Slovenije osnovan je Minerski bataljon, koji je imao dve minerske čete i jednu pionirsko-pontonirsku četvu. Pri Štabu 18. divizije bio je Minerski bataljon sa minerskom i pontonirskom četom, a u 15. diviziji osnovan je Minerski bataljon od 4 čete, a svaka četa imala je vod minera i vod pionira. Sem minerskih jedinica, na zadacima rušenja radile su i ostale inženjerijske i druge jedinice iz sastava brigada i divizija. Dalja dogradnja inženjerijskih jedinica u Sloveniji izvršena je u septembru 1944, kada je utvrđena nova formacija inženjerijskog bataljona koji je tada imao tri čete istog sastava, svaka sa jednim minerskim i dva pionirsko-pontonirska voda. Za gradnju cesta, aerodroma i drugih objekata na oslobođenoj teritoriji 7. korpusa formirane su, 4. septembra 1944, jedinice Narodnooslobodilačke vojne gradnje (NOVGRAD), sastavljene od radnih bataljona.²⁸⁴ Tako razgranata mreža raznovrsnih inženjerijskih jedinica u Sloveniji dala je krupne rezultate na polju oružane borbe, što je, s obzirom na specifičnosti slovenačke teritorije, bilo od velikog značaja.

Polazeći od specifičnih uslova na svojoj teritoriji Glavni štab Hrvatske krajem 1943. i početkom 1944. izdao je nekoliko uputstava kojim se reguliše organizovanje inženjerijskih jedinica i preci-

²⁸³ *Zbornik*, tom VI, knj. 10, dok. 50.

²⁸⁴ Radne baterije činili su zarobljenici i ljudstvo koje je vojni sud osudio na prisilni rad. *Narodnooslobodila vojna na Slovenskem 1941–45*, str. 825.

ziraju njihovi zadaci. Budući da je glavnina jedinica NOV i PO Hrvatske dejstvovala na teritoriji sa doista vodenih prepreka, on je 15. februara 1944. naredio da se formiraju pontonirske jedinice, i to pri Štabu 4. korpusa pontonirski bataljon od tri čete, i da se isti bataljoni formiraju u 6. i 10. korpusu, a pontonirske čete u 8. i 11. korpusu, s tim što su i one kasnije trebalo da prerastu u bataljone. Pontonirski bataljon 4. korpusa formiran je 15. februara 1944. i u oktobru imao je četiri čete, sa 233 borca, a starao se za izgradnju prelaza na reci Korani, Mrežnici i drugim vodenim preprekama gde su dejstvovala jedinice korpusa. Međutim, s obzirom na skromna pontonirska sredstva, u ostalim korpusima nisu se razvili pontonirski bataljoni, nego su postojale samostalne pontonirske čete ili iste čete u okviru pionirskih ili inženjerijskih bataljona.

Na teritoriji Hrvatske, tokom 1944. godine, pojavili su se i specijalni vodovi i čete jurišnih pionira, koji su raspolagali eksplozivnim sredstvima, inženjerijskim alatom, protivoklopnim oruđima (džonbulima), s ciljem da idu ispred borbenog poretka i uništavaju pojedina neprijateljska uporišta i jače borbene objekte. Obično su brigade imale vodove, a divizije čete jurišnih pionira. Iz sačuvanih podataka vidi se da su ove jedinice 1944. godine postojale u nekim brigadama i divizijama 4, 6. i 10. korpusa NOV i PO Hrvatske.

Istovremeno u ovom periodu, u Hrvatskoj se kao inženjerijska jedinica javlja tehnička četa, odnosno tehnički bataljon, različitog sastava i sa širom namenom, U 13. diviziji, u septembru 1944, svaka brigada je imala po jednu tehničku četu sastavljenu od voda za vezu, minerskog i pontonirskog voda. Tehnička četa 26. divizije u februaru 1944. imala je pionirski, građevinski, mehaničarski i elektrotehnički vod. U sastavu 26. divizije, u julu 1944, postojao je Tehnički (inženjerijski) bataljon, sličnog sastava, koji je bio angažovan na utvrđivanju ostrva Visa.

Šarolikost inženjerijskih jedinica na teritoriji Hrvatske bila je usklađena naredbom Glavnog štaba, od 10. novembra 1944, kada je regulisano da se u svakoj brigadi formiraju inženjerijske čete, a u divizijama inženjerijski bataljoni. Istom naredbom je predviđeno da se pri štabu svakog korpusa odredi stručno lice za referenta inženjerije, koji će kasnije postati komandant korpusne inženjerije. Na osnovu tih uputstava, do kraja rata gotovo sve brigade i divizije u Hrvatskoj imale su takve inženjerijske čete, odnosno bataljone, a u 8. i 11. korpusu formirani su inženjerijski bataljoni, sličnog sastava kao i u divizijama.

Za vreme izvođenja najveće diverzantske operacije („Retweek”) po neprijateljskim komunikacijama od 1. do 7. septembra 1944, radi objedinjavanja diverzantskih aktivnosti Glavni štab Hrvatske je 7. septembra izdao naredbu kojom se osnivaju tri diverzantska odreda, kao najveće diverzantske jedinice u NOR-u. Za rukovođenje ovim odredima formiran je Štab grupe diverzantskih odreda NOVJ, koji je sa štabovima korpusa usklađivao aktivnost diverzantskih odreda.²⁸⁵

²⁸⁵ Arhiv VII, k. 118, reg. br. 4/2; k. 112 A, reg. br. 17/2 i k. 121, reg. br. 1/2.

Prvi diverzantski odred formiran je u Slavoniji na operativnom području 6. korpusa, 2. diverzantski odred formiran je na operativnom području 4. korpusa, a 3. diverzantski odred djelovao je na području 10. korpusa. Sva tri odreda imali su po dva bataljona i po oko 300 diverzanata. Diverzantski odredi su u materijalnom i disciplinskom pogledu bili pod štabom korpusa. Postojanje krupnih diverzantskih jedinica — odreda na teritoriji Hrvatske bilo je uslovljeno strategijskom važnošću magistralnih komunikacija koje prolaze kroz Hrvatsku i povezuju središnji deo jugoslovenskog ratišta. U praksi su postignuti izuzetno krupni rezultati, kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, što ukazuje na opravdanost i svrsishodnost postojanja posebnih diverzantskih jedinica i, uopšte, izvođenja diverzantskih dejstava u NOR-u.

Od druge polovine 1944. godine do kraja rata u svim jedinicama NOVJ (JA) osnovani su u svim brigadama inženjerijske čete, a negde inženjerijski (minerski) vodovi, a inženjerijski bataljoni u divizijama, u 1. tenkovskoj brigadi, Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju, u nekim korpusima i u 3. armiji. Skoro sve te jedinice imale su isti organizacijski sastav, što su diktirali zadaci koji su stajali pred inženjerijom i materijalne mogućnosti. Tako, npr., načelno su inženjerijske čete imale tri voda, jedan do dva voda pionira i vod minera, a bataljoni jednu do dve čete pionira, sa jednom do dve čete minera ili četvu pionira, četvu minera i jednu pontonirsku četvu. Načelno su inženjerijske čete imale 50—80 boraca, a bataljoni 150—200, redje 250 boraca, sa odgovarajućom inženjerijskom opremom koja je, što se rat bližio kraju, bila sve bolja; više se dolazilo do plena, stizala je izvesna pomoć od saveznika, a sve značajniju ulogu u materijalnom snabdevanju imala je privreda novooslobođenih teritorija.

U toku NOR-a formirana su ukupno 52 inženjerijska, pionirska, minerska, pontonirska i tehnička (inženjerijska) bataljona i oni su se nalazili u svim jedinicama NOVJ.

Prve inženjerijske brigade pojavile su se prvih meseci 1944. i do kraja rata formirano je ukupno 10 inženjerijskih brigada.

Najpre je u Drvaru, 12. februara 1944, formirana 1. inženjerijska brigada Vrhovnog štaba od ljudstva 1. samostalnog inženjerijskog bataljona Vrhovnog štaba, koji je poslužio kao jezgro brigade, i ljudstva koje su uputili glavni štabovi Hrvatske i Slovenije i štabovi 1., 5. i 7. korpusa NOVJ. Brigada je imala četiri bataljona — 1. pontonirsko-minerski, 2. železnički, 3. pionirski i 4. tehnički, sa po četiri čete — ukupno 662 borca. Njen osnovni zadatak bio je da obezbedi smeštaj Vrhovnog štaba, CK KPJ, stranih vojnih misija i drugih institucija, kao i da učestvuje u gradnji mostova, uređenju aerodroma itd. Kada se početkom juna 1944. Vrhovni štab prebacio na Vis, brigada je u Kupreškom polju reformirana, a njeni 1., 2. i 3. bataljon ušli su u sastav 1. proleterske divizije. U Valjevu je u septembru 1944, ponovo oformljena sa tri bataljona, radeći na uređenju aerodroma i gradnji mostova, a u završnoj ofanzivi na inženjerijskom obezbeđenju jedinica u napadu. Njen 2. bataljon poslužio je kao jezgro za formiranje Želez-

ničke brigade, a od 3. bataljona u Novskoj je 15. maja formirana 1. pionirska brigada.

Najveći broj inženjerskih brigada formiran je u drugoj polovini 1944. i početkom 1945. godine, što je proizlazilo iz potreba inženjerskog obezbeđenja krupnih jedinica NOVJ — korpusa i armija, a na to su uticale povoljnije materijalne mogućnosti i zahtevi završnih operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije. Sem toga, tada se formiraju inženjerske jedinice i za potrebe opravke porušenih komunikacija i drugih vitalnih objekata na oslobođenom delu Jugoslavije.

U istočnoj Srbiji 21. novembra 1944. formirana je Inženjerska brigada 14. korpusa, tako što je pri štabu korpusa imala pontonirski bataljon, a po jedan inženjerski bataljon nalazio se u 23. 25. i 45. diviziji. Kada je 1. januara 1945. formirana 2. armija, ta brigada je ušla u njen sastav. Tada je, sem pontonirskog bataljona u brigadi, pri inženjerskim bataljonima formirana po jedna pontonirska četa, što je bilo uslovljeno specifičnostima operativnog područja na kojem je operisala 2. armija, gde je bilo dosta vodenih prepreka kao što su Drina, Spačva, Bosna, Vrbas, Una itd. Brigada je u februaru 1945. imala 1.486, a sredinom marta 1.311 boraca i starešina, i postojala je do završetka rata.²⁸⁶

Na teritoriji Makedonije tokom NOR-a osnovane su četiri inženjerske brigade, prvenstveno radi opravke porušenih komunikacija i izgradnje novih saobraćajnih objekata. Najpre je, od postojeceg inženjerskog (pionirskog) bataljona Glavnog štaba Makedonije, početkom novembra 1944. formirana 1. inženjerska brigada Glavnog štaba Makedonije, koja je imala 1.377 boraca.²⁸⁷ Ona je početkom decembra 1944. imala tri inženjerska bataljona, tehničku i parkovnu četu. Kasnije je došlo do promene, tako što su se u brigadi nalazili 1. pionirski, 3. i 5. radnički bataljon i tehnička četa. U martu 1945. brigada je imala 1.647 boraca. Radila je na opravci pruga Veles—Đevdelija, Veles—Prilep, Veles—Kočani i deo pruge Veles—Skoplje do Markove reke.²⁸⁸

Druga inženjerska brigada Glavnog štaba Makedonije, nastala je, takođe, početkom novembra 1944. i imala je tri inženjerska bataljona, a u decembru su u njenom sastavu bili 2. pionirski, 2. 6. i 9. radnički bataljon. U martu 1945. brigada je brojala 1.409 boraca. Njen je zadatak bio da izvrši opravku skopskog železničkog čvora i deo železničke pruge prema Velesu, Kumanovu i Kačaniku.²⁸⁹

Treća inženjerska brigada Glavnog štaba Makedonije, oformljena je početkom novembra 1944. Imala je, takođe, tri inženjerska bataljona, a u decembru 3. pionirski i 1. 8. i 10. radnički bataljon, sa 2.481 borcem. Ona se nalazila u rejonu Kumanova i obavljala je drum Skoplje—Kumanovo—Deve Bair i Kumanovo—Sv. Ni-

²⁸⁶ *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 637. *Zbornik*, tom IV, knj. 32, str. 379—385, *Hronologija NOR-a*, str. 1017.

²⁸⁷ Arhiv VII, k. 233, br. reg. 36—7. *Hronologija NOR-a*, str. 1010. Pavle Ilić, *Inženjerija u NOR-u, u obnovi i izgradnji zemlje* Glasnik inženjerije i hemijskih jedinica, 6/1951, str. 20—22.

²⁸⁸ P. Ilić, *n.č.*, -str. 21 Arhiv VII, k. 237, reg. br. i 17—2/1; k. 232, br. reg. 18—2.

²⁸⁹ Isto.

kola—Štip. Do početka maja 1945. brigada je opravila 38 mostova različite dužine (ukupno 2.000 metara), od kojih je najveći bio most preko r. Pčinje.²⁹⁰

Četvrta inženjerska brigada Glavnog štaba Makedonije nastala je istovremeno kad i prethodne tri. U početku se zvala 4. radnička brigada i imala je jedan inženjerski i četiri bataljona sastavljena od ratnih zarobljenika. Početkom decembra u njenom sastavu bili su 5. pionirski i 4. i 7. radnički bataljon sa 1.200 ljudi. Ona je opravljala porušene mostove na putevima u istočnoj Makedoniji južno od Štipa i radila je novu varijantu železničke pruge između Demir-kapije i Udova; te radove je započela početkom decembra 1944. a završila krajem juna 1945. godine.²⁹¹

Krajem 1944. godine od Inženjerskog bataljona 8. korpusa (koji je nastao aprila 1944) formirana je Inženjerska brigada 8. korpusa od dva inženjerska bataljona, koji su imali po tri čete — pionirsku, minersku i tehničku (za mostove) i vod pri štabu bataljona. Bataljoni su bili opremljeni raznovrsnim pionirskim mostovnim i drugim materijalom.²⁹²

Inženjerske jedinice tokom 1944. godine formiraju se u sastavu artiljerijskih brigada (inženjerske čete), vojnopozadinskih organa (vodovi i čete), u 1. tenkovskoj brigadi (četa a posle bataljon) i Vazduhoplovstvu NOVJ (inženjerski bataljon).

Tokom 1944. godine u sastavu inženjerije, počinju se formirati prve veće *železničke jedinice*.

Prva veća železnička jedinica javlja se 12. februara 1944, u oslobođenom Drvaru, u sastavu 1. inženjerske brigade (njen 2. bataljon bio je železnički). Neposredno posle desanta na Drvar Inženjerska brigada Vrhovnog štaba privremeno je rasformirana, a 2. železnički bataljon je predat 3. krajiškoj proleterskoj brigadi 1. proleterske divizije. U sastavu ove brigade bataljon se nalazio sve dok nije oslobođeno Valjevo, pa je krajem septembra 1944. obnovljena 1. inženjerska brigada, od istih bataljona koje je imala u Drvaru, kada je u sastav brigade ponovo ušao 2. železnički bataljon.

U to vreme pojavile su se veće železničke jedinice i u Sloveniji. Po naređenju Glavnog štaba Slovenije, 6. septembra 1944. osnovan je Železnički bataljon, koji je u stručnom pogledu bio potčinjen referentu za železnice u sastavu Operativnog odeljenja Glavnog štaba. Narednih dana su referentu dodeljena četiri pomoćnika: za saobraćaj, građevinsku i mašinsku službu, te za alat i materijal.

Najveći broj železničkih jedinica u okviru inženjerije pojavio se u završnoj etapi NOR-a. U borbama za definitivno oslobođenje Jugoslavije, nemačke jedinice su prilikom povlačenja uništavale sva železnička postrojenja, mostove, pruge i druge objekte, pa se, s obzirom na to, ukazala potreba za formiranjem železničkih brigada

²⁹⁰ Isto.

²⁹¹ Isto.

²⁹² *Zbornik*, tom V, knj. 37, str. 196—211. Arhiv VII, k. 522, reg. br. 9/3 i k. 322, reg. br. 4/1-1.

za potrebe brzog osposobljavanja železničke putne mreže radi vođenja završnih operacija i obnove zemlje. Taj problem bio je naročito aktuelan na glavnoj železničkoj magistrali između Niša i Beograda i od čačka prema Užicu i Sarajevu, a kasnije i na magistrali od Beograda prema Vinkovcima i Zagrebu.

Radi toga je Vrhovni štab 5. decembra 1944. naredio da se od 2. železničkog bataljona 1. inženjerske brigade i ljudstva glavne železničke radionice i ložionice u Nišu, kao i saobraćajno-tehničkog personala u Paraćinu, formira Železnička brigada, koja je bila pod Inženjersko-tehničkim odeljenjem Vrhovnog štaba a onda pod Komandom inženjerije. Brigada je imala tri bataljona — saobraćajni, mašinski i građevinski. Prvi saobraćajni bataljon, 300 boraca, bio je kompletiran tako da ima stručno ljudstvo za posjedanje železničkih stanica i vozova. Drugi — mašinski bataljon, takođe oko 300 boraca, imao je stručno ljudstvo za posjedanje i opsluživanje lokomotiva. Treći — građevinski bataljon imao je 900 boraca, odnosno stručno ljudstvo za sve radove za osposobljavanje železničkih pruga. Osnovni zadatak brigade je bio uspostavljanje, održavanje i eksploatacija železničke pruge Beograd—Niš i opravka i održavanje voznog parka. Od januara do početka maja 1945. Železnička brigada je opravljala železničku prugu čačak—Sarajevo a onda je, početkom maja 1945, po naređenju Komande inženjerije, prebačena u rejon Vinkovaca radi opravke železničke pruge Beograd — Zagreb. Posle rata, od ljudstva ove brigade formirana je 2. železnička brigada, ali su obadve krajem 1946. pretvorene u inženjerske brigade.²⁹³

Osim Železničke brigade, u divizijama, korpusima i nekim armijama nisu postojale posebne železničke jedinice sem u 1. i 3. armiji, gde se spominju železnički bataljoni u sastavu saobraćajnih jedinica i ustanova. Isto tako, u sastavu Saobraćajnog odeljenja Glavnog štaba Hrvatske, uputstvom od 29. septembra 1944. regulišu se nadležnosti u uređenju vojne železničke službe, gde se predviđa formiranje komandi železničkih mreža, komandi železničkih linija i komandi železničkih stanica, sve u nadležnosti organa vojno-pozadinske vlasti, odnosno u sastavu korpusnih vojnih oblasti i komandi područja. Ovi organi su imali zadatak da se staraju o funkcionisanju železničke putne mreže i da, zajedno sa organima narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji, obezbeđuju železničke objekte, popravljaju porušene i grade nove. Ovim su u Hrvatskoj poslovi železničke putne mreže bili isključeni iz nadležnosti inženjerije i ulazili su u sastav saobraćajne službe.

Pored samostalnih tenkovskih četa i bataljona, nastala je i prva tenkovska brigada NOVJ.

Od rasformiranog Tenkovskog bataljona Glavnog štaba Hrvatske, ostali su početkom 1944. godine samo neki tenkovi, koji su bili zakopani zbog nedostatka goriva. U junu 1944. od tih tenkova formiran je tenkovski vod Pratećeg bataljona Glavnog štaba Hrvatske. Jula 1944. pri Glavnom štabu Hrvatske formiran je auto-tenkovski bataljon, u kojem je jedna četa bila tenkovska. U septem-

²⁹³ Arhiv VII, k. 18 A, reg. br. 2-11 i 6/11; 25-5, 20-6, 2-1 i 2-5.

bru je ponovo formiran Tenkovski bataljon Glavnog štaba Hrvatske sa dve tenkovske čete, koji je ušao u sastav 4. korpusa i dejstvovao u pozadini neprijatelja do kraja rata.²⁹⁴

U proleće 1944. Glavni štab Slovenije doneo je odluku da od raspoloživih tenkova formira nove tenkovske jedinice: u julu 1944. formiran je Tenkovski odred, tri tenka od 6,5 tona sa topom 20 mm i pet trotonske tanketa naoružanih mitraljezima. Odred se sastojao od grupa jačine nekoliko oklopnih vozila, a postojao je sve do 9. maja 1945, kada je u oslobođenoj Ljubljani rasformiran.

U leto 1944. Štab 5. korpusa formirao je tenkovski vod od tri tenka. Posle borbi za Banjaluku, pridodati su mu i tenkovi iz sastava ranijeg Tenkovskog bataljona 4. operativne zone Hrvatske (čija su preostala dva tenka bila zakopana blizu Jajca). Tako je formirana Tenkovska četa 5. korpusa, koja je učestvovala u borbama za Travnik, gde je poginuo njen komandir Lazo Marin, posle čega je četa dobila njegovo ime. Četa je vodila borbe u centralnoj Bosni, učestvovala u oslobođenju Banjaluke, zatim je nastupala prema Zagrebu i Kranju, gde je posle rata ušla u sastav 4. tenkovske brigade.

Početkom septembra 1944, prelazeći na stranu NOVJ, domobranci NDH su iz garnizona Daruvar dovezli i tri tenka (dva „hočkis“ od 13,5 tona (i jedan „fiat-ansaldo“ od 2,5 tone), od kojih je formiran Tenkovski odred 6. korpusa. U stvari, bio je to tenkovski vod koji je učestvovao u borbama za Pakrac, Lipik, Daruvar, Podravsku Slatinu i druga mesta.

Sredinom 1944. godine NOVJ dobila je prvu veću tenkovsku jedinicu — tenkovsku brigadu, koja je formirana u Gravini (Italija) 16. jula, kao 1. tenkovska brigada NOVJ.²⁹⁵ Do formiranja je došlo na osnovu sporazuma između Vrhovnog štaba NOV i POJ i savezničke Vrhovne komande za Sredozemlje. Brigadu su sačinjavali slušaoci Tenkovske škole NOVJ i jugoslovenski internirci koje su saveznici oslobodili iz italijanskih koncentracijskih logora. Krajem jula i početkom avgusta 1. tenkovska brigada u svom sastavu imala je Štab brigade i pomoćno osoblje Štaba, ambulantu, radni vod, mehaničarsku četvu, četvu (kasnije bataljon) borbinih kola, inženjerijski bataljon i četiri tenkovska bataljona. Od borbenih vozila je imala 56 tenkova „stjuart“ sa topovima 47 mm i po dva mitraljeza, 24 oklopna automobila „AEC“ sa topovima 56 mm i po jednim mitraljezom i druga neophodna vozila. Međutim, kako u početku nije bio formiran 4. tenkovski bataljon, to je umesto čete obrazovan bataljon oklopnih automobila sa dve čete po tri voda, štabom i pozadinskom četom. Svaki tenkovski bataljon imao je po dve tenkovske čete, pozadinsku četvu i po jednu protivtenkovsku bateriju 57 mm. Ukupno je brigada imala 1.400 ljudi, 59 tenkova i 24 oklopna automobila.²⁹⁶

²⁹⁴ M. Babić, *Oklopne jedinice u NOR-u*, str. 57—66.

²⁹⁵ *Isto*, str. 86—89. U znak sećanja na ovaj događaj, 16. jul se slavi kao Dan oklopnih jedinica JNA.

²⁹⁶ M. Babić, *Oklopne jedinice u NOR-u*, str. 94—107. Od Britanaca je primljeno 56 tenkova, a tri su pronađena na otpadu i popravljena. Arhiv VII, k. 923, reg. br. 36/1.

Prvi delovi brigade iz Italije prebačeni su na Vis početkom septembra 1944. i uzeli su učešće u borbama za oslobođenje Dalmacije, zatim u borbama u Crnoj Gori, Hercegovini, Lici, Hrvatskom primorju, Trstu, sve do Celovca u Koruškoj.

Na osnovu sporazuma između Vrhovnog štaba i sovjetske Vrhovne komande, sredinom septembra 1944. jedna grupa od oko 600 boraca i rukovodilaca NOVJ upućena je iz Italije u Sovjetski Savez radi obuke i formiranja 2. tenkovske brigade. Njima se priključila i grupa od oko 400 Jugoslovena koji su bili u Sovjetskom Savezu kao zarobljeni pripadnici fašističkih formacija i izrazili želju da se bore u redovima NOVJ. Zajedno su stigli do blizu Tule, gde je počela obuka. Obuka je trajala do početka marta 1945, kada je zvanično oformljena 2. tenkovska brigada i upućena u Jugoslaviju.²⁹⁷

Najveći broj *jedinica veze* razvio se u 1944. godini, i to u svim operativnim, partizanskim i vojnopozadinskim jedinicama i na svim nivoima. Jedinice veze formiraju se i u svim rodovima i vidovima oružanih snaga, čija se fizionomija dograđivala u skladu sa materijalnim mogućnostima. I dalje je glavno snabdevanje sredstvima veze bio plen od neprijatelja, mada je od kraja 1943. godine počela da pristizhe i pomoć od saveznika.

Na dalje dograđivanje organizacije i formacije jedinica veze, osim toga, uticale su potrebe oružane borbe, naročito povećan broj raznovrsnih operacija, bojeva i borbi, što je bilo u skladu sa koncepcijom završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije koje su počele sredinom 1944. godine.

U stvari, od 1944. godine, raznim uputstvima, direktivama i naređenjima sve više je nestajala dotadašnja raznolikost jedinica veze i stvarala se jedinstvena vojna organizacija i formacija, pri čemu su poštovane različitosti i specifičnosti pojedinih delova jugoslovenskog ratišta.

Glavni štab Hrvatske je početkom 1944. izradio brošuru „Služba veze“ (veza avion-zemlja i obratno) i brošuru „Kartografski znaci“, a potom je izdao naredbu o organizaciji jedinica veze u brigadama, divizijama, korpusima, u partizanskim odredima i vojnopozadinskim jedinicama i ustanovama. Na tim osnovama gradile su se jedinice i rukovodeći organi veze u svim jedinicama na teritoriji Hrvatske. Prema tom naređenju, svaka brigada imala je zadatak da formira četvu za vezu sastavljenu od tri voda: dva voda telefonista i voda signalista, ukupno 60 ljudi; divizija — četvu za vezu, sličnog sastava, s tim da ima još jedan samostalni vod telefonista od 30 ljudi, za održavanje veze od divizijske centrale sa štabom, artiljerijom i susedima; štabovi korpusa — četvu za vezu, kasnije bataljon za vezu i samostalni vod telefonista od 30 vojnika, za održavanje veze između štabova korpusa i samostalnih jedinica i suseda, oslanjajući se na stalne TT-linije. U partizanskim odredima trebalo je oformiti vodove za vezu (odeljenje telefonista i odeljenje signalista). Komande područja trebalo je da za pozadinsko-teritorijalnu vezu oforme telefonsku četvu, za podizanje stalnih TT-linija

²⁹⁷ M. Babić, *Oklopne jedinice u NOR-u*, str. 258—261.

na teritoriji područja koje su mogle koristiti i operativne i partizanske jedinice. Za rukovođenje jedinicama veze u brigadama, divizijama i korpusima bili su predviđeni referenti za vezu, a slično je bilo i u komandama područja. Posebnim naređenjem Glavnog štaba Hrvatske izdat je Uput za organizaciju i rad jedinica veze, iz kojeg se vidi da su čete za vezu mogle biti sastavljene od radio-telegrafskog, telefonskog, signalnog i kurirskog voda. Zatim se ukazuje na sastav samostalnog voda za vezu, radionice za vezu, linijskih patrola i drugih organa koji su bili obavezni da organizuju, rukovode i kontrolišu vezu. Međutim, zbog pomanjkanja sredstava veze i razlika između pojedinih jedinica, i dalje je tokom 1944. godine bilo različitosti kod pojedinih jedinica, jer sve nisu mogle preći na takvu organizaciju i formaciju jedinica veze kako je to regulisao Glavni štab Hrvatske. Tako, npr., u februaru 1944. u 26. diviziji postojala je četa za vezu od pet vodova, a u brigadama i haubičkom divizionu bili su vodovi za vezu. Kasnije, u aprilu, sve brigade 26. divizije dobile su četvu za vezu. Uli. korpusu, u martu 1944. postoji četa za vezu, u Štabu Odsek za vezu, a u 13. diviziji četa za vezu. U 32. diviziji, takođe postoji četa za vezu a u brigadama — vodovi za vezu. U novembru, u Štabu 11. korpusa iz Odseka za vezu se izdvojila sekcija za pozadinsku vezu i pridata Saobraćajnom odseku korpusne vojne oblasti. U Štabu 6. korpusa postojao je referent za vezu, a pri Štabu 12. slavonske divizije bila je četa za vezu. Pri štabu 8. korpusa u januaru 1944. postoji četa za vezu, a u brigadama 20. divizije, u februaru iste godine, postoje samo vodovi za vezu. Dodatnom naredbom GŠH od oktobra 1944. utvrđena je organizacijsko-formacijska struktura čete za vezu u diviziji i brigadi, kao i postojanje drugih jedinica veze u artiljeriji, inžinjeriji i pozadini.

Na teritoriji Slovenije, od sredine 1944. godine postojala je velika šarolikost u organizaciji jedinica veze, kako u operativnim tako i u partizanskim i vojnopozadinskim jedinicama i ustanovama, kao i rukovodećim organima veze. Naređenjima od 30. septembra i 6. oktobra 1944. Glavni štab Slovenije regulisao je službu veze i organizacijsko-formacijski sastav jedinica veze u operativnim, partizanskim i vojnopozadinskim jedinicama i ustanovama. U tim naređenjima su uputstva o formiranju bataljona za vezu, koji ulazi u sastav divizije. Bataljon za vezu imao je komandu, pomoćni vod, 3—4 čete za vezu sa brigadama i vod za vezu u štabu divizije, ukupno 328 ljudi. Prema tim uputstvima svaka brigada je trebalo da oformi četvu za vezu, sastavljenu od komandnog dela i četiri voda (za svaki bataljon po jedan), a svaki vod po pet odeljenja, ukupno 87 boraca. Sem toga, svaka brigada je imala po dve radio-ekipe (odeljenja). Za razliku od čete za vezu u narodnooslobodilačkoj brigadi, četa za vezu u artiljerijskoj brigadi imala je komandni i pomoćni deo i onoliko vodova koliko ima artiljerijskih divizona, a svaki vod od pet odeljenja, sa 26 ljudi u vodu. U bataljonu se formiraju vodovi za vezu sastavljeni od telegrafskog, linijskog, signalnog i kurirskog odeljenja, oko 20 ljudi. Sličan je bio vod za vezu u artiljerijskom divizionu. Za rukovođenje jedinicama veze u Glavnom štabu Slovenije postojalo je Odeljenje za vezu, u korpusi-

ma i divizijama odseci za vezu a u brigadama referenti za vezu. Odseci za vezu su bili u sastavu operativnih odeljenja korpusa i operativne zone. Prema izveštaju Glavnog štaba Slovenije od 28. novembra 1944, u svim divizijama 7. i 9. korpusa i 4. operativne zone formirani su bataljoni za vezu, ali nisu bili popunjeni po formaciji — jer nije bilo dovoljno kadrova i još se oskudevalo u sredstvima veze.

Na teritoriji Bosne i Hercegovine pojedini korpusi su svojim naređenjima regulisali formaciju, rad i funkcionisanje službe i jedinica veze. Tako, npr., Štab 5. korpusa 5. aprila 1944. naredio je da se formiraju čete za vezu u brigadama i divizijama, a svaka četa da ima komandu čete, radiografsko odeljenje, telefonski i kurirski vod i optičarsko odeljenje, ukupno 80 ljudi, jer su pre toga postojali samo vodovi za vezu i bili su u sastavu tehničkih četa. Drugim naređenjem Štaba 5. korpusa, s kraja 1944. godine, određen je sastav divizijske i brigadne čete za vezu i odeljenja za vezu u bataljonu. Naime, sastav čete za vezu u diviziji nije bio isti kao u brigadi. Divizijska četa za vezu imala je komandu čete, radio-telegrafski, telefonsko-linijski i kurirski vod sa 118 ljudi, dok je brigadna četa za vezu imala komandu čete sa radio-telegrafsko-signalnim, telefonsko-linijskim i kurirskim vodom, ukupno 152 čoveka. Četa za vezu artiljerijske brigade imala je oficira za vezu brigade, vod pri štabu brigade i vodove pri artiljerijskim divizionima, sa oko 100 boraca.

Međutim, u 17. diviziji novembra 1944. postojala je telefonska četa u sklopu inženjerskog bataljona, od dva voda, a u 12. krajiškoj brigadi 11. divizije u martu 1944. bio je samo vod za vezu. Naime, Štab 3. korpusa 15. decembra 1944. naredio je da se formiraju čete za vezu u svakoj diviziji i da svaka četa za vezu ima kurirski, telegrafsko-signalni vod, radio sekciju, kao i minersko-pionirski vod koji je kasnije izišao iz sastava ove čete.

Štab 1. proleterskog korpusa, naređenjem od 1. aprila 1944, regulisao je organizovanje jedinica veze na taj način što je pri Štabu korpusa formiran samostalni vod za vezu koji je ranije bio u sastavu prateće čete Štaba korpusa, kao i pri štabovima divizija, a pri brigadama — četa za vezu od 55 ljudi, a kod brdskih baterija desetina za vezu. Vod za vezu Štaba korpusa imao je i radio-grupu. Za rukovođenje jedinicama veze pri Štabu korpusa, umesto ranijeg referenta za vezu, osnovan je Odsek za vezu. U septembru 1944. u selu Slavkovci kod Ljiga formirana je četa za vezu Štaba korpusa, koja je imala dva voda telefonista i radio-grupu. Od te čete, novembra 1944, formiran je bataljon za vezu Štaba korpusa koji je imao štabnu četvu za unutrašnje veze, dve — kasnije tri linijske čete za kablovsku vezu od korpusa prema divizijama i radio-grupu, koja je u aprilu 1945. prerasla u radio-četvu. Kada je od 1. proleterskog korpusa 1. januara 1945. nastala 1. armija, ovaj bataljon za vezu ostao je u Štabu armije do kraja rata, a posle rata od njega je formirana brigada za vezu.

U oktobru i novembru 1944. na teritoriji Makedonije potpuno su se razvile jedinice veze. Pri Glavnom štabu Makedonije postojala je četa za vezu, sa 48 boraca, a u 41, 42, 48. i 50. diviziji formi-

rani su bataljoni za vezu. Sličan bataljon za vezu postojao je i pri štabu 15. korpusa. Za rukovođenje je pri Glavnom štabu Alcedonije oformljeno Odeljenje za vezu, pri korpusima i divizijama odseci za vezu, a u brigadama referenti, odnosno oficiri za vezu.

Glavni štab Srbije je krajem 1944. godine utvrdio jedinstvenu organizaciju službe i jedinica veze. Prema tom naređenju u svakoj diviziji trebalo je formirati bataljon za vezu, u brigadi — četu, a u bataljonu — vod za vezu. Bataljon za vezu divizije sastojao se od štaba bataljona, štapske, telefonske i mešovite čete svaka po tri voda, kao i pomoćne čete u koju su ulazile radionice, šifranti, tehničari i drugo stručno osoblje. Četa za vezu brigade imala je pomoćni vod (transport, skladišta, tehničku radionicu), dva telefonska voda i vod leteće pošte. Vod za vezu u bataljonu bio je sastavljen od štapske desetine i dve telefonsko-signalne desetine.

Do kraja 1944. godine završeno je oblikovanje jedinica veze u brigadama, divizijama i korpusima, tako da su gotovo sve brigade dobile četu za vezu a divizije bataljon za vezu. Tada su se počeli formirati i prvi pukovi za vezu, kao najviša vojna organizacija jedinica veze u NOR-u.

Paralelno sa razvojem veze u operativnim jedinicama, tekao je proces razvoja jedinica veze u partizanskim odredima (na ranije postavljenim osnovama) i kod vojnopozadinskih organa i jedinica. Prema naređenju Vrhovnog štaba od 9. februara 1944, odsek saobraćaja korpusne vojne oblasti starao se o organizaciji telefonske i telegrafске veze i preko njih je išla celokupna pošta. Vojnopozadinski organi su se starali za stalne PTT-linije, radi čega je korpusna (divizijska) vojna oblast mogla da ima četvu za vezu ili se oslanjala na civilnu službu veze ili na operativne jedinice veze. U vojnom području postojao je saobraćajni oficir koji je rukovodio celokupnom vezom. Obično je vojno područje imalo vod, retko četvu za vezu.

Formiranjem Mornarice NOVJ, u oktobru 1943. pri Štabu Mornarice osnovana je četa za vezu. Istovremeno, pri pomorskim sektorima od početka postoje čete za vezu sa radio, telefonsko-telegrafskim i signalnim vodom i kurirska grupa.

U Vazduhoplovstvu NOVJ takođe su oformljene jedinice veze. Pri 1. i 2. eskadrili NOVJ, koje su bile u sastavu britanskog vazduhoplovstva, veza je bila prilagođena britanskim standardima, tako da je u vazduhoplovnoj bazi postojala četa za vezu sa kompletnim radio i telefoinsko-telegrafskim uređajima. Sem toga, postojao je operativni centar aerodroma sa svim službama, koji je navodio avijaciju. Formiranjem 11. i 42. vazduhoplovne divizije NOVJ, koje su nastale krajem 1944. godine, u sklopu aerodromskog bataljona bila je četa za vezu, koja je sem veze osiguravala i meteorologiju. Pored toga, početkom 1945. postojala je četa za vezu u 11. i 42. vazduhoplovnoj diviziji i 9. vazduhoplovnoj bazi. U Štabu Vazduhoplovstva NOVJ postojao je najpre oficir, zatim odsek, pa onda odeljenje za vezu, a pri Komandi je bila četa za vezu koja je opsluživala vezom Štab Vazduhoplovstva NOVJ; iz nje se razvio bataljon za vezu za radio i telefonsko-telegrafsku vezu.

U avgustu 1944, u sastavu Vazduhoplovstva NOVJ formirana je eskadrila za vezu Vrhovnog štaba na Visu za potrebe održavanja efikasnije veze sa nekim korpusima i divizijama na teritoriji Jugoslavije i Bazom NOVJ u Italiji. Eskadrila je imala četiri sovjetska aviona „Po-2“, dva trofejna „sajmaina“ i jedan „FP-2“. U oktobru je posedovala 10 aparata, prebacila se na aerodrom kod Zemuna i u martu 1945. ušla u sastav Transportne grupe Štaba Vazduhoplovstva NOVJ.

Prekretnicu u organizaciji službe i jedinica veze u NOR-u predstavlja Direktiva Vrhovnog štaba NOV i POJ, izdata krajem 1944. godine o organizaciji službe veze u NOV i POJ, po kojoj se postupilo početkom 1945. godine.

Protivavionske jedinice u 1944. godini dobijaju povećan broj baterija i formiraju se prvi protivavionski divizioni.

Pored Visa, gde je postojalo nekoliko protivavionskih baterija za protivavionsku i protivdesantnu odbranu otoka, u Drvaru — gde su se od januara do 25. maja 1944. nalazili CK KPJ, Vrhovni štab i druga vojno-politička rukovodstva nove Jugoslavije — postojala je protivavionska četa u sastavu Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba. Četa je imala 6 protivavionskih mitraljeza i 2 protivavionska topa 20 mm i organizovala je protivavionsku odbranu Drvara. Odigrala je značajnu ulogu za vreme nemačkog desanta na Vrhovni štab 25. maja 1944. godine.

U julu 1944. Vrhovni štab je na Visu izdao naređenje svim glavnim štabovima i štabovima operativnih jedinica u kojem propisuje organizaciju celokupne artiljerije NOVJ i formaciju artiljerijskih jedinica, štabova i ustanova. Prema tom naređenju, organizaciju protivavionske artiljerije vršilo je tek formirano Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba, prema tada postojećim mogućnostima. Za zaštitu artiljerije operativni štabovi su bili dužni da — prema potrebama i mogućnostima za svaku artiljerijsku jedinicu — formiraju stalnu ili privremenu jedinicu, od čete do bataljona pešadije, pored ostalog, opremljenu i protivavionskim sredstvima.

Na osnovu tog naređenja Vrhovnog štaba, pav-topovi ulazili su u sastav i za zaštitu artiljerijskih jedinica divizija i korpusa, kao i za zaštitu aerodroma, koncentracija trupa, komandnih mesta, jedinica u napadu itd. U Zaštitnom bataljonu 1. slovenačke artiljerijske brigade 7. korpusa u julu 1944. postojala je pav-četa od 3 pav-mitraljeza, dok je u artiljeriji 9. korpusa i u 2. lakom divizionu bila baterija od 4 pav-topa 20 mm. Na Visu je, odlukom Vrhovnog štaba od 30. avgusta, od celokupne artiljerije formirana Artiljerijska grupa 8. korpusa i grupa pozicijske artiljerije. U sastavu grupe pozicijske artiljerije bili su pav-topovi. Jedan deo tih topova prebačen je sa Visa na kopno u sastav Artiljerijske grupe 8. (korpusa, tako da je ova grupa u kninskoj operaciji, novembar-decembar 1944, u 1, 3. i 4. divizionu imala po 2 pav-topa 20 mm za obezbeđenje artiljerije na vatrenim položajima. U avgustu 1944. godine 2. divizionu artiljerijske grupe 2. korpusa dodeljena su dva pav-matraljeza, od kojih je formirana pav-četa za odbranu privremenog aerodroma kod Gornje Brezne dok nije evakuisano oko 1.000 ranjenika u južnu Italiju. Tada je iz Italije na Vis stigla 1. tenkovska bri-

gada, koja je, sem pav-mitraljeza, na tenkovima imala i 2 pav-topa 20-mm. Njeno pav-osiguranje u borbi nije predstavljalo veliku teškoću, jer se zbog savezničke nadmoćnosti u vazduhu retko pojavljivala neprijateljska avijacija, a njenu zaštitu vršila su i druga pav-sredstva.

Najveći korak u razvoju protivavionskih artiljerijskih jedinica učinjen je u drugoj polovini 1944. godine, kada se u toku prve etape završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije došlo do novog plena neprijateljske protivavionske tehnike i kada je počela da pristiže pomoć od Sovjetskog Saveza. Neposredno posle oslobođenja Beograda, 25. oktobra 1944. Vrhovni štab izdao je „Privremeni pregled organizacije i formacije artiljerije NOVJ”,²⁹⁸ u kojem se reguliše pitanje protivavionskih artiljerijskih jedinica.

Prema toj direktivi, svaka divizija trebalo je da formira samostalni protivavionski divizion od tri baterije, svaka po 4 oruđa, ukupno sovjetskih 12 pav-topova 25 mm M. 40, i po jednu četvu protivavionskih mitraljeza (PAM) 12,7 mm DŠK M. 38, tako da svaka PAM četa ima onoliko vodova od po četiri oruđa koliko dotična divizija ima brigada. Ovakva organizacija pav-sredstava u diviziji trebalo je da obezbedi najvažnije delove borbenog poretka — artiljeriju, KM divizije, pozadinske ustanove i koncentraciju trupa na težištu dejstava.

Posle oslobođenja Beograda, divizije 1. proleterskog korpusa počele su se preoruzavati artiljerijom od sovjetske pomoći. Pored ostalih vrsta artiljerije, one su dobile pav-topove 25 mm i pav-mitraljeze 12,7 mm. Tada su formirani prvi pav-divizioni. Po jedan divizion pav-topova 25 mm i po jednu četvu pav-mitraljeza 12,7 mm dobile su 1. proleterska, 5. krajiška, 6. proleterska i 21. srpska divizija. Pav-divizion 1. proleterske divizije formiran je u Beogradu 11. novembra 1944, a 24. novembra je otišao na Sremski front u sastav divizije. Pav-divizion 5. krajiške divizije formiran je takođe u Beogradu, u novembru 1944, da bi krajem novembra otišao na Sremski front. Pav-divizion 6. proleterske divizije formiran je u Beogradu 27. novembra 1944, a 5. januara 1945. otišao je na Sremski front u rejon Sremske Mitrovice, gde je ostao u pav-odbrani grada sve do 16. aprila 1945, kada je sa divizijom nastavio put prema Zagrebu. Pav-divizion 21. divizije takođe je formiran u Beogradu u novembru 1944.²⁹⁹

Od sovjetske protivavionske tehnike u sastavu 12. korpusa u 16, 36. i 51. diviziji formiran je po jedan samostalni pav-divizion topova 25 mm M. 40. Pav-divizion 16. divizije formiran je u Novom Sadu 24. novembra 1944, a u decembru pav-divizion 36. divizije, koji je prebačen u Sombor, a početkom januara na front kod Brača. Pav-divizion 51. divizije formiran je 28. novembra 1944. na Paliću (kod Subotice), kao 2. divizion divizijske artiljerije. U početku je imao osam, a u decembru 12 pav-topova 25 mm M. 40; sredinom januara 1945. upućen je na front kod Brača na Dravi.

²⁹⁸ Arhiv VII, k. 15, reg. br. 35/2—1.

²⁹⁹ Istorija 5. pav-brigade 1. armije. Dokument u arhivi PVO Uprave Gš JNA, i *Vojni glasnik* broj 1 i 9 iz 1953. godine.

Po naređenju Vrhovnog štaba, 10. novembra 1944. u Beogradu je formiran 1. protivavionski puk Vrhovnog štaba za pav-odbranu Beograda.³⁰⁰ Sredinom januara 1945. puk je imao četiri baterije,³⁰¹ mitraljesku četvu, sanitet, intendanturu, artiljerijsko snabdevanje d vod za vezu — ukupno 828 boraca. Tada puk nije imao oruđa. U januaru 1945. puk je dobio pav-divizion Glavnog štaba Srbije (10 pav-topova 88 mm i 10 pav-topova 20 mm) koji se nalazio na vatrenim položajima Kalemegdan, Zemunski most i Sajmište. Sem toga, puk je očekivao oruđa od 82. sovjetskog pav-puka, koji je bio na vatrenim položajima Topčidersko brdo—Dedinje (4 baterije od po 6 oruđa 37 mm i jedna mitraljeska četa od 16 oruđa 12,7 mm). Iz Kraljeva je prema Beogradu poslato u sastav Ovog puka od Nemaca zaplenjenih 10 pav-topova 88 mm sa stabilnom podlogom i 12 pav-topova 88 mm pokretnih i četiri oruđa 20 mm. Od Komande Vazduhoplovstva puk je dobio četiri reflektora 60 cm, koji su bili na opravci u fabrici „Rogožarski“. Za popunu ljudstva Vrhovni štab je 21. januara 1945. raspisao upis za prijem 1.000 dobrovoljaca rođenih 1928. i 1929 godine. Krajem februara 1945. godine 1. protivavionski puk Vrhovnog štaba imao je 17 baterija, mitraljesku četvu, četvu za vezu, sanitet i artiljerijsko snabdevanje i tako je postao dotad najveća protivavionska jedinica NOVJ.

U završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije javljaju se veće *konjičke jedinice*: eskadroni, divizioni i brigade. U septembru 1944. pri Glavnom štabu Makedonije formiran je konjički eskadron, koji je novembra iste godine prerastao u konjički divizion od dva konjička i jednog mitraljeskog eskadrona. Ovaj konjički eskadron činio je osnovu za formiranje 1. makedonske konjičke brigade Glavnog štaba Makedonije.

Prva makedonska konjička brigada formirana je u Skoplju u decembru 1944 od 1. konjičkog divizona i ljudstva iz drugih jedinica koje je ranije služilo u konjičkim jedinicama. Brigada je bila sastavljena od dva konjička divizona, motorizovanog bataljona, bojne i trupne komore, sa oko 560 konjanika. Početkom 1945. brigada je imala tri divizona, a 15. marta 1945. broji 569 ljudi. U martu 1945, zajedno sa 9. i 20. makedonskom brigadom, učestvovala je u razbijanju i čišćenju ostataka kontrarevolucionarnih snaga na području skopskog, tetovskog, gostivarskog i porečkog sreza.

U selu Slavkovici kod Ljiga, u sastavu 1. proletarskog korpusa, 15. septembra 1944. formirana je Konjička brigada od dva konjička divizona sa oko 450 ljudi. Brigada je angažovana na čišćenju slobodne teritorije od ostataka razbijenih nemačkih i četničkih jedinica. Posle oslobođenja Beograda, brigada je jedno vreme bila pod Komandom grada Beograda, a jedan njen divizion ušao je u sastav KNOJ-a. Sredinom novembra. 1944. brigada je upućena na

³⁰⁰ U znak sećanja na taj događaj, 10. novembar se slavi kao Dan protivavionskih artiljerijskih i raketnih jedinica JNA.

³⁰¹ U Arhivu VII nema dokumenata o formiranju ovog puka. U *Vojnoj enciklopediji*, tom VII, str. 411, piše da je puk oformljen 10. novembra 1944, sa 17 baterija raznih kalibara. Međutim, u izveštaju komande puka iz januara 1945. stoji da puk ima samo četiri baterije, bez tppova. Arhiv VII, k. 23, br. reg. 12—2.

Sremski front u sastav 1. proleterskog korpusa. U Rumi je 1. decembra 1944. formiran još jedan divizion, kada je brigada pridata 21. diviziji, u čijem je sastavu bila i izvršavala zadatke gonjenja manjih neprijateljskih delova, obezbeđivala bokove jedinica, zabacivala se u pozadinu neprijatelja, a i branila je pojedine delove fronta. Pred proboj Sremskog fronta u brigadi je formiran i 3. konjički divizion. Tada je brigada dobila zadatak da goni neprijatelja prema Đakovu, Pleternici, Novoj Kapeli, Novoj Gradiški i Garešnici na reci Ilovi. Posle toga je kao armijska rezerva 1. armije, u čijem je sastavu bila od 1. januara, učestvovala u gonjenju neprijatelja preko Moslavine i Ivanić-Grada ka Zagrebu, a jednim delom išla je sve do Maribora, gde je dočekala kraj rata.³⁰²

Intendantske jedinice organizovane su u 1944. godini na osnovu naredbe Vrhovnog štaba od 17. oktobra 1943, kojom je propisana jedinstvena organizacija intendantske službe u NOV i POJ.³⁰³ Prema toj naredbi, osnivaju se ekonomska odeljenja pri Vrhovnom štabu i glavnim štabovima radi rukovođenja ekonomskom službom. Pri štabovima korpusa i divizija formiraju se intendanture, pri štabovima brigada, partizanskih odreda i bataljona — intendanture, a pri komandama četa, vojnih škola i bolnica, komandama područja i mesta postavljaju se ekonomi. Od intendantskih jedinica u korpusu se formiraju auto-kolone i vozarski bataljoni, u divizijama lake auto-kolone i vozarski bataljoni, a u brigadama vozarske čete i druga odeljenja (pekarska, mesarska, zanatlijska). Vozarske i druge transportne jedinice, prema mogućnostima, formirale su komande područja i komande mesta.

Formiranje korpusnih vojnih oblasti, shodno naređenju Vrhovnog štaba od 8. februara 1944, uslovilo je promene u intendantskoj službi korpusa. Odvojeno je formirana trupna intendantska služba (organizovana, kako je to naredio Vrhovni štab, 17. oktobra 1943), koja se starala o obezbeđenju operativnog dela korpusa. U sastavu korpusne vojne oblasti formiran je ekonomski odelsek, koji se starao o mobilizacijskim poslovima i transportnoj službi, organizovao razne radionice za izradu i opravku ratnog materijala i opreme, starao se o prikupljanju hrane, odeće, obuće i drugog materijala, preuzimajući na sebe snabdevanje vojske, lečenje ljudstva i stoke.³⁰⁴ Time je korpusna vojna oblast na sebe primila glavne zadatke snabdevanja operativnih jedinica korpusa i omogućila da se korpus posveti vođenju operacija.

Krajem 1943. i početkom 1944. u svim jedinicama oblikovana je intendantska služba shodno naređenju Vrhovnog štaba od oktobra 1943. Međutim, i posle toga bilo je manjih razlika u pojedinim jedinicama, zavisno od uslova i materijalnih mogućnosti, kadrova i specifičnosti teritorije, kao i zadataka oružane borbe. Tako, npr., u 4, 6, 8, 10. ili. korpusu NOV.T, na osnovu naredbe Glavnog štaba Hrvatske novembra 1944, u korpusu i divizijama se u in-

³⁰² *Osnivanje i razvitak 1. konjičke brigade 1. armije*, izdanje Političkog odeljka 10. konjičke brigade JA Niš, septembar 1945.

³⁰³ Arhiv VII, k. 57, br. reg. 3/1—6.

³⁰⁴ Arhiv VII, k. 109 b, br. reg. 4—1.

tendanturama formiraju radne čete, a u brigadnim intendanturama — radni vodovi. U vojnim područjima na teritoriji Hrvatske osnivaju se ekonomske sekcije, a ne ekonomati, kako je to regulisano naredbom Vrhovnog štaba iz oktobra 1943. Razlika je bila i u nekim jedinicama u Srbiji i Vojvodini, naročito zbog toga što je posle oslobođenja Beograda počela da pristiže pomoć od Crvene armije. Tada se osnivaju vojne baze koje su primale ratni materijal i doturale ga jedinicama na frontu.

Pozadinsko obezbeđenje mornaričkih jedinica bilo je u domenu Štaba Mornarice NOVJ, koji je u svom sastavu imao ekonomski i tehnički odsek, a štabovi pomorsko-obalskih sektora — intendantsku i tehničku sekciju. U materijalnom snabdevanju Mornarica NOVJ delimično se oslanjala na pozadinske organe i ustanove kopnenih jedinica, a ostala materijalna sredstva je sama držala, naročito ona iz mornaričkotehničke službe koja su bila potrebna plovnim jedinicama.

Jedinice 1. i 2. eskadrile NOVJ bile su u pozadinskom obezbeđenju potpuno oslonjene na saveznike, u čijem su se organskom sastavu i nalazile. Za materijalno-tehničko i intendantsko obezbeđenje 11. i 42. vazduhoplovne divizije NOVJ osnovana je 9. oblasna baza, sa sedištem u Novom Sadu. Štab baze bio je potpuno razvijen sa intendantskim, tehničkim, saobraćajnim i drugim odsecima, a imao je glavno vazduhoplovno i intendantsko skladište, tehničko-evakuacionu četvu, auto-transportni bataljon i radionice za opravku automobila i drugih mašina. Osim toga, pod bazom su se nalazili 78, 79, 911. i 912. bataljon aerodromske službe koji su opsluživali pukove i njima su bili operativno potčinjeni.

U 1944. godini razvijaju se *saobraćajne jedinice*, što je bilo uslovljeno posedovanjem većeg broja motornih vozila zaplenjenih od neprijatelja ili dobijenih od saveznika. Tada se formiraju auto-bataljoni, auto-pukovi i auto-brigade, što je obezbedilo veću pokretljivost jedinica na bojištu, urednije i brže materijalno snabdevanje i evakuaciju.

U februaru 1944, naredbom Vrhovnog štaba je regulisano da se u korpusnim vojnim oblastima formiraju odeljenja za saobraćaj, koja su obavljala sve poslove u vezi sa održavanjem i regulisanjem saobraćaja i komunikacija, transporta jedinica, ranjenika i bolesnika, materijala, hrane, opreme i dr. Osim toga, odeljenja su vodila evidenciju o transportnim kapacitetima na teritoriji korpusa — železnica, kola sa stočnom zapregom, tovarni konji, motorna vozila, brodovi itd. Planiranje pokreta jedinica regulisali su operativni organi komandi, a upotrebu transportnih jedinica organi intendantske službe.

U to vreme se postepeno razvijaju automobilske, železničke, zaprežne (vozarske) i mešovite (transportni vodovi) saobraćajne jedinice. U najvećem broju korpusa, a i u pojedinim divizijama, formiraju se auto-čete i auto-bataljoni različitog sastava. Tako, npr., auto-četa 10. korpusa, formirana u novembru 1944, imala je komandni deo, opšti deo (pisari, telefonisti, kuriri), provijantski vod (4 desetine), municijski vod sa tri desetine — za svaku diviziju

po jednu desetinu, tenkovski vod od dva tenka, tehnički deo čete (bravari, električari, limari) i pomoćni deo čete, ukupno 36 raznih vrsta vozila sa 81 borcem. Međutim, auto-četa 4. divizije NOVJ, koja je formirana u februaru 1945, imala je samo automobilske delove, sa radionicom, ukupno 17 automobila i 4 motokotača. Sličnog organizacijskog sastava bila je i auto-četa 26. divizije, koja je formirana u maju 1944.

Saobraćajno odeljenje, Glavnog štaba Hrvatske, u oktobru 1944, regulisalo je da auto-bataljon bude najveća saobraćajna jedinica, koja se deli na tri čete, svaka četa na tri voda, svaki vod na tri desetine a u svakoj desetini ima po dva kamiona. To je, načelno, bio sastav auto-bataljona. Međutim, auto-bataljon 4. korpusa, koji je postojao od maja 1944, imao je u aprilu 1945. tri auto-čete, pokretnu radionicu sa 40 motornih vozila i 110 boraca. Auto-bataljon 6. korpusa, formiran u januaru 1944, u novembru iste godine imao je dve auto-čete i pokretnu radionicu, sa 15 vozila i 80 boraca. Do kraja rata formirani su još auto-bataljoni u 1. proleterskom, 8. korpusu i Vojnoj oblasti 8. korpusa i u 2. udarnom korpusu. U novembru 1944. postojao je i auto-bataljon 26. divizije.

U ovom periodu počelo je formiranje auto-baza, auto-pukova i auto-brigada. U decembru 1944. pri Vrhovnom štabu formirana je Auto-baza, kasnije nazvana Auto-komanda NOVJ, odnosno Auto-komanda JA. Imala je dva auto-parka — jedan u Beogradu, a drugi u Splitu. Drugi auto-puk Auto-komande JA formiran je u Splitu krajem marta 1945. od 1. samostalnog auto-bataljona i imao je tri, a u aprilu četiri auto-bataljona. Njegov je zadatak bio da prima i prevozi celokupan materijal od savezničke pomoći koju je primala Jugoslovenska državna komisija za područje Dalmacije, Like, Bosne, Hercegovine i Crne Gore.³⁰⁵

Za potrebe Vrhovnog štaba, kasnije Generalštaba JA, krajem 1944. formiran je auto-vod, a početkom 1945. auto-četa koja je imala četiri voda (po jedan vod za Generalštab, Političku upravu, Komandu pozadine i Komandu artiljerije i ostale rodove) sa 216 motornih vozila i 157 boraca.

U oktobru 1944. pri Glavnom štabu Makedonije formirana je 1. auto-brigada, koja je najpre imala dva, a kasnije tri bataljona — dva saobraćajna i jedan školski, sa 141 motornim vozilom i 439 boraca. Pri kraju rata brigada je imala 162 vozila i 460 boraca. Nalazila se pod Motorizovanim odeljenjem Glavnog štaba Makedonije. Tada su makedonski korpusi imali transportne čete i vozarske eskadrone, divizije — transportne vodove, a Komanda grada Skoplja — Saobraćajni odsek.

U Sloveniji sredinom 1944. godine Glavni štab je naredio da se oformi Auto-kolona od 13 motornih vozila radi prebacivanja ranjenika i borbenog materijala koji je stizao od saveznika. U decembru 1944. Auto-kolona je prešla u sastav 7. korpusa, potom u Belokranjsko vojno područje, prevozeći i jedinice u pojedinim operacijama. U završnim borbama za oslobođenje Slovenije, 20. aprila 1945, u sastavu 7. korpusa od svih saobraćajnih jedinica ofor-

³⁰⁵ Arhiv VII, k. 1711, br. reg. 3/9.

mijena je Saobraćajna brigada (Prometna brigada) u čijem su sastavu bili: cestovno-saobraćajni bataljon za regulisanje cestovnog saobraćaja, auto-bataljon i vozarski divizion za prevoz hrane i municije za operativne jedinice korpusa, železnički bataljon za organizaciju i sprovođenje železničkog saobraćaja i bataljon sa radionicama za tehničko obezbeđenje brigade.

U toku NOR-a su, kao posebne saobraćajne jedinice, postojale vozarske čete, eskadroni, bataljoni i divizioni, prema tome kako su se u pojedinim krajevima Jugoslavije nazivali, ali im je namena bila ista. Vozarske (zaprežne) jedinice bile su različitog sastava, uglavnom opremljene zaprežnim kolima i sa odgovarajućim brojem konja. Nalazile su se u sastavu kopnenih jedinica ili organa vojno-pozadinske vlasti. Načelno, vozarsku četvu ili bataljon mogla je imati divizija, dok je korpus ili korpusna vojna oblast obično imala vozarski bataljon. Tako, npr., vozarski bataljon 5. korpusa, koji je formiran u januaru 1944, imao je u početku dve vozarske i jednu tehničku četvu. Nešto drugačijeg sastava bio je vozarski divizion. Vozarski divizion 6. korpusne vojne oblasti, formiran u oktobru 1944, imao je tri vozarska eskadroina, a svaki eskadron po četiri voda, ukupno u divizionu 25 kola i 20—25 pari konja.

Sanitetske jedinice u NOV i POJ tokom 1944. godine postoje prema Statutu sanitetske službe iz novembra 1942. Njihovo dograđivanje uslediće pri kraju 1944, kada se počinju formirati medicinsko-sanitetski bataljoni.

Kako se u Statutu sanitetske službe iz novembra 1942. ništa ne govori o organizaciji korpusnog saniteta, početkom 1944. donet je Nacrt sanitetske službe korpusa, kojim je regulisana organizacija saniteta i sanitetskih jedinica u korpusu. Celokupnom službom u korpusu rukovodio je načelnik sanitetskog odeljenja štaba korpusa koji je imao šefa sanitetskog odseka korpusne vojne oblasti, referenta za trupni sanitet, za epidemiologiju, šefa hirurške ekipe, referenta za apotekarstvo i referenta za veterinarstvo. Do formiranja korpusnih vojnih oblasti, u februaru 1944, korpusi su u svom sastavu mogli imati jednu ili više bolnica a od sanitetskih jedinica bolničarsku četvu. Tako, npr., bolničarska četa 4. korpusa imala je dva evakuaciona voda i jedan higijenski vod, sa 73 lica, dok je bolničarska četa 11. korpusa imala jedan evakuacioni vod i higijensku desetinu, sa 36 ljudi. Posle odvajanja korpusne vojne oblasti u korpusu je ostala jedna bolnica, korpusna birurška ekipa, bolnička četa, korpusni apotekar i referent za veterinu — sanitet operativne vojske korpusa. U sanitetu korpusne vojne oblasti, koja je mogla imati više bolnica, sanitetsko skladište i radionice, kurseve i škole, postojala je i tehnička četa sa dezinfektorskim, minerskim i zanatskim vodom. Sanitetski odsek korpusne vojne oblasti rukovodio je sanitetom vojnih područja. Vojna područja su — prema uslovima i mogućnostima — mogla imati jednu ili više bolnica, ambulante, centralnu apoteku i druge ustanove za sanitetsko obezbeđenje vojnih jedinica i civilnog stanovništva.

U Statutu sanitetske službe od novembra 1942. ništa se ne govori o organizaciji sanitetskih jedinica i ustanova u partizanskim odredima. Međutim, njihova organizacija bila je slična kao i u partizanskoj brigadi, s tim što je u partizanskom odredu postojao samostalni bolnički vod, kao sanitetska jedinica, npr., u 4. i 7. korpusu.

Narodnooslobodilačke brigade, prema Statutu iz decembra 1942. nisu imale sanitetsku četvu. Međutim, potrebe oružane borbe, naročito od sredine 1943. i tokom 1944. godine, zahtevale su da se i u brigadama osnivaju bolnički vodovi ili čete. Tako, npr., brigade i partizanski odredi 6. korpusa tokom 1943. formirali su bolničke čete za evakuaciju ranjenika i higijensko-profilakstičke mere. U 33. diviziji 10. korpusa oktobra 1944. postojao je bolnički vod od 40 do 50 ljudi. U brigadama 26. divizije 8. korpusa najpre je postojao vod nosilaca ranjenika, a onda sanitetska četa, dok je u diviziji postojala hirurška četa, umesto hirurške ekipe, i četa nosilaca ranjenika. Prema naredbi Glavnog štaba NOV Makedonije od 19. avgusta 1943, u bataljonu je određena sanitetska desetina, a u brigadi sanitetski vod, dok je od sredine 1944. svaka brigada imala tzv. tehničku četvu, koja je imala ranjeničku prihvaticu bolničara i nosilaca ranjenika. U brigadama NOV Slovenije početkom 1944. godine postojali su sanitetski vodovi od 16 do 20 ljudi, a u jedinicama 7. korpusa krajem 1944. organizovane su sanitetske desetine u svakom bataljonu. U 1. tenkovskoj brigadi NOVJ od brigadne ambulante u avgustu 1944. formirana je sanitetska četa, sa 50—60 ljudi, i kao takva ostala do kraja rata, dok je u 2. tenkovskoj brigadi u martu 1945. kao prištapska jedinica, postojao sanitetski vod od 30 ljudi.

Formiranjem Mornarice NOVJ, u drugoj polovini 1943. godine, pri štabovima pomorskih obalskih sektora osnivaju se sanitetski odseci ili postoje referenti saniteta, dok je 4. pomorsko-obalski sektor od bolničkih jedinica imao bolnički brod „Marina II“. Kasnije je u Prvoj flotili Kvarnerskog pomorskog sastava postojao bolnički brod „Topčider“, dok je pri Štabu Jugoslovenske mornarice 1. marta 1945. osnovano Sanitetsko odeljenje, koje je rukovalo celokupnom sanitetskom službom, kao i sanitetskim jedinicama u bataljonima mornaričke pešadije.

Čim je 29. oktobra 1944. formiran Štab Vazduhoplovstva NOVJ, pri štabu je uspostavljeno Sanitetsko odeljenje, u 1. i 2. eskadrili NOVJ postojala su po tri bolničara, a u štabovima 11. i 42. vazduhoplovne divizije — referenti saniteta. Drugih sanitetskih jedinica i ustanova nije bilo, jer se vazduhoplovstvo u sanitetskom obezbeđenju oslanjalo na teritorijalnu mrežu vojnih bolnica operativnih i pozadinskih jedinica.

Krajem 1944. godine, kada je došlo do brojčanog narastanja oružanih snaga, formiranja novih jedinica i postepenog prelaska na frontalnu oružanu borbu, pred sanitetsku službu postavljali su se novi zadaci — tražila se nova organizacija sanitetskih jedinica. Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba je tada izdalo uputstvo za

novu organizaciju trupnog saniteta kojim se, pored ostalog, predviđa formiranje medicinsko-sanitetskih bataljona (MBS), kao najvećih sanitetskih jedinica u NOR-u. Prema tom uputstvu, u svim jedinicama NOVJ sanitet je organizovan tako da je u svakoj četi trebalo da se osnuje odeljenje bolničara, sastavljeno od četnog bolničara, četnog higijeničara, vodnih bolničara i 4 bolničara — nosača ranjenika, koji su u borbi organizovali četno previjalište. U bataljonu su bili referent saniteta i njegov zamenik, lekar (ako je bataljon imao lekara), mogao je da organizuje bataljonsku ambulantu, higijensko-mobilna ekipa i 10 bolničara, koji su u borbi razvijali bataljonsko previjalište. U brigadi su najpre postojali rukovodstvo saniteta brigade (referent saniteta, zamenik, lekar i higijeničar), brigadna ambulanta, bolnički vod (25 bolničara), transportni vod sa 10 kola sa zapregom i pomoćno osoblje. Divizija je sada — pored sanitetskog rukovodstva (načelnika sanitetskog odsjeka divizije, pomoćnik, referent za higijenu i epidemiologiju, apotekarstvo i veterinu) — dobila medicinsko-sanitetski bataljon.

Da bi se što pre počelo sa formiranjem medicinsko-sanitetskih bataljona u divizijama, u decembru 1944. Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba NOVJ naredilo je svim glavnim štabovima i štabovima korpusa da odmah pristupe formiranju medicinsko-sanitetskih bataljona „koji osiguravaju potpuno lečenje i evakuaciju ranjenika i bolesnika u rejonu divizije, kao i protivepidemiološku zaštitu vojske”. Prema tom naređenju, komandant medicinsko-sanitetskog bataljona bio je lekar, potčinjen referentu saniteta divizije, a u bataljonu su postojali medicinska četa sa prijemno-trijažnim vodom, operacijsko-previjališni vod, bolnički vod i odeljenje za evakuaciju.

S obzirom na nedostatak kadrova i borbene potrebe, medicinsko-sanitetski bataljoni najpre su se počeli formirati u korpusima koji su vodili frontalne borbe u Sremu, Baranji i istočnoj Bosni, tj. u onim divizijama koje su od 1. januara 1945. ušle u sastav 1. 2. i 3. armije. Krajem novembra 1944. počinju se organizovati prvi MBS u divizijama 1. proleterskog korpusa, potom i u ostalim korpusima koji su držali front od Drave do Sarajeva. Prema izveštaju načelnika Sanitetskog odeljenja Vrhovnog štaba NOVJ od 8. novembra 1944, „formiranje MSB u svim udarnim divizijama je isada najvažnija organizacijska zadaća” a divizije „koje operišu na svojoj teritoriji”, misli se na one u pozadini neprijatelja, „zadržaće stari sastav”, tj. divizijsku bolnicu i divizijsku hiruršku ekipu.³⁰⁶ Međutim, najveći broj divizija dobio je MSB u 1945. godini.

U prvoj polovini 1944. godine, kada je došlo do naglog narastanja potreba oružane borbe, formiranja novih jedinica i proširivanja starih, naročito sa rodovima i službama (artiljerija, inženjerija, veza, pozadinske jedinice i ustanove itd.) koje su sve više bile vezane za stočnu vuču, a time i za veći broj kopitara, *veterinarska služba* dobija potpuniji oblik u svim jedinicama NOV i

³⁰⁶ *Sanitetski zbornik*, tom VII, str. 24, 26, 29 i 165.

POJ. Tada je Vrhovni štab (11. aprila 1944) naredio da se za rukovođenje veterinarskom službom formira Veterinarski odsek pri Sanitetskom odeljenju Vrhovnog štaba. Ali, kako je dotadašnja organizacija veterinarske službe bila dosta raznolika, pa da bi služba bila bolje povezana i organizacijski ujednačena, Veterinarski odsek je 13. aprila izdao „Privremenu veterinarsku službu u NOV i POJ“, u kojoj su razrađeni načela ustrojstva, formacija i zadaci veterinarske službe.³⁰⁷ Prema odredbama te službe, u svim jedinicama NOV i POJ formiraju se veterinarske jedinice i ustanove, kao i rukovodeći organi. Tako, npr., u Sanitetskom odeljenju Vrhovnog štaba i glavnih štabova osnovan je Veterinarski odsek. U korpusima i korpusnim vojnim oblastima u sastavu sanitetskog odseka bio je veterinarski referent, dok je korpus imao stočnu bolnicu i centralnu potkivačnicu. U divizijama su postojali veterinarski referenti, a od ustanova — stočna ambulanta i potkivačnica. Brigade, partizanski odredi i artiljerijski divizion i imali su veterinarskog referenta, stočno previjalište i trupnu potkivačnicu, dok je u bataljonu i artiljerijskoj bateriji bio stočni bolničar i stočno prihvatilište. „Privremena veterinarska služba“ regulisala je takođe i organizaciju veterine u organima vojnopozadinske vlasti. Tako je u komandi područja, sem veterinarskog referenta, postojala stočna ambulanta, a prema mogućnostima i potkivačnica, dok je u komandi mesta bio stočni bolničar i, prema potrebi, stočna ambulanta.

Prelazak na novu organizaciju veterinarske službe išao je postepeno, u skladu sa mogućnostima i postojećom vojno-političkom situacijom, jer objektivno nije bilo moguće da se odmah sve organizuje kako je to ovim naređenjem predviđeno. Tako, npr., u trupnom sanitetu 10. korpusa, krajem 1944. godine, u 32. i 33. diviziji postojale su samo stočne ambulante, a u brigadama referenti veterine. Štab 3. korpusa, 27. septembra 1944, regulisao je da je „osnovna jedinica za veterinarsku službu u bataljonu“ i da „veterinarsku službu u bataljonu obavlja bataljonski stočni bolničar koji se nalazi uz intendanturu bataljona“. U 19. diviziji pri intendanturi bataljona bio je jedan veterinarski bolničar, kao što se bolničar nalazio i u mitraljeskim četama, što Privremena veterinarska služba nije predviđala.

Obaveštajna i služba bezbednosti u 1944. godini dobija svoj potpuni oblik, sa razgranatom mrežom jedinica i ustanova. Radi prikupljanja obaveštajnih podataka i izviđanja neprijatelja, krajem 1943. i tokom 1944. godine u svim operativnim i partizanskim jedinicama formiraju se izviđačke jedinice. U divizijama se osnivaju čete (sa tri voda), u brigadama izviđački vodovi, u partizanskim odredima bataljonskog sastava — vodovi, u bataljonima — izviđačke desetine. Međutim, sve veće potrebe oružane borbe, naročito od druge polovine 1944. godine, uticale su da se i u narodno-oslobodilačkim brigadama i u divizijama formiraju izviđačke čete. Pojedini korpusi su imali svoje izviđačke jedinice. Tako, npr., 2.

³⁰⁷ Dr Jašo Romano, *Veterinarska služba u NOR-u*, str. 227, Arhiv VII, k. 485, br. reg. 4—10.

udarni korpus imao je Izviđački bataljon, formiran 6. jula 1944, uglavnom od ljudstva Lovčenskog partizanskog odreda. Zadatci izviđanja su precizirani naređenjima štabova, a dubina na koju su upućivane izviđačke jedinice radi prikupljanja podataka o neprijatelju i zemljištu bila je uslovljena zadatkom jedinice i objektima izviđanja. Tako, npr., izviđačka četa divizije mogla se angažovati i na dubini od 50 km u sistemu neprijateljske odbrane. Izviđanje specijalizovanih vojnih izviđačkih jedinica bilo je u tesnoj saradnji sa obaveštajnim centrima na terenu, organima narodne Vlasti i antifašističkim organizacijama, a podaci su prikupljeni i uz punu angažovanost stanovništva.

Za neposredno rukovođenje izviđačkim jedinicama i obaveštajnom službom, tokom 1944. godine u svim komandama i ustanovama obavljeni su obaveštajni organi, osposobljeni za rešavanje najsloženijih obaveštajnih zadataka, čime je obezbeđeno da štabovi i komande donose odluke na potpunijem poznavanju neprijatelja, njegovih planova, namera i rasporeda snaga.

Proces stvaranja i postepenog razvitka obaveštajne službe i službe bezbednosti prethodio je stvaranju Odeljenja za zaštitu naroda (Ozna), u maju 1944. Sve više se osećala potreba za jednom snažnom i razgranatom organizacijom koja će se, kao instrument nove države, brinuti za njenu bezbednost.

Zato je naredbom Vrhovnog komandanta od 13. maja 1944. pri Povereništvu za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije stvoreno Odeljenje za zaštitu naroda. Time je izdvojena politička obaveštajna služba od vojnooperativne i stvorena jaka organizacija u službi nove Jugoslavije za borbu protiv neprijatelja i suzbijanje njegove kontrarevolucionarne delatnosti. Za razliku od dotadašnjih ustanova, koje su imale slične namene i zadatke, Ozna je bila centralizovana, s jedinstvenim metodom delatnosti. U prvo vreme svoju aktivnost je usmeravala, pre svega, na pružanje pomoći operativnim jedinicama, prikupljajući potrebne obaveštajne podatke i organizujući unutar neprijateljskih garnizona diverzantske akcije. Kasnije se sve više orijentisala na svoj osnovni zadatak — borbu protiv neprijateljske špijunaže i suzbijanje petolcolitaške delatnosti.

Povereništvo narodne odbrane, preko načelnika Odeljenja za zaštitu naroda, rukovodilo je Korpusom narodne odbrane Jugoslavije, formiranim 15. avgusta 1944, koji je svoje zadatke izvršavao sa službom bezbednosti i ostalim operativnim i partizanskim jedinicama. Služba bezbednosti i KNOJ su uspešno izvršili svoje zadatke i dali značajan doprinos pobedi u oslobodilačkoj borbi.

Pravna služba i vojno sudstvo. Tokom 1944. godine nastavljena je izgradnja vojnodisciplinskih propisa i vojnih pravosudnih organa.

Vrhovni štab je 24. maja 1944. izdao naredbu o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica; tom naredbom su ukinuti sudovi časti

za oficire NOV i POJ³⁰⁸ od maja 1943. Naredbom je regulisana disciplinska odgovornost vojnika, podoficira i oficira NOV i POJ, zatim građanskih lica koja stoje u bilo kojem službenom odnosu sa vojskom, kao i zatvorenika i ratnih zarobljenika. Propisane su disciplinske kazne za oficire i podoficire (opomena, ukor, strogi ukor, pritvor, zatvor i degradacija — lišavanje čina) i za vojnike (opomena, ukor, strogi ukor, zatvor i prisilan rad od 15 dana do 3 meseca). Umesto kazne, za manje disciplinske presteupe predviđene su popravne mere (prekoredna služba, vršenje težih dužnosti i dr.). Propisana je i nadležnost u izricanju pojedinih kazni. Kažnjeni je imao pravo žalbe protiv svake disciplinske odluke.

Naredba Vrhovnog štaba o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica od maja 1944. predstavlja značajan dokument za dalje jačanje discipline i vojne organizacije uopšte, učvršćenje zdravih međusobnih odnosa i jačanje zakonitosti u poštovanju ličnih prava pripadnika NOV i POJ, a sa pravnog stanovišta — za izgrađivanje vojnodisciplinskog prava uopšte.

Naredbom Vrhovnog štaba od 24. maja 1944. izdata je Uredba o vojnim sudovima i ustrojstvu i nadležnosti vojnih sudova, čime je stavljena van snage Uredba o vojnim sudovima od 29. decembra 1942, kao i ostali propisi koji su se odnosili na vojne sudove. Prema novoj Uredbi o vojnim sudovima, ukidaju se vojni sudovi komandi područja, brigada i odreda i određuje se da vojnosudsku nadležnost vrše vojni sudovi korpusa, korpusnih vojnih oblasti i Viši vojni sud pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Uredba predviđa mogućnost formiranja vojnog suda divizije, čije članove imenuje Vrhovni štab, ukoliko je divizija vezana za jednu teritoriju. Vojni sud korpusa bio je nadležan za suđenje krivičnih dela vojnika, podoficira i nižih oficira, kao i za sva krivična dela lica na teritoriji po kojoj se korpus kretao i vodio ratne operacije. Vojni sud korpusne vojne oblasti bio je nadležan za sva ostala dela predviđena Uredbom, ukoliko ne spadaju u nadležnost Višeg vojnog suda i vojnog suda korpusa. Viši vojni sud pri Vrhovnom štabu sudio je, u prvom stepenu, krivična dela viših oficira i generala NOVJ i teža dela ratnih zločinaca. Mogao je imati više veća. Sve izrečene smrtne kazne korpusnih vojnih sudova i sudova korpusnih vojnih oblasti potvrdjivao je Viši vojni sud. Predsednik Višeg vojnog suda bio je ujedno i šef Vojnosudskog odeljenja Vrhovnog štaba. Vojni sudovi, kao i Viši vojni sud, sudili su u veću od tri člana. Uredba je, pored organizacijskih pitanja vojnog sudstva i nadležnosti, sadržavala i odredbe krivičnog postupka, način isleđivanja, sudski postupak, žalbeni postupak i izvršenje sudske presude.

Vojnosudsko odeljenje Vrhovnog štaba 8. septembra 1944. izdalo je Uputstvo o poslovanju vojnih sudova. Tako su ovi propisi, uredbe i uputstva znatno doprineli daljem organizacionom učvršćenju vojnih sudova, izgradnji njihovog jedinstvenog poslovanja uopšte u okviru čitave NOV i POJ i jačanju zakonitosti u radu svih

³⁰⁸ Arhiv VII, k. 1517, reg. br. 1—7.

Organa vojnog pravosuđa. Time je završena izgradnja vojnih pravosudnih organa tokom narodnooslobodilačkog rata u jedinicama NOV i POJ.

RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE

Formiranjem Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, 30. novembra 1943. osnovano je Povereništvo narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije. Tako je Vrhovni štab NOV i POJ, ranije odgovoran Centralnom komitetu KPJ, od kraja 1943. bio odgovoran Povereništvu za narodnu odbranu NKOJ, na čijem je čelu stajao maršal Josip Broz Tito.

U ovom periodu je došlo do bitnih promena u sastavu Vrhovnog štaba, jer se povećao obim poslova, s obzirom na postojanje krupnih oružanih snaga i sve razvijeniju oružanu borbu. Zbog toga se u 1944. povećao broj veza Vrhovnog štaba sa potčinjenim štabovima jedinica. Osim neposrednih veza, koje je odranije održavao sa glavnim štabovima, Vrhovni štab je neposredno rukovodio i komandovao Štabom Mornarice NOVJ, Štabom Vazduhoplovstva NOVJ, Korpusom narodne odbrane preko Odeljenja za zaštitu naroda, 1. proleterskim, 2. i 3. udarnim korpusom, Štabom Baze NOVJ u Italiji i Oficirskom školom NOV i POJ.

Za neposredno rukovođenje jedinicama rodova i službi tokom 1944. pri Vrhovnom štabu (slično je bilo i pri glavnim štabovima) formiraju se odeljenja, odnosno odseci. U julu 1944. formirano je Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba. Od ranijeg Tehničkog odseka formirano je Inženjerijsko-tehničko odeljenje. Postojalo je Odeljenje za vezu pri Vrhovnom štabu, koje je rukovodilo službom i jedinicama veze. U okviru Sanitetskog odeljenja Vrhovnog štaba 11. aprila 1944. osnovan je Veterinarski odsek, a postojalo je još Ekonomsko i Vojnosudsko odeljenje Vrhovnog štaba. Time je Vrhovni štab dobio odgovarajuće ustanove koje su se starale o rodovima i službama, što je s obzirom na veliki broj rodovskih jedinica i potrebe sve razvijenije oružane borbe, dalo korisne rezultate.

U januaru 1944. Vrhovni štab je bio u Jajcu, a onda se prebacio u Drvar gde je ostao do 25. maja, odakle se posle neuspelog nemačkog vazdušnog desanta sa Kupreškog polja prebacio u južnu Italiju, a zatim na otok Vis. Sa Visa je Vrhovni komandant neposredno rukovodio jedinicama 1. proleterskog i 12. udarnog korpusa i Operativnom grupom divizija prilikom prodora u Srbiju, usmeravao i usklađivao borbena dejstva 2. i 3. korpusa u Crnoj Gori i istočnoj Bosni, kao i divizija pod komandom Glavnog štaba Srbije. Sredinom septembra 1944. Vrhovni komandant je sa Visa otišao u Krajevu a odatle u Moskvu. Otuda se vratio u Vršac i Belu Crkvu, a 24. oktobra stigao u Beograd. Za to vreme Vrhovni štab se sa Visa prebacio u Valjevo, a krajem oktobra 1944. u oslobođeni Beograd.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

VRHOVNOG ŠTABA
NARODNO-OSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA
JUGOSLAVIJE

Godina IV

Februar, mart, april 1944

Broj 37, 38, 39

UREDBA

O ZVANJIMA POLITIČKIH KOMESARA
NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

I

Politički komesari Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije imaju rang oficira sa svima pravima koja daju odgovarajući oficirski činovi.

II

Politički komesari imaju sledeći rang:

- a) Politički delegati vodova dobijaju rang koji odgovara činu zastavnika.
- b) Politički komesari četa, baterija, eskadrona, komandi mesta dobijaju rang koji odgovara činu poručnika.
- c) Politički komesari bataljona, komandi područja, tenkovskih četa dobijaju rang koji odgovara činu kapetana.
- d) Politički komesari brigada, tenkovskih bataljona, artiljerijskih i konjičkih diviziona, vazduhoplovnih eskadrila, dobijaju rang koji odgovara činu majora.
- e) Politički komesari divizija, operativnih zona, vazduhoplovnih grupa, oficirskih škola, dobijaju rang koji odgovara činu potpukovnika.
- f) Politički komesari korpusa dobijaju rang koji odgovara činu pukovnika.
- g) Članovi Vrhovnog štaba koji nemaju oficirske činove poimenično dobijaju rang odgovarajućih oficirskih činova.

III

Oznake na reverima bluze i širiti na rukavima su isti kao i za odgovarajuće činove oficira sa sledećim dopunama:

- a) Politički delegati vodova imaju po jednu, politički komesari četa po dve, a politički komesari bataljona po tri petokrake žute zvezde na širitima rukava, a na zlatnim oznakama trougla politički delegat ima po jednu, politički komesar čete po dve, a politički komesar bataljona po tri tanke crvene vrpce, paralelne unutrašnjoj strani trougla.
- b) Politički komesari brigada imaju po jednu, politički komesari divizija po dve, a politički komesari korpusa po tri žute petokrake zvezde na donjim širitima rukava, a na zlatnim oznakama romba komesari brigada imaju po jednu, komesari divizija po dve, a komesari korpusa po tri crvene vrpce.
- c) Svi članovi Vrhovnog štaba imaju na zlatnim oznakama romba po jednu žutu petokraku zvezdu.

IV

Za regulisanje ranga komesara onih jedinica i ustanova koje nisu navedene u ovoj uredbi, nadležni štabovi dostaviće Povereništvu za narodnu odbranu konkretne predloge.

V

Ova uredba stupa odmah na snagu. Posle postupka svi štabovi, komande i ustanove dostaviće Povereništvu za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije spiskove komesara sa istim podacima kao i za ostale oficire Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Ova uredba ne važi za partizanske odrede Jugoslavije.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

22 aprila 1944

POVERENIK ZA NARODNU ODBRANU
VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
MARŠAL JUGOSLAVIJE
J. B. TITO

UREDBA

O ZVANJIMA POMOĆNIKA POLITIČKIH KOMESARA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

I

Pomoćnici političkih komesara Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije imaju rang oficira sa svima pravima koja daju odgovarajući oficirski činovi.

II

Pomoćnici političkih komesara imaju sledeći rang:

- a) Pomoćnici političkih komesara četa, baterija, eskadrona dobijaju rang koji odgovara činu potporučnika.
- b) Pomoćnici političkih komesara bataljona, tenkovskih četa dobijaju rang koji odgovara činu poručnika.
- c) Pomoćnici političkih komesara brigada, tenkovskih bataljona, artiljerijskih i konjičkih diviziona, vazduhoplovnih eskadrila dobijaju rang koji odgovara činu kapetana.

III

Oznake ranga pomoćnika političkih komesara iste su kao i kod političkih komesara odgovarajućeg ranga.

IV

Za regulisanje ranga pomoćnika političkih komesara onih jedinica i ustanova koje nisu navedene u ovoj uredbi nadležni štabovi dostaviće Povereništvu za narodnu odbranu konkretne predloge.

V

Ova uredba stupa odmah na snagu.. Posle postupka svi štabovi, komande i ustanove dostaviće Povereništvu za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije spiskove pomoćnika političkih komesara sa svim podacima kao i za ostale oficire Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Ova uredba ne važi za partizanske odrede Jugoslavije.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

24 aprila 1944

POVERENIK ZA NARODNU ODBRANU
VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
MARŠAL JUGOSLAVIJE
J. B. TITO

NAREDBE VRHOVNOG KOMANDANTA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

I

Naziv zamjenik političkog komesara mijenja se u naziv pomoćnik političkog komesara.

Pomoćnici političkih komesara vršiće pored dosadašnje dužnosti i dužnost povjerenika personalnog odsjeka.

23 aprila 1944

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
MARŠAL JUGOSLAVIJE
J. B. TITO

II

Ukida se dosadašnji vojnički pozdrav sa stisnutom pesnicom i uvodi se novi uobičajeni vojnički pozdrav sa ispruženim prstima tako da srednji prst dodiruje desnu stranu čela do ivice vojničke kape.

Ova naredba važi samo za regularne jedinice Narodnooslobodilačke vojske, a ne i za partizanske odrede, koji zadržavaju dosadašnji način pozdravljanja.

25 aprila 1944

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
MARŠAL JUGOSLAVIJE
J. B. TITO

III

Zabranjuje se dalje nošenje u regularnim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije svih nepropisnih kapa, kao što je to slučaj u Dalmaciji i nekim drugim delovima Hrvatske itd. Takve nepropisne kape odmah zameniti propisnim vojničkim kapama, koje su uvedene od samog početka Narodnooslobodilačke borbe u prvim divizijama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Ova naredba ne važi za partizanske odrede Jugoslavije.

25 aprila 1944

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
MARŠAL JUGOSLAVIJE
J. B. TITO

Iz Drvara, Visa i Beograda Vrhovni komandant sa Vrhovnim štabom dalje je usmeravao izgradnju oružanih snaga i rukovodio oružanom borbom. U svojstvu poverenika za narodnu odbranu i vrhovnog komandanta NOV i POJ, Josip Broz Tito je u Drvaru 22. aprila 1944. izdao Uredbu o zvanjima političkih komesara Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, prema kojoj „politički komesari Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije imaju rang oficira sa svim pravima koja daju odgovarajući oficirski činovi". Na osnovu ove uredbe, politički delegat voda imao je rang koji je odgovarao činu zastavnika, politički komesari četa, baterija, eskadrona, komandi mesta dobijaju rang koji odgovara činu poručnika. Politički komesari bataljona, komandi područja, tenkovskih četa imaju rang koji odgovara činu kapetana. Politički komesari brigada, tenkovskih bataljona, artiljerijskih i konjičkih diviziona, vazduhoplovnih eskadrila imaju rang koji odgovara činu majora. Politički komesari divizija, operativnih zona, vazduhoplovnih grupa, oficirskih škola, dobijaju rang čina pukovnika, a članovi Vrhovnog štaba koji nemaju oficirske činove poimenično dobijaju rang odgovarajućih oficirskih činova. Na kraju se govori o oznakama koje će nositi politički rukovodioci.³⁰⁹

Dva dana kasnije, 24. aprila, maršal Tito izdao je Uredbu o zvanjima pomoćnika političkih komesara Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koji takođe imaju rang oficira sa svim pravima koja daju odgovarajući oficirski činovi.³¹⁰

Naredbom Vrhovnog komandanta od 23. aprila naziv „zamenik političkog komesara" promenio se u „pomoćnik političkog komesara", koji, pored dotadašnjih poslova, „prima i dužnost poverenika personalnog odsjeka".³¹¹

Radi daljeg učvršćenja vojne discipline i jedinstvenih postupaka u pozdravljanju i odevanju, Vrhovni komandant je naredbom od 25. aprila 1944. regulisao pitanje vojničkog pozdrava i jedinstvenih partizanskih kapa: „ukida se dosadašnji vojnički pozdrav stisnutom pesnicom i uvodi se novi uobičajeni vojnički pozdrav sa ispruženim prstima tako da srednji prst dodiruje desnu stranu čela do ivice vojničke kape". To je važno za operativne, ali ne i za partizanske jedinice, koje su zadržale stari način pozdravljanja.³¹²

Istom naredbom od 25. aprila u jedinicama NOVJ, zabranjeno je dalje nošenje „svih nepropisanih kapa, kao što je to slučaj u Dalmaciji i nekim drugim delovima Hrvatske", pri čemu se misli na partizanske kape iz ustaničkih dana zvane „troroge". Takve nepropisne kape trebalo je zameniti „propisnim vojničkim kapama, koje su uvedene od samog početka NOB u prvim divizijama NOVJ,,. Naredba nije važila za partizanske odrede.³¹³

Jednu od najznačajnijih odluka koje je Vrhovni komandant doneo u oslobođenom Drvaru bilo je osnivanje Odeljenja za zaš-

³⁰⁹ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 399.

³¹⁰ Isto, str. 401.

³¹¹ Isto, str. 402.

³¹² Isto.

³¹³ Isto.

titu naroda (Ozna) pri Povereništvu za narodnu odbranu NKOJ. Formirano je 13. maja 1944. godine. U početku se Ozna bavila prikupljanjem obaveštajnih podataka za potrebe operativnih jedinica, kasnije se sve više orijentisala na borbu protiv špijunaže i suzbijanje petokolonaške delatnosti. U njenom sastavu formiran je Treći odsek za borbu protiv neprijateljskih elemenata, špijuna i diverzanata ubačenih u NOV i POJ. Tokom 1944. u korpusima i divizijama, formiraju se odseci Ozne a u brigadama su postojali opunomoćenici, što je, sa manjim izmenama, ostalo do kraja rata.

PRETSEDNISTVO
ANTIFAŠISTIČKOG VEĆA
NARODNOG OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE

Na predlog Vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita od 22 jula 1944 godine, Pretsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije donelo je

ODLUKU

o odlikovanju ordenom Narodnog oslobođenja sledećih jedinica Narodnooslobodilačke vojske:

1. I proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada I proleterske divizije,
2. III proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada I proleterske divizije,
3. XIII proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada „Rade Končar“ I proleterske divizije,
4. I narodnooslobodilačka (krajiška) brigada V narodnooslobodilačke udarne divizije,
5. II proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada VI proleterske divizije „Nikola Tesla“,
6. III proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada VI proleterske divizije „Nikola Tesla“,
7. II proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada II proleterske divizije,
8. IV proleterska narodnooslobodilačka udarna (crnogorska) brigada II proleterske divizije,
9. V proleterska narodnooslobodilačka udarna (crnogorska) brigada III NO udarne divizije,
10. II proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada (dalmatinska) XXIX udarne divizije,
11. VI proleterska narodnooslobodilačka udarna (istočno-bosanska) brigada XII divizije,
12. II narodnooslobodilačka udarna (krajiška) brigada XXVII divizije,
13. I narodnooslobodilačka udarna brigada VII divizije,
14. I narodnooslobodilačka udarna brigada VIII divizije,
15. V narodnooslobodilačka udarna (kozarska) brigada XI divizije,
16. V narodnooslobodilačka udarna brigada „Ivan Cankar“ XV divizije,
17. I narodnooslobodilačka udarna brigada XXVI divizije,
18. Hrvatska omladinska narodnooslobodilačka udarna brigada „Joža Vlahović“,

19. Hrvatska narodnooslobodilačka udarna brigada „Braće Radića”,
20. I narodnooslobodilačka udarna brigada „Tone Tomšić” XIV divizije.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

24 jula 1944 godine
Sekretar
Rodoljub Čolaković s. r.

Predsednik
Dr I. Ribar s. r.

Prva odlikovanja narodnooslobodilačkih brigada. Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ broj 40—43, za maj—avgust 1944.

Dolaskom Vrhovnog štaba na oslobođeni otok Vis pružila se povoljnija prilika za neposredno rukovođenje oslobodilačkim jedinicama u svim krajevima Jugoslavije i izgradnju oružanih snaga. Pored drugih naredbi i odluka koje je na Visu doneo Vrhovni štab u izgradnji oslobodilačkih jedinica, posebno je značajna naredba od jula 1944. o formiranju artiljerijskih štabova, jedinica i ustanova. Prema toj direktivi, osnovano je Artiljerijsko odeljenje Vrhovnog štaba, kao organ Vrhovnog štaba za opštu evidenciju, nastavu, organizaciju i formaciju artiljerije i snabdevanje svih jedinica po artiljerijsko-tehničkoj grani. Odeljenje je imalo organizacijski, nastavni i materijalni odsek. Predviđeno je da se formira i artiljerija Vrhovnog štaba, koju bi činile samostalne artiljerijske jedinice, kao artiljerijska rezerva.³¹⁴

Na Visu je donet i prvi dokumenat o dodeli odlikovanja prema ukazu Vrhovnog komandanta od 15. avgusta 1943. godine. Odlukom Predsedništva AVNOJ-a od 24. jula 1944. na predlog Vrhovnog komandanta, odlikovano je 20 brigada NOVJ Ordenom narodnog oslobođenja. Prva pojedinačna odlikovanja dodeljena su odlukom Predsedništva AVNOJ-a od 7. i 25. septembra 1944. godine. Ordenom partizanske zvezde I reda odlikovana su 63, II reda — 143, III reda — 351, Ordenom narodnog oslobođenja — 16, Ordenom bratstva i jedinstva — 12, Ordenom za hrabrost — 1.216 i Medaljom za hrabrost — 773 rukovodioca i borca NOV i POJ.³¹⁵

U oslobođenom Beogradu, 19. novembra 1944. na predlog Velike antifašističke skupštine Srbije, Predsedništvo AVNOJ-a odlučilo je da Vrhovnom komandantu NOV i POJ maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu dodeli naziv narodnog heroja i time „velikom vojskovođi naroda Jugoslavije, inicijatoru, organizatoru i rukovodiocu njihove Narodnooslobodilačke borbe, odalo zaslužen priznanje za izvanredne zasluge na organizovanju partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, za genijalno rukovođenje njihovim operacijama, i pri tome ispoljenu upornost i junaštvo i da se pred svim narodima Jugoslavije vidno obeleže istorijske zasluge našeg narodnog vođe na stvaranju bratstva i nerazrušivog jedinstva naših naroda, zbratimljenih u federativnoj Jugoslaviji. . .”³¹⁶

³¹⁴ Arhiv VII, k. 15, br. reg. 19; k. 15 A, br. reg. 19—13/1.

³¹⁵ Zbornik, tom II, knj. 1, str. 480—508.

³¹⁶ Isto, str. 531.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

VRHOVNOG ŠTABA
NARODNO-OSLOBODILAČKE VOJSKE I PARTIZANSKIH ODREDA
JUGOSLAVIJE

GODINA IV

NOVEMBAR—DECEMBAR 1944

BROJ 46—47

PRETSEDNIŠTVO
ANTIFAŠISTIČKOG VEĆA
NARODNOG OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE

ODLUKA

Da bi se velikom vojskovođi naroda Jugoslavije, inicijatoru, organizatoru i rukovodiocu njihove Narodnooslobodilačke borbe, Maršalu Jugoslavije JOSIPU BROZU TITU, odalo zasluženno priznanje za izvandredne zasluge na organizovanju partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, za genijalno rukovođenje njihovim operacijama, i pri tome ispoljenu upornost i junaštvo, kao i da bi se pred svima narodima Jugoslavije vidno obeležile istoriske zasluge našeg narodnog vođe na stvaranju bratstva i nerazrušivog jedinstva naših naroda, zbratimljenih u demokratskoj i federativnoj Jugoslaviji,

Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, na predlog Velike antifašističke narodnooslobodilačke skupštine Srbije

odlučuje

Da se Vrhovnom komandantu NOV i POJ, Maršalu Jugoslavije —

JOSIPU BROZU TITU

dodeli naziv NARODNOG HEROJA.

U Beogradu, 19 novembra 1944 god.

Sekretar
R. Čolaković s. r

Pretsednak
Dr I. Ribar s. r.

PRETSEDNIŠTVO
ANTIFAŠISTIČKOG VEĆA
NARODNOG OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE
BROJ 145

Predsedništvo Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije

odlučuje

da se za izvanredne zasluge u Narodnooslobodilačkoj borbi veliki vojskovođa, organizator i rukovodilac Narodnooslobodilačke borbe, stvaralac

bratstva i jedinstva naših naroda i izgraditelj Demokratske Federativne Jugoslavije

MARŠAL JUGOSLAVIJE JOSIP BROZ TITO

odlikuje

ORDENOM NARODNOG OSLOBOĐENJA

26 februara 1945 g.

u Beogradu

Sekretar

M. Peruničić s. r.

Pretsednik

Dr I. Ribar s. r.

Za neposredno obezbeđenje Vrhovnog štaba dok se on nalazio u Drvaru postojao je Prateći bataljon (dve čete i konjički eskadron, četa za obezbeđenje savezničkih misija i protivavionska mitraljeska četa od 6 oruđa za obezbeđenje rejona razmeštaja CK KPJ, Vrhovnog štaba, AVNOJ-a, Nacionalnog komiteta i savezničkih misija), sa ukupno oko 320 boraca. Za vreme nemačkog vazdušnog desanta na Drvar Prateći bataljon je odigrao značajnu ulogu u zaštiti i evakuaciji Vrhovnog štaba. Pošto je Vrhovni štab otišao na Vis, tamo su ga obezbeđivali konjički eskadron i ostale jedinice 26. dalmatinske divizije. Prateći bataljon je tada ušao u sastav 1. proleterskog a kasnije 2. udarnog korpusa, sve do oktobra 1944, kada se preko Valjeva i Arandjelovca prebacio u oslobođeni Beograd i ušao u sastav novoformirane Gardijske brigade.

Kada su Vrhovni komandant i Vrhovni štab stigli u Beograd, kao i druge vojno-političke ustanove, 1. novembra 1944. osnovana je Gardijska brigada. Nastala je na osnovama Pratećeg bataljona VS i u početku je imala dva bataljona, oficirsku četu i pozadinske jedinice i ustanove. U maju 1945. u brigadi se formiraju još tehnički bataljon i konjički eskadron, što je odgovaralo potrebama neposrednog obezbeđenja Ministarstva narodne odbrane i Generalštaba JA, Vrhovnog komandanta i najviših vojnih i političkih rukovodilaca, zatim za učešće na pojedinim svečanostima i počastima i obezbeđenju stranih diplomatskih predstavnika.

Tokom 1944. godine Vrhovni štab je nastavio da proširuje neposredne kontakte sa savezničkim komandama. Održavanje veze sa stranim vojnim predstavnicima bilo je najpre u nadležnosti pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba, a 1943. i 1944. odseka pri Vrhovnom štabu, koji je u februaru 1945. prerastao u Odeljenje za vezu sa stranim vojnim predstavništvima. U Drvar je, u Vrhovni štab, 24. februara 1944. stigla sovjetska vojna misija, koju je predvodio general-lajtnant Nikolaj Kornjejev. Sa njim je bio general-major Anatolij Gorškov, ukupno 22 člana; taj broj se kasnije povećao.³¹⁷

Pošto je pri savezničkoj Vrhovnoj komandi za Sredozemlje postojala Vojna misija NOVJ, odmah po dolasku sovjetske misije, Vrhovni štab je rešio da sličnu misiju uputi u Moskvu, pod nazivom „Vojna misija Nacionalnog komiteta“. Prvog aprila 1944. de-

³¹⁷ Zbornik, tom II, knj. 12, str. 156.

finitivno je određen sastav Vojne misije za Sovjetski Savez, koja je stigla u Moskvu 12. aprila. Vojnu misiju NOVJ predvodio je general-lajtnant Velimir Terzić, ukupno 11 članova.³¹⁸ Njen zadatak je bio da sa sovjetskom komandom razmatra pitanja vojne pomoći NOVJ i druga koja su bitna za vođenje NOR-a.

U septembru 1944. pri Vrhovnom štabu su osnovane posebne vojne misije — britanska i američka. Naime, posle pogibije američkog majora Lina Feriša (Linn Farish) Slima koji se nalazio u sastavu anglo-američke vojne misije pri Vrhovnom štabu, Amerikanci su se odlučili da pošalju kompletnu američku misiju koja je ubrzo stigla u Jugoslaviju. Dotadašnja anglo-američka vojna misija je time prestala da postoji. Iz nje se izdvojila britanska grupa sa Ficrojem Maklejn na čelu i obrazovala posebnu britansku vojnu misiju. Američku vojnu misiju pri Vrhovnom štabu predvodio je pukovnik Eleri Hantigton (Ellery C. Huntigton), a njegov zamenik bio je potpukovnik Carli Trajer (Charlie Trayer)³¹⁹

Tako su od septembra 1944. pri Vrhovnom štabu NOV i POJ postojale tri savezničke vojne misije — britanska, sovjetska i američka. Slične vojne misije postojale su i kod pojedinih glavnih štabova, nekih štabova korpusa i divizija NOVJ.

U 1944. godini prestali su da funkcionišu neki glavni štabovi. Glavni štab Crne Gore i Boke rasformiran je 22. januara 1944, a njegove funkcije preuzeo je Štab 2. udarnog korpusa. Sredinom marta 1944. naredbom Vrhovnog štaba rasformiran je Glavni štab NOV i PO Sandžaka, a njegove funkcije takođe je preuzeo Štab 2. udarnog korpusa.

Po naređenju Vrhovnog štaba, 2. septembra 1944. Glavni štab NOV i PO Kosova i Metohije preimenovan je u Operativni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju. U početku je bio pod Vrhovnim, a zatim pod Glavnim štabom Srbije. Komandant Operativnog štaba bio je Fadilj Hodža, a politički komesar Krsto Filipović.³²⁰

U Glavnom štabu Hrvatske u 1944. godini izvršene su promene: ukinuto je 1. i 2. odeljenje, a načelnici odeljenja postali su prvi i drugi pomoćnik načelnika Glavnog štaba Hrvatske, dotadašnji odseci razvili su se u odeljenja. Prvi pomoćnik načelnika Glavnog štaba rukovodio je Operativnim, Vojnoobaveštajnim, Personalnim, Artiljerijskim i Političkoobaveštajnim odeljenjem i Odsekom za vezu. Artiljerijsko odeljenje je ukinuto i formiran je Odsek za naoružanje. Drugi pomoćnik načelnika Glavnog štaba rukovodio je Ekonom-

³¹⁸ Sastav Vojne misije NOVJ za SSSR: general-lajtnant Velimir Terzić, general-lajtnant Milovan Đilas, član VŠ, pukovnik Velimir Stojnić, politički komesar 5. korpusa, pukovnik Mile Pavičić, komandant 1. vazduhoplovne baze, pukovnik dr Đura Mešterović, šef Sanitetske misije NOVJ u Bariju, potpukovnik Stanko Danilović, nastavnik Oficirske škole, potpukovnik Vinko Švob, politički komesar 13. divizije, major Pavle Savić, na službi pri VŠ, Antun Avgustinčić, skulptor, poručnik Bogdan Popović i poručnik Marko Popović. *Zbornik*, tom II, knj. 12, str. 245. E. Kardelj, *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije*, str. 41.

³¹⁹ Ficroj Maklejn, *Zlatni drum. Pijesak Orijenta. Rat na Balkanu*, Zagreb 1953, str. 298–299, 533, 506. *Zbornik*, tom XI, knj. 4, str. 929, 924, 927, 1080.

³²⁰ Arhiv PK SKS u Prištini, k. 19, reg. br. 1244.

skim, Sanitetskim, Vojnosudskim, Tehničkim i Saobraćajnim odeljenjem. Komandant Glavnog štaba Hrvatske bio je Ivan Gošnjak, a politički komesar Rade Žigić. Za pomoćnika komandanta 17. aprila 1944. postavljen je dotadašnji komandant 6. korpusa Petar Drapšin, a za načelnika dotadašnji komandant 11. korpusa Pavle Jakšić.³²¹

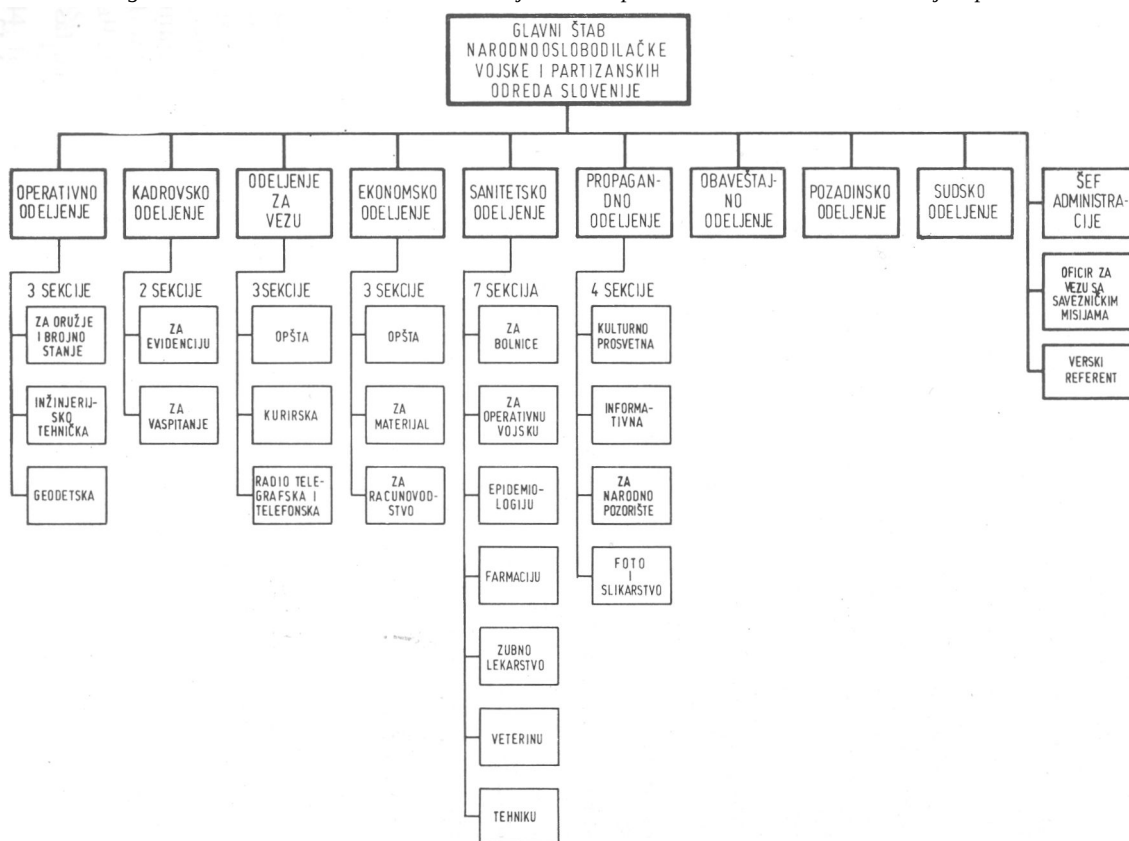
Glavni štab Makedonije u 1944. godini bio je potpuno organizacijski razvijen. Tada su formirani Operativno, Obaveštajno, odeljenje za vezu, Saobraćajno, Artiljerijsko, Inženjerijsko, Vazduhoplovno, Topografsko, Ekonomsko, Personalno, Sanitetsko, Nastavno i Mobilizacijsko odeljenje. Naredbom Vrhovnog štaba od 1. jula 1944. za političkog komesara Glavnog štaba Makedonije postavljen je Bane Andreev-Rankata, umesto Cvetka Uzunovskog. Komandant Glavnog štaba je i dalje Mihajlo Apostolski. Za načelnika Štaba postavljen je Pavle Ilić. U novembru je Andreeva zamenio Boro Temelkovski.³²²

U Glavnom štabu NOV i PO Slovenije 20. januara 1944. izvršena je reorganizacija u pravcu njegovog daljeg osposobljavanja za rukovođenje i komandovanje sve razgranatijom mrežom oružanih snaga u novim uslovima završnog perioda NOR-a. Osim komandanta, komesara i načelnika Štaba, postojali su Operativno i Obaveštajno odeljenje, Odeljenje za kadrove, Odeljenje za vezu, Odeljenje za pozadinu, Ekonomsko odeljenje i Sanitetsko odeljenje (koje je imalo sekciju za veterinu), Propagandno i Sudsko odeljenje, šef administracije, verski referent i oficir za vezu sa savezničkim misijama. Odeljenje za pozadinu je ukinuto 10. aprila, a 8. maja formirano je Tehničko odeljenje, koje je 23. juna — nakon izdvajanja iz njega Geodetske sekcije (koja je postala samostalna) — preimenovano u Organizacijsko odeljenje. Odeljenje za kadrove je 23. avgusta preimenovano u Personalno odeljenje, dok su 24. avgusta ukinuti Organizacijsko odeljenje i Vojnonaučna sekcija, a iz Sanitetskog odeljenja izdvojena je Veterinarska sekcija. Umesto višeg vojnog suda, koji je u okviru glavnih štabova ukinut odlukom Vrhovnog štaba 1. septembra 1944, u Sudskom odeljenju je formiran senat. Šifrantsko odeljenje i Tehničko-saobraćajno odeljenje formirani su 19. septembra 1944, a 22. septembra je obrazovan referent za italijanske partizanske jedinice.

U decembru 1944. usledila je nova izmena u Glavnom štabu Slovenije. Sada su komandni deo Štaba činili komandant i politički komesar, a njima je neposredno bio potčinjen načelnik Štaba, koji je imao dva pomoćnika. Prvi pomoćnik rukovodio je Operativnim, Obaveštajnim, Odeljenjem za vezu i Šifrantskim odeljenjem; drugi pomoćnik imao je Saobraćajno-tehničko, Ekonomsko, Sanitetsko i Veterinarsko odeljenje, Geodetsku sekciju, referenta za avijaciju i oficira za vezu sa savezničkim misijama. Politički komesar dobio je zamenika političkog komesara, preko koga je rukovodio Propagandnim, Personalnim i Sudskim odeljenjem i Političkim odsekom.

³²¹ Arhiv VII, k. 112, reg. br. 26—3; k. 113 A, reg. br. 7—2 i 32—1; k. 553, reg. br. 3—2.

³²² Arhiv VII, k. 240, reg. br. 1/1—4 i 1/25—4.

Do pogibije 7. novembra 1944. komandant Glavnog štaba bio je Franc Rozman Stane, a onda Dušan Kveder; politički komesar bio je Boris Krajger pa Boris Kidrič, a zamenik političkog komesara Viktor Avbelj. Načelnik Štaba u početku je bio Dušan Kveder, onda Lado Ambrožič i Mile Kilibarda³²³ (shema organizacije Glavnog štaba NOV i PO Slovenije, prilog br. 20).

U martu 1944. britanska vojna misija pri Glavnom štabu Slovenije preimenovana je u anglo-američku, sa dotadašnjim šefom britanske vojne misije Viljemom Džonsom. Međutim, u oktobru 1944. osnovane su posebna britanska i posebna američka vojna misija, što je ostalo do kraja rata.

Petog marta 1944. Vrhovni štab je iz Drvara uputio u Glavni štab Slovenije sovjetsku vojnu misiju, koju su sačinjavali: pukovnik Nikolaj Nurelovič Patrohajcev, šef -misije, i još tri člana.³²⁴

U Glavnom štabu Srbije tokom 1944. godine izvršene su promene u pravcu njegovog proširivanja odsecima i odeljenjima. Pored komandanta (Petar Stambolić, od jula 1944. Koča Popović) i političkog komesara (Dobrivoje Radosavljević — tada još u Makedoniji), Glavni štab Srbije imao je Operativno i Obaveštajno odeljenje, Odeljenje za naoružanje, Vazduhoplovno, Tehničko, Mobilizacijsko, Sanitetsko, Ekonomsko i Personalno odeljenje.³²⁵

U Glavni štab Srbije stigle su anglo-američka i sovjetska vojna misija. Vrhovni štab je 5. februara 1944. obavestio Glavni štab Srbije da mu, u saglasnosti sa savezničkom misijom pri Vrhovnom štabu, upućuje majora Džona Henikera (John Henniker), kao „šefa lokalne savezničke misije pri Glavnom štabu NOV i PO Srbije". Istovremeno se ukazuje na njegove dužnosti oko organizacije snabdevanja, traženja pomoći od savezničke avijacije i održavanja opštih veza sa Glavnim štabom Srbije.³²⁶ Krajem marta 1944. na oslobođenu teritoriju Srbije padobranom se spustio major Džon Heniker. Posle toga u Glavni štab Srbije stigla je i sovjetska vojna misija. Ona je došla preko Barija i noću 10/11. jula 1944. spustila se na aerodrom kod sela Kosančića blizu Leskovca.³²⁷

Glavni štab Vojvodine početkom 1944. godine imao je Ekonomski, Vojnopozadinski, Obaveštajni, Sanitetski, Mobilizacijski, Vojnosudski, Odsek za vezu, Odsek za zaštitu naroda i Saobraćajni odsek. Sedište Glavnog štaba do oktobra 1944. bilo je u Sremu, sa povremenim kraćim boravcima u istočnoj Bosni. U oktobru je prešao u Banat, a zatim u Novi Sad, gde mu je bilo sedište do rasformiranja, odnosno preformiranja u Štab 3. armije (1. januara 1945). Formiranje i postojanje Glavnog štaba Vojvodine u toku 1943. i 1944. pozitivno se odrazilo na razvitak oružane borbe u Voj-

³²³ Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana, fascikla 11, 13, 32, 50, 117, i 123.

³²⁴ *Zbornik*, tom II, knj. 12, str. 300.

³²⁵ *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 219. Novi GŠ Srbije od 12. jula 1944. činili su: komandant general-lajtnant Koča Popović, načelnik general-major Rudolf Primorac, zamenik komandanta potpukovnik Ljubodrag Đurić, politički komesar Dobrivoje Radosavljević (tada još u Makedoniji), zamenik komesara Moma Marković. *Zbornik*, tom I, knj. 9, str. 406—465.

³²⁶ *Zbornik*, tom II, knj. 12, str. 58, Arhiv VII, k. 17, reg. br. 19—4.

³²⁷ *Kronologija NOR-a*, str. 829.

vođini. Tokom 1944. bilo je više promena u strukturi Glavnog štaba Vojvodine. Dotadašnjeg komandanta Glavnog štaba Ačima Grulovića Slobodana zamenio je Košta Nađ. Političkog komesara Glavnog štaba Stevana Jovičića zamenio je Ljuba Momčilović Aleksa, a od 28. novembra 1944. je Branko Petričević Kada.³²⁸ Od predstavnika savezničke komande na teritoriji Vojvodine, od druge polovine avgusta 1943. nalazio se major Bazil Dejvidson (Basil Davidson), koji je predstavljao britansku Vrhovnu komandu na Bliskom istoku.³²⁹

ŠKOLE I KURSEVI

Oficirska škola Vrhovnog štaba NOV i POJ, koja je počela sa radom u oslobođenom Jajcu, 15. septembra 1943, usled neprijateljske ofanzive početkom januara 1944. premešta se u Drvar, gde je u međuvremenu stigao i Vrhovni štab NOV i POJ. Škola se smestila u Šipovljane, 3 km jugoistočno od Drvara, i nastavila sa radom 12. februara do 25. maja, do početka nemačkog desanta na Drvar. U Drvaru su radila dva tečaja sa 171 slušaocem na opštevojnom tečaju. Pored kursa za opštevojne starešine, u sastavu Oficirske škole radio je i viši intendantski kurs za intendante brigada, divizija i korpusa. Kurs je trajao 20 dana. Završila su se četiri kursa. Međutim, zbog nemačkog vazdušnog desanta Oficirska škola Vrhovnog štaba je prekinula sa radom i više nije obnovljena. Završilo je ukupno 498 slušalaca, od čega 395 slušalaca opštevojnog i 103 intendantskog smera. Pokušaji da se na Visu obnovi njen rad, gde se od početka juna nalazio Vrhovni štab, nisu uspeali. Tako su Vojnu i Oficirsku školu Vrhovnog štaba završila ukupno 684 oficira. Time je Vojna i Oficirska škola Vrhovnog štaba dala značajan doprinos osposobljavanju vojnih kadrova, a time i uspešnom rukovođenju i komandovanju jedinicama NOV i POJ.

Posle oslobođenja Beograda, Škola Vrhovnog štaba nastavila je sa radom kao Pešadijska oficirska škola, sve do 5. marta 1945. Tada su organizovane škole rodova, kao što su Pešadijska oficirska škola, Škola za više komandante (za komandante brigada i divizija i oficire u štabovima armija i Generalštabu), Intendantska akademija, Artiljerijska škola, Škola veze i Škola za inženjerijske rukovodioce (kasnije Inženjerijska oficirska škola).

U oslobođenom Beogradu 21. novembra 1944. osnovana je Vojna akademija Demokratske Federativne Jugoslavije, kojom je neposredno rukovodio Vrhovni štab, kasnije Generalštab JA. To je bila savremena vojna akademija koja je trajala dve godine. U prvu klasu primljeno je 2.070 pitomaca iz svih jedinica NOVJ.

U Hrvatskoj je Glavni štab, svojom naredbom od 30. marta 1944, formirao Prvu oficirsku školu, koja je objedinjavala rad svih do tada organizovanih vojnih škola i tečajeva sa teritorije Hrvatske južno od Save. U njenom sastavu bila je i ranije formirana (od 1. novembra 1943) Artiljerijska oficirska škola, za osposobljavanje

³²⁸ Sreta Savić, *Srem u NOB-i*, str. 256, 500—501.

³²⁹ F. V. Ddkin, *Bojovna planina*, str. 135.

kadrova za dužnosti od vodnika do komandanta divizionu. U sklopu škole organizovani su i tečajevi za starešine koje su sticale specijalna znanja za komandovanje minobacačkim, protivtenkovskim i protivavionskim jedinicama, a trajali su do 30 dana. U sastavu Prve oficirske škole radilo je i više tečajeva za specijaliste službe veze. Međutim, po naredbi Glavnog štaba Hrvatske od 12. aprila 1944, svi tečajevi su uključeni u sastav Prve oficirske škole, tako da su u njenom sastavu postojali tečajevi za pešadijske i artiljerijske oficire, za starešine jedinica veza, za intendantske i sanitetske oficire. Tako se Prva oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske razvila u ustanovu u kojoj su se školovali kadrovi skoro svih rodova i službi koji su tada postojali u NOVJ. U toj školi se školovalo ukupno 2.517 oficira.

Na osnovama raznih vojnih kurseva i tečajeva, po naredjenju Glavnog štaba Hrvatske od februara 1944, pri Štabu 6. slavonskog korpusa osnovana je Druga oficirska škola, koja je osposobljavala kadrove iz jedinica sa teritorije Hrvatske severno od Save, tj. iz 6. i 10. korpusa NOVJ. Pored drugih specijalnosti, u toj školi radio je i tečaj za političke komesare. Druga oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske, s kraćim prekidima, radila je do marta 1945, kada je preimenovana u Oficirsku školu 3. armije. Kroz nju je prošlo oko 1.250 slušalaca.

Oficirska škola NOV i PO Slovenije, osnovana avgusta 1943, u toku 1944. prerasla je u pravi nastavni centar. U januaru 1944. u njenom sastavu osnovani su, pored ostalih, tenkovski i obaveštajni, a u martu i intendantski tečaj. Od avgusta 1943. do aprila 1945. na raznim tečajevima školovana su ukupno 1.542 slušaoca, ne računajući razne specijalističke kurseve. Sem ove škole, na teritoriji Slovenije, zbog udaljenosti od Glavnog štaba, od 5. marta do 8. avgusta 1944. radila je Vojna škola pri Štabu 9. korpusa, kroz koju su prošla 342 slušaoca. Pri štabovima slovenačkih korpusa i 4. operativne zone postojali su i kursevi za podoficire.

Kada je Glavni štab NOV i PO Vojvodine iz Bosne prešao u Srem, 19. septembra 1944, Oficirska i podoficirska škola Glavnog štaba Vojvodine ponovo je počela sa radom u selima ispod Fruške gore, a potom u Novom Sadu. Od nje i Druge oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske u martu 1945. osnovana je Oficirska škola 3. armije, jer su 6. i 10. korpus operativno bili potčinjeni 3. armiji.

Prema operativnim mogućnostima, pored navedenih škola, u toku NOR-a povremeno su radili oficirske škole i kursevi pri štabovima pojedinih korpusa. U avgustu 1944. formirana je Oficirska škola 1. proleterskog korpusa, a Oficirska škola 2. udarnog korpusa radi od februara 1944. U jesen 1944. osnovana je i Oficirska škola 3. udarnog korpusa, a postojale su oficirske škole pri štabovima 5, 8, 11, 12, 13, 14, 15. i 16. korpusa i pri Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju. U jesen 1944. u Pirotu, Nišu i Kragujevcu formirane su artiljerijske oficirske škole, koje su marta 1945. prerasle u Artiljerijsku školu Generalštaba JA. U Katadbi blizu Kaira, 26. marta 1944. osnovana je Tenkovska škola NOVJ, kroz koju je prošlo 840 vojnika i starešina.

Za potrebe Mornarice NOVJ, u februaru 1944. na Visu, pri Štabu Mornarice počeli svi rad Škola za vezu, Tečaj za strojare 1 Tečaj za rukovodioce brodova obalne plovidbe, a slični tečajevi su radili i pri Bazi NOVJ u Monopoliju (Italija). Na Visu je 26. maja 1944. formirana Uprava škola i kurseva Mornarice NOVJ, koja je objedinjavala školovanje vojnopomorskog kadra svih specijalnosti.

Školovanje vazduhoplovaca nastavljeno je u Italiji početkom januara 1944, najpre u Savaletrij (kod Barija), a onda u Karovinju (blizu Bengazija). Tu je 15. januara 1944. formirana zajednička Uprava za tri vazduhoplovne škole: pilotsku, izviđačku i mehaničarsku. Sa Bliskog istoka u Sovjetski Savez upućena je na školovanje grupa od 69 avijatičara, a druga grupa od oko 200 avijatičara je školovana u Alžiru.

Prema dogovoru maršala Tita i sovjetske komande o isporuci sovjetske vazduhoplovne tehnike NOVJ, na školovanje u Sovjetski Savez je u decembru 1944. upućeno oko 500 vazduhoplovaca. Istovremeno su i u zemlji organizovani kursevi za obuku na sovjetskim avionima, a radili su u Vršcu, Pančevu i Novom Sadu. Prva vazduhoplovna škola, sa oko 300 pitomaca za sve vrste specijalista, formirana je u Novom Sadu u proleće 1945. godine.

U toku 1944. nastavljeno je i sa školovanjem političkog kadra NOVJ. Pri CK KPJ i Vrhovnom štabu u Drvaru radio je dvadesetodnevni viši kurs za političke rukovodioce. U Sloveniji su radili partijski i politički kursevi pri CK KP Slovenije i nižim komandama i partijskim rukovodstvima. Slično je bilo i u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Makedoniji, Srbiji Vojvodini na Kosovu i u pojedinim korpusima i divizijama NOVJ.

Zahvaljujući naporima CK KPJ i Vrhovnog štaba, kao i drugih partijskih i vojnih rukovodstava na osposobljavanju kadrova postignuti su izuzetno veliki rezultati na političkom, marksističkom i vojnom obrazovanju starešina NOV i POJ, i postavljeni solidni temelji daljem školovanju kadrova JA.³³⁰

Organizovanje partijsko-političkih kurseva na nivou divizija predstavljalo je veoma dobar metod u izgradnji partijsko-političkog kadra. Potreba osposobljavanja kadrova bila je uslovljena sve bržim narastanjem jedinica NOVJ i sve složenijim zadacima koji su stajali pred njima. Zato se od početka 1943. pri CK KPJ organizuju viši kursevi radi osposobljavanja dovoljnog broja predavača za partijske kurseve u jedinicama.

Prema stepenu obrazovanja kadrova, i njihovom idejno-političkom nivou, organizovani su niži, srednji i viši kursevi. Viši kursevi su organizovani pri CK KPJ i nacionalnim komitetima i na njima su, pored partijskih rukovodilaca iz jedinica učestvovali i partijski rukovodioci organizacija na terenu. Srednji i niži kursevi organizovani su pri korpusima, divizijama i brigadama. Niže kurseve su pohađali sekretari ćelija, zamenici političkih komesara bataljona,

³³⁰ J. B. Tito, *Desetogodišnjica naše narodne armije*, referat na svečanoj akademiji, 21. decembar 1955. „Razmatranje o savremenom ratu”, Beograd 1959, str. 261.

politički komesari bataljona, članovi sreskih i okružnih komiteta Partije i SKOJ-a, a srednje — partijsko-politički rukovodioci brigada.

NEKE KARAKTERISTIKE RATNE VEŠTINE

Neuspesi u bitkama na Neretvi i Sutjesci prisilili su nemačku Vrhovnu komandu da odustane od ranije strategije u kojoj je dominiralo načelo okruženja i da serijom napadnih operacija uništi NOVJ. Iako su okupacione trupe još bile brojčano i tehnički nadmoćnije, one više nisu bile sposobne da uspešno primenjuju tadašnje postupke protiv jačih grupacija NOVJ i glavnih uporišta narodnooslobodilačkog pokreta. Kapitulacijom Italije snage okupatora bile su još više oslabljene, tako da nisu mogle računati na neke ambicioznije poduhvate.

Od druge polovine 1943. godine okupator je definitivno odustao od širih ofanzivnih poduhvata sa radikalnim ciljevima i prešao na strategijsku defanzivu. Krajem 1943. i u prvoj polovini 1944. godine orijentisao se na operativno-taktičke poduhvate da bi parcijalno tukao NOVJ, dezorganizovao njene jedinice i odbacio od onih objekata koji su im bili od primarne važnosti. Radilo se o velikim gradovima, magistralnim komunikacijama koje preko Jugoslavije vode ka Grčkoj, Italiji i Jadranu, i pojasu jadranskog primorja, jer se nemačka Vrhovna komanda dosta dugo pribojavala savezničkog desanta na Balkan.

Nemačka Vrhovna komanda je tada prvi put priznala da ne može preduzeti operacije protiv NOVJ „van mesnih okvira” i da je to „iskoristio Tito za dalje proširenje njegovih uticaja i za vojnu organizaciju boračkih snaga”, kao i da se više ne može sprečiti da „ustanici, i to isključivo Titove snage, posednu područja koja su napustili Italijani, a pre svega, gotovo celokupni zapadni obalni bok Balkanskog poluostrva i pribrežna ostrva. . .” Nemci konstatuju da se „položaj Tita na području bivše Jugoslavije znatno ojačao i proširio” i da ne postoje mogućnosti da se preduzmu takve mere koje bi obezbedile „vojničko uništenje NOVJ” i da se takve operacije, „zbog proširenja pokreta na velikim prostranstvima, moraju smatrati kao neizvodljive”. Polazeći od takve procene, nemačko rukovodstvo se orijentisalo na operacije koje će imati za cilj „da ne prestano zadaju udarce jezgru Titovih trupa, kako bi se on vojnički oslabio i sprečio u ostvarenju svojih namera. . .”³³¹

S obzirom na tadašnje stanje i kretanje u drugom svetskom ratu, realne mogućnosti sopstvenih oružanih snaga i pomoć kolaboracionista, nepovoljnu situaciju na sovjetsko-nemačkom frontu, u Italiji i Jugoslaviji, nemačka Vrhovna komanda je pred oružane snage na jugoslovenskom ratištu postavila nekoliko strategijskih zadataka.

³³¹ Svi citati su iz *Ratnog dnevnika nemačke Vrhovne komande*, Frankfurt na Majni, 1963, tom IV, odeljak 6.

U početku trebalo je obezbediti jadransku obalu od eventualne anglo-američke invazije. Osnovna prepreka u izvršenju tog zadatka bila je NOVJ. Nemci su cenili da snage NOVJ u centralnom delu Jugoslavije „predstavljaju jednu iskrcanu savezničku armiju“, jer izbijanjem NOVJ na širokom frontu jadranskog prostora u vreme kapitulacije Italije bio je ugrožen bok nemačkih snaga u Italiji, a postojanje krupnih snaga NOVJ na relaciji Drina — Crna Gora doводilo je u pitanje sigurnost isturenih nemačkih snaga u Grčkoj. Od kapitulacije Italije do sredine 1944. godine nemačke snage su izvele niz napadnih, tzv. zimskih operacija kojima je bio osnovni cilj da posednu jadranski pojas, izbace snage NOVJ sa tog prostora i preseku sve veze i dodir NOVJ sa savezničkim armijama u Italiji.

Osim toga, nemačke oružane snage u Jugoslaviji imale su zadatak da prema istoku obezbede južno krilo strategijskog rasporeda na sovjetsko-nemačkom frontu, koji je trebalo da se nastavi linijom Đerdap—Skoplje—Albanija.

Istovremeno, trebalo je da obezbede vezu između strategijskih grupacija u Grčkoj, Italiji i na sovjetsko-nemačkom frontu i da im, prema potrebi, štite izvlačenje iz Grčke i Italije.

Za Nemačku Vrhovnu komandu u 1944. godini postalo je naročito važno da ne dozvoli prodor snaga NOVJ u Srbiju, u zonu vardarsko--moravskog strategijskog pravca, tj. u pozadinu planiranog fronta prema istoku i da obezbedi komunikacije na osnovnim strategijskim pravcima u Vardarsko-moravskoj dolini, dolini Bosne i Save i gornjem toku Save, Drave i Soče.

Pokušaj da u maju 1944. vazdušnim desantom likvidira Vrhovni štab i AVNOJ sa Titom na čelu imao je više osvetnički karakter nego nameru likvidiranja glavnih snaga NOVJ.

Za izvršenje ovih zadataka na jugoslovenskom ratištu nemačka Vrhovna komanda raspolagala je krupnim snagama, o čemu je strategija NOVJ vodila računa, jer je nemački okupator predstavljao najozbiljnijeg protivnika. Sredinom 1944. godine Nemci su u Jugoslaviji držali jednu armiju, sedam armijskih korpusa, 24, divizije, 42 samostalna puka i 38 samostalnih bataljona, oko 500.000 vojnika. Ako se tome dodaju bugarske i mađarske okupacione trupe i kolaboracionisti, onda je tada u Jugoslaviji bilo oko 850.000 vojnika svrstanih u tri armije, 11. korpusa i 51 diviziju.

Međutim, nemački vojnostrategijski koncept u borbi protiv NOVJ nije se oslanjao samo na sopstvene oružane snage i jedino na oružanu borbu kao sredstvo za postizanje vojno-političkih ciljeva. Kao i ranije, Nemci su koristili brojne kolaboracionističke formacije i druga politička i ekonomska sredstva protiv „Titovih ideja koje imaju jaku prodornu snagu“.

Strategijski koncept Vrhovnog štaba NOVJ polazio je od procene da je na vidiku završetak drugog svetskog rata i da je u takvoj situaciji važnije da se strategijsko težište dejstva NOVJ prenese i na ona područja koja su do tada, iz više razloga, bila nepotpuno aktivirana, radi proširivanja narodnooslobodilačkog pokreta u sve krajeve Jugoslavije, mobilizacije i stvaranja novih jedinica. Istovremeno, pred strategijom NOVJ stajali su zadaci koordiniranja napo-

ra sa saveznicima radi zaštite nacionalnih i revolucionarnih interesa i ciljeva.

Prenošenje strategijskog težišta na istočni deo Jugoslavije, na teritoriju Srbije, postao je tada jedan od primarnih zadataka NOVJ. To se vremenski poklapalo i sa drugim zadatkom — direktivnim povezivanjem fronta sa Crvenom armijom. Vrhovni štab je planirao prodor u Srbiju najranije za proleće 1944. godine, ili najkasnije sa otvaranjem drugog fronta u zapadnoj Evropi. Da bi se realizovao prodor u Srbiju, trebalo je stvarati solidnu operacijsku osnovicu u istočnoj Bosni, Sandžaku i Crnoj Gori, prikupiti strategijske rezerve i izvršiti strategijsko izviđanje lakim pokretnim jedinicama što dublje u unutrašnjost Srbije a onda sa više pravaca krupnim snagama upasti u Srbiju, povezati se sa snagama NOV i PO Srbije i jedinicama Crvene armije koje su nastupale kroz Rumuniju i Bugarsku.

Srbija je i za NOP i za okupatora u to vreme predstavljala „ključ Balkana”. Za okupatora je njen značaj proizlazio iz potreba stvaranja fronta prema istoku na liniji bugarsko-jugoslovenske granice, obezbeđenja pozadine i izvlačenja snaga iz Grčke i Makedonije. Za strategiju NOP-a značaj Srbije se ogleda u tome što je tako trebalo razbiti čatničko-nedićevske snage i onemogućiti političke kombinacije reakcionarnih krugova na Zapadu, onemogućiti okupatora da pregrupiše snage i organizuje front na istoku, jer bi to, da je uspeo, privremeno odložilo povezivanje NOVJ i Crvene armije. Zatim je trebalo preseći velikomoravski strategijski pravac i tešnje se povezati sa snagama NOVJ u Makedoniji, na Kosovu i u Vojvodini radi proširivanja i jačanja narodnooslobodilačkog pokreta na tim — za NOVJ — veoma važnim prostorima. Osim toga, u istočnim krajevima Jugoslavije nalazile su se znatne rezerve ljudstva za popunu starih i formiranje novih divizija, kao i rezerve materijalnih potreba za vođenje rata, što je trebalo uključiti u ratne napore za konačno oslobođenje zemlje sopstvenim snagama.

U celini gledano, u ovom periodu rata snage NOVJ bile su sredstvo strategije u rešavanju osnovnih zadataka koje je postavila politika radi ostvarenja prekretnice u korist narodnooslobodilačkog pokreta u razmerama cele Jugoslavije. NOVJ je bila jedan od odlučujućih faktora u izvojevanju prelomnih pobeda revolucije koje su izražene istorijskim odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu.

Po svom sastavu i snazi, NOVJ već je bila izrasla u snagu koja je mogla na sebe primiti takve zadatke i odneti konačnu pobjedu nad okupatorima i obezbediti oslobođenje Jugoslavije. Ona je bila ravnopravni partner savezničkim armijama i, kao takva, stekla je priznanje članica antihitlerovske koalicije, čije su vrhovne komande prihvatile na toj osnovi saradnju sa Vrhovnim štabom NOVJ.

Kvalitetno jačanje i narastanje NOVJ dovelo je do krupnijih operacija kao osnovne forme oružane borbe. Ovim je strategija NOVJ dobila novo sredstvo za realizaciju vojno-političkih ciljeva.

Snažne operativne grupacije, raspoređene po svim delovima Jugoslavije, bile su u mogućnosti da izvode rešavajuće sudare na širokom operativnom području, a ne samo u taktičkim okvirima.

Stoga se u tom periodu počinje sve više ispoljavati operacija strategijskog značaja, koju izvode operativno-strategijski sastavi pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba, jačine od više divizija i korpusa do armijske grupe, radi rešavanja konačnih vojno-političkih zadataka narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

Za ovaj period narodnooslobodilačkog rata karakteristično je da su jedinice NOVJ, objedinjene u krupne operativno-strategijske grupacije, počele tražiti i primenjivati strategiju odlučujućih sudara po mestu, vremenu i načinu kako im je najbolje odgovaralo.

Ofanzivne operacije, planirane na raznim područjima jugoslovenskog ratišta, sa težištem ina srpskom i primorskom vojištu, imale su — pored zadataka da protivniku nanose udare i gubitke u živoj sili i ratnoj tehnici — obeležje da se izvode radi definitivnog oslobođenja pojedinih užih i širih područja i zona, sa idejom da se konačno zadrže. To je bilo uslovljeno i potrebom da se u novim područjima stanovništvo zaštiti od represalija, kao i da se saveznicima predstavi snaga vojnog faktora NOP-a, solidnost njegovih poduhvata i kroz frontalni oblik i odbrambeni vid borbenih dejstava. Na jadranskom vojištu, kao dodatan uslov, stajala je i potreba transporta materijalno-tehničkih sredstava, za što je bilo potrebno obezbediti sigurne baze.

Prelazak na strategiju odlučnih sudara, koliko god da se radilo o grupisanju krupnih snaga, još je bio uvod u definitivno razbijanje i isterivanje okupatora, što će uslediti početkom 1945. godine. Razbijanje ili definitivno uništenje neprijatelja na celom ratištu, još se nije postavljalo kao neposredan i izvodljiv zadatak. Čak i presecanje ibarsko-zapadnomoravskog i bosanskog pravca i uništenje Grupe armija „E“, koja se povlačila iz Grčke, ili njenog većeg dela, nije bilo realizovano niti je postavljeno kao cilj i imperativan zadatak NOVJ u to vreme.

Za ovaj period narodnooslobodilačkog rata, osim toga, karakteristično je da je ofanzivna koncepcija našla svoje pravo mesto, dobila nov kvalitet i postala već prihvaćeno načelo strategijskih dejstava NOVJ na celom jugoslovenskom ratištu. Strategijska inicijativa bila je potpuno u rukama NOVJ, koja je diktirala vreme i mesto odlučujućih sudara. Sve ono što je neprijatelj preduzeo jesenjim i zimskim operacijama 1943/44. godine svelo se samo na pokušaj da odgodi realizaciju ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta. Radilo se sada o takvoj ratnoj veštini NOVJ koja je ofanzivom širokih razmera razbijala neprijateljske poduhvate 1 na taj način obezbeđivala konačno držanje strategijske inicijative. Sve je to prisililo neprijatelja da se protiv NOVJ orijentiše na parcijalne operativno-taktičke mere, što će, daljim konstantnim jačanjem snaga NOVJ prerasti u strategiju defanzivnog — po mnogo čemu pozicionog rata.

U tom periodu, u sadejstvu sa savezničkom avijacijom izvedeni su koordinirani udari po komunikacijama, naročito u Make-doniji, Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji. Taj zadatak zahtevao je određeni stepen strategijskog grupisanja jedinica NOVJ i, donekle, poseban metod borbenih dejstava. Cilj tih operacija bio je da se okupatoru onemogući ili oteža pregrupisavanje snaga, što su dik-

tirali za njega nepovoljni uslovi drugog svetskog rata na sovjetsko-nemačkora, italijanskom i zapadnom frontu, da mu se naruši sistem snabdevanja i povlačenje Grupe armija „E“ iz Grčke. U taktičkom pogledu, deo tih operacija izvođen je u vremenski podeľjenim ulogama, jer su snage NOVJ obično dejsstvovala noću, kada savezničko vazduhoplovstvo nije moglo pružiti podršku. Uloge su deljene i po prostoru iako je bilo i istovremenog taktičkog sadejsstva. Te operacije su još više podigle ugled NOVJ i potvrdile njenu sposobnost za izvođenje najsloženijih borbenih dejsstava.

U drugoj polovini 1944. godine jedinice NOVJ, u sadejsstvu sa delovima 3. ukrajinskog fronta, učestvovala su u oslobođenju Beograda i presecanju velikomoravskog strategijskog pravca. Te operacije su izvođene pretežno frontalnom (komponentom ratnih dejsstava. U organizacijskom pogledu to je zahtevalo stvaranje 1. armijske grupe, što predstavlja uvod u stvaranje armija kao operativno-strategijskih tela i preuzimanje odgovornosti za deo kontinuiranog fronta na jugoslovenskom ratištu, koji je bio direktan produžetak savezničkog fronta u Mađarskoj sa onim u Italiji.

Na primorskom vojištu aktivnost NOVJ karakterisala se izvođenjem kombinovanih operacija na moru, ostrvima i kopnu, koje su bile vremenski sinhronizovane i koordinirane sa dejstvom savezničkog vazduhoplovstva i manjih delova pomorskih snaga. Pomorskodesantne operacije bile su usklađene sa udarima jedinicama NOVJ sa kopna radi zajedničkog oslobađanja pojedinih zona, objekata i baza. Najtešnje zajedničko dejsvo primenjeno je između jedinica kopnenih i pomorskih snaga NOVJ u oslobađanju pojedinih otoka ili grupa otoka u srednjoj Dalmaciji. Cilj tih operacija je bio povezivanje jugoslovenskog ratišta i savezničkog fronta u jadranskom bazenu, stvaranje mogućnosti za prijem materijalno-tehničkih sredstava i oslobađanje jadranskih komunikacija. Osim toga, radilo se o zaštiti interesa nove Jugoslavije pred opasnošću koja je pretila od eventualnog povezivanja unutarne kontrarevolucije sa snagama zapadnih saveznika, kao i da im se onemogući posedaње nekih delova Jugoslavije. Stvaranje operacijskih osnovica u južnoj Crnoj Gori, Hercegovini i srednjoj Dalmaciji, pored ostalog, trebalo je da onemogući reakcionarnim snagama da se postave između jedinica NOVJ i savezničkih snaga.

Nešto docnije, operacijske osnovice NOVJ u primorskom delu Jugoslavije imale su zadatak da privuku i angažuju operativne rezerve okupatora u Istri i Slovenačkom primorju koje su bile namenjene za intervenciju na italijanskom frontu.

Do kraja 1944. godine jedinice NOVJ izvršile su postavljene zadatke. Uspostavljen je strategijski front na Dravi, preko Srema, Sarajeva, Mostara i Une, do Karlobaga na Jadranu. Na desnom krilu front NOVJ direktno se povezao sa 3. ukrajinskim frontom u Mađarskoj, a zapadni saveznici nalazili su se u Italiji na liniji Bolonja — Toskanski Apenini.

Na kraju 1944. godine Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije imali su sledeći sastav:

PREGLED
JEDINICA NOV I POJ 1. JANUAR — 31. DECEMBAR 1944.

Redni broj	Područje formiranja	Korpusi				Divizije				Brigade					NOP odredi			
		stanje 1. I 1944.	formirano	rasformirano	stanje 31. XII 1944	stanje 1. I 1944.	formirano	rasformirano	stanje 31. XII 1944	stanje 1. I 1944.	formirano	obnovljeno	rasformirano	stanje 31. XII 1944	stanje 1. I 1944.	formirano	rasformirano	stanje 31. XII 1944
1	1. proleterski korpus i KNOJ	1	1	—	2													
2	1. i, 2.. proleteiska S divizija	—	—	—	—	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Vazduhoplovne divizije	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	1. proleterska brigada									1				1				
5	Ostale brigade*	—	—	—	—	—	—	—	—	2	6	—	2	6	—	—	—	—
6	Jedinica stranih državljana	—	—	—	—	1	1	—	2	4	8	1	1	12	—	—	—	—
7	Bosna i Hercegovina	2	—	—	2	7	4	—	11	23	16	—	2	37	38	23	38	23
8	Crna Gora i Sandžak	1	—	—	1	1	1	—	2	6	6	—	—	12	10	9	19	0
9	Hrvatska	3	2	—	5	11	6	—	17	38	22	3	4	59	33	26	43	16
10	Makedonija	—	3	2	1	—	8	2	6	2	42	—	17	27	3	20	20	3
11	Slovenija	2	—	—	2	5	1	—	6	17	6	—	—	23	9	11	10	10
12	Srbija		2	1	1	—	9	—	9	5	50	3	13	45	8	31	39	0
	Vojvodina	—	1	—	1	1	3	—	4	5	16	—	3	18	4	14	18	0
	Kosovo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	2	8	—	8	8	0
	Svega	—	3	1	2	1	12	—	13	10	76	3	18	71	12	53	65	0
	UKUPNO	9	9	3	15	28	35	2	61	103	182	7	44	248	105	142	195	52

U ostale brigade stavljene su novoformirane 3 prekomorske, jedna tenkovska, gardijska i Jugoslovenska brigada koje su eksteritorijalno formirane u 1944. godini. Osim toga eksteritorijalno je formiran 1. protivavionski puk Vrhovnog štaba NOV i POJ i 6 aviopukova 11. i 42. vazduhoplovne divizije.

— 15 korpusa NOVJ. Početkom 1944. bilo je devet korpusa, isto toliko je formirano tokom 1944. godine, tri su korpusa rasformirana (13. srpski, 16. makedonski i Bregalničko-strumički).

— 61 divizija NOVJ. Prvog januara 1944. bilo je u sastavu NOVJ 28 divizija. Tokom godine formirane su 33 divizije, rasformirane su dve — 50. makedonska i Kumanovska divizija, tako da je ostalo 59 pešadijskih^{331a} i knojevskih divizija. Ako se tome dodaju i 2 vazduhoplovne divizije — 11. i 42, onda je 31. decembra 1944. u sastavu NOVJ bila 61 narodnooslobodilačka, knojevska i vazduhoplovna divizija.

— 248 pešadijskih, rodovske i knojevske brigade. Početkom 1944. godine u sastavu NOVJ bile su 103 brigade. Od početka januara do kraja decembra formirane su 182 pešadijske, rodovske i knojevske brigade, a 7. brigada je obnovljena. U istom tom vremenu rasformirano je 44 brigade, tako da je 31. decembra 1944. bilo 248 brigada.

— 7 pukova, i to jedan protivavionski, tri lovačka i tri jurišna vazduhoplovna puka.

— 52 NOP odreda. Početkom godine bilo je 105 partizanskih odreda. Formirana su 142, ali je najveći broj rasformiran — 195, tako da su 31. decembra 1944. ostala samo 52 NOP odreda (Tabularni pregled br. 21).

Ukupno su jedinice NOP-a u Jugoslaviji krajem 1944. godine imale oko 600.000 boraca.

Na jugoslovenskom ratištu, u borbi protiv NOV i POJ neprijatelj je krajem 1944. godine angažovao tri armije, 11 korpusa, odnosno 42 divizije, od toga 24 nemačke, 3 mađarske i 15 divizija kvislinga i druge samostalne jedinice i snage kolaboracionista — ukupno oko 700.000 vojnika, od čega je bilo pola miliona nernačkih.

POLITIČKI ORGANI, ORGANIZACIJE KPJ i SKOJ-a

Formiranje divizija i korpusa krajem 1942. uslovalo je potrebu objedinjavanja rada partijskih organizacija, pa je 23. novembra 1942. na partijskom sastanku 1. proleTERSke divizije formiran partijski biro,³³² kao najviši partijski forum za rad KPJ u diviziji. Proces konstituisanja partijskih foruma bio je intenzivan nakon pisma CK KPJ Centralnom komitetu KPH od 6. decembra 1942.³³¹ u kome je data direktiva za formiranje partijskih komiteta u divizijama (u početku su nazivani biroima u nekim divizijama), objašnjena njihova organizaciona struktura i postavljeni njihovi zadaci.

Partijske komitete divizija sačinjavali su zamenici političkih komesara brigada (od ikalih je jedan biran za sekretara) i komesar divizije, bez prava izbora za sekretara. Sekretar partijske organizacije u diviziji nije bio formacijski predviđeno lice kao u brigadama (zamenik političkog komesara), čime je naglašena uloga ko-

^{331a} Naziv „pešadijske“ uzeli smo uslovno za one divizije i brigade koje su bile proleTERSke i udarne, odnosno narodnooslobodilačke.

³³² Zbornik tom IX, knj. 2, str. 323—325.

³³³ Isto, str. 353—354.

miteta kao foruma koji ima zadatak da koordinira, usaglašava i obezbeđuje jedinstven rad partijskih organizacija u brigadama. Odluka Centralnog komiteta proistekla je iz činjenice da su brigade u okviru divizije najčešće dejsstvovalе samostalno, te da nije moguće da jedno lice rukovodi radom u svim brigadama. Konstituisanjem divizijskih komiteta na ovom principu omogućilo je zamenicima političkih komesara brigada da stiču uvid u problematiku cele divizije i da time lakše usklađuju rad u brigadama, na kojima i 'dalje ostaje težište partijskog rada.

U štabu divizije formirana je štapska ćelija, neposredno vezana za komitet, a za rukovođenje radom partijskih ćelija prištapskih jedinica — biro, takođe, vezan za komitet divizije. Divizijski komitet je, opet, vertikalno bio vezan za CK KPJ, odnosno nacionalno partijsko rukovodstvo.

Divizijski komitet se povremeno sastajao, analizirao slabosti i usmeravao rad partijskih organizacija u brigadama. Međutim, zbog zauzetosti članova komiteta i sekretara poslovima u svojim brigadama, komitet je svoje delovanje usmeravao na najaktuelnije zadatke. Ovakav rad komiteta dopunjavaо je partijskim savetovanjima, na kojima su prisustvovali partijski i politički rukovodioci jedinica. Savetovanja su imala za cilj mobilisanje partijskih organizacija na rešavanje konkretnih pitanja. Kao oblik rada javljaju se i brigadne i divizijske partijske konferencije na kojima su prisustvovali delegati partijskih organizacij? i na kojima su se raspravljala, najčešće, ona pitanja koja su se odnosila na dalju izgradnju rukovodeće uloge Partije u jedinicama, idejno-političku izgradnju članstva, kadrovsku politiku, međusobne odnose u jedinicama i dr.

Usled narastanja broja brigada, nije bilo moguće obezbediti dovoljan broj kadrova za njihove politodele, pa je CK KPJ krajem 1943. odlučio da se ukinu brigadni politodeli a formiraju divizijski.³³⁴ Od brigadnih su se razlikovali po broju članova (imali su rukovodioca i dva do četiri člana), a ostali su i dalje instruktorski organi CK KPJ kome su podnosili izveštaje o radu a njihova aktivnost se ispoljavala kroz organizaciono-partijski i političko-prosvetni rad. Članovi politodela, kao i članovi Partije, ulazili su u sastav ćelija štaba divizije.

Politodel se obično sastojao od rukovodioca politodela, jednog člana odgovornog za kulturo-politički sektor, jednog za omladinski sektor i jednog do dva člana za pojačanje politodela. Politodel je svoj uticaj ostvario pružanjem instruktorske pomoći komitetu, na čijim je sastancima, kao i sastancima štapskih ćelija brigada, prisustvovao jedan član i upućivanjem pojedinih članova ili celog politodela u pojedine brigade, gde su se angažovali na sprovođenju organizaciono-partijskog i političko-prosvetnog rada.

Rad divizijskih politodela po organizaciono-partijskom sektoru nije se bitnije razlikovao od brigadnih politodela. Zajedno sa divizijskim komitetima bavili su se organizacionim pitanjima, usmeravali svoju aktivnost na pravilno postavljanje mesta i uloge partijskih organizacija u jedinicama, pružali im pomoć u odabiranju

³³⁴ *Zbornik*, tom II, knj. 11, str. 281—282.

sadržaja, oblika i metoda rada na ideološko-političkom uzdizanju članova Partije. Po političko-prosvetnom sektoru, politodeli su uticali na kvalitet političkog rada u jedinicama upućivanjem pomoći političkim komesarima i partijskim rukovodstvima, uz neposredno angažovanje samih članova politodela. Po omladinskom sektoru, pomoć se ogleda u koordinaciji rada brigadnih rukovodstava, prenošenju iskustava, davanju konkretnih saveta po organizacionim pitanjima, pružanju pomoći u izradi planova i programa rada i dr. Krajem 1944. politodeli u divizijama se ukidaju, a njihovi članovi raspoređuju na razne partijsko-političke dužnosti.

Političko-propagandni organi u divizijama formirali su se već krajem 1942. u vidu kulturnih ekipa, koje su, kao agitaciono-propagandni i kulturno-prosvetni organi, imali iste zadatke kao i agit-prop brigade i odreda, ali su kvalitativno i kvantitativno bile jače od njih. U okviru agit-propa divizije formirale su se dramska, muzička, horska i druge sekcije, koje su nastupale pred jedinicama i stanovništvom, a u nekim divizijama dostigle su takav kvalitativni nivo da su postajale prava amaterska pozorišta. Agitpropi su takođe izdavali listove i umnožavali propagandni, politički, kulturno-prosvetni i drugi materijal.

Naredbom od 13. decembra 1944. propagandni organi formacijski ulaze u širi deo štaba i postaju u pravom smislu organi štaba za političku, kulturnu i prosvetnu delatnost.³³⁵ Tom naredbom pri štabovima brigada i divizija formiraju se propagandni odseci u kojima deluju četiri sekcije: političko-propagandna, kulturno-prosvetna, sekcija za štampu i foto-filmska sekcija. Opšta naređenja za rad odsek je dobijao od komesara divizije, a svakodnevene zadatke od propagandnog odeljenja korpusa.

U vreme formiranja prvih divizija organizaciona struktura SKOJ-a još se uvek nalazila na nivou bataljonskih organizacija. Zbog toga je na savetovanju SKOJ-a održanom 30. decembra 1942, u Bihaću, istaknuta potreba za formiranjem brigadnih rukovodstava SKOJ-a — brigadni komitet SKOJ-a — što je CK SKOJ-a svojom direktivom od 14. januara 1943. i potvrdio.³³⁶

U brigadni komitet SKOJ-a ulazili su sekretari bataljonskih komiteta i sekretar brigadnog komiteta. Time su na nivou brigada stvorena tela koja su bila u stanju da pruže efikasnu pomoć nižim rukovodstvima, postavljaju zadatke, vrše kontrolu i ukazuju na greške i propuste. Zbog toga brigadni komiteti nisu smeli da ostanu samo skup sekretara bataljonskih rukovodstava, koji se interesuje isključivo za svoje jedinice, već prava jedinstvena rukovodstva mlade generacije koja je činila većinu boraca Narodnooslobodilačke vojske.

Brigadni komiteti SKOJ-a bili su neposredno vezani za CK SKOJ-a ili nacionalna (pokrajinska — oblasna) skojevska rukovodstva. Formiranjem politodela u divizijama, krajem 1943. godine, jedan član politodela zadužen po SKOJ-u objedinjavao je rad brigadnih rukovodstava. Ukidanjem politodela krajem 1944. u divizt-

³³⁵ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 560.

³³¹¹ *Dokumenta istorije omladinskog pokreta Jugoslavije*, tom II, knj. 1, str. 30.

jama se imenuju rukovodioci SKOJ-a koji su bili i članovi divizijskog partijskog komiteta. Rukovodioci SKOJ-a u divizijama podnosili su izveštaje neposredno centralnom, nacionalnom, skojevskom rukovodstvu.

Formiranjem korpusa struktura partijskog organizovanja nije izmenjena, budući da u štabovima korpusa i operativnim štabovima nije bilo partijskog foruma.³³⁷ Objedinjavanje partijskog rada u divizijama obavljao je komesar korpusa, koji je i prisustvovao sastancima divizijskih komiteta sa savetodavnim pravom glasa, usmeravao njihov rad i prenosio direktive partijskih rukovodstava. Formiranjem korpusa stvaraju se nove partijske ćelije, pri čemu je i dalje zadržan princip jedna četa — jedna ćelija. U štabu korpusa formira se štapska ćelija, a u prištapskim jedinicama se, takođe, formiraju partijske ćelije čiji je broj zavisio od broja i jačine prištapskih jedinica. Štapska ćelija i ćelije prištapskih jedinica obrazuju partijski biro koji je bio neposredno vezan za nacionalni centralni (pokrajinski) komitet KPJ.

Za agitaciono-propagandni i prosvetno-kulturni rad u korpusima se formiraju kulturne ekipe sa istim sekcijama i zadacima kao i u divizijama. Pomenutom naredbom od 13. decembra 1944. formira se propagandno odeljenje korpusa (odsek za političku propagandu, kulturno-prosvetni odsek sa sekcijama: a) za opšte obrazovanje, b) za analfabetske tečajeve, c) za umetničku delatnost, zatim odsek za štampu, filmska sekcija i fotografska sekcija).³³⁸ Ovom naredbom potpuno je izgrađena struktura propagandnih organa u svim jedinicama, a štabovi osposobljeni za sve oblike delovanja u svojim jedinicama.

Naredbom Vrhovnog komandanta od decembra 1944. formiraju se propagandna odeljenja pri Vrhovnom štabu NOV i POJ i glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije. Propagandno odeljenje Vrhovnog štaba imalo je u svom sastavu: Odsek za političku propagandu, Kulturno-prosvetni odsek (sa tri sekcije: za opšte obrazovanje, analfabetske tečajeve i za umetničku delatnost), Odsek za štampu, Institut za proučavanje NOR-a, filmsku i fotografsku sekciju, Odsek za spoljne veze i Personalni odsek. Propagandna odeljenja pri glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije imala su iste odseke i sekcije, osim personalnog odseka, istorijskog instituta i odseka za spoljne veze.

VRHOVNI ŠTAB
NOV i POJ
13 decembra 1944 god.

NAREDBA

O ORGANIZACIJI PROPAGANDNOG I KULTURNO-PROSVETNOG RADA U NOVJ

U toku Narodnooslobodilačkog rata razvila se u raznim oblicima politička, kulturna i prosvetna delatnost u Narodnooslobodilačkoj vojsci, kao

³³⁷ *Zbornik*, tom IX, knj. 2, str. 353—354.
³³⁸ *Zbornik*, tom II, knj. 1, str. 560.

sastavni deo njene borbe i njenog života. Radi boljeg razvitka te delatnosti u sadašnjim uslovima propisuje se sledeća naredba:

Clan 1.

U Propagandnom odeljenju Vrhovnog štaba NOV i POJ organizovaće se sledeći oseci i sekcije:

1. Otek za političku propagandu;
2. Kulturno-prosvetni otek sa sekcijama:
 - a) za opšte obrazovanje (iz istorije, geografije, ekonomije, društvenih nauka, opšte vojne teorije, jezika itd.);
 - b) za analfabetske tečajeve;
 - c) za umetničku delatnost (organizovanje pozorišnih grupa, pevačkih i recitativnih horova, muzičkih orkestara, književnih priredbi, raznih izložbi itd.);
3. Otek za štampu;
4. Istoriski institut za proučavanje Narodnooslobodilačkog rata;
5. Filmska sekcija;
6. Fotografska sekcija;
7. Otek za spoljne veze;
8. Personalni otek, koji ie podređen Personalnom odeljenju Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Pri glavnim štabovima (Hrvatske i Slovenije) i štabovima korpusa organizovaće se propagandna odeljenja, koja će u svom sastavu imati sve oteke i sekcije kao i Propagandno odeljenje Vrhovnog štaba NOV i POJ, osim personalnog oteka, istoriskog instituta i oteka za spoljne veze. Umesto toga, glavni štabovi i štabovi korpusa postaviće u propagandnom odeljenju odgovarajuće lice za prikupljanje i sređivanje podataka za istoriju dotične jedinice, a personalna pitanja obavljaće personalni otek pri glavnim štabovima, štabovima korpusa, odnosno personalni poverenici pri štabovima divizija i brigada.

Clan 2.

Pri štabovima divizija i štabovima brigada organizovaće se propagandni oteci sa sledećim sekcijama:

1. za političku propagandu;
2. za kulturno-prosvetno vaspitanje, u kojoj će biti izvršena podela rada prema ustrojstvu Kulturno-prosvetnog oteka Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba NOV i POJ;
3. za štampu;
4. foto-filmska sekcija.

Clan 3.

U bataljonima i četama u kojima dosada nisu organizovani organizovaće se kulturno-prosvetni odbori, kojima će neposredno rukovoditi komesari bataljona, odnosno četa, kao članovi tih odbora.

Grane rada u kulturno-prosvetnim odborima jesu: politička propaganda, opšte obrazovanje, analfabetski tečajevi, štampa, organizacija pozorišnih grupa, pevačkih i recitativnih horova.

Clan 4.

Propagandnim odeljenjima rukovodiće načelnici, a otecima d sekcijama šefovi.

Propagandna odeljenja i propagandni oteci organi su štabova za političko i kulturno-prosvetno vaspitanje i podizanje jedinica kojima rukovode.

Odgovornost za rad propagandnih odeljenja, odnosno oteka, snose štabovi, koji u okviru opšteg izveštaja podnose i izveštaj o radu svog propa-

gandnog odeljenja, odnosno šefovi propagandnih oteka podnose izveštaj propagandnim organima viših štabova.

Opšta naređenja u vezi propagande i kulturno-prosvetne delatnosti izdaju štabovi svojim potčinjenim štabovima, a potpisuje ih najmanje jedan član dotičnog štaba i načelnik propagandnog odeljenja, odnosno šef propagandnog oteka. U svakodnevnom propagandnom i kuiturno-prosvetnom radu propagandni organ višeg štaba rukovodi radom propagandnih organa nižih štabova.

VRHOVNI KOMANDANT NOV i POJ
MARŠAL JUGOSLAVIJE
TITO s. r.

Obrazovanjem štaba Mornarice NOVJ, oktobra 1943. počinje intenzivniji proces izgradnje partijskih organizacija u jedinicama koje se formiraju u sastavu Mornarice. Imajući u vidu malobrojnost članova KPJ, u početku su se partijske ćelije formirale u okviru Štaba Mornarice i pomorsko-obalskih sektora. Na nivou pomorsko-obalskog sektora radom partijskih organizacija rukovodio je zamenik političkog komesara sektora, a Mornarice — zamenik političkog komesara Mornarice, neposredno odgovoran Centralnom komitetu KPJ. Formiranjem novih partijskih organizacija u plovnim jedinicama i radionicama nametnula se, januara 1944, potreba obrazovanja sektorskih partijskih rukovodstava u koje su, pored komesara i zamenika političkog komesara sektora, ulazili rukovodioci SKOJ-a i sekretari partijskih organizacija naoružanih brodova i pozadinskih ustanova.

U julu 1944. rasformirana su sektorska partijska rukovodstva i umesto njih se obrazuju partijski biro i u flotilama brodova, radionicama, jedinicama mornaričke pešadije i artiljerije po principu bataljonskih biroa kojima rukovodi pomoćnik političkog komesara sektora. Obrazovanjem Baze Mornarice NOVJ u Monopolu (Italia), njena partijska organizacija se neposredno veže za pomoćnika političkog komesara Mornarice NOVJ.

Princip organizovanja KPJ i SKOJ-a u vazduhoplovnim divizijama bio je isti kao i u ostalim divizijama NOVJ, s tom razlikom što zbog malog broja članova Partije partijska organizacija nije bila potpuno razvijena. Zbog toga su partijske ćelije bile formirane na nivou vazduhoplovnih pukova i u komandi divizije. Dalji naponi partijskih organizacija bili su usmereni na stvaranje partijskih organizacija u eskadrilama i osnivanje pukovskih i divizijskih partijskih komiteta. Partijske organizacije vazduhoplovnih divizija bile su neposredno odgovorne za svoj rad Centralnom komitetu KPJ. Slično je bila organizovana i skojevska organizacija.

Organizacija političkih organa u jedinicama i ustanovama organa vojnopozadinske vlasti bila je postavljena tako što je u komandama područja i mesta političko-partijskom aktivnošću rukovodio pomoćnik komandanta, Naredbom Vrhovnog komandanta od 8. januara 1943, u komandama područja formirani su politički odseci s pomoćnikom komandanta na čelu. Osim toga, nadležni pokrajinski i oblasni odseci za vojne vlasti u pozadini delegirali su, stalno ili povremeno, političke instruktore u komande područja, mesta i partizanske straže — da pomažu u radu na političkoj izgradnji njiho-

vog boračkog i starešinskog sastava. Politički komesari uvode se u komande mesta i područja naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ od 9. februara 1944. Istom naredbom ukinuti su politički odseci.

Politički rad u 1943. godini bio je usmeren na objašnjavanje postignutih tekovina narodnooslobodilačke borbe, prvenstveno na značaj osnivanja i rada Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, uloge NOV i POJ u okviru antihitlerovske koalicije i na demaskiranje rada kraljevske izbegličke vlade u Londonu. U tom pravcu je bio angažovan politički rad u jedinicama i u narodu, — na objašnjavanju krupnih uspeha i mobilizaciji snaga naroda na nove napore za konačno oslobođenje zemlje.

Vojni i politički uspesi postignuti borbom svih naroda i narodnosti Jugoslavije kroz tri godine rata dali su poseban pečat sadržaju političkog rada u jedinicama NOV i POJ u 1944. godini. Planovi političkog rada sa borcima i starešinama prilagođavani su uslovima oružane borbe i novim zadacima NOV i POJ u konačnom oslobođenju zemlje. U tom cilju pred sve partijske organizacije postavljao se zadatak „organizovati najširu kampanju razjašnjavanja rezultata i odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a. Istorijski značaj odluka, pitanje izbegličke vlade, kralja i monarhije, odlučujući korak u konačnom učvršćenju nove narodne demokratske vlasti. Pri tom mobilizovati sve masovne organizacije. Sazivati krupne masovne mitinge i konferencije.“³³⁹

Značaj odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a uslovio je da one budu u težištu političke aktivnosti partijskih organizacija i političkih organa, sa ciljem da njihov sadržaj bude jasan svakom borcu i stanovništvu teritorije na kojoj jedinica boravi. Pored toga, veliki priliv novih boraca u jedinice NOVJ zahtevao je izuzetne napore partijskih organizacija i političkih organa na njihovom prihvatanju, upoznavanju sa linijom NOP-a i dotadašnjim dostignućima NOP-a, kao i na njihovoj pripremi za predstojeće zadatke u konačnom oslobođenju zemlje.

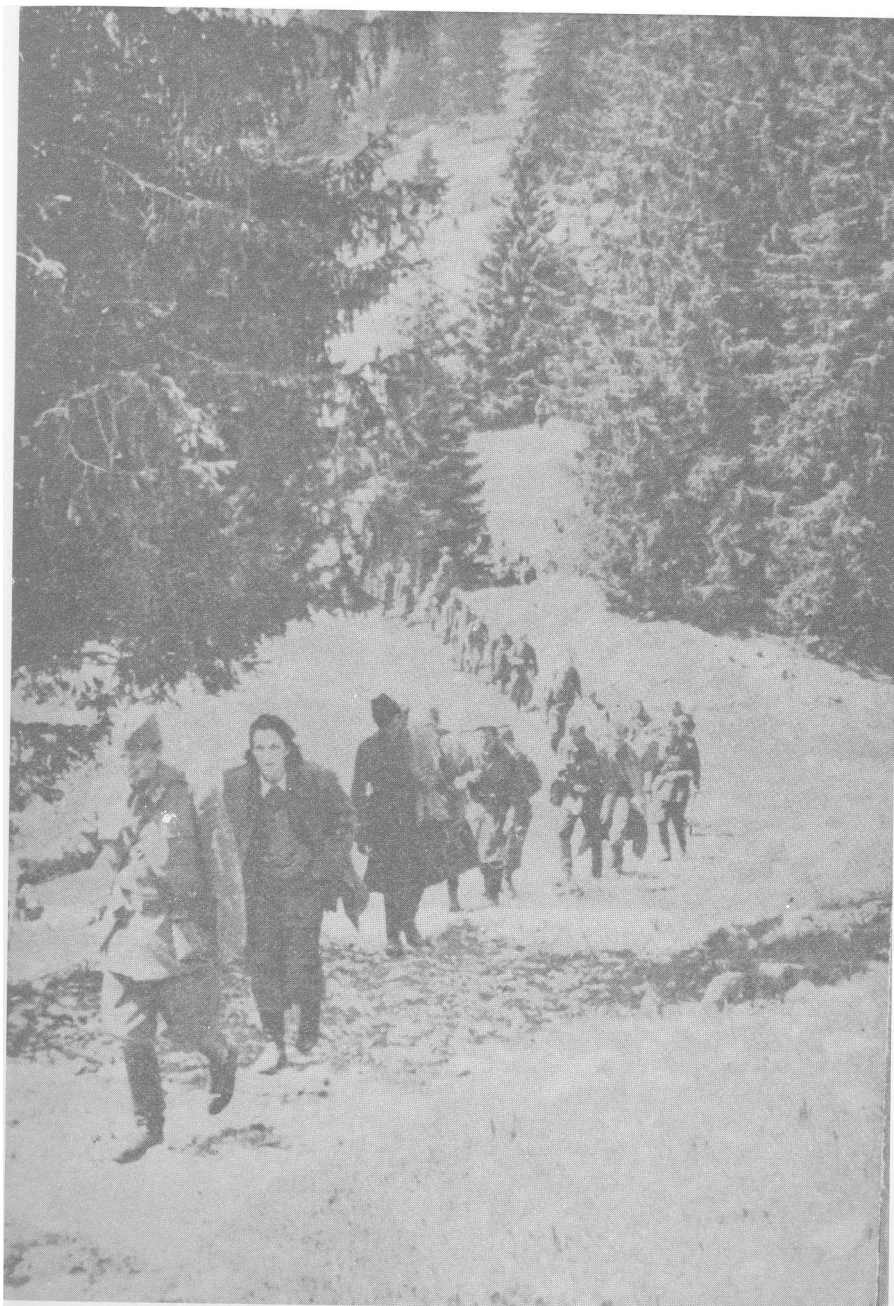
³³⁹ Direktiva Centralnog komiteta KPJ od 18. decembra 1943. Centralnom komitetu KPH. *Zbornik*, tom II, knj. 11, str. 266.

Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije J. B. Tito, pred pećinom u Drvaru, maja 1944.

Sovjetska vojna misija na Međenom polju kod Bosanskog Petrovca, 23. II 1944.

Posle neuspelog nemačkog vazdušnog desanta na Vrhovni štab NOV i POJ u Drvaru, maršal J. B. Tito na čelu jedinice u pokretu od Drvara prema Kupresu, maja 1944.

Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito na svom komandnom mestu na Visu, juli 1944.

Prateći bataljon VS posle desanta na Drvar prolazi kroz s. Šćit na putu za Foču, juni 1944.

Zarobljeni nemački vojnici u borbama na Korčuli, aprila 1944.

14. slovenačka divizija u Jurklštoku, 12. II 1944.

Nemački vazdušni desant na Drvar, 25. maja 1944.

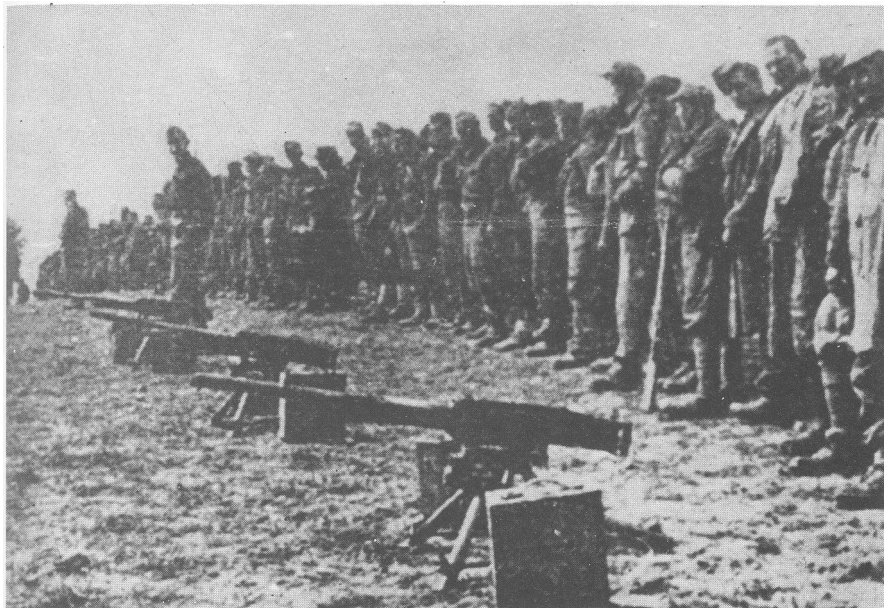
Rukovao na Visu, januar 1944. Stražar na morskoj obali

Delegati 12. dalmatinske i 3. prekomorske brigade 26. divizije pored Bosanskog Grahova 18. aprila 1944. na putu za Drvar na II kongres USAOJ-a

Glavni štab Slovenije, u Sloveniji, juni 1944.

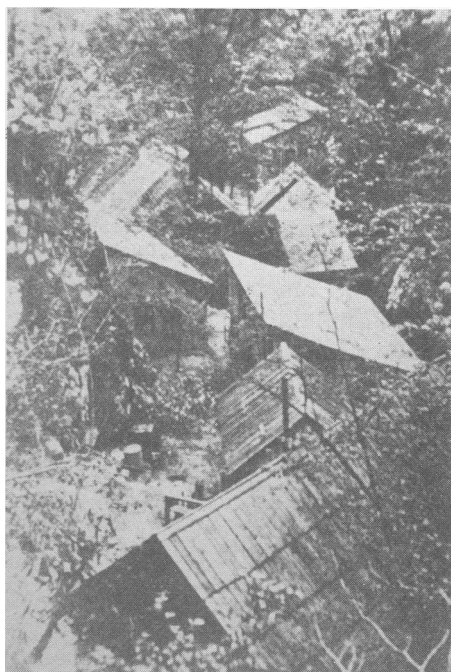
Stroj 1. kosovsko-metohijske brigade nakon formiranja krajem juna 1944. godine

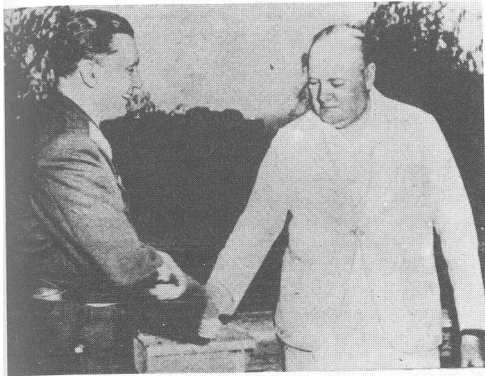
Istarska brigada „Vladimir Gortan” na maršu, decembar 1944.

Maršal Tito na Visu u avgustu 1944.

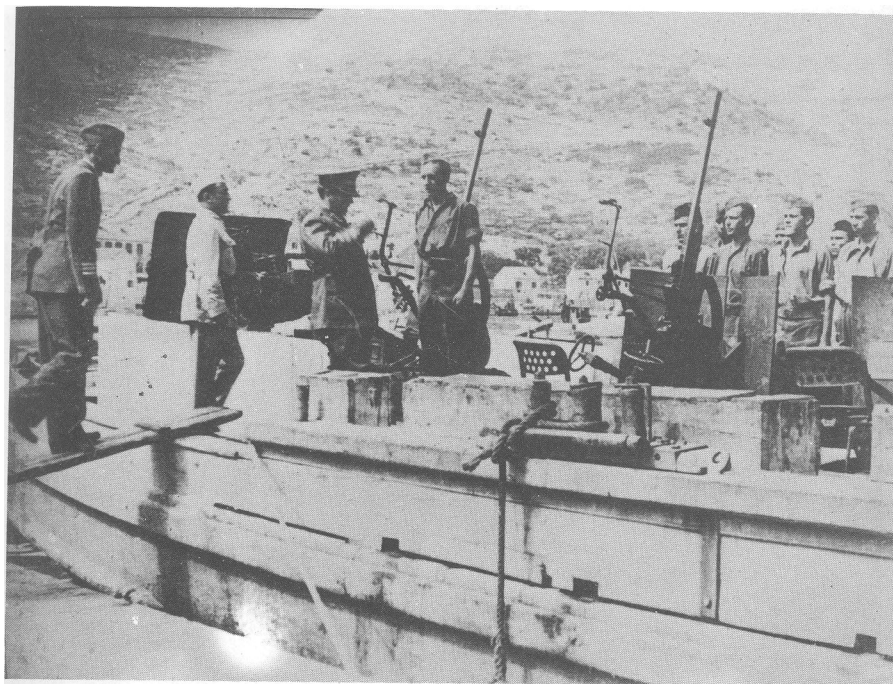
Partizanska bolnica „Franja” u Pasici kod Cerkna u Sloveniji 1944. godine

Maršal Tito i Winston Cerčil za vreme prvog susreta u Napulju, 12. avgusta

Vrhovni komandant maršal J. B. Tito obilazi 1. eskadrilu NOVJ na aerodromu na Visu, avgust 1944.

Maršal Tito na Visu, 1944.

Grupa bataljona („Stevan Naumov“ i bugarski partizanski bataljon „Hristo Botev“) sa Glavnim štabom NOV i PO Makedonije i CK KPM u toku februarskog pohoda 1944.

Maršal Tito vrši smotru boraca 1. Dalmatinske brigade za vreme proslave dvogodišnjice osnivanja, na Visu 12. IX 1944.

Bataljon poljske narodnosti formiran 7. maja 1944. u sastavu 14. srednjo-bosanske brigade

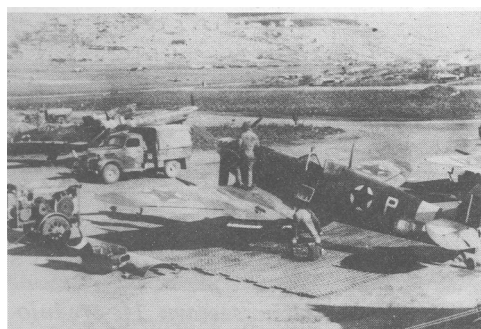
L

Jedinice 26. dalmatinske divizije ukrcavaju se u luci Vis u brodove pred odlazak u akciju na srednjodalmatinske otoke, sredinom 1944.

Flotila patrolnih čamaca II primorskog obalskog sektora 1944.

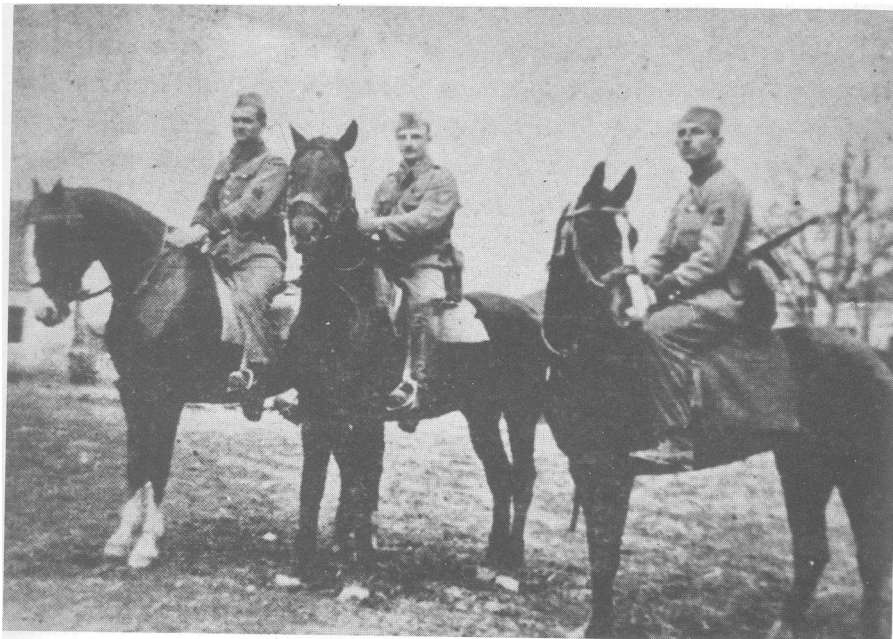
Partizanski aerodrom na Visu 1944.

Grupa boraca 10. hercegovačke brigade, 1944.

Omladinci i omladinke nose artiljerijsku municiju za borce NOVJ

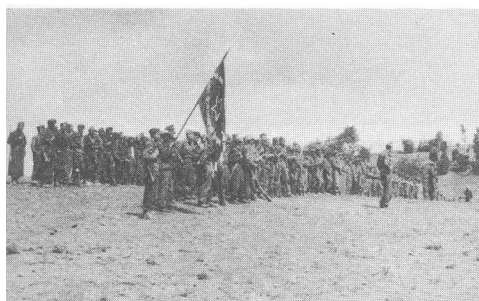
Štab 1. sremskog NOP odreda u selu Obrež, proleće 1944.

Artiljerijski divizion 2. udarnog korpusa u oslobođenom Nikšiću krajem 1944.

Partijska konferencija u 9. slovenačkom korpusu NOVJ, Lokve, juli 1944.

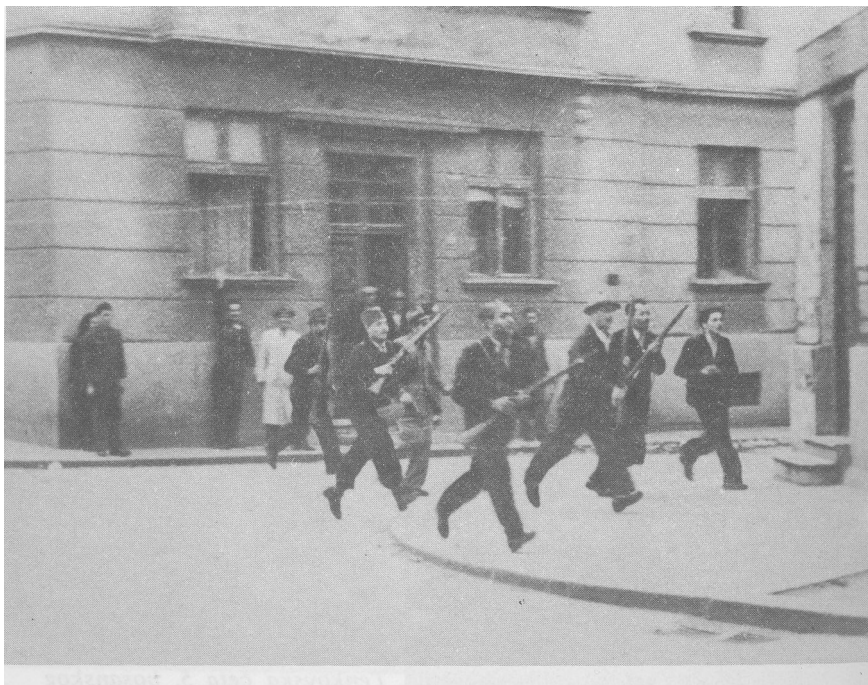
1. kosovska brigada, 1944.

Tenkovska četa 5. bosanskog korpusa NOVJ kod Travnika 1944.

Sportsko takmičenje jedinica NOVJ u Hvaru, kraj 1944.

Iz borbe za oslobodjenje Beograda, oktobar 1944.

Maršal Tito vrši smotru jedinica 1. armijske grupe koje su učestvovalе u oslobodjenju Beograda, Banjica, 28. X 1944.

Jedinice 12. dalmatinske brigade, forsiraju reku Žrnovnicu na prilazima Splitu, 25. oktobar 1944.

Zene prenose ranjenike, Drvar 1944.

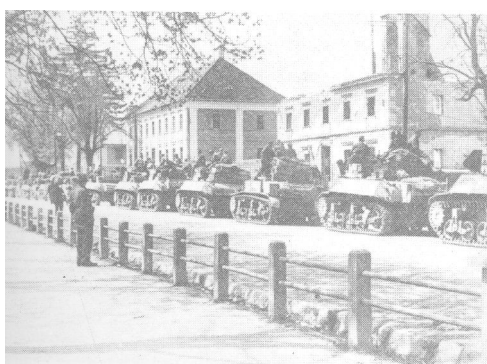
Ilene Vrličkog kotora daju vodu borcima 8. korpusa, 1944.

Sa proslave godišnjice 16. muslimanske brigade 21. IX 1944. u Tuzli. Govori Zarije Škerović

Artiljerci 8. korpusa u borbi za Knin, novembra 1944.

Tenkovi JA u oslobođenom Otočcu, 1945.

Konjički eskadron iz kojeg je 29. decembra 1944. u Skoplju formirana 1. konjička brigada Glavnog štaba NOV i PO Makedonije

Pripadnici KNOJ-a na Komovima, 1945.

*Predaja odlikovanja borcima
NOV i POJ za hrabrost*

Glava četvrta

STVARANJE I RAZVOJ JUGOSLOVENSKE ARMIJE
ZAVRŠNA ETAPA U RAZVOJU ORUŽANIH SNAGA
NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA POČETKOM 1945. GODINE

Početak 1945. obeležava završnicu drugog svetskog rata. Armije antihitlerovske -koalicije u 1944. godini postigle su krupne i odlučujuće pobeđe. U Evropi savezničke snage su — sa istoka i zapada — izbile na granicu Nemačke, a s juga i jugoistoka približile se nemačkoj teritoriji. Na azijskom i pacifičkom ratištu počele su neposredne pripreme za prodor u centar militarističkog Japana.

Crvena armija se nalazila na frontu od Kurlanije do reke Drave, sa glavnim snagama orijentisanim prema Berlinu, a drugom velikom grupacijom ka Beču. Zapadni saveznici su, posle iskrcavanja u Normandiji, izbili na granice Nemačke od Strazbura do Arhema i prodrli u Holandiju. U Italiji saveznici su izbili u ravnici Lombardije, otvorivši put za dalje napredovanje kroz severnu Italiju.

Pokreti otpora u Evropi i Aziji dali su znatan vojni i moralno-politički doprinos savezničkim naporima protiv osovinskog bloka.

Nemačka se početkom 1945. godine nalazila u teškoj situaciji, trpeći poraze na svim frontovima. Japan, jedini -stvarni nemački saveznik, ničim nije mogao uticati na dalji tok i konačni ishod rata u Evropi.

Na Balkanu — u Albaniji, Grčkoj i Jugoslaviji — nemačke snage su sredinom 1944. prešle u defanzivu, a oslobodilačke armije ovih zemalja su preuzele inicijativu i zadržale je do kraja, rata. Posle gotovo šestogodišnje okupacije, krajem novembra 1944. cela Albanija je bila -oslobođena. Peta i 6. divizija NOV Albanije uzele su učešće u završnim operacijama za oslobodjenje delova Kosova, Crne Gore i istočne Bosne. Iz Grčke su se krajem oktobra 1944. izvukle nemačke snage, osim sa nekoliko utvrđenih grčkih ostrva.

Krajem 1944. godine NOVJ završila je prvu etapu završnih operacija za konačno oslobodjenje zemlje od okupatora. Oslobođeni su Srbija, Makedonija, Vojvodina, Kosovo, Dalmacija, Crna Gora i znatan deo Bosne i Hercegovine. U tim operacijama NOVJ

je postala opštepriznata armija antihitlerovske koalicije na evropskom ratištu. Ona je uspostavila jedinstven strateški front od Drave, preko Srema, Bosne i južne Like do Jadranskog mora. Stvorena je stabilna i prostrana strateška pozadina NOVJ za dalje vođenje rata.

Ispred NOVJ su se nalazile krupne neprijateljske snage, i to nemačkih sedam armijskih korpusa u čijim sastavima se nalazilo 26 divizija, sa oko 450.000 vojnika, i znatne kolaboracionističke snage — 18 divizija sa oko 230.000 vojnika. Ukupno: 44 divizije, 13 samostalnih brigada i 50 pukova — oko 680.000 vojnika, rešenih da odsudnom i upornom odbranom očuvaju svoje pozicije u Jugoslaviji.

Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala je zadatak da razbije i uništi nemačku grupaciju i kolaboracioniste i definitivno oslobodi zemlju, uključujući i one oblasti koje su posle prvog svetskog rata pripojene Italiji. Za izvršenje tog zadatka trebalo je pripremiti oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta.

REORGANIZACIJA NOVJ — STVARANJE JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Pobede NOVJ u drugoj polovini 1944. godine znatno su izmenile vojnopolitičku situaciju na jugoslovenskom ratištu i stvorile povoljne uslove za dalje vođenje narodnooslobodilačkog rata.

Oslobođenjem deo Jugoslavije i imerama Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije za normalizaciju prividnog i političkog života na ovoj teritoriji, stvoreni su uslovi da se NOVJ reorganizuje u savremenu armiju. Time je završeno konačno oblikovanje organizacijske strukture oružanih snaga Jugoslavije u ratu 1941—1945, što je usledilo kao rezultat višeg stepena njegovog razvoja i kao potreba prilagođavanja strateškoj upotrebi oružanih snaga u završnim operacijama.

Promena u organizaciji i nazivu oružanih snaga bila je izraz postignutih rezultata i novih potreba. Jer, definitivnim oslobođenjem velikog dela jugoslovenske teritorije usledio je masovan priliv novih boraca, što je dovelo do popune postojećih i formiranja velikog broja novih jedinica svih vidova, rodova i službi. Nova borbena i druga ratna sredstva ušla su u sastav NOVJ.

Završne operacije za konačno oslobođenje zemlje zahtevale su stvaranje krupnih strateško-operativnih sastava sposobnih za proboj neprijateljskog fronta, brzo slamanje njegove odbrane na celoj dubini strateškog rasporeda, gonjenje i zarobljavanje što većeg broja neprijateljske žive sile na jugoslovenskom ratištu. Osim toga, bilo je nužno stvoriti odgovarajuću organizaciju oružanih snaga na jugoslovenskom ratištu, fizički povezanom sa savezničkim frontovima, koje će obezbediti sadejstvo sa savezničkim snagama u završnoj etapi rata. U skladu sa političkim rezultatima, trebalo je da i oružane snage dobiju odgovarajući organizacijski

ЧУВАТИ СЕ ИМАТИ 19 50

248

ПОВЕРЉИВОСТ НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
ДЕМОКРАТСКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Број: 255/1945 г.
1 марта 1945 г.

ВОЈНО-ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ, ИМА
Архива Народноослободилачке војске
Бр. Рег. 2511 67
И. 21/6

П. 700

2345

Наша Народно-ослободилачка војска, рођена у ослободилачкој борби наших народа, извршујући дело ослобођења наше отаџбине, постала је стварна и једина оружана сила Демократске Федеративне Југославије.

Наша војска испуњава је на братству и јединству наших народа и представља моћан фактор за даље учвршћивање тога братства.

По својој зрелости, ратном искуству и вештини, наша војска одговараје улогу једне савремене регуларне армије.

На основи овога,

ОДЛУЧУЈЕ СЕ:

1. Да наша Народно-ослободилачка војска Југославије, од сада носи назив "Југословенска армија".

2. Да морнарица Народно-ослободилачке војске Југославије, носи назив "Југословенска морнарица".

3. Да се досадашњи Врховни штаб Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије реорганизује у генералштаб, као непосредни орган Командовања Народне одбране, за ову оружану војну снагу.

ПОВЕРЉИВОСТ НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
ВРХОВНИ КОМАНДУЈУЋИ
Маршал Југославије

ПОВЕРЉИВОСТ НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
КОМУН. ФЕДЕРАТИВНЕ

Naredba maršala Tita od 1. marta 1945. o formiranju Jugoslovenske armije i Jugoslovenske mornarice.

oblik i naziv. Na reorganizaciju NOVJ uticala je i složenost rukovođenja velikim brojem jedinica neposredno potčinjenim Vrhovnom štabu NOV i POJ.

Najvažniji događaj u toj reorganizaciji nastupio je 1. januara 1945, kada su naredbom vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije J. B. Tita obrazovane 1, 2. i 3. armija, a 2. marta 1945. i 4. armija. Formiranje 5. armije predviđeno je naredbom Vrhovnog komandanta od 4. maja 1945. Na kraju rata vršene su pripreme za formiranje 6. i 1. tenkovske armije.

Odlukom Poverenika narodne odbrane i vrhovnog komandanta maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita od 1. marta 1945. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije preimenovana je u Jugoslovensku armiju, a Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu. Istom odlukom je Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan u Generalštab JA, kao neposredni organ Povereništva narodne odbrane, za celokupne oružane snage. U objašnjenju te odluke se ističe: „Naša Narodnooslobodilačka vojska, rođena u oslobodilačkoj borbi naših naroda, izvršujući delo oslobođenja naše otadžbine, postala je stvarna i jedina oružana sila Demokratske Federativne Jugoslavije. Naša vojska izgrađena je na bratstvu i jedinstvu naših naroda i predstavlja moćan faktor za dalje učvršćenje toga bratstva. Po svojoj zrelosti, ratnom iskustvu i veštini, naša vojska ostvaruje ulogu jedne savremene regularne armije. . .”¹

Formiranje armija i, uopšte, reorganizovanje NOV i POJ predstavlja završnu etapu u izgradnji vojne organizacije narodnooslobodilačkog pokreta.

Armija je bila najveća strategijsko-operativna jedinica, načelno sastavljena od divizija, i namenjena da dejstvuje na samostalnom strategijsko-operativnom pravcu. Osim divizija, u sastav armije, kao samostalne jedinice, ulazili su artiljerijske, tenkovske, inženjerijske i dopunske brigade, puk ili bataljon veze, jedan do dva protivavionska diviziona i ostale pozadinske jedinice u ustanove. Jačina armije kretala se oko 100.000 ljudi.

U sastavu armija formacijski nisu bili predviđeni korpusi, iako su oni još izvesno vreme postojali. U operativnom pogledu, armije su komandovalе korpusima u bližoj pozadini neprijatelja i načelno su oni ulazili u sastav armija po meri njihovog nastupanja ili su rasformirani.

U početku je armijska formacija predviđala užu i širu deo štaba i komandu pozadine. Uža deo štaba armije ili njegov komandni deo činili su komandant i politički komesar, načelnik štaba i načelnici operativnog obaveštajnog i organizacijskog odeljenja, a šira deo štaba komande rodova — artiljerije, inženjerije, tenkovskih jedinica i veze. Komandu pozadine činili su komandant, politički komesar i načelnik štaba.

Naredbom Generalštaba JA od 14. marta 1945. unose se neke izmene i dopune u formacijski sastav štaba armije „u interesu pravilnog funkcionisanja svih delova i organa predviđenih za armiju”. Rukovodstvo armije obuhvatalo je komandni deo,

¹ Arhiv VII, k. 804, br. reg. 5—7.

štab, političko-pro'svetno-kulturna odeljenja i organe (političko-prosvetno odeljenje, redakciju i štampariju), komande i načelnike rodova vojske i službi, komandu pozadine, personalno odeljenje, vojno tužilaštvo, vojni sud, odsek za zaštitu naroda. U užu deo štaba ulazili su komandant, politički komesar i načelnik štaba. Štab je postao organ komandanta na čelu sa načelnikom koji neposredno rukovodi operativnim, obaveštajnim, organizacijskim, šifrantskim, nastavnim, odeljenjem veze, komandom stana i kancelarijom. Načelnik štaba je ujedno i zamenik komandanta, a načelnik operativnog odeljenja je zamenik načelnika štaba. Pod obaveštajnim odeljenjem bile su sve izviđačke jedinice armije, a pod načelnikom veze sve jedinice veza. Preko odeljenja za organizaciju i popunu rešavala su se sva organizacijska pitanja jedinica. Nastavno odeljenje rukovodilo je celokupnom nastavom u jedinicama, savetujući se po stručnim pitanjima sa komandom artiljerije, načelnikom inženjerije i drugima. Komanda artiljerije u armiji imala je svoj štab, sa artiljerijskim odeljenjem za snabdevanje i artiljerijskom radionicom. Komanda pozadine imala je takođe svoj štab koji se sastojao od komandanta, političkog komesara i načelnika, a postojali su organizacijsko i odeljenje za materijalno-tehničko snabdevanje, saobraćajno odeljenje, intendantura, odeljenje za komunikacije, za snabdevanje gorivom, sanitetsko, veterinarsko i finansijsko odeljenje. U armijama je osnivano vojno tužilaštvo, ali ne kao organ vojnog suda.²

Štabovi armija bili su neopredno potčinjeni Vrhovnom štabu, odnosno Generalštabu JA, i oni su rukovodili armijskim operacijama.

Jačina, sastav i naoružanje omogućili su armijama da u okviru opšteg strategijskog plana završne ofanzive JA, i u isadejstvu sa Jugoslovenskom mornaricom i Ratnim vazduhoplovstvom i divizijama i korpusima glavnih štabova Hrvatske i Slovenije u pozadini fronta, ostvare postavljene zadatke i time odigraju odlučujuću ulogu u konačnom oslobođenju Jugoslavije.

Prva armija formirana je od dotadašnjeg 1. proleterskog korpusa, na delu strategijskog fronta u Sremu. U njen sastav ušle su 1. proleterska, 5. udarna, 6. proleterska divizija „Nikola Tesla“, 11. i 21. udarna divizija i 1. konjička brigada. Za komandanta armije postavljen je general-lajtnant Peko Dapčević, a za političkog komesara pukovnik Mijalko Todorović.³

Do početka proboja Sremskog fronta (12. aprila 1945) u sastav armije ušli su: 15. makedonski korpus sa 42. i 48. divizijom, 2. i 17. divizija, 22. divizija, 2. tenkovska brigada, Inženjerijska brigada i Dopunska brigada. Početkom aprila 1945. godine 1. armija imala je u svom sastavu deset divizija i četiri samostalne brigade — 111.078 boraca, 355 topova, 1152 minobacača, 55 tenkova, 52.742 puške i 4.993 puškomitraljeza.⁴

² Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 15—2/1.

³ Arhiv VII, k. 21, reg. br. 54—1—1.

⁴ Arhiv VII, k. 257a, reg. br. 3—1/4. U toku ofanzive iz sastava armije izašla je 2. proleterska, 17. i 22. divizija, a ušla 30. aprila i već 7. maja ras-

Jedinice 1. armije bile su najpre angažovane u odbrambeno-napadnim operacijama u Sremu i Posavini južno od Save, a 12. aprila su počele probojem Sremskog fronta. Za proboj Sremskog fronta Štab 1. armije formirao je Severnu, Bosutsku i Južnu operativnu grupu divizija.

Posle proboja Sremskog fronta 1. armija nastavila je ofanzivu prema Đakovu i Slavonskom Brodu, razbila nemačku odbranu na reci Ilovi i, zajedno sa 2. armijom, oslobodila Zagreb. Posle je gonila nemačke divizije od Zagreba prema Celju i zajedno sa 2. i 3. armijom učestvovala u zarobljavanju nemačke Grupe armija „E” u Štajerskoj.

Druga armija formirana je na delu stratezijskog fronta u istočnoj Bosni od Južne operativne grupe divizija NOVJ. U organski sastav armije ušao je 14. korpus sa 23, 25. i 45. divizijom, kao i 17. i 28. udarna divizija. Za komandanta armije postavljen je general-lajtnant Koča Popović, a za političkog komesara pukovnik Blažo Lompar. U operativnom pogledu armiji je bio potčinjen 3. korpus NOVJ (27. i 38. divizija) a od 17. marta Sarajevska operativna grupa korpusa (2, 3. i 5.). U sastavu armije bile su 1, 2. i 3. artiljerijska brigada.⁵

Pred početak završne ofanzive, sredinom marta 1945, 2. armija imala je u svom sastavu pet divizija (17, 23, 25, 28. i 45), 2. i 3. artiljerijsku brigadu, Inžinjerijsku i Dopunsku brigadu, ukupno 58.040 boraca, 42 topa, 398 minobacača, 18.216 pušaka i 1.566 puškomitraljeza i mitraljeza.⁶ Prvog maja 1945. armija je brojala oko 110.000 boraca.

U periodu januar—mart 1945. jedinice 2. armije vodile su žestoke borbe protiv nemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga u istočnoj Bosni.

U završnoj ofanzivi 2. armija je dejstvovala preko Doboja, Dervente, Banjaluke prema donjem toku reke Une. Tada je u sastavu armije formirana Unska operativna grupa divizija od 23, 28, 39. i 45. divizije, koja je razbila nemačku odbranu na donjoj Uni i oslobodila Sisak. Za oslobođenje Karlovca, u sastavu armije formirana je Karlovačka operativna grupa divizija od 3, 4, 10. i 34. divizije. Od 7. do 14. maja jedinice armije gonile su razbijenog neprijatelja prema Zidanom Mostu i Kranju i učestvovala u zarobljavanju nemačke Grupe armija „E” u Štajerskoj.

Treća armija formirana je od jedinica 12. korpusa NOVJ, na delu stratezijskog fronta na reci Dravi i u Baranji. U sastav armije ušle su 16, 36. i 51 divizija, a u operativnom pogledu 6. korpus sa 12. i 40. divizijom i 10. korpus sa 32. i 33. divizijom.⁷ Za komandanta armije postavljen je general-lajtnant Košta Nađ, a za političkog komesara pukovnik Branko Petričević. Prvog aprila

formirana 47. divizija, 23. aprila rasformiran je Štab 15. korpusa, a 7. maja ušao je 10. zagrebački korpus sa 32. i 33. divizijom.

⁵ Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 1—2.

⁶ U aprilu 1945. iz sastava armije izašla je 17. divizija, a ušle su 3, 4, 10. i 39. divizija rasformiranog 2. i 5. korpusa, a onda i 34. divizija iz 4. korpusa. Arhiv VII, k. 271, reg. br. 8/3, 11/3, 5/5 i 22—1.

⁷ Arhiv VII, k. 21, reg. br. 1/1—1. *Vojna enciklopedija*, tom X, str. 93.

la 1945. godine 3. armija je imala 16, 36. i 51. diviziju i Dopunsku brigadu, a od 19. aprila i Inženjersku brigadu i Brigadu veze — ukupno 41.148 boraca, 175 topova, 441 minobacač, 14.666 pušaka i 1.277 puškomitraljeza i mitraljeza.⁸

Treća armija vodila je odbrambene borbe na virovitičkom mostobranu u januaru 1945, a onda borbe oko Bolmana i na reci Dravi i Dunavu od Trojanaca do Vukovara. U završnoj ofanzivi forsirala je reku Dravu i oslobodila Osijek, Našice i Donji Miholjac i nastavila nastupanje Podravinom prema Varaždinu, Mariboru i Dravogradu, izbila na jugoslovensko-austrijsku granicu i, zajedno sa 1. armijom i 4. operativnom zonom Slovenije, učestvovala u razbijanju i zarobljavanju nemačke Grupe armija „E” i ustaških snaga oko Dravograda i Pliberka.

Četvrta armija formirana je na delu strategijskog fronta u Lici i Hrvatskom primorju, od jedinica 8, 11. i 7. korpusa. U sastav armije ušle su: jedinice 8. korpusa — 9, 19, 20. i 26. divizija, 1. tenkovska, Artiljerijska i Dopunska brigada; jedinice 11. korpusa — 13, 35. i 43. divizija, i jedinice 7. korpusa — 15. i 18. divizija i Artiljerijska brigada.⁹ Komandant armije bio je general-major Petar Drapšin, politički komesar pukovnik Boško Šiljegović.

Pre početka završne ofanzive, 20. marta 1945, 4. armija imala je u svom sastavu devet divizija, 1. tenkovsku, Artiljerijsku, Inženjersku i Dopunsku brigadu, Motorizovani artiljerijski divizion i puk veze — oko 67.000 boraca, 150 topova, 439 minobacača, 75 tenkova, 39.907 pušaka i 3.613 puškomitraljeza i mitraljeza.¹⁰ Za operacije u Istri i Slovenačkom primorju, u operativnom pogledu 4. armiji bili su potčinjeni 9. korpus i Pomorska komanda severnog Jadrana. U aprilu, posle rasformiranja Štaba 11. korpusa, pod neposrednu komandu armije stavljene su 13. i 43. divizija, dok je 35. divizija rasformirana. Zatim su u sastav armije ušli 29. divizija i Štab 4. korpusa sa 7. i 8. divizijom i Artiljerijskom brigadom. Prvog maja 1945. godine 4. armija imala je oko 110.000 boraca.

Četvrta armija je prva počela završnu ofanzivu za oslobođenje Jugoslavije 20. marta 1945. probojem nemačke odbrane i razbijanjem 15. brdskog armijskog korpusa u Lici i oslobođenjem Bihaća, Gospića i Hrvatskog primorja. U riječko-tršćanskoj operaciji je okružila i uništila nemački 97. armijski korpus kod Ilirske Bistrice, oslobodila Rijeku i Trst, Istru i Slovenačko primorje. Od 7. do 15. maja sa motorizovanim odredom oslobodila je Gorenjsku i Slovenačku Korušku, gde se kod Celovca spojila sa 3. armijom.

Naredbom Vrhovnog komandanta od 4. maja 1945. pristupilo se formiranju 5. armije. Kadrove za ovu armiju dali su glavni

⁸ Kada je 21. aprila rasformiran 6. korpus, 12. i 40. divizija ušle su neposredno u sastav armije. Istog dana u sastav armije ušla je i 17. divizija iz 1. armije. Sedmog maja 10. korpus izišao je iz sastava 3. i ušao u 1. armiju. Arhiv VII, k. 242- reg. br. 5—3 i k. 291, reg. br. 5—2.

⁹ Arhiv VII, k. 118, reg. br. 15—1/1.

¹⁰ Arhiv VII, k. 311A, reg. br. 6—1/7 i k. 434, reg. br. 5—1/5.

ВРХОВНИ ШТАБ
НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ
И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА
ЈУГОСЛАВИЈЕ

Стр.Пов.Бр. 1
1 јануара 1945 г.

VOJNOISTORISKI INSTITUT JNA
Arhiva narodnooslobodilačke vojske
Br. Reg. 548F. 1
K. 2/

8

ПРЕМА УКАЗАНОЈ ПОТРЕБИ

НАРЕЂУЈЕМ :

1.- Да се одмах формира Штаб I Армије од досадашњег Штаба I Пролетерског Корпуса, на челу са командантом генерал-лајтнантом ПЕКОМ ДАПЧЕВИЋЕМ и комесаром пуковником МИЈАЛКОМ ТОДОРОВИЋЕМ

2.- У састав Армије улазе следеће јединице:

- 1 Пролетерска дивизија
- 5 Ударна дивизија
- 6 Пролетерска дивизија "Никола Тесла"
- 11 Ударна дивизија
- 21 Ударна дивизија

3.- Опређем су већ обавештене радиограмом: Главни Штаб Хрватске, Главни Штаб Македоније и Главни Штаб Словеније, Штабови V и II Корпуса и Штабови II и III Армије.

Предје се доставља ради знања и управљања.

Пријем наређења потврдити.

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОВОДА НАРОДУ !

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ
НОВ и ПОЈ
Маршал Југославије
Т и т о с.р.

ДОСТАВЉЕНО:

- Начелницима одељења В.Ш.
 - Персоналног
 - Обавештајног
 - Економског
 - Артиљеријског
 - Санитетског
 - Инжињерског и техничког
 - За везу
 - Судског
 - Пропагандног
- Штабу ваздухопловства
- Аутокоманди
- Штабу корпуса народне одбране
- Главном штабу за Србију
- Војној управи за Војводину
- Команди града Београда
- Начелнику ОЗНЕ за Југославију

Да је препис веран оригиналу р д и !

ШТАБ КОМАНДЕТА
НАЧЕЛНИКА В.Ш.
Мајор

Бизн. Тихач

Naredba maršala Tita o formiranju TTjugoslovenske armije.

ВРХОВНИ ШТАБ
НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ
И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА
ЈУГОСЛАВИЈЕ

Стр.Пов.Бр. 1

1 јануара 1945 г.

Војно-историски институт ЈНА
Архив Народноослободилачке војске
Бр. Рег. 254

Према указаној потреби,

НАРЕЂУЈЕМ :

1.- Да се одмах формира Штаб II Армије, на челу са командантом генерал-лајтнантом КОЧОМ ПОПОВИЋЕМ и комесаром БЛАЖОМ ЛОМПАРОМ.

2.- У састав Армије улазе следеће јединице: *орган*

а) - XIV Корпус са 23, 25 и 45 дивизијом

- 17 Ударна дивизија и

- 28 Ударна дивизија

у обавештајној последи: III корпус

3.- О предјем су већ обавештене радиограном: Главни Штабови Хрватске, Македоније и Словеније, Штабови V и II Корпуса и Штабови I и III Армије.

Предје се доставља ради знања и управљања.

Пријем наређења потврдити.

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОБОДА НАРОДУ !

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ НОВИ ПО
Маршал Југославије

ДОСТАВЉЕНО:

- Начелницима одељења В.Ш.
 - Персоналног
 - Обавештајног
 - Економског
 - Артиљеријског
 - Санитетског
 - Инжињерско-техничког
 - За везу
 - Судског
 - Пропагандног
- Штабу ваздухопловства
- Штабу Корпуса народне одбране
- Главном штабу за Србију
- Војној управи за Војводину
- Команди града Београда
- Начелнику ОЗНЕ за Југославију

Naredba maršala Tita o formiranju 2. jugoslovenske armije.

VRHOVNI ŠTAB
NARODNO OSLOBODILAČKE VOJSKE
I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE

Стр. нов. Бр. 1
1 јануар 1945 год.

VOJNOTEHNIČKI INSTITUT IMA 7.
Датум издавања: 1. јануар 1945
Бр. Рег. 44 П. 1

Према указаној потреби

Н А Р Е Д Б Е И:

1. Да се одмах формира Штаб III армије од досадашњег Главног штаба Војводине и Штаба XII корпуса, под командом генерал-лајтнанта КОСТЕ ПАБА.

2. У састав III армије да уђу:

а- под непосредну команду Штаба армије: 16, 36 и 51 дивизија са свим својим деловима, као органске јединице армије.

б- у оперативном погледу: VI и X корпус из састав Главног штаба Хрватске.

3. О предјем оу већ обавештени радиограмом: Главни штаб Војводине /Штаб XII корпуса/ и Главни штаб Хрватске.

Предје ое доставља ради знања и управљања.
Пријем наређења потврдити.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ.

ВЕХОНИ КОМАНДАНТ НОВ И ПОЈ
Маршал Југославије,

ДОСТАВЉЕНО:

Начелницима одељења ВШ:

- Персоналног,
- Обавештајног,
- Економског,
- Артиљеријског,
- Техничког,
- Инжињерско-техничког,
- за везу,
- Судског,
- Пропагандног,

Штабу ваздухопловства,
Штабу I, II, III армије,
Главним штабовима Србије и Македоније,
Војној управи за Војводину,
Команди града Београда,
Штабу корпуса народне одбране,
Начелнику ОВНЕ за Југославију.

Naredba maršala Tita o formiranju 3. jugoslovenske armije.

ГЕНЕРАЛШТАБ
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ
Стр.Пов.Бр. 42 ✓
2 марта 1945 г.

Бр. Рег. 15-11/10
16 10

Према указаној потреби,

НАРЕЂУЈЕМ :

- 1.- Да се одмах формира Штаб IV Армије, на челу са генерал-мајором Петром Драпшином, комесаром Бошком Шилеговићем и начелником штаба генерал-мајором Павлом Јакшићем.
- 2.- У састав Армије улазе ове јединице:
 - VIII Корпус
 - XI Корпус и
 - VII Корпус.
- 3.- О предњем је обавештен генерал Драпшин усмено, а Главни Штаб Хрватске и Словеније радиограмом. Предње се доставља ради знања и управљања. Пријем наређења потврдити.

СМРТ ФАШИЗМУ-СЛОБОДА НАРОДУ!

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ
МАРШАЛ ЈУГОСЛАВИЈЕ

ДОСТАВЉЕНО:

- Начелницима одељења:
 - Персоналног
 - Обавештајног
 - Економског
 - Артиљеријског
 - Санитетског
 - Инжињерско-техничког
 - За везу
 - Судског
 - Пропагандног
- Штабу ваздухопловства
- Штабу Корпуса народне одбране
- Главном Штабу за Србију
- Војној Управи за Војводину
- Команди града Београда
- Начелнику ОЗНЕ за Југославију
- Штабови I, II, III. и IV Армије.

Naredba maršala Tita o formiranju 4. jugoslovenske armije.

štabovi Srbije i Makedonije, koji su time i ukinuti. Za komandanta armije postavljen je general-major Slavko Rodić, za političkog komesara potpukovnik Vojo Kovačević. U sastav 5. armije ušle su 2. proleterska, 22. i 37. udarna, 24, 49. i 50. divizija. Radi popune 49. i 50. divizije trebalo je rasformirati 41. diviziju.¹¹

U Generalštabu JA, tokom aprila i maja 1945, radilo se na formiranju 6. i 1. tenkovske armije.¹² Govorilo se takođe i o potrebi formiranja Štaba fronta, koji bi rukovodio armijama.¹³

Kako se bližio kraj rata, u Generalštabu JA, u aprilu i maju 1945, razrađen je plan nove vojne podele jugoslovenske teritorije. Predviđeno je da ostane šest operativnih armija, a u svakoj armiji 4—5 divizija. Prva armija obuhvatala je Srbiju bez južnog dela Srbije, bez Kosova i Vojvodine. Druga armija obuhvatala je Bosnu i Hercegovinu sa Crnom Gorom i Dalmacijom, ali bez istočne Bosne. Treća armija bila je u Novom Sadu i obuhvatala je Vojvodinu, Baranju, istočnu Slavoniju i istočnu Bosnu. Četvrta armija nalazila se u Ljubljani i pokrivala je Sloveniju i Istru. Peta armija bila je u Zagrebu i obuhvatala je Hrvatsku, bez Dalmacije, Istre i istočne Slavonije. Šesta armija bila je u Skoplju i obuhvatala je celu Makedoniju, Kosovo i južnu Srbiju. Ovaj plan je ostvaren posle rata.¹⁴

UKIDANJE KORPUSA NOVJ

Osim armija, u sastavu oružanih snaga početkom 1945. godine još su postojali *korpusi*. Jedino je još trebalo da ostanu korpusi u pozadini neprijatelja, u sastavu glavnih štabova Hrvatske i Slovenije, s obzirom na njihovu namenu i ulogu u završnoj ofanzivi JA.

Korpusi su i dalje bili operativno-strategijske jedinice, načelno sa operativnom i materijalnom funkcijom, promenljivog sastava, od dve ili više divizija, brigada i partizanskni odreda.

Kada je 1. januara 1945. počelo formiranje armija, u sastavu NOVJ bilo je 15 korpusa, a kad se 20. marta 1945. krenulo u završnu ofanzivu — bilo je 13 korpusa; na kraju rata ostalo je samo šest korpusa. Najveći broj korpusa je rasformiran u završnoj ofanzivi JA (sedam korpusa).

Sa formiranjem 1. armije prestao je da postoji Štab 1. proleterskog korpusa. U sastav 2. armije ušao je 14. korpus, čiji je štab postojao u aprilu 1945, kada je rasformiran. Treća armija je imala u svom sastavu 12. korpus, čiji je štab postojao do 29. marta 1945. Štab 8. korpusa činio je osnovu za formiranje Štaba

¹¹ Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 37/2—2/1 i 22/1—2/1.

¹² Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 30/29—2/1.

¹³ Arhiv VII, k. 17A, br. reg. 1—6.

¹⁴ Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 30/32—2/1.

4. armije, kada je 2. marta 1945. prestao da postoji. Makedonski 15. korpus bio je u sastavu 1. armije sve do 23. aprila 1945, kada je rasformiran. Dvadeset prvog aprila rasformiran je i Štab 6. korpusa, a njegove divizije ušle su u sastav 3. armije. Dva dana posle toga, 23. aprila, rasformiran je Štab 11. korpusa a njegove divizije (osim 35. koja je rasformirana) ušle su u sastav 4. armije.

Drugi, 3. i 5. korpus nisu bili u sastavu armija i držali su deo fronta u Bosni, oko Sarajeva i Banjaluke.

Štab 2. udarnog korpusa ukinut je 24. aprila 1945. Njegova 29. divizija prebačena je u sastav 4. armije, 3. divizija u 2. armiju, a 37. divizija je sa 3. korpusom nastavila borbe protiv zaostalih četničkih snaga u istočnoj Bosni.

Treći korpus (27. i 38. divizija), pošto je u svoj sastav dobio i 53. diviziju, sa 3. divizijom KNOJ-a i 37. divizijom, vodio je u maju borbe protiv zaostalih četničkih snaga u gornjem toku Neretve, na Sutjesci i Romaniji, i u likvidaciji ustaške grupacije u donjem toku Bosne. Treći korpus je rasformiran posle oslobođenja Jugoslavije.

Štab 5. udarnog korpusa rasformiran je 25. aprila 1945, njegova 4, 10. i 39. divizija ušle su u sastav 2. armije, a 53. divizija u 3. korpus.

Štabovi 4, 7, 9. i 10. korpusa ostali su do kraja rata. Njima su komandovali glavni štabovi Hrvatske i Slovenije, a u operativnom pogledu su bili podčinjeni, prema pomeranju fronta, štabovima armija. Štab 4. korpusa bio je pod Glavnim štabom Hrvatske, a od 29. aprila pod komandom 4. armije. Ukinut je 15. maja 1945. U operativnom pogledu, uporedo s nastupanjem jedinica 4. armije, pod njenu komandu je došao 9. korpus. Deseti korpus bio je najpre operativno potčinjen 3. armiji, a 7. maja stavljen je pod komandu 1. armije.

U Štajerskoj i Koruškoj bila je 4. operativna zona Slovenije, ranga korpusa, sastavljena od 14. slovenačke divizije i dve brigade (6. i 11. slovenačka brigada), kao i grupe partizanskih odreda (Koruški, Lackov, Kamniško-Zasavski, Kozjanski i Koruški).

Zadatak zaštite NOB-a, tekovina revolucije i granica nove Jugoslavije i dalje je imao Korpus narodne odbrane Jugoslavije. Početkom januara 1945. bilo je šest divizija KNOJ-a, odnosno 22 brigade. Do početka završne ofanzive JA, 20. marta 1945, formirana je još jedna divizija (5. srpska u Kragujevcu) ;i šest brigada, a jedna u toku završnih borbi. Tako je na kraju rata bilo ukupno sedam divizija i 3 samostalne brigade, odnosno 29 brigada. Divizije i brigade KNOJ-a pokrile su celu jugoslovensku teritoriju. Na neoslobođenoj teritoriji Hrvatske i Slovenije 1. hrvatska i 1. slovenačka divizija KNOJ-a pored svojih specijalnih zadataka, učestvovala su u završnim borbama za oslobođenje Jugoslavije.

PREGLED
SASTAVA BROJNOG STANJA I NAORUŽANJA KORPUSA 20. MARTA 1945. GODINE

J Red. br.	Korpusi	Sastav korpusa			Brojno stanje	Naoružanje				
		divizija	samostalne jedinice	Partizanski odredi		topovi	MNB	tenkovi	puške	puškomitraljezi i mitraljezi
1	2. korpusi«	3. 29. i 37. divizija	Art. grupa	—	29.880	66	120	—	14.916	1.336
2	3. korpusi'	27. i 38. divizija	Poljski art. divizion Dopunski centar	Birčansko-kladanjski, Posavsko-trebavski, Srebrenički, Majevički. Tuzlanski	12.276	18	53	—	5.807	598
3	4. korpusih	7, 8. i 34. divizija	Art. brigada	Karlovački	22.620	61	200	11	9.300	955
4	5. korpusis	4, 10, 39. i 53. divizija	Art. brigada; 1. i 2. vazd. baza (5 aviona)	Partizanski odredi su u sastavu divizija	32.948	87	333	4	16.906	1.804
5	6. korpusao	12. i 40. divizija	—	1. slavonski, Posavski, Diljski, Požeški	8.736	3	63		8.265	420

¹⁵ Podaci o sastavu, brojnom stanju i naoružanju korpusa uzeti su u vremenskom rasponu oko sredine i druge polovine marta 1945. pošto izveštrji sastavljeni istog rana.
» A-VII, k. 395, reg. br. 18/1—1; k. 397, reg. br. 1—14; k. 756 A, reg. br. 2—4; k. 1146/11, reg. br. 3—6.
« Podaci za 3. korpus su od 15. II 1945. god. A-VII, k. 409, reg. br. 33/3—2.
» Stanje 8. IV 1945. godine. A-VII, k. 434, reg. br. 5—1/5.
'» Podaci su od 1. III 1945. godine. A-VII, k. 462, reg. br. 3—2/4.
» A-VII, k. 292, reg. br. 5—3.

6	7. korpusi	15. i 18. divizija i italijanska divizija „Garibaldi Natisone"	Art. brigada	Dolenjski, Notranjski, Belokranjski	7.448	30	34	2	7.884	833
T	9. korpus22	30. i 31. divizija f ₁ ^j	~	Jeseničko-bohinjski, Skofjološki, Mornarički	5.770	14	12	.	6.340	378
8	10. korpus23	32. i 33. divizija	Art. divizion	Zagrebački, Posavsko-turopoljski. Zagorski, Kalnički	9.910	1	66	.	5.125	520
9	11. korpus24	13, 35. i 43 divizija	—	1. primorsko-goranski, 1. i 2. istarski	7.760	17	46	.	4.286	361
10	12. korpus	16, 36. i 51. divizija	.	.	.	.	.	.	.	.
11	14. korpus25	23, 25. i 45. divizija	2. i 3. art. brigada Inženjerijska brigada		25.818	62	326	—	13.804	2.091
12	15. korpusžs	42. j 48. divizija	Dopunska brigada	.	17.786	76	260	.	5.866	615

²¹ Stanje 18. IV 1945. godine. Za italijansku antifašističku diviziju „Garibaldi Natisone" nema podataka. A-VII k 5"2 res br 24—2/1 t
* A-VII,k. 502, reg. br. 24-2/1.
» A-VII, k. 558, reg. br. 5/4, 9/4, 29/3, 53/3 i 56/3.
²⁴ A-VII, k. 311 A, reg. br. 6—1/7.
²⁵ Takav je bio sastav 14. korpusa 2. armije 15. marta 1945. *Zbornik*, XI tom. 2 knjiga, str. 50.
²⁸ A-VII, k. 238, reg. br. 8-3/3 i 8-5/3; k. 252, reg. br. 32-1/3; k. 1315, reg. br. 7/6; k. 1365, reg. br. 9/1.

PRIVREMENI OPERATIVNI SASTAVI

Za izvršenje pojedinih operativnih zadataka u toku završne ofanzive, a s obzirom na veliki broj operativnih potreba, više nego u ranijim periodima formirale su se privremene operativne grupacije različitog sastava, od nekoliko brigada ili divizija do više korpusa. Po izvršenju zadatka, odnosno po završetku operacije, takvi operativni sastavi su ukidani a brigade, divizije ili korpusi načelno su vraćeni onim komandama od kojih su uzeti ili se vršilo pretpotčinjavanje drugim komandama.

U završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije formirano je više privremenih operativnih grupacija.

Za sarajevsku operaciju, naredbom generalštaba JA, 17. marta 1945. formiran je Operativni štab grupe korpusa, koji je bio operativno potčinjen Štabu 2. armije i imao je zadatak da objedini borbena dejstva svih snaga oko Sarajeva i rukovodi predstojećom operacijom. Pod komandu Operativnog štaba grupe korpusa sastavljeni su 2. korpus (3. 29. i 37. divizija), 3. korpus (27. i 38. divizija), Operativna grupa 5. korpusa (4. i 10. divizija) i Grupa brigada zeničkog sektora (11. krajiška brigada 4. divizije, 13. krajiška brigada 39. divizije i 18. srednjobosanska brigada 53. divizije), Artiljerijska brigada i Tenkovska četa 5. korpusa — ukupno oko 38.000 boraca i 966 artiljerijskih oruđa. Posle završetka sarajevske operacije, naredbom Generalštaba JA, 22. aprila prestao je da postoji Operativni štab grupe korpusa.

Za proboj Sremskog fronta, Štab 1. armije je krajem marta 1945. formirao tri operativne grupe divizija. U Sremu, severno od Bosutskih šuma, obrazovana je Severna operativna grupa divizija, koju su činile 1. proleterska, 21, 22, 42. i 48. divizija i 2. tenkovska brigada. U rejonu Bosuta osnovana je Bosutska operativna grupa divizija, sastavljena od 6. proleterske i 11. divizije i Konjičke brigade. Južno od Save, za dejstva prema Bijeljini, Brčkom i Županji, obrazovana je Južna operativna grupa divizija od 2. proleterske, 5. i 17. divizije. Pošto je 12. i 13. aprila probijen Sremski front, prestale su da postoje sve tri operativne grupe divizija.

Kako se 2. armija približavala Uni, radi usklađivanja napadnih dejstava u donjem toku Une i opšteg nastupanja prema Zagrebu, Štab armije je 24. aprila 1945. oformio Unsku operativnu grupu divizija, koju su činile 23, 28, 39. i 45. divizija. Pošto su završene operacije u donjem toku Une i oslobođen i Sisak, prestala je da postoji Unska operativna grupa divizija 2 armije.

U toku daljeg dejstva 2. armije, ukazala se potreba za objedinjavanje jedinica u napadu od Tounja i Ogulina prema Karlovcu, radi čega je Štab armije, krajem aprila 1945, formirao Karlovačku operativnu grupu divizija od 3, 4, 10. i 34. divizije. Ona je dobila zadatak da uništi neprijateljsku grupaciju oko Karlovca i oslobodi Karlovac, bez obzira na razvoj događaja kod Unske operativne grupe divizija. Posle oslobođenja Karlovca i ova operativna grupa divizija je ukinuta.

Za sarajevsku operaciju, pod komandom Operativnog štaba grupe korpusa od 17. marta do 22. aprila 1945. bila je i Operativna grupa 5. korpusa sastavljena od dve divizije — 4. i 10. Pošto se Operativna grupa 5. korpusa prikupila zapadno od komunikacije Kiseljak — Busovača, trebalo je da prede reku Bosnu i napadne nemačke snage severno od Sarajeva. Posle završetka sarajevske operacije prestala je da postoji i ova operativna grupa.²⁷

Isto tako, za sarajevsku operaciju formirana je Grupa brigada zeničkog sektora, jačine jedne divizije. Grupa brigada bila je sastavljena od 11. brigade 4. divizije, 13. brigade 39. divizije i 18. brigade 53. divizije, ojačane Artiljerijskom brigadom i Tenkovskom četom 5. korpusa. Zadatak ove grupacije je bio da napada neprijatelja koji se bude povlačio komunikacijom Sarajevo — Zenica — Doboj. Kad su završene borbe u dolini Bosne, ukinuta je i ova operativna grupacija.²⁸

Sredinom aprila 1945. Štab 7. korpusa, po naređenju Štaba 4. armije, radi obezbeđenja desnog bloka 4. armije u obuhvatnom manevru preko Mašuna za Ilirsku Bistricu formirao je Kočevsku operativnu grupu sastavljenu od 4. brigade 15. divizije, 8. brigade 18. divizije, 1. brigade 1. divizije KNOJ-a, Notranjskog i delova Belokranjskog odreda i Artiljerijske brigade 7. korpusa.²⁹ Devedog aprila 1945. rasformiran je Operativni štab 6. i 11. brigade 4. operativne zone Slovenije.³⁰

Za okruženje i uništenje jedinica nemačkog 97. armijskog korpusa kod Rijeke, Štab 4. armije 29. aprila 1945. obrazovao je Riječku operativnu grupu sastava: 13. 26. i 19. udarna divizija i 2. dalmatinska proleeterska brigada 9. udarne divizije. Za komandanta je određen ^{30a}generaJ-major Božo Božović, komandant 26. dalmatinske divizije.

i MESTO I ULOGA DIVIZIJE U SASTAVU ARMIJA

Kada je početkom januara 1945. počela reorganizacija NOVJ i formiranje armija, u sastavu NOVJ bila je 61 divizija, i to 51 pešadijska, šest divizija KNOJ-a, dve vazduhoplovne i dve italijanske antifašističke — „Garibaldi” i „Garibaldi Natisone”.

Od 1. januara do kraja rata, tj. do 15. maja 1945, formirane su tri divizije: 5. srpska divizija KNOJ-a, 52. kosovsko-metohijska divizija i italijanska antifašistička divizija „Garibaldi Fontanot” u sastavu 7. korpusa.

Peta divizija KNOJ-a formirana je u Kragujevcu 10. januara 1945. od 1. 2. i 3. brigade narodne odbrane i pokrivala je

²⁷ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije*, knjiga II, str. 562—570.

²⁸ *Isto*.

²⁹ *Isto*, str. 596. dr Uroš Kostić, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945*, VII, Beograd 1978, str. 299.

³⁰ *Hronologija NOR-a*, str. 1101.

^{30a} Uroš Kostić, *n. d.*, str. 401—402.

teritoriju Srbije, osim Beograda, Kosova i Vojvodine. U martu 1945. dobila je 4. brigadu, tako da je tada imala 16.400 boraca.³¹

Od 1. 2. i 4. kosovsko-metohijske brigade, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, 8. februara 1945. formirana je 52. kosovsko-metohijska divizija NOVJ. Prvi komandant divizije bio je Petar Brajović, a politički komesar Aleksandar Vukotić. Prilikom formiranja imala je oko 6.000 boraca, a 16. aprila 1945. oko 8.000 boraca i rukovodilaca. Ovo je prva divizija naroda i narodnosti Kosova. Tih dana u Vrhovnom štabu se razmatralo da se na Kosovu formira još jedna divizija — 44. divizija NOVJ. Ali se od toga odustalo i umesto 44. divizije, naredbom Vrhovnog štaba od 8. februara 1945. formirana je Grupa brigada NOVJ u koju su ušle 3. i 5. kosovsko-metohijska, 6. crnogorska i 1. bokeljska brigada. Grupa brigada NOVJ i 52. divizija bile su potčinjene Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju.³² Krajem aprila 1945. u Peći je formiran Artiljerijski divizion Štaba Grupe brigada. U međuvremenu, 13. aprila, na osnovu naredbe Generalštaba JA, rasformirana je 3. kosovsko-metohijska brigada, a njenim ljudstvom popunjene su jedinice 52. divizije i Grupe brigada.³³

Od 1. do 6. marta 1945. iz Dubrovnika je, po odobrenju Vrhovnog štaba NOV i POJ, prebačena sa svom ratnom opremom i naoružanjem u Bari, u Italiji, italijanska antifašistička divizija „Garibaldi“. Iz Barija je otišla u Monopoli, a onda na Siciliju, gde je ostala kao posadna jedinica do kraja rata.³⁴ Krajem aprila 1945, u rejonu Broda na Kupi, preformirana je italijanska divizija „Garibaldi Natisone“ i formirana nova „Garibaldi Fontanot“.

U isto vreme na teritoriji Jugoslavije nalazile su se dve divizije Narodnooslobodilačke vojske Albanije — 5. i 6. divizija. One su došle u Jugoslaviju u oktobru 1944, na osnovu sporazuma Vrhovnog štaba NOV i POJ Jugoslavije i Glavnog štaba NOV Albanije. Nalazile su se pod komandom 2. udarnog korpusa a od februara 1945. pod Operativnim štabom za Kosovo i Metohiju. Zajedno sa jedinicama NOVJ učestvovala su u oslobodjenju dcla Kosova, Crne Gore, Sandžaka i istočne Bosne i stigle do Višegrada, gde su u februaru 1945, po naređenju Vrhovnog štaba NOVJ, povučene na Kosovo u borbu protiv balističkih snaga.³⁵ U Kosovskoj Mitrovici je 21. marta 1945. formiran zajednički Štab za 5. 6. diviziju NOV Albanije.³⁶ Obe divizije vratile su se u Albaniju sredinom 1945. godine.

³¹ Arhiv VII, k. 222, br. reg. 4/18.

³² Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 32—9 i k. 1411, br. reg. 13—4. Prilikom određivanja numeracija divizija posle formiranja 43. istarske divizije 29. avgusta 1944, prešlo se odmah na 45. srpsku diviziju koja je osnovana 3. septembra 1944, tako da u NOR-u nije bilo 44. divizije.

³³ VIG br. 1/1972, str. 101.

³⁴ *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 164.

³⁵ Peta divizija imala je u svom sastavu 3, 5. i 25. brigadu, 6. divizija imala je 6, 7, 8. i 22. brigadu. Knjiga *Historia e Shqiperise*, izdanje Državnog instituta u Tirani, II knjiga, Tirana 1965, str. 816—820.

³⁶ Arhiv VII, k. 38, reg. br. 13/2, 1/4—2 i k. 1959, br. reg. 1/1—14/1.

Kad je 20. marta 1945. počela završna ofanziva, u sastavu Jugoslovenske armije bile su 62 divizije, i to: 52 pešadijske, sedam knojevskih, dve vazduhoplovne i jedna italijanska antifašistička divizija.

U vremenu od 1. januara do 15. maja 1945. rasformirane su tri divizije Jugoslovenske armije. Drugog aprila 1945. rasformirana je 35. lička divizija iz 11. korpusa. Od njenog ljudstva popunjena je 13. divizija, a od jednog dela formirana je 1. samostalna udarna lička brigada za posadne dužnosti u Lici. Početkom maja 1945. iz Glavnog štaba Srbije upućena je u sastav 1. armije u Slavonski Brod 47. divizija, gde je 7. maja rasformirana, a njenim ljudstvom popunjene su ostale jedinice armije. Trećeg maja 1945. u Trstu je rasformirana 30. slovenačka divizija.

Kada je završen rat u Jugoslaviji, 15. maja 1945., u sastavu Jugoslovenske armije bilo je 59 divizija, i to: 49 pešadijskih, sedam divizija KNOJ-a, dve vazduhoplovne i jedna italijanska antifašistička.

U toku NOR-a formirano je ukupno 55 pešadijskih divizija, sedam divizija KNOJ-a i dve vazduhoplovne — ukupno 64 divizije i četiri italijanske antifašističke divizije, svega 68 divizija.

Formiranjem armija 1. januara 1945. divizija je bila osnovna armijska jedinica i njena najvažnija udarna snaga u rešavanju borbenih zadataka. Najveći broj divizija nalazio se u organskom sastavu armija, ali bilo je divizija koje su se još nalazile u sastavu korpusa, bilo u zahvatu strategijskog fronta ili u pozadini neprijatelja. Divizije u sastavu korpusa i dalje su činile njegovu osnovnu udarnu snagu u rešavanju najvažnijih operativnih zadataka. Treća skupina divizija angažovana na zadacima čišćenja i kontrole oslobođene teritorije i zaštite državnih granica oslobođenog dela Jugoslavije, bila je pod glavnim štabovima Srbije i Makedonije i Operativnim štabom za Kosovo i Metohiju.

U tom periodu je kvantitativno i kvalitativno ojačala divizija, tako da su se znatno povećale njena vatrena moć, udarna snaga i pokretljivost. Divizija je dobila nova sredstva ojačanja. Tako, npr., od 28 artiljerijskih brigada, koliko ih je bilo na kraju rata, 22 su se nalazile u formacijskom sastavu divizija.

Formacija i jačina divizija bile su različite, što je zavisilo od mesta divizije u operativno-strategijskom rasporedu. Divizije koje su se nalazile u sastavu armija bile su najbolje opremljene i organizacijski potpuno razvijene. Načelno su imale 3—4 pešadijske brigade sa jedinicama rodova i službi. Najveći broj divizija koje su se nalazile u sastavu armija imale su artiljerijsku brigadu, a druge — artiljerijski divizion, protivtenkovsku bateriju ili divizion, bataljon ili četvu za vezu, pionirski bataljon, transportnu ili auto-četvu, poljsku bolnicu, neki medicinsko-sanitetski bataljon, veterinarsku stanicu (ambulantu) i pokretnu radionicu. Brojno stanje ovih divizija kretalo se oko 10.000 boraca.

Divizije koje su se nalazile u pozadini neprijatelja, pod glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, bile su slabije organi-

zacijski razvijene, što je odgovaralo potrebama vođenja borbe u tim uslovima. Načelno su te divizije imale do tri pešadijske brigade, bateriju a rede divizion artiljerije, vod ili četvu za vezu, izviđačku i inženjerijsku (minersku) četvu, zaštitnu (prateću) četvu, komoru i sanitet (bolnicu). Brojno stanje ovih divizija kretalo se od 2.500 do 7.500 ljudi.³⁷

Divizije koje su se nalazile na oslobođenoj teritoriji i u zaštiti državnih granica, pod glavnim štabovima Srbije i Makedonije i Operativnim štabom za Kosovo i Metohiju, imale su istu formaciju kao i ostale divizije, ali bez artiljerijske brigade i bile su manjeg brojnog stanja od divizija koje su se nalazile u zahvatu fronta.

I u tom periodu narodnooslobodilačkog rata neke divizije koje su se nalazile u zahvatu fronta i u pozadini neprijatelja imale su pod svojom komandom, stalno ili privremeno, jedan ili više partizanskih odreda, ali samo dok je trajala ofanziva, u kojem vremenu su NOP odredi rasformirani.

Divizije Korpusa narodne odbrane imale su drugačiju organizacijsko-formacijsku strukturu, što je proizlazilo iz njihove namene i uloge. Bataljon je bio osnovna jedinica kojom su rešavani pojedini zadaci, pošto su divizije i brigade držale veliku teritoriju. Obično je divizija KNOJ-a pokrivala područje jedne sadašnje socijalističke republike, osim Srbije, Vojvodine i Kosova i Crne Gore (u Srbiji su bile dve divizije KNOJ-a, u Vojvodini jedna, na Kosovu i u Crnoj Gori po brigada). U diviziji KNOJ-a nisu bila razvijena sredstva ojačanja, što je proizlazilo iz njihove namene. Brojno stanje divizije KNOJ-a kretalo se od 3.000 do 16.000 ljudi zavisno od područja koje je divizija pokrivala.

Krajem 1944. i početkom 1945. godine neke divizije NOVJ iz sastava 1. 2. i 3. armije počele su se preoružavati novim borbenim sredstvima koja su dobijena od Sovjetskog Saveza. Za vreme posete maršla Tita Moskvi u septembru 1944. sovjetska vlada se obavezala da Jugoslaviji na ime pomoći, pored ostalog, isporuči naoružanje za 12 divizija.³⁸ Ta pomoć počela je pristizati posle oslobođenja Beograda, krajem 1944. godine. Najpre je preoružano deset divizija, 1 to: 1, 5, 6, 16, 21, 23, 25, 36, 45. 51. divizija.³⁹ Na teritoriji Makedonije vršilo se preoružavanje 42. i 48. divizije 15 korpusa radi upućivanja na Sremski front, ali ponajviše od borbenih sredstava koja su se nalazila u ostalim jedinicama Glavnog štaba Makedonije a nešto i od sovjetske pomoći. U januaru 1945. Vrhovni štab obavestio je sovjetsku vojnu misiju pri Vrhovnom štabu NOV i POJ o potrebi da se pošalje

³⁷ U aprilu 1945. godine 7. banijska divizija imala je 6258 boraca, 8. kordunaška divizija 7.775 boraca, 12. slavonska divizija 5.228 boraca. U januaru 1945. godine 14. slovenačka divizija imala je 3.503 borca, 15. divizija 2.623 borca, 18. divizija 2.484 borca, 30. divizija 3.337 boraca, a 43. istarska divizija 3.201 borca i rukovodioca.

³⁸ Vladamir Dedijer, *Josip Broz Tito, prilozi za Biografiju*, Kultura, Beograd 1953. str. 411—414. *Pregled istorije SKJ*, Institut za proučavanje radničkog pokreta Jugoslavije, Beograd 1963, str. 432.

nova oprema za preoružanje još deset divizija, koje su predviđene da učestvuju u završnim operacijama za oslobodenje Jugoslavije. Divizije pod komandom Glavnog štaba Slovenije (14, 15, 18, 30. i 31) nisu predviđene da se preoružaju sve dok se linija fronta ne pomeri zapadno od Zagreba, pod pretpostavkom da i za njih stigne oprema. Vrhovni štab zatim obaveštava sovjetsku vojnu misiju i o potrebi preoružanja drugih divizija: „Da bi se mogla izvoditi obuka u pozadini na modernom naoružanju i omogućiti rad po školama, kao i imati čvrste jedinice za sve eventualnosti u pozadini, naročito na graničnim pojasevima prema Grčkoj i Jadranskom moru i da bi se mogle smenjivati sa divizijama iz armijskih grupacija, potrebno bi bilo naoružanje i za ove ili bar jedan deo od 20 divizija, koje ostaju u pozadini..”⁴⁰ Predloženo je da se preoružaju dve divizije NOV Albanije koje su bile u Jugoslaviji, pošto su imale slabu borbenu tehniku. Međutim, do početka završne ofanzive od sovjetske pomoći je opremljeno deset divizija, a u toku ofanzive još pet divizija, i to nepotpuno. U divizijama 4. armije nalazila se vojna oprema zadobijena plenom od neprijatelja, a deo od pomoći od zapadnih saveznika. Tako je u završnoj ofanzivi najveći broj JA bio naoružan borbenom tehnikom koja je oteta od neprijatelja, a delom i od tehnike koja je stigla kao pomoć od saveznika. Od 15. oktobra 1943. do maja 1945. primljeno je od anglo-američke armije 388 topova, 2.660 minobacača, 107 tenkova, 13.447 puškomitraljeza i 137.000 pušaka. Od Sovjetskog Saveza (1944—1945) primljeno je 895 topova, 65 tenkova, 3.364 minobacača, 68.000 puškomitraljeza i mitraljeza, 96.000 pušaka i druga ratna oprema.⁴¹

Pripremajući se za završnu ofanzivu i u toku nje vatrene mogućnosti divizija bile su sve veće, naročito onih divizija koje su bile u zahvatu fronta. Slabija je bila vatrena mogućnost divi-

³⁹ Arhiv VII, k. 17A, reg. br. 1—6.

⁴⁰ Arhiv VII, k. 17A, reg. br. 1—6.

⁴¹ *Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 138.

Prema drugim podacima NOVJ — JA je do kraja rata od saveznika primila sledeće količine naoružanja:

Sredstva	Angloamerička pomoć	Sovjetska pomoć
Pušaka	137.092	96.515
Teških i lakih mitraljeza	15.837	68.423
Automatskih pušaka	41.443	-
Protivtenkovskih pušaka	1.256	3.797
Pištolja	1.626	20.528
Protivavionskih mitraljeza	132	512
Minobacača raznih kalibara	2.684	3.364
Poljskih topova (raznih)	388	895
Tenkova	107	65
Aviona raznih tipova	61	421

(Vlado Strugar, *Jugoslavija 1941—1945*, str. 311).

zija u pozadini neprijatelja. Stanje vatrenih mogućnosti nekih divizija vidi se iz ovog priloga:

PREGLED
VATRENIH MOUĆNOSTI NEKIH DIVIZIJA NOVJ (JA) POČETKOM 1945. GODINE
(kg u mji'nuitu)

Jedinaca	Pešadijsko naoružanje	Artiljerijsko naoružanje	PT naoru- žanje	PA naoru- žanje	Ukupne vatrene mogućnosti divizije
a) Divizije u zahvatu fronta					
1. proleterska divizija	5.011	13.220	SSS	961	20.080
5. NOU divizija	5.400	13.405	515	846	20.166
17. NOU divizija	2.340	16.333	12	46	19.181
26. NOU divizija	4.917	9.802	44	330	15.093
b) Divizije u pozadini neprijatelja					
8. NOU divizija	1.167	3.117	520	—	4.804
12. NOU divizija	1.588	3.753	106	—	5.447

To su bile vatrene mogućnosti nekih divizija u zahvatu fronta i u pozadini neprijatelja prema njihovom stvarnom stanju broja oruđa, iz čega proizilazi da su divizije NOVJ — JA početkom 1945. godine bile u mogućnosti da izbace 15-20 tona čelika u jednoj minuti,⁴² što je predstavljalo značajnu snagu vatrenog udara divizije. Međutim, problemi su bili u snabdevanju municijom, tako da gornja konstatacija važi samo za onu situaciju kada se raspolagalo dovoljnim količinama municije, jer je snabdevanje municijom zavisilo od plena i pomoći saveznika. Tako, npr., u artiljerijskoj opremi 1. armije za proboj Sremskog fronta 12. aprila 1945. od sedam artiljerijskih brigada, zbog pomanjkanja municije, učestvovala su samo dve. Posle proboja Sremskog fronta, iz svake artiljerijske brigade jedva je dejstvovao po jedan divizion jer nije bilo dovoljno municije, moralo se štedeti, pošto pomoć nije redovno stizala. Naime, kod divizija 1, 2. i 3. armije, tokom završne ofanzive bilo je teškoća u snabdevanju municijom. Zbog toga je Generalštab JA, 14. aprila 1945, uputio depešu maršalu Titu, koji se tada nalazio u Moskvi, gde stoji: „Nedostaje nam municije. U našim glavnim magazinima nemamo ni jednog metka za popunu armija municijom. Tražili smo kod maršala Tolbuhina (komandanta 3. ukrajinskog fronta — prim. N.A.) da nam hitno dodeli nešto municije, ali do sada nismo dobili odgovor. . .“⁴³ Slične su teškoće nastupile i kod jedinica 4. armije, jer što su se više

⁴² Na kraju drugog svetskog rata streljačka divizija Crvene armije mogla je izbaciti 20, 30 tona čelika u jednu minutu. *Razvoj taktike sovjetske armije 1941—1945*, prevod sa ruskog, VIZ, Beograd 1962, str. 75.

⁴³ Arhiv VII, k. 17A, br. reg. 5—3.

divizije 4. armije približavale Istri i Trstu, to je slabije stizala materijalna pomoć od zapadnih saveznika.⁴⁴

Prema naređenju Generalštaba JA — Organizacijsko odeljenje (Pov. br. 61/45) od 14. marta 1945. godine, uvedena je nova organizacija i formacija divizije.⁴⁵ Prelaz na novu formaciju trebalo je izvršiti postepeno „na osnovu stvarnih potreba i raspoloživih kadrova“. Kako je preformiranje divizija trebalo da počne neposredno pred početak završne ofanzive, u naređenju Generalštaba se ukazuje na to da „treba odmah pristupiti organizaciji svih štabova i jedinica i službi predviđenih po novoj formaciji, da bi se svi borbeni zadaci i poslovi pravilno mogli svršavati“. Zatim se ističe da u početku jedinice i štabovi ne moraju imati u potpunosti razvijene sve organe i potpuni broj predviđenih kadrova, da se neki organi mogu sada oformiti u manjoj meri, ali sa perspektivom razvoja do predviđenog formacijskog oblika. Predviđeno je da se neke službe i organi mogu u početku spojiti iako je formacijski planirano njihovo razdvajanje, koje će se izvršiti onda kad to stvarne potrebe nametnu i kad se izgrade odgovarajući kadrovi.

Nova formacija naziva „streljačkom“ dotadašnju proleteršku i narodnooslobodilačku udarnu diviziju. Nova streljačka divizija sastojala se od tri streljačke i jedne artiljerijske brigade, sa protivtenkovskim artiljerijskim divizionom, protivavionskom mitraljeskom četom, izviđačkom četom, hemijskom četom i pozadinskim jedinicama i ustanovama: transportna četa, poljska pekara, mediko-sanitetski bataljon, poljska bolnica, veterinarska bolnica, pokretna radionica i vojna pošta.

Po novoj formaciji bio je razgranat sastav komande divizije (rukovodstvo streljačke divizije), što je proizlazilo iz potreba komandovanja mnogobrojnim i raznovrsnim jedinicama i ustanovama. Rukovodstvo streljačke divizije činili su: komandni deo (komandant, politički komesar, pomoćnik političkog komesara), štab (načelnik štaba i sedam odseka —operativno, obaveštajno, za vezu, za organizaciju i popunu, za šifru, divizijski topograf i ekonomat štaba), personalni odsek, političko-prosvetni odsek, klub divizije, redakcija i štamparija, komandant artiljerije divizije (koji je ujedno bio i komandant artiljerijske brigade), odsek za artiljerijsko snabdevanje, divizijski inženjerijski oficir, šef hemijske službe, komanda pozadine (komandant, načelnik štaba i 10 odseka), vojno tužilaštvo, vojni sud, opunomoćenik Ozne, štapski vod, muzika, vojna pošta i blagajna. U komandi divizije bila su ukupno 122 čoveka.

Nova formacija predviđala je diviziju sa 6.300 ljudi. Očigledno je trebalo bitno smanjiti brojno stanje divizije u odnosu na ranije, ali se zato povećao broj sredstava ojačanja, naročito u artiljeriji, protivtenkovskim i protivavionskim sredstvima.

Do ovih promena u organizacijsko-formacijskom sastavu divizija došlo je na samom kraju narodnooslobodilačkog rata, u

⁴⁵ Arhiv VII, k. 21, br. reg. 28/1.

⁴⁴ Arhiv VII, k. 17A, br. reg. 7—3.

situaciji kada je bilo moguće ojačati diviziju vatrenim sredstvima, naročito artiljerijskim oruđima, i kada su bili sazreli svi uslovi za izgradnju novog tipa divizije u kojoj će biti povećane vatrena moć i pokretljivost jedinica, kada se raspolagalo sve većim brojem kadrova koji su mogli rukovoditi jedinicama, rodovima i službama divizije. Nova divizija trebalo je da odgovori potrebama završnog perioda rata i izgradnje Armije za mirnodopski period.

Prelazak na novu formaciju išao je postepeno, zbog oskudice u materijalno-tehničkim sredstvima i što ratni uslovi završne ofanzive nisu to dozvoljavali. Otuda su samo neke divizijske jedinice i ustanove organizovane po novoj formaciji, ali sa perspektivom razvoja do odgovarajućeg formacijskog oblika kada to uslovi budu dozvoljavali. Na novu organizaciju i formaciju divizije prešlo se u potpunosti posle završetka rata.

NOVA BRIGADNA FORMACIJA

Kada je 1. januara 1945. počelo formiranje armija, u sastavu NOVJ bilo je 248 brigada, od čega 199 pešadijskih, 15 artiljerijskih, 22 knojevske, 7 inženjerijskih, dve konjičke, po jedna tenkovska, željeznička i saobraćajna.

Od 1. januara do početka završne ofanzive, 20. marta 1945, nastavljeno je sa formiranjem novih brigada, a neke su rasformirane.

U tom periodu formirano je 30 novih brigada, 12 brigada je rasformirano, a tri brigade italijanske divizije „Garibaldi“ su repatrirane.

Najviše je formirano artiljerijskih brigada — 10, dopunskih brigada — 12, zatim 6 knojevskih, 1 pešadijska i 1 tenkovska.

Do početka završne ofanzive formirana je samo jedna narodnooslobodilačka brigada, i to u Cazinskoj krajini, kada je krajem februara 1945. rasformirana Unska operativna grupa. Od ljudstva iz te grupe osnovana je Muslimanska brigada 8. divizije NOVJ.

Za ovo vreme rasformirano je osam pešadijskih brigada i jedna artiljerijska (1. makedonska artiljerijska). U januaru je rasformirana 21. srpska brigada, a krajem februara 1. i 2. muslimanska brigada Unske operativne grupe. Sedmog marta prestale su da postoje 22. i 32. srpska brigada, a odmah posle toga 13. dalmatinska, 6. srpska i 10. krajiška brigada. U isto vreme su prestale da postoje 6. 7. i 8. kosovsko-metohijska brigada i reorganizovane u dopunske brigade.

Kada je 20. marta 1945. počela završna ofanziva Jugoslovenske armije, u njenom sastavu bile su 263 brigade, najviše u narodnooslobodilačkom ratu. Od toga su 186 pešadijskih, 24 artiljerijskih, 28 knojevskih, dve tenkovske, sedam inženjerijskih, dve konjičke, 12 dopunskih, po jedna željeznička i saobraćajna brigada. Istovremeno je bilo 9 pukova: 6 vazduhoplovnih i po jedan protivavionski, veze i auto-komande.

Od početka ofanzive do kraja rata nastavljeno je sa formiranjem, ali i sa rasformiranjem narodnooslobodilačkih brigada radi popune postojećih jedinica i, pošto se već nazirao kraj rata, i prelaska na mirnodopsko stanje. Od 20. marta do 15. maja 1945. ukupno je formirano 17, a rasformirano 19 brigada. Najviše je formirano specijalizovanih brigada rodova vojske, i to četiri artiljerijske, tri inženjerijske, tri protivavionske, jedna knojevska, jedna veze i jedna saobraćajna.

U Sloveniji su formirane četiri narodnooslobodilačke brigade — jedna slovenačka i po jedna francuska, italijanska i ruska.

Među poslednjim narodnooslobodilačkim brigadama koje su formirane u NOR-u bila je Prekmurska brigada. Oformljena je 7. maja u Murskoj Soboti od ljudstva Prekomorskog vojnog područja Kozjanskog bataljona i slovenačkog 5. bataljona 1. krajiške brigade. Učestvovala je u borbama za oslobođenje ptuja, Maribora i Dravograda, gde je dočekala kraj rata.⁴⁶

Svih 19 brigada koje su rasformirane bile su narodnooslobodilačke. Do kraja marta 1945. rasformirane su 14. i 15. vojvođanska brigada. U aprilu su rasformirane 11. vojvođanska, 3. kosovsko-metohijska, 15. srpska, brigada „Jan Žiška“, 7. dalmatinska, 3. primorsko-goranska, 5. prekomorska i 156, 157. i 158. brigada italijanske divizije „Garibaldi Natisone“. Od 1. do 15. maja prestale su da postoje 16, 17. i 18. slovenačka, 28. i 29. srpska, 4. proleterska, i italijanska 14. brigada „Triestina d'Assalto Garibaldi“. Trećeg maja 1945. u okolini Trsta 11. dalmatinska brigada preformirana je u Motorizovani odred 4. armije, koji je dolinom Soče prodro u Korušku i spojio se sa jedinicama 3. armije.

Kad je 15. maja 1945. završen narodnooslobodilački rat u sastavu Jugoslovenske armije nalazilo se 171 pešadijska brigada (od toga 14 proleterskih), 28 artiljerijskih, 29 knojevskih, 12 dopunskih, 10 inženjerijskih, tri protivavionske, dve tenkovske, dve konjičke, dve saobraćajne i po jedna brigada veze i železnička. U sastavu Jugoslovenske armije bilo je pet brigada stranih državljana: tri italijanske, jedna francuska i jedna ruska. Na kraju rata bilo je ukupno 261 brigada Jugoslovenske armije. Osim toga na kraju rata bilo je 9 pukova JA, i to 6 vazduhoplovnih, 2 puka veze i jedan auto-puk (vidi prilog br. 22).

Brigade su i dalje činile osnovnu snagu divizije. Proleterske, narodnooslobodilačke i udarne brigade u završnom periodu rata bile su načelno, združene taktičke jedinice s kojima je divizija rešavala sve borbene zadatke. Krajem 1944. i početkom 1945. godine, sa preoružavanjem divizija, u brigade se uvodi veći broj automatskog pešadijskog naoružanja i artiljerijskih oruđa, čime se povećala njihova vatrena moć i udarna sposobnost. Najbolje su bile popunjene i naoružane brigade u sastavu divizija u zahvatu fronta

⁴¹ Mitja Hribovšek, *Prekmurska*, izdanje Knjižice NOV in POS, Ljubljana 1975. str. 223.

PREGLED
BRIGADA I PUKOVA NOVJ (JA) 1. JANUAR—15. MAJ 1945.

Red. br.	Brigade	Stanje 20. III 1945.				Stanje 15. V 1945.		
		stanje 1. I 1945.	formirano	rasformirano	ostalo	formirano	rasformirano	ostalo
1	Pešadijske	199	1	14	186	4	19	171
2	Brigade KNOJ-a	22	6	.	28	1	.	29
3	Artiljerijske	15	10	1	24	4	.	28
4	Inžinjerijske	7	.	.	7	3	.	10
5	Protivavionske	.	.	.	.	3	.	3
6	Tenkovske	1	1	.	2	.	.	2
7	Konjičke	2	.	.	2	.	.	2
8	Brigade veze	—	.	.	.	1	.	1
9	železničke	1	.	.	1	.	.	1
10	Saobraćajne	1	.	.	1	1	.	2
11	Dopunske	.	12	.	12	.	.	12
12	Ukupno	248	30	15	263	17	19	261
Pukovi								
1	Protivavionski	1	.	.	1	.	1	0
2	Vazduhoplovni	6	.	.	6	.	.	6
3	Pukovi veze	.	1	—	1	1	.	2
4	Saobraćajni — autopuk	.	1	.	1	.	.	1
5	Ukupno	7	2	.	9	1	1	9

kod 1, 2, 3. i 4. armije. Brigade koje su se nalazile u pozadini neprijatelja pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije i dalje su imale isti sastav kao i u ranijem periodu. Poboljšano je stanje opreme i naoružanja brigada koje su bile na obezbeđenju

državne teritorije i granica, ali nisu imale iste vatrene mogućnosti kao brigade u zahvatu fronta, što je i razumljivo s obzirom na njihov zadatak i ulogu. Na osnovu stvarnog naoružanja 26. divizije NOVJ izvedene su prosečne vatrene mogućnosti nekih brigada pri kraju rata.

PREGLED
VANREDNIH MOGUĆNOSTI BRIGADA 26. DIVIZIJE NOVJ U FEBRUARU 1945. GODINE
(kg u minutu)

Red. br.	Jedinica	Naoružanje			Ukupno u minutu
		100 mm topovi	81 mm minobrojevi	120 mm minobrojevi	
1	1. dalmatinska proleterska brigada	1.074	3.061	-	4.135
2	11. dalmatinska brigada	1.070	1.968	-	3.038
3	12. dalmatinska brigada	1.055	2.259	180	3.494
4	3. prekomorska brigada	1.069	2.314	150	3.433

Ovo su realne vatrene mogućnosti nekih brigada NOVJ pri kraju rata. Međutim, treba imati u vidu da nisu uvek mogle doći do izražaja realne vatrene mogućnosti jer se nije raspolagalo dovoljnim količinama municije, budući da se municija, kao i oružje, otimala od neprijatelja, a pomoć od saveznika nije uvek bila uredna.

Prema naredenju Generalštaba JA od 14. marta 1945, u JA uvodi se nova organizacija i formacija brigade. Dotadašnja narodnooslobodilačka brigada dobila je naziv „streljačka brigada“.

Nova formacija je predviđala brigadu sa tri streljačka bataljona, dok su neke brigade do tada imale četiri ili pet bataljona. Međutim, brigada sada dobija značajna sredstva ojačanja: artiljerijsku bateriju, četvu protivtenkovskih pušaka i četvu automatičara. Komandu brigade činio je komandni deo (komandant, politički komesar, zamenik komandanta i pomoćnik političkog komesara brigade) i štab na čijem je čelu stajao načelnik štaba sa operativnim i obaveštajnim odsekom, odsekom za vezu, za organizaciju i popunu i za šifru, kao i ekonomat štaba. U komandi brigade bili su političko-prosvetni odsek, klub, inženjerijski oficir brigade, šef hemijske službe, komandant artiljerije, sa odsekom za artiljerijsko naoružanje, i komandant pozadine sa vojno-tehničkim odsekom, intendanturom, finansijskim odsekom, brigadnim lekarom i brigadnim veterinarom. U štabu brigade bio je oficir Ozne. Od samostalnih jedinica brigada je imala: izviđački vod, četvu automatičara, četvu za vezu, četvu protivtenkovskih pušaka, pionirski vod, vod za hemijsku zaštitu, artiljerijsku bateriju 76 mm topova M.27-43, sanitetsku četvu, veterinarsku ambulantu, artiljerijsku radionicu, radionicu za opremu i transportnu četvu.

Po novoj formaciji u brigadi je trebalo da bude 1.485 ljudi, od čega 184 oficira, 378 podoficira i 923 borca, naoružanih sa če-

tiri topa 76 mm, 18 minobacača 82 mm, 26 protivtenkovskih pušaka, 18 mitraljeza i 82 puškomitraljeza, 526 automata i 614 pušaka.⁴⁷

Bataljon je bio osnovna udarna snaga brigade pomoću kojeg su se izvršavali taktički zadaci. Po novoj formaciji, bataljon je imao tri streljačke čete i znatna sredstva ojačanja: mitraljesku četvu, četvu minobacača 82 mm i vod protivtenkovskih pušaka. Bataljon je bio osposobljen za izvršavanje samostalnih taktičkih zadataka. U bataljonu je bilo 359 boraca i rukovodilaca.⁴⁸

Preformiranje brigada i bataljona po novoj organizaciji i formaciji teklo je postepeno, prema materijalnim mogućnostima i uslovima rata. Najveći broj brigada preformiran je tek posle rata.

JEDINICE STRANIH DRŽAVLJANA U SASTAVU NOVJ (JA)

Pri kraju rata dolazio je sve veći broj vojnika stranih državljana, dezertera iz nemačke vojske ili begunaca iz nemačkih koncentracionih i zarobljeničkih logora, od kojih su formirane posebne jedinice u sastavu NOVJ, odnosno JA.

Tako su, blizu Beograda, u februaru i martu 1945, od *austrijskih državljana* koji su bili u nemačkoj vojsci, formirana četiri bataljona — 2, 3, 4. i 5. austrijski bataljon. Drugi austrijski bataljon imao je 211 boraca i 13. maja 1945. prebačen je preko Mađarske za Beč. Treći austrijski bataljon imo je 195 boraca, 4. austrijski bataljon 138 boraca i 27. maja 1945. prebačen je u Lajbnic u Austriju, dok je 5. austrijski bataljon imao 214 ljudi. Ti bataljoni nisu učestvovali u borbi.⁴⁹ Od austrijskih i nemačkih antifašista 30. aprila 1945. pri Koruškom NOP odredu formiran je austrijski partizanski bataljon, koji je učestvovao u poslednjim borbama.³⁰ Ukupno je u NOR-u od pripadnika austrijske državnosti, formirano 6 bataljona, koji su bili u sastavu NOVJ.

Poslednjih dana rata 1945. godine na teritoriji Slovenije formirana je jedna brigada od *Francuza* koji su se nalazili kao mobilisani radnici u koncentracionom logoru u Podljubelju. Njih su 8. maja 1945. oslobodile jedinice Jugoslovenske armije, a zatim je formirana brigada „Liberte”. Ona je najpre bila u sastavu partizanske komande Bistrica na Rožu (Koruška), a zatim u sastavu 16. divizije 3. armije JA. Imala je 106 boraca. Rasformirana je 4. juna 1945. i njeno ljudstvo repatriirano je u Francusku.⁵¹

Na kraju rata došlo je do promena u sastavu brigada i divizija formiranih od *italijanskih državljana*, pripadnika NOVJ — JA. Početkom marta 1945, iz Dubrovnika za Bari otišla je italijanska partizanska divizija „Garibaldi”, koja je bila u sastavu 2. udarnog korpusa. U Sloveniji, u sastavu 9. korpusa nalazila se italijanska partizanska divizija „Garibaldi Natisone”. Za vreme nemačke ofan-

⁴⁷ Arhiv VII, k. 21, reg. br. 28—1.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ J. Vujošević, *Austrijski bataljoni*, Komunist od 8. avgusta 1963, Arhiv VII, k. 293A, reg. br. 40—1, 2/14, 39—2, 4/14.

⁵⁰ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 939.

⁵¹ Isto, str. 940.

zive u Slovenačkom primorju, krajem marta i početkom aprila 1945, divizija „Garibaldi Natisone“ iz Slovenačkog primorja probila se preko Notranjske u Dolenjsku. Zbog pretrpljenih gubitaka i da bi se objedinile sve italijanske partizanske jedinice u Dolenjskoj, došlo je do njihove reorganizacije. Rasformirana je divizija „Garibaldi Natisone“ i formirana divizija „Garibaldi Fontanot“, nastala od 24. brigade „Fontanot“ iz 18. slovenačke divizije i novoformirane brigade „Garibaldi“ (osnovana od preostalih delova 156, 157. i 158. brigade divizije „Garibaldi Natisone“). Reorganizacija je izvršena 30. aprila 1945. na području Broda na Kupi. Novoformirana divizija „Garibaldi Fontanot“ bila je u sastavu 7. slovenačkog korpusa i učestvovala je u poslednjim borbama za oslobođenje Slovenije. Iz Jugoslavije za Trst otišla je 20. maja 1945. godine.⁵² U sastavu 1. proleterske divizije i dalje je bila italijanska partizanska brigada „Italia“, koja je učestvovala u proboju Sremskog fronta i vodila borbe prema Zagrebu sve do kraja rata. Krajem juna je preimenovana u diviziju „Italija“ i 2. jula sa celokupnim naoružanjem upućena u Italiju (oko 5.000 boraca), gde je u rejonu Udina rasformirana 7. jula 1945.

Pri kraju rata, na teritoriji Slovenije formirana su dva bataljona od bivših pripadnika *mađarske vojske*. U Lackovom partizanskom odredu 30. aprila 1945. formiran je partizanski Mađarski bataljon, sa 132 borca. Blizu Celja je početkom maja 1945. formiran još jedan Mađarski partizanski bataljon 2. slovenačke brigade „Ljubo Šerčer“, koji je imao 147 vojnika.⁵³

U Sloveniji je, takođe, pred kraj rata od *Poljaka* koji su pobjegli iz nemačkih jedinica i koncentracionog logora Podljubelj formirana poljska partizanska četa „Stari“, koja je bila u sastavu francuske partizanske brigade „Liberte“.⁵⁴

Od državljana *Sovjetskog Saveza* na kraju rata formirana je jedna brigada — Ruska partizanska brigada. Ona je osnovana 5. maja 1945. u Šempasu, blizu Nove Gorice, od 2. bataljona 18. slovenačke brigade — „Bazoviške“ 30. divizije 9. korpusa. U sastav brigade ušli su i drugi borci — sovjetski državljani, koji su se nalazili u jedinicama 9. slovenačkog korpusa. Brigada je imala oko 800 boraca, ali nije učestvovala u borbi. Odmah posle formiranja preko Ljubljane upućena je u Sovjetski Savez.⁵⁵ Pri kraju rata postepeno su se rasformirale i ostale jedinice sastavljene od sovjetskih državljana koje su bile u sastavu NOVJ i njihovo ljudstvo upućeno u Sovjetski Savez.

U sastavu Jugoslovenske armije pri kraju rata formirana su tri bataljona sastavljena od državljana više narodnosti, tzv. međunarodni bataljoni. U sastavu 1. udarne brigade „Tone Tomšič“, 18. aprila 1945, nedaleko od Celja formiran je Međunarodni bataljon, kao 4. bataljon te brigade. Imao je 170 boraca. Deset dana kasnije, 28. aprila 1945, na Črnem Vrhu u Savinjskoj dolini u Sloveniji

⁵² Isto, str. 919, 938—939, 945, 970.

⁵³ Isto, str. 940.

⁵⁴ Dr Dušan Lukač, *Pripadnici poljske nacionalne grupe u jugoslaviji u toku NOR-a*, VIG, br. 1/1970, str. 288—303.

⁵⁵ *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem*, str. 939.

formiran je Međunarodni bataljon u sastavu 11. slovenačke brigade „Miloš Zidanšek“. Imao je 148 boraca. Rasformiran je 11. maja 1945. Prvog maja 1945, u Miklavž pri Taboru, blizu Zaleca formiran je Međunarodni bataljon, kao 3. bataljon 6. slovenačke brigade „Slavko Slander“. Imao je 147 boraca. U tim međunarodnim bataljonima bilo je građana Sovjetskog Saveza, Austrijanaca, Poljaka, Mađara, Jugoslovena i dr.⁵⁶

Osim u tim jedinicama, stranih državljana bilo je i u ostalim jedinicama JA. Ukupno je u oslobodilačkim jedinicama u Jugoslaviji bilo oko 40.000 stranih državljana.

PREGLED
JEDINICA FORMIRANIH OD STRANIH DRŽAVLJANA U SASTAVU NOV I PO (JA)
1943—1945. GODINE

Pripadnost	državljanstvo	Ceta	Bataljona	Brigada	Divizija
Austrijanci		—	6		—
Bugari		1	2	1	—
Francuzi		1	—	1	—
Italijani		3	24	21	4
Mađari		—	2	—	—
Poljaci		1	—	—	—
Građani Sovjetskog Saveza		18	9	1	—
Međunarodne jedinice		—	4	—	—
		24	47	24	4

VIDOVI ORUŽANIH SNAGA

JUGOSLOVENSKA MORNARICA

Krajem decembra 1944, na osnovu naređenja Vrhovnog štaba NOV i POJ, Štab Mornarice NOVJ je reorganizovao svoje jedinice shodno vojno-političkoj situaciji na jadranskoj obali i predstojećim pripremama za završnu ofanzivu za oslobodenje Jugoslavije. Zadar je pretvoren u operacijsku bazu, gde je smešten Štab 2. pomorsko-obalskog sektora, a Štab 3. pomorsko-obalskog sektora prešao je u Šibenik. Štab 5. pomorsko-obalskog sektora iz Dubrovnika je otišao u Tivat. U Slovenačkom primorju delovala je Mornarička grupa pri 9. korpusu, koja je imala Mornarički odred „Kopar“, Odred mornaričke pešadije i Grupu „Ratko“ za dejstvo u slovenačkom delu Istre.⁵⁷

Početkom januara 1945. rasformiran je Kvarnerski odred mornaričke pešadije, jer se pokazao preglomaznim za akcije prepadnog karaktera. Međutim, u toku operacija za oslobodenje Hrvatskog primorja i Kvarnerskih otoka ponovo je osnovan 7. aprila 1945. Tada je odred imao četiri bataljona mornaričke pešadije, bateriju topova i ostale jedinice, jačine oko 900 ljudi. Kvarnerski odred mornaričke pešadije učestvovao je u oslobodenju Kvarnerskih otoka i Istre, stigavši 3. maja u Pulu, koju je oslobo-

⁵⁶ Isto, str. 939.

⁵⁷ J. Vasiljević, *Mornarica NOVJ*, str. 345—346.

dio sa dva bataljona Operativnog sektora za Istru. Rasformiran je 13. maja 1945. godine.⁵⁸

U tom periodu promene su izvršene i u Kvarnerskom pomorskom sastavu. Umesto ranijih pet, sada su formirane tri flotile: Flotila patrolnih brodova, Flotila patrolnih čamaca i Pomoćna flotila. Pošto se nalazio u severnom delu jadranske obale (sedište na otoku Istu) i bio sastavljen od najjačih brodova pomorsko-obalskih sektora, Kvarnerski pomorski sastav predstavljao je, praktično, jedinu ofanzivnu snagu Mornarice NOVJ. Najintenzivnija borbena dejstva vršio je u završnim operacijama JA, dejstvujući u sastavu Pomorske komande severnog Jadrana na primorskom morska komanda srednjeg Jadrana bazirala je u Šibeniku i imala 1945. u oslobođenju Kvarnerskih otoka i Istre, a patrolni čamac PC-8 uplovio je 5. maja u Trst, kao prvi saveznički brod.

Kad je 1. marta 1945. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije preimenovana u Jugoslovensku armiju, Mornarica NOVJ je preimenovana u Jugoslovensku mornaricu. Dotadašnji štab Mornarice NOVJ dobio je naziv Štab Jugoslovenske mornarice, sa sedištem u Splitu.

Prema naredbi Štaba Jugoslovenske mornarice od 16. marta 1945, izvršeno je preformiranje pomorskih obalskih sektora. Umesto njih i mornaričkih stanica, formirane su tri pomorske komande i pet pomorsko-obalskih komandi. Pomorska komanda severnog Jadrana imala je sedište u Zadru, a pomorsko-obalske komande od 9. aprila u Zadru, a početkom maja u Trstu, Puli i Rijeci. Pomorska komanda srednjeg Jadrana bazirala je u Šibeniku i imala je pomorsko-obalske komande u Šibeniku i Splitu. Pomorska komanda južnog Jadrana, sa sedištem u Tivtu, imala je pomorsko-obalsku komandu u Korčuli, Dubrovniku i Kotoru.

Pošto su krajem 1944. oslobođene dalmatinska i crnogorska obala, Jugoslovenska mornarica je razvila sve druge samostalne jedinice i ustanove. U sastavu Jugoslovenske mornarice bili su škole i kursevi, Hidrografski institut i Mornarička bolnica u Splitu. Ukupno je Jugoslovenska mornarica početkom marta 1945. imala 12.036 boraca, 9 naoružanih brodova, 51 patrolni čamac, 164 jedrenjaka, 14 pomoćnih brodova i 20 parobroda razne nosivosti, sa 147 topova raznih kalibara, 121 minobacačem i 690 mitraljeza. Osim toga, u sastavu Jugoslovenske mornarice nalazilo se devet bataljona mornaričke pešadije.⁵⁹

Osnovni zadatak Jugoslovenske mornarice bio je održavanje i obezbeđenje komunikacija, snabdevanje jedinica i stanovništva oslobođenih krajeva i sadejstvo sa 4. armijom u završnim borbama za oslobođenje Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre.

Krajem marta i početkom aprila 1945. na Savi i Dunavu obrazovane su Savska (20. marta) i Dunavska flotila (13. aprila) sa Komandom Rečne flotile u Novom Sadu. Dunavska flotila

⁵⁸ Dr Uroš Kostić, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta*, str. 118; Arhiv VII, k. 2025, br. reg. 3/6.

⁵⁹ Arhiv VII, k. 2074, reg. br. 3/1—3.

oslanjala se na mornaričku bazu u Novom Sadu, a Savska na bazu u Šapcu. Ukupno su imali 1.452 borca, 5 topova, 12 minobacača, 48 mitraljeza i 20 naoružanih brodova.⁶⁰ Osim rečnih ratnih flotila, postojala je i Direkcija rečne plovidbe sa 179 plovnih objekata.⁶¹

Do kraja januara 1945. Komanda rečne plovidbe bila je više vezana za Povereništvo saobraćaja Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije nego za komandu mornarice. Bilo je predviđeno formiranje Rečne komande Dunav i Rečne komande Sava, ali se to do kraja rata nije realizovalo. U martu je postojao Štab Rečne flotile sa 1, 2. i 3. bazom Rečne flotile (Kladovo, Novi Sad, Šabac). Krajem rata prestala je da postoji baza u Kladovu.

U februaru 1945. pri Povereništvu za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije formirano je Odeljenje za mornaricu. To je bila „delegacija Štaba mornarice kod Povereništva narodne odbrane, a svrha joj je da kao prenosni organ održava vezu između Štaba mornarice i Povereništva narodne odbrane, kao i sa Vrhovnim štabom“. Zadatak Odeljenja za mornaricu bio je da potrebe i predloge Štaba mornarice prenosi Povereništvu narodne odbrane, da naređenja Povereništva narodne odbrane prenosi Štabu mornarice, da sarađuje s Povereništvom narodne odbrane pri izradi naređenja, propisa, zakona i odobrenja, da iznosi mišljenja Štaba mornarice po raznim pitanjima i time usklađuje rad i da sve poslove vezane za Mornaricu NOVJ, odnosno Jugoslovenske mornarice koordinira sa Generalštabom JA. Načelnik Mornaričkog odeljenja imao je pomoćnika, koji je rukovodio Mobilizacijskim i Finansijskim odsekom. Zbog udaljenosti i slabih veza sa Štabom Jugoslovenske mornarice, Štab Rečne flotile sve svoje potrebe iznosio je Mornaričkom odeljenju i njemu je bio potčinjen.⁶²

U Mornaričkom odeljenju, u aprilu 1945, razmatrana je mogućnost formiranja Pomorskog vazduhoplovstva, kao zasebne jedinice, sa posebnom komandom, koja bi u operativnom pogledu bila potčinjena Komandi Jugoslovenske mornarice.⁶³ Međutim to u ratu nije osnovano.

Jugoslovenska mornarica predstavljala je značajnu vojnu snagu, koja je uzela vidnog učešća u oslobođenju naše obale i štitila već oslobođeni deo Jadrana. Pred kraj rata u njenom sastavu se nalazilo 9 bataljona mornaričke pešadije, 44 baterije topova, flotila od 9 naoružanih brodova, 10 flotila patrolnih čamaca, desantna flotila i transportni plovni park sa oko 130 pomoćnih brodova.⁶⁴

⁶⁰ J. Vasiljević, *n.d.*, str. 398 i 400.

⁶¹ Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 55/1—2/1 i k. 7074, reg. br. 30—4.

⁶² Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 12—2—2/1.

⁶³ Arhiv VII, k. 25B, br. reg. 39—1/1.

⁶⁴ *Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 139.

VAZDUHOPLOVSTVO JUGOSLOVENSKE ARMIJE

Početak januara 1945. završeno je formiranje 11. lovačke i 42. jurišne vazduhoplovne divizije, a 1. i 2. eskadrila NOVJ i dalje su bile pod komandom 281. britanskog lovačkog vinga.

Radi boljeg komandovanja, rada i discipline i što bolje koordinacije sa sovjetskim odgovarajućim štabovima i jedinicama, Štab Vazduhoplovstva NOVJ je 17. januara 1945. potčinio 11. lovačku diviziju i 9. vazduhoplovnu bazu u operativnom i disciplinskom pogledu Štabu 42. jurišne divizije.⁶⁵ Dolaskom u jedinice i ustanove sve većeg broja ljudi i zbog priprema vazduhoplovnih divizija za podršku 1. 2. i 3. armije u završnoj ofanzivi, naredbom Ministarstva narodne odbrane DFJ od 15. marta 1945, formiran je Operativni štab Grupe vazduhoplovnih divizija. Za komandanta je postavljen pukovnik Božo Lazarević, za političkog komesara Ljubomir Momčilović.⁶⁶ Operativni štab Grupe vazduhoplovnih divizija imao je pod svojom komandom 11. lovačku i 42. jurišnu vazduhoplovnu diviziju, 9. vazduhoplovnu bazu i pi i zajednički su postavljali zadatke štabovima vazduhoplovnih divizija bila je u operativnom pogledu potčinjena Generalštabu JA i po njegovim direktivama je izvršavala borbene zadatke za podršku operacija 1. 2. i 3. armije. Naime, Operativni štab Grupe vazduhoplovnih divizija dobijao je naređenja, direktive i zapovesti od Štaba Vazduhoplovstva JA, sovjetske 17. vazduhoplovne armije preko vazduhoplovne grupe „Vitruk“ i od štabova 1. 2. i 3. armije. Operativni štab Grupe vazduhoplovnih divizija i Štab vazduhoplovne grupe „Vitruk“ praktično su zajednički donosili odluke o izvršavanju zadataka u okviru vazduhoplovne podrške kopnenih jedinica na Sremskom frontu i u istočnoj Bosni i zajednički su postavljale zadatke štabovima vazduhoplovnih divizija. Konkretna situacija nalažala je takvo komandovanje i rukovođenje koje je potrajalo do 1. maja 1945, kada Grupa vazduhoplovnih divizija dejstvuje samostalno prema naređenjima Generalštaba i Štaba Vazduhoplovstva JA.⁶⁷

Operativni štab Grupe vazduhoplovnih divizija imao je komandno mesto u selu Prigrevica kod Sombora. Prema naređenju Štaba Vazduhoplovstva JA od 17. marta, u Štabu Grupe vazduhoplovnih divizija postojali su sledeći organi: Operativno-obaveštajno odeljenje, Organizacijsko-administrativno odeljenje, Odeljenje za vezu, Meteorološko odeljenje, Odeljenje tehničke službe i Odeljenje za pozadinske poslove.⁶⁸

Radi boljeg zajedničkog dejstva, od pojedinih jurišnih i lovačkih pukova formirane su operativne grupe. Tako je Štab Grupe vazduhoplovnih divizija 29. marta 1945. od 422. jurišnog puka 42. divizije i 112. lovačkog puka 11. divizije na aerodromu Klenak

⁶⁵ Arhiv VII, k. 1466/1, reg br. 2/7; k. 1450, reg. br. 20/14.

⁶⁶ *Zbornik*, tom X, knj. 2, str. 126.

⁶⁷ Stevan Roglić, *Ratno vazduhoplovstvo u vojnoj strategiji NOR-a* iz knjige „Strategija NOR-a“, Beograd 1980, str. 43—45.

⁶⁸ Arhiv VII, k. 1450, reg. br. 10/9—4.

obrazovao operativnu grupu za podršku jedinica 2. armije u istočnoj Bosni i jedinca 1. armije koje su dejstvovale u Posavini. Tim snagama je komandovao Štab Grupe vazduhoplovnih divizija, koji je za tu svrhu imao isturenu grupu vazduhoplovnih oficira u Šapcu. Kasnije je ta operativna grupa (422. i 112. vazduhoplovni puk) prebazirana u Mađarsku na aerodrom Mađarmečka kod Pečuja i podržavala je operacije 1. i 3. armije. Njom, je tada komandovao Štab 11. vazduhoplovne divizije. Kako se front približavao zapadnim granicama Jugoslavije, na aerodromima Kalinovac (blizu Đurđevca) i Pleso kod Zagreba od 423. jurišnog i 113. lovačkog puka oformljena je Operativna grupa za podršku 1. i 3. armiji, kojom je komandovao Štab 42. jurišne divizije.⁶⁹

U toku završne ofanzive, komandna mesta vazduhoplovnih divizija i pukova pomerala su se bliže zapadnim granicama.⁷⁰

U Zemunu je 2. marta 1945. formirana Transportna grupa Štaba Vazduhoplovstva JA, koja je u svom sastavu imala dve eskadrile: tradnsportnu i eskadrilu za vezu. Do kraja rata raspolagala je sa 12 aviona. Uspešno je izvršila veći broj zadatka, ikao što su prenos pošte, kurira, rukovodilaca, ranjenika, bolesnika i druge opreme, i odigrala značajnu ulogu u evakuaciji ranjenika i bolesnika i snabdevanju 6. korpusa na teritoriji Slavonije i jedinica Grupe vazduhoplovnih divizija.⁷¹

Na teritoriji Sovjetskog Saveza formirana su dva vazduhoplovna puka JA. Trećeg marta 1945. u Groznom formiran je 554. vazduhoplovni jurišni puk sa tri eskadrile i bio je naoružan avionima tipa „IL-2“. U Krasnodoru je 1. maja 1945. formiran 354. vazduhoplovnolovački puk sa tri eskadrile i bio je naoružan avionima tipa „JAK-3“. Međutim, ovi pukovi nisu (u toku rata stigli u Jugoslaviju, niti su uzeli učešće u borbi.^{71a}

Između vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita i šefa britanske vojne misije pri VŠ brigadiru F. Maklejna, 6. januara 1945. potpisan je ugovor o uspostavljanju vazduhoplovne baze na aerodromima Zemunik i Prkos, kod Zadra, radi podrške NOVJ u borbi protiv nemačkih snaga u severnoj Jugoslaviji; nju će upotrebljavati jedinice Kraljevskog britanskog vazduhoplovstva (RAF) i Američkog vojnog vazduhoplovstva. Po ugovoru je predviđeno da na tim aerodromima bazira šest savezničkih lovačkih ili lovačko-bombarderskih eskadrila, između kojih i dve eskadrile NOVJ (1. i 2.), da bude približno 3.700 savezničkih vojnika i oficira, da komandant baze bude Jugosloven, a vazduhoplovne snage pod operativnom kontrolom jednog oficira RAF-a. Utvrđeno je da pomoćno osoblje bude pod komandom britanskog vojnog ko-

⁶⁹ Arhiv VII, k. 1450, reg. br. 10/38—4 i B. Lazarević, *n.d.*, 212—216.

⁷⁰ Komandno mesto 42. divizije iz Novog Sada, 25. marta, prebacilo se u selo Prigrevicu kod Sombora, a od 10. maja bilo je u selu Kalinovac kod Đurđevca, i 13. maja bilo je u Velikoj Gorici kod Zagreba. Komandno mesto 11. divizije do 17. marta nalazilo se u Rumi, onda se prebacilo u Sombor, da bi 7. maja prešlo u selo Mađarmečku kod Pečuja. Komandno mesto 9. oblasne vazduhoplovne baze bilo je od 5. januara do kraja rata u Novom Sadu. B. Lazarević, *n.d.*, str. 213—216.

⁷¹ Isto, str. 191.

^{71a} *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u NOR-u*, Beograd 1981, str. 80.

mandanta i da ne prelazi 3.000 ljudi.⁷² Na tim aerodromima bazirali su 281. ving RAF-a i 1. i 2. eskadrila NOVJ.

Posle tog sporazuma došlo je do prebaziranja 1. i 2. eskadrile NOVJ koje su se nalazile pod britanskom vazduhoplovnom komandom. Tada se 1. eskadrila prebacila na Vis (31. januara), iako je do oktobra 1944. tamo imala detašman od četiri aparata. Posle toga (15. aprila) prešla je na aerodrom Prkos i tu ostala do kraja rata. Druga eskadrila je imala na Visu detašman od 4 do 8 aviona, a iz Italije se prebacila na aerodrom Zemunik u februaru 1945, gde je dočekala kraj rata. Tek 16. maja 1945. obe eskadrile izašle su iz sastava britanskog vazduhoplovstva i ušle u sastav JA.

Avijacija Jugoslovenske armije u vremenu od 18. avgusta 1944. do 15. maja 1945. izvršila je 6.769 borbenih letova i postigla je značajne rezultate, a naročito u podršci kopnenih jedinica i Jugoslovenske mornarice u završnoj ofanzivi za oslobođenje Jugoslavije (vidi prilog br. 23).

RODOVI I SLUŽBE

Artiljerijske jedinice početkom 1945. razvijaju se u skladu sa naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ od 25. oktobra 1944. Tako je pristupljeno formiranju artiljerijskih brigada u pojedinim divizijama i korpusima. Formiranjem armija još više se pojačao značaj artiljerijskih jedinica, s obzirom na ulogu armije u proboju fronta i izvođenju operacija većeg zamaha. Radi rukovođenja celokupnom artiljerijom, pri Ministarstvu narodne odbrane u martu 1945. formirana je Komanda artiljerije JA, a u armijama, osnivaju se komande artiljerije, koje imaju svoj štab, sa artiljerijskim odeljenjem za snabdevanje i artiljerijskom radionicom. Prva i 3. armija nisu imale svoju područnu artiljerijsku brigadu, dok je 2. armija imala dve artiljerijske brigade koje je pridavala divizijama. U sastavu 4. armije bila je armijska Teška motorizovana artiljerijska brigada, koja je formirana 6. januara 1945. u Kistanju kod Knina, kao Artiljerijska brigada 8. korpusa. U početku je imala tri diviziona (43 oruđa), a u martu šest artiljerijskih motorizovanih diviziona (89 oruđa). U sastav brigade 23. aprila ušao je Motomehanizovani artiljerijski divizion od tri baterije po tri američke samohotke tipa „šerman“ 105 mm M 7 i jedne baterije od tri britanske samohotke tipa „stjuart“ 75 mm M 8, primljene od zapadnih saveznika. To su bila prva samohodna artiljerijska oruđa JA.

Kako neposredno pod štabovima 1. i 3. armije nije bilo armijske artiljerijske brigade, manevar artiljerijom vršio se na taj način što su se potčinjavali delovi artiljerijskih brigada iz divizija onih jedinica koje su se nalazile na pravcu glavnog napada ili su se od tih jedinica osnivale artiljerijske grupe za podršku. Armijske artiljerijske grupe za podršku su se u 2. i 4. armiji

⁷² Arhiv VII, k. 21, reg. br. 24—1.

PREGLED
UČINKA VAZDUHOPLOVSTVA (JA) 18. AVGUST 1944—15. MAJ 1945. GODINE

Jedinice	Broj aviona	Borbenih letova	Utrošeno				Uništeno neprijateljskih							Ubijeno		Primedba
			avio- -bombi	raketnih zrna	topovskih granata	mitraljes- kih zrna	topova	tenkova	kamiona	brodova	lokomotiva	vagona	kola	vojnika	konja	
1 i 2. eskadrila u sklopu RAF-a	32	2.201	1.205	4.011	46.000	317.663	.	.	320	26	34	.	200	.	.	Nema se dovoljno podataka
11. i 42. vazduhoplovna divizija	185	4.568	58.946	4.783	444.790	1.021.080	191	42	1.335	51	32	312	1.121	7.477	41	Podaci se odnose na sovjetske i naše posade
Ukupno	217	6.769	60.154	8.794	490.790	1.338.743	191	42	1.655	77	66	312	1.321	7.477	41	

Napomene:

Pregled je sačinjen na osnovu podataka iz knjige Boža Lazarević „Vazduhoplovstvo u NOR-u“, VIZ, Beograd 1972, str. 182, str. 272—275.

Prva eskadrila počela je borbena dejstva 18. avgusta 1944, a 2. eskadrila 13. oktobra 1944. Vazduhoplovne 11. i 42. divizija borbena dejstva su počele 17. januara 1945.

osnivale za pojedine operacije od armijskih artiljerijskih brigada, ili su ponekad delovi tih brigada pridavani divizijama na glavnom pravcu napada.

Početak 1945. godine nastavljeno je formiranje artiljerijskih brigada u pojedinim korpusima i divizijama. U Skoplju su 18. februara 1945. formirane 1. i 2. artiljerijska brigada, koje su upućene na Sremski front, tako da je 1. brigada preimenovana u Artiljerijsku brigadu 42. divizije, a 2. artiljerijska brigada u Artiljerijsku brigadu 48. divizije. Nešto pre toga, 9. februara 1945, formirana je Artiljerijska brigada 11. divizije, u početku sa dva, a posle sa četiri artiljerijska diviziona (52 oruđa). Posle oslobođenja Mostara, 27. februara u rejonu Bjelo Polje (kod Mostara) formirana je Artiljerijska brigada 29. divizije. Imala je tri diviziona (22 oruđa). Neposredno posle toga, u Trnovu kod Sarajeva, 10. marta 1945. formirana je Artiljerijska brigada 2. udarnog korpusa, kasnije poznata kao Motorizovana brigada 2. armije (dva diviziona, ukupno 26 oruđa). U martu 1945. formirane su još artiljerijske brigade u 2. proleterskoj i 22. srpskoj diviziji i Artiljerijska brigada 4. korpusa (osnovana u Topuškom, četiri diviziona i dve protivavionske baterije, ukupno 42 oruđa). Među poslednjima su, 20. aprila 1945, formirane Artiljerijska brigada 3. udarne divizije i, 23. aprila, Artiljerijska brigada 37. divizije. Poslednjih dana rata (8. maja 1945) formirana je Artiljerijska brigada 13. divizije, a 12. maja formirana je poslednja artiljerijska brigada u NOR-u — Artiljerijska brigada 4. divizije sa dva artiljerijska diviziona.

Prema novoj organizaciji i formaciji streljačke divizije, koju je doneo Generalštab JA 14. marta 1945, predviđeno⁷³ je da se u svakoj diviziji formira artiljerijska brigada od diviziona topova 76 mm, divizion haubica 122 mm i divizion minobacača 120 mm. Istovremeno je predviđeno da u diviziji budu protivtenkovski artiljerijski divizion i protivavionska mitraljeska četa, a u brigadi baterija topova 76 mm od 4 oruđa.⁷³ Međutim, do formiranja artiljerijskih brigada u svim divizijama došlo je tek posle završetka rata, tako da je na kraju rata bilo 20 divizija⁷⁴ koje su imale artiljerijsku brigadu, a ostale divizije su imale jedan ili više artiljerijskih diviziona različitog sastava.

Što se rat približavao kraju i povećavao broj artiljerijskih jedinica, sve veći su bili kadrovski problemi za artiljerijske jedinice. Drugi je problem bio održavanje i remont artiljerijskih oruđa, s obzirom na oskudna sredstva tehničkog održavanja. Veliki problem je bio u snabdevanju municijom, nestašica municije pratila je artiljerijske jedinice tokom celog rata. Sve do pred kraj rata osnovni način snabdevanja municijom bio je plen od neprijatelja. Dok je bio manji broj artiljerijskih jedinica, taj se problem nije tako oštro postavljao kao pri kraju rata kada se znatan broj artiljerijskih jedinica formirao od tehnike koja je dobijena od saveznika. Naročito se to pitanje postavljalo kod arti-

⁷³ Arhiv VII, k. 21, br. reg. 28—1.

⁷⁴ Artiljerijsku brigadu su na kraju rata imale sledeće divizije: 1, 2, i 6. proleterska, 3, 4, 5, 11, 13, 16, 17, 21, 22, 23, 28, 29, 36, 37, 38, 41, 42, 48, i 51.

artiljerijskih jedinica 1. 2. i 3. armije za vreme poslednje ofanzive. Tako, npr., u artiljerijskoj pripremi proboja Sremskog fronta, 12. aprila 1945, nisu mogle da učestvuju sve artiljerijske jedinice 1. armije. Baterije i divizioni 75, 76, 120 i 120 mm iz 11. divizije zadržani su u rezervi zbog nestašice municije. iSlična je bila situacija i kod 2. i 3. artiljerijske brigade 2. armije u napadu na Doboj i Gračanicu. Zbog nedostatka municije, artiljerijske brigade divizija 3. armije u Podravini nisu redovno učestvovala u pripremi i podršci napada. Na prilazima Zagrebu, 2. maja 1945. artiljerija 1, 5. i 48. divizije zbog nestašice municije bila je potpuno neaktivna.

U završnoj ofanzivi, u organskom sastavu divizija koje su se nalazile u prvoj liniji fronta bila je znatno prisutna protivtenkovska artiljerija. Osim protivtenkovskih topova, pešadijske čete, bataljoni i brigade imali su i druga masovna sredstva za borbu sa neprijateljskim tenkovima, za rušenje neprijateljskih utvrđenih objekata i neutralisanja vatrenih laćaka, kao što su razne vrste zaplenjenih nemaćkih i dobijenih saveznićkih protivtenkovskih raketa tipa „džon buli“ i „bazuh“, a svaka jedinica imala je određenu kolićinu nemaćkih „oklopnih pesnica“ (pancerfaust) i saveznićkih protivtenkovskih pušaka.

U protivtenkovskim sredstvima naroćito su bile popunjene jedinice prvog strategijskog ešelona: imale su ukupno 2.455 raznih vrsta protivtenkovskih sredstava, od ćega 202 pt-topa 45 mm, 78 topova 75 mm i 180 pt-topova drugih kalibara. Ukupno je bilo 1.723 pt-puške, pretežno sovjetskog i britanskog porekla, kao i 272 protivtenkovska rućna raketna bacaća.

Razvoj artiljerijskih jedinica u NOR-u bio je neprekidan, od prvih ustanićkih dana 1941. do poslednjeg dana rata. Oslobođilaćki rat je poćeo sa pet artiljerijskih oruđa, a završen je sa 28 artiljerijskih brigada (formirano ih je 34, ali je 6 prefortmirano) koje su formirane tokom 1944. i 1945. godine, do 15. maja. Bez obzira na teškoće i nedaće, artiljerijske jedinice su izvršile svoj zadatak koji je stajao pred njima u toku narodnooslobodilaćkog rata.

Inženjerijske jedinice — bataljoni i brigade — formiraju se poćetkom 1945. godine u divizijama i armijama, i liimaju sve znaćajniju ulogu s obzirom na vrlo složene i teške zadatke inženjerijskog obezbeđenja završne ofanzive JA za konaćno oslobođenje zemlje.

Kada je 2. marta 1945. formirana 4. armija, Inženjerijska brigada 8. korpusa ušla je u njen sastav kao samostalna jedinica.⁷⁵ Brigada je poćetkom aprila imala dva, a 1. maja 1945. tri inženjerijska bataljona, svaki bataljon je bio sastavljen od čete pionira, čete minera i tehnićke čete, a postojala je samostalna bri-

⁷⁵ U *Vojnoj enciklopediji*, torn III, str. 637, piše da je Inženjerijska brigada 4. armije formirana 18. aprila 1945, što je u suprotnosti sa onim što piše u istoj Enciklopediji, tom I str. 219, gde se kaće da je prilikom formiranja 4. armije 2. marta u njenom sastavu bila Inženjerijska brigada.

Listovi divizija NOVJ

Listovi glavnih štabova NOV i POJ

Listovi 1, 2, 3. i 4. armije Jugoslovenske mornarice i vazduhoplovstva

Brošure i uputstva za vojnu obuku u jedinicama NOV i PO Jugoslavije

gadna maskirna četa.⁷⁶ U napadnim dejstvima 8. korpusa (mostarska operacija), odnosno u ofanzivi 4. armije brigada je imala znajajnu ulogu jer je uspešno rešavala zadatke inženjerijskog obezbeđenja, a naročito u čišćenju minskih polja i popravci komunikacija, što je, s obzirom na zasićenost armije borbenom tehnikom (naročito tenkovima, motornim vozilima i artiljerijom), bilo od presudne važnosti u ojačanju jedinica u ofanzivi.

Prva armija je u januaru 1945. imala minerski bataljon sa dve čete, čiji je zadatak bio čišćenje minskih polja. Posle toga je, u Erdeviku, 2. marta 1945, formirana Inženjerska brigada 1. armije, koja je imala štab brigade, sa tri inženjerijska bataljona (minerski, pionirski i pontonirski), svaki bataljon po dve čete i radni vod, a svaka četa po tri voda; postojala je i prateća četa brigade. Na dan formiranja brigada je imala 697 boraca, većinom zanatlija koji su izdvojeni iz 1, 5, 6, 11, 21. i 22. divizije. U toku ofanzive brigada je vršila razminiranje i, izgradnjom i popravkom mostova, propusta i drugih objekata, obezbeđivala pokrete jedinica i prevozila ih preko Bosute i Save.⁷⁷

Druga armija je imala inženjerijsku brigadu, koja je ranije pripadala 14. korpusu. Brigada je sa četiri bataljona, 1486 boraca pored ostalog, uspešno obezbedila prelaženje divizija preko reke Bosne, Vrbasa, Une, Korane i Save i time osigurala brže nastupanje jedinica u završnoj ofanzivi.

Treća armija je u početku imala dva inženjerijska bataljona koja su osiguravala armiji prelazak preko Drave. Neposredno posle početka završne ofanzive, 19. aprila 1945, formirana je Inženjerijska brigada 3. armije.⁷⁸ Imala je tri bataljona, sa oko 1.000 boraca, i osiguravala nastupanje armije Podravinom i prelazak preko Drave kod Ptuja, Maribora i Dravograda.

U Sloveniji je 20. aprila 1945. od jedinica Narodnooslobodilačke vojne gradnje (NOVGRAD) formirana Gradbena (Građevinska) brigada 7. korpusa. Ona je 3. maja 1945. preimenovana u Inženjerijsku brigadu 7. korpusa i učestvovala je u inženjerijskom obezbeđenju korpusnih jedinica u završnim borbama za oslobođenje Slovenije.⁷⁹

Poslednjeg dana rata, 15. maja 1945, u Novskoj je jod 3. bataljona 1. inženjerijske brigade Generalštaba JA formirana 1. pionirska brigada.⁸⁰

Inženjerijske jedinice su se nalazile i u sastavu pojedinih artiljerijskih brigada, vojnopozadinskih organa, u 1. tenkovskoj brigadi i Vazduhoplovstvu NOVJ. U Artiljerijskoj brigadi 7. korpusa bila je inženjerijska četa sastavljena od jednog pionirskog

⁷⁶ Arhiv VII, k. 322, br. reg. 5—13/1.
Šilja odavde

⁷⁷ Arhiv VII, k. 263, br. reg. 1/4; k. 262, br. reg. 1—2/2, 5—2, 7—2, 18—2/3

⁷⁸ Oskar Klanjšček *Inženjerijsko obezbeđenje III armije u završnim operacijama*, Vojnoinženjerijski glasnik, br. 4/1949, str. 72.

⁷⁹ *Oslobođilna vojna na Slovenskem*, str. 852.

⁸⁰ *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 637.

i jednog pontonirskog voda, i imala je zadatak da uređuje vatrene položaje i obezbeđuje pokret artiljerije.⁸¹ U Dolenjskem vojnom području bila je inženjerijska četa koja je uređivala objekte za smeštaj bolnica, skladišta i komandi. U sastavu 1. tenkovske brigade NOVJ postojao je inženjerijski bataljon koji je imao tri pionirske čete, sa oko 300 boraca. Posle oslobođenja Mostara, krajem februara 1945. bataljon je motorizovan i, pretvoren u 5. bataljon brigade. U toku borbenih dejstava on se delio po tenkovskim bataljonima radi pravljenja prolaza u minskim poljima i obezbeđenja pokreta tenkova, što je stvaralo povoljne uslove za brži tempo nastupanja.

Krajem 1944. i početkom 1945. godine u sastavu 9. (oblasne vazduhoplovne baze Vazduhoplovstva NOVJ bio je inženjerijski bataljon, koji je zajedno sa jedinicama aerodromske službe uređivao poletno-sletne staze, kaponire za obezbeđenje aviona, vatrene položaje za PVO jedinice, rovove za odbranu od napada sa zemlje, komandna mesta, skloništa za ljude, priručna skladišta, gradio nove ili uređivao postojeće prilazne puteve ka aerodromima itd., što je bilo od posebnog značaja za vazduhoplovne pukove Grupe vazduhoplovnih divizija u završnoj ofanzivi JA.

Po novoj formaciji streljačke divizije, koju je doneo Generalštab JA 14. marta 1945, predviđeno je formiranje pionirskog bataljona u svakoj diviziji sa dve istorodne čete, po dva voda, sa 117 ljudi. U brigadi je formiran pionirski vod od 18 ljudi, a regulisano je da divizija od opreme treba da ima sredstva za maskiranje, za prelaz preko reka, za miniranje, za rušenje prepreka i pionirski alat.

Diverzantske jedinice postojale su tada u sastavu inženjerijskih jedinica armija, korpusa i divizija. Na još neoslobođenoj teritoriji Hrvatske i dalje su, do završetka rata, dejstvovala tri diverzantska odreda: 1. na području 6. korpusa, 2. na teritoriji 4. i 3. diverzantski odred na području 10. korpusa i bili su potčinjeni Glavnom štabu Hrvatske. Neki delovi 3. diverzantskog odreda dejstvovali su u Mađarskoj, u pozadini nemačkog fronta.⁸² Posle rata diverzantski odredi Hrvatske reorganizovani su u inženjerijske jedinice.

U završnoj ofanzivi diverzantske jedinice postigle su značajne rezultate rušeći, pored ostalog, objekte na komunikacijama kuda je neprijatelj manevrisao ili se povlačio. Time su dale doprinos u izvršavanju zadataka koji su proizlazili iz završne ofanzive za oslobođenje Jugoslavije.

Nastankom armija, povećanim brojem inženjerijskih jedinica i zadataka u završnoj ofanzivi, u štabovima armija formirani su stručni inženjerijski organi koji su se starali za sve inženjerijske poslove. U 2. i 3. armiji postojalo je inženjerijsko odeljenje, u 1. armiji komanda inženjerije, a u 4. armiji taj organ zvao se inženjerija (odnosno načelnik inženjerije ili načelnik štaba inženjerije). Prema uputstvima Generalštaba od marta 1945. predviđeno je da

⁸¹ Zbornik, tom VI, knj. 16, str. 49—79.

⁸² Vojnoinženjerski glasnik, br. 4/1951. godine, str.7.

se u diviziji formira inženjerski odsek, a u armiji komanda inženjerije, što je ostvareno posle rata.

Pred kraj rata došlo je do promena i u Vrhovnom štabu. Od ranijeg Tehničkog odseka formirano je 1944. godine Inženjersko-tehničko odeljenje Vrhovnog štaba NOV i POJ, a predlagalo se formiranje Štaba inženjerije NOVJ. Međutim, do toga nije došlo, nego je 25. marta 1945. formirana Komanda inženjerije u sastavu Ministarstva narodne odbrane,⁸³ koja je rukovođila celokupnom inženjerijom JA.

Razvojni put inženjerskih jedinica počeo je u ustaničkim danima 1941, tako reći, od ničega. Već u prvim partizanskim odredima razvile su se prve inženjerske jedinice, a na kraju rata u Jugoslovenske armiji bilo je 10 inženjerskih i jedna železnička brigada. U organizaciji inženjerskih jedinica, rukovodstvo NOP-a borilo se sa velikim teškoćama, naročito u pogledu borbenih i materijalno-tehničkih sredstava i stručnih kadrova. Ali, bez obzira na to, inženjerske jedinice su izvršile svoj zadatak.

Osnovnu snagu *oklopnih jedinica* u završnoj ofanzivi za oslobodenje Jugoslavije činile su 1. i 2. tenkovska brigada. Prva tenkovska brigada bila je u sastavu 8. korpusa i naročito se istakla u mostarskoj operaciji (februar 1945). Od 2. marta 1945, kada je formirana 4. armija, 1. tenkovska brigada je ušla u njen sastav i dala zapažene rezultate u proboju neprijateljskog fronta u Lici i gonjenju neprijatelja u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru, u riječko-tršćanskoj operaciji i prodoru prema Celovcu.

Druga tenkovska brigada formirana je 8. marta 1945. kod Tule u Sovjetskom Savezu. Glavnina ljudstva za brigadu je u drugoj polovini 1944. godine prebačena iz Jugoslavije u SSSR na obuku. Prilikom formiranja brigada je imala tri tenkovska bataljona od po dve tenkovske čete, a čete su imale po tri tenkovska voda od po tri tenka i tenka komandira čete. Komandant bataljona imao je svoj tenk, a u komandi brigade nalazila su se dva tenka. Prilikom formiranja u brigadi je bilo 65 tenkova T-34 sa topom 85 mm. Osim toga, formacija je predviđala da brigada ima motodesantni bataljon sa namenom neposrednog sadejstva s tenkovskim bataljonima, tako da je na svaki tenkovski bataljon dolazila po jedna motodesantna četa. Kako motodesantni bataljon nije bio motorizovan, ljudstvo se prebacivalo tenkovima a delom komionima iz tehničke čete brigade. Od samostalnih jedinica brigada je imala prateću četvrt sastavljenu od saobraćajnog voda, voda za vezu i intendantskog voda, zatim je bio izviđački vod brigade sa tri oklopna automobila, četa protiv avionskih mitraljeza sa devet oruđa kalibra 12,7 mm DŠK, tehnička četa i sanitetski vod. Ukupno je u brigadi bilo oko 1150 ljudi, 65 tenkova, tri oklopna automobila, 9 protivavionskih mitraljeza, 151 kamion i 12 motocikla.

Brigada je preko Rumunije i Bugarske prebačena u Jugoslaviju, a onda preko Niša stigla u Topčider kod Beograda 26. marta 1945. Još dok se brigada prebacivala u Jugoslaviju u Erdeviku je

⁸³ Arhiv VII, k. 18A, br. reg. 2—5, k. 25A br. reg. i k. 18A, br. reg. 25-5 i *Hronologija NOR-a* str. 1080.

u drugoj polovini marta formiran motodesantni bataljon brigade od ljudstva iz jedinica 1. armije. Pošto je popunjena do pune formacije, brigada je prebačena na Sremski front i stavljena u sastav 1. armije, u rejonu Erdevika. Glavnina 2. tenkovske brigade (1. i 3. bataljon) angažovana je u probodu Sremskog fronta na glavnom pravcu napada 1. armije, na frontu 1. proleterske i 21. divizije prema Vinkovcima. Posle oslobođenja Vinkovaca, 13. aprila, dok su jedinice 1. armije nastavile gonjenje neprijatelja prema Đakovu, 2. tenkovska brigada morala je ostati u Vinkovcima radi popune gorivom i opravke oštećenih vozila, jer je u borbama izgubila sedam tenkova i imala isto toliko oštećenih, kao i radi popune municijom. Za to vreme 2. tenkovski bataljon, koji se prebacio preko Šapca i Zvornika, stigao je do Brčkog i uzeo učešće u borbama oko Županje, bez obzira na velike teškoće oko savlađivanja vodenih prepreka i čišćenja minskih polja. Posle toga brigada je prebačena u rejon Pleternice, gde je uzela učešće u borbama sa 1. proleterskom divizijom.

Od 23. aprila do 5. maja 2. tenkovska brigada nije bila angažovana u borbi zbog pomanjkanja letnjeg motornog ulja, a delom i municije, jer su rezerve bile svedene na minimum. Pošto su stigli mazivo, gorivo, municija i rezervni delovi, brigada je upućena iz Oriovca na front i uzela je učešće u borbama na prilazu Zagrebu, gde je ušla 8. maja 1945. godine.⁸⁴

Druga tenkovska brigada, opremljena srednjim sovjetskim tenkovima T-34, bila je pogodna za uslove u kojima je angažovana u sastavu 1. armije, za neposrednu podršku pešadije, ali, sve do Zagreba, nije upotrebljena kao celina.

Komandovanje tenkovskim jedinicama u NOR-u bilo je uvek centralizovano. Na kraju rata 1. i 4. armija imale su po jednu tenkovsku brigadu. Tokom celog NOR-a tenkovi nisu bili u sastavu divizija, već su u nekim operacijama tenkovima ojačavane brigade i divizije za izvršenje pojedinih borbenih zadataka. Ni nova divizijska formacija od 14. marta 1945. nije predviđala oklopne jedinice u sastavu divizije. Do formiranja Komande oklopnih i mehanizovanih jedinica u sastavu Ministarstva narodne odbrane došlo je pri kraju rata, kada je data orijentacija na formiranje 1. oklopne armije, što je učinjeno posle oslobođenja Jugoslavije.⁸⁵

Prekretnicu u organizaciji *jedinica veze* predstavlja direktiva Vrhovnog štaba NOV i POJ izdata krajem 1944. godine o organizaciji službe veza, po čemu se postupalo početkom 1945. godine.⁸⁶ Vrhovni štab prvi put utvrđuje da se formira puk veze NOVJ, kao i da se u štabovima armija ili u glavnim štabovima, kao i u korpusima i divizijama, formiraju bataljoni za vezu, u brigadama — četa za vezu, a u bataljonima — vod za vezu. Osim toga, predviđeno je da se formiraju posebne čete za izgradnju i čete za eksploataciju TT-linija. Artiljerijske, motomehanizovane, inženjerijske,

⁸⁴ M. Babić, *n.d.*, str. 285—313. *Vojna enciklopedija*, tom VI, str. 330 i tom IX, str. 738, Arhiv VII, k. 17A, br. reg. 2—5.

⁸⁵ Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 14/1—2.

⁸⁶ Arhiv VII, k. 23, reg. br. 3—8/1—42.

tehničke, konjičke i ostale jedinice odnosno njihovi štabovi, kao i Mornarica i Vazduhoplovstvo NOVJ, organizuju i formiraju jedinice veze prema svojim specifičnim potrebama.

Direktivom VŠ utvrđuju se jačina i sastav jedinica veze koje moraju biti neprekidne i brze veze u svim operativnim, odnosno taktičkim radnjama, prema opštim načelima „veze unapred i veze zdesna ulevo“, sa neposredno potčinjenim susedima, sadejstvujućim po potrebi i s pretpostavljenim štabovima, jedinicama i delovima.

Pod sredstvom veze direktiva VŠ Predviđa „svako živo biće i svaku napravu, sposobnu za prenošenje ma kakvih saopštenja ili ugovorenih znakova — signala, odnosno značenja na raznim daljinama“ i deli ih na „živa, tehničko-materijalna i pomoćna sredstva veze koja nisu predviđena za ovu službu ali itmaju vidnog udela.“⁸⁷

Na osnovu te direktive VŠ NOV i POJ, napuštena je dotadašnja šarolikost i uvedena jedinstvena organizacija jedinica veze u svim krajevima Jugoslavije. Počelo se sa formiranjem pukova, bataljona, četa i vodova za vezu na istim osnovama, a u skladu sa materijalnim mogućnostima i vojnim potrebama, jer je to bio period NOR-a kada su formirane armije, kada se uspostavio strategijski front od Drave preko Srema, Sarajeva i Like do Jadranske obale, sa stabilnom oslobođenom teritorijom i kada su vršene pripreme za završnu ofanzivu za oslobođenje Jugoslavije. Međutim, pošto se u pozadini neprijatelja nalazilo šest korpusa, odnosno 16 divizija NOVJ, nisu za sve postojali isti uslovi za formiranje jedinica veze. Iako se i u jedinicama u pozadini neprijatelja pristupilo formiranju veze, u skladu sa direktivom Vrhovnog štaba, one su bile slabijeg sastava i is a manje materijalnih sredstava, ali su ipak odigrale značajnu ulogu u organizaciji veze komandovanja i sadejstva.

Neposredno posle direktive Vrhovnog štaba o organizaciji službe veza u NOV i POJ, naredjenjem Vrhovnog komandanta od 3. januara 1945, pri Vrhovnom štabu formiran je Puk za vezu, kao izvršni organ Odeljenja za vezu Vrhovnog štaba. Ljudstvo za formiranje Puka za vezu imali su dati Glavni štab Srbije, Vojna uprava za Vojvodinu, Komanda grada Beograda, Ekonomsko i Sanitetsko odeljenje Vrhovnog štaba.⁸⁸ Posle formiranja, Puk za vezu je prebačen u Zemun, gde je ostao do kraja rata.

Formacija Puka za vezu regulisana je direktivom Vrhovnog štaba od kraja 1944, prema kojoj je imao dva bataljona i pomoćnu četv. Prvi bataljon bio je sastavljen od štabne čete (telegrafski i telefonski vod i ekspedicija vojne pošte), dve radio-čete (tri radio-voda i akumulaciona stanica) i kurirske čete od četiri kurirska voda. Drugi bataljon je imao četiri telefonske čete, svaka četa po četiri voda. Pomoćna četa Puka za vezu imala je transportni i radni vod, tehničku radionicu i tehničko skladište, ukup-

⁸⁷ Arhiv VII, k. 23, reg. br. 3—8/1—42.

⁸⁸ Arhiv VII, k. 2SA, br. reg. 10/10.

no 908 boraca.⁸⁹ Ovakvim sastavom Puk za vezu imogao je da obezbedi radio i telefonsku vezu sa armijama, glavnim štabovima i samostalnim korpusima, kao i sa Mornaricom i Vazduhoplovstvom NOVJ.

Pored puka veze, Vrhovni štab je imao dve linijske i jednu eksploatacionu četvu za organizaciju veze unutar Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba i Ministarstva narodne odbrane. Ove čete su bile neposredno potčinjene Odeljenju za vezu, odnosno od početka aprila 1945. Komandi veza Ministarstva narodne odbrane.⁹⁰

Na kraju rata 16. aprila 1945, formiran je još jedan puk za vezu u sastavu 4. armije na bazi postojećeg armijskog bataljona za vezu. Sve druge armije imale su samo bataljone za vezu. Treća armija je, međutim, najpre imala dva armijska bataljona za vezu od kojih je krajem aprila 1945. formirana Brigada za vezu.⁹¹ Bataljon za vezu 2. armije bio je u početku sastavljen od četa za vezu 2, 5. i 14. korpusa, a posle je dobio sličan organizacijski sastav kao i drugi armijski bataljoni za vezu. Bataljon za vezu 1. armije bio je dotadašnji bataljon za vezu 1. proletarskog korpusa.

Armijski bataljoni za vezu, kao i bataljoni za vezu glavnih štabova, imali su jedinstven sastav: sastojali su se od štapske čete (koja je imala telegrafski i telefonski vod, ekspediciju štaba i kurirski vod), radio-čete i dve telefonske čete od po četiri voda. Pomoćna četa armijskog bataljona za vezu imala je transportni i radni vod, tehničku radionicu i tehničko skladište — ukupno 420 boraca.⁹²

Bataljoni za vezu korpusa imali su drugačiji sastav. Njihova štapska četa bila je sastavljena od telefonsko-telegrafskog i kurirskog voda i ekspedicije štaba. Radio-četa imala je dva radio-voda i akumulacionu stanicu, dok su dve telefonske čete imale po tri voda, a pomoćna četa bila je istog sastava kao i u armijskom bataljonu za vezu.⁹³ Međutim, to je bila više orijentaciona shema za formiranje korpusnih bataljona za vezu. S obzirom na materijalne mogućnosti i operativne uslove, najveći broj korpusa nije imao bataljon za vezu. Tako, npr., bataljon za vezu 1. proletarskog korpusa imao je štapsku četvu, odnosno tri linijske čete i radio-grupu. Bataljon za vezu 10. korpusa, koji se nalazio u pozadini neprijatelja, imao je samo dve čete za vezu istorodnog sastava od kurira, radista i telefonista. Bataljon za vezu 7. slovenačkog korpusa bio je sastavljen od kurirske, telefonske i radio-čete.

Prema uputstvima Vrhovnog štaba od kraja 1944. godine, bataljon za vezu u diviziji razlikovao se po svom sastavu od sličnih bataljona u armiji, glavnim štabovima i korpusima. U sastavu bataljona za vezu divizije bila je štapska četa od telefon-

⁸⁹ Arhiv VII, k. 23, br. reg. 3—8/9.

⁹⁰ Arhiv VII, k. 23, br. reg. 3—8/8.

⁹¹ *Zbornik*, tom IX, knj. 9, str. 403—407.

⁹² Arhiv VII, k. 23, br. reg. 3—8/28.

⁹³ Arhiv VII k. 23 br. reg. 3—8/29

sko-telegrafskog i radio-voda, kurirskog odeljenja i ekspedicije štaba divizije. Zatim je bataljon limao dve telefonske čete od po tri voda. Uz to je postojao i pomoćni vod bataljona sastavljen od transportnog i radnog odeljenja, tehničke radionice i skladišta, sa ukupno 255 boraca. U martu 1945. Generalštab JA je formirao formaciju bataljona za vezu divizije time što je, sem komandnog dela, bataljon imao štapsku četvu sa štapskim (telegrafsko-telefonskim) vodom, radio-vodom, vodom pokretnih sredstava za vezu, telefonsko-kablovsku četvu sa četiri voda, radionicu i skladište opreme za vezu, tehničku bazu za punjenje akumulatora i ekonomat — ukupno 146 boraca.⁹⁴ Međutim, do kraja rata veliki broj divizija nije prešao na ovu formaciju zbog pomanjkanja materijalnih sredstava, kadrova, kao i zbog uslova u kojima su se nalazile pojedine divizije, naročito one u pozadini neprijatelja i koje su vodile borbu protiv ostavljenih neprijateljskih snaga na oslobođenom delu Jugoslavije. A ni svi formirani bataljoni za vezu početkom 1945. godine nisu imali sastav kako je predviđao Vrhovni štab krajem 1944. i Generalštab u martu 1945. Tako, npr., bataljon za vezu 6. proleterske divizije u februaru 1945. imao je samo štapsku, mešovitu i telefonsku četvu. Bataljoni za vezu 15. i 18. slovenačke divizije bili su istog sastava kao i bataljon za vezu 7. korpusa, sa kurirskom, telefonskom i radio-četom. Bataljon za vezu 22. divizije imao je samo dve čete — štapsku i telefonsku, što najbolje potvrđuje da su konkretni uslovi presudno uticali na sastav bataljona za vezu. Ipak su oni, bez obzira na skromna sredstva i pomanjkanje kadrova, odigrali značajnu ulogu u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije, obezbedivši vezu komandovanja i sadejstva za sve razgranatiju mrežu operativnih i vojnopozadinskih jedinica NOVJ, odnosno JA. To potvrđuje i činjenica da su, prema nepotpunim podacima, u toku NOR-a ukupno formirana 44 bataljona za vezu, od čega je 31 bio u sastavu divizija, baš tamo gde su bili najpotrebniji, a ostatak se odnosio na armijske i korpusne bataljone za vezu i one u sastavu pukova za vezu.

Direktivom Vrhovnog štaba od kraja 1944. godine regulisan je i sastav četa za vezu u brigadama. Sem komande čete, imale su štabni vod (sastavljen od dva radio i jednog kurirskog odeljenja), dva telefonska voda, voda leteće pošte i pomoćnog odeljenja, sa ukupno 109 boraca. Takav sastav čete za vezu brigade bio je u mogućnosti da organizuje radio, telefonsku i kurirsku vezu i da obezbedi dobro komandovanje i sadejstvo. Kasnije, u martu 1945, Generalštab je izvršio neke izmene u organizacijskom sastavu čete za vezu time što je sada četa za vezu u brigadi imala komandu čete, štabni vod za vezu (sa telefonskom centralom i odeljenjem pokretnih sredstava veze), vod radio-veze i telefonski vod sa četiri telefonska odeljenja, ukupno 49 boraca. Međutim, i ovde je bio isti slučaj kao i sa bataljonima za vezu; sve čete za vezu u brigadama nisu imale onakav sastav kako je predviđeno direk-

⁹⁴ Arhiv VII, k. 21, br. reg. 28/61—1.

tivom Vrhovnog štaba s kraja 1944. godine i naredjenjem Generalštaba od marta 1945. Najveći broj brigada imao je četvu za vezu šarolikog sastava, prema materijalnim i kadrovskim mogućnostima i uslovima gde se nalazila brigada (u zahvatu fronta, u neprijateljskoj pozadini ili na oslobođenoj teritoriji). Tako, četa za vezu 2. proleterske brigade u decembru 1944. imala je prvi vod linijaša, drugi vod telegrafista, treći vod radio-telegrafista, a četvrti vod činili su kuriri i borci centra veze. Četa za vezu 22. srpske brigade u februaru 1945. bila je drugačijeg sastava: imala je dva voda telefonista, radiste i radni vod. Drugačijeg je bila sastava četa za vezu u artiljerijskoj brigadi, kao i u inženjerskim i protivavionskim jedinicama NOR-a. U 1. i 2. tenkovskoj brigadi NOVJ u sklopu prateće čete postojao je vod za vezu, budući da je svaki tenk imao sopstvenu radio-stanicu.

Direktivom Vrhovnog štaba od kraja 1944. godine predviđeno je formiranje posebnih — samostalnih četa za izgradnju stalnih TT-linija, koje su imale zadatak da na oslobođenoj teritoriji grade i održavaju stalne TT-linije, a bile su u sastavu vojnopozadinskih organa. Utvrđen je, takođe, jedinstven sastav vodova za vezu u sastavu pešadijskih bataljona: vod za vezu je imao radiste, telefoniste, linijaše, signaliste i posebne linijske jpatrole od po četiri borca, koji su se starali za održavanje žične veze.

U završnom periodu NOR-a utvrđen je jedinstven (sistem rukovođenja službom i jedinicama veze. Tada se u Vrhovnom štabu nalazilo Odeljenje za vezu, koje je od 1. aprila 1945. preformirano u Komandu veza Ministarstva narodne odbrane. Komanda veza imala je svoj štab, Operativno-tehničko odeljenje, Odeljenje bojne pripreme, Personalno odeljenje i Odeljenje za snabdevanje, kao i kancelariju — ukupno 40 ljudi.⁹⁵ U svim armijama i glavnim štabovima osnovana su odeljenja za vezu, kao i u korpusima, dok su u divizijama postojali odseci za vezu a u brigadama referenti za vezu.

Tako su krajem 1944. i početkom 1945. godine potpuno oblikovane jedinice veze u svim komandama i ustanovama, čime je obezbeđena jedinstvenost sistema veze i uspešno rukovođenje u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije. Istina, do kraja rata nisu sve jedinice NOVJ prešle na novu formaciju jedinica veze, ali je ipak učinjen takav napredak da su se jedinice veze razvile u rod oružanih snaga, i to njen značajan deo, koji je došao do potpunog izražaja u završnoj ofanzivi Jugoslovenske armije.

Postavljena nova vojna organizacija jedinica veze krajem 1944. i početkom 1945. godine i dalje se dograđivala prema stepenu mogućnosti, a inicirana i potrebama oružanih snaga i zadacima koji su stajali pred Jugoslovenskom armijom u završnici rata. Bitna novina u toj dogradnji jedinica veze bila je orijentacija na formiranje brigade za vezu Ministarstva narodne odbrane, o čemu se u aprilu i maju 1945. raspravljalo u Komandi veze

⁹⁵ Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 17/1—2/1.

Ministarstva narodne odbrane i Generalštabu, i formiranje pukova za vezu u svim armijama.⁹⁶ Međutim, do formiranja brigade za vezu u Ministarstvu narodne odbrane došlo je tek posle završetka rata, a pukovi veze u armijama nisu oformljeni, nego su se posle rata u svim armijama formirale brigade za vezu.

Najveći broj *protivavionskih jedinica* formiran je početkom 1945. godine, što je i razumljivo, budući da je tada u ruke JSIOVJ pao obiman ratni plen i što je stizala pomoć od saveznika. U to vreme dolazi do formiranja protivavionskih brigada, kao najveće protivavionske jedinice u NOR-u.

Kako je 1. protivavionski puk Vrhovnog štaba bio preglozazan (imao je 17 baterija i bilo je sve teže komandovati), a dobijena je nova tehnika, od njega su 22. marta 1945. formirane tri protivavionske brigade.⁹⁷

Prva protivavionska brigada formirana je u Beogradu i imala je štapsku i 14 topovskih baterija različitog kalibra, sa zadatkom da brani rejon Beograda. Imala je pet baterija 88 mm 20 oruđa, dve baterije 76,5 mm 8 oruđa, četiri baterije 25 mm 16 oruđa i tri baterije 20 mm 12 oruđa — ukupno 56 oruđa.

Druga protivavionska baterija formirana je u Zemunu za odbranu najvažnijih objekata u Zemunu i na severozapadnim prilazima Beogradu. Imala je štapsku i devet topovskih baterija i mitraljesku četv. Prva baterija imala je 12 oruđa 88 mm M.18/36; 2. i 3. baterija po četiri pav-topa 37 mm M.40 osam oruđa; 4, 5, 6, 7, i 8. baterija po četiri automatska pav-topa 25 mm ukupno 20 oruđa; 9. baterija imala je 4 oruđa (nemačka) 20 mm, a smitraljeska četa 4 pav-mitraljeza 12,7 DŠK — ukupno 48 oruđa.

Treća protivavionska brigada formirana je u Pančevu i imala je štapsku i devet pav-baterija i mitraljesku četv. Prva i 2. baterija imale su 8 oruđa 37 mm; 3, 4, 5, 6, 7, i 8. baterija imale su 32 oruđa 25 mm, 9. baterija 4 oruđa 20 mm (nemački), a mitraljeska četa 6 pav-mitraljeza 12,7 mm — ukupno 50 oruđa. Zadatak brigade je bio protivavionsko obezbeđenje Pančeva. Njeni vatreni položaji bili su u Jabuci kod Pančeva. Posle formiranja ova brigada je upućena, preko Osijeka i Bjelovara (gde je učestvovala u uništenju preostalih ustaških grupa), u Zagreb.⁹⁸

Ovim je najveća koncentracija pav-sredstava u NOR-u izvršena u rejonu Beograda, Zemuna i Pančeva kao teritorijalna protivavionska odbrana, sa tri protivavionske brigade, odnosno 32 pav-baterije i dve PAM čete — ukupno 154 oruđa (od čega 20 oruđa kalibra 20 mm, 68 oruđa kalibra 25 mm, 16 oruđa kalibra 37 mm, 8 oruđa kalibra 76,5 mm, 32 oruđa kalibra 88 mm i 10 PAM mitraljeza 12,7 mm DŠK). Protivavionska odbrana Be-

⁹⁶ Arhiv VII, k. 25A, br. reg 4—10 i 5—10.

⁹⁷ *Istorija 1. protivavionskog puka* VŠ, arhiv PVO Uprave GŠ JNA.

⁹⁸ Tu je od zaplenjenih oruđa 88 mm i 76,5 mm iz 2. armije, posle završetka rata (20. maja 1945) formirana još jedna pav-brigada za PVO Zagreba. Posle toga su obe brigade reorganizovane u 11. motorizovanu pav-brigadu 1. tenkovske armije, koja je prebačena u Ljubljanu, i 3. pav-brigadu, koja je ostala u Zagrebu. *Vojna enciklopedija*, tom VII, str. 411.

ograda imala je još i četiri reflektora 60 cm, a predviđalo se formiranje protivavionske zone i druge mere pasivne zaštite."

Za zaštitu Štaba 1. armije, u toku ofanzive formiran je kombinovani pav-divizion od četiri baterije, od kojih su dve (iz 1. proleterske i 5. krajiške divizije) bile motorizovane, a dve (iz 6. proleterske i 21. divizije) sa konjskom vučom.¹⁰⁰ Ovakav sastav diviziona omogućavao je uspešno protivavionsko obezbeđenje prvog i drugog ešalona Štaba 1. armije, jer je bio prilagođen njihovoj brzini prebacivanja.

Kod jedinica 2. i 4. armije, kao i u ostalim korpusima i divizijama, nova organizacija i formacija protivavionskih jedinica (objavljena 25. oktobra 1944) bila je samo polazna osnova po kojoj je trebalo oformiti protivavionske jedinice, ali do toga je došlo tek posle završetka rata, uz puno korišćenje zaplenjene neprijateljske tehnike. U tim jedinicama zadržala se ona organizaciona struktura koja je inicirana naredbom Vrhovnog štaba na Visu u julu 1944. Otuda su se protivavionske jedinice u 2. i 4. armiji i ostalim korpusima i divizijama, van 1. i 3. armije, zadržale u sastavu artiljerijskih jedinica, a daleko manje ih je bilo u pešadijskim divizijama (sem 26. divizije, koja je imala u aprilu 1945. 12 pav-topova) i brigadama. U artiljeriji 9. korpusa, u novembru 1944, u dva artiljerijska diviziona bio je po jedan pav-top 20 mm, a kasnije u 2. divizionu nalazila su se 4 pav-topa 20 mm, koji su se delili na oruđa za protivavionsku zaštitu artiljerijskih jedinica. Sličan je slučaj i u Artiljerijskoj brigadi 4. korpusa, koja je u januaru-februaru 1945. imala dve pav-baterije — jednu od četiri, a druga od tri pav-topa 20 mm. Kada je u januaru 1945. formirana Artiljerijska brigada 8. korpusa, u 3. brdskom divizionu bila su dva pav-topa 20 mm, a u 9. diviziji, u brdskom divizionu, takođe su se nalazila dva pav-topa 20 mm.¹⁰¹

U sastavu Artiljerijske brigade 4. armije 8. marta 1945. formiran je 5. protivavionski divizion od par-diviziona Glavnog štaba Hrvatske koji je sa 10 pav-topova 20 mm tipa „oerlikon" iz Topuskog došao u Zadar a onda u Kistanje, gde se nalazila brigada. Od diviziona Glavnog štaba Hrvatske oformljene su dve baterije, a 3. baterija imala je topove 20 mm tipa „skot" i „breda" (osam pav-topova). Divizion je tako imao 26 oruđa.¹⁰² Pred sam početak ofanzive divizion je prešao iz Kistanja u Otrić, tako da je jednom baterijom obezbeđivao cestu i most u Obrovcu gde je bila glavna pozadinska baza 4. armije, a dve baterije su bile u Gračacu na obezbeđenju Štaba armije.¹⁰³

U Lovinou je 15. februara 1945. formirana pav-baterija od 4 pav-topa 20 mm engleskog porekla tipa „hispano" za zaštitu Štaba 11. korpusa. Krajem marta stavljena je pod komandu 13. divizije

⁹⁹ Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 13/A—3.

¹⁰⁰ *Istorija 5. protivavionske brigade 1. armije*, dokument u arhivu PVO Uprave GŠ JNA.

¹⁰¹ M. Pajević, *Artiljerija u NOR-u*, str. 461, 464, 465. i 468.

¹⁰² Arhiv VII, k. 319A, br. reg. 6—21/7 i *Istorija 3. pav-brigade*, dokument u arhivu PVO Uprave GŠ JNA.

¹⁰³ *Zbornik*, tom XI, knjiga 4, str. 163.

radi neposredne podrške jedinica, gađajući ciljeve na zemlji. Ušla je u sastav 5. pav-divizionu Artiljerijske brigade 4. armije 25. aprila u Crikvenici.¹⁰⁴

Kako je 5. pav-divizion bio preglomazan, Štab 4. armije je predlagao da se formira protivavionska brigada, ali do toga nije došlo, već je divizion preformiran u dva pav-divizionu. Prvi divizion se sastojao od tri baterije pav-topova 20 mm „oerlikon“, 18 oruđa, i upućen je u sastav Glavnog štaba Hrvatske u Otočac, onda u Karlovac i posle oslobođenja — u Zagreb.¹⁰⁵ Od ostalih pav-oruđa formiran je nov pav-divizion 4. armije koji je imao tri baterije pav-topova 20 mm i jednu tešku pav-bateriju od dva pav-topa 88 mm. Početkom maja 1. baterija ovog divizionu bila je u Crikvenici, 2. i 3. baterija u Kraljevici za zaštitu Štaba 4. armije, a 4. teška pav-baterija na Sv. Ani iznad Sušaka odakle je tukla nemačke položaje na Katarini iznad Rijeke.¹⁰⁶ Posle se divizion prebacio u Opatiju, a onda u Trst.

Posle oslobođenja Sarajeva, 8. aprila 1945. formiran je pav-divizion 5. korpusa. Imao je štab divizionu, dve baterije pav-topova (dva pav-topa 76,5 mm „škoda“ i dva pav-topa 88 mm) i zaštitni vod. Iz Sarajeva je otišao u sastav 2. armije prema Prijedoru, Glini i Pokupskom gde je podržavao napad 36. divizije u napadu na Zagreb, gde je stigao 8. maja 1945. godine.¹⁰⁷

U završnoj ofanzivi 1. i 2. tenkovska brigada imale su svoja protivavionska sredstva. Prva tenkovska brigada 4. armije u martu 1945. imala je formacijsku pav-bateriju od pet četvorocevnih pav-topova 20 mm radi PVO tenkova u napadu, a ponekad su bili angažovani i za gađanje zemaljskih ciljeva. Druga tenkovska brigada 1. armije imala je formacijsku PAM četv 12,7 mm DŠK, ukupno devet oruđa, sa istom namenom.¹⁰⁸

U organizacijskom sastavu nekih divizija u zahvatu fronta u završnoj ofanzivi, osim 1. d 3. armije, nalazile su se protivavionske jedinice, najviše do jedne baterije. Međutim, nova organizacija i formacija divizije, koju je doneo Generalštab JA 14. marta 1945, nije predviđala u streljačkoj brigadi i diviziji, kao i u artiljerijskoj brigadi, postojanje protivavionskih jedinica, s obzirom na to da je prihvaćena orijentacija da se formiraju protivavionske brigade — u svakoj armiji po jedna, što je definitivno oblikovano tek posle završetka rata.¹⁰⁹

U završnu ofanzivu, koja je počela 20. marta 1945, Jugoslovenska armija je ušla sa dosta razgranatom i borbenom protivavionskom tehnikom i opremljenim jedinicama, što se vidi iz priloženog pregleda. Ali, pošto je aktivnost neprijateljske avijacije bitno smanjena, protivavionske jedinice su u završnoj ofanzivi bile

¹⁰⁴ Arhiv VII, k. 3119A, br. reg. 2—1/7.

¹⁰⁵ *Istorija 3. pav-brigade*, dokument u arhivi PVO Uprave GŠ JNA.

¹⁰⁶ *Zbornik*, tom XI, knjiga 4, str. 506 i Arhiv VII, k. 321, br. reg. 48—11.

¹⁰⁷ Arhiv VII, k. 274, br. reg. 4—1/5.

¹⁰⁸ Manojlo Babić, *n.d.*, str. 171 i 261.

¹⁰⁹ Arhiv VII, k. 21, br. reg. 28—1.

angažovane u neposrednoj podršci pešadije i tenkova na težištu borbenih dejstava.

PREGLED
PROTIVAVIONIJSKIH ORUĐA JUGOSLOVENSKE ARMIIJE U VREME ZAVRŠNE OFANZIVE
U PROLECE 1945. GODINE«»

Red. br.	Jedinica	Protivavionskih topova					Pav-mitraljezi					Ukupno pav-oruđa
		20 mm	25 mm	37 mm	76,5 mm	88 mm	sovjetskih	ostalih	sovjetskih	engleskih	ostalih	
1	1. armija	—	48						78	—	11	137
2	2. armija								50	—	5	55
3	3. armija	—	36						16	—	3	55
4	4. armija	63	—	—	—	—	2	—	—	40	16	121
5	2. korpus	5							1			6
6	4. korpus	7										
7	5. korpus	—	—		2	2	—	—	—	—	12	16
8	9. korpus	4										4
9	1. pav-brigada	12	16	—	8	20						56
10	2. pav-brigada	4	20	8	—	12	—	—	4	—	—	48
11	3. pav-brigada	4	32	8	—	—	—	—	6	—	—	50
12	Jugoslovenska mornarica							15	—	30	103	148
	Ukupno	99	152	16	10	34	2	15	155	70	150	703

Iz pregleda se vidi da je Jugoslovenska armija za vreme završne ofanzive od 20. marta do 15. maja 1945. kod jedinica angažovanih u ofanzivi imala 703 protivavionska oruđa¹¹¹ (od čega 328 topova i 375 pav-mitraljeza), što je obezbeđivalo da se postavljeni ofanzivni zadaci mogu u potpunosti izvršiti.

Hemijske jedinice, kao i hemijska služba, nisu se razvile u jedinicama NOV i POJ, odnosno JA, tokom NOR-a. Međutim, kako je neprijatelj na jugoslovenskom ratištu raspolagao hemijskim oružjem, hemijskom artiljerijskom municijom i drugim sredstvima za upotrebu bojnih otrova, stalno je pretila opasnost od njegove upotrebe. Okupatori su primenjivali i propagandne mere pretnje da će upotrebiti „sva sredstva“ protiv NOV i POJ. Štab 5. krajiškog partizanskog odreda 1. jula 1942. upozorava potčinjene jedinice da neprijatelj može upotrebiti „neke otrove“ i da se vođi ra-

¹¹⁰ Zbornik, tom XI, knjiga 2, str. 50, tom XI, knjiga 4, istr. 70, Arhiv VII, k. 242, br. reg. 5—3 k. 291, br. reg. 5—2, k. 311A, br. reg. 61/7, k. 2074, br. reg. 3/1—3, k. 409, br. reg. 33/3—2, k. 462, br. reg. 3—2/4, k. 345, br. reg. 15/1—1, k. 274, br. reg. 4—1/5, k. 25A, br. reg. 13/A—3, k. 23, br. reg. 12—2. Podaci za istoriju 2, 5, 7. i 8. protivavionske brigade i 5. pav-divizionu 16. divizije, u arhivi PVO Uprave GS JNA.

¹¹¹ Od 328 pav-topova 168 je bilo iz sovjetske pomoći, a 160 zaplenjeno od neprijatelja. Od 375 pav-mitraljeza 155 su iz sovjetske, 70 iz engleske pomoći a 150 je zaplenjeno od neprijatelja. Odnosno, od 703 pav-oruđa, iz sovjetske pomoći je 323, britanske 70, a 310 je zaplenjeno od neprijatelja. Sovjetska protivavionska oruđa su se nalazila u 1. i 3. armiji i uglavnom u tri pav-brigade, dok je u ostalim jedinicama bila samo zaplenjena neprijateljska tehnika.

čuna o tome.¹¹² Komandant italijanskog 18. korpusa general Spigo 22. septembra 1942. obaveštava Komandu 2. armije da je „radi vežbanja, u isturenoj zoni bačen iperit u nekoliko špilja koje služe kao uobičajeno sklonište partizanima”.¹¹³ Nemci i ustaše su, takođe, razmatrali mogućnost upotrebe bojnih otrova u Bosanskoj krajini.¹¹⁴ Početkom januara 1943. u Vrhovni štab stigla je informacija iz Slavonije da su Nemci na Orahovicu bacili otrovne gasove, što je demantovano. Imajući sve to u vidu Vrhovni komandant je 17. januara 1943. propisao Uput za zaštitu od bojnih otrova, u kojem se, pored opštih pojmova o bojnim otrovima, trovanju, načinu upotrebe i posledicama, ukazuje na način zaštite i prve pomoći.¹¹⁵ Kako jedinice NOV i POJ nisu raspolagale zaštitnim sredstvima, predviđene su taktičke mere zaštite (rastresitost, česta promena položaja i si.). Iako se predviđala obuka specijalista („ljudstvo za dezintoksikaciju”), ona se nije mogla sprovesti, jer nisu postojala sredstva, tako da se nisu ni pojavile hemijske jedinice za protivhemijsku zaštitu.

Tek se u formaciji divizije, koju je 14. marta 1945. doneo Generalštaba JA, u diviziji predviđa formiranje hemijske čete, a u brigadi vod za hemijsku zaštitu.¹¹⁶ Međutim, ove jedinice su osnovane tek posle završetka rata. Na kraju rata formirana je komanda jedinica hemijske službe.

Početkom 1945. godine *intendantske jedinice* nalazile su se pred novim zadacima. Jer, oslobođenje istočnih delova Jugoslavije i uspostavljanje strategijskog fronta od Drave, preko Srema i Sarajeva do Jadrana, prelazak na frontalni oblik oružane borbe i osnivanje početkom 1945. godine 1. 2. i 3. potom i 4. armije zahtevali su postavljanje takve organizacije *intendantske službe* i pozadinskog obezbeđenja u celini kako bi se u pozadinskom snabdevanju obezbedila Jugoslovenska armija u završnoj ofanzivi za oslobođenje zemlje. A to je tražilo da se reorganizuju pozadinske jedinice i ustanove i prilagode novoj situaciji.

U januaru 1945. pri Povereništvu za narodnu odbranu NKOJ organizovana je Komanda pozadine „sa zadatkom da snabdeva celokupnu vojsku sa svim materijalnim potrebama”. U sastavu Komande pozadine postojalo je osam odeljenja (za ubojnu opremu i materijal, za ishranu, odeću i obuču, Finansijsko, Saobraćajno, Građevinsko, Sanitetsko i Veterinarsko odeljenje) i imala je baze, tranzitna skladišta, radionice, zavode, auto-kolone i druge ustanove.¹¹⁷ Kada je u martu 1945. osnovano Ministarstvo narodne odbrane, u njegovom sastavu bila je Komanda pozadine Jugoslovenske armije istog sastava, pri čemu je intendantura bila glavna ustanova.

U štabovima novoformiranih armija osnivaju se komande pozadine, sa komandantom d političkim komesarom na čelu. U

¹¹² Arhiv VII, k. 1705, br. reg. 1/1—4.

¹¹³ Arhiv VII, k. 291, reg. br. 14/2.

¹¹⁴ 35 godina rada atomsko-biološko-hemijske odbrane, VIZ, Beograd 1980, str. 16—17.

¹¹⁵ Arhiv VII, k. 21, reg. br. 28/3—1.

¹¹⁷ Arhiv VII, k. 275A, br. reg. 1—4.

svom sastavu komanda pozadine armije imala je štab, intendanturu, sanitetsko, veterinarsko, automobilsko, finansijsko i odeljenje za trofejnu borbenu opremu, a za zaštitu — prateću čet. Komanda pozadine JA iz svojih skladišta i baza vršila je popunu armija nedostajućim materijalom i opremom. Dotur namirnica vršen je samo onim jedinicama koje su bile na ekonomski iscrpljenim teritorijama, a ostalima su date direktive da se same snabdevaju iz mesnih sredstava.

Armije su imale razgranatu mrežu pozadinskih jedinica i ustanova, što je bilo uslovljeno velikim brojem jedinica, brojnim sastavom i zadacima koji su stajali u ofanzivi za konačno oslobođenje zemlje. Treća armija, koja je držala front na Dravi, imala je u Komandi pozadine, osim intendanture, armijsku bazu sastavljenu od više skladišta rodova i službi i transportnih jedinica za dotur i evakuaciju. Kao samostalne jedinice u sastavu armije, postojali su saobraćajni, železnički, vozarski i auto-bataljon, a u komandi pozadine armije bilo je i železničko odeljenje.¹¹⁸ Slipno je /bilo i u 1. 2. i 4. armiji. U toku ofanzive osnivali su se istureni odeljci armijskih baza (skladišta), radi obezbeđenja neprekidnosti snabdevanja jedinica.

Konačna organizacija pozadinske službe u diviziji i brigadi (pešadijskoj i artiljerijskoj) utvrđena je novom formacijom divizije koju je doneo Generalštab JA 14. marta 1945. godine.¹¹⁹ Prema toj formaciji, u diviziji se osniva komanda pozadine, sa komandantom i načelnikom štaba na čelu, a bila je sastavljena od odseka za organizaciju i transport, intendanture, vojno-tehničkog odseka, odseka ratnog plena, finansijskog odseka, šefa automobilske službe, divizijskog lekara i veterinara. Komanda pozadine divizije imala je transportnu čet. od dva transportna voda, pokretnog intendantskog i artiljerijskog skladišta, auto-radionice i ekonomata. Poljska pekara streljačke divizije i pekarska radionica bile su takođe elemenat komande pozadine divizije, kao i mediko-sanitetski bataljon i vojna pošta. Sličan sastav imala je i komanda pozadine brigade, dok je u bataljonu bio vod za snabdevanje sa bojnom komorom i ekonomatom bataljona. Na ovu formaciju pozadinske službe do kraja rata prešle su samo neke divizije 1, 2, 3. i 4. armije, dok su (divizije u pozadini neprijatelja, koje su bile pod komandom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije, ostale u organizaciji pozadine po formaciji koju je doneo Vrhovni štab krajem 1943. godine.

Intendantske jedinice, kao i cela intendantska služba, odigrale su značajnu ulogu u snabdevanju jedinica intendantskim potrebama i u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije. Ta služba je bila dobro organizovana i uhodana u svim jedinicama i štabovima, od čete do armije, glavnih štabova i Vrhovnog štaba, odnosno Generalštaba. Intendantska služba je, uz ogromne

¹¹⁸ Zbornik, tom IX, knj. 9, str. 406. Đoko Ivanović, *Neki podaci o organizaciji i radu pozadine III armije*, Pozadina i snabdevanje, br. 2/1952 i str. 1—10.

¹¹⁹ Arhiv VII, k. 21, br. reg. 28—1.

napore, sa uspehom snabdevala intendantskim sredstvima jedinice NOVJ, odnosno JA, koja je na kraju rata imala oko 800.000 boraca.

Početak 1945. godine brzo se razvijaju *saobraćajne jedinice*, što je bilo uslovljeno većim brojem motornih vozila otetih od neprijatelja ili dobljenih kao pomoć od saveznika. -Naročito se saobraćajne jedinice razvijaju u novoformiranim armijama. U 1, 2. i 4. armiji postojali su samostalni auto-bataljoni, a koristila su se i druga transportna sredstva (nosački, zaprežni, automobilski, brodski i vazdušni transport) za prevoz materijalnih sredstava. Četvrta armija koristila je i pomorski saobraćaj radi dotura materijalnih sredstava, za što se starao Štab Jugoslovenske mornarice.

Pri štabu 3. armije, u aprilu 1945, bile su dosta razvijene saobraćajne jedinice, što je takođe bilo uslovljeno potrebama jedinica u završnoj ofanzivi za oslobodenje Jugoslavije. Osim auto-bataljona, postojali su još vozarski, saobraćajni i železnički, a mediko-evakuacioni odsek imao je svoj vozarski bataljon.¹²⁰

Nova divizijska formacija, koju je doneo Generalštab JA 13. marta 1945, od saobraćajnih jedinica u brigadi i diviziji predviđala je u sastavu komande pozadine transportne čete, ali različitog sastava. Transportna četa brigade mogla je imati jedan transportni vod i ekonomat čete. Transportna četa divizije bila je mešovitog sastava i imala je jedan autovod sa 17 vozila i dva transportna voda sa 80 dvoprežnih kola, odnosno 87 boraca.¹²¹ Međutim, na ovu formaciju najveći broj divizija prešao je tek posle završetka rata.

U martu 1945. odlukom Povereništva narodne odbrane pov. br. 275, formirana je Saobraćajna služba sa automobilskom, železničkom i plovidbenom granom. U Povereništvu narodne odbrane postojalo je Saobraćajno odeljenje sa automobilskim, železničkim i plovidbenim odsekom. U brigadama, divizijama, korpusima i armijama, kao i u organima vojnopozadmske vlasti formirani su upravni i izvršni organi saobraćajne službe. Kao upravni organi postojala su saobraćajna odeljenja pri glavnim štabovima, armijama, korpusima i Jugoslovenskoj mornarici, odseci pri komandama vojnih oblasti, sekcije pri komandama vojnih područja, a referenti u divizijama i brigadama. Izvršni organi saobraćajne službe bili su vojne delegacije pri Povereništvu za saobraćaj i direktijama jugoslovenskih železnica na oslobođenoj teritoriji. Na važnijim železničkim čvorovima formirane su komande železničkih linija, a na većim železničkim stanicama komande stanica. Za upravljanje rečnim saobraćajem formirana je Komanda rečne plovidbe.

Tako su ise u toku NOR-a potpuno razvile sve vrste saobraćajnih jedinica, opremljene raznovrsnim prevoznim sredstvima, ponajviše onim što je oteto od neprijatelja.

¹²⁰ Zbornik, tom IX, knj. 9, str. 406.

¹²¹ Arhiv VII, k. 21, br. reg. 28—1.

Sanitetske jedinice, kao i sanitetska služba u celini, imala je u završnoj ofanzivi JA za oslobođenje zemlje krupne zadatke, budući da je glavnina Jugoslovenske armije izvodila napadna dejstva na širokom frontu i po celoj dubini neprijateljskog rasporeda, a da je drugi deo JA još vodio manje borbe protiv zaostalih neprijateljskih snaga.

Osnovna sanitetska jedinica u diviziji bio je medicinsko-sanitetski bataljon, koji se počeo formirati u novembru i decembru 1944. Njegova dogradnja izvršena je naredbom Vrhovnog komandanta u februaru 1945. prema kojoj je „medicinsko-sanitetski bataljon (MSB) vojna jedinica u kome su sjedinjena divizijska sredstva sanitetske službe“. Prema tom naređenju, MSB bio je sastavljen od komandanta (koji je ujedno bio zamenik referenta saniteta divizije), medicinske čete za hiruršku pomoć ranjenicima, bolničke čete, evakuaciono-transportnog voda, sanitetskog voda (i intendantskog voda za snabdevanje i pomoćnu službu. Međieinsko-saniteLski bataljon u borbi je obrazovao divizijski medicinski centar.¹²²

Prvi MSB formirani su u (divizijama 1, 2. i 3. artmije. Divizije 4. armije nisu odmah prešle na osnivanje MSB. Tako, npr., 26. divizija je osnovala MSB tek posle oslobođenja Bihaća, krajem marta 1945. godine.¹²³ Deseta divizija 5. korpusa formirala je MSB i. maja 1945, a dan pre toga 39. divizija.¹²⁴ Jedan broj divizija formirao je MSB tek posle završetka rata prema novoj divizijskoj formaciji od sredine marta 1945, jer su na to uticali borbeni uslovi, kao i situacija u kojoj su se krajem rata nalazile divizije 7. i 9. slovenačkog korpusa i nedovoljan broj medicinskog osoblja, što je bilo karakteristično za celu zemlju u tom periodu.

U toku završne ofanzive za oslobođenje Jugoslavije, s obzirom na potrebe proboja Sremskog fronta i s tim u vezi povećanog broja ranjenika, najpotpunije je u sanitetskom smislu bila organizovana 1. armija. Svaka divizija 1. armije imala je MSB, koji se sastojao iz štaba sa odeljenjem za sanitetsko i ekonomsko snabdevanje, operaciono-previjališno odeljenje ili vod, prijemno-trijažno odeljenje (vod), terapijsko, interno i zubno odeljenje, radni vod i evakuacioni vod ili odeljenje >— ukupno 200 lica. Prva armija je imala tri hirurške pokretne poljske bolnice, bolnicu lakih ranjenika, dve interne bolnice, zaraznu bolnicu i kožno-veneričnu bolnicu.¹²⁵ Slično su bile organizovane sanitetske ustanove i u ostalim armijama, ali sa manjim brojem bolnica. Za rukovođenje sanitetskom službom u armiji, pri štabu svake armije postojali su sanitetsko odeljenje sa načelnikom na čelu, odsek za lečenje i evakuaciju, personalni odsek, sanitetsko-epidemiološki, apotekarski i veterinarski odsek i odsek glavnih specijalista.¹²⁶ Iz sanitetskog odeljenja štaba armije, u februaru 1945.

¹²² *Sanitetski zbornik*, tom XII, str. 842.

¹²³ *Sanitetski zbornik*, tom IV, str. 738.

¹²⁴ *Sanitetski zbornik*, tom XI, str. 970 i 986.

¹²⁵ *Sanitetski zbornik*, tom VII, str. 24, 26, 29. i 165.

¹²⁶ *Sanitetski zbornik*, tom XII, str. 643.

izdvaja se veterinarski odsek, kao samostalno odeljenje pri komandi pozadine armije.¹²⁷

Na kraju rata pri Ministarstvu narodne odbrane postojalo je sanitetsko odeljenje, koje je izišlo iz ranijeg Vrhovnog štaba i rukovalo je svim sanitetskim jedinicama i ustanovama Jugoslovenske armije.

Praksa je pokazala da je takva organizacija sanitetskih jedinica i ustanova na kraju rata bila garancija sanitetskog obezbeđenja u završnim borbama koje je vodila Jugoslovenska armija za oslobođenje zemlje.

Najveći broj jedinica NOV i POJ krajem 1944. i početkom 1945. godine organizovao je *veterinarsku službu*, kako je to predviđeno pravilnikom Privremene veterinarske službe iz aprila 1944. godine.¹²⁸ Međutim, tada je došlo do korenitih promena u ratnoj veštini vođenja oružane borbe, jer se najvećim delom prešlo na frontalni oblik vođenja rata, izvršena je reorganizacija NOVJ, formirane su prve armije, a u njima su sve više bile prisutne brojne rodovske jedinice, kao što su artiljerijske, inženjerijske i konjičke brigade, jedinice veza (bataljoni i pukovi) i sve veći broj pozadinskih jedinica i ustanova, koje su svoju pokretljivost uglavnom zasnivale na stočnoj vuči. Naime, dok se konj u prvim partizanskim jedinicama (odredima) najvećim delom koristio kao sredstvo veze, tj. za brzo prebacivanje kurira, a manje kao transportno sredstvo za prenošenje materijala i vuču, u kasnijem periodu, naročito posle formiranja brigada, divizija i korpusa, poglavito formiranjem armija, konj postaje osnovno transportno sredstvo i sredstvo za vuču u okviru brigada, artiljerije, inženjerije, veze, intendanture i saniteta. Prelaz na vučni transport bio je uslovičen činjenicom što su jedinice sve više raspolagale teškim naoružanjem, prvenstveno artiljerijom, brojno stanje jedinica znatno se povećalo, a u vezi s tim povećale su se i njihove komore, što je zahtevalo transportna sredstva većeg kapaciteta. Krajem 1944. formiraju se i dve konjičke brigade — 1. konjička u sastavu 1. proleterskog korpusa i Konjička brigada Glavnog štaba Makedonije, osnivaju se samostalni konjički vodovi i eskadroni. Na kraju rata je u sastavu JA bilo oko 80.000 konja.¹²⁹ Sve je to zahtevalo da se izvrši reorganizacija veterine i da se ona oformi kao samostalna služba u sastavu NOVJ.

I kadrovske mogućnosti su išle u prilog tome. Na kraju rata u JA bilo je oko 295 veterinara, 90 veterinarskih pomoćnika i 275 studenata veterine,¹³⁰ što je osiguravalo formiranje novih veterinarskih institucija i jedinica. Do promena je došlo u januaru 1945, kada se naređenjem Vrhovnog štaba u svim jedinicama i štabovima veterinarstvo odvaja od saniteta i kada je u Komandi pozadine pri Povereništvu narodne odbrane osnovano Veterinar-

¹²⁷ Arhiv VII, k. 397, br. reg. 23—1/12.

¹²⁸ Arhiv VII, k. 485, br. reg. 4—10.

¹²⁹ Jaša Romano, *Veterinarska služba u NOR-u*, str. 24.

¹³⁰ *Vojna enciklopedija*, tom X, str. 456.

sko odeljenje, kao najveći rukovodeći i nadzorni organ za veterinarsku službu u NOVJ.¹³¹

U skladu sa novim potrebama i intencijama Vrhovnog štaba, Veterinarsko odeljenje Komande pozadine Povereništva narodne odbrane izradilo je krajem januara 1945. novu organizacijsko-formacijsku strukturu službe, koja je bila na snazi sve do kraja rata. Novom organizacijom se, pri Komandi pozadine Povereništva narodne odbrane, sem Veterinarskog odeljenja, osnivaju tzv. Veterinarska središnjica, koja se razvila iz Stočne bolnice i Niže veterinarske škole (osnovane u Beogradu u novembru 1944), i Glavno veterinarsko skladište. U komandama pozadine armija osnovana su takođe veterinarska odeljenja, a onda armijska poljska stočna bolnica s potkivačnicom, i armijsko veterinarsko skladište. U samostalnim korpusima postojali su isti veterinarski organi i ustanove kao i u armijama. Komande pozadine divizija imale su veterinarski odsek i divizijsku stočnu ambulantu s potkivačnicom, dok su u brigadama postojali referenti veterine i veterinarska ambulanta sa potkivačnicom. U konjičkom eskadronu, bataljonu i artiljerijskoj bateriji bili su jedan do dva stočna bolničara i potkivač, dok su se u divizionu nalazili veterinarski pomoćnik i potkivači. Sada je, istovremeno, postavljena i nova organizacija veterinarske službe u glavnim štabovima, gde se formiraju samostalna veterinarska odeljenja i osnivaju veterinarska skladišta. U štabovima vojnih oblasti bili su veterinarski odseci, stočna bolnica i stočni depo. Vojna područja imala su referenta veterine i stočnu ambulantu s potkivačnicom, dok su u komandi mesta bili veterinar i, prema potrebi, stočna ambulanta.¹³²

Ovakva organizacijska struktura veterinarske službe najbolje je odgovarala potrebama u završnom periodu NOR-a. Ona je kao takva bila organizovana skoro u svim jedinicama, naročito u divizijama koje su se nalazile u zahvatu fronta ili su bile angažovane na zaštiti granica i oslobođene teritorije. Sve do kraja rata slabije je bila organizovana veterinarska služba u divizijama koje su se nalazile u pozadini neprijatelja u sastavu glavnih štabova Hrvatske i Slovenije.

PARTIZANSKI ODREDI U ZAVRŠNICI RATA

Partizanski odredi u proleće 1945. godine bili su još značajan deo oružanih snaga DF Jugoslavije. Vojna strategija NOR-a i dalje je računala sa partizanskim odredima na neoslobođenom delu Jugoslavije, jer se deo partizanskih odreda i dalje nalazio u sastavu operativnih jedinica u zahvatu fronta, naročito u Bosni i Hercegovini, a ostali su bili u pozadini neprijatelja pod rukovodstvom glavnih štabova Hrvatske i Slovenije.

U ovom periodu, od 1. januara do 15 maja 1945, \maJi je broj partizanskih odreda formiran, a najviše ih je rasformirano,

¹³¹ Arhiv VII, k. 397, br. reg. 23—1/12.

¹³² Arhiv VII, k. 397, br. reg. 23—1/12.

s obzirom na završetak rata i definitivno oslobođenje zemlje. Najveći broj partizanskih odreda (195) rasformiran je 1944. godine, u završnim operacijama za oslobođenje istočnih delova Jugoslavije. Proces rasformiranja partizanskih odreda nastavljen je u prvim mesecima 1945. d trajao je sve do završetka rata. Od ljudstva partizanskih odreda popunjavane su operativne jedinice, organi i ustanove vojnopozadinske vlasti i jedinice KNOJ-a.

Prvog januara 1945. u sastavu NOVJ bila su 52 partizanska odreda, a 20. marta 1945. godine 36. U to vreme formirana su 2, a rasformirano 18 partizanskih odreda. Najviše ih je rasformirano na teritoriji Bosne i Hercegovine — 10, na teritoriji Hrvatske 5 i u Makedoniji 3.

Poslednja faza u rasformiranju partizanskih odreda bila je u vreme završne ofanzive Jugoslovenske armije, kada su prestala da postoje 33 partizanska odreda. U Bosni i Hercegovini rasformirano je 13, u Hrvatskoj 11, a u Sloveniji 9 partizanskih odreda.

Na kraju rata, 15. maja 1945, u Jugoslovenskoj armiji bila su samo tri partizanska odreda: Podgrmečki i Posavsko-trebavski, u Bosni i Hercegovini, i Dolenjski u Sloveniji; rasformirani su posle rata (vidi prilog br. 24).

Prilog br. 24

PREGLED
NARODNOOSLOBDILACKIH PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE
1. JANUAR—15. MAJ 1945. GODIDNE

Red. br.	Područje formiranja	Stanje 1. I 1945.	Stanje 20. marta 1945.			Staje 15. maja 1945.		
			formirano	rasformirano	ostalo	formirano	rasformirano	ostalo
1	Bosna i Hercegovina	23	2	10	15	-	13	2
2	Crna Gora i Sandžak	0	-	-	-	-	-	-
3	Hrvatska	16	-	5	11	-	11	0
4	Makedonija	3	-	3	-	-	-	-
5	Slovenija	10	-	-	10	-	9"	1
6	Srbija	0	-	-	-	-	-	-
	Vojvodina	0	-	-	-	-	-	-
	Kosovo	0	-	-	-	-	-	-
7	Ukupno*	52	2	18	36	-	33	3

* Ostali su na kraju rata (15. maja 1945) Podgrmečki i Posavsko-trebavski, u Bosni i Hercegovini, i Dolenjski, u Sloveniji.

I u tom periodu, kao i ranije, postojale su grupe partizanskih odreda, ali su do kraja rata sve rasformirane prema meninastupanja jedinica JA sa fronta. Najpre je u februaru rasformiran Štab Zapadne grupe partizanskih odreda 10. korpusa, a njegovi odredi — Kalnički, Zagorski i Zagrebački — stavljeni su pod komandu Štaba Grupe partizanskih odreda 10. korpusa, koji je tada formiran i kome su još pridati Moslavački i Kalnički partizanski odred. Štab grupe partizanskih odreda 10. korpusa

rasformiran je 5. aprila 1945, a Kalnički, Zagorski i Zagrebački partizanski odred stavljeni su direktno pod komandu Štaba 10. korpusa, Moslavački partizanski odred je rasformiran 1. marta, a Posavski je ušao u sastav 34. divizije, da bi krajem aprila bio rasformiran. Krajem aprila 1945. rasformiran je i Štab Istočne grupe partizanskih odreda 6. korpusa i partizanski odredi (Požeški i Diljski), a njihovo ljudstvo je popunilo 12. i 40. diviziju. Krajem aprila u Istri je rasformiran Štab Grupe istarskih partizanskih odreda, koji je nosio i naziv „Štab operativnog sektora za Istru“. Ljudstvo 1. i 2. istarskog partizanskog odreda popunilo je jedinice 43. divizije. U Sloveniji je 28. februara 1945. formirana Grupa štajerskih partizanskih odreda od Kokrškog, Koruškog, Lackovog, Kozjanskog i Kamničko-zasavskog partizanskog odreda u sastavu 4. operativne zone Slovenije radi usklađivanja borbene dejstava u završnim borbama za oslobođenje Slovenije, kada su svi odredi rasformirani.

Od ljudstva nekih rasformiranih partizanskih odreda popunjavane su jedinice KNOJ-a ili su kompletni bataljoni ili celi partizanski odredi ulazili u njihov sastav. Tako su Belokranjski i Notranjski partizanski odred 28. aprila 1945. uključeni u sastav 1. (slovenačke) divizije KNOJ-a.

Zadaci partizanskih odreda ostali su isti kao što su bili u prethodnom periodu. U sastavu nekih divizija koje su se nalazile u zahvatu fronta, partizanski odredi imali su zadatak da kontrolišu međuprostore između operativnih jedinica, brigada i divizija, ili su se nalazili na krilima korpusa. Sem toga, deo partizanskih odreda izvodio je borbene akcije zajedno sa operativnim i knojevskim jedinicama protiv zaostalih neprijateljskih snaga, ili je učestvovao u kontroli oslobođene teritorije. Ipak, najveći broj partizanskih odreda u ovom periodu, pošto se nalazio u pozadini neprijatelja, izvršavao je zadatke koji su proizilazili iz potreba završne ofanzive. Po meri nastupanja jedinica sa fronta, čim je oslobođena teritorija na kojoj se nalazio partizanski odred, on je načelno rasformiran, a njegovo ljudstvo ulazilo je u sastav brigada i divizija, jedinica KNOJ-a ili u sastav vojnoteritorijalnih organa.

JEDINICE I USTANOVE VOJNOPOZADINSKIH VLASTI

Jedinice i ustanove vojnopozadinskih vlasti bile su najpotpunije razvijene u završnoj fazi narodnooslobodilačkog rata, početkom 1945. godine, kada su pokrile celokupnu oslobođenu i neoslobođenu teritoriju Jugoslavije. One su i dalje spajale vojnu organizaciju NOR-a u njenoj bazi sa organima narodne vlasti i političkim organizacijama. Bile su sastavljene od komandi mesta (grada, kotara — sreza), vojnih područja i korpusnih, odnosno divizijskih vojnih oblasti. Sem zadataka iz ranijeg perioda, sada su se pred vojnopozadinske organe postavili još teži i složeniji zadaci u snabdevanju razgranatijeg broja jedinica, u mobilizaciji i smeštaju oružanih snaga, što je proizlazilo iz razvijenosti armije, njene

jačine i potreba završne ofanzive za oslobođenje. Osim toga, zadaci vojnopoziadinskih organa na oslobođenom delu Jugoslavije dopunjavali su se potrebama oslobođene zemlje, obnovom i izgradnjom vojnih objekata za potrebe JA.

Naredbom ministra narodne odbrane od 18. marta 1945. reguliše se da vojnopoziadinski organi „ne smeju vršiti nikakvu reviziciju, konfiskaciju ili ma kakva oduzimanja raznih dobara za potrebe oružanih snaga neposredno od naroda, nego se u tom cilju moraju obraćati organima narodne vlasti". Isto tako je ukazano da vojnopoziadinski organi „ne smeju izdavati organima narodne vlasti nikakve zapovesti i naredbe, niti uopšte ma šta naredivati što bi zadiralo u delokrug nadležnosti narodnih vlasti".¹³³ Na oslobođenoj teritoriji vojnopoziadinski organi postepeno su prenosili deo svojih zadataka za obezbeđenje teritorije na organe narodne vlasti i njihovu službu unutrašnjih poslova.

Generalštab JA je 13. aprila 1945. ukazao na odnos jedinica, štabova i komandi operativnih jedinica prema vojnopoziadinskim komandama u slučaju kada su rukovodioci operativnih jedinica stariji po činu od rukovodilaca vojnopoziadinskih komandi. Prema tom objašnjenju komanda mesta, odnosno komanda grada je najviši vojno-disciplinski organ u pogledu održavanja reda, bezbednosti i čuvanja ugleda armije na toj teritoriji, bez obzira da li su na toj teritoriji stalno ili privremeno dislocirane operativne jedinice i komande većeg ranga od komande mesta — grada i bez obzira da li su rukovodioci operativnih jedinica i komandi po činu stariji od rukovodilaca komande mesta — grada.¹³⁴

Po naredbi Generalštaba JA od 13. aprila 1945, sve vojnopoziadinske komande potčinjene su Komandi pozadine Ministarstva narodne odbrane po svim pitanjima iz delokruga rada Komande pozadine, kao što su intendantska li finansijska služba, snabdevanje pogonskim materijalom, uređenje i služba na komunikacijama.¹³⁵

Početkom januara 1945. bilo je 25 korpusnih vojnih oblasti. Do početka završne ofanzive (20. marta) rasformirano ih je devet, i to: korpusne vojne oblasti 13, 14. i 15. korpusa, Zapadna, Istočna i Centralna vojna oblast Srbije i vojne oblasti za Srem, Banat, Bačku i Baranju. Umesto Zapadne, Centralne i Istočne vojne oblasti u Srbiji formirane su Niška, Kragujevačka i Valjevska vojna oblast. U februaru 1945. formirana je i Kosovsko-metohijska vojna oblast. Kad je 15. maja završen rat, bilo je ukupno 19 korpusnih i dve divizijske vojne oblasti (29. divizije za Hercegovinu i 37. divizije za Sandžak).

Najveći broj korpusnih vojnih oblasti imao je tada potpuno razvijene sve organe, kao što su ekonomski, saobraćajni, sanitetski, veterinarski, mobilizacijski, građevinsko-tehnički odsek i oblasni vojni sud. Neke od vojnih oblasti i dalje su bile vezane za operativne korpuse, kao u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni, dok su druge vojne oblasti manje bile vezane za korpuse (u Crnoj Gori i Her-

¹³³ Arhiv VII, k. 2056, br. reg. 17/1—10.

¹⁴⁴ Arhiv VII, k. 25A, reg br. 33—1/2.

¹³⁵ Arhiv VII, k. 1924—2, reg. br. 6/1—3.

cegovini), ili nisu gotovo uopšte bile vezane za korpuse (u Srbiji i Makedoniji). Zbog toga je došlo i do promene naziva, jer se neke vojne oblasti nisu više nazivale korpusne vojne oblasti nego po mestima — teritoriji koju pokrivaju (Kragujevačka, Niška, Skopska vojna oblast itd.).

Do promena je došlo i kod vojnih područja. Veličina teritorije koju je obuhvatala komanda područja bila je raznolika, zavisno od operativne situacije, naseljenosti, saobraćajnih mogućnosti i dr. Na operativnoj teritoriji (u zahvatu fronta i u neprijateljskoj pozadini) komande područja su obično manje, dok na potpuno oslobođenoj teritoriji bile su veće. Tada su se komande područja uglavnom poklapale sa političko-administrativnom podelom, tako da je obuhvatala dva ili više srezova, obično teritoriju jednog okruga. Početkom 1945. bila su 104 vojna područja, a 20. marta 1945. godine 90, jer je u tom periodu rasformirano 19, a formirano 5. Do ovih promena je došlo zbog ukidanja nekih vojnih područja i objedinjavanja više vojnih područja u jedno. Na kraju rata bila su 93 vojna područja.

U nekim oslobođenim krajevima (npr. u Dalmaciji) počelo je ukidanje komandi mesta, tako da su komande područja predstavljale najniži organ vojnopozadinske vlasti. Osnovni delokrug rada komande mesta bio je mobilizacijski i ekonomski i zato je imala samo te organe. U većim mestima komande mesta su imale i saobraćajnog i sanitetskog referenta, a negde čak i odsek. Na oslobođenoj teritoriji komanda mesta je obično pokrivala teritoriju jednog sresa — kotara. Na kraju rata bilo je 456 komandi mesta (sresa — kotara) i 12 komandi grada (vidi prilog br. 25).

Prilog br. 25

ZBIRNI PREGLED
ORGANA VOJNOPOZADINSKE VLASTI 1. APRIL—MAJ 1945. GODINE

Red. br.	Područje formiranja	Vojne oblasti		Broj srezova ili kotara	Broj komandi ili srezova (kotara)	Broj komandi grada
		Crna Gora	Srbija			
1	Bosna i Hercegovina	2	1	12	75	3
2	Crna Gora i Sandžak	1	1	8	51	-
3	Hrvatska	5	-	27	125	6
4	Makedonija	3	-	10	29	1
5	Slovenija	3	-	9	47	-
6	Srbija	3	-	15	79	-
	Vojvodina	1	-	7	35	-
	Kosovo	1	-	5	15	-
	Svega	5	-	27	129	2
	Ukupno	19	2	93	456	12

U martu i aprilu 1945. u Generalštabu JA vođena je rasprava o novim organizacijskim izmenama u vojnoteritorijalnoj podeli Jugoslavije. U analizi se pošlo od situacije brzog završetka rata, oslobođenja velikog dela državne teritorije, skoro potpunog odvajanja operativnih jedinica od pozadine, jačanja organa narodne vlasti i postepenog preuzimanja mnogih poslova od vojnopozadinskih organa i težnje da se razvije jedan novi vojnoteritorijalni sistem kome će osnovni zadaci biti evidencija ljudstva i mobilizacija u uslovima oslobođene zemlje. Radi toga je sačinjen predlog nove organizacije vojnoteritorijalne vlasti koja bi, osim Ministarstva narodne odbrane, imala šest armijskih oblasti (Kragujevac, Sarajevo, Novi Sad, Ljubljana, Zagreb i Skoplje), što je proizlazilo iz plana razvoja šest operativnih armija posle završetka rata. Prema tom planu, armijske oblasti imale bi vojne oblasti koje bi nosile nazive gradova, vojne odeljke kod okružnih NOO-a mobilizacijske referente kod sreskih NOO-a i komande gradova u glavnim gradovima federalnih jedinica i još nekim vojno-političkim centrima.¹³⁶ Ovaj plan je, u nešto izmenjenom obliku, realizovan posle rata.

POPUNA JEDINICA JUGOSLOVENSKE ARMIJE I DOPUNSKJE JEDINICE

Popuna oslobodilačkih jedinica bila je vrlo složena u NOR-u, jer je okupator svojim postupcima pasivizirao ili za sebe mobilisao deo ljudstva; odveo u zarobljeništvo oko 340.000 vojnika jugoslovenske kraljevske vojske, formirao kvislinške formacije, koje su ponekad brojale i do 250.000 vojnika. Svojim oružanim snagama zaposeo je gradove, industrijske i druge centre gde se nalazio najveći broj stanovništva.

Sve to ukazuje da je vojno-političko rukovodstvo NOP-a probleme popune NOV i POJ moglo rešavati samo kombinacijom političke i vojne akcije tokom celog rata. Za popunu u NOR-u široka seoska područja bila su od najvećeg značaja. Na njima je živelo 76% ukupnog stanovništva tadašnje Jugoslavije, a neprijatelj ih je kontrolisao svojim okupacionim sistemom. „Mobilizacija seljačkih masa u oslobodilačkoj borbi predstavlja najkrupniju pobjedu u narodnooslobodilačkom ratu”.¹³⁷

Gotovo svi politički i vojni potezi u NOR-u, pored ostalog, bili su uslovljeni zahtevima popune narodnooslobodilačkih jedinica. Svi veći prodori NOVJ imali su i zadatak da se glavnina pojavi u onim krajevima gde su se nalazile još nemobilisane snage. Pravilan politički odnos i postupak prema raznim kvislinškim i uopšte neprijateljskim vojnicima učinili su da desetine hiljada ljudi prebegnu u NOV i POJ. Znatan broj neprijateljskih vojnika (najviše Italijana) prišao je na stranu NOP-a. Od pripadnika stranih državljana formirane su i posebne jedinice u sastavu NOVJ.

¹³⁶ Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 31/1—2/1.

¹³⁷ Edvard Kardelj, *Put nove Jugoslavije*, Kultura, Beograd 1964,

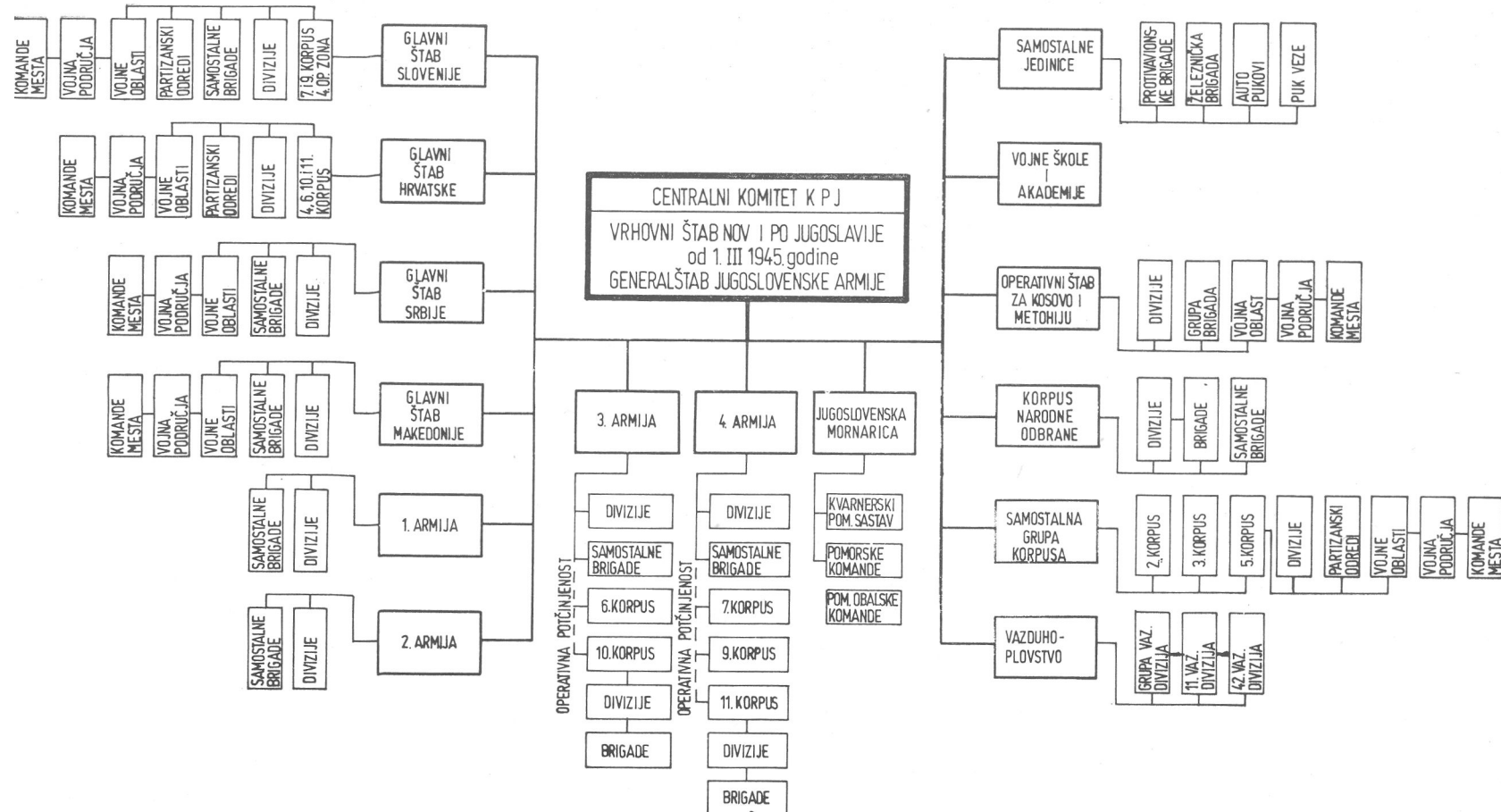
Na popunu oslobodilačkih jedinica pozitivno je delovalo formiranje jedinica na nacionalnoj osnovi i omladinskih jedinica, postojanje široke mreže partizanskih odreda i vojnopozadinskih organa, posebnih jedinica narodnosti i jedinica stranih nacionalnosti, delovanje borbenih, udarnih i diverzantskih grupa i primena različitih oblika otpora, na čemu se angažovala veća masa stanovništva svih slojeva. Međusobni odnosi koji su vladali u NOV i POJ stimulatивно su delovali na mobilizaciju novih boraca.

Prve tri godine rata NOV i POJ popunjavani su, uglavnom, na dobrovoljnoj osnovi. Sve širim zamahom ustanka i revolucije, oslobođenjem većeg dela teritorije od okupatora i kvislinga, učvršćenjem narodne vlasti i prerastanjem oslobodilačkih jedinica u brojno jaku armiju, takav sistem popune zahtevao je izvesne promene. Zato je već na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, novembra 1943, doneta odluka o uvođenju opšte vojne obaveze, o čemu je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije doneo poseban dekret. Opštom vojnom obavezom obuhvaćeni su svi građani od 18. do 50. godine starosti, ali je i dalje zadržano pravo da svako lice, bez obzira na godine d pol, može dobrovoljno da stupi u NOV i POJ.

Opšta vojna obaveza počela ise široko primenjivati tek od druge polovine 1944. godine, posle definitivnog oslobođenja većeg dela jugoslovenske teritorije. Tada su se pojavile prve dopunske jedinice na oslobođenoj teritoriji Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Dalmacije, Makedonije, Srbije i Vojvodine. To je išlo uporedo sa sprovođenjem naredbe o mobilizaciji određenih godišta, koju je izdao Vrhovni štab NOV i POJ 3. novembra 1944. godine.

Prema naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ od 25. decembra 1944, počelo se sa formiranjem većih dopunskih jedinica „da bi se obezbedila pravilna, sigurna i neposredna popuna operativnih jedinica”.¹³⁸ Predviđeno je da se formiraju dopunske brigade i bataljoni. Drugim naređenjem Vrhovnog štaba od 30. decembra reguliše se da su dopunske jedinice vojnopozadnske i da su potčinjene glavnim štabovima, odnosno korpusnim oblastima.

Predviđeno je da Glavni štab Srbije formira tri dopunske brigade, jednu za 1. armiju sa sedištem u Beogradu, jednu za popunu 2. armije u Valjevu i jednu, u Kragujevcu, za popunu ostalih jedinica. Svaka brigada trebalo je da ima toliko bataljona koliko je bilo divizija u armiji, odnosno koliko je bilo divizija pod Glavnim štabom Srbije. Vojna uprava za Vojvodinu imala je formirati jednu dopunsku brigadu od tri bataljona za 12. korpus, odnosno za 3. armiju, sa sedištem u Somborn. U Skoplju se imala formirati jedna dopunska brigada za Glavni štab Makedonije, a 5. korpus — jednu dopunsku brigadu u kojoj će biti prikupljeno za obuku ljudstvo iz cele Bosne i Hercegovine. Glavni štabovi Hrvatske i Slovenije imali su izvršiti pripreme za naknadno formiranje dopunskih brigada, iz čega je izuzeta Dalmacija, gde je odmah formirana jedna dopunska brigada u Kaštelima za popunu jedinica

8. korpusa, odnosno 4. armije. Štabu 2. korpusa je naređeno da formira jedan dopunski bataljon za celu Crnu Goru.

Brojno stanje dopunske brigade moglo je biti do 6.000, a bataljona do 2.000 ljudi. Mesta boravka dopunskih jedinica nisu bila tako čvrsto određena, predviđala se mogućnost njihovog prebacivanja bliže operativnim jedinicama koje su popunjavale.

Naređenjem Vrhovnog štaba od 30. decembra 1944. regulisano je formiranje regrutnih centara, radi obuke. Popunjavali su se od vojnopozadinskih organa ili iz dopunskih jedinica. Isto tako, regrutski centri popunjavali su dopunske brigade. Jedan regrutski centar nije mogao imati više od 2.000 ljudi. Obuka u dopunskim brigadama i regrutskim centrima trajala je dva meseca a kadrove, naoružanje i opremu davale su operativne jedinice. Kao krajnji rok za formiranje dopunskih jedinica i regrutskih centara predviđen je 15. januar 1945. godine.¹³⁹

Na osnovu ovih naređenja Vrhovnog štaba NOV d POJ, početkom 1945. godine počelo je formiranje dopunskih brigada. U februaru 1945. u Vojvodini su postojale sledeće dopunske brigade: 1. šiptarska dopunska brigada u Vršcu, 2. šiptarska dopunska brigada u Kikindi, 3. šiptarska dopunska brigada u Petrovgradu (Zrenjanin), Dopunska brigada 1. armije u Bačkoj Topoli, gde je došla iz Beograda i Iriga, i Dopunska brigada 3. armije u Somborn. Dopunska brigada 2. armije bila je u Valjevu, a Dopunska brigada Glavnog štaba Srbije u Kragujevcu i čačku. Dopunska brigada Glavnog štaba Makedonije formirana je u Skoplju,¹⁴⁰ a Dopunska brigada 8. korpusa, odnosno 4. armije u Kaštelima. Radi boljeg rukovođenja sa više dopunskih brigada u Vojvodini, u aprilu 1945, u Petrovgradu (sada Zrenjanin) formiran je Štab Grupe dopunskih brigada, koji je postojao sve do juna 1945 godine.¹⁴¹

Osim toga, postojale su Omladinska dopunska brigada 4. korpusa i dopunske brigade 5. i 15. korpusa. Ukupno je u toku NOR-a postojalo 13 dopunskih brigada. U toku završne ofanzive svaka armija imala je dopunsku brigadu.

I pre naređenja Vrhovnog štaba od 25. decembra 1944, u pojedinim korpusima i divizijama postojali su dopunski bataljoni, npr. u 2. korpusu postojao je Dopunski bataljon u martu 1944. Najveći broj dopunskih bataljona formiran je u prvim mesecima 1945. U aprilu 1944. formiran je Dopunski bataljon 11. korpusa, a u avgustu — 10. korpusa, dok su u februaru 1945. formirani dopunski bataljoni 3. i 7. korpusa.¹⁴²

Kod jedanaeste divizije NOVJ, odnosno JA, postojali su dopunski bataljoni, i to kod 13, 20, 23, 27, 29, 34, 37, 40, 42, 43. i 48. divizije. Što se bližio kraj rata, i pošto je popuna stizala iz dopunskih brigada i regrutskih centara, korpusni i divizijski dopunski

¹³⁹ Arhiv VII, k. 15, br. reg. 49—1/1, k. III, br. reg. 31—2 i k. 119/4, br. reg. 3—26/1.

¹⁴⁰ Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 9—2/Ia.

¹⁴¹ Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 47/1—2/1 i k. 258, reg. br. 34/5.

Arhiv VII, k. 569, reg. br. 28—4, k. 554A, reg. br. 12—5, k. 935, reg. br. 16—4, k. 1747, reg. br. 9—40 i k. 401, reg. br. 6—8.

bataljoni su postepeno rasformirani. Nova divizijska formacija od marta 1945. nije predviđala dopunski bataljon.

RUKOVOĐENJE I KOMANDOVANJE

Na osnovu sporazuma Tito — Subašić, u Beogradu je 7. marta 1945. obrazovana Privremena vlada DFJ. Dotadašnje Povereništvo za narodnu odbranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije preimenovano je u Ministarstvo za narodnu odbranu, kao organ vlade. Funkcije predsednika vlade, vrhovnog komandanta i ministra narodne odbrane sjedinjene su u ličnosti maršala Josipa Broza Tita.

Kada je 1. marta 1945. NOVJ preimenovana u Jugoslovensku armiju, Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan je u Generalštab Jugoslovenske armije, kao neposredni operativni organ Vrhovnog komandanta, Povereništva, odnosno Ministarstva za narodnu odbranu, za rukovođenje svim oružanim snagama. Pod neposrednom komandom Generalštaba bili su tada glavni štabovi Srbije, Makedonije, Hrvatske i Slovenije, Operativni štab za Kosovo i Metohiju, štabovi 1, 2, 3. i 4. armije, 2, 3. i 5. korpusa, a od 17. marta do 24. aprila Operativni štab Grupe korpusa, Komanda vazduhoplovstva, Štab Grupe vazduhoplovnih divizija, Komanda Jugoslovenske mornarice, Štab 4. operativne zone Slovenije (koji je kasnije ponovo potčinjen GŠ Slovenije), Korpus narodne odbrane Jugoslavije, Štab Gardijske brigade, Vojna akademija, Škola za više komandante, Štab Vojne baze u Bariju, zatim dve vojne misije kod savezničkih armija i druge samostalne jedinice. Radi lakšeg rukovođenja rodovima i službama oružanih snaga, marta 1945, u sastavu Ministarstva narodne odbrane obrazovana je Komanda pozadine JA, a zatim komande artiljerije, inženjerije, tenkovskih i motorizovanih jedinica, veze i hemijske islužbe. U sastavu Generalštaba bila su razvijena sva odeljenja: Operativno, Obaveštajno, Organizacijsko, Nastavno, Šifrantsko, Istorijsko, Odeljenje za ratne opite i Odeljenje za vezu sa inostranim armijama.¹⁴³ Generalštab JA, kao organ Vrhovnog komandanta, imao je rukovođuću i operativnu ulogu i pod njegovim rukovodstvom neposredno je pripremana i vođena završna ofanziva oružanih snaga za oslobođenje Jugoslavije.

Predsednik Ministarskog saveta i ministar narodne odbrane maršal Jugoslavije Josip Broz Tito izdao je 2. aprila 1945. Uredbu o osnivanju Ratnog kabineta „sa zadatkom da vodi sve tekuće poslove u vezi sa uspešnim vođenjem rata“. U Ratni kabinet su ušli predsednik Ministarskog saveta i ministar narodne odbrane, oba potpredsednika Ministarskog sveta, ministar inostranih poslova, ministar unutrašnjih poslova, ministri finansija i informacija, predsednik Privrednog saveta i predsednik Zakonodavnog saveta.¹⁴⁴

¹⁴³ Arhiv VII, k. 1745, br. reg. 24/7.

¹⁴⁴ *Borba*, 3. april 1945, str. 5.

Krajem 1944. i početkom 1945. godine u Štabove NOVJ počeli su stizati sovjetski oficiri u svojstvu instruktora i raspoređivani su na operativne i stručne poslove u Ministarstvu narodne odbrane. Vrhovnom štabu, odnosno Generalštabu, u odeljenjima armija (izuzev 4. armije) i u školama. Instruktori su bili samo savetodavni organi štabova JA za stručna, operativna li tehnička pitanja. Oni su bili potčinjeni dotičnim štabovima JA, a bili su vezani i za vojnog predstavnika Crvene armije pri Ministarstvu narodne odbrane DFJ.¹⁴⁵

Formiranjem armija i preimenovanjem Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u Jugoslovensku armiju, u njenom sastavu postojali su glavni štabovi Srbije, Makedonije, Hrvatske li Slovenije, dva na oslobođenoj i dva na neoslobođenoj teritoriji. Ostali glavni štabovi su ukinuti 1944. godine. Umesto dotadašnjeg naziva Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, dobili su novi naziv — Glavni štab Jugoslovenske armije za Hrvatsku, Sloveniju, Srbiju, Makedoniju.

Do formiranja armija glavni štabovi su bili najviši organi vojne vlasti u tadašnjim federalnim jedinicama, kako u pogledu rukovođenja operativnim jedinicama, tako i u pogledu vojnopozadinske službe. Izlaskom najvećeg dela operativnih jedinica iz sastava glavnih štabova i njihovim ulaskom u sastav pojedinih armija, dotadašnja uloga glavnih štabova znatno se izmenila i dobila karakter više vojnoteritorijalne komande nego što je imala operativnu funkciju. To naročito važi za glavne štabove Srbije i Makedonije, koji su pod svojom komandom još imali samo neke divizije „druge linije“. Prema tome, njihov rad je bio gotovo potpuno vojnopozadinskog karaktera. Glavni štabovi Slovenije i Hrvatske imali su pod svojom komandom izvestan broj operativnih jedinica, te je prema tome njihov rad u velikoj meri imao operativni karakter, što se smanjivalo tokom završne ofanzive sa pomeranjem Unije fronta zapadnim granicama Jugoslavije, kada su divizije i korpusi izlazili iz sastava glavnih štabova Hrvatske i Slovenije i ulazili u sastav armija.

Kada je početkom maja počelo formiranje 5. armije, prema naređenju Generalštaba, kadrove za ovu armiju imali su dati glavni štabovi Srbije i Makedonije, koje je onda trebalo ukinuti. Međutim, pošto je 5. armija potpuno oformljena posle irata, to su glavni štabovi Srbije i Makedonije ostali do kraja rata, kada su i rasformirani.¹⁴⁶

Sastav Glavnog štaba Hrvatske početkom 1945. ostao je listi kakav je bio krajem 1944. godine, s tim što su 10. februara formirani Komanda vojne pozadine i Odeljenje za naoružanje Glavnog štaba Hrvatske. Glavni štab Hrvatske dao je deo kadrova iza formiranje Štaba 4. armije, a posle je deo kadrova ušao u sastav Štaba 2. armije. Pošto je 4. korpus (bez 34. divizije) ušao u sastav 4. armije, 6. korpus u sastav 3. armije, a 10. korpus, najpre u

¹⁴⁵ Arhiv VII, k. 57—2, reg. br. 9/2—7.

¹⁴⁶ Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 37/2—2/1 i 22/1—2/1. *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 219.

sastav 3. a od 7. maja u sastav 1. armije, to je Glavni štab JA za Hrvatsku dočekaio kraj rata samo sa 34. divizijom i samostalnim jedinicama (prateći bataljon, auto-bataljon, tri diverzantska odreda i radna četa) i primio je prištapske jedinice 4. korpusa kada je ovaj ušao u sastav 4. armije i 15. maja rasformiran.¹⁴⁷ Glavni štab Jugoslovenske armije za Hrvatsku rasformiran je posle rata.

Januara 1945. u Glavnom štabu Slovenje došlo je do izmena u tome što je Personalno odeljenje potčinjeno direktno načelniku štaba, a Sudsko odeljenje drugom pomoćniku načelnika štaba. Tada je formirano novo, Inžinjerijsko odeljenje kojim je rukovodio prvi pomoćnik načelnika štaba. U Biogradu na moru 22. februara 1945. formirana je Baza Glavnog štaba Slovenije. Četvrta operativna zona bila je najpre operativna rezerva Generalštaba JA, a onda je ponovo potčinjena Glavnom štabu Slovenje. Do 27. aprila 1945. Glavni štab Jugoslovenske armije za Sloveniju bio je u selu Lokve kod Černomelja, a onda se, preko Gorskog kotara, prebacio u Trst, gde je stigao prvih dana maja i tu rasformiran posle rata — 18. maja 1945. godine.¹⁴⁸ (Prilog br. 26).

U prvim mesecima 1945. na Kosovu je došlo do reorganizacije rukovođenja i komandovanja, što je bilo uslovljeno potrebom uništenja kontrarevolucionarnog otpora i konsolidacije narodne vlasti i tekovina revolucije.¹⁴⁹ Operativni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju krajem 1944. i početkom 1945. u borbi protiv kontrarevolucionarnih snaga angažovao je osam kosovsko-metohijskih brigada, 46. i 52. diviziju. U tim borbama bila je angažovana i Kosovsko-metohijska brigada KNOJ-a, koja je formirana 26. januara 1945. Pošto su borbe stalno vođene, Vrhovni štab NOV i POJ je 8. februara 1945. formirao Vojnu upravu za Kosovo i Metohiju, u čiju je nadležnost prešla sva izvršna i sudska vlast na tom području. Za komandanta Vojne uprave postavljen je pukovnik Savo Drljević, koji je istovremeno bio i komandant Operativnog štaba NOV i PO za Kosovo i Metohiju. Tog istog dana, naredbom Vrhovnog štaba, za (komandanta Vojne oblasti Kosova i Metohije, koja je bila neposredno potčinjena Vojnoj upravi, odnosno Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju, postavljen je potpukovnik Nikola Božanić.¹⁵⁰ Naime, 8. februara 1945. Vrhovni štab je „po ukazanoj službenoj potrebi“ za komandanta Operativnog štaba NOV i PO za Kosovo i Metohiju postavio pukovnika Sava Drljevića, za zamenika komandanta pukovnika Fadilja Hodžu a za političkog komesara potpukovnika Dura Medenicu. Operativni štab je bio pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba,¹⁵¹ a bile su mu potčinjene 52. divizija, koja je formirana 8. februara, 46. divizija i Štab Operativne grupe brigada koji je -takođe toga

¹⁴⁷ Arhiv VII, k. 118, reg. br. 31/1 i *Hronologija NOR-a*, str. 1071 i 1109.

¹⁴⁸ AIZDLJ u Ljubljani, fascikla 147, *Vojna enciklopedija*, tom III, str. 219.

¹⁴⁹ VIG, br. 1/1972, str. 101.

¹³⁰ Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 17/9.

¹⁵¹ Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 16/9.

dana formiran od 3. i 5. kosovsko-metohijske, 6. crnogorske i 1. bokeljske brigade.¹⁵² Pod Operativnim štabom NOV i PO za Kosovo i Metohiju bile su još 5. i 6. divizija NOV Albanije. Dva dana posle ove reorganizacije jedinica NOV i POJ na iKosovu i Metohiji, 10. februara, formirani su Zaštitni (prateći) bataljon, Konjički i Artiljerijski divizion, Inženjerijski bataljon, Četa za vezu i Auto-četa Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju, dok je 30. aprila u Peći formiran Artiljerijski divizion Štaba Operativne grupe brigada.¹⁵³ Na osnovu naredbe Generalštaba JA, 13. aprila rasformirana je 3. kosovsko-metohijska brigada, a njenim ljudstvom popunjene su jedinice 52. divizije i Operativne grupe brigada.¹⁵⁴ Tada je prestala da postoji i Vojna uprava za Kosovo i Metohiju.¹⁵⁵

Krajem februara 1945. u Cazinskoj (krajini rasformirana je Unska operativna grupa, koja je u svom sastavu imala 1. i 2. muslimansku brigadu, Dopunski bataljon i druge samostalne jedinice, oko 3.000 boraca. Do toga je došlo iz operativnih potreba objedinjavanja borbenih dejstava jedinica u Cazinskoj krajini i Kordunu pod komandom 8. divizije, koja je u svoj sastav primila ljudstvo Unske operativne grupe, s tim što su 1. i 2. muslimanska brigada rasformirane, a osnovana je Muslimanska brigada, ikoja je ušla u sastav 8. divizije NOVJ, i Krajiški (muslimanski) partizanski odred koji je kontrolisao oslobođenu teritoriju Cazinske krajine.¹⁵⁶

Na teritoriji Vojvodine početkom januara 1945. još je postojala Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju, koja je naredbom Vrhovnog štaba formirana 17. oktobra 1944, a dmala je svu izvršnu i sudsku vlast i vojnopozadinsku funkciju na tom području. Međutim, kako je krajem 1944. godine oslobođena cela Vojvodina i pošto je „situacija na terenu Banata, Bačke i Baranje za preuzimanje civilne vlasti dovoljno sazrela“, po naređenju Vrhovnog štaba od 27. januara 1945. ukinuta je Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju, a svu civilnu vlast preuzeli su Glavni NO odbor Vojvodine i niži organi vlasti, a njene vojnopozadinske funkcije preuzela je tek formirana Komanda Vojne oblasti Vojvodine.¹⁵⁷

ŠKOLE I KURSEVI

Početkom 1945. godine bio je potpuno razvijen sistem vojnih škola za sve vidove i rodove oružanih snaga, sa tendencijom prelaska na mirnodopsko uzdizanje kadrova, iako su još za ratne

¹⁵² Arhiv VII, k. 25A, br. reg. 1—2/Ia i 32—9.

¹⁵³ *Hronologija NOR-a*, str. 1049, 1104.

¹⁵⁴ *Hronologija NOR-a*, str. 1091.

¹⁵⁵ *Vojna enciklopedija*, tom IV, str. 659.

¹⁵⁶ Arhiv VII, k. 1616, reg. br. 8/12. *Hronologija NOR-a*, str. 1070. Unska operativna grupa prvi put je obrazovana 29. aprila 1943. Drugi put je osnovana 2. februara 1944. radi rukovođenja jedinicama NOV i POJ u Cazinskoj krajini. Arhiv VII, k. 420, reg. br. 22/3 i k. 118, reg. br. 17/2.

¹⁵⁷ *Vojna enciklopedija*, tom X str. 602 i *Hronologija NOR-a*, str. 1052, Arhiv VII, k. 25A, reg. br. 15/1—12.

potrebe, s obzirom na još neoslobođeni deo zemlje i postojanje krupnih oružanih snaga svih vidova, rodova % službi, zahtevale brže školovanje, sa kraćim vremenom trajanja. Povoljnije su tada bile i mogućnosti školovanja starešinskog kadra svih profila nego ranije, jer je bio oslobođen veliki deo Jugoslavije i postojali su bolji materijalni uslovi. Najveći deo starešinskog kadra i dalje se uzdizao u školama i na kurseviima u NOVJ (JA), a samo manji deo je slat u inostranstvo, najviše u Sovjetski Savez.

Posle oslobođenja Beograda, oktobra 1944, Oficirska škola Vrhovnog štaba nastavila je sa radom u Beogradu, kao Pešadijska oficirska škola. Ona je 5. marta 1945. reorganizovana u nekoliko rodovskih škola: Pešadijsku oficirsku školu za komandire vodova i četa i komandante bataljona, Školu za više komandante i štabnu službu, u kojoj se vršila obuka komandanata brigada i divizija i oficira u štabovima armija i Generalštabu, Intendantsku akademiju sa višim i nižim tečajem. Radi osposobljavanja artiljerijskih oficira, Vrhovni štab je u Beogradu, 1. novembra 1944, formirao Artiljerijsku školu NOVJ, početkom februara 1945. Školu za vezu NOVJ, a u Pančevu Školu za inženjerijske rukovodioce, koja je kasnije preimenovana u Inženjerijsku oficirsku školu JA. U toku 1945. sve ove škole su reorganizovane prema mogućnostima i potrebama JA, tako da su svi rodovi vojske formirali svoje rodovske oficirske i podoficirske škole.

Krajem januara 1945. počela je nastavu Vojna akademija Demokratske Federativne Jugoslavije, koja je osnovana u Topolideru kod Beograda 21. novembra 1944. U njenu I klasu primljeno je oko 2.070 pitomaca iz svih jedinica i krajeva Jugoslavije. To je bila prva vojna škola organizovana na savremenim osnovama, koja je trajala dve godine. Predavali su oficiri NOVJ koji su prošli rat i vojne škole, kao i jedan broj oficira kraljevske jugoslovenske vojske koji su se vratili iz zarobljeništva i profesori Beogradskog univerziteta. U septembru 1945. Vojna akademija je rasformirana, umesto nje osnovana su vojna učilišta rodova vojske: pešadijsko, artiljerijsko, tenkovsko i inženjerijsko, u kojima je takođe školovanje trajalo dve godine.

Početkom 1945. godine još je radila Prva oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske, sve do kraja marta. Posle toga je Pešadijski kurs ove škole, krajem aprila, prešao u Zadar, gde je sredinom maja 1945. formirana Druga oficirska škola Generalštaba JA. Iz Zadra se krajem juna prebacila u Zagreb, a onda u Sarajevo, gde je 15. septembra 1945, od nje i Oficirske škole iz Beograda, osnovana Pešadijska oficirska škola Generalštaba JA.

Druga oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske, koja je radila u Slavoniji, u martu 1945. je preimenovana u Oficirsku školu 3. armije prebačena u Novi Sad. Njoj se priključila i Oficirska škola Glavnog štaba Vojvodine, zbog toga što su oslobodilačke jedinice sa teritorije Vojvodine i Slavonije (12. i 6. korpus; ušle u sastav 3. armije.

Sve do maja 1945. radila je Oficirska škola Glavnog štaba Slovenije. Kroz nju je od avgusta 1943. do maja 1945. prošlo ukupno 1.542 slušaoca.

Prvih meseci 1945. obrazovane su oficirske škole pri Glavnom štabu Makedonije i Operativnom štabu za Kosovo i Metohiju. U jesen 1944. u Piratu, Nišu i Kragujevcu radile su artiljerijske oficirske škole, koje su marta 1945. prerasle u Artiljerijsku školu Generalštaba JA.

Kadrovi za potrebe Mornarice i Vazduhoplovstva i dalje su školovani u zemlji i u inostranstvu. Posle oslobođenja Dalmacije Uprava škola i kurseva Mornarice NOVJ, koja je objedinjavala školovanje vojnopomorskog kadra svih specijalnosti, sa Visa se prebacila na Hvar, a odatle u Trogir, odakle je premeštena u Divulje početkom februara 1945. Poslednji kurs za vojnopomorske rukovodioce završio je rad krajem marta 1945. Počele su pripreme za školovanje vojnopomorskih kadrova na dugotrajniji i savremeniji način, što je učinjeno odmah posle rata.

Prva vazduhoplovna škola, sa oko 300 pitomaca za sve vrste specijalista, formirana je u Novom Sadu, 15. marta 1945. U Zemuniku je 14. marta 1945. formirana Pilotska škola za obuku omladinaca iz JA, iz koje se u oktobru 1945. razvilo Vazduhoplovstvo vojno učilište.

Tako je izgrađen potpuni sistem školovanja kadrova JA. Izgrađen je sopstvenim snagama i na sopstvenim ratnim iskustvima. Rukovodstvo NOP-a je pravovremeno uočilo potrebe za obučavanjem starešinskog kadra i staralo se da se za to stvore neophodni uslovi. Od 1942. do 1945. godine radilo je 36 škola i 223 tečaja. Kroz njih jeprošlo 28.034 slušaoca.¹⁵⁸ Time su postavljeni solidni temelji za posleratni razvoj vojnog školstva.

RATNA VEŠTINA JUGOSLOVENSKE ARMIIJE U ZAVRŠNOM PERIODU NOR-a

Krajem 1944. i početkom 1945. godine pred NOVJ (JA) stajalo je nekoliko krupnih zadataka koji su usloviavali ratnu veštinu oružanih snaga nove Jugoslavije u završnom periodu NOR-a.

Trebalo je najpre nanositi gubitke nemačkoj grupaciji koja se povlačila sa jugoslovenskog ratišta i sprečavati stabilizaciju fronta na linijama koje su za neprijatelja bile najvažnije. U tom smislu, bile su zapažene operacije 8. korpusa za oslobođenje Knina i Mostara, čime su otvoreni prilazi neprijateljskim uporištima u dolini Une i Bosne. Druga armija u istočnoj Bosni onemogućila je neprijatelju da organizuje front na Drini, dok krupnije rezultate, zbog nepovoljnog odnosa snaga, nije uspela da postigne prema dolini Bosne, glavnog komunikacijskog pravca neprijatelja. Prva armija je potisnula neprijatelja na liniju zapadno od Šida,

¹⁵⁸ J. B. Tito, *Desetogodišnjica naše narodne armije*, referat na svečanoj akademiji, 21. decembra 1955; Razmatranja o savremenom ratu, Beograd 1959, str. 261.

više originalnih operativnih manevara, sračunatih na što potpuno izvršenje krajnje postavljenog strategijskog cilja.

Proboj neprijateljske operativno-strategijske odbrane i kasnije gonjenje protivnika izvršeni su udarom s fronta, uz strategijsko, operativno i taktičko sadejstvo sa snagama JA u pozadini protivnika. Pri tome se svuda težilo operativnom i taktičkom odsecanju i okruženju neprijatelja, da bi se parcijalno i po delovima uništavao. U tom smislu karakteristična je ličko-primorska napadna operacija 4. armije u kojoj je potpuno razbijen nemački 15. brdski korpus, kao i uspeli manevar severno od riječkog fronta, brz prodor na Soču i u Trst i okruženje i uništenje nemačkog 97. armijskog korpusa u rejonu Ilirske Bistrice. Karakterističan je i pokušaj odsecanja neprijateljske grupacije na Sremskom frontu manevrom snaga 1. i 3. armije, a posle i manevar jedinica 3. armije brzim prodorom u rejon Maribora i Dravograda, presecanje odstupnice nemačkoj Grupi armija „E“ i njeno uništenje sa kvislinškim snagama u gornjem toku reke Drave.

Kombinacija frontalnih borbi sa dejstvima u neprijateljskoj pozadini predstavlja suštinu ratne veštine završnog perioda NOR-a. Postojanje tako krupnih snaga JA u pozadini neprijatelja, način njihove upotrebe i sistem komandovanja omogućili su da se na odgovarajući način najbolje reše strategijski problemi koji su proizilazili iz završne ofanzive. Jer, postojanjem velikih slobodnih teritorija i snaga u pozadini neprijateljskog fronta na svim pravcima, uspešno je rešen problem tempa nastupanja i gonjenja, kao i snabdevanja i zbrinjavanja. Iako su snage JA u zahvatu fronta imale brojnu nadmoćnost, nedostatak iskustva za frontalni oblik dejstva, nedovoljne količine borbene tehnike, municije i goriva ozbiljno su slabili vatrenu i manevarsku sposobnost divizija prvog ešelona, što je pomenutom okolnošću bilo ublaženo.

Problem, manevra po spoljnim operacijskim pravcima, uz ograničenu motorizaciju i mehanizaciju, rešavan je u kombinaciji sa manevrom snaga JA u protivničkoj pozadini po unutrašnjim pravcima i sinhronizovanim udarima u susretnom pravcu snaga sa fronta i onih iz pozadine radi presecanja i razdvajanja neprijateljskih operativnih grupacija. U tom smislu, karakteristični su postupci 6. i 10. korpusa u Slavoniji prilikom napada 3. armije preko Drave, kao i manevar 4. i 11. korpusa u ličko-primorskoj operaciji 4. armije i manevar 9. slovenačkog korpusa u pravcu Trsta i Soče prilikom sadejstva s 4. armijom.

Krupne snage u pozadini neprijatelja, osim toga, sprečavale su manevre neprijateljskih rezervi, onemogućavale i otežavale organizovanje odbrane po dubini, remetile plansko i blagovremeno izvlačenje i povlačenje, obezbeđivale krila i bokove snaga na frontu, vršile strategijsko izviđanje i onemogućavale snabdevanje neprijatelja. Ovim je nadoknađivan nedostatak bombarderske avijacije i vazdušnodesantnih trupa. Pored ovih prednosti koje je davala prisutnost takvih snaga iza linije fronta, to se povoljno

odražavalo na moralnom i političkom planu i uticalo na mobilizaciju masa za NOP i njihovo angažovanje za potrebe oružane borbe.

Strategijska operacija u završnoj ofanzivi JA za oslobođenje Jugoslavije, praktično se sastojala iz niza većih i manjih napadnih, a ponekad i odbrambenih operacija, vođenih na velikom prostranstvu, kombinovanjem frontalnih i partizanskih dejstava, angažovanjem operativnih sastava u zahvatu fronta i operativno-partizanskih u pozadini neprijatelja, s elementima podrške i zaštite, a sve povezano jedinstvenim stratezijskim ciljem, jedinstvenom komandom i jedinstvenom idejom manevra. Pored toga, operacije na primorskom vojištu imale su zadatak da privuku i angažuju operativne rezerve okupatora u Istri i Slovenačkom primorju koje su bile namenjene za intervenciju na italijanskom frontu, u kojima su znatnu ulogu odigrale jedinice Jugoslovenske mornarice.

Na oslobođenom delu Jugoslavije, pored šest divizija KNOJ-a, nalazilo se sedam operativnih (divizija i jedna operativna grupa brigada, ukupno 13 divizija JA i dve divizije NOV Albanije. Te snage su, uz ostale organe pozadinske vojne organizacije, imale zadatak da energičnim dejstvom unište zaostale neprijateljske i kontrarevolucionarne grupe i obezbede granice Demokratske Federativne Jugoslavije.

Ovim je uspešna celina stratezijskog zadatka, koji je stajao pred Jugoslovenskom armijom u završnom periodu NOR-a, bila osigurana primenom takve ratne veštine i stratezijskim rasporedom snaga u zahvatu fronta, u neprijateljskoj i vlastitoj pozadini, pri čemu su maksimalno iskorišćeni svi oblici oružane borbe i tako obezbeđen pobedonosan završetak narodnooslobodilačkog rata (vidi prilog 28).

Prilog br. 28

P R E G L E D

sastava Jugoslovenske armije poslednjeg dana rata — 15. maja 1945.

1. *Armije* — 1, 2, 3, i 4, a u formiranju su još bile 5. i 6. i 1. tenkovska armija.

2. *Korpusi* — Na kraju rata ostalo je 6 korpusa — 3, 4, 7, 9, 10. i Korpus narodne odbrane Jugoslavije. Tokom završne ofanzive, od 20. marta do 15. maja, rasformirano je najviše — sedam korpusa, i to: 2, 5, 6, 11, 12, 14. i 15.

3. *Dvizije* — ukupno 59, i to 49 divizija je pešadijskih, 7 divizija KNOJ-a, 2 vazduhoplovne i jedna italijanska antifašistička „Garibaldi Fontanot“. U završnoj ofanzivi (20. marta do 15. maja) rasformirane su tri divizije — 35. lička, 47. srpska i 30. slovenačka.

4. *Brigade* — Poslednjeg dana NOR-a u sastavu Jugoslovenske armije bilo je 261 brigada, i to: 271 pešadijska, 29 brigada KNOJ-a, 28 artiljerijskih, 10 inženjerijskih, 3 protivavionske, 2 tenkovske, 2 konjičke, 2 saobraćajne, jedna brigada veze i jedna železnička brigada i 12 dopunskih brigada.

5. *Pukovi* — Na kraju rata Jugoslovenska armija imala je 9 pukova, i to: 6 vazduhoplovnih, 2 puka veze i jedan auto-puk Auto-komandc Jugoslovenske armije.

6. *NOP odredi* — Kada je završen oslobodilački rat u Jugoslaviji, ostala su samo 3 NOP odreda, i to Podgrmečki i Posavskotrebaški u Bosni i Hercegovini i Dolenjski u Sloveniji.

Ukupno je Jugosloveniiska armija 15. maja 1945. imala 800.000 boraca.

POLITIČKI ORGANI I ORGANIZACIJE KPJ I SKOJ-a U JUGOSLOVENSKOJ ARMIJI

Formiranjem armija završava se i ratni period izgradnje partijskih organizacija u oslobodilačkim jedinicama. Direktivom CK KPJ od 14. januara 1945. u divizijskom komitetu došlo je do izvesnih promena.¹⁵⁹ Pored pomoćnika političkih komesara brigada i komesara divizije, u divizijski komitet ulazi i izvestan broj drugih članova. U prvom redu komitet dobija profesionalnog sekretara, pomoćnika političkog komesara divizije koji se isključivo bavi poslovima partijskog rada u diviziji.¹⁶⁰ Divizijski komitet formira sekretarijat u koji ulaze: sekretar komiteta, politički komesar divizije i član komiteta odgovoran za rad SKOJ-a. Sekretarijat je rukovodio radom partijske organizacije u vremenu između dva sastanka komiteta, vodio poslove partijske organizacije u diviziji i pružio pomoć brigadnim partijskim rukovodstvima.

Divizijski komitet proleterskih divizija i divizija koje su se nalazile van teritorije na kojoj su formirane odgovarali su za svoj rad i podnosili izveštaje direktno Centralnom komitetu KPJ, dok su divizijski komiteti onih divizija koje su formirane i nalazile se na teritoriji pojedinih nacionalnih partijskih rukovodstava bili odgovorni za svoj rad tim rukovodstvima. Prema toj odluci, brigadni partijski rukovodioci ne dostavljaju više izveštaje centralnim, odnosno pokrajinskim partijskim rukovodstvima, već samo komitetu divizije.

Istom direktivom u štabovima korpusa i armija ne formiraju se partijska rukovodstva. Politički komesar korpusa, odnosno armije je partijsko-politički rukovodilac. Politički komesar armije neposredno je imao uvid u partijski rad, a za političko-kulturni rad pri komandi armije postojalo je propagandno odeljenje koje mu je bilo potčinjeno. Propagandno odeljenje armije imalo je isti sastav kao i propagandno odeljenje korpusa, ali većeg brojnog stanja i sastojalo se od odseka za političku propagandu, kulturno-prosvetnog odseka sasekcijama, odseka za štampu, filmske i foto-sekcije.

Pri štabovima korpusa i armija tada se formiraju partijski komiteti za sve samostalne jedinice i ustanove. U njega ulazi profesionalni sekretar komiteta, rukovodilac SKOJ-a za sve prištapske jedinice i još dva do tri člana.¹⁶¹ Za komitet prištapskih jedinica bile su vezane sve partijske organizacije jedinica i usta-

¹⁵⁹ Instrukcija CK KPJ od 14. januara 1945, Arhiv VII, k. 883A, f. 1, aok. 14.

¹⁶⁰ Arhiv VII, k. 883A, f—5, dok. 14.

¹⁶¹ Isto.

POHVALA VREHOVOG KOMANDANTA

jedinicama III armije.

МНО. ОНР. I
II II II
АРМЕ НАРОДНО-ОСЛОБОДИТЕЛЈА ПАРА
Ep. Por. 9-1
K. 23/0

Brzim i anegričnim nadiranjem prema gorđjem toku reke Drave, trupe naše Treće armije preseklo su otstupnicu ostacima nemačkih i ustaško-četničkih bandi i saskruživši ih na području Slovenji Gradec-huštanj-Flibark-Dravograd, posle trodnevnih žestokih borbi razbile ih i prisilile na kapitulaciju.

Ovime su likvidirane poslednje neprijateljske snage, koje su ured našim trupama još pružale organizovani otpor.

Zarobljeno je preko 20.000 ustaša, među kojima ima veliki broj poznatih zlikovaca. Sa ustašama zarobljen je i veći broj četnika. Osim toga prisiljeni su na kapitulaciju poslednji ostaci nemačke balkanske grupacije feldmaršala Lera i zarobljeno preko 10.000 Nemaca. U borbama poginule je više od 5.000 neprijateljskih vojnika i oficira i oslobođeno oko 8.000 građanskih lica, koja su ustaške bande silom odvele sa sobom.

Zaplenjene su ogromne količine oružja i ratnog materijala.

Trupe Treće armije za poslednjih petnaest dana zarobile su oko 100.000 neprijateljskih vojnika i oficira.

Za izvojevanje ove pobeđe, kao i za brzo, uspešno i potpuno izvršenje postavljenog zadatka, pohvaljujem hrabre trupe naše Treće armije pod komandom generalšefajtmanta Koste Nađja, pukovnika Branka Petrićevića i pukovnika Vukašina Subotića.

Izražavam svoju zahvalnost svima borcima i rukovodiocima jedinica, koji su izvojevali ovu pobeđu i uspešno izvršili postavljeni zadatak.

Neka je slava palim junacima za oslobođenje naše Otačbine!

МЕРТ РАШЕНУ-СЛОБОДА НАРОДУ

15 maja 1945
Beograd

VREHOVI KOMANDANT
Maršal Jugoslavije

Т и т о б р.

Poslednjeg dana rata — 15. maja 1945. maršal J. B. Tito izdao je zapovest kojom pohvaljuje jedinice 3. armije na likvidaciji poslednje neprijateljske grupacije u Jugoslaviji.

nova koje su bile van sastava divizija, a neposredno potčinjene štabu armije ili korpusa kao što su artiljerijske, tenkovske, inženjerske, protivavionske, pozadinske i druge jedinice. Komitet prištapskih jedinica korpusa i armije bio je odgovoran Centralnom, odnosno nacionalnom komitetu Partije.

Za rukovođenje skojevskom organizacijom štaba armije i prištapskih jedinica formiran je komitet SKOJ-a, neposredno odgovoran Centralnom komitetu SKOJ-a, odnosno nacionalnim komitetima.

Direktivom CK KPJ od 14. januara 1945. u Mornarici NOVJ je obrazovan partijski komitet koji su sačinjavali politički komesar Mornarice, pomoćnik komesara, rukovodilac SKOJ-a, dva člana kao pojačanje (sekretarijat), zatim pomoćnici komesara sektora (od marta pomoćnici komesara Severnog, Srednjeg i Južnog sektora Jadrana i sekretar Komiteta KPJ Mornarice).

Kada je Vrhovni štab preimenovan u Generalštab JA i formirano Ministarstvo narodne odbrane 7. marta 1945, obrazovano je Političko odeljenje Ministarstva narodne odbrane, umesto dotadašnjeg Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba. Ono je bilo organ CK KPJ i objedinjavalo je celokupan partijsko-politički rad u Jugoslovenskoj armiji. Načelnik odeljenja bio je, istovremeno, i partijski rukovodilac JA, a ujedno i član CK KPJ. U jedinicama su ostali i dalje propagandni organi, zatim politički delegati u vodovima, politkomesari od četa do armije i pomoćnici politkomesara od čete do divizije, a u slovenačkim jedinicama sve do Glavnog štaba. Tako je ostalo do 15. maja 1945, kada je završen narodnooslobodilački rat.

IZVEŠTAJ GENERALŠTABA JUGOSLOVENSKE ARMIJE ZA 15. MAJ

Brzim i energičnim nadiranjem prema gornjem toku reke Drave, naše trupe presekle su odstupnicu ostacima nemačkih i ustaško-četničkih bandi i zaokruživši ih na području Slovenj Gradec—Guštanj—Pliberk—Dravograd, posle trodnevnih žestokih borbi razbile ih i prisilile na kapitulaciju.

Ovim su likvidirane poslednje neprijateljske snage, koje su pred našim trupama još pružale organizovani otpor.

Zarobljeno je preko 20.000 ustaša, među kojima ima veliki broj poznatih zlikovaca. Sa ustašama zarobljen je i veći broj četnika. Osim toga prisiljeni su na kapitulaciju poslednji ostaci nemačke balkanske grupacije feldmaršala Lera i zarobljeno preko 10.000 Nemaca. U borbama poginulo je više od 6.000 neprijateljskih vojnika i oficira i oslobođeno oko 8.000 građanskih lica koja su ustaške bande silom...

Poslednji ratni izveštaj Generalštaba JA.

Stvaranje i razvoj oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta jugoslovenskih naroda i narodnosti odvijali su se u krajnje nepovoljnim uslovima drugog svetskog rata. Utoliko više što su fašistički okupatori ogromnim potencijalima žive sile i ratne tehnike zaposeli jugoslovensku teritoriju i nastojali da je čvrsto drže pod svojom kontrolom. U stvaranju oružanih snaga i vođenju oružane borbe rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta nije imalo dovoljno iskusnih kadrova a raspolagalo je skromnim količinama naoružanja, municije i druge ratne opreme. S obzirom na veliku udaljenost savezničkih armija, odnose između članica anti-hitlerovske koalicije i teškoće međunarodnog položaja NOP-a u početnom periodu NOR-a, rukovodstvo NOP-a se moralo orijentisati na izgradnju oružanih jedinica isključivo sopstvenim snagama. Zahvaljujući osloncu na sopstvene snage, jugoslovensko ratište se već 1941. uključilo u opšte napore antifašističke koalicije za slamanje sila Osovine.

Rukovodeća uloga KPJ sa Titom na čelu, jasna politička platforma — nacionalno oslobođenje, borba protiv povratka na buržoaski sistem Kraljevine Jugoslavije i otvaranje perspektive stvaranjem bratske zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti, snažno su se odražavali na proces stvaranja i izgrađivanja oružanih formacija i predstavljali izvor njihove moralne snage i borbene sposobnosti.

Rukovodstvo NOP-a je u skladu sa opštim razvojem NOB-a određivalo karakter, ulogu i zadatke oružanih snaga, što je bilo od bitnog značaja za ravnomeran proces njihovog stvaranja i učvršćivanja. Opšti stavovi i direktive CK KPJ, posebno Titova uputstva u Biltenu Glavnog, odnosno Vrhovnog štaba, predstavljali su čvrstu orijentaciju za rad na organizovanju, razvijanju i upotrebi oružane sile.

Od prvih dana ustanka usmeravanje izgradnje oružanih jedinica bilo je u težištu aktivnosti CK KPJ i Vrhovnog štaba: „Naši partizanski odredi su pod centralnim rukovodstvom štaba i CK KPJ koji postepeno te raštrkane partizanske odrede pretvara u jednu oslobodilačku armiju koja će biti samo pod našim rukovodstvom i uticajem .. ." (Tito).

To što su stvaranje i izgradnja oružanih snaga bili u središtu pažnje CK KPJ garantovalo je njihov razvoj na jedinstvenim osnovama na celom jugoslovenskom prostoru, uz dosledno poštovanje specifičnosti, konkretnih uslova, potreba i mogućnost; svake zemlje i pokrajine, svakog kraja, pri čemu je do izražaja došla puna stvaralačka inicijativa i kreativnost glavnih i ostalih štabova i komandi. Načelo jedinstvenosti oružanih snaga nije bilo u suprotnosti s formiranjem oružanih jedinica na nacionalnoj i teritorijalnoj osnovi, pa su nosile naziv prema mestu formiranja: bosanske, hercegovačke, crnogorske, dalmatinske, hrvatske, makedonske, slovenačke, srpske, južnomoravske, vojvodanske, kosov-

sko-metohijske, krajiške, istočnobosanske i druge. To je, uz ravnopravnost jezika, ravnomerno uzdizanje kadrova, nacionalne komande i nacionalne zastave, imalo dubok politički i vojni smisao — bio je to izraz politike nacionalne ravnopravnosti, doprinos rešavanju nacionalnog pitanja u praksi narodnooslobodilačke borbe. Oružane snage NOP-a dejsvovala su kao jedinstvena celina, čije je napore na strategijskom nivou objedinjavao Vrhovni štab.

Formiranje i razvoj oružanih snaga NOP-a odvijali su se uz velike teškoće objektivne i subjektivne prirode, počev od njihovog nastanka i prvih oružanih borbi do povremenih gubitaka i osipanja, pa i rasformiranja pojedinih jedinica. Formiranju jedinica prilazilo se stvaralački. Pri «provođenju tog primarnog zadatka, sva rukovodstva NOP-a vodila su računa o specifičnosti svake teritorije, vojno-političkim i drugim okolnostima, primenjujući pri tom teoretske postavke marksističke nauke i pouke istorije o partizanskom ratu, a pre svega vlastita iskustva.

Za formiranje oružanih snaga i njihovu upotrebu od presudnog značaja bili su politička svest i moral boraca (starešina, na čemu su uporno radili partijska i skojevska organizacija, štabovi i komande. Stupanjem u partizanske jedinice, svaki borac je davao svečanu obavezu da će se, ne štedeći napore i život, istrajno boriti do potpunog uništenja fašističkog okupatora i svih drugih narodnih neprijatelja.

Vojna organizacija NOP-a prekrivala je celu teritoriju Jugoslavije i tako odgovarala potrebama narodnooslobodilačke borbe u celini, kao i svim vidovima i oblicima oružane borbe: u brdsko-planinskim predelima, ravnici i komunikativnijim oblastima, na moru, otocima itd. Tito je podvlačio da je postojanje oružanih snaga u svim delovima Jugoslavije proizlazilo iz toga što je bilo „predviđeno da operacijski prostor bude čitava Jugoslavija, kako bi se što više razvukle neprijateljske snage i taktikom brzih manevra i iznenadnih napada na najslabija mesta nanijeli neprijatelju što veći gubici". Postojanje oružanih jedinica na celom jugoslovanskom prostoru objektivno je u strategijskom smislu izražavalo sadejstvo svih 'oružanih snaga NOP-a, odgovaralo je potrebama i ciljevima oslobodilačkog rata, stvarala se relativna nadmoćnost na pojedinim sektorima, razvlačio i iznuravao neprijatelj, što je imalo značajan vojni i politički efekat — podizalo je borbenu raspoloženost stanovništva i podsticalo mobilizaciju za NOP. Zahvaljujući prisustvu partizanskih jedinica, kasnije jedinica NOVJ u svim krajevima Jugoslavije d partizanskom načinu ratovanja, neprijatelju je ograničavana mogućnost manevra i vođenja oružane borbe, zbog čega se može reći da je tokom čitavog rata bio u strategijskoj defanzivi.

U procesu oružane borbe postepeno su se stvarale i izgrađivale oružane snage, sticala ratna iskustva i osposobljavale jedinice za složenije borbe i operacije. „Manje akcije u partizanskom ratu vode krupnim" — isticao je Tito — „jer one postepeno mobiliziraju sve nas. Male akcije uče ljude ratovanju i to znanje je ga-

*Vrhovni komandant NOV i
POJ maršal Tito obilazi po-
ložaje na Sremskom frontu,
januara 1945.*

*Maršal Tito i feldmaršal Ale-
ksander prilikom planiranja
zajedničkih operacija, Beo-
grad, februara 1945.*

*Maršal Tito i komandant III
ukrajinskog fronta maršal
Tolbuhin za vreme potpisiva-
nja ugovora o koordinaciji
dejstava u Mađarskoj, Italiji
i Jugoslaviji, 1945.*

*Poletanje na ratni zadatak sa zemunskog
aerodroma, januar 1945.*

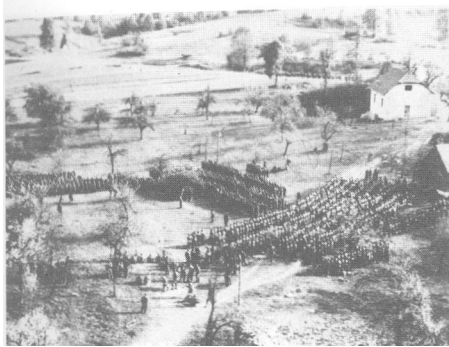
*Feldmaršal Aleksander i general Peko
Dapčević na Sremskom frontu, 1945.*

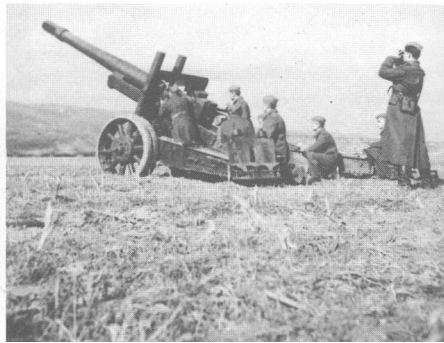
3. brigada 6. divizije juriša
na Sremskom frontu, 1945.

Jedinice 1. tenkovske brigade i 26. dalmatinske divizije u borbi za oslobo-
đenje Bihaća, krajem marta 1945.

5. prekomorska brigada u Sloveniji kod Griošnice 1945.

Dalekometna artiljerija Artiljerijske brigade 4. armije u Lici aprila 1945.

Tenkovi 2. tenkovske brigade „T-34“ na maršu, u proleće 1945.

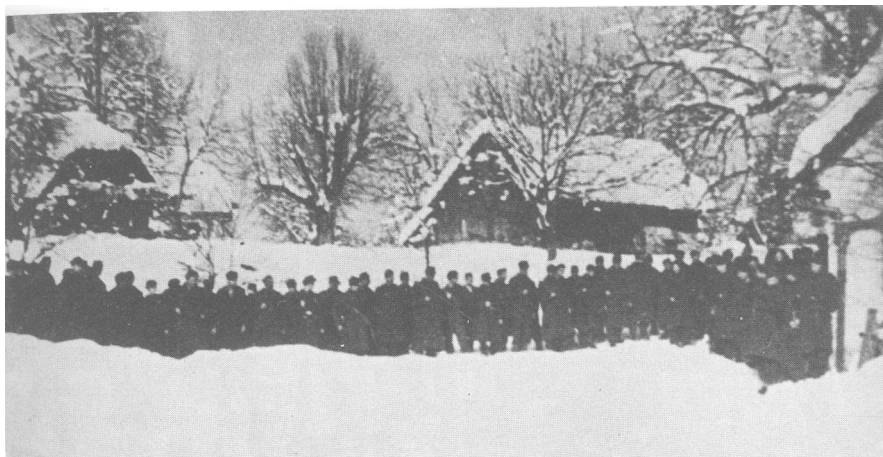
Jedinice Jugoslovenske armije u oslobođenom Iloku, 1945.

Ukrčavanje ranjenika u saveznički transportni avion, Bela Krajina, april 1945.

Borbe za Mostar. 29. divizija u februaru 1945.

Austrijski partizanski bataljon u sastavu NOV Slovenije, Suha Krajina, kraj januara 1945.

Fiskulturno takmičenje 2. proleterske brigade za vreme Svetske omladinske nedelje, s. Badovinci, mart 1945.

Borci jedinica KNOJ-a na granici nove Jugoslavije, početkom 1945.

Borci brigade „Budo Tomović” na položaju Oštra stijena (kod Brodareva) 1944. godine

Komandant 4. armije general Petar Drapšin i načelnik štaba Pavle Jakšić u Istri, 1945.

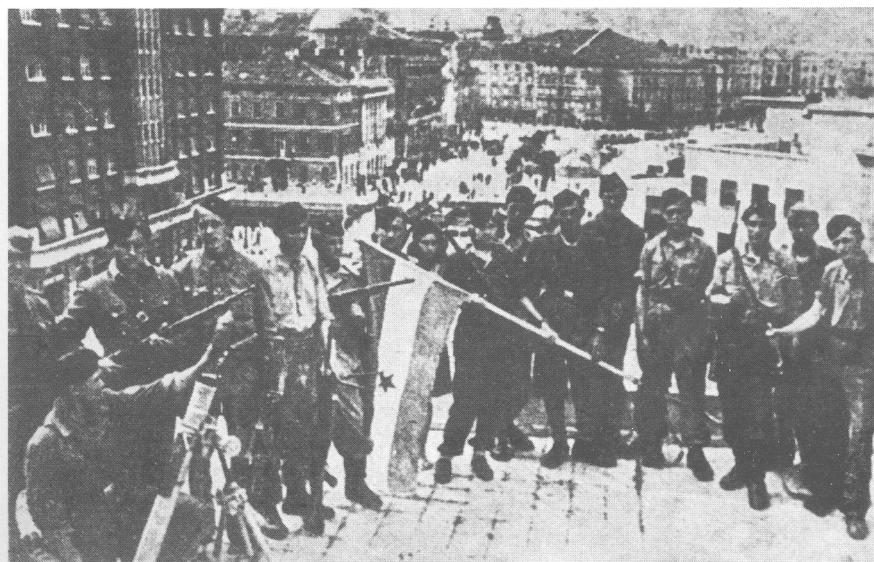
Radiostanica 4. armije u dejstvu ispred Rijeke, krajem aprila 1945.

Iskrcavanje jedinica Kvarnerskog odreda na istočnu obalu Istre u Mašćeničkoj Dragi, 21. aprila 1945.

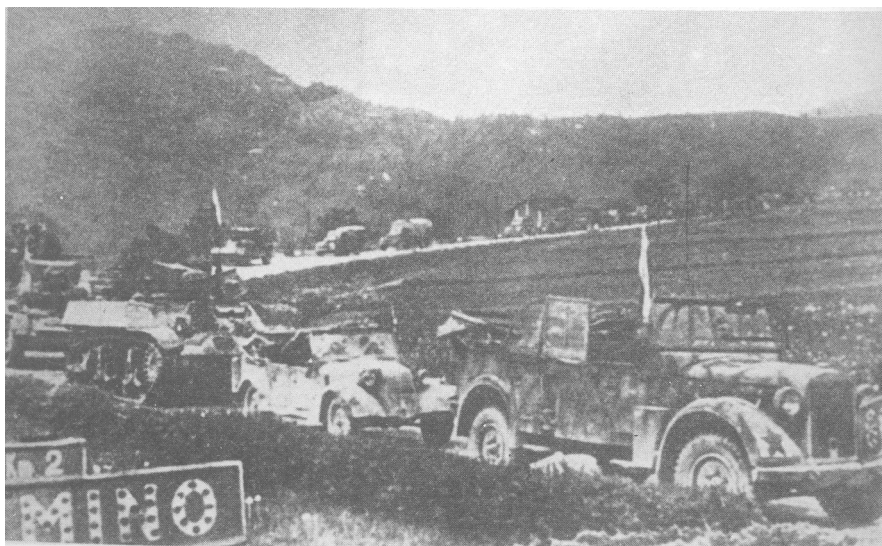
*Brod „Jadran“ uplovljava u
luku oslobođenog Trsta, 6.
maj 1945.*

Borci 4. jugoslovenske armije nakon oslobođenja Trsta 1. maja 1945.

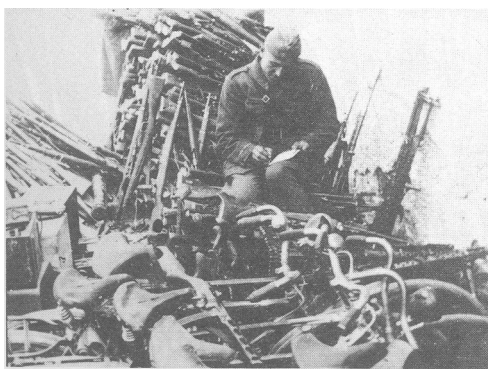
Slavlje u oslobođenom Trstu 1. maja 1945.

Motorizovani odred 4. armije na putu za Korušku ispred Tolmina, početak maja 1945.

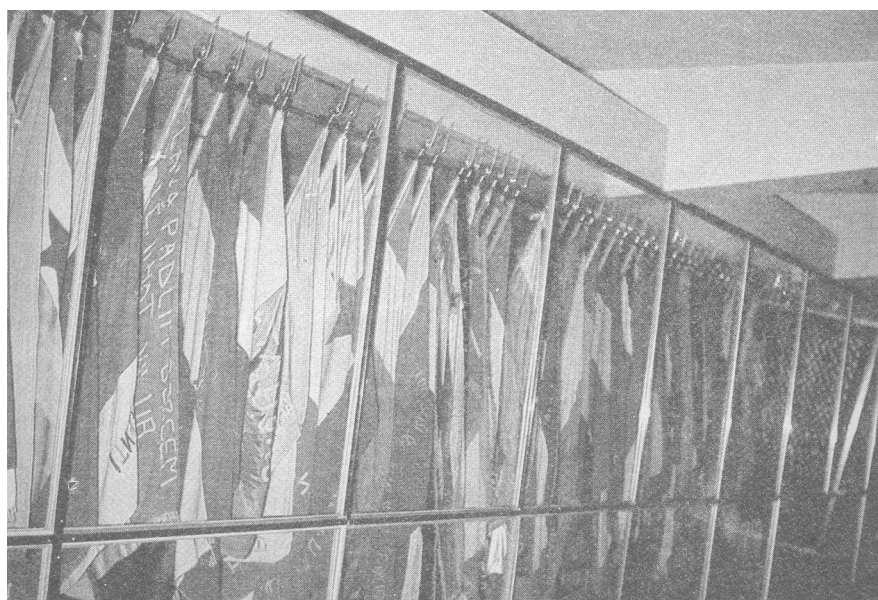
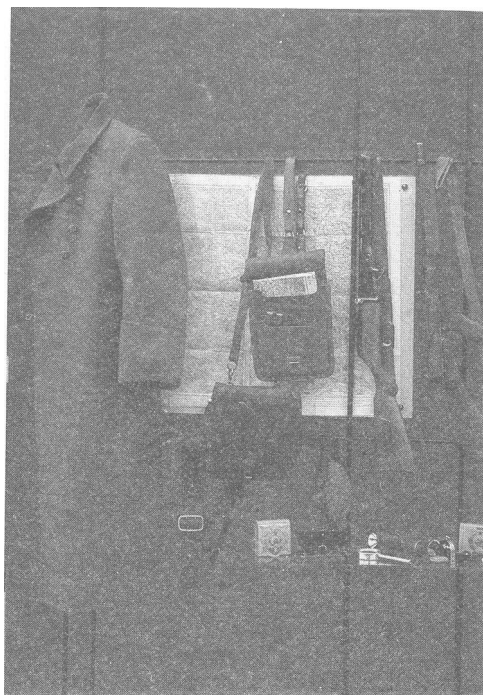

Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito obilazi ranjenike u bolnici na Rebru, Zagreb, maj 1945.

Popis zaplenjenog oružja od strane 3. divizije u Sloveniji, maj 1945.

Naoružanje i oprema vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita

Zastave brigada NOV i POJ u Vojnom muzeju JNA u Beogradu

rancija da se partizanski odred neće raspasti u slučaju ako krupna akcija ne uspije .. ."

Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta postupno je izgrađivalo oružane snage, prilagođavajući ih i usaglašavajući konkretnim uslovima jugoslovenskog ratišta i opštim uslovima drugog svetskog rata, ciljevima NOB-a, materijalno-tehničkim mogućnostima, kadrovima, te odnosu snaga. Otuda su i oblici organizovanja bili raznovrsni, što je bilo u skladu sa uslovima partizanskog rata i potrebama svačke etape NOB-a u celini i u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije. Tako su postajale partizanske i operativne, pokretne jedinice, kao i organi vojnopozadinske vlasti, što se u oružanoj borbi međusobno dopunjavalo i predstavljalo jedinstvenu celinu.

Oružane snage NOP-a su se izgrađivale u neprekidnom procesu oslobodilačke borbe, razvijajući se od nižih ka višim organizacijskim oblicima i u skladu sa širenjem i jačanjem NOB-a i sa stratejskim ciljevima u svakoj etapi narodnooslobodilačkog rata. One su prošle četiri osnovne etape svoga razvoja.

U razvoju oružanih snaga *prva etapa* poklapa se vremenski sa ustaničkom 1941. godinom, u kojoj su partizanski odredi osnovni oblik vojne organizacije. Jedino se partizanskim odredima i partizanskim načinom oružane borbe mogao pokrenuti narod na ustanak i stvoriti uslovi da preraste u opštenarodni rat. Smisao takve orijentacije bio je u prednostima koje je u takvoj situaciji pružala partizanska vojna organizacija. Pri nepovoljnom odnosu snaga partizanske jedinice su mogle počesno tući znatno nadmoćnije snage okupatora i kolaboracionista jedino partizanskom taktikom ratovanja. Na taj način su postepeno uticale na promenu postojećeg odnosa snaga u sopstvenu korist i proširenje političke baze ustanka, kao i stvaranje novih ustaničkih jedinica. Time je bilo omogućeno da su već u leto 1941. partizanski odredi gotovo u svim krajevima Jugoslavije ostvarili svoj osnovni zadatak — pokretanje oružane borbe protiv okupatora. Međutim, različiti objektivni uslovi u pojedinim zemljama i pokrajinama, pa čak i u manjim regionima, uticali su na dinamičan razvoj partizanske borbe i raznolikost vojne organizacije ustanka. Isto tako, i subjektivni faktori — nesnalaženje u pokretanju borbe i organizovanju partizanskih jedinica, preuranjeno formiranje krupnih sastava (brigada, čak i divizija), držanje krutih frontova — odražavali su se na razvoj oružanih jedinica. Nov kvalitet u razvitku partizanskih odreda označilo je vojno-političko Savetovanje u Stolicama, krajem septembra 1941, kada partizanske jedinice dobijaju obeležja čvrstih vojnih formacija, a oružana borba se afirmiše na načelima partizanskog ratovanja.

Stvaranje operativnih — pokretnih jedinica (brigada) nezvanič za matičnu teritoriju i izrastanje ustanka u opštenarodni rat predstavlja *drugu etapu* razvoja oružanih snaga NOP-a. Proces nastajanja operativnih jedinica započeo je formiranjem 1. proleterske NOU brigade, 22. decembra 1941, što predstavlja revolucionarni događaj u izgradnji vojne organizacije NOP-a i u razvoju

ju ratne veštine. U praksi oružane borbe ubrzo je potvrđeno da su brigade takav oblik vojne organizacije koji je, uz druge činioce, omogućio da partizanska borba preraste u opštenarodni rat. U tom periodu formirani su i prvi udarni, omladinski i neki proleterski bataljoni koji su imali gotovo ista svojstva kao i brigade. Stvaraju se i prvi začeci partizanske mornarice i vazduhoplovstva, postepeno se počinju oblikovati jedinice rodova i službi. Prvi organi vojnopozadinske vlasti (komande mesta, partizanske i seoske straže) koji su se pojavili 1941, u ovoj etapi široko se razvijaju a formiraju se i vojna područja čija je funkcija bila veoma značajna u pozadinskom obezbeđenju operativnih i partizanskih jedinica. U domenu rukovođenja i komandovanja usavršava se struktura štabova i komandi, a formiraju se i prvi operativni štabovi (štabovi operativnih zona), što je omogućavalo Vrhovnom štabu i glavnim štabovima da rukovode sve razvijenijim oružanim snagama i oružanom borbom.

Partizanski oblik oružane borbe i dalje je bio dominantan, ali su se dejstvom brigada i drugih pokretnih jedinica počeli javljati i kombinovani oblici oružane borbe.

Formiranjem prvih divizija i korpusa, osnivanjem Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije, 1. novembra 1942. počinje *treća etapa* razvoja oružanih snaga, što ujedno označava i početak bitke za strategijsku prekretnicu na jugoslovenskom ratištu. Ova etapa je najduža, najdinamičnija u ukupnom razvoju oružanih snaga i traje približno do sredine 1944. Formiranje divizija i korpusa predstavlja jedan od najznačajnijih poduhvata u domenu izgradnje oružanih snaga, koje će izrasti u oružanu silu na jugoslovenskom ratištu, sposobnu da izbori definitivni prelom vojno-političke situacije u korist narodnooslobodilačkog pokreta.

U prvoj polovini 1943, godine NOVJ je vodila dve velike, dramatične i presudne operacije — bitku na Neretvi i Sutjesci, u kojima je izdržala najveća iskušenja, pokazala visok stepen organizovanosti, a borci ispoljili masovan heroizam, čvrst moral i samožrtvovanje. U toj etapi, naročito u danima kapitulacije Italije, dolazi do masovnog priliva novih boraca i povećanja ratnog plena, čime su brojno ojačane oslobodilačke jedinice povećale svoju udarnu snagu i vatrenu moć. Korpusi deluju u svim krajevima Jugoslavije, a divizije su njihova osnovna udarna snaga. Iako su dejstva na moru počela još 1941, sada je to preraslo u kontinuirani oblik borbi protiv neprijateljskih pomorskih komunikacija i plovnih objekata, izvođenjem zajedničkih operacija kopnenih i pomorskih jedinica. Formirana je Mornarica NOVJ, sposobna da uspešno rešava borbene i druge zadatke. Uspostavljena je neposredna veza sa savezničkim armijama u Italiji i primljena prva vojna pomoć. Formiraju se i prve vazduhoplovne jedinice i stvaraju uslovi za osnivanje Vazduhoplovstva NOVJ. Znatna količina oružja i borbenih sredstava omogućila je da se veća pažnja posveti razvoju rodova i službi. Formiraju se prve artiljerijske, inženjerijske, tenkovske, konjičke i saobraćajne brigade — što je bio kvalitetan skok u odnosu na prethodni period. Formiraju se nove jedinice

od pripadnika jugoslovanskih narodnosti i prve jedinice od stranih državljana. Time je u praksi rešavano pitanje ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije i izražavana solidarnost antifašističke borbe u celini. Osnovan je i Korpus narodne odbrane (KNOJ), čija je najvažnija funkcija bila da, zajedno sa ostalim oružanim snagama, obezbedi tekovine NOB-a i zaštitu državne granice po meri oslobođenja zemlje. U tom periodu, iako su formirane krupne operativne jedinice NOVJ, partizanski odredi i dalje imaju istu ulogu, ali u njegovoj završnici nastaje proces njihovog postepenog rasformiranja na oslobođenoj teritoriji. Osnivaju se korpusne (divizijske) vojne oblasti, koje pokrivaju celu jugoslovensku teritoriju. Komande i štabovi su se potpuno irazvili i uspešno rukovodili sve složenijim borbenim dejstvima.

U ratnoj veštini NOVJ sve više je prisutan kombinovani oblik borbenih dejstava. Ona izvodi krupne operacije, u kojima učestvuje više divizija i korpusa, uz sve vidnije sadejstvo vidova, rodova i službi i organa vojnopozadinske vlasti. U toj etapi stvoreni su uslovi za otpočinjanje rešavajućih borbi za konačno oslobođenje zemlje u toku kojih je došlo do koordinacije sa dejstvima Crvene armije u istočnim krajevima Jugoslavije i iza oslobođenje Beograda, posle čega su se sovjetske jedinice potpuno prebacile u Mađarsku.

Od polovine 1944. nastupila je *četvrta, poslednja etapa* u razvoju oružanih snaga NOP-a u kojoj se izvode završne operacije za potpuno oslobođenje Jugoslavije. Tada se objedinjuju strategijsko-operativne grupacije, formiraju armijske grupe i armije, NOVJ je preimenovana u Jugoslovensku armiju, Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu, Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan je u Generalštab JA, osnovani su Ministarstvo narodne odbrane i Ratni kabinet. To je bilo konačno oblikovanje organizacijske strukture oružanih snaga NOP-a. Reorganizovane su oružane snage u krupne strategijsko-operativne grupacije — armije. Dalje su se razvile jedinice vidova, rodova i službi. Mornarica NOVJ, odnosno Jugoslovenska mornarica postala je važan činilac u bici za Jadran, vazduhoplovna podrška bila je sve efikasnija, jer su formirane dve vazduhoplovne divizije, a jedinice rodova i službi izvršavale su složene zadatke podrške i obezbeđenja u završnoj ofanzivi za oslobođenje Jugoslavije.

U toj poslednjoj etapi razvoja oružanih snaga sve se više prelazilo na frontalni oblik oružane borbe, ali su se primenjivala i kombinovana borbena dejstva. Radilo se o kombinovanju, na širem nivou, frontalnih dejstava s razvijenim dejstvima krupnih snaga u pozadini neprijatelja i dejstvima na obezbeđenju oslobođene teritorije protiv zaostalih neprijateljskih delova i snaga kontrarevolucije.

Postupnost stvaranja i razvoja oružanih snaga NOP-a bila je rezultat usklađenosti vojne organizacije sa stepenom razvoja oružane borbe, potrebama očuvanja dostignutih rezultata i sa političkim i vojnim ciljevima rata u celini i svake njegove etape posebno. Takva postupnost u razvoju vojnih jedinica gradila se

na organizacijsko-formacijskoj strukturi oružanih snaga, koja je bila usaglašena vojno-političkoj situaciji, uslovima jugoslovenskog ratišta i oblicima vođenja narodnooslobodilačkog rata (prilog br. 29).

Za pobedanosan ishod narodnooslobodilačkog rata od odlučujućeg značaja bilo je jedinstveno rukovođenje i komandovanje, što je proizilazilo iz uslova u kojima je vođen oslobodilački rat, njegove političke i strategijske koncepcije, karaktera vojne organizacije i načina vođenja borbenih dejstava, iz jedinstva pogleda i doktrinarnih stavova. Istovremeno, komandovanje ma svim stepenima bilo je u velikoj meri osamostaljeno. Masovna stvaralačka inicijativa boraca i starešina takom čitavog rata bila je značajna poluga pri stvaranju, učvršćenju i izgrađivanju oslobodilačkih jedinica.

Uspešno rukovođenje i komandovanje objašnjava i činjenica što su štabovi i komande svih nivoa, do Vrhovnog štaba, bili na licu mesta, gotovo uvek u središtu raznih zbivanja. Zbog toga su oni mogli neposrednije uticati na razvoj oružanih snaga i usavršavanje njihove ratne veštine, na promene organizacijsko-formacijske prirode, na rešavanje problema vojne organizacije u svim etapama narodnooslobodilačkog rata. Jedna od bitnih karakteristika štabova i komandi NOV i POJ je u tome što su bili izvanredno mobilni i efikasni, a stručno uzdizanje komandnog kadra sistematski je unapređivano kroz razne kurseve i škole, ali pre svega ratnom praksom.

U stvaranju oružanih snaga NOP-a presudnu ulogu imao je vrhovni komandant i generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito, za čije je ime vezan nastanak, uloga i pobeda oružane sile naroda i narodnosti Jugoslavije. Titovo delo je ceo koncept nastanka i razvoja oružanih snaga NOP-a, od prvih partizanskih odreda do armija. Tito je donosio sve bitne odluke i izdavao najvažnije direktive u stvaranju NOVJ; pokretao inicijativu u pojedinim etapama razvoja oružanih snaga i podsticao stvaralaštvo svih činilaca NOP-a u dinamičnoj praksi njene upotrebe; pronalazio adekvatna rešenja u raznim situacijama, razrađujući originalnu strategiju i taktiku njene upotrebe i pronalazeći najcelishodnija rešenja za bezbrojne teškoće u četvorogodišnjoj oružanoj borbi.

Tito je NOVJ smatrao osnovnim sredstvom za postizanje ciljeva rata i revolucije. Rešenja u stvaranju vojnih formacija nije tražio u šemama o revoluciji, već u živoj stvarnosti opštih uslova drugog svetskog rata i posebnih Okolnosti u Jugoslaviji, kao i u praksi oružane borbe. Tito je otkrio i razvio potencijalne snage naroda i odredio strategijski smisao i sadržaj prostorno udaljenih ali idejno povezanih delova oružane sile, i još 1941. sve slio u jedinstvenu celinu zajedničke borbe naroda i narodnosti Jugoslavije, sve do završnih operacija za potpuno oslobodenje zemlje, stvorivši tako od porobljene i rasparčane Jugoslavije značajno i od sila Osovine nepredviđeno ratište u ovom delu Evrope.

Oružane snage narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji bile su od izuzetne strategijske važnosti za antihitlerovsku koa-

liciju u drugom svetskom ratu. Nalazeći se na jednom od najznačajnijih prostora evropskog ratišta, u centru Balkana i jugoistoka Evrope, u neposrednoj blizini država sila Osovine, NOVJ neprekidnim oružanim dejstvima od julskih dana 1941. do 15. maja 1945. zadavala je snažne udarce fašističkim armijama. Zbog toga je neprijatelj na jugoslovenskom ratištu u proseku uvek držao 30—35 divizija, koje su komandovanju osnovnih sila bile preko potrebne na ostalim frontovima drugog svetskog rata. U završnoj etapi drugog svetskog rata na jugoslovenskom ratištu ispred Jugoslovenske armije bilo je angažovano toliko neprijateljskih snaga koliko ih je približno bilo na frontu ispred savezničkih armija u Italiji, ili na sovjetsko-nemačkom frontu u Mađarskoj.

Doprinos Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije opštesavezničkoj pobedi nad fašizmom ogleda se i u odnosu snaga na jugoslovenskom ratištu i u ukupnom pokazatelju ljudskih gubitaka 1941—1945. Gubici NOVJ iznosili su 305.000 poginulih i 425.000 ranjenih boraca. Među poginulima bilo je 50.000 članova KPJ i oko 70.000 članova SKOJ-a, te 25.000 žena-boraca NOVJ. Računa se da su gubici neprijatelja bili gotovo duplo veći, preko 1,200.000.

Zahvaljujući oslobodilačkoj armiji, narodnoslobodilački pokret bio je u mogućnosti da uspešno sarađuje sa antifašističkim pokretima susednih zemalja i da im pruža znatnu pomoć. Na oslobođenim teritorijama u Jugoslaviji boravile su oružane jedinice oslobodilačkih pokreta Bugarske, Grčke, Albanije i Italije, gde je ujedno formiran i izvestan broj bugarskih i italijanskih antifašističkih oružanih formacija.

Nastanak i razvoj oružanih jedinica NOP-a Jugoslavije pokazali su mogućnost stvaranja oružanih snaga u uslovima okupirane zemlje i efikasno vođenje narodnooslobodilačke borbe u pozadini armija sila Osovine za vreme drugog svetskog rata, što predstavlja podsticajno iskustvo za strategiju i taktiku narodnooslobodilačkih i revolucionarnih pokreta i ratova.

ZBIRNI PREGLED

M o g b n 29

ORUŽANIH SNAGA NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA JUGOSLAVIJE 1941—1945. GODINE

Redni broj	Vremenski period	Armije	Korpusi			Divizijet				Brigade²				Pukovi			NOP odredi³			
			formirano	rasformirano	ostalo na kra- ju perioda	formirano	obnovljeno	rasformirano	ostalo na kra- ju perioda	formirano	obnovljeno	rasformirano	ostalo na kra- ju perioda	formirano	rasformirano	ostalo na kra- ju perioda	formirano ili obnovljeno	rasformirano	ostalo na kra- ju perioda	
1	22. VI—31.XII 1941.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	292	241	51	
2	1. I—1. XI 1942.									28	.	1	28	.	.	.	85	92	44	
3	1. XI—31. XII 1942	.	2	.	2	9	.	.	9	9	.	.	37	.	—	.	4	12	36	
4	1. 1—9. IX 1943.	.	2	.	4	9	1	1	18	20	2	5	54	.	.	.	96	47	85	
5	9. IX—31. XII 1943.	.	5	.	9	12	.	2	28	70	1	22	103	.	.	.	90	70	105	
6	1. 1—31. XII 1944.	.	9	3	15	35	.	2	61	182	7	44	248	7	.	7	142	195	52	
7	1. 1—15. V 1945	4	.	9	6	3	.	5	59	47	.	34	261	3	1	9	2	51	3	
Ukupno:			4	18	12	6	68	1	10	59	357	10	106	261	10	1	9	711	708	3

1 Ukupno je formirano 68 divizija (55 pešadijskih, 7 divizija KNOJ-a, 2 vazduhoplovne i 4 italijanske). Rasformirano je 10 divizija, jedna obnovljena; na kraju rata je bilo 59 divizija.

2 U toku NOR-a formirano je 357 brigada i 10 pukova (ranga brigade) — ukupno 367 brigada (pukova). Obnovljeno (dvaput je formirano) 10 brigada, rasformirano je 106 brigada i jedan puk, na kraju rata je ostalo 261 brigada i 9 pukova — ukupno 270 brigada (pukova).

3 Od 1941. do 15. maja 1945. ukupno je formirano 556 partizanskih odreda, obnovljeno je — jedan, dva ili više puta — 153 odreda, tako da ih je ukupno formirano i obnovljeno 711, rasformirano 708 i na kraju rata ostalo 3 odreda.

HRONOLOGIJA STVARANJA I RAZVOJA ORUŽANIH SNAGA
NOP-a 1941—1945.
(važniji događaji)

1941.

27. mart — Pod pritiskom raspoloženja narodnih masa Jugoslavije, grupa oficira, sa generalom Dušanom Simovićem na čelu, oborila vladu Cvetković — Maček, koja je 25. marta 1941. potpisala Trojni pakt sa Nemačkom. Obrazovana je nova vlada Kraljevine Jugoslavije pod predsedništvom generala D. Simovića.
6. april — Oružane snage Nemačke, Italije, zatim i Mađarske, jačine 51 divizija otpočele napad na Jugoslaviju. Njima se priključila i vojska carske Bugarske.
10. april — U Zagrebu održana sednica CK KPJ na kojoj je odlučeno da se nastavi otpor agresoru i prema razvoju situacije počnu pripreme za oružanu borbu protiv okupatora. Formiran je Vojni komitet, sa generalnim sekretarom KPJ Josipom Brozom Titom na čelu, čiji je zadatak bio da rukovodi vojnim i organizacijskim pripremama za oružanu borbu.
17. april — U okupiranom Beogradu potpisan akt o bezuslovnoj kapitulaciji vojske Kraljevine Jugoslavije.
- Maj p. — U Zagrebu održano Majsko savetovanje predstavnika nacionalnih i pokrajinskih partijskih rukovodstava (osim Makedonije) na inicijativu

i pod rukovodstvom Josipa Broza Tita. Odlučeno je da sve partijske organizacije formiraju vojne komitete, koji će sprovoditi pripreme za oružanu borbu protiv okupatora i njihovih saradnika.

Maj p.p. — Na sastanku u Sarajevu, formiran Vojni komitet pri Pokrajinskom komitetu KPJ za BiH.

Maj p.p. — Obrazovan Vojni komitet pri PK KPJ za Srbiju.

Maj d.p. — Po nalogu PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, otpočelo formiranje pripremnih udarnih i partizanskih grupa za oružanu borbu protiv okupatora.

Jun s. — Formirana Vojna komisija pri PK KPJ za Makedoniju.

22. jun — Na sednici CK KP Slovenije u Ljubljani, formirano Vrhovno poveljstvo slovenskih partizanskih čet (odreda), koje je kasnije preiimenovano u Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet (Glavni štab slovenačkih partizanskih četa).

27. jun — U Beogradu održana proširena sednica Politbiroa CK KPJ, na Ikojoj je odlučeno da se, umesto dotadašnjeg Vojnog komiteta, obrazuje Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, za čijeg komandanta je određen generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito.

Jun k. — Vojna komisija pri PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak reorganizovana u Vojnorevolucionarni komitet.

— Pri CK KP Hrvatske obrazovano Operativno partijsko rukovodstvo za Hrvatsku.

— Odlukom PK KPJ za Vojvodinu, formiran Štab NOP odreda za Vojvodinu.

4. jul — U Beogradu, na Dedinju, održana proširena sednica Politbiroa CK KPJ pod rukovodstvom Josipa Broza Tita. Odlučeno je da se od diverzija i sabotaža pređe na opšti ustanak, čija će osnovna forma biti partizanski rat. Takođe su razrađeni planovi partizanskih operacija u Srbiji i stvaranja slobodne teritorije.

— Na istom sastanku Politbiroa CK KPJ u Beogradu, namesto dotadašnjeg Vojnog komiteta.

formiran Štab NOP odreda Srbije, kasnije preimenovan u Glavni štab NOP odreda Srbije.

Jul — Na početku ustanka CK KPJ doneo odluku da se u partizanskim jedinicama obrazuju zasebne partijske organizacije — ćelije, na principu jedan odred — jedna ćelija, koja se neposredno vezivala za partijsko rukovodstvo na terenu.

7. jul — Počeo ustanak naroda Srbije.
— Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju doneo odluku da se osnuje Vojni komitet, prikuplja oružje, formiraju partizanske jedinice i otpočne sa diverzantskim akcijama.

13. jul — Počeo ustanak naroda Crne Gore.
— Na sastanku PK KPJ za BiH u Sarajevu formiran Vojni štab, kasnije Štab NOP odreda Bosne i Hercegovine.

18. jul — Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Sandžak ukinuo Vojnorevolucionarni komitet i formirao Privremenu vrhovnu komandu nacionalno-oslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Boku i Sandžak.

Jul is. — GŠ NOP odreda Slovenije doneo Partizanski zakon, u ikome se, pored prava i dužnosti partizana, regulišu ustrojstvo NOP odreda i odnosi u oslobodilačkim jedinicama.

22. jul — Počeo ustanak naroda Slovenije.

27. jul — Počeo ustanak naroda Bosne i Hercegovine.
— Počeo ustanak naroda Hrvatske.

Jul — Sa formiranjem četa u sastavu partizanskih odreda osnovna partijska organizacija je formirana na principu jedna četa — jedna ćelija. Kao organizacioni princip, to će ostati do kraja rata.
— Prema uputstvima CK SKOJ-a, u partizanskim jedinicama osnivaju se skojevske organizacije na principu „aktiva” ili „grupa”.

8. avgust — Na pokrajinskom partijskom savetovanju na pl. Kameniku (kod današnjeg Titograda), formiran je Štab narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak.

10. avgust — GŠ NOP odreda Jugoslavije izdao aiputstvo o formiranju i zadacima NOP odreda Jugoslavije

(autor: Josip Broz Tito), koje je pod naslovom „Zadatak narodnooslobodilačkog partizanskog odreda” objavljeno kao uvodnik prvog broja Biltena GŠ NOPOJ.

16. avgust — Po odluci delegata KPJ Marka Oreškovića, reorganizacijom ustaničkih jedinica iz delova Bosne, Like i Dalmacije, formirana Drvarska brigada („Brigada gerilskog odreda za oslobođene krajeve Bosne i Like”) sa sedištem u Drvaru.
19. avgust — GŠ NOP odreda Jugoslavije objavio tekst partizanske zakletve.
- Avgust — Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak izdao direktivu da se „tamo gdje postoje bataljoni stvore bataljonski komiteti” za rukovođenje partijskom organizacijom. Bataljonski komiteti su održavali neposrednu vezu sa mesnim partijskim rukovodstvima.
- U Sloveniji počela da deluje Varnostvno-obveščevalna služba (Služba obaveštavanja i bezbednosti).
 - CK SKOJ-a doneo odluku o formiranju skojevskih aktiva u partizanskim jedinicama.
4. septembar — Generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito u ime CK KPJ uputio direktivu Centralnom komitetu KPH, u kojoj iznosi opštu koncepciju partizanskog načina ratovanja objašnjavajući postepenost formiranja partizanskih odreda.
8. septembar — U Biltenu GŠ NOPOJ objavljen članak komandanta GŠ NOPOJ Josipa Broza Tita „Borba partizana protiv nemačkih osvajača na Istočnom frontu” u kojem se daju opšta uputstva o partizanskom ratovanju.
12. septembar — Generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito uputio pismo Centralnom komitetu iKPH, u kojem zahteva da se pojača rad na učvršćenju NOP odreda i ukine naziv „gerilac” a uvede naziv „partizan” kao jedinstvena oznaka za pripadnike NOP odreda.
16. septembar — Generalni sekretar KPJ i komandant GŠ NOP odreda Jugoslavije Josip Broz Tito, CK KPJ i GŠ NOPOJ otišli iz Beograda na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije da neposredno rukovode ustankom i oslobodilačkim jedinicama.

16. septembar — U selu Dulenu kod Kragujevca GŠ NOPO Srbije održao savetovanje sa rukovodiocima partizanskih odreda.
18. septembar — Komandant GŠ NOP odreda Jugoslavije J. B. Tito stigao iz Beograda u s. Robaje (kod Valjeva), na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije.
- Septembar d.p. — Formiran Pokrajinski vojni štab za Makedoniju, koji je kasnije preimenovan u Pokrajinski štab NOP odreda Makedonije.
26. septembar — Na vojnom savetovanju u Stolicama kod Krupnja, održanom na inicijativu i pod rukovodstvom Josipa Broza Tita, donete značajne odluke za dalje učvršćenje i razvijanje NOB-a i oslobođilačkih jedinica. Glavni štab NOPOJ preimenovan u Vrhovni štab NOPOJ. Taj dan se praznuje i kao Dan jedinica veze JNA.
- Septembar — Na Savetovanju u Stolicama odlučeno da se uvede funkcija zamenika političkog komesara kao profesionalnog partijskog radnika i postavljeni su u štabove bataljona i odreda, a od početka 1942. i u četama.
- Septembar — Deo CK KPJ i VŠ NOPOJ, sa generalnim sekretarom KPJ i vrhovnim komandantom NOPOJ, stigao u Užice (sada Titovo Užice) odakle će oko dva meseca rukovoditi NOB-om i oslobodilačkim jedinicama.
- Septembar — U zapadnoj Srbiji počela tzv. prva neprijateljska ofanziva, koja je trajala do polovine decembra 1941.
- Oktobar p. — Štab Narodnooslobodilačkih gerilskih odreda Crne Gore, Boke i Sandžaka izdao uputstvo za organizovanje partizanske narodne vojske, kojim je predviđeno formiranje četa, bataljona, brigada i odreda.
7. oktobar — Partizanska baterija topova čačanskog NOP odreda otvorila vatru na položaje nemačkih jedinica u Kraljevu. Taj dan se praznuje kao Dan artiljerije JNA.
11. oktobar — Otpočeo ustanak naroda Makedonije.
- Oktobar — VŠ NOPOJ izdao „Uputstvo kako se osvaja i oslobađa naseljeno mesto" i „Uputstvo kako se drži — brani slobodni teritorij".

- Praksa partijskog rada je nametnula potrebu da se pristupi stvaranju partijskih biroa u bataljonima za rukovođenje partijskom organizacijom, što je potvrđeno instrukcijom CK KPJ od 29. januara 1942.

Oktoibar p.p. — U Lušci Palanci (kod San. Mosta) na savetovanju Štaba NOP odreda iza Bosansku krajinu, kojem su prisustvovali i rukovodioci bližih jedinica, doneta odluka da se Štab NOP odreda preimenuje u Štab Krajiške divizije, a sve jedinice u Bos. krajinu reorganizuju u čete i bataljone, objedinjene u tri brigade. Do kraja meseca, Štab divizije je rasformiran a brigade reorganizovane u partizanske odrede.

17. oktobar — U Sloveniji formirana Narodna zaštita.

19. oktobar — Odlukom CK KP Hrvatske obrazovan GŠ NOP odreda Hrvatske.

24. oktobar — Štab narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak reorganizovan u Glavni štab NOP odreda Crne Gore i Boke.
— Formiran je Glavni štab NOP odreda (Sandžaka, ikoji se pre zvao Štab za Sandžak.

29. novembar — Iz Užica izišao CK KPJ i VŠ NOPOJ i povukao se preko Zlatibora u Sandžak.

7. decembar — Na sastanku Politbiroa CK KPJ u s. Drenovi (kod N. Varoši) odlučeno da se pristupi formiranju proletherskih brigada kao viših formi u organizacionom razvoju oružanih snaga.

21. decembar — Odlukom CK KPJ i naredbom VŠ NOPOJ, u Rudom formirana prva operativna jedinica — 1. proletherska NOU brigada.

Decembar — VŠ NOPOJ naredio da se u partizanskim odredima i brigadama formiraju vojni sudovi.
— Formiran Organizacioni sekretarijat CK KPJ za neoslobođene krajeve preko koga su se prenosila uputstva i naređenja VŠ NOPOJ za rukovođenje oružanim snagama u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji, Vojvodini i Makedoniji.
— Osnovan Štab NOP odreda za Srem.

Decembar — U Sloveniji Poveljstvo slovenskih partizanskih čet preimenovano u Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

1942.

- Januar p. — Direktivom VŠ NOPOJ, celo područje Hrvatske podeljeno na operativne zone.
11. januar — CK KPJ i VŠ NOPOJ doneli odluku o stvaranju Dobrovoljačke vojske u formi narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda. VŠ uzeo novi naziv: VŠ NOP i DVJ.
15. januar — U istočnoj Bosni otpočela tzv. druga neprijateljska ofanziva.
25. januar — U Foču stigli CK KPJ i VŠ NOP i DVJ, gde su ostali do 10. maja. U tom periodu oni su doneli niz značajnih odluka radi daljeg razvoja NOB-a i oružanih snaga.
29. januar — Odlukom CK KPJ u bataljonima se formiraju partizanski biroi.
- Januar k. — U oslobođenoj Foči formirana partizanska bolnica, koja je primala promrzle borce 1. proleterske NOU brigade, posle napornog marša preko pl. Igman.
- Januar — VŠ NOP i DVJ formirao Glavnu intendanturu, čiji je zadatak da snabdeva jedinice hranom, odeoom, obučom i drugim potrebama; propisana je i tablica snabdevanja.
- Januar — Vrhovni štab NOPOJ formirao Operativni štab za istočnu Bosnu, Bosansku krajinu i Hercegovinu.
— VŠ NOP i DVJ ustanovio zvanje Narodnog heroja Jugoslavije kao najviše odlikovanje u NOR-u.
3. februar — VŠ NOP i DVJ izdao naredbu o mobilizaciji svih za borbu sposobnih vojnih obveznika fočanskog, čajničkog i pljevaljskog sreza.
19. februar — U Foči izašao prvi broj lista „Narodni borac“, organ Vrhovnog štaba NOP i DVJ.
21. februar — U s. G. Budačkom na Kordunu otpočeo rad Partizanske oficirske škole GŠ NOP odreda Hrvatske.
- 24-25. februar — U Vitimirici na Kosovu održano savetovanje u Oblasnom komitetu KPJ za Kosovo i Metohiju, gde je postavljen zadatak da se pristupi pripre-

mama za formiranje NOP odreda, naročito od Albanaca.

- Februar — GŠ NOP i DVJ izdao „Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada“, koji je služio kao osnova za formiranje brigada.
— Glavni štab Slovenije doneo odluku o formiranju pokrajinskih operativnih štabova za Ljubljansku pokrajinu, Gorenjsku i Štajersku.
- Mart p. — U s. D. Rruševu (na ušću Pive i Tare) po naređenju VŠ NOP i DVJ formirana Centralna bolnica za bolesnike od pegavog tifusa.
- Mart d.p. — VŠ NOP i DVJ izdao Uputstvo o ustrojstvu i dužnostima partizanskih straža, kao organa komandi mesta i štabova NOP i DVJ.
20. mart — Glavni štab Hrvatske odlučio da otpočne formiranje operativnih zona i Proleterskog bataljona.
30. Imart — GŠ NOP odreda Slovenije izdao naredbu o reorganizaciji slovenačkih partizanskih jedinica: o stvaranju NOP odreda i grupa NOP odreda.
31. mart — Naredbom VŠ NOP i DVJ propisane prve starešinske oznake u oslobodilačkim jedinicama.
— U istočnoj Bosni, Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini počela tzv. treća neprijateljska ofanziva.
- Mart — CK SKOJ-a izdao instrukciju o formiranju bataljonskih komiteta SKOJ-a.
13. april — Formiran Štab 2. operativne zone Hrvatske.
- April s. — Formiran Štab 3. operativne zone Hrvatske.
— Formiran Štab 4. operativne zone Hrvatske.
29. april — VŠ NOP i DVJ naredio GŠ NOP odreda Crne Gore da pristupi formiranju komandi područja.
4. maj — Formiran Štab 5. operativne zone Hrvatske.
6. maj — VŠ NOP i DVJ doneo uputstvo o organizaciji obaveštajne službe.
- Maj d.p. — U Bosanskoj krajini u borbama protiv neprijateljskih snaga učestvovali i prvi partizanski avioni. Dvadeset prvi maj se praznuje kao Dan vazduhoplovstva JNA.

1. jun — Formiran Štab 1. operativne zone Hrvatske za područje Like, Korduna i Banije.
- Jun d.p. — Obnovljeni Pokrajinski štab NOP odreda za Makedoniju preimenovan u Glavni štab NOP odreda Makedonije.
23. jun — Vrhovni komandant NOP i DVJ J. B. Tito izdao naredbu o ustanovljenju zvanja verskog referenta u brigadama, o njihovim oznakama i dužnostima.
24. jun, — Otpočeo pohod Grupe proleterskih brigada sa tromeđe Crne Gore, Hercegovine i istočne Bosne u Bosansku krajinu.
- Jun — Odlukom CK KPJ u brigadama se uvode politodeli, kao instruktorski organi CK KPJ.
- Jul ;d.p. — U selu Grbolama kod Uroševca održano savetovanje Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, gde je odlučeno da se ubrza formiranje partizanskih odreda.
29. avgust — U Benakovcu (Podgrmeč) počela da radi škola za vojne rukovodioce Operativnog štaba za Bosansku krajinu.
- Septembar p. — Vrhovni komandant NOP i DVJ izdao naredbu o obrazovanju pozadinskih vojnih vlasti na oslobođenoj teritoriji, o ustrojstvu i zadacima komandi područja, komandi četa, partizanskih i seoskih straža.
8. septembar — Na sastanku VŠ NOP i DVJ u Glamoču govorilo se o formiranju divizija i korpusa.
- Septembar p.p. — U Makarskom primorju pojačana aktivnost partizanskih jedinica na moru. U znak sećanja na te događaje 10. septembar se praznuje kao Dan Ratne mornarice.
13. septembar — VŠ NOP i DVJ formirao je Ekonomski odsek VŠ, koji će vršiti snabdevanje jedinica hranom, odećom i obućom.
- 25-27. septembar — U Bosanskom Petrovcu održan 1. kongres partizanskih lekara, gde je odlučeno da se u partizanskim jedinicama izgradi jedinstvena sanitetska služba što je ozvaničeno Statutom sanitetske službe u NOV i POJ.

- Oktobar s. — Odlukom VŠ NOP i DVJ, formiran Privremeni upravni odsek pri VŠ sa osnovnim zadatkom da organizuje jedinice i ustanove vojnopozadinske vlasti — komande područja, komande mesta, partizanske i seoske straže — i kontroliše njihov rad. Za rukovodioca odseka postavljen je član CK KPJ Moša Pijade.
- Oktobar d.p. — Na Kosovu je formiran Privremeni glavni štab za Kosovo i Metohiju.
1. novembar — VŠ NOP i DVJ izdao naredbu o stvaranju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) i formiranju prvih divizija i korpusa.
— Naredbom Vrhovnog komandanta NOP i DVJ, formirane 1. i 2. proleTERSka narodnooslobodilačka udarna divizija NOVJ.
4. novembar — Vrhovni komandant NOV i POJ izdao naredbu o obrazovanju Vojne škole NOV i POJ, u kojoj će se usavršavati komandni kadar i (izučavati iskustva NOB-a.
9. novembar — Formirana 3. (udarna), 4. (krajiska) i 5. (krajiska) narodnooslobodilačka udarna divizija NOVJ.
— Formiran 1. bosanski udarni korpus NOVJ.
10. novembar — VŠ NOV i POJ izdao Statut sanitetske službe NOV i POJ, u ikome su izloženi zadaci i organizacija saniteta i sanitetskih jedinica.
20. novembar — VŠ NOP i DVJ promenio naziv u Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (VŠ NOV i POJ).
22. novembar — Formirana 6. (lička), 7. (banijska) i 8. (kordunaška) divizija NOVJ.
— Formiran 1. hrvatski korpus NOVJ (kasnije 4. korpus NOVJ).
26. novembar — U rejonu Glamoča formiran Haubički divizion VŠ NOV i POJ.
- 26—27. novembar — U Bihaću održano Prvo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) kao centralno političko telo narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije. U vreme održavanja Prvog zasjedanja AVNOJ-a oružane snage NOP-a su imale 2 korpusa, odnosno 8 di-

vizija, 31. brigadu, 39 NOP odreda i 12 samostalnih partizanskih bataljona i organe vojnopoza-dinske vlasti.

- Novembar — Od 1. i 2. proleterske i 3. NOU divizije osnovana Operativna grupa divizija VŠ NOV i POJ. U februaru 1943, u njen sastav su ušle 7. banij-ska i 9. dalmatinska divizija. Operativna grupa divizija VŠ NOV i POJ prestala je da postoji tu septembru 1943.
2. decembar — VŠ NOV i POJ naredio da se formira jedinstvena obaveštajna služba.
6. decembar — CK KPJ uputio CK KPH pismo o formiranju partijskih komiteta u divizijama, o kompetencijama, zadacima i potčinjenosti tih komiteta ii o sastavu i zadacima partijskih ćelija u štabovima divizija i korpusa.
7. decembar — Formiran Štab 1. (dolenjeske) operativne zone Slovenije.
- Decembar p.p. — Formiran Štab 2. (notranjske) operativne zone Slovenije.
18. decembar — VŠ NOV i POJ izdao naređenje da se pri Štabu 4. operativne zone Hrvatske formira Sekcija za ratnu mornaricu sa zadatkom da formira mornaričke jedinice i rukovodi oslobodilačkom bor-bom na moru.
24. decembar — Vrhovni komandant NOV i POJ, radi daljeg ru-kovođenja, izvršio reorganizaciju Vrhovnog šta-ba u sedam odseka (Operativni, Obaveštajni, Ekonomski, Vojno-sudski, Odsek za vojne vlasti u pozadini, Tehnički i Sanitetski odsek) i Komi-siju za borbu protiv špijuna i pete kolone.
— Odlukom VŠ NOV i POJ dotadanji Partizanski odsek preimenovan u Odsek Vrhovnog štaba za vojne vlasti u pozadini.
26. decembar — Formiran Štab 3. (ailpske) operativne zone Slo-venije.
— Formiran Štab 4. (štajerske) operativne zone Slovenije.
28. decembar — U selu Podgori (kod Makarske), po naređenju Štaba 4. operativne zone Hrvatske obrazovana Sekcija za Ratnu mornaricu NOVJ.

29. decembar — Vrhovni komandant NOV i POJ izdao naredbu 10 ustrojstvu i nadležnosti vojnih sudova u NOV i POJ, kojom su izmenjeni neki odeljci „Statuta proletherskih NOV brigada“, donetog februara 1942.
30. decembar Formirana 4. (slavonska) divizija NOVJ (kasnije 12. divizija NOVJ).
30. decembar U Bihaću održano savetovanje u CK SKOJ-a, gde je istaknuta potreba o formiranju brigadnih komiteta SKOJ-a, što je potvrđeno direktivom CK SKOJ-a 14. januara 1943.
- Decembar VŠ NOV i POJ izdao Uputstvo o noćnim napadima na naseljena mesta i Uputstvo za odbranu od bornih kola.
- Krajem 1942. — U divizijama se formiraju političko-propagandni organi u vidu kulturnih ekipa.
- 1943.
3. januar — VŠ NOV i POJ izdao Uputstvo o organizaciji vojno-tehničke službe i snabdevanju jedinica vojnom opremom.
6. januar — Prvi VŠ NOV i POJ organizovan Odsek za vazduhoplovstvo, koji je prestao da funkcioniše u toku četvrte neprijateljske ofanzive.
- Januar — VŠ NOV i POJ izdao Uputstvo o načinu vođenja oružane borbe, o organizaciji aktivne i pasivne odbrane od napada iz vazduha, Uputstvo za organizaciju obuke i zaštitu od bojnih otrova i za dejstva pod najnepovoljnijim uslovima.
- Glavno poveljstvo slovenske narodnoosvobodilne vojske preimenovano u Glavni štab NOV i PO Slovenije (Glavno poveljstvo slovenske narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov).
8. januar — Vrhovni komandant NOV i POJ izdao naredbu o izmenama i dopunama naredbe VŠ o ustrojstvu i zadacima jedinica i ustanova vojnih vlasti u pozadini.
- VŠ NOV i POJ izdao naredbu o obuci jedinica i stručnom usavršavanju starešina i da se pri štabovima brigada i divizija formiraju kursevi za komandire četa i komandante bataljona i brigada.

- 9. januar — Vrhovni komandant NOV i POJ izdao naredbu o ustroju mobilizacijskih spiskova vojnih obveznika od 18 do 45 godina.
- VŠ NOV i POJ naredio da partizanskim jedinicama u Sremu rukovodi Štab 3. operativne zone Hrvatske.
- 14. januar — CK SKOJ izdao Uputstvo o organizacijskoj strukturi i osnovnim zadacima SKOJ-a u jedinicama NOV i POJ. Tada su se počeli formirati brigadni komiteti SKOJ-a.
- 20. januar — U središnjoj Hrvatskoj i zapadnoj Bosni počela tzv. četvrta neprijateljska ofanziva.
- 13. februar — Formirana 9. (dalmatinska) i 10. (bosanska) divizija NOVJ.
- 17. februar — GŠ NOV i PO Slovenije izdao Uputstvo o organizaciji vojno-obaveštajne službe u jedinicama i njenoj saradnji sa obaveštajnom službom bezbednosti (VOS). Prema ovom uputstvu, formirani su obaveštajni centri (sa obaveštajnim i kontraobaveštajnim sektorom) pri Glavnom štabu, operativnim zonama, i svim odredima.
- 21. februar — Formiran Štab Primorsko operativne zone Slovenije.
- Februar k. — Kod Prozora, po naređenju VŠ NOV i POJ, formirana Tenkovska četa VŠ od 12 zaplenjenih italijanskih tenkova.
- Februar — Na pl. Kukavici u Srbiji održano partijsko savetovanje, gde je odlučeno da se formiraju jači partizanski odredi.
- 7. mart — Kod s. Jablanice (blizu Mostara) inženjerske jedinice NOVJ podigle pešački most preko r. Neretve za prebacivanje Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba i ranjenika. Taj se dan praznuje kao Dan inženjerije JNA.
- 19. mart — U Tetovu izabran CK KP Makedonije, osnovana je Komunistička partija Makedonije.
- 7. april — VŠ NOV i POJ izdao naredbu kojom reguliše snabdevanje vojske preko ratnog plena, konfiskacije i rekvizicije.

- 10. april — Prestao da postoji Glavni štab NOV i PO Bosne i Hercegovine.
- 21/22. april — Na slobodnu teritoriju istočne Bosne i Like spustile su se dve grupe oficira savezničke komande iz Kaira.
- April dr.p. — U Brinju formirana 13. (primorsko-goranska) divizija NOVJ.
- April — Preimenovan Privremeni u Glavni štab NOV i PO Kosova i Metohije.
 — Formirani Operativni štab za Kosovo i Operativni štab za Metohiju, koji su počeli funkcionisati početkom juna 1943.
 — Pri VŠ NOV i POJ formirana Komisija za suzbijanje pete kolone i terorizma. Počinju se formirati čete i bataljoni protiv pete kolone (PPK).
- 29. april — Za područje Banije i Cazinske krajine u sastavu 1. hrvatskog korpusa formirana Unska operativna grupa, koja je rasformirana u septembru 1943.
- 1. maj — Stupila na snagu naredba VŠ NOV i POJ o uvođenju oficirskih i podoficirskih činova u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije sa propisanim oznakama za svaki čin.
- Maj p. — Formiran Štab 3. operativne zone Makedonije.
- Maj. p.p. — Odlukom PK KPJ za Vojvodinu formiran Operativni štab za Vojvodinu, koji je rukovodio jedinicama NOV i PO do formiranja GŠ NOV i PO Vojvodine.
- Maj p.p. — Formiran Štab 1. operativne zone Makedonije.
- 11. maj — Naredbom VŠ NOV i POJ reorganizovan 1. bosanski udarni korpus i od njega formirana dva korpusa: 1. i 2. bosanski udarni korpus NOVJ.
- 15. maj — Počela bitka na Sutjesci (tzv. peta neprijateljska ofanziva) koja je trajala mesec dana.
- 17. maj — Formiran 1. slavonski (kasnije 2. hrvatski pa 6. slavonski) korpus NOVJ.
 — U rejonu s. Vučjaka i Ljutoča (na pl. Papuku) formirana 10. slavonska (kasnije 28.) divizija NOVJ.

20. maj — Formiran Štab 2. operativne zone Makedonije.
- 27/28. maj — Na Durmitor kod Žabijaka spustila se prva britanska vojna misija pri, VŠ NOV i POJ.
- Maj — Bilten VŠ NOV i POJ br. 28 objavio prvi Ukaz Vrhovnog komandanta NOV i POJ o proizvođenju i unapređenju oficira Narodnooslobodilačke vojske. Proizvedeno je i unapređeno 13 generala, 3.249 oficira i 89 podoficira.
- VŠ NOV i POJ izdao jedinstveni tekst zakletve za sve jedinice NOV i POJ.
1. jun — Formirana 12. krajiška (kasnije 11.) udarna divizija NOVJ.
9. jun — Na pl. O/renu ranjen vrhovni komandant NOV i POJ J. B. Tito.
18. jun — Edvard Kardelj predložio CK KP Slovenije da umesto operativnih zona formira divizije i reorganizuje Glavni štab.
24. jun — Formiran Štab 2. (gorenjske) operativne zone Slovenije.
27. jun — U selu Garešima pod Bukuljom održan sastanak u Pokrajinskom komitetu i Glavnom štabu NOV i PO Srbije, gde je odlučeno da se počne sa formiranjem udarnih bataljona, kasnije i brigada, a da se zadrže partizanski odredi.
2. jul — Odlukom VŠ NOV i POJ formiran GŠ NOV i PO Vojvodine, radi rukovođenja partizanskim jedinicama i borbenim dejstvima u toj pokrajini.
- Formirana 17. (istočnobosanska) udarna divizija NOVJ.
- U istočnoj Bosni formirana 16. (vojvođanska) udarna divizija NOVJ.
- GŠ NOV i PO Slovenije izdao naredbu o formiranju divizija.
13. jul — Formirana 1. (kasnije 14.) i 2. (kasnije 15.) slovenačka divizija NOVJ.
2. avgust — U Oteševu na Prespanskom jezeru CK KP Makedonije održao prošireni sastanak na kojem je, pored ostalog, doneo odluku o stvaranju većih vojnih jedinica — bataljona i brigada.

- 8—13. avgust — Održano savetovanje u Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju gde je odlučeno da se izvrše pripreme za formiranje brigada NOVJ u Šumadiji.
15. avgust — VŠ NOV i POJ doneo Ukaz o odlikovanjima u NOV i POJ. Ustanovljeni su sledeći ordeni: narodnog heroja, partizanske zvezde I, II i III reda, narodnog oslobođenja, Orden za hrabrost, Medalja za hrabrost i Orden bratstva i jedinstva.
28. avgust — VŠ NOV i POJ uputio Glavnom štabu NOV i PO Srbije Uputstvo o formiranju brigada i divizija.
- Avgust — Formirana Prva oficirska škola GŠ NOV i PO Slovenije.
— Formiran Štab 5. operativne zone Makedonije.
1. septembar — VŠ NOV i POJ obrazovao Oficirsku školu VŠ NOV i POJ koja je počela da radi 15. septembra.
3. septembar — VŠ NOV i POJ izdao naredbu kojom se regulišu unutrašnji odnosi i disciplina, ishrana, zaštita štabova i komandi, pozdravljanje i mošćenje činova.
8. septembar — Ponovo obnovljena 9. (dalmatinska) divizija NOVJ.
— Kapitulirala fašistička Italija.
10. septembar — Formiran 2. udarni korpus NOVJ.
11. septembar — Glavni štab i Izvršni odbor Osvobodilne fronte izdali proglas o opštoj mobilizaciji muškaraca između 17. i 45. godine starosti.
14. septembar — Formirana 18. (slovenačka) divizija NOVJ.
16. septembar — Pri VŠ NOV i POJ počelo da funkcioniše Vazduhoplovno odeljenje, osnovano početkom septembra.
17. septembar — Kod Mrkonjić-Grada padobranima se spustila anglo-američka vojna misija koju je predvodio brigadni general Ficorj Maklejn.

18. septembar Formiran Operativni štab za zapadnu Sloveniju, koji je u oktobru preimenovan u 3. (alpsku) operativnu zonu.
19. septembar — U Splitu formiran Štab Obalske komande.
Po naređenju GŠ NOV i PO Hrvatske formiran Operativni štab NOV i POH za Istru.
24. septembar Osnovana Komanda Mornarice za Hrvatsko primorje i Istru.
25. septembar — Formirana Obalska komanda Kninskog sektora.
- Septembar — Pri VŠ NOV i POJ formiran Odsek za zaštitu naroda, sa zadatkom da na čitavoj teritoriji zemlje uspostavi obaveštajnu mrežu radi borbe protiv neprijateljske špijunaže i pete kolone.
1. oktobar — Počela sa radom Oficirska škola Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine.
2. oktobar — U Bariju (Italija) osnovana Baza NOVJ.
3. oktobar — Formiran 7. (prvobitno 6.) slovenački korpus NOVJ.
5. oktobar — Formiran 1. proletrski korpus NOVJ.
— Naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ preimenovani korpusi: 1. bosanski udarni u 3. udarni, 2. bosanski udarni u 5. udarni, 1. hrvatski u 4. korpus, 2. hrvatski u 6. korpus i 6. korpus u 7. korpus NOVJ.
6. oktobar — Formirana Gorička (kasnije 27. pa 32. i onda 30. slovenačka) divizija NOVJ.
— Formirana Triglavska (kasnije 26, pa 31. slovenačka) divizija NOVJ.
— Formirana Tršćanska (Tržačka) divizija NOVJ.
7. oktobar — Formiran 8. dalmatinski korpus NOVJ.
8. oktobar — Na teritoriji srednje Dalmacije formirana 26. (dalmatinska) divizija NOVJ.
10. oktobar — U Tuzli formirana 3. (kasnije 27.) istočnobosanska divizija NOVJ.
— Na Dinari formirana 20. (dalmatinska) divizija NOVJ.

- 11. oktobar — U severnoj Dalmaciji formirana 19. (dalmatinska) divizija NOVJ.
- 14. oktobar — Naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ u Livnu formirana Prva vazduhoplovna baza NOVJ.
- 17. oktobar — VŠ NOV i POJ izdao naredbu o jedinstvenoj organizaciji intendantske službe NOV i POJ.
- 18. oktobar — VŠ NOV i POJ izdao naredbu o formiranju Štaba Mornarice NOVJ.
- Oktobar — Prvi put u jedinicama NOV i POJ pojavile su se prve specijalizovane izviđačke jedinice — desetine, vodovi i čete.
- Oktobar — Glavni štab NOV i PO Makedonije objavio „Manifest“ makedonskom narodu što je imalo veliki uticaj na razvoj oslobodilačkih jedinica u Makedoniji.
- 24. oktobar — Štab Mornarice NOVJ reorganizovao mornaričke jedinice i komande.
- 12. novembar — GŠ NOV i PO Hrvatske formirao Operativni štab za Liku.
- 16. novembar — U Gacku formirana 29. (hercegovačka) udarna divizija NOVJ.
- 20. novembar — Na području Kumanova i Vranja formiran za jednički Operativni štab za rukovođenje i koordinaciju dejstava makedonskih, južnomoravskih i kosovskih jedinica.
- 29—30. novembar — U Jajcu održano Drugo zasjedanje AVNOJ na kojem je doneta odluka da se AVNOJ konstituiše u vrhovno zakonodavno i izvršno predstavničko telo naroda Jugoslavije i da se osnuje Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao privremeni organ narodne vlasti. Za poverenika za narodnu odbranu NKOJ izabran je J. B. Tito, koji je ujedno bio Vrhovni komandant NOV i POJ. Posebnom odlukom odato je priznanje NOVJ i njenom Vrhovnom komandatu. Ustanovljeno je zvanje Maršala Jugoslavije.
- AVNOJ dodelio vrhovnom komandantu NOV i POJ Josipu Brozu Titu zvanje „Maršala Jugoslavije“.

- NOV i POJ imali su tog dana 8 korpusa, 26 divizija, 93 brigada, 107 NOP odreda i 25 samostalnih partizanskih bataljona — ukupno 300.000 boraca.
- 30. novembar — Sa Glamočkog polja otputovala za Kairo Vojna misija VŠ NOV i POJ koju je predvodio pukovnik Vladimir Velebit.
- 2. decembar — U rejonu Pljevalja, po naređenju VŠ NOV i POJ, od vojnika italijanskih divizija „Venecia“ i „Taurinense“ formirana italijanska partizanska divizija „Garibaldi“, koja je stavljena pod komandu Štaba 2. udarnog korpusa NOVJ.
- 8. decembar — Formiran zajednički Operativni štab radi objedinjavanja dejstava 2. južnomoravske brigade i 1. južnomoravskog NOP odreda.
- 12. decembar — U Hrvatskom zagorju formirana 32. (zagorska) divizija NOVJ.
- 22. decembar — Formiran 9. (slovenački) korpus NOVJ. .
- Decembar — CK KPJ doneo odluku da se ukinu brigadni, a formiraju divizijski politodeli.

1944.

- 19. januar — U Moslavini formirana 33. (hrvatska) divizija NOVJ.
— Formiran 10. (zagrebački) korpus NOVJ.
- 22. januar — Odlukom VŠ NOV i POJ rasformiran GŠ NOV i PO Crne Gore i Boke, a njegove jedinice stavljene pod komandu Štaba 2. udarnog korpusa NOVJ.
— Na području Žumberka, Pokuplja i Turopolja formirana 34. (hrvatska) divizija NOVJ.
— U Lici formirana 35. (lička) divizija NOVJ.
— Formiran 11. (hrvatski) korpus NOVJ.
- 8. februar — VŠ NOV i POJ izdao naredbu o novoj organizaciji i strukturi štabova korpusa i formiranju korpusnih i divizijskih vojnih oblasti.
- 23. februar — Na aerodromu lica Bosanskog Petrovca stigla sovjetska vojna misija pri VŠ NOV i POJ.

- 3. mart — U s. Bijeloj (na pl. Majeveci) formirana 36. (vojvođanska) udarna divizija NOVJ.
- 4. mart — U Sandžaku formirana 37. (sandžačka) udarna divizija NOVJ.
- 6. mart — U s. Brđanima (kod Bijeljine) formirana 38. (bosanska) udarna divizija NOVJ.
- 26. mart — U zapadnoj Bosni formirana 39. (bosanska) divizija NOVJ.
- 30. mart — VŠ NOV i POJ (Ekonomsko odeljenje) izdao Uputstvo o organizaciji ekonomske službe u oružanim snagama: određuje se organizaciona struktura ustanova ekonomske službe (od VŠ do četa i komandi mesta), njihov sastav, nadležnost i zadaci.
- 22. april — Vrhovni komandant NOV i POJ izdao uredbu o zvanjima političkih komesara u NOVJ kojom je regulisano pitanje ranga, prava i oznaka. Ova uredba nije se odnosila na političke rukovodioce NOP odreda.
- 13. maj — U Drvaru naredbom, Vrhovnog komandanta NOV i POJ, pri Povereništvu za narodnu odbranu obrazovano Odeljenje za zaštitu naroda (Ozna), sa zadatkom da objedini službu bezbednosti u borbi protiv neprijateljske špijunaže i petokolonske delatnosti i da u tom cilju usmerava rad za to predviđenih jedinica.
- 20. maj — Na pl. Radanu formirana 1. (kasnije 21.) srpska divizija NOVJ.
- 22. maj — Formirana 2. (kasnije 22.) srpska divizija NOVJ.
- 24. maj — VŠ NOV i POJ izdao naredbu o uspostavljanju vojnih sudova korpusa, korpusne vojne oblasti i višeg vojnog suda pri Vrhovnom štabu. Istovremeno su ukinuti dotadašnji vojni sudovi komandi područja, NOP odreda i brigada.
— VŠ NOV i POJ izdao naredbu o disciplinskoj odgovornosti vojnih lica, kao i građanskih lica koja stoje u bilo kakvom odnosu sa vojskom. Istovremeno su ukinuti dotadašnji sudovi časti za oficire NOV i POJ.
- 25. maj — U Drvaru, na sedište CK KPJ i VŠ NOV i POJ izvršen neuspeo nemački vazdušni desant.

- 6. jun — U Toplici formirana 3. (kasnije 23.) srpska divizija NOVJ.
- 7. Jun — Na ostrvo Vis stigao CK KPJ, VŠ NOV i POJ, Predsedništvo AVNOJ-a i NKOJ-a sa maršalom Josipom Brozom Titom na čelu.
- 10. jun — U Pustoj Reci formirana 4. (kasnije 24.) srpska divizija NOVJ.
- 21. jun — Kod Prokuplja formirana 25. (srpska) divizija NOVJ.
- 1. jul — Formiran 12. (vojvođanski) udarni korpus NOVJ.
- 15. jul — U Slavoniji formirana 40. (slavonska) divizija NOVJ.
- 16. jul — U Gravini (Italija) formirana 1. tenkovska brigada NOVJ. Taj dan se praznuje kao Dan tenkista JNA.
- 30. jul — Formirana 1. (hrvatska) divizija Korpusa narodne odbrane (1. divizija za zaštitu naroda).
- Jul — VŠ NOV i POJ izdao naređenje o organizaciji artiljerije NOV i POJ i propisao formaciju artiljerijskih jedinica i štabova.
— Formirana 53. (srednjobosanska) udarna divizija NOVJ.
- 6. avgust — U Makedoniji formirane 1. (skopska), 2. (bitoljska), 3. (bregalničko-strumička) i 4. (kičevsko-debarska) operativna zona.
- 15. avgust — Formiran Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ). Taj dan se praznuje kao Dan graničara JNA.
- 25. avgust — U s. šeškovu (kod Kavadaraca) formirana 41. (makedonska) divizija NOVJ.
- 29. avgust — U Gorskom kotaru formirana 43. (istarska) divizija NOVJ.
- Avgust — Formiran Štab Sremske, Banatske i Bačko-banjske operativne zone.

- 2. septembar — GŠ NOV I PO Kosova i Metohije preimenovan u Operativni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju.
- 3. septembar — U Trgovištu formirana 45. (srpska) divizija NOVJ.
- 6. septembar — Formiran 14. (srpski) korpus NOVJ.
- 7. septembar — U s. Lisiču (kod Velesa) formirana 42. (makedonska) divizija NOVJ.
— Formiran 13. (srpski) korpus NOVJ.
- 10. septembar — U s. Crnovcu (kod Bitolja) formirana 49. (makedonska) divizija NOVJ.
- 14. septembar — Vrhovni komandant NOV i POJ izdao naredbu o dodeljivanju Partizanske spomenice 1941.
- 17. septembar — U s. Mitrašincima (kod Berova) formirana 50. (makedonska) divizija NOVJ.
- 20. septembar — Blizu Pirota formirana 46. (srpska) divizija NOVJ.
- 28. septembar — U s. Plasnici (kod Kičeva) formirana 48. (makedonska) divizija NOVJ.
- 1. oktobar — Kod Lebana formirana 47. (srpska) divizija NOVJ.
- 3. oktobar — Formiran Bregalničko-strumički korpus NOVJ.
- 6. oktobar — VŠ NOV i POJ uputio glavnim štabovima i štabovima korpusa direktivu o novoj formaciji divizija NOVJ, jačine najmanje 10.000 boraca.
- 12. oktobar — Po naređenju VŠ NOV i POJ, u Kladovu formirana prva jedinica rečnog saobraćaja — Mor-narička baza NOVJ, sa zadatkom da radi na organizovanju rečnog saobraćaja na Dunavu.
- Oktobar p.p. — Formirani 15. (makedonski) i 16. (makedonski) korpus NOVJ.
- Oktobar s. — U rejonu s. Žegljane (kod Kumanova) formirana Kumanovska divizija NOVJ.
- 17. oktobar — Vrhovni komandant NOV i POJ izdao naredbu o novoj organizaciji ekonomske službe u oružanim snagama.

- 19. oktobar — U Širokom Dolu (kod Berova) formirana 51. (makedonska) divizija NOVJ.
- 20. oktobar — Oslobođen Beograd, u koji je narednih dana došao VŠ NOV i POJ i vrhovni komandant NOV i POJ maršal J. B. Tito.
- 25. oktobar — VŠ NOV i POJ izdao „Privremeni pregled organizacije i formacije artiljerije NOVJ" u kojem su razrađene organizacija i formacija artiljerijskih jedinica i ustanova.
- 27. oktobar — U oslobođenom Beogradu vrhovni komandant NOV i POJ i predsednik NKOJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito izvršio smotru dela jedinica koje su učestvovala u borbama za oslobođenje glavnog grada.
- 29. oktobar — U Zemunu, po naređenju Vrhovnog komandanta formiran Štab Vazduhoplovstva NOVJ.
- 30. oktobar — U Novom Sadu formirana 51. (vojvođanska) divizija NOVJ.
- 7. novembar — U sastav NOVJ u Sloveniji ušla italijanska partizanska divizija „Garibaldi Natizone". ;
- 10. novembar — U Beogradu je formiran Protivavionski puk VŠ NOV i POJ. Taj datum se slavi kao Dan Artiljerijsko-raketnih jedinica protivvazdušne odbrane JNA.
- 21. novembar — U Beogradu, po naređenju VŠ NOV i POJ osnovana Vojna akademija NOV i POJ.
- 3. decembar — Formirana 1. (slovenačka) divizija KNOJ, koja je 1. marta 1944. osnovana kao komanda Vojске državne varnosti.
- 13. decembar — Naredbom VŠ NOV i POJ, propagandni organi formacijski ulaze u širi deo štaba i postaju organi Štaba za političku, kulturnu i prosvetnu delatnost.
- Decembar p.p. — U Skoplju formirana 8. (makedonska) divizija KNOJ.
- Oko 18. decembra — U Novom Sadu formirana 7. (vojvođanska) divizija KNOJ.
- 25. decembar — Vrhovni komandant NOV i POJ, objavio naredbu o formiranju dopunskih brigada i bataljona, radi popune jedinica.

29. decembar	VŠ NOV i POJ naredio da se formiraju 11. vazduhoplovna lovačka i 42. vazduhoplovna južna divizija NOVJ.
30. decembar	Vrhovni komandant NOV i POJ, naredio da se na oslobođenoj teritoriji Srbije, Vojvodine, Makedonije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije formiraju dopunske jedinice i regrutni centri, radi obuke regruta i popune operativnih jedinica.
Decembar	— Na teritoriji Bosne i Hercegovine, formirana 3. (bosansko-hercegovačka) divizija KNOJ. — U Beogradu formirana 4. (beogradska) divizija KNOJ. — Naredbom VŠ NOV i POJ formiraju se propagandna odeljenja pri VŠ NOV i POJ i glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije.
1945.	
1. januar	Po naređenju VŠ NOV i POJ formirane 1, 2. i 3. armija.
3. januar	U Beogradu, po naređenju Vrhovnog štaba, formiran Puk za vezu VŠ NOV i POJ.
10. januar	U Kragujevcu formirana 5. (srpska) divizija KNOJ-a.
14. januar	Direktivom CK KPJ, u divizijama se imenuju pomoćnici političkog komesara divizije, koji je sekretar divizijskog partijskog komiteta. Pri štabovima korpusa i armija formiraju se partijski komiteti koji rukovode partijskom organizacijom samostalnih jedinica pri štabu korpusa i armije. Za rukovođenje skojevskom organizacijom samostalnih jedinica pri štabu korpusa i armije formiraju se skojevski komiteti.
27. januar	Naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ ukinuta je Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju i njene vojne funkcije preuzela je tek formirana Komanda Vojne oblasti Vojvodine.
Januar	Pri Povereništvu za narodnu odbranu NKOJ formirana Komanda pozadine. Naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ, iz sanitetske službe izdvojeno veterinarstvo i formirana veterinarska služba, a pri Komandi pozadine osnovano Veterinarsko odeljenje.

- i. februar — Vrhovni štab NOV i POJ formirao Vojnu upravu za Kosovo i Metohiju. Istog dana formirana je Vojna oblast Kosova i Metohije. (
- Na Kosovu formirana 52. (kosovsko-metohijska) divizija NOVJ.
- Februar Pri Povereništvu za narodnu odbranu NKOJ formirano Odeljenje za mornaricu.
1. mart Odlukom Povereništva narodne odbrane DFJ, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije preimenovana u Jugoslovensku armiju, a Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu, VŠ NOV i POJ reorganizovan u Generalštab JA, kao neposredni organ Povereništva narodne odbrane.
2. mart Naredbom Vrhovnog komandanta JA formirana 4. armija.
5. mart U Beogradu, po naređenju Generalštaba JA, formirane Oficirska škola JA i Intendantska akademija JA.
7. mart U Beogradu formirana Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije. Ministar narodne odbrane je vrhovni komandant JA imaršal Josip Broz Tito.
- Formirano Političko odeljenje Ministarstva narodne odbrane umesto dotadašnjeg Propagandnog odeljenja VŠ. Načelnik Političkog odeljenja je partijski rukovodilac JA.
8. mart Kod Tule, u Sovjetskom Savezu, formirana 2. tenkovska brigada koja je krajem marta prebačena u Jugoslaviju u sastavu 1. armije na Sremskom frontu.
14. mart Generalštab JA doneo novu formaciju divizije prema kojoj se naziva streljačka divizija.
15. mart Naredbom Ministra narodne odbrane formiran Štab Grupe vazduhoplovnih divizija.
16. mart Štab Jugoslovenske mornarice rasformirao primorsko-obalske sektore i osnovao komande za severni, srednji i južni Jadran sa pet pomorsko-obalskih komandi.
17. mart Formiran Operativni štab Grupe korpusa (2, 3. i 5.) za izvođenje sarajevske operacije. ;

20. mart	Napadom 4. armije u Lici počela završna ofanziva Jugoslovenske armije.
22. mart	U Beogradu, Zemunu i Pančevu formirane 1, 2. i 3. protivavionska brigada.
25. mart	Generalštab JA izdao naredbu o formiranju Komande artiljerije, Komande inžinjerije i Komande za vezu JA.
Mart	U Pančevu, po naređenju Generalštaba JA, formirana Škola za inženjerske rukovodioce JA. U Beogradu, po naređenju Generalštaba JA, formirana Škola za vezu JA. Na Savi i Dunavu obrazovane Savska i Dunavska flotila.
2. april	U Beogradu, uredbom Predsedništva Ministarskog saveta DFJ, osnovan Ratni kabinet sa zadatkom da „vodi sve poslove u vezi sa uspešnim vođenjem rata“.
12. april	Jedinice 1. armije počele proboj Sremskog fronta. Istog dana počela ofanziva 2. armije u istočnoj Bosni i 3. armije na Dravi kod Valpova.
13. april	Naređenjem Generalštaba JA, svi vojnopožadanski organi stavljeni pod komandu Komande pozadine JA.
24. april	Štab 2. armije formirao Unsku operativnu grupu divizija (23, 28, 39. i 45.) za operaciju u donjem toku Une.
29. april	Štab 4. armije formirao Riječku operativnu grupu divizija (13, 19. i 26.) za okruženje i uništenje nemačkog 97. armijskog korpusa kod Rijeke.
April k.	Na području Broda na Kupi, u Sloveniji, preformirana italijanska partizanska divizija „Garibaldi Natisone“ u diviziju „Garibaldi Fontanost“ u sastavu 7. slovenačkog korpusa. Štab 2. armije formirao Karlovačku operativnu grupu divizija (3, 4, 10. i 34) za oslobođenje Karlovca.
5. maj	Naredbom Vrhovnog komandanta JA počelo formiranje 5. armije.

7. maj — U Murskoj Soboti formirana Prekmurska brigada, poslednja narodnooslobodilačka brigada koja je osnovana u NOR-u.
8. maj — U Berlinu potpisan akt o bezuslovnoj kapitulaciji nemačkih oružanih snaga, čime je u Evropi završen drugi svetski rat.
- Maj p.p. — Po naređenju Vrhovnog komandanta JA, počelo formiranje 6. pešadijske i 1. tenkovske armije.
15. maj — Kapitulacijom okupatorsko-kvislinške grupacije u rejonu Črna-Mežice, u Sloveniji, pobedonosno je završena četvorogodišnja narodnooslobodilačka borba naroda i narodnosti Jugoslavije.

IZVORI I LITERATURA

I GRAĐA

A Neobjavljena građa

1. Arhiv Vojnoistorijskog instituta — arhiva NOP-a
2. Arhiv Centralnog komiteta SKJ
3. Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljani
4. Arhiv PK SK u Prištini
5. Arhiv Uprave artiljerijsko-raketnih jedinica PVO JNA
7. Materijal Političke uprave JNA o reorganizovanju KPJ i političkom radu u jedinicama NOVJ
8. Vinko Braniča — Nikola Slarvica: Pregled štabova, jedinica i ustanova NOV i PO Hrvatske, knjiga I i II

B Objavljena građa

1. Arhiv SK BiH, tom III knj. 2,
2. Dokumenta istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom II, knj. 1, Istorijsko odeljenje CK KPJ Beograd 1953.
3. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije 1941—1945, izd. Vojnoistorijskog instituta
5. Zbornik dokumenata i podataka Sanitetske službe u Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Sanitetska uprava DSNO, Beograd 1976.

6. Ratni dnevnik nemačke Vrhovne komande, Frankfurt na Majni 1963.

II LITERATURA

A knjige

1. Antonie Zdravko, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941*, Vojnoizdavački zavod (VIZ) Beograd 1973.
2. Ambrožič Lado — Novljan, *Dvanaesta brigada*, Ljubljana 1976.
3. Ambrožič Lado — Novljan, *Cankarjeva brigada*, Ljubljana 1975.
4. Ambrožič Lado — Novljan, *Gubčeva brigada*, Ljubljana 1975.
5. *Artiljerija u NOR-u*, (zbirka članaka), Vojno delo, Beograd, 1962.
6. Atanacković Žarko, *Druga vojvođanska NOU brigada*, VIZ, Beograd 1978.
7. Atanacković Žarko, *Vojvodina u borbi 1941—1945*, Forum, Novi Sad 1959.
8. Babić Manojlo, *Oklopne jedinice u NOR-u 1941—1945*, VIZ, Beograd 1968.
9. Batrić Jovanović, *Crna Gora u NOR-u i socijalističkoj revoluciji*, Vojno delo, Beograd 1960.

10. Bavec Franjo — Branko, *Bazoviška brigada*, Odbor Bazoviške brigade u Ljubljani, Ljubljana 1970.
11. Bosiljčić Slobodan, *Istočna Srbija*, Nolit-Prosveta, Beograd 1963.
12. Borojević Lj. Samardžija D. i Bašić R. *5. kozaračka brigada*, VIZ, Beograd 1972.
13. Bressen Aldo, *Giuricin Luciano, Fratelli nel sangue*, Rijeka 1964.
14. Broz Josip Tito, *Vojna djela*, VIZ, Beograd I—III 1961; IV—1972; V—1977; VI—1981.
15. Broz Josip Tito, *Sabrana djela*, knj. 6—10, Izdavački centar „Komunist“, Beograd 6-9 1979; 10—1980.
16. Broz Josip Tito, *Govori i članci*, knj. 1—3, Naprijed, Zagreb 1979.
17. Broz Josip Tito, *Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije*, Glavna pol. uprava, Beograd 1949.
18. Buturović Radule — Klin Albert, *Treća prekomorska brigada*, Nova Gorica 1969.
19. Cicmil Obrad, *Durmitorski odred*, Vojno delo, Beograd 1966.
20. Cvetković B. Zdravko, *17. slavonska brigada*, VIZ, Beograd 1978.
21. Cvetković Mirko, *Veze u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1942*, VIZ, Beograd 1976.
22. Ćuković Mirko, *Sandžak*, Nolit—Prosveta, Beograd 1964.
23. *Čačanski kraj u NOB 1941—1944*, *Hronologija događaja*, Istorijski arhiv Čačak 1968.
24. Caušević Izudin, *20. krajiška brigada*, VIZ, Beograd 1971.
25. *Četrdeset prva*, Zbornik rado-va, Mlado pokoljenje, Beograd 1961.
26. Damjanović Danilo, *Šesta dalmatinska brigada*, VIZ, Beograd 1969.
27. Dikin F. *Bojovna planina*, Nolit, Beograd 1973.
28. Dragić dr Đorđe, *Sanitetska služba u partizanskim uslovima ratovanja*, VIZ, Beograd 1965.
29. Dedijer Vladimir, *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju*, Kultura, Beograd 1953.
30. Đurić Ljubodrag, *Ratni dnevnik*, VIZ, Beograd 1966.
31. Fajdiga Mirko, *Zidanškova brigada*, Ljubljana 1975.
32. Ferenc Tone, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jesni 1943*, Obzorje, Maribor 1967.
33. Ferlež Ivan, *Druga grupa odredov in štajerski partizani 1941—1942*, Ljubljana 1972.
34. Geršković Leo, *Dokumenti o razvoju narodne vlasti*, Prosveta, Beograd 1948.
35. Gligorijević Ivan Džina, *Deve-ta srpska brigada*, VIZ, Beograd 1970.
36. Gligorijević Ivan Džina, *Parti-zanski odredi istočne Srbije*, VIZ, Beograd 1969.
37. Glišić Venceslav, *Komunistička partija Jugoslavije u Srbiji 1941—1945*, Rad, Beograd 1975. knj. I
38. Gončin Milorad — Maoduš Ste-vo, *Prva krajiška proleterska udarna brigada*, VIZ, Beograd 1981.
39. Grujić Periša, *16. vojvođanska divizija*, Vojno delo, Beograd 1959.
40. Guček Milan, *Šerčerjeva briga-da*, Ljubljana 1973.
41. Hariš Ivan — Gromovnik, *Dnevnik diverzantskih akcija u Hrvatskoj*, Zagreb 1977.
42. *Historia e Shqiperise*, Univer-siteti shtetëror i Tiranës, In-stituti i historisë dhe i gjuhë-sisë, Tirana, II 1965.
43. Hribernik Rudolf, *Dolomiti u NOB*, Ljubljana 1974.
44. Hribovšek Mitja, *Prekmurska brigada*, Knjižice NOV i POS, Ljubljana 1975.
45. *Hronologija oslobodilačke bor-be naroda Jugoslavije 1941—1945*, izdanje Vojnoistorijski institut, Beograd 1946.
46. *Hercegovina u NOB-i*, Vojno delo, Beograd 1961.
47. Isaković Radosav Rade, *Koso-velska brigada*, Ljubljana 1975.

48. *Istorija makedonskog naroda*, knj. III, Zavod za izdav. udžbenika, Beograd 1970.
49. *Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar*, Centar za historiju radničkog pokreta, Rijeka 1980.
50. Janković Blažo, 4. *proleterska brigada*, VIZ, Beograd 1975.
51. *Jugoslovensko ratno vazduhoplovstvo u NOR-u*, Beograd 1981.
52. Kamčevski dr Georgi, *Sanitet-ska služba u NOB u Makedoniji*, VIZ, Beograd 1971.
53. Karanović Vukašin, *Moslavački partizanski odred*, Kutina 1981.
54. Kardelj Edvard, *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944—1957*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980.
55. Kardelj Edvard, *Tito i jugoslovenska socijalistička revolucija*, Narodna knjiga, Beograd 1977.
56. Kardelj Edvard, *Revolucija i vojna misao*, VIZ, Beograd 1979.
57. Kardelj Edvard, *Put nove Jugoslavije*, Kultura, Beograd Zagreb, 1946.
58. Kleut Petar, *Partizanska taktika i organizacija*, Vojno delo, Beograd 1965.
59. Kleut Petar, 35. *divizija*, VIZ, Beograd 1970.
60. Komnenović Danilo i Kreso Muharem, 29. *hercegovačka divizija*, VIZ, Beograd 1979.
61. *Kosovska Mitrovica i okolina u NOR-u*, Kosovska Mitrovica 1979.
62. Kostić dr Uroš, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945*, VII, Beograd 1978.
63. Kvesić Sibe, *Dalmacija u NOB-i*, Lykos. Zagreb 1960. i 1980.
64. Lagator Spiro, 4. *vojvođanska brigada*, VIZ, Beograd 1973.
65. Lah Barivoj, *Prva slovenska artiljerijska brigada*, Ljubljana 1975.
66. Lakić Zoran i dr. *Narodno-oslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941—1945*, Istorijski institut Crne Gore, Titograd 1963.
67. Lazarević B. *Vazduhoplovstvo u NOR-u*, VIZ, Beograd 1972.
68. *Leksikon Narodnooslobodilački rat i revolucija u Jugoslaviji 1941—1945*, I, II Narodna knjiga, Beograd, Partizanska knjiga, Ljubljana, OOUR Izdavačko publicist, delatnost Beograd; 1980. Beograd 1980.
69. Lotrič Tone, *škofjeloški odred*, Ljubljana 1971.
70. Lukač Dušan, *Ustanak u Bosanskoj krajini*, Beograd 1967, VIZ.
71. Ljubičić Nikola, *Užički partizanski odred „Dimitrije Tucović“*, VIZ, Beograd 1979.
72. Maklin Ficroj, *Zlatni drum. Pjissak Orijenta. Rat na Balkanu*, „Zora“, Zagreb 1953.
73. Mandić Gligo, 11. *istočnobosanska udarna divizija*, VIZ, Beograd 1976.
74. Marjanović Jovan, *Ustanak i NOP u Srbiji 1941*, Institut društvenih nauka, Beograd 1963.
75. Miljanić Gojko, *Rukovođenje i komandovanje u oslobodilačkom ratu 1941—1945*, VII, Beograd 1980.
76. Miljanić Gojko, *Nikšički NOP odred*, VIZ, Beograd 1970.
77. Mikuž Metod, *Pregled zgodovine NOB*, knj. 3,
78. Mikuž Metod, *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*, VIZ, Beograd 1956.
79. Mitrović Dojčilo, *Zapadna Srbija 1941*, Nolit, Beograd 1975.
80. Mitrovski Boro, Glišić Venceslav i Ristovski Tomo, *Bugar-ska vojska u Jugoslaviji 1941—1945*, Međunarodna politika, Beograd 1971.
81. Morača Pero, *Jugoslavija 1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1971.
82. *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945*, Vojaško zgodovinski institut JNA i Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1976.
83. *Neretva—Sutjeska 1943*, Zbornik radova, VII, Beograd 1969.

84. Nikolić Živojin Brka, 22. srpska divizija, VIZ, Beograd 1972.
85. Nikoliš dr Gojko, Korijen, stablo, pavetina, Liber, Zagreb, 1980.
86. Obradović Branko, Druga dalmatinska proleterska udarna brigada, VIZ, Beograd 1968.
87. Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, II izdanje, VII, Beograd 1963 (I); II — 1965.
88. Osnivanje i razvitak 1. konjičke brigade 1. armije, politički odsek 10. konjičke brigade JA, Niš 1945.
89. Osmo crnogorska NOV brigada, VIZ, Beograd 1978.
90. Pajević Miloš, Artiljerija u NOR-u, VIZ, Beograd 1970.
91. Pantelić Milojica, 25. srpska NOU divizija, VIZ, Beograd 1977.
92. Parmaković Dragoslav, Mačvanski (podrinjski) NOP odred 1941—1944, Fond NOB Podrinja, Šabac 1973.
93. Partizanski odredi — Kopao-nički, Šaljski, Ibarski, VIZ, Beograd 1981.
94. Pavlin Mile, Petnaest brigada, Ljubljana 1969.
95. Pavlin Mile, Jeseničko-bohinjski odred, Odbor Jeseničko-bohinjskog odreda, Ljubljana 1970.
96. Velagić Savo, Bjelovarski partizanski odred, Epoha, Zagreb 1964.
97. Valagić Savo, Daruvarski partizanski odred, Epoha, Zagreb 1963.
98. Perić Ignjatije, Peta kordunaska brigada, VIZ, Beograd 1972.
99. Perić Ignjatije, Petnaesta kordunaska brigada, VIZ, Beograd 1969.
100. Prva proleterska, knj. 1 i 2, Vojno delo, Beograd 1963.
101. Perović Milivoje, Južna Srbija, Nolit—Prosveta, Beograd 1961.
102. Plenča Dušan, Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941—1942, Vojno delo, Beograd 1960.
103. Pregled narodnooslobodilačkog rata u Makedoniji 1941—1944, VII, Beograd 1950.
104. Petelin Stanko, Gradnikova brigada, Soča, Nova Gorica, 1966.
105. Petelin Stanko, Prešernova brigada, Soča, Nova Gorica 1967.
106. Peti kongres KPJ, stenografske beleške. Kultura, Beograd 1949.
107. Petnaest vojvođanskih brigada, Pokrajinski odbor Saveza boraca Vojvodine, kolektiv autora, Novi Sad 1953.
108. Petranović Branko, Istorija Jugoslavije 1918—1978, Noht, Beograd 1980.
109. Pravdić Stevo — Redžić Nail, 16. slovenska omladinska NOU brigada „Joža Vlahović“, VIZ, Beograd 1976.
110. Porovšek Janez, Naprej: Osmo slovenska narodnoosvobodilna brigada „Fran Levstik“, Beograd 1968.
111. Polič Radko, Belokranjski odred, Ljubljana 1975.
112. Pregled istorije SKJ, Institut za izučavanje radničkog pokreta Jugoslavije, Beograd 1963.
113. Vilhor Srečko i Albert Klun, Prva in druga prekomorska brigada, Nova Gorica 1967.
114. Radanović Jovan, 67 dana Užičke republike, Prosveta, Beograd 1961.
115. Ratni naponi Jugoslavije 1941—1945, VII, Beograd.
116. Razmatranje o savremenom ratu, Narodna armija, Beograd 1959.
117. Razvoj taktike sovjetske armije 1941—1945, (prevod sa ruskog), Vojno delo, Beograd 1976.
118. Redžić Nail, 25. brodska brigada, VIZ, Beograd 1976.
119. Roksandić Rade — Cvetković Zdravko, 18. slavonska brigada, VIZ, Beograd 1974.
120. Savić Sreta, 51. vojvođanska divizija, VIZ, Beograd 1974.
121. Savić Sreta, Srem u NOB, Vojno delo, Beograd 1963.
122. Sarajlić Abdulah, Pregled stvaranja bosansko-hercegovačkih jedinica NOV Jugoslavije, Veselin Masleša, Sarajevo 1958.
123. Sećanja komandanta vojvođanskih brigada, Novi Sad 1975.

124. *Sedma banijska divizija*, VIZ, Beograd 1967.
125. *Sovjetskie ljudi v osvoboditel'noj bor'be jugoslavjanskogo naroda*, Izdatelstvo „Nauka“, Moskva 1973.
126. *Sjeverozapadna Hrvatska u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Institut za historiju radničkog pokreta, Varaždin 1976.
127. Skerlj Mirjana, *Čuvari našeg neba*, Zemun 1977.
128. *Split u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941—1945*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split 1981.
129. Stanišić Milija, *KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije*, VIZ, Beograd 1973.
130. Stanković Milivoje, *Prvi šumadijski odred*, Vojno delo, Beograd 1963.
131. Stiplovšek Miroslav, *Šlandrova brigada*, Ljubljana 1971.
132. *Strategija oružane borbe u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945*, VIZ, Beograd 1980.
133. Strezovski Vlado i Andrić Milan, *Treća proleterska (srpska) brigada*, VIZ, Beograd 1976.
134. Strugar Vlado, *Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945*, VII, Beograd 1962.
135. Tarabić Joco i Ignjatije Perić, *Četvrta kordunaška NOU brigada*, VIZ, Beograd 1977.
136. Traven Rezka, *Bojna pot Krimskega odreda*, Ljubljana 1968.
137. *35. godina rođa atomsko-biološko-hemijske odbrane*, VIZ, Beograd 1980.
138. Trnski Slavčo, *Ne tako davno* (prevod sa bugarskog), Narodna armija, Beograd 1980.
137. *Ustanak naroda Jugoslavije 1941*, Zbornik radova, knj. I—IV, Beograd 1962—1964.
140. *Užička republika*, izd. NIRO „Eksport-pres“, Beograd 1978.
141. Valjan Vladimir, *Brigada „Franjo Ogulinac Seljo“*, VIZ, Beograd 1968.
141. Vasiljević Jovan, *Mornarica NOVJ*, VIZ, Beograd 1972.
142. Vidović Žarko, *Treća proleterska sandžačka brigada*, VIZ, Beograd 1972.
143. Višnjić Petar, *Operacije za oslobodenje Srbije 1944. godine*, VII, Beograd 1972.
144. Vitorović Aleksandar, *Centralna Srbija*, Nolit-Prosveta, Beograd 1967.
145. *Vojna enciklopedija*, II izdanje, Redakcija Vojne enciklopedije, Beograd 1970—1975.
146. Vujasinović Todor, *Ozrenski partizanski odred*, VII, Beograd 1962.
147. Vukotić Jovo, *Druga proleterska divizija*, VIZ, Beograd 1972.
148. Zadnik Maks, *Istarski odred*, Nova Gorica 1975.
149. *Završne operacije za oslobodenje Jugoslavije 1944—1945*, VII, Beograd 1957.
150. Zorić Milan, *XIII krajiška brigada*, VIZ, Beograd 1968.

B Članci i rasprave

1. Anić Nikola, *Vojna snaga narodnooslobodilačkog pokreta u Istri 1944. godine*, Pazinski memorijal, br. 12, 1982.
2. Anić Nikola, *Oružane snage naroda Istre formirane kapitulacijom Italije 1943. godine*, Pazinski memorijal br. 13, 1982.
3. Anić Nikola, *Političke i vojne pripreme KPJ u organizovanju oružanog ustanka jugoslovenskih naroda i narodnosti 1941. godine*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb III/1981.
4. Antonić Zdravko, *O formiranju dobrovoljačkih jedinica u istočnoj Bosni početkom 1942. godine*, Referat sa naučnog skupa „NOP u Bosni i Hercegovini i AVNOJ (1942—1943)“, Sarajevo 1973.
5. Antonovski Ivan, *Slavoftija u ustanku 1941. godine*, VIG 4/1966.
6. Antonovski Ivan, *Formiranje i razvoj jedinica i ustanova NOV na Kosovu i Metohiji u toku NOR-a 1941—1945*, VIG 1/1972.

7. Antonovski Ivan, *Osnovni podaci o NOP odredima u Hrvatskoj u toku NOR-a*, VIG 6/1961.
8. Bašić Rade, Idriz Čejvan *Ustanak na Kozari i borbe Drugog krajiškog odreda do juna 1942. g.* VIG 1/1951.
9. Borovčanin Drago, *Nastanak razvoj i delatnost organa narodne vlasti u istočnoj Bosni 1941. godine*, Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo 3/1967.
10. Božović Branislav, *Borbeni put Kopaoničkog NOP odreda „Todor Milićević“*, VIG 1/1981.
11. Folić Milutin, *Metohijski NOP odred*, VIG 2/1969.
12. Gledović Bogdan, *Savetovanje u Stolicama i narodnooslobodilačka borba u Sandžaku*, knjiga „Vojno-političko savetovanje u Stolicama“, NIRO Ek-sport-pres, Beograd 1980.
13. Gutić Mirko, *Titova koncepcija stvaranja operativnih jedinica narodnooslobodilačkog pokreta*, VIG 2/1980.
14. Hrečkovski Slavica, *NOB u Slavoniji i Savetovanje u Stolicama*, Savetovanje u Stolicama ...
15. Hurem Rasim, *Vojna organizacija ustanka u Bosni i Hercegovini i odluke Savetovanja u Stolicama*, Savetovanje u Stolicama...
16. Ilić Pavle, *Inžinjerija u NOR-u, obnovi i izgradnji zemlje*, Glasnik inžinjerije i hemijskih jedinica, 6/1951.
17. Ivanović Đoko, *Neki podaci o organizaciji i radu pozadine III armije*, Pozadina i snabdevanje, 27/1952.
18. Ivanovski A. Vlado, *Savetovanje u Stolicama i stanje u Vardarskoj Makedoniji septembra 1941. godine*, Savetovanje u Stolicama...
19. Jelić Ivan, *Savetovanje u Stolicama i neki problemi NOB u Hrvatskoj*, Savetovanje u Stolicama ...
20. Joksimović Sekula, *Razvoj vojne organizacije NOP-a u Bosni i Hercegovini 1941. godine*, Zbornik MR BiH, br. 3—4, godina III—IV, Sarajevo 1977—78.
21. Joksimović Sekula, *Savetovanje i razvoj oružanih jedinica Narodnooslobodilačke vojske na Kosovu i Metohiji 1941—1945. godine*, „Kosovo“, Zaved za istoriju Kosova, 4/197 >.
22. Joksimović Sekula, *Narodnooslobodilački partizanski odredi osnovni oblik vojne organizacije NOP-a Jugoslavije 1941. god.*, VIG 2/1979.
23. Joksimović Sekula, *Oznake, činovi i odlikovanja pripadnika NOV i POJ (1941—1945)*, VIG 3/1971.
24. Joksimović Sekula, *Prve divizije i korpusi Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*, VIG 2—3/1973.
25. Joksimović Sekula, *Razvoj vojne organizacije u Jugoslaviji do stvaranja narodnooslobodilačkih partizanskih odreda 1941. god.*, VIG 3/1978.
26. Kardelj Edvard, *Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju*, VIG 3/1976.
27. Klanjšček Zdravko, *Razvitak NOB u Sloveniji i Savetovanje u Stolicama*, Savetovanje u Stolicama ...
28. Kostić Ilija, *Organizacija unutrašnjeg života Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije*, VIG 2/1962.
29. Klanjšček Oskar, *Inžinjerijsko obezbeđenje III armije u završnim operacijama*, Vojnoinžinjerijski glasnik 4/1949.
30. Lakić Zoran, *Stolice i razvoj narodne vlasti u Crnoj Gori 1941. godine*, Savetovanje u Stolicama...
31. Leković Mišo, *Neki problemi rukovođenja CK KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ u 1941. godini*, „Užička republika“, I, Beograd 1978.
32. Leković Mišo, *Pregled stvaranja i razvoja službe bezbednosti i jedinica Narodne odbrane u toku NOR-a*, VIG 3/1959.

33. Leković Mišo, *Delatnost Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ u Sandžaku u decembru 1941. godine*, NOR i revolucija u Srbiji 1941—1945, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd 1972.
34. Leković Mišo — Antonovski Ivan, *Osnovni podaci o divizijama NOVJ formiranim u toku NOR-a*, VIG 6/1959.
35. Lukač Dušan, *Pripadnici poljske nacionalne grupe u Jugoslaviji u toku NOR-a*, VIG 1/1970.
36. Mileusnić Đuro, *Razvoj i uloga inženjerije 6. proleterske (ličke) divizije u NOR-u*, VIG 2/1968.
37. Mitrovski Boro, *Stvaranje i odbrana slobodne teritorije u zapadnoj Makedoniji u drugoj polovini 1943. godine*, VIG 4/1965.
38. Mitrovski Boro, *Uslovi pod kojima se pripremao početak oružanog ustanka u Makedoniji* VIG 4/1966.
39. Morača Pero, *Savetovanje u Stolicama*, Savetovanje u Stolicama ...
40. Plenča Dušan, *Nacionalne manjine i jedinice stranih narodnosti u NOR-u*, VIG 6/1960.
41. Petrovič Ljubomir, *Ekonomski problemi u NOR-u*, Vojno delo 3/1962.
42. Popović Vojin, *Razvoj ustanka u Toplici i Jablanici januar—mart 1942.*, VIG 1—2/1960.
43. Raičević Gorčin, *Pregled stvaranja, razvoja i djelatnosti vojno-teritorijalnih organa u Crnoj Gori 1941—1945. godine*, VIG 3/1970.
44. Sećanje druga Tita na dane stvaranja Prve proleterske brigade, VIG 4/1950.
45. Stepančić Miroslav, *Organizacijski razvoj GŠ NOV i PO Slovenije*, VIG 2—3/1973.
46. Todorovski Mile, *Partizanski odredi u Makedoniji 1941. godine i njihovo delovanje*, Savetovanje u Stolicama ...
47. Vujošević Jovan, *Stvaranje i borbeni put čehoslovačke brigade NOVJ „Jan Žižka“*, VIG 2/1968.
48. Vujošević Jovan, *Formiranje i razvoj i uloga italijanskih formacija u Crnoj Gori 1943-1945. godine*, Istorijski zapisi, knj. XXVIII, sv. 3—4, Titograd 1971.
49. Vujović Đuro, *O nekim karakteristikama ustaničke 1941. godine u Crnoj Gori prije i poslije Savetovanja u Stolicama*, Savetovanje u Stolicama ...
50. Zrilić Košta, *Nastanak i razvoj vojnoteritorijalnih organa od početka NOR-a do bitke na Sutjesci*, VIG 2—3/1973.

C Štampa

1. Broz Josip Tito, *Predavanje u Političkoj školi SKJ*, Kumrovec, marta 1977. *Borba i razvoj KPJ između dva rata*, podlistak Politike, Beograd 24. maj 1977.
2. Ćurin Miroslav, *Partizanske grupe i odredi u Dalmaciji 1941*, list „Poruka borca“, 4. jul 1981.
3. Folić Milutin, *Narodnooslobodilački rat i revolucija na Kosovu*, Komunist, 6. novembra 1981.
4. Kardelj Edvard, *Tito na istorijskim raskršćima*, Narodna armija, 25. maja 1972.
5. *O mesnim partizanskim jedinicama na jugu Srbije*, naučni skup održan 30. i 31. januara 1982. Politika, 2. februara 1982.
6. Mitrovski Boro, *Bataljon „Hristo Botev“*, Komunist br. 326 od 1. avgusta 1963.
7. Vujošević Jovan, *Mađarski bataljon*, Komunist br. 328 od 15. avgusta 1963.
8. Vujošević Jovan, *Nemačka četa „Ernst Telman“*, Komunist br. 330 od 29. avgusta 1963.
9. Vujošević Jovan, *Austrijski bataljoni slobode*, Komunist 8. avgusta 1963.
10. Vujošević Jovan, *Crvenoarmejci u partizanima*, Komunist br. 323 od 11. jula 1963.

SKRAĆENICE

u tabelarnim pregledima

art. — artiljerija	part. — partizanski
bat. — bataljon	pav. — protivavionski
bol. — bolnički	peš. — pešadijski
brd. — brdski	pion. — pionirski
brig. — brigada	pl. — planina
div. — divizija	pol. — polovine
d. pol. ili dr. pol. — druga polovina	polj. — poljski
gr. — grupa	p. ili poč v— početak
GŠ — glavni štab	p. p. ili pr. pol. — prva polovina
haub. — haubice	prat. i— prateća
for. — formirana	pref. — preformirana
inž. — inženjerija	prolet. — proleeterska
kr. — kraj	rasf. ili rf. — rasformiran
mnb. — minobacačke	reorg. — reorganizovan
NO — narodnooslobodilačke	san. — sanitetski
NOPO — narodnooslobodilački par-	s. — selo
tizanski odred	sr. ili sred. — sredinom
NOU — narodnoosolobodilačka	top. — topovsko
udarna	ud. — udarna
oper. — operativna	

PREGLED
NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH
ODREDA JUGOSLAVIJE 1941-1945. GODINA

Red. br.	NAZIV JEDINICE	Datum formiranja	Mesto formiranja	Brojno stanje (datum)	Formacijski sastav
1	2	3	4	5	6

NOP ODREDI BOSNE I HERCEGOVINE

1	Banjalučki odred	p.p. maja 1943.	srednja Bosna	—	4 čete avg. 1943. 2 bataljona sept. 1943.
2	Bijeljinski odred	postojao 15. VIII 1941.	—	—	—
3	Bilečki odred (Baljački odred)	sept.—okt. 1943.	—	30—100	—
4	Birčanski odred	15—20. VIII 1941.	Birč	500—700 jesen 1941. 200—300 kraj oktobra 1943.	3 bataljona dec. 1941.
5	Birčansko-kladanjski odred	15. II 1945.	—	—	—
6	Bišinski odred	novembar 1943.	—	30—100	—
7	Bjelimički odred	novembar 1943.	—	30—100	—
8	Blagajski odred	postojao lerto 1943.	—	—	—

Partizanski odredi su prikazani po socijalističkim republikama i pokrajinama i abecedj naziva, Manji partizanski odredi, uglavnom iz perioda ustanka, a i kasnije oni koji su postojali kraće vreme, nisu ušli u ovaj pregled. Prikazani su i najznačajniji gerilski odredi dz ustaničke 1941. koje je orga-zovala KPJ. Za svaki odred dati su najbitniji podaci kojima se raspolagalo. Kako se nije raspolagalo potvrđenim podacima, za podine. odrede nije bilo moguće dati potpuniju informaciju. Pošto je

se u početku nazivao ili kako je registrovan u istorijskoj dokumentaciji.

U čijem sastavu bio (vreme)	Datum rasformiranja	•Reorganizacija ili ponovna formiranja	Napomena	Izvori
7	8	9	10	11

11. divizija od 1. VI 1943. 1. bos. korpus od 19. VII 1943. 39. divizija od 26. III 1944.	13. I 1944. prvi put rasformiran p.p. maja 1945. drugi put rasformiran	18. II 1944 obnovljen	Vojna enciklopedija Beograd 1970. (drugo izdanje) tom I, str. 483 (ubuduće VE). „Leksikon — Narodno-oslobodilački rat i revolucija Jugoslavije 1941—1945", Beograd 1980, str. 50 (ubuduće: Leksikon NOR-a)
Podštab Majevica	1. IX 1941.		Kolektiv autora: Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Beograd 1964, str. 75, 78 (ubuduće: Hronologija NOB)
	23. XI 1943. rasf. 7. XII 1944.	obnovljen oktobra 1944	VE, t. 3, str. 424 Hronologija NOB, str. 1026
1. bos. korpus maj 1943.	15. II 1945.		VE, t. 1, str. 620
27. divizija	11. V 1945.		Vlado Strugar, Rat i revolucija naroda Jugoslavije, Beograd 1963, str. 363
	23. XI 1943.		VE, t. 3, str. 424
	decembar 1943.		VE, t. 3, str. 424
10. divizija	6. IX 1943.		VE, t. 4, str. 10.

1	2	3	4	5	6
9	Blagajsko-janjski odred (ili Janjski odred)	6. IX 1943.	—	250 P ^o 1943.	2 čete 3 g ^e te P ^o 1943. nov.
10	Paprački odred	15—20. VIII 1941.	—	100 20. VIII 1941.	—
11	Cazinski odred	8. IX 1943.	okolina Cazina	262 8. IX 1943.	2 bataljona
12	Cikotski odred	15—20. VIII 1941.	Z	86 20. VIII 1941.	Z
13	Crnovački odred	18. X 1943.	Prnjavor	oko 100 18. X 1943.	2 čete
14	Dabarski odred („Miro Popara“)	kraj sept.-okt. 1943.	—	30—100	—
15	Dobojsko-derven.tski odred	sred. novembra 1943.	područje Doboja	oko 100 sred. nov. 1943.	—
16	Drinski narodnooslobodilački dobrovoljački odred	13. III 1942.	srez Goražde i Cajniče	880	3 bataljona
17	Drvarsko-petrovački odred Grabovački odred	d.p. maja 1943.	područje Drvara	oko 300 d.p. maja 1943. 883 kr. nov. 1943.	5 četa 2 bataljona avgust 1943.
18	Dulički odred (Gatački odred)	novembra 1943.	—	30—100	—
19	Duvanjski odred	30. X 1943.	okolina Duvna	—	2 čete
20	Fočanski narodnooslobodilački dobrovoljački odred	24. II 1942.	—	—	4 bataljona
21	Gerilski odred Glamoča	postojao 30. VII 1941.	—	—	—
22	Glamočki odred	oktobar 1943.	—	—	—

7	8	9	10	11
10. divizija od 6. 1A iz. vri 1943.	—	—	—	V/E + d + e + n
Sreski štab za Birč	20. IX 1941.	preimenovan li čet u 20. IX 1941	—	Miloš Zekič, Stvara- nje i razvoj Birčan- skog part. odreda 1941. g., Vojnoistorij- ski glasnik (VIG), br. 2, 1950. str. 34—36
—	8. II 1944.	—	—	VE, t. 2, str. 138
Sreski štab za Birč	20. IX 1941.	preimenovan u čet u 20. IX 1941	—	VIG, br. 2, 1950, str. 34—36
11. divizija	kraj decembra 1944.	—	—	VE, t. 2, str. 218
" Z	23. XI 1943.	—	—	VE, t. 3, str. 424
11. divizija od sredi- ne novembra 1943.	13. I 1944.	—	—	VE, t. 2, str. 492-3
—	23. V 1942.	—	—	Hronologija NOB, str. 212, 264
2 (5) bos. korpus od d.p. maja 1943. 4. divizija leto 1943.	kraj januara 1945.	—	—	VE, t. 2, str. 555 VE, t. 6, str. 573
—	23. XI 1944.	—	—	VE, t. 3, str. 424
8. korpus od jeseni 1943 5. korpus od aprila 1944.	11. IV 1944.	—	—	VE, t. 6, str. 573 Ar- hiv vojnoistorijskog instituta — arhiva na- rodnooslobodilačkog rata, k. 112, d. 17/3, 45/2 (ubuduće AVII— ANOR)
—	18. V 1942.	—	—	V. Strugar, n.d., str. 363
—	—	—	—	Hronologija NOB, str. 54
20. divizija od oktobra 1943. 10. divizija od febru- ara 1944.	10. X 1944.	—	—	VE, t. 3, str. 218

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
23	Glamočko-livanjski odred	kraj aprila 1943.	područje glamočkog sreza	—	2 bataljona maj 1943. 3 bataljona i 1 četa jun 1943.	10. divizija od kraja aprila 1943.	oKtooar im.	—		vc, t. j, str. zli —10
24	Grabovački odred	15—20. VIII 1941.	—	60 20. VIII 1941.	—	Sreski štab za Birč	—	—		VIG, br. 2 1950, str. 35
25	Gradiško-lijevčanski odred (Lijevčanski odred)	20. XI 1943.	Lijevče-polje	80 20. XI 1943. preko 400 sept. 1944.	3 čete kraj 1943. 2 bataljona sept. 1944.	5. korpus 20. XI 1943. Kozarska grupa NOPO 28. VII 1944.	12. X 1944.	-		VE, t. 3, str. 274
26	Grahovsko-peuljski odred „Gavrilo Princip” (u početku gerilski odred „Gavrilo Princip”)	jul 1941.	područje Bosanskog Grahova	oko 250 p. avgusta. 1943. 800 6. IX 1943.	2 čete avgust 1943. 2 bataljona i 1 četa p. oktobra 1943.	5. korpus od 23. VIII 1943.	dva puta rasformiran: septembra 1941. p. marta 1945.	ponovo formiran poč. avgusta 1943. reorganizovan poč. oktobra 1943.		VE, t. 3, str. 290—1
27	Hercegovački NOP odred	druga polovina okt. 1941.	s. Suho 14. VI 1942.	330 14. VI 1942.	3 bataljona oktobar 1941.	Privremeni operativni Stab za Hercegovinu od 4. I 1942.	p. februara 1942. 10. VIII 1942. (dva puta rasformiran)	obnovljen 14. VI 1942.	Prema podacima V. Strugara, n.d., str. 363, odred je preformiran u Severno i Južno-hercegovački odred, krajem marta 1942.	VE, t. 3, str. 424 V. Strugar, n.d., str. 363
28	Jahorinski narodnooslobodilački dobrovoljački odred	21. 1 1942.	—	900 februara 1942.	13 četa u febr. 1942. u 3 bataljona	—	poč. maja 1942.			V. Strugar- n.d,- str. 363
29	Jahorinski odred	druga polovina septembra 1943.	Jahorina	oko 250 druga pol. sept. 1943.		27. divizija od oktobra 1943.	30. IV 1944.	—		VE, t. 3, str. 797
30	Jajački odred	januar 1944.	Janja	oko 90 januar 1944.	—	10. divizija	14. X 1944.	—		VE, t. 3, str. 798
31	Jajačko-travnički odred	18. X 1944.	—	—	—	10. divizija	februar 1945.	—		VE, t. 3, str. 798
32	Janjski odred	kraj juna	—	—	—	10. divizija	6. IX 1943.	—		VE, t. 4, str. 10
33	Japranski gerilski odred	postojao 28. IX 1941.	—	—	—	Sreski štsb Krupa i Sana	—	—		Hronologija NOB, str. 102
34	Jelašinovački gerilski odred	postojao 28. IX 1941.	—	—	—	Sreski štab Krupa i Sana	—	—		Hronologija NOB, str. 102
35	Južnohercegovački odred	poč. februara 1942.	—	oko 300 23. XI 1943	4 bataljona krajem aprila 1942. 3 bataljona 23. XI 1943.	— 29. divizija 23. XI 1943.	dva puta rasformiran p. pol. juna 1942. 10. IX 1944.	obnovljen 23. XI 1943.		VE, t. 3, str. 424

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
46	Šesti krajiški NOP odred	1. V 1942.	Manjača	oko 1000 17. VIII 1942.	1 bataljon 1 polubataljoni maj 1942. 3 bataljona 17. VIII 1942.	Oper. štab za Bos. krajino	oko 20. V 1942. 22. X 1942. (dva puta rasformiran)	ponovo formiran 17. VIII 1942.		VE, t. 4, str. 689
47	Krajiški (muslimanski) odred Cazinske krajine	15. III 1944.	Cazinska krajina	808 15. III 1944.	3 bataljona 15. III 1944 3 bataljona kraj febr. 1945.	Unska operativna grupa od 15. III 1944.	tri puta rasformiran: poč. maja 1944. kraj septembra 1944. maj 1945.	obnovljen krajem avg. 1944, ponovo obnovljen krajem februara 1945.		VE, t. 4, str. 690 VE, t. 6, str. 573
48	Kupreško-janjski odred	maj 1943.	okolina Kupresa	—	2 čete maj 1943.	10. divizija od maja 1943.	kraj juna 1943.	—		VE, t. 4, str. 769
49	Kupreški odred (Blagajski odred i Blagajsko-janjski odred)	27. VII 1943.	—	230 oktobar 1943.	1 bataljon	10. divizija	kraj septembra 1943.	—		VE, t. 4, str. 769
50	Limski odred	4. XI 1943.	rejon Rudog i Višegrada	oko 150 novembar 1943.	3 bataljona novembra 1943.	2. udarni korpus od 4. XI 1943.	15. XII 1943.	—		VE, t. 5, str. 87
51	Livanjski NOP odred	14. X 1941.	pl. Cincar	—	1 četa 14. X 1941.	20. divizija oktobra 1943. 5. korpus od februara 1944.	dva puta rasformiran: 6. VI 1942. i 11. IV 1944.	ponovo formiran poč. septembra 1943.		VE, t. 5, str. 110
52	Livanjsko-duvanjski odred	11. IV 1944.	područje Livna i Duvna	preko 1000 kraj 1944.	2 bataljona 11. IV 1944. 6 bataljona kraj 1944.	10. divizija od jula 1944.	17. III 1945.	—		VE, t. 5, str. 110
53	Ljubinski partizanski odred	oktobar 1944.	Hercegovina	—	—	—	7. XII 1944.			Hronologija NOB, s : 1026
54	Majevički NOP odred	poč. avgusta 1941.	pl. Majevisa	oko 20 oko 50 kraj sept. 1941 200 pol. novembra 1941.	2 čete kraj avg. 1941. 1 bataljon i 2 čete pol. nov. 1941.	—	dva puta rasformiran: p.p. septembra 1941. i kraj marta 1942.	obnovljen krajem sept. 1941.		VE, t. 5, str. 211
55	Prvi majevički odred	28. XII 1942.	pl. Majevisa	oko 300 28. XI 1942.	2 bataljona 28. XI 1942. 3 bataljona poč. jan. 1943.	—	25. III 1943.	—		VE, t. 5, str. 211
56	Drugi majevički odred	kraj februara 1943.	pl. Majevisa	500 jul 1943.	3 bataljona 4 bataljona jul 1943.	1. bos. uradni korpus 11. V 1943.	10. X 1943.	—		VE, t. 5, str. 211
57	Treći majevički odred	kraj novembra 1943.	pl. Majevisa	—	2—4 bataljona u raznim periodima	16. divizija od kraja novembra 1943. 38. divizija od 6. III 1944.	11. V 1945.	—		VE, t. 5, str. 211

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
30	ivins;ijav-ivi V2V1.1	pvyo VIII 1941.	—	—	—	—	—	—	—	Hronologija NOB, str. 74
59	Mostarski odred	16. III 1944.	okolina Konjica	230	2 bataljona	—	25. V 1944.	-	—	VE, t. 3, str. 424—5
60	Motajički odred	11. XI 1943.	pl. Motajica	—	1 četa 3 čete aprila 1944.	11. divizija od 11. XI 1943. 53. divizija početak avgusta 1944.	dva puta rasformiran: obnovljen 13. I 1944. d početak 14. II 1944. maja 1945.	—	—	VE, t. 5, str. 635
61	„Nevesinjska puška" odred	poč. novembra 1943.	—	30—100	—	—	23. XI 1943.	—	—	VE, t. 3, str. 424
62	Ozrenski NOP odred	avgust 1941.	pl. Ozren	oko 500 oko 1.000 nov. 1941. oko 230 kraj nov. 1943.	3 čete 4 bataljona nov. 1941. 5 bataljona poč. febr. 1942.	17. divizija od 21. VII 1943.	18. IV 1942. i 25. I 1944. (dva puta rasformiran)	obnovljen 21. VII 1943.	—	VE, t. 6, str. 497 Todor Vujasinovič. Ozrenski NOP odred, Vojnoistorijski institut, Beograd 1962, str. 76, 341
63	Palanački odred	postojao 28. IX 1941.	—	—	—	Sreski štab Krupa i Sana	—	—	—	Hronologija NOB, str. 102
64	Planinski odred	avgust 1943.	Hercegovina	—	—	—	kraj septembra 1943.	—	—	V. Strugar, n.d., str. 365 VE, t. 3, str. 424
65	Pljevski odred (Mrkonjički odred i Mrkonjičko-pljevski odred)	8. X 1943.	okolina Mrkonjič-grada	150 mart 1944.	2 čete marta 1944. 4 čete leto 1944.	10. divizija oktobar 1943. 39. divizija 26. III 1944.	kraj januara 1945.	—	—	VE, t. 6, str. 743
66	Podgrmečki odred	7. V 1943.	Podgrmeč	300—500	3 čete maj 1943.	4. divizija od 7. V 1943. Grmečka operativna grupa od 12. VII 1943. 2. (5) bosanski korpus od 8. IX 1943. 4. divizija kraj 1943. 39. divizija od septembra 1944.	12. VII 1945.	—	—	VE, t. 6, str. 754
67	Podrinjsko-semberijski odred	polovina avgusta 1943.	rejon Bijeljine	—	—	17. divizija p. avgusta	početak oktobra 1943.	—	—	Hronologija NOB, str. 525
68	Popovski odred (Popovopoljski)	druga polovina septemb. 1943.	—	30—100	—	—	23. XI 1943.	—	—	VE, t. 3, str. 424
69	Posavski odred	16—17. IX 1943.	s. Abudovac (Bos. Samac)	oko 250 oko 700 dec. 1943.	3 bataljona nov. 1943.	17. divizija jesen 1943.	početak februara 1944.	—	—	VE, t. 7, str. 199
70	Posavsko-trebavski odred	poč. februara 1944.	—	preko 270	3 bataljona kraj 1944.	38. divizija od početka marta 1944.	početak juna 1945.	—	—	VE, t. 7, str. 199
71	Površki odred	avgust 1943.	—	—	—	—	23. XI 1943.	—	—	VE, t. 3, str. 424
72	Prekajski gerilski odred	postojao 31. VII 1941.	—	—	—	Stab gerilskog odreda za srez Bos. Grahovo	—	—	—	Hronologija NOB, str. 54

	4	7	3	4	5	6	7	8	9	10	11
73	Prnjavorski odred	~TZ	m VT IQ« 10. VI IV«.	okolina prnjavora	blizu 1.000 gept m 3.	1 bataljon 4. i 5. bataljon sept. 1943.	^H i	11. divizija leto 1943. dva puta rasformiran: 13_ 1 1944, 1 d _{TM} S ^a p ⁰ , u d _{TM}	reorganizovain italjona 16. X 1943, obnovljen 18. II 1944	Po drugim po- t. 6, str. 574, odred je ras- formiran juna 1944.	VE, t. 7, str. 338
74	Prozorski odred	~	postojao krajem jula 1943.	—	—	—	H • —	—	oktobar 1944.	—	Hronologija NOB, str. 51()
75	Ramski odred	~	77 poc. februara	„inn Prozora rejon Prozora	80 1943. 180 p.p. nov. 1943.	2 bataljona ^ ^	,J	10. divizija od jula 1943.	kraj februara 1943. i 14. V 1944.	obnovljen sred. jula 1943.	VE, t. 7, str. 730
76	Ribnički odred (2. ribnički odred)	~	7. TV IV	s, Crkveno U J	oko 250 ig ly preko 900 avgusta 1943.	2 bataljona	I • •	4. divizija leto 1943. Grmečka grupa NOPO avgust 1943. 10. divizija jesen 1943.	26. VIII 1943. i 26. III 1944.	obnovljen 18. XI 1943	VE, t. 8, str. 161 VE, t. 6, str. 574
77	Rogatički narodnooslobodilac- ki dobrovoljački odred	~	7. TT tad? 21. li 19«.	—	950	3 bataljona	H	—	maj 1942.	—	V. Strugar, n.d., str. 36J
78	Romanijjski odred	~	š v IQ41 ⇒ A xyn.	DI Romaniia P-	1 230 oko 3.000 sred. nov. 1941. 70—80 avgust 1943. 500 20 XI 1943	3 bataljona 5. X 1941. 9 bataljona sr. nov. 1941. 3 bataljona februara 1942. fe	1 H 1 • •	Vojni štab Sarajevske oblasti oktobar 1941. Glavni štab NOPO za BiH do 3. II 1942. Operativni štab za ist. Bosnu od 3. II 1942. 17. divizija leto 1943. 27. divizija od 10. X 1943. 17. divizija od 4. III 1944. 27. divizija od 10. X 1944.	dva puta rasformiran: krajem maja 1942. i 20. V 1944.	obnovljen p.p. avgusta 1943.	VE, t. 8, str. 208—9 VE, t. 6, str. 574
79	Sanski odred	~	J • T kraj sept.	rpinn rejcm ^ ^	oko 100 ^ ^ 2 poc. nov. 1943.	2 čete poc. nov. 1943.	, j R	4_ divizija sredina sep- tembra lm	26. III 1944.	—	VE, t. 8, str. 370. Hronologija NOB, str. 546
80	Severnohercegovački odred		poc. februara		—	4 bataljona kmj aprila 1942. fl 3 bataljona 23. XI 1943.	• I] I I • • • •	29. divizija 23. XI 1943. dva puta rasformiran: p ^ juna m2 j B XI 1943 18. IV 1944.	obnovljen	Prestao reorga- „j ^ j o m Her- cegovačkog NOPO počet- kom februara 1942.	VE, t. 3, str. 424
81	Sitmčki odred	~	^ ,VT 10VI 26. VI 1944.	—	—	—	J I	29_ divizija do kraja avgus{a m4	7. XII 1944.	—	VE, t. 3, str. 424 i 425 y Strugar, n.d., str. 365
82	Sprečanski NOP odred		15.20. VIII 1941.	: ZIZ, istocna Bosna	60 20. VIII 1941.	—	—	Sreski štab za Birž oko 20_ IX 1941	—		VIG 1950, br. 2, str. J4—w>

1	2	3	4	5	6
83	Srebrenički odred	9. X 1943.	Fakovički (Bratunac)	16 oko 50 sred. dec. 1943. 727 27. III 1944. oko 600 mart 1945.	—
84	Srebrenički narodnooslobodilački dobrovoljački odred	kraj marta 1942.	—	—	3 bataljona
85	Stolački odred	poč. sept. 1943.	—	30—100	—
86	Stuparski NOP odred	15—20. VIII 1941.	istočna Bosna	80 20. VIII 1941.	—
87	Šehovički NOP odred	15—20. VIII 1941.	istočna Bosna	120 20. VIII 1941.	—
88	Šumski odred	poč. sept. 1943.	—	30—100	—
89	Tešanjско-teslički odred (Tešanjски odred)	18. IX 1943.	srednja Bosna	oko 50	—
90	Timarski odred	15. V 1944.	područje Timara (Prijeđor)	preko 600 sept. 1944.	—
91	Travnički odred	kraj aprila 1942.	s. Perne (Vlašić pl.	preko 800 sept. 1943.	2 čete leto 1943. 2 bataljona jesen 1943.
92	Trebavski odred	p.p. sept. 1943	Trebava	160	3 bataljona oktobar 1943.
93	Trebinjski odred	oktobar 1944.	—	—	—
94	Tupanarski NOP odred (u početku Trnavski)	15—20. VIII 1941.	istočna Bosna	oko 100 20. VIII 1941.	—
95	Tuzlanski odred	24. X 1943.	rejon Tuzla	oko 600 oko 500 zima 1945.	4 bataljona
96	Udarni NOP odred 5. korpusa	2. XII 1943.	Bosanska krajina	—	3 bataljona
97	Udrežanjski odred	kraj sept. 1943.	Hercegovina	30—100	—

7	8	9	10	11
—	druga polovina decembra 1943. početak aprila 1945.	5. III 1944. reorganizovan u 2 bataljona i 1 četu 27. III 1944.	—	—
—	početak aprila 1942.	—	—	V. Strugar, n.d., str. 365
—	23. IX 1943. drugi put rasformiran 7. XII 1944.	obnovljen oktobra 1944.	—	Isto, str. 424 Hronologija NOB, str. 579, 1026
Sreski štab za Birč	oko 20. IX 1941.	—	—	VIG 1950, br. 2, str. 34—46
Sreski štab za Birč	oko 20. IX 1941.	—	—	Isto, str. 34
—	23. XI 1943.	^	—	VE, t. 3, str. 424
11. divizija	13. I 1944. i 7. IX 1944.	obnovljen 18. II 1944	—	VE, t. 9, str. 778
4. divizija od 15. V 1944. Grupa kozarskih NOPO 28. VII 1944.	12. X 1944.	—	—	VE, t. 9, str. 795
10. divizija p.p. maja 1943.	15. V 1942. i 18. X 1944.	obnovljen p.p. maja 1943.	—	VE, t. 10, str. 91
17. divizija septembar 1943. 16. divizija od oktobra 1943.	februar 1944.	—	—	VE, t. 10, str. 92
—	7. XII 1944.	—	—	Hronologija NOB, str. 1026
Sreski štab za Birč	oko 20. IX 1941.	—	—	VIG, br. 2 1950, str. 34—46
17. divizija	početak maja 1945.	—	—	VE, t. 10, str. 188 VE, t. 6, tsr. 574
1. korpus od 2. XII 1943.	5. V 1944.	—	—	Po drugim podacima iz VE, t. 6, str. 574, odred je rasformiran septembra 1943.
—	kraj oktobra 1943.	—	—	VE, t. 3, str. 424

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
98	Visočko-fojnički odred	kraj sept. 1944.	s. Maslovari (Kotor-Varoš)	do 100	—	53. divizija od kraja septembra 1944.	krajem aprila 1945.	—		VE, t. 10, str. 273
99	Visočko-fojnički odred	17. VII 1943.	Kreševo	—	—	10. divizija	8. I 1945.	—		VE, t. 6, str. 574
100	Vlahovički odred	kraj sept. 1943.	Hercegovina	30—100	—	—	23. XI 1945.	—		VE, t. 3, str. 424
101	Viasenički narodnooslobodilački dobrovoljački odred	kraj marta 1942.	—	700	4 bataljona	—	april 1942.	—		V. Strugar, n.d., str. 366
102	Vlašieki odred	maj 1944.	okolina Travnika	oko 100	2 čete	4. divizija Grupa brigada Zeničkog sektora od marta 1945.	početak maja 1945.	reorganizovan u 3 čete početkom novembra 1944.		VE, t. 10, str. 529
103	Vukovski odred	27. VII 1943.	okolina Kupresa	oko 100	—	10. divizija jesen 1943.	početak januara 1944.	—		VE, t. 10, str. 631
104	Zapadnohercegovački odred	poč. sept. 1944.	Duge Njive (Vrgovac)	oko 100 septembra 1943.	4 čete pol. sept. 1944.	Grupa Južnodalmatinskih NOPO od Septembra 1944. 29. divizija od polovine novembra 1944.	7. XII 1944.	—	Prema podacima iz VE, t. 6, str. 573, cdred je formiran. 12. I 5944, AJ; se	VE, t. 3, str. 425
105	Zenički odred	9. IV 1942.	s. Kamenica (Zenica)	oko 200	—	—	6 V 1942.	-		VE, t. 10, str. 700
106	Zmijanski odred	29. XI 1943.	Saračevac. (Mrkonjič-Grad)	oko 180	—	5. korpus od 29. XI 1943. 4. divizija od 4. XII 1943. 39. divizija od 26. III 1944.	početak maja 1945.	—		VE t 10 str 708
107	„Zvijezda" NOP odred	p.p. oktobra 1941.	pl. Zvijezda (istočna Bosna)	oko 1.200 nov. 1941.	4 bataljona i 1 četa nov. 1941.	—	početak maja 1942.	—		VE, t. 10, str. 718

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
K O P O D R E D I C R N E G O R E I S A N D Ź A K A										
108	Gerilski odred sela Boljevića	postojao 13. VII 1941.								Hronologija NOB. str. 55
10v	„Bijeli Pavle" odred	29. XI 1941.	Bjelopavlići	—	6 bataljona		kraj marta 1942.	—	Sa Zetskim odredom reorganizovan u novi Zetski NOP odred	VE. t. 1, str. 609 Leksikon NOR-a, I tom, str. 66
110	Biočki gerilski odred	postojao 15. VII 1941.								Hronologija NOB, str. 56
111	Bjelički gerilski odred	postojao 13. VII 1941.								Hronologija NOB, str. 55
112	Bjelopoljski gerilski odred	14. VII 1941.	Bijelo Polje							„Savetovanje u Stolicama", str. 243
113	Bjelopoljski odred	februar 1942.	rejon Bijelog Polja	oko 500	5 bataljona	Glavni štab NOPO za Sandžak od februara 1942.	kraj maja 1942. april 1944.	obnovljen oktobra 1943.	Rasformiran 5. VI 1942. VE, t. 6, str. 574 Nastao od Crnogorsko-sandžačkog odreda	VE, t. 1, str. 638
11	Blizanski gerilski odred	postojao 5. VIII 1941.					postojao 5. VIII 1941.			Hronologija NOB, str. 79
115	Bokeljski odred	25. I 1944.				2. korpus od 25. I 1944.	23. II 1944.	—		Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Beograd 155, t. 3, knj. 7, dok. br. 26 (ubuduće: Zbornik NOR) Hronologija NOB, str. 654
116	Buljarički gerilski odred	postojao 15. VII 1941.								Hronologija NOB, str. 55
117	Crnogorski NOP odred	sred. novembra 1941.	Sandžak	oko 3.690	9 bataljona		21. XII 1941			VE, t. 2, str. 211
118	Crnogorsko-sandžački odred	21. XII 1941.	Sandžak			Vrhovni štab	februar 1942.		Po drugim podacima, rasformiran je sredinom marta 1942. Preformiran u Pljevaljski i Bjelopoljski odred	VE, t. 2, str. 211 Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, I knj., str. 200

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
119	Cucki gerilski odred	postojao 13. VI 1941.	—	—		—	—	—		Hronologija NOB, str. 55
120	čavorsko-kostudički gerilski odred	postojao 13. VII 1941.	—	—		I —	—	—		Hronologija NOB, str. 55
121	Durmitorski odred (od 8. VIII 1941. gerilski, od 11. XI 1941. partizanski)	11. XI 1941.	područje šavničkog i nikšićkog sreza	oko 1.340	6 bataljona	—	četiri puta rasformiran: polovina juna 1942. jun 1943. 15. III 1944. 19. XII 1944.	reorganizovan 29. XI 1941. i 17. IV 1942. obnovljen krajem aprila 1943, krajem septembra 1943. i 9. IX 1944.		VE, t. 2, str. 585 Obrad Cicmil, Durmitorski NOP odred, VIZ, Beograd, 1966, str. 62, 249.
122	Celički gerilski odred	postojao 13. VII 1941.	—	—		—	—	—		Hronologija NOB, str. 55
123	Gluhodolsko-spičanski gerilski odred	postojao 20. VII 1941.	—	—		—	—	—		Hronologija NOB, str. 58
124	Gerilski odred sela Godinja	postojao 13. VII 1941.	—	—	—	—	—	—		Hronologija NOB, str. 55
125	Gerilski odred Gornjeg Ceklina	postojao 15. VII 1941.	—	—	—	—	—	—		Hronologija NOB, str. 56
126	Gornjozetski gerilski odred	postojao 15. VII 1941.	—	—	—	—	—	—		Hronologija NOB, str. 56
127	Gerilski odred sela Jankovića	postojao 13. VII 1941.	—	—	—	—	—	—		Hronologija NOB, str 55
128	Kolašinski odred	3. II 1944.	rejon Kolašina	140	2 bataljona	—	15. III 1944.	—		VE, t. 4, str. 400—1
129	Komski odred (od 8. VIII 1941. gerilski, od 11. XI 1941. partizanski)	11. XI 1941.	područje kolašinskog, andrijevičkog i beranskog sreza	preko 3.000 poč. 1942. 186 okt. 1943.	7 bataljona 10 bataljona poč. 1942. 2 bataljona okt. 1943.	—	jun 1942. i 19. XII 1944. obnovljen 1944. (dva puta ras- formiran)	oktobra 1943.		VE, t. 4, str. 488—9
130	iGerilski odred sela Krnjica	postojao 13. VII 1941.	—	—	—	—	—	—		Hronologija NOB, sti 55
131	Kučki odred	april 1943.	—	—	—	—	jun 1943.	—		Hronologija NOB, sti 457
132	Lovčenski odred (od 8. VIII 1941. gerilski, od 3. X 1941. partizanski)	3. X 1941.	—	preko 500 preko 1.000 19. I 1942.	2 bataljona 5 bataljona 19. I 1942.	Glavni štab za Crnu Goru i Boku od aprila 1943. 2. korpus od oktobra 1943. Primorska operativna grupa od kraja februara 1944.	dva puta rasformiran: polovina juna 1942. i 19. XII 1944.	reorganizovan početkom juna 1942. obnovljen aprila 1943.	Prema drugim podacima, Lovčenski odred je formiran 11. XI 1941. (v. Ce-trdeset prva, Beograd 1961, str. 911)	VE, t. 5, str. 147
133	Lješkopoljski gerilski odred	postojao 5. VIII 1941.	—	—	—	—	—	—		Hronologija NOB, st 79

1	2	3	4	5	6
134	Gerilski odred sela Ljubotinja	postojao 15. VII 1941.	—	—	—
135	Mileševski odred	oktobar 1943.	—	—	—
136	Gerilski odred sela Mičići d Đurmana	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
137	Mojkovački gerilski odred	14. VII 1941.	Sandžak	—	—
138	Gerilski odred sela Mracelja	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
139	Mrcki gerilski odred	postojao 5. VIII 1941.	—	—	—
140	Nikšićki odred	29. XI 1941.	područje nikšićkog sreza	—	10 bataljona sred. proleća 1942.
141	Novovaroški odred	kraj sept. 1943.	—	—	—
142	Gerilski odred sela Očevica	postojao 10. VII 1941.	—	—	—
143	Orjenski odred	oktobar 1943.	Mljet, od par- tizana Bokelja koji su došli iz Italije	112 boraca u okt. 1943.	2 čete
144	Piperski odred	april 1943.	—	—	—
145	Pljevaljski odred	20. II 1942.	okolina Pljevalja	oko 1.200 1. IV 1942.	5 bataljona i 3 čete
146	Pribojski odred	kraj oktobra 1943.	rejon Priboja	oko 250	2 bataljona
147	Prijepoljski odred	kraj oktobra 1943.	Sandžak	oko 350	2 bataljona
148	„Radomir Mitrović“ NOP od- red	sred. februara 1942.	rejon Kolašina	oko 850	5 bataljona

7	8	9	10	11
				—
				56
—	4. XII 1943.	—		V. Strugar, n.d., str. 367
—		—		Hronologija NOB, str. 55
—	oktobar 1941.	—		Savetovanje u Stolica- ma, str. 243
—		—		Hronologija NOB, str. 55
—		—		Hronologija NOB, str. 79
2. korpus od septem- bra 1943. Primorska operativna grupa od febr. 1944.	dva puta rasformiran: jun 1942. i 19. XII 1944.	obnovljen p.p. septembra 1943.		VE, t. 6, str. 89 i 575 Gojko Miljanić, Nik- šićki NOP odred, VIZ, Beograd 1970, str. 102 —108, 338
—	oktobar 1943.	—		V. Strugar, n.d., str. 367
—		—		Hronologija NOB, str. 55
13. dalmatinska briga- da, Primorska opera- tivna grupa	april 1944.	reorganizovan aprila 1944. u 2. bokeljski ba- taljon, 5. X 1944. ušao u sa- stav 1. bokelj- ske brigade		V. Strugar, n.d., str. 367 Leksikon NOR-a, str. 804
—	jul 1943.	—		Hronologija NOB, str. 457
Glavni štab za San- džak	dva puta rasformiran: 5. VI 1942. april 1944.	obnovljen krajem septem- bra 1943	Nastao reorga- nizacijom Crno- -gorsko-sandža- čkog odreda	VE, t. 6, str. 742
Glavni štab za San- džak	sredinom decembra 1943.	—		VE, t. 7, str. 313
Glavni štab za San- džak 2. proleterska divizija	p.p. decembra 1943.	—		VE, t. 7, str. 316
—	23. II 1942.	—		Prema drugim VE, t. 7, str. 687 podacima iz VE, t. 6, str. 575, odred je rasformiran 23. III 1942.

1	2	3	4	5	6
149	KanorecKí geriiSKi oared	14. VII 1941.	Sandžak	—	—
150	Reževički gerilski odred	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
151	Gerilski odred sela Riječana	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
152	Gerilski odred sela Rogana	postojao 15. VII 1941.	—	—	—
153	Prvi sandžački odred	9. X 1944.	Sandžak	oko 140	2 baitaljona
154	Drugi sandžački odred	9. X 1944.	Sandžak	oko 200	2 bataljona
155	Treći sandžački odred	9. X 1944.	Sandžak	—	1 bataljon
156	Gerilski odred sela Seoca	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
157	Ubalski gerilski odred	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
158	Velestovsko-zagradsko-marko^ vinski odred	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
159	Vdjebrdski gerilsiki odred	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
160	Gerilski odred sela Virpazara	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
161	Gerilski odred sela Vukmiro- vica	postojao 13. VII 1941.	—	—	—
162	Zetski odred (od 8. VIII 1941. gerilski, od 10. XI 1941. partizanski)	8. VIII 1941.	okolina Podgorice (Titograd)	1.735	7 bataljona
163	Zlatarski partizanski odred	decembar 1943.	Sandžak	—	—

7	8	9	10	11
				ma, str. 243
—	—	—		Hronologija NOB, str. 55
—	—	—		Hronologija NOB, str. 55
—	postojao 5. VIII 1941.	—		Hronologija NOB, str. 79 i 56
37. divizija od 9. X decembar 1944.		—		VE, t. 8, str. 334
37. divizija od 9. X decembar 1944.		—		VE, t. 8, str. 334
37. divizija od 9. X decembar 1944.		—		VE, t. 8, str. 334
—	—	-		Hronologija NOB, str. 55
—	—	—		Hronologija NOB, str. 55
—	—	—		Hronologija NOB, str. 55
—	—	—		Hronologija NOB, str. 56
—	—	—		Hronologija NOB, str. 55
—	—	—		Hronologija NOB, str. f 55
—	tri puta rasformiran: polovina juna 1942, maj 1943. i 19. XII 1944.	podeljen u dva odreda: Zetski i „Bijeli Pavle" 29. XI 1941, spojen sa odredom „Bijeli Pavle" u jedan odred p.p. aprila 1942, obnovljen aprila 1943, ponovo obnovljen krajem septembra 1943.	Prema drugim podacima Zet ski odred je formiran 11. XI 1941. (v. Crtr-deset prva, Beograd 1961, str. 911)	VE, t. 8, str. 700
—	27. X 1944!	—		VE, t. 8, str. 337 Hronologija NOB, str 986

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----

NOP ODREDI HRVATSKE

164	Gerilski odred Baljkuša	postojao 30. IX 1941.	kotar Korenica			Stab gerilskog odreda za kotar Korenica i okolinu	postojao 30. IX 1941.		V. Braniča i N. Slavica, Pregled štabova i jedinica NOV i PO Hrvatske 1941—1945, interna obrada VII, 1974, str. 16
165	Banijski odred	poč. decembra 1941.	Banija	2 bataljona 5 bataljona i 1 četa kraj jua 1942.		Stab NOPO za Kordun i Baniju od decembra 1942. Glavni štab NOPO Hrvatske od 16. IV 1942. Stab 1. operativne zone Hrvatske od 1. VI 1942. 1. korpus Hrvatske od 21. XII 1942. Unska operativna grupa od 1. V 1943. 7. divizija od 10. VI 1944.	tri puta rasformiran: septembar 1942. i 30. IV 1943. prva polovina maja 1945.	obnovljen 23. X 1942. i 1. V 1943; reorganizovan u 1. i 2. banijski NOPO 7. VIII 1944. d ponovo obnovljen 24. XI 1944.	VE, t. 1, str. 479 VE, t. 6, str. 575
166	Prvi banijski odred	7. VIII 1944.	područje Banije	366 7. VIII 1944.	2 bataljona	7. divizija od 7. VIII 1944.	24. XI 1944.	—	Hronologija NOB, str. 851 i 1006 Ivan Antonovski, Osnovni podaci o NOP odredima u Hrvatskoj u toku NORa, VIG, br. 6/1961, str. 126—7
167	Drugi banijski odred	7. VIII 1944.	područje Banije	324 7. VIII 1944.	2 bataljona	7. divizija od 7. VIII 1944.	24 XI 1944.	—	VIG. br. 6/1961, str. 126—7 Hronologija NOB, str. 851
168	Odred Basara i Janari	leto 1941.	područje Korduna						Braniča—Slavica, int. ob., str. 74
169	Benkovački odred	19. VI 1944.	područje Benkovca		2 bataljona	Stab grupe Severne dalm. NOPO	16. X 1941.	—	Hronologija NOB, str. 792 i 952 VIG, br. 6/1961, str. 140-141
170	Odred Bijeli klanac	24. X 1941.	područje Korduna	20			decembar 1941.	—	Braniča—Slavica, int. ob., str. 68
171	Bilogorski odred	29. VI 1943.	G. Grahovo (Grubišno Polje)	576 poč. januara 1944	2 bataljona 3 bataljona i 2 čete poč. jan. 1944.	2. hrvatski korpus od jula 1943. Zapadna grupa NOPO 6 korpusa od 1. IX 1943.	24—26. VII 1944.	—	VE, t. 1, str. 613

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
172	ĐOKOVSKI odred	poč. maja 1943.	pl. Štj. Ruva	okružen kraj marta 1943.	3 bataljona kraj marta 1943.	Štab grupe Južnomatinskih NOPO od avgusta 1944.	piviti i asformiran: 2. X 1943. drugi put rasformiran: 10. novembra 1944.	obnovljen avgusta 1944.		VE, t. 1 str. 615 VE, t. 6, str. 575 VIG, br. 6/1961, str. 134_135
173	Gerilski odred Bjelo Polje	postojao 6—10. X 1941.	kotar Korenica	—	—	Štab gerilskog odreda za kotar Korenicu i okolinu	—	—		Zbornik NOR, t. 5 knj. 1 str. 189 Hronologija NOB, str. 130
174	Bjelovarski odred	25. IX 1943.	Bilogora	preko 500 sr. oktobra 1943.	3 bataljona sred. okt. 1943.	2. operativna zona Hrvatske od 25. IX 1943. Istočna grupa NOPO 10. korpus od sredine marta 1944.	21. IX 1944.	—		VE, t. 1, str. 638 Savo Valagić, Bjelovarski partizanski odred, Zagreb 1964, str. 47 i 119
175	Odred Bogovolja	kraj avgusta 1941.	područje Korduna	oko 20	—	—	jesen 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/2
176	Bojanski partizanski odred	leto 1941.	područje Korduna	oko 25	—	—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 64
177	Odred Bovič	avgust 1941.	područje Korduna	—	—	—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/4
178	Bračko-šoltanski odred	27. X 1943.	s. G. Humac (o. Brač)	—	—	—	postojao do 7. I 1944.	—		Hronologija NOB, str. 581, 656
179	Brački odred	avgust 1943.	o. Brač	—	—	—	dva puta rasformiran: oktobar 1943. i 10. XI 1944.	obnovljen p.p. januara 1944.		VE, t. 1, str. 788 i VE, t. 2, str. 575
180	Odred Brdo	kraj avgusta ili poč. sept. 1941.	područje Banije i Korduna.	oko 22	—	—	22. X 1941.	—		Braniča—Slavica, init. ob., str. 68 i
181	Bribirski odred	avgust 1941.	pl. Viševica	—	—	—	—	—	Prema- podaci ma iz VE, t. AVII—ANOR, k. 101, 2, str. 10, od- d 7/2 red je rasfor- miran oktobra 1941.	
182	Brinjski partizanski odred	postojao u prvoj pol. septembra 1941.	rejon Brinja	—	—	—	postojao u novembru 1941.	—		AVII—ANOR, k. 101, d. 7/2
183	Odred Bročanac	avgust 1941.	područje Korduna	10	—	—	poč. septembra 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 74
184	Odred Bukovac	kr. avg. 1941.	rejon Slunja	17	—	2. bataljona NOPO Korduna i Banije	decembar 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 71
185	Bukovički NOP odred	6. I 1942.	rejon Kistanje	oko 40 130 aprila 1942.	—	—	9. V 1942.	reorgandzovan u Severno dalmatinski bataljon 26. II 1942.		VE, t. 2, str. 114 VE, t. 6, str. 575

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
186	Odred Bugar	p.p. avg. 1941.	područje Korduna	—	—	—	jesen i m.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75
187	Gerilski odred Bunić	leto 1941.	kotar Korenica	—	—	Stab odreda za kotar Korenicu i okolinu	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 16
188	Buzetsko-porečki odred (3. istarski odred)	29. VIII 1944.	područje Buzeta (Istra)	205 IX 1944.	1 bataljon	Štab grupe NOPO za Istru od 29. VIII 1944.	19. XII 1944.	—		VE t 2 str 135
189	Cetinski odred	polovina aprila 1943.	područje Mosor — Sinj	350	2 bataljona	—	14. IX 1944.	—		VE, t. 2, str. 160
190	Odred Crnaja	kr. avg. 1941.	područje Banije i Kordnuna	32	—	—	decembar 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/2—3
191	Odred Crno Crelo	leto 1941.	područje Banije i Korduna	—	—	2. bataljon NOPO Korduna i Banije	—	—		Braniča—Slavica, int. str 73
192	Odred „Crna Lokva"	leto 1941.	područje Korduna	—	—		jesen 1941.	-		Arhiv VII — Arhiv NOR, k. 828, reg. br. 6/2 Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 162
193	Odred „Crni Potok"	poč. nov. 1941.	šuma iznad G. Perne (Banija i Kordun»	oko 30	—	1. Bataljon NOPO Korduna i Banije	-	—		Branica-Slavica, int. ob str 69 AVII—ANOR, k. 828, d. 6/2
194	Gerilski odred „Crna Vlast"	postojao 1. X 1941.	kotar Korenica	—	—	Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	-	—		Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 154
195	Odred „Cvijanović Brdo"	postojao 24. VIII 1941.	područje Korduna	25	—	—	jesen 1941.	—		Branica-Slavica, int. ob., str. 66
196	Odred „Ćapajev" (leteći)	kr. sept. 1941.	Drenovača (D. Lapac)	oko 50	—	—	poč. novem. 1941.	—		AVII-ANOR, k. 798, reg. br. 2/4 Hronologija NOB, str. 107
197	Odred Čerkezovac	oktobar 1941.	—	S	O	—	29—30. XII 1941.	—		Braniča—Siavica~ im" ob., str. 75/4—5
WS	Dabarski partizanski odred	avgust 1941.	rejon Brinja	—	—			—		Braniča—Slavica, int. ob. str. 17 Hronologija NOB, str. 83
199	Dalmatinsko-dinarski odred (Dinarski odred, Dinarsko-primorski odred)	30. IX 1941.	pl. Dinara	oko 20 oko 200 kraj febr. 1942.	7 četa maja 1942.	—	kraj juna 1942.	—	Teško je utvrditi kada je oformljen. Negde se poistovećuje sa Sinjskim (Cetin)skim odredom	VE, t. 2, str. 320-1 Zbornik dokumenata NOP Dalmacije, Split 1981, knj. 1, str. 184, 188, 189, 309, 362

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
200	Daruvarski odred	29. VI 1943.	s. Gornji Borki (Daruvar)	150 315 519 16. X 1943.	2 bataljona	2. (6) hrvatski korpus od 29. VI 1943. Zapadna grupa NOPO 2. hrvatskog korpusa od 22. IX 1943.	26 avgust 1944.	—		VE, t. 2, str. 345 Savo Pelagic, Daravarski partizanski odred, Zagreb 1963, str. 11, 117
201	Gerilski odred Debelo brdo	leto 1941.	kotar Korenica	—	—	Štab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 15
202	Odred „Debela Kosa“	jul 1941.	područje Korduna	30	—	—	jesen 1941.	—		Hronologija NOB, str. 82, 131, 157 AVII—ANOR, k. 101, reg. br. 1/2 i k. 828, reg. br. 6/2
203	Delnički odred	postojao 13. IX 1941.	područje Gorskih kotara	—	—	—	postojao sredinom novembra 1941.	—		Zbornik NOR, t. 5, knj. str. 141 AVII—ANOR, k. 101, reg. br. 7/2
204	Gerilski odred Golubić	jul 1941.	Knin	—	—		—	—		Rade Guberina: Oružane jedinice sjever. Dalmacije, Zbornik, br. 4, IHRPD, Split 1978, str. 377
205	Gerilski odred Mokropolje	28. VII 1941.	područje Zrmanje	—	—		—	—		R. Guberina, n.d., str. 377
206	Diljski odred	29. VI 1943.	s. Borojevac (Dilj-planina)	oko 370	2 bataljona	Istočna grupa NOPO 6. korpusa od 1. IX 1943.	21. IV 1945.	—		VE, t. 2, str. 436
207	Dinarski odred	30. IX 1943.	pl. Dinara	160 30. X 1943. oko 3.000 28. II 1944.	2 bataljona	Stab 4. operativne zone Hrvatske od 30. IX 1943. 8. korpus od 7. X 1943. 20. divizija od 10. X 1943. Grupa Srednje dalmatinskih NOPO od sredine decembra 1943.	10. XI 1944.	—		VE, t. 2, str. 445
208	Gerilski odred Divoselo sa Čitlukom i Ornicama	postojao avgusta 1941.	područje Like	—		štab partizanskog bataljona „Velebit“	—	—		Branica-Slavica, int. ob. — str. —
209	Odred Donje Dubrave	avgust 1941.	rejon Ogulina	35		2. bataljona NOPO Korduna i Bamje	—	—		Branica-Slavica, int. ob. — str. —
210	Odred Donji Skrad	kraj avgusta 1941.	područje Korduna	oko 20			22. X 1941.	—		Branica-Slavica, int. ob., str. 67 AVII—ANOR, k. 828, H <i>hn</i>

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
211	Partizanski odred Drenovi klanac	postojao 13. X 1941.	rejon Otočca	—	—					uiHtiva, ili I ob., str. 17
212	Drežnički odred	postojao 2. X 1941.	područje V. Kapela	25	—	—	postojao drugom polovinom novem. 1941.	—		Hronologija NOB, str 106 i 130 AVII—ANOR, k. 101 d. 3/2 i 7/2
213	Drniški odred	oktobar 1944.	rejon Drniša	—	3 čete	20. divizija jesen 1944.	decembar 1944.	—		Hronologija NOB, str. 955 i 1039 VIG, or. 6/1961, str. 142—3
214	Dubrovački odred	26. jul 1944.	rejon Dubrovnika	40 boraca	1 bataljon	Štab Grupe južnodalmatinskih NOPO jula 1944.	10. XI 1944.	—		Hronologija NOB, str. 822 i 1003 VIG, br. 6/1961, str. 142—3
215	Odred Dunjak	postojao avgust 1941.	područje Korduna	—	—		—	—		Branica^—Slavica, dnt. ob., str. 69
216	Odred „Furjan“	kraj avgusta 1941.	područje Korduna	oko 10	—	—	krajem sept. 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/2
217	Odred Gačeša selo	avgust 1941.	područje Korduna	oko 15	—	—	22. X 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 70
218	Gerilski odred Glave	postojao 30. IX 1941.	kotar Korenica	—	—	Štab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	postojao 30. IX 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ot, str [5
219	Gliniski odred	leto 1941.	područje Banije	—	—	—	postojao drugom pol. avgusta 1941.	—		Hronologija NOB, str. 106 Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 162
220	Odred Gornje Dubrave	jul 1941.	rejon Ogulina	22		—	postojao 5. X 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 71 Hronologija NOB, str. 61, 130 AVII—ANOR, k. 828, d 6/2
221	Odred Gornja Mašvina	p.p. septembar 1941.	područje Korduna	oko 15		—	jesen 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75
222	Odred „Gornji Skrad“	avgust 1941.	područje Korduna	oko 25	—	—	jesen 1941.	—		Hronologija NOB, str. 82 Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 167 i knj. 2, str. 8—9 AVII—ANOR, k. 828, reg. br. 6/2
223	Gerilski odred Gradina	leto 1941.	kotar Korenica	—		Štab gerilskih odreda a kotar Korenicu 1	—	—		Branica-Slaviča, int. ^ str. 14

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
224	Gerilski odred Homoljac	leto 1941.	kotar Korenica	—	—	Štab gerilskih odreda za kotar Korendcu i okolinu	—	—		Braniča—blavica, int. ob., str. 14
225	Hreljinski odred	leto 1941.	područje Hrv. primorja	—	—	—	23. IX 1941.	—		Zbornik NOR, t. 5, knj. , str. 142
226	Odred Hum	1. decembar 1941.	područje Korenica	35—39	—	—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str 75/1
227	Hvarski odred (Hvarsko-viški odred)	poč. nov. 1943.	Hvar	600—700 poč. dec. 1943.	2 bataljona	Operativni štab za odbranu Hvara od novembra 1943. Grupa južno dalmatinskih otočnih odreda	dva puta rasformiran: 25 XII 1943. i 10. XI 1944.	obnovljen p.p. januara 1944.		VE, t. 2. str. 540 VE, t. 6, str. 575
228	Imotski odred	druga pol. septembra 1943.	okolina Imotskog	—	2 bataljona	Grupa južno damatinskog NOPO od decembra 1943.	dva puta rasformiran: 18. XI 1943. i 8. VIII 1941.	obnovljen decembra 1943.		VE, t. 3, str. 554 VE, t. 6, str. 575
229	Prvi istarski odred „Učka“	24. IX 1943.	pl. Učka	518 6. IV 1944.	3 bataljona kraj. sept. 1943. 4 bataljona 6. IV 1944.	—	dva puta rasformiran: poč. oktobra 1943. i krajem marta 1945.	obnovljen 6. IV 1944		VE, t. 3, str. 668 VE, it. 6, str. 575 Zbornik NOR, V/19, str. 456
230	Drugi isitarski odred „Pula“	kraj sept. 1943.	Istra	445 11. IV 1944.	3 bataljona i 1 četa 11. IV 1944. 1 bataljon 29. VIII 1944.	2. istarska brigada 29. VIII 1944 Operativni štab za Istru od oktobra 1944.	dva puta rasformiran: početkom okt. 1943. i krajem marta 1945.	obnovljen 11. IV 1944. reorganizovan 29. VIII 1944. preformiran oktobra 1944.		VE, t. 3, str. 668
231	Jasenački odred	postojao oktobra 1941.	rejon Ogulina	—	—	—	novembar 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 278
232	Gerilski odred Jasikovac	leto 1941.	kotar Korenica	—	—	Štab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	—	—		Branica-Slavica, int. ob., str. 14
233	Odred Johovo	postojao avgusta 1941.	područje Banije i Korduna	—	—	—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 69
234	Gerilski odred Jošan	leto 1941.	kotar Korenica	—	—	štab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	—	—		Branica-Slavica, int. ob., str. 14
235	Odred Jurga	avgust 1941.	područje Banije i Korduna	—	—	—	22. X 1941.	—		Branica-Slavica, int. ob., str. 69
236	Južnodalmatinski odred (Južnodalmatinski bataljon „Josip Jurčević“ i Treći odred 4. operativne zone Hrvatske)	23. VI 1942.	pl. Biokovo	preko 600 avgust 1942.	—	—	dva puta rasformiran: 4. IX 1942. i početkom novembra 1942.	obnovljen 4. IX 1942. kao 3. odred 4. operativne zone Hrvatske	Postoji i u vreme kapitulacije Italije 13. dalm. brigada ;	VE, t. 4, str. 172 VE, t. 6, str. 576 VE, t. 2, str. 320

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
ZDI	XXIX	1. sr. maja 1941.	pl. Laš Korenica	—	—	Stab gerilskih odreda za kotar i Korenicu i okolinu	—	—		Braniča—Slavica, int. str. 12
238	Kalinski (Kalinački) odred	22. IX 1941.	pl. Šamarica (Banija)	—	—	—	28. IX 1941.	—		VE, t. 4, str. 202 VE, t. 6, str. 576
239	Kalnički odred	10. X 1942.	s. Bijela (Darugar)	oko 190 620 sr. maja 1943.	2 bataljona 4 bataljona sred. maja 1943.	i S T 2. operativne zone Hrvatske od novembra 1943. Grupa NOPO od 11. II 1945. 10. korpus od 5. IV 1945.	14. IV 1945.	-		VE, t. 4, str. 203-4-
240	Kamešnički odred	februar 1943.	područje Kamešnice (Sinj—Vaganj)	—	—	Grupa dalmatinskih NOPO oktobar 1943	decembar 1943.	—		Braniča—Slavica, int. ob, str. 341
241	Odred Kapenak	postojao jesen 1941.	područje Korduna	—	—	—	—	—		AVII—ANOR, k. 828 d. 6/2
242	Karlovački odred	17. IV 1943.	rejon Bosiljeva	oko 600 27. X 1943.	1 bataljon 4 bataljona 27. X 1943.	Glavni štab NOV i PO Hrvatske od 17. IV 1943. 4. korpus od 30. VIII 1943. Grupa NOPO 4. korpusa od 30. XII 1943. 34. divizija od kraja jula 1944.	kraj aprila 1945.	—		VE, t. 4, str. 245—6
243	Odred Katić Kosa	1. VIII 1941.	područje Banije i Korduna	18	—	—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/4
244	Odred Kestenova Gora	1941.	područje Banije i Korduna	15—20	—	—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob, str. 74
245	Gerilski odred za Kik i Babin Potok	postojao leto 1941.	kotar Korenica	—	—	Štab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	postojao 25. IX 1941.	—		Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 99
246	Odred Kirin	novembar 1941.	područje Banije	oko 18	—	—	novembar 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/3
247	Odred Ključar	leto 1941.	područje Banije i Korduna	10—18	—	—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 68
248	Kninski odred	7. I 1942.	oko Knina, na planini Dinari	oko 50 kraj jan. 1942. oko 500 kraj sept. 1943.	2 bataljona kraj sept. 1943.	—	tri puta rasformiran: 21. V 1942, kraj jan. 1943. i 10. XI 1944.	obnovljen sred. dec. 1942. kao Kninski part, bataljon, ponovo obnovljen 13. VIII 1943.		VE, t. 6, str. 576 VE, t. 4, str. 384—5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
249	Gerilski odred Kokirovo	postojao avgusta 1941.	—					—		Branica-Slavica, int. ob., str 16
250	Kombinovani odred	početak maja 1942.	tromeđa Like, Bosne i Dal- macije	—	4 bataljona	—	početak juna 1942.	—	Formiran je od Proleter, bata- ljona Hrvatske, batalj. „Marko Orešković“, ba- taljona „Bude Borjan“ i U- darnog bataljo- na Grupe NOP odreda Like	V. Strugar, n.d., str. 370
251	Konavljanski odred	poč. sept. 1944.	područje Konavlja	35	—	Štab grupe južnodal- matinskih otočnih N O P O	10. XI 1944.	—		Hronologija NOB, str. 1003 VIG, br. 6/1961, str. 142—3
252	Odred Koranski Lug	p.p. sept. 1941.	područje Korduna	18—20		—	postojao 16. XII 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/1 Hronologija NOB, str. 177
253	Korčulanski odred	oktobar 1943.	Korčula	— 500	3 bataljona	—	dva puta rasformiran: obnovljen kraj decembra 1943. i januara 1944. oktobar 1944.	obnovljen januara 1944.	Po VE, t. 4, str. 589, formi- ran je u avgu- stu 1942. (spo- minje se i kao četa). Vojni le- ksikon (str. 922) spominje ga u avgustu 1943.	VE, t. 4, str. 589 VE, t. 6, str. 576
254	Odred Korduna i Banije	2. X 1941.	područje Korduna i Banije	1.415 oktobar 1941.	6 bataljona 18. X 1941.	Glavni štab NOPO Hr- „atske	poč. decembra 1941.	—		Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 159, 165 i 204—7, knj. 2, str 27, 31, 91 VIG br. 2/1961, str. 120—1
255	Kordunaški odred (1. odred 1. operativne zone Hrvatske i 1. kordunaški od- red)	poč. decembra 1941.	Kordun	preko 1.400 782 jan. 1943.	4 bataljona 3 bataljona kraj oktobra 1942.	Štab 1. operativne zo- ne Hrvatske 4. korpus početkom 1943. 8. divizija od proleća 1943.	dva puta rasformiran: obnovljen kraj januara 1942. i kraj jula 1944.	obnovljen 27. X 1942		VE, t. 4. str. 594 VE, t. 6, str 576
256	Prvi kordunaški odred	poč. februara 1942.	Kordun	oko 1.200	4 bataljona	štab grupe kordunaš kih NOPO	16. IX 1942.	—		VE, t. 4, str. 594 VE, t. 6, str 576
257	Drugi kordunaški odred	poč. februara 1942.	Kordun	929 kraj feb. 1942.	4 bataljona	Stab grupe kordunaš- bih NOPO	16. IX 1942.	—		VE, t. 4, str. 594 VE, t. 6, str 576
258	Odred Kordunski Leskovac	p.p. sept. 1941.	područje Korduna	47	—	—	sredina oktobra 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
259	Odred Krajackii ũrabovac	novemDar 1941.	područje Banije i Korduna	is—zu	—	—	—	—		Braniča—slavica, int. ob., str. 70
260	Odred Kršlja (ili Stara Kršlja)	leto 1941.	područje Korduna	—	—	—	postojao 16. XII 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str 75 Hronologija NOB, str. 177
261	Gerilski odred Kula sa Bar- letom i Ostrovicom	leto 1941.	područje Like	—	—	—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 10
262	Lastovski odred	sr. januara 1944.	o. Lastovo	oko 40	—	26. divizija do marta 1944. Stab grupe južnodal- matinskih NOPO do rasformiranja	10. XI 1944.	—		VE, t. 6, str. 576 VIG, br. 6/1961, str 140—1
263	Ledenički odred	postojao sred. novembra 1941.	područje Gorskog kotara	—	—	—	postojao 5. XII 1941.	—		AVII—ANOR, k. 101, reg. br. 7/2 Zbornik NOR, t. 5, knj. 2, str 107—9
264	Odred Lič	jesen 1941.	područje Gorskog kotara	—	—	—	postojao sredinom no- vembra 1941.	—		AVII—ANOR, k. 101, reg. br. 7/2
265	Prvi lički odred („Velebit“)	kr. sept. 1941.	rejon Gospića	oko 2.000 (samo 200 naoružanih)	4 bataljona	Grupa NOPO za Liku	sredinom septembra 1942.	—		VE, t. 5, str. 69 VIG, br. 6/196, str. 118—19
266	Drugi lički odred	sr. aprila 1942.	u Lici	oko 920	2 bataljona	Grupa NOPO za Liku	sredinom septembra 1942.	—		VE, t. 5, str. 69 VIG, br.' 6/1961, str. 118—19
267	Treći lički odred	sr. aprila 1942.	rejon Gračaca	714	3 bataljona	Grupa NOPO za Liku	sredinom septembra 1942,	—		VE, t. 5. str. 70 VIG, br. 6/1961, str. 118—19
268	Četvrti lički odred	7. IX 1942.	rejon Kosinja i Perušića	oko 250	sred. decern. 1943.	Štab 1. operativne zo- 'ie Hrvatske od sep- tembra 1942.	sredinom novembra 1942.	—		VE, rt. 5, str. 70
269	Lički odred (1. lički odred)	kraj oktobra 1942.	područje Like	839 oko 150 24. X 1943.	2 bataljona jan. 1944. 1 četa 1 četa 3 bataljona i 3 bataljona 1 bataljon i	Štab Kninskog sekto- ra od 29. IV 1943. 35. divizija od 30. I 1944.	tri puta rasformiran: sredinom avgusta 1943, 1. I 1944. i početkom septembra 1944.	obnovljen 24. X 1943, ponovo obnovljen u drugoj polovini januara 1944.		VE, t. 5, str. 70
270	Odred Loskunja	1. VIII 1941.	šuma Loskunja (Kordun)	27	—	—	22. X 1941.	—		AVII—ANOR, k. 101, reg. br. 1/2, k. 828, reg. br. 6/2 Braniča—Slavica, int. ob., str. 65

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
271	Odred „Ljeskovac“	postojao 16. XII 1941.	—	—	—	—	—	—		Hronologija NOB, str. 177 AVII—ANOR, k. 828, d. 6/2
272	Bačinski partizanski odred	poč. sept. 1941.	Bačina Biokovo	—	—	—	—	—	Prema drugim podacima je bi- la partizanska grupa	Miroslav Curin, Parti- zanske grupe i odredi u Dalmaciji 1941, List „Poruka borca“, 4. jul 1981.
273	Odred Ljubča	postojao u jesen 1941.	područje Korduna	—	—	—	—	—		AVII—ANOR, k. 828, d. 6/2
274	Gerilski odred za Ljubovo	postojao 7. X 1941.	kotar Korenica	—	—	Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	postojao 3. XI 1941.	—		Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 176 i knj. 2, str. 9
275	Makarski odred	druga polovina sept. 1943.	Makarsko primorje	60 27. XI 1943.	2 bataljona	Grupa južnodalmatin- skih NOPO 1944.	dva puta rasformiran: obnovljen pol. novembra 1943. i XI 1943. oktobar 1944.	27. Prema drugim podacima iz VE, t. 6, str. 576, odred je rasformiran 8. VIII 1944.		VE ,t. 5, str. 215
276	Odred „Malička“	avgust 1941.	područje Korduna	30	—		22. X 1941.	—		AVII—ANOR, k. 101, d. 1/2 Braniča—Slavica, int. ob., str. 66
277	Odred „Malinska“	postojao avgusta 1941.	—	—	—	—	—	—		AVII—ANOR, k. 828, d. 6/2
278"	„Matija Gubec“ odred (Psunjski odred)	oktobar 1941.	Pakrac—Daru- var—Garešnica (Slavonija)	7 25	—	—	24. XII 1941.	—		VE, t. 5, str. 347 Časopis za savremenu povijest, Zagreb, III 1981, str. 52
279	Odred „Matija Gubec“ (nazivan i „Odred Proletera“)	avgust 1941.	okolina s. Durić (žumberak)	—	—	—	10. IX 1941.	—		VIG, br. 6/1961, str. 146—7
280	Gerilski odred Mekinjar	postojao 25. IX 1941.	Korenica	—	—	Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	postojao 25. IX 1941.	—		Branica-Slavica, int. ob., str. 14
281	Gerilski odred Mihaljevac	leto 1941.	Korenica	—	—	Štab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	22. X 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 16
282	Odred Miholjsko	avgust 1941.	područje Banije i Korduna	oko 17	—	—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 70—1
283	Mljetski odred	p.p. januara 1944.	Mljet	oko 30	—	26. divizija do marta 1944. Stab južnodalmatin- skih otočnih NOPO do rasformiranja	13. IX 1944.	—	Prema drugim podacima iz VE t 6 str 576' odred je rasformiran 10. IX 1944.	VE, t. 5, str. 545 VIG, br. 6/1961, str. 140—1

1	2	3	4	5	6
284	Odred Močila	kraj avgusta 1941.	područje Korduna	16	—
285	Gerilski odred Mogorić	leto 1941.	područje Like	—	—
286	Gerilski odred Mokro Polje	postojao 16. IX 1941.	rejon Knina	—	—
287	Mokravički odred	postojao oktobra 1941.	područje Hrv. primorja i Gorskog kotara	—	—
288	Mosečko-svilajski odred (Mosečki odred)	p.p. oktobra 1943.	pl. Moseć	oko 200 jan. 1944.	3 čete 2 bataljona jan. 1944.
289	Moslovački odred	7. oktobra 1942.	s. Bijela Daruvar	349	2 bataljona
290	Mosorski odred	21. II 1942.	pl. Mosor	—	90 boraca 140 boraca u aprilu 1944.
291	Mrkopaljski odred	postojao oktobra 1941.	rejon Mrkopalja G. Kotari)	—	—
292	Mučski odred	postojao februara 1943.	područje Dalmacije (kod Muca)	—	—
293	Neretvanski odred	druga polovina sept. 1943.	dolina Neretve	—	2 bataljona 2 bataljona i 1 četa april 1944.
294	Gerilski odred „Ognjen Priča“	postojao 19. IX 1941.	kotar Korenica	—	—
293	Gerilski odred Oravac	leto 1941.	kotar Korenica	—	—
296	Odred Ostrožin	novembar 1941.	rejon Vojnića	14	—
297	Odred Otrić	leto 1941.	područje Banije i Korduna	21	—

7	8	9	10	11
—	sredinom oktob. 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 73
Stab partizanskog bataljona „Velebit“	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 10
—	—	—		AVII—ANOR, k. 1611, reg. br. 3/2
—	novembar 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 278
Grupa srednjedalmatinskih NOPO janua- ra 1944.	31. X 1944.	—		VE, t. 5, str. 615
Stab 2. operativne zone Hrvatske od oktobra 1942. 33. divizija od kraja januara 1944. Grupa NOPO 10. korpusa od 11. II 1945.	1. mart 1945.	—	Prema drugim podacima, Moslavački NOP odred formiran je prvi put 30. VIII 1941, drugi put 21. XII 1941, a 23. VIII 1942. preformiran u Moslavački bataljon	VE, t. 5, str. 622—3 Vukašin Karanović, Moslavački partizanski odred. Kutina 1981, str. 27, 35, 90, 109, 427
—	dva puta rasformiran: 19. IV 1942. i 10. XI 1944.	ponovo formiran 11. X 1943.		VE, t. 5, str. 624 VE, t. 6, str. 576
—	novembar 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 278
Grupa dalmatinskih NOPO	mart 1943.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 341
Grupa južnodalmatinskih NOPO 1944.	dva puta rasformiran: 6. XI 1943. i 10. XI 1944.	obnovljen dec. 1943.		VE, t. 6, st. 64 i 576
Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	postojao 21. X 1941.	—		Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 99 Hronologija NOB, str. 157
Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 13—14
—	jesen 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/4
—	—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 72 AVII—ANOR, k. 828, d. 6/2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
298	Papučko-krndijski odred	22. X 1941.	Kokočak (Orahovica)	25	—	—	24. XII 1941.	—		VJ ¹ . I- str. MU
299	Pazinsko-porečki odred	kraj septembra 1943.	rejon Pazina	—	—	Operativni štab za Istru	početak oktob. 1943.	—		Hronologija NOB, str. 554 i 557 VIG, br. 6/1961, str. 144—5
300	Odred Pecka	6. VIII 1941.	područje Korduna	30	Z	Z	22 X 1941.	—		AVII—ANOR, k. 101, reg. br. 1/2, k. 828, reg. br. 6/2 Braniča—Slavica, int. ob., str. 66
301	Pelješački odred	kr. decembra 1941.	Pelješac	16 20 januara 1944.	—	Grupa južnodalmatinskih Totočkih NOPO od 2. V 1944.	dva puta rasformiran: obnovljen p.p. kraj septembra 1943. i januara 1944. 10. XI 1944.	—	Vidi: Južnodalmatinski odred	VE, t. 6, str. 626
302	Perjasički odred	31. VIII 1941.	šuma Perjasička kosa (Kordun)	oko 30	—	—	postojao 16. X 1941.	—		Hronologija NOB, str. 82 i 130 Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 199 Braniča—Slavica, int. ob., str. 67
303	Odred Perna	p.pol. avgusta	područje Korduna	30—40	—	Z	jesen 1941.	—		AVII-ANOR, k. 101, reg. br. 1/2, k. 828, reg. br. 6/2 Braniča—Slavica, int. ob., str. 65—6
304	Petrinjski gerilski odred	postojao 26. IX 1941.	—	—	—			—		Hronologija NOB, str. 106
305	Odred Pješčamica	septembar 1941.	područje Banije	—	—			—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/4
306	Odred Plaški	jesen 1941.	područje Korduna	—	—					Braniča—Slavica, int. ob., str. 73
307	Plašćanstki odred	8. VIII 1943.	Kordun	oko 290	2 bataljona		kraj jula 1944.	—		VE, t. 6, str. 728
308	„Plavi Jadran" odred	sr. sept. 1943.	Ražanac	oko 150 kraj novem. 1943.	4 bataljona	6. divizija od septembra 1943. Operativni štab za Liku od sredine novembra 1943.	sredinom dec. 1943.	—		VE, t. 6, str. 730
309	Gerilski odred Plavno	leto 1941.	područje Knina	—	—	" Z	Z	Z		AVII—ANOR, k. 1611, reg. br. 1/5
310	Gerilski odred Ploča (posle partizanski odred Ploča	5. VIII 1941.	područje Like	60	—	Stab partizanskog bataljona „Velebit"	—	—		Branica-Slavica, int. ob., str. 11 Hronologija NOB, str. 81
311	Odred Podgorje	kr. novembra 1941.	područje Banije i Korduna	12	—					Braniča—Slavica, int. ob., str. 70
312	Podravski odred 6. korpusa	sredina jula 1944.	Podravina	oko 200	1 bataljon	Istočna grupa NOPO 6. korpusa od jula 1944.	decembar 1944.	—		VE, t. 6, str. 786

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
313	Podravski odred 10. korpusa	pol. avgusta 1944.	Podravina	108 167 kraj sept. 1944.	3 čete	Istočna grupa NOPO 10. korpusa od avgusta 1944.	19. XI 1944.	—		VE, t. 6, str. 786
314	Gerilski odred Počitelj	leto 1941.	područje I •;	—			—	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 10
315	Gerilski odred Ponor	leto 1941.	kotar Korenica	—	~	Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	—	—		Istoč. str.
316	Posavski odred 10. korpusa	29. II 1944.	rejon Dugo selo	oko 100	1 bataljon 3 bataljona avg. 1944.	Istočna grupa NOPO 10. korpusa 14. III 1944. Grupa NOPO 10. korpusa od 11. II 1945. 34. divizija od 22. II 1945.	krajem aprila 1945.	-		VE, t. 7, str. 199-200
317	Požeški odred	29. VI 1943.	pl. Papuk	161	2 bataljona	2. hrvatski korpus od 29. VI 1943. Istočna grupa NOPO 2. (6) korpusa 1. IX 1943.	22. IV 1945.	—		VE, t. 7, str. 244
318	Odred Primišlje (ili Gornje Primišlje)	18. VIII 1941	područje Korduna	34	—	3. bataljon NOPO Korduna i Banije	15. IX 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob. & str. 74 AVII—ANOR, k. 828, d. 6/2
319	Primorsko-goranski odred	poč. decembra 1941.	Gorski Kotar	330 1.136 17. IV 1942.	2 bataljona 5 bataljona poč. maja 1942.	Glavni štab Hrvatske	30 V 1942.	reorganizovan u 1. i 2. primorsko-goranski odred		VE, t. 7, str. 323—4
320	Prvi Primorsko-goranski odred (1. NOPO 5. operativne zone Hrvatske)	30. V 1942.	rejon Drežnice	oko 750 1.161 26. VIII 1942.	3 bataljona 2 bataljona 1. I 1943.	Stab 5. operativne zone Hrvatske od 21. VI 1943. Grupa primorsko-goranskih NOPO leto 1943 i jesen 1944. 13. divizija	dva puta rasformiran: 26. X 1942. i kraj aprila 1945.	obnovljen 1. I 1943.		VE, t. 7, str. 324 VIG, br. 6/1961, str. J42—3
321	Drugi primorsko-goranski odred (2. NOPO 5. operativne zone Hrvatske)	30. V 1942.	rejon Drežnice	oko 960 279 sr. juna 1943.	2 bataljona 1 bataljon sred. juna 1943.	Stab 5. operativne zone Hrvatske od 26. XI 1942. Grupa primorsko-goranskih NOPO do septembra 1943. 13. divizija do jula 1944.	dva puta rasformiran: 26. XI 1942. i kraj decembra 1944.	obnovljen sr. juna 1943. reorganizovan u bataljon krajem jula 1944.		VE, t. 7, str. 325 VIG, br. 6/1961, str. 144—5
322	Primoštensko-krapanjski odred	4. VIII 1941.	šuma između s. Petroviča i s. Grebaštica	42	—	—	14. VIII 1941.	—		VIG, br. 6/1961, str. 128—9 Hronologija NOB, str. 81 Zbornik NOR-a, t. 5, knj. 1, str. 91
323	Prominski odred	27. III 1944.	Promina (severna Dalmacija)	160	2 bataljona poč. aprila 1944.	Severnodalmatinska grupa NOPO od 27. III 1944.	21. IX 1944.	—		VE, t. 7, str. 388

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
			Banije i Korduna			—	—	—		Braniča—Slavica, int.
325	Odred Radonja	poč. avgusta 1941.	područje Korduna	oko 25	—	—	22. X 1941.	—		ob., str. 71 Isto, str. 65
326	Odred Rujnica	avgust 1941.	područje Banije i Korduna	oko 20	—	—	—	—		Isto, str. 75/3
327	Samoborsko-jaskanski odred	pol. septembra 1944.	područje Samobora	201 373 januar 1945.	1 bataljon 2 bataljona okt. 1944.	34. divizija od Septem- bra 1944.	2. II 1945.			VE, t. 8, str. 323
328	Segetsko-marinski odred (od 15. XI 1943: Šibensko- -trogirski odred)	poč. oktobra 1943.	Donji Seget	preko 500	2 bataljona	Grupa srednjedalma- tinskih NOPO 1944.	sredina nov. 1944.	reorg. u Stab Šiben.-trog. NOPO 15. IX 1943.		VE, t. 8, str. 497
329	Severnodaknatsinski odred	24. V 1942.	Severna Dalmacija	454 18. IV 1942. 440 kr. aprila 1943.	2 bataljona 2 bataljona kraj aprila 1943.	Stab 4. operativne zo- ne Hrvatske od 24. V 1942.	četiri puta rasformi- ran oktobar 1942, 14. VIII 1943, 17. IX 1943. i početak juna 1944.	obnovljen poč. aprila 1943. obnovljen 15. VIII 1943. obnovljen 17. IX 1943.		VE, t. 8, str. 546
330	Severnootočki odred (NOPO III sektora, Severno- dalmatinski otočki NOPO i Otočki NOPO)	5. X 1943.	o. Ugljan o. Pašman	preko 320 30. X 1943. 180 poč. juna 1944.	2 bataljona 30. X 1943.	—	dva puta rasformiran 9. I 1944. i sredina ju- na 1944.	obnovljen apri- la 1944.		VE, t. 8, str. 546
331	Sinjski (cetinski) odred	10. VIII 1941.	s. Bitelić	92 14. VIII 1941.	4 voda 14. VIII 1941.	—	dva puta rasformiran: kraj avgusta 1941. 30. IX 1941. ili u decern- bru 1941.	obnovljen 9. IX 1941.	Prema drugim Zbornik dokumenata podacima iz NOP Dalmacije, Split VE, t. 6, str. 181, knj. 1 str. 184, 577, odred je 188, 189, 309, 327, 362 rasformiran u VE, t. 8, str. 583 decembru 1941. VE, t. 6, str. 577 ili krajem ja* nuara 1942, ka- da se spominje kao Dalmatin- sko-dinarski ili Dinarski NOP odred	
332	Sisački odred	22. VI 1941.	s. Zabno (Sisak)	39	—	—	22. IX 1941.	—		VE, t. 6, str. 577 VE, t. 8, str. 591
333	Odred Sjeniĉak	avgust 1941.	područje Banije i Korduna	50—60	—	—	decembar 1941.	—		Branica-Slavica, int. obr., str. 75/3
334	Prvi slavonski odred (1. odred 3. operativne zone Hrvatske i Posavski NOP od- red 6. korpusa)	20. III 1942.	Slavonija	461 kr. decern. 1943.	2 bataljona	Štab 3. operativne zo- ne Hrvatske do 20. VI 1943. 2. (6) korpus do 22. IX 1943. Zapadna grupa NOPO 6. korpusa do sep- tembra 1944. 6. korpus od Septem-	21. IV 1945.	reorganizovan u dva bataljo- na 11. X 1942.		VE, t. 8, str. 671—2 VIG, br. 6/1961, str. 156-7

1	2	3	4	5	6
335	Drugi slavonski odred (2. odred 3. operativne zone Hrvatske, Podravski NOPO d Osječki NOPO)	16. VIII 1942.	Slavonija	761 649 kr. decern. 1943.	3 bataljona
336	Odred Slavsko Polje	avgust 1941.	šuma iznad G. Perne (Banija 1 Kordun)	20	—
337	Odred „Sloga"	jesen 1941.	Zagrebačka oblast	—	Cazmanska d Garešnička partizanska grupa
338	Gerilski odred Smiljan	18. IX 1941.	područje Like	—	—
339	Solinski odred	10. VIII 1941.	Solin Bili Kuk	60 86 dec. 1941.	3 voda
340	Splitski odred	11. VIII 1941.	okolina Splita	60 15. decembra 1941.	3 voda 3 bataljona 15. III 1943.
341	Gerilski odred Srb	postojao 19. IX 1941.	područje Like	—	—
342	Srednjodalmatinski odred (Partizanski odred za srednju Dalmaciju)	23. VI 1942.	s. Markovac (Knin)	oko 400	2 bataljona
343	Odred Štipan	jul 1941.	područje Banije	oko 25	—
344	Sušačko-Kastavski odred	22. IX 1943.	područje Sušaka	oko 800	3 bataljona
345	Sušačko-kostrenski odred (Sušački odred)	postojao oktobra 1941.	rejon_ Sušaka	—	—
346	Gerilski odred Salamunić	leto 194,-	kotar_ Korenica	—	—
347	Odred „Samarica"	poč. avgusta 1941.	pl. Samarica (Banija)	—	—

7	8	9	10	11
3 operativna zona Hrvatske od 16. VIII „42.	sred. decembra 1944.	reorganizovan u dva bataljona 11. X 1942.		VE, t. 8, str. 672
2. hrvatski korpus od 20. VI 1943.				
Istočna grupa NOPO 6. korpus od 1. IX 1943.				
	20. X 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 68
—	postojao 23. XII 1941.	—		Hronologija NOB, str. 178
Stab partizanskog bataljona „Velebit"	-	-		Branica-Slavica, int. ob., str. 10
Stab 4. operativne zone Hrvatske april 1942.	13. IV 1942.	-		VE, t. 8, str. 778 VE, t. 6, str. 577 Split u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941—1945, Split 1981, str. 224
—	tri puta rasformiran: 14. avgusta 1941, februara 1942. i sredinom oktobra 1943.	obnovljen 22. decembra 1941. ponovo obnovljen 15. III 1943.		VE, t. 9, str. 15—16 Split u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941-1945, Split 1981, str. 186
Stab bataljona gerilskih odreda za Liku	-	-		AVII-ANOR, k. 1611, reš. br. 1/1
Stab 4. operativne zone Hrvatske od juna 1942.	6. IX 1942.	-		VE, t. 9, str. 101
	jesen 1941.	—		Braniča—Slavica, int. ob., str. 75/3
Operativni Stab NOV i PO za Istru od septembra 1943.	poč. oktobra 1943.	—		VE, t. 9, str. 249
—	postojao sredinom novembra 1941.	—		Brandca—Slavica, int. ob., str. 278 AVII—ANOR, k. 101, d. 7/2
Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	—	—		Braniča—Slavica, int. str. 15
—	2. oktobar 1941.	—		Hronologija NOB, str. 81 i 130 Zbornik NOR, t. 5, kni. 1. str. 138—9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
348	Gerilski odred šegenovac	leto 1941.	kotar Korenica	—	—	Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu				Braniča—Slavica, int. ob., str. 13
349	Šibenski odred	12. VIII 1941.	Pisak, okolina Šibenika	31	2 voda		dva puta rasformiran: 25. VIII 1941. i decembra 1941.	obnovljen novembra 1941. negde se spominje da su to bile četiri grupe partizana (116 boraca) sa šibenskog i zadarskog područja koji su se prebacili u Liku	Postoji i u sep. 1943. od kojeg je for. 8. dal. brigada, VE, t. 2, str. 319	Zbornik, IHRP Dalmacije, br. 4, str. 377 VE, t. 9, str. 498 Leksikon NOR-a, t. II, str. 1093
350	Odred široka Rijeka	p.p. avgusta 1941.	područje Banije	oko 16	—	2. bataljona NOPO Korduna i Banije	postojao 4. novembra 1941.			Braniča—Slavica, int. ob., str. 72
351	Partizanski odred (u početku „logor“) Škare	postojao avgusta 1941.	rejon Otočca	—	—		postojao novembra 1941.			Isto, str. 17—18
352	Odred Šljivnjak	avgust 1941.	područje Korduna	— 30	—	3. bataljon NOPO Korduna i Banije	oktobar 1941.			Zbornik NOR, t. 5, knj. 1, str. 162 i 195—6 AVII—ANOR, k. 828, d. 6/2 Braniča—Slavica, int. ob., str. 64
353	Odred Tobolić	21. VIII 1941.	područje Korduna	22	—	3. bataljon NOPO Korduna i Banije				Braniča—Slavica, int. ob., str. 73 AVII—ANOR, k. 828, d. 6/2
354	Gerilski odred Trnovac	leto 1941.	kotar Korenica	—	—	Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu				Braniča—Slavica, int. ob., str. 12
355	Trogirsko-kaštelanski odred Trogirski NOP odred	13. VIII 1941.	pod. pl. Kozjak	58	2 voda		dva puta rasformiran: 14. VIII 1941. i kraj septembra 1943.	obovljen septembra 1943. kao Trogirski NOP odred, od njega formirana 9. dalmatinska brigada	Trogirsko-ikaštelanski odred nije bio potpuno oformljen. Posle se spominje samo Kaštelanski odred	„Split u NOB i socijalističkoj revoluciji, Split 1981, str. 186 VIG, br. 6/1961, str. 126—7 VE, t. 2, str. 319
356	Odred ispod Troglava	septembar 1941.	područje Troglava	oko 20 25. IX 1941.	—		jesen 1941.			AVII—ANOR, k. 102, reg. br. 4/4; k. 1492, reg. br. 1/2
357	Trupinjski odred (ili odred Trupinjak)	leto 1941.	šuma Trupinjska kosa (Kordun)	oko 25	—	3. bataljon NOPO Korduna i Banije	postojao 24. IX 1941.			Zbornik NOR, .t. 5, kj. 1, str. 162 Hronologija NOR, str. 131 Braniča—Slavica, int. ob., str. 66—7
358	Gerilski odred Tuk	leto 1941.	područje Like	—	—		postojao 10. X 1941.			Braniča—Slavica, int. ob., str. 13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
359	Gerilska odred Turjanski	leto 1941.	područje Like	—						Isto, str. 12
360	Turopoljski-posavski odred	21. VIII 1943.	Turopolje	oko 480 1.019 kr. nov. 1943.	4 bataljona kraj nov. 1943.	Stab 2. operativne zone Hrvatske od 21. VIII 1943. Štab žumberačko-posavskog sektora od 2. XI 1943. 34. divizija od 30. I 1944.	11. V 1945.			VE, t. 10, str. 175—76
361	Odred Tušilović	postojao 2. VIII 1941	rejon Karlovac	—						Braniča—Slavica, int. ob., str. 70
362	Odred Tržič	dr. p. avgusta 1941.	područje Banije i Korduna	—	—					Braniča—Slavica, int. ob., str. 74
363	Gerilski odred Ukravci	postojao 10. X 1941.	Područje Like	—				postojao 10. X 1941.		Braniča—Slavica, int. ob., str. 12
364	Odred Utinja	leto 1941.	područje Banije i Korduna	—	—					Isto, str. 69
365	Odred Veliki Kozinac	postojao avgusta 1941.	područje Banije i Korduna	—						Isto, str. 70
366	Odred Vera	26. VIII 1941.	područje Korduna	—	—			postojao 28. X 1941.		Isto, str. 75
367	Gerilski odred Visuć	postojao 25. IX 1941.	kotar Korenica	—		Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu	postojao 25. IX 1941.			Isto, str. 13
368	Partizanski odred Viševica	postojao avgusta 1941.	područje Hrvatske Primorje i Gorski Kotar	oko 50	—					Isto, str. 276
369	Vodičko-zatonski (ili Prvički) odred	13. VIII 1941.	rejon Vodica (Šibenik)	50	—			15. VIII 1941.		Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, br. 4, Split 1978, str. 374—376 Hronologija NOB, str. 81 VIG, br. 6/1961, str. 128—9
37}	Odred Vojašnica	poč. avgusta 1941.	Petrova gora (Banije i Kordun)	oko 20	—			22. X 1941.		Braniča—Slavica, int. ob., str. 69 AVII—ANOR, k. 828 d. 6/2
371	Gerilski odred Vranovača	leto 1941.	kotar Korenica	—	—	Stab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu				Braniča—Slavica, int. ob. str. 13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
372	Gerilski odred Vrelo	leto 1941.	kotar Korenica	—	—	Štab gerilskih odreda za kotar Korenicu i okolinu		—		Braniča—Slavica, mt. ob. str. 13-
373	Gerilski odred Vrhovine	leto 1941.	područje Like	—	—					Braniča—Slavica, int. ob., str. 12
374	Vrlički odred	sr. jula 1944.	područje Vrlike	d.p. decembra 1944.	3 bataljona d.p. decembra 1944.	Štab Grupe srednjedaldalmatinskih NOPO	kraj februara 1945.	—		VE, l. 10, str. 625
375	Zagorski (Krapinski) odred	5. X 1943 [^]	s. Sambolići (Hrvatsko Zagorje)	205	2 bataljona	Štab 2. operativne zone Hrvatske od 19. I 1944. Zapadna grupa NOPO 10. korpusa do 11. II 1945. Grupa NOPO 10. korpusa do 5. IV 1945.	10. V 1945.	—		VE, t. 10, str. 638 VIG, br. 6/1961, str. 154—5
376	Prvi zagorski partizanski odred	mart 1942.	oko Zagreba	150 mart 1942.	4 čete	—	leto 1942.			Sjeverozapadna Hrvatska u NOR-u i socijalističkoj revoluciji, Vraždin 1976, str. 124
377	Zagrebački odred	13. IX 1943.	Zagrebačka Gora	"2"72	2 bataljona	Štab 2. operativne zone Hrvatske do 19. I 1944. Zapadna grupa NOPO 10. korpusa do 11. II 1945. Grupa NOPO 10. korpusa do 5. IV 1945.		—		VE, t. 10, str. 641 VIG, br. 6/1961, str. 152—3
378	Zadarski odred	sr. oktobra 1943.	okolina Zadra	470 kr. oktobra 1943.	1 bataljon	19. divizija do polovine decembra 1943. Grupa severnodalmatinskih NOPO decembra 1943 i od marta 1944.	dva puta rasformiran: obnovljen poč. januar 1944. i oko 18. XI 1944.	obnovljen poč. marta 1944.		VF, t. 10, str. 635 VIG, br. 6/1961, str. 138-9
379	Odred Zbjeg	19. VIII 1941.	područje Korduna	28	Z		sred. oktobra 1941.	—		Branica-Slavica, int. ob., str. 73 AVII—ANOR, k. 828, d. 6/2
380	Združeni kordunaški odred	postojao 23. II 1942.	područje Korduna	—	3 bataljona 23. II 1942.	Grupa kordun. NOPO	22. III 1942.	-		AVII-ANOR, k. 1612, d. 27/3 i 27/10
381	Žumberačko-pokupski odred (Žumberački odred)	poč. jula 1942.	Žumberak	310 324 poč. maja 1943. 826 avg. 1944.	1 bataljon i i četa 1 bataljon i 1 četa 2. IV 1943. 4 bataljona aprila 1944.	Štab 2. operativne zone Hrvatske do 10. XI 1942. i od 2. IV do 2. XI 1943. Štab žumberačko-posavskog sektora do 30. I 1944. 34. divizija od februara 1944.	dva puta rasformiran: obnovljen 2. IV 7. XI 1942. i 27. VIII 1943.			VE, t. 10, str. 766 VIG, br. 6/1961, str. 146—7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----

NOP ODREDI MAKEDONIJE

382	Bitoljsko-prespanski odred „Damjan Gruev” (Prespansko-ohridski odred „Damjan Gruev”)	6. VII 1942.	s. Zlatar (pl. Bigla)	—	—	11. XI 1943.	preimenovan 22. V 1943.	VE, t. 1, str. 634 VE, t. 6, str. 577 Hronoiogija NOB, str. 480
383	Bitoljski odred „Goce Delčev”	22. V 1943.	—	53	—	Štab 2. operativne zone NOV i PO Makedonije od maja 1943.	11. XI 1943.	VE, t. 1, str. 634 VE, t. 6, str. 577 Hronologija NOB, str. 480 Zborik, t. 7, knj. 1, d. 24
384	Bitoljski odred (Bitoljsko-prespanski, Bitoljsko-prilepski i Bitoljsko-kruševski odred)	druga polovina avgusta 1944.	područje Bitolja	oko 180	—	2. operativna zona NOV i PO Makedonije od avgusta 1944. 49. divizija od oktobra 1944.	6. XI 1944.	Zbornik NOR, t. VII, knj. 4, str. 108, 118—19, 137 i 260 AVII—ANOR, k. 1373, d. 16—25/4
385	Bitoljski odred „Pelister” (ili Bitoljski odred „Goce Delčev”)	22. IV 1942.	kod s. Lavci Bitolj)	21 22. IV 1942.	2 čete		3. V 1942.	„Pregled NOR u Makedoniji”, Beograd 1950, str. 20 Hronologija NOB, str. 255 i 273 Leksikon NOR-a, t. 1, str. 92
386	Bregalnički odred	17. V 1943.	Vinica kod Kočana	—	—	u 4. operativnoj zoni Makedonije	20. maj 1943.	Leksikon NOR-a, t. 1, str. 131 VE, t. 2, str. 577
387	„Drimkol” odred (Bataljon „Drimkol”)	početak avg. 1943.	okolna Debra i Struge	oko 20	—		poč. avgusta 1944.	VE, t. 2, str. 538
388	Gevgelijski odred „Sava Mihailov”	p.p. maja 1943.	pl. Kožuf	oko 50	—	u 3. operativnoj zoni Makedonije	24. IX 1943.	— VE, t. 3, str. 213
389	Gevgelijski odred (drugi) (Gevgelijsko-bogdanski odred)	postojao 30. VII 1944.	—	17 30. VII 1944.	—	—	6. XI 1944.	— AVII—ANOR, k. 1373, reg. br. 16—25/4; k. 233, d.l. —1/5 VE, t. 9, str. 224 Zbornik NOR, t. 7, knj. 3, str. 286
390	Kičevski odred (2. odred 1. operativne zone NOV i PO Makedonije i NOPO „Kozjak”)	23. IV 1943.	pl. Bistra	preko 40	„	1. operativna zona NOV i PO Makedonije	dva puta rasformiran: 21. V 1943. i 23. IX 1943.	obnovljen sredinom jula 1943. VE, t. 4, str. 311 VE, t. 6, str. 577
391	2. kičevsko-mavrovski odred	21. V 1943.	zap. Makedonija	oko 60	—	1. operativna zona Makedonije	sredina jula 1943.	VE, t. 4, str. 311 VE, t. 6, str. 577
392	„Kopački” odred (bataljon „Kopački”)	druga polovina sept. 1943.	između Kičeva i s. Izvora	oko 60	—	—	polovina oktobra 1943.	VE, t. 6, str. 576
393	Kratovski odred	postojao 6. VIII 1944.	—	—	—	3. makedonska udarna brigada 6. VIII 1944.	oktobar 1944.	AVII—ANOR. k. 240, reg. br. 1—2/4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
407	Pnlepski odred (drugi) (Veleško-prilepski odred)	postojao 20. VII 1944.	—	oko 40 1. X 1944.	2. bataljon operativne zo- re NO Make- donija 1. X 19*-.	24. I 1943.				7. boornik NUK, t. VII, knj. 3, str. 281 AVII—ANOR, k. 233, reg. br. 1—1/5
408	Skopski odred (Karadački ili Skopsko-crno- gorski odred)	22. avgust 1941	Blizu Skoplja	—	—		tri puta rasformiran: počatikom 1942, febru- ara 1943. i 6. X 1944.	obnovljen 17. IV 1942. i 10. IX 1944.	Prema drugim podacima for- miran je 17. IX 1941. (VE, t. 6, str. 578). Pri- vremeno se pri- krio krajem 1941.	VE, t. 8, str. 655 Hronologija NOB, str. 429 Izjava general-pukov- nika Mihaila Apostol- skog
409	Odred „Slavej” (bataljon „Slavej”)	poč. sept. 1943.	pl. Slavej	oko 120	—	Štab 2. operativne zo- ne Makedonije od sep- tembra 1944. štab grupe NOPO Ma- kedonije od isredkie novembra 1943.	maj 1944.	reorganizovan u bataljon po- četkom novem- bra 1943.		VE, t. 8, str. 661
410	Strumički odred	18. VIII 1944.	pl. Plačkovica	—	—	—	24. IX 1944.	dva puta reor- gamzovan u Septem. 1944.		VE, t. 9, str. 224
411	Strumičko-gevgelijski odred (Plačkovički odred)	12. IV 1944.	Egejska Makedonija	—	—	—	24. VII 1944.	—		VE, t. 9, str. 224
412	Šiptarski odred (Kičevsko-debarski odred)	sredinom jula 1943.	pl. Stogovo	—	—	štab 1. operativne zo- ne Makedonije juli 1943.	dva puta rasformiran: septembar 1943. i 26. VIII 1944.	obnovljen 14. VIII 1944.		VE, tv 9, str. 499—500
413	Tikveški odred „Dobri Das- kalov”	13. V 1943.	pl. Višešnica (Kavadarci)	—	—	3. operativna zona Makedonije	dva puta rasformiran: 24. IX 1943. i januar 1945.	obnovljen leto 1944.		VE, t. 9, str. 794
414	Tikveški odred (drugi)	postojao 1. X 1944.	—	oko 60 1. X 1944.	—	2. bataljon operativne zone NOV Makedonije x 1944.	24. I 1945.	—		AVII__ANOR, k. 233, reg. br. 1—1/5; k. 240, reg br. 1—33/4
415	Veleški odred „Pere Tošev” (odred „Dmitar Vlahov” i Veleški odred „Trajče Petka- novski”)	druga polovina maja 1942.	pl. Lisac	400 kr. avgusta 1944	2 čete		dva puta rasformiran: kraj 1942. i 2. IX 1944.	reorganizovan u odred „Dmi- tar Vlahov” u drugo polovini Septem. 1942, obnovljen kao odred „Trajče Petkanovski” krajem aprila 1944.		VE, t. 10, str. 397—8 VE, t. 6, str. 578

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----

NOP ODREDI SLOVENIJE

416	Belokranjski odred	od 25. VI do 15. VII 1942.	Bda Krajina	oko 240 oko 200 dec. 1943. 443 boraca 1. oktobra 1944.	2 bataljona 4 bataljona 1. okt. 1944.	5. grupa NOPO Slovenije 7. korpus NOVJ	dva puta rasformiran: 16. IX 1942. i 15. V 1945.	obnovljen XII 1943. s. Ušakovci, Vinica	„Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945“, Ljubljana 1976, str. 288 Radko Polič, Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 200—210, 483, 638 VE, t. 1, str. 648—9	
417	Briško-beneški odred	6. X 1-943.	Beneška Slovenija	oko 200 kr. decembra 1943. 723 boraca sept. 1944.	2 bataljona kraj dec. 1943. 5 bataljona Septem. 1944.	Operativni štab za zapadnu Sloveniju Operativni štab soških brigada Štab 27. (30) divizije	dva puta rasformiran: 22. X 1943. i 5. IX 1944.	obnovljen 23. XII 1943.	Posle ukidanja odreda 5. IX 1944, njegovi bataljoni bili su potčinjeni Operativnom štabu za zapadnu Primorsku	VE, t. 2, str. . „Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945“, Ljubljana 1976, str. 608, 619
418	Dolenjski odred	9. maj 1942.	Dolenjsko	oko 300 oko 200 1. XII 1943.	2 bataljona 2 bataljona 1. XII 1943. 3 bataljona 1. VIII 1944.	3. grupa NOPO Slovenije 7. korpus NOVJ	dva puta rasformiran: kraj juna 1942. i 20. maja 1945.	obnovljen 1. XII 1943. u s. Rrižka Vas (Višnja gora)	Jož Peskar,, Dolenjski odred, Ljubljana 1976, str. 53, 544 VE, t. 2, str. 506 NO vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 243, 288, 633	
419	Dolomitski odred preimenovani Polhograjski	1—6. VII 1942.	Polhograjski Dolomiti	394 boraca oko 130 16. IX 1942. oko 600 20. X 1943. oko 200 jan. 1944.	2 bataljona 4 bataljona oktobra 1943. 2 bataljoa januara 1944.	3. grupa NOPO Slovenije od 1. VII 1942. 3. operativna zona (Alpska) od januara 1943. 9. korpus NOVJ od 23. I 1944.	tri puta rasformiran: april 1943, 22. X 1943. i 8. decembra 1944.	obnovljen 16. IX 1943. ponovo obrov-ijen 23. I 1944.	VE, t. 2, str. 512 NOV na Slovenskem, str. 607, 667 Rudolf Hribernik Svarun, Dolomiti u NOB Ljubljana 1974, str. 159—165 , 456 , 470 , 503 , 588	
420	Gorenjski odred	druga polovina juna 1942.	Gorenjsko	oko 160 boraca oko 1.000 kr. maja 1943. 228 boraca sr. jula 1943. oko 700 avg. 1944.	2 bataljona 9 bataljona kraj maja 1943. 2 bataljona sred. jula 1943.	1. grupa NOPO Slovenije 3. operativna zona (Alpska) decembar 1942. Glavni štab Slovenije 21. II 1943. 2. (gorenjska) operativna zona 24. VI 1943. 3. operativna zona (Alpska) oktobar 1943. 9. "korpus NOVJ decembar 1943.	27. VIII 1944.		VE, t. 3, str. 544 NOV na Slovenskem, str. 355, 474, 744	
421	Idrijski odred	pol. sept. 1943.	područje Idrije i Cerkna	—	4 bataljona druga polov. Septem. 1943.	Stab Primorske operativne zone Slovenije oktobar 1943.	22. X 1943.	—	VE, t. 3, str. 544 NOV na Slovenskem, str. 548, 607	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
422	Idrijsko-tolminski odred	1. II 1944.	Lokovec (Čepovan)		3 čete 2 bataljona maj 1944.	9. korpus NOVJ	8. IX 1944.			VE, t. 3, str. 544 NOV na Slovenskem, str. 627, 747 Mikuž dr Metod, Pregled zgodovine NOB, knj. 3, str. 314
423	Istrski (Istarski) odred	5. X 1943.	Mašun	oko 250 kr. marta 1944.	3 bataljona krajem novembra 1943.	14. divizija oktobar 1943. 7. korpus od 24. decembra 1943.	1. IX 1944.	recfrganizovan 1—6. IV 1944. i 12. V 1944.	Odred je bio 1. IX 1944, reorganizovan u 4. batalj. 9. br. 18. div. 7 korpusa NOVJ sa istim zadacima; bat. je 26. I 1945. prepotčinje 18. br. 30. div. 9. korpusa, ukinut 7. V 1945. u Trstu	VE, t. 3, str. 668 NOV na Slovenskem, str. 584 Zadnik Maks, Istarski odred, Nova Gorica 1975, str. 83, 99, 118, 246, 293, 469, 616
424	Vzhodnokoroški (Istočnokoroški)	5. II 1944.	ist. Koruška	140 boraca oko 600 leto 1944.	3 čete 5. II 1944. 3 bataljona avgust 1944.	Štab 4. operativne zone Slovenije od 5. II 1944. Koruška grupa NOPO od maja 1944.	29. IX 1944.			VE, t. 4, str. 637 VE, t. 6, str. 587 NO vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 672 i 767
425	Vzhodnodolenjski (Istočnodolenjski) odred	16. IX 1942.	Dolenjsko	oko 500 160 boraca 20. XII 1942.	3 bataljona 15. X 1942.	Glavni štab NOV i PO Slovenije jesen 1942. i leto 1943. 1. operativna zona (Dolenjska) Slovenije 1943.	28. IX 1943.	reorganizovan u 4 čete 11. XII 1942.		VE, t. 10, str. 632 NOV na Slovenskem, str. 332, 547
426	Jeseničko-bohinjski odred	30. VII 1944.	Predjama, kod Postojne	580 poč. oktobra 1944.	4 bataljona septem. 1944.	9. korpus NOVJ	početkom maja 1945.	reorganizovan 7. II 1945.	Formiran od 3. bat. 7. SNOUB „France Prešern“ kao jezgra	NOV na Slovenskem, str. 744 VE, t. 4, str. 60 Mile Pavlin, Jeseničko-bohinjski odred, Ljubljana 1970.
427	Južnoprimerški odred	13. II 1943.	Slovensko primorje	oko 400 oko 200 25. XII 1943.	3 bataljona 3 čete 25. XII 1943. 4 bataljona februara 1944.	Štab 3. operativne zone (Alps,ke) februar 1943. Štab primorske operativne zone sred. septembra 1943. štab 9. korpusa krajem decembra 1943.	tri puta rasformiran: 10. IV 1943, 25. IX 1943. i 5. IX 1944.	obnovljen sredinom septembra 1943. ponovo obnovljen 25. XII 1943.	10. IV -943. reorg. u 5. br. „Simon Gregorčič“; 23. IX 1943. uključen u Gorišku brigadu; 5. IX 1944. reorganizovan u bataljon 18. brigade „Bazoviške“	VE, t. 4, str. 174 NOV na Slovenskem, str. 418, 466, 547, 556, 624, 747
428	Kamniško-savinjski odred (Kamniško-zasavinski) odred	14. I 1943.	Les (Moravče)	oko 180 451 borac 22. III 1943.	3 bataljona 2 bataljona februara 1944. 3 bataljona septem. 1944	štab 4. operativne zone NOV i PO Slovenije	dva puta rasformiran: 6. VIII 1943. i početkom maja 1945.	obnovljen 15. II 1944.	6. VIII 1943. ušao u 6. brigadu „Slavko Slander“	VE, t. 4, str. 211—12 NOV na Slovenskem, str. 427, 497, 569 Dr Miroslav Stiplovšek, „šlandrova brigada“, Ljubljana 1971, str. 27—38, 239—240

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
429	Kočevski odred	1. jul 1942.	Kočevsko	800—1.000 juli 1942. 485 sept. 1943. 290 14. V 1944.	3 bataljona 3 bataljona septem. 1943.	Štab 3. grupe NOPO Slovenije, leto 1942. 7. korpus 14. V 1944.	tri puta rasformiran: septembar 1942, oktobar 1943. i 21. VII 1944.	obnovljen septembra 1943. ponovo obnovljen 14. V 1944.		VE, t. 4, str. 390—1 NOV na Slovenskem, str. 289, 332, 545, 707
430	Kokrški odred	18. VI 1942.	Kališče (Kranj)	oko 220 587 poč. sept. 1944.	2 bataljona 3 bataljona poč okt. 1944. 4 bataljona maja 1945.	1. grupa odreda Slovenije 9. korpus štab 4. operativne zone Slovenije od novembra 1944.	dva puta rasformiran: januar 1943. i maj 1945.	obnovljen 27. VIII 1944. u Dragi kod s. Begunje		VE, t. 4, str. 399—400 VE, t. 6, str. 578 NOV na Slovenskem, str. 355, 421, 744 Ivan Jan, Kokrški odred, NOB pod Karavankami, knj. 1—3, Ljubljana 1980.
431	Koroški (Koruški) odred	29. IX 1944.	Koruška	389 boraca	3 bataljona i Prekodravski bataljon poč. 1944.	Štab 4. operativne zone Slovenije	10. V 1945.			VE, t. 4, str. 637—8 NOV na Slovenskem, str. 767
432	Kozjanski odred	27. IV 1944.	S. Silovec, Sromlje Kozjansko	142 borca 27. IV 1944. preko 500 poč jula 1944.	2 bataljona i minerska četa 3 bataljona maja 1944.	Štab 4. operativne zone Slovenije	8—9. V 1945.			VE, t. 4, str. 677 NOV na Slovenskem, str. 720
433	Krimski odred	1. VII 1942.	Mačkovec kod Velikih Lašča	preko 1.000 pol. jula 1942.	4 bataljona poč. jula 1942.	Štab 3. grupe odreda Slovenije leto 1942.	sred sept. 1942. (ljudstvo uključeno u obnovljeni Notranjski NOPO i u 4. SNOUB „Ljubo Šerčer“)		Formiran od 1. i 5. bataljona Notranjskog NOPO	VE, t. 4, str. 708 Rezka Traven, Bojna pot Krimskega odreda TV-15, 1968, št. 19
434	Krški odred	oko 25. juna 1942.	Dolenjsko	500—600 kraj avg. 1942.	2 bataljona 3 bataljona kraj. avg. 1942.	Štab 5. grupe NOPO Slovenije	druga polovina septembra 1942.			VE, t. 4, str. 739
435	Loški odred	26. VIII 1942.	Otrobovec, Prezid	110 boraca	2 bataljona	Glavni štab Slovenije	24. X 1942. ušao u sastav Soškog NOP odreda			NOV na Slovenskem, str. 385, 386
436	Notranjski odred	29. IV 1942.	Notranjsko	oko 1.000 juni 1942. oko 200 dec. 1943. 343 boraca maja 1944.	3 bataljona 5 bataljona kraj maja 1942. 2 bataljona dec. 1943. 4 bataljona avg. 1944. 4 čete kraj. sept. 1944.	Štab 3. grupe odreda Slovenije Štab 2. operativne zone (notranjske) Slovenije 7. korpus od decembra 1943. do kraja rata	tri puta rasformiran: kraj juna 1942, 8. IV 1943. i 28. IV 1945.	obnovljen 6. X 1942, reorganizovan u 3. čete krajem decembra 1942, ponovo obnovljen 13. XII 1943. u Sodražici, Reorganizovan 18. IX 1944 i marta 1945.		VE, t. 6, str. 152 NOV na Slovenskem, str. 237, 633 Zbornik, t. VI, knj. 4, dok. br. 57
437	Pohorski odred (19. IX 1944. preimenovan u Lackov odred)	1. V 1942.	Kremenjek, Orlaka kod Stične (Dolenjsko)	oko 300 poč. juna 1942. 170 boraca 4. XI 1943. 123 borca 1. VIII 1944 226 boraca januara 1945.	2 bataljona 2 bataljona novem. 1943. 4. XI 1943. 123 borca 1. VIII 1944 226 boraca januara 1945.	štab 2. grupe NOPO Slovenije Štab 4. operativne zone NOV i PO Slovenije od novembra 1943.	tri puta rasformiran: početak jula 1942. 8. I 1944. i maj 1945.	obnovljen 4. XI 1943, ponovo obnovljen 27. VI 1944. a 8. XII 1944. reorganizovan		NOV na Slovenskem, str. 268, 269, 651, 762 VE, t. 7, str. 29 Mirko Fajdiga, Zidanškova brigada, Ljubljana 1975, str. 30, 224

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
438	Primorski odred	1. VIII 1943.	Slovensko primorje	oko 200	2 bataljona	—	sredina septem. mi.	—		VE, t. /, str. 3ZI NOV na Slovenskem, str. 498
439	Savinjski odred	1. V 1942.	Kremenjek, Orlaka kod Stične (Dolenjsko)	oko 400	3 bataljona	Štab 2. grupe NOPO Slovenije	14. I 1943.	reorganizovan 11. IX 1942.	Odred se razbijanjem Savinjskog bataljona (11. XI 1942) smanjio na bataljon, koji se 14. I 1943. uključio u Kamniško-zasavski odred	NOV na Slovenskem, str. 268, 374 VE, t. 8, str. 482—3
440	Severnoprimorski odred	13. II 1943.	sev. i zap. deo Slovenskog primorja	oko 350	3 bataljona	Štab primorske operativne zone NOV i PO Slovenije od februara 1943.	dva puta rasformiran: 26. IV 1943. i 23—26. IX 1943.	obnovljen 12. IX 1943.		NOV na Slovenskem, str. 466 VE, t. 8, str. 546—7
441	Slovensko-hrvatski istarski odred	sred. sept. 1943.	Slov. Istra	oko 1000	3 bataljona 16. IX 1943.	OK KPS Brkini — Slovenije Istra i OK KPH Istra	druga polovina septembra 1943.			NOV na Slovenskem, str. 546 Maks Zadnik, Istrski odred, str. 59
442	Soški odred	3. X 1942.	Braniča Slovensko primorje	oko 280 24. oktobra 1942.	3 bataljona 24. X 1942.	štab 3. grupe odreda Slovenije štab primorske operativne zone Slovenije decembar 1943.	13. II 1944.			NOV na Slovenskem, str. 386 VE, t. 8, str. 796
443	škofjeloški odred	27. VIII 1944.	Martinj Vrh, Gorenjsko	180 sept. 1944. 325 kraj dec. 1944	2 bataljona	9. korpus NOV Slovenije	15. maja 1945.		Bataljoni formirani 11. IX 1944.	VE, t. 9, str. 500 NOV na Slovenskem, str. 744 Tone Lorič, Škofjeloški odred, Ljubljana 1971, str. 17—23, 140
444	Zapadnoprimorski odred	sred. sept. 1943.	u predelu Brda (Gorica)	oko 1.000	3 bataljona 4 bataljona druga polovina septem. 1943.	štab primorske operativne zone NOV i PO Slovenije	23. IX 1943.			NOV na Slovenskem, str. 548 i 608
445	Zapadnodolenjski odred	25. jun 1942.	Dolenjsko	oko 500 sept. 1942.	3 bataljona	Štab 5. grupe odreda NOV i PO Slovenije od 25. VI 1942. Štab 3. grupe odreda NOV i PO Slovenije od 26. VIII 1942. štab 1. operativne zone Slovenije p.p. 1943.	12. IX 1943.	reorganizovan 16. IX 1942, reorganizovan u 3 čete decembra 1942.	formiran od 1. i 3. bat. Dolenjskog odreda i 1. bat. Pohorskog odreda 2. grupe odreda	VE, t. 10, str. 654 NOV na Slovenskem, str. 288, 394, 545
446	Zapadnokoroški (Zapadnokoruški) odred	13. X 1943.	Cerkno, Idrija	oko 400 leto 1944.	3 bataljona leto 1944.	Štab 3. operativne zone Slovenije od 13. X 1943. Koruška grupa NOPO od 2. aprila 1944.	29. IX 1944.		Odred je nakon formiranja u s. Cerkno krenuo na područje Karavanki i zap. Koruške	VE, t. 4, str. 637 NOV na Slovenskem, str. 670, 721

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----

NOP ODREDI SRBIJE

447	Babički odred	20. IX 1941.	Babička Gora (južna Srbija)	35 oko 150 dec. 1941.	3 čete sred. dec. 1941.		tri puta rasformiran: sredinom 1942, kraj novembra 1942. i 5. XI 1944.	obnovljen sre- dinom 1942, ponovo obnov- ljen u proleće 1944.	VE, t. 1, str. 423 VE, t. 6, str. 579 Leksikon NOR-a, t. 1, str. 41
448	Boljevački odred	28. VII 1941.	pl. Malinik	18 oko 200 pol. avg. 1941.		8. X 1941.			I. Gligorijević, Deveta srpska, VIZ, Beograd 1970, str. 10—11 VE, t. 1, str. 688 Ivan Gligorijević, Par- tizanski odredi Srbije, Beograd, 1969, str. 25, 34.
449	Bosiljgradski odred	oko 21. VIII 1944.				22. divizija leto 1944. 46. divizija jesen 1944.	oktobar 1944.	Prema podaci- ma V. Struga- ra, odred je formiran u ma- ju 1944.	Zbornik NOR, t. 1, knj. 11, str. 11 V. Strugar, n.d., str. 378
450	Caribrodski odred „Vojvoda Momčilo"	kr. maja 1944.	Stara Planina	7 130 kraj sept. 1944.		22. divizija septembar 1944.	počet, oktobra 1944.		VE, t. 2, str. 138
451	Crnotravski odred	dr. polovina avgusta 1942.	s. Volniš (Babušnica)	50—60 98 sred. febr. 1943.	—		4. III 1943.	reorganizovan u 2 voda kra- jem 1942.	VE, t. 2, str. 218
452	Cačanski odred „Dragiša Mišović"	12. VII 1941.	Stjenik (Cačak)	oko 60 oko 500 sred. jula 1941. oko 2.400 kraj sept. 1941.	7 četa sred. jula 1941. 4 bataljona kraj sept. 1941.		pet puta rasformiran: 1. III 1942, okt. 1942, 5. III 1943, kraj no- vembra 1943. i decern- bar 1944.	obnovljen avg. 1942, ponovno obnovljen 18. II 1943, maja 1943. i u leto 1944.	VE, t. 2, str. 226 VE, t. 6, str. 579
453	Dobrički odred	poč. sept. 1944.	pl. Veliki Jastrebac	—	—	24. divizija od septem- bra 1944.	poč. novembra 1944.	—	VE, t. 2, str. 493
454	Gornjojablanički odred	dr. pol. sept. 1944.	—	—	—	24. divizija od 23. IX 1944.	novembar 1944.	—	
455	Gračanski — podunavski od- red	pol. jula 1941.	kod Smedereva	32	—		kraj jula 1941.		Aleksandar Vitorović, Centralna Srbija, Beo- grad, Nolit—Prosveta, 1967, str. 59 i 60
456	Homoljski odred	postojao 5. XI 1941.							AVII—ANOR, k. 26, reg. br. 30/2
457	Jablanički odred	21. X 1941.	s. Sponce (Lebane)	oko 50 oko 300 dec. 1941.	3 čete dec. 1941.		27. III 1942.		VE, t. 3, str. 785

1	2	3	4	5	6
470	Krivanalanački odred	kr. sept. 1944	područje Krive Palanke	—	—
471	Kukavički odred (Leskovački odred)	10. VIII 1941.	pl. Kukavica	oko 40 preko 400 kraj 1941.	3 čete kraj 1941. 2 bataljona avg. 1944.
472	Lužmički odred	oko 4. IX 1944.			
473	Mačvanski odred (Podrinjski odred)	15. VII 1941.	s. Glušci	15 1.500 sred. sept. 1941.	2 bataljona sred. sept. 1941.
474	Majdanpečki odred (nazivan i Ujevački odred)	19. VIII 1941.	Majdanpek	oko 100 kraj avg. 1941.	
475	Masurički odred	oko 4. IX 1944.			
476	Mlavski odred	3. VIII 1941.	Knežica kod Petrovca		
477	Negotinski odred	kr. avgusta 1944.			
478	Niški (ili Nišavski) odred	6. I 1944.	s. Topli Do (Piro)	60 poč. marta 1944.	

7	8	9	10	11
	decembar 1971,			№. 880000, Г.В.) 311-380
24. divizija od 23. IX 1944.	dva puta rasformiran: 7. II 1943. i oktobar 1944.	obnovljen 5. VIII 1944.		VE, t. 4, str. 751 Zbornik NOR, t. I, knj. 12, str. 322
—	novembar 1944.	—		Zbornik NOR, t. I, knj. 11, str. 274.
11. divizija avgust 1944. 36. divizija 21. IX 1944.	dva puta rasformiran: poč. 1942. i 4. X 1944.	obnovljen 7. II 1944.	Krajem 1941. je razbijen a jedna četa se održala i početkom 1942. ušla u sastav Valjevskog odreda	VE, t. 5, str. 174 Leksikon NOR-a, t. 2, str. 627
	dva puta rasformiran: oko 5. IX 1941. i 17. IX 1941.	ponovo formiran 12. IX 1941.		Slobodan Bosiljčić, Istočna Srbija, Beograd, Nolit—Prosveta, 1963, str. 32—33 A. Vitorović, n.d., str. 77—78 i 113 I. Gligorijević, n.d., str. 106
24. divizija od 7. IX 1944. 46 divizija kraj septembra 1944.	postojao u drugoj polovini septem. 1944.			Zbornik NOR, t. I, knj. 11, str. 274 i 340 V. Strugar, n.d., str. 380
—	kraj 1941.	reorganizovan polovinom avgusta 1941.		A. Vitorović, n.d., str. 75 i 77 I. Gligorijević, n.d. str. 106
	jesen 1944.	—	Prema podacima V. Strugara, n.d., str. 380, Negotinski odred je formiran u avgustu 1944, a već u septembru je ušao u sastav Krajinskog odreda	Zbornik NOR, t. I, knj. 11, str. 441
	dva puta rasformiran: 17. VII 1944. i novembar 1944.	obnovljen oko 4. IX 1944.		VE, t. 6, str. 110—11 Zbornik NOR, t. I, knj. n, (Str. 274 I. Gligorijević, n.d., str. 345

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
479	Oruglički odred	poc. avgusta 1944.		oko 400 27. VIII 1944.		24. divizija od 7. IX 1944.	jesen 1944. (novembar)		Prema podaci- ma V. Struga- ra, n.d., str. 339 380, Oruglički odred postojao je od leta do novembra 1944. u sastavu 25. divizije	Zbornik NOR, t. I, knj. 11, str. 117, 126,
480	Ozrenski odred	2. VIII 1941.	pl. Ozren	oko 30 112 kraj febr. 1942.	2 čete kraj februara 1942.		dva puta rasformiran: jul 1942. i 18. XI 1943.	obnovljen kra- jem februara 1943. ali je raz- hijen i od de- lova je 18. XI osnovan Ozren- ski (Nišavski) bataljon	U novembru 1944. je deset- kovan, ostalo jezgro odreda	VE, t. 6, str. 497 i 580 Ivan Gligorijević, n.d., str. 69, 83, 228
481	Pčinjski odred	oko 21. VIII 1944.				22. divizija od avgusta 1944. 24. divizija od 7. IX 1944.	postojao 26. IX 1944.		Prema podaci- ma V. Struga- ra, n.d., str. 380, Pčinjski odred je po- stojao krajem leta 1944. u sastavu 22. di- vizije, a po- četkom jeseni u sastavu 46. divizije, kada je rasformiran	Zbornik NOR, t. I, knj. 11, str. 11, 340; knj. 12, str. 371
482	Piratski odred	sred. aprila 1944.	s. Jabukovik (Leskovac)	40 100 poč. maja 1944.	3 bataljona avg. 1944.	22 divizija avgust 1944.	septembar 1944.			VE, t. 6, str. 580, 693
483	Podgorički odred	kr. avgusta 1944.	s. Podgorac			23. divizija	postojao 28. IX 1944.			Zbornik NOR, t. I, knj. 12, str. 450 i knj. 11. str. 441 V. Strugar, n.d., str. 381
484	Pomoravski odred	23. VII 1941.	Đurđevo Brdo (Svetozarevo)	oko 500 poč. okt. 1941.		Glavni štab Srbije je- sen 1941.	kraj decembra 1941.	—		VE, t. 7, str. 120
485	Drugi pomoravski odred	20. IX 1941.		1.070 21. IX 1941.	11 borbenih četa 9 radnih četa	—	25. IX 1941.	—		A. Vitorovič, n.d., str. 155—7
486	Posavski odred (Posavsko-tamnavsiki odred)	31. VII 1941.	pl. Kosmaj	oko 150 oko 1.500 kraj sept. 1941.	4 čete 4 bataljona kraj sept. 1941.	Glavni štab NOV i PO Srbije septembar 1944.	dva puta rasformiran: februar 1942. i septem- bar 1944.	reorganizovan sred. januara 1942, obnovljen početkom sept. 1944.		VE, t. 7, str. 199

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
487	Požarevački odred (Odred „Veljko Dugošević“)	15. IX 1941.	Kučevo	preko 800 kraj sept. 1941. oko 1.000 okt. 1941. oko 150 januara 1942.	9 četa kraj -sept. 1941 3 čete jan. 1942.	Glavni štab NOV d PO Srbije 1944.	dva puta rasformiran: 13. III 1944. i 15. X 1944.	obnovljen VIII 1944.	11. Negde se spo- minje u avgu- stu 1941. na- mesto Zviškog, Mlavskog, Maj- danpečkog od- reda	I. Gligorijević, n.d., str. 112 VE, t. 7, str. 243
488	Preševsko-bujanovački NOP odred	postojao u oktobru 1941.	Preševo — Bujanovac				10. X 1941.	—		AVII—ANOR, k. 232 d. 1—32/3; k. 233, d 34—1/5
489	Pustoreeki odred	septembra 1944.				24. divizija od 7. IX 1944. 47. divizija od 7. IX 1944.	novembar 1944.	—		Zbornik NOR, t. I, knj. U, str. 339
490	Rasinski odred (Odred „Mirko Tomić“)	22. VII 1941.	okolina Kruševca	34	2 čete	24. divizija od 7. IX 1944.	dva puta rasformiran: kraj februara 1942. i 22. V 1944. ili Septem- bar—oktobar 1944.	obnovljen 1. V 1942, reorgani- zovan u 2 ba- taljona 14. VIII 1943.	Prema podaci- ma iz Zborni- ka, I, 12, str. 322, odred je 23. IX 1944. stavljen pod komandu 24. divizije.	VE, t. 7, str. 736 Zbornik NOR, t. I, knj. 11, str. 339
491	Sjenički odred	postojao 22. X 1944.					novembar 1944.	—		Hronologija NOB, str. 984
492	Suvoborski odred	sred. januara 1942.	s. Počuta (Valjevo)	230 poč febr. 1942.	3 čete poč. febr. 1942.		dva puta rasformiran: 18. III 1942. i 8. III 1943.	obnovljen avg. 1942.		VE, t. 9, str. 254
493	Svnljiški (Nišavski) odred	10. IX 1941.	ist. Srbija	30 150 avg. 1944.	2 čete juni 1942.		dva puta rasformiran: jul 1942. i kraj sep- tembra 1944.	obnovljen dru- gom polovinom avgusta 1944.		VE, t. 9, str. 469 Ivan Gligorijević, n.d., str. 84—95, 242
494	Prvi šumadijski odred (Odred „Milan Blagojević“)	1. VII 1941.	Sumadija selo Gornja Trešnjevica	oko 100 oko 450 kraj okt. 1941.	4 čete 3 bataljona 26. VIII 1941.		dva puta rasformiran: proleće 1942. i kraj oktobra 1944.	obnovljen poč. juna 1942, re- organizovan u 3 čete krajem avgusta 1942.	Glavnina je 21. XII 1941. ušla u sastav 1. pro- leterske briga- de a ostatak je dejtstvovao u Šumadiji	VE, t. 9, str. 574 Milivoje Stanković Pr- vi šumadijski partizan- ski odred, 1963, str. 70, 366
495	Drugi šumadijski odred	7. VII 1941.	rejon Smederevske Palanke	preko 300 kraj avgusta 1941.	4 čete 5 četa kraj avg. 1941.		1. III 1942.			VE, t. 9, str. 574—5
496	Timočki odred	1. V 1942.	pl. Tupižnica	oko 60	—		dva puta rasformiran: 12. VI 1942. i 15. IV 1943.	obnovljen kra- jem oktobra 1942.	Spominje se i početkom apri- la 1942; I. Gli- gorijević n.d., str. 196, 203. U julu 1942. podelio se na čete, ali se spominje i kao odred	VE, t. 9, str. 796

1	2	3	4	5	6
497	Toplički odred	3. VIII 1941.	pl. Jastrebac	oko 30 500 poč. 1942.	2 čete sred. sept. 1941. 5 četa početak 1942.
498	Tutinski odred	p.p. avgusta 1944.	Tutinski srez	900 kraj nov. 1944.	
499	Užički odred „Dimitrije Tucović”	7. VII 1941.	užički kraj	oko 200 sred. avg. 1941. 3.000 poč. okt. 1941.	8 četa sred. avg. 1941. 3 bataljona i 5 sam. četa okt. 1941.
500	Valjevski odred (Odred „žikica Jovanović — Spanac”)	25. VI 1941.	rejon Valjeva	oko 1.800 kraj sept. 1941.	4 čete 4 bataljona kraj sept. 1941.
501	Vranjski odred (Odred „Širna Pogačarević”)	12. VIII 1941.	okolina Leskovca	12	
502	Prvi vranjski odred	1944.			
503	Vrnjačko-trstenički odred (bataljon)	7. X 1941.		oko 300	- Dragosinjačka, Vrnjačka, Trstenička i Novoselska četa
504	Zaječarski odred „Milenko Brković — Crni”	X 1943.	okolina Zaječara	137 oko 230 15. XI 1943.	2 bataljona 3 bataljona 26. I 1944.
505	Zviški odred (Kučevski odred)	kr. jula 1941.	Turija (Kučevo)	12 3. VIII 1941. oko 50 kraj avg. 1941.	8 četa sred. sept. 1941.

7	8	9	10	11
Glavni štab NOV i PO Srbije jesen 1944.	dva puta rasformiran: april 1942. i 5. XI 1944.	obnovljen av- gusta 1944		VE, t. 10, str. 32
37. divizija jesen 1944.	decembar 1944.			VE, t. 10, str. 187
	dva puta rasformiran: 1. III 1942. i kraj de- cembra 1944.	reorganizovan u 2 bataljona decembra 1941, obnovljen kra- jem marta 1944.		VE, t. 10, str. 276 Nikola Ljubičđć, Užički NOP odred, VIZ, Beo- grad 1979, str. 161—176
	četiri puta rasformi- ran: 5/6. III 1942, 19/20. X 1942, 28. VI 1941 i kraj oktobra 1944.	obnovljen 19. IX 1942, 8. III 1943. i sre- dinom septem- bra 1944.		VE, t. 10, str. 29 0
Kukavički NOPO 1941. 24. divizija od 23. IX 1944.	tri puta rasformiran: kraj septembra 1941, 21. XI 1942. d 5. XI 1944.	obnovljen sep- tembra 1942. i 8. III 1944	Prema podaci- ma u VE, t. 6, str. 580, kra- jem dec. 1944. i u jan. 1945. ušao u sastav jedinica KNOJ i Narodne mi- licije	VE, t. 10, str. 615 Zbornik NOR, t. I, knj. 12, str. 322
	12. IX 1944.			VE, t. 2, str. 592
Bio kao bataljon ili odred u Kraljevačkom odredu	druga polovina oktob- ra 1941.		Po jednima to je bioVrnjački bataljon, a po 17 i 23 drugima odred „PoJitika”, u sastavu Kra- ljevačkog NOP odreda	AVII—ANOR, k. 1986, dok. 23/4, list 7, 14, 17 i 23 9. 1981. I. Gligorijević, n.d., str. 321
	11. III 1944.			VE, t. 10, str. 644 Zbornik NOR, t. I, knj. 11, str. 441
		oktobar 1941.		A. Vitorović, n.d., str. 75—76 S. Bosiljčić, n.d., str. 33 I. Gligorijević, n.d., str. 105—112

NOP ODREDI VOJVODINE

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
506	Aleksandrovački odred ,	20—25. VII 1941.	severni Banat	15 boraca	—	PK KPJ za Vojvodinu	avgust 1941.	—		VE, t. 1, str. 474 Leksikon NOR-a, I tom, str. 6
507	Bačko-palanački odred (ili 1. bačko-palanački)	23. VIII 1944.		40 boraca u oktobru	—	Stab Bačkobaranjske operativne zone	25. oktobar 1941.	—		VE, t. 1, str. 427 Leksikon NOR-a, I tom, str. 43
508	Treći bačko-baranjski odred	11. VIII 1943.	Fruška Gora	16	—	Glavni štab NOV d PO za Vojvodinu od 22. VII 1944.		—		VE, t. 1, str. 427
509	Četvrti banatski odred	kr. juna 1944.	Banat	oko 120	—	Glavni štab NOV i PO Vojvodine	avgust 1944.	—		VE, t. 1, str. 474
510	Peti banatski odred	18. VIII 1944.	Banat	" oko 200	—	Stab Banatske operativne zone i OK KPJ za severni Banat	14. X 1944.	—		VE, t. 1, str. 474
511	Belocrkvanski odred	avgust 1944	Banat	50—60 boraca	—	Štab Banatske operativne zone i OK KPJ za južni Banat	8. X 1944.	—		VE, t. 1, str. 474 Leksikon NOR-a, I tom, str. 56
512	Bosutski odred	22. VII 1944. ili sredina avgusta 1944.	Srem	—	—	Stab Sremske operativne zone	11. IX 1944.	—		VE, t. 9, str. 114 Leksikon NOR-a, I tom, str. 128
513	Curuški odred	kr. juna 1941.	Bačka	—	—	PK KPJ za Vojvodinu	kraj novembra 1941.	—		Kolektiv autora: Pet-naest vojvodanskih brigada, Novi Sad 1953, str. 39, 44
514	Dragutinovački odred	20—25. VII 1941.	severni Banat	30 boraca	—	PK KPJ za Vojvodinu	4. spetembar 1941.	—		VE, t. 1, str. 474
515	Đurđevački odred	kr. juna 1941.	Bačka	—	—	PK KPJ za Vojvodinu	kraj novembra 1941.			
516	Fruškogorski odred	9. IX 1941.	Srem	pri formiranju 60 boraca polovinom 1942. ima 6 četa sa 350 boraca	—	Štab NOPO za Srem do septembra 1942. štab Sremske operativne zone od 22. VII 1944.	dva puta rasformiran: obnovljen 22. poč. septembra 1942. VII 1944. i 11. IX 1944.			VE, t. 9, str. 113—14
517	Južno-banatski odred	jul 1941.	južni Banat	33 kraj dec. 1942.	—	PK KPJ za Vojvodinu	dva puta rasformiran: obnovljen 25—jul 1941. i kraj juna 27. XII 1942. 1944.			VE, t. 1, str. 474
518	Karađorđevački odred	20—25. juli 1941.	severni Banat	11 boraca	—	PK KPJ za Vojvodinu	avgust 1941.	—		VE, t. 1, str. 474
519	Karađorđevačko-aleksandrovački odred	avgust 1941.	severni Banat	30 boraca	—	PK KPJ za Vojvodinu	avgust 1942.	—		VE, t. 1, str. 474
520	Kikindski odred	20—25. jul 1941.	severni Banat	25 boraca	—	PK KPJ za Vojvodinu	avgust 1941.	—		VE, t. 1, str. 474

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
521	Kumanački odred	jul 1941.	severni Banat	15—20 boraca	—	PK KPJ za Vojvodinu	avgust 1941.			VE, t. 1, str. 474
522	Kumanačko-melenački odred	avgust 1941.	Banat	70 boraca	—	PK KPJ za Vojvodinu	avgust 1942.	—		VE, t. 1, str. 474
523	Melenački odred	jul 1941.	severni Banat	—	—	PK KPJ za Vojvodinu	avgust 1941.	—		VE, t. 1, str. 474
524	Mokrinski odred	25. jul 1941.	severni Banat	30 boraca	—	PK KPJ za Vojvodinu	avgust 1941.	—		VE, t. 1, str. 47» Leksikon NOR-a II tom, str. 664
525	Mokrinsko-kikindski odred	poč. avgusta 1941.	Banat	55	2 desetine	PK KPJ za Vojvodinu	kraj avgusta 1941.	—		Leksikon NOR-a, II tom, str. 664
526	Novosadski odred	kr. avgusta 1944.	—	—	—	Stab Bačko-baranjske operativne zone	poč. novembra 1944.	—		VE, t. 1, str. 427
527	Pančevački odred	avgust 1944.	Banat	—	—	Stab Banatske operativne zone za južni Banat	8. X 1944.	—		VE, t. 1, str. 474
528	Petrogradsko-stajićevski odred	početak jula 1941.	severni Banat	20—30 boraca	—	PK KPJ za Vojvodinu	28. jul 1941.	—		Leksikon NOR-a, II tom, str. 850 VE, t. 1, str. 474
529	Podunavski odred	kār. sept. 1941.	Srem	—	—	OK KPJ za Srem — 1941. Štab NOPO za Srem — 1942.	— septembar 1942.			VE, t. 9, str. 113 Sreta Savić: Srem u NOB, Beograd 1963, str. 479
530	Posavski odred	poč. jula 1942.	jugoistočni Srem	—	—	štab NOPO za Rumski srez 1942. Glavni štab Vojvodine 1944.	dva puta rasformiran: obnovljen 22. septembar 1942. i 11. VII 1944. IX 1944.			VE, t. 9, str. 113—14 Zarko Atanacković: Vojvodina u borbi, Novi Sad 1959, str. 76
531	Severnobanatski odred	januar 1943.	severni Banat	60	—		dva puta rasformiran: obnovljen jula sredina septem. 1943. 1944. i 18. VIII 1944.			VE, t. 1, str. 474
532	Somborski odred	kr. avgusta 1944.	—	—	—	Štab Bačko-baranjske operativne zone	poč. novembra 1944.			VE, t. 1, str. 427
533	Prvi sremski odred	19. VII 1943.	istočni Srem	400	3 bataljona	Glavni štab NOV i PO Vojvodine	22. VII 1944.			VE, t. 9, str. 113—14
534	Drugi sremski odred	19. VII 1943.	zapadni Srem	150	1 bataljon	Glavni štab NOV i PO Vojvodine	22. VII 1944.			VE, t. 9, str. 113—14
535	Treći sremski odred (3. odred 3. operativne zone Hrvatske)	poč. sept. 1942.	Srem	900 kraj okt. 1942.	3 bataljona i 1 četa 4 bataljona kraj okt. 1942.	štab 3. operativne zone Hrvatske	kraj marta 1943.	rasformiran u 4 bataljona druga polovina oktobra 1942.		VE, t. 9, str. 113
536	Sremski odred (3. odred 3. operativne zone Hrvatske)	1. mart 1943.	Srem	700 u aprilu 1943.	2 bataljona 4 bataljona u aprilu 1943		19. VII 1943.	preformiran u 1. i 2. sremski odred 19. VII 1943.		VE, t. 9, str. 113

1	2	3	4	5	6
537	Subotički odred	kr. avgusta 1944.	—	—	
538	Prvi šajkaški odred (2. šajkaški odred)	novembar 1941.	rejon Sajkaške	53	—
539	Vršački odred	avgust 1944.	Banat	—	—
540	žabaljski odred	kr. juna 1941.	Bačka	—	—

7	8	9	10	11
Štab Bačko-baranjske operativne zone	poč. novembra 1944.			VE, t. 1, str. 427
Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu	dva puta rasformiran: januar 1942. i poč. no- vembra 1944.	obnovljen av- gusta 1944.		VE, t. 1, str. 427 Leksikon NOR-a, I tom, str. 276
Štab Banatske opera- tivne zone	8. X 1944.			VE t. 1 str. 474
PK KPJ za Vojvodinu	kraj novembra 1941.	—		Petnaest vojvođan- skih brigada, str. 39, 44

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
548	Kopaondčki odred (odred „Todor Miličević”)	kraj jula ili početak avgusta 1941.	s. Stanulović (Kopaonik)	20 oko 800 u oktobru 1941. 80 u julu 1942.	7 četa u okt. 1941.		dva puta rasformiran: krajem decembra 1941. i 26. VII 1942.	obnovljen juna 1942.	Jedna njegova četa ušla u sastav 1. proleterske brigade 21. XII 1941.	VE, t. 4, str. 577 VE, t. 6, str. 579 Partizanski odreda — Kopaonički, šaljski, Ibarski, VIZ, Beograd 1981, str. 51—254, 367 —370, 540
549	Kosovski NOP odred	25. III 1944.	s. Viševce Vranje	280	1. i 2. kosovski bataljon	Glavni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju proleće 1944.	12. V 1944.			VE, t. 4, str. 663
550	Kosovski pozadinski NOP odred	kraj avgusta 1942.	Suvi Dol okolina Prištine	1.230 boraca	5 bataljona	Privremeni Glavni štab za Kosovo i Metohiju	13. I 1943.		Bataljoni su posle dejstvali samostalno. Od njih je kasnije formirana Kosovska NO brigada	Zbornik, tom I, knj. 19, str. 53 i 167 Arhiv Zavoda za istoriju Kosova, 18-b/28, 253
551	Kosovsko-metohijski odred	22. X 1943.	okolina Debra	222	1. i 2. kosov-sikometohijski bataljon i deo Šarplaninskog NOP odreda	Glavni štab NOV i PO za Makedoniju	11. XI 1943.	ušao u sastav 1. mak.-kosovske brigade 11. XI 1943.		VE, t. 4, str. 663
552	Metohijski partizanski (pozadinski) odred	p.p. oktobra 1941.	Peč i okolina	1.600	6 bataljona (23 čete)	Vojni komitet za Kosovo i Metohiju	mart 1942.		Prema drugim (podacima odred je rasformiran jula 1942 (VE, t. 6, str. 580)	VE, t. 4, str. 663 M. Folić, n.č., „Komunist”, 6. XI 1981.
553	Rakoški odred	poč. oktobra 1941.	s. Rakoš kod Istoka			Operativni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju	20. decembar 1944.		Ulazi u sastav 8. kosovsko-metohijske brigade	Hronologija NOB, str. 1015
554	Šaljski partizanski odred	jun—juli 1944.	Šalja	25 boraca		Štab Kosovske operativne zone	sredina decembra 1944.		Ulazi u sastav 5. kosovsko-metohijske brigade	Partizanski odredi — Kopaonički, šaljski, Ibarski, VIZ, Beograd 1981, str. 281—329 M. Folić, n.č., „Komunist”, 13. XI 1981. Arhiv VII, k. 181, br. reg. 40—5
555	Šarplaninski odred	3. XI 1942.	šar-planina kod Kaluđer-skog kamena	12 boraca		Glavni štab NOV i PO za Kosovo i Metohiju	četiri puta rasformiran: sredina decembra 1942, avgust 1943, 22. X 1943. i decembar 1943.	obnovljen 18. III 1943, sept. 1943, 6. XI 1943, sredinom maja 1944.		VE, t. 9, str. 484 VE, t. 6, str. 580 Ivan Antonovski, Formiranje i razvoj jedinica i ustanova NOV na Kosovu 1941—1945, VIG, 1/1972, str. 81
556	Odred „Zejnel Ajdini”	72. IX 1942.	okolina Uroševca	13 40 januara 1943.		Privremeni Glavni štab za Kosovo i Metohiju	20. I 1943.			VE, t. 10, str. 691

PREGLED
BRIGADA NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE-JUGOSLOVENSKE ARMIJE
1941-1945. GODINE

Red. broj	Naziv jedinice	Datum i mesto formiranja	Od kojih jedinica je formirana	Formacijski sastav	Promene u formacijskom sastavu (koje i kada)
1	2	3	4	5	6

PROLETERSKE BRIGADE NOVJ

1	Prva proleterska NO udarna brigada	21. XII 1941. Rudo	2 bataljona od Crnog. NOPO I bataljon od Kragujevačkog NOPO 1 bataljon od Kraljevačkog i Kopaoničkog NOPO 1 bataljon od Šumadijskog i Užičkog NOPO	5 bataljona	6. beogradski, od januara 1942. izašao 5. šumadijski bataljon juna 1942. (rasformiran) ušao italijanski bataljon „Garibaldi", oktobra 1943.
2	Druga proleterska NO udarna brigada (srpska)	1. III 1942. Cajniče	Užički NOPO 'čačanski NOPO 2. šumadijski NOPO	4 bataljona 3 bataljona mart 1945.	ušao 5. bataljon januara 1943. (formiran) izašao 5. bataljon juna 1943. (rasformiran) ušao 5. kombinovani kosovsko-metohijski bataljona jula 1944.
3	Prva krajiška NO udarna brigada (16. proleterska od 22. XII 1951)	21. V 1942. s. Lamovita (Prijedor)	od boraca iz jedinica 1, 2, 3. i 5. krajiškog NOPO	4 bataljona Prateća četa	ušao: Omladinski bataljon 4. krajiš. NOPO druga polovina jula 1942. ušao: Slovenački bataljon jesen 1944.
4	Treća proleterska (sandžačka) NO udarna brigada	5. VI 1942. Šćepan-Polje	Pljevaljski i Bjelopoljski NOPO, Zlatarski bataljon	5 bataljona	

N A P O M E N A :

Posebno su prikazane sve proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade, ustale narodnooslobodilačke brigade su date po socijalističkim republikama i pokrajinama. Prikazane brigade KNOJ-a, brigade rodova i službi sa pukovima sličnog formacijskog sastava, te opšte, prekomorske i dopunske brigade. Odvojeno su iznete brigade stranih državljana u sastavu NOVJ — Jugoslovenske armije. T, y načelu, za dan formiranja brigade, uzet je datum kada je formiranje jedinice završeno, a ponegde, datum naredbe o formiranju. Za svaku brigadu su dati najznačajniji podaci i osnovni izvori. U Pregledu nisu uključene brigade koje isu postojale kratko vreme.

Brojno stanje datum	U čijem je formacijskom sastavu (vreme)	Kada je rasformirana i kad je ponovo formirana	Napomena	Izvori
7	8	9	10	11

1.199 21. XII 1942.	pod Vrhovnim štabom NOP i DVJ do 1. XI 1942. potom u 1. proleterskoj diviziji	—		Vojna enciklopedija, II izdanje, t. 7, str. 370 (ubuduće VE)
1.000 1. III 1942.	pod Vrhovnim štabom NOP i DVJ do 1. XI 1942. potom u 2. proleterskoj diviziji	—		VE, t. 7, str. 371 Jovo Vukotić „Druga proleterska divizija", VIZ, Beograd 1972, str. 14—15
1.186 1. VI 1942.	Operativni štab za Bosansku krajinu do 9. XI 1942. 5. divizija od 9. XI 1942. i ponovo od maja 1943.	—		VE, ,t. 7, str. 372—3 Milorad Gončin—Stevo Rauš „Prva krajiška udarna proleterska brigada, VIZ, Beograd 1981, str. 7—9.
958 5. VI 1942.	pod Vrhovnim štabom NOP i DVJ do 1. XI 1942. u 1. proleterskoj diviziji do septembra 1943. u 2. proleterskoj diviziji do 21. I. 1944. u 3. udarnoj diviziji i pod Glavnim štabom za Sandžak do 4. III 1944. u 37. diviziji do kraja rata			VE, t. 7, str. 373 Žarko Vidović „Treća proleterska brigada", VIZ, Beograd 1972, str. 11—18

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

Četvrta proleterska (crnogorska) NO udarna brigada

10. VI 1942. Zelengora

Delovi Lovčenskog, Zetskog, Komskog i Durmitorskog NOPO i delovi NOPO „Bjeli Pavle"

5 bataljona

6 Peta proterska (crnogorska) NO udarna brigada

12. VI 1942. s. Smriječna (Pivska župa)

Tri udarna bataljona Nikšićkog NOPO i jedan udarni bataljon Zetskog NOPO

4 bataljona

7 Prva NOU brigada Hrvatske, 1. lička udarna brigada (proleterska od 19. III 1944) 1. udarna brigada 1. operativne zone Hrvatske i 1. udarna brigada „Marko Orešković"

8. VII 1942. Tobolić (Kordun)

dva lička bataljona „Marko Orešković" i „Pekiša Vuk-san", 2. bataljon 1. kordunaškog NOPO i Udarne bataljon Banijskog NOPO

4 bataljona

8 Prva slovenačka udarna brigada „Tone Tomšič" (14. proleterska od 2. XI 1951)

16. VII 1942. s. Ambrus (Kočevsko)

Proleterski bataljon „Tone Tomšič" i borci iz 3. i 5. grupe slovenačkih NOPO

4 bataljona od 12. VIII 1942. do 19. X 1944. 5 bataljona oktobar—novembar 1944. do 10. I. 1945.

ušli: Hercegovački NOPO i Kombinovani dragacevsko-čelebički bataljon juni 1942. ušli: Prozorski i Kupreški bataljon jesen 1942. ušao 5. (Zijametski) bataljon 8. X 1942. i zašao 5. (Zijametski) bataljon 28. IV 1943. ušao 5. udarni (Zetski) bataljon sredina maja 1943. ušao: Ruski bataljon 29. XI 1944.

ušli: bataljoni 4. ličkog NOPO „Božidar Adžija" i „Matija Gubec" a izašli Kordunaški i Banijski bataljon 18. XI 1942. ušao 5. (mitraljeski) bataljon decembar 1942. i izašao maja 1943. ušao 5. (ruski) bataljon aprila 1941. i izašao 17. V 1944. ušao 5. (makedonski) bataljon „Jane Sandanski" decembar 1944. i izašao 12. III 1945. izašao 4. bataljon „M. Gubec" marta 1945. (rasformiran)

ušao 1. bataljon Belokranj. NOPO septembra 1942.

7	8	9	10	11
---	---	---	----	----

1.080
10. VI 1942.

pod Vrhovnim štabom NOP i DVJ do 1. XI 1942. u 2. proleterskoj diviziji do 17. XI 1943. u 3. udarnoj diviziji do 21. I 1944. u 2. proleterskoj diviziji do kraja rata

Blažo Janković „4. crnogorska proleterska brigada", VIZ, Beograd 1975, str. 67—71. VE, t. 7, str. 374

845
12. VI 1942.

pod Vrhovnim štabom NOP i DVJ do 9. XI 1942. u 3. udarnoj diviziji do 20. VI 1943. u 2. proleterskoj diviziji do 11. IX 1943. u 3. udarnoj diviziji do kraja rata

U

—
VE, t. 7, str. 375—6

1.028
24. VII 1942

1. operativna zona Hrvatske do jeseni 1942. 6. divizija od 22. XI 1942. do kraja rata

—
VE, t. 7, str. 376—7

oko 400
preko 1.500
jesen 1943.

štab 5. grupe odreda Slovenije od 16. VII 1942. 2. operativna zona NOV i PO Slovenije od 7. XII 1942. 14. (1. slovenačka) divizija od 13. VII 1943.

reorganizovana 24. IX 1942. i sredinom decembra 1943.

VE, t. 7, str. 377—78 Narodnoosvobodilna vojna na Slov., str. 289, 312, 341, 483

1	2	3	4	5	6	7	8	9	11
	Šesta istočno-bosanska NO udarna brigada (proleterska od 29. X 1944)	2. VIII 1942. s. Šekovići (istočna Bosna)	tri protelerska istočno-bosanska bataljona	3 bataljona 6 bataljona februar 1943.	ušao bataljon Sremskog NOPO kao 4. bataljon oktobar 1942. ušao 5. 6. i 7. bataljon decembar 1942. i januar 1943. izašao 4. bataljon druga polovina februara 1943.	550 2. VIII 1942. oko 1.300 januar 1943. preko 2.000 oktobar 1944.	Glavni štab NOV i PO za BiH do kraja marta 1943. Glavna operativna grupa NOVJ do polovine jula 1943. 17. (istočno-bosanska) divizija NOVJ do kraja rata		VE, t. 7, str. 378—9 Gligo Mandić „17. istočno-bosanska udarna divizija“, VIZ, Beograd 1976, str. 12—16
10	Deseta hercegovačka NO udarna brigada, u početku Hercegovačka i 1. hercegovačka brigada (17. proleterska od 11. VII 1952)	10. VIII 1942. s. šujica (Duvno)	Hercegovački NOPO Mostarski NOP bataljon	3 bataljona	ušao: Prozorski bataljon 3. krajiškog NOPO septembar 1942. u novembra 1942. ušli su bataljoni „Josip Jurčević“ i, Vojin Zirojević“ iz 3. NOP odreda IV operativne zone Hrvatske ušao 6. bataljon sredina aprila 1943. izašao 1, 3. i 6. bataljon 3. VI 1943.	oko 700 sept. 1942. u novembru 1942. ima 1.050 boraca	Vrhovni štab NOV i POJ avgust—oktobar 1942. 3. divizija od 9. XI 1942. 29. divizija od 22. XI 1943. do kraja rata	reorgarazovana u tri grupe udarnih bataljona oktob. 1943. reorganizovana u novu 10. hercegovačku brigadu 20. XI 1943.	VE, t. 7. str. 379 Danilo Komnenović — Muharem Kreso „29. hercegovačka divizija“, VIZ, Beograd 1979, str. 55—73.
11	Druga NOU brigada Hrvatske, 2. lička NO udarna brigada (proleterska od 19. III 1944)	Sredina avgusta 1942. Laudonov Gaj (Bunić)	bataljon „Stojan Matic“ bataljon „Ognjen Priča“ bataljon „Miča Radaković“ Udarni bataljon	4 bataljona	ušao 5. (mitraljeski) bataljon novembra 1942. izašao 5. (mitraljeski) bataljon prva polovina maja 1943. (rasformiran)	1.200 sredina avgusta 1942.	Glavni štab NOV i PO Hrvatske do 22. XI 1942. 6 lička divizija NOVJ do kraja rata	prema podacima iz VE, t. 2, str. 15, 2. lička brigada formirana je 10. IX 1942.	VE, t. 7, str. 380
12	Treća krajška NO udarna brigada (proleterska od 13. IX 1943)	22. VIII 1942. Kamenica (Drvar)	Drvarski i Petrovački bataljon 5. krajiškog NOPO	2 bataljona 22. VIII 1942.	ušao samostalni bataljon „Zdravko Celar“ 22. X 1942. ušao 4. bataljon kraj oktobra 1942. ušao 5. bataljon 11. XI 1943. ušao 6. bataljon „Matteoti“ 12. XI 1943. ušao Prateći bataljon 24. X 1944. izašao 6. italijanski bataljon „Matteoti“ 24. X 1944. izašli 4, 5. i Prateći bataljon počet, marta 1945.	oko 1.000 kraj oktobra 1942.	Operativni štab za Bosansku Krajinu do 14. XI 1942. 1. proleterska divizija NOVJ do kraja rata	—	VE, t. 7, str. 380—1
13	Prva dalmatinska NO udarna brigada (proleterska od 19. IX '944)	6. IX 1942. s. Dobro (kod Livna)	bataljoni: „Ante Jonić“ „Bude Borjan“ „Josip Jurčević“ „Tadija Anušić“	4 bataljona	izašli 2. i 3. bataljon juni 1943. ušli: Splitski bataljon, 2. bataljon Splitskog NOPO, Šibenski bataljon kraj avgusta 1943.	oko 1.000 6. IX 1942. preko 2.100 kraj 1944.	štab 4. operativne zone Hrvatske do 9. XI 1942. 3. divizija NOVJ do 8. IX 1943. 9. divizija do januara 1944. 26. divizija do kraja rata	—	VE, t. 7, str. 381—2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
14	Treća lička NOU brigada (proleterska od 19. III 1944). 9. NOU brigada Hrvatske pri formiranju	sredina septembra 1942. Mogorić (Gospić)	NO bataljoni: „Velebit” „Bičo Kesić” „Mirko ŠHulić” „Krbava”	4 bataljona	ušao 5. mitraljeski bataljon decembar 1942. izašao 5. mitraljeski bataljon p.p. maja 1943.	oko 900 sredina sept. 1942. 1.364 22. XI 1942.	Stab 1. operativne zone Hrvatske do 22. XI 1942. 6. divizija NOVJ do kraja rata	—	prema Vojnoj enciklopediji, tom 2, str. 15, brigada je osnovana 9. IX 1942.	VE, t. 7, str. 382—3
15	Druga dalmatinska NO udarna brigada (proleterska od 12. VII 1944)	3. X 1942. s. Unište (Bos. i Grahovo)	Bataljoni: „Branko Vlađušić” Dinarski Vaganjski Primorski	4 bataljona	ušli: 3. bataljon i delovi 2. bataljona 1. dalmatinske brigade sredina marta 1944.	836 10. X 1942. oko 2.300 5. V 1945.	Stab 4. operativne zone Hrvatske do 1. XI 1942. 2. proleterska divizija do 23. II 1944. Primorska operativna grupa do 5. I 1945. 9. divizija do kraja rata	—		VE, t. 7, str. 383 Branko Obradović „Druga dalmatinska proleterska brigada”, VIZ, Beograd 1968, str. 21—32
16	Dvanaesta slavonska NO udarna brigada (proleterska od 26. X 1944) 1. slavonska NOU brigada pri formiranju	11. X 1942. s. Budići (Pakrac)	delovi 1. i slavonskog NOP odreda	4 bataljona mitraljesko i topovsko odeljenje, omladinska četa i bolnički vod		958 11. X 1942. 1.810 1. XII 1944.	Glavni štab Hrvatske do 30. XII 1942. 4. (12) slavonska divizija NOVJ do 3. IV 1943. 11. divizija NOVJ do 16. V 1944. 12. divizija NOVJ do kraja rata	—		VE, t. 7, str. 384
17	Trinaesta NO udarna brigada „Josip Kraš” (13. proleterska „Rade Končar” od 11. XII 1942)	7—10. XI 1942. s. Gornji Sjeničak (Karlovac)	1. proleterski bataljon Hrvatske i Zumeračko-pdkupski NOP odred	3 bataljona	ušao 5. bataljon 5. X ljon 28. IV 1943. ušao 4. prateći bataljon 1943.	oko 600 10. XI 1942. 788 1. IV 1943. 1.437 5. X 1943.	Stab 2. operativne zone NOV i POH do 22. XI 1942. 7. divizija NOVJ do 26. XII 1942. štab 2. operativne zone NOV i POH do polovine novembra 1943. 1. proleterska divizija do kraja rata	—		VE, t. 7, str. 384—5
18	Prva vojvodanska NO brigada (13. IV 1953. proglašena za 18. proletersku brigadu)	11. IV 1943. s. Brđani (pl. Majeveca)	jedinice 1. grupe vojvodanskih udarnih bataljona	3 bataljona i četa protećih oruđa	ušli 4. i 5. bataljon avgusta 1943. izašao 5. bataljon 17. IX 1943.	568	16. divizija do 2. VII 1943.			VE, t. 7, str. 386 AVII—ANOR: k. 950, d 5/1 „Šjećanja komandanata vojvodanskih brigada”. Novi Sad 1975, str. 41
19	Prva makedonsko-kosovska NO udarna brigada (15. proleterska od 2. XI 1951); juna 1944. preformirana u 1. makedonsku i 1. kosovsko-metohijsku brigadu	11. XI 1943. s. Slivovo (Ohrid)	2 makedonska bataljona: „Mirče Acev” „Kičevski”; dva kosovsko-metohijska bataljona: „Boris Vukmirović” i „Ramiz Sadik”	4 bataljona i četa pratećih oruđa		preko 700	Glavni štab NOV i PO Makedonije	privremeno reorganizovana u 2 grupe bataljona 12. IV 1944. preformirana u dve brigade juna 1944.		VE, t. 7, str. 386—87
20	Treća srpska NO udarna brigada (od 7. X 1953. je 19. proleterska brigada)	10. II 1944. s. Ponikve (Cajniče)	od jedinica 1. šumadijske i 1. južnomoravske udarne brigade	3 bataljona	ušao novoformirani 4. bataljon 15. IX 1944.	oko 500 preko 2.000 decembar 1944.	2. divizija od 10. II 1944. do kraja rata			VE, t. 7, str. 387—88 Vlado Strezovski—Milan Andrić „Treća srpska brigada”, VIZ, Beograd 1976, str. 44

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

7	8	9	10	11
---	---	---	----	----

NARODNOOSLOBODILACKE BRIGADE BOSNE I HERCEGOVINE

21	Druga krajiška NO udarna brigada	2. VIII 1942. s. Bošnjaci (Sanski Most)	Udarni 4. bataljon 2. krajiškog NOPO i Udarni bataljon 1. krajiškog NOPO	3 bataljona 2. VIII 1942.	ušao italijanski bataljon novembra 1943. i izašao 15. I 1944.
22	Četvrta krajiška NO udarna brigada	9. IX 1942. s. Tičevo (Bos. Grahovo)	jedinice 5. krajiškog NOPO	3 bataljona 9. IX 1942.	ušao 4. bataljon jesen 1942.
23	Peta krajiška NO udarna brigada (Kozarska)	22. IX 1942. (Palež (Kozara)	jedinice 2. krajiškog NOPO „Mladen Stojanović"	4 bataljona 22. IX 1942.	izišao jedan bataljon 20. II 1943.
24	Šesta krajiška NO udarna brigada	14. X 1942.	1. krajiški NOPO	4 bataljona 14. X 1942.	izašao 3. bataljon kraj decembra 1942. izašla 2 bataljona juna 1943. ušao jedan bataljon avgusta 1943. ušao jedan bataljon Podgrmečkog NOPO kraj oktobra 1943.
25	Sedma krajiška NO udarna brigada	27. XII 1942. s. Orahovljani	Krajiška polubrigada (2 bataljona rasformiranog 6. krajiškog NOPO) i delova 3. krajiškog NOPO	4 bataljona 27. XII 1942.	izašao 2. bataljon zimi 1943.
26	Osma krajiška NO brigada (muslimanska)	28. XII 1942. Cazin	novi borci iz Cazinske krajinje i 3. bataljon 6. krajiške brigade	4 bataljona	—
27	Deveta krajiška NO udarna brigada „Simola"	22. I 1943. s. Blagaj (Kupres)	jedinice 3. krajiškog NOPO	3 bataljona	ušao 4. bataljon kraj avgusta 1943.
28	Dvanaesta krajiška NO udarna brigada	4. II 1943. Bos. Grahovo	bataljon komande Drvarskog vojnog područja i novog ljudstva	3 bataljona 4. II 1943. 4 bataljona minobacačka četa i četa za vezu decembra 1944.	

1.242 2. VIII 1942.	Operativna štab za Bosansku Krajinu od 2. VIII 1942. 4. divizija od 9. XI 1942. 5. divizija od maja 1943. 11. divizija od juna 1943. 17. divizija od sredine septembra 1943. 27. divizija od 10. X 1943. 17. divizija 6. V 1944.	—	VE, t. 4, str. 682
250 9. IX 1942.	Operativni štab za Bosansku Krajinu od 9. IX 1942. 5. divizija od 9. XI 1942. do kraja rata	—	VE, t. 4, str. 682—3
oko 1.100 22. IX 1942.	Operativni štab za Bosansku Krajinu od 22. IX 1942. 4. divizija od 9. XI 1942. 11. divizija 1. VI 1943. do kraja rata	—	VE, t. 4, str. 683 Lj. Borojević, D. Samarđžija i R. Bašić „5. koza- račka brigada", VIZ, Beo- grad 1972, str. 34-42
1.460 14. X 1942. 983 28. VIII 1943.	Operativni štab za Bosansku Krajinu od 14. X 1942. 4. divizija od 9. XI. 1942. do kraja rata	—	VE, t. 4, str. 683—4
oko 650 27. XII 1942. 356 početak avgusta 1943.	5. divizija od 27. XII 1942. Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba od 7. III 1943. 10. divizija od 10. VIII 1943. do kraja rata	—	VE, t. 4, str. 684
oko 800 28. XII 1942. preko 1.300 sredina februara 1943. oko 700 30. V 1943.	Vrhovni štab od 28. XII 1942. Unska operativna grupa maj—juli 1943. 4. divizija od jula 1943. do kraja rata	po podacima iz VIG, 1959 6/41, 8. krajiška bri- gada bila je u sastavu 4. divi- zije od 31. XII 1942.	VE, t. 4, str. 685
oko 700	10. divizija 13. II 1943.		VE, t. 4, str. 684
oko 900 4. II 1943. 1.886 decembar 1944.	5. divizija od 10 X 1943. do rasformiranja	14. III 1945.	VE, t. 4, str. 684—5

1	2	3	4	5	6
29	Dvanaesta krajiška udarna brigada (formirana kao „polubrigada“)	20. II 1943.	3 bataljona Prateća četa 1 bataljona 5. krajiške brigade jedna četa 2. krajiške brigade	2 bataljona, u julu 3 bataljona	ušao 3. bataljon 13. VII 1943.
30	Petnaesta majevička brigada (formirana kao Majevička grupa udarnih bataljona, preimenovana u Majevička NOU brigada 11. IV 1943, 1. majevička NOU brigada septem. 1943.	23. III 1943. s. Divča	tri bataljona Majevičkog iNOPO i 2. (majevički) bataljon 6. istočno-bosanske brigade	4 bataljona	
31	Trinaesta krajiška brigada („Garava“)	23. VIII 1943. sektor Ključ—Mrkonjič-Grad	1. ribnički NOPO	3 bataljona	
32	Jedanaesta krajiška udarna brigada (do 22. IX 1943. „Trinaesta“)	8. IX 1943.	Kozarski NOPO (3. bataljon)	3 bataljona	ušao 4. bataljon oktobra 1943.
33	Šesnaesta muslimanska brigada (do 17. X 1943. 3. bosanska muslimanska brigada)	21. IX 1943. s. Bukovik (Brčko)	Muslimanski bataljon 6. istočno-bosanske brigade	2 bataljona	ušla dva bataljona oktobra 1943.
34	Sedaemnaesta majevička brigada	10. X 1943. kod Tuzle	Majevički NOP odred	3 bataljona	—
35	Osamnaesta istočno-bosanska (hrvatska) brigada	10. X 1943. kod Tuzle	ljudstvo iz hrvatskih sela u okolini Tuzle	3 bataljona	ušao Posavsko-trebački NOPO juni 1944.
36	Četrnaesta srednjobosanska brigada	16. X 1943. kod Prnjavora	delovi Banja-lučkog i Prnjavorskog NOPO	3 bataljona	ušao deo Dobojsko-derventske NOPO 13. I 1944. ušao Poljski partizanski bataljon maja 1944. i izišao jula 1944.
37	Devetnaesta birčanska brigada	24. X 1943. Birač	Birčanski NOPO	3 bataljona	
38	Jedanaesta hercegovačka udarna brigada (do sredine januara 1944. „2. hercegovačka udarna brigada“)	22. XI 1943.	Druga grupa bataljona 10. hercegovačke Udarne brigade	3 bataljona	ušli bataljoni „Mirko Popara“, „Vule Skoko“ sredina juna 1944.
39	Dvanaesta hercegovačka udarna brigada (do sredine januara 1944. „3. hercegovačka udarna brigada“)	22. XI 1943.	Treća grupa bataljona 10. hercegovačke udarne brigade	3 bataljona	

7	8	9	10	11
oko 600 20. II 1943.	4. divizija od 20. II 1943. 11. divizija od 1. VI 1943. do kraja rata			VE, t. 4, str. 685
oko 700 23. III 1943. oko 200 kraj juna 1943.	Operativna grupa NOVJ, aprila 1943. Drinska operativna grupa maj 1943. 1- proleterska divizija juna 1943. 17. divizija od 2. VII 1943. do kraja rata			VE, t. 5, str. 210 Gligo Mandić „17. istočno-bosanska divizija“, VIZ, Beograd 1976, str. 16—18
652 23. VIII 1943.	10. divizija od 26. VIII 1943. 39. divizija od 26. III 1944. do kraja rata	—		VE, t. 4, str. 685—6 Milan Zorić „XIII krajiška brigada“, VIZ, Beograd 1968, str. 19—31
1.259 8. IX 1943.	4. divizija od 8. IX 1943. do kraja rata	—		VE, t. 4, str. 685
oko 700 oktobra 1943.	17. divizija od 21. IX 1943. 27. divizija od 15. III 1944.	—		VE, t. 5, str. 661—2 Gligo Mandić, n.d., str. 18—19
oko 700 10. X 1943.	27. divizija od 10. X 1943. 38. divizija polovina marta 1944.	—		VE, t. 5, str. 210-11
oko 600 10. X 1943. oko 1.000 juni 1944.	27. divizija od 10. X 1943. 17. divizija od 2. XII 1943. 38. divizija 6. III 1944.	—		VE, t. 3, str. 682
oko 800 16. X 1943.	11. divizija od 16. X 1943. 53. divizija od jula 1944.	—		VE, t. 9, str. 100-1
oko 700 24. X 1943.	27. divizija od 24. X 1943.	—		VE, t. 1, str. 620
oko 500 22. XI 1943.	29. divizija od 22. XI 1943. do kraja rata	—		VE, t. 3, str. 422—3
oko 500 22. XI 1943.	29. divizija od 22. XI 1943.	—		VE, t. 3, str. 423

1	2	3	4	5	6
40	Prva muslimanska brigada	8. II 1944. Velika Kladuša	Vrnogrački Liskovački Kladuški i Sturlički partizanski bataljon i oko 100 boraca Cazinskog NOPO	4 bataljona	
41	Druga muslimanska brigada	2. III 1944. Pečigrad (Cazinska krajina)	Tržački Cazinski Bihački i Ostrožački part, bataljon	4 bataljona	
42	Petnaesta krajiška udarna brigada	26. III 1944.	Sanski i Ribnički NOPO	3 bataljona	ušao 4. bataljon kraj oktobra 1944.
43	šesnaesta krajiška udarna brigada	5. V 1944. Drvar	Udarni odred 5. korpusa	3 bataljona	ušao 4. bataljon septembra 1944.
44	Sedamnaesta krajiška udarna brigada (Raniška ili 17. muslimanska)	14. V. 1944. Hadži-Milinom Gaju kod Prozora		3 bataljona	ušao 4. bataljon februara 1945.
45	Romanijska brigada (20. istočno-bosanska)	20. V 1944. s. Cikote (Vlasenica)	Romanijski NOPO i 1. bataljon 15. majevičke brigade	3 bataljona	ušao 4. bataljon 22. X 1944.
46	Trinaesta hercegovačka udarna brigada	sredina maja 1944. s. Galakova Kula (Prozor)	Mostarski NOPO i 4. bataljon 11. hercegovačke brigade	2 bataljona	ušao bataljon „Savo Belović” 13. VI 1944. ušao Dubravski bataljon avgusta 1944.
47	Osamnaesta srednjobosanska udarna brigada	druga polovina juna 1944. kod. s. Kulaša	Prnjavorski NOPO i Poljski bataljon 14. srednjobosanske brigade	3 bataljona	ušao 4. bataljon avgusta 1944.
48	četnaesta hercegovačka omladinski brigada	4—10. IX 1944. kod Dabra	Samostalni omladinski bataljon i Južno-hercegovački NOPO (3 bataljona)	4 bataljona	—

7	8	9	10	11
oko 1.200 8. II 1944. 1.327 februar 1945.	Unska operativna grupa 4. korpusa od 8. II 1944.	rasformirana krajem februara 1945.		VE, t. 5, str. 662
oko 1.100 2. III 1944. 1.123 februar 1945.	Unska operativna grupa 4. korpusa od 8. III 1944.	rasformirana krajem februara 1945.		VE, t. 5, str. 662
1.243 kraj oktobra 1944.	39. divizija od 26. III 1944.			VE, t. 4, str. 686
oko 1.760 septembra 1944.	39. divizija od 5. V 1944. do rasformiranja	15. XI 1944. kada ulazi u sastav 1. brigade 3. divizije KNOJ-a		VE, t. 4, str. 686
oko 500 14. V 1944.	10. divizija od 14. V 1944. do kraja rata			VE, t. 4, str. 686
oko 500 20. V 1944. 332 kraj avgusta 1944. preko 1.000 22. X 1944.	27. divizija od 20. V 1944. do kraja rata	—		VE, t. 8, str. 207—8
oko 360 25. V 1944.	29. divizija od maja 1944. Južno-hercegovačka operativna grupa od septembra 1944. 29. divizija od polovine novembra 1944. do kraja rata	—		VE, t. 3, str. 423
oko 600 početak avgusta 1944. preko 1.500 septembra 1944.	53. divizija od juna 1944. Grupa brigada Zeničkog sektora februar 1945.			VE, t. 9, str. 101
oko 500 10. IX 1944.	Južno-hercegovačka operativna grupa 29. divizija od 10. IX 1944. 29. divizija od 16. XI 1944. do kraja rata			VE, t. 3, str. 423—4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
49	Devetnaesta srednjo-bosanska udarna brigada (pri formiranju „Tešanjско-teslička” brigada)	7. IX 1944.	Tešanjско-teslički NOPO	3 bataljona	ušao 4. bataljon septembra 1944.	1.304 15. IX 1944.	53. divizija od 7. IX 1944. do kraja rata			VE, t. 9, str. 101
50	Dvadesetprva istočno-bosanska brigada	19. IX 1944. Tuzla	po jedan bataljon 17. majevičke i 18. istočno bosanske brigade i jedan bataljon Tuzlanskog NOPO	3 bataljona	ušao 4. bataljon sredina oktobra 1944.	oko 400 19. IX 1944.	38. divizija od 19. IX 1944. do kraja rata			VE, t. 3, str. 682
51	Dvadeseta krajiška udarna brigada (Kozarska)	12. X 1944. u selu Prusima kod Bosanskog Novog	Kozarski Timarski, 1. i 2. gradiško-ljevčanskog NOPO	3 bataljona		1.624 12. X 1944.	39. divizija od 12. X 1944. do kraja rata			VE, t. 4, str. 686 Izudin Čaušević „20. krajiška brigada”, VIZ, Beograd 1971, str. 15—16
52	Muslimanska brigada (brigada 8. kordunaške divizije)	kraj februara 1945.	Borci 1 i 2. muslimanske brigade Unske operativne grupe	3 bataljona	ušao 4. bataljon	1.321 kraj februara 1945.	8 divizija od kraja februara 1945. do kraja rata			VE, t. 5, str. 662
NARODNOOSLOBODILAČKE BRIGADE CRNE GORE, BOKE I SANDŽAKA										
53	Šesta crnogorska NO brigada	14. XI 1943. s. Drijenak (Kolašin)	Udarni bataljon iz sastava: Durmitorskog, Nikšičkog, Zetskog, Lovčenskog i Romskog NOPO	4 bataljona	—	oko 530 14. XI 1943.	3. divizija od 11. XI 1943. Primorska operativna grupa od februara 1944.			VE, t. 9, str. 493
54	Četvrta sandžačka NO udarna brigada.	1. XII 1943. Pljevlja	glavnina Pijevaljskog i Bjelopoljskog NOPO i manji deo Mileševskog NOPO	4 bataljona	ušao 5. bataljon januar 1945.	570 1. XII 1943. oko 3.000 januar 1945.	Glavni štab za Sandžak od 1. XII 1943. 37. divizija od 4. III 1944.			VE, t. 8, str. 333—4
55	Sedma crnogorska omladinska brigada „Budo Tomović”	30. XII 1943. s. Vlahovići (Kolašin)	Ortlatinisklt bataljon i omladinci iz crnogorskih NOPO	4 bataljona	—	oko 800 30. XII 1943.	3 divizija od 30. XII 1943.			VE, t. 9, str.
56	Osma crnogorska brigada	25. II 1944. Berane (Ivangrad)	ljudstvo Lovčenskog, Nikšičkog, Zetskog, Durmitorskog, Komskog i Kolašinskog NOPO	4 bataljona	—	oko 900 25. II 1944.	37. divizija od 4. III 1944. 1. proleterska divizija od sredine avgusta 1944. 11. divizija od marta 1945.			VE, t. 7, str. 466 „Osma crnogorska NOU brigada”, Zbornik sjećanja, VIZ, Beograd 1978, str. 9—21
57	Deveta crnogorska brigada	1. IV 1944. s. Dragovića-Polje (Gornja Moraća)	ljudstvo iz udarnih bataljona crnogorskih NOPO	4 bataljona	—	541 1. IV 1944. preko 1.300 kraj oktobra 1944.	3. divizija od 1. IV 1944.	—		VE, t. 2, str. 420

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
58	Peta sandžačka udarna brigada	21. Villi s. Zirča (Priboj) 1944.	borci iz bjelopoljskog, pijevaljskog i mileševskog sreza	4 bataljona	ušao 5. bataljon kraj 1944.	oko 500 21. VIII 1944. oko 2.500 kraj 1944.	37. divizija od 21. VIII 1944.	—		VE, t. 8, str. 334
59	Deseta crnogorska brigada	18. IX 1944. s. Buronji (Titograd)	Izviđački bataljon 2. korpusa j Udarni bataljon Nikšičkog i Lovenskog NOPO	5 bataljona		1.500 18. IX 1944.	Primorska operativna grupa od 18. IX 1944.			
60	Prva bokeljska brigada	5. X 1944. s. Zupoi (Trebinje)	Grupa bokeljskih bataljona i novopridošlo ljudstvo	4 bataljona		oko 800 5. X 1944.	Primorska operativna grupa 2. korpusa od 5. X 1944. 24. divizija februara 1945.			
NARODNOOSLOBODILAČKE BRIGADE HRVATSKE										
61	Četvrta kordunaška udarna brigada (pri formiranju 4. NOU brigada Hrvatske ili 1. kordunaška)	20. VIII 1942. s. Gornje Budačko	Udarni bataljon 1. i 2. kordunaškog NOPO i omladinski bataljon „Joža Vlahović“	3 bataljona	ušao 4. bataljon 2. XII 1942.	Oko 900 20. VIII 1942.	8. divizija od novembra 1942. do kraja rata			VE, t. 4, str. 542—3 Joco Tarabić, Ignjatije Perić „Četvrta kordunaška NOU brigada“, VIZ, Beograd 1977, str. 5—25
62	Sedma NOU brigada Hrvatske, 7. banijska udarna brigada „Vasilj Gačeša“ (1. brigada 7. divizije)	2. IX 1942. Moslavina	3, 5. i Udarni bataljon Banijskog NOPO	3 bataljona		oko 1.000 2. IX 1942.	7. divizija od 22. XI 1942.	—		VE, t. 2, str. 478-9
63	Osma NO brigada Hrvatske, 8. banijska udarna brigada (2. brigada 7. divizije)	7. IX 1942. s. Obijaj (Glina)	1, 2, 4. bataljon Banijskog NOPO	3 bataljona		oko 1.000 7. IX 1942. 211 juni 1943.	7. divizija od 22. XI 1942. 6. XII 1944.			VE, t. 4, str. 479
64	Peta NOU brigada Hrvatske, (2. kordunaška, odnosno 5. kordunaška)	16. IX 1942. s. Petrova Poljana, kraj Dunjaka	Delovi 1. i 2. Kordunaškog NOPO	3 bataljona		oko 700 16. IX 1942. 1.308 30. VI 1943.	8. divizija od novembra 1942.			VE, t. 4, str. 593 Ignjatije Perić „Peta kordunaška brigada“, VIZ, Beograd, 1972, str. 15—20
65	Šesta NOU brigada Hrvatske, 1. primorsko-goranska (1. brigada 5. operat. zone NOV i POH — 1. brigada 13. divizije)	12. X 1942. Drežnica	1. i 2. Udarni bataljon j bataljoni „Marko Trbović“ i „Ljubica Gerovac“ 1. primorskorogorskog NOPO	4 bataljona 12. X 1942. 4 bataljona prateća četa četa za vezu izviđački i sanitetski vod vod lovaca tenkova i Leteća udarna grupa kraj juna 1944.		1.147 12. X 1942. 1.298 kraj juna 1944.	štab 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske od 12. X 1942. 8. divizija od 22. XI 1942. štab 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske od 11. XII 1942. 13. divizija od druge polovine aprila 1943.	—		VE, t. 7, str. 322
66	Treća dalmatinska NO udarna brigada	12. XI 1942. s. Vrba (Muć)	Mosečkog i Morsorskog bataljona i Rogožnička četa Grupa udarnih bataljona NOPO 8. IX 1943.	3 bataljona	—	oko 560 12. XI 1942. 747 14. II 1943. oko 950 8. IX 1943.	štab 4. operativne zone Hrvatske od 12. XI 1942. 9. divizija od 13. II 1943. i ponovo od 8. IX 1943. do kraja rata	rasformirana 6. VI 1943. ponovo formirana 8. IX 1943.		VE, t. 2, str. 317 Zbornik, tom V, knji. 9, str. 112 i knj. 10, str. 113

1	2	3	4	5	6	7	8	9	—	11
67	Četrnaesta primorsko-goranska brigada (2. brigada 5. operativne zone NOV i PO Hrvatske i 2. brigada 13. divizije)	26. XI 1942. Drežnica	jedinice 2. primorsko-goranskog NOPO i bataljon „Matija Gubec“ 1. primorsko-goranskog NOPO	3 bataljona 26. XI 1942. 4 bataljona Prateća četa četa za vezu Izviđački i sanitetski vod Vod lovaca tenkova i Leteća udarna grupa sred. 1944.	ušao 4. bataljon sredina 1944.	599 26. XI 1942. 1.155 sredina 1944.	13. divizija od druge polovine aprila 1943. Operativni štab za Liku od novembra 1943. 13. divizija od januara 1944.			VE, t. 7, str. 322
68	Petnaesta hrvatska NO udarna brigada (15. brigada 8. divizije, 15. kordunaška)	5. XII 1942. Velika Kladuša	3. i 4. bataljon 1. hrvatske brigade i Udarni bataljon Kordunaškog NOPO	3 bataljona	izašao 2. bataljon 26. XII 1942.	oko 800 decembra 1942.	8. divizija od 5. XII 1942. do kraja rata	rasformirana 1. I 1944.		VE, t. 6, str. 662 Ignjatije Perić „Petnaesta kordunaška brigada“, VIZ, Beograd 1969, str. 13—20
69	Šesnaesta banijska brigada	26. XII 1942. s. Klasnić	4. bataljon 7. banijske brigade 2. bataljon 8. banijske brigade 2. bataljon 15. kordunaške brigade	3 bataljona		759 26. XII 1942.	7. divizija od 26. XII 1942.	30. VI 1943.		VE, t. 1, str. 477-
70	Sedamnaesta slavonska NO udarna brigada	29. XII 1942. Voćin	po jedan bataljon Kalničkog, Moslavačkog i 1. slavonskog NOPO	3 bataljona 4 bataljona bolnička četa pionirski vod sredinom juna 1943.	ušao 4. bataljon sredina juna 1943.	oko 600 29. XII 1942	4. (12) divizija od 30. XII 1942. 10. (28) divizija od 17. III 1943.			Zdravko B. Cvetković „17. slavonska brigada“, VIZ, Beograd 1978, str. 11—13 VE, t. 8, str. 668—9
71	Omladinska udarna brigada „Joža Vlaho- (pri formiranju 16. hrvatska brigada)	29. XII 1942. s. Gornji Borki (Darugar)	1. bataljon Kalničkog NOPO i jedan bataljon 2. slavonskog NOPO 2. bataljon Moslavačkog NOP odreda	3 bataljona 3 bataljona i jurišna četa kraj avgusta 1944. 4 bataljona 27. XII 1944	ušao 4. bataljon decembra 1943. ušao 5. bataljon „Šandor Petefi“ 24. VII 1944. i izišao 26. VIII 1944. 4. bataljon 24. VIII 1944. izišao 2. bataljon 28. X 1944. ušao 1. bataljon (novi) ušao 2. bataljon (novi)	760 decembra 1942. 1.686 27. XII 1944.	4. (12) divizija od kraja januara 1943. Štab žumberačkog sektora od 3. XI 1943. 34. divizija od 30. I. 1944. 4. korpus od 1. V 1944. 40. divizija 15. VII 1944.		naziv Omladinska brigada Stevo Pravdić — Nail Redžić „16. slavonska omladinska brigada Jože Vlahović“ dobila je dinarsku brigadu Jože Vlahović, VIZ, Beograd 1976, nosila ga je do kraja rata	VE, t. 4, str. 77—8
72	četvrta Dalmatinska brigada (blokowska) kasnije: Splitska brigada	6. I 1943. s. Šošići (Biokovo)	partizanski bataljon „Vid Mihaljević“ i novi borci iz Makarskog primorja i sa otoka Braća, Hvara i Korčule	4 bataljona		550 6. I 1943. oko 1.000 12. IX 1943.	9. divizija od 13. II 1943. 9. divizija od 15. X 1943.	rasformirana 12. IV 1943. ponovo formirana 12. IX 1943.		VE, t. 2, str. 317—18

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
73	Peta dalmatinska NO udarna brigada (kasnije: Kninska brigada)	početkom februara 1943. Bosansko Grahovo	Dinarski, Primorski i Kninski bataljon poč. feb. 1943.	3 bataljona 4 bataljona 13. VIII 1943.		550 1. II 1943. oko 1.300 13. VIII 1943. 2.710 februar 1945.	9. divizija februara 1943. 19. divizija 11. X 1943.	rasformirana 12. IV 1943. ponovo formirana 13. VIII 1943.		VE, t. 2, str. 318
74	Osamnaesta slavonska brigada (udarna)	11. II 1943. s. Mijača (Pakrac)	borci 1. i 2. slavonskog NOPO i Bilogorska četa	3 bataljona		450 oko 750 april 1943. 2.009 kraj decembra 1944.	štab 3. operativne zone Hrvatske od 11. II 1943. 4. (12) divizija od 9. III 1943. 40. divizija od 28. VII 1944.			VE, t. 8, str. 669 Rade Roksandić—Zdravko Cvetković „18. slavonska brigada“, VIZ, Beograd 1974, str. 18—25
75	Treća banijska brigada 7. divizija (udarna) (pri formiranju: 4. brigada Unske operativne grupe i 1. brigada Unske operativne grupe)	1. V 1943.	Banijskog NOPO i novi borci	3 bataljona i inženjerijska četa		oko 1.000 1. V 1943.	Unska operativna grupa od 1. V 1943. 7. divizija sredina septembra 1943.			VE, t. 1, str. 478
76	Dvadesetprva slavonska brigada (udarna)	17. V. 1943. s. Slatinski Drenovac	4. bataljon 12. slavonske brigade po jedna četa 17. i 18. slavonske brigade delovi 1. i 2. slavonskog NOPO	3 bataljona		oko 500 17. V 1943.	10. (28) divizija od 17. V 1943.			VE, t. 8, str. 669—70
77	Četvrta banijska brigada 7. divizije (pri formiranju: 2. brigada Unske operativne grupe)	30. VI 1943. s. Obijaj	jedan bataljon Kordunaškog NOPO 2. bataljon 1. brigade Unske operativne grupe četa „Matija Gubec“ tri voda Banijskog NOPO	3 bataljona		874 30. VI 1943.	Štab Unske operativne grupe 30. VI 1943. 7. divizija sredina septembra 1943.			VE, t. 1, str. 478
78	Brigada „Braća Radić“ (udarna) (pri formiranju: 2. brigada 2. operativne zone NOV i POH; posle 1. brigada 32. divizije)	4. IX 1943. Kalnik	Kalnički udarni bataljon „Matija Gubec“ Moslavački udarni bataljon 1. bataljon Kalničkog NOPO	3 bataljona	ušao 4. bataljon oktobar 1943. i izašao 19. XI 1944.	710 4. IX 1943.	Štab 2. operativne zone Hrvatske od 4. IX 1943. 32. divizija 12. XII 1943. do kraja rata	—		VE, t. 1, str. 788—89
79	Osma dalmatinska brigada (udarna) pri formiranju šibenska brigada	10. IX 1943.	šibenski NOPO i novi borci iz Šibenika i okoline	4 bataljona		890 30. X 1943. 2.280 kraj 1944.	20. divizija od 10. X 1943.	—		VE, t. 2, str. 319

1	2	3	4	5	6
80	Deseta dalmatinska brigada (udarna) pri formiranju: Cetinska brigada	14. IX 1943.	Cetinski NOPO i Kamešnički bataljon i od 2. bataljona Bi-okovskog odre-da	4 bataljona	
81	Deveta dalmatinska brigada (udarna) pri formiranju: Trogirska brigada	sredina Septem-bra 1943.	Trogirski NOPO i novi borci	4 bataljona	
82	Treća primorsko-goranska brigada 13. di-vizije (2. brigada 35. divizije)	14—20. IX 1943. Sušak	3. bataljon 1. brigade 13. di-vizije i novi borci	4 bataljona 3 bataljona krajem oktob-ra 1943. 4 bataljona prateća i tehni-čka četa, izvi-đački vod Le-teća udarna grupa i ambu-lanta juna 1944.	izišao jedan bataljon kraj oktobra 1943. (re-organizovan) ušao 4. bataljon (novi) j ^{una} 1944.
83	Četvrta primorsko-goranska brigada 13. di-vizije (2. brigada Ope-rativnog štaba za Li-ku: 2. brigada 35. di-vizije)	12—18. IX 1943. Mrkopolje	—	4 bataljona	
84	Peta primorsko-goran-ska brigada	sredinom sep-tembra 1943. Gorski kotar	—	—	u sastavu 13. divizije
85	Šesta primorsko-go-ranska brigada	sredinom sep-tembra 1943. Gorski kotar	—	—	u sastavu 13. divizije
86	Šesta dalmatinska bri-gada (udarna) (ali 2. brigada)	početkom okto-bra 1943	prva grupa (se-verno-daimatin-skih) bataljona	4 bataljona	ušao Bukovički bata-ljon „Boško Jokič“ a-prila 1944.
87	Druga brigada 2. ope-rativne zone NOV (Moslavačka)	21. IX 1943. Garič (Moslavačka gora)	delovi Mosla-vačkog NOPO	4 bataljona	—
88	Dvanaesta dalmatinska brigada pri formira-nju: 1. otočka brigada (udarna)	21. IX 1943.	partizanske je-dinice na oto-cima Braču, Hvaru, Šolti, Visu	3 bataljona	ušao 4. bataljon ok-tobra 1943.

7	8	9	10	11
795 kraj oktobra 1943. oko 2.000 novembra 1944.	20. divizija od 10. X 1943.	—		VE, t. 2, str. 319
780 kraj oktobra 1943. preko 1.800 kraj 1944.	20. divizija oktobar 1943.	—		VE, t. 2, str. 319
oko 2.000 sredina Septem-bra 1943. 1.042 juni 1944.	13. divizija od sredine sep-tembra 1943. 35. divizija od 16. VI 1944.	rasformirana 2. IV 1945.		VE, t. 7. str. 322—23
oko 2.000 sredina septem-bra 1943.	13. divizija od sredine septembra 1943. Operativni štab za Liku od novembra 1943. 35. divizija 30. I 1944.	rasformirana 16. V 1944.		VE, it. 7, str. 323
	—	rasformirana krajem septem-bra 1943.		„Oslobodilački rat naroda Jugoslavije“, I knj. str. 546
1.256 sredina septem-bra 1943.	19. divizija od 11. X 1943. do kraja rata			VE, t. 2, str. 318 Danilo Damnjanović „Še-sta dalmatinska brigada“, VIZ, Beograd 1969, str. 15—22
oko 700 21. IX 1943. 1.137 sredina decem-bra 1943.	Štab 2. operativne zone Hrvatske od 21. IX 1943.	rasformirana 19. I 1944.		VE, t. 5, str. 622
1.380 21. IX 1943.	26. divizija od početka ok-tobra 1943. do kraja rata	—		VE, t. 2, str. 320

1	2	3	4	5	6
SY	Ђ-рва Љсарђаа љригааа „Vladimir Gortan"	2f. IА I*џ.	jeaħn џataijħn 13. divizije i 1. 2. i 3. istar- ski bataljona 1. IV 9144.	<T џatāijona 3 bataljona prateća četa i tehnička četa 1. IV 1944.	ušao italijanska bata- ljon „Pino Budičin" juni 1944. ušao 1. udarni bata- ljon NOPO „Učka" 1. V 1944. izašao 1. udarni bata- ljon juni 19T4.
90	Druga istarska brigada	24. XI 1943.	1. bataljon 1. brigade „Vla- dimir Gortan" 1. bataljon NOPO „Učka" tri čete 2. NOPO „Pul- skog" Tehnička četa vod minobaca- ča 11. VI 1944.	4 bataljona	
91	Trinaesta dalmatinska brigada (pri formira- nju: Južnodalmatinska brigada)	25. IX 1943.	Južnodalmatin- ski NOPO i no- vi borci sa Korčule, Las- tova, Mljeta i Pelješca	4 bataljona	
92	Brodsko brigada (25. brigada Hrvatske)	29. IX 1943. Orahovica	delovi Diljskog NOPO i delovi 12. slavonske brigade	3 bataljona	kao 4. bataljon neko- liko dana posle for- miranja ušao je Ma- đarski bataljon „Pan- dor Petefi"
93	Sedma dalmatinska brigada (udarna)	druga polovina septembra 1943. Karin (ili 4. X 1943)	2. grupa (se- vernodalmatin- skih) bataljona	4 bataljona	
94	Treća istarska brigada	1. X 1943. Učka	1. partizanskog odreda „Učka"	3 bataljona	
95	Jedanaesta dalmatinska brigada (Blokovska) udarna	2. X 1943. s. Kozica (Biokovo)	po jedan bata- ljon Makar- skog, Imotskog i Neretvanskog NOPO	3 bataljona	ušli 4. i 5. bataljon 16. XI 1943.
96	Cehoslovačka brigada „Jan Ziška"	26. X 1943. s. Bučje (Pakrac)	1. čehoslovač- ki bataljon 1. posavski udar. bataljon delovi 12. bri- gade i borci iz Zapadne i Isto- čne grupe NOPO 6. kor- pusa	2 bataljona 3 bataljona četa za vezu bolnički vod i komora	ušao 3. bataljon kra- jem novembra 1944.

7	8	9	10	11
683 1. IV 1944. 1.052 juni 1944.	Operativni štab za Istru 43. divizija od 29. VIII 1944.	rasformirana oktobra 1943. ponovo formi- rana 1. IV 1944.		VE, t. 3, str. 667
579 11. VI 1944.	Operativni štab za Istru 43. divizija od 29. VIII 1944.	rasformirana početkom okto- bra 1943. pono- vo formirana 11. VI 1944.		VE, t. 3, str. 667 Zbornik, tom V, knj. 19, str. 456
1.350 krajem septem- bra 1943.	26. divizija od početka ok- tobra 1943. 9. divizija kraj januara 1944.	rasformirana 15. IV 1945.		VE, t. 2, str. 320 i str. 19
5-8 29. IX 1943.	Istočna grupa NOP odreda od 29. IX 1943. 12. divizija od 3. XI 1943. 28. divizija od 4. II 1944. 12. korpus od početka ok- tobra 1944.			VE, t. 2, str. 69—70 Nail Redžić „25. brod- ska brigada", VIZ, Beo- grad 1976, str. 12—20
1.420 sredina decem- bra 1943.	19. divizija od 11. X 1943. Operativni štab za Liku od sredine decembra 1943. 35. divizija sredina janua- ra 1944.	3. IV 1945.	prema podaci- ma iz VE, t. 2, str. 19 bri- gada je formi- rana u p.p. ok- tobra 1943.	VE, t. 2, str. 318—19
	> Operativni štab za Istru I od 1—5. X 1943. i štab 43. divizije od 29. VIII 1944. do kraja rata	rasformirana 5. X 1943. po- novno formirana 29. VIII 1944.		„Pazinski memorijal", broj 12, 1982, str. 25 VE, t. 3, str. 667
oko 800 2. X 1943. oko 1.500 16. XI 1943.	27. divizija od 10. X 1943.	preformirana u motorizovani odred 3. V 1945.		VE, t. 2, str. 319—20
oko 590 3. XI 1943. 1.151 krajem novem- bra 1944.	12. divizija od 3. XI 1943. 6. korpus od kraja febru- ara 1944. 12. divizija od juna 1944.	rasformirana 23. IV 1945.		VE, t. 4, str. 6

1	2	3	4	5	6
97	„Matija Gubec“ brigada (pri formiranju: 2. brigada 32. divizije)	12. XII 1943. s. Lipovčani (Cazma)	1. bataljon Moslavačkog NOPO 2. i 3. bataljona Zagrebačkog NOPO jedan bataljon Bjelovarskog NOPO	4 bataljona	izašao 4. bataljon 19. XI 1944.
98	Prva brigada Operativnog štaba za Liku (1. brigada 35. divizije i 1. lička samostalna udarna brigada)	1. I 1944. s. Podlapac	Lički NOPO i Prateća četa Operativnog štaba za Liku	3 bataljona	ušao 4. bataljon
99	Plašćanska brigada (3. brigada 8. divizije)	1. I 1944.	dva bataljona 3. (15) brigade i oko 600 boraca Plašćanskog NOPO	4 bataljona	
100	„Franjo Ogulinac Seljo“ brigada udarna	8. I 1944. kod Cerja, blizu s. Pokupskog	1. bataljon Zumberačkog-pokupskog NOPO i 2. i 3. bataljon Turopoljsko-posavskog NOPO	3 bataljona prateća četa za vezu	ušao 4. bataljon 1. V 1944.
101	Prva (moslavačka) brigada 33. divizije	19. I 1944. Moslavina	1. j 2. bataljon 2. brigade 2. operativne zone NOP i POH dva bataljona Moslavačkog NOPO	4 bataljona	—
102	Druga (moslavačka) brigada 33. divizije	19. I 1944. Moslavina	3. j 4. bataljon 2. brigade 2. operativne zone NOV i POH i 3. bataljon Bjelovarskog NOPO	3 bataljona	—
103	Osječka brigada — udarna —	1. III 1944. s. Slobodna Vlast (Slavonija)	delovi Posavskog, Diljskog i Požeškog NOPO d Protivčetnički bataljon	3 bataljona	—
104	Karlovačka brigada — udarna —	5. III 1944. s. Hrašć (Karlovac)	borci Karlovačkog NOPO	4 bataljona	—

7	8	9	10	11
oko 650 12. XII 1943.	32. divizija od 12. XII 1943.	—		VE, t. 5, str. 346—7
1.068 1. I 1944.	Operativni štab za Liku od 1. I 1944. 35. divizija od 30. I 1944. 11. korpus od 2. IV 1945. 4. armija od 23. IV 1945.	—		VE, t. 5, str. 69
1.402 februar 1945.	8. divizija od 1. I 1944. do kraja rata	—		VE, t. 6, str. 728
829 8. I 1944.	Štab Žumberačkog posavskog sektora od 8. I 1944. 34. divizija od 30. I 1944.	—		VE, t. 3, str. 104 Vladimir Valjan „Brigada Franjo Ogulinac Seljo“, VIZ, Beograd 1968, str. 21—29
883 19. I 1944. 1.175 sredina decembra 1944.	33. divizija od 19. I 1944.	—		VE, t. 5, str. 622
668 19. I 1944. 1.171 sredina decembra 1944.	33. divizija od 19. I 1944.	—		VE, t. 5, str. 622
oko 600 1. III 1944.	12. divizija od 1 III 1944. 51. divizija februar 1945.	—		VE, t. 6, str. 464
oko 640 5. III 1944. 2.022 maj 1945.	8. divizija od 5. III 1944. 34. divizija od 1. V 1944. do kraja rata	—		VE, t. 4, str. 245

1	2	3	4	5	6
105	1. zagorska brigada (4. brigada 32. divizije)	10. V 1944. Selnica (Hrvatsko Zagorje)	Udarnog bataljona Zapadne grupe NOPO i 2. i 3. bataljona Zagorskog NOPO	3 bataljona	—
106	četрнаesta dalmatinska brigada (Bukovička brigada)	28. VI 1944. Biovčino selo (Bukovica)	grupa bukovičkih bataljona	4 bataljona	—
107	Treća (primorsko-goranska) brigada 13. divizije	25. VII 1944. s. Lučani (Delnica)	dva bataljona 2. primorsko-goranskog NOPO i po jedna četa 1. i 2. brigade 13. divizije i Udarna četa štaba 13. divizije	3 bataljona prateća četa četa za vezu minerski, izviđački i sanitetski vod	—
108	Virovitička brigada — udarna —	24. VIII 1944. Grubišno Polje (Daruvar)	Bilogorski NOPO i 1. bataljon 16. omladinske brigade „Joža Viahovič“	4 bataljona	—
109	žumberačka brigada	27. VIII 1944.	ljudstvo Zum-beračkog NOPO	3 bataljona	—
110	„Nikola Demonja“ brigada (u početku: „Miloš Obilić“ brigada) (3. brigada 33. divizije)	25. IX 1944 s. Popovac (Garešnica)	1. i 2. srpski bataljon Istočne grupe NOPO Udarni bataljon Moslavačkog NOPO 4. bataljon 12. slavonske brigade	3 bataljona	—
111	Četvrta brigada 12. divizije — udarna —	28. IX 1944. Podravska Slatina	delovi: Diljskog, Osječskog, Požeškog NOPO i jedan bataljon Osječke brigade	3 bataljona	—
112	„Pavlek Mihovil Miškina“ brigada (3. brigada 32. divizije)	19. XI 1944.	4. bataljon brigade „Braća Radić“ 4. bataljon brigade „Matija Gubec“ i Podravski NOPO	3 bataljona	—

7	8	9	10	11
oko 500 10. V 1944.	Zapadna grupa NOP određena 10. korpusa . 32. divizija od 11. II 1945.			VE, t. 10, str. 638
oko 600 28. VI 1944. 2.144 krajem novembra 1944.	19. divizija od 28. VI 1944. do kraja rata	—		VE, t. 2, str. 320
902 20. VIII 1944.	13. divizija od 25. VII 1944. do kraja rata	—		VE, t. 7, str. 323
737 24. VIII 1944. 1.316 krajem septembra 1944.	40. divizija od 24. VIII 1944. do kraja rata	—		VE, t. 10, str. 502
983 27. VIII 1944.	—	—		VE, t. 10, str. 765
1.123 25. IX 1944.	33. divizija od 25. IX 1944.	—		VE, t. 6, str. 86
924 28. IX 1944.	12. divizija od 28. IX 1944.	—		VE, t. 8, str. 670
oko 800 19. XI 1944.	32. divizija od 19. XI 1944.	—		VE, t. 6, str. 611—612

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

7	8	9	10	11
---	---	---	----	----

NARODNOOSLOBODILAČKE BRIGADE MAKEDONIJE

113	Draga makedonska brigada — udarna —	20. XII 1943. s. Fustani Kožuf u Grčkoj	1. bataljon „Stražo Pin-džur“ 2. bataljon 3. operativne zone Makedonije i bugarski bataljon „Hristo Botev“	3 bataljona	izašao bugarski bataljon „Hristo Botev“ 23. XII 1943. ušao bataljon „Mirče Acev“ 23. XII 1943. ušli 4. i 5. bataljon juli 1944. izašli Bitoljski i Prilepski bataljon sredinom avgusta 1944.	oko 480 20. XII 1943. oko 1.200 25. VIII 1944.	41. divizija od 25. VIII 1944. 48. divizija od polovine decembra 1944.		VE, t. 2, str. 544
114	Treća makedonska brigada — udarna —	26. II 1944. s. Zegljani (Kumanovo)	bataljoni: „Stevan Naumov“, Hristijan Todorovski Karpoš“ i „Jordan Nikolov“	3 bataljona	ušao bugarski partizanski bataljon „Rakovski“ kraj aprila 1944.		42. divizija od 7. IX 1944.		VE, t. 10, str. 95
115	Prva makedonska brigada — udarna —	8. VI 1944. s. Lokovo (Struga)	1. i 2. makedonski bataljon 1. makedonsko-kosovske udarne brigade delovi Resensko-ohridskog NOPO i novo-došli borci	3 bataljona		oko 650 i. VI 1944.	Glavni štab Makedonije od 8. VI 1944. 48. divizija od 28. IX 1944.		VE, t. 7, str. 434—485
116	Četvrt makedonska brigada	24. VII 1944. Lisac (Plačkovica)	Strumičko-devdelijski NOPO delovi 2. i 3. makedonske brigade	3 bataljona		oko 220 24. VII 1944.	Glavni štab Makedonije od 24. VII 1944. 50. divizija od sredine septembra 1944. 51. divizija od sredine oktobra 1944.		VE, t. 2, str. 274
117	Peta makedonska brigada	2. VIII 1944. kod s. Zbor-skog (pl. Kožuf — Grčka)	borci iz prilepskog kraja tehnička četa izviđački vod novembra 1944.	3 bataljona 4 bataljona	ušao 4. bataljon novembar 1944.	758 2. VIII 1944. oko 1.200 novembra 1944.	2. operativna zona NOV i PO Makedonije od 2. VIII 1944. 49. divizija od 10. IX 1944.	preformirana u 2. brigadu 8. divizije KNOJ-a 6. XII 1944.	VE, t. 6, str. 653
118	Sedma makedonska brigada	22. VIII 1944. s. Pevkoton (pl. Kožuf — Grčka)	bataljon „Stevan Naumov“ i ljudstvo 3. (bitoljskog) bataljona	3 bataljona		oko 400 22. VIII 1944. 2.100 krajem septembra 1944.	49. divizija od 10. IX 1944.	rasformirana decembra 1944. spojena sa 4. šipitarskom brigadom kao 2/5, 3/5, 3—8/5, 3—62/5, i 7. mak.-šip. brigada 7. I. 1945.	VE, t. 8, str. 489 Arhiv VII, k. 1315, reg. br. k. 1374, reg. br. 22—5/5
119	Deveta makedonska brigada	22. VIII 1944. s. šeškovo	tri pešadijska i jedan prateći bataljon	4 bataljona		oko 450 22. VIII 1944. 2.110 1. X 1944.	41. divizija od 22. VIII 1944. 49. divizija od 3. XI 1944.		VE, t. 2, str. 421
120	Deseta makedonska brigada	22. VIII 1944. pl. Kožuf — Grčka	tri pešadijska i jedan prateći bataljon	4 bataljona		oko 420 22. VIII 1944.	41. divizija od 22. VIII 1944. 2. operativna zona NOV i POM oko 1. X 1944.	preformirana u 3. brigadu 8. divizije KNOJ-a 6. XII 1944.	VE, t. 2, str. 409 VIG 1959, br. 6, str. 69 Arhiv Vojnoistorijskog instituta — Arhiva narodno-oslobodilačkog rata, k. 233, d. 1—1/5.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
121	Četvrta šiptarska brigada (7. makedonsko-šiptarska udarna brigada)	26. VIII 1944. pl. Karaorman (Struga)	Šiptarski (Kičevsko-debarski) NOPO ljudstvo iz debarskog, struškog i kičevskog kraja	3 bataljona	—	258 3. X 1944. 1.100 početak janu- ara 1945.	48. divizija od 28. IX 1944. 42. divizija početak janu- ara 1945.	—	—	spojena sa 7. VE, t. 9, str. 499 makedonskom Arhiv VII, k. 1315, reg. brigadom od 7. br. 2/5, 3/5, 3—8/5, 3—62/5 I 1945. naziva i k. 1374, reg. br. 22—5/5 se i 7. šiptar- ska (albanska) brigada
122	Jedanaesta makedonska — kumanovska brigada (I)	29. VIII 1944. s. Pelinci (Kumanovo)	omladinci ku- manovskog kra- ja	3 bataljona	—	432 29. VIII 1944.	—	—	rasformirana i polovinom ok- tobra 1944.	VE, it. 4, str. 36
123	Petnaesta makedonska brigada (pri formira- nju: Porečka brigada)	kraj avgusta 1944. Poreč	Porečki NOPO	4 bataljona	—	preko 1000 novembra 1944.	48. divizija od kraja avgu- sta 1944.	—	rasformirana i 6. XII 1944.	VE, t. 6, str. 663
124	Osma makedonska bri- gada (Veleška brigada)	2. IX 1944. s. Otištine (Titov Veles)	ljudstvo iz Ve- leškog NOPO „Trajče Petka- novski" i novi borci iz veleš- kog kraja	4 bataljona	—	oko 950 2. IX 1944.	42. divizija od 2. IX 1944. 41. divizija od 6. XII 1944.	—	—	VE, t. 6, str. 467—468
125	Šesta makedonska bri- gada	6. IX 1944. vis Slavej (pl. Karaor- man)	deo 1. make- donske udarne brigade i novi borci	3 bataljona	—	oko 560 6. IX 1944.	48. divizija od 28. IX 1944. 49. divizija prva polovina decembra 1944.	—	—	VE, t. 9, str. 494
126	Kruševska brigada (15. kruševska brigada)	9. IX 1944. Kruševo	Kruševski NOPO i novo- došlo ljudstvo iz Kruševskog sreza	3 bataljona	—	oko 300 9. IX 1944.	Stab 2. operative zone NOV i PO Makedonije	—	rasformirana 1. X 1944.	VE, t. 2, str. 21 AVII—ANOR, k. 233, d. 1—2, 3/5; k. 240 d. 1/4
127	Dvanaesta makedonska brigada (Skopska bri- gada)	17. IX 1944. s. Vojnica (Titov Veles)	dobrovoljci iz Skoplja i oko- line	4 bataljona	ušao Skopski NOPO 3. X 1944.	oko 450 17. IX 1944.	42. divizija od 17. IX 1944. 41. divizija od početka de- cembra 1944.	—	—	VE, t. 2, str. 593
128	Trinaesta makedonska brigada	17. IX 1944. s. Mitrašinci (Berovo)	ljudstvo s pod- ručja Berova, Pehčeva, Koča- na i Carevog Sela	4 bataljona	—	oko 800	50. divizija od 17. IX 1944.	—	preformirana u 1. brigadu 8. divizije KNO.T-a 6. XII 1944.	VE, t. 10, str. 130
129	Brigada „Goce Del- čev"	Druga polovina septembra 1944. u Sofiji	Makedonci do- brovoljci u Bu- garskoj	3 bataljona artiljerijski dd- vizion konjički eskad- ron transportni ba- taljon izviđački vod	—	preko 1.680 oktobra 1944.	Glavni štab Makedonije oktobra 1944.	—	rasformirana 19. X 1944.	VE, t. 2, str. 21 Hronologija NOB, str. 959, 961 AVII—ANOR: k. 1385, d. 1—24/1, d. 1—15/1
130	Četrnaesta makedon- ska brigada „Dimi- tar Vlahov" (Omladin- ska brigada) — udar- na —	17. IX 1944. s. Mitrašinci (Berovo)	ljudstvo iz ko- čansko-carevo- selskog, štip- sko-radoviškog i berovskog kraja	4 bataljona (3 pešadijska i 1 prateći)	—	oko 700 17. IX 1944.	50. divizija od 17. IX 1944. 42. divizija prva polovina decembra 1944.	—	—	VE, t. 2, str. 269

1	2	3	4	5	6
131	Jedanaesta makedonska brigada (II)	3. X 1944. Tikveš	ljudstvo 19. dopunske brigade 41. divizije	3 bataljona	—
132	Osamnaesta makedonska brigada	4. X 1944. s. Algunja (Kumanovo)	ljudstvo iz kumanovskog, bujanovačkog i preševskog kraja	4 bataljona	—
133	šesnaesta makedonska brigada — udarna —	6. X 1944. Skopska Crna Gora	ljudstvo 8. preševske i 12. bujanovačke brigade i 120 boraca Skopskog NOPO	4 bataljona	
134	Sedamnaesta makedonska brigada	8. X 1944. s. žegljani (Kumanovo)	Krivopalanački i Kratovski NOPO i novi borci iz kumanovskog, kratovskog i krivopalanačkog kraja	4 bataljona	
135	Devetnaesta makedonska brigada „Goce Delčev“	10. X 1944. s. Laki (Plačkovica)	bataljon „Goce Delcev“ deo 13. makedonske brigade i novomobilisanog ljudstva	4 bataljona	
136	Dvadeseta makedonska brigada	18. X 1944. široki Dol (Plačkoviica)	—	4 bataljona (3 pešadijska i 1 prateći)	—
137	Dvadesetprva makedonska brigada	19. X 1944. okolina Berova	—	4 bataljona (3 pešadijska i 1 prateći)	—
138	Prva egejska udarna brigada	17. XI 1944.	—	3 bataljona	—

NARODNOOSLOBODILAČKE

139	Prva slovenačka partizanska brigada (štajerska brigada)	5. IV 1942. Kremenjek kod s. Sela pri Šumberku, Dolenjska	2. partizanski bataljon, grupe štajerskih partizana	3 bataljona radiotelefonski vod konjički vod	
140	Druga slovenačka brigada „Matija Gubec“ (od 13. VII 1943: 4. slovenačka) — udar-	4. IX 1942. s. Trebelno (Mokronog)	Drugi bataljon Zapadnodolenskog i 2. i 3. bataljona Krškog NOPO	3 bataljona	25. VIII 1943. formiran 4. bataljon 5. VI 1944. izašao 4. bataljon u 20. zaštitnu brigadu Glavnog štaba NOV i PO Slovenije

7	8	9	10	11
oko 600 3. X 1944.	41. divizija od 3. X 1944. 49. divizija od 6. XII 1944.			VE, t. 4, str. 36—7
1.185 sredinom oktobra 1944.	Kumanovska divizija od 4. X 1944.	rasformirana 6. XII 1944.	ušla je 13. preševsko-bujanovačka brigada	VE, t. 6, str. 456
2.212 6. X 1944.	Kumanovska divizija od 6. X 1944. 42. divizija od prve polovine decembra 1944.	—		VE, t. 9, str. 492
1.074 15. X 1944. oko 2.000 krajem oktobra 1944.	Kumanovska divizija od 6. X 1944. 41. divizija od početka decembra 1944.			VE, t. 8, str. 486
1.144 13. XI 1944.	50. divizija od 10. X 1944.	rasformirana 6. XII 1944.		VE, t. 2, str. 423
oko 700 18. X 1944.	51. divizija od 18. X 1944. 50. divizija od decembra 1944.	—		VE, t. 2, str. 587
oko 706 19. X 1944.	51. divizija od 19. X 1944.	—		VE, t. 2, str. 590
Z	Z	Z		VE, t. 7, str. 484

BRIGADE SLOVENIJE

a

oko 300 5. IV 1942.	Pokrajinsko poveljstvo za štajersko	1. V 1942. preformirana u 2. grupu odreda Slovenije	Ivan Ferlež „Druga grupa odreda in štajerski partizani 1941—1942“, Ljubljana 1972, str. 219-242
oko 640 4. IX 1942. preko 1.300 septembra 1943.	Glavni štab NOV i PO Slovenije 1. (dolenjska) operativna zona NOV i POS od 7. XII 1942. 15. divizija od 13. VII 1943. do kraja rata	—	VE, t. 5, str. 347 „NOV na Slovenskem“, str. 320 Lado Ambrožič-Novljan, „Gubčeva brigada“, Ljubljana 1972, str. 29, 299, 683

1	2	3	4	5	6
141	Treća slovenačka brigada „Ivan Cankar” (od 13. VII 1943: 5. slovenačka) — udarna —	28. IX 1942. s. Lapinje (Kočevsko)	po jedan bataljon brigade „Matija Gubec” i Belokranjskog NOPO	3 bataljona	19. V 1943. formiran 4. bataljon 16. III 1944. uništen 4. bataljon kod Javorovice 18. IV 1944. obnovljen 4. bataljon 19. VII 1944. ukinut 3. bataljon a 4. bataljon postaje 3. bataljon 24. I 1945. priključen Austrijski bataljon, izašao sredinom aprila 1945.
142	Četvrta slovenačka brigada „Ljubo šercer” (od jula 1943: 2. slovenačka) — udarna —	6. X 1942. planina Mokrec (Notranjsko)	1. i 4. bataljon Krimskog NOPO	2 bataljona 3 bataljona kraj oktobra 1942. 4 bataljona jesen 1944.	ušao 3. bataljon 25. X 1942. izašao 2. bataljon jesen 1943. formiran 4. (jurišni) bataljon 14. XI 1944. formiran mađarski bataljon 1. V 1945.
143	Peta slovenačka brigada „Simon Gregorčič” — udarna —	11. IV 1943, ali oformljena tek 1. maja u šumi Prode kod s. Knežke Ravne	jedinice Severno-primorskog NOPO	3 bataljona	
144	gesta slovenačka udarna brigada „Ivan Gradnik” (od avgusta 1943. 3. slovenačka)	26. IV 1943. Golobar kod Bovca	jedinice Severnoprinskog NOPO	3 bataljona 5 bataljona početak novembra 1943.	ukinut 5. bataljon sredinom decembra 1943. ukinut 4. bataljon krajem marta 1944.
145	Sedma slovenačka udarna brigada „France Prešern” (pri formiranju: 8. udarna brigada i Gorenjska brigada)	12. VII 1943. s. Davča (Gorenjsko)	delovi Gorenjskog NOPO	3 bataljona	5 bataljona oktobra 1943. 3 bataljona marta 1944.

7	8	9	10	11
oko 350 28. IX 1942. 1.342 sredinom septembra 1943. 771 18. IV 1944.	Glavni štab NOV i PO Slovenije 1. (dolenjska) operativna zona NOV i PO Slovenije od 7. XII 1942. 15. divizija od 13. VII 1943. do kraja rata			VE, t. 3, str. 721 „Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945”, str. 332 Lado Ambrožič-Novljan „Cankarjeva brigada”, Ljubljana 1975, str. 8—26, 183, 286, 486, 612
oko 600 novembra 1942. preko 1.000 jesen 1943.	2. (notranjska) operativna zona NOV i PO Slovenije od 11. XII 1942. 14. divizija od 13. VII 1943.			VE, t. 5, str. 167 „NOV na Slovenskem”, str. 332, 396, 395 Milan Guček „Šercerieva brigada”, Ljubljana 1973, str. 16, 47, 506
oko 350 11. IV 1943.	Primorska operativna zona NOV i PO Slovenije od 11. IV 1943.	početkom avgusta 1943. ulazi u 3. slovenačku brigadu „Ivan Gradnik” zajedno sa 6. slovenačkom brigadom	ulaskom u 3. brigadu pre- je da postoji	VE, t. 8, str. 573 „NOV na Slovenskem”, str. 466
oko 400 početkom maja 1943. oko 1.450 oktobra 1943.	Primorska operativna zona Slovenije proleće 1943. i septembar 1943. 14. divizija avgust 1943. Triglavska (26. i 31) divizija od novembra 1943.	reorganizovana početkom avgusta 1943. u nju ulazi 5. slovenačka brigada i dobija naziv 3. slovenačka brigada		VE, it. 3, str. 721 Stanko Petelin „Gradnikova brigada”, VIZ, Beograd 1968, str. 11—24
oko 550 12. VII 1943. oko 800 druga polovina septembra 1943. oko 1.000 oktobra 1943.	štab 2. operativne zone Slovenije od 12. VII 1943. 14. divizija od avgusta Triglavska (26. i 31) divizija od oktobra 1943.			VE, t. 3, str. 59 Stanko Petelin „Prešernova brigada”, VIZ, Beograd 1973, str. 8—18

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
146	Šesta slovenačka udarna brigada „Slavko Slander”	6. VIII 1943. šipek (Blagovica)	Kamniško-zasavski NOPO i novomobilisani borci	3 bataljona	ušao 4. bataljon 17. IX 1943. izašla tri bataljona pre 24. IX 1943. ušli novi Kamniški i Zasavski bataljon 30. IX 1943. izašao bataljon 28. X za Pohorski odred formirana minerska četa 15. XII 1943. formiran 4. bataljon 21. VI 1944. formiran 5. bataljon 5. VII 1944. izašao jedan bataljon 14. VII 1944. u 11. brigadu izašao jedan bataljon 9. IX 1944. u 3. brigadu VDV bataljoni smanjeni na čete, marta 1945. čete reorganizovane u dva bataljona 14. IV 1945. formiran 3. „međunarodni” bataljon 1. V 1945.	oko 760 6. VIII 1943. preko 1.000 17. IX 1943. preko 400 sredinom novembra 1943. 564 krajem maja 1944. oko 1.260 početkom jula 1944. oko 600 9. IX 1944. 223 9. IV 1945. 484 1. V 1945.	Štab 4. operativne zone Slovenije od 6. VIII 1943. 15. divizija od početka septembra 1943. Štab 4. operativne zone Slovenije od 29. IX 1943. Operativni štab 6. i 11. brigade od februara 1944. Stab 14. divizije od 8. IV 1945.	reorganizovana 30. septembra 1943. na Limbarskoj gori		VE, t. 8, str. 661—2 Dr Miroslav Stiplovšek „Šlandrova brigada”, Ljubljana—Maribor 1971, str. 53, 120, 153, 170, 365, 369, 374, 655, 663, 671
147	Osma slovenačka brigada „Fran Levstik”	10. IX 1943. Dolenjske Toplice	Zaštitni bataljon Glavnog štaba Slovenije i od boraca iz Ljubljane i Dolenjske	3 bataljona		oko 1.400 10. IX 1943.	18. divizija od 14. IX 1943. do kraja rata	—		VE, t. 3, str. 58 Janez Perovšek „Naprej: Osma slovenska narodno-osvobodilna brigada „Fran Levstik”, Beograd 1968.
148	Deseta slovenačka (Ljubljanska) brigada — udarna —	10. IX 1943. s. Golo nad Igom kod Ljubljane	2. bataljon 2. slovenske brigade „Ljubo „šercer” i borci iz Ljubljane	2 zatim 4 bataljona	Formiran 3. i 4. bataljon i Prateća četa septembra 1943.	preko 900 krajem Septembra 1943.	18. divizija od 14. IX 1943. do kraja rata	—		VE, t. 5, str. 166—7
149	Rabska brigada (16. slovenačka brigada)	12. IX 1943. ostrvo Rab	internirci iz koncentracionog logora na ostrvu Rab	5 bataljona		oko 900 12. IX 1943.	14. divizija od 23. IX 1943.	reorganizovana u 16. slovenačku brigadu 21. IX 1943 rasformirana 3. X 1943.		VE, t. 7, str. 566 „NO vojna na Slovenskem”, str. 546
150	Deveta slovenačka brigada	14. IX 1943. Polom, Kočevje	Zapadnodolenski NOPO i novi borci	3 bataljona	—	preko 1.000 14. IX 1943.	18. divizija od 14. IX 1943. do kraja rata			VE, t. 2, str. 421 i str. 22
151	Snežnička brigada (Brkinska i 11. slovenačka)	17. IX 1943. Mašun	ljudstvo sa Snežnika i Brkina	2 bataljona	formiran 3. i 4. bataljon krajem septembra 1943. ; ukinuti u p.p. oktobra 1943.	oko 900 28. IX 1943.	—	rasformirana 17. X 1943.		VE, t. 8, str. 760 „NO vojna na Slovenskem”, str. 546 Maks Zadnik „Istarski odred”, Nova Gorica 1975, str. 61—69

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
152	Sedamnaesta istarska slovenačka brigada	20. IX 1943. Dekani (slovenskj deo Istre)	Slovensko-hr-vatsko i istarski odred	2 bataljona		oko 300 2. X 1943.	14. divizija kraj septembra 1943.	rasformirana oktobra 1943.		„NO vojna na Sloven-skem“, str. 546, 604 Hronologija NOB, str. 560 Maks Zadnik „Istarski o-odred“, Nova Gorica 1975, str. 71—72
153	Trinaesta slovenačka brigada „Mirko Bra-čič“ (do početka okto-bra 1943. Loška briga-da) — udarna —	23. IX 1943. s. Knežja Nji-va (Notranjsko)	starešine iz bri-gade „Tone Tomšič“ i no-vomobilisano ljudstvo Not-ranjske, pre svega iz Loške doline	3 bataljona	ušao jedan bataljon počet, oktobra 1943. dva bataljona marta 1944. 3. bataljon 1. IX 1944. 4. bataljon sredinom novembra 1944.	oko 450 135 23. IX 1943. marta 1944. 600 1. IX 1944. 900 krajem aprila 1945.	14. divizija od 23. IX 1943.	—		VE, t. 5, str. 521
154	Sedamnaesta slovenač-ka brigada „Simon Gregorčič“ (pri formi-ranju: Soška odnosno 1. soška)	oko 28. IX 1943. Korada kod s. Vrhovlje, Goriška Brda	Zapadnopri-morski NOPO, ljudstvo Goriš-ka Brda	4 bataljona 8 bataljona dve diverzant-ske čete jedna minerska četa početak septembra 1944.	izašao jedan bataljon u sastav 2. soške po-četak oktobra 1943.	oko 1.100 23. IX 1943. 1.150 početkom sep-tembra 1944.	30. (Goriška), 27. divizija od 26. X 1943. do ikraja rata	3. V 1945. u Trstu	Soška brigada po formiranju ² soške posta-J ^c 1- soška	VE, t. 8, str. 573
155	Goriška brigada	23. IX 1943. s. Kromberk (Gorica)	delovi Severno-primorskog i Južnoprimer-skog NOPO	3 bataljona	4 bataljona oktobra 1943.	oko 600 23. IX 1943.	Tržaška divizija od 6. X 1943.	rasformirana 3—4. XI 1943.		VE, t. 3, str. 237 Stanko Petelin „Gradniko-va brigada“, Nova Gorica 1966.
156	Devetnaesta slovenačka brigada „Srečko Ko-sovel“ (Kraška) — u-darna —	25. IX 1943. s. Kosovelje (Komen, Kras)	1. kraški bata-ljon	3 bataljona	ušao 4. bataljon 5. XI 1943. ušao italijanski Tržaš-ki bataljon početkom novembra 1943. ušao 5. bataljon p.p. decembra 1943. izašao 4. bataljon 22. XII 1943. izašao 5. bataljon kra-jem decembra 1943. izašao italijanski Trš-čanski bataljon počet-kom novembra 1944.	oko 1.100 25. IX 1943. oko 700 6. X 1943. oko 1.100 početkom no-vembra 1943.	Tržaška divizija od 6. X 1943. štab 3. operativne zone „Alpske“ od kraja okto-bra 1943. Goriška (30) divizija od sredine januara 1944.			VE, t. 9, str. 97 „NO vojna na Sloven-skem“, str. 556 i 1124 Radosav Isaković-Rade, „Kosovelska brigada“, Ljubljana 1973.
157	Dvanaesta slovenačka brigada (Štajerska) — udarna —	24. IX 1943. Mokronog	ljudstvo 6. slo-venačke briga-de „Slavko Slander“ koje nije otišlo pre-ko Save u šta-jersku	5 bataljona 3 bataljona od novembra 1943.	izašla dva bataljona novembra 1943.	oko 1.700 24. IX 1943.	15. divizija od 24. IX 1943. do kraja rata	—		VE, t. 2, str. 593-4 Dado Ambrožič-Novljan, „Dvanajsta brigada“, Lju-bljana 1976.
158	Četrnaesta slovenačka „železničarska“ briga-da	25. IX 1943. Novo Mesto	uglavnom od železničara	3 bataljona	—	oko 650 25. IX 1943.	štab 15. divizije NOV i PO Slovenije od septembra 1943. 7. korpus od oktobra 1943.	rasformirana 18. XI 1943.		VE, t. 10. str. 734 „NOV na Slovenskem“, str. 546

1	2	3	4	5	6
159	Šesnaesta slovenačka brigada „Janko Premrl Vojko“	26. IX 1943. s. Cerkno	delovi Idrijskog NOPO i novoformiranih jedinica na području Cerkna i Idrije	3 bataljona	ušao 1. bataljon Dolomitskog NOPO oktobra 1943. i formiran 4. bataljon
160	Petnaesta slovenačka brigada (Belokranjska)	28. IX 1943. Bočka (Metlika)	Vzhodnodolenski NOPO	4 bataljona	oktobra 1943. ukinut 4. bataljon decembra 1944. obnovljen 4. bataljon
161	Osamnaesta slovenačka — Bazoviška brigada (pri formiranju 2. soška) — udarna —	1. X 1943. Kobarid	ljudstvo 1. bataljona Soške brigade, bataljona „Andrej Manfreda“ i novih boraca sa teritorije „Kobaridske republike“	5 bataljona	izašao 1, 4. i 5. bataljon 2. XII 1943 formiran novembra 1. bataljon 2. XII 1943, a 2. bataljon je međunarodni 2. bataljon postaje Ruski bataljon 10. III 1944. ušli 4. i 5 bataljon iz Južno-primorskog odreda 24. VIII 1944.
162	Tolminska brigada	6. X 1943. s. Rut (ranije Nemški Rut) Slovenačko primorje	jedinice sa Tolminskog vojnog područja	3 bataljona	izašao 1. bataljon u Kobaridsko vojno područje 11. I 1945. ušao bataljon mornaričke pešadije 8. II 1945.
163	Dvadeseta slovenačka brigada (pri formiranju: 3. soška)	21. X 1943. s. Kravar Beneška Slovenja	bataljon 1. soške brigade i ljudstvo rasformiranog Brijunskog NOPO	2 bataljona	
164	Jedanaesta slovenačka brigada „Miloš Zidanšek“ (pri formiranju: Pohorska brigada)	8. I 1944. s. Sv. Primož (Pohorje)	Pohorski NOPO i bataljon koruških boraca 4. operativne zone Slovenije	3 bataljona	ukinut 3. bataljon 14. IV 1944. ušao 3. bataljon 6. brigade „Slavko Slander“ 14. VII 1944. formiran 4. bataljon 12. VIII 1944. objedinjen 2. i 3. bataljon u 2. bataljon, a 4. bataljon postao je 3. — 16. X ukinut 3. bataljon 10. IV 1945. formiran 3. i 4. bataljon 25—30. IV 1945. ušao 1. bataljon Koruščkog odreda 1. V 1945. izašao Ruski bataljon početkom maja 1945.

7	8	9	10	11
oko 500 26. IX 1943. oko 800 početkom novembra 1943.	Operativni štab za zapadnu Sloveniju kraj septembra 1943. Triglavsko (31) divizija od početka oktobra 1943.	rasformirana 3. V 1945. u Nabrežini kod Trsta		VE, t. 4, str. 9
oko 1.000 28. IX 1943.	15. divizija od 28. IX 1943. do kraja rata			VE, t. 6, str. 663 Mile Pavlin „Belokranjska (petnajsta) brigada, Ljubljana 1969, str. 8—13
oko 1.000 1. X 1943. 509 22. XII 1943. 586 8. IV 1945.	Operativni štab soških brigada od 1. X 1943. Goriška (30) divizija od 10. X 1943.	rasformirana 3. V 1945. u Trstu	januara 1945. brigadi je priključen i 4. bataljon 9. brigade 7. korpusa koji operiše na Pivki, Brkini-ma i Slov. Istri	VE, t. 1, str. 529—30 „NO vojna na Slovenskem“, str. 608 Franjo Bavec-Branko „Bade 7. korpusa zaviška brigada“, Ljubljana 1970, str. 45—47, 198, 326, 438, 533
	Triglavsko (31) divizija od 6. X 1943.	rasformirana 25. X 1943.		VE, t. 10, str. 15 „NOV na Slovenskem“, str. 614
oko 250	Goriška (27) divizija do rasformiranja	rasformirana 11. XI 1943.		VE, t. 8, str. 796 VE, t. 2, str. 23 „NO vojna na Slovenskem“, str. 608 Tone Ferenc „Kapitulacija Italije i narodno oslobodilna borba v Sloveniji u jesen 1943“, Maribor 1967, str. 580—581
300 8. I 1944. 545 21. VII 1944. 836 10. V 1945.	Štab 4. operativne zone Slovenije do februara 1944. Operativni štab 6. i 11. brigade do 8. IV 1945. Štab 14. divizije NOVJ od 8. IV 1945. do kraja rata			VE, t. 5, str. 467 Mirko Fajdiga „Zidanškova brigada“, Ljubljana 1975, str. 58, 295, 343—344, 482, 652, 660, 711

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

165	Dvadeseta slovenačka (zaštitna) brigada (od 20. X 1944. 14. slovenačka NO brigada)	16. VI 1944. Črnomelj Bela krajina	4. bataljon slovenačke brigade „Matija Gubec“ Zaštitni bataljon Glavnog štaba NOP li PO Slovenije ljudstvo radio-nica i dela ustanova Glavnog štaba NOV i PO Slovenije	3 bataljona i art. divizion	
166	Prekomurska brigada	7. V. 1945. Murska Sobota Prekomurje			

NARODNOOSLOBODILACKE

167	Prva šumadijska brigada	5. X 1943. planina Rudnik	1. bataljon NOV Srbije (1. šumadijski) Kosmajski bataljon šumadijskog NOPO	2 bataljona	ušao 2. bataljon Kosmajskog NOPO krajem oktobra 1943.
168	Prva južnomoravska brigada	11. X 1943. s. Obražda (Jablanica)	jedinice 1. južnomoravskog NOPO	3 bataljona	—
169	Četvrta srpska brigada (pri formiranju: 2. južnomoravska)	21. XI 1943. s. Buci Rasina	Udarni bataljon Rasinskog NOPO Jablanički bataljon 1. južnomoravskog NOPO Omladinski bataljon 2. južnomoravskog NOPO	3 bataljona	—
170	Privremena šumadijska brigada	22. XII 1943. s. Mali Crljeni kod Lazarevca	borci 1. šumadijskog i Kosmajskog NOPO i novodošli borci	2 bataljona	
171	Peta srpska brigada (pri formiranju 3. južnomoravska)	14. I 1944. s. Vel. Plana (Toplica)	dva bataljona Jastrebačkog i jedan bataljon Rasinskog NOPO	3 bataljona	—

7	8	9	10	11
---	---	---	----	----

843 1. IX 1944.	Glavni štab NOV i PO Slovenije od 16. VI 1944.			VE, t. 9, str. 553 Zbornik VI/ 14, dok. br. 57, 81
1.889	Štab 4. operativne zone Slovenije	—		Mitja Hribovšek: „Prekmurska brigada“, Ljubljana 1975, str. 92, 96—101

BRIGADE SRBIJE

oko 700 početkom novembra 1943.	Glavni štab NOV i PO Srbije od 5. X 1943. 2. proleterska divizija krajem decembra 1943.	preformirana zajedno sa 1. južnomoravskom brigadom u 3. srpsku brigadu 10. II 1944.		VE, t. 9, str. 573
570 11. X 1943.		preformirana zajedno sa 1. šunradijskom brigadom u 3. srpsku brigadu 10. II 1944.		VE, t. 4, str. 172
oko 350 21. XI 1943.	Glavni štab NOV i PO Srbije od 21. XI 1943. 21. divizija od 20. V 1944.			VE, t. 4, str. 172
oko 300 22. XII 1943.	—	rasformrana 12. II 1944.		VE, t. 9, str. 573—4
oko 350 14. I 1944.	21. divizija od 20. X 1944.	—		VE, t. 4, str. 172—3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
172	Šesta srpska brigada (pri formiranju: južnomoravska)	16. I 1944. s. Obražda (Lebane)	Kukavički, Pa-sjački i Jablarički batalion 1. južnomoravskog NOPO	3 bataljona 4 bataljona 17. IX 1944.	—	oko 700 16. I 1944. oko 750 17. IX 1944.	21. divizija od 20. V 1941. 2. proleterska divizija od 17. IX 1944.	rasformirana 1. IX 1944. ponovo formirana 17. IX 1944. rasformirana polovinom marta 1945.		VE, t. 4, str. 173
173	Sedma srpska brigada (pri formiranju: južnomoravska)	4. II 1944. s. Jabukovik (Vlasotinci)	Lužnički i Crnotravski bataljon. 2. južnomoravskog NOPO i novodošli borci	3 bataljona	—	oko 550 4. II 1944.	23. divizija od juna 1944.	—		VE, t. 4, str. 173
174	Osma srpska brigada (pri formiranju: južnomoravska)	6. III 1944. s. Trgovište (Vranje)	jedinice 2. južnomoravskog NOPO i novodošli borci	3 bataljona	—	oko 600 6. III 1944.	22. divizija od jula 1944.	—		VE, t. 4, str. 173
175	Deveta srpska brigada (pri formiranju: Ozrenska brigada)	11. III 1944. s. Rečica Toplica	tri bataljona Zaječarskog i jedan batalion Niškog NOPO	3 bataljona tobar	ušao 4. bataljon oktobra 1944.	oko 350 11. III 1944.	Glavni štab NOV i PO Srbije od 11. III 1944. 23. divizija od 6. VI 1944.	—	od početka jana 1944. spominje se kao „Deveta srpska“, OZRENSKA brigada	VE, t. 2, str. 421—2 Ivan-Džina Gligorijević minje se kao „Deveta srpska“, VIZ, Beograd, 1970, str. 35—46
176	Dvadeset prva srpska brigada (pri formiranju: 2. šumadijska)	27—30. IV 1944. s. Darosava (Arandelovac)	delovi 1. šumadijskog i Kosmajskog NOPO i novodošli borci iz Beograda	2 bataljona 2 bataljona i udarna četa 24. VI 1944.	—	oko 300 30. IV 1944. oko 300 24. VI 1944.	5. divizija od 8. X 1944. do 17. XII 1944.	rasformirana sredinom maja 1944, pa obnovljena 24. VI 1944. rasformirana 13. I 1945.		VE, t. 9, str. 574
177	Deseta srpska brigada (pri formiranju: južnomoravska)	9. V 1944. s. Strelac	ljudstvo Komande vranjskog područja i komande mesta pčinjskog sreza	3 bataljona	—	614 9. V 1944.	Glavni štab NOV i PO Srbije od 9. V 1944. 22. divizija od 22. V 1944.	—		VE, t. 4, str. 173
178	Jedanaesta srpska brigada	20. V 1944. Pusta Reka	—	4 bataljona	—	oko 500 jula 1944. 2.765 početkom januara 1945.	Glavni štab NOV i PO Srbije od maja 1944. 24. divizija od 10. VI 1944.	—		VE, t. 4, str. 37
179	Dvanaesta srpska brigada	18. V 1944. Ostrožub (Vlasotinci)	Babički NOPO i borci crnotravskog vojnog područja	3 bataljona	ušao 4. bataljon 22. X 1944. izašao jedan bataljon 15. III 1945.	oko 800 18. V 1944.	22. divizija od 18. V 1944.	—		VE, t. 2, str. 594
180	Petnaesta srpska brigada	2. VI 1944. s. Repkocer (Gornja Jablanica)	borci Jablaničkog NOPO	3 bataljona	—	oko 350 2. VI 1944.	24. divizija od 10. VI 1944. 47. divizija od 1. X 1944.	rasformirana aprila 1945.		VE, t. 6, str. 663
181	Šesnaesta srpska brigada	p.p. juna 1944. s. Dvorane (Kruševac)	Rasinski NOPO jedan bataljon Topličkog NOPO i novodošli borci	4 bataljona	—	oko 350 juni 1944.	Glavni štab NOV i PO Srbije od juna 1944. 25. divizija od 21. VI 1944.	—		VE, t. 9, str. 492

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
182	Sedamnaesta srpska brigada	2. VI 1944. s. Mejane (Kuršumlja)	ljudstvo iz Topliče d. Puste Reke	2 bataljona	ušao 3. bataljon p.p. juna 1944.	oko 800 10. VI 1944.	24. divizija od 10. VI 1944.			VE, t. 8, str.
183	Osamnaesta srpska brigada	6. VI 1944.	deo Jastrebačkog NOPO i novopridošli borci	3 bataljona	—	oko 350 6. VI 1944. oko 4.000 mart 1945.	25. divizija od 21. VI 1944.	—		VE, t. 6, str. 456—7
184	Trinaesta srpska brigada	13. VI 1944. s. Vina (Leskovac)	jedinice Kukačkog NOPO i mobilisano ljudstvo iz Porečja i doline Jablanice	4 bataljona prateća četa	—	2.272 13. IX 1944.	24. divizija od juna 1944.	—		VE, t. 10, str. 130—31
185	Četrnaesta srpska udarna brigada	17. VI 1944. s. Trgovište	Naški NOPO	3 bataljona	ušao 4. bataljon leto 1944.	oko 400 17. VI 1944. preko 3.800 druga polovina oktobra 1944.	23. divizija od 17. VI 1944.			VE, t. 2, str. 269
186	Devetnaesta srpska brigada	juni 1944. s. Jošanica (Toplica)	—	4 bataljona		oko 300 juni 1944. 3.000 oktobra 1944.	25. divizija od juna 1944.			VE, t. 2, str. 423
187	Osma preševska brigada	početak avgusta 1944.	od 1. kosovske brigade i ljudstva iz Gnjilana	3 bataljona		oko 700	Glavni štab NOV i PO Makedonije	5. X 1944. ušla u sastav 16. makedonske brigade		VE, t. 2, str. 24
188	Dvadeseta srpska brigada	21. VIII 1944. s. Trgovište	—	4 bataljona		380 21. VIII 1944. 3.500—4.000 hovembar—decembar 1944.	23. divizija od 21. VT.I 1944. 45. divizija od početka septembra 1944.			VE, t. 2, str. 587
189	Dvanaesta preševska (bujanovačka) brigada	5. IX 1944. Biljača (Bujanovac)	od 8. preševske i novih boraca	4 bataljona		1.200 5. X 1944.	Glavni štab NOV i PO Makedonije	5. X 1944. ušla u sastav 16. makedonske brigade		VE, t. 2, str. 24
190	Dvadeset peta srpska brigada (pri formiranju: 1. pirotka brigada)	6. IX 1944. s. Strelac (Lužnički srez)	Pirotski NOPO	4 bataljona		oko 900 6. IX 1944.	Glavni štab NOV i PO Srbije od 6. IX 1944. 46. divizija od 20. IX 1944.			VE, t. 2, str. 590
191	Prva vlasotinačka brigada	postojala 12. IX 1944.					22. divizija od 12. IX 1944.	14. X 1944.		VE, t. 2, str. 589 Hronologija NOB, str. 977
192	Dvadeset treća srpska brigada	12. IX 1944. s. Skrobnica	Boljevački NOPO i dobrovoljci iz okolnih srezova	4 bataljona		preko 1.000 12. IX 1944. 2.600—2.990 januara 1945.	45. divizija od 12. IX 1944. do kraja rata	—		VE, t. 2, str. 592
193	Dvadeset šesta sipska brigada (pri formiranju: 1. vranjska brigada)	12. IX 1944. s. Balinovci (Vranje)	1. vranjski NOPO	3 bataljona	ušao 4. bataljon oktobar 1944.	710 12. IX 1944. 2.500 januara 1945.	Glavni štab NOV i PO Srbije od 12. IX 1944. 46. divizija od 20. IX 1944.	—		VE, t. 2, str. 592

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
194	Dvadeset sedma srpska brigada (pri formiranju: 2. pirotka brigada)	16. IX 1944. s. Držina (Piroto)	Pirotski NOPO	4 bataljona	—	oko 2.000 polovinom decembra 1944.	Glavni štab NOV i PO Srbije od 16. IX 1944. 46. divizija od 20. IX 1944.			VE, t. 2, str. 592
195	Dvadeset druga srpska brigada (pri formiranju: Kosmajaska brigada)	druga polovina septembra 1944. s. Drugovao	Kosmajski NOPO i 2. posavsko-tamnaski partizanski bataljon	3 bataljona	—	oko 1.000 septembra 1944.	5. divizija od septembra 1944. 6. divizija od 8. X 1944.	rasformirana 7. III 1945.		VE, t. 2, str. 591
196	Dvadeset četvrta srpska brigada	28. IX 1944. s. Trgovište (Soko Banja)	—	3 bataljona	ušao 4. bataljon 4. X 1944.	oko 600 8. IX 1944.	45. divizija od 28. IX 1944. do kraja rata			VE, t. 2, str. 588
197	Prva surdulička brigada	postojala 29. IX 1944.	—	—	—		46. divizija oktobar 1944.	19. X 1944.		VE, t. 2, str. 25 Zbornik NOR, t. I, knj. 12, str. 484
198	Druga surdulička brigada	postojala 29. IX 1944.	—	—	—		46. divizija oktobar 1944.	19. X 1944.		VE, t. 2, str. 25 Zbornik NOR, t. I, knj. 12, str. 484
199	Druga vranjska brigada	postojala 29. IX 1944.	—	—	—		46. divizija oktobar 1944.	19. X 1944.		VE, t. 2, str. 25 Zbornik NOR, t. I, knj. 12, str. 484
200	Prva babička brigada (ili Babička brigada)	kraj septembra 1944.	—	—	—			posle oslobodjenja Niša rasformirana oktobra 1944.		VE, t. 2, str. 25 leksikon NOR-a, 1 tom, str. 41
201	Dvadeset osma srpska brigada	kraj septembra 1944. s. Krivača (Leskovac)	—	3 bataljona	4. bataljon jesen 1944.	oko 900 krajem septembra 1944. preko 3.000 februar 1945.	47. divizija od kraja septembra 1944. do rasformiranja	rasformirana 1. V 1945.		VE, t. 2, str. 589
202	Dvadeset deveta srpska brigada	1. X 1944. s. Mijajlica (Leskovac)	—	3 bataljona	4. bataljon jesen 1944.	oko 950 1. X 1944. preko 3.000 februar 1945.	47. divizija od 1. X 1944. do rasformiranja	rasformirana 1. V 1945.		VE, t. 2, str. 588—9
203	Prva caribrodsko brigada	početak oktobra 1944.	Caribrodski NOP odred	—	—	600	22. divizija	krajem oktobra 1944.		VE, t. 2, str. 25 i 138
204	Trideset prva srpska brigada	3. X 1944. Valjevo	novomobilisani borci	4 bataljona	—	oko 1.200 3. X 1944. 2.419 1. IV 1945.	36. divizija od 9. X 1944. 21. divizija od 8. XI 1944.	—		VE, t. 10, str. 125
205	Trideset druga srpska brigada (Mačvanska)	4. X 1944. s. Miloševac (Mačva)	dva bataljona 11. krajiške divizije i Mačvanski NOPO	3 bataljona	—	oko 1.000 4. X 1944.	21. divizija	rasformirana 7. III 1945.		VE, t. 5, str. 174

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

7	8	9	10	11
---	---	---	----	----

NARODNOOSLOBODILACKE BRIGADE VOJVODINE

206	Druga vojvođanska udarna brigada	11. (20) IV 1944. planina Majevica (istočna Bosna) Tavna kod Brdana	2. grupa vojvodanskih udarnih bataljona	3 bataljona	563 20. IV 1943.	16. divizija od 2. VII 1943.	—	VE. t. 10, str. 603—4 „Sedanja komandanata vojvodanskih brigada", Novi SAD 1975, str. 105. Žarko Atanacković „Druga vojvodanska NOU brigada", VIZ, Beograd 1978, str. 43—62
207	Treća vojvodanska udarna brigada	2. VI 1943. Fruška gora	3. grupa vojvodanskih udarnih bataljona	3 bataljona	550 2. VI 1943. 750 u julu 1943.	16. divizija od 2. VII 1943. 36. divizija od 3. III 1944. do kraja rata	—	VE, t. 10, str. 604 „Sedanja komandanata", n.d., str. 149
208	Četvrtá vojvodanska udarna brigada	7. X 1943. Višnjićevo (Bosutske šume)	borci 1. i 2. srem'skog NOPO	3 bataljona	oko 700 7. X 1943.	16. divizija od 7. X 1943.	—	VE, t. 10, str. 605 „Sedanja komandanata", n.d., str. 197 Spiro Lagator „4. vojvodanska brigada", VIZ, Beograd 1973, str. 13—21
209	Peta vojvodanska udarna brigada	17 XI 1943. s. Ratkovići (pl. Majevica)		3 bataljona	ušao 4. bataljon oktobra 1943.	16. divizija od 17. XI 1943. 36. divizija od 3. III 1944.	—	„Sedanja komandanata", n.d., str. 217 VE, t. 10, str. 605
210	Šesta vojvodanska udarna brigada	17. I 1944. Sremska Rača	po jedan bataljon 1. i 2. srem'skog NOPO	2 bataljona	izašao 1. bataljon mart 1944. ušla dva bataljona 1. srem'skog NOPO krajem aprila i polovinom maja 1944. izašao jedan bataljon 2. VII 1944. ušao 3. bataljon (novi) juli 1943. ušao 4. bataljon polovinom avgusta 1944.	Glavni štab Vojvodine od 17. I 1944. 36. divizija od 3. III 1944.	—	VE, t. 10, str. 605—6 „Sedanja komandanata", n.d., str. 269 Zivan M. Nikolic „Šesta vojvodanska brigada", VIZ, Beograd 1973, str. 12—20
211	Sedma vojvodanska udarna brigada	2. VII 1944. Bosutske šume	1. bataljon vojvodanske brigade od delova 2. srem'skog NOPO 3. ruski bataljon (od zarobljenih crveno-armejaca)	6. 3 bataljona	ušao 4. bataljon početkom avgusta 1944. izašao 2. bataljon 11. IX 1944. ušao 2. bataljon (novi) 11. IX 1944.	oko 600 2. VII 1944. 1.937 1. XI 1944.	Glavni štab NOV i PO Vojvodine od 2. VII 1944. štab Sremske operative zone od kraja septembra 1944. 51. (3. vojvodanska) divizija od 31. X 1944.	VE, it. 10, str. 606 „Sedanja komandanata", n.d., str. 297 Sveta Savid „51. vojvodaska divizija", VIZ, Beograd 1974, str. 13—16
212	Osma vojvodanska udarna brigada	11. (12) IX 1944. Fruška gora	Fruškogorski NOPO, prebegli domobrani i novi borci	3 bataljona	ušli 4. i 5. bataljon protivtenkovski divizion, konjički eskadron oktobra 1944.	790 11. IX 1944. preko 2.000 20. X 1944.	Glavni štab NOV i PO Vojvodine od 11. IX 1944. 51. divizija od 31. X 1944. do kraja rata	VE, t. 10, str. 606 „Sedanja komandanata", n.d., str. 319 Sveta Savid, n.d., str. 16—19

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
213	Deveta vojvođanska udarna brigada	11. IX 1944. s. Morovići (Bosutske žume)	Bosutski NOPO 2. bataljon 8. vojvođanske brigade, novi borci i prebegii domobrani	3 bataljona	ušao 4. bataljon sredinom oktobra 1944.	preko 700 11. IX 1944.	Glavni štab NOV i PO Vojvodine od 11. IX 1944. Stab Sremske operative zone od kraja septembra 1944.	preformirana u 1. brigadu 7. divizije KNOJ-a 18. XII 1944		VE, (t. 10, str. 606 „Sečanja komandanata” n.d., str. 355
214	Deseta vojvođanska udarna brigada	11. IX 1944. s. Karlovčić (Srcm)	Posavski NOPO novi borci prebegii domobrani	3 bataljona		1.074 11. IX 1944.	Glavni štab NOV i PO Vojvodine od 11. IX 1944. Štab Sremske operative zone od kraja septembra 1944. 16. divizija od kraja oktobra 1944. Vojna uprava za Banat. Bačku i Baranju od 12. XI 1944.	preformirana u 2. brigadu 7. divizije KNOJ-a 18. XII 1944		VE, t. 10, str. 606—7 „Sečanja komandanata” n.d., str. 379
215	Jedanaesta vojvođanska udarna brigada	11. IX 1944. Fruška gora	Jurišni bataljon Stab sremske operative zone Prateći bataljon, Mornarička četa i protivtenkovska baterija Glavnog štaba Vojvodine	2 bataljona		311 11. IX 1944. 648 30. X 1944.	Glavni štab NOV i PO Vojvodine od 11. IX 1944. 37. divizija od 2. XII 1944.	rasformirana 2. IV 1945.		VE, t. 10, str. 607 „Sečanja komandanata” n.d., str. 399
216	Dvanaesta vojvođanska udarna brigada	8. X 1944. s. Vojlovica (Pančevo)	Udarni bataljon Banatske operative zone Pančevački Vršački Belocrkvanski NOPO i novi borci iz južnog Banata	5 bataljona		oko 1.400 8. X 1944.	Glavni štab NOV i PO Vojvodine od 8. X 1944. 51. divizija od 31. X 1944.			VE, t. 10, str. 607 „Sečanja komandanata”, n.d., str. 421 Sveta Savič, n.d., str. 19—21
217	Trinaesta vojvođanska udarna brigada	14. X 1944. Petrovgrad (Zrenjanin)	5. banatskog NOPO novi borci iz severnog Banata	5 bataljona	—	4.800 14. X 1944.	Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju od 12. XI 1944.	preformirana u 3. brigadu KNOJ 18. XII 1944		VE, t. 10, str. 607 „Sečanja komandanata”, n.d., str. 450 VIG 6/1959, str. 69
218	Četrnaesta vojvođanska udarna brigada (1. slovačka)	11. XI 1944. Bački Petrovac	slovački borci _ Novosadskog ; Bačkopala-načkog NOPO i vojvođanskih jedinica	3 bataljona	ušao 4. bataljon drugom polovinom novembra 9144.	720 novembra 1944. 1.200, posle 2.500	51. divizija od 11. XI 1944.	rasformirana 24. III 1945.		VE, t. 10, str. 607 „Sečanja komandanata”, n.d., str. 471 Sveta Savič, n.d., str. 21—22
219	Petnaesta vojvođanska udarna brigada „Sandor Petefi”	31. XII 1944. s. Kišćanje (Mađarska)	mađarski borci u slavonskim i vojvođanskim jedinicama	4 bataljona	—	oko 1.200 31. XII 1944.	16. divizija	rasformirana 31. III 1945.		VE, t. 9, str. 480 „Sečanja komandanata”, n.d., str. 495

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

NARODNOOSLOBODILACKE BRIGADE KOSOVA

220	1. kosovska brigada	12. V 1944. s. Darkovcima (Vlasotinci)	Kosovski NOP odred i novo-došli borci	3 bataljona	
221	Prva kosovsko-metohijska brigada	24. VI 1944. s. Zbaždi (Struga)	grupa kosmetovskih bataljona, Ruski bataljon i Slovenačka čela	3 bataljona	
222	Gnjilanska brigada	5. IX 1944. Skopska Crna gora			
223	Druga kosovsko-metohijska brigada	9. IX 1944. s. Liljance (Bujanovac)	2. kosovskog bataljona, novopridošlog ljudstva iz Gnjilana i iz Gnjilanske i 8. preševske bri-	4 bataljona	
224	Treća kosovsko-metohijska brigada „Milan Zečar“	16. IX 1944. s. Krajmirovce (kod Vranja)	od Kosovskog bataljona i novog ljudstva	3 bataljona	
225	Peta kosovsko-metohijska brigada	24. IX 1944. s. Tulari	od Kosovskog bataljona (Priteći bataljon Glavnog štaba Srbije) i izbeglica sa Kosova i dobrovoljci iz jablaničkog i ko-	2 bataljona	Ušao 3. bataljon 1. X 1944,
226	četvrta kosovsko-metohijska brigada — udarna —	13. X 1944. Kruma (Albanija)	Partizanski bataljon „Kosovo“ deo rukovodećeg kadra 1. kosovsko-metohijske brigade i novih boraca	3 bataljona	—
227	Sedma kosovsko-metohijska brigada	sredinom novembra 1944. Đakovica		4 bataljona	—

7	8	9	10	11
---	---	---	----	----

450	Operativni štab za makedonske, južnosrpske i kosovske jedinice u sastavu 22. divizije	u junu 1944. dejstvuje po bataljonima	Zivojin Nikolič „Brka“, „22. divizija“, VIZ, Beograd, 1972, str. 106 Zbornik, tom VII, knj. 3, dok. br. 60 Zbornik, tom I, knj. 19, str. 459
oko 310 24. VI 1944. 2.200 decembra 1944.	52. divizija od 8. II 1945.		VE, t. 4, str. 662
	Glavni štab NOV i PO Makedonije septembar 1944.	9. IX 1944.	postojala samo Hronologija NOB, str. 874 par dana i od AVII—ANOR: k. 394, d. 21/17—2 nje je formirana 2. kosovsko-metohijska brigada
• m i tuquraaoap oko 450 9. IX 1944. oko 1.600	52- divizija od 8. II 1945.		VE, t. 4, str. 662—3
oko 450 16. IX 1944.	Operativni štab za Kosovo i Metohiju Štab Operativne grupe brigada od 1. II 1945.	rasformirana 13. IV 1945.	njeno ljudstvo VE, t. 4, str. 663 stupilo je u 6. Arhiv VII, k. 1412, br. crnogorsku i 1. reg. 17—8 bokešku brigadu i u jedinice 52. divizije
oko 300 24. IX 1944. 1.800 decembra 1944.			VE, t. 4, str. 663
oko 400 13. X 1944. oko 2.000 krajem decembra 1944.	52. divizija od 8. II 1945.	-	VE, t. 4, str. 663
oko 4.000 krajem decembra 1944.	—	februar 1945.	u Kikindi kao 2. šiptarska dopunska brigada

1	2	3	4	5	6
228	šesta kosovsko-metohijska brigada	13. XII 1944. Kos. Mitrovica	Ibarski NOPO i novi borci	3 bataljona	—
229	Osma kosovsko-metohijska brigada	20. XII 1944. Istok (Peč)	Istočki NOPO i novodošli borci		

OSTALE BRIGADE NOVJ

Opšte brigade

230	Jugoslovenska brigada	1. VI 1944. Kolomna (SSSR)	Jugoslovenski samostalni odred	2 bataljona	
231	Gardijska brigada	1. XI 1944. Beograd	Pratećeg bataljoa Vrhovnog štaba NOV i POJ i ostalog ljudstva	2 bataljona i 1 oficirska četa	

Prekomorske brigade

232	Prva prekomorska brigada	20. X 1943. Karbonara (Italija)	Jugoslovenski politički inter-nirci u Italiji i bivši pripad-nici italijanske vojske iz Istre i Slov. primorja	4 bataljona	
233	Druga prekomorska brigada	7. XII 1943. Korčula Hvar	Jugoslovenski politički inter-nirci u Italiji i bivši pripad-nici italijanske vojske iz Istre i Slov. primorja	4 bataljona	
234	Treća prekomorska brigada — udarna —	februar 1944. Gravina (Italija)	Jugoslovenski politički inter-nirci u Italiji i bivši pripad-nici italijanske vojske iz Istre i Slov. primorja	4 bataljona	
235	Četvrta prekomoska brigada	juli 1944. Gravina (Italija)	Jugoslovenski politički inter-nirci u Italiji i bivši pripad-nici italijanske vojske iz Istre i Slov. primorja	3 bataljona	
236	Peta prekomorska bri-gada	septembar 1944. Gravina (Italija)	Jugoslovenski politički inter-nirci u Italiji i bivši pripad-nici italijanske vojske iz Istre i Slov. primorja	4 bataljona	

7	8	9	10	11
oko 1.000 13. XII 1944.	—	februar 1945.	u Petrogradu (Zrenjaninu) kao 3. šiptar-ska dopunska brigada	VE, t. 4, str. 663
oko 2.000 20. XII 1944.				

oko 1.500 1. VI 1944.	23. divizija od 6. X 1944. Vrhovni štab NOV i POJ od 10. XI 1944. 1. korpus novembra 1944. 5. divzija od 12. XII 1944.	—	stigla u Jugoslaviju 6. X 1944	VE, t. 4, str. 135
~	Vrhovni štab NOV i POJ	—		VE, t. 3, str. 162 Hronologija NOB, str. 989

1.886 20. X 1943.	—	preformirana u 1. i 2. preko-morsku brigadu 7. XII 1943. rasformirana krajem janua-ra 1944		VE, t. 7, str. 269
oko 1.000 7. XII 1943.	—	rasformirana krajem janua-ra 1944.		VE, t. 7, str. 269
1.665 februara 1944.	26. divizija od marta 1944.		formiranje bri-gade počelo 17. XII 1943.	VE, t. 7, str. 269 Radule Buturović—Albert Klun „Tretja prekomorska brigada", Nova Gorica 1967, str. 50—63
		rasformrana maja 1945.	nije učestvova-la u borbi. Bila je u Ita-liji kao rau-ia jedinica	VE, t. 7, str. 270
oko 2.100 februara 1945.	8. korpus jesen 1944. 7. korpus od 17. IV 1945.	rasformrana 19—20. IV 1945.	po jednim po-dacima formi-rana je u Spli-tu 23. XII 1944.	VE, t. 7, str. 270

BRIGADE (PUKOVI) VIDOVA, RODOVA I SLUŽBI

Artiljerijske brigade

Red. br.	Naziv jedinice) (pri formiranju)	Datum i mesto formiranja	Formacijski sastav (pri formiranju)
1	2	3	4
237	Prva slovenačka artiljerijska brigada (kasnije: 1. artiljerijska brigada 7. korpusa)	7. V 1944. Dolenjska	— 1. haubički divizion: 2 poljske haubice 100 m i 1 protivtenkovski top 47 mm — 2. divizion: 2 poljska topa 75 mm i 1 brdski top 75 mm — 3. divizion: 4 poljska topa 75 mm — Zaštitni bataljon: dve pešadijske čete pav. četa od 3 pav. mitraljeza Ukupno: 10 artiljerijskih oruđa
238	Artiljerijska brigada 50. divizije NOVJ (nazivana i: Strumička artiljerijska brigada)	10. X 1944. s. Laki (kod Kočana)	— dve baterije (prvobitno bez topova)
239	Artiljerijska brigada 51. (makedonske) divizije NOVJ	19. X 1944. Široki Dol (kod Berova)	— četiri baterije (prvobitno bez topova)

Promene u formacijskom sastavu (koje i kada)		U čijem je formacijskom sastavu (vreme)	Kada je rasmormirana	Primedba i izvori
5	6	7	8	9
24. VII 1944. brigada je preformirana u dva divizona po tri raznorodne batrije: — 1. divizion: 2 poljske haubice 100 mm/17, 2 poljska topa 75 mm M/11, 1 brdski top 75 mm M/13, 1 protivtenkovski top 50 mm (nem.) — 2. divizion: 2 poljske haubice 100 mm/17 3 poljska topa 75 mm M/11, 1 brdski top 75 mm/IS — ukupno: 12 artiljerijskih oruđa i zaštitni bataljon i pav. četu od 3 pav. mitraljeza početkom aprila 1945, posle prijema novih oruđa brigada je imala: → 1. divizion: dve baterije po 4 topa 75 mm, M.1—4 — 2. divizion: tri baterije po 4 topa 75 mm, M.1—4 Ukupno: 20 oruđa		7. korpus NOVJ od 7. V 1944. do kraja rata		AVII—ANOR: k. 935, reg. br. 18/2 Miloš Pajevič, „Artiljerija u NOR“, Beograd 1970, str. 298, 501, 540, 606 i 628
oko 25. X 1944. brigada je preformirana u: 1. i 2. bateriju sa brdskim topovima „Raj-medan“ i M.1903 (ukupno 4 topa) 3. protivtenkovsku bateriju i 4. dopunsku bateriju (bez topova) 17. XI 1944. brigada je imala 16 lakih i teških topova	oko 50 10. X 1944. 446 17. XI 1944.	50. divizija NOVJ od 10. X 1944. do rassormiranja	16. XII 1944.	AVII—ANOR: k. 1348, reg. br. 11/3 i k. 1364, reg. br. 6—2, 5/2 M. Leković—I. Antonovski: „Osnovni podaci o divizijama NOVJ formiranim u NOR“, Vojnoistorijski glasnik 1959, br. 6, str. 66-67
7—8. XI 1944. u sastav brigade su ušli: 4 brdska topa, 2 protivtenkovska topa i 6 teških mitraljeza	53 1. XI 1944. 531 8. XI 1944.	51. divizija NOVJ od 19. X 1944. do rasformiranja	16. XII 1944.	Pajevič, n.d., str. 378 Vojna enciklopedija, II izdanje, t. 2, str. 81 AVII—ANOR: k. 1384, d. 11/3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
240	Prva artiljerijska Brigada 14. korpusa NOVJ (od 17. decembra 1944: Artiljerijska brigada 17. divizije NOVJ)	oktobar 1944. Negotin	— 1. divizion: dve baterije po 4. protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm M. 27 (pukovski) — 3. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm M.42 (ZIS) — 4. divizion: dve baterije po 4 haubice 122 mm M.38 — 5. divizion: tri baterije po 4 topa M.B. 120 mm M.38 Ukupno: 52 oruđa	u drugoj polovini novembra 1944. brigada je preformirana u četiri diviziona sledeceg sastava: — 1. divizion: dve baterije po 4 protivtenkov. topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm M.27 (pukovski) — 3. divizion: tri baterije po 4 haub. MB 120 mm M.38 — Teški divizion: dve baterije po 4 poljska topa 76 mm M.42 („ZIS") jedna baterija od 4 haubice 122 mm M.38 Ukupno: 44 oruđa		14. korpus NOVJ od oktobra 1944. 17. divizija NOVJ od 17. XII 1944. do kraja rata		Pajević, n.d., str. 391, 430, 619 Leković—Antonovski: n.č., VIG 1959, br. 6, str. 50—51
241	Artiljerijska brigada Kumanovske divizije NOVJ	30. X 1944.	Svega jedan divizion: 1. baterija: 3 topa 37 mm M.36 i 1 mitraljez „Zorka" 2. baterija: 3 topa 37 mm M.36 i 1 mitraljez „Šarac" 3. baterija: 3 topa 75 mm M.36 i 1 mitraljez „Zorica" Ukupno: 9 artiljerijskih oruđa		154 30. X 1944.	Kumanovska divizija NOVJ od 30. X 1944. do rasformiranja	16. XII 1944.	AVII—ANOR: k. 1428, reg. br. 9/2
242	Skopska artiljerijska brigada	jesen 1944.	Svega jedan divizion od 4 haubice 105 mm M.13			Glavni štab NOV i PO Makedonije jesen 1944.	sredinom novembra 1944. (ušla je u sastav 1. makedonske artiljerijske brigade)	AVII—ANOR: k. 1364, re: br. 6—2, 6/2
243	Artiljerijska brigada 51. (vojvodanske) divizije NOVJ	12. XI 1944. Subotica (na Paliću)	— 1. divizion: tri baterije po 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm — 3. divizion: tri baterije po 4 minobacača 120 mm, M.38 Ukupno: 36 oruđa		oko 900—1.300 zimi 1944.	51. divizija NOVJ od 12. XI 1944 do kraja rata		Pajević, n.d., str. 586, 623
244	Druga artiljerijska brigada 14. korpusa NOVJ (od 6. aprila 1945. Artiljerijska brigada 23. divizije)	13. XI 1944. Negotin	— 1. divizion: dve baterije po 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm M.27 — 3. divizion: tri baterije po 4 minobacača 120 mm M.38 — Teški divizion: dve baterije po 4 poljska topa 76 mm M.42 jedna baterija od 4 haubice 122 mm Ukupno: 44 oruđa			14. korpus NOVJ od 13. XI 1944. 2. armija od januara 1945. do kraja rata	—	Pajević, n.d., str. 391, 619 Leković—Antonovski, n.č., VIG, 1959, r. 6, str. 52—53
245	Treća artiljerijska brigada 14. korpusa NOVJ (od 6. aprila 1945. Artiljerijska brigada 28. divizije)	13. XI 1944. Negotin	— 1. divizion: jedna baterija od 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm M.27 — 3. divizion: tri baterije po 4 minobacača 120 mm M.38 — Teški divizion: dve baterije po 4 poljska topa 76 mm M.42 jedna baterija od 4 haubice 122 mm Ukupno: 40 oruđa			14. korpus NOVJ od 13. XI 1944. 2. armija od 6. IV 1945. do kraja rata	—	Pajević, n.d., str. 392, 619 Leković—Antonovski, n.č., VIG 1959, br. 6, str. 56-57 /

1	2	3	4
246	Artiljerijska brigada 49. divizije NOVJ (nazivana i: Bitoljska artiljerijska brigada)	15. XI 1944. Bitolj	— svega jedna baterija 2 haubice 8 protivtenkovskih topova
247	Artiljerijska brigada 16. divizije NOVJ	18. XI 1944. Sombor	— 1. divizion: tri baterije po 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm. — 3. divizion: tri baterije po 4 minobacača 120 mm M.38 Ukupno: 36 oruđa
248	Artiljerijska brigada 1. proleterske divizije NOVJ	21. XI 1944.	— 1. divizion tri baterije po 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm — 3. divizion: tri baterije po 4 minobacača 120 mm M.38 Ukupno: 36 oruđa
249	Artiljerijska brigada 5. divizije NOVJ	30. XI 1944. Beograd	— 1. divizion: tri baterije po 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm M.27 — 3. divizion: tri baterije po 4 minobacača 120 mm M.38 Ukupno: 36 oruđa
250	Artiljerijska brigada 41. divizije NOVJ	p.p. decembra 1944.	—
251	Artiljerijska brigada 36. divizije NOVJ	16. XII 1944. Novi Sad	— 1. divizion: tri baterije po 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm M.27 — 3. divizion: tri baterije po 4 minobacača 120 mm M.38 Ukupno: 36 oruđa
252	Prva makedonska artiljerijska brigada	Skoplje (formirana od delova rasformiranih artiljerijskih brigada 49, 50, 51. i Kumanovske divizije i Skopske artiljerij. brigade)	Imala četiri divizona: minobacački divizion teški samostalni divizion protivtenkovski divizion protivavionski divizion
253	Artiljerijska brigada 21. divizije NOVJ	20. XII 1944.	— 1. divizion: tri baterije po 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije zajedno 10 poljskih topova 76 mm — 3. divizion: tri baterije, zajedno 7 minobacača 120 mm M.38 Ukupno: 29 oruđa

5	6	7	8	9
	742 15. XI 1944.	49. divizija NOVJ od 15. XI 1944. do rasformiranja	15. XII 1944.	AVII—ANOR, k. 1564, reg. br. 6-5/2 VE, t. 2, s>tr. 21
	između 950 i 1.400 zimi 1945.	16. divizija NOVJ od 18. XI 1944. do kraja rata		Pajević, n.d., str. 623 VE, t. 2, str. 25
		1. proleterska divizija NOVJ od 21. XI 1944. do kraja rata		Pajević, n.d., str. 619
		5. divizija NOVJ od 30. XI 1944. do kraja rata		„Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije“, str. 1020 Pajević, n.d., str. 620
		41. divizija NOVJ od p.p. decembra 1944.		Hronologija NOB, str. 1022 VIG 1959, r. 6, str. 62—3, brigada se ne spominje
		36. divizija NOVJ od 16. XII 1944. do kraja rata		Pajević, n.d., str. 422, 622
	početkom 1945. dobila je sovjetska oruđa: topovi 45 mm i 76 mm pukovski top 76 mm haubice 122 mm minobacači 50, 82 i 122 mm	Glavni štab NOV i PO Makedonije od 16. XII 1944. do rasformiranja	18. II 1945. (preformirana u 1. i 2. artiljerijsku brigadu NOV makedonije)	AVII—ANOR: k. 1364, reg. br. 6—2, 6/2
		21. divizija NOVJ od 20. XII 1944. do kraja rata		VE, it. 2, str. 25 Pajević, n.d., str. 621

				5	6	7	8	9
254	Prva artiljerijska brigada 5. korpusa NOVJ (kasnije: Haubička vozeća brigada 2. armije)	decembar 1944.	— 1, 2. i 3. divizion	—	—	5. korpus NOVJ od decembra 1944. u sastavu 2. armije od sredine aprila do kraja rata	—	Hronologija NOB, str. 1032 VE, t. 2, str. 17 Zbornik NOR, t. XI, knj. 2, str. 368
225	Artiljerijska brigada 6. proleter, divizije NOVJ	decembar 1944.	— 1. divizion: tri baterije po 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 76 mm — 3. divizion: tri baterije, zajedno 10 minobacača 120 mm M.38 — 4. divizion: tri baterije PAK, zajedno 5 protivtenkovskih topova 75 mm Ukupno: 39 oruđa	—	—	6. divizija NOVJ od decembra 1944. do kraja rata	—	Pajević, n.d., str. 620
256	Artiljerijska brigada 6. korpusa NOVJ	decembar 1944.	— 1, 2, 3. i 4. divizion	—	—	6. korpus NOVJ od decembra 1944. do kraja rata	—	VE, t. 2, str. 20 Hronologija NOB, str. 1039
257	Teška motorizovana artiljerijska brigada 8. korpusa NOVJ (od 2. marta 1945: Teška motorizovana artiljerijska brigada 4. armije JA)	6. I 1945. s. Kistanje (kod Knina)	— 1. divizion: 1. i 2. baterija po 4 haubice 100 mm M. 14/19 i po jedan protivtenkovski top 57 mm 3. baterija po 2 haubice 150 mm M.18 — 2. divizion: tri baterije po 4 haubice 105 mm M.18/43 i po 1 protivtenkovski top 57 mm — 3. divizion (brdski motorizovani): tri baterije po 4 topa 75 mm M.1—4 i jedna baterija od 2 protivtenkovska topa 57 mm i 2 pav. topa 20 mm Ukupno: 43 oruđa	4. III 1945. u brigadi je formiran 4. teški motorizovani divizion sledećeg sastava: 1. baterija od 2 haubice 150 mm M.18 (bivša 3. baterija 1. divizionona) 2. baterija od 1 topovske haubice 152 mm i 2 topa 105 mm M.36 „Škoda“ Ukupno: 5 oruđa 8. III 1945. formiran je 5. pav. divizion (od pav. divizionu GŠH i jedne brigadne pav. baterije) u sastavu: 1. i 2. baterija sa po 9. pav. topova 20 mm „Breda“ i „Skoti“ Ukupno: 27 oruđa 28. III 1945. formiran je 6. protivtenkovski motorizovani divizion, sledećeg sastava: 1. baterija od 2 protivtenkov. topa 88 mm 2. baterija od 4 protivtenkvo. topa 57 mm 3. i 4. baterija od po 4 protivtenk. topa 50 mm Ukupno: 14 oruđa 23. IV 1945. u sastav brigade ulazi Motomehanizovani artiljerijski divizion od tri baterije po 3 samohodke „šerman“ 105 mm M.7 i jedne baterije od 4 samohodke „Stjuart“ 75 mm M.8 Ukupno: 13 oruđa Svega ukupno: 89 oruđa	—	8. korpus NOVJ od 6. I 1945. 4. armija od 2. III 1945.	—	AVII—ANOR: k. 319A, reg. br. 6—10, 14, 17, 18/7 Zbornik NOR-a, t. XI, knj. 4, str. 161, 162 AVII^INOR: k. 321, reg. br. 1/13 i 1/14 Pajević, n.d., str. 468, 627 (Prema navodima autora, brigada je još pri formiranju imala pet divizionu, što protivreči podacima iz gornje dokumentacije)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
258	Artiljerijska brigada 11. divizije NOVJ	9. II 1945.	— 1. divizion: 2 baterije po 4 protivtenkovska topa 45 mm — 2. divizion: jedna baterija od 5 protivtenkovskih topova 75 mm jedna baterija od 3 brdska topa 75 mm jedna baterija od 3 pav. topa 76 mm Ukupno: 19 oruđa	23. III 1945. brigada je preformirana u četiri divizona: — 1. divizion: dve baterije po 4 poljska topa 76 mm jedna baterija od protivtenkovska topa 75 mm — 2. divizion: tri baterije po 4 pav. topa 76 mm — 3. teški divizion: dve baterije po 4 haubice 122 mm jedna baterija od 4 haubice 105 mm — 4. divizion: 4 baterije po 4 minobacača 120 mm Ukupno: 52 oruđa	—	11. divizija NOVJ od 19. II 1945. do kraja rata	—	Pajević, n.d., str. 622
259	Artiljerijska brigada 42. divizije NOVJ (nazivana i: 1. artiljerijska brigada)	18. II 1945. Skoplje	— 1. divizion: dve baterije po 4 poljska topa 76 mm M.42 → 2. divizion: (tri baterije po 4 minobacača 120 mm → 3. divizion: tri baterije po 4 poljska topa 45 mm Ukupno: 32 oruđa	1. IV 1945. u sastavu brigade je i lovački divizion (pt.) kao i tri samostalne baterije	1.126 1. IV 1945.	42. divizija NOVJ od 18. II 1945. do kraja rata	—	Pajević, n.d., str. 395, 621 AVII—ANOR, k. 1316, reg. br. 1—1/11—II
260	Artiljerijska brigada 48. divizije NOVJ (nazivana i: 2. artiljerijska brigada)	18. II 1945. Skoplje (formiranja izvršeno 6. III 1945)	— 1. divizion: dve baterije „ZIS” 76 mm M.43 pukovska baterija 76 mm M.43 — 2. divizion: jedna haubička baterija 122 mm M.38 jedna minobacačka baterija 120 mm M.38 — 3. divizion: dve minobacačke baterije 120 mm M.38 — lovački (pt.) divizion: dve baterije 45 mm M.37 — tri samostalne baterije 45 mm M.37 Ukupno: 48 oruđa		1.191 6. III 1945.	48. divizija NOVJ od 18. II 1945. do kraja rata		AVII—ANOR, k. 1364, reg. br. 6—7/2 Podaci kod Pajevića n.d., str. 395, 622, delimično odstupaju od podataka iz gornje dokumentacije.
261	Artiljerijska brigada 29. divizije NOVJ	27. II 1945. Bijelo Polje (kod Mostara)	— 1. divizion: tri baterije po 2 protivtenkovska topa 57 mm — 2. divizion: dve baterije po 4 brdska topa 75 mm M.l—4 — 3. divizion dve baterije po 4 brdska topa 75 mm M.l—4 Ukupno: 22 oruđa			29. divizija NOVJ od 27. II 1945. do kraja rata		Pajević, n.d., str. 477, 625 Leković—Antonovski, n.č., VIG 1959, br. 6, str. 56—57
262	Artiljerijska brigada 38. divizije	10. III 1945.	Dva divizona			38. divizija od 10. III 1945- do kraja rata		VE, t. 2, str. 17 Leković—Antonovski, n.č., VIG 1959, br. 6, str. 60—61

1	2	3	4	5	6	7	8	9
263	Artiljerijska brigada 2. udarnog korpusa (kasnije: Motorizovana brigada 2. armije)	10. III 1945. Trnovo (Sarajevo)	— 1. brdski motorizovani divizion: dve baterije po 4 topa 75 mm M.l—4 jedna baterija od 4 protivtenkovska topa 57 mm — 3. haubički divizion: 1. baterija od 2 haubice 149 mm 2. baterija od 2 haubice 100 mm a 2 haubice 105 mm 3. baterija od 4 haubice 105 mm 4. baterija od 3 protivtenkovska topa 75 mm i 1 protivtenkovski top 57 mm Ukupno: 26 oruđa	—	—	2. korpus od 10. III 1945. 2. armija od sredine aprila 1945. do kraja rata	—	Pajević, n.d., str. 477, 625 Zbornik NOR, t. XI, knj. 2, str. 368
264	Artiljerijska brigada 2. proleterske divizije	15. III 1945.	4 diviziona			2. proleterska divizija od 15. III 1945. do kraja rata	—	VE, t. 2, str. 25
265	Artiljerijska brigada 22. divizije	17. III 1945.	3 diviziona			22. divizija od 17. III 1945. do kraja rata	—	VE, t. 2, str. 25
266	Artiljerijska brigada 4. korpusa	mart 1945. Topusko	— 1. divizion: dve baterije po 4 poljske haubice 100 mm jedna baterija po 2 poljske haubice 100 mm i dva protivtenkovska topa 75 mm → 2. divizion: dve baterije po 3 poljska topa 75 mm — 3. haubički divizion: dve baterije po 2 haubice 105 mm i po 1 haubica 152 mm — Protivtenkovski divizion: dve baterije po 2 protivtenkovska topa 75 mm i po 2 protivtenkovska topa 57 mm jedna baterija sa 2 protivtenkovska topa 75 mm i 1 protivtenkovski top 57 mm — 1. i 2. pav. baterija sa 7 pav. topova 20 mm Ukupno: 42 oruđa		672 mart 1945.	4. korpus od marta 1945. do kraja rata		VE, t. 2, str. 20 Pajević, n.d., str. 626 Po podacima Pajevića, brigada je formirana januara i februara 1945. a preformirana u aprilu 1945.
267	Artiljerijska brigada 3. divizije	20. IV 1945.	Tri diviziona			3. divizija od 20. IV 1945. do kraja rata	—	VE, t. 2, str. 17
268	Artiljerijska brigada 37. divizije	23. IV 1945.	— 1. divizion: 2 brdska topa 75 mm — 2. divizion: 4 brdska topa 75 mm → 3. divizion: 4 brdska topa 75 mm			37. divizija od 23. IV 1945. do kraja rata	—	Pajević, n.d., str. 625 Prema podacima iz VE, t. 2, str. 17, brigada je formirana 11. IV 1945.
269	Artiljerijska brigada 13. divizije	8. V 1945.	Tri kombinovana divizion: — 1. divizion: jedna baterija 76 mm i dve baterije 105 mm — 2. divizion: tri baterije brdskih topova 75 mm M.15 „Skoda” — 3. protivtenkovski divizion: dve baterije 47 mm i jedna baterija 37 mm Ukupno: 36 oruđa			13. divizija od 8. V 1945.	—	AVII—ANOR, k. 915, reg. br. 39—64/2. k. 915A, reg. br. 5—4/3 i 5—19/3, k. 917, reg. br. 1/11 Prema podacima iz Hronologije NOB, str. 1109 i V. Strugar, n.d., str. 398, brigada je formirana 15. I 1945.
270	Artiljerijska brigada 4. divizije	12. V 1945.	Dva diviziona			4. divizija od 12. V 1945.	—	VE, t. 2, str. 17

Red. br.		Datum i mesto formiranja	Od kojih jedinica je formirana	Formacijski sastav	Promene u formacijskom sastavu (koje i kada)
1	2	3	4	5	6

Inženjerske brigade

271	Prva inženjerska brigada Vrhovnog štaba NOV i POJ	12. II 1944. Drvar	ljudstvo 1. samostalnog inženjerskog bataljona Vrhovnog štaba i ljudstvo upućeno iz 1, 5. i 7. korpusa	4 bataljona 3 bataljona 18. IX 1944.	izašao 2. bataljon 21. XI 1944.
272	Inženjerska brigada 14. korpusa (kasnije: Inženjerska brigada 2. armije)	21. XI 1944. istočna Srbija	pontonirski bataljon 14. korpusa i inženjerski bataljon 23, 25. i 45. divizije	4 bataljona	—
273	Inženjerska brigada Glavnog štaba NOV i PO Makedonije)	druga polovina novembra 1944. Skoplje	Inženjerskog bataljona Glavnog štaba NOV Makedonije	3 bataljona	od decembra 1944. ima: 1. pionirski, 3. i 15. radnički bataljon i tehnička četa
274	Druga inženjerska brigada Makedonije	početak decembra 1944.	2. pionirski, 2, 6. i 9. radnički bataljon	4 bataljona	—
275	Treća inženjerska brigada Makedonije	početak decembra 1944.	3. pionirski, 1, 8. i 10. radnički bataljon	4 bataljona	—
276	Četvrta inženjerska brigada Makedonije (4. radnička brigada)	početak decembra 1944.	1 inženjerski i 4 radnička bataljona	5 bataljona	u 1945. ima: 5. pionirski i 4. i 7. radnički bataljon
277	Inženjerska brigada 8. korpusa, od 2. marta 4. armije	decembar 1944.	od inženjerskog bataljona 8. korpusa	2 bataljona	3 bataljona od 1. V. 1945.
278	Prva železnička brigada	5. XII 1944.	od 2. bataljona 1. inženjerske brigade i železničari iz Niša i saobraćajno-tehničkog osoblja u Paraćinu	3 bataljona	—
279	Inženjerska 1. armije	brigada 23. III 1945. Erdevik (Srem)	zanatlije izdvojeni iz 1, 5, 6, 11, 21. i 22. divizije	3 bataljona prateća četa	

Brojno stanje	U čijem je formacijskom sastavu (vreme)	Kada je rasmormirana i kada je ponovo	Napomena	Izvori
7	8	1 9	10	11

662 12 II 1944.	Vrhovni štab NOV i POJ od 12. II 1944.	privremeno prestala da postoji 4. VI 1944. obnovljena u Valjevu 18. IX 1944.		VE, t. 3, str. 637 VIG 2/1979, str. 140
1.486 marta 1945.	14. korpus od 21. XI 1944. 2. armija od 1. I 1944.	—		VE, it. 3, str. 637 V. Strugar, n.d., str. 399 VIG 2/1979, str. 140
1.377 novembra 1944. 1.647 " marta 1945.	Glavni štab NOV i PO Makedonije od novembra 1944.	—		VE, t. 2, str. 26 Hronologija NOB, str. 1010 VIG 2/1979, str. 141
1.409 marta 1945.	Glavn štab NOV i PO Makedonije	—		VIG 2/1979, str. 141
2.481	Glavni štab Makedonije	—		VIG 2/1979, str. 141
1.200	Glavni štab Makedonije	—		VIG 2/1979, str. 141
—	8. korpus i od 2. III 1945. 4. amrija	—		VE, t. 3, str. 637—8 VIG 2/1979, str. 141
—	—	—	po drugim podacima formirana je 21. XI 1944. (VE, t. 2, str. 26 i Hronologija NOB, str. 992)	VE, t. 10, str. 735
697 23. III 1945.	1. armija od 23. III 1945.	—		VE, t. 3, str. 638 VIG 2/1979, str. 142

1	2	3	4	5	6
280	Inženjerijska brigada 3. armije	19. IV 1945.	—	3 bataljona	—
281	Gradevinska brigada 7. korpusa (od 3. V 1945. preimenovana u Inženjerijsku brigadu)	20. IV 1945.	—	4 bataljona	

Tenkovske brigade

282	Prva tenkovska brigada NOVJ	16. VII 1944. Gravina (Italija)	slušaoci Tenkovske škole NOVJ i jugoslovenski inter-nirci u Italiji	4 bataljona i 1 inženjerijski bataljon	
283	Druga tenkovska brigada	8. III 1945. Tula (SSSR)	—	3 bataljona prateća četa tehnička četa protivavionska četa i sanitet-ski vod	—

Protivavionski puk — brigade

284	Protivtenkovski puk Vrhovnog štaba NOV i POJ	10. XI 1944. Beograd	—	u januaru 1945. u februaru 1945. imao 4 baterije i je 17 baterija i mitraljesku četu	
285	Prva protivavionska brigada	22. III 1945. Beograd	—	Štabna četa i 14 topovskih 2 baterije 76,5 mm baterija 4 baterije 25 mm 3 baterije 20 mm	
286	Druga protivavionska brigada	22. III 1945. Zemun	—	Štabna četa i 9 topovskih ba- 2 baterije 37 mm terija i mitra- 5 baterija 25 mm ljesku čet 1 baterija 20 mm	
287	Treća protivavionska gada)	22. III 1945. Pančevo	—	Štabna četa i 2 baterije 37 mm 9 topovskih ba- 6 baterija 25 mm terija 1 baterija 20 mm	

Puk — brigada za vezu

288	Puk za vezu Vrhovnog štaba NOV i POJ	3. I 1945.	—	2 bataljona i pomoćna četa	—
289	Puk za vezu 4. armije	16. IV 1945.	bataljon za vezu 4. armije	3 bataljona	—
290	Brigada za vezu 3 armije	kraj aprila 1945.	1. i 2. bataljon za vezu 3. armije	2 bataljona	—

7	8	9	10	11
1 000	3. armija od 19. IV 1945.	—		Vojno-inženjerijski glasnik, br. 4/1949, str. 72
	7. korpus od 20. IV 1945.	—		„NO vojna na Sloven-skem", str. 825 VE, t. 2, str. 23 VIG 2/1979, str. 142

oko 800 u prošeku	26. divizija od 8. X 1944. 8. i 2. korpus od 5. XI 1944. 4. armija od 2. IV 1945.	-		VE, t. 9, str. 739-40
-	1. armija od 7. IV 1945.	—		VE, t. 9, str. 738
—	pod Vrhovnim štabom NOV d POJ	22. III 1945.		VE, t. 7. str. 441 Arhiv VII, k. 23, reg. br. 12—2
-	Generalštab JA	-		VE, t. 7, str. 411
—	Generalštab JA	—		VE, t. 7, str. 411
-	-	-		VE, t. 7, str. 411

908	pod Vrhovnim štabom NOVJ	—		Arhiv VII, k. 23, br. reg. 3—8/9, k. 25A, br. reg. 10/10
—	Štab 4. armije	—		VE, t. 2, str. 273
—	Štab 3. armije	—		Zbornik, tom IX, knj. 9, str. 404

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

Konjičke brigade

291	Prva konjička brigada	15. IX 1944. s. Slavkovica (Ljig)	—	2 diviziona	izašao jedan divizion novembra 1944. ušao jedan divizion oko 1. XII 1944.
292	Prva makedonska konjička brigada	29. XII 1944. Skoplje	1. konjički divizion Glavnog štaba Makedonije i ljudstvo iz drugih jedinica	3 divizion a vozački eskadron	—

Saobraćajne brigade — pukovi

293	Prva autobrigada (Automobilska brigada) Glavnog štaba Makedonije	d.p. novembra 1944. Skoplje		3 bataljona 1945.	
294	2. automobilski puk Autokomande Jugoslavenske armije	mart 1945. Split		4 autobataljona	
295	Saobraćajna brigada 7. korpusa (Prometna brigada	20. IV 1945.		4 bataljona 1 divizion	

Vazduhoplovni pukovi

296	111. lovačko vazduhoplovni puk	25. XII 1944. Novi Sad		3 eskadrile	
297	112. lovačko vazduhoplovni puk	15. XII 1944. s. Veliki Radinci	—	3 eskadrile	—
298	113. lovačko vazduhoplovni puk	15. XII 1944. Ruma	—	3 eskadrile	—
299	421. jurišni vazduhoplovni puk	20. XII 1944. Lačarak	—	3 eskadrile	—
300	422. jurišni vazduhoplovni puk	4. XII 1944. Novi Sad	—	3 eskadrile	—
301	423. jurišni vazduhoplovni puk	9. XII 1944. Ruma	—	3 eskadrile	—

7	8	9	10	11
---	---	---	----	----

	oko 450 15. IX 1944.	1. korpus od 15. IX 1944. 21. divizija od 1. XII 1944. 1. armija od 1. I 1945.	—	VE, ,t. 4, str. 570
	540	Glavni štab NOV i PO Makedonije od decembra 1944.	—	VE, t. 7, str. 485
	460 marta 1945.	Glavni štab NOV i PO Makedonije druga polovina novembra 1944.	—	Hronologija NOB, str. 1010 Arhiv VII, k. 232, br. reg. 18—2
	—	Auto-komanda JA	—	Arhiv VII, k. 1711, br. reg. 3/9
	—	7. korpus od 20. IV 1945.	—	VE, t. 2, str. 23 „NO vojna na Sloven-skem", str. 842
	262	11. lovačke vazduhoplovne divizije	—	Božo Lazarevič „Vazduhoplovstvo u NOR-u", VIZ, Beograd 1972, str. 206—207
	253	11. lovačke vazduhoplovne divizije	—	Isto
	255	11. lovačke vazduhoplovne divizije	—	Isto
	292	42. jurišna vazduhoplovna divizija	—	isto, str. 202—203
	309	42. jurišna vazduhoplovna divizija	—	Isto
	296	42. jurišna vazduhoplovna divizija	—	Isto

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----

Brigade Korpusa narodne odbrane Jugoslavije

302	Prva brigada 2. divizije NO (Prva brigada Vojske državne varnosti)	15. III 1944. Dolenjske Toplice	1. bataljon VOS grupa VOS	5 bataljona		oko 470 marta 1944.	Komanda Vojske državne varnosti od marta 1944. 1. slovenačka divizija NO od 3. XII 1944.	—		VIG, 1359, br. 6, str. 69
303	Druga brigada 1. slovenačke divizije NO (Druga brigada vojske državne varnosti)	1. IV 1944. Gornja Trebuša	jedinice VOS Slovenačkog primorja i Goranske	5 bataljona		oko 600	Komanda Vojske državne varnosti od 1. IV 1944. 1. slovenačka divizija NO od 3. XII 1944.	—		VIG, 1939, br. 6, str. 69
304	Prva brigada 1. divizije NO (I. brigada Odeljenja za zaštitu naroda i 1. hrvatska brigada NO)	16. IV 1944.	—	5 bataljona		—	Glavni štab NOV i FOH od 16. VI 1944. 1. (hrvatska divizija NO od 30. VII 1944. do kraja rata)	—		Hronologija NOB, str. 791 i 810
305	Druga brigada 1. divizije NO (2. hrvatska brigada NO)	jun 1944.	—	6 bataljona		—	Glavni štab NOV i PO Hrvatske od juna 1944. 1. divizija NO od 30. VII 1944.	—		Hronologija NOB, str. 794 i 810
306	Treća brigada 1. divizije NO (3. hrvatska brigada NO)	jul 1944.	—	4 bataljona		—	Glavni štab NOV i PO Hrvatske od jula 1944. 1. divizija NO od 30. VII 1944.	—		Isto, str. 822 i 810
307	Treća brigada 1. slovenačke divizije NO (3. brigada Vojske državne varnosti)	25. VIII 1944. Radmirje (Savinjska dolina)	štajerski bataljon DV Koruški bataljon DV borci iz 6. i 11. slovenačke brigade	4 bataljona 5 bataljona		447 1.275 maja 1945.	Komanda Vojske državne varnosti od avgusta 1944. 1. slovenačka divizija NO od 3. XII 1944.	—		VIG, 1959, br. 6, str. 69
308	Četvrta brigada 1. divizije NO (4. hrvatska brigada NO)	18. VIII 1944. s. Hum	—	4 bataljona	—	—	1. divizija NO od 18. VIII 1944.	—		Hronologija NOB, str. 853
309	Prva crnogorska brigada NO (samostalna)	avgust 1944. Crna Gora	—	—		—	—	—		Hronologija NOB, str. 849
310	Prva brigada 3. divizije NO (1. bosanska brigada NO)	23. IX 1944.	—	4 bataljona 5 bataljona 15. XI 1944.	—	oko 1.000 2.200 15. XI 1944.	3. (bosansko-hercegovačka) divizija NO od septembra 1944.	—		Isto, str. 889 AVII—ANOR, k. 222, f. 8, d. 3
311	Peta brigada 1. divizije NO (5. hrvatska brigada NO)	septembar 1944. ostrvo Vis	—	5 bataljona	—	—	1. (hrvatska) divizija NO od septembra 1944 do kraja rata	—		Hronologija NOB, str. 900
312	Prva brigada 4. divizije NO (1. beogradska brigada NO)	4. XI 1944.	—	—	—	—	4. (beogradska) divizija NO od decembra 1944.	—		V. Strugar, n.d., str. 396 i 404
313	Treća brigada 3. divizije NO (. hercegovačka brigada NO)	7. XII 1944. Ljubinje	—	5 bataljona	—	1.200 2.213 4. V 1945.	3. (bosansko-hercegovačka) divizija NO od sredine decembra 1944. do kraja rata	—		Hronologija NOB, str. 1026 AVII—ANOR, k. 222, f. 16, d. 54 i f. 8, d. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
314	Prva brigada 8. divizije (1. makedonska brigada NO)	p.p. decembra 1944.	13. makedonska brigada NOVJ	4 bataljona	—		8. (makedonska) divizija , NO	—		Hronologija NOB, str. 1022 Isto
315	Druga brigada 8. divizije (1. makedonska brigada NO)	p.p. decembra 1944.	5. makedonska brigada NOVJ	4 bataljona	—	—	8. (makedonska) divizija NO	—		Isto
316	Treća brigada 8. divizije (3. makedonska brigada NO)	p.p. decembra 1944.	10. makedonska brigada NOVJ	4 bataljona	—	—	8. (makedonska) divizija NO	—		Isto
317	Prva brigada 7. divizije NO (1. vojvođanska brigada NO)	18. XII 1944.	9. vojvođanska brigada NOVJ	5 bataljona	—	1.271 decembra 1944.	7. (vojvođanska) divizija NO od decembra 1944.	—		AVII—ANOR, k. 222, d. 8/12
318	Druga brigada 7. divizije NO (2. vojvođanska brigada NO)	18. XII 1944.	10. vojvođanska brigada NOVJ	5 bataljona	—	1.207 31. XII 1944.	7. (vojvođanska) divizija NO od decembra 1944.	—		Isto
319	Treća brigada 7. divizije NO (3. vojvođanska brigada NO)	18. XII 1944.	13. vojvođanska brigada NOVJ	5 bataljona	—	2.510 1. I 1945.	7. (vojvođanska) divizija NO od decembra 1944.	—		Isto
320	Prva brigada 5. divizije NO (1. srpska brigada NO)	19. XII 1944.	—	5 bataljona	—	—	5. (srpska) divizija NO od decembra 1944.	—		V. Strugar, n.d., str. 396 i 404
321	Druga brigada 5. divizije NO (2. srpska brigada NO)	23. XII 1944.	—	—	—	—	5. (srpska) divizija NO	—		Isto, str. 397 i 404
322	Treća brigada 5. divizije NO (3. srpska brigada NO)	25. XII 1944.	—	—	—	—	5. (srpska) divizija NO	—		Isto, str. 397 i 404
323	Druga brigada 4. divizije NO (2. beogradska brigada NO)	decembar 1944.	—	—	—	—	4. (beogradska) divizija, NO	—		Isto, str. 396 i 404
324	Druga (sandžačka) brigada NO (samostalna)	1. I 1945. Sandžak	—	—	—	—	—	—		VIG, 1959, br. 6, str. 69 Hronologija NOB, str. 1056
325	Druga brigada 3. divizije NO (2. bosanska brigada NO)	20. I 1945.	—	3 bataljona 4 bataljona 11. V 1945.	—	600 4.500 maja 1945.	3. bosansko-hercegovačka) divizija NO	—		AVII—ANOR, k. 222, br. 8, dok. 3
326	Treća (Kosmetska) brigada NO (samostalna)	20. I 1945.	—	—	—	Z	Z	Z		VIG, 1959, br. 6. str. 69
327	Prva zagrebačka brigada NO	početak februara 1945.	—	5 bataljona	—	—	1. (hrvatska) divizija NO	—		Isto
328	Četvrta brigada 5. divizije NO (4. srpska brigada NO)	početak marta 1945.	—	—	—	—	5. (srpska) divizija NO	—		Isto
329	Treća brigada 4. divizije NO (3. beogradska brigada NO)	mart 1945.	—	—	—	—	4. (beogradska) divizija NO	—		Isto
330	Četvrta brigada 8 divizije NO (4. makedonska brigada NO)	april 1945.	—	—	—	—	8. (makedonska) divizija NO	—		Isto

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

Dopunske brigade

331	19. dopunska brigada	postojala u oktobru 1944.	—	; 3 bataljona	—
332	Dopunska brigada 1. armije	1. januar 1945. Beograd—Iri [^] —Bačka Topola	—	3—5 bataljona	—
333	Dopunska brigada 2. armije	2. januar 1945. Valjevo	—	3—5 bataljona	—
334	Dopunska brigada 3. armije	3. januar 1945. Sombor	—	3—5 bataljona	—
335	Dopunska brigada Glavnog štaba Srbije	18. I 1945. Kragujevac—čačak	—	4 bataljona	—
336	Dopunska brigada Glavnog štaba Makedonije	januar 1945. Skoplje	—	3—5 bataljona	—
337	Omladinska dopunska brigada 4. korpusa	januar 1945.	—	3 bataljona	—
338	Prva šiptarska dopunska brigada	februar 1945. Vršac	od 6. kosovsko-metohijske brigade	3—5 bataljona :	—
339	Druga šiptarska dopunska brigada	februar 1945. Kikinda	od 7. kosovsko-metohijske brigade	3—5 bataljona	—
340	Treća šiptarska dopunska brigada	februar 1945. Petrovgrad (Zrenjanin)	od 8. kosovsko-metohijske brigade	3—5 bataljona	—
341	Dopunska brigada 8. korpusa (4. armije)	8. početak januara 1945. Kaštela	—	3—5 bataljona	—
342	Dopunska brigada 15. korpusa	15. postojala 4. V 1945.	—	—	—
343	Dopunska brigada 5. korpusa	5. februar 1945.	—	2—4 bataljona	—

7	8	9	10	11
---	---	---	----	----

—	Glavni štab Makedonije	—	VE, t. 4, str. 36
3.902 9. II 1945.	Štab grupe dopunskih brigada januar 1945.	—	AVII—ANOR, k. 186, d. 14—3/2 i d. 14—5/2
oko 6.000	Glavni štab Srbije	—	AVII—ANOR, k. 25A, f. 2/Ia, d. 9/1.
oko 6.000	Štab grupe dopunskih brigada januar 1945.	—	Isti dok.
3.902 januara 1945. 5.330 početkom aprila 1945.	Glavni štab Srbije od 18. I 1945.	—	AVII—ANOR, k. 185, reg. br. 7—1/1
	Glavni štab Makedonije januar 1945.	—	AVII—ANOR, k. 25A, f. 2/Ia, d. 9/1, k. 15, f. 1/I, d. 49
1.097	4. korpus do kraja rata	—	V. Braniča—N. Slavica: „Pregled štabova i jedinica NOV i PO Hrvatske 1941—1945, interna obrada, VII, str. 132
oko 5.000	Štab grupe dopunskih brigada sebruar 1945.	—	AVII—ANOR, k. 25A, s. 2/Ia, d. 9/1
oko 5.000	Štab grupe dopunskih brigada februar 1945.	—	Isto
oko 5.000	štab grupe dopunskih brigada februar 1945.	—	Isto
926 početkom aprila 1945. oko 6.374 30. IV 1945.	8. korpus (4. armije)	—	AVII—ANOR, k. 311A, d. 61/7 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 9 i 70
—	15. korpus	—	RPK-73, f. 1, d. 5 (reg. br. spiska 26)
1.500 decembra 1945.	Štab 5. korpusa	za popunu jedinica u Bosni i Hercegovini	—

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

BRIGADE STRANIH DRŽAVLJANA
Bugarska partizanska

344 3. bugarska narodno-oslobodilačka brigada „Georgi Dimăitrov“ jun 1944. Jablanica Bugarski partizanski bataljon „Georgi Dimitrov“ i drugo ljudstvo

Francuska partizanska brigada u sastavu JA

345 Brigada francuskih partizana „Liberte“ krajem aprila od francuskih ili početkom interniraca u maja 1945. Sloveniji —

Sovjetska partizanska brigada u sastavu JA

346 1. ruska partizanska brigada 5. V 1945. — 2 bataljona Šempas kod Vipave

Italijanske partizanske brigade u sastavu NOVJ

347 Tržačka udarna brigada (brigada „Tries-tina d'Assalto“) 23. IX 1943. tri bataljona s. Tatre (Brkini) italijanskih antifašista iz Trsta bataljona ušao Tržački bataljon 28. IX 1943.

348 Istarska Tržačka brigada (Brigada „Tries-ta istriana“) (od 3. X 1943. 16. SNO brigada) 28. IX 1943. okolina Trsta Garibaldinski bataljon i bataljon Brkinske brigade 2 bataljona

349 Brigada „Aosta“ (prva brigada divizije „Taurinense“)* 11. X 1943. delovi bivše italijan. divizije Godnje polje kod Nikšića „Taurinense“ 4 bataljona —

350 Druga brigada alpinaca divizije „Taurinense“ 19. X 1943. delovi bivše italijan. divizije „Taurinense“ 3 bataljona —

351 Prva brigada divizije „Venezia“ 25—29. X 1943. delovi bivše italijanske divizije „Venezia“ — —

352 Druga brigada divizije „Venezia“ 25—29. X 1943. delovi bivše italijanske divizije „Venezia“ — —

353 Treća brigada divizije „Venezia“ 25—29. X 1943. delovi bivše italijanske divizije „Venezia“ — Z

7	8	9	10	11
---	---	---	----	----

U SASTAVU NOVJ (JA)
brigada u sastavu NOVJ

22. i 24. divizija do sredine avgusta 1944. Glavni štab NOV i PO Makedonije do 11. IX 1944. Otišla u Bugairku 11. IX 1944. T. Ristovski: „Bugarska vojska u Jugoslaviji 1941.—1945“, Beograd 1971, str. 181—183

106 Partizanska straža Bistrice u Rožu (Koruška) „NO vojna na Sloven-skem“, str. 940

800 9. korpus otišla iz Jugoslavije u maju 1945. brigada nije učestvovala u borbi „Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem“, str. 939

1.500 u Tržičkoj diviziji preformirana u bataljon oktobra 1943. VE, t. 10, str. 158—9 „NO vojna na Sloven-skem“, str. 556 i 936

14. divizija od 3. X 1943. preformirana oktobra 1943, u slovenačku NO brigadu prema podacima VE, t. 10, str. 158, 16 SNOB se uzima kao preimenovana u Tržačku udarnu brigadu „NO vojna na Sloven-skem“, str. 736—7

oko 800 3. divizija od oktobra do decembra 1943. (oper.) rasformirana 2. XII 1943. VE, t. 2, str. 27 V. Strugar, n.d., str. 423 VIG, 1959, br. 6. str. 40—1

oko 700 2. udarni korpus (oper.) rasformirana 2. XII 1943. VE, t. 2, str. 27 VE, t. 3, str. 163

reorganizovana divizija „Venezia“ i 4. proleterska brigada (oper.) rasformirana 2. XII 1943. VE, t. 2, str. 27 VE, t. 3, str. 163

divizija „Venezia“ 2. korpus NOVJ rasformirana 2. XII 1943. VE, t. 2, str. 27 VE, t. 3, str. 163

divizija „Venezia“ 2. korpus NOVJ rasformirana 2. XII 1943. VE, t. 2, str. 27 VE, t. 3, str. 163

su divizije „Taurinense“ i narednih šest brigada divizije „Venezia“ reorganizovane u z. decembra 1943. u četnu brigadu divizije „Garibaldi“ pod komandom 2. udarnog koipusa NOVJ.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
354	Četrta brigada divizije „Venezia"	25—29. X 1943	delovi bivše italijanske divizije „Venezia"	—	—	—	Divizija „Venezia" 2. korpus NOVJ	rasformirana 2. XII 1943.		VE, t. 2, str. 27 VE, t. 3, str. 163
355	Peta brigada divizije „Venezia"	25—29. X 1943.	delovi bivše italijanske divizije „Venezia"	—	—	—	Divizija „Venezia" 2. korpus NOVJ	rasformirana 2. XII 1943.		VE, t. 2, str. 27 VE, t. 3, str. 163
356	Šesta brigada divizije „Venezia"	25—29. X 1943.	delovi bivše italijanske divizije „Venezia"	—	—	—	Divizija „Venezia"	rasformirana 2. XII 1943.		VE, t. 2, str. 27
357	Prva brigada divizije „Garibaldi"	2. XII 1943. kod Pljevalja	delovi bivše italijanske divizije „Taurinense" koja je oktobra 1943. prešla na stranu NOVJ	4 bataljona		oko 1.300 2. XII 1943.	Divizija „Garibaldi" od 2. XII 1943. 3. divizija od 2. V 1944.	prebačena u Bari početkom marta 1945.		VE, t. 3, str. 153—4 VE, t. 2, str. 27 Jovan Vujošević: „Formiranje, razvoj i uloga italijanskih partizanskih formacija u Crnoj Gori 1943—1945", „Istorijski zapisi", knj. 28, sv. 3—4, str. 606-17
358	Druga brigada divizije „Garibaldi"	2. XII 1943. kod Pljevalja	delovi bivše italijanske divizije „Venezia"	4 bataljona		oko 1.300 2. XII 1943.	Divizija „Garibaldi" od 2. XII 1943. 29. divizija od avgusta 1944.	prebačena u Bari početkom marta 1945.		VE, t. 3, str. 163—4 VE, t. 2, str. 27
359	Treća brigada divizije „Garibaldi"	2. XII 1943. kod Pljevalja	delovi bivše italijanske divizije „Venezia"	4 bataljona		oko 1.300 2. XII 1943.	Divizija „Garibaldi" od 2. XII 1943. 3. korpus od 23. II 1944. 17. divizija od sredine marta 1944.	rasformirana proleće 1944.		VE, t. 3, str. 163—4 VE, t. 2, str. 27
360	Četrta brigada divizije „Garibaldi"	Decembra 1943. drugi put avgusta 1944.	od divizija „Venezie" d „Taurinense" italijanski vojnici iz 3. i 37. divizije NOVJ				Divizija „Garibaldi" od avgusta 1944. u Primorskoj operativnoj grupi	rasformirana 10. II 1944. prebačena u Bari početkom marta 1945.		VE, t. 3, str. 163-4 VE, t. 2, str. 27
361	Četrnaesta brigada „Triestina d'Assalto Garibaldi" (od 12. X 1944: 20. brigada NOV i PO Slovenije)	5. IV 1944. s. Sv. Lokovec (Cepovan)	Italijanski partizanski bataljon „Triestina d'Assalto"	3 bataljona		oko 366 aprila 1944.	9. korpus od 5. IV 1944. 30. divizija od septembra 1944.	rasformirana maja 1945.		VE, t. 10, str. 158—9 „NO vojna na Slovenskem", str. 711 i 936—7
362	Italijanska partizanska brigada „Italia"	28. X 1944. Beograd	Bataljoni: „Garibaldi", „Meteoti" „Mameli"	3 bataljona	ušao 4. bataljon „Frattelli Bandiera" 22. XI 1944.	2.283 22. XI 1944.	1. proleterska divizija od 28. X 1944. do kraja rata	postojala do kraja rata		VE, t. 3, str. 691 VIG, 1959, br. 6, str. 38—9
363	156. brigada „Bruno Buozzi" (do 7. IX 1944: 1. udarna brigada divizije „Garibaldi Natisone")	30. X 1944.				oko 400	Divizija „Garibaldi Natisone"	rasformirana krajem aprila 1945.		VE, t. 3, str. 164 VE, t. 2, str. 27 „NO vojna na Slovenskem", str. 790 i 937
364	157. brigada „Guido Picelli" (do 7. XI 1944. 2. udarna brigada (divizije „Garibaldi Natisone"	30. X 1944.				oko 400	Divizija „Garibaldi Natisone"	rasformirana krajem aprila 1945.		VE, t. 3, str. 164 VE, t. 2, str. 27 „NO vojna na Slovenskem", str. 790 i 937

1	2	3	4	5	6
365	158. brigada „Antonio Gramsci“ (do 7. XI 1944: 3. udarna brigada divizije „Garibaldi Natisone“)	30. X 1944.	—	5 bataljona	—
366	24. italijanska brigada „Fruilli Fontanot“	17. XII 1944. s. Hrast Bela Krajina	italijanski dobrovoljci podružja Trsta i Tržiča	3 bataljona	—
367	Brigada „Garibaldi“	Kraj aprila 1945 Bela krajina	od delova 156. 157. i 158. brigade	3 bataljona	

7	8	9	10	11
oko 400	Divizija „Garibaldi Natisone“	rasformirana krajem aprila		VE t. 3 str. 164 VE, t. 2, str. 27 „NO vojna na Slovenskem“, str. 789—790 i 937
oko 840 17. XII 1944.	18. divizija 17. XII 1944. Divizija „Garibaldi Fontanot“ 30. IV 1945. reorganizovana	postojala do kraja rata 1945.		VE, t. 3, str. 3 „NO vojna na Slovenskem“, str. 938 i 970
oko 800	Divizija „Garibaldi Natisone“	postojala do kraja rata		„Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem“, str. 970

PREGLED
DIVIZIJA NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE 1942 - 1945.

Red. broj	Naziv divizije i promene	Promene u toku rata				Nalazila se u sastavu
		Datum	od jedinica		Brojno stanje	
			brigade	samostalne jedinice		
1	2	3	4	5	6	7

A. NARODNOOSLOBODILACKE DIVIZIJE:

1	Prva proleterska narodnooslobodilačka udarna divizija NOVJ	1. XI 1942. u Bosanskom Petrovcu	1. proleterska brigada 3. proleterska sandžačka brigada 3. krajiška NO brigada	3.200	pod komandom Vrlonog štaba NOV i POJ do novembra 1943. 1. proleterski korpus NOVJ do 1. I 1945. 1. armija do kraja rata
2	Druga proleterska NO udarna divizija NOVJ	1. XI 1942. u s. Tičevu (Bos. Krajina)	2. proleterska brigada 4. proleterska brigada 2. dalmatinska brigada	3.280	pod komandom Vrnog štaba NOV i POJ do 10. IX 1943. 2. udarni korpus NOVJ do 14. III 1944. Vrhovni štab NOV i POJ do 20. V 1943. 2. udarni korpus NOVJ do 28. VII 1944. Operativna grupa divizija do sredine avgusta 1944. Glavni štab Srbije do januara 1945. Vrhovni štab NOV i POJ do kraja marta 1945. 1. armija do 15. IV 1945. Generalštab JA do kraja rata

NAPOMENA:

- 1) Pored naznačenog naziva u zagradama su dati nazivi koji određuju teritorijalnu (zavičajnu) pripadnost divizija i sa kojima su one bile poznate u NOR-u.
- 2) Za dan formiranja u najvećem broj-u slučajeva uzeta je naredba o formiranju divizija.
- 3) Uzete su samo brigade, dok ostale samostalne jedinice i odredi nisu prikazani.
- 4) Naoružanje divizije je uzeto prema prvom dokumentu sa kojim se raspolagalo.

Promene u toku rata		Naoružanje							Primedbe ii zvor
u brojnom stanju	u sastavu	S_0^a	puškomi-traljeza	teških mi-traljeza	mino-bacača	topova	automata i pištolja		
8	9	1 10	11 12	13	14	15	16		

3.958 (15. V 1943)	1. prol. brigada do kraja rata 3 prol. sandžačka brigada do 4. VI 1943. 3. prol. (krajiška) brigada do kraja rata 13. prol. brigada „Rade Končar" od nov. 1943. do kraja rata 8. crnogorska brigada od sept. 1944. do marta 1945. Italijanska brigada „Italia" od 29. X 1944. do kraja rata Artiljerijska brigada od 21. XI 1944. do kraja rata	3.220	227	34	20	5	—/479	(Stanje na dan 15. II 1943)	Mišo Leković — Ivan Antonovski: „Osnovni podaci o divizijama NOVJ formrana u NOR" — Vojnostorijski glasnik 1959, br. 6, str. 38—39 (U daljem tekstu: Mišo Leković, n.č.) Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 10, str. 194—195.
3.155 (8. XII 1942)	2. proletrska brigada do kraja rata (od septembra do decembra 1944. u 21. diviziji) 4. proleterska (crnogorska) brigada — do kraja rata (od septembra 1943. do januara 1944. u 3. diviziji) 2. dalmatinska brigada do 27. I 1944. 3. proleterska (san»džačka) brigada od septembra do decembra 1943. 3. srpska brigada od 10. II 1944. do kraja rata 6. srpska brigada od 17. IX 1944. do marta 1945. Artiljerijska brigada od 15. III 1945. do kraja rata	2. ¹	94	20	7	2	—/311	(Stanje 8. XII 1942)	Mišo Leković, n.č., str. 38—39 AVII, K. 731, reg. br. 37/1 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 267 Jovo Vukotić, „Dru-ga proleterska divizija", VIZ, Beograd 1972.

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

3	Treća (crnogorska) narodnooslobodilačka udarna divizija NOVJ	9. XI 1942. u s. Perduhovu (na Glamočkom polju)	5. crnogorska brigada 10. hercegovačka brigada 1. dalmatinska brigada	3—4.000	Vrhovni štab NOV i POJ do juna 1943. od 13. juna do septembra 1943. nije postojala 2. korpus NOVJ do 25. IV 1945. 2. armija do kraja rata
---	--	---	---	---------	--

4	4. (krajiška) udarna divizija NOVJ	9. XI 1942.	2. krajiška brigada 5. krajiška brigada 6. krajiška brigada	1. bosanski korpus NOVJ do maja 1943. 2. bosanski korpus NOVJ do oktobra 1943. 5. bosanski korpus NOVJ do 25. IV 1945. 2. armija do kraja rata
---	------------------------------------	-------------	---	---

8	9	10	11	12	13	14	15	16
---	---	----	----	----	----	----	----	----

5.400 (30. XII 1944) 6.661 (1. IV 1945)	5. proleterska (crnogorska) brigada do kraja rata 10. hercegovačka brigada do novembra 1943. 1. dalmatinska brigada do 13. VI 1943. 3. sandžačka brigada od 4. do 13. VI 1942. 4. proleterska (crnogorska) brigada od septembra 1943. do januara 1944. 6. crnogorska brigada od 14. XI 1943. do 23. II 1944. 7. crnogorska brigada od 30. XII 1943. do kraja rata 9. crnogorska brigada od 1. IV 1944. do kraja rata Italijanska brigada „Aosta“ od oktobra do decembra 1943. 1. brigada divizije „Garibaldi“ — maj 1944. Artiljerijska brigada od 20. IV 1945. do kraja rata							Mišo Leković, n.č., str. 40—41 Leksikon NOR-a, str. 1121
--	---	--	--	--	--	--	--	---

4.089 (1. XII 1942) 4.705 15. XII 1942) 4.370 (30. III 1943) 3.277 (oktobar 1943) 4.033 (30. XI 1943) 5.634 (1. I 1944) 6. 237 (15. II 1944) 5. 024 (1. IX 1944) 6.682 (1. XI 1944) 7.532 (1. I 1945) 6.997 (5. V 1945)	2. krajiška brigada do 10. IV 1943. 5. krajiška brigada do 10. IV 1943. 6. krajiška brigada do kraja rata 8. krajiška brigada od 31. XII 1942. do kraja rata (u Unskoj operativnoj grupi maj—juli 1943) 12. krajiška brigada od sredine februara do 1. VI 1943. 10. krajiška brigada od maja do 10. X 1943. 11. krajiška brigada od 8. IX 1943. do kraja rata Artiljerijska brigada od 12. V 1945. do kraja rata	3.068	200	24 (Stanje 1. XII 1942)	21	3	272	Isto Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 8, str. 220—221
--	---	-------	-----	----------------------------	----	---	-----	---

1	2	3	4	5	6	7
5	Peta (krajiška) u darna divizija NOVJ	9. XI 1942.	1. krajiška NOU brigada 4. krajiška NOU brigada 7. krajiška NO brigada		2.667	1. bosanski korpus NOVJ do sredine oktobra 1943. Vrhovni štab NOV i POJ do 28. VII 1944. štab operativne drupe divizija do sredine septembra 1944. 1. proleterski kor- pus NOVJ do 1. I 1945. 1. armija do kraja rata
6	Šesta (lička) divi- zija NOVJ (19. III 1944. dobila naziv 6. lička proleterska divizija „Nikola Tesla“)	22. XI 1942.	1. brigada NOV Hrvatske 2. brigada NOV Hrvatske 9. brigada NOV Hrvatske		4.230 (19. XII 1942)	1. hrvatski korpus NOVJ do 7. X 1943. 4. korpus NOVJ do 9. XI 1943. 1. proleterski kor- pus NOVJ do 1. I 1945. 1. armija do kraja rata
7	Sedma (banijska) divizija NOVJ (po- četkom septembra 1943. dobila naziv udarna)	22. XI 1942. u Banijskom Klasničju	7. banijska bri- gada 8. banijska bri- gada 13. proleterska brigada „Rade Končar“ (do 11. XII 1942. 13. brigada „Josip Kraš“)		2.539 (25. XI 1942)	1. hrvatski korpus NOVJ do početka februara 1943. Vrhovni štab NOV i POJ do 31. VIII 1943. 4. korpus NOVJ do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
2.667 (1. I 1943) 7.663 (25. XI 1944) 8.019 (1. II 1945)	1. krajiška NOU bri- gada — do kraja rata 4. krajiška NOU bri- gada — do krajaa rata 7. krajiška brigada do 7. III 1943. 2. krajiška brigada u maju 1943. 10. krajiška brigada od 10. X 1943. do 14. III 1945. 2. brigada divizije „Ga- ribaldi“ februar—maj 1944. 21. srpska brigada od 8. X 1944. do 17. XII 1944. 1. jugoslovenska bri- gada od 12. XII 1944. do kraja rata. Artiljerijska brigada od 30. XI 1944. do kraja rata	2.642	124	18	10		225	Mišo Leković, n.č., str. 42—43 Zbornik NOR, tom IV, knj. 9, str. 14—15
4.230 (19. XII 1944)	1. lička prol. brigada — do kraja rata 2. lička prol. brigada — do kraja rata 3. lička prol. brigada — do kraja rata 22. srpska (Kosmajska) brigada od 8. X 1944. do 7. III 1945. Artiljerijska brigada od decembra 1944. do kraja rata	2.869	123	29 (Stanje 1. I 1943)	—	1	—	Mišo Leković, n.č., str. 42—43 Zbornik NOR, tom V, kj. 10, str. 220—221
3.167 (8. I 1943) 4.268 (29. X 1943) 4.329 (28. XI 1943) 4.910 (26. II 1944) 5.469 jula 1944) 6.660 (24. XI 1944) 5.941 (januar 1945) 6.258 (april 1945)	7. banijska brigada (1. brigada 7. divizije) do kraja rata 8. banijska brigada (2. brigada 7. divizije) do 6. XII 1944. 13. prol. brigada „Ra- de Končar“ do 26. XII 1942. 16. banijska brigada od 26. XII 1942. do 30. VI 1943. 3. brigada 7. divizije od 11. IX 1943. do kraja rata 4. brigada 7. divizije (od 6. XII 1944. 2. brigada 7. divizije) od 11. IX 1942. do kraja	1.231	44	9 (Stanje 25. XI 1942)	2	1	95	Mišo Leković, n.č., str. 42—43 Zbornik NOR, tom V, knj. 9, str. 288 i 314 Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 1017

1	2	3	4	5	6	7
	Osma (kordunaška) divizija NOVJ (17. VI 1944. dobila naziv udarna)	22. XI 1942. na Kordunu	4. kordunaška brigada 5. kordunaška brigada 6. hrvatska (1. primorsko-goranska brigada)		3.137	1. hrvatski korpus NOVJ do 7. X 1943. 4. korpus NOVJ do kraja rata
	Deveta (dalmatinska) divzija NOVJ (3. XII 1944. dobila naziv udarna)	13. II 1943. u Imotskom privremeno rasformirana 12. IV 1943. ponovo obnovljena 8. IX 1943.	3. dalmatinska brigada 4. dalmatinska brigada 5. dalmatinska brigada		2.868	Vrhovni štab NOV i POJ do 12. IV 1943. Glavni štab NOV i PO Hrvatske od 8. IX do 7. X 1943. 8. korpus NOVJ do 2. III 1943. 4. armija do kraja rata
10	Deseta (krajiška) NOU divizija NOVJ	13. II 1943.	9. krajiška brigada „Simo Šolaja" (nepotpuna)	Ribnički NOP odred	oko 700	1. bosanski korpus NOVJ do maja 1943. 2. bosanski korpus NOVJ do oktobra 1943. 5. korpus NOVJ do 25. IV 1945. 2. armija do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
4.186 (4. III 1943) 4.663 (30. VI 1943) 5.156 (29. XI 1943) 5.207 (28. I 1944) 5.358 (23. VII 1944) 5.484 25. XII 1944) 5.266 (februar 1945) 7.775 (20. IV 1945)	4. kordunaška brigada (1. brigada 8. divizije) do kraja rata 5. kordunaška brigada (2. brigada 8. divizije) ao kraja rata g. (i. primorsko-goranska) brigada do 9. XII 1942. 15. kordunaška brigada (3. brigada 8. divizije) od 5. XII 1942. do kraja rata Karlovačka brigada od 5. III do 1. V 1944. Muslimanska brigada od marta 1945. do kraja rata 3. dalmatinska brigada do 12. IV 1943. i ponovo od 8. IX 1943. do kraja rata 4. dalmatinska brigada do 12. IV 1943. i ponovo od 15. X 1943. do kraja rata 5. dalmatinska brigada do 12. IV 1943. 1. dalmatinska brigada od 8. IX 1943. do 24. I 1944. 13. dalmatinska brigada od 24. I 1944. do 15. III 1945. 2. dalmatinska proleterska brigada od 5. I 1945. do kraja rata 9. krajiška brigada do kraja rata 10. krajiška brigada od marta do aprila 1943. 7. krajiška brigada od 10. VIII 1943. do kraja rata 13. krajiška brigada od septembra 1943. do 26. III 1944. 17. krajiška brigada od maja 1944. do kraja rata	1.379	56 (Stanje 22. XI 1942)	14	1 (Stanje 22. XI 1942)	—	112	Mišo Leković, n.č., str. 44—45 Zbornik NOR, tom V, knj. 9, str. 288
3.182 (15. X 1943) 3.369 (20. XII 1943) 2.354 (28. II 1944) 2.288 (april 1944) 2.675 (1. VII 1944) 5.823 (19. XII 1944) 8.179 (20. I 1945) 8.098 (30. IV 1945)	3. dalmatinska brigada do 12. IV 1943. i ponovo od 8. IX 1943. do kraja rata 4. dalmatinska brigada do 12. IV 1943. i ponovo od 15. X 1943. do kraja rata 5. dalmatinska brigada do 12. IV 1943. 1. dalmatinska brigada od 8. IX 1943. do 24. I 1944. 13. dalmatinska brigada od 24. I 1944. do 15. III 1945. 2. dalmatinska proleterska brigada od 5. I 1945. do kraja rata 9. krajiška brigada do kraja rata 10. krajiška brigada od marta do aprila 1943. 7. krajiška brigada od 10. VIII 1943. do kraja rata 13. krajiška brigada od septembra 1943. do 26. III 1944. 17. krajiška brigada od maja 1944. do kraja rata	1.702	27 (Stanje 30. III 1943)	22	5 (Stanje 30. III 1943)	—	145	Mišo Leković, n.č., str. 44—45 AVII, K. 842, reg. br. 912 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 233
3.509 (oktobar 1943) 4.866 (14. XI 1943) 5.037 (januar 1944) 3.714 (maja 1944) 3.356 (juna 1944) 3.826 (jula 1944) 4.293 (septembar 1944) 5.859 (oktobar 1944) 6.574 (decembar 1944) 7.973 (2. V 1945)	9. krajiška brigada do kraja rata 10. krajiška brigada od marta do aprila 1943. 7. krajiška brigada od 10. VIII 1943. do kraja rata 13. krajiška brigada od septembra 1943. do 26. III 1944. 17. krajiška brigada od maja 1944. do kraja rata	3.577	268 (Stanje 14. XII 1943)	—	7	3	-	Mišo Leković, n.č., str. 44—45 Zbornik NOR, tom IV, knj. 20, dok. 69

1	2	3	4	5	6	7
11	Jedanaesta (krajia- ka) NOU divizija NOVJ (do 19. VIII 1943. nosila naziv Dvanaesta divizija NOVJ*	1. VI 1943. u srednjoj Bosni	5. krajiška brigada 12. krajiška brigada	Banjalučki NOP odred Kozarački NOP odred	nepoznato	2. bosanski korpus NOVJ do 10. VIII 1943. 1. bosanski korpus NOVJ do oktobra 1943. 3. korpus NOVJ do 1. XII 1943. 5. korpus NOVJ do sredine jula 1944. 3. korpus NOVJ do 19. IX 1944. 12. korpus NOVJ do 12. XII 1944. 1. proleterski kor- pus NOVJ do 1. I 1945. 1. armija do kraja »ata
12	12. (slavonska) di- vizija NOVJ (do 9. V 1943. nosila na- ziv 4. divizija NOV Hrvatske od 11. X proglašena za u- darnu)	30. XII 1942. u Slavoniji s. Zaile i Gornji Borki	12. slavonska brigada 17. slavonska brigada 16. NO brigada Hrvatske (od. 29. VI 1943. O- mladinska bri- gada „Jože Vla- hovič“)		2.693 (30. I 1943)	Glavni štab Hrvat- ske do 17. V 1943. 1. slavonski kor- pus NOVJ do 20. VI 1943. 2. korpus NOV Hrvatske do 7. X 1943. 6. korpus NOVJ do 21. IV 1945. 3. armija do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
2.696 (15. II 1944) 3 477 (1 V 1944) 2 169 (15. IX 1944) 4.884 (27. X 1944) 4.355 (1. XI 1944) 7.237 (25. XI 1944) 5.927 (16. V 1945)	5. krajiška brigada do kraja rata 12. krajiška brigada do kraja rata 2. krajiška brigada od juna 1943. do sredi- ne septembra 1943. 14. srednje-bosanska brigada od 20. X 1943. do jula 1944. 32. srpska brigada od 1. X 1944. do 7. III 1945. 8. crnogorska brigada od 7. III 1945. do kra- ja rata 12. slavonska brigada od novembra 1943. do maja 1944. 18. hrvatska (bosan- ska) brigada od marta do avgusta 1944. Artiljerijska brigada od 9. II 1945. do kra- ja rata.	1.894	146	4 (Stanje 15. II 1944)	7 —	—	202	Mišo Leković, n.č., str. 46—47 Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 22, str. 296 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 408
3.226 (19. IV 1943) 3.476 (31. VIII 1943) 2.786 (21. XII 1943) 3-089 (31. I 1944) 3.569 <1 VII 1944 ' ' do 17. V 1943. (1. XII 1944) 6.367 (15. I 1945) 5.228 (1. V 1945)	12. slavonska prole- terska brigada do 3. XI 1943. i ponovo od 17. V 1944. do kraja rata 16 omladinska briga- da „Jože Vlahović“ do 3 XI 1943. 17. bosnska brigada do 17. V 1943. 18. slavonska brigada od 9. III 9143. do 28. VII 1944. 25. (Brodsko) brigada od 3. XI 1943. do fe- bruara 1944. Cehoslovačka brigada „Jan Žiška“ od 3. XI 1943. do februara 1944. i ponovo od juna 1944. do 23. IV 1945. 4. brigada 12. divizije od 28. IX 1944. do kraja rata Osječka brigada od 1. III 1944. do kraja rata	1.987	99	8+4 (Stanje 15. II 1943)	5 15	1 15	160	Mišo Leković, n.č., str. 46-47 AVII, K. 907, reg. br. 21/7

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

13	Trinaesta (Primorsko-goranska) divizija NOVJ (21. XII 1944. dobila naziv udarna)	Druga polovina 6. aprila 1943. u Brinju	6. hrvatska brigada (1. primorsko-goranska brigada) 14. hrvatska brigada (2. primorsko-ngoranska brigada)	1.986 24. V 1943.	Glavni štab Hrvatske do 10. V 1943. I. hrvatski korpus do 7. X 1943. 4. korpus NOVJ do 30. I 1944. II. korpus NOVJ do 23. IV 1945. 4. armija do kraja rata
----	--	---	---	-------------------	--

14	Četrnaesta divizija NOVJ (1. slovenačka) (od 26. X 1944. dobila naziv udarna) od 3. XI 1951. proleeterska	13. VII 1943.	1. slovenačka brigada „Tone Tomšič” 2. slovenačka brigada „Ljubo šercer” 3. slovenačka brigada „Ivan Gradnik” 7. slovenačka brigada „Franc Prešern”	2.400	pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Slovenije do početka oktobra 1943. 7. korpus NOVJ do 6. I 1944. 4. operativna zona NOV i PO Slovenije do kraja rata
----	---	---------------	---	-------	---

8	9	10	11	12	13	14	15	16
---	---	----	----	----	----	----	----	----

1.982 (20. VII 1943)	6. hrvatska brigada (1. brigada 13. divizije) do kraja rata	1.310	59	17	9	2	83	Mišo Lekovič, n.č str. 48-49 AVII, k. 105, reg. b: 41/4 Leksikon NOR-a, kn II, str. 1133
5.103 (31. X 1943)	.. , h n a t , s k a , b n f v t i							
5.359 (31. XII 1943)	2; b / l g a d a , 13; , d i v , z l							
4.506 (februar 1944)	3. brigada 13. divizije od septembra 1943. do 16. VI 1944.							
4.647 (20. VIII 1944)	3. brigada 13. divizije (nova) od 25. VII 1944. do kraja rata							
3.754 (20. II 1945)	4. brigada 13. divizije od septembra 1943. do 1. I 1944.							
5.591 (30. IV 1945)	Artiljerijska brigada od 8. V 1945.							

2.673 1.025»	1. brigada „Tone Tomšič” do kraja rata 2. brigada „Ljubo Šercer” do kraja rata 3. brigada „Ivan Gradnik” od 9. VIII 1943. do sredine septembra 1943. 7. brigada „Franc Prešern” od 9. VIII 1943. 13. loška (kasnije 13. brigada „Mirko Bračić”) od 23. IX 1943. do kraja rata 11. (brkinska)) Snežnička brigada od 17. septembra 1943. do 17. oktobra 1943. Ribska brigada od 23. IX 1943. do 3. oktobra 1943. 16. brigada (Trščanska) od 3. X do sredine oktobra 1943. 6. brigada „Slavko Slander” od 8. IV 1945. do kraja rata 11. brigada „Miloš Zidanšek” od 8. IV 1945. do kraja rata	2.054	30 109	6 IÖ	4 37		m	Stanje prilikom form " f j a " „ y t 1 0 ” Stanje 22. XI 1943. AVII-ANOR, k. 92: d o k i 8 / 3 M. Lekovič—J. Antnovski, n.č. * Stanje na početk marša u štajersku (I 1944.
--------------	--	-------	--------	------	------	--	---	---

1	2	3	4	5	6	7
15	Petnaesta divizija NOVJ (2. Slovenacka)	13. VII 1943. kod Dolenjskih Toplica	4. slovenačka brigada „Matija Gubec“ 5. slovenačka brigada „Ivan Cankar“ 6. slovenačka brigada „Slavko Slander“	baterija topova 48 mm 1. divizion od 12. IX 1943. 2. divizion sredinom septembra 1943. Jurišna četa od 1. XII 1944. i Jurišni bataljon od februara 1945.	1.616	pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Slovenije do početka oktobra 1943. 7. korpus NOVJ do kraja rata
16	Šesnaesta (vojvodanska) NOU divizija NOVJ	2. VII 1943. u istočnoj Bosni	1. vojvođanska brigada 2. vojvođanska brigada 3. vojvođanska brigada		1.500	Glavni štab Vojvodine do 1. VII 1944. (povremeno u 3. korpusu NOVJ) 12. korpus NOVJ do 1. I 1943. 3. armija do kraja rata
17	Sedamnaesta (istočnobosanska) NOU divizija NOVJ	2. VII 1943.	6. istočno-bosanska brigada 1. (15) majevička brigada	Majevički NOP odred art. baterija pionirska četa četa za vezu intendantska četa sanitetska četa	nepoznato	1. bosanski korpus do oktobra 1943. 3. korpus NOVJ do maja 1944. 2. udarni korpus NOVJ do 28. VII 1944. Stab Operativne grupe divizija do sredine septembra 1944. 1. proleterski korpus do sredine oktobra 1944. Glavni štab Srbije do 3. XII 1944. štab Južne operativne grupe divizije do 1. I 1945. 2. armija do početka aprila 1945. 1. armija do 21. IV 1945. 3. armija do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
2.109	4. brigada „Matija Guf ^C u • ^d o, kra ^r ja T	1.530	25	6	4	2		Stanje prilikom formiranja . VTT , q u
	5. brigada „Ivan Cankar“ do kraja rata 6. brigada „Slavko Slander“ do sredine septembra 1943. 15. belokranjska brigada od 28. septembra 1943. do kraja rata 12. brigada od 24. septembra 1943. do kraja rata 14. železničarska brigada od 24. septembra 1943. do 18. XI 1943.		157	Ü	B	1	lü	Stanje 1. VII 1944. Zbornik NOR-a, t. 6, knj. 15, dok. 46 VIG, 1959/6, str. 48—49
5.500 (1. XI 1943) 6.123 (30. XI 1943) 7.409 (1. II 1944) 6.123 (18, XI 1944) 6.037 (22. XI 1944) 8.598 (13. II 1945) 8.508 (1. V 1945)	1. vojvodanska brigada do kraja rata 2. vojvodanska brigada do kraja rata 3. vojvodanska brigada do 3. III 1944. 4. vojvodanska brigada od 7. X 1943. do kraja rata 5. vojvodanska brigada od 17. XI 1943. do 3. III 1944. 15. vojvođanska brigada „Sandor Petefi“ od 1. I 1945. do 31. III 1945. Artiljerijska brigada od 18. XI 1944. do kraja rata	1.350	66	9	3	—	—	Mišo Leković, n.č., str. 50—51 Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 16, dok. 209 Periša Grujić, „16. vojvođanska divizija“, Vojno delo, Beograd 1959.
2.669 (20. XI 1943) 2.459 (26. IV 1944) 1.564 (25. V 1944) 3.032 (30. IX 1944) 7.844 (1. I 1945) 8.773 (15. II 1945) 8.434 (1. V 1945)	6. istočno-bosanska (proleterska) brigada do kraja rata 1. (15) majevička brigada do kraja rata 16. muslimanska brigada od 21. IX 1943. do 15. III 1944. 18. hrvatska (bosanska) brigada od 2. XII 1943. do marta 1944. 2. krajiška brigada od 5. V 1944. do kraja rata 3. italijanska brigada „Garibaldi“ od sredine marta do početka aprila 1944. Artiljerijska brigada od 17. XII 1944. do kraja rata	1.885	125	18	14	—	(Stanje 20. XI 1943)	Mišo Leković, n.č.. str. 50—51 Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 19, dok. 85 Gligo Mandić, „17. istočnobosanska udarna divizija“, VIZ, Beograd 1978.

1	2	3	4	5	6	7
18	Osamnaesta (slovenačka) divizija NOVJ	14. IX 1943. u Zdenskoj Vasi, u Dolenskoj	8. slovenačka brigada „Fran Levstik” 9. slovenačka brigada 10. slovenačka brigada (ljubljska)	Artiljerijski divizion od 9. XI 1943. Jurišni bataljon od 30. VIII 1944.	oko 3.500 krajem septem. 2.796	pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Slovenije do početka oktobra 1943. 7. korpus NOVJ do kraja rata
19	Devetnaesta (severnodalmatinska) divizija NOVJ (10. XI 1944. dobila naziv udarna)	11. X 1943. u Biovičinom selu (u Bukovici)	5. dalmatinska brigada 6. dalmatinska brigada 7. dalmatinska brigada	Kninski NOP odred Severnodalmatinski NOP odred Zadarski NOP odred	3.599	8. korpus NOVJ do 2. III 1945. 4. armija do kraja rata
20	Dvadeseta (dalmatiska) divizija NOVJ	10. X 1943. Vrdovo (na Dinari)	8. dalmatinska brigada 9. dalmatinska brigada 10. dalmatinska brigada	Grahovsko-peuljski NOP odred Glamočki NOP odred Livanjski NOP odred Dinarski NOP odred Mosečko-svilajski NOP odred Segetsko-marinski NOP odred	3.110 (30. X 1943)	8. korpus NOVJ do 7. III 1945. 4. armija do kraja rata
21	Dvadesetprva (srpska) divizija NOVJ (formirana kao 1. srpska divizija, juna 1944. preimenovana u 21. NOU diviziju)	20. V 1944. s. Gajtan (pl. Radan)	4. srpska brigada 5. sipska brigada 6. srpska brigada		oko 1.000	Glavni štab Srbije do 13. VIII 1944. Stab operativne grupe divizije do 25. IX 1944. 1. proleterski korpus NOVJ do 1. I 1945. 1. armija do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
1.767	8. brigada „Fran Levstik” do kraja rata 9. brigada do kraja rata 10. brigada (Ljubljanska) do kraja rata 24. italijanska brigada „Fontanot” od januara do kraja aprila 1945.	1.084	86	11	14	3	169	Stanje 1. VIII 1944. Zbornik NOR-a, VI/15, str. 284 Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 806 VIG, 1959/6, str. 50—51
6.053 (31. X 1943) 4.467 (28. II 1944) 4.523 (1. VII 1944) 7.777 (decembar 1944) 10.074 (20. II 1945) 9.835 (30. IV 1945)	5. dalmatinska brigada do kraja rata 6. dalmatinska brigada do kraja rata 7. dalmatinska brigada do 16. VI 1944. 14. dalmatinska brigada od 28. VI 1944. do kraja rata	1.900	126 (Stanje	38 prilikom	11 formiranja)	1	176	Mišo Leković, n.č., str. 50—51 AVII, k. 516, reg. br. 36—4. Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 235
4.001 (20. XII 1943) 3.844 (28. II 1944) 4.999 (1. VII 1944) 7.856 (21. XII 1944) 11.106 (15. II 1945) 9.134 (30. IV 1945)	8. dalmatinska brigada do kraja rata 9. dalmatinska brigada do kraja rata 10. dalmatinska brigada do kraja rata 5. prekomorska brigada od 1. II do 11. IV 1945.	1.856	67 (Stanje	34 31. XII 1943)	13	—	205	Mišo Leković, n.č., Zbornik, Tom V, knj. 22, str. 611 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 294
5.463 (25. XI 1944) 6.579 (1. II 1945) 7.354 (1. III 1945) 9.932 (1. IV 1945) 9.414 (1. V 1945)	4. srpska brigada do kraja rata 5. srpska brigada do kraja rata 6. srpska brigada do 1. IX 1944. 2. proleterska brigada od 1. IX do 18. XII 1944. 31. srpska brigada od 9. XI 1944. do kraja rata 21. srpska brigada od 17. XII 1944. do 13. I 1945. Artiljerijska brigada od 20. XII 1944. do kraja rata	3.560	423 (Stanje	17 14. XI 1944)	28	1	451/299	Mišo Leković, n.č., str. 52—53 AVII, k. 15, reg. br. 2/3 Leksikon NOR-a, knj. 1. str. 290

1	2	3	4	5	6	7
22	Dvadeset druga (srpska) divizija NOVJ (formirana kao 2. srpska divizija, juna 1944. preimenovana u 22. diviziju, a januara 1945. dobila naziv udarna)	22. V 1944.	10. srpska brigada 12. srpska brigada 6. južno-morav-ska brigada (kasnije 8. srpska)	Crnotravski NOP odred	2.000	Glavni štab Srbije do 6. IX 1944. 13. korpus NOVJ do 3. XII 1944. Glavni štab Srbije do kraja rata (od 7. do 22. IV 1945. u 1. armiji)
23	Dvadeset treća (srpska) divizija NOVJ (formirana kao 3. srpska divizija, a juna 1944. preimenovana u 23. NOU diviziju)	6. VI 1944. u Toplici	7. srpska brigada 9. srpska brigada		1.300	Glavni štab Srbije do 6. IX 1944. 14. korpus NOVJ do 3. XII 1944. Štab Južne operativne grupe divizije do 1. I 1945. 2. armija do kraja rata
24	Dvadeset četvrta (srpska) divizija NOVJ (formirana kao 4. srpska NO divizija, a juna 1944. preimenovana u 24. NO diviziju)	10. VI 1944. u Pustoj Reci	11. srpska brigada 13. srpska brigada 15. srpska brigada 17. srpska brigada		oko 2.000	pod komandom Glavnog štaba Srbije do 6. IX 1944. 13. korpus NOVJ do 3. XII 1944., pod komandom Glavnog štaba Srbije kao rezerva Generalštaba do kraja rata
25	Dvadeset peta (srpska) divizija NOVJ u s. Tovrljane (Prokuplje)	21. VI 1944.	16. srpska brigada 18. srpska brigada 19. srpska brigada		oko 3.000	pod komandom Glavnog štaba Srbije do 6. IX 1944. 14. korpus NOVJ do 3. XII 1944. pod komandom Štaba Južne operativne grupe divizije do 1. I 1945. 2. armija do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	18
6.000 (6. IX 1944) 5.925 (22. XII 1944) 7 810 (mart 1945) 7.319 (25. IV 1945) 7.800 (9 V 1945)	8. srpska brigada do kraja rata jo srpska brigada do taja rata 12. srpska brigada do kraja rata Kosovska brigada maj _ J U h 1944. Artiljerijska brigada od 17. III 1945. do kraja rata	5.890	223	1711 + 30 20 (Stanje 31. I 1945)	3	228		Mišo Leković, n.č., str. 25—53 AVII, k. 25A, reg. br. 57—2/1 Živojin Nikolić—Brka „22. divizija", Narodna knjiga, Beograd 1972.
2.000 (juna 1944) 5.929 (30š X 1944) 8.253 (21. XI 1944) 10.869 (23. XI 1944) 13.675 (15. III 1945) 8.854 (4. V 1945)	7. srpska brigada do kraja rata 9. srpska brigada do kraja rata 14. srpska brigada od 17. VI 1944. do kraja rata 1. jugoslovenska brigada od 9. X do 10. XI 1944. Artiljerijska brigada (2. artiljerijska brigada 14. korpusa NOVJ) od januara 1945. do kraja rata							Mišo Leković, n.č., str. 52—53 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 294
3.054 (2. XI 1944) 5.122 (18. XII 1944) 9.185 (28. II 1945)	11. srpska brigada do kraja rata i3_ srpska brigada do kraja rata 15. srpska brigada do 24. IX 1944. 17. srpska brigada do kraja rata	1.527	148	11 13 — (Stanje 2. XI 1944)	217			Mišo Leković, n.č., str. 54—55 AVII, k. 182, reg. br. 42/1 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 289
13.000 (10. X 1944) oko 13.000 (1. I 1945) 8.970 (22. II 1945) 7.000 (20. IV 1945) 7.000 (16. V 1945)	16. srpska brigada do kraja rata 18. srpska brigada do kraja rata 19. srpska brigada do kraja rata Leskovački NOP odred Pustorečki NOP odred Oruglički NOP odred	10.000	130	20 50 — (Stanje 18. XI 1944)	2.000			Mišo Leković, n.č., str. 54—55 Milojica Pantelić, „25. srpska NOU divizija" VIZ, Beograd 1977, str. 105, 223 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 290

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

26	Dvadeset šesta (dalmatinska) divizija NOVJ (29. XI 1944. dobila naziv udarna)	8. X 1943.	11. dalmatinska brigada 12. dalmatinska brigada 13. dalmatinska brigada	Neretvanski NOP odred Makarski NOP odred Orjenski NOP odred	3.769	8. korpus NOVJ do 2. III 1945. 4. armija do kraja rata
----	---	------------	---	---	-------	---

27	Dvadeset sedma (istočno-bosanska) divizija NOVJ (formirana kao 3. NO divizija 3. korpusa NOVJ, a 17. X 1943. dobila naziv 27. NO udarna divizija NOVJ)	10. X 1943. u Tuzli	2. krajiška brigada 17. majevička brigada 18. hrvatska (bosanska) brigada	Birčanski NOP odred Romanijski NOP odred	2.037	3. korpus NOVJ do kraja rata
----	--	---------------------	---	---	-------	------------------------------

8	9	10	11	12	13	14	15	16
---	---	----	----	----	----	----	----	----

3.521 (29. XII 1943)	11. dalmatinska brigada do kraja rata	2.890	145	65	34	—	237	Miào Leković, n.č., str. 54—55
5.093 (28. II 1944)	12. dalmatinska brigada do kraja rata							AVII, k. 516, reg. br. 34/6
6.331 (1. VII 1944)	13. dalmatinska brigada do 24. I 1944.							
8.504 (17. XI 1944)	i, dalmatinska proleterska brigada od 24. I 1944. do kraja rata							
9.156 (15. XII 1944)	3. prekomorska brigada od 26. VI 1944. do kraja rata							
10.667 (20. II 1945)								
11.423 (30. IV 1945)	1. tenkovska brigada od 8. X 1944. do novembra 1944. Neretvanski odred Mosorski odred Duvanjski odred Makarski odred Orjenski odred							

3.444 (20. XI 1943)	2. krajiška brigada do 5. V 1944.	2.290	97	8	5	3		Mišo Leković, n.č., str. 54—55
2.251 (20. XI 1944)	17. majevička brigada do 6. III 1944.							Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 19, dok. 85
3.226 (15. I 1945)	18. hrvatska (bosanska) brigada do 2. XII 1943.							Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 291
	19. birčanska brigada od 24. X 1943. do kraja rata							
	16. muslimanska brigada od 19. V 1944. do kraja rata							
	20. romanijska brigada od 19. V 1944. do kraja rata							
	3. italijanska brigada „Garibaldi” od sredine februara 1944. do sredine marta 1944.							
	Romanijski odred							
	Jahorinski odred							
	Srebrenički odred							
	Kladanjski odred							
	Birčanski odred							
	Kiadanjsko-ozrenski odred							

1	2	3	4	5	6	7
28	Dvadeset osma (slavonska) divizija NOVJ (formirana kao 10. divizija NOV Hrvatske, 17. X 1943. preimenovana u 28. NO diviziju, a 30. XI 1943. dobila naziv udarna)	17. V 1943. na Papuku (s. Vučjak i Ljutoč)	17. (slavonska) brigada 21. (slavonska) brigada	baterija minobacača mitraljeska četa	1.732	1. slavonskog korpusa do 20. VI 1943. 2. korpusa NOV Hrvatske do 7. X 1943. 6. korpusa NOVJ do 13. IX 1944. pod komandom 12. korpusa NOVJ do 28. X 1944. pod komandom 1. proleterskog korpusa NOVJ do 6. XII 1944. pod komandom Štaba Južne operativne grupe divizija do 1. I 1945. 2. armije do kraja rata
29	Dvadeset deveta (hercegovačka) udarna divizija NOVJ	16. XI 1943.	10. hercegovačka brigada 11. hercegovačka brigada 12. hercegovačka brigada		1.500	2. udarnog korpusa NOVJ do 20. IV 1945. 4. armije do kraja rata
30	Trideseta (slovenačka) divizija NOVJ (formirana kao Goriška divizija, ubrzo dobiva naziv 27. divizija, a krajem decembra 1943. 32. divizija, krajem januara 1944. preimenovana u 30. diviziju) rasformirana 3. V 1945. u Trstu	6. X 1943.	1. slovenačka „Soška” (17) brigada 2. slovenačka „Soška” (18) brigada 3. slovenačka „Soška” (20) brigada	artiljerijski divizion inž. bataljon bat. za vezu udarna četa	2.200	u 3. (alpskoj) operativ. zoni NOV i PO Slovenije do 22. XII 1943. 9. korpus NOVJ do rasformiranja 3. V 1945. u Trstu

8	9	10	11	12	13	14	15	16
2.422 (10. IX 1943) 2.330 (14. XI 1943) 2.820 (2. II 1944) 2.552 (1. VII 1944) 3.923 (10. X 1944) 9.175 (31. XII 1944)	17. slavonska brigada do kraja rata 21. slavonska brigada do kraja rata 25. (Brodská) brigada od februara 1944. do kraja rata Artiljerijska brigada od 6. IV 1945. do kraja rata	1.320	68 (Stanje juni—juli 1943)	14 (Stanje juni—juli 1943)	9	—	80	Mišo Leković, n.č., str. 56—57 AVII, k. 1121, reg. br. 4/5 i k. 105A, reg. br. 33/1 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 290
1.567 (1. XII 1943) 2.798 (5. III 1944) 2.679 (21. V 1944) 6.440 (decembar 1944) 7.370 (15. I 1945) 7.526 (25. III 1945)	10. hercegovačka brigada do kraja rata 11. hercegovačka brigada do kraja rata 12. hercegovačka brigada do aprila 1945. 13. hercegovačka brigada od 16. XI 1944. do kraja rata 2. brig, divizije „Garibaldi” od septembra 1944. 14. hercegovačka brigada od 16. XI 1944. do kraja rata Artiljerijska brigada od 27. II 1945. do kraja rata Severno-hercegovački odred Južno-hercegovački odred Sitnički odred	1.935	143 (Stanje 21. V 1944)	15 (Stanje 21. V 1944)	20	—	249	Mišo Leković, n.č., str. 56—57 AVII, k. 1143A, reg. br. 2/12
1.732	17. brigada „Simon Gregorčič” do 3. V 1945. 18. brigada „Bazoviška” do 3. V 1945. 19. brigada „Srečko Kosovel” od kraja decembra 1944. do 3. V 1945. 20. (Soška) brigada od 21. X 1943. do 11. novembra 1943. 20. (14) brigada „Triestina d'Assalto Garibaldi” od početka avgusta 1944. do 3. V 1945.	1.035	75	10	5	—	160	Stanje 1. VIII 1944. Zbornik NOR-a, VI/15, str.' 284 VIG, 1959/6, str. 56—57 „Narodno-osvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945”, str. 556, 608

1	2	3	4	5	6	7
Jl	Trideset prva (slovenačka) divizija NOVJ (formirana kao Triglavska divizija, ubrzo dobija naziv 26. divizija, a krajem decembra 1943. preimenovana u 31. diviziju)	6. X 1943.	7. slovenačka brigada „France Prešern” 16. slovenačka brigada „Janko Premrl Vojko” Tolminska brigada	artiljerijski divizion inž. bataljon bat. za vezu udarna četa	3.213	u 3. (alpskoj) zoni NOV i PO Slovenije do 22. XII 1943. 9. korpus NOVJ do kraja rata
32	Tržačka (trščanska) divizija NOVJ, rasformirana krajem oktobra 1943.	6. X 1943.	3. slovenačka brigada „Ivan Gradnik” 19. slovenačka brigada „Srečko Kosovel” Italijanska tržačka brigada (Brigata Tries-tina d'Assalto)		1.500	pod komandom Operativnog štaba Glavnog štaba NOV i POJ za zapadnu Sloveniju štab 3. operativne zore (alpske) od 22. X 1943.
33	Trideset druga (zagorska) divizija NOVJ	12. XII 1943. na području Kalnika	Brigada „Braća Radić” Brigada „Matija Gubec”		1.764 (15. XII 1943)	pod komandom Štaba 2. operativne zone Hrvatske do 19. I 1944 10. korpus NOVJ do kraja rata
34	Trideset treća (hrvatska) divizija NOVJ	19. I 1944. u Koprivnici	1. moslavačka brigada 2. moslavačka brigada		1.665 10. korpus NOVJ (25. III do kraja rata 1944)	

8	9	10	11	12	13	14	15	16
2.682	3. slovenačka brigada „Ivan Gradnik” od 3. novembra 1943. do kraja rata 7. slovenačka brigada „France Prešern” do kraja rata 16. slovenačka brigada „Janko Premrl Vojko” — do kraja rata Tolminska brigada do 25. X 1943.	1.807	103	23	6	4	191	Stanje 1. VIII 1944. Zbornik NOR-a, VI/15, str. 284 VIG, 1959/6, str. 56—57
	Goriška brigada od 17. X 1943. do rasformiranja divizije bataljon slovenačke brigade „Simon Gregorčič” od 17. X 1943. do rasformiranja divizije bataljon razbijene Tržačke brigade							3. slovenačka brigada „Ivan Gradnik” nije došla u sastav divizije „NO vojna na Slovenskem”, str. 606—607 Tone Ferenc, „Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943”, Maribor 1967, str. 593—597
2.104 (22. I 1944) 1.588 (3. IV 1944) 1.320 (10. VII 1944) 2.745 (30. IX 1944) 3.450 (24. XII 1944) 2.651 (25. II 1945) 3.527 (25. IV 1945) 3.237 (10. V 1945)	Brigada „Braća Radić” (1. brigada 32. divizije) do kraja rata Brigada „Matija Gubec” (2. brigada 32. divizije) do kraja rata Brigada „Pavlek Mihovil—Maškin” (3. brigada 32. divizije) od 19. XI 1944. do kraja rata 1. zagorska brigada (4. brigada 32. divizije) od 11. II 1945. do kraja rata	992	62	14	5	3	96	Mišo Leković, n.č., str. 58—59 AVII, k. 552, reg. br. 2/1 Leksikon NOR-a, knj. 2, str: 1130
1.567 (1. VI 1944) 1.483 (25. VI 1944) 2.032 (15. IX 1944) 4.034 (20. XII 1944) 3.313 (24. II 1945) 3.150 (22. IV 1945) 3.044 (8. V 1945)	1. moslavačka brigada do kraja rata 2. moslavačka brigada do kraja rata 3. brigada „Nikola Demonja” (pri formiranju „Miloš Obilić”) od 25. IX 1944. do kraja rata	778	82	4	4	1	82/79	Mišo Leković, n.č., str. 58—59 AVII, k. 552, reg. br. 4/1 Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 1132

1	2	3	4	5	6	7
35	Trideset četvrta (hrvatska) divizija NOVJ (početkom januara 1945. do- bila naziv udarna)	30. I 1944. u Zumberku	Omladinska brigada „Jože Vlahović” Brigada „Franjo Ogu- linac — Selio”	Zumberački NOP odred Turopoljsko- -posavski NOP odred	3.363 (16. II 1944)	4. korpus NOVJ do kraja rata
36	Trideset peta (lič- ka) divizija NOVJ (21. XII 1944. do- bila naziv udarna)	30. I 1944. u Lioi (rasformirana 2. IV 1945)	1. brigada Operativnog štaba za Liku 2. brigada Operativnog štaba za Liku	Lički NO odred Samostalni partizanski ba- taljon „Plavi Jadran” Artiljerijski di- vizion (3 bate- rije sa 9 oruđa) četa za vezu izviđačka četa	2.662	11. korpus NOVJ do 2. IV 1945. ka- da je rasformirana
37	Trideset šesta (voj- vodanska)) NOU divizija NOVJ	3. III 1944. u s. Bijeloj (pl. Majevica)	3. vojvodanska brigada 5. vojvodanska brigada 6. vojvodanska brigada (nalazi- la se u Sremu, itako da je tek 9. X 1944. ušla u sastav 36. di- vizije)		2.650	pod komandom Glavnog štaba Voj- vodine do 1. VII 1944. (povremeno i pod komandom 3. korpusa NOVJ) 12. korpus NOVJ do 1. I 1945. 3. armija do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
3.191 (20. V 1944)	Omladinska brigada „Jože Vlahović” do 1. V 1944.	2.378	105	49 (Stanje 30. I 1944)	22	4	77/107	Mišo Leković, n.č., str. 58—59
3.581 (31. X 1944)	Brigada „Franjo Ogu- linac—Seljo” do kraja rata	1.463	136	19 (Stanje 20. XII 1944)	97	6	401/264	AVII, k. 460B, reg. br. 6/8—11 i k. 1223, reg. br. 24/5
5.279 (31. X 1944)								Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 1129
5.503 (25. XII 1944)	Karlovačka brigada od 1. V 1944. do kraja rata							
5.551 (20. II 1945)								
6.380 (20. IV 1945)	Zumberačka brigada od 27. VIII 1944. do kraja rata							
6.544 (16. V 1945)	žumberački odred							
	Turopoljsko-posavski odred							
	Karlovački odred							
	Samoborsko-jaskamski odred							
	Posavski odred							
2.730 (27. IV 1944)	1. brigada 35. divizije do 2. IV 1945.	1.568	63	15 (Stanje 30. I 1944)	12	15	38/126	Mišo Leković, n.č., str. 58—59
2.730 (24. VI 1944)	2. brigada 35. di- vizije do 16. VI 1944.	1.463	136	19 (Stanje 20. XII 1944)	97	6	401/264	AVII, k. 1611A, reg. br. 1/42—1 i k. 1234, reg. br. 28/4
3.500 (15. X 1944)	7. dalmatinska brigada od 16. VI 1944. do 2. IV 1945. (kao 3. briga- da 35. divizije)							Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 1130
3.340 (20. II 1945)								
3.067 (1. IV 1945)	3. brigada 13. divizije od 16. VI 1944. do 2. IV 1945. (kao 2. briga- da 35. divizije)							
	Lički odred							
1.545 (25. VIII 1944)	3. vojvodanska brigada do kraja rata	488	91	6 (Stanje 25. VIII 1944)	7	—	218/72	Mišo Leković, n.č., str. 60-61
4.562 (18. XI 1944)	5. vojvodanska brigada do kraja rata	2.802	171	10 (Stanje 1. XII 1944)	43	1	331/181	Zbornik NOR-a, (tom IV, knj. 28, str. 382—383
6.366 (1. XII 1944)	6. vojvodanska brigada do kraja rata							AVII, k. 213, reg. br. 5/8
9.218 (16. II 1945)								Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 1131
9.378 (23. III 1945)	11. vojvodanska briga- da od 23. XI 1944. do 2. IV 1945. kada je rasformirana							
7.792 (1. V 1945)	Artiljerijska brigada od 16. XII 1944. do kraja rata							

1	2	3	4	5	6	7
38	Trideset (sandžačka) divizija NOVJ	sedma NOU u Sandžaku	4. III 1944.	3. proleterska (sandžačka) brigada 4. sandžačka brigada 8. crnogorska brigada	izviđačka četa (kasnije bataljon) vod za vezu (kasnije četa) pionirski vod (četa) divizijska bolnica divizijska intendantura	2.270 2. udarnog korpusa NOVJ do kraja rata
39	Trideset osma (bosanska) NOU divizija NOVJ	6. III 1944. u s. Brđani (kod Bijeljine)	17. majevička brigada 18. hrvatska brigada	Majevički NOP odred Tuzlanski NOP odred Posavsko-trebavski NOP odred	3.000 na dan formiranja	3. korpusa NOVJ do kraja rata
40	Trideset (bosanska) deveta divizija NOVJ	26. III 1944. u zapadnoj Bosni	13. krajiška brigada 15. krajiška brigada	Udarni odrod 5. korpusa NOVJ Zmijanjski NOP odred Banjalučki NOP odred Pljevski (Mrkotijički) NOP odred	3.400	5. korpusa NOVJ do 25. IV 1945. 2. armija do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
9.000 (krajem 1944) 7.991 (1. I 1945) 11.188 (1. V 1945)	3. sandžačka (proleterska) brigada do kraja rata 4. sandžačka brigada do kraja rata 2. brigada divizije „Garibaldi“ od 2. V do 24. VIII 1944. 8. crnogorska brigada do kraja avgusta 1944. 5. sandžačka brigada od avgusta 1944. do kraja rata Artiljerijska brigada od 23. IV 1945. do kraja rata Pljevaljski odred Bjelopoljski odred	2.162	215	31 (Stanje 1. I 1945)	44	—	80/258	Miso Leković, n.č., str. 60—61 Zbornik NOR-a, tom III, knj. 10, str. 425 Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 1131
1.700 (1. X 1944) 2.706 (20. XI 1944) 4.218 (15. I 1945) 2.700 (15. II 1945)	17. majevička brigada do kraja rata 18. hrvatska (bosanska) brigada do kraja rata (izvesno vreme april—avgust 1944. pod komandom 11. divizije u srednjoj Bosni) 21. istočno-bosanska brigada od 19. IX 1944. do kraja rata Artiljerijska brigada od 10. III 1945. do kraja rata Majevički odred Tuzlanski odred Posavski odred Mačvanski odred	1.804	230	— (Stanje 15. II 1945)	20	23	308	Mišo Leković, n.č., str. 60—61 AVII, k. 409, reg. br. 33/2 Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 1130
3.400 (1. V 1944) 3.813 (1. IX 1944) 4.609 (1. X 1944) 6.804 (1. XI 1944) 6.485 (15. XII 1944) 7.257 (1. III 1945) 6.036 (31. III 1945)	13. krajiška brigada do kraja rata 15. krajiška brigada do kraja rata 16. krajiška brigada od maja 1944. do novembra 1944. 20. krajiška brigada od oktobra 1944. do kraja rata Udarni odred 5. korpusa NOVJ Zmijanjski odred Banjalučki odred Pljevski (Mrkonjički) odred Podgrmečki odred Dravsko-petrovački odred	2.235	148	16	14		100/126	Mišo Leković, n.č., str. 60—61 Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 26, str. 10—11 AVII, k. 1267, reg. br. 2/4 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 250, 1129

1	2	3	4	5	6	7
41	četrdeseta (slavonska) divizija NOVJ (5. II 1945. dobila naziv udarna)	15. VII 1944.	18. slavonska brigada Omladinska brigada „Jože Vlahović“		2.195 (1. VIII 1944)	6. korpusa NOVJ do 21. IV 1945. 3. armija do kraja rata
42	Četrdeset prva (makedonska) divizija NOVJ	25. VIII 1944. u s. šeškovu (kod Kavadaraca)	2. 9. i 10. makedonska brigada		2.723	pod komandom Glavnog štaba Makedonije do početka oktobra 1944. 15. korpus (2. bitoljski korpus) do 6. XII 1944. pod komandom Glavnog štaba Makedonije do kraja rata
43	Četrdeset druga (makedonska) divizija NOVJ (sredinom decembra dobila naziv udarna)	7. IX 1944. u s. Lisice (kod Titovog Velesa)	3. 8. i 12. makedonska NO brigada		oko .1200	pod komandom Glavnog štaba Makedonije do početka oktobra 1944. 16. korpus NOVJ (1. skopski korpus) do 6. XII 1944. 15. korpus NOVJ do 21. IV 1945. 1. armija do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
4.807 (oktobra 1944)	18. slavonska brigada od 28. VII 1944. do kraja rata	1.176	80	27	18	2	32/80	Mišo Leković, n.č., str. 62—63
6.278 (27. XII 1944)	Omladinska brigada „Jože Vlahović“ do kraja rata	2.042	188	49	21	6	144/175 (Stanje 31. XII 1944)	Zbornik NOR-a, tom V, knj. 31, str. 17 i knj. 36, str. 564—565
5.520 (5. II 1945)								
5.359 (maja 1945)	Virovitička brigada od 24. VIII 1944. do kraja rata							
4.779	2. makedonska brigada do početka oktobra 1944. ponovo od 6. XI 1944. do 6. XII 1944.	3.656	165	24	13	1	186/124	Stanje: 1. I 1945. * V I N N A N O R : k i 236, m. 3/0.
3.820 (6. II 1945)								M. Leković—J. Antonovski n.č.
2.946 (17. III 1945)	9. makedonska brigada do 6. XI 1944.							Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 187
3.425 (28. IV 1945)	10. makedonska brigada do 6. XII 1944.							
5.181 (15. V 1945)	11. makedonska brigada od septembra 1944. do 6. XII 1944.							
	8. makedonska brigada od 6. XII 1944. do kraja rata							
	12. makedonska brigada od 6. XII 1944. do kraja rata							
	17. makedonska brigada od 6. XII 1944. do kraja rata							
	Artiljerijska brigada od prve polovine decembra 1944.							
5.994 (decembar 1944)	3. makedonska brigada do kraja rata	4.280	125	37	31	—	445/146	Stanje: 16. I 1945. AVII—ANOR, k. 1315, d. 7/6
7.681	8. makedonska brigada do 6. XII 1944.							M. Leković—J. Antonovski, n.č.
6.974 (april 1945)	12. makedonska brigada do 6. XII 1944.							Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 186
	14. makedonska brigada od 6. XII 1944. do 9. I 1945.							
	7. makedonsko-šiptarska brigada od 9. I 1945. do kraja rata							
	16. makedonska brigada od 6. XII 1944. do kraja rata							
	1. artiljerijska brigada od 18. II 1945. do kraja rata							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
48	Četrdeset osma (makedonska) divizija NOVJ (u januaru 1945. dobila naziv udarna)	28. IX 1944. u s. Plasnici (kod Kičeva)	1, 6. i 15 makedonska i 4. šiptarska brigada		2.500	pod komandom Glavnog štaba Makedonije do početka oktobra 1944. 15. korpus NOVJ do 21. IV 1945. 1. armije do kraja rata	2.879 (30. XI 1944) 3.075 (8. XII 1944) 6.490 (1. IV 1945) 6.259 (14. IV 1945)	1. makedonska brigada do kraja rata 6. makedonska brigada do 6. XII 1944. 15. makedonska brigada do 6. XII 1944. 4. šiptarska brigada do 29. XI 1944. 2. makedonska brigada od 6. XII 1944. do kraja rata 7. makedonsko-šiptarska brigada od 6. XII 1944. do 9. I 1945. 14. makedonska brigada od 9. I 1945. do kraja rata 2. artiljerijska brigada od 18. II 1945. do kraja rata	1.856	1:19	24	12	1	3.309	Stanje 10. XI 1944. AVII—ANOR, k. 1362, d. 25/5 M. Leković—I. Antonovski, n.č. Vojna enciklopedija, drugo izdanje, knj. 2, str. 267 Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 186
49	Četrdeset deveta (makedonska) divizija NOVJ	10. IX 1944. u s. Crnovcu (kod Bitolja)	5. i 7. makedonska brigada	Bitoljsko-prespanski NOP odred	1.500	pod komandom Glavnog štaba Makedonije do početka oktobra 1944. 15. korpus NOVJ (2. bitoljski korpus) do 6. XII 1944. pod komandom Glavnog štaba Makedonije do kraja rata	4.905 (16. XII 1944) 5.435 (30. XII 1944) 2.603 6.002 (3. I 1945) 5.940 (1. III 1945) 6.040 (29. III 1945) 5.916 (1. V 1945) 5.821 (15. V 1945)	2. makedonska brigada od početka oktobra 1944. do 6. XI 1944. 5. makedonska brigada do 6. XII 1944. 7. makedonska brigada do 6. XII 1944. 9. makedonska brigada od 6. XI 1944. do kraja rata 6. makedonska brigada od 6. XII 1944. do kraja rata 11. makedonska brigada od 6. XII 1944. do kraja rata Artiljerijska brigada od 15. XI do 15. XII 1944. Bitoljsko-prespanski NOP odred	3.097	81	29	13		213	Stanje: 1. I 1945. AVII—ANOR, k. 1374, d. 12/8 M. Leković—J. Antonovski, n.č. Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 185—186
50	Pedeseta (makedonska) divizija NOVJ	17. IX 1944. u s. Mitrašincima (kod Borova) (rasformirana 6. XII 1944)	4, 13. i 14. makedonska brigada		2.425	pod komandom Glavnog štaba Makedonije do početka oktobra 1944. u Bregalničko-strumičkom korpusu NOVJ do svoga rasformiranja	4.216 3.523 (14č X 1944)	4. makedonska brigada do sredine oktobra 1944. 13. makedonska brigada do 6. XII 1944. 14. makedonska brigada do 6. XII 1944. 19. makedonska brigada od oktobra 1944. do 6. XII 1944. Artiljerijska brigada od 10. X do 6. XII 1944.	3.425	75	20	14	6	95	Stanje: I. XI 1944. AVII—ANOR, k. 233, d. 5/8 M. Leković—J. Antonovski, n.č. Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 839

1	2	3	4	5	6	7
51	Pedeset prva (makedonska) divizija NOVJ (6. XII 1944. preimenovana u novu 50. diviziju NOVJ)	19. X 1944. u s. širokom Dolu (kod Berova)	4. 20. i 21. makedonska brigada		92VZ	u Bregalničko-strumičkom korpusu NOVJ do 6. XII 1944. pod komandom Glavnog štaba Makedonije do kraja rata
52	Kumanovska divizija NOVJ	sredinom oktobra 1944. u s. makedonska Zegljane (kod Kumanova) rasformirana 6. XII 1944.	16. 17. i 18. brigada		5.500	16. korpus NOVJ (1. skopski korpus) do rasformiranja 6. decembra 1944
53	Pedeset prva (vojvodanska) udarna divizija NOVJ (formirana kao 3. vojvodanska NOU divizija, a 13. XI 1944. preimenovana u 51. NOU diviziju)	30. X 1944. u Novom Sadu	7. vojvodanska brigada 8. vojvodanska brigada 12. vojvodanska brigada		oko 5.000	pod komandom Glavnog štaba Vojvodine do 29. XI 1944. 12. korpus NOVJ do 1. I 1945. 3. armija do kraja rata
54	Pedeset treća (srednjo-bosanska) udarna divizija NOVJ (formirana kao Srednjo-bosanska NOU divizija, a krajem decembra 1944. dobila naziv 53. NOU divizija)	jula 1944.	14. srednjobosanska brigada 18. srednjobosanska brigada	Prjavorski NOP odred Artiljerijski divizion	3.120 (krajem jula 1944)	5. korpusa NOVJ do 25. IV 1945. 3. korpusa NOVJ do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
6.689 5.622 5.539 (15. XII 1944) (1. I 1945) 4.451 (31. I 1945) 4.623 (31. III 1945) 3.915 (9. V 1945)	4. makedonska brigada do kraja rata 20. makedonska brigada do kraja rata 21. makedonska brigada do kraja rata Artiljerijska brigada od 19. X do 6. XII 1944.	1.700 4.700	32 53	17 24	8 13	-		Stanje: 19. X 1944. AVII—ANOR, k. 1384, [±] _{w2} Stanje: 30. XI 1944. AVII—ANOR, k. 1384, d. 16/2 Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 838
5.489 (22. XI 1944) 5.169	16. makedonska brigada do 6. XII 1944. 17. makedonska brigada do 6. XI 1944. 18. makedonska brigada do 6. XII 1944. Artiljerijska brigada od 30. X do 6. XII 1944.	3.206	185	19	3	6	172/213	Stanje: 24. XI 1944. AVII—ANOR, k. 233, d. 36/7 Mišo Leković—I. Antonovski, n.č. Leksikon NOR-a, knj. 1, str. 589
8.883 (15. XI 1944) 11.342 (1. I 1945) 10.130 (15. II 1945) 9.829 (1. III 1945) 8.686 (14. III 1945) 8.502 (1. IV 1945) 9.481 (15. V 1945)	7. vojvodanska brigada do kraja rata 8. vojvodanska brigada do kraja rata 12. vojvodanska brigada do kraja rata 14 vojvodanska brigada od 12. XI 1944. do marta 1945. kada je rasformirana Artiljerijska brigada od 12. XI 1944. do kraja rata.	3.940 4.869	415 369	68 80	82 135	21 64	1.153/553 1.249/539 (Stanje 30. III 1945)	Mišo Leković, n.č., AVII, k. 1213, reg. br. 16/6 i k. 1396, reg. br. 8/8 Leksikon NOR-a, knj. 2, str. 838 Sreta Savić, „51. vojvodanska divizija“, VIZ, Beograd 1974.
3.120 (1. IX 1944) 5.863 (1. X 1944) .. ^{5.058} (15. XII 1944) 5.073 (1. I 1945) 5.534 d- ¹¹¹ 1945>	14. srednjo-bosanska brigada do kraja rata ig srednjo-bosanska brigada do kraja rata 19. srednjo-bosanska brigada od 7. IX 1944. do kraja rata Majevički odred Tešanjsko-teslički odred Jajački odred Vlašički odred Uzlomački odred Banjalučki odred	3.059 3.058	221 221	22 22	33 31	10 10	413/431 (Stanje 1. I 1945)	Mišo Leković, n.č. Vojna enciklopedija, drugo izdanje knj. 6, str. 616 AVII, k. 462, reg. br. 4/1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
55	Pedeset druga (kosovsko-metohijska) NO divizija NOVJ	8. II 1945.	1, 2. i 4. kosovsko>-metohijska brigada	oko 6000	Operativni štab za Kosovo i Metohiju do k-aja rata		7.100 (1. III 1945) 7 322 7.013 (1. V 1945)	1, 2. i 4. kosovsko-metohijska brigada	6.016	172	32	20	—	105	M. Leković—I. Antonovski, n.č. Stanje: 16. IV 1945. AVII—ANOR, k. 1411, reg. br. 46/5

b. divizije korpusa narodne odbrane jugoslavije:

56	1. (hrvatska) divizija KNOJ (pri formiranju: 1. divizija za zaštitu naroda) formirana u Lici. Od maja 1945. u Zagrebu	30. VII 1944.	1, 2. i 3. hrvatska brigada NO	2.200 boraca i rukovodilaca avgusta 1944.	Korpusa narodne Ddbrane od 15. VIII 1944.		septembar 1944. godine 3.520 kraj marta 1945. godine 3.049	4. brigada NO od 18. VIII 1944. 5. brigada NO od septembra 1944. 1. zagrebačka brigada NO od početka februara 1945.							Hronologija, str. 810 VIG, 1959/6, str. 68—69 Prema podacima VIG 1959/6, 1 divizija KNOJ-a je formirana 5. VIII 1944. AVII, k. 128A, reg. br. 72/4
57	1. (slovenačka) divizija KNOJ (formirana kao Komanda Vojske državne varnosti 1. III 1944, a preimenovana 3. XII 1944. u Štab 1. slovenačke divizije KNOJ. Formirana u Toplica-ma kod N. Mesta. Od maja 1945. u Ljubljani	30. XII 1944.	1, 2. i 3. slovenačka brigada NO	1 samostalni bataljon NO (marta 1944)	oko 2.000 (1. XII 1944)	Korpusa narodne odbrane									AVII—ANOR, k. 222, d. 4/1 „Vojna na Slovenskem 1941—1945“, str. 1051
58	3. (bosansko-hercegovačka) divizija KNOJ formirana u Jajcu. Od maja 1945. u Sarajevu	decembar 1944.	1. bosanska i 3. hercegovačka brigada NO		preko 3.600 decembar 1944.	Korpus narodne odbrane	januara 1945. godine 4.200	2. brigada od 20. I 1945.							Hronologija NOV, str. 1024
59	4. (beogradska) divizija KNOJ formirana u Beogradu	decembar 1944.	1. i 2. beogradska brigada NO	Samostalni bataljon od 19. III 1945.	oko 5,500 decembar 1944.	Korpusa narodne odbrane		3. brigada od marta 1945.							Hronologija, str. 1024
60	5. (srpska) divizija KNOJ formirana u Kragujevcu	10. I 1945.	1, 2. i 3. srpska brigada NO		10.552 januar 1944.	Korpusa narodne odbrane	16.400 od marta 1945.	4. brigada od početka marta 1945.							Hronologija, str. 1051
61	7. (vojvođanska) divizija KNOJ formirana u Novom Sadu	oko 18. XII 1944.	1, 2. i 3. vojvodanska brigada NO		oko 7.000 boraca i rukovodilaca	Korpusa narodne odbrane									Hronologija, str. 1022
62	8. (makedonska) divizija KNOJ formirana u Skoplju	prva polovina decembra 1944.	1, 2. i 3. makedonska brigada NO	2 samostalna bataljona NO (decembar 1944)		Korpusa narodne odbrane		4 brigada od aprila 1945.							Hronologija, str. 1022 AVII-ANOR, k. 222, d. 30/1, str. 1. (Istori-jat 8. divizije KNOJ-a)

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

8	9	10	11	12	13	14	15	16
---	---	----	----	----	----	----	----	----

C. VAZDUHOPLOVNE DIVIZIJE:

63	11. vazduhoplovna lovačka divizija	29. XII 1944. u Rumi	111. lovački puk 112. lovački puk 113. lovački puk	11. četa za vezu 11. pokretna aeroplanska radionica	1.027	Vazduhoplovna grupa „Vitruk” i Grupa vazduhoplovnih divizija od marta 1945.	134 lovačka aviona tipa JAK-1 i JAK-9	B. Lazarević, „Vazduhoplovstvo u NOR-u”, VIZ, Beograd 1972, str. 206 Mišo Leković, n.č., str. 70 Leksikon NOR-a, tom I, str. 409—410
64	42. vazduhoplovna jurišna divizija	29. XII 1944. Novi Sad	421. jurišni puk 422. jurišni puk 423. jurišni puk	četa za vezu divizijska pokretna radio-nica trenažno odeljenje za obuku pilota-jurišnika	oko 1.100	Vazduhoplovna grupa „Vitruk” i Grupa vazduhoplovnih divizija od marta 1945.	122 jurišna aviona IL-2 3 aviona za preobuku UIL-2	B. Lazarević, n.d., str. 201 M. Leković—I. Antonovski, n.č., str. 70 Leksikon NOR-a, tom I, str. 186

D. DIVIZIJE STRANIH DRŽAVLJANA U SASTAVU NOVJ:

75	Divizija „Venezia”	25—29. X 1943. nastala od ranije italijanske divizije „Venezia” koja je prešla na stranu NOVJ	1, 2, 3, 4, 5, i 6. brigada	oko 11.000	2. korpusa NOVJ 2. XII 1943. njeno ljudstvo ušlo u sastav divizije „Garibaldi”	VE, tom II, str. 27 Jovan Vujošević, „Istorijski zapisi”, str. 614 Vlado Strugar, „Rat i revolucija naroda Jugoslavije” — Vojnoistorijski institut, Beograd 1962, str. 424
66	Divizija „Garibaldi”	2. XII 1943. u rejonu Pljevlja od ljudstva divizije „Venezia” i „Taurineuse” u martu 1945. prebačena je iz Dubrovnika u Italiju	1, 2. i 3. brigada Samoinicijativom štaba divizije „Garibaldi” decembra 1943. formirana je i 4. brigada, ali je rasformirana narednjem Štaba 2. korpusa a njeno ljudstvo ušlo u sastav ostale tri brigade da bi se 4. brigada ponovo formirala avgusta 1944.	5.000	Pod komandom Štaba 2. udarnog korpusa NOVJ, do početka marta 1945.	Zbornik NOR-a, tom III, knj. 6, dok. 14, 166, 195, knj. 7, dok. 31, 46, 49, 57, 59, 224 VE, tom III, str. 123—164 Jovan Vujošević, „Istorijski zapisi”, str. 606—607, 614—617 Vlado Strugar, n.d., str. 124 Hronologija NOR-a, str. 541, 615, 699

1	2	3	4	5	6	7
67	Divizija „Garibaldi Natisone” U sastavu NOV Slovenije od 7. XI 1944. rasformirana krajem aprila 1945.	17. VIII 1944. u s. Grumšnica (Stremiš) u Be- neškoj Sloveni- ji, od italijan- skih brigada „Garibaldi Na- tisione” i Gari- baldi Friuli”	156. brigada „Bruno Buo- zzi” 157. brigada „Guido Pice- lli” 158. brigada „Antonio Gram- baldi”			od formiranja do ulaska u sastav 9. korpusa NOVJ bila je pod rukovod- stvom Komiteta nacionalnog oslobo- đenja severne Ita- lije od 7. XI 1944. u 9. korpusu NOVJ od marta 1945. u 7. korpusu (gde je i rasformirana)
68	Divizija „Garibal- di Fontanot”	Krajem aprila (30. IV) 1945. na području Brod na Kupi nastala prefor- miranjem divi- zije „Garibal- di Natisone” Brigada „Fon- po oslobođenju Ljubljane otiš- la je 20. V 1945. u Trst	Nova brigada „Garibaldi” (formirana od 156, 157. i 158. brigade divizije „Garibaldi Natisone”) Brigada „Fon- po oslobodenju tanot” iz 18. slovenačke di- vizije	1.026 (stanje 1. V 1945)		7. korpusa JA do kraja rata

8	9	10	11	12	13	14	15	16
oko 3.300 (27. IX 1944) 971 (sredina febru- ara 1945)		599	63	9	2	—	165	„Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, str. 748—749, 789—790, 882—883, 887, 972, 918, 937—938, 970 Hronologija NOR-a, str. 543, 1021 VE, tom II, str. 27, tom III, str. 164
								„Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945”, str. 919, 938—939, 945, 970 VE, tom III, str. 164

PREGLED
OPERATIVNIH ZONA NORODNO OSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE 1942 - 1945. GODINE

№ Ö P	Naziv zone i promene	Datum formiranja ili preformiranja	Podčinjenost	Početni sastav i promene		
				divizije i samostalne brigade	partizanski odredi	samostalne jedinice
1	2	3	4	5	6	7

OPERATIVNE ZONE

1. štab Prve operativne zone NOV i PO Hrvatske (Prilikom formiranja nosio naziv: Štab 1. operativne zone NOP odreda Hrvatske)	1. VI 1942. prestao da postoji 22. XI 1942, kada je njegove funkcije preuzeo Štab 1. hrvatskog korpusa NOVJ	GŠ NOP odreda Hrvatske 1. VI 1942. GŠ NOV i PO Hrvatske 1. XI 1942.	1. lička NOU brigada od 8. VII do 22. XI 1942. 2. lička NOU brigada od sredine avgusta do 22. XI 1942. 4. kordunaška NOU brigada od 20. VIII do 22. XI 1942. 7. banijska NOU brigada od 2. IX do 22. XI 1942. 8. banijska NOU brigada od 7. IX do 22. XI 1942. 3. lička NOU brigada od 9. IX do 22. XI 1942. 5. kordunaška NOU brigada od 16. IX do 22. XI 1942.	Grupa NOP odreda za Liku Grupa Kordunaških NOP odreda Banijski NOP 1942. do središnjeg, od 1. VI ne septembra 1942.	Tenkovski vod Grupe NOP odreda za Liku 16. VI 1942.
---	---	---	--	---	---

vojno- •toritorijalni organi	Početni sastav štaba i promene	Operativno područje	Brojno stanje i naoružanje	Primedbe i izvori
8	9	10	11	12

NOV I PO HRVATSKE

komandant:	Lika, Kordun	stanje: 8. VII 1942:	Zbornik NOR, t. V,
Srećko Manola	i Banija	g 455 boraca	knj. 4, str. 219, 326 i
politkomesar:		5.537 puška	knj. 5, str. 7
Đuro Kladarin		205 puškomitraljeza	AVII—ANOR: k. 102
		31 mitraljez	V, d. 17/4, d. 29/4
		6 minobacača	Vlado Strugar: „Rat
		3 topa	i revolucija naroda
			Jugoslavije", Beograd
		stanje: 18. IX 1942:	1962, str. 358
		9.419 boraca	
		6.931 puška	
		8 automata	
		270 puškomitraljeza	
		55 mitraljeza	
		14 minobacača	
		1 protivtenkovski mitraljez	
		2 protivtenkovska topa	
		4 topa	

1	2	3	4	5	6	7
2.	Stab Druge o- perativne zone NOV i PO Hr- vatske od 1. XI 1942. (Prilikom for- miranja nosio naziv: Štab Druge opera- tivne zone NOP odreda Hrvat- ske)	13. IV 1942. prestao da po- stoji 19. I 1944, kada je njego- ve funkcije pre- uzeo Štab 10. korpusa NOVJ	GŠ NOP odre- da Hrvatske 13. IV 1942. GŠ NOV i PO Hrvatske 1. XI 1942.	13. hrvatska NOU brigada „Josip Kras" a kasnije „Rade Končar" od 10. XI 1942. do 2. polovine no- vembra 1943. 2. NOU briga- da 2. operativ- ne zone Hrvatske (kasnije „Bra- ća Radić") od 4. IX 1943. do 12. XII 1943. 32. divizija NOVJ 12. XII 1943.	Zumberačko- -pokupski NOP odred od poč. jula 1942. Moslavački NOP odred po- četak oktobra 1942. Kalnički NOP odred 10. X 1942. Turopoljsko- -posavski NOP odred 21. VIII 1943. Zagrebački NOP odred 13. IX 1943. Bjelovarski NOP odred 25. IX 1943. Zagorski NOP odred 5. X 1943.	Tri portizan- ske grupe: o- ko Zagreba, na Kalniku i u Moslavini 25. V 1942. Moslavački ba- taljon od 23. VIII 1942.
3.	štab Treće o- perativne zone NOV i PO Hr- vatske od 1. XI 1942. (prilikom for- miranja nosio naziv: štab Treće operativ- ne zone NOP odreda Hrvat- ske)	sredina aprila 1942. prestao da pos- toji 20. VI 1943, kada je njego- va funkcije pre- uzeo štab 2. hrvatskog kor- pusa NOVJ za područje Sla- vonije, a Glav- ni štab Voj- vodine 2. VII, za područje Srema	GS NOP odre- da Hrvatske sredina aprila 1942. GŠ NOV i PO Hrvatske 1. XI 1942.	I. (12) slavonska NOU bri- gada 11. X 1942. 15. hrvatska NO brigada od II. II do 9. III 1943.	1. slavonski NOP odred sredina aprila 1942. 2. slavonski NOP odred 16. VIII 1942. 3. sremski NOP odred počet, septembra 1942. i poč. a- prila 1943. (no- vi)	

8	9	10	11	12
Zumberačko vojno pod- ručje decem- bar 1942.	komandant: Pavle Vuko- manović Stipe politkomesar: Stanko Parmač 13 IV 1942.	žumberak, Pokuplje, Turropolje, Moslavina, Kalnik, Prigorje i Hrvatsko Zagorje	<i>Stanje: 8. VIII 1942:</i> 190 boraca 156 pušaka 6 puškomitraljeza <i>Stanje: 29. XII 1942:</i> 1.399 boraca 1.165 pušaka 55 puškomitraljeza 8 mitraljeza <i>Stanje: 20. V 1943:</i> 2.115 boraca 1.553 puške 18 automata 70 puškomitraljeza 8 mitraljeza 3 minobacača 1 top <i>Stanje: 15. XII 1943:</i> 6.964 borca 4.375 pušaka 132 automata 196 puškomitraljeza 37 mitraljeza 13 minobacača 13 minobacača 6 protivtenkovskih topo\	Zbornik NOR, t. V, knj. 3. str. 14: knj. 4. str. 330—331 AVII—ANOR: k. 102 B, d. 4/2 i d. 7/4, k. 102 V, d. 21 '4 i d. 39/4, k. 1472 A, d. 13/11, k. 552, d. 2/1 u leto 1942, postojao je paralelno sa ovim štabom i Štab NOPO Hrvatskog Zagorja sve do 24. VIII 1942. kada su oba reorganizovana u jedinstveni Štab 2. operativna zone NOP odreda Hrvatske Zbornik NOR, t. V, knj. 4, str. 249—251, t. V, knj. 5, str. 202 —208, t. II, knj. 5, str. 395 Hronologija NOR, str. 531, 548, 550, 552, 553, 577, 594, 599
	komandant: Karlo Mrazo- vič Gašpar (Or- tega) politkomesar: Bogdan Crno- brnja—Tolja sredina aprila 1642.	Slavonija i Srem	<i>Stanje: 17. VIII 1942:</i> 1.665 boraca 1.325 pušaka 31 puškomitraljez 3 mitraljeza <i>Stanje: 10. XI 1942:</i> 1.277 boraca 622 puške 6 puškomitraljeza 5 mitraljeza <i>Stanje: 24. V 1943:</i> 1.008 boraca 548 pušaka 14 automata 10 puškomitraljeza 1 mitraljez	AVII—ANOR: k. 102 B, d. 7/4, d. 28/2, d. 48/2; k. 471 A, d. 5/9 k. 1481, d. 7/8, (E"11/5, d. 21/5; k. 105, d. 21/1, d. 43/4, d. 44/4; Zbornik NOR, t. V, knj. 6, str. 149—154

4. Stab Četvrte operativne zone NOV i PO Hrvatske od 1. XI 1942. (prilikom formiranja nosio naziv: štab Četvrte operativne zone NOP odreda Hrvatske)	sredina aprila 1942. rasformiran 13. II 1943. ponovo formiran drugom polovinom avgusta 1943. prestao da postoji 5. X 1943, kada je njegove funkcije preuzeo štab 8. korpusa NOVJ	GŠ NOP odreda Hrvatske sredina aprila 1942. GŠ NOV i PO Hrvatske 1. XI 1942.	1. dalmatinska NOU brigada od 6. IX do 1. XI 1942. 2. dalmatinska NOU brigada od 3. X do 1. XI 1942. 3. dalmatinska NOU brigada od 12. XI 1942. do 13. II 1943. 4. dalmatinska NOU brigada od 9. I do 13. II 1943. 5. dalmatinska NOU brigada od početka februara do 13. II 1943. i u septembru 1943.	Severnodalmatinski NOP odred od 24. V do 3. X 1942. Srednjedalmatinski NOP odred od 23. VI do 6. IX 1942. 3. NOP odred IV operativne zone Hrvatske (južnodalmatinski) od 4. IX do početka novembra 1942. Severnodalmatinski NOP odred Kninski NOP odred šibenskojtrogirski NOP odred Cetinjski NOP odred Biokovski NOP odred Splitski NOP odred septembar 1943.	Tri bataljona severne, srednje i južne Dalmacije Bataljon „Starac Vujadin“ vodovi oko Livna sredina aprila 1942. Bataljon „Vojin Zirojević“ Bataljon „Josip Jurčević“ 6. VI 1942. Duvanjski NOP bataljon avgust 1942. Mosečki NOP bataljon septembar 1942. Mosorski NOP bataljon 27. X 1942. Primorski NOP bataljon 31. X 1942. Bataljon „Vid Mihaljević“ kr. oktobra 1942. Imotski NOP bataljon Neretvanski NOP bataljon septembar 1943.	komandant: Vicko Krstulović politkomesar: Vojin Zirojević sredina aprila 1942.	prvobitno Dalmacija do reke Neretve, a posle cela Dalmacija	Stanje: 15. IV 1942: 1.030 boraca 996 pušaka 32 puškomitraljeza 2 mitraljeza Stanje: 20. VIII 1942: 1.919 boraca 1.352 puške 50 puškomitraljeza 1 mitraljez	AVII—ANOR: k 1603, d. 3/5; k. 1490 A, d. 3'2; k. 105, d. 2—2/II, d. 25/2; k. 102 B, d. 23/2, d. 3/2; k. 1490 A, d. 3/2, d. 19/3, d. 54/2; k. 1603, d. 3/5 Zbornik NOR, t. 5, knj. 4, str. 143—144 Hronologija NOB, str. 360, 361, 367, 368, 373, 375, 410, 418, 426, 567
S. štab Pete operativne zone NOV i PO Hrvatske od 1. XI 1942. (Prilikom formiranja nosio naziv: štab Pete operativne zone NOP odreda Hrvatske)	4. V 1942. prestao da postoji 21. VI 1943, kada je njegove funkcije preuzeo Štab Grupe primorsko-igorskih NOP odreda	GŠ NOP odreda Hrvatske 4. V 1942. GŠ NOV i PO Hrvatske 1. XI 1942.	6. primorsko-goranska NO brigada od 12. X 1942. do dr. pol. apr. 1943. 14. primorsko-goranska NO brigada od 26. XI 1942. do dr. pol. apr. 1943.	Primorsko-goranski NOP odred do 30. V 1942. 1. primorsko-goranski NOP odred od 30. V do 12. X 1942. i od 1. I 1943. do fasformiranja zone 2. primorsko-goranski odred od 3. V do 26. XI 1942. i od sred. juna 1943. de rasformiranja zone		komandant: Veljko Kovačević politkomesar: Mijo Vukelić 4. V 1942.	Gorski Kotar, Hrvatsko primorje, Istra	Stanje: 5. VII 1942: 2.183 borca 1.365 pušaka 36 puškomitraljeza 1 mitraljez	AVII—ANOR: k. 102 V, d. 18/4, d. 27/2; k. 106, d. 29/4; k. 102 A, d. 54/1 Zbornik NOR, t. V, knj. 7, str. 113 Hronologija NOB, str. 410, 451, 497, 498 V. Strugar, n.d., str. 359

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

OPERATIVNE ZONE NOV I PO SLOVENIJE

6. Štab Prve (dolenjske) operativne zone NOV i PO Slovenije

7. XII 1942.

GŠ NOV i PO Slovenije od 7. XII 1942.

2. slovenačka NOU brigada „Matija Gubec“ od 7. XII 1942.

3. slovenačka NOU brigada „Ivan Cankar“ 7. XII 1942.

Istočno-dolenjski NOP odred i Zapadnodolenjski NOP odred 7. XII 1942.

Štab Druge (gorenjske) operativne zone NOV i PO Slovenije

24. VI 1943» ukinuta u prvoj polovini avgusta 1943.

GŠ NOV i PO Slovenije 24. VI 1943.

8. slovenačka NOU brigada (kasnije 7. slovenačka NOU brigada „Franc Prešern“) 12. VII 1943.

Gorenjski NOP odred 24. VI 1943.

Koruški NOP bataljon 12. VII 1943.

8. Štab Druge (notranjske) operativne zone NOV i PO Slovenije

u prvoj polovini decembra 1942.

ukinut krajem jula 1943, a njegove jedinice ušle u sastav 7. korpusa NOVJ

GŠ NOV i PO Slovenije decembar 1942.

1. slovenačka NOU brigada „Tone Tomšič“ od 7. XII 1943.

4. slovenačka NOU brigada „Ljubo Šercer“ od 11. XII 1942.

Notranjski NOP odred 26. XII 1942.

9. Štab Treće (alpske) operativne zone NOV i PO Slovenije

26. XII 1942.

prvi put ukinut 21. II 1943.

ponovo formiran 22. X 1943.

a ukinut 22. XII 1943, kada je formiran Šlab 9. korpusa NOVJ, koji je preuzeo njegove funkcije

GŠ NOV i PO Slovenije krajem decembra 1942.

26. (triglavska) divizija NOVJ i 27. (goriška) divizija NOVJ od 6. X 1943. do 22. XII 1943.

Dolomitski NOP odred

Gorenjski NOP odred

Soški NOP odred krajem decembra 1942.

8	9	10	11	12
---	---	----	----	----

komandant: Milovan šaranović od 7. XII 1942. do 23. V 1943.

politkomesar: Jože Brilej—Bolko (Brezar) od 7. XII 1942. do 12. I 1943.

Dolenjska do železničke pruge Ljubljana—Kočevje

„Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem“ str. 395, 1040

komandant: Pero Popivoda od 24. VI 1943. do 4. VIII 1943.

politkomesar: Jože Brilej—Bolko (Brezar) od 24. VI 1943. do 4. VIII 1943.

Gorenjska (osim Kamniškog područja) i zapadni deo Koruške u Austriji

„NOV na Slovenskem“, str. 395, 474, 1041

komandant: Ivan Kavčič—Nande od 11. XII 1942. do 23. V 1943.

politkomesar: Franc Popit (Petrov) od 11. XII 1942. do 3. V 1943.

Notranjska

Hronologija NOB, str. 395

„NOV na Slovenskem“, str. 395, 1041

VE, t. 7, str. 377, 378 i t. 5, str. 167

Komanda Idrijskog vojnog područja od 22. X 1943. do kr. januara 1944.

Komanda Tolminskog vojnog područja od 29. X 1943. do 6. XII 1943.

komandant: Mirko Bračič (Miran Bračič) od 26. XII 1942. do 21. II 1943.

politkomesar: Franc Ravbar—Vitez od 26. XII 1942. do 14. I 1943.

Primorska i Gorenjska, sa teritorijom severno od železničke pruge Ljubljana—Postojna

Hronologija NOB, str. 395, 429

„NOV na Slovenskem“, str. 395, 607, 620, 623, 1041

M. Lekovič—I. Antonovski: „Osnovni podaci o divizijama NOVJ formiranim u NOR“, VIG 1959, br. 6, str. 56-57

1	2	3	4	5	6	7
10. štab četvrte (Štajerske) operativne zone NOV i PO Slovenije	26. XII 1942. nije delovao od sredine maja do sredine septembra 1943. obnovljen 18. IX 1943. i bio do kraja rata	GŠ NOV i PO Slovenije	6. slovenačka NOU brigada „Slavko Slan-der“ od 6. VIII do početka septembra 1943, u januaru—febru aru 1944. i od 12. IV 1945. Pohorska NO brigada (kas-nije 11. slove-načka NO bri-gada „Miloš Zidanšek“ od 8. I 1944. 14. divizija NOVJ od 28. II 1944. do kraja rata	6. slovenačka NOU brigada „Simon Gre-gorčič“ od 10. IV 1943. do počet, avgusta 1943. i u sep-tembru 1943. 6. slovenačka NO brigada „I-van Gradnik“ od 10. IV 1943. do poč. avgus-ta 1943. i u septembru 1943.	Pohorski (Lac-kov) NOP od-red od 4. XI 1943. Kokrški NOP odred od no-vembra 1944. Koruški NOP odred od 29. IX 1944. Kozjanski NOP odred od 27. IV 1944. do 9. V 1945. Kamniško-za-savski NOP od-red od 15. II 1944. Istočno-koruš-ki NOP odred od 5. II 1944. do 24. II 1944. Koruška grupa NOP odreda od 24. II 1944. do 20. IX 1944.	Kamniški NOP bataljon janua-r 1943. Moravški NOP bataljon do sredine janu-ara 1943. Kozjanski NOP bataljon do de-cembra 1943. i od januara 1944. do 27. IV 1944 (novi) Pohorski NOP bataljon do 8. I 1943. i pono-vo od 3. V do poč. septembra 1943. Savinjski NOP bataljon do 14. I 1943. Koruški NOP bataljon jesen 1943. do 5. II 1944.
OPERATIVNE ZONE NOV I PO. MAKEDONIJE						
12. štab Prve o-perativne zone NOV i PO Ma-kedonije	maj 1943. prestao da po-stoji u prvoj polovini oktob-ra 1943. kada su njegove fun-kcije preuzeli štabovi Grupe bataljona, a od 11. XI GŠ Ma-kedonije	GŠ NOV i PO Makedonije maj 1943.	Kičevsko-mav-rovski NOP o-dred maj 1943. 1. NOP odred 1. oper. zone (Mavrovski) 2. NOP odred 1. oper. zone (Kičevski) juli 1943. NOP odred „Kopačka“ 26. IX 1943.	Kičevski teren-ski NOP bata-ljon 27. IX 1943.		

8	9	10	11	12
Komanda PO Moravškog vojnog pod-ručja i Ko-manda pod-ručja Gor-njosavinske doline jesen 1944.	komandant: Franc Rozman —Stane od 26. XII 1942. do 13. VII 1943. politkomesar: Dušan Kveder —Tomaž od 26. XII 1942. do kraja maja 1943.	štajerska, Zasavlje i Kamniški predeo	<i>Stanje: 31. V 1944:</i> 2.734 borca <i>Stanje: 1. VIII 1944:</i> 3.413 boraca 1.602 puške 196 automata 161 laki mitraljez 11 teških mitraljeza 19 lakih minobacača 9 protivtenkovskih pušaka <i>Stanje: 1. X 1944:</i> 6.666 boraca 3.014 pušaka 552 automata 281 puškomitraljez 12 mitraljeza 32 laka minobacača 1 teški minobacač 15 protivtenkovskih pušaka <i>Stanje: 7. II 1945:</i> 12.008 boraca 6.797 pušaka 627 automata 279 puškomitraljeza 56 teških mitraljeza 7 lakih bacača 10 teških bocača	„NOV na Sloven-skem“, str. 650, 651, 658, 659, 722, 767, 1042 VE, t. 4, str. 399—400, 637, 677, t. 8, str. 661—662, t. 6, str. 578 Zbornik NOR, t. VI, knj. 10, str. 252—253, knj. 11. str. 275—226, 257, knj. 14, str. 40-41, knj. 15, str. 284—285, knj. 16. str. 504—505, knj. 18, str. 536—537
	komandant: Mirko Bračić (Miran Bradač) od 21. II do dr. pol. jula 1943. politkomesar: Dušan Pirjevac —Ahac od 21. II do dr. pol. jula 1943. i od 10. IX do 6. X 1P43.	Slovensko Primorje		„NOV na Sloven-skem“, str. 295, 466, 493, 548, 608, 1043 V. Strugar, n.d., str. 360
	komandant: Ivan. Tanev—Dojčinov politkomesar: Mino Bogda-nov—Largo 10. VI 1943.	Rejon Kičeva — Debra — Struge i Go-stivara		Hronologija NOB, str. 480, 584 Zbornik NOR, t. VII, knj. 2, str. 166; t. VII, knj. 1, str. 245 —246, 258, 322, 323, 356—357, 372—374, 388 —389, 397, 399—400; t. VII, knj. 2, str. 54-56 V. Strugar, n.d., str. 359

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

13. Stab Druge o- perativne zone NOV i PO Ma- kedonije	20. V 1943. prestao da po- stoji u prvoj polovini oktob- ra 1943. kada su njegove fun- kcije preuzeli štabovi grupa bataljona a od 11. XI 1943. Glavni štab Makedonije	GS NOV i PO Makedonije 20. V 1943.	Bitoljsko-pres- panski NOP o- dred „Damjan Gruev” Bitoljski NOP odred „Goce Delčev” 20. V 1943. NOP odred „Drimkol” NOP odred „Slavej” NOP odred „Malesija” 23. IX 1943.	NOP bataljon „Mirče Acev” od avgusta do 26. IX 1943.
---	---	--	--	---

14. Stab Treće o- perativne zone NOV i PO Ma- kedonije	početak maja 1943. prestao da po- stoji 20. XII 1943. kada je njegove funk- cije preuzeo Stab 2. make- donske briga- de	GS NOV i PO Makedonije po- četak maja 1943.	Tikveški NO cdred „Dob: Daskalov” Đevdelijski NOP odred „Sava Mihaj- lov” početak maja 1943.	1. bataljon 3. operativne zone „Strašo Pin- džur” 24. IX 1943. 2. bataljon 3. operativne zone 30. X 1943.
---	--	--	---	--

15. Štab Četvrte o- perativne zone NOV i PO Ma- kedonije	u toku samog formiranja, pri izlasku na te- ren razbijen od neprijatelja 21. V 1943. kod s. Vinice (Koča- ne)	GŠ NOV i PO Makedonije		
---	--	---------------------------	--	--

16. Štab Pete ope- rativne zone NOV i PO Ma- kedonije	avgust 1943. prestao da po- stoji formira- njem 3. make- donske NO bri- gade 26. II 1944.	GŠ NOV i PO Makedonije av- gust 1943.	Kumanovski NOP odred av- gust 1943. Skopsko-kuma- novski NOP o- dred 10. X 1943.	1. kumanovski NOP bataljon „Jordan Nikf*- lov” 1. XI 1943. 1. NOP bata- ljon „Hristijan Todorovski — Karpoš” i 2. NOP bataljon „Jordan Niko- lov” 20. II 1944.
--	---	---	--	--

8	9	10	11	12
---	---	----	----	----

komandant: Todor Angelov- ski zamenik poli- tičkog komesa- ra: Lazar Ha- dž'popovski	jugozapadni deo Makedo- nije	Hronologija NOB, str. 480, 583 Zbornik NOR, t. VII, knj. 1, str. 303—306, 317, 372—374, 391—393; t. VII, knj. 2, str. 7— 10, 36—38, 55, 166
--	------------------------------------	---

komandant: Nikola Minčev politkomesar: Dimitar Ange- lov Gaber, po- četak maja 1943.	trougao Ve- les—Bitolj— Đevdelija	Hronologija NOB, str. 479, 630 Zbornik NOR, t. VII, knj. 1, str. 239, 277; t. VII, knj. 2, str. 39— 40, 244—246, 294, 297
--	---	--

članovi štaba: Vančo Prkev Sermen i To- dor Arsov poginuli 21. V 1°43.	predviđeno da obuhvati rejon: istoč- no i severo- istočno od železničke pruge Veles —Đevdelija i južno od li- nije Veles— Kočani	Hronologija NOB, str. 480 Zbornik NOR, t. VII, knj. 1, str. 218
---	--	--

rukovodstvo štaba zone: Boro Pockov, Hristijan To- aorovski i Ve- ra Jocić	obuhvatalo rejone: Sko- pije, Kuma- novno, Kriva Palanka, Kra- tovo i Sveti Nikola	Hronologija NOB, str. 534, 687 Zbornik NOR: t. VII, knj. 2, str. 116, 117, 273, 274, 275; t. VII, knj. 3, str. 49, 50
---	--	---

17. Štab Prve (Skopske) operativne zone NOV i Po Makedonije	6. VIII 1944. prestao da postoji u prvoj polovini oktobra 1944, formiranjem 16. korpusa NOVJ	GS NOV i PO Makedonije VIII 1944.	3. makedonska NOU brigada 6. VIII 1944. 42. divizija NOVJ 8. preševska NO brigada 11. makedonska NO brigada 12. preševska (bujanovačka) NO brigada 7. IX 1944. 16. makedonska NO brigada 6. X 1944. 17. makedonska NO brigada 18. makedonska NO brigada 6. X 1944.	Kumanovski NOP odred 6. VIII 1944. Skopski NOP odred 6. X 1944.	pri formiranju dužnost Štaba zone vršio štab ? makedonske NOU brigade od 7. IX 1944. dužnost štaba Zone vršio štab 42. divizije NOVJ	obuhvatao rejone Kumanovo, Kriva Palanka, Kratovo, Skoplje, Veles, Tetovo, Bujanovac, Preševo	Hronologija NOB, str. 856, 857, 858, 876/ 901, 903, 904, 938 AVII—ANOR: k. 240, d. 1—2/4, k. 232, d. 23/1
18. Štab Drage (Bitolj&ke) operativne zone NOV i PO Makedonije	6. VIII 1944. prestao da postoji u prvoj polovini oktobra 1944, formiranjem 15. korpusa NOVJ	GŠ NOV i PO Makedonije VIII 1944.	41. divizija NOVJ 7. makedonska NO brigada 22. VIII 1944. 49. divizija NOVJ 9. X 1944.	Veleški NOP odred „Trajče Petkanovski“ Bitoljsko-prespanski NOP odred 22 VIII 1944. Resansko-prespanski NOP odred Kruševski NOP odred Prilepski NOP odred Mariovski NOP odred Tikveški NOP odred Devdelijski NOP odred 9. X 1944.	komandant: Tihomir Miloševski—Tiča politkomesar: Naum Naumovski—Borče 6. VIII 1944.	obuhvatao rejone Devdelija, Tikveš, Prilep Bitolj, Prespa	Hronologija NOB, str. 856, 938 AVII—ANOR: k. 240, d. 1—2/4 Zbornik NOR, t. VII, knj. 4, str. 145, 148, 160
19. Štab Treće (bregalničko-strumičke) operativne zone NOV i PO Makedonije	6. VIII 1944. prestao da postoji 3. X 1944, formiranjem Bregalničko-strumičkog korpusa NOVJ	GŠ NOV i PO Makedonije VIII 1944. GŠ NOV i PO VIII 1944.	4. makedonska NO brigada 30. VIII 1944. 50. divizija NOVJ 1. X 1944.	Maleševski NOP odred Strumički NOP odred Plačkovički NOP odred 30. VIII 1944.	pri formiranju dužnost Štaba zone vršio štab 4. makedonske NO brigade	obuhvatao rejone: Štip, Kočane, Carevo Selo, Berovo, Pehčevo, Strumica, Valandovo	Hronologija NOB, str. 856, 858, 859, 880, 933 AVII—ANOR: k. 240, d. 1—2/4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
20. Štab Četvrte (debarsko-ki-čevske) operativne zone NOV i PO Makedonije	6. VIII 1944. prestao da postoji u prvoj polovini oktobra 1944, formiranjem 15. korpusa NOVJ	Glavni štab NOV i PO Makedonije 6. VIII 1944.	1. makedonska NOU brigada 1. kosovsko-metohijska NOU brigada 4. šiptarska NO brigada Porečka NO brigada 1. IX 1944. 48. divizija NOVJ 5. X 1944.	Kičevski NOP odred 1. IX 1944.	Ceta za vezu Izviđačka četa i auto-četa 5. X 1944.		pri formiranju dužnost Štaba zone vršio Štab 1. makedonske NOU brigade	obuhvatao rejone: Ohrid, Struga, Debar, Kičevo, Makedonski Brod			Hronologija NOB, str. 856, 858, 859, 883, 938 AVII—ANOR: k. 240, d. 1—2/4, k. 232, d. 1—8, d. 9/3 Zbornik NOR, t. VII, knj. 4, str. 58

OPERATIVNE ZONE NOV I PO KOSOVA I METOHIJE

21. Stab operativne zone za Kosovo	6. VI 1943. prestao da postoji 4. IX 1944. kada je njegove funkcije preuzeo Operativni štab za Kosovo i Metohiju	1. kosovska brigada	Kosovski partizanski odred	3 samostalna partizanska bataljona		komandant: Milan Zečar politkomesar: Ali šukrija	Kosovo		V. Strugar, n.d., str. 361 Dnevnik Milana Zečara, Arhiv Muzeja Kosova, reg. br. 169/1
22. štab operativne zone za Metohiju	6. VI 1943. prestao da postoji 4. IX 1944. kada je njegove funkcije preuzeo Operativni štab za Kosovo i Metohiju		NOP odred „Curi—Perljati”	partizanska četa „Bajram Curi” Bataljon „KO-		politkomesar: Miloš Gilić	Metohija		V. Strugar, n.d., str. 361

OPERATIVNE ZONE NOV I PO VOJVODINE

23. Stab Sremske operativne zone	polovinom 1944. prestao da postoji oktobra 1944, kada je njegove funkcije preuzeo Glavni štab Vojvodine	Fruškogorski NOP odred od 22. v n 1944. do n. IX 1944. Bosutski NOP odred od 22. VII 1944. do 1!. IX 1944.				komandant: Milan Korica politkomesar: Gsvra Mehančić Vojkc	Srem		VE, t. 9, str. 113—114 Sreta Savić, „Srem u NOR-u”, Vojno delo, Beograd, 1963, str. 507
----------------------------------	---	--	--	--	--	---	------	--	--

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

24. Štab Banatske
operativne zone

avgust 1944.
prestao da po-
stoji 14. X 1944.
kada je njego-
ve funkcije pre-
uzeo Glavni
Štab Vojvodine

Belocrkvanski
Pančevački
Vršački i 5. ba-
natski NOP o-
dredi avgust
1944.
25. Štab Bačko-
-Baranjske o-
perativne zone

avgust 1944.
prestao da po-
stoji krajem o-
ktobra 1944. ka-
da je njegove
funkcije preu-
zeo Glavni štab
Vojvodine

Bačko-palanač-
ki
Novosadski
Somborski
Subotički i
NOP odredi od
kiaja avgusta
do početka no-
vembra 1944.

8	9	10	11	12
---	---	----	----	----

- komandant: Banat
Marko Tanur-
džić
politkomesar:
Milojko Filip-
čev

V. Strugar, n.d., str.
361
VE, t. 1, str. 474
Sreta Savić, n.d., str.
513
- komandant: Bačka i Ba-
Svetislav Ve-
ličković
politkomesar:
Georgije Vasić

V. Strugar, n.d., str.
361
VE, t. 1, str. 427
Sreta Savić, n.d., str.
514

PREGLED
KORPUSA NARODNOOSLOBODILAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE 1942 - 1945. GODINE

Red. br.	Naziv korpusa i promene	Datum formiranja ili preformiranja	Podčinjenost	Početni sastav i promene		
				divizije	partizanski odredi	samostalne jedinice
	2	3	4	5	6	7

1	Prvi bosanski korpus NOVJ (od 5. X 1943. je 3. korpus NOVJ)	9. XI 1942. Reorganizacijom od 11. V 1(43. podeljen u dva korpusa: 1. i 2. bosansk korpus NOVJ	VS NOV i POJ	4. divizija NOVJ od 9. XI 1942. do maja 1943.	svi NOP odredi zapadne i istočne Bosne	Prozorski NOP bataljon Zaštitni bataljon 1. haubički divizion
				5. divizija NOVJ od 9. XI 1942. do sred. oktobra 1943.		
				6. istočno-bosanska NO brigada od 9. XI 1942.		
				10. divizija NOVJ od 13. II do maja 1943.		
				11 divizija NOVJ od 10. VIII do 1. XII 1943.		
				17. divizija NOVJ od oktobra 1943. do maja 1944.		
				27. divizija NOVJ od 10. X 1943. do kraja rata		
				38. divizija NOVJ od 6. III 1944. do kraja rata		
				53. divizija NOVJ od 25. IV 1945. do kraja rata		

vojno-teritorijalni organi	Početni sastav štaba	Operativno područje	Brojno stanje i naoružanje	Primedbe i izvori
8	9	10	11	12

Vojna područja: Bihać, Drvar, Jr.jce, Podgrmeč, Kijuč, Mrkonjić-Grad	komandant: Košta Nađ politički komesar: Osman Karabegović načelnik štaba: Branko Poljanac 9. XI 1942.	Prvobitno cela Bosna. Od maja do oktobra 1943. centralna i istočna Bosna, a zatim do kraja rata samo istočna Bosna	Stanje: 1. III 1943: 8.677 boraca 7.188 pušaka 233 puškomitraljeza 45 mitraljeza 26 bacača 15 topova Stanje: 15. II 1945: 9200 boraca 6.499 pušaka 678 puškomitraljeza 850 automata 23 lakih minobacača 26 teških minobacača 2 teška mitraljeza 64 protivtenkovskih pušaka	VE, II izdanje, t. 10, str. 97—98 Miša Leković—Ivan Antonovski, „Osnovni podaci o divizijama NOVJ formiranim u NOR", VIG, 1959, br. 6, str. 41, 43 , 45, 47, 51, 55, 61, 67 Zbornik NOR, t. IV, knj. 9, str. 14—15 AVII—ANOR: k. 409, d. 33/2
--	---	--	---	---

1	2	3	4	5	6	7
	Prvi hrvatski korpus (od 5. X 1943. Četvrti korpus NOVJ)	22. XI 1942.	GS NOV i PO Hrvatske	6. divizija NOVJ od 22. XI 1942. do 9. XI 1943. 7. divizija NOVJ od 22. XI 1942. do početka februara 1943. i ponovo od 31. VIII 1943. do kraja rata 8. divizija NOVJ od 22. XI 1942. do kraja rata 13. divizija NOVJ od 10. V 1943. do 30. I 1944. 34. divizija NOVJ od 30 I 1944. do kraja rata	Banijiski, Kor-du-naški i Lički od 22. XI 1942.	

3	Drugi bosanski korpus NOVJ (od 5. X 1943. Peti korpus NOVJ)	11. V 1943. Prestao da postoji 22. IV 1945 kada su njegove divizije ušle u sastav 2. armije	VŠ NOV i POJ
---	---	---	--------------

4. dvizija NOVJ od 11. V 1943. do 25. IV 1945.	10. divizija NOVJ od 11. V 1943. do 25. IV 1945.	11. divizija NOVJ od 1. VI do 10. VIII 1943. i od 1. XII 1943. do kraja jula 1944.	39. divizija NOVJ od 26. III 1944. do 25. IV 1945.	53. divizija NOVJ od jula 1944. do 25. IV 1945.
--	--	--	--	---

8	9	10	11	12
	komandant: Ivan Gošnjak politički komesar: Većeslav Ho-ljevac načelnik štaba: Bogdan Oreščanin 2i. XI 1942.	Lika, Kor-dun Banija, Turopolje, Pokuplje i Žumbvak	Stanje 21. XII 1942: 8.468 boraca 5.279 pušaka 245 puškomitraljeza 56 mitraljeza 7 topova 2 protivtenkovska topa 10 lakih bacača 7 teških bacača	VE, t. 2, str. 382—383 Zbornik NOR, t. 5, knj. 10, str. 252—253 i knj. 34, str. 560—561
			Stanje: 31. X 1944: 23.873 boraca 12.197 pušaka 816 automata 801 puškomitraljez 28 lakih mitraljeza 155 teških mitraljeza 49 lakih bacača 54 teška bacača	

Livanjsko Fcdgrmečko vojne područje	komandant: Slavko Rodič politički komesar: Veljo Stojnić 11. V 1942.	Bosanska Krajina, zapadna i centralna Bosna, a jedno vreme i deo Dalma-cije	Stanje: 1. XI 1943: 9.804 borca 6.801 puška 110 automata 353 puškomitraljeza 47 teška mitraljeza 14 teških bacača 56 lakih bacača 6 protivtenkovskih pušaka 2 protivtenkovska topa	VE, t. 6, str. 661 Zbornik NOR, t. IV, knj. 19, str. 10—11 AVII—ANOR: k. 462, d. 4/2
			Stanje: 1. II 1945: 38.677 boraca 23.452 puške 1.544 puškomitraljeza 2.187 automata 102 laka minobacača 173 teška minobacača 32 protivtenkovske puške 58 protivtenkovskih topova 12 protivavionskih mitraljeza 124 teška mitraljeza 3 tenka 3 aviona	

1	2	3	4	5	6	7
4	Prvi slavonski korpus NOVJ (od 20. VI 1943. Drugi hrvatski korpus od 5. X 1943. Šesti korpus NOVJ)	17. V 1943. Rasformiran 21. IV 1945.	GŠ NOV i PO Hrvatske	4. (12) divizija NOVJ od 17 V 1943. do 21. IV 1945. 10. (28) divizija NOVJ od 17. IX 1943. do 13. IX 1944. 40. divizija NOVJ od 15. VII 1944. do 21. IV 1945.	Posavski, Podravski, Osječki, Požeški, Bilo-gorski i Daru-varski	
5	Sedmi slovenski korpus NOVJ (u početku 6. korpus)	3. X 1943.	GŠ NOV i PO Slovenije	14. divizija NOVJ od 3. X 1943. do 6. I 1944. 15. divizija NOVJ od 3. X 1943. do kraja rata 18 divizija NOVJ od 3. X 1943. do kraja rata Italijanska partizanska di-vizija „Gari-baldi Fonta-not" od kraja aprila 1945. do kraja rata	Dolenjski i No-tranjski 3. X 1943.	
6	Drugi udarni korpus NOVJ	10. IX 1943. Rasformiran 26 IV 1945.	VŠ NOV i POJ	2. proleterska divizija NOVJ od 10. IX 1943. do 14. III 1944. i od 20. I do 28. VII 1944. 3. divizija NOVJ od sep-tembra 1943. do 24. IV 1945. 29. divizija NOVJ od 21. XI 1943. do 20. IV 1945. 17. divizija NOVJ od polo-vine maia do 28. VII 1944. 37. divizija NOVJ od 4. III 1944. do 22. IV 1945.		

8	9	10	11	12
	komandant: Fetar Drapšin politički ko-mesar: Drško Brkić načelnik štaba: Mate Jerkovič IV. V 1943.	Slavonija i granične ob-lasti	Stanje: o. vii g 4% boraca 4 pušaka 93 automata 221 puškomitraljez 26 mitraljeza 30 minobacača Stanje: 31. XII 1944: 14.982 borca 5.830 pušaka 1.028 automata 421 puškomitraljez 156 lakih i teških mitraljeza 53 lakih i teških bacača 22 topa 29 protivoklopnih pušaka 11 protivoklopnih topova 13 bacača „Džon Bul"	vu, t. str. 4yi— Zbornik NOR, t. V, 36> str. 64—565
	komandant: Pajko Tanas-kcvič politički ko-mesar: Jože Brilej Bolko 3. X 1943. načelnik štaba: Fade Pehaček GJ januara 1S44.	Notranjska do komuni-kacije Ljub-ljana—Trst, Dolenjska, Bela Krajina, i slovenački deo Istre	Stanje: 1. VIII 1944: 7.948 boraca 5.343 puške 259 automata 413 iak,h mitraljeza 47 teških mitraljeza 50 lakih bacača 23 teška bacača 17 topova 47 protivtenkovskih pušaka	VE, t. 8, str. 489-^90 Zbornik NOR, t. VI, knj. 15, str. 284—285
Pljevaljsko vojno pod-ručje (oktobar 1943)	komandant: Fcko Dapčević politički ko-mesar: Mitar Bakić načelnik štaba: Rudolf Primo-rac	Crna Gora, Sandžak i Hercegovina; od početka 1945. podru-čje južnog dela istočne Bosne i oko Sarajeva	Stanje: 2. III 1944: 17 000 boraca (od čega 4.000 Italijana) n.500 pušaka 426 muškomitraljeza 22 protivtenkovske puške JJQ bacača 7 topova	VE, t. 2, str. 548 AVII—ANOR: k. 394, d_ 7!2

1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---

7 Prvi proleterski korpus NOVJ

5. X 1943. Prestao da postoji 1. I 1945. kada su njegovi divizije obrozovale 1. armiju

VS NOV i POJ

1. proleterska divizija od novembra 1943. do 1. I 1945.

6. divizija NOVJ od 9. XI 1943. do 1. I 1945.

10. divizija NOVJ od 18. do 29. XI 1943.

5. divizija NOVJ od 15. IX 1944. do 1. I 1945.

17. divizija NOVJ od 15. IX do polovine oktobra 1944.

21. divizija NOVJ od 25. IX 1944. do 1. I 1945.

28. divizija NOVJ od 28. X do 3. XII 1944.

8 Osmi dalmatinski korpus NOVJ

7. X 1943. Prestao da postoji 2. III 1945.

GŠ NOV i PO Hrvatske

9. divizija NOVJ od 7. X 1943. do 2. III 1945.

19. divizija NOVJ od 11. X 1943. do 2. III 1945.

20. divizija NOVJ od 10. X 1943. do 2. III 1945.

26. divizija NOVJ od sredine oktobra 1943. do 2. III 1945.

Severnodalmatinski, Kninski, Dinarski, Mošečko-svilajski, Segetsko-marinarski, Makarski, Imotski, Neretvanski, Grahovsko-Peuljski, Glamočki, Livanjski, NOP odred 7. X 1943.

3	9	10	11	12
---	---	----	----	----

komandant: Koča Popović politički komesar: Mijalko Todo- rović načelnik štaba: Karlo Lalić (od 11. V 1944)

Zapadna Bosna (oktobar 1943—juni 1944)

Prilikom formiranja 8.000, u oktobru 1944. godine 32.000. a 2. XII 1944, imao je 50.000 boraca

VE, t. 7, str. 496 Zbornik NOR, -t. 4, knj. 22, str. 285

Stanje: 15. II 1944: 9.938 boraca 5 773 puške 298 automata 460 puškomitraljeza 131 mitraljez 33 minobacača 38 lakih bacača 6 topova 3 protivtenkovska topa 12 protivtenkovskih pušaka

Splitsko, Cetinjsko, Blokovo Kninsko (novembar 1943) Severnodalmatinsko, Srednjedalmatinsko Južnodalmatinsko. Zadarsko, Otočko, Južnodalmatinsko-otočko vojne podružje

komandant: Favić Ilić politički komesar: Ivica Kukoč načelnik štaba: Maks Baće

Dalmacija i susjedni krajevi

Stanje sredinom oktobra 1943. 13.049 borca 9.166 pušaka 113 automata 482 puškomitraljeza 162 mitraljeza 86 minobacača 44 protivtenkovske puške 1 protivtenkovski mitraljez 1 protivtenkovski top

Stanje: 28. II 1945: 45.524 borca 25.816 pušaka 5.211 automata 1.852 puškomitraljeza 250 mitraljeza 91 protivtenkovsku pušku 8 protivtenkovskih matraljeza 82 protivvenkovska topa 71 bacač „Džon Bul“ 68 topova i haubica 18 protivavionskih mitraljza 35 tenkova

1	2	3	4	5	6	7
9	Deveti slovena- čki korpus NOVJ	27. XII 1943.	GŠ NOV i PO Slovenije	30. divizija NOVJ od 22. XII 1943. do 3. V 1945. 31. divizija NOVJ od 22. XII 1943. do kraja rata Italijanska an- tifašistička di- vizija „Garibal- di Natizone” od 7. XI 1944. do marta 1945.	Briški, Beneš- ki, Primorski Gorenjski, Zap. koruški NOP odred	Italijanski ba- taljon Triesti- na d'Assalto'
10	Deseti zagreba- čki korpus NOVJ	19. I 1944.	GŠ NOV i PO Hrvatske	32. divizija NOVJ od 19. I 1944. do kraja rata 33. divizija NOVJ od 19. I 1944. do kraja rata	Zapadna gru- pa NOP odre- da 19. I 1944. Istočna grupa NOP odreda 14. III 1944.	3. diverzantski bataljon 19. I 1944.
11	Jedanaesti hr- vatski korpus NOVJ	30. I. 1944. Prestao da po- stoji 23. IV 1945. kada su njegove jedini- ce ušle u sas- tat 4. armije	GŠ NOV i PO Hrvatske 30. I 1944. i 4. armija od 2. III 1945.	13. divizija NOVJ do 23. IV 1945. 35. divizija NOVJ od 30. I 1944. do 2. IV 1945. 43. divizija NOVJ od 29. VIII 1944. do 23. IV 1945.	jedinice Ope- rativnog štaba za Istru 30. I 1944.	

8	9	10	11	12
Idrijsko voj- no područje krajem 1943.	komandant: Miroslav Am- brozić politički ko- mesar: Dušan Kveder načelnik štaba: Branko Babić —Vlado 22. XII 1943.	Slovenačko primorje do komunikacije Ljubljana— Trst; Gorenj- ska; zapadni aeo Koruške; Beneška Slo- \enija i Re- zija	Stanje: 1. VIII 1944: 7.770 boraca 5.248 pušaka 355 automata 342 laka mitraljeza 52 teška mitraljeza 9 lakih minobacača 6 teških minobacača 2 topa 2 protivteiiikovska topa 13 protivtenkovskih pušaka	VE, t. 2, str. 422 Zbornik, NOR, t. VI, knj. 15, str. 294—285
	komandant: Vladimir Mate- tić politički ko- mesar: Ivan Šibi načelnik štaba: Josip Rukovina 19. 1 1944.	Hrvatsko Za- gorje, Pri- gorje. Kal- nik. Mosla- vina, Podn ravina	Stanje: 3. III 1944: 9.000 boraca 5.500 pušaka 134 automata 200 puškomitraljeza 31 mitraljez 19 bacača 6 protivtenkovskih topova Stanje decembra 1944: 12.346 boraca 5.616 pušaka 719 automata 512 puškomitraljeza 31 mitraljez 38 minobacača 34 protivtenkovske puške 8 protivtenkovskih mitraljeza 30 protivtenkovska bacača 3 protivtenkovska topa 14 topova i haubica 11 protivavionskih mitraljeza 2 tenka	VE, t. 2, str. 409—410 Zbornik NOR, t. 5, knj. 25 str. 600 AVII—ANOR: k. 552, d. 14/2
	komandant: Pavle Jakšić politički ko- mesar: Arlur Turkulin načelnik štaba: Mate Jerković	Lika, Gorski Kotar, Hr- vatsko Pri- morje i Istra	Stanje: 4. III 1944. 8.500 boraca 6.000 pušaka 550 automata 260 puškomitraljeza 56 mitraljeza 12 teških bacača 36 lakih bacača 28 topova Stanje: 28. III 1945. 11.020 boraca 4.268 pušaka 2.008 automata 282 puškomitraljeza 39 teških mitraljeza 46 lakih i teških bacača 17 topova 19 protivoklopnih bacača 15 bacača „Džon Bul” 3 trombonske puške	VE, t. 4, str. 37 Zbornik NOR, t. V. knj. 25, str. 601—602 AVII—ANOR: k. 573, d. 16/5 Vlado Strugar, „Rat i revolucije naroda Ju- goslavije”, Beograd 1962, str. 408

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
12	Dvanaesti vojvodanski korpus NOVJ	1. VII 1944. Formiranjem 3. aimije 1. I 1945. ušao je u r.jtn sastav. Rasformiran krajem rata	VS NOV i PO Jugoslavije 1. VII 1944. GŠ NOV Vojvodine od n. XI 1944. od 1. i 1945. u sastavu 3. armije	16. divizija NOVJ od 1. VII 1944. 36. divizija NOVJ od 1. VII 1944. 11. divizija NOVJ od 19. XI do 2. XII 1944. 28. divizija NOVJ u oktobru 1944.				komandant: Danilo Lekić politički komesar: Stefan Mitrović načelnik štaba: IVileta Đukić juF 1944.	Istočna Bosna od jula 1944; rejon Durmitora i Pivske planine (Crna Gora) avgusta 1944. Ponovo istočna Bosna, onda zapadna Srbija, Srem, Baranja i Podravina	Stanje: 5. VII 1944: 5.766 boraca 2.764 puške 644 automata 239 puškomitraljeza 29 teških mitraljeza	VE, t. 2, str. 594 Zbornik NOR, t. IV, knj. 27, str. 280 V. Strugar, n.d., str. 408
13	Trinaesti srpski korpus NOVJ	7. IX 1944. Pietao da postoji 3. XII l'M. kada su njegove divizije došle pod neposrednu komandu Glavnog štaba NOV i PO Srbije	GŠ NOV i PO Srbije	2. proleterska divizija NOVJ od 7. do 20. IX 1944. 22. divizija NOVJ od 7. IX do 3. XII 1944. 24. divizija NOVJ od 7. IX 1944. do 3. XII 1944. 4. divizija NOVJ od 20. IX 1944. do 3. XII 1944. 47. divizija NOVJ od 1. X do 3. XII 1944.	Ibarski, Jastrebarski, Rasin-ski, Jablanički, Dobrički, Vranjski, Okruglički, Pirot-ski, Bosiljgrad-ski, Masurički, Pčinjski, Krivopalanački NOP odredi			komandant: Ljubo Vučković politički komesar: Vasilije Smajević i.ačelnik štaba: Momčilo Poleksić 7. IX 1944.	Zapadna i južna Srbija	Stanje: 9. XI 1944: 33.653 boraca 13.700 pušaka 477 puškomitraljeza 1.211 automata 13 lakih bacača 35 teških bacača 333 laka mitraljeza 28 teških mitraljeza 31 protivtenkovska puška 1 protivtenkovski top	VE, t. 10, str. 131 AVII—ANOR: k 182, d. 44/1
14	Četrnaesti srpski korpus NOVJ	6. IX 1944. Prestao da postoji u proleće 1945.	GŠ NOV i PO Srbije od 1. I 1945. u sastavu 2. armije	23. divizija NOVJ od'6. IX 1944. 25. divizija NOVJ od 6. IX 1944. 45. divizija NOVJ od 6. IX 1944.				komandant: Radivoje Jovarović politički komesar: Raja Nedeljković načelnik štaba: Svetislav Titarsc 6 IX 1944.	Istočna Srbija, dolina Zapadne Morave i istočna Bosna	Stanje: 9. XI 1944: 58.967 boraca 24.181 puška 404 puškomitraljeza 5.743 automata 27 lakih bacača 136 teških bacača 479 lakih mitraljeza 256 protivtenkovskih pušaka 3 protivenkovska topa	VE, t. 2, str. 269 AVII—ANOR: k. 182, d. 44/1
15	Petnaesti Makedonski korpus NOVJ (do 10. XI 1944. pod nazivom 2. korpus NOV i PO Makedonije)	Prva polovina oktobra 1944. Prestao da postoji 23. IV 1945. kada su njegove divizije ušle u sastav 1. armije	GŠ NOV i PO Makedonije a od januara 1945. u sastavu 1. armije	41. divizija NOVJ od 6. XII 1944. 48. divizija NOVJ do 23. IV 1945. 49. divizija NOVJ do 6. XII 1944. 42. divizija NOVJ od 6. XII 1944. do 23. IV 1945.				komandant: Tihomir Miloševski—Tićo politički komesar: Naum Naumovski—Borce načelnik štaba: Živcjin Rosić oktobar 1944.	Južna i zapadna Makedonija, a od 1945. Srem i Slavonija	Stanje oktobar 1944: 11.340 boraca 6.077 pušaka 320 automata 298 puškomitraljeza 38 lakih i teških bacača 66 mitraljeza 26 protivtenkovskih pušaka	VE, t. 6, str. 664 AVII—ANOR: k. 233, d. 36/7

1	2	3	4	5	6	7
16	šesnaesti makedonski korpus NOVJ (do 10. XI 1944. pod nazivom 1. korpusa NOV i PO Makedonije)	Prva polovina oktobra 1944. Rasformiran 6. XII 1944.	Glavni štab NOV i PO Makedonije	42. divizija NOVJ do 6. XII 1944. Kumanovska divizija NOVJ prva polovina oktobra 1944. do 6. XII 1944.		
17	Bregalničko-strumički korpus NOVJ	3. X 1944. Jsasformiran i-, XII 1944.	GŠ NOV i PO Makedonije	50. divizija NOVJ od 3. X 1944 do 6. XII 1944. 51. divizija NOVJ od 19. X 1944. do 6. XII 1944.		
18	Korpus narodne odbrane Jugoslavije	15. VIII 1944.	Vš NOV i POJ	1. (hrvatska) divizija NO od avgusta 1944. 1. (slovenačka) divizija NO od 3. XII 1944. 3. (bosansko-hercegovačka) divizija NO od decembra 1944. 4. (beogradska) divizija NO od decembra 1944. 5. (srpska) divizija NO od 10. I 1945. 7. (vojvođanska) divizija NO od 18. XII 1944. 8. (makedonska divizija NO od 6. XII 1944.	1. brigada NO (crnogorska) od avgusta 1944. 2. brigada NO (sandžačka) od 1. I 1945. 3. brigada NO (kosmetska) od 26. I 1945.	

8	9	10	11	12
	komandant: Peta: Brajović - Uuro politički komesar: Bero Cuškar načelnik štaba: Kosta Jašmak u oktobru 1944.	Severna Makedonija	Stanje oktobar 1944: 6.737 boraca 4.585 pušaka 353 automata 283 puškomitraljeza 17 lakih i teških bacača 41 mitraljez 21 protivtenkovska puška	VE, t. 9, str. 412—493 VE, t. 9, str. 492—493 AVII—ANOR: k. 233, d. 36/7
	komandant: Peco Trajkov politički komesar: Cvetko Stefanovski načelnik štaba: Vujađin Popović od 3. X 1944.	Istočna i centralna Makedonija	Stanje 24. XI 1944. 11.963 borca 8.361 puška 156 automata 130 puškomitraljeza 42 laka i teška bacača 56 mitraljeza 36 topova i haubica 2 protivtenkovske puške	VE, t. 2, str. 7 AVII—ANOR: k. 233, d. 36/7
	komandant: Jovo Vukotić politički komesar: VJado Janić			„Hronologija oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije", str. 838 M. Leković—J. Antonovski, n.č., str. 68—69 AVII—ANOR: k. 222, d. 4/1—1

PREGLED
NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH
ODREDA JUGOSLAVIJE 1941-1945. GODINA

PREGLED
TERITORIJALNIH ORGANA
VOJNOPOZADINSKE VLASTI
JUGO SLOVENSKE ARMIJE
APRIL — MAJ 1945. GODINA

Vojna oblast	Komanda vojnog područja	Srezovi ¹⁾ — kotari i komande mesta ³⁾ u sastavu područja
BOSNA I HERCEGOVINA		
	Komanda tuzlanskog vojnog područja	Komande mesta: Tuzla, Gornja Tuzla, Lukavac, Gračanica, Živinice
01	Komanda birčanskog vojnog područja	Komande mesta: Zvornik, Drinjača, Kozluk, Bratunac, Memići, Vlasenica, Kladanj, Srebrenica, Fakovići
02	Komanda posavsko-trebavskog vojnog područja	Komande mesta: Gradačac, Orašje, Bosanski šamac, Modriča, Srebrenik
	Komanda romanijskog vojnog područja	Komande mesta: Sokolovići, Sočice, Glasinac i Prača, Rogatica, Goražde, Višegrad, čajniče i Komanda grada Sarajeva
	Komanda majevičkog vojnog područja	Komande mesta: Janja, Ugljevik, čelić, Bijeljina, Brčko, Lopare
	Komanda bihačkog vojnog područja	Komande mesta: Bosansko Grahovo, Drvar, Bosanski Petrovac, Cazin, Bosanska Krupa, Velika Kladuša, Vrnograč, Tržac, Otoka
03	Komanda jajačkog vojnog područja	Komande mesta: Jajce, Travnik, Donji Vakuf, Bugojno, Gornji Vakuf, Livno, Kupres, Mrkonjić-Grad, Mlinište
04	Komanda prnjavorskog vojnog područja	Komande mesta: Prnjavor, Teslić, Tešanj, Kotor-Varoš, Derventa, Bosanski Brod
05	Komanda prijedorskog vojnog područja	Komande mesta: Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška, Prijedor, Banja Luka, Ljubija, Sanski Most, Ključ, Bronzani Majdan i Komanda grada Banje Luke
		Samostalne komande mesta: Fojnica, Kreševo, Kiseljak, Zenica
06	Komanda I vojnog područja (u Trebinju)	Srezovi: gatački (Gacko), bilečki, trebinjski, ljubinjski . Komande mesta: Gacko, Bileća, Trebinje, Ljubinje
07	Komanda II vojnog područja (u Čapljini)	Srezovi: stolački, ljubuški i posuški Komande mesta: Stolac, Čapljina, Ljubuški, Posušje
08	Komanda III vojnog područja (u Mostaru)	Srezovi: mostarski, nevesinjski, konjički Komande mesta: Nevesinje, Široki Brijeg, Konjic i Komanda grada Mostar
09	Samostalna komanda mesta Foča	

¹⁾ Srezovi (kotari) su uzeti prema administrativnoj podeli Kraljevine Jugoslavije iz 1930. (V. M. <rinković, Rečnik-imenik Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1930). Za novooslobođene krajeve novi srezu<(kotari) su uzeti prema Imeniku naseljenih mesta u FNRJ, izd. Saveznog zavoda za s'tatistiku i eviaei Ciju, Beograd, 1951. Srezovi (kotari) koji su imali različit naziv od sreskog mesta dati su u zagraai.

³⁾ Komande mesta se navode samo za ona vojna područja za koja je ustanovljeno gde su postojala.

Vojna oblast	Komanda vojnog područja	Srezovi — kotari i komande mesta u sastavu područja
CRNA GORA		
	I komanda vojnog područja (u Nikšiću)	Srezovi: nikšićki, šavnički Komande mesta: Grahovo, Velimlje, Nikšić, Trsa, Goransko, Šavnik, Žabljak
Ta i Boka)	II komanda vojnog područja (u Podgorici)	Srezovi: podgorički, danilovgradski Komande mesta: Lakića Kula, Zagarač, Danilovgrad, Pelev Brijeg, Zlatica, Farmaci, Golubovci, Tuzi, Podgorica (Titograd)
o O C H rt	III komanda vojnog područja (u Beranima)	Srezovi: kolašinski, andrijcvački, berainski Komande mesta: Manastir Morača, Kolašin, Lijeva Rijeka, Andrijevisa, Plav, Gusinje, Berane (Ivanograd), Rožaj
3 u M <N	VI komanda vojnog područja	Srezovi: cetinjski, barski Komande mesta: Cetinje, Rijeka Crnojevića, Virpazar, Petrovac, Bar, Ulcinj
	VIII komanda vojnog područja (u Kotoru)	Srez kotorski Komande mesta: Kotor, Herceg-Novi, Grbalj, Budva
3 N XI C rt St rt	I komanda vojnog područja (u Pljevijima)	Srezovi: pljevaljski, bijelopoljski Komande mesta: Boljanići, Pljevlja, Bijelo Polje, Ivanje
Š 3 m	II komanda vojnog područja (u Prijepolju)	Srezovi: novovaroški, mileševski, (prijepoljski) Komande mesta: Priboj, Nova Varoš, Prijepolje, Sastavci, Radoinja, Brodarevo
	III komanda vojnog područja (u Novom Pazaru)	Srezovi: sjenički, deževski (Novi Pazar), štavički (Tutin) Komande mesta: Sjenica, Duga Podjana, Suvi Do, Novi Pazar, Vračevi, Tutin
HRVATSKA		
	Komanda banijskog vojnog područja	Kotari: dvorski, glinski, petrinjski, kostajnički
	Komanda turopoljsko-pokupskog vojnog područja	Kotari: pisarovinski, sisački, velikogorički
rt u M	Komanda žumberačkog vojnog područja	Kotari: jastrebarski, samoborski
	Komanda karlovačkog vojnog područja	Kotar karlovački
	Komanda novogradiškog vojnog područja	Kotar slunjski, plaški kraj
	Komanda II kordunaškog vojnog područja	Kotari: vojnički i vrginmotski

Vojna oblast	Komanda vojnog područja	Srezovi — kotari i komande mesta u sastavu područja
	Komanda novogradiškog vojnog područja	Kotari: novogradiški, novski, pakrački
	Komanda požeškog vojnog područja	Kotar slavonskopožeški
Š E P	Komanda virovitičkog vojnog područja	Kotari: virovitički, grubišnopoljski, daruvarski
Š L P	Komanda slatinskog vojnog područja	Kotari: našički, donjomiholjački, slatinski (Podravska Slatina)
M W*	Komanda bridskog vojnog područja	Kotari: slavonskobrodski, dakovački, županjski
	Komanda osječkog vojnog područja	Kotari: valpovački, osječki, vinkovački, vukovarski
a ^	Komanda vojnog područja Severne Dalmacije	Kotari: šibenički, kninski, benkovački, zadarski, biogradski (Biograd na moru), prečki (Preko)
3 k n	Komanda vojnog područja srednje Dalmacije	Kotari: sinjski, brački (Supetar), hvarski (sa o. Vis), splitski, Komanda grada Splita
oo'O	Komanda vojnog područja južne Dalmacije	Kotari: dubrovački, metkovički, korčulanski, makarski, imotski i Komanda grada Dubrovnika
	Komanda moslavačkog vojnog područja	Kotari: kutinski, čazmanski, garešnički
	Komanda posavskog vojnog područja	Kotari: dugoselski, sveti Ivan-zelinski (Zelina), donjostubički, zagrebački i Komanda grada Zagreba
>ā D	Komanda kalničkog vojnog područja	Kotari: varaždinski, novomaroški, ludbreški, preloški (Prelog), čakovečki, murskosobotski
h N	Komanda zagorskog vojnog područja	Kotari: ivanečki, krapinski, pregradski (Pregrada), klanječki, zlatarski
	Komanda bjelovarskog vojnog područja	Kotari: bjelovarski, križevački, koprivnički, đurđevački
	Komanda ličkog vojnog područja	Kotari: gračački, udbinski, donjolapački, gospički, perušićki, korenički (Titova Korenica), otočački, brinjski
	Komanda goranskog vojnog područja	Kotari: delnički, vrbovski, čabarski, ogulinski
	Komanda primorskog vojnog područja	Kotari: sušački, crikvenički, novljanski (Novi), senjski
1 M	Komanda vojnog područja za Kvarnersko otočje	Kotari: krčki (Krk), rabski (Rab), creskološinjski (Cres)
⋈	Komanda riječkog vojnog područja	Kotari: riječki, grad Opatija i Komanda grada Rijeka
	Komanda puljskog vojnog područja	Kotari: puljski, rovinjski, labinski i Komanda grada Pule
	Komanda porečkog vojnog područja	Kotari: porečki, pazinski, buzetski

Vojna oblast	Komanda vojnog područja	Srezovi — kotari i komande mesta u sastavu područja
MAKEDONIJA		
Skopska	Komanda skopskog vojnog područja	Srez skopski i Komanda grada Skoplja
	Komanda tetovskog vojnog područja	Srezovi: donjopološki (Tetovo), gornjopološki (Gostivar)
	Komanda kumanovskog vojnog područja	Srezovi: žegligovski (Kumanovo), kratovski, krivopalanacki
Bitoljska	Komanda bitoljskog vojnog područja	Srezovi: bitoljski, prespanski (Resen)
	Komanda ohridskog vojnog područja	Srezovi: ohridski, struški
	Komanda prilepskog vojnog područja	Srezovi: moriovski (Bitolj), kruševski, prilepski, kavaderski, negotinski
	Komanda kičevskog vojnog područja	Srezovi: kičevski, porečki (Južni Brod), galički (Rostuša), gornjodebarski (Debar)
Štipska	Komanda štipskog vojnog područja	Srezovi: štipski, kočanski, carevoselski (Carevo Selo, danas Delčevo), radoviški
	Komanda strumičkog vojnog područja	Srezovi: strumički, maleški (Berovo), dorjanski (Vandalovo), devdelijski
	Komanda veleškog vojnog područja	Srezovi: veleški (Titov Veles), ovčepoljski (Sveti Nikola)
SLOVENIJA		
7. korpusa	Komanda belokranjskog vojnog područja	Komande mesta: Črnomelj, Metlika, Vinica, Stari Trg (na Kupi), Novo Mesto, žužemberk, Trebnje
	Komanda notranjskog vojnog područja	Komande mesta: Ribnica, Kočevje, Velike Lašče, Stari Trg (u Notranjskom)
9. korpusa	Komanda istarskog vojnog područja	Komande mesta: Sent Peter na Krasu (danas Pivka), Ilirska Bistrica, Materija, Kopar
	Komanda goričkog vojnog područja	Komande mesta: Cerkno, Čepovan, Idrija, Ajdovščina, Sežana, Postojna
	Komanda kobaridskog vojnog područja	Komande mesta: Kobarid, Kojško, Sent Peter (kod Gorice), Bovec, Tolmin, Breginj
	Komanda gorenjskog vojnog područja	Komande mesta: Kranj, Jesenice, Tržič, Bohinj, Radovljica, škofja Loka

Vojna oblast	Komanda vojnog područja	Srezovi —• kotari i komande mesta u sastavu područja
zone	Komanda gornjesavinjskog vojnog područja	Komande mesta: Gornji Grad, Ljubno, Luče, Mozirje
operativne	Komanda kozjanskog vojnog područja	Komande mesta: Kozje, Planina, Jurklošter
4. operativne	Komanda kamniško-zasavskog vojnog područja	Komande mesta: Moravče, Vače, Izlake, Motnik, Kamnik, Domžale
SRBIJA		
	Komanda vranjskog vojnog područja	Srezovi: pčinjski (Vranje), masurički (Surdulica), poljanički (Vladičin Han), bosiljgradski
	Komanda piirotskog vojnog područja	Srezovi: nišavski (Pilot), caribrodski (Caribrod, danas Dimitrovgrad), lužnički (Babušnica), belopalanački
	Komanda jablaničkog vojnog područja	Srezovi: leskovački, vlasotinački, jablanički (Lebane) i pustorečki kraj
Niška	Komanda niskog vojnog područja	Srezovi: svrljiški, moravski (Žitkovac), sokobanjski, aleksinački, niški, grad Niš
	Komanda topličkog (prokupskog) vojnog područja	Srezovi: prokupački (Prokuplje), dobrički (Prokuplje), kosanički (Kuršumlija) i jastrebački kraj (Blace)
	Komanda kruševačkog vojnog područja	Srezovi: rasinski (Kruševac), temnički (Varvarin), župski (Aleksandrovac), trstenički, kopaonički (Brus), ražanjski
	Komanda požarevačkog vojnog područja	Srezovi: homoljski (Žagubica), požarevački, mlavski (Petrovac), moravski (Žabari), zviški (Kučevo), golubački, ramski (Veliko Gradište)
	Komanda zaječarskog vojnog područja	Srezovi: negotinski, krajinski (Salaš), brzopalanački, porečki (Donji Milanovac), ključki (Kladovo), zaječarski, boljevački, tknočki (Kraljevo selo, danas Vitkovac), zaglavski (Knjaževac)
Kragujevačk	Komanda beogradskog vojnog područja	Srezovi: kosmajski (Sopot), posavski (Umka), vračarski (Beograd), gročanski, podunavski (Smederevo), oraški (Veliko Orašje), jasenički (Smederevska Palanka), deo kolubarskog (Mionica) i Komanda grada Beograda
	Komanda kragujevačkog vojnog područja	Srezovi: kragujevački, jasenički (Arandelovac), lepenički (Rača), gruzanski (Kragujevac)
	Komanda pomoravskog (jagodinskog) vojnog područja	Srezovi: paračinski, despotovački, resavski (Svilajnac), belički (Jagodina, danas Svetozarevo), levački (Rekovac)

Vojna oblast		Komanda vojnog područja	Srezovi — kotari i komande mesita u sastavu područja
		Komanda valjevskog vojnog područja	Srezovi: posavski (Obrenovac), tamnavski (Ub), deo kolubarskog (Mionica), valjevski, podgorski (Kamenica), azbukovački (Ljubovija)
	Valjevska	Komanda čačanskog vojnog područja	Srezovi: trnavski (čačak), ljubički (Preljina), žički (Kraljevo), studenički (Raška)
		Komanda savskog (šabačkog) vojnog područja	Srezovi: mačvanski (Bogatić), pocerski (Sabac), posavsko4amnavski (Vladimirci), jadrarski (Loznica), radevski (Krupanj)
		Komanda užičkog vojnog područja	Srezovi: užički, račanski (Bajina Bašta), crnogorski (Kosjerić), požeški, zlatiborski (Cajetina), ariljski, moravički (Ivanjica), dragačevski (Guča)
VOJVODINA			
		Komanda novosadskog vojnog područja	Srezovi: novosadski, titelski, žabaljski, starobečejski (bečejski), kulski, palanački (Bačka Palanka)
		Komanda somborskog vojnog područja	Srezovi: somborski, odžački, apatinski, batinski, dardanski
		Komanda subotičkog vojnog područja	Srezovi: isubotički, topolski (Bačka Topola), senčanski (Serita)
	Vojvodin	Komanda zemunskog vojnog područja	Srezovi: zemunski, istaropazovački i grad Sremski Karlovci
		Komanda vojnog područja Sremska Mitrovica	Srezovi: sremskomitrovački, rumski, iriški, Vukovarski, iločki, šidski
		Komanda petrogradskog vojnog područja	Srezovi: novobečejski (bečejski), velikokikindski (kikindski), petrovgradski (Petrovgrad, danas Zrenjanin), jašatomički
		Komanda pančevačkog vojnog područja	Srezovi: pančevački, kovačićki, alibunarski, vršački, belocrkvantski, kovinski
KOSOVO			
		Komanda prištinskog vojnog područja	Srezovi: gračanički (Priština), Iabski (Podujevo)
	Kosovsko-metdhijska	Komanda kosovskomitrovačkog vojnog područja	Srezovi: kosovskomitrovački, vučitrnski, drenički (Srbica)
		Komanda pečkog vojnog područja	Srezovi: pečki, istočki, đakovički
	Kosovsko-metdhijska	Komanda prizrenskog vojnog područja	Srezovi: podrimski (Orahovac), podgorski (Suva Reka), šarplaninski (Prizren), gorski (Dragaš)
		Komanda uroševačkog vojnog područja	Srezovi: kačanički, nerodimski (Uroševac), gnjilanski

SKRAĆENICE

AFŽ — Antifašistički front žena
ASNOM — Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije
AVNOJ — Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije
BRP(k) — Bugarska radnička partija (komunista)
CK — Centralni komitet
CK KPH — Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske
CK KPJ — Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
CK SKOJ — Centralni komitet Saveza komunista omladine Jugoslavije
CLNAI — Komitet nacionalnog oslobođenja za gornju Italiju (Comitato di Liberazione Nazionale Alta Italia)
DFJ — Demokratska Federativna Jugoslovija
DVJ — Dobrovoljačka vojska Jugoslavije
GŠ — Glavni štab (Generalštab)
GŠH — Glavni štab Hrvatske
GŠ JA — Generalštab Jugoslovenske armije
GŠ JNA — Generalštab Jugoslovenske narodne armije
GŠM — Glavni štab Makedonije
HSS — Hrvatska seljačka stranka
JA — Jugoslovenska armija
JNA — Jugoslovenska narodna armija
JNOF — Jedinstveni narodnooslobodilački front
KM — Komandno mesto
KNOJ — Korpus narodne odbrane Jugoslavije
KP — Komunistička partija
KPH — Komunistička partija Hrvatske
KPJ — Komunistička partija Jugoslavije
KPS — Komunistička partija Slovenije
MSB — Medicinsko-sanitetski bataljon
NDH — Nezavisna Država Hrvatska
NKOJ — Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
NOB — Narodnooslobodilačka borba
NOO — Narodnoslobodilački odbor
NOP — Narodnooslobodilački pokret
NOP i DVJ — Narodnooslobodilačka partizanska i dobrovoljačka vojska Jugoslavije
NOPO — Narodnooslobodilački partizanski odred
NOPOJ — Narodnooslobodilački partizanski odredi Jugoslavije
NOU — Narodnooslobodilačka udarna
NOV — Narodnooslobodilačka vojska
NOV Albanije — Narodnooslobodilačka vojska Albanije
NOVGRAD — Narodnooslobodilačka vojna gradnja
NOVJ — Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
NOV i PO — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi
NOV i POJ — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije

NOV i POS — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Slovenije
OK KPJ — Okružni komitet Komunističke partije Jugoslavije
OZN (Ozna) — Odeljenje za zaštitu naroda
PAM — Protivavionski mitraljez
PK KPJ — Pokrajinski Komitet Komunističke partije Jugoslavije
PPK — protiv pete kolone
PVK — Privremena vrhovna komanda nacionalnooslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Boku i Sandžak
PVO — protivvazдушna odbrana
RAF — Britansko kraljevsko ratno vazduhoplovstvo (Royal Air Force)
RV i PVO — Ratno vazduhoplovstvo i protivvazдушna odbrana
SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije
SSSR — Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
USAOJ — Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije
VDV — Vojska državne varnosti (Slovenija)
VIG — Vojnoistorijski glasnik
VII — Vojnoistorijski institut
VIZ — Vojnoizdavački zavod
VQS — Varnostnoobvešćevalna služba (Slovenija)
VŠ — Vrhovni štab
VŠ NOPOJ — Vrhovni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije
VŠ NOP i DVJ — Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije
VŠ NOV i POJ — Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije

R E G I S T A R

t

m

LIČNA IMENA I PSEUDONIMI

A

Acevi Mirče — 52
 Ajtić Predrag — 257
 Ambrozić Miroslav — 855
 Ambrožič Lado — 157, 298—300, 448, 579, 725, 727, 731
 Andrejev Bane — 86, 446
 Andrić Milan — 371, 583, 697
 Anđelić Mihajlo — 233
 Angelov Dimitar Gaber — 249, 837
 Angelovski Todor — 248, 837
 Anić Nikola — 10, 16, 286, 583
 Antić Nikola — 350
 Antić Vicko — 244, 401
 Antolović Josip — 354
 Antonić Zdravko — 84, 89, 127, 579, 583
 Antonovski Ivan — 46, 162, 583—585, 617, 687, 751, 753, 759, 783, 793, 811, 815, 817, 819, 833, 847, 859
 Antunović Rista — 372
 Apostolski Mihailo — 10, 52, 233, 247, 249, 294, 358, 446, 655
 Arsov Todor — 837
 Atanacković Žarko — 161, 217, 579, 681, 743
 Atanasov Šterja — 393
 Avbelj Viktor — 252, 448
 Avgustinčić Antun — 445
 Avšić Jakov — 233

B

Babić Branko Vlado — 855
 Babić Manojlo — 320, 419—420, 508, 515
 Babić Petar — 289
 Babić Radomir — 203, 205, 346
 Baće Maks — 328, 853
 Badoljo — 306
 Bajić Slobodan — 255—256
 Bakarić Vladimir — 42, 99, 212, 286, 338

Bakić Mitar — 203—204, 240, 283, 328, 851
 Balgaranov Bojan — 86
 Bašić Rade — 49, 136, 580, 584, 699
 Batričević Mirko — 402
 Bavec Franjo Branko — 580, 733
 Bebler dr Aleš — 38
 Belovski Dimče — 362
 Bogdanov Mino Largo — 248, 835
 Boljević Arsenije — 407
 Bogojević Lj. — 136, 580, 699
 Borota — 67
 Borovčanin Drago — 90, 584
 Borštnar Robert Rade — 299
 Bosiljčić Slobodan — 580, 671, 677
 Bosnić J. Milan — 228
 Božanić Nikola — 532
 Božović Boža — 33, 483
 Božović Branslav — 584
 Bračić Mirko — 225, 251, 833, 835
 Brajović Pavle — 33
 Brajović Petar — 181, 362, 364, 484, 859
 Brajušković Dimitrije — 10
 Braniča Vinko — 579, 617, 619, 621, 623, 625, 627, 629, 631, 633, 635, 637, 639, 641, 643, 645, 647, 649, 651, 773,
 Breclj Marjan — 38
 Bressen Aldo — 390, 580
 Brilej dr Jože Bolko — 225, 250—251, 298, 328, 833, 851
 Brkić Duško — 851
 Brkić Hasan — 282
 Brkić D. Rade — 228, 245
 Broz Josip Tito — 11, 13—14, 17, 23—28, 31, 42, 49, 52—54, 58—60, 63—65, 67, 70, 74, 86, 96—97, 99, 102—105, 117—123, 126, 174—176, 179, 186, 188, 201—204, 207—208, 210—216, 230—235, 237, 247, 277, 283, 308, 315, 328, 333—337, 356, 385, 404, 406, 411, 436, 438—444, 451—453, 463, 469—470, 474—477, 486, 488,

500, 530, 535, 541, 543—544, 549,
551—552, 554—555, 559, 568, 571,
573, 575, 580
Bulatović Veko — 233
Bušatlija Mahmut — 48
Buturović Radule — 580, 749

C

Cicmil Obrad — 580, 611
Crnobrnja Bogdan Tolja — 147, 829
Cvetković — 551
Cvetković Mirko — 580
Cvetković B. Zdravko — 580, 582,
709, 711

C

Čajavec Rudi — 136
Čalović Mile — 373
Čaušević Izudin — 343, 580
Čento Metodija — 294
Černi Josip — 314—315
Čolaković Rodoljub — 29, 65, 99,
334—337, 442—443
Čurin Miroslav — 81, 635
Čuškar Boro — 361, 364, 859

C

Ćejvan Idriz — 584
četković Mirko — 60, 167
četković Pero — 178, 203, 205
Četković Vladimir — 78, 205, 208
čuković Mirko — 139—580
Čurgus Ljubiša — 407
Curin Miroslav — 46, 81, 585, 635

D

Dabić Vukota — 175
Damjanović Danilo — 580
Danilović Stanko — 445
Danilović Uglješa — 48, 178—179
Dapčević Peko — 178, 203—204 233,
240, 283, 328, 471, 474, 851
Dasović Martin — 352
Dediđer Vladimir — 59, 486, 580
Dejvidson Bazil (Davidson Basil) —
449
Dema Hamdi — 294
Dikin F. V. (Deakin F. V.) — 235—
236, 449, 580
Diklić Juraj — 235
Dojčinov Ivan Tanev — 248
Došen Ilija — 203, 207
Došenović J. Mičo — 228
Dragić dr Đorđe — 267, 580
Drapšin Petar — 181, 207, 245, 446,
473, 477, 851

Drljević Savo — 532
Družić Milan — 235
Dudić Dragojlo — 65
Dudić Miloš Miša — 178
Dukić Dura — 67

D Ž

Džons Viljem (Jones William) — 236,
253, 448

Đ

Dilas Aleksa — 175
Dilas Milovan — 35, 445
Đokić Vojislav — 178, 233
Đukić Mileta — 857
Đurčić Živojin — 373
Đurić Ljubodrag — 393, 448, 580
Đurić Momčilo — 401
Durović Andreja — 175

E

Erdeljac Petar — 235

F

Fajdiga Mirko — 580, 663, 733
Fantini Mario — 392
Ferenc Tone — 580, 733, 805
Feriš Lin (Ferish Linn) — 445
Ferlež Ivan — 155, 580, 725
Filipčev Milojko — 381, 843
Filipović Krsta — 373, 445
Folić Milutin — 10, 34, 74, 162—163,
584—585, 685, 687
Fontanot Vincije — 391
Franković Ratko — 210

G

Geršković Leo — 171, 580
Gigov Strahil — 294
Gilić Miloš — 257, «41
Giuricin Luciano — 390
Gledović Bogdan — 37, 76, 584
Gligorijević Ivan Džina — 580, 667,
669, 671, 673, 675, 677, 737
Glišić dr Venceslav — 29, 580, 581
Gogov Rade — 363, 402
Gočin Milorad — 580, 691
Gošnjak Ivan — 206, 208, 233, 338-
446, 849
Grbac Vitomir — 10
Grujić Danilo — 32
Grujić Periša — 580, 795
Grulović Aćim — 255, 449
Grulović Nikola — 29

Guberina Rade — 623
Guček Milan — 158, 580, 727
Gutić Mirko — 10, 584

H

Hadžipopovski Lazar — 248, 837
Hamović Rade — 178
Haniker Džon (Henniker John) 448
Hanter Antoni (Hunter Anthony) — 236
Hantigton Eleri (Huntigton, Ellery C.) — 445
Hariš Ivan Gromovnik — 167, 580
Hašimbegović Selmo — 284, 339
Hebrang Andrija — 42
Hitler — 25
Hodža Fadilj — 181, 257, 532
Holjevac Većeslav — 206, 208, 328, 849
Hrečkovski mr Slavica — 46, 81, 584
Hribar Janez Tone — 297, 300
Hribernik Rudolf Svarun — 580 659
Hribovšek Mitja — 491, 580, 735
Hristov dr Aleksandar — 10
Humo Avdo — 48
Hurem dr Rasim — 51, 83, 85, 584

I

Ignjatov dr Kiril — 392—393
Ilić Pavle — 178, 290, 328, 416, 446, 584, 853
Ilić Petar — 328
Isaković Radoslav Rade — 580, 731
Ivanović Dragiša — 282
Ivanović Đoko — 518, 584
Ivanovski A. Vlado — 53, 86, 584

J

Jakić Velimir — 284, 339
Jakšić Pavle — 70, 205, 208, 351, *446, 477, 855
Jakopič Albert — 299
Jan Ivan — 663
Janković Blažo — 140, 169, 581, 693
Janjić Stevo — 328
Janjić Vlado — 244, 400, 859
Jašmakovski Košta — 361, 859
Jeftić Predrag — 251
Jelić dr Ivan — 42, 79, 584
Jerković Dušan — 175
Jerković Mate — 85, «55
Jerković Nebojša — 65
Jocić Vera — 249, 837
Joksimović Sekula — 10, 584
Josifovski Kuzman — 294
Jovanović Arso — 35, 233
Jovanović Batrić — 16, 19, 35—36, 90, 98, 119, 138—139, 579

Jovanović Blažo — 35
Jovanović Isa — 48
Jovanović Radivoje Bradonja — 178, 374, 376, 857
Jovanović Radoš — 374
Jovanović Zdravko — 65
Jovanović Žikica Španac — 178
Jovčevski Iio — 361
Jovičević Pavle — 181
Jovičić Stevan — 449
Jovičević Milo — 347
Jurinčić Niko — 344

K

Kamčevski dr Georgi — 19, 324, 581
Karabegović Osman — 205, 207, 239, 847
Karangeleski Vasko — 361, 402
Karanović Vukašin — 46, 81, 147, 581, 637
Kardelj Edvard — 24, 25, 38, 42, 154, 157, 175, 178, 237, 251—252, 445, 527, 565, 581, 584—585
Kavčić Ivan Nanda — 225, 833
Kembel Džon (Cambell John) — 236
Kerković Sava — 315, 317
Keržić Ciril — 299
Kesar Sava — 228, 376
Kilibarda Mile — 448
Kidrič Baris — 38, 448
Kladarin Đuro — 144, 205, 208, 827
Klanjšček Oskar — 505, 584
Klanjšček Zdravko — 10, 38, 77, 584
Kleut Petar — 351, 581
Klokočnik — 316
Klun Albert — 580, 582, 749
Kluz Franjo — 136
Kljajić Filip — 29, 65, 119—120, 203—204
Knebl Franjo — 352
Knežević A. Mihajlo — 228
Knežević Vladimir — 76, 178, 289
Koliševski Lazar — 52, 85—86, 101
Komnenović Danilo — 344, 581, 695
Končar Rade — 41—42, 49, 65, 78, 80
Korica Milan — 380, 841
Kornjejev Nikolaj — 444
Kosorić Pero — 282
Kostić F. Ilija — 97, 584
Kostić dr Uroš — 483, 497, 581
Kovačević Boriša — 48
Kovačević Mirko — 44
Kovačević Oskar — 38
Kovačević Sava — 178
Kovačević Veljko — 78, 150, 242, 355, 831
Kovačević Vojo — 478
Krajger Boris — 448
Kraš Josip — 175
Kreso Muharem — 344, 581, 695
Krivić Vladimir — 16
Krsmanović Branko — 29

Krstulović Vicko — 46, 148, 211, 831
 Kukoč Ivica Jordan — 211, 290, 328, 853
 Kukolj S. Uroš — 228
 Kuprešanin Milan — 289
 Kušić Milinko — 203, 207
 Kvajn Đorđe — 296
 Kveder Dušan Tomaž — 225, 298—299, 448, 835, 855
 Kvesić Sibe — 581

L

Lagator Spiro — 581, 743
 Lah Borivoj — 367, 408, 581
 Lakić dr Zoran — 74, 98, 581, 584
 Lakša — 17
 Lalić Karlo — 853
 Lalović Pero — 402
 Lazarević Božo — 317, 405, 407, 499, 502, 581, 767, 821
 Lazić Dušan — 10, 163, 383—384
 Lekić Danilo Španac — 120, 256, 380, 857
 Leković Mišo — 60, 119, 269, 368, 584—585, 751, 753, 759, 783, 787, 789, 791, 793, 795, 797, 799, 801, 803, 805, 807, 809, 811, 813, 815, 817, 819, 821, 833, 847, 859
 Leković Petar — 233
 Leković Voja — 76
 Ler — 541—542
 Leskošek Franc — 38, 65
 Levičnik Karei — 408
 Liters — 231
 Lola (puškomitraljezac) — 67
 Lompar Blažo — 472, 475
 Lotrić Tone — 581, 665
 Lukač dr Dušan — 83, 388, 495, 581, 585

LI

Ljotić — 70, 103
 Ljubibratić Nikola — 401
 Ljubičić Nikola — 30, 70, 89, 402, 581, 677
 Ljumović Božo — 35

M

Maček — 551
 Maček Ivan — 178
 Mahnić Rudi Brkine — 299
 Makijedo Sergije — 314
 Maklejn Ficroj (Maclean Fitzroy) — 338, 404, 445, 500, 566, 581
 Mandić Gligo — 238, 268, 581, 695, 701, 795
 Manojlović D. Nedeljko — 228
 Manola Srečko — 114, 205, 208, 315, 827
 Maoduš Stevo — 580

Mardešić Uroš — 315
 Marin Lazo — 419
 Marinko Miha — 65
 Marinković V. — 826
 Marjanovi dr Jovan — 18, 70, 581
 Marjanović J. Ratko — 228
 Marjanović S. Ratko — 228
 Marković Moma — 448
 Marković Svetozar Toza — 32, 73
 Markovski Venko — 294
 Martinović Niko — 289
 Marušić Darko Blaž — 299
 Matetić Vladimir — 354, 855
 Mažar Josip Soša — 203, 207, 238
 Medenica Duro — 382, 532
 Mehandžić Gavra Vojko — 380, 841
 Mešterović Dura — 445
 Mihailović Draža — 69—70, 158, 231, 301, 371
 Mihajlovski Kiril — 362—363
 Mijatović Milorad — 238, 328
 Mikuš dr Metod — 41, 253, 581, 661
 Mileusnić Đuro — 585
 Miloševski Tihomir — 360—361, 363, 839, 857
 Milutinović Ivan — 65, 74, 98, 240
 Miljanić dr Gojko — 35, 48, 58, 73, 79, 98, 581, 613
 Minčev Nikola — 249, 294, 837
 Minić Miloš — 65
 Mirković Z. Aleksandar — 228
 Mitrović Dojčilo — 88, 581
 Mitrović Ratko — 175
 Mitrović Stefan — 256, 379—380, 857
 Mitrovski Boro — 16, 250, 308, 392, 581, 585
 Momčilović Đorđe — 72—73
 Momčilović Ljubomir Aleksa — 407, 449, 499
 Morača Pero — 16, 33—34, 59, 65, 90, 581, 585
 Mrazović Karlo Gašpar — 147, 829
 Mrda Simo — 461
 Muhtić Stjepan — 210
 Mujić Safet — 51
 Munjac D. Milan — 228
 Mutak Vlado — 354

N

Nađ Košta — 181, 205, 207, 233, 239, 328, 359, 449, 472, 476, 541, 847
 Naumov Stiv — 52
 Naumovski Naum Borče — 360—361, 363, 839, 857
 Nedeljković Raja — 376, 857
 Nedić Milan — 70, 103, 301
 Nikolić Radisav — 10
 Nikolić Živan — 743
 Nikolić Živojin Brka — 373, 383, 392—393, 582, 747, 799
 Nikoliš dr Gojko — 267, 582

O

Obradović Branko — 408, 582, 697
 Ogulinac Franjo Seljo — 78, 99
 Oksilija Dovani Batista (Giovani Battista Oxilia) — 311
 Opačić Stanko — 78
 Oreščanin Bogdan — 849
 Orešković Marko — 49, 78, 99, 175, 554
 Orović Savo — 178, 227, 233

P

Padovan Đovani — 392
 Pajević Miloš — 90, 318, 411-412, 514, 582, 751, 753, 755, 757, 759, 761
 Pantelić Milojica — 374, 402, 582, 799
 Pantoš J. Mirko — 228
 Pap Pavle — 45
 Parmač Stanko — 145, 829
 Parmaković Dragoslav — 89, 582
 Patrohajcev Nikolaj Nurelovič — 448
 Pavelić — 47
 Pavičić Mile — 315, 317, 445
 Pavić Pavle — 235
 Paylin Mile — 582, 661, 733
 Pećanac Košta — 70, 103, 160
 Pehaček Rade — 297, 851
 Peričin Marko — 379
 Perić Ignjatije — 144—145, 582—583, 707, 709
 Perović Branko — 402
 Perović Milivoje — 582
 Perovšek Janez — 729
 Peruničić Mile — 178, 444
 Peskar Jož — 659
 Petelin Stanko — 582, 727, 731
 Petković — 67
 Petrovar Rudi — 130
 Petranović Branko — 582
 Petričević Branko Kada — 238, 449, 472, 541
 Petrov Diča — 295, 308
 Petrović Dragoljub — 372
 Petrović Ljubomir — 55—56, 585
 Petrović Radovan — 373
 Pijade Moša — 560
 Pindžur Strašo — 52
 Pire Franjo — 406
 Pirjevec Dušan — 251, 835
 Pizure Petar — 294
 Plenča Dušan — 133, 258, 388, 582, 585
 Pockov Boro — 249, 837
 Podgornik Dušan — 38
 Polak Bojan — 401
 Poleksić Momčilo — 857
 Polič Ratko — 582, 659
 Poljanac Branko — 178, 207, 847
 Popara Miro — 51
 Popit Franc Petrov — 225, 833
 Popivoda Pero — 250, 833
 Popović Bogdan — 445

Popović Jevrem — 376
 Popović Koča — 65, 120, 178, 203—204, 233, 327—328, 448, 472, 475, 853
 Popović Marko — 445
 Popović Milentije — 227, 338, 403
 Popović Tomica — 375
 Popović Vladimir — 41—42, 54, 65, 78, 328
 Popović Vojin — 71, 289, 585
 Popović Vujadin — 859
 Popovski Blagoje — 363
 Popovski Jelisije — 294
 Popovski Metodije — 363
 Popovšek Janez — 582
 Pravdić Stevo — 582, 709
 Predovević Đuran — 344
 Primorac Rudolf — 328, 448, 851
 Princip Slobodan Seljo — 48, 65, 181
 Prkev Vančo Seržen (Sermen) — 249, 837
 Prole I. Jovo — 228
 Prole M. Milan — 228
 Pucar Đuro — 48

R

Raca G. Glišo — 228
 Radanović Jovan — 582
 Radosavljević Dobrivoje — 448
 Radovanović Jovan — 89
 Radović Petar — 314—315
 Radosinović Mitar — 33
 Raičević Gorčin — 87—88, 585
 Ranković Aleksandar — 65
 Rauš Stevo — 691
 Ravbar Franc — 225, 833
 Redžić Nail — 582, 709
 Ribar dr Ivan — 334—337, 442—444
 Ribar Ivo Lola — 65, 146, 178, 317, 338
 Ristovski Tomo — 581, 775
 Robić Ivan — 291
 Rodić Slavko — 203, 207, 239, 328, 479, 849
 Roglić Stevan — 499
 Roksandić Rade — 582, 711
 Rolović Vladimir — 343
 Romano dr Jaša — 432, 521
 Romel — 286, 299
 Rončević Krsta — 312
 Rosić Živojin — 857
 Routon Valter (Wroghton Walter) — 236
 Rozenberg Perec (Rosenberg Peretz) — 236
 Rozman Franc Stane — 235, 233, 448, 835
 Rukavina Ivan Josip — 78, 99, 178, 328, 381, 855
 Rukavina Milivoj — 351
 Rusev Atanas — 392—393
 Ržiha Lado — 401

S

Samardžija D. — 136, 580, 699
 Sarajlić Abdulah — 50—51, 84—85, 130—131, 582
 Savić Pavle — 445
 Savić Sreta — 382, 388, 449, 582, 681, 743, 745, 841
 Serdar Stevan — 235
 Seremet Ante — 228
 Simić Aleksandar — 235
 Simović Dušan — 551
 Skerli Mirjana — 583
 Skočilić Joža — 286
 Slavica Nikola — 579, 617, 619, 621, 623, 625, 627, 629, 631, 633, 635, 637, 639, 641, 643, 645, 647, 649, 651, 773
 Smajević Vasilije — 373, 376, 657
 Spigo — 517
 Srzentić Spiro — 401
 Staljin — 385
 Stambolić Petar — 448
 Stanišić Bajo — 35
 Stanišić Milija — 375, 583
 Stanković Milivoje — 583, 675
 Starčević Ivan — 236
 Stefanovski Cvetko — 859
 Stefanovski Gojčo — 363
 Stepančie Miroslav — 225, 585
 Stiplovšek Miroslav — 583, 661, 729
 Stjuart (Stuart F. V.) — 236
 Stojnić Veljo — 239, 328, 445, 849
 Strezovski Vlado — 371, 583, 697
 Strugar Vlado — 76, 88, 487, 583, 591, 593, 595, 597, 601, 603, 605, 607, 613, 631, 667, 669, 671, 673, 761, 763, 771, 775, 821, 827, 835, 841, 843, 855, 857
 Subotić Vukašin — 541

Š

Šaranović Milovan — 225, 833
 Šašić Jefto — 206
 Šatorov Metodije — 15—16, 19, 51, 60
 Šegrt Vlado — 282
 Šiljegović Boško — 473, 477
 Šivanj Mirjana — 405
 Škorpik Veumir — zlo
 Škorpnik Josip — 233
 Štok Izidor — 291
 Šubašić — 530
 Šukrija Ali — 257, 841
 Švara Dušan — 299
 Švob Vinko — 445

T

Tadić Simo — 344
 Tanasković Rajko — 298, 328, 851
 Tanev Ivan Dojčinov — 248, 294, 835

Tanurdžić Marko — 381, 843
 Tarabić Joco — 43—44, 79, 144, 583, 707
 Temelkovski Boro — 446
 Terzić Velimir — 178, 445
 Tikvar Pero — 362
 Titarac Svetislav — 857
 Todorović Mijalko Plavi — 120, 327—328
 Todorović Voja — 344
 Todorovski Hristijan — 249, 837
 Todorovski dr Mile — 52—53, 86, 585
 Tolbuhin — 406, 488
 Tomović Budo — 35
 Trajer Čarli (Trayer Charlie) — 445
 Trajkov Peco — 363, 859
 Traver Rezka — 10
 Trnski Slavčo — 358, 392—393, 583
 Turinski Žarko — 32
 Turkulin Artur — 205, 208, 242, 351, 855

U

Uskoković Jagoš — 346
 Uzunovski Cvetko — 52, 247, 292, 446

V

Valagić Savo — 582, 619
 Valjan Vladimir — 352, 390, 583, 717
 Vasić Georgije — 381, 843
 Vasiljević Jovan — 210, 316, 324, 338, 497—498, 583
 Velebit Vlatko — 338, 569
 Veličković Svetislav — 381, 843
 Vidmar Josip — 336
 Vidović Žarko — 140, 347, 583, 691
 Vilhor Srećko — 582
 Vilson Henri (Wilson, Henry Maitland) — 338
 Višić Dušan — 175
 Višnjić Petar — 370, 393, 583
 Vitorović Aleksandar — 583, 667, 671, 673, 677
 Vitruk A. — 406
 Vivalda Lorenzo — 311
 Vlatković Nemanja — 238
 Volarić Josip — 317
 Vondraček Ivan — 355
 Vračić Ciril — 317
 Vučković Ljubo — 376, 857
 Vujašinović Todor — 601
 Vujošević Jovan — 259—260, 310—312, 329, 387, 389, 392, 494, 585, 777, 821
 Vujović dr Đuro — 37, 585
 Vukelić Mijo — 150, 831
 Vukelić Savo — 286
 Vukmanović Svetozar Tempo — 47—48, 65, 99, 226, 247, 250, 253, 257, 383
 Vukmirović Boro — 33, 181
 Vukomanović Pavle Stipe — 145, 829
 Vukotić Aleksandar — 484

Vukotić Jovan — 328, 400, 583, 691, 783,
859, ^
Vuletić K - 3 1 °

Zorić Milan — 583, 701
Zorić Rade — 374
Zrenjanin žarko - 73
Žrilić Košta — 163, 585

Zadnik Maks — 583, 661, 665
Zečar Milan — 121, 257, 841
Zečević Vlado — 178
Zekić Miloš — 343, 593
Zgonjanin Žarko — 238
Zidanšek Miloš — 38
Zirojević Vojin — 148, 831

ž
Žagar Stane — 38
Žigić Rade — 205, 208, 338, 446
Živanović K. Milosav — 228
Živković Živko — 289
Žujović Sreten — 29, 65

GEOGRAFSKI NAZIVI

A

- Abes (šuma kod Vrginmosta) — 43
 Abudovac (Bos. Šamac) — 600
 Afrika — 237, 306
 Agići (pod Čemernicom) — 133
 Ajdovščina — 805
 Albanija — 294, 305, 311—312, 383—384, 453, 467, 484, 550, 654, 746
 Aleksandrovac (Župski) — 866
 Aleksinac — 312
 Aleksinački srez — 866
 Aljunja (Kumanovo) — 724
 Alibunarski srez — 867
 Alžir — 451
 Ambrus (kod Kočevlja) — 157, 692
 Andrijevića — 35, 88, 383, 863
 Andrijevički srez — 610, 863
 Apatinski srez — 867
 Arandelovac — 29—30, 70, 303, 444, 866
 Arhem — 467
 Arilje — 88, 103
 Ariljski srez — 867
 Augušanovac — 273
 Austrija — 55, 311—312, 374, 494, 496, 833
 Avtovac — 90, 345
 Azbukovački srez — 867
 Azija — 467
 Azot — 248, 294, 357—358

B

- Babička Gora — 166, 666
 Babin Potok — 264, 628
 Babušnica — 866
 Bačina — 81, 634
 Bačka — 32, 72—73, 98, 161, 199, 256, 304, 379, 381, 395, 525, 533, 574, 678, 682, 843
 Bačka Palanka — 867
 Bačka Topola — 592, 772, 867
 Bački Petrovac — 382, 387, 744
 Bačkopalanački srez — 256
 Bajina Bašta — 88, 867
 Bakar — 297
 Balice — 132
 Balinovci (Vranje) — 738
 Balkan — 13, 216, 338, 445, 452, 454, 467, 549, 581
 Baljkuš — 616
 Banat — 32, 72—73, 98, 160, 199, 256, 304, 379, 381, 388, 395, 448, 525, 533, 574, 678, 680, 682, 843
 Banatski Petrovac — 94, 134, 380
 Banija — 18, 44, 78—82, 99, 102, 105, 125, 136, 142—144, 147, 181, 189, 198, 205, 213, 216, 220, 231, 243—245, 269, 273, 290, 291, 297, 351—353, 559, 564, 616—621, 623—624, 626, 628, 630, 632, 634, 636, 638, 641—642, 644, 646—648, 827, 849
 Banijski Klasnić — 786
 Banjaluka — 48—49, 133, 189, 341, 344, 388, 405, 410, 419, 472, 479, 862
 Bar — 863
 Barč na Dravi — 425
 Barski srez — 863
 Baranja — 256, 259, 379, 382, 388, 395, 407, 432, 472, 478, 525, 533, 574, 843, 857
 Bareševac — 303
 Bari (Italija) — 306—307, 314, 317, 319, 338, 403, 405, 409—410, 448, 451, 484, 494, 530, 567, 777
 Barlet — 632
 Bartovac — 380
 Basar — 616
 Batina — 379
 Batinski srez — 867
 Beč — 467, 494
 Bečejski srez — 867
 Begotin — 668
 Begunja — 663
 Bela Crkva — 30, 406—407, 436
 Bela Krajina — 155, 205, 275, 297, 299, 391, 658, 734, 778, 851

Belički srez — 866
 Belobreška — 304
 Belocrkvanjski srez — 867
 Belopalanački srez — 866
 Beljak — 311
 Beljina — 159, 482
 Benakovac (Podgrmeč) — 184, 559
 Bender — 143—144
 Bengazi (Libija) 404, 451
 Beneška Slovenija — 231, 251, 300—301, 309, 368, 391—392, 658, 732, 822, 855
 Benina (kod Bengazija, Libija) — 404
 Benkovac — 616
 Benkovački kotar — 864
 Beograd — 11, 17, 19, 25, 28—31, 33, 35, 37, 41—43, 46, 52, 55, 58—60, 64, 76, 83, 85, 88—90, 110, 118—119, 129, 130, 133, 136, 139—140, 145, 147, 167, 169—171, 175, 191, 200, 203, 210—211, 226, 231, 235, 238, 244—245, 247, 267—268, 273, 305, 308, 311, 317, 333, 343—344, 346, 351—353, 358, 370—374, 377—379, 381, 384, 390—393, 398, 401, 404—405, 410—412, 418, 425—426, 428—429, 436, 440, 442, 444, 449, 451, 456, 483—484, 486, 488, 494, 500, 502, 507, 509, 513, 514, 517, 522, 527—530, 534—535, 541, 547, 551—552, 554—555, 573—576, 579, 585, 591, 609, 611, 613, 615, 653, 667, 671, 681, 685, 687, 701, 711, 713, 717, 727, 729, 736, 741, 743, 748, 751, 754, 764, 772, 775—776, 795, 799, 818, 821, 827, 841, 855, 859, 862, 866
 Berane (Ivangrad) — 35, 88, 346—347, 383, 405, 704, 863
 Beranski srez — 610, 863
 Berlin — 20, 467, 577
 Berovo — 362—363, 572—573, 722, 724, 750, 814, 816, 839, 865
 Bigla (pl.) 153, 652
 Bihać — 44, 59, 133—134, 166, 188—189, 197, 200, 213, 221, 227, 263, 274, 312, 473, 520, 560, 562, 847
 Bijela (na Majevici) — 379, 570, 628, 636, 806
 Bjelovarski kotar — 864
 Bijelo Polje — 37, 88, 139—140, 284, 311, 503, 608, 618, 758, 863
 Bijelopoljski srez — 37—38, 347, 863
 Bijeljina — 343, 397, 570, 600, 808, 862
 Bileća — 51, 75, 132, 410, 862
 Bilečki srez — 51, 84, 862
 Bili Kuk — 644
 Bilogora — 618
 Biljača (Bujanovac) — 738
 Biograd — 307, 532, 864
 Biogradski kotar — 864
 Biokovo — 80—81, 148, 156, 185, 210—211, 289, 618, 626, 634, 708, 714
 Biovčino selo (Bukovica) — 356, 718, 796
 Biovičino
 Birač — 49, 83, 130, 238, 282, 343, 590, 593, 595
 Bilo-gora — 46
 Bistra (pl.) — 652
 Bistrica (na Dravi) — 311, 494
 Bitelić — 642
 Bitolj — 86, 248—249, 294—295, 360—361, 572, 652, 754, 814, 837, 839, 865
 Bitoljski srez — 865
 Bjelopavlići — 283, 608
 Bjelovar — 81, 273, 291, 513
 Blace — 866
 Blagaj (kod Kupresa) — 238, 405, 698
 Blagovica — 728
 Bliski istok — 317, 324, 451
 Bočka (Metlika) — 732
 Bogatić — 89, 867
 Bogomil (tunel) — 52, 358
 Bogovolja — 618
 Bohinj — 77, 865
 Bohinjska Bistrica — 312
 Bojana — 318
 Bojnik — 405
 Boka — 15—16, 34—37, 94, 139, 240, 284, 552—556, 569, 611, 863
 Bolman — 379, 473
 Bolonja (Italija) — 456
 Boljanići — 863
 Boljevački srez — 866
 Boljević — 608
 Borkovac — 393
 Borojevac (Dilj-planina) — 622
 Borovnica — 41
 Bosanska Dubica
 Bosanska Gradiška — 133, 862
 Bosanska Kostajnica — 245
 Bosanska Krajina — 15, 19, 48—50, 54, 83, 101, 105, 125, 128, 133—136, 142, 149, 184, 188, 197—198, 203, 205, 207, 216, 226, 237—239, 329, 344, 517, 556—559, 581, 596—597, 599, 604, 782, 849
 Bosanska Krupa — 862
 Bosanski Brad — 862
 Bosanski Novi — 133, 343—344, 704, 862
 Bosanski Petrovac — 48—49, 96, 203, 210, 227, 267, 274, 559, 569, 782, 862
 Bosanski Šamac — 600, 862
 Bosansko Grahovo — 48, 83, 89, 133—134, 149, 198, 211, 238, 594, 601, 696, 698, 710, 862
 Bosiljevo — 628
 Bosiljgradski srez — 866
 Bosna — 43, 45, 47—48, 83, 125, 128, 143, 148, 159, 203, 205, 207, 210, 217, 220, 226, 230—231, 244, 273, 276, 281—282, 292, 302, 304, 329, 344, 347, 378, 388, 416, 429, 450, 453, 455, 468, 479, 525, 630, 790, 847
 Bosna (r.) — 50, 84, 188, 197, 231, 483, 505, 535
 Bosna i Hercegovina — 13, 15—17, 47—50, 58, 60, 63—65, 67—68, 82, 85, 87, 89, 99, 102, 111, 113, 120, 125, 127, 129, 136, 180—181, 209, 237,

239—240, 278, 280, 281, 283, 329, 330,
332, 341—343, 345, 397, 401, 405,
412, 422, 457, 467, 478, 522—523, 526,
528, 537, 540, 552—553, 564, 574, 579,
583—584, 590, 603, 773, 862
Bosut — 482, 505
Bosutske šume — 161, 303, 380, 390,
482, 742, 744
Bošnjaci (Sanski Most) — 698
Botun — 295
Bovec — 251, 726, 865
Bovic — 618
Brač — 80, 149, 210—211, 288, 290, 313,
425, 618, 708, 712
Brački kotar — 864
Brajina (kod Podujeva) — 384
Braniča — 664
Bratonožići — 35
Bratunac — 862
Brčko — 198, 281, 397, 482, 508, 862
Brda — 368, 618, 664
Brđani (kod Bjeljine) — 255, 343, 570,
696, 742, 808
Bregalnica — 363
Breginj — 865
Breza — 405
Bribir — 45, 287
Brinje — 79, 242, 564, 618, 620, 792
Brinjski kotar — 864
Brkini — 297, 309, 665, 728, 774
Bročanac — 618
Brod — 248, 294, 339, 360, 495, 576,
822
Brodarevo — 863
Brod Moravice — 150
Bronzani Majdan — 862
Brežice — 77, 252
Brus r- 866
Bruvno — 43
Brzopalanački srez — 866
Buci (Rasina) — 302, 734
Bučanj — 405
Bučje (kod Pakraca) — 387, 714
Budići (kod Pakraca) — 148, 696
Budva — 863
Bugarska — 11, 16, 23, 52, 273, 361—
362, 393, 454, 507, 550—551, 722, 775
Bugarska krajina — 90
Bugojno — 290, 862
Bujanovac — 358, 374—375, 384, 674,
738, 839
Buje — 390
Bukovac — 618
Bukovica — 289, 356, 718, 796
Bukovik — 281, 374
Bukovička planota — 299
Bukulja — 159, 254, 565
Bunići (lika) — 144, 316, 620, 694
Buronja (kod Podgorice) — 347, 706
Busovača — 483
Buzet — 350, 620
Buzetski kotar — 864

C

Carevo selo (danas Delčevo) — 362,
722, 839, 865
Carevoselski srez — 865
Caribrod (danas Dimitrovgrad) —
376, 866
Caribrodski srez — 866
Crnogorski srez — 867
Cazin — 197, 592, 698, 862
Cazinska krajina — 197, 205, 226,
243—244, 352, 401, 490, 533, 564, 598,
702
Cegelnica — 40'
Celovec — 367, 420, 473, 507
Celje — 40—41, 77, 203, 238, 472, 495
Centralna Bosna — 83—84, 89, 101,
133, 135, 181, 188, 203, 213, 388, 419,
847, 849
Centralna Makedonija — 357—358, 363
Centralna Srbija — 254, 395, 583, 667
Celje — 351, 716
Cerkno — 298, 658, 664—665, 732, 865
Cetina — 288
Cetinje — 34, 347, 863
Cetinjski srez — 863
Cev — 283
Cikote (kod Vlasenice) — 343, 702
Cincar (pl.) — 83, 149, 598
Cres — 287, 306, 310, 864
Creskolosinjski kotar — 864
Crikvenica — 45, 287, 515
Crikvenički kotar — 864
Crkveno (Ključ) — 602
Crnačko polje (Lika) — 235
Crna Gora — 12—13, 15—16, 19 34—37,
54, 58, 60, 63—65, 67—68, 74—76,
87—89, 93—94, 98, 102, 105, 111, 113,
121, 125, 128, 137—140, 163, 170, 180,
185, 188—189, 200, 203, 205, 209, 226,
231, 233, 240—241, 278—280, 282—
285, 306, 308, 310—311, 327—332, 341,
345—348, 379, 381, 387, 396—397, 402,
405, 412, 420, 429, 436, 451, 453—
454, 456—457, 467, 478, 484, 486, 523,
525—526, 528—529, 552—556, 558—
559, 569, 674, 581, 584—585, 611, 768,
777, 851, 857, 863
Crnaja — 620
Crna Trava — 253, 371—372, 383, 392—
393
Crna Vlast — 264, 269
Crni Lug — 257—258
Crno Crelo — 620
Crnogorsko primorje — 34, 283, 346
Crnovac (kod Bitolja) — 361, 572, 814
Crvena Voda — 292, 294

C

Čabar — 350
 Čabarski kotar — 864
 čačak — 30, 89, 91, 103, 254, 418, 529, 580, 666, 772, 867
 Čadinje (kod Prijepolja) — 37
 Čajetina — 88, 867
 čajniče — 121, 129, 137, 371, 592, 690, 696, 862
 Čakovički kotar — 864
 Čapljina — 862
 Čazma — 81, 273, 291, 716
 Čazmanski kotar — 864
 Čedad — 251
 Čelić — 862
 Čelinac — 135
 Čemernica — 83
 Čepovan — 660, 776, 865
 Čitluk — 622
 Čivdale — 391
 Cm — 577
 Črni Vrh (u Savinjskoj dolini) — 495
 Črnomelj — 367, 392, 532, 734, 865
 Čuruško-žabaljski rit — 161

D

Dabar — 345, 702
 Dalmacija — 16—17, 45—46, 49, 58, 78—81, 83, 99, 125, 133, 136, 143, 148—149, 181, 189, 198, 203, 205, 210—211, 213, 216, 239, 242, 276, 279, 285, 287, 289—290, 308, 310, 318, 320, 327, 329—331, 340—342, 348—349, 355—356, 396—397, 401, 403, 410, 412, 420, 429, 439—440, 467, 478, 526, 528, 535, 554, 581—583, 621, 630, 635—636, 643, 647, 649, 831, 849, 853, 864
 Danilovgrad — 35, 88, 98, 140, 863
 Danilovgradski srez — 36, 863
 Dardanski srez — 867
 Darkovci (kod Vlasotinaca) — 383, 746
 Darosava — 736
 Daruvar — 147, 198, 259, 275, 405, 419, 622, 628, 634, 636, 708, 718
 Daruvarska kotlina — 244, 355
 Daruvarski kotar — 864
 Davač — 726
 Davidovići — 282
 Debar — 248, 259, 292, 295, 305, 360, 652, 686, 835, 841
 Debarci — 248, 259, 292, 295, 357—358
 Dedinje (kraj u Beogradu) — 426, 552
 Degi (kod Kuksa) — 305
 Dekani (kod Kopra) — 297, 730
 Delčevo — 362, 865
 Deliblatska peščara — 256
 Delnice — 45, 156, 287, 318, 351, 718
 Delnički kotar — 864
 Demir Kapija — 417

Derventa — 472, 862
 Despotovački srez — 866
 Deve Bair — 416
 Deževski srez — 863
 Dicma — 45, 288
 Dilj-planina — 622
 Dimitrovgrad — 866
 Dinara — 46, 80, 289, 567, 620, 622, 628, 796
 Divin (kod Bileće) — 132
 Divoselo — 622
 Divulje — 290, 317, 353
 Doboj — 50, 83, 133, 198, 397, 472, 483, 504, 592
 Dobrički srez — 866
 Dobro (kod Livna) — 149, 694
 Dobro Polje (Crna Trava) — 393
 Dojran — 363
 Dolenjsko — 40—41, 77, 155, 225, 231, 251—252, 275, 297, 298—299, 301, 366, 391, 401, 408, 495, 658, 660, 662, 664, 724, 728, 750, 796, 833, 851
 Dolenjske Toplice — 252, 297, 368, 728, 768, 794
 Dolomiti — 339, 580, 659
 Domžale — 866
 Donja Dubrava — 622
 Donje Kruševo (ušće Pive i Tare) — 558
 Donjostubički kotar — 864
 Donji Lapac — 49, 91, 227, 263, 620
 Donji Miholjac — 473
 Donjomiholjački kotar — 864
 Donji Milanovac — 866
 Donji Molovan (kod Kupresa) — 132
 Donji Seget — 642
 Donji Skrad — 622
 Donji Vakuf — 83, 133, 862
 Donjolapački kotar — 864
 Donjopološki srez — 865
 Dorjanski srez — 865
 Drač — 305
 Dragačevski srez — 867
 Dragaš — 867
 Draga — 663
 Dragovića-polje — 346, 704
 Drava — 246, 311, 354, 379, 382, 425, 432, 453, 456, 467—468, 472—473, 505, 509, 517—518, 536—538, 541, 542, 576
 Dravograd — 40, 206, 309, 382, 473, 491, 505, 538, 541—542
 Drenica (Kosovo) — 684
 Drenički srez — 867
 Drenova (kod Nove Varoši) — 119, 556, 624
 Drenovača — 43, 263, 620
 Drežnica — 45, 151, 198, 287, 640, 706, 708
 Driienak (Kolašin) — 284, 704
 Drina — 159, 240—241, 302, 372, 376, 378, 395, 397, 416, 453, 535—536
 Drinjača — 84, 130, 862
 Drniš — 288, 624

Drvar — 43, 46, 48, 56, 89, 134, 221, 307, 325, 342, 404, 415, 417, 424, 436, 440, 448, 449, 451, 554, 570, 592, 694, 702, 762, 847, 862
 Držina (Pirot) — 740
 Dubrava (kod Zagreba) — 46
 Dubrovnik — 285, 356, 410, 484, 494, 496—497, 624, 820, 864
 Dubrovački kotar — 864
 Dučine — 159
 Dudice — 294
 Duga Poljana — 863
 Duge Njive (Vrgorac) — 606
 Dugi Otok — 402
 Dugo Selo — 354, 640
 Dugoselski kotar — 864
 Dulen — 30, 555
 Dunav — 404, 473, 497, 572, 576
 Dunjak — 624, 706
 Đurić (Žumberak) — 634
 Durmitor — 140, 565, 857
 Duvno — 148, 198, 592, 598, 694
 Dvorane (Kruševac) — 736
 Dvorski kotar — 863

Đ

Đakovački kotar — 864
 Đakovica — 257, 259, 386, 746
 Đakovička Malesija — 304—305, 383, 684
 Đakovički srez — 867
 Đakovo — 387, 427, 472, 508
 Đerdap — 453
 Đevdelijski srez — 865
 Đevdelijski srez — 865
 Đurđevac — 500
 Đurđevački kotar — 864
 Đurđevačka Tara — 241
 Đurđevo brdo — 672
 Đurić — 46
 Đurman — 612

E

Egejska Makedonija — 656
 Egipat — 306
 Erdevik — 505, 507—508, 762
 Evropa — 20, 24—25, 200, 216, 467, 549, 577

F

Fakovići — 862
 Farmaci — 863
 Fatnica (kod Bileće) — 51, 132
 FNRJ — Federativna Narodna Republika Jugoslavija — 862
 Foča — 121, 123, 126—127, 130, 188, 262, 284, 557, 862
 Foynica — 62

Francuska — 101, 392, 494
 Frankfurt na Majni — 452, 579
 Frkašić (kod Korenice) — 264
 Fruška Gora — 161, 255, 380, 404, 450, 678, 742, 744
 Furlanija — 251, 300, 309, 368, 391
 Fuštani — 295—296, 308, 357, 720

G

Gacko — 51, 90, 132, 345, 410, 568, 862
 Gacko polje — 405
 Gačeša — 624
 Gajtan (pl. Radan) — 796
 Galakova Kula (Prozor) — 702
 Galički srez — 865
 Gareši (pod Bukuljom) — 254, 565
 Garešnica — 81, 273, 354, 427, 634, 718
 Garešnički kotar —
 Garić (Moslavačka Gora) — 712
 Gatački srez — 84, 862
 German (logor kod Tirane, Albanija) — 305
 Glamoč — 49, 83, 133, 200, 261, 317, 559—560
 Glamočki srez — 134, 594
 Glamočko polje — 338, 569, 784
 Glasinac — 862
 Glava — 624
 Glina — 44—45, 515, 706
 Glinski kotar — 863
 Gluši — 30, 670
 Gnjilane — 257, 358, 375, 384, 738
 Gnjilanski srez — 867
 Goe (pl.) — 29, 668
 Godinje — 610
 Godnje polje (kod Nikšića) — 774
 Goleš (pl.) — 257
 Golija (pl.) — 140, 305, 684
 Golo — 297, 728
 Golobar (kod Bovca) — 726
 Golubački srez — 866
 Golubić — 622
 Golubovci — 863
 Goražde — 121, 592, 862
 Gorenjsko — 39—40, 72, 88, 154, 156, 199, 225, 250, 252, 299, 339, 401, 473, 558, 658, 664, 726, 678, 833, 855, 863
 Gorica — 296, 298—300, 319, 316, 318, 391, 664, 730, 865
 Goriška Brda — 298, 300, 730
 Gorjanci — 156
 Gorjuša (kod Bohinja) — 77
 Gornja Brezna — 424
 Gornja Dubrava — 624
 Gornja Jablanica — 304, 736
 Gornja Mašvina — 624
 Gornja Morača — 346, 704
 Gornja Perna — 620, 644
 Gornja Sanica — 133
 Gornja Trebuša — 368, 768
 Gornja Trešnjevica (kod Arandelovca) — 29, 677

Gornja Tuzla — 862
 Gornje Budačko (na Kordunu) — 144, 184, 557, 706
 Gornje Grahovo (Grubišno polje) — 616
 Gornje polje (kod Nikšića) — 310
 Gornje Posočje — 300
 Gornje Premišlje — 640
 Gornji Borik — 198
 Gornji Borik (Daruvvar) — 622, 708, 790
 Gornji Ceklin — 610
 Gornji Grad — 866
 Gornji Huraac (Brač) — 618
 Gornji Milanovac — 70, 88, 91, 103, 254, 372
 Gornji Sjeničak (kod Karlovca) — 198, 696
 Gornji Skrad — 624
 Gornji Vakuf — 261, 263, 862
 Gornjodebarski srez — 865
 Gornjopološki srez — 865
 Gornjosavnska dolina —
 Gorski Kotar — 16, 17, 45, 78, 80, 99, 125, 150—151, 181, 188, 197—198, 205, 231, 242—243, 279, 285, 287, 289, 297, 326, 330, 349—351, 366, 401, 507, 532, 571, 581, 622, 632, 636, 640, 648, 712, 831, 855
 Gorski srez — 867
 Gospić — 43, 79, 231, 264, 473, 632
 Gospićki kotar — 864
 Gostivar — 248, 363—364, 835, 865
 Gračac — 79, 143, 514, 632
 Gračački kotar — 864
 Gračanica — 281, 504, 862
 Gračanički srez — 867
 Gradac — 149
 Gradačac — 281, 862
 Gradina — 624
 Grahovo — 88, 863
 Gravina (Italija) — 306, 405, 409—410, 571, 748, 764
 Grbola — 257, 559, 684
 Grbalj (kod Uroševca) — 162, 863
 Grčka — 248, 273, 311—312, 363—364, 452—456, 467, 487, 550, 720
 Grdelička Klisura — 375
 Grebaštica — 640
 Grič — 46
 Grkovnica (aerodrom) — 316
 Grmada (pl.) — 77
 Grmušnica — 300, 822
 Grobničko polje (aerodrom kod Ri-jeke) — 316
 Gročanski srez — 866
 Grosuplje — 298
 Grošnica — 668
 Grozno — 500

Grubišno polje — 355, 616, 718
 Grubišnopoljski kotar — 864
 Gružanski srez — 866
 Guča — 88, 867
 Gumnište — 305
 Gušinja — 863
 Guštanj — 541—542

H

Hadži-Milin gaj (kod Prozora) — 702
 Han-Pjesak — 596
 Has — 383
 Hercegovina — 19, 47—48, 50—51, 84—85, 90—91, 93, 101, 121, 128, 131—133, 140, 181, 188—189, 200, 203, 217, 231, 239, 263, 279, 282—283, 344—345, 395—397, 401, 420, 429, 456, 525—526, 557—559, 580, 595, 598, 600, 604, 606, 851, 862
 Herceg Novi — 863
 Holandija — 467
 Homoljski srez — 866
 Hrast — 778
 Hrašć (Karlovac) — 716
 Hreljin — 150
 Hrvatska — 14, 16—17, 19, 40—42, 47, 58, 60, 63—65, 67, 78—79, 82, 91, 93, 99, 102, 110—111, 113, 120, 128, 142—143, 151, 163, 167, 171, 175, 178, 180—181, 188—189, 197—199, 203, 209, 217, 226, 230, 241, 246, 251, 265, 269, 271, 273, 276—280, 285—286, 292, 306, 316, 320, 324—325, 329—332, 341, 348—349, 352, 354, 356—357, 366, 397, 401, 405—406, 412—415, 418, 420, 428, 439—440, 449—451, 455, 457, 478—479, 506, 518, 522—523, 525—526, 530—532, 537, 552—553, 556—559, 561, 563, 567—568, 574, 580, 584, 616—617, 619, 623, 626—627, 629, 631, 633, 640—645, 649, 651, 827, 863
 Hrvatsko primorje — 16, 45, 78, 80—81, 99, 150—151, 181, 242, 279, 285, 287, 289—290, 297, 307, 310, 313, 318, 320, 330, 350—351, 401, 403, 420, 473, 496—497, 507, 567, 581, 626, 636, 648, 831, 858
 Hrvatsko Zagorje — 46, 81, 145—146, 181, 198, 203, 206, 231, 244—245, 251—252, 291, 326, 348, 353—354, 569, 718, 829, 855
 Hum — 626, 768
 Hvar — 80, 149—150, 210—211, 288—289, 307, 313—314, 317, 535, 626—627, 708, 712, 748
 Hvarski kotar — 864

Ibar (r.) — 74, 105, 305, 372, 376
 Ibarska dolina — 383
 Idrija — 658, 664, 732, 865
 Idrijska planota — 299
 Ig - 728
 Igman — 557
 Igrani — 210
 Ilirska Bistrica — 151, 307, 473, 483, 538, 865
 Iločki srez — 867
 Ilova — 354, 427, 472
 Imotski — 211, 285, 626, 788
 Imotski kotar — 864
 Irig — 529, 772
 Iriški srez — 867
 Ist — 497
 Istočki srez — 867
 Istočna Bosna — 49—50, 70, 83—84, 89—90, 93, 98, 101, 105, 121, 125, 127—131, 135, 137, 161, 178, 181, 185, 188, 197—199, 203, 205, 207, 221, 227, 231—232, 235, 239, 245, 255—256, 260, 274—275, 281—282, 290, 303—304, 326, 341, 343, 355, 370, 373—374, 376—377, 379—381, 395, 397, 401, 407, 432, 436, 454, 467, 472, 478, 484, 499—500, 535, 557—559, 564—565, 576, 583—584, 602—604, 606, 694, 742, 794, 846—847, 851, 857
 Istočna Gorenjska — 301
 Istočna Koruška — 250, 301, 660
 Istočna Makedonija — 249, 357—358, 360, 362—363, 417
 Istočna Slavonija — 396, 478, 536
 Istočna Srbija — 31—32, 71, 155, 302, 369—371, 373—374, 376—377, 398, 416, 580, 671, 674, 762, 812, 857, 866
 Istočni Srem — 680
 Istok — 384—386, 686, 748
 Istra — 42, 125, 150—151, 181, 198, 242—243, 279, 285—286, 289—290, 299, 301, 306, 309, 313, 330, 339, 348—351, 388, 401, 403, 456, 473, 478, 483, 489, 496—497, 524, 537, 539, 567, 581, 583, 620—621, 626, 627, 639, 645, 665, 730, 831, 851, 855
 Italija — 11—12, 23, 41, 55, 230, 237, 239—242, 246, 249, 252, 254, 257, 260, 265, 268, 275—276, 278—279, 281—283, 285—286, 288—290, 292, 294—301, 304—313, 315—321, 323—327, 329—331, 338, 341, 350, 386, 391, 403, 405, 409—410, 413, 420, 424, 436, 451—453, 456, 463, 467—468, 484, 495, 501, 536—537, 546, 550—551, 566—567, 571, 580, 583, 612, 627, 733, 748—749, 764, 805, 820
 Ivančici — 125, 129
 Ivanečki kotar — 864
 Ivangrad — 35
 Ivanić-Grad — 427
 Ivanje — 863
 Ivanjica — 70, 88, 867

Izdeglavlje — 295
 Izola — 285
 Izvor (kod Kičeva) — 305, 652
 Izlake — 866

J

Jablanica — 70—71, 261, 263, 302, 305, 345, 370—374, 563, 585, 734, 738, 774
 Jablanički srez — 866
 Jabuka — 380, 513
 Jabukovik (Leskovac) — 672, 736
 Jaderski srez — 867
 Jadran — 151, 188, 210, 279, 281, 315, 324, 452, 456, 497—498, 517, 536, 542, 547
 Jadranska obala — 509
 Jadransko more — 197, 341, 468, 487, 536
 Jadransko primorje — 452
 Jagodina (danas Svetožarevo) — 30, 57, 866
 Jahorina — 594
 Jajce — 83, 187, 189, 197, 221, 319—320, 322, 325—326, 333—337, 344, 397, 401, 419, 436, 449, 454, 568, 818, 847, 862
 Janar — 616
 Janković — 610
 Janja — 48—49, 594, 862
 Japan — 467
 Jasenički srez — 866
 Jasenovac (logor) — 311
 Jasikovac — 626
 Jastrebac — 159, 255, 302, 668, 676
 Jastrebački kraj — 866
 Jastrebarski kotar — 863
 Jašatomički srez — 867
 Javorovica — 726
 Jelica — 254
 Jelovica — 40
 Jesenice — 41, 865
 Jezero — 90
 Johovo — 626
 Jošan — 626
 Jošanica — 373, 738
 Jugoistočna Evropa — 246, 341
 Jugoistočna Makedonija — 364, 837
 Jugoistočna Srbija — 378
 Jugoistočni Srem — 680
 Jugoslavija — 9, 11—14, 17—20, 23—29, 31, 33—35, 37, 40, 43, 45, 50, 56—58, 60, 63, 66—69, 76, 80, 85—86, 88, 90, 96—97, 101—104, 110—112, 117, 121—122, 127, 129, 131, 137, 149, 151, 159, 174, 185, 188, 197, 200, 201, 206, 210—211, 216—217, 219, 221, 226—227, 232, 235—237, 242, 253—254, 257, 259, 267, 276, 279, 283, 286, 289, 294, 303, 306—308, 311—312, 314, 328, 330—331, 333, 336, 339, 341—342, 349, 355—356, 360, 370, 378, 381, 387—389, 392—394, 396—397, 400, 403, 405, 407, 415—417, 420, 424—426, 430, 434, 442—443, 445,

452—454, 456, 458, 460, 464, 467—468, 471, 473—474, 476, 479, 482—487, 495—496, 500—501, 506—509, 511—512, 517—520, 522—523, 525, 527, 530—531, 534—537, 539—541, 544—547, 549—555, 557, 560, 564, 575, 577, 579—585, 591, 609, 713, 749, 827, 855, 859
 Jugozapadni Srem — 303
 Jurga — 626
 Jurklošter — 866
 Južna Dalmacija — 148—149, 282, 313, 356, 830
 Južna Italija — 290, 306—307, 324, 326, 338, 404, 409, 424, 436
 Južna Lika — 289, 349, 468
 Južna Makedonija — 363, 857
 Južna Morava — 253, 302, 304, 371—372, 374, 376, 398
 Južna Srbija — 30, 70—72, 159—160, 185, 189, 199, 247, 253, 302, 305, 369, 371—372, 478, 582, 666, 857
 Južni Banat — 256, 304, 379, 381, 678, 681
 Južni Brod — 865
 Južni Jadran — 497

K

Kačanik — 248, 363, 416
 Kačanički srez — 867
 Kairo — 235, 237, 247, 296, 338, 450, 564, 569
 Kajmakčalan — 294, 312
 Kalebovac — 628
 Kalemegdan (kraj u Beogradu) — 426
 Kalinovac (aerodrom kod Đurdevca) — 500
 Kalinovik — 50, 261, 262, 401
 Kališće (Kranj) — 662
 Kalničko gorje — 291
 Kalnik — 46, 81, 145—146, 147, 181, 198, 245, 275, 710, 804, 828—829, 855
 Kaluđerica (na pl. Kukavici) — 353, 668
 Kaluđerski kamen — 199, 686
 Kamena Gora (Sandžak) — 129, 139
 Kamenak (pl. kod Titograda) — 553
 Kamenica (kod Zavidovića) — 130, 606, 694
 Kamenica — 867
 Kamenik (ispod Lebršnika) — 36
 Kamensko (Plješevica) — 43
 Kamešnica — 628
 Kamini (kod Prijepolja) — 32
 Kamnik — 41, 77, 225, 866
 Kamniško područje — 833, 835
 Kana (aerodrom kod Termolija, Italija) — 404
 Karađorđevo — 304
 Karaorman (pl.) — 292, 358, 361, 722
 Karavanke — 633, 665

Karbonara (kod Barija Italija) — 306, 307, 748
 Karin — 288, 714
 Karlobag — 285, 287, 456
 Karlovac — 41, 43, 53—54, 79, 142, 198, 238, 373, 472, 482, 515, 576, 648, 716
 Karlovački kotar — 863
 Karlovčić — 380, 405, 744
 Karovinj (kod Bengazija) — 451
 Kaštela — 528, 529, 772
 Katadba (kod Kaira) — 450
 Katarina (iznad Rijeke) — 515
 Kavadarci — 361, 571, 656, 810
 Kavatarski srez — 865
 Kestenova Gora — 628
 Kičevo — 248, 292, 295, 305, 360—363, 572, 652, 814, 835, 841
 Kičevski srez — 865
 Kik — 628
 Kikinda — 529, 747, 772
 Kikindski srez — 867
 Kirin — 628
 Kiseljak — 483, 862
 Kistanje (kod Knina) — 501, 514, 618, 756
 Kišcanje (Mađarska) — 382, 387, 744
 Kladanj — 282, 862
 Kladovo — 404, 498, 572, 866
 Kladuša — 243
 Klana — 286, 350
 Klasnić — 198, 708
 Klis — 288
 Klanječki kotar — 864
 Ključ — 49, 133, 238, 344, 602, 847, 862
 Ključki srez — 48, 866
 Kneške Ravne — 251, 726
 Knežica (kod Petrovca) — 670
 Knežja Njiva — 730
 Knin — 46, 49, 80, 142—143, 148, 285, 289, 307, 356, 501, 535, 622, 628, 636, 638, 644, 756
 Kninska krajina — 46, 242
 Kninski kotar — 864
 Knjaževac — 668, 866
 Kobarić — 2981, 732, 865
 Kočani — 249, 360, 362, 416, 652, 722, 750, 836—837, 839
 Kočanski srez — 865
 Kočevje — 225, 297, 307, 339, 728, 833, 865
 Kočevsko — 156—157, 662, 692, 762
 Kojsko — 865
 Kokirovo — 630
 Kokočak (Orahovica) — 638
 Kolašin — 35, 88, 140, 241, 284, 347, 383, 610, 612, 704, 863
 Kolašinski srez — 610, 863
 Koloma (SSSR) — 373, 748
 Kolubarski srez — 866—867
 Komen — 298, 730
 Konavlje — 630
 Konjsko — 295, 308
 Konjic — 188, 263, 345, 596, 600, 862

Konjički srez — 862
 Kopaomik — 33, 74, 305, 372, 686
 Kopaonički srez — 384, 866
 Kopar — 285—286, 297, 390, 865
 Koprivina — 804
 Koprivnica — 353
 Koprivnički kotar — 864
 Korada — 730
 Korana — 414, 505
 Koranski Lug — 630
 Korčula — 80, 149, 211, 288, 290, 307, 314, 326, 437, 630, 708, 748
 Korčulanski kotar — 864
 Kordun — 18, 43—44, 49, 54, 68, 78—82, 94, 99, 102, 105, 125, 136, 142—145, 164, 181, 183, 189, 198, 205, 213, 216, 220, 231, 234, 244, 273, 289—290, 310, 351—353, 533, 557, 559, 616—624, 626, 628, 630, 632, 634, 636, 638, 640, 641, 642, 644, 646—648, 650, 692, 788, 827, 849
 Kordunski Leskovac — 630
 Korenica — 43, 78, 142, 264, 634, 640
 Korenica kotar — 616—629, 634—637, 641, 644—651
 Korenički kotar (srez) — 79, 864
 Koruška — 156, 199, 231, 300, 366, 401, 420, 473, 479, 491, 494, 662, 775, 833
 Koisančić — 405, 448
 Kosanica — 88
 Kosanički srez — 866
 Kosinj — 632
 Kosjerić — 88, 867
 Kosmaj — 29—30, 159, 376, 668, 672 ,
 Kosmajski srez — 866
 'Kosovelj — 730
 Kosovo — 10, 16, 33—34, 73—74, 98, 113, 162—163, 180, 199, 209, 231, 257—258, 276, 278—280, 294, 302, 304—305, 332, 339, 341—342, 373, 375—376, 383—387, 451, 454, 457, 467, 478, 484, 486, 523, 526, 532, 557, 560, 564, 575, 584—585, 684—685, 687, 746, 841, 867
 Kosovo i Metohija — 14, 16, 33, 162, 226—227, 402, 530, 532—533, 557, 559—560, 564, 572, 575, 583—584, 840
 Kosovska Mitrovica — 33, 105, 305, 375, 385—386, 484, 581, 748
 Kosovskomitrovački srez — 867
 Kostajnička opština — 15
 Koštajnički kotar — 863
 Kostanjevac (na Krki) — 320
 Košuta — 45
 Kotor — 347, 497, 863
 Kotorski srez — 863
 Kotor-Varoš — 606, 862
 Kovački srez — 867
 Koviljača — 372
 Kovin — 380
 Kovinski srez — 867
 Kozara — 48—49, 83, 135—136, 185, 189, 584, 596, 698
 Kozarišće — 405
 Kozica (Biokovo) — 714
 Kozjak — 86, 249, 646
 Kozjansko — 250
 Kozje — 90, 866
 Kozluk — 862
 Kožijek — 154
 Kožuf (pl.) — 308, 310, 357, 366, 652, 720
 Kragujevac — 30, 70, 378, 402, 450, 470, 483, 527—529, 535, 555, 772, 818, 866
 Kragujevački srez — 866
 Krajinski srez — 866
 Krajmrovce (kod Vranja) — 384, 746
 Krajova (Rumunija) — 436
 Kraljevica — 515
 Kraljevo — 29, 70, 90—91, 426, 555, 867
 Kraljevo selo (danas Vitkovac) — 866
 Kranj — 41, 419, 472, 662, 865
 Krapina — 245, 231
 Krapinski kotar — 864
 Kras — 297—299, 309, 388, 730, 865
 Krasinec — 405
 Krasnodan (SSSR) — 500
 Kratovo — 358, 363, 837, 839
 Kratovski srez — 865
 Kravar — 732
 Krbavica (kod Korenice) — 78^—79
 Krbavsko — 405
 Krčedin — 404
 Krčki kotar — 864
 Kremenjak — 77, 662, 664, 724
 Kreševo — 606, 862
 Krim — 77
 Krivača (Leskovac) — 740
 Kriva Palanka — 295, 358, 363, 371, 670, 837, 839
 Krivopalanački srez — 865
 Križevci — 273
 Križevački kotar — 864
 Križka Vas (Višnja Gora) — 659
 Krk — 287, 864
 Krka — 314, 326, 352
 Krndija — 81
 Krnjački Grabovac — 632
 Krnjica — 610
 Kromberk (Gorica) — 730
 Krško — 40
 Kršija — 632
 Kruma (Albanija) — 384, 746
 Krupa — 49, 601
 Krupanj — 88, 90, 92, 103, 555, 867
 Kruševac — 105, 254, 372, 373, 674, 736, 866
 Kruševo — 86, 294, 362, 722
 Kruševski srez — 654, 722, 865
 Kučevo — 71, 674, 676, 866
 Kući — 35, 390
 Kukavica (pl.) 160, 253, 275, 302, 370, 563, 668, 670
 Kuks — 305

Kula — 632
 Kulaš — 344, 702
 Kulen Vakuf — 49
 Kulski srez — 867
 Kumanovo — 86, 249, 295, 305, 339, 357
 —358, 360, 362—364, 371, 392, 416, 568,
 572, 654, 720, 722, 724, 816, 837, 839,
 960
 Kumrovec — 11, 14, 24, 585
 Kupa — 242, 339, 352, 576, 822
 Kupres — 83, 133, 189, 238, 310, 320, 598,
 606, 638, 662
 Kupreško Polje — 415, 436
 Kurlanija — 467
 Kuršumlija — 373—374, 738, 866
 Kušić — 393
 Kutina — 46, 144, 581, 637
 Kutinski kotar — 864
 Kvarner — 403
 Kvarnerski otoci — 242, 403, 496, 597
 Kvarnerski zaliv — 313

L

Labinski kotar — 864
 Labski srez — 867
 Lačarak (aerodrom) — 407, 766
 Lajbnić — 494
 Laki (Plačkovica) — 724, 750
 Lakića Kula — 863
 Lamovita (Prijedor) — 690
 Landorf (Nemačka) — 367
 Lapac — 142
 Lapinje (kod Kočevja) — 157, 726
 Lastovo — 91, 131, 288, 306, 314, 402,
 632
 Lašće (Suha Krajina) — 366
 Laško — 40
 Laudonov gaj (kod Bunića, Lika) —
 144, 316, 694
 Lavci (Bitolj) — 652
 Lazarevac — 303, 734
 Lebane — 305, 370, 374—375, 392, 410,
 572, 664, 736, 812, 866
 Lebršnik — 36, 49
 Lepenički srez — 866
 Lepoglava — 231, 246
 Les (Moravče) — 660
 Leskovac — 302, 370, 374—375, 448, 672,
 676, 738, 740
 Leskovački srez — 866
 Levački srez — 866
 Lever Tara — 241
 Libija — 404
 Lič — 632
 Lijanice — 384, 746
 Lijeve Rijeka — 863
 Lijeve polje — 83, 594
 Lika, 15—17, 43, 45—46, 68, 78—81, 99,
 105, 110, 125, 128, 136, 142, 144—145,
 148, 164, 170, 181, 198, 205, 213, 216,
 220, 231, 235—236, 242—243, 279, 287

—290, 307, 316, 329, 339, 341, 348—
 351, 353, 420, 429, 473, 485, 507, 509,
 536, 554, 559, 564, 568, 569, 571, 622,
 630, 632, 636, 638—640, 644—648, 650
 806, 818, 827, 849, 855
 Lim — 76, 98, 137, 139, 347, 374
 Limbarska Gora — 729
 Lipik — 419
 Lipijan — 375, 385
 Lipovac — 380
 Lipovčani (Čazma) — 716
 Lisac — 153, 656, 720
 Lisiče (Veleški kraj) — 361, 572, 810
 Litija — 156
 Livanjsko Polje — 49, 134
 Livno — 49, 80, 133, 148—149, 187, 189,
 197—198, 227, 242, 274, 315, 317, 320,
 326, 568, 598, 694, 830, 862
 Lokavec (čepovan) — 660
 Lokovo (kod Struge) — 358, 720
 Lokve (kod Črnomelja) — 532
 Lombardija — 467
 London — 64, 235, 464
 Lopare — 862
 Loškunja (šuma) — 632
 Lošinj — 287, 306
 Loška Dolina — 297, 730
 Lovine — 514
 Loznica — 103, 412, 867
 Lubnice — 311
 Lučanj (Delnice) — 718
 Luče — 866
 Lukavac — 862
 Luška Palanka (Kod Sanskog Mosta)
 — 556
 Ludbreški kotar — 864
 Lužnički srez, 738, 866

LJ

Lješanska Nahija — 36
 Lješkopolje — 36
 Ljig 88, 377, 422, 426, 766
 Ljubički srez — 867
 Ljubija — 862
 Ljubinje — 768, 862
 Ljubinjski srez — 84, 862
 Ljubljana — 10, 15—17, 38—41, 77, 154,
 157—158, 178, 225, 237, 252, 296, 297,
 299, 367, 408, 419, 478, 491, 495, 513,
 527, 532, 552, 579—583, 659, 661, 663,
 727—729, 731, 733, 803, 818, 822, 833,
 851, 855
 Ljubljanska pokrajina — 41, 154—155,
 158, 185, 189, 250—251, 558
 Ljubno — 866
 Ljubovija — 88, 103, 159, 867
 Ljubovo — 634
 Ljubotinje — 612
 Ljubuški — 862
 Ljubuški srez — 862
 Ljutoč (na Papuku) — 564, 802

M

- Mačkovec — 662
 Mačva — 30, 50, 112, 370, 376, 740
 Mačvanski srez — 867
 Mađarska — 11, 15, 23, 341, 379, 381—382, 387, 456, 494, 500, 506, 536, 547, 550—551, 744
 Mađarmečka (aerodrom kod Pečuja, Mađarska) — 500
 Majdanpek — 670
 Majeveica — 50, 130—131, 198, 238, 255, 282, 304, 343, 397, 570, 598, 696, 742, 806
 Majna — 452, 579
 Makarska — 80, 210, 285, 307, 561
 Makarski kotar — 864
 Makarsko primorje — 46, 81, 149, 190, 197, 210—211, 288, 290, 559, 634, 708
 Makedonija — 13, 19, 51—53, 58, 60, 65, 85—86, 101, 113, 125, 151, 153—154, 178, 180, 199, 209, 226—227, 231, 247, 249—250, 260, 276, 278—280, 292, 294—296, 305, 308, 310, 324, 330—332, 342, 357—358, 360, 361—364, 384, 387, 395—397, 399, 402, 406, 410, 412, 416, 422, 448, 451, 454—455, 457, 467, 478, 486, 523, 526, 528, 530—531, 551—552, 555—556, 559, 564—566, 568, 571, 574, 581, 582, 585, 652—656, 720, 834, 865
 Makedonski Brod — 841
 Malesija (Albanija) — 654
 Maleški srez — 865
 Mali Cr1jeni — 303, 734
 Mali Jastrebac — 253, 302
 Malinik (pl.) — 666
 Maljen — 158—159
 Manastir Morača — 863
 Mandelovski vinogradi — 380
 Manjača — 133, 135, 598
 Maribor — 41, 312, 427, 473, 491, 505, 538, 580, 729, 733
 Markovačka Avlija — 29
 Markova Peka — 416
 Markovae (Knin) — 644
 Martinj Vrh (Gorenjsko) — 644
 Maslovari (Kotor-Varoš) — 606
 Masurički srez — 866
 Mašun — 297, 483, 660, 728
 Materija — 865
 Mavrovo — 248
 Mavrovski kraj — 654
 Mazin — 263
 Medeno Polje — 405
 Meglen — 295, 358
 Metkovički kotar — 864
 Mejane (Kuršumlja) — 738
 Menačko Ostrvo — 72
 Memići — 862
 Metković — 89
 Metlika — 41, 298, 316, 732, 865
 Metohija — 257, 258, 304, 339, 385—386, 564, 841
 Metriš (Begotin) — 668
 Mežice — 577
 Mihaljevac — 634
 Mihaljsko — 634
 Mijača (Pakrac) — 710
 Mijajlica (Leskovac) — 740
 Mileševski srez — 32, 347, 863
 Miloševac (Hrvatska) — 405
 Miloševac (Mačva) — 740
 Mikvaž — 496
 Milje (kod Trsta) — 300, 309
 Mirna — 403
 Miroševac — 405
 Mišići — 612
 Mitrašinci (Berovo) — 362, 572, 722, 814
 Mlavski srez — 866
 Mlinište — 862
 Mljet — 288, 612, 634
 Modrica — 281, 862
 Mogorić (kod Gospića) — 145, 646, 696
 Mojkovac — 37, 88, 140, 311
 Mokrec (pl.) — 41, 77, 157, 726
 Mokronog — 298, 724, 730
 Mokropolje — 622, 636
 Molat — 403
 Molnik (pl.) — 40
 Monfalkone (Tržič, Italija) — 391
 Monopoli (Italija) — 403, 451, 463, 484
 Moravče — 866
 Moravički srez — 867
 Moravski srez — 866
 Morioviski srez — 865
 Morović — 380, 744
 Moseć — 636
 Moskva — 20, 312, 406, 436, 444—445, 486, 488, 583,
 Moslavačka Gora — 291, 712
 Moslavina — 46, 81, 145—147, 181, 198, 205—206, 244—245, 273, 291, 348, 353—354, 401, 427, 569, 706, 716, 828—829, 855
 Mosor — 148, 620, 636
 Mostar — 50—51, 132, 187—188, 290, 307, 341, 345, 456, 503, 506, 535, 758, 862
 Mostarski srez — 862
 Motajniea — 133, 135, 600
 Motnik — 866
 Mozirje — 866
 Mracelj — 612
 Mramorak — 295
 Mrežnica — 414
 Mrkonjić-Grad — 49, 238, 283, 338, 344, 566, 600, 606, 847, 862
 Mrkopolje — 287, 636, 712
 Muć — 198, 288, 706
 Mukös (pl.) — 85—86, 154
 Murska Sobota — 491, 577, 734
 Murskosobotski kotar — 864

N

Nabrežina (kod Trsta) — 733
 Nanos — 157
 Našice — 473
 Naškički kotar — 864
 Nebljusi — 91
 Negotin — 376, 411—412
 Negotinska krajina — 303
 Negotinski srez (Makedonija) — 865
 Negotinski srez (Srbija) — 866
 Nemačka — 11, 14, 17, 23, 37—38, 55, 273, 342, 467, 536, 551
 Neretva (r.) — 148—149, 188, 197, 205, 211, 213, 216, 227, 230—232, 234, 239—243, 260—263, 265, 274, 276, 317, 452, 479, 546, 563, 581, 636, 831
 Nerodimski srez — 867
 Neštin — 404
 Nevesinje — 132, 262, 345, 862
 Nevesinjski srez — 51, 84, 862
 Nikšić — 34, 241, 283, 310, 347, 410, 774, 863
 Nikšićki srez — 35, 610, 612, 863
 Nin — 148
 Niš — 72, 86, 254, 295, 312, 374, 376, 396, 418, 427, 450, 507, 535, 582, 762, 866
 Nišava — 302, 376
 Nišavski srez — 866
 Niški srez — 866
 Normandija — 467
 Notranjsko — 41, 77, 155—156, 225, 231, 251—252, 297—298, 301, 366, 391, 401, 495, 662, 726, 730, 833, 851
 Nova Gorica — 312, 495, 580, 582—583, 661, 729, 731, 749
 Nova Gradiška — 427
 Nova Kapela — 427
 Nova Varoš — 37, 76, 92, 119, 284, 556, 863
 Novi — 864
 Novi Karlovci — 256
 Novi Pazar — 74, 348, 863
 Novi Sad — 161, 217, 255, 382, 387, 402, 404, 406, 412, 428, 448, 450—451, 478, 497—498, 500, 527, 534—535, 573, 579, 582, 679, 681, 754, 766, 816, 818, 820
 Novi Vinodolski — 286
 Novljanski kotar — 864
 Novobečejski srez — 867
 Novogradiški kotar — 864
 Novomarofski kotar — 864
 Novo Mesto — 40, 154, 298, 401, 730, 818, 865
 Novosadski srez — 256, 867
 Novovaroški srez — 37, 241, 863
 Novska — 416, 505
 Novski kotar — 864

NJ

Njegovođa (aerodrom kod Žabljaka) — 405, 410

O

Obijaj — 244, 706, 710
 Obražda (Jablanica) — 302, 734, 736
 Obrenovac — 68, 867
 Obrovac — 514
 Očević — 612
 Odžački srez — 256, 867
 Ogulin — 44, 287, 482, 622, 624, 626
 Ogulinski kotar — 864
 Ohrid — 259, 292, 295, 360—361, 696
 Ohridski srez — 865
 Ohridsko jezero — 363
 Omiš — 285
 Opatija — 515, 864
 Orahovac — 867
 Orahovica — 291, 517, 637, 714
 Orahovljani — 197, 698
 Orašje — 281, 862
 Oraški srez — 866
 Oravac — 636
 Oreška čuka (kod Bogomile) — 358
 Oriovac — 508
 Orlaka (kod Stične) — 664
 Ornice — 622
 Osječina — 88
 Osijek — 271, 473, 513
 Osječki kotar — 864
 Osmaci — 405
 Ostrovica — 632
 Ostrožub (Vlasotinci) — 736
 Ostrožin — 636
 Oteševo — 249, 295, 565
 Otiština (Titov Veles) — 722
 Otočac — 246, 264, 269, 275, 515, 624, 646
 Otočački kotar — 864
 Otoka — 862
 Otrić — 44, 514, 636
 Otrobovec — 662
 Ovčepoljski srez — 865
 Ozren (pl. u Bosni i Hercegovini) — 50, 83, 232, 236, 397, 565, 600
 Ozren (pl. u Srbiji) — 160, 374, 672

P

Pag 313, 403
 Pakrac — 148, 291, 387, 419, 634, 696, 710, 714
 Pakrački kotar — 864
 Palanački srez — 867
 Palestina — 306
 Palež (Kozara) — 698
 Palica (kod Subotice) — 425

Pančevo — 381, 412, 451, 513, 534, 576, 744, 764
 Pančevaoki srez — 867
 Papuk — 81, 244, 564, 640, 802
 Paraćin — 418
 Paraćinski srez — 866
 Pašman — 314, 642
 Pazin — 286, 324, 638
 Pazinski kotar — 864
 Pazova — 256
 Pčinja (r.) — 302, 376
 Pčinjski srez — 736, 866
 Pecka — 44, 88
 Pečuj — 500
 Peć — 33, 73, 385—386, 484, 533, 684, 686, 748
 Pećigrad — 353, 702
 Pećinci (kod Rume) — 256
 Pečki srez — 867
 Pehčevo — 360, 362, 722, 839
 Pelagonija — 363
 Pelev Brijeg — 863
 Pelinci (Kumanovo) — 722
 Pelješac — 80, 150, 288, 290, 307, 314—315, 638
 Perduhovo (Glamočko polje) — 203, 784
 Perjasica — 44
 Perjasička kosa (šuma) — 638
 Perković — 288
 Perna — 44
 Perne {Vlašić pl.) — 604
 Perušić — 79, 632
 Perušićki kotar — 864
 Peškopeja — 257
 Petrinjski kotar — 863
 Petrovac (Crna Gora) — 863
 Petrovac (Srbija) — 866
 Petrova gora — 79, 99, 648
 Petrova Poljana (kod Dunjaka) — 145, 706
 Petrovgrad (danas Zrenjanin) — 32, 381, 411—412, 529, 744, 772, 867
 Petrovgradski srez — 867
 Petrovićevo — 75, 640
 Pevkoton (pl. Kožuf, Grčka) — 720
 Piperi — 283
 Pirot — 374—375, 450, 535, 670, 740, 812, 866
 Pisak — 646
 Pisarevina — 243
 Pisarovinski kotar — 863
 Piva — 138, 558
 Pivka — 41
 Pivska planina — 857
 Pivska župa — 692
 Plačkovica — 358, 363, 654, 656, 720, 724
 Planina — 866
 Plašnica (kod Kičeva) — 362, 572, 814
 Plašćan — 244
 Plašćanska dolina
 Plaški — 352
 Plaški kotar — 863
 Plav — 863
 Plavša Draga — 320
 Pleso (aerodrom kod Zagreba) — 500
 Peleternica — 427, 508
 Pliberk — 473, 541—542
 Plitvička jezera — 246
 Pliva — 48—49
 Pločanski klanac — 263
 Plješevica — 43
 Pijevija — 34, 76, 102, 139—140, 262, 284—285, 311, 348, 405, 569, 612, 704, 776, 820, 863
 Pljevaljski srez — 37—38, 241, 347, 863
 Pocerski srez — 867
 Počuta (kod Valjeva) — 159, 674
 Počitelj — 640
 Podbrdo — 299
 Podgarić — 246
 Podgora — 150, 210, 289, 314, 561
 Podgorac — 672
 Podgorica (Titograd) — 34, 36, 347
 Podgorički srez — 35—36, 140, 863
 Podgorski srez (Kosovo) — 867
 Podgorski srez (Srbija) — 867
 Podgrmeč — 49, 184, 221, 244, 559, 600, 847
 Podlapac — 716
 Podlublje — 494—495
 Podravina — 81, 206, 245, 275, 326, 354—355, 379, 382, 388, 396, 473, 504—505, 638, 640, 855, 857
 Podravska Slatina — 355, 419, 718, 864
 Podrimski srez — 867
 Podrinje — 89, 582
 Podujevo — 384, 867
 Podunavski srez — 866
 Pohorje — 250, 366, 732
 Pokljuka — 77
 Pokuplje — 44, 145—146, 181, 197, 243, 252, 273, 291, 351, 353—354, 569, 829, 849
 Pokupsko — 351, 515, 716
 Polhograjski Dolomiti — 299, 658
 Poljanički srez — 866
 Poljanska dolina (kod Dolenjskih Toplica) — 77, 251
 Poljica (kod Zadra) — 310
 Ponikve (kod čajniča) — 371, 696
 Popovac (kod Garešnice) — 354, 718
 Popovo polje — 133
 Poreč — 286, 357, 361, 654, 738
 Porečki kotar — 864
 Porečki srez (Makedonija) — 865
 Porečki srez (Srbija) — 866
 Porto Romano (logor kod Drača) — 305
 Posavina — 112, 159, 203, 238, 245, 271, 281, 291, 354, 472, 500
 Posavski srez — 866, 867
 Posavsko-tamnavski srez — 867
 Postojna — 41, 225, 252, 660, 833, 865
 Posušje — 862
 Posuški srez — 862
 Potpeć — 37
 Povlen — 158

Požarevac — 70, 71, 866
 Požega — 70, 88, 103, 372
 Požeška kotlina — 244, 262
 Požeški srez — 867
 Prača — 862
 Predjama (kod Postojne) — 660
 Pregrada — 864
 Pregradski kotar — 864
 Preko — 864
 Prekaja — 133
 Prekomurje — 40, 734
 Prekopločice — 392
 Prelog — 864
 Preloški kotar — 864
 Preljina — 88, 867
 Premuda — 314
 Prečki kotar — 864
 Prenj — 261
 Prespa — 249, 292, 294, 357, 360, 839
 Prespansko jezero — 363, 565
 Prespanski srez — 865
 Preševo — 358, 674, 839
 Prezid — 662
 Priboj — 303, 348, 612, 706, 863
 Prigorje — 181, 829, 855
 Prigrevica (kod Sombora) — 499—500
 Prijedor — 15, 49, 133—136, 344, 410, 515, 604, 690, 862
 Prijepolje — 37, 284, 348, 863
 Prijepoljski srez — 863
 Prilep — 16, 19, 52—53, 85—86, 248—249, 360—361, 416, 654, 839
 Prilepski srez — 865
 Primišlje — 640
 Primorska — 225, 401, 833
 Priština — 161, 163, 385, 579, 684, 686, 867
 Prizren — 385, 867
 Prkos (aerodrom kod Zadra) — 404, 500
 Prnjavor — 83, 133, 197, 281, 388, 592, 602, 862
 Prode (šuma kod Knežke Ravne) — 762
 Prohor Pčinjski (manastir) — 305, 357, 360
 Prokljansko jezero — 241
 Prokuplje — 374, 571, 798
 Prokuplje — 866
 Prokupački srez — 866
 Promina — 640
 Prozor — 83, 131, 133, 197, 261, 263, 344, 563, 602, 702
 Prozorska kotlina — 189
 Prusci (Bosanski Novi) — 343, 704
 Psunj — 81
 Ptuj — 491, 505
 Ptujaska gora — 355
 Pula — 285—286, 496—497, 728, 864
 Pulski kotar — 864
 Pusta Reka — 302, 370, 372—374, 571, 730, 738, 798
 Pustorečki kraj — 866
 Rab — 287, 297, 313, 728, 864
 Rabski kotar — 864
 Rača — 866
 Račanski srez — 867
 Radan — 372, 570, 796
 Radmanovac — 642
 Radmirje (Savinjska dolina) — 368, 768
 Radojevo — 304
 Radoinja — 642, 863
 Radoviš — 362—363
 Radoviški srez — 805
 Radovljica — 865
 Raduša (rudnik hroma) — 52
 Radevina — 159
 Rađevski srez — 867
 Rakoš (kod Istoka) — 384, 686
 Ramnjan kod Uroševca — 162, 258
 Ramski srez — 866
 Rasina — 734
 Rasinski srez — 866
 Raška — 867
 Ratkovići — 304, 742
 Ravna Gora (Crna Trava) — 253, 668
 Ravni Kotari — 403
 Ravno (kod Klane) — 350, 405
 Ražanac — 638
 Ražanjski srez — 866
 Rečica Toplica — 736
 Rekovac — 866
 Reprocer (Gornja Jablanica) — 736
 Resavski srez — 866
 Resen — 86, 361, 865
 Resevna (pl. kod Celja) — 40
 Rezija — 300—301, 855
 Ribnica — 41, 865
 Ribnik — 83
 Riječan — 614
 Riječki kotar — 864
 Rijeka — 285—287, 316, 350, 473, 483, 497, 515, 576, 580—581, 846
 Rijeka Crnojevića — 88, 390, 863
 Rostuša — 865
 Rovinjski kotar — 864
 Robaje (kod Valjeva) — 555
 Rogan — 614
 Rogatica — 89, 862
 Rakitinska planota — 77
 Romanija — 50, 83—84, 89—90, 343, 479, 602
 Rož (Koruška) — 494, 775
 Rožaj — 863
 Rudnik — 302, 734
 Rudo — 112, 119—120, 556, 598, 690
 Rujnica — 642
 Ruma — 406, 407, 427, 500, 766, 820
 Rumski srez — 681, 867
 Rumunija — 256, 304, 379, 382, 454, 507
 Rut (kod Tolmina) — 298, 732

s

- Salaš — 866
 Sambolići (Hrvatsko Zagorje) — 650
 Samobor — 373, 642
 Samoborski kotar — 863
 Sana — 49, 83, 601
 Sandžak — 15—16, 34—37, 58, 71—72, 74—77, 87—88, 94, 98, 105, 112—113, 119—121, 128—129, 137, 139—140, 158, 181, 185, 188, 200, 203, 205, 209, 226, 239—241, 278, 280, 283—285, 328—330, 332, 341, 345, 347—348, 371, 395, 397, 402, 454, 457, 484, 523, 525—526, 552—556, 558, 570, 580, 584—585, 608—609, 612—614, 770, 808, 851, 853, 863
 Sanski Most — 133—135, 344, 405, 556, 602, 698, 862
 Saračevac (Mrkonjić-Grad) — 606
 Sarajevo — 47, 50, 84, 90, 99, 127, 187—188, 341, 418, 432, 456, 479, 482—483, 503, 509, 515, 517, 527, 534, 536, 552—553, 583—584, 760, 818, 851, 862
 Sarajevska oblast — 50, 101, 603
 Sastavci — 863
 Sava — 77, 156, 188, 198, 231, 245—246, 250, 275, 281, 285, 296, 339, 344, 352, 354—355, 388, 449—450, 453, 472, 482, 497, 505, 536, 537, 576, 730
 Savaletrijj (kod Barija Italija) — 451
 Savinjska dolina — 495, 768
 Secbach (pri Beljaku) — 367
 Selečka planina — 53
 Seleška dolina — 77
 Selnica — 354, 718
 Selo — 724
 Semberija — 50, 238, 343
 Semizovac — 50
 Senčanski srez — 867
 Šenta — 867
 Šentviška visoravan — 392
 Senj — 310
 Senjski kotar — 864
 Seoce — 614
 Severna Afrika — 306, 317, 355
 Severna Bačka — 381
 Severna Dalmacija — 46, 80, 148, 150, 241—242, 288—289, 314, 356, 568, 623, 640, 642, 830
 Severna Italija — 312, 467, 822
 Severna Hrvatska — 78, 246
 Severna Jugoslavija — 500
 Severna Slovenija — 40, 368
 Severna Srbija — 378
 Severni Banat — 72, 379, 381—382, 678, 680
 Severozapadna Hercegovina — 239
 Severozapadna Hrvatska — 46, 81, 146—147, 245, 291, 354, 583, 651
 Severozapadna Makedonija — 248
 Sežana — 865
 Sicilija (Italija) — 484
 Silovec — 662
 Sinj — 45, 148, 285, 320, 620, 628
 Sinjski kotar — 864
 Sirinička župa — 257
 Sisak — 374, 472, 482, 642
 Sisački kotar — 863
 Sitnica — 83
 Sjenica — 863
 Sjenički srez — 863
 Skender Vakuf — 133
 Skoplje — 19, 52, 86, 247—249, 295—296, 312, 358, 360—361, 363—364, 412, 416, 426, 453, 478, 503, 527—529, 573, 656, 722, 754, 758, 762, 766, 772, 818, 837, 839, 865
 Skopska Crna Gora — 52, 85—86, 257, 295, 362, 383—384, 724, 746
 Skopski srez — 865
 Skrad — 287
 Skrobnica — 738
 Slatinski Drenovac — 244, 259, 710
 Slavej (pl.) — 250, 656, 722
 Slavkovića (kod Ljiga) — 377, 422, 426, 766
 Slavonija — 15, 46, 81, 99, 143, 147—148, 154, 203, 205—206, 231, 243—246, 259, 271, 273, 275, 291—292, 325, 331, 348, 355—356, 380, 387, 401, 412, 415, 500, 517, 534, 538, 571, 583—584, 634, 642, 644, 716, 790, 828—829, 851, 857, 864
 Slavonska Požega — 275
 Slavonski Brod — 312, 376, 472, 485
 Slavonskobrodski kotar — 864
 Slavonskopožeški kotar — 864
 Slavsko polje — 644
 Slatinski kotar — 864
 Slemen — 154
 Slivovo (Ohrid) — 696
 Slobodna Vlast (Slavonija) — 355, 380, 716
 Slovenačka Istra — 664
 Slovenačko primorje — 41, 125, 154, 156—157, 199, 205, 225, 251, 289, 296—301, 306, 308—309, 330, 339, 368, 388, 390, 392, 403, 456, 483, 495—496, 537, 539, 660, 664, 732, 768, 835, 855
 Slovenija — 13, 15—17, 19, 29, 32, 38—41; 46, 55, 58—61, 65, 67, 70, 77—78, 91, 93—94, 96, 99, 110—111, 113, 125, 128, 135—136, 151, 154, 158, 167—168, 177—178, 180—181, 183, 188—189, 197—199, 203, 205—206, 209, 225, 231, 250—252, 260, 275—280, 282, 287, 291, 296, 299—301, 306—310, 312, 316, 318, 320—321, 324, 327, 329—330, 332, 336, 339, 341, 354, 365—366, 368—369, 391—392, 400—401, 405—406, 148, 412—413, 417, 421, 429, 450, 451, 455, 457, 478—479, 491, 494—495, 505, 518, 522—526, 530—532, 537, 540, 553—554, 556, 558, 561—563, 565—566, 573—574, 576—577, 580—581, 584—585, 658, 665, 724, 774, 832, 865
 Slovenj Gradec — 541—542

- Slovník (kod Lešana) — 305
 Slunj — 44, 243, 618
 Slunjski kotar • — 863
 Smederevo — 666, 866
 Smederevska Palanka — 29, 674, 866
 Smiljan — 644
 Smriječno (Pivska Župa) — 140, 692
 Snežnik — 297, 728
 Soča — 77, 251, 300, 309, 392, 403, 453, 491, 538, 582,
 Sočice — 862
 Sodražica — 663
 Sofija — 362, 414, 722
 Sokobanja — 374, 405, 740
 Sokobanjski srez • — 866
 Sokol (Rumunija) — 304
 Sokolovac (Rumunija) — 304
 Sokolovići — 862
 Solin — 45, 644
 Solun — 86, 296
 Sombar — 382, 412, 425, 499—500, 528—
 —529, 754, 772
 Somborski srez — 867
 Sopot — 866
 Spačva — 416
 Split — 46, 80—81, 285, 287—288, 290,
 307, 310, 313, 317—318, 320, 356, 402,
 410, 429, 497, 567, 583, 621, 623, 643
 —645, 647, 649, 749, 766, 864
 Splitski kotar — 864
 Spreča • — 50
 Sponce (Lebane) — 666
 Spuž — 98
 Srb — 15, 42, 49, 142, 644
 Srbica — 867
 Srbija — 12—14, 17, 19, 29—31, 37, 54,
 58, 63—65, 67—72, 75, 89, 91, 93, 98,
 102—105, 109, 111, 113, 117—118, 128,
 139, 158—160, 171, 175, 178, 180, 199,
 203, 209, 226—227, 231, 239, 244, 253
 —255, 260, 263, 275—276, 279—281, 283
 —284, 301—303, 305, 308, 330—332,
 339, 341—343, 346—347, 355, 368, 370
 —372, 374, 376—378, 380, 387, 393,
 395—398, 405—406, 410, 428, 436, 451,
 453—454, 457, 467, 484, 486, 509, 523,
 525—526, 528, 530—531, 552—553, 555
 —556, 565—566, 574, 580—581, 583,
 585, 666—667, 734, 866
 Srebrenica — 862
 Srebrenik — 862
 Središna Hrvatska • — 563
 Srednja Bosna — 49, 83, 197, 203, 205,
 238—239, 281, 344, 388, 590, 596, 604,
 809
 Srednja Dalmacija — 149, 185, 188, 242,
 285, 289, 313, 356, 403, 456, 567, 830
 Srednje — 130
 Srednji Istok — 236
 Srednji Lekovec — 368, 391
 Srednjodalmatinski otoci — 288
 Sredozemlje — 338
 Srem — 32, 72—73, 98, 161, 181, 195—
 —199, 217, 226, 231, 238, 245, 255—
 —256, 273, 303—304, 341, 348, 370
 378—379, 381, 387, 395, 407, 432, 448—
 —450, 456, 468, 471—472, 509, 517,
 525, 536, 556, 563, 582, 678, 680—681,
 744, 762, 828—829, 841, 853, 857
 Sremski Karlovci — 867
 Sremska Mitrovica — 387, 425
 Sremska Rača — 379, 742
 Sremskomitrovački srez — 867
 Srnetica • — 133
 Sromlje (kozjansko) — 662
 Srpska Crnja — 304
 SSSR (Savez Sovjetskih Socijalističkih
 Republika) — 13, 17, 20, 23—24, 34,
 37—38, 311—312, 373, 389—390, 392—
 —393, 411—412, 420, 425, 445, 451,
 486—487, 495—496, 500, 507, 534, 575,
 748
 Stalać — 254
 Stanulović — 33, 686
 Stara planina — 666
 Starac — 305
 Stari Brod — 302
 Starigrad (na Hvaru) — 313, 317
 Stari Trg (Kosovo) — 33
 Stari Trg (Notranjsko), — 339, 865
 Starobečejski srez — 867
 Staropazovački srez — 867
 Stična (Dolenjsko) — 662, 664
 Stjenik — 666
 Stogovo (pl.) — 656
 Stojnik — 159
 Stol — 77
 Stolac — 862
 Stolački srez — 51, 84, 862
 Stolice — 33, 36—38, 41—42, 46—47, 49,
 51—53, 57, 59—60, 63—65, 68—70, 72,
 74, 82, 85, 110—111, 113, 545, 555,
 584—585, 609, 613, 615
 Strazbur • — 467
 Strelac — 736, 738
 Stremitš — 822
 Struga — 259, 292, 358, 360—361, 387,
 652, 720, 722, 746, 835, 841
 Struški srez — 865
 Strumica — 360, 362—363, 839
 Strumički srez — 865
 Studenički srez — 867
 Subotica — 382, 412, 425
 Subotički srez — 867
 Suha (dolina Sutjeske) 132, 297, 594
 Suha krajina — 155, 252, 366
 Suhor — 366, 391
 Supetar — 864
 Surdulica — 376, 866
 Sušak — 45, 150, 286—287, 318, 515
 Sušački kotar — 864
 Sutjeska — 132, 163, 205, 213, 216, 227,
 230—232, 237—241, 243, 244, 260, 262
 —263, 266, 274, 276, 282, 284, 317,
 452, 479, 546, 564, 581, 585

Šutla — 251
 Suvi Dol (Priština) — 686, 863
 Suvobor — 158, 159
 Suva Reka — 867
 Sv. Ana (iznad Sušaka) — 515
 Sv. Lucija — 299
 Sv. Lokovec (Čepovan) — 776
 Sv. Nikola — 416—417, 837, 865
 Sv. Primož (na Pohorju) — 366, 732
 Sveti Ivan-zelinski (kotar) — 864
 Svetožarevo — 30, 672, 866
 Svilajnac — 866
 Svrliški srez — 866

Š

Šabac — 30, 70, 89, 404, 498, 500, 508, 582, 867
 Šahovići — 311
 Šajkaška — 73, 682
 Šalja — 384, 686
 Šamac — 281
 Samarica — 44, 628, 644
 Šara (pl.) — vidi Šar-planina
 Šar-planina — 199, 249, 257, 304, 654, 686
 Šarplaninski srez — 867
 Šavnik — 863
 Šavnički srez — 610, 863
 Šćepan Polje — 140, 690
 Šegenovac — 646
 Šehitluci (kod Banjaluke) — 48
 Šekovići — 131, 235, 694
 Šempas (kod Vipave) — 495, 774
 Šent Peter (kod Gorice) — 865
 Šent Peter na Krasu (danas Pivka) — 865
 šentvidška planota — 299
 šeškovo — 360—361, 571, 720, 810
 Šibenik — 87, 285, 288, 289, 307, 356, 496—497, 646, 648, 710
 Šibenički kotar — 864
 Sid — 535
 Sidski srez — 867
 Šipek (Blagovica) — 728
 Šipovljani — 449
 Široka Rijeka — 646
 Široki Brijea — 290, 307, 345, 862
 Široki Dol (kod Berova) — 363, 573, 724, 750, 816
 Škabrnje (aerodrom) — 404
 Škare — 646
 Škofja Loka — 865
 Šljivnjak — 44, 646
 Šmarna Gora — 275, 326
 Šolta — 288, 313, 712
 Šošić (na Biokovu) — 211, 708
 Šoštanj — 40
 Šavnik — 88, 140, 262
 Španija — 58, 105
 Štajerska — 15, 40, 77, 154, 156, 199, 225, 231, 250, 252, 300—301, 366, 374, 401, 472, 479, 558, 730, 793, 835

Štavički srez — 863
 štip — 249, 360, 362, 417, 839
 Štipski srez — 865
 Štrbac — 668
 Šujica — 133, 694
 Šuljina — 405
 Šumadija — 30—31, 70—71, 101, 105, 112, 118, 158—159, 199, 205, 302—303, 305, 370, 374, 398, 566, 674, 679, 853

T

Tacen — 39
 Tamnavski srez — 867
 Tara (r.) — 137, 139, 347, 558
 Taranto (Italija) — 306
 Tatrah — 309
 Tatre (Brkini) — 774
 Tavna (kod Brdana) — 742
 Teheran — 237, 342
 Teinčki srez — 866
 Termoli (Južna Italija) — 404
 Teslić — 83, 133, 194, 281, 862
 Tešanj — 261, 281, 862
 Tetovo — 16, 19, 248, 358, 362, 364, 563, 839, 865
 Tičevo — 203, 405, 698, 782
 Tikveš — 357, 360, 362, 724, 839
 Timar — 604
 Timočki srez — 866
 Tirana (Albanija) — 305, 484, 580
 Tisa — 404
 Titelski srez — 867
 Titograd — 34, 98, 310, 553, 581, 585, 706
 Titova Korenica — 864
 Tivat — 496—497
 Tobolič — 144, 646, 692
 Tolmin — 298, 300, 312, 865
 Tamnava — 30
 Topčidersko Brdo (kraj u Beogradu) — 426, 507, 534
 Toplica — 70—71, 302, 370—372, 374, 401, 571, 585, 734, 738, 798, 818
 Topli Do (Pilot) — 670
 Topola — 70
 Topolski srez — 867
 Topusko — 44, 243, 503, 514, 760
 Toskanski Apenini — 456
 Tounj — 482
 Tovrljane (Prokuplje) — 373, 798
 Travnik — 320, 410, 419, 606, 862
 Trbovlje — 40—41
 Trgovište j- — 371, 374, 572, 763, 812
 Trebava — 281, 604
 Trebelno (Novo Mesto) — 157, 724
 Trebević — 50
 Trebinje — 51, 318, 347, 410, 706, 865
 Trebinjski srez — 862
 Trepča — 33
 Trgovište — 738, 740
 Tribuće (kod Crnomelja) — 392
 Turjansko (Lika) — 91, 176

Trnavski srez — 867
 Trnovac — 646
 Trnovo — 131, 502, 760
 Trocnov — 387
 Trogir — 288, 318, 535
 Troglav — 646
 Trojarici — 473
 Trsa — 863
 Trst — 88, 247, 286, 289, 296—297, 299—
 —301, 309, 391, 420, 473, 483, 485,
 489, 491, 495, 497, 515, 537—538, 581,
 733, 774, 778, 802, 822, 851, 855
 Trstenički srez — 866
 Trupinjak — 646
 Trupinjska kosa (šuma na Kordunu)
 — 646
 Tržac — 862
 Tržič — 40, 300, 309, 648, 778, 865
 Tučepi — 210
 Tuk — 646
 Tula (SSSR) — 420, 507, 575, 764
 Tulare (kod Lebana) — 384, 746
 Tupižnica (pl.) — 71, 668, 674
 Turija (Kučevo) — 676
 Turjanski — 648
 Turopolje — 181, 205, 243, 273, 348, 351,
 353—354, 569, 648, 829, 849
 Tušilović — 648
 Tutin — 863
 Tutinski srez — 676, 863
 Tuzi — 863
 Tuzla — 15, 50, 281—282, 343, 397, 567,
 604, 704, 800, 862
 Tuzlanska oblast

U

Ub — 67, 159, 867
 Učakorci Vinica — 659
 Učka — 286, 310, 349, 626, 714
 Udbina — 79, 142, 316
 Udbinski kotar — 864
 Udine — 391
 Udov — 417
 Ugljan — 314, 642
 Ueljevik — 862
 Ukrbavci — 648
 Ulcinj — 863
 Umka — 380, 866
 Una — 49, 83, 143, 197, 231, 243, 281,
 416, 456, 472, 482, 505, 535, 578
 Unište (Bosansko Grahovo) — 149, 696
 Urlaka (Stična, Dolenjska) 662
 Uroševac — 162, 199, 258, 385, 559, 686,
 867
 Utinje — 648
 Uvac — 76, 98, 139
 Uzdol — 344
 Užice — 30, 56, 70—71, 75, 88—89, 91,
 96, 98, 103, 112, 303, 418, 555—556
 Užički srez — 867

Vače — 866
 Vaganj — 628
 Valandovo — 360, 362—363, 839, 865
 Valpovo
 Valpovački kotar — 864
 Valjevo — 30, 67, 70, 159, 254, 376, 378,
 412, 415, 417, 436, 444, 528—529, 555,
 674, 676, 740, 763, 772
 Valjevski srez — 867
 Varaždin — 46, 81, 271, 473, 583, 651
 Varaždinski kotar — 864
 Vardar — 296, 363—364
 Vardarska Makedonija — 53, 86, 584
 Vardarsko-moravska dolina — 453
 Varvarin — 866
 Vela Luka (na Korčuli) — 326
 Velebit — 403
 Veles — 53, 86, 248, 249, 358, 360—361,
 364, 416, 572, 810, 837, 839, 865
 Veleški srez — 153, 865
 Velika Britanija — 404
 Velika Gorica — 243, 500
 Velika Kapela — 624
 Velika Kladuša — 44, 198, 353, 702, 708,
 862
 Velika Morava — 398
 Velika Plana — 734
 Velike Lašče — 662, 865
 Veliki Jastrebac — 253, 302, 666
 Veliki Kozinac — 648
 Veliki Radinci — 407, 766
 Velikogorički kotar — 863
 Velimlje — 863
 Veljun — 44
 Videm (Udine, Italija) — 309
 Vještica gora (na Dinari) — 148
 Vilusi — 75, 91
 Vina (Leskovac) — 738
 Vinica (kod Kočana) — 249, 652, 836
 Vinica (Slovenija) — 865
 Vinkovci — 271, 387, 418, 508, 536
 Vinkovački kotar — 864
 Vipava — 297, 774
 Vipavska dolina — 300, 309
 Virovitica — 257
 Virovitički kotar — 864
 Virpazar — 88, 614, 863
 Vis — 288, 290, 307, 313, 315, 319, 321—
 —322, 326, 355—356, 402, 404—405,
 408—410, 414—415, 420, 424, 436, 440,
 442, 444, 449, 451, 501, 514, 571, 712,
 768, 864
 Visuć — 648
 Višegrad — 50, 84, 282, 598, 862
 Višešnica (Kavadarci) — 656
 Viševce (kod Vranja) — 383, 686
 Vdševica (kod Crikvenice) — 45, 618,
 648
 Višnja Gora — 659
 Višnjićevo — 256, 303, 742

Vitimirica (kod Peći) — 33, 73, 162, 557, 684
 Vlahovići — 704
 Vlasenica — 50, 84, 89, 343, 397, 762, 826
 Vlasotinci — 371—373, 383, 736, 746
 Vlašić (pl.) — 134, 344, 604
 Vlaške Vode — 45
 Voćin — 198, 275, 405, 708
 Vodice (Šibenik) — 648
 Vojišnica — 648
 Vojlovica (kod Pančeva) — 381, 744
 Vojnica (Titov Veles) — 722
 Vojnić — 44, 636
 Vojnički kotar — 863
 Vojvodina — 13—14, 16, 32—33, 58, 60, 72—73, 113, 125, 160—161, 178, 180, 199, 209, 217, 227, 245, 255—256, 259, 276, 278, 280, 303—305, 330—332, 339, 341—342, 378—383, 395, 397, 406, 448—449, 451, 454, 457, 467, 478, 484, 486, 509, 523, 526, 528—529, 533—534, 556, 564—565, 567, 574, 582, 678, 680, 742, 840, 867
 Volniš (Babušnica) — 666
 Vračevi — 863
 Vranovača — 648
 Vranje — 295, 371—372, 375—376, 383—384, 392, 568, 686, 738, 746,
 Vranjica — 317
 Vratnica (Šar-planina) — 249, 654
 Vrba — 198, 706
 Vrbanja — 344, 357—358, 736
 Vrbas (r.) — 189, 281, 344, 388, 416, 505
 Vrbovski kotar — 864
 Vrdovo (na Drini) — 46, 289, 796
 Vrelo (kod Prištine) — 257, 684
 Vrgin-most — 43, 405
 Vrginmostski kotar — 863
 Vrgovac — 606
 Vrhovine — 264, 320
 Vrhovije — 730
 Vrlika — 80, 242, 650
 Vrnograč — 862
 Vršac — 436, 451, 529, 749, 772
 Vrtoče — 90
 Vučjak (Papuk) — 564, 802
 Vučković (zaseok) — 99
 Vukmiroviić — 614
 Vukosavci — 140
 Vukovar — 473
 Vukovarski kotar — 864

Z

Zadar — 79—80, 285, 289, 306, 310, 356, 404, 496—497, 500, 514, 534, 650
 Zadarski kotar — 864
 Zagarač — 863
 Zaglavski srez — 866
 Zagorje (Hrvatsko) — 40, 275, 354—355, 366, 401, 650 (vidi takođe Hrvatsko zagorje)

Zagreb — 14, 16, 42, 46, 79, 99, 146—148, 150, 167, 178, 203, 205, 238, 243—244, 246, 271, 273, 291, 330, 352, 354, 366, 374, 376, 387, 391, 418—419, 425, 427, 445, 472, 478, 482, 487, 495, 500, 504, 508, 513, 515, 527, 534, 551, 580—583, 619, 650, 818, 828, 864
 Zagrebačka Gora — 650
 Zagrebačka oblast — 354, 644
 Zagrebački kotar — 864
 Zaječar — 70, 255, 302, 676
 Zaječarski srez — 866
 Zalužani (aerodrom kod Banja Luke) — 405
 Zapadna Bosna — 49, 93, 128, 133, 140, 163, 170, 181, 188, 197, 200, 203, 205, 213, 238—239, 281, 343, 401, 563, 570, 808, 846, 849, 853, 862
 Zapadna Evropa — 454
 Zapadna Gorenjska — 300—301
 Zapadna Hercegovina — 242, 345
 Zapadna Koruška — 250, 300—301, 339, 665, 855
 Zapadna Makedonija — 250, 259, 294—296, 358, 360—363, 585, 652, 857
 Zapadna Morava — 30, 105, 372—374, 376, 857
 Zapadna Slavonija — 354
 Zapadna Slovenija — 299—300, 368, 392, 567
 Zapadna Srbija — 30, 58, 64, 70—71, 88—89, 91, 101, 158—159, 183, 199, 203—205, 256, 302, 303, 329, 347—348, 371, 378—379, 381, 393, 395, 398, 554—555, 581, 853, 857
 Zapadni Srem — 161, 680
 Zapotok (pod Mokrcem) — 157
 Zasavje — 225, 835
 Zaton — 150
 Zbaždi (Struga) — 358, 384, 746
 Zborski — 720
 Zdenska Vas — 297, 796
 Zelengora — 131—132, 188, 262, 692
 Zelina — 864
 Zemun — 405, 412, 424, 500, 509, 513, 573, 576, 583, 764
 Zemunik — 405, 500—501, 535
 Zemunski most — 426
 Zemunski srez — 867
 Zenica — 50, 483, 606, 682
 Zeta — 35—36
 Zidani Most — 203, 252, 472
 Zirica (kod Priboja) — 347
 Zlatar — 652
 Zlatarski kotar — 864
 Zlatibor — 71, 79, 105, 303, 556
 Zlatiborski srez — 867
 Zlatica (Crna Gora) — 863
 Zlatica (Rumunija) — 256, 304
 Zlokućanii — 52
 Zrenjanin — 32, 744, 749, 772, 867
 Zrmanja — 622
 Zupci (Trebinje) — 347, 706
 Zvečan (kod Kosovske Mitrovice) — 33

Zvečevo — 271
Zvijezda (pl.) — 606
Zviški srez — 866
Zvornik — 130, 198, 397, 508, 862

ž

žabaljski srez — 256, 867
Žabari — 866
žabljak — 88, 405, 410, 565, 863
Žabno — 44, 642
Žagubica — 866
Žaile — 790
Žalec — 496
Žegari — 249

Zegljani (Kumanovo) — 357, 572 720
724, 816
Žegligovski srez — 865
Žički srez — 867
Žirča (priboj) — 706
Žitkovac — 866
Živinice — 862
Živogošće — 149
Žumberak — 46, 78, 145—146, 181 205
243, 245. 252, 291, 316, 348, 351, 353—
—354, 569, 634, 650, 724, 806, 829,
849, 865
Županja — 428, 508
Županjski kotar — 864
Župski srez — 866
žužemberk — 865

VOJNE JEDINICE, KOMANDE, ŠTABOVI, USTANOVE, ORGANIZACIJE I OSTALI POJMOVI

Armije

NOVJ:

- 1-va — 361—364, 372, 376, 398, 407, 418, 422, 425, 427, 432, 470—479, 482, 485—486, 488, 492, 499—501, 504—506, 508, 510, 514—520, 428—530, 532, 535—539, 574—576, 762—763, 765, 767, 772, 782, 786, 790, 794, 796, 798, 810, 812, 814, 852, 856.
- 2-ga — 245, 376, 397—398, 407, 416, 432, 470, 472, 474—479, 481—482, 486, 488, 492, 499—501, 503—506, 510, 513—520, 528—531, 535—537, 539, 574, 576, 753—754, 756—757, 760—763, 772, 784, 788, 794, 798, 802, 808, 812, 848, 856.
- 3-ća — 359, 374, 379, 382, 407, 415, 418, 432, 448, 450, 470, 472—479, 486, 488, 491—492, 494, 499—501, 504—506, 510, 514—520, 528—532, 534, 536—539, 541, 574, 576, 584, 764—765, 772, 790, 784, 798, 806, 810, 816, 856.
- 4-ta — 290, 351, 470, 473, 477—479, 483, 487—488, 491—492, 497, 501, 504—508, 510, 514—520, 529—532, 536—539, 575—576, 717, 756—757, 763—765, 772—773, 788, 792, 796, 800, 802, 812, 854
- 5-ta — 470, 473, 478, 531, 539, 576
- 6-ta — 470, 478, 539, 577
- 1. oklopna — vidi 1. tenkovska
- 1. tenkovska — 470, 478, 508, 513, 539, 577

Crvene armije:

- 17-ta vazduhoplovna — 406, 499

bugarske Otečestvenog fronta:

- 1-va — 364
- 2-ga — 386

neprijateljske:

- 2. italijanska — 517
- 2. nemačka oklopna

Armijske grupe NOVJ

- 1-va — 342, 398, 456
- 2-ga — 398

Bataljoni

NOVJ:

- Andrijevički — 240
- Andrijevički Komskog odreda — 36
- „Ante Jonić” — 694
- Ariljski Užičkog NOPO — 70
- auto-bataljon GŠ Hrvatske — 323
- auto-bataljon. 1. proleterskog korpusa — 429
- auto-bataljon 2. udarnog korpusa — 429
- auto-bataljon 4. korpusa — 429
- auto-bataljon 6. korpusa — 429
- auto-bataljon 8. korpusa — 429
- auto-bataljon Vojne oblasti 8. korpusa — 429
- auto-bataljon 26. divizije — 429
- auto-tenkovski GŠ Hrvatske — 418
- „Bajo Pivljanin” Durmitorskog NOPO — 138
- „Bajram Curi” — 305, 383, 386—387, 684—685
- Banijski — 80, 692
- Banjsko-vučedolski — 240
- Banjsko-vučedolski Durmitorskog odreda — 36
- Beogradski — 120
- Beranski Komskog odreda — 36
- Beransko-andrijevički (udarni) 240, 283
- „Bičo Kesie” — 143, 145, 696

- Bihaćki — 352, 702
- „Bijeli Pavle” Crnogorskog NOPO — 119
- Bilećki bataljon Hercegovačkog NOPO — 84
- Biokovski „Josip Jurčević” — 149
- Bistrički — 33
- Bitoljski — 720
- Bjelopavlički — 240
- Bokeljski — 346
- „Boriš Vukmirovič” — 295, 696
- „Božidar Adžija” — 79, 142—143, 145, 692
- „Branko Vladušić” — 148, 149, 696
- Bratonožičko-brskutski — 138
- Bratunački Srebreničkog dobrovoljačkog odreda — 128
- „Bude Borjan” — 144, 148—149, 631, 694
- Bukovički — 148
- „Budućnost” 5. krajiškog NOPO — 136
- Cankarjev (Gorenjski) — 77
- „Carev laz” Lovčenskog gerilskog odreda — 36
- Cazinski — 352, 702
- Crnotravski 2. južnomoravskog odreda — 736
- Crnovrški partizanskog odreda „Zvijezda” — 130
- Crnovrški 3. krajiškog NOPO — 133
- čapljinsko-stolački 3. grupa bataljona 10. hercegovačke brigade — 283
- čeraernički 3. krajiškog NOPO — 133
- Debarski omladinski — 294
- Dečanski pozadinski — 33
- Derventski Vlaseničkog dobrovoljačkog odreda — 127
- Dinarski — 149, 211, 696, 710
- Diverzantski (udarni) bataljon GŠ Vojvodine — 273, 293, 303—304, 378, 380
- Dobruški pozadinski — 33
- Dolenjski — 155
- Donjomorački Komskog odreda — 36
- Dopunski Unske operativne grupe — 533
- Dopunski 2. korpusa — 346, 529
- Dopunski 3. korpusa — 529
- Dopunski 7. korpusa — 529
- Dopunski 10. korpusa — 529
- Dopunski 11. korpusa — 529
- Dopunski 13. divizije — 529
- Dopunski 15. korpusa — 529
- Dopunski 20. divizije — 529
- Dopunski 23. divizije — 529
- Dopunski 27. divizije — 529
- Dopunski 29. divizije — 529
- Dopunski 34. divizije — 529
- Dopunski 37. divizije — 529
- Dopunski 40. divizije — 529
- Dopunski 41. divizije — 361
- Dopunski 42. divizije — 529
- Dopunski 43. divizije — 529
- Dopunski 48. divizije — 529
- • Dragočavsko-čelebički Fočanskog dobrovoljačkog odreda — 127
- Drežnički — 80
- „Drimkol” — 387, 652
- Drvarski 5. krajiškog NOPO — 694
- Dubravski — 344
- Dupski Rogatičkog dobrovoljačkog odreda — 127
- Duvanjski — 149
- „France Prešern” — 77
- „Gavrilo Princip” — 79, 136, 142—144
- Gerilski „Velebit” — 43
- „Giovani Zol” (3. bataljon istarskog odreda) — 309, 388
- Grahovski Durmitorskog odreda — 36
- Grahovski Nikšićkog odreda — 91
- Grmečko-drvarski udarni — 135
- „Goce Delčev” — 724
- Golijski Durmitorskog odreda — 36
- Gornjomorački Komskog odreda — 36
- Gorenjski partizanski „Ivan Cankar” — 39—41, 154
- Gorskokotarsko-primorski — 80
- Hercegovački-crnogorski udarni — 132
- „Hristijan Todorovski Karpoš” — 357, 720
- Igmanski Kalinovičkog NOPO — 131
- Inženjerijski Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju — 533
- Inženjerijski 8. korpusa — 417, 762
- • Inženjerijski 23. divizije — 762
- Inženjerijski 25. divizije — 762
- Inženjerijski 45. divizije — 762
- Inženjerijski (pionirski) GŠ Makedonije — 416, 762
- „Ivan Cankar” — 156 (vidi Gorenjski part, bataljon „Ivan Cankar” i Cankarjev (Gorenjski) bataljon
- Izviđački 2. korpusa — 357, 434, 706
- Jablanički (Bosna) — 131
- Jablanički 1. južnomoravskog NOPO — 302, 734, 736
- Jabučki Jahorinskog dobrovoljačkog odreda — 127
- Jerinjski — 33
- Jelenački — 35—36
- „Jole Piiletič” Zetskog odreda — 36
- „Jordan Nikolov” — 720
- „Josip Jurčević” — 133, 149, 211, 694, 830
- „Josip Kraš” — 146
- Jošaničko-slatinski Fočanskog dobrovoljačkog odreda — 127
- Jurišni Štaba Sremske operativne zone (GŠ Vojvodine) — 380, 743

- Jurišni 15. divizije — 794
- Jurišni 18. divizije — 796
- Južne Dalmacije — 830 (vidi bataljon „Josip Jurčević“)
- Južnodalmatinski „Josip Jurčević“ — 626 (vidi bataljon „Josip Jurčević“ i bataljon južne Dalmacije)
- Južnodolenjski — 155
- Kalnički udarni „Matija Gubec“ — 710
- Kamešnički — 288, 712
- Kamniški — 39—40, 41, 150, 225, 229, 250, 728, 834
- Kičevski — 294—295, 696
- Kičevski terenski — 834
- Kijeovski Kalinovičkog NOPO — 131
- Kladuški — 352, 702
- „Kljuka“ — 352
- Kninski — 211, 629, 710
- Kočansko-miločanski Durmitorskog odreda — 36
- „Kočić“ 3. krajiškog NOPO — 133
- Kolašinsko-rečinski Komskog odreda — 36
- Kolubarski bataljon Valjevskog NOPO — 158
- Kombinovani dragačevsko-čelebićki — 692
- Romski Crnogorskog NOPO — 119
- Konjički — 345
- Konjički (Mostarski) — 84 132
- „Kopački“ — 294, 652
- Kordunaški — 692
- Koruški — 134, 250, 366
- Koruški Državne varnosti — 768
- Kos-majski — 120, 158, 302, 733
- Kosmetki udarni — 383
- „Kosovo“ — 383—384, 746, 840
- Kosovoluški — 35
- Kosovski — 295, 357, 746
- Kosovski (Prateći bataljon GŠ Srbije) — 746
- Kozarski udarni — 135
- Kozjanski — 225, 229, 251, 491, 834
- Kragujevački bataljon — 120
- Krajiški 1. krajiškog NOPO — 166
- Kraljevački — 120
- Kranjski — 40
- Kraški (Soškog odreda) — 157
- Kravički Srebreničkog dobrovoljačkog odreda — 128
- „Krbava“ — 79, 142, 145, 696
- Krimski — 77
- Kučki (kombinovani) — 138
- Kukavički 1. južnomoravskog NOPO — 736
- Kupreški — 692
- Lapački — 79, 91, 142—144
- Liskovački — 352, 702
- Lipovski Komskog odreda — 36
- Lovčenski Crnogorskog NOPO — 119
- „Luka Vukalović“ Hercegovačkog NOPO — 84
- Lužnički 2. južnomoravskog odreda — 736
- „Ljubica Gerovac“ 1. primorsko-goranskog NOPO — 706
- Ljubuški — 607
- Lješkopoljski — 35
- Mačvanski Mačvanskog (Podrinjskog) NOPO — 30
- Mađarski „Šandor Petefi“ — 245, 259, 382, 387, 708, 714
- Maljevički — 50
- „Malesija“ — 294
- Manjački — 133, 135
- „Marko Miljanov“ Zetskog odreda — 36
- „Marko Orešković“ — 142—144, 631, 692
- „Marko Trbović“ — 150—151, 706
- „Matija Gubec“ 1. primorsko-goranskog NOPO — 80, 708
- „Matija Gubec“ 4. ličkog NOPO — 145, 692
- Mavrovski — 294
- „Meto Barjaktari“ — 386
- „Mičo Radaković“ — 144, 694
- „Milan Vukov“ — 138
- Mileševski bataljon — 139, 141
- Milički Vlaseničkog dobrovoljačkog odreda — 127
- „Miloš Zidanšek“ — 155, 157
- Miljevinski Fočanskog dobrovoljačkog odreda — 127
- Minerski GŠ Slovenije — 413
- Minerski 15. divizije — 413
- Minerski Štaba 18. divizije — 413
- „Mirče Acev“ 294—296, 696, 720, 836
- „Mirko Popara“ — 700
- „Mirko štulić“ — 145, 696
- Mlavski Požarevačkog NOPO — 71
- Mokranjski Romanijskog NOPO — 129—130
- Moračko-rovački (kombinovani) — 138
- Moravški — 225, 229, 834
- Mosečki — 149, 198, 706
- Moslavački — 147, 637, 710, 828
- Mosorski — 198, 242, 706
- Mostarski — 282, 694
- Muslimanski — 130, 281, 700
- „Neda Čabrinović“ Hercegovačkog NOPO — 84
- „Nevesinjska puška“ — 84
- Nevesinjski — 282
- Nikšićki (kombinovani) — 138
- Nišavski — 673
- Niški — 302, 371
- „Ognjen Priča“ — 79, 142—144, 694
- Omladinski bataljon (Crna Gora) — 284, 704
- Omladinski bataljon (Hercegovina) — 282

- Omladinski „Budo Tomović" — 139
- Omladinski Grupe NOP odreda Korduna — 144
- Omladinski „Joža Vlahović" — 144, 706
- Omladinski šiptarski („Tomin bataljon") — 259
- Omladinski udarni Durmitorskog NOPO — 138
- Omladinski 1. krajiškog odreda — 135
- Omladinski 2. južnomoravskog NOPO — 302, 734
- Omladinski 5. krajiškog odreda — 135—136
- Omladinski 14. hercegovačke omladinske brigade — 345
- „18. oktobar" Crnogorskog NOPO — 119
- Ostrožački — 352, 702
- Otočački — 79
- Ozrenski (Srbija) — 673
- Ozrenski (Niski) — 302, 370—371
- Padobranski — 405
- Pasjački 1. južnomoravskog NOPO — 736
- Patrijaršijski (pozadinski) — 33
- Pavkovički — 35
- „Pekiša Vuksan" — 692
- Petrovački 5. krajiškog NOPO — 694
- Petrušinski Zetskog odreda — 36
- Pionirski Štaba 2. udarnog korpusa — 311, 319
- Pionirski 13. divizije
- Piperski — 35
- Planinski Vlaseničkog dobrovoljačkog odreda — 127
- „Plavi Jadran" — 806
- Pocerški Mačvanskog (Podrinjskog) NOPO — 30
- Pohorski — 176—177, 225, 229, 250, 366, 834
- Poljski — 344, 388, 700, 702
- Poljanski (2. bataljon 1. grupe NOP odreda Slovenije) — 156
- Poljički Komskog odreda — 36
- Pontonirski 4. korpusa — 414
- Pontonirski 14. korpusa — 762
- Popovopoljski 3. grupe bataljona 10. hercegovačke brigade — 283
- Pračanski Jahorinskog dobrovoljačkog odreda — 127
- Prateći GŠ Crne Gore i Boke — 173
- Prateći GŠ Hrvatske — 418
- Prateći GŠ Srbije — 746
- Prateći GŠ Vojvodine — 744
- Prateći Vrhovnog štaba — 166, 228, 264—265, 338, 424, 444, 748
- Prateći 1. bosanskog korpusa — 221
- Prateći 2. udarnog korpusa — 284
- Prateći 3. krajiške brigade — 694
- Prekodravski — 662
- Prilepski — 720
- Primorski — 149, 211, 696, 710
- Prnjavorski 3. krajiškog NOPO — 133
- Proleterski Bosanske krajine — 135, 137, 147
- Proleterski (Glavnog štaba) Hrvatske — 142—144, 150, 558, 631
- Proleterski udarni (slovenački) „Tone Tomšič" — 157, 692
- Protivčetnički (Hrvatska) — 355, 716
- Prozorski — 133, 221, 229, 692, 846
- Prozorski 3. krajiškog NOPO — 694
- Radnički Užičkog NOPO — 70, 175
- „Ramiz Sadik" — 696
- Risovački Drvarske brigade — 349
- Rogatički Rogatičkog dobrovoljačkog odreda — 127
- Romanijski — 50
- Samostalni omladinski (Hercegovine) — 702
- Samostalni NO 4. (beogradske) divizije KNOJ-a —
- Samostalni NO 5. (srpske) divizije KNOJ-a — 402
- Savinjski — 225, 229, 250, 665
- „Savo Belović" — 344
- Semečki Rogatičkog dobrovoljačkog odreda
- Semizovački — 50
- Severne Dalmacije — 830
- Severnodalmatinski — 148, 619
- „Simon Gregorčič" — 157
- „Simon Kos" — 390
- Sinjski — 241—242
- Sitnički Hercegovačkog NOPO — 84
- „Slavej" — 294, 656
- „Slavko Klobučar" (2. bataljon Žumberačko-pokupskog odreda) — 146
- Slavonski — 81, 99, 147
- „Sloboda" — 133, 137
- „Soko" 3. krajiškog NOPO — 135
- Splitski — 694
- Spuški — 35
- Srebrenički Srebreničkog dobrovoljačkog odreda — 128
- Srednje Dalmacije — 830
- „Staljingrad" — 312
- „Starac Vujadin" — 49, 136, 148, 830
- „Stevan Naumov" — 294, 296, 308, 357, 730
- Stiski Požarevačkog NOPO — 71
- „Stojan Matić" — 79, 694
- Stolački Hercegovačkog NOPO — 84, 282
- Storžički — 40, 41
- „Strašo Pindžur" (1. bataljon 3. operativne zone Makedonije) —
- Sturlički — 702
- „Šandor Petefi" — vidi Mađarski bataljon „Šandor Petefi"

- Šibenski — 694
- Štajerski — 40
- Štajerski Državne varnosti — 768
- Šturlički — 352
- „Šuma“ — 84
- Šumadijski — 120
- „Tadija Anušić“ — 694
- Tehnički Oinžinjerijski) 26. divizije — 414
- Tenkovski GŠ Hrvatske — 320, 418—419
- Tenkovski 4. operativne zone Hrvatske — 290, 320, 479
- Timočki — 255, 302
- Tolminski Soškog odreda — 157
- „Tomin“ (Omladinski šiptarski) — 259, 387
- Trebevički — 50, 131
- Trebejški Durmitorskog odreda — 36
- „13. jul“ Lovčenskog gerilskog odreda — 36
- Trščanski Snežničke (Brkinske) brigade — 309
- Tržački — 352, 702
- Tržičko-kokrški — 156
- Udarni Banatske operativne zone — 381, 744
- Udarni Banijskog odreda — 144—145, 692, 706
- Udarni Birčanskog NOPO — 131
- Udarni Durmitorskog NOPO — 704
- Udarni Grupe NOP odreda Like (Ličke grupe NOP odreda) — 144, 631
- Udarni Hrvatske — 694
- Udarni Istočne grupe odreda 10. korpusa — 354
- Udarni Komskog NOPO — 704
- Udarni Kordunaškog NOPO — 708
- Udarni Lovčenskog NOPO — 347, 704, 706
- Udarni „Marko Orešković“ — 79—80
- Udarni „Matija Gubec“ — 245
- Udarni Moslavačkog NOPO — 246, 354, 718
- Udarni Nikšićkog NOPO — 347, 704, 706
- Udarni Ozrenskog NOPO — 131
- Udarni „Ranko Divljan“ Kalinovičkog NOPO — 130—131
- Udarni Rasinskog odreda — 302, 734
- Udarni Romanijskog NOPO 131
- Udarni Zapadne grupe odreda 10. korpusa — 354
- Udarni 1. kordunaškog NOPO — 144, 706
- Udarni 1. krajiškog NOPO — 135—136, 698
- Udarni 2. ličkog NOPO — 143
- Udarni 2. kordunaškog NOPO — 144, 706
- Udarni 2. krajiškog NOPO — 135, 136
- Udarni 2. primorsko-goranskog NOPO — 150
- Udarni 5. krajiškog NOPO — 135
- Udarni 4. bataljon 2. krajiškog NOPO — 698
- 1. udarni 1. primorsko-goranskog NOPO — 150—151
- Ustikolinski Jahorinskog dobrovoljačkog odreda — 127
- Užički (Užičkog NOPO) — 70, 175
- Užički radnički — vidi Radnički bataljon Užičkog NOPO
- Vaganjski — 149, 696
- Vasojevički — 240
- „Velebit“ — 145, 690
- „Vid Mihaljević“ 150, 211, 708, 830
- Vitomirički partizanski — 33
- „Vladimir Gaćinović“ Hercegovačkog NOPO — 84
- Vlasenički Vlaseničkog dobrovoljačkog odreda — 127
- „Vojin Zirojević“ — 133, 149, 211, 694, 830
- „Vojvoda Momčilo“ Durmitorskog odreda — 138
- Vozarski 5. korpusa — 430
- Vražegrmški — 35
- Vražegrmsko-pavkovički Zetskog odreda — 36
- Vrnogrački — 352, 702
- Vrnjački — 677
- Vrnjačko-trstenički — 676
- „Vukman Krušić“ — 138
- „Vule Skoko“ — 700
- Zagoračko-bandički — 35
- Zakmurski Fočanskog dobrovoljačkog odreda — 127
- Zasuavski — 250, 728
- Zaštitni (Zaštitnica Štaba) 1. bosanskog korpusa — 221, 229, 846
- Zaštitni 1. slovenačke artiljerijske brigade (7. korpusa) — 367, 408, 424, 750
- Zaštitni (artiljerije) 9. korpusa — 408
- Zaštitni (Prateći) Operativnog štaba NOV i PO za Kosovo i Metohiju — 533
- Zaštitni (Štabni) GŠ Slovenije — 252, 297, 367, 728, 734
- za vezu 1. armije — 510
- za vezu 1. proleterskog korpusa — 510
- za vezu 2. armije — 510
- za vezu 4. armije — 764
- za vezu 6. proleterske divizije — 511
- za vezu 7. slovenačkog korpusa — 510, 511
- za vezu 10. korpusa — 510
- za vezu 15. slovenačke divizije — 511

- za vezu 18. slovenačke divizije — 511
- — za vezu 22. divizije — 511
- „Zdravko Celar” — 135—136, 694
- Ženički partizanskog odreda „Zvijezda” — 130—131
- Zlatarski (mobilni) — 139
- Zviški Požarevačkog NOPO • — 71
- Železničar (GŠ Slovenije) — 417
- Žumberački • — 243
- Župopivski Durmitorskog odreda — 36
- 1. auto'bataljon Komande pozadine GŠ Hrvatske — 323
- 1. banijskog NOPO — 145, 706
- 1. belokranjskog NOPO — 692
- 1. bilečki 1. grupe bataljona 10. hercegovačke brigade — 282
- 1. bokeljski — 346
- 1. crnogorski 1. proleterske NOU brigade • — 119—120
- 1. čehoslovački — 244—245, 259, 291, 387
- 1. dalmatinski udarni „Ante Jonić” — 149
- 1. diverzantski bataljon — 245, 271
- 1. doleniškog odreda — 665
- 1. dolomitskog NOPO — 732
- 1. brigade „Franjo Ogulinac Seljo” — 390
- 1. gatački 1. grupe bataljona 10. hercegovačke brigade — 282
- 1. Gradiško-lijevcanskog odreda — 343
- 1. hercegovački udarni — 132
- 1. hercegovačkog NOPO — 84
- 1. „Hrištimijan Todorovski Karpoš” — 836
- 1. inženjerijski Vrhovnog štaba — 319, 338
- 1. istarski — 349, 388, 714
- 1. istoeriobosanski udarni — 130
- 1. kalniekog NOPO — 708, 710
- 1. kočevsko« NOPO — 157
- 1. kokrškog NOPO — 732
- 1. kordupaškog NOPO — 143
- 1. Kosovske brigade — 383
- 1. kosovski — 305, 358, 383, 686
- 1. kosovsko-metohijski „Ramiz Sadiku” — 294—295, 305, 384, 686
- 1. kragujevački bataljon — 119
- 1. kragujevačkog NOPO — 119
- 1. kraški — 298, 730
- 1. krimskog NOPO — 157, 726
- 1. kumanovski „Jordan Nikolov” — 295, 357; 836
- 1. makedonski — 358, 720
- 1. „Marko Trbović” — 80
- 1. „Mirče Acev” — 250, 294
- 1. moslavačko;? NOPO — 716
- 1. NOP odreda Korduna i Banije — 621
- 1. NOP odreda „Učka” — 714
- 1. notranjskog NOPO — 663
- 1. NOV Srbije — 302, 734 (vidi 1. šumadijski bataljon)
- 1. pionirski 1. inženjerijske brigade GŠ Makedonije — 416
- 1. pijevaljski udarni Pljevaljskog NOPO — 140
- 1. pohorskog odreda — 665
- 1. pontonirsko-minerski 1. inženjerijske brigade Vrhovnog štaba — 415
- 1. posavski udarni • — 714
- 1. privremene šumadijske brigade 370
- 1. proleterski Hrvatske — 147, 151, 198, 696
- 1. puka za vezu Vrhovnog štaba — 509
- 1. radnički (Makedonija) — 762
- 1. radnički 3. inženjerijske brigade GŠ Makedonije — 416
- 1. samostalni auto-bataljon — 429
- 1. samostalni inženjerijski Vrhovnog štaba — 415, 762
- 1. saobraćajni bataljon Železničke brigade — 418
- 1. savinjskog NOPO — 156
- 1. „Sloboda” Drvarske brigade — 49
- 1. soške brigade — 732
- 1. splitskog NOPO — 242
- 1. srpski Istočne grupe odreda 10. korpusa — 354, 718
- 1. „Strašo Pindžur” — 720
- 1. štajerski — 77, 154, 156
- 1. šumadijski (udarni) — 254, 302, 734
- 1. tolminske brigade — 732
- 1. triljske grupe bataljona — 287
- 1. udarni Biokovskog NOPO — 242
- 1. udarni Durmitorskog NOPO — 138
- 1. udarni Nikšićkog NOPO — 138
- 1. udarni NOPO „Učka” — 714
- 1. udarni Operativnog štaba za Istru — 349
- 1. udarni 1. primorsko-goranskog NOPO — 706
- 1. udarni „Ranko Divljan” Kalinovskog NOPO — 131
- 1. udarni Zetskog odreda — 139
- 1. varnosno-obveščevalne službe (VOS) — 768
- 1. za vezu 3. armije — 764
- 1. zlatarski — 139—141
- 1. žumberačko-pokupskog NOPO 716
- 1-vi 1. grupe NOP odreda Slovenije (Gorenjski) — 156
- 1-vi 1. istarske brigade „Vladimir Gortan” — 714
- 1-vi 1. krajiške NOU brigade — 228
- 1-vi 1. operativne zone Makedonije — 294
- 1-vi 1. slavonskog odreda — 146

- 1-vi 2. brigade 2. operativne zone Hrvatske — 353, 716
- 1-vi 2. brigade „Matija Gubec” — 157
- 1-vi 2. južnomoravskog odreda — 295
- 1-vi 2. tenkovske brigade — 508
- 1-vi 3. krajiškog NOPO — 133
- 1-vi 3. operativne zone Makedonije „Strašo Pindžur” — 294—295, 836
- 1-vi 5. krajiške brigade — 700
- 1-vi 6. istočnobosanske brigade — 161
- 1-vi 6. vojvođanske brigade — 380, 742
- 1-vi 7. vojvođanske brigade — 380
- 1-vi 10. hercegovačke brigade — 282, 694
- 1-vi 15. majevičke brigade — 343, 702
- 1-vi 16. slavonske omladinske brigade „Joža Vlahović” — 355, 708, 718
- 1-vi 17. slovenačke brigade — 298
- 1-vi 18. slovenačke Bazoviške brigade — 732
- 2. banijskog NOPO — 145, 706
- 2. (beogradski) Posavskog NOPO — 119
- 2. biokovskog odreda — 712
- 2. bokeljski — 613
- 2. brigade „Franjo Ogulinac Seljo” — 390
- 2. crnogorski 1. proleterske NOU brigade — 119—120
- 2. dalmatinski (udarni) — 149
- 2. diverzantski bataljon — 273
- 2. drvarske brigade — 49
- 2. glamočko-livanjskog odreda — 228
- 2. gradiško-lijevčanskog odreda — 343
- 2. hercegovački udarni — 132
- 2. hercegovačkog odreda — 84
- 2. istarski (1. istarske brigade „Vladimir Gortan”) — 349, 714
- 2. istočnobosanski udarni — 130
- 2. „Jordan Nikolov” — 836
- 2. udarni Kalinovičkog NOPO — 131
- 2. kalničkog NOPO — 245
- 2. kičevski — 294
- 2. kokršskog odreda — 156
- 2. kordunaškog NOPO — 143
- 2. kosmajskog NOPO — 302
- 2. kosovske brigade — 383
- 2. kosovski — 305, 358, 383, 686
- 2. kosovski 2. kosovsko-metohijske brigade — 746
- 2. kosovsko-metobijski „Boris Vukmirović” — 294—295, 305, 384, 686
- 2. kraljevački — 119
- 2. majevički 6. istočnobosanske brigade — 700
- 2. makedonski (1. makedonsko-kosovske brigade) — 358, 720
- 2. mašinski Zelezničke brigade — 418
- 2. „Matija Gubec” Primorsko-goranskog NOPO — 150
- 2. moslavačkog NOPO — 708
- 2. NOP odreda Korduna i Banije — 97, 619, 623, 647
- 2. narodnooslobodilačkih odreda Tuzlanske oblasti — 50
- 2. pionirski (Makedonija) — 762
- 2. pionirski 2. inženjerijske brigade GS Makedonije — 416
- 2. pljevaljski udarni Pljevaljskog NOPO — 140
- 2. pljevaljski 3. sandžačke proleterske NOU brigade — 140—141
- 2. posavsko-tamnavski — 740
- 2. primorsko-goranski — 641
- 2. privremene šumadijske brigade — 370
- 2. puka za vezu Vrhovnog štaba — 509
- 2. radnički (Makedonija) — 762
- 2. radnički 2. inženjerijske brigade GS Makedonije — 416
- 2. savinjskog NOPO — 156
- 2. severnodalmatinskog odreda — 242
- 2. Splitskog NOPO — 694
- 2. srpski Istočne grupe odreda 10. korpusa — 354, 718
- 2. štajerski — 77, 154—156
- 2. „Tadija Anušić” Srednjodalmatinskog NOPO — 149
- 2. triljske grupe bataljona — 287
- 2. tršćanski 2. istarske brigade — 286
- 2. turopoljsko-posavskog odreda — 352, 716
- 2. udarni 1. primorsko-goranskog NOPO — 150—151, 706
- 2. udarni Zetskog odreda — 139
- 2. zagorskog NOPO — 718
- 2. zagrebačkog NOPO — 716
- 2. za vezu 3. armije — 764
- 2. zlatarski — 139
- 2. železnički 1. inženjerijske brigade Vrhovnog štaba — 415, 417—418
- 2-gi 1. brigade Unske operativne grupe — 244, 310
- 2-gi 1. dalmatinske brigade — 696
- 2-gi 1. grupe bataljona 10. hercegovačke brigade — 282
- 2-gi 1. grupe NOP odreda Slovenije (Poljanski) — 156
- 2-gi 1. inženjerijske brigade — 762
- 2-gi 1. kordunaškog NOPO — 144, 692
- 2-gi 1. kosovske NO brigade — 384
- 2-gi 1. proleterske NOU brigade — 694
- 2-gi 2. brigade 2. operativne zone Hrvatske — 353, 716

- 2-gi 2. slovenačke brigade „Ljubo Šerčer“ — 297, 728
- 2-gi 2. tenkovske brigade — 508
- 2-gi 3. krajiškog NOPO — 133
- 2-gi 3. operativne zone Makedonije — 295, 310, 720, 836
- 2-gi 4. slovenačke brigade „Ljubo Šerčer“ — 726
- 2-gi 6. krajiške NOU brigade — 228
- 2-gi 7. vojvođanske brigade — 380, 742
- 2-gi 8. banijske brigade — 708
- 2-gi 8. vojvođanske brigade — 744
- 2-gi 10. hercegovačke brigade — 282
- 2-gi 11. slovenačke brigade „Miloš Zidanšek“ — 732
- 2-gi 15. kordunaške brigade — 708
- 2-gi 16. slavonske omladinske brigade „Joža Vlahovič“ — 708
- 2-gi 18. slovenačke Bazoviške brigade — 495
- 3. banijskog NOPO — 143, 145, 706
- 3. bitoljski — 720
- 3. bjelopoljsko-mileševski 3. sandžačke proleterske NOU Brigade — 140
- 3. bjelovarskog odreda — 353
- 3. brigade „Franjo Ogulinac Seljo“ — 390
- 3. dalmatinski 1. grupe bataljona 10. hercegovačke brigade — 282
- 3. diverzantski — 273, 354, 854
- 3. Dolenjskog odreda — 665
- 3. građevinski Železničke brigade — 418
- 3. hercegovački udarni — 132
- 3. istarski bataljon — 349, 714
- 3. istarskog odreda — 309, 388
- 3. istočnobosanski udarni — 130
- 3. kordunaškog NOPO — 143
- 3. kozarskog NOPO — 700
- 3. kragujevački 1. proleterske NOU brigade — 120
- 3. „Ljubo Šerčer“ — 77, 154—155
- 3. NOP odreda Korduna i Banije — 641, 647
- 3. omladinski 1. vojvođanske NOU brigade — 255
- 3. „Pekiša Vuksan“ 1. ličkog NOPO „Velebit“ — 144
- 3. pionirski (Makedonska) — 762
- 3. pionirski 1. inženjerske brigade Vrhovnog štaba — 415—416
- 3. pionirski 3. inženjerske brigade GS Makedonije — 416
- 3. udarni Pljevaljskog NOPO — 140
- 3. posavskog NOPO — 67
- 3. primorsko-goranskog NOPO — 150
- 3. radnički 1. inženjerske brigade GS Makedonije — 416
- 3. savinskog NOPO — 156
- 3. snežničke brigade — 728
- 3. turopoljsko-posavskog odreda — 352, 716
- 3. zagorskog NOPO — 718
- 3. zagrebačkog NOPO — 716
- 3. zetskog odreda — 139
- 3-ći 1. brigade 13. divizije — 287, 712
- 3-ći 1. dalmatinske brigade — 696
- 3-ći 1. hrvatske brigade — 708
- 3-ći inženjerske brigade Generalštaba JA — 505
- 3-ći 1. proleterske NOU brigade — 694
- 3-ći 1. slavonskog odreda — 147
- 3-ći 1. vojvođanske brigade — 312
- 3-ći 2. brigade 2. operativne zone Hrvatske — 353, 716
- 3-ći 2. pulskog odreda — 388
- 3-ći 2. tenkovske brigade — 508
- 3-ći 3. odreda 4. operativne zone Hrvatske — 149
- 3-ći 3. slovenačke brigade „Ivan Cankar“ — 726
- 3-ći 4. slovenačke brigade „Ljubo Šerčer“ — 726
- 3-ći 6. istočnobosanske brigade — 161
- 3-ći 6. krajiške brigade — 197, 698
- 3-ći 6. slovenačke brigade „Slavko Slander“ — 496, 732
- 3-ći 6. vojvođanske brigade — 742
- 3-ći 7. krajiške NOU brigade — 228
- 3-ći 7. SNOUB „France Prešern“ — 661
- 3-ći 7. vojvođanske brigade — 380, 390, 742
- 3-ći 10. hercegovačke brigade — 694
- 3-ći 11. slovenačke brigade „Miloš Zidanšek“ — 732
- 3-ći 12. krajiške NOU brigade — 238, 700
- 3-ći 13. slovenačke brigade „Mirko Bračić“ — 730
- 3-ći 17. srpske brigade — 738
- 3-ći 18. srednjobosanske brigade — 388
- 4. Banijskog NOPO — 143, 145, 706
- 4. bjelopoljski 3. sandžačke proleterske NOU brigade — 140
- 4. brigade „Braća Radić“ — 354, 718
- 4. brigade „Franjo Ogulinac Seljo“ — 354, 716, 718
- 4. hercegovački udarni — 132
- 4. (jurišni) 4. slovenačke brigade „Ljubo Šerčer“ — 726
- 4. kordunaškog NOPO — 143
- 4. kraljevački 1. proleterske NOU brigade — 120
- 4. krimskog NOPO — 157, 726
- 4. „Ljubica Gerovac“ Primorsko-goranskog iNOPO — 150—151

- 4. „Matija Gubec“ 1. ličke proleterske — 692
- 4. „Mića Radaković“ 2. ličkog NOPO 143—144
- 4. osječke brigade — 390
- 4. prateći 13. proleterske brigade „Rade Končar“ — 694
- 4. radnički 4. inženjerske brigade GŠ Makedonije — 417
- 4. snežničke brigade — 728
- 4. tehnički 1. inženjerske brigade Vrhoviog štaba — 415
- 4. tenkovski 1. tenkovske brigade NOVJ — 419
- 4. udarni durmitorskog NOPO — 138
- 4. udarni nikšićkog NOPO — 138
- 4. udarni pljevaljskog NOPO — 140
- 4-ti 1. brigade Operativnog štaba za Liku — 716
- 4-ti 1. hrvatske brigade — 708
- 4-ti 1. udarne brigade „Tone Tomšić“ — 495
- 4-ti 1. vojvođanske brigade — 696
- 4-ti 2. brigade 2. operativne zone Hrvatske — 353, 716
- 4-ti 2. grupe bataljona 10. hercegovačke brigade — 282
- 4-ti 2. makedonske udarne brigade — 720
- 4-ti 3. ikrajiške brigade — 694
- 4-ti 3. krajiškog NOPO — 133
- 4-ti 3. NOPO 3. operativne izone Hrvatske — 199
- 4-ti 3. odreda (Srema) — 255
- *4-ti 3. odreda 4. operativne zone Hrvatske — 149, 211
- 4-ti 3. slovenačke brigade „Ivan Cankar“ — 726
- 4-ti 3. srpske NOU brigade — 696i
- 4-ti 4. krajiške brigade — 698
- 4-ti 4. slovenačke brigade „Matija Gubec“ — 367, 734
- 4-ti 5. makedonske brigade — 720
- 4-ti 5. slovenačke brigade „Ivan Cankar“ — 392
- 4-ti 5. vojvođanske brigade — 742
- 4-ti 6. istočnobosanske brigade — 694
- 4-ti 6. slovenačke brigade „Ivan Gradnik“ — 726
- 4-ti 6. slovenačke udarne brigade „Slavko Slander“ — 728
- 4-ti 6. vojvođanske brigade >— 742
- 4-ti 7. banijske brigade — 708
- 4-ti 7. krajiške brigade — 228
- 4-ti 7. vojvođanske brigade >— 380, 390, 742
- 4-ti 8. krajiške brigade — 228
- 4-ti 8. vojvođanske brigade •— 742
- 4-ti 9. vojvođanske brigade — 380, 744
- 4-ti 9. slovenačke brigade 18. divizije 7. korpusa — 661, 733
- 4-ti 10. hercegovačke brigade — 282
- 4-ti 11. hercegovačke brigade — 344, 702
- 4-ti 11. krajiške brigade •— 700
- 4-ti 11. slovenačke brigade „Miloš Zidanšek“ — 732
- 4-ti 12. krajiške brigade — 698
- 4-ti 12. slavonske brigade — 244, 354, 710, 718
- 4-ti 14. primorsko-goranske brigade — 708
- 4-ti 13. slovenačke brigade „Mirko Bračić“ — 730
- 4-ti 14. srpske brigade — 739
- 4-ti 14. vojvođanske udarne brigade — 744
- 4-ti 15. slovenačke (Belokranjske) brigade — 732
- 4-ti 16. slavonske omladinske brigade „Jože Vlahović“ — 708
- 4-ti 16. slovenačke brigade „Janko Premrl Vojko“ — 732
- 4-ti 17. slavonske NOU brigade — 708
- 4-ti 18. slovenačke Bazoviške brigade — 732
- 4-ti 19. slovenačke brigade „Srećko Kosovel“ — 730
- 4-ti 19. srednjobosanske brigade — 704
- 4-ti 21. istočnobosanske brigade — 704
- 4-ti 24. srpske brigade — 740
- 4-ti 25. brodske brigade — 714
- 4-ti 26. srpske brigade — 738
- 4-ti 28. srpske brigade — 740
- 4-ti 29. srpske brigade — 740
- 5. banijsko NOPO — 145, 706
- 5. hercegovački udarni — 132
- 5. kombinovani kosovsko-metohijski 2. proleterske brigade — 690
- 5. (makedonski) „Jane Sandanski“ 1. ličke proleterske brigade — 692
- 5. (mitraljeski) 1. ličke proleterske brigade •— 692
- 5. mitraljeski 3. ličke brigade — 694
- 5. (mitraljeski) 2. ličke brigade — 696
- 5. udarni Nikšićkog NOPO — 138
- 5. notranjskog odreda — 663
- 5. pionirski 4. inženjerske brigade GŠ Makedonije — 417
- 5. pljevaljski 3. sandžačke proleterske NOU brigade — 140
- 5. radnički 1. inženjerske brigade GŠ Makedonije — 416
- 5. slovenački 1. krajiške brigade •— 491
- 5. „Šandor Petefi“ 16. slavonske omladinske brigade „Joža Vlahović“ — 708

- 5. šumadijski 1. proleterske INOU brigade — 119—120, 690
 - 5. udarni pljevaljskog NOPO — 140
 - 5. „Vladimir Gortan“ primorsko-goranskog NOPO — 150
 - 5. udarni (Zetski) 5. proleterske crnogorske brigade — 692
 - 5. (Zijametski) 5. proleterske crnogorske brigade — 692
 - 5-ti 1. ličke brigade — 692
 - 5-ti 1. tenkovske brigade — 506
 - 5-ti 1. vojvodanske brigade — 696
 - 5-ti 2. makedonske udarne brigade — 720
 - 5-ti 2. proleterske brigade — 190
 - 5-ti 3. krajiške brigade — 694
 - 5-ti 5. sandžačke udarne brigade — 347
 - 5-ti 6. istočnobosanske brigade — 694
 - 5-ti 6. slovenačke brigade „Ivan Gradnik“ — 726
 - 5-ti 6. slovenačke brigade „Slavko Slander“ — 728
 - 5-ti 8. vojvodanske brigade — 742
 - 5-ti 10. hercegovačke brigade — 282—283
 - 5-ti 13. proleterske brigade „Rade Končar“ — 696
 - 5-ti 14. srednjobosanske brigade — 388
 - 5-ti 18. slovenačke Bazoviške brigade — 732
 - 5-ti 19. slovenačke brigade „Srečko Kosovel“ — 730
 - 6. banijskog NOPO — 144, 146
 - 6. beogradski 1. proleterske NOU brigade — 199—120, 690
 - 6. hercegovački udarni — 132
 - 6. radnički (Makedonija) — 762
 - 6. radnički 2. inženjerske brigade GŠ Makedonija — 416
 - 6. udarni nikšićkog NOPO — 138
 - 6-ti 1. proleterske NOU brigade — 228
 - 6-ti 3. krajiškog odreda — 83
 - 6-ti 3. krajiške brigade — 310
 - 6-ti 6. istočnobosanske brigade — 694
 - 6-ti 10. hercegovačke brigade — 694
 - 7. hercegovački udarni — 132
 - 7. radnički 4. inženjerske brigade GŠ Makedonije — 417
 - 7-mi 6. istočnobosanske brigade — 694
 - 8. ljubomirski bataljon 1. grupe bataljona 10. hercegovačke brigade — 282
 - 8. hercegovački udarni — 132
 - 8. radnički (Makedonija) — 762
 - 8. radnički 3. inženjerske brigade GŠ Makedonije — 416
 - 9. radnički (Makedonija) — 762
 - 9. radnički 2. inženjerske brigade GŠ Makedonije — 416
 - 10. radnički (Makedonija) — 762
 - 10. radnički 3. inženjerske brigade GŠ Makedonije — 416
 - 78. aerodomske službe — 428
 - 79. aerodomske službe — 428
 - 911. aerodomske službe — 428
 - 912. aerodomske službe — 428
- stranih država u sastavu NOVJ:*
- austrijski:*
- 1. austrijski partizanski (4. bataljon 5. slovenačke brigade „Ivan Cankar“) — 392
 - 2. austrijski partizanski — 494
 - 3. austrijski partizanski — 494
 - 4. austrijski partizanski — 494
 - 5. austrijski partizanski — 494
 - austrijski partizanski Koruškog NOPO — 494
 - austrijski partizanski 3. slovenačke brigade „Ivan Cankar“ — 726
- bugarski:*
- bugarski partizanski „Georgi Dimitrov“ — 393, 774
 - bugarski partizanski „Hristo Botev“ — 295—296, 308, 357, 392, 585, 720
 - bugarski partizanski „Rakovski“ — 720
- čehoslovački:*
- 1. čehoslovački — 714
- italijanski:*
- italijanski partizanski „Alma Vivoda“ — 390
 - italijanski partizanski „Andrej Manfreda“ (2. soške — 18. bazoviške brigade) — 298, 300, 732
 - italijanski partizanski „Friuli“ — 300, 309
 - italijanski partizanski „Garibaldi“ (Slovenija — Goriška brda — brigade „Garibaldi Friuli“) — 300, 309
 - italijanski partizanski „Garibaldi“ (Garibaldski bataljon) (Milje kod Trsta) — 774
 - italijanski partizanski „Garibaldi“ (Split) (1. proleterska NOU brigada, zatim, part. brigada „Italia“ — 290, 310, 391, 690, 776,

- italijanski partizanski „Garibaldi” Sušačko-kastavskog odreda — 286, 310
- „Giovani Zol” (3. bataljon Istarskog odreda) — 309, 388
- italijanski partizanski „Mameli Gofreda” — 310
- italijanski partizanski „Mazzini” — 300, 309, 368
- italijanski partizanski „Mateoti” (Beneška Slovenija) — 300
- italijanski partizanski „Pino Budičin” — 349, 388, 714
- italijanski partizanski „Pisacane” — 300, 309
- italijanski partizanski (radni) Dolenjskog vojnog područja — 390
- „Simon Kos” — 300
- italijanski partizanski „Triestina d'Assalto” (Tržaški bataljon) — 309, 368, 388, 390—391, 730, 774, 776, 854
- Tršćanski Snežničke (Brkinske) brigade — 309
- „Tržački kraški udarni bataljon” (Battaglione Triestina d'Assalto del Carso) — 309
- 2. dobrovoljački bataljon — bataljon „Mateoti” (6. bataljon 3. krajiške brigade, zatim partizanske brigade „Italia”) — 310, 391, 694, 776
- 3. bataljon „Mameli” (partizanske brigade „Italia”) — 391, 776
- 4. bataljon „Fratelli Bandiera” (partizanske brigade „Italia”) — 391, 776
- 5. italijanski 3. dalmatinske brigade 9. divizije — 390
- italijanski partizanski 8. srpske brigade 22. divizije — 390

mađarski:

- mađarski partizanski Lackovog odreda — 495
- mađarski partizanski 2. slovenačke brigade „Ljubo fiercer” — 495
- mađarski partizanski 4. slovenačke brigade „Ljubo Šercer” — 726

međunarodni:

- međunarodni bataljon 1. udarne brigade „Tone Tomšič” — 495
- međunarodni bataljon 2. soške (18. slovenačke) brigade — 312, 732
- međunarodni bataljon 6. slovenačke brigade „Slavko Šlander” (3. bataljon brigade) — 496, 728
- međunarodni bataljon 11. slovenačke brigade „Miloš Zidanšek” — 496

ruski:

- Ruski bataljon Osječke brigade (4. bataljon brigade) — 390
- Ruski bataljon Turopoljsko-posavskog odreda — 390
- Ruski bataljon 1. kosovsko-metohijske brigade — 358, 746
- Ruski bataljon 1. ličke proleterske brigade (5. bataljon brigade) — 390
- Ruski bataljon 1. makedonsko-kosovske brigade — 312
- Ruski bataljon 5. proleterske crnogorske brigade (5. bataljon brigade) — 390, 692
- Ruski bataljon 7. vojvođanske brigade (3. bataljon pa 4. bataljon brigade, kasnije u 12. korpusu) — 380, 390
- Ruski bataljon 11. slovenačke brigade „Miloš Zidanček” — 732
- Ruski bataljon 9. slovenačke brigade (5. bataljon brigade) — 390
- Ruski bataljon 18. slovenačke brigade 30. divizije (2. bataljon brigade) — 390

NOV Albanije:

- bataljon „Perljat Redžepi” — 383, 684—685

neprijateljski:

bugarski:

- 1. bataljon 123. puka 27. divizije 1. bugarskog okupacionog korpusa — 392

četnički:

- četnički bataljon „Kočić” — 133

Baterije NOVJ

- brdska 1. proleterske divizije — 261
- brdska 2. proleterske divizije — 261
- 1-va Artiljerijske brigade Kumanovske divizije — 752
- 1-va Artiljerijske brigade 50. divizije — 751
- 1-va pav-divizion 4. armije — 515
- 1-va 1. divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 756
- 1-va 2. protivavionske brigade — 513
- 1-va 3. protivavionske brigade — 513
- 1-va 4. teškog motorizovanog diviziona Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 757
- 1-va 6. protivavionskog motorizovanog divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 757

- 2-ga artiljerijske brigade 50. divizije - 751
 - 2-ga artiljerijske brigade Kumanovske divizije — 752
 - 2-ga pav-divizion 4. armije — 515
 - 2-ga 1. divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 756
 - 2-ga 2. protivavionske brigade — 513
 - 2-ga 3. protivavionske brigade — 513
 - 2-ga 4. teškog motorizovanog divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 757
 - 2-ga 6. protivavionskog motorizovanog divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 757
 - 3-ća Artiljerijske brigade Kumanovske divizije — 752
 - 3-ća pav-divizion 4. armije — 515
 - 3-ća protivtenkovska Artiljerijske brigade 50. divizije — 751
 - 3-ća 1. divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 756
 - 3-ća 2. protivavionske brigade — 513
 - 3-ća 3. protivavionske brigade — 513
 - 3-ća 4. teškog motorizovanog divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 756
 - 3-ća 5. pav divizion Artiljerijske brigade 4. armije — 514
 - 3-ća 6. protivtenkovskog motorizovanog divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 757
 - 4-ta haubičkog divizion Vrhovnog štaba — 261
 - 4-ta dopunska Artiljerijske brigade 50. divizije — 751
 - 4-ta teška pav baterija pav-divizion 4. armije — 515
 - 4-ta 1. divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 756
 - 4-ta 2. protivavionske brigade — 513
 - 4-ta 3. protivavionske brigade — 513
 - 4-ta 6. protivtenkovskog motorizovanog divizion Teške motorizovane art. brigade 8. korpusa — 757
 - 5-ta 2. protivavionske brigade — 513
 - 5-ta 3. protivavionske brigade — 513
 - 6-ta 2. protivavionske brigade — 513
 - 6-ta 3. protivavionske brigade — 513
 - 7-ma 2. protivavionske brigade —
 - 7-ma 3. protivavionske brigade —
 - 8-ma 2. protivavionske brigade — 513
 - 8-ma 3. protivavionske brigade —
 - 9-ta 2. protivavionske brigade — 513
 - 9-ta 3. protivavionske brigade — 513
- Baze
- NOVJ:
- Artiljerijska broj 5 — 412
 - Artiljerijska broj 8 — 412
 - Auto-baza Vrhovnog štaba — 429
 - Glavnog štaba Slovenije — 532
 - Mornarice NOVJ (u Italiji) — 403
 - Mornarice NOVJ u Monopoliju — 463
 - NOVJ u Bariju (Italija) — 314, 319, 338, 403, 409, 530, 567
 - NOVJ u Italiji — 405, 424, 436
 - NOVJ u Monopoliju (Italija) — 403, 451
 - „GŠH 1 — vazduhoplovna baza” — 317
 - Mornarička u Kladovu — 404, 572
 - Mornarička u Novom Sadu — 404,
 - Mornarička u Šapcu — 404
 - 1. vazduhoplovna — 315, 317—318, 326, 404, 445, 568
 - 1. vazduhoplovna 5. korpusa — 480
 - 1.-va Rečne flote — 498
 - 2-ga Rečne flotile — 498
 - 2. vazduhoplovna baza 5. korpusa — 480
 - 3-ća Rečne flotile
 - 3. vazduhoplovna — 405
 - 4. vazduhoplovna — 405
 - 5. vazduhoplovna — 405
 - 6. artiljerijska baza — 412
 - 9. oblasna vazduhoplovna baza — 407, 423, 428, 500, 506
 - 9. vazduhoplovna baza — 499
- Crvene armije:
- 9. oblasna vazduhoplovna baza — 406
- Bolnice NOVJ
- Centralna bolnica Vrhovnog štaba NOV i POJ — 240, 558
 - Mornarička bolnica — 497
 - 1. partizanska ličkog vojnog područja 1. operativne zone Hrvatske — 170
 - 2. partizanska ličkog vojnog područja 1. operativne zone Hrvatske — 170
- Bolnički brodovi NOVJ
- „Marina II” — 431
 - „Topčider” — 431

Brigade

NOV J:

- Artiljerijska Kumanovske divizije — 364, 410, 752, 754, 817
- Artiljerijska 1. proleterske divizije — 376, 412, 754, 783
- Artiljerijska 2. proleterske divizije — 503, 706, 783
- Artiljerijska 2. udarnog korpusa — 503, 760
- Artiljerijska 3. udarne divizije — 125, 503, 760, 785
- Artiljerijska 4. armije — 514—515
- Artiljerijska 4. divizije — 503, 760, 785
- Artiljerijska 4. korpusa — 473, 480, 503, 514, 760
- Artiljerijska 5. divizije — 363, 376, 412, 754, 787
- Artiljerijska 5. korpusa — 410, 480, 482—483
- Artiljerijska 6. proleterske divizije — 376, 412, 756, 782
- Artiljerijska 6. korpusa — 355, 412, 756
- Artiljerijska 7. korpusa — 473, 481, 483, 505
- Artiljerijska 8. korpusa — 473, 501, 514
- Artiljerijska 9. korpusa — 10
- Artiljerijska 11. divizije — 503, 758, 790
- Artiljerijska 13. divizije — 503, 760, 793
- Artiljerijska 16. divizije — 382, 412, 754, 795
- Artiljerijska 17. divizije — 412, 752, 795
- Artiljerijska 21. divizije — 376, 412, 754, 797, 799
- Artiljerijska 22. divizije — 503, 760, 799
- Artiljerijska 23. divizije — 752, 799
- Artiljerijska 28. divizije — 752, 803
- Artiljerijska 29. divizije — 503, 758, 803
- Artiljerijska 36. divizije — 382, 412, 754, 807
- Artiljerijska 37. divizije — 347, 503, 760, 809
- Artiljerijska 38. divizije — 758, 809
- Artiljerijska 41. divizije — 364, 754, 811
- Artiljerijska 42. divizije — 364, 503, 758
- Artiljerijska 48. divizije — 364, 503, 758
- Artiljerijska 49. divizije (Bitoljska artiljerijska brigada) — 364, 410, 754, 815
- Artiljerijska 50. divizije (Strumička artiljerijska brigada) — 362, 364, 410, 750; 754, 815
- Artiljerijska 51. makedonske divizije — 364, 410, 412, 750, 817
- Artiljerijska 51. vojvođanske divizije — 382, 752, 817
- Auto-brigada — vidi 1. autobrigada GŠ. Makedonije
- Babjčka — vidi 1. babička brigada
- Belokranjska — vidi 15. slovenačka brigada
- Biokovska — vidi 11. dalmatinska NOU brigada
- Bitoljska artiljerijska — vidi Artiljerijska brigada 49. divizije
- Bjelopavlička (ustanička) — 36
- Bazoviška — vidi 18. slovenačka — Bazoviška brigada
- Bosanska (ustanička) — 50
- Bosansko-sremska (ustanička) — 50
- „Brača Radić" (udarna) (2. brigada 2. operativne zone Hrvatske, 1. brigada 32. divizije) — 246, 291, 354, 442, 710, 718, 804, 805, 828
- Brigada gerilskih odreda za oslobođene krajeve Bosne i Like — vidi Drvarska brigada
- Brodska (25. brigada Hrvatske, 25. brodska brigada) — 291—292, 582, 714—715, 791, 803
- Brkinska — vidi Snežnička brigada
- Bukovička — vidi 14. dalmatinska brigada
- Cetinska — vidi 10. dalmatinska NOU brigada
- Cehoslovačka „Jan Žižka" (Jan Žižka iz Trocnova) — 291—292, 387, 491, 585, 714, 791
- Donjovasojevička (ustanička) — 36
- Dopunska GŠ Makedonije — 529, 772
- Dopunska GŠ Srbije — 529, 772
- Dopunska 1. armije — 471, 529, 772
- Dopunska 2. armije — 472, 529, 772
- Dopunska 3. armije — 473, 529, 772
- Dopunska 5. korpusa — 772
- Dopunska 8. korpusa (4. armije) — 473, 529, 772
- Dopunska 15. korpusa — 481, 772
- Drvarska (Brigada gerilskih odreda za oslobođene krajeve Bosne i Like) — 49, 79, 554
- Durmitorska (ustanička) — 36
- „Franjo Oguinac Seljo" (udarna) — 351—352, 390, 583, 716—717, 806—807
- Gardijska — 444, 457, 530, 748
- Gnjilanska — 384, 386, 746
- „Goce Delčev" — 362, 722
- Gorenjska — vidi 7. slovenačka NOV brigada „France Prešern"
- Goriška — 298, 661, 730, 805

- Gornjovasojevička (ustanička) — 36
- „Gradnikova” — vidi 6. slovenačka NOU brigada „Ivan Gradnik”
- Gradbena (7. korpusa) — vidi Građevinska brigada 7. korpusa
- Građevinska 7. korpusa — 505, 764
- Haubička 2. armije — 756 (vidi 1. artiljerijska brigada 5. korpusa)
- Hercegovačka — vidi 10. hercegovačka NOU brigada
- Inženjerijska GŠ Makedonije — 762
- inženjerijska 1. armije — 471, 505, 762
- Iiženjerijska 2. armije — 472, 762
- Inženjerijska 3. armije — 473, 505, 764
- Inženjerijska 4. armije — 504, 762
- Inženjerijska 7. korpusa — 505, 764
- Inženjerijska 8. korpusa — 417, 504, 762
- Inženjerijska 14. korpusa — 377, 416, 481, 762
- Istarska — vidi 17. istarska slovenačka brigada
- Jugoslovenska — 373, 457, 748
- Južnodalmatinska brigada — vidi 13. dalmatinska brigada
- Karlovačka udarna — 352, 716, 789, 807
- Kninska — vidi 5. dalmatinska NOLi brigada
- Kolašinska (ustanička) — 35—36
- Konjička GŠ Makedonije — vidi 1. makedonska konjička brigada
- Konjička — vidi 1. konjička brigada
- Kosmajska — vidi 22. srpska brigada
- Kosovska — 687, 799
- Kosovsko-metohijska KNOJ-a — vidi 3-ća (kosmetska) NO (samostalna)
- Kozarska — vidi 20. krajiška NOU brigada
- Krajiška polubrigada — 136, 197, 698¹
- Kraška — vidi 19. slovenačka brigada „Srečko Kosovel”
- Kruševska (15. kruševska brigada) — 362, 722
- Limska (ustanička) — 36
- Loška — vidi 13. slovenačka NOU brigada „Mirko Bračić”
- Lovčenska (ustanička) — 36
- Ljubljanska — vidi 10. slovenačka NOU brigada
- Mačvanska — vidi 32. srpska brigada
- Majevička — vidi 15. majevička brigada
- „Matija Gubec” (2. brigada 32. divizije) — 291, 354, 716, 718, 804—805
- „Miloš Obilić” — vidi brigada „Nikola Demonja”
- Motorizovana (artiljerijska) brigada 2. armije — 503, 506, 760, (vidi Artiljerijska brigada 2. udarnog korpusa)
- Muslimanska (brigada 8. kordunaškc divizije) — 490, 533, 704, 789
- „Nikola Demonja” (brigada „Miloš Obilić”, 3. brigada 33. divizije, 3. moslavačka brigada) — 354, 718, 805
- Nikšićka (ustanička) — 36
- Omladinska dopunska 4. korpusa — 529, 752
- Omladinska udarna „Joža Vlahović” (16. hrvatska brigada, 16. slavonska omladinska brigada „Joža Vlahović”) — 198, 206, 244, 291, 352, 355, 389, 441, 582, 708—709, 718, 790—791, 806—807, 810—811
- Osječka (udarna) — 355, 389—390, 716, 718, 791
- OZNE (Crna Gora) — vidi 1. crnogorska brigada NO (samostalna)
- Ozrenska — vidi 9. srpska brigada
- „Pavlek Mihovil Miškjin”) 3. brigada 32. divizije) — 354, 718, 805
- Plašćanska (3. brigada 8. divizije) — 352, 716, 789
- Pohorska — vidi 11. slovenačka brigada „Miloš Zidanšek”
- Porečka — vidi 15. makedonska brigada
- Prekomurska (Prekmurska) — 491, 577, 580, 734—735
- Privremena šumadijska — 303, 370, 734
- Prometna 7. korpusa — vidi Saobraćajna brigada 7. korpusa
- Rabska (16. slovenačka — Rabska brigada) — 287, 297, 728—729, 755, 793
- Ramska — vidi 17. krajiška udarna brigada
- Romanijska (20. istočnobosanska, 20. romanijska brigada) — 343, 702, 801
- Sandžačka KNOJ-a — vidi 2. (sandžačka) NO (samostalna)
- Saobraćajna 7. korpusa (Prometna brigada) — 430, 766
- Skopska — vidi 12. makedonska brigada
- Skopska artiljerijska — 364, 410, 752, 754
- Snežnička (Brkinska brigada, 11. slovenačka brigada) — 297, 309, 728, 774, 793
- Soška — vidi 17. slovenačka brigada „Simon Gregorčič”

- Splitska — vidi 4. dalmatinska (biokovska) brigada
- Strumička artiljerijska — vidi Artiljerijska brigada 50. divizije
- Šibenska — vidi 8. dalmatinska brigada
- Tešanjско-teslička brigada — vidi 19. srednjobosanska NOU brigada
- Teška motorizovana 4. armije — 501, 756.
- Teška motorizovana artiljerijska 8. korpusa — 756 (vidi Teška motorizovana artiljerijska brigada 4. armije)
- Tolminska — 298, 299, 732, 804—805
- Trogirska — vidi 9. dalmatinska NOU brigada)
- Turopoljska brigada — 351 (vidi brigada „Franjo Ogulinac Seljo“)
- Veleška — vidi 8. makedonska brigada
- Virovitička udarna — 355, 718, 811
- za vezu 3. armije — 473, 510, 764
- Žetska (ustanička) — 36
- Železnička — 415—416, 418
- Žumberačka — 352, 718, 807
- 1. artiljerijska (NOV Makedonije) (vidi Artiljerijska brigada 42. divizije) 412, 755, 758, 811
- 1. artiljerijska 5. korpusa — 756
- 1. artiljerijska 7. korpusa — 408, 750
- 1. artiljerijska 14. korpusa — 376, 412, 752
- 1. artiljerijska 5. korpusa — 756
- 1. artiljerijska 7. korpusa — 408, 750
- 1. artiljerijska 14. korpusa — 376, 412, 472, 752
- 1. autobrigada GŠ Makedonije — 364, 429, 766
- 1. babička (Babička brigada) — 376, 740
- 1. banijska — 144 (vidi 7. banijska udarna brigada „Vasilj Gačeša“)
- 1. bokeljska — 347, 484, 533, 613, 706, 747
- 1. beogradska narodne odbrane vidi 1. brigada 4. divizije NO) — 402, 768, 818
- 1. bosanska narodne odbrane (vidi 1. brigada 3. divizije NO) — 401, 768, 818
- 1. caribrodskа — 376, 740
- 1. crnogorska NO (samostalna) — 346, 402, 768, 858
- 1. dalmatinska proleterska NOU — 125, 149, 198, 203, 205, 242, 310, 322, 493, 694, 784—785, 789, 801, 830
- 1. egejska udarna — 724
- 1. hercegovačka — vidi 10. hercegovačka NOU brigada
- 1. hrvatska narodne odbrane (vidi 1. brigada 1. divizije NO) — 768, 818
- 1. inženjerijska Glavnog štaba Makedonije — 364, 416
- 1. inženjerijska Vrhovnog štaba — 415—416, 762
- 1. istarska „Vladimir Gortan“ — 286, 330, 348—350, 388—389, 714, 812—813
- 1. južnodalmatinska — 314
- j. južnomoravska — 302, 371, 696, 734—735
- 1. jugoslovenska brigada — 787, 799
- 1. konjička — 377, 426—427, 471, 521, 582, 766
- 1. konjička GŠ Makedonije — 364 (vidi 1. makedonska konjička brigada)
- 1. konjičke armije (vidi 1. konjička brigada) — 427, 471, 377, 521, 582, 766
- 1. kordunaška (vidi 4. kordunaška udarna brigada) — 144, 706
- 1. kosovska — 372, 383—384, 386, 738, 746, 840
- 1. kosovsko-metohijska — 358, 360, 384, 389, 484, 696, 746, 818—819
- 1. krajiška NOU (kasnije 16. proleterska) — 125, 135—136, 169, 203, 207, 228, 389, 441, 490—491 580, 690, 786, 787
- 1. lička NOU (vidi 1. NOU brigada Hrvatske) — 125, 144, 390, 692, 787, 826
- 1. lička samostalna udarna — vidi 1. brigada Operativnog štaba za Liku
- 1. majevička — vidi 15. majevička brigada
- 1. makedonska artiljerijska — 364, 410, 412, 490, 503, 753—754
- 1. makedonska konjička (konjička GŠ Makedonije, 1. konjička GŠ Makedonije) — 364, 426, 521, 766
- 1. makedonska narodne odbrane (vidi 1. brigada 8. divizije NO)
- 1. makedonska udarna — 358, 360—361, 696, 720, 722, 814—815, 841
- 1. makedonsko-kosovska NOU (kasnije 15. proleterska) — 295, 296, 305, 312, 358, 384, 687, 696, 720
- 1. (moslavačka) 33. divizije (1. moslavačka brigada) — 353, 389, 716, 804—805
- 1. muslimanska (Unske operative grupe) — 352, 490, 533, 702
- 1. NOU Hrvatske (1. lička udarna — proleterska; 1. udarna brigada 1. operative zone Hrvatske; 1. udarna brigada „Marko Orešković“) 125, 144, 151, 205, 207, 390, 692, 708, 786—787, 826
- 1. Operativnog štaba za Liku (1. brigada 35. divizije)

- 1. lička samostalna udarna brigada — 351, 485, 716, 806—807
- 1. otočka — vidi 12. dalmatinska brigada
- 1. pionirska — 416, 505
- 1. pirotška — vidi 25. srpska brigada
- 1. prekomorska — 307, 312, 582, 748—749
- 1. primorsko-goranska — vidi 6. NOU brigada Hrvatske
- 1. proleterska NOU — 63, 69, 72, 74, 76, 111—112, 118—121, 123, 125, 128—130, 138, 165—166, 168, 174, 176, 180, 184, 203—204, 209, 228, 280, 310, 321, 332, 391, 441, 457, 545, 556—557, 582, 585, 675, 687, 690, 782—783
- 1. protivavionska — 513, 516, 576, 764
- 1. slavonska — vidi 12. slavonska NOU brigada
- 1. slovačka — vidi 14. vojvođanska brigada
- 1. slovenačka artiljerijska — 366—367, 408, 424, 581, 750 (vidi 1. artiljerijska brigada 7. korpusa)
- 1. slovenačka udarna „Tone Tomšić“ (kasnije 14. proleterska) — 157, 225, 229, 252, 441—442, 495, 692, 730, 792—793, 834
- 1. slovenačka partizanska (Štaierska) — 155, 724
- 1. soška — vidi 17. slovenačka brigada „Simon Gregorčič“
- 1. srpska brigada NO — vidi 1. brigada 5. divizije NO
- 1. surdulička — 376, 740
- 1. šiptarska dopunska — 529, 749, 772
- 1. šumadijska — 301, 303, 371, 696, 734—735
- 1. brigada Štaba Krajiške divizije (ustanička) — 49
- 1. štajerska — vidi 1. slovenačka partizanska (Štajerska) brigada
- 1. tenkovska — 125, 306, 320, 415, 417—419, 424, 431, 473, 505—507, 512, 515, 571, 764, 801
- 1. brigada Unske operativne grupe — vidi 3. banijska brigada 7. divizije
- 1. vlasotinačka brigada — 738
- 1. vojvođanska brigada narodne odbrane — vidi 1. brigada 7. divizije NO
- 1. vojvođanska kasnije 18. proleterska) — 238, 255—256, 304, 312, 387, 696, 794—795
- 1. vranjska — vidi 26. srpska brigada
- 1. zagorska (4. brigada 32. divizije) — 354, 718, 805
- 1. zagrebačka narodne odbrane — vidi 1. brigada 1. divizije NO
- 1. železnička (železnička brigada) — 377, 415—416, 418, 762
- 1. brigada 1. divizije NO (1. brigada Odeljenja za zaštitu naroda, 1. hrvatska brigada NO, 1. brigada „Vojske za zaštitu naroda“) — 401, 768, 818
- 1. brigada 1. slovenačke divizije NO (1. brigada Vojske državne varnosti) — 368, 401, 483
- 1. brigada 3. divizije NO (1. bosanska brigada NO) — 345, 401, 703, 768, 818
- 1. brigada 4. divizije NO (1. beogradska brigada NO) — 377, 402, 768, 818
- 1. brigada 5. divizije NO (1. srpska brigada NO) — 377, 402, 483, 770, 818
- 1. brigada 7. divizije — vidi 7. NOU brigada Hrvatske
- 1. brigada 7. divizije NO (1. vojvođanska brigada NO) — 382, 402, 745, 770, 787, 818
- 1. brigada 8. divizije — vidi 4. kordunaška brigada
- 1. brigada 8. divizije NO (1. makedonska brigada NO) — 723, 770, 818
- 1. brigada 13. divizije Hrvatske — vidi 6. NOU brigadu Hrvatske
- 1. brigada 14. divizije — 366
- 1. brigada 26. divizije — 441
- 1. brigada 32. divizije — vidi brigada „Braća Radić“
- 1. brigada 35. divizije — vidi 1. brigada Operativnog štaba za Liku
- 2. artiljerijska NOV Makedonije — 412, 503, 755, 758, 815, (vidi artiljerijska brigada 48. divizije)
- 2. artiljerijska 2. armije — 504
- 2. artiljerijska 14. korpusa — 376, 412, 472, 481, 752, 758, 799
- 2. beogradska narodne odbrane — vidi 2. brigada 4. divizije NO
- 2. banijska — vidi 8. NO brigada Hrvatske
- 2. bosanska narodne odbrane — vidi 2. brigada 3. divizije NO
- 2. dalmatinska NOU (proleterska) — 125, 149, 198, 203—204, 246, 346, 441, 483, 582, 696—697, 782—783, 789, 830
- 2. hercegovačka udarna — vidi 11. hercegovačka udarna brigada
- 2. hrvatska narodne odbrane — vidi 2. brigada 1. divizije NO
- 2. inženjerijska (Glavnog štaba) Makedonije — 364, 416, 762
- 2. istarska — 286, 330, 348, 350, 627, 714, 812—813
- 2. južnomoravska — vidi 4. srpska brigada
- 2. kordunaška — vidi 5. NOU brigada Hrvatske
- 2. kosovsko-metohijska — 383—384, 484, 746—747, 818—819

- 2. krajiška NOU — 125, 136, 203—204, 207, 238, 282, 441, 698, 700, 784—785, 787, 791, 795, 800—801
- 2-ga Krajiške divizije (ustaničke) — 49
- 2. lička (proleterska) NOU — vidi 2. NOU brigada Hrvatske
- 2. makedonska NOU brigada — 295—296, 308, 340, 357—358, 361, 720 810—811, 815, 836
- 2. makedonska narodne odbrane — vidi 2. brigada 8. divizije NO
- 2. (moslavačka) 33. divizije — 353, 716, 804—805
- 2. muslimanska (Unske operativne grupe) — 353, 490, 533, 702, 704,
- 2. NOU Hrvatske (proleterska) NOU brigada (2. lička) — 125, 144, 173, 176, 205, 207, 241, 441, 694, 695, 786—787, 826
- 2. Operativnog štaba za Liku — vidi 4. primorsko-goranska brigada 13. divizije
- 2. otočka — 288
- 2. pirotška — vidi 27. srpska brigada
- 2. prekomorska — 307, 312, 582, 748—749
- 2. primorsko-goranska — vidi 14. primorsko-goranska brigada
- 2. proleterska NOU (srpska) — 121, 129—130, 165, 176, 178, 203—204, 233, 262, 284, 441, 512, 690, 782—783, 797
- 2. protivavionska — 513, 516, 576, 764
- 2. (sandžačka) brigada NO (samostalna) — 347, 402, 770, 858
- 2. slovenačka udarna „Ljubo Šerčer“ — vidi 4. slovenačka brigada „Ljubo Šerčer“
- 2. slovenačka „Matija Gubec“ — (4. slovenačka udarna brigada „Matija Gubec“) — 157, 225, 229, 252, 367, 483, 724, 726, 734, 794—795, 832
- 2. slovenačka Vojske državne varnosti — vidi 2. brigada 1. slovenačke divizije NO
- 2. soška — vidi 18. slovenačka — Bazoviška brigada
- 2. srpsita brigada NO — vidi 2. brigada 5. divizije NO
- 2. surdulička — 376, 740
- 2. šintarska dopunska — 529, 747, 772
- 2. šumadijska — vidi 21. srpska brigada
- 2. tenkovska — 125, 420, 431, 417, 482, 507—508, 512, 515, 575, 762
- 2. Unske operativne grupe — vidi 4. banijska brigada 7. divizije
- 2. vojvođanska NOU — 579, 742,—743, 794—795
- 2. vojvođanska narodne odbrane — vidi 2. brigada 7. divizije NO
- 2. vranjska — 376, 740
- 2. železnička brigada — 418
- 2-ga 1. divizije NO (2. hrvatska brigada NO) — 768, 818
- 2. brigada 1. slovenačke divizije Vojske državne varnosti (2. brigada narodne odbrane 1. slovenačke divizije NO, 2. brigada Vojske državne varnosti) — 368, 401, 768, 818
- 2-ga 2. operativne zone Hrvatske (Moslavačka) — 348, 353, 710, 712, 716, 828
- 2-ga 3. divizije NO (2. bosanska brigada NO) — 401, 770, 818
- 2-ga 4. divizije NO (2. beogradska brigada NO) — 377, 402, 770, 818
- 2-ga 5. divizije NO (2. srpska brigada NO) — 377, 402, 770, 818
- 2-ga 7. divizije — vidi 8. NOU brigada Hrvatske
- 2-ga 7. divizije NO (2. vojvođanska brigada NO) — 382, 402, 745, 770, 818
- 2-ga 8. divizije — vidi 5. NOU brigada Hrvatske
- 2-ga 8. divizije NO (2. makedonska brigada NO) — 721, 770, 818
- 2-ga 13. divizije — vidi 14. primorsko-goranska brigada
- 2-ga 14. divizije — vidi 4 slovenačka udarna brigada „Ljubo Šerčer“
- 2-ga 32. divizije — vidi brigada „Matija Gubec“
- 2-ga 35. divizije — vidi 4. primorsko-goranska brigada
- 3. artiljerijska 2. armije — 504
- 3. artiljerijska 14. korpusa — 376, 412, 472, 481, 752 (vidi i 3. artiljerijska brigada 2. armije i Artiljerijska brigada 28. divizije)
- 3. banijska brigada (udarna) 7. divizije (4. brigada Unske operativne grupe, 1. brigada Unske operativne grupe) — 244, 263, 290, 353, 710, 787
- 3. beogradska NO — vidi 3. brigada 4. divizije NO
- 3. bosanska muslimanska — vidi 16. muslimanska brigada
- 3. dalmatinska NOU — 125, 198, 211, 226, 229, 242, 246, 390, 706, 788—789, 830
- 3. hercegovačka NO — vidi 3. brigada 3. divizije NO
- 3. hercegovačka udarna — vidi 12. hercegovačka udarna brigada
- 3. hrvatska NO — vidi 3. brigada 1. divizije NO
- 3. inženjerijska (Glavnog štaba) Makedonije — 364, 416, 762

- 3. istarska — 286, 348, 350, 714, 812—813
- 3. južnomoravska — vidi 5. srpska brigada
- 3. (kosmetska) NO (samostalna) — 402, 532, 770, 858
- • 3. kosovsko-metohijska „Milan Zečar” — 384, 484, 491, 533, 746
- 3. krajiška NOU (proleterska) — 125, 136, 189, 203, 310, 391, 417, 441, 694, 782—783
- 3-ća Krajiške divizije (ustaničke) — 49
- 3. lička NOU (proleterska) (9. NOU brigada Hrvatske) — 125, 145, 205, 207, 441, 696, 786—787, 826
- 3. makedonska NO — vidi 3. brigada 8. divizije NO
- 3. makedonska udarna — 358, 361, 653, 655, 720, 810—811, 836, 838—839
- 3. moslavačka — vidi brigada „Nikola Demonja”
- • 3. prekomorska udarna — 306—307, 312, 493, 580, 748—749, 801
- 3. (primorsko-goranska) 13. divizije (2. brigada 35. divizije) — 287, 351, 491, 712, 718, 793, 807
- 3. proleterska NOU 6. proleterske divizije „Nikola Tesla” — vidi 3. lička NOU (proleterska) brigada
- 3. protivavionska — 513—514, 516, 576, 764
- 3. proleterska (sandžačka) NOU — 121, 140, 166, 178, 203—204, 241, 284, 347, 441, 583, 690—691, 782—783, 785, 808—809
- 3. slovenačka „Ivan Cankar” — (udarna) (5. slovenačka brigada „Ivan Cankar”) — 157, 225, 229, 252, 392, 441, 579, 726, 794—795, 832
- 3. slovenačka „Ivan Gradnik” (6. slovenačka udarna brigada Ivan Gradnik”) — 251—252, 299, 389, 726—728, 793, 804, 805
- 3. slovenačka Vojske državne varnosti — vidi 3. brigada 1. slovenačke divizije NO
- 3. soška — vidi 20. slovenačka brigada
- 3. srpska NO — vidi 3. brigada 5. divizije NO
- 3. srpska NOU (19. proleterska brigada) — 371, 393, 583, 696—697, 737, 783
- 3. šiptarska dopunska — 529, 749, 772
- 3-ća Vojske državne varnosti — 368 (vidi 3. brigada 1. slovenačke divizije NO)
- 3. vojvođanska NO — vidi 3. brigada 7. divizije NO
- 3. vojvođanska NOU — 255—256, 303, 379, 742, 794—795, 806—807
- 3-ća 1. divizije NO (3. hrvatska brigada NO) — 768, 818
- 3-ća 7. banijske divizije — vidi 3. banijska brigada (udarna) 7. divizije
- 3-ća 1. slovenačke divizije NO (3. slovenačka brigada NO) — 368, 401, 768, 818
- 3-ća 3. divizije NO (3. hercegovačka brigada NO) — 345, 401, 768, 818
- 3-ća 4. divizije NO (3. beogradska brigada NO) — 402, 770, 818
- 3-ća 5. divizije NO (3. srpska brigada NO) — 377, 402, 483, 770, 818
- 3-ća 7. divizije NO (3. vojvođanska brigada NO — 402, 745, 770, 818
- 3-ća 8. divizije — vidi Plašćanska brigada
- • 3-ća 8. divizije NO (3. makedonska brigada NO) — 721, 770, 818
- 3-ća 9. dalmatinske divizije — vidi 3. dalmatinska NOU brigada
- 3-ća 13. divizije — vidi 3. primorsko-goranska brigada 13. divizije
- • 3-ća 13. divizije (nova) — 793
- 3-ća 19. divizije — 290
- 3-ća 32. divizije — vidi brigada „Pavlek Mihovil Miškin”
- 3-ća 33. divizije — vidi brigada „Nikola Demonja”
- 3-ća 35. divizije — vidi 3. primorsko-goranska brigada 13. divizije
- 4. banijska 7. divizije (udarna) (4. brigada Unske operativne grupe, 2. brigada Unske operativne grupe, 4. brigada 7. divizije — 243—244, 290, 710
- 4. dalmatinska (biokovska) (Split-ska brigada) — 125, 226, 229, 242, 246, 288, 708, 788—789, 830
- 4. hrvatska NO — vidi 4. brigada 1. divizije NO
- 4. inženjerijska (Glavnog štaba) Makedonije (4. radnička brigada) 364, 417, 762
- 4. južnomoravska — vidi 6. srpska brigada
- 4. kordunaška NOU (4. NOU brigada Hrvatske, 1. brigada 8. divizije, 1. kordunaška) — 43, 144, 147, 205, 208, 441, 583, 706—707, 788—789, 826
- 4. kosovsko-metohijska udarna — 384, 386, 484, 746, 818—819
- 4. krajiška udarna — 125, 136, 203, 207, 698, 786—787
- 4. makedonska — 358, 360, 362—363, 720, 814—817, 838—839
- • 4. makedonska NO — vidi 4. brigada 8. divizije NO
- 4. NOU Hrvatske — vidi 4. kordunaška udarna brigada

- 4. prekomorska — 306—307, 748
- 4. primorsko-goranska 13. divizije (2. brigada Operativnog štaba za Liku, 2. brigada 35. divizije) — 287, 290, 348, 351, 712, 793, 806—807
- 4. proleterska (crnogorska) NOU — 121, 140, 169, 176, 178, 203—204, 284, 312, 441, 491, 692—693, 775, 782—783, 785
- 4. radnička — vidi 4. inženjerska Glavnog štaba Makedonije
- 4. sandžačka udarna — 285, 339, 347, 404, 704, 808—809
- 4. slovenačka NOU „Ljubo Šercer“ (2. slovenačka „Ljubo Šercer“) — 157—158, 225, 229, 252, 291, 297, 339, 366, 495, 580, 724, 726, 728, 792—793, 832
- 4. slovenačka NOU „Matija Gubec“ — vidi 2. slovenačka brigada „Matija Gubec“
- 4. srpska (2. južnomoravska brigada) — 302, 370—372, 734, 796—797
- 4. srpska narodne odbrane — vidi 4. brigada 5. divizije NO
- 4. šiptarska (7. makedonsko-šiptarska udarna brigada) — 360, 361, 387, 721—722, 814—815
- 4. šumadijska — 721
- 4. brigada Unske operativne grupe — vidi 3. banijska udarna brigada 7. divizije
- 4. vojvođanska — 303, 379, 581, 742—743, 795
- 4-ta 7. divizije — vidi 3. banijska udarna brigada 7. divizije
- 4-ta 1. divizije NO (4. hrvatska brigada NO) — 355, 401, 768, 818
- 4-ta 5. divizije NO (4. srpska brigada NO) — 402, 484, 770, 818
- 4-ta 8. divizije NO (4. makedonska brigada NO) — 402, 770, 818
- 4-ta 12. divizije (udarna) — 355, 718,
- 4-ta 13. divizije — vidi 4. primorsko-goranska brigada 13. divizije
- 4-ta 26. dalmatinske divizije — 307 (vidi 3. prekomorska brigada)
- 4-ta 32. divizije — vidi 1. zagorska brigada
- 5. dalmatinska NOU (Kninska brigada) — 211, 226, 229, 242, 246, 289, 710, 788—789, 796—797, 830
- 5. hrvatska brigada NO — vidi 5. brigada 1. divizije NO
- 5. južnomoravska — vidi 7. srpska brigada
- 5. kordunaška — vidi 5. NOU brigada Hrvatske
- 5. kosovsko-metohijska brigada — 384, 484, 533, 687, 746
- 5. krajiška NOU (Kozarska) — 136, 203, 207, 238, 441, 698, 700, 784—785, 790—791
- 5. makedonska — 360—361, 402, 655, 720, 770, 814—815
- 5. NOU Hrvatske (2. kordunaška brigada, 5. kordunaška brigada) — 145, 166, 205, 208, 310, 582, 706, 707, 788—789, 826
- 5. primorsko-goranska — 287, 712
- 5. prekomorska — 306, 307, 491, 748, 797
- 5. proleterska (crnogorska) NOU — 121, 140, 166, 178, 203, 205, 211, 240, 283—284, 390, 441, 692, 784—785
- 5. protivavionska brigada 1. armije — 425, 514, 516
- 5. sandžačka NOU — 347, 706, 809
- 5. slovenačka brigada „Ivan Cankar“ — vidi 3. slovenačka udarna brigada „Ivan Cankar“
- 5. slovenačka NOU „Simon Gregorčič“ — 251, 661, 726—727, 834
- 5. srpska (3. južnomoravska brigada) — 370, 371—372, 734, 796—797
- 5. vojvođanska — 304, 379, 742, 795, 806—807
- 5-ta 1. divizije NO (5. hrvatska brigada NO, 5. brigada Vojske za zaštitu naroda) — 768, 818
- 5-ta 13. divizije — 287
- 6. crnogorska — 284, 346, 484, 533, 704, 747, 785
- 6. dalmatinska udarna — 288—289, 580, 712—713, 796—797
- 6. istočno-bosanska NOU (proleterska) — 131, 161, 198—199, 205, 694, 700, 794—795, 846
- 6. južnomoravska — vidi 8. srpska brigada
- 6. kosovsko-metohijska — 386, 390, 685, 748, 772
- 6. krajiška NOU — 136, 197, 203, 207, 228, 698, 784—785
- 6. makedonska — 361, 722, 814—815
- 6. NOU Hrvatske (1. primorsko-goranska brigada, 1. brigada 5. operativne zone Hrvatske, 1. brigada 13. divizije) — 151, 205, 208, 287, 312, 351, 706, 712, 718, 788—789, 792—793
- 6. primorsko-goranska — 198, 226, 229, 242, 287, 712, 830
- 6. slovenačka NOU „Ivan Gradnik“ (3. slovenačka „Ivan Gradnik“) — 251—252, 483, 726—728, 834
- 6. slovenačka NOU „Slavko Slander“ — 173, 250, 252, 300, 479, 483, 583, 661, 728—730, 732, 768, 793—795, 834
- 6. srpska (4. južnomoravska brigada) — 370—372, 390, 736, 783, 796—797

- 6. vojvodanska NOU — 379—380, 742—743, 806—807
- 6-ta 13. divizije — 287
- 7. banijska NOU „Vasilj Gaćeša“ — vidi 7. NOU brigada Hrvatske
- 7. crnogorska omladinska „Budo Tomović“ — 284, 704, 785
- 7. dalmatinska NOU (7. brigada 19. divizije), — 288—289, 351, 491, 714, 796—797, 807
- 7. južnomoravska — vidi 10. srpska
- 7. kosovsko-metohijska — 385—386, 390, 746, 772
- 7. krajiška NOU — 136, 197, 203, 207, 228, 238, 698, 786—787, 789
- 7. makedonska — 360—361, 387, 720, 723, 811, 814—815, 838
- 7. makedonsko-šiptarska NOU — vidi 4. šiptarska brigada
- 7. NOU Hrvatske (1. banijska brigada, 7. brigada 7. banijske divizije, 7. banijska NOU brigada „Vasilj Gaćeša“, 1. brigada 7. divizije) — 144, 205, 208, 244, 353, 441, 706, 708, 786, 787, 826
- 7. protivavionska — 516
- 7. slovenačka NOU „France Prešern“ (8. udarna brigada, Gorenjska brigada) 250, 252, 299, 582, 726—727, 792—793, 804—805, 832
- 7. srpska (5. južnomoravska brigada) — 371—373, 736, 798—799
- 7. šiptarska (albanska) — 723
- 7. vojvodanska — 380, 387, 390, 742, 816—817
- 7. brigada 7. banijske divizije — vidi 7. NOU brigada Hrvatske
- 7-ma 19. divizije — vidi 7. dalmatinska NOU brigada
- 8. banijska vidi 8. NOU brigada Hrvatske
- 8. crnogorska — 346—347, 582, 704—705, 783, 791, 808—809
- 8. dalmatinska NOU (Šibenska brigada) — 288—289, 321, 647, 710, 796—797
- 8. kosovsko-metohijska — 385—386, 390, 685, 687, 748, 772
- 8. krajiška (muslimanska) — 197, 226, 228—229, 243—244, 698—699, 875
- 8. makedonska (Veleška brigada) — 361, 722, 810—811
- 8. NOU Hrvatske {8. banijska udarna brigada 7. divizije, 2. banijska brigada, 2. brigada 7. divizije) — 144, 145, 205, 208, 244, 348, 353, 706, 708 786—787, 826
- 8. preševska — 374, 738, 764, 838
- 8. protivavionska — 516
- 8. slovenačka NOU (Gorenjska) vidi 7. slovenačka NOU brigada „France Prešern“
- 8. slovenačka „Fran Levstik“ — 297, 483, 582, 728—729, 796—797
- 8. srpska (6. južnomoravska brigada) — 371—372, 390, 736, 798—799
- 8. vojvodanska — 380, 387, 742, 744, 816—817
- 8-ma 7. banijske divizije — vidi 8. NOU brigada Hrvatske
- 8-ma 18. divizije — vidi 8. slovenačka brigada „Fran Levstik“
- 9. crnogorska — 346, 704, 785
- 9. dalmatinska NOU (Trogirska brigada) — 288—289, 647, 712, 796—797
- 9. krajiška NOU „Simo šolaja“ — 228, 238, 698, 788—789
- 9. makedonska — 360—361, 426, 720, 810—811, 815¹
- 9. NOU Hrvatske — vidi 3. lička NOU — proleterska
- 9. slovenačka (9. brigada 18. divizije) — 297, 339, 389, 661, 728, 733, 796—797
- 9. srpska (Ozrenska brigada) — 371—373, 667, 669, 736—737, 798—799
- 9. vojvodanska NOU — 380, 382, 402, 744, 745, 770
- 9-ta 18. divizije — vidi 9. slovenačka brigada
- 10. crnogorska — 347, 706
- 10. dalmatinska NOU (Cetinska brigada) — 288—289, 712, 796—797
- 10. hercegovačka NOU (17. proleterska) (Hercegovačka brigada, 1. hercegovačka brigada) — 132—133, 203, 205, 211, 239, 282—283, 694—695, 700, 784—785, 802—803
- 10. konjička JA — 427, 582
- 10. krajiška NOU — 228, 238, 490, 698, 785, 787, 789
- 10. makedonska — 360—361, 402, 720, 770, 810—811
- 10. slovenačka NOU (Ljubljanska brigada) — 297, 728, 796—797
- 10. srpska (7. južnomoravska brigada) — 372, 736, 798—799
- 10. vojvodanska NOU — 380, 382, 402, 744—745, 770
- 11. dalmatinska NOU (Biokovska brigada) — 288—289, 322, 491, 493, 714, 800—801
- 11. hercegovačka NOU (2. hercegovačka NOU brigada) — 282, 344, 597, 700, 802—803
- 11. krajiška NOU (13. krajiška brigada) — 238, 482—483, 700, 785
- 11. makedonska I (Kumanovska brigada) — 362, 722, 811, 815, 838
- 11. makedonska II — 362, 724
- 11. motorizovana protivavionska 1. tenkovske armije — 513
- U. slovenačka — vidi Snežnička brigada

- 11. slovenačka „Miloš Zidanšek" (Pohorska brigada) — 366, 479, 483, 496, 580, 663, 732—733, 768, 793, 834
- 11. srpska — 373, 392, 736, 798—799
- 11. vojvođanska NOU — 380, 491, 744, 807
- 12. dalmatinska -NOU (1. otočka brigada) — 288—289, 314, 322, 493, 712, 800—801
- 12. hercegovačka NOU (3. hercegovačka NOU brigada) — 282—283, 700, 802—803
- 12. krajiška NOU (formirana kao „polubrigada") — 238, 422, 700, 785, 790—791
- 12. makedonska (Skopska brigada) — 361, 722, 810—811
- 12. preševska (bujanovačka) — 374, 738, 838
- 12. bujanovačka — 724
- 12. slavonska NOU (proleterska) (1. slavonska NOU brigada) — 148, 198, 206, 244, 260, 263, 291, 354, 387, 696, 710, 714, 718, 790—791, 828
- 12. slovenačka NOU (štajerska brigada) — 298, 379, 730, 795
- 12. srpska — 372—373, 736, 798—799
- 12. vojvođanska NOU — 381, 387, 744, 816—817
- 13. dalmatinska (Južnodalmatinska brigada) — 288, 290, 613, 667, 714, 789, 800—801
- 13. hercegovačka NOU — 344—345, 702, 803
- 13. krajiška („Garava") brigada — 238, 343, 482—483, 583, 700—701, 789, 808—809
- 13. loška — vidi 13. slovenačka NOU „Mirko Bračić"
- 13. makedonska — 362, 403, 722, 724, 770, 814—815
- 13. NOU „Josip Kraš" (13. proleterska NOU brigada „Rade Končar", 13. NOU brigada Hrvatske) — 198, 205, 208, 696, 786, 828
- 13. NOU Hrvatske — vidi 13. NOU brigada „Josip Kraš"
- 13. proleterska NOU „Rade Končar" — 198, 226, 229, 243, 263, 291, 327, 389, 441, 696, 783, 786—787, 828 (vidi i 13. NOU „Josip Kraš")
- 13. proleterska NOU 1. proleterske divizije — vidi 13. proleterska NOU brigada „Rade Končar"
- preševsko-bujanovačka — 374,
- 13. slovenačka NOU „Mirko Bračić" (Loška brigada) (13. brigada 14. divizije) — 297, 366, 730, 793
- 13. srpska — 372—373, 738, 798—799
- 13. vojvođanska NOU — 381—382, 402, 744, 770
- 13-ta 14. divizije — vidi 13. slovenačka NOU „Mirko Bračić"
- 14. proleterska — vidi 1. slovenačka i NOU brigada „Tone Tomšič"
- 14. dalmatinska (Bukovička brigada — 356, 718, 797
- 14. hercegovačka omladinska — 345, 702, 803
- 14. hrvatska — vidi 14. primorsko-goranska brigada
- 14. makedonska NOU „Dimitar Viahov" (Omladinska brigada) — 362, 722, 811, 814—815
- 14. primorsko-goranska NOU (2. brigada 5. operativne zone Hrvatske, 2. brigada 13. divizije, 14. brigada 13. divizije, 14. hrvatska brigada, 2. primorsko-goranska brigada — 198, 226, 229, 242, 287, 290, 351, 708, 718, 792—793, 830
- 14. proleterska — vidi 1. slovenačka udarna „Tone Tomšič"
- 14. slovenačka — vidi 20. slovenačka (zaštitna) brigada
- 14. slovenačka „železničarska" — 298, 339, 730, 795
- 14. srednjobosanska — 281, 344, 388, 700, 702, 791, 816—817
- 14. srpska NOU — 372—373, 389, 738, 799
- 14. vojvođanska NOU (1. slovačka) — 382, 387—388, 491, 744, 817
- 14-ta 13. divizije — vidi 14. primorsko-goranska NOU brigada
- 15. hrvatska NOU (15. brigada 8. divizije, 15. kordunaška brigada) — 198, 348, 352, 582, 708—709, 789
- 15. krajiška NOU — 343, 702, 808—809
- 15. kruševska — vidi Kruševska brigada
- 15. majevička (Majevička NOU brigada. 1. majevička NOU brigada) — 227, 238, 389, 700, 702, 794—795
- 15. makedonska (Porečka) brigada — 360—361, 722, 814—815
- 15. proleterska — vidi 1. makedonsko-kosovska NOU brigada
- 15. slovenačka (Belokranjska) brigada — 291, 298, 732—733, 795
- 15. sroška — 372—373, 375, 383, 491, 736, 798—799, 812—813
- 15. vojvođanska NOU „Šandor Petefi" — 259, 359, 382, 387, 491, 744, 795
- 15-ta 8. divizije — vidi 15. hrvatska NOU brigada
- 16. banijska (16. hrvatska brigada) — 198, 244, 246, 708, 787
- 16. hrvatska (banijska) — vidi 16. banijska brigada
- 16. krajiška NOU — 343, 401, 702, 809

- 16. makedonska NOU — 362—363, 724, 739, 811, 816—817, 838
 - 16. muslimanska (3. bosanska muslimanska brigada) — 281, 700, 795, 801
 - 16. omladinska „Joža Vlahović” — vidi omladinska udarna „Joža Vlahović”
 - 16. proleterska — vidi 1. krajiška NOU brigada
 - 16. slovenačka — vidi Rabska brigada
 - 16. slovenačka „Janko Premrl Vojko” — 298—299, 392, 491, 732, 804—805
 - 16. srpska — 372—373, 736, 798—799
 - 16-ta 7. banijske divizije — vidi 16. banijska brigada
 - 17. istarska slovenačka — 297, 491, 730
 - 17. krajiška NOU (Ramska brigada, 17. muslimanska brigada) — 238, 344, 702, 789
 - 17. majevička — 281, 282, 343, 700, 704, 800—801, 808—809
 - 17. makedonska — 362, 724, 811, 816—817, 838
 - 17. muslimanska — vidi 17. krajiška NOU brigada
 - 17. proleterska — vidi 10. hercegovačka NOU brigada
 - 17. slavonska NOU — 198, 206, 244—245, 259, 708—710, 790—791
 - 17. slovenačka (Istarska) — vidi 17. istarska slovenačka brigada
 - 17. slovenačka „Simon Gregorčič” Soška brigada, 1. soška brigada) — 298—299, 491, 730—732, 802—803, 805
 - 17. srpska — 372—373, 738, 798—799
 - 18. hrvatska — 828
 - 18. istočno-bosanska (hrvatska) — 281—282, 343, 700, 704, 791, 795, 800—801, 808—809
 - 18. makedonska — 362, 724, 816—817, 838
 - 18. proleterska — vidi 1. vojvođanska brigada
 - 18. slavonska NOU — 244, 355, 582, 710—711, 791, 810—811
 - 18. slovenačka NOU — Bazoviška brigada (2. soška brigada) — 298—299, 312, 390, 491, 495, 580, 661, 730—732, 802—803
 - 18. srednjobosanska NOU — 344, 388, 482—483, 702, 816—817
 - 18. srpska — 372, 738, 798—799
 - 19. birčanska — 282, 700, 801
 - 19. dopunska — 362, 724, 772
 - 19. makedonska „Goce Delčev” — 362—363, 724, 815
 - 19. proleterska — vidi 3. srpska NOU brigada
 - 19. slovenačka „Srečko Kosovel” (Kraška brigada) — 298—299, 309, 391, 580, 730, 803—804
 - 19. srednjobosanska NOU (Tešanj-sko-teslička brigada) — 344, 704, 817
 - 19. srpska — 372—373, 738, 798—799
 - 20. istočnobosanska — vidi Romanij-ska brigada
 - 20. krajiška NOU (Kozarska brigada) — 343, 580, 704—705, 809
 - 20. makedonska — 363, 402, 426, 724, 816—817
 - 20. slovenačka (3. soška brigada) — 298—299, 732, 802—803
 - 20. slovenačka (zaštitna brigada) (14. slovenačka brigada) — 367, 734
 - 20. srpska — 374, 738 812—813
 - 21. istočnobosanska — 343, 704, 809
 - 21. makedonska — 363, 402, 724, 816—817
 - 21. slavonska NOU — 244, 710, 802—803
 - 21. srpska (2. šumadijska) brigada — 371, 490, 736, 787, 797
 - 22. srpska (Kosmajska) brigada — 36, 490, 512, 740, 787
 - 23. srpska — 374, 738, 812—813
 - 24. srpska — 740, 813
 - 25. brodska — vidi Brodska brigada
 - 25-ta Hrvatske — vidi Brodska brigada
 - 25. srpska (1. pirotska) brigada — 374—375, 738, 812—813
 - 26. srpska (1. vranjska) brigada — 375, 738, 812—813
 - 27. srpska (2. pirotska) brigada — 375, 740, 812—813
 - 28. srpska — 375, 491, 740, 812—813
 - 29. srpska — 375, 491, 740, 812—813
 - 31. srpska — 376, 740, 797
 - 32. srpska (Mačvanska) brigada — 376, 390, 740, 791
- stranih državljana u sastavu NOVJ (JA):*
- bugarska partizanska
 - 3. bugarska narodnooslobodilačka „Georgi Dimitrov” — 393, 774
 - francuska partizanska*
 - francuskih partizana „Liberte” — 494, 495, 774

italijanske partizanske

- „Antonio Gramsci” — vidi 158. brigada „Antonio Gramsci”
- „Aosta” (1. brigada divizije „Taurinense”) — 310, 774
- „Bruno Buozzi” — vidi 156. brigada „Bruno Buozzi”
- „Garibaldi” — 495, 778
- „Garibaldi FriuM” — 391
- „Garibaldi Natisone” — 368, 391
- „Guido Picelli” — vidi 157. brigada „Guido Picelli”
- Istarska Tržačka (brigada Triesta istriana”) (preformirana 16. slovenačka brigada) — 309, 774
- Italijanska partizanska „Italia” — 391, 495, 776, 783, 785
- „Osoppo” — 391
- Tržačka proleterska (brigada „Proletaria Triestina”) — 309 (vidi i Tržačka udarna brigada)
- Tržačka udarna (brigada „Triestina d'Assalto”) — 297—300, 309, 774—775, 804—805
- 1-va divizija „Garibaldi” — 311, 329, 776, 785, 820
- 1-va divizija „Taurinense” — 310, 774 (vidi brigada „Aosta”)
- i il-va divizije „Venezia” — 311, 774, 820
- 1. udarna divizija „Garibaldi Natisone” — 776 (vidi 156. brigada „Bruno Buozzi”)
- 2-ga divizije „Garibaldi” — 311, 329, 776, 787, 803, 809, 820
- 2-ga alpinaca divizije „Taurinense” — 310, 774
- 2-ga divizije „Venezia” — 311, 774, 820
- 2. udarna divizije „Garibaldi Natisone” — 776 (vidi 157. brigada „Guido Picelli”)
- 3-ća divizije „Garibaldi” — 311, 329, 776, 795, 801, 820
- 3-ća divizije „Venezia” — 311, 774, 820
- 3. udarna divizije „Garibaldi Natisone” — 778 (vidi 158. brigada „Antonio Gramsci”)
- 4-ta divizije „Garibaldi” — 311, 329, 776, 820
- 4-ta divizije „Venezia” — 311, 776, 820
- 5-ta divizije „Venezia” — 311, 776, 820
- 6-ta divizije „Venezia” — 310, 776, 820
- 14-ta „Triestina d'Assalto Garibaldi (20. brigada NOV i PO Slovenije) — 368, 390—391, 491, 776, 803
- 24-ta „Friuli Fontanot” — 391, 495, 778, 797, 822

- 156-ta „Bruno Buozzi” (1. udarna brigada divizije „Garibaldi Natisone”) — 368, 391, 491, 495, 776, 778, 822
- 157-ma „Guido Picelli” (2. udarna brigada divizije „Garibaldi Natisone”) — 368, 391, 491, 495, 776, 778, 822
- 158-ma „Antonio Gramsci” (3. udarna brigada divizije „Garibaldi Natisone”) — 368, 391, 491, 495, 776, 778, 822

sovjetska partizanska

- 1. ruska partizanska — 390, 495, 774

bugarske formirane na tlu Jugoslavije:

- 1. sofijska — 393
- 2. sofijska — 393

NOV Albanije:

- 3-ća 5. divizije — 386, 484
- 5-ta 5. divizije — 386, 484
- 6-ta 6. divizije — 484
- 7-ma 6. divizije — 484
- 8-ma 6. divizije — 484
- 22-ga 6. divizije — 484
- 25-ta 5. divizije — 484

Centri NOVJ:

- Dopunski 3. korpusa — 480
- Glavni obaveštajni — 269
- Glavni obaveštajni Glavnog štaba Slovenije — 253
- Obaveštajni Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku — 338
- Pilotski školski — 499

Čete

NOVJ:

- Auto-četa Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju — 533
- Auto-četa Vrhovnog štaba — 169
- Auto-četa 4. divizije — 429
- Auto-četa 10. korpusa — 428
- Auto-četa 26. divizije — 429
- „Bajram Curi” partizanska — 257—258, 305, 386—387, 840

- Banijska proleterska — 147
- Bilogorska partizanska — 710
- Bijeljinska partizanska — 50
- Bitoljska partizanska „Jane Sandanski” — 154
- Bjelopoljska — 38, 76
- Bolničarska 4. korpusa — 430
- Bolničarska 11. korpusa — 430
- Borovnička partizanska — 41
- Bosutska partizanska — 161
- Bračka partizanska — 149
- Brinjska partizanska — 79
- Bujska italijanska 1. istarskog odreda „Učka” — 349, 388
- Celjska partizanska — 40
- Cetinska — 148
- Cikotska — 593
- Crnogorska (samostalna) Užičkog NOPO — 70
- Češka Moslavačkog odreda — 387
- Dalmatinska Udarnog bataljona „Marko Orešković” — 79—80
- Diljska diverzantska — 271
- Dinarska — 148—149, 242
- Dragosinjačka — 676
- Drenička Šaljskog odreda — 384, 685
- Drvarska proleterska — 135
- Durmitorska omladinska Durmitorskog NOPO — 138
- „Đorđe Petrov” — 154
- Fočanska omladinska — 130
- Grmečka proleterska — 135
- Gročansko-podunavska partizanska Posavsko-kosmajskog NOPO — 29
- Grosupeljska partizanska — 77
- Hasa — 383, 387
- Hvarska — 242
- Hrvatska Međunarodnog bataljona 2. soške (18. slovenačke Bazoviške) brigade — 312
- Inžinjerijska Vrhovnog štaba — 263, 319, 338
- Inžinjerijska 6. ličke divizije — 262
- Istarska diverzantska — 357
- Istarska partizanska „Vladimir Gortan” — 151
- Istočnokoruška partizanska — 250
- Italijanska 1. istarskog partizanskog bataljona — 388
- Jahorinska Jahorinskog dobrovoljačkog odreda — 127
- „Jane Sandanski” partizanska — 248
- Jastrebačka — 255
- Jelovška partizanska — 40
- Jasenička partizanska — 40
- Jurišna 15. divizije — 794
- Kalnička partizanska — 146
- Kamenička — 148—149
- Kamniška partizanska — 39
- „Karadag” partizanska Kumanovskog NOPO — 86
- „Kasim čehajič” — 146—147
- „Kljuka” — 146, 243
- Kolašinska partizanska — 283
- Kolubarska partizanska Valievskog NOPO — 29
- Komska četa 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade — 120
- Kninska — 242
- Korčulanska — 149, 242
- Kosinska — 145
- Kosmetska — 383
- Kosovska 1. južnomoravskog odreda — 305
- Kozarska proleterska — 135
- Kozjačka četa Kumanovskog NOPO — 86
- Kranjsko-tržička — 40
- Krška — 157
- Lička proleterska — 143
- Ljubuška partizanska Neretvanskog NOPO — 345
- Ljumska partizanska — 383, 386—387
- Majevička partizanska — 50
- Manjačka partizanska — 135
- „Matija Gubec” — 244, 710
- „Matija Ivanič” — 149
- Mengeško-moravska — 40
- Mileševska — 76, 139
- Minersko-pionirska Dolomitskog NOPO — 263
- Mladenovačka partizanska Posavsko-kosmajskog NOPO — 29
- Mokraška partizanska — 41, 77
- Mokronoška partizanska — 77
- IMolniška partizanska — 40, 77
- Moravička (samostalna) Užičkog NOPO — 70
- Moravska partizanska 2. šumadijskog NOPO — 30
- Mornarička Glavnog štaba Vojvodine — 404, 744
- Moslavačka diverzantska — 271
- Mosorska — 149, 242
- Mrežnička Jahorinskog dobrovoljačkog odreda — 127
- Nemačka partizanska „Ernst Telman” — 245, 259—260, 585
- Neretvanska partizanska — 148—149, 242
- Novoselska — 676
- Omladinska grupe udarnih bataljona — 128
- i Omladinska Lovćenskog NOPO — 139
- Oraška partizanska 2. šumadijskog NOPO — 29
- Ozrenska proleterska — 130
- Palanačka partizanska 2. šumadijskog NOPO — 29
- Papračka — 593
- Pasićinska — 242

- Pasjačka Topličkog NOPO — 160
- Pelješačka partizanska — 149
- Pionirska Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba — 166
- Pionirska Štaba 1. operativne zone Hrvatske — 166
- Pionirska 2. operativne zone Hrvatske — 166
- Pionirska 7. banijske divizije — 263
- Pivška partizanska — 41, 154, 157
- Pljevaljska partizanska — 38, 76
- Podgorska partizanska Valjevskog NOPO — 29
- Pohorska partizanska — 40, 77
- Pomoćna Puka za vezu Vrhovnog štaba — 509
- Požeška (samostalna) Užičkog NOPO — 70
- Prateća Glavnog štaba za Kosovo i Metohiju — 383
- Prateća Glavnog štaba Makedonije — 295
- Prateća Operativnog štaba za Liku — 717
- Prateća Rabske brigade — 728
- Prateća Štaba 1. proletarskog korpusa — 321
- Prateća 1. bataljona 5. krajiške brigade — 700
- Pribojska partizanska — 76
- Primorska — 150, 241
- Primorsko-goranska diverzantska — 357
- Proleterska Banii'e — 143
- Proleterska Korduna — 143
- Proleterska Primorsko-goranskog NOPO r- 150
- Proleterska (udarna) 3. grupe NOP odreda Slovenije — 155, 157
- Psunjska diverzantska — 271
- Pulska italijanska partizanska 1. istarskog odreda „Učka“ — 349, 388
- Račanska partizanska 2. šumadijskog NOPO — 29
- Radomeljska partizanska — 39
- Rađevska partizanska Valjevskog NOPO — 29—30
- Rašička partizanska — 39
- Resavska 2. šumadijskog NOPO — 30
- Revirska partizanska — 40, 77
- Ribniška partizanska — 41
- Riječka italijanska partizanska 1. istarskog odreda „Učka“ — 349, 388
- Rogoznička — 149, 198, 706
- Romanijska partizanska — 50
- Rovačka partizanska — 283
- Rovinjska partizanska 1. udarnog bataljona Operativnog štaba za Istru — 349
- Savinjska partizanska — 40, 77
- Semizovačka partizanska — 50
- Sinjevska omladinska — 130
- Sjenička partizanska — 76
- Slovačka partizanska „Janko Čmelik“ Komande mesta Sremska Mitrovica — 387
- Slovačka- partizanska- „Jure Janošek“ 1. vojvodanske brigade — 387
- Slovenačka Međunarodnog bataljona 2. soške (18. slovenačke Bazo- viške) brigade — 312
- Slovenačka (samostalna) „Ivan Cankar“ Užičkog NOPO — 70
- Slovenačka 1. kosovsko-metohijske brigade — 746
- Stiska partizanska — 40, 77
- Švilanjska — 148—149
- Šibenska — 242
- Tamnavska partizanska Valjevskog NOPO — 29
- Tehnička Grupe NOP odreda Like — 166, 262
- Tehnička 26. divizije — 414
- Tenkovska „Lazo Marin“ 5. korpu- sa — 320, 419, 482—483
- Tenkovska Operativnog štaba za Istru — 286
- Tenkovska Vrhovnog štaba — 263, 563
- Tenkovska 1. hrvatskog korpusa — 263—264
- Tenkovska 1. proletarske brigade — 321
- Tenkovska 4. korpusa — 173
- Tenkovska 5. korpusa — vidi Ten- kovska četa „Lazo Marin“ 5. kor- pusa
- Tolminska — 157
- Trebevička partizanska — 50
- Trstenička — 676
- Tržiška — 40
- Udarina Štaba 13. divizije — 718
- Udarina 2. bataljona Glamočko-liv- anjskog NOPO — 228
- Udarina 3. krajiškog odreda — 135
- Vrnjačka — 676
- za vezu Operativnog štaba za Ko- sovo i Metohiju — 533
- za vezu 1. tenkovske brigade — 512
- za vezu 2. korpusa (udarnog) — 510
- za vezu 2. proletarske brigade — 512
- za vezu 2. tenkovske brigade — 512
- za vezu 5. korpusa — 510
- za vezu 14. korpusa — 510
- za vezu 22. srpske brigade — 512
- Zagorska partizanska — 146
- Zagorska udarna — 245
- Zapadnohercegovačka — 607
- Zaštitna Štaba Vazduhoplovstva NOVJ — 406
- Zlatarska partizanska — 76
- Zlatiborska (samostalna) Užičkog NOPO — 70

- Zenička partizanska 1. istočnobosanskog udarnog bataljona — 130
- Žumberačka partizanska — 146—147
- 1. cetinjska 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade — 120
- 1. istarska „Vladimir Gortan” — 198, 243
- 1. jabukovačka Jahorinskog dobrovoljačkog odreda — 127
- 1. južnodalmatinska — 148—149
- 1. kranjska — 40
- 1. piperska 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade — 120
- 1. proleterska Korduna — 146
- 1. vipavska — 157
- 1. (slovačka) Novosadskog NOPO — 387
- 1. ženska partizanska 2. ličke udarne brigade — 176
- 1-va Slavonskog partizanskog bataljona — 81
- 1. travnička partizanska — 134
- 1-va 4. bataljona 8. krajiške NOU brigade — 228
- 1-va 6. bataljona Banijskog NOPO — 146
- 2. cetinjska 1. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade — 120
- 2. jabučka Jahorinskog dobrovoljačkog odreda — 127
- 2. kranjska — 40
- 2. kučka 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske NOU brigade — 120
- 2. proleterska Korduna — 146
- 2-ga Slavonskog partizanskog bataljona — 81
- 2-ga Užičkog NOPO — 159
- 2. ženska partizanska — 176
- 2. vipavska — 157
- 2-ga 2. operativne zone Hrvatske — 146
- 2-ga 3. bataljona Posavskog NOPO — 67
- 3. bjelopavlička 2. crnogorskog bataljona 1. proleterske brigade — 120
- 3-ća Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba — 264
- 3-ća Slavonskog partizanskog bataljona — 81
- 3. tenkovačka Tenkovskog bataljona Glavnog štaba Hrvatske — 320
- 3. ženska partizanska 4. ličkog NOPO — 176
- 3-ća 1. bataljona 1. slavonskog odreda — 146
- 4. kolubarska Valjevskog NOPO — 92
- 9. istarska partizanska — 349
- 15. istarska partizanska — 349
- 16. istarska partizanska — 349

*stranih državljana u sastavu MOV):
bugarska:*

- partizanska 3. srpske brigade 2. proleterske divizije — 393

-francuska:

- Francuska partizanska — 392

internacionalna:

- Internacionalna partizanska 3. srpske brigade 2. proleterske divizije — 393

italijanske:

- Italijanska partizanska „Garibaldi” 2. bataljona 3. operativne zone Makedonije — 295, 310
- Italijanska 1. dalmatinske brigade — 310
- Italijanska 2. brigade 8. kordunaške divizije — 310

poljska:

- Poljska partizanska „Stari” Francuske partizanske brigade „Liberte” — 495

ruske:

- Četa Čerkeza 1. brigade 13. primorsko-goranske divizije — 312
- Ruska Ibarskog NOPO — 389
- Ruska Međunarodnog bataljona 2. soške (18. slovenačke Bazoviške) brigade — 312
- Ruska Posavskog NOPO — 389
- Ruska Požarevačkog NOPO — 312
- Ruska Osječke brigade — 389—390
- Ruska Žumberačko-posavskog odreda — 389
- Ruska 1. istarske brigade „Vladimir Gortan” — 389
- Ruska 1. moslavačke brigade — 389
- Ruska 1. kosovsko-metohijske brigade — 389
- Ruska 1. krajiške NOU brigade — 389
- Ruska 3. bataljona 1. vojvođanske brigade — 312
- Ruska 3. slovenačke brigade „Ivan Gradnik” — 389
- Ruska 4. crnogorske proleterske brigade — 312
- Ruska 13. proleterske brigade „Rade Končar” — 389
- Ruska 14. srpske NOU brigade — 389
- Ruska 15. majevičke brigade — 389
- « Ruska 16. omladinske brigade „Joža Vlahović” — 389

- 4. (ruska) četa 1. bataljona brigade „Franjo Ogulinac Seljo” — 390
- 4. (ruska) četa 2. bataljona brigade „Franjo Ogulinac Seljo” — 390
- 4. (ruska) četa 3. bataljona brigade „Franjo Ogulinac Seljo” — 390

neprijateljska bugarska:

- 3. četa 1. bataljona 123. puka 27. pešadijske divizije 1. bugarskog okupacionog korpusa — 392

Divizije

NOVJ:

- Goriška — vidi 30. slovenačka divizija
- Krajiška (ustanička) — 49, 63, 85 101
- Kumanovska — 362—364, 399, 410, 458, 572, 725, 752—754, 816, 858
- Triglavska — vidi 31. slovenačka divizija
- Tržačka (trščanska) — 299—301, 309, 329, 567, 731, 775, 804
- 1. hrvatska KNOJ-a (1. divizija za zaštitu naroda) — 348, 355, 357, 401, 479, 571, 768—771, 818—819, 858
- 1. proleterska NOU — 173, 203—204, 206, 209, 217, 227, 229—230, 239, 241, 261—262, 265, 280, 285, 287, 291, 307, 327, 332, 347—348, 376, 391, 398—399, 410—412, 415, 417, 425, 441, 457—458, 471, 474, 482, 486, 488, 495, 503—505, 508, 514, 560—561, 691, 695, 697, 701, 705, 754—755, 762, 777, 782, 852
- 1. srpska — vidi 21. srpska NOU divizija
- 1. slovenačka — vidi 14. divizija
- 1. slovenačka KNOJ-a (Komanda Vojske državne varnosti, Štab 1. slovenačke divizije KNOJ) — 368, 401, 483, 524, 573, 768—769, 818, 858
- 1-va 2. operativne zone Hrvatske — vidi 32. zagorska divizija
- 2-ga NOVJ — vidi 33. hrvatska divizija
- 2. proleterska NOU — 173, 203—204, 206, 209, 217, 227, 229—230, 239, 261—262, 265, 280, 283—284, 302—303, 332, 345, 347—348, 370, 371, 376, 378, 393, 398—399, 441, 457, 471, 478, 482, 503, 560—561, 583, 613, 691, 693, 697, 735, 737, 760—761, 782—783, 850, 856
- 2. slovenačka — vidi 15. divizija
- 2. srpska — vidi 22. srpska NOU divizija
- 3. bosanska — vidi 27. istočno-bosanska NOU divizija
- 3. bosainsko-hercegovačka KNOJ-a — 401, 479, 574, 703, 768—771, 818, 858

- 3. crnogorska NOU — 125, 173, 203, 205—206, 209, 217, 227, 229, 230, 240—241, 261—263, 265, 283, 302, 311, 346, 348, 441, 472, 479—480, 482, 503, 560—561, 576, 691, 693, 695, 705, 760, 761, 776—777, 783—784, 850
- 3. srpska — vidi 23. srpska NOU divizija
- 3. vojvođanska — vidi 51. vojvođanska NOU divizija
- 3-ća. 3. korpusa — vidi 27. istočno-bosanska divizija
- 4. beogradska KNOJ-a — 364, 377, 401, 574, 768—771, 818, 858
- 4. krajiška NOU — 203, 205—207, 221, 229, 239, 285, 287, 319, 343, 410, 429, 472, 479, 480, 482—483, 503, 560, 576, 593, 597, 601, 603, 605, 607, 701, 760, 761, 775, 784, 846, 848, 856
- 4-ta NOV Hrvatske — vidi 12. slavonska NOU divizija
- 4-ta slavonska — vidi 12. slavonska NOU divizija
- 4. srpska — vidi 24. srpska divizija
- 5. krajiška NOU — 173, 203, 205—207, 221, 229, 239, 283—284, 302—303, 329, 347—348, 371, 376, 398—399, 410—412, 425, 441, 474, 482, 486, 488, 503—505, 514, 560, 691, 699, 737, 741, 749, 754—755, 762, 786, 846, 852
- 5. makedonska NOVJ — 363
- 5. srpska KNOJ-a — 377, 402, 479, 483, 537, 574, 770—771, 818, 854
- 6. lička proleterska „Nikola Tesla” — 205—208, 221, 229, 241—242, 246, 262, 263, 265, 285, 287, 290, 292, 307, 318, 327, 329, 339, 348, 350, 376, 398—399, 410, 412, 425, 441, 471, 474, 482, 486, 503, 505, 511, 514, 560, 585, 639, 693, 695, 697, 714, 741, 756—757, 762, 786, 848, 852
- 7. banijska NOU — 173, 205—208, 221, 227, 229—230, 239, 243—244, 246, 261, 263, 265, 287, 290—292, 297, 318, 348, 351—353, 441, 473, 480, 486, 560, 561, 583, 617, 692, 706, 707, 711, 786—787, 848
- 7. vojvođanska KNOJ-a — 382, 402, 573, 745, 770—771, 818, 858
- 8. kordunaška NOU — 205—208, 221, 225, 229, 243—244, 246, 263, 265, 283, 287, 290, 292, 310, 318, 348, 351—352, 441, 473, 480, 486, 488, 490, 533, 560, 631; 705, 707—709, 717, 788, 848
- 8. makedonska KNOJ-a — 364, 402, 573, 721, 723, 770—771, 818—819, 858
- 9. dalmatinska NOU — 173, 211, 227, 229, 241—242, 246, 261, 276, 285, 287—290, 292, 318, 329, 390, 412, 473, 483, 514, 561, 563, 566, 695, 707, 709, 711, 715, 788, 852

- 10. krajiška NOU — 238—239, 276, 343—344, 410, 472, 479, 480, 482, 483, 520, 563, 576, 591, 593, 595, 599, 601, 603, 605, 607, 699, 701, 703, 788, 846, 852
- 10. slavonska NOV Hrvatske — vidi 28. slavonska NOU
- 11. krajiška NOU (12. krajiška divizija) — 238—239, 276, 281, 343—344, 398, 422, 441, 471, 474, 488, 503—505, 565, 596—597, 601, 603, 605, 671, 697, 699, 701, 705, 740, 758—759, 762, 790, 809, 846, 848, 856
- 11. vazduhoplovna lovačka — 342, 406, 423, 428, 431, 457—458, 499—500, 502, 574, 767, 820
- 12. krajiška — vidi 11. krajiška NOU
- 12. slavonska NOU (4. divizija NOV Hrvatske, 4. slavonska divizija) — 173, 205—206, 225—226, 229, 231, 244—246, 259, 262, 292, 355, 387, 390, 421, 472—473, 480, 486, 488, 524, 562, 697, 709, 711, 715, 717, 719, 790—791, 850
- 13. primorsko-goranska NOU — 173, 242—243, 246, 276, 285—287, 290, 292, 297, 312, 318—319, 339, 349—351, 414, 421, 445, 473, 481, 483, 485, 503, 514, 529, 564, 576, 641, 706—709, 712—714, 718—719, 760—761, 792—793, 848, 858
- 14. proleterska NOU (1. slovenačka divizija) — 173, 250—252, 276, 296—298, 300—301, 309, 318, 365—366, 399, 442, 479, 486—487, 565, 661, 693, 727, 729, 731, 733, 775, 792, 834, 850
- 15. divizija (2. slovenačka) — 173, 250—252, 276, 296—298, 301, 307, 318, 320, 365—366, 391—392, 408, 413, 441, 473, 481, 486—487, 511, 565, 725—727, 729, 731, 733, 794, 850
- 16. vojvođanska NOU — 238—239, 256, 275—276, 303—304, 344, 379, 382, 398—399, 411, 412, 425, 472—473, 476, 481, 486, 494, 503, 516, 565, 599, 605, 697, 743, 745, 754—755, 794—795, 856
- 17. istočnobosanska NOU — 238—239, 268, 276, 281, 311, 343, 347, 397—399, 410, 412, 422, 471—473, 475, 482, 488, 503, 565, 581, 601, 603, 605, 695, 699, 701, 752—753, 777, 794—795, 846, 850, 852
- 18. slovenačka — 173, 277, 287, 298, 301, 307, 318, 329, 365—366, 381, 408, 413, 473, 481, 486—487, 495, 511, 566, 661, 729, 796, 822, 850
- 19. severnodalmatinska NOU — 173, 287, 289—290, 292, 329, 351, 356, 398, 412, 433, 473, 483, 568, 576, 651, 711, 713, 715, 719, 796, 852
- 20. dalmatinska — 173, 287, 289—290, 292, 307, 329, 398, 412, 421, 473, 529, 567, 593, 599, 625, 711, 713, 796, 852
- 21. srpska NOU (1. srpska divizija) — 369, 372, 376, 398—399, 412, 425, 427, 471, 474, 482, 486, 503, 505, 508, 514, 570, 669, 735, 737, 741, 754—755, 762, 767, 796, 852
- 22. srpska NOU (2. srpska divizija) — 369, 372—373, 376, 378, 383, 386, 390, 393, 471, 478, 482, 503, 505, 511, 570, 582, 667, 673, 737, 739, 741, 747, 760—762, 775, 798—799, 856
- 23. srpska NOU (3. srpska divizija) — 369, 372—374, 376, 397—399, 416, 472, 475, 481, 482, 486, 529, 571, 576, 673, 737, 739, 749, 752, 762, 798, 856
- 24. srpska (4. srpska divizija) — 369, 372—373, 375—376, 378, 386, 392—393, 410, 478, 571, 667, 671, 673, 675, 677, 707, 737, 739, 775, 798, 856
- 25. srpska — 351, 369, 372—374, 376, 397, 416, 472, 475, 481, 486, 571, 582, 669, 737, 739, 762, 798—799, 856
- 26. divizija — vidi 31. slovenačka divizija
- 26. dalmatinska NOU — 173, 287, 289—290, 292, 307, 316, 319, 322, 324, 329, 398, 408, 409, 412, 414, 421, 429, 431, 441, 444, 473, 483, 488, 493, 514, 520, 567, 633, 635, 695, 713, 749, 765, 800, 852
- 27. divizija — vidi 30. slovenačka divizija
- 27. istočnobosanska NOU (3. bosanska divizija, 3. divizija 3. korpusa) — 282—283, 329, 343, 441, 472, 479—480, 482, 529, 567, 576, 591, 595, 597, 603, 699, 701, 703, 715, 800, 846
- 28. slavonska NOU (10. slavonska divizija NOV Hrvatske) — 173, 244—246, 276, 291—292, 348, 355, 397—398, 472, 475, 482, 503, 564, 576, 709, 711, 715, 752, 802, 850, 852, 856
- 29. hercegovačka NOU — 226, 282—283, 311, 329, 344—345, 395, 441, 473, 479—480, 482, 503, 529, 568, 581, 595, 597, 603, 607, 695, 701, 703, 758—759, 777, 802, 850
- 30. slovenačka (Goriška divizija, 27. divizija, 32. divizija) — 173, 299—301, 311, 318, 329, 365, 368, 390, 481, 485, 486, 487, 495, 539, 567, 659, 731, 733, 777, 802, 832, 854
- 31. slovenačka (Triglavska divizija, 26. divizija) — 173, 299—301, 329, 365, 368, 392, 481, 487, 567, 727, 733, 804, 832, 854
- 32. zagorska (1. divizija 2. operativne zone Hrvatske) — 291—292, 329, 354, 421, 433, 472, 481, 569, 710—711, 717—719, 804, 828, 854
- 33. hrvatska (2. divizija NOVJ) — 348, 353—354, 431, 433, 472, 481, 569, 639, 716—719, 804, 854
- 34. hrvatska NOU — 348, 352, 399, 472, 480, 482, 524, 529, 531, 537, 569, 576, 629, 641, 643, 649, 651, 709, 717, 806, 848

- 35. lička NOU — 287, 339, 348, 351, 399, 473, 479, 481, 485, 539, 569, 581, 633, 712—713, 715, 717, 806—807, 854
- 36. vojvođanska NOU — 304, 343, 379, 382, 398—399, 412, 425, 472—473, 476, 481, 486, 503, 515, 570, 671, 741, 743, 745, 754—755, 806, 856
- 37. sandžačka NOU — 311, 346—348, 395, 478—480, 482, 503, 529, 570, 615, 677, 705, 707, 760—761, 776, 808, 850
- 38. bosanska NOU — 342—343, 399, 472, 479—480, 482, 503, 570, 599, 601, 701, 705, 758—759, 808, 846
- 39. bosanska — 342—343, 399, 401, 472, 479—480, 482—483, 520, 570, 576, 591, 601, 607, 701, 703, 705, 808, 848
- 40. slavonska NOU — 348, 355, 472—473, 480, 524, 529, 571, 709, 711, 719, 810, 850
- 41. makedonska — 360—363, 422, 478, 503, 571, 721, 723—725, 754—755, 810, 838, 856
- 42. makedonska — NOU — 358, 361—364, 387, 412, 422, 471, 481—482, 486, 503, 529, 572, 721, 723, 725, 758—759, 810, 838, 856, 858
- 42. vazduhoplovna jurišna — 342, 406—407, 423, 428, 431, 457, 458, 499—500, 502, 574, 767, 820
- 43. istarska — 286, 339, 348, 350—351, 473, 481, 484, 486, 524, 529, 571, 715, 812, 854
- 44. divizija NOVJ — 484
- 45. — srpska — 369, 374, 376, 397—398, 416, 472, 475, 481—482, 484, 486, 572, 576, 739, 741, 762, 812, 856
- 46. srpska — 369, 375—376, 378, 386, 532, 572, 667, 671, 673, 739, 741, 812
- 47. srpska — 369, 375, 376, 378, 398, 472, 485, 539, 572, 675, 737, 741, 812, 856
- 48. makedonska NOU — 362—363, 412, 422, 471, 481—482, 486, 503—504, 529, 572, 721, 723, 758—759, 814, 856
- 49. makedonska — 361—363, 399, 478, 572, 721—722, 725, 754—755, 814, 838, 856
- 50. makedonska — 362—363, 399, 422, 458, 478, 572, 721, 723, 725, 750—751, 754, 814, 816, 838, 858
- 51. makedonska — 363, 399, 425, 503, 573, 721, 725, 750—751, 754, 816, 858
- 51. vojvođanska NOU (3. vojvođanska — NOU divizija) — 363, 379, 381—382, 388, 398—399, 410, 412, 425, 472—473, 476, 481, 486, 573, 582, 717, 743, 745, 752—753, 816
- 52. kosovsko-metohijska — 483—484, 532—533, 537, 575, 747, 818
- 53. srednjo-bosanska NOU (Srednjo-bosanska NOU divizija) — 344, 399,

410, 479—480, 482—483, 571, 601, 607, 701, 703, 705, 816, 846, 848

stranih državljana u sastavu NOVJ: italijanske:

„Garibaldi” — 284, 310—311, 329, 346, 483—484, 490, 494, 537, 569, 774, 776—777, 820
 „Garibaldi Fontanot” — 483—484, 495, 539, 576, 822, 850
 „Garibaldi Natisone” — 368, 391, 481, 483, 484, 494—495, 537, 573, 576, 776—777, 822, 854
 „Garibaldi Osoppo” — 391
 „Italia” — 495
 „Venezia” — 311, 329, 774—777, 820

savezničke:

albanske:

- 5-ta NOV Albanije — 467, 484, 533
- 6-ta NOV Albanije — 467, 484, 533

bugarske Otečestvenog fronta:

1. sofijska narodnooslobodilačka — 393

Crvene armije:

10. gardijska jurišna vazduhoplovna — 406, 407
 52-ga 68. streljačkog korpusa 3. ukrajinskog fronta — 390
 236. lovačka vazduhoplovna — 406—407

neprijateljske:

bugarska:

27. pešadijska 1. bugarskog okupacionog korpusa — 392

italijanske:

„Bergamo” — 287, 310
 „Ferara” — 292
 „Marke” — 282
 „Mesina” — 282
 „Murde” — 263
 „Taurinense” — 284, 310—311, 329, 569, 774, 776, 820
 — „Venezia” — 284, 311, 569, 774, 776, 820
 „Zara” — 287, 310

nemačke:

- SS „Westland“ — 367
- 7. SS „Princ Eugen“ — 288
- 60-ta — 17
- 113. pešadijska — 101
- 114-ta — 288
- 264-ta — 288
- 342. pešadijska — 101
- 369-ta — 345
- 704. posadna — 101
- 714. posadna — 101
- 717. posadna — 101
- 718. posadna — 101

Divizioni NOVJ:

- Artiljerijski Glavnog štaba Crne Gore i Boke — 173, 796
- Artiljerijski Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju — 533
- Artiljerijski 1. proleterske divizije — 262
- Artiljerijski 10. korpusa — 481
- Artiljerijski 11. divizije — 816
- Artiljerijski 18. divizije — 408
- Artiljerijski 35. divizije — 806
- Brdski 2. proleterske divizije — 262
- Haubički Vrhovnog štaba — 261—262, 560
- Konjički Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju — 533
- Minobacački 1. makedonske artiljerijske brigade — 734
- Motomehanizovani artiljerijski Teške motorizovane artiljerijske brigade 8. korpusa — 757
- Motomehanizovani artiljerijske Teške motorizovane artiljerijske brigade 4. armije — 501
- Motorizovani artiljerijski 4. armije — 473
- Poljski artiljerijski 3. korpusa — 480
- pav-divizion Glavnog štaba Hrvatske — 514, 757
- pav-divizion 1. proleterske divizije — 425
- pav-divizion 4. armije — 515
- pav-divizion 5. korpusa — 515
- pav-divizion 5. divizije — 425
- pav-divizion 6. proleterske divizije — 425
- pav-divizion 16. divizije — 425
- pav-divizion 21. divizije — 425
- pav-divizion 36. divizije — 425
- pav-divizion 51. vojvođanske divizije — 425
- Protivavionski 1. makedonske artiljerijske brigade — 754
- Protivtenkovski Artiljerijske brigade 4. korpusa — 760
- Protivtenkovski 1. makedonske artiljerijske brigade — 754

- Teški 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 753
- Teški 2. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- Teški 3. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- Teški samostalni 1. makedonske artiljerijske brigade — 754
- Vozarski 6. korpusne vojne oblasti — 430
- 1-vi Artiljerijske brigade 1. proleterske divizije — 754
- 1-vi Artiljerijske brigade 4. korpusa — 760
- 1-vi Artiljerijske brigade 5. divizije — 754
- 1-vi Artiljerijske brigade 6. proleterske divizije — 756
- 1-vi Artiljerijske brigade 6. korpusa — 756
- 1-vi Artiljerijske brigade 11. divizije — 758—759
- 1-vi Artiljerijske brigade 16. divizije — 754
- 1-vi Artiljerijske brigade 21. divizije — 754
- 1-vi Artiljerijske brigade 29. divizije — 758
- 1-vi Artiljerijske brigade 36. divizije — 754
- 1-vi Artiljerijske brigade 37. divizije — 760
- 1-vi Artiljerijske brigade 42. divizije — 758
- 1-vi Artiljerijske brigade 48. divizije — 758
- 1-vi Artiljerijske brigade 51. vojvođanske divizije — 752
- 1-vi Artiljerijske grupe 8. korpusa — 424
- 1-vi Teške motorizovane artiljerijske brigade 8. korpusa — 756
- 1-vi 15. divizije — 318
- 1-vi 1. artiljerijske brigade 5. korpusa — 756
- 1-vi 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752—753
- 1-vi 1. slovenačke artiljerijske brigade — 750—751
- 1-vi 2. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- 1-vi 3. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- 1. artiljerijski 15. divizije — 408
- 1. brdski Artiljerijske brigade 2. udarnog korpusa — 760
- 1. brdski Artiljerijske grupe 8. korpusa — 409
- 1. brdski 1. hrvatskog korpusa — 318
- 1. brdski 2. udarnog korpusa — 284
- 1. brdski motorizovani Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa — 409—410

- 1. haubički bosanskog korpusa — 221, 229, 261, 846
- 1. haubički 1. hrvatskog korpusa — 318
- 1. haubički 1. slovenačke artiljerijske brigade — 750
- 1. haubički 26. divizije — 408
- 1. kombinovani Artiljerijske brigade 13. divizije — 760
- 1. konjički Glavnog štaba Makedonije — 426, 766
- 1. pav-divizion Glavnog štaba Hrvatske — 515
- 1. pt-divizion 14. korpusa — 412
- 1. teški motorizovani Artiljerijske grupe 8. korpusa — 409
- 1. teški motorizovani Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba — 409
- 2-gi Artiljerije 9. korpusa — 514
- 2-gi Artiljerijske brigade 1. proleterske divizije — 754
- 2-gi Artiljerijske brigade 4. korpusa — 760
- 2-gi Artiljerijske brigade 5. divizije — 754
- 2-gi Artiljerijske brigade 6. proleterske divizije — 756
- 2-gi Artiljerijske brigade 6. korpusa — 756
- 2-gi Artiljerijske brigade 11. divizije — 758—759
- 2-gi Artiljerijske brigade 16. divizije — 754
- 2-gi Artiljerijske brigade 21. divizije — 754
- 2-gi Artiljerijske brigade 29. divizije — 758
- 2-gi Artiljerijske brigade 36. divizije — 754
- 2-gi Artiljerijske brigade 37. divizije — 760
- 2-gi Artiljerijske brigade 42. divizije — 758
- 2-gi Artiljerijske brigade 48. divizije — 758
- 2-gi Artiljerijske brigade 51. vojvodanske brigade 51. vojvodanske divizije — 752
- 2-gi Artiljerijske grupe 2. korpusa — 424
- 2-gi Artiljerijske grupe 8. korpusa — 424
- 2-gi Teške motorizovane artiljerijske brigade 8. korpusa — 756
- 2-gi 1. hrvatskog korpusa — 318
- 2-gi 1. artiljerijske brigade 5. korpusa — 756
- 2-gi 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752—753
- 2-gi 2. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- 2-gi 2. bosanskog korpusa — 319
- 2-gi 3. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- 2-gi 14. korpusa — 412
- 2-gi 15. divizije — 318
- 2-gi 51. vojvodanske divizije — 425
- 2. artiljerijski 15. divizije — 408
- 2. brodski Artiljerijske grupe 8. korpusa — 409
- 2. brdski motorizovani Artiljerijske grupe 8. korpusa — 410
- 2. kombinovani Artiljerijske brigade 13. divizije — 760
- 2. laki Artiljerije 9. korpusa — 424
- 3-ći Artiljerijske brigade 1. proleterske divizije — 754
- 3-ći Artiljerijske brigade 5. divizije — 754
- 3-ći Artiljerijske brigade 6. proleterske divizije — 756
- 3-ći Artiljerijske brigade 6. korpusa — 756
- 3-ći Artiljerijske brigade 11. divizije — 759
- 3-ći Artiljerijske brigade 16. divizije — 754
- 3-ći Artiljerijske brigade 21. divizije — 754
- 3-ći Artiljerijske brigade 29. divizije — 758
- 3-ći Artiljerijske brigade 36. divizije — 754
- 3-ći Artiljerijske brigade 37. divizije — 760
- 3-ći Artiljerijske brigade 42. divizije — 758
- 3-ći Artiljerijske brigade 48. divizije — 758
- 3-ći Artiljerijske brigade 51. vojvodanske divizije — 752
- 3-ći Artiljerijske grupe 8. korpusa — 424
- 3-ći 1. artiljerijske brigade 5. korpusa — 756
- 3-ći 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752—753
- 3-ći 1. slovenačke artiljerijske brigade — 750
- 3-ći 2. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- 3-ći 3. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- 3. brdski Artiljerijske brigade 8. korpusa — 514
- 3. brdski Artiljerijske grupe 8. korpusa — 409
- 3. brdski Artiljerijskog odeljenja Vrhovnog štaba — 409
- 3. brdski motorizovani Teške motorizovane artiljerijske brigade 8. korpusa — 756
- 3. haubički Artiljerijske brigade 2. udarnog korpusa — 760
- 3. haubički Artiljerijske brigade 4. korpusa — 760

- 3. kombinovani Artiljerijske brigade 13. divizije — 760
- 3. konjički Konjičke brigade 1. proleterskog korpusa — 427
- 3. poljski 14. korpusa — 412
- 4-ti Artiljerijske brigade 6. proleterske divizije — 756
- 4-ti Artiljerijske brigade 6. korpusa — 756
- 4-ti Artiljerijske brigade 11. divizije — 759
- 4-ti Artiljerijske grupe 8. korpusa — 424
- 4-ti 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- 4. haubički 14. korpusa — 412
- 4. teški motorizovani Teške motorizovane artiljerijske brigade 8. korpusa — 757
- 5-ti 1. artiljerijske brigade 14. korpusa — 752
- 5. pav-divizion Artiljerijske brigade 4. armije — 514
- 5. pav-divizion Teške motorizovane artiljerijske brigade 8. korpusa — 757
- 5. pav-divizion 16. divizije — 516
- 5. minobacački 14. korpusa — 412
- 6. protivtenkovski motorizovani Teške artiljerijske brigade 8. korpusa — 757

Eskadrile NOVJ:

- za vezu Vrhovnog štaba — 424
- 1-va 5. korpusa — 405
- 1. lovačka — 317, 342 404—406, 423, 428, 431, 499—502
- 2-ga 5. korpusa — 405
- 2. lovačka — 317, 342, 404—406, 423, 428, 431, 499—502
- iⁿ 351 Jugoslav swadron RAF — vidi 1. lovačka eskadrila
- Ne 352 Jugoslav skwadron RAF — vidi 2. lovačka eskadrila

Eskadroni NOVJ:

- Konjički Užičkog NOPO — 70
- Konjički Štaba 3. operativne zone Slovenije — 168

Flotile

NOVJ:

- Bračka — 314
- Desantna — 403
- Dunavska — 497, 576
- Hvarska — 314
- Korčulanska — 314
- Kornatska — 314

- Lastovska — 414
- Molatska — 314
- Pašmanska — 314
- Patrolnih brodova Kvarnerskog pomorskog sastava — 497
- Patrolnih čamaca Kvarnerskog pomorskog sastava — 497
- Pelješka — 314
- Pomoćna Kvarnerskog pomorskog sastava — 497
- Primorska — 314
- Šavska — 497, 498, 576
- Šoltanska — 314
- Virska — 314
- Viška — 314
- 1-va Kvarnerskog pomorskog sastava — 431
- 1. desantna 4. pomorsko-obalskog sektora — 403
- 2. desantna 4. pomorsko-obalskog sektora — 403

Crvene armije:

- Dunavska rečna — 404

Frontovi

Crvene armije:

- 3. ukrajinski — 390, 396, 406, 456, 488

Grupe

NOVJ

artiljerijske:

- 2. korpusa — 424, 480
- 5. korpusa — 410
- 8. korpusa — 409, 412, 424

bataljona:

- Bokeljskih — 347, 706
- Bukovičkih — 356
- Glavnog štaba Makedonije — 294, 296, 308, 340, 357—358, 392, 708
- Kosovsko-metohijskih — 384
- Majevička grupa (udarnih) bataljona — 238, 700 (vidi i 15. majevička NOU brigada)
- Severnodalmatinskih — 242
- Udarnih bataljona Dalmacije — 242
- Udarnih bataljona Operativnog štaba za istočnu Bosnu — 128, 131
- Omiška — 289
- Triljska — 288

- Udarne proleterske Vrhovnog štaba — 130
- 1-va Glavnog štaba Makedonije — 294
- 1-va 10. hercegovačke brigade — 282
- 1-va severnodalmatinskih — 288—289
- 1-va vojvođanskih udarnih — 255, 696
- 2-ga Glavnog štaba Makedonije — 294
- 2-ga 10. hercegovačke brigade — 282, 700
- 2-ga severnodalmatinskih — 288—289, 714
- 2-ga vojvođanskih udarnih — 255, 742
- 3-ća vojvođanskih udarnih — 255, 742
- 3-ća 10. hercegovačke brigade — 287, 700

brigada:

- NOVJ (Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju) — 484
- Proleterskih Vrhovnog štaba — 131, 136, 183, 188—189, 197, 201, 559
- Zeničkog sektora — 482—483, 607, 703
- Drinska operativna — 701
- Južnohercegovačka operativna (29. divizije) — 345, 703
- Kočevska operativna (7. korpusa) — 483
- Operativna (Žumberak) — 291
- Primorska operativna — 311, 346—347, 611, 613, 697, 705, 707, 777
- Unska operativna (1. hrvatskog korpusa) — 226, 243—244, 291—290, 564, 617, 699, 710—711, 785
- Unska operativna 4. korpusa — 352, 353, 490, 599, 703—704

divizija:

- Bosutska operativna — 472, 482
- Južna operativna (23, 25, 45, 17. i 28. divizija) — 378, 397—398, 472
- Južna operativna (2. proleterska 5. i 17. divizija) — 482
- Karlovačka — 472, 482, 576
- Operativna (2. proleterska, 5. i 17. divizija) — 341, 346, 374, 398, 436
- Operativna Vrhovnog štaba (1, 2, 3. i 9. divizija) — 211, 227, 232, 238—239, 241, 243—244, 261—263, 265—266, 274, 276, 561, 563, 695, 699, 701, 782
- Operativna 5. korpusa (4. i 10. divizija) — 482—483
- Riječka operativna — 483, 576 ,

- Severna operativna — 472, 482
- Unska operativna — 472, 482, 576
- Vazduhoplovnih divizija — 406, 499—500, 506, 820

korpusa:

- Sarajevska operativna — 472

odreda:

- Dalmatinskih — 241, 629, 637
- Diverzantskih — 414
- Južnodalmatinskih — 289, 345, 607, 627, 633, 635, 637
- Južnodalmatinskih otočnih — 627, 639
- Kordunaških — 106, 143—144, 651, 826
- NOP odreda Like — 79, 99, 100, 142—145, 166—167, 262, 264, 633, 826
- NOP odreda 4. korpusa — 629
- NOP odreda 10. korpusa — 523, 637, 641, 651
- Partizanskih odreda Istre — 350, 524, 813
- Primorsko-goranskih — 243, 641
- Severnodalmatinskih — 289, 641
- Srednjedalmatinskih — 289, 623, 637, 643
- Štajerskih — 524
- Grmečka 239, 597
- Grmečka operativna — 601
- Istočna 2. 6. korpusa — 292, 524, 623, 639, 641, 645, 714—715
- Istočna 10. korpusa — 354, 619, 641, 854
- Koruška — 367, 661, 665, 834
- Kozarska — 597, 605
- Zapadna 2. (6) korpusa — 292, 387, 617, 623, 643, 714
- Zapadna 10. korpusa — 354, 523, 651, 718—719, 854
- 1-va NOP odreda Slovenije — 154, 156, 659
- 2-ga NOP odreda Slovenije — 154—156, 176, 665, 724
- 3-ća NOP odreda Slovenije — 154—157, 659, 692
- 4-ta NOP odreda Slovenije — 155
- 5-ta NOP odreda Slovenije — 155—157, 659, 693

partizanske:

- Bjelovarska — 406, 81
- Borovniška — 41
- Brodska — 46
- Čazmanska — 81, 644
- Garešnička — 46, 81, 644
- Javorovačka — 46

- Kalnička — 46, 81, 146—147
- Klanječka — 81
- Krndijska — 46
- Ludbreško-varaždinska — 81, 146
- Moslavačka — 10, 46, 81, 146—147
- Novomeška — 40—41
- Osječka — 46
- Papučka — 46
- Podravsko-bilogorska — 81, 146
- Poznanovačka — 81
- Pregradska — 81
- Saleška — 40
- sela Bačine — 81, 635
- Stubička — 81
- Trokutska — 81
- Varaždinska — 46
- Zagrebačka diverzantska — 46
- Zlatarska — 81

pukovske vazduhoplovne:

- Operativna za podršku 1. i 3. armije — 500
- Operativna za podršku 2. armije — 500

ostale:

- Južnodalmatinskih flotila — 314
- Mornarička 9. korpusa — 496
- • Leteća udarna 6-te NOU brigade Hrvatske — 706
- Pozicijske (obalske) artiljerijske (za odbranu Visa) — 408
- „Ratko” Mornaričke grupe 9. ikorpusa — 496
- Transportna Štaba Vazduhoplovstva JA — 405, 424, 500

savezničke

Crvene armije:

- Vazduhoplovna „Vitruk” — 406, 499, 820

neprijateljske

nemačke:

- Grupa armija „C” — 536
- Grupa armija „E” — 343, 363, 455, 456, 472, 473
- Grupa armija „Jug” — 536

Instituti NOVJ:

- Hidrografski Jugoslovenske mornarice — 497
- • Istorijski za proučavanje Narodno-oslobodilačkog rata — 461—462

Intendanture NOVJ:

- Ekonomat (Intendantura) Glavnog štaba Slovenije — 252
- (Glavna) Glavnog štaba Hrvatske — 246, 338
- Glavna Vrhovnog štaba (NOP i DVJ) — 168—169, 557

Komande

NOVJ:

grada

- Banja Luke — 862
- Beograda — 377, 426, 474—477, 509, 866
- Dubrovnika — 356, 864
- Pule — 864
- Rijeke — 864
- Sarajeva — 862
- Skoplja — 495, 429, 865
- Šplita — 356, 864
- Šibenika — 356
- Zadra — 356
- Zagreba — 864

mesta:

- Ajdovščina — 865
- Andrijevisa — 863
- Arilje — 88
- Bajina Bašta — 88
- Bar — 863
- Berane (Ivangrad) — 88, 863
- Bijelo Polje — 37, 88, 863
- Bijeljina — 862
- Bogatić — 89
- Bohinj — 865
- Boljanići — 863
- Bosanska Dubica — 862
- Bosanska Gradiška — 862
- • Bosanska Krupa — 862
- Bosanski Brod — 862
- Bosanski Novi — 862
- Bosanski Petrovac — 862
- Bosanski Šamac — 862
- Bosansko Grahovo — 89, 862
- Bovec — 865
- Bratunac — 862
- Brčko — 862
- Breginj — 865
- Brodarevo — 863
- Bronzani Majdan — 862
- Budva — 863
- Bugojno — 862
- Cazin — 862
- Cereno — 862
- Cetinje — 863
- čačak — 88, 89
- Čajetina — 88
- Čajniče — 862
- Čelić — 862

- Čepovan — 865
- Črnomelj — 865
- Danilovgrad — 88, 863
- Derventa — 862
- Deblar — 295
- Debarci — 295
- Doimžale — 866
- Donji Vakuf — 862
- Drinjača — 862
- Drvar — 89, 862
- Duga Poljana — 863
- Fakovići — 862
- Farmac — 863
- Foča (samostalna) — 170, 862
- Fojnica (samostalna) — 862
- Glasinac i Prača — 862
- Golubovci — 863
- Goransko — 88, 863
- Goražde — 862
- Gornja Tuzla — 862
- Gornji Grad — 866
- Gornji Milanovac — 88
- Gornji Vakuf — 862
- Gračanica — 862
- Gradačac — 862
- Grahovo — 88, 863
- Grbalj — 863
- Guča — 88
- Gusinje — 863
- Hercegovina — 863
- Idrija — 865
- Ilirska Bistrica — 865
- Ivanje — 863
- Ivanjica — 88
- Izlake — 866
- Jajce — 862
- Janja — 862
- Jesenka — 865
- Jurklošter — 866
- Kamnik — 866
- Kičevo — 295
- Kiseljak — 862
- Kladanj — 862
- Ključ — 862
- Kobarid — 865
- Kočevje — 865
- Kojsko — 865
- Kolašin — 88, 863
- Kopar — 865
- Kosanica — 88
- Kosjerić — 88
- Kotor — 863
- Kotor-Varoš — 862
- Kozje — 866
- Kozluk — 862
- Kranj — 865
- Kreševo — 862
- Krupanj — 88
- Kupres — 862
- Lakića Kula — 863
- Lijeva Rijeka — 863
- Livno — 862
- Ljopare — 862
- Luče — 866
- Lukovac — 862
- Ljig — 88
- Ljubija — 862
- Ljubovija — 88
- Ljubno — 866
- Manastir Morača — 863
- Materija — 865
- Memići — 862
- Metlika — 865
- Mionica — 88
- Mlinište — 862
- Modriča — 862
- Mojkovac¹ — 88
- Moravče — 866
- Motnik — 866
- Mozirje — 866
- Mrkonjić-Grad — 862
- Nikšić — 863
- Nova Varoš — 863
- Novi Pazar — 863
- Novo Mesto — 865
- Orašje — 862
- Osečina — 88
- Otoka — 862
- Pazova — 256
- Pčinjskog sreza — 372
- Pecka — 88
- Pelev Brijeg — 863
- Petrovac (Crna Gora) — 863
- Planina — 866
- Plav — 863
- Pljevlja — 863
- Podgorica (Titograd) — 863
- Poštojna — 865
- Požega — 88
- Preljina — 88
- Priboj — 863
- Prijedor — 862
- Prijepolje — 863
- Prnjavor — 862
- Radoinja — 863
- Radovljica — 865
- Ribnica — 865
- Rijeka Crnojevića — 88, 863
- Rogatica — 862
- Rožaj — 863
- Sanski Most — 862
- Sastavci — 863
- Sežana — 865
- Sjenica — 863
- Sočice — 862
- Sokolovići — 862
- Srebrenica — 862
- Srebrenik — 862
- Sremska Mitrovica — 387
- Stari Trg (na Kupi) — 865
- Stari Trg (u Notranjskom) — 865
- Šuvi Do — 863
- Šavnik — 88, 863
- Šent Petar (kod Gorice) — 865
- Šent Petar na Krasu (danas Pivka) — 865
- Šid — 256
- Škofja Loka — 865

- Teslić — 862
- Tešanj — 862
- Tolmin — 865
- Travnik — 862
- Trebinje — 865
- Trša — 88, 863
- Tržac — 862
- Tržič — 865
- Tutin — 863
- Tuzi — 863
- Tuzla — 862
- /Ugljenik — 862
- Ulcinj — 863
- Užice — 88, 175
- Vače — 866
- Velika Kladuša — 862
- Velike Lašče — 865
- Velimlje — 863
- Vinica — 865
- Virpazar — 88, 863
- Višegrad — 862
- Vlasenica — 862
- Vračevi — 863
- Vrnograč — 862
- Zagarač — 863
- Zenica — 862
- Zlatica — 863
- Zvornik — 862
- Žabijak — 88, 863
- Živinice — 862
- Žužemberk — 865

neprijateljske:
četničke

- mesta čačak — 88
- mesta Gornji Milanovac — 88
- mesta Ivanjica — 88

pomorsko-obalske:

- Dubrovnik — 497
- Korčula — 497
- Kotor — 497
- Pula — 497
- Rijeka — 497
- Split — 497
- Šibenik — 497
- Trst — 497
- Zadar — 497

vojnih oblasti:

- Bitoljske — 364
- Istočne Srbije — 377
- Štipske — 364—365
- Vojvodine — 533
- Zagrebačke (Vojne oblasti 10. korpusa) — 354
- 2. korpusa — 345, 347

- 3. korpusa — 345
- 4. korpusa — 353
- 4. operativne zone Slovenije — 368
- 6. korpusa — 355
- 7. korpusa — 368
- 8. korpusa — 356
- 9. korpusa — 368
- 10. korpusa — vidi Komanda Zagrebačke vojne oblasti
- 29. divizije — 345
- 37. divizije — 348
- 1. skopsko-pološke korpusne — 364
- 2. bitoljsko-debarske korpusne — 364
- 3. bregalničk'O-strumičke korpusne — 364

vojnih područja (NOVJ):

- Banijskog — 863
- Belokranjskog — 300
- Beogradskog — 866
- Bihaćkog — 862
- Birčanskog — 862
- Bitoljskog — 360
- Bjelovarskog — 354, 864
- Brodskog — 864
- Buzetskog — 350
- Cerkniškog — 300
- čačanskog — 337, 867
- Dolenjskog — 301
- Drvarskog — 698
- Durmitorskog — 163, 240
- Fruškogorskog (Sremskomitrovačkog) — 381
- Gatačkog — 239
- Goranskog — 864
- Gorenjskog — 866
- Gornjo'savinske doline — 835
- Grosupeljsko-stiškog — 300
- Idrijskog — 833
- Jjablaničkog — 866
- Jajačkog — 862
- Južne Dalmacije — 864
- Kalničkog — 291, 354, 864
- Kamniško-zasavskog — 866
- Karlovačkog — 863
- Kičevsko — 360
- Kočevskog — 300
- Konjičkog — 239
- Kordunaškog — 164
- Kosovskomitrovačkog — 386, 867
- Kozjanskog — 866
- Kragujevačkog — 377, 866
- Kumanovskog — 360
- Kvarnerskog — 350
- (za) Kvarnersko otočje — 864
- Leskovačkog — 302
- Ličkog — 164, 864
- Majevičkog — 862
- Mladenovačkog — 377
- Moslavačkog — 354, 864

- Nevesinjskog — 239
 - Nikšićkog — 163
 - Niskog — 866
 - Novogradiškog (4. korpusa) — 863
 - Novogradiškog (6. korpusa) — 864
 - Novomesnog — 300—301
 - Novosadskog — 867
 - Osječkog — 864
 - Pančevačkog — 867
 - Patzinskog — 350
 - Pečkog — 386, 867
 - Petrovgradskog — 867
 - Pomoravskog — 377
 - Pomoravskog (Jagodinskog) — 866
 - Pirotskog — 866
 - Porečkog — 864
 - Posavskog — 354, 864
 - Posavskog (Zemunskog) — 381 ,<
 - Posavsko-trebavskog — 862
 - Požarevačkog — 866
 - Požeškog — 866
 - Prijedorskog — 862
 - Prilepskog — 360
 - Primorskog — 864
 - Prištinskog — 386, 867
 - Prizrenskog — 386, 867
 - Prnjavorskog — 862
 - Puljskog — 864
 - Ribniškog — 301
 - Ribniško-velikološkog — 300
 - Riječkog — 350, 864
 - Rumskog — 304
 - Savskog (Šabačkog) — 867
 - Severne Dalmacije — 864
 - Skopskog
 - Slatinskog — 864
 - Somborskog — 867
 - Splitskog — 313
 - Srednje Dalmacije — 864
 - Srednjodalmatinskog otočnog — 313
 - Srema — 256
 - Sremskomitrovačkog — 304, 867
 - Struimica — 360
 - Subotičkog — 867
 - Šabačkog — 377
 - Stipa — 360
 - Tolminskog — 832
 - Topličkog (Prokupskog) — 866
 - Turopoljskog — 291
 - Turopoljsko-pokupskog — 863
 - Tuzlanskog — 862
 - Uroševačkog — 386, 867
 - Užičkog — 377, 867
 - Valjevskog — 377, 867
 - Veles — 360
 - Vinkovačkog — 304
 - Virovitičkog — 864
 - Vranjskog — 372, 736, 866
 - Zagorskog — 864
 - Zagrebačkog — 354
 - Zaječarskog — 866
 - Zemunskog — 867
 - Zumberačkog — 243, 291, 863
 - 2. kordunaškog — 863
 - 1-og Vojne oblasti 29. divizije — 862
 - 2-og Vojne oblasti 29. divizije — 862
 - 3-eg Vojne oblasti 29. divizije — 862
 - 1. komanda područja Komande Vojne oblasti 2. korpusa — 346—347, 863
 - 1. komande područja Komande Vojne oblasti 37. divizije — 348, 863
 - 2. komanda područja Komande Vojne oblasti 2. korpusa — 346—347, 863
 - 2. komanda područja Komande Vojne oblasti 37. divizije — 348, 863
 - 3. komanda područja Komande Vojne oblasti 2. korpusa — 346—347, 863
 - 3. komanda područja Komande Vojne oblasti 37. divizije — 348, 863
 - 5. komanda područja Komande Vojne oblasti 2. korpusa — 347
 - 6. komanda područja Komande Vojne oblasti 2. korpusa — 347, 863
 - 8. komanda područja Komande Vojne oblasti 2. korpusa — 347, 863
- ostale*
- Artiljerije — 411, 429, 501, 531
 - Auto-komanda — 429, 474, 539, 767
 - Glavna auto-komanda Operativnog štaba za Istru — 286, 324
 - Flotile naoružanih brodova — 314
 - Hemijske službe — 517, 530
 - Inženjerije — 418, 507, 530, 576
 - Mornarice (Jugoslovenske Mornarice) — 313, 324, 498, 533
 - Narodnooslobodilačke Mornarice za Hrvatsko primorje i Istru — 287, 313, 567
 - Mornarice za sevemodalmatinsku obalu i otoke — 314
 - Narodnooslobodilačkih gerilskih odreda za Podgoricu, Zetu, Lješkopolje i Lješansku Nahiju — 36
 - Narodnooslobodilačkih odreda za Kordun i Baniju — 79
 - Obalska — 289, 313—314, 318, 567
 - Obalska Kninskog sektora — 314, 567
 - Obalska Severne Dalmacije — 314
 - Obalska 4. operativne zone Hrvatske — 317

- Obalske artiljerije (za obalu od Sušaka do Bojane) — 318
- Partizanska komanda Bistrica na Rožu (Koruška) — 494
- Pomorska Južnog Jadrana — 497
- Pomorska Severnog Jadrana — 473, 497
- Pomorska Srednjeg Jadrana — 497
- Pozadine Glavnog štaba Hrvatske 323 531
- Pozadine (JA) — 429, 517—518, 521, 525, 530, 534
- Pozadine 3. armije — 518
- Privremena vrhovna nacionalno-oslobodilačkih trupa za Crnu Goru, Boku i Sandak (PVK) — 34—35, 87, 553
- Rečna komanda Dunav — 498
- Rečna komanda Sava — 498
- Rečne flotile 497
- Rečne plovidbe — 404, 498, 519
- Sjedinjenog severnobačkog partizanskog odreda — 72
- tenkovskih (oklopnih) i mehanizovanih jedinica — 508, 530
- Vazduhoplovstva — 423, 426, 530
- Veze Ministarstva narodne odbrane — 510, 512, 530, 576
- Vojske državne varnosti — 368, 573, 769
- za Južni Jadran — 575
- za Severni Jadran — 575
- za Srednji Jadran — 575
- 1-og rejona (Korduna) — 44
- 2-og rejona (Korduna) — 44
- 3-eg rejona (Korduna) — 44
- 3. alpske operativne zone Slovenije — 301
- 4-og rejona (Korduna) — 44

savezničke:

- Britanska Vrhovna za Bliski istok — 449
- Glavna britanska za Srednji istok — 236—237
- Saveznička u Južnoj Italiji — 338
- Saveznička Vrhovna za Sredozemlje u Kairu — 235, 247, 338, 419, 444, 564
- Sovjetska vrhovna — 420
- 281. vinga (puka) Balkanskog vazduhoplovstva RAF — 406

neprijateljske:

- Nemačka Vrhovna komanda — 452—453, 579
- 2. italijanske armije — 517
- 60. nemačke divizije — 17

Komisije (NOVJ):

- za borbu protiv pete kolone Komande mesta čačak — 88
- za borbu protiv pete kolone i terorizma Vrhovnog štaba — 223—224, 268—269, 561, 564

Korpusi

NOVJ:

- Bregalničko-strumički — 360, 362—363, 396, 412, 458, 572, 814, 816, 838, 858
- Korpus narodne odbrane Jugoslavije (KNOJ) — 342, 345—346, 348, 356—357, 364, 368, 394, 400—402, 426, 434, 436, 457, 474—477, 479, 483, 485—486, 492, 523, 524, 530, 532, 537, 539, 546, 548, 677, 690, 768, 818—819, 858
- 1. bosanski (udarni) (kasnije 3. udarni korpus) — 181, 205—207, 220—221, 226, 229, 231—232, 239, 256, 261—262, 266, 273, 281, 328, 560, 564, 567, 591, 599, 784, 786, 788, 790, 794, 846
- 1. hrvatski (kasnije 4. korpusa) — 206, 208, 220—221, 225, 229, 242, 246, 261—265, 273, 318, 328, 560, 564, 567, 617, 786, 788, 792, 826, 848
- 1. korpus NOV i PO Makedonije (kasnije 16. makedonski korpus) — 858
- 1. proleterski — 173, 220, 239, 290, 292, 321, 327—330, 332, 339, 343, 345, 350, 374, 377, 379, 382—383, 396, 398, 410—411, 415, 422, 425—427, 429, 431, 436, 444, 450, 457, 471, 474, 478, 510, 531, 537, 567, 749, 762, 767, 782, 786, 790, 794, 796, 802, 852
- 1. slavonski (kasnije 2. hrvatski korpus pa zatim 6. korpus) — 245, 262, 276, 564, 790, 802, 850
- 1. skopski (kasnije 16. makedonski korpus) — 810, 816
- 2. bitoljski (kasnije 15. makedonski korpus) — 810, 814
- 2. bosanski (kasnije 5. korpus) — 231, 276, 281, 319, 328, 564, 567, 593, 601, 784, 788, 790, 846
- 2. hrvatski (ranije 1. slavonski, kasnije 6. korpus) — 245—246, 260, 292, 328, 564, 567, 617, 623, 641, 643, 645, 790, 802, 850
- 2. makedonski (kasnije 15. makedonski korpus) — 365
- 2. korpus NOV i PO Makedonije (kasnije 15. makedonski korpus) — 856
- 2. udarni — 241, 282—284, 308, 310—311, 319, 325, 327—330, 339, 344—347, 384, 395—396, 405—406, 408, 410, 424,

- 429, 433—434, 436, 444—445, 450, 472, 474—475, 479—480, 482, 484, 494, 503, 510, 516, 529—530, 539, 566, 575, 599, 609, 611, 613, 706—707, 760—761, 765, 775—776, 777, 782, 784, 794, 802, 808, 820, 850
- 3. udarni (ranije 1. bosanski korpus) — 239, 256, 327—328, 330, 343, 345, 379, 395—396, 422, 433, 436, 450, 472, 479—480, 482, 529—530, 539, 567, 575, 775, 777, 790, 794, 800, 806, 808, 816, 846
 - 4. korpus (ranije 1. hrvatski) — 173, 268, 290, 292, 327—328, 348—350, 352—354, 356, 396, 414—415, 419, 427, 429—431, 472—473, 475, 479—80, 503, 506, 514, 516, 529, 531—532, 538, 539, 560, 567, 629, 631, 703, 709, 760—761, 772—773, 786, 788, 792, 806, 848
 - 5. korpus — 327—328, 343—344, 395—397, 405—406, 410, 415, 419, 422, 430, 445, 450, 472, 474—475, 479, 480, 482, 510, 515—516, 520, 528—530, 539, 567, 575, 593, 595, 599, 601, 605, 607, 702, 756, 757, 762, 772—773, 784, 788, 790, 808—809, 816, 848
 - 6. korpus (ranije prvo 1. slavonski pa zatim 2. hrvatski korpus) — 173, 245, 262, 275, 291—292, 324, 327—328, 348—349, 355, 356, 387, 396, 412, 414—415, 419, 421, 427, 429, 431, 446, 450, 472—473, 476, 479—480, 500, 506, 524, 531, 534, 538—539, 564, 567, 617, 623, 641, 643, 645, 715, 756—757, 790, 802, 810, 850
 - 6. slovenački (kasnije 7. slovenački korpus) — 567, 850
 - 7. slovenački (ranije 6. slovenački korpus) — 173, 267, 297—298, 301, 307, 327—328, 339, 365—368, 391, 395—396, 408, 413, 415, 422, 424, 429, 431, 473, 477, 479, 481, 483, 495, 505, 510—511, 520, 529, 539, 567, 576, 659, 661, 663, 731, 733, 750—751, 762, 764—767, 792, 794, 796, 822, 832, 850
 - 8. dalmatinski — 173, 287, 290, 292, 307, 315—316, 318, 327—329, 340, 348, 355—357, 395—396, 409—410, 412, 414, 417, 421, 424, 427—429, 431, 450, 473, 477—478, 501, 504—505, 507, 514, 529, 535, 537, 567, 593, 623, 749, 756—757, 762—763, 765, 772—773, 788, 796, 800, 852
 - 9. slovenački — 10, 173, 299—301, 327—329, 339, 365, 368, 391—392, 395—396, 403, 408, 413, 422, 424, 450, 473, 479, 481, 494—496, 514, 516, 520, 537—539, 569, 659, 661, 663, 665, 775, 777, 802, 804, 822, 854
 - 10. zagrebački — 348—349, 353—354, 356, 414—415, 427—428, 431, 433, 450, 472—473, 476, 479, 481, 506, 510, 523—524, 529, 531, 538—539, 569, 619, 629, 651, 804, 828, 854
 - 11. hrvatski — 339, 348—349, 351, 357, 395, 396, 414, 421, 427, 430, 446', 450, 473, 477, 479, 481, 485, 514, 529', 538—539, 569, 717, 792, 806, 812, 854
 - 12. vojvođanski — 343, 346, 374, 379—382, 387, 395—396, 398, 410—411, 425, 436, 450, 472, 476, 478, 281, 528, 534, 539, 571, 794, 802, 806, 816', 856
 - 13. srpski — 370, 375—378, 395—396, 398, 450, 458, 525, 572, 669, 798, 812', 856
 - 14. srpski — 370, 374, 376—378, 395—396, 398, 412, 416, 450, 472, 475, 478, 481, 505, 510, 525, 539, 572, 752—753, 762—763, 798, 812, 856
 - 15. makedonski (ranije 2. bitoljski, 2. makedonski, 2. korpus NOV i PO Makedonije) — 360—364, 396, 423, 451, 471—472, 479, 481, 486, 525, 529, 539, 772—773, 810, 814, 838, 840, 856
 - 16. makedonski (ranije 1. korpus NOV i PO makedonije, 1. skopski korpus) — 361, 363—364, 396, 450, 458, 810, 816, 838, 858
- Crvene armije:*
- 68. streljački 3. ukrajinskog fronta — 390
- neprijateljski
bugarski:*
- 1. okupacioni korpus — 158, 392
- italijanski:*
- 4-ti — 285
 - 5-ti — 285, 287
 - 11-ts — 296
 - 18-ti — 285, 287, 517
 - 23-ći — 296
 - 24-ti — 296
- nemački:*
- 15. brdski armijski — 349, 473, 538
 - 21. armijski — 390
 - 39. armijski — 349
 - 69. armijski — 349
 - 97. armijski — 349, 473, 483, 538, 576
- ostali:*
- belogardejski Ruski zaštitni — 158
 - Srpski dobrovoljački — 158

Odeljenja NOVJ(JA):

- Aerodromske službe Štaba Vazduhoplovstva — 406
- Artiljerijsko Glavnog štaba Hrvatske — 445
- Artiljerijsko Glavnog štaba Makedonije — 410, 446
- Artiljerijsko Vrhovnog štaba — 408
— 411, 424, 436, 442, 474[^]-77
- Bojne pripreme Komande veze — 512
- Ekonomsko Glavnog štaba Hrvatske — 338, 445—446
- Ekonomsko Glavnog štaba Makedonije — 446
- Ekonomsko Glavnog štaba Slovenije — 446
- Ekonomsko Glavnog štaba Srbije — 448
- Ekonomsko Vrhovnog štaba — 322
— 323, 436, 474—479, 509, 570
- Finansijsko Komande pozadine — 517
- Građevinsko Komande pozadine — 517
- Intendantsko Štaba Vazduhoplovstva — 406
- Inženjerijsko Glavnog štaba Makedonije — 446
- Inženjerijsko Glavnog štaba Slovenije — 532
- Inženjerijsko-tehničko Vrhovnog štaba — 418, 436, 474—477, 507
- Istorijsko Generalštaba JA — 530
- Meteorološko Štaba Grupe vazduhoplovnih divizija — 499
- Meteorološko Štaba Vazduhoplovstva — 406
- Mobilizacijsko Glavnog štaba Makedonije — 446
- Mobilizacijsko Glavnog štaba Srbije — 448
- Mornaričko — 498
- Motorizovano Glavnog štaba Makedonije — 429
- Nastavno Generalštaba JA — 530
- Nastavno Glavnog štaba Makedonije — 446
- Nastavno Štaba Vazduhoplovstva — 406
- Obaveštajno Generalštaba JA — 530
- Obaveštajno Glavnog štaba Makedonije — 446
- Obaveštajno Glavnog štaba Slovenije — 339, 367, 446
- Obaveštajno Glavnog štaba Srbije — 448
- Obaveštajno Vrhovnog štaba — 474
— 477
- Operativno Generalštaba JA — 530
- Operativno Glavnog štaba Hrvatske — 445
- Operativno Glavnog štaba Makedonije — 338, 446
- Operativno Glavnog štaba Slovenije — 339, 417, 446
- Operativno Glavnog štaba Srbije — 375, 448
- Operativno Štaba Vazduhoplovstva — 406
- Operativno-obaveštajno Štaba Grupe vazduhoplovnih divizija — 449
- Operativno-tehničko Komande veze — 512
- Organizacijsko Generalštaba JA — 489, 530
- Organizacijasko Glavnog štaba Slovenije — 339, 446
- Organizacijsko-administrativno Štaba Grupe vazduhoplovnih divizija — 499
- Personalno Glavnog štaba Hrvatske — 445
- Personalno Glavnog štaba Makedonije — 446
- Personalno Glavnog štaba Slovenije — 446, 532
- Personalno Glavnog štaba Srbije — 448
- Personalno Vrhovnog štaba — 462, 474—477
- Personalno Komande veza — 512
- Personalno Štaba Vazduhoplovstva — 406
- Pionirsko Vrhovnog štaba — 166
- Političko Ministarstva narodne odbrane — 542, 575
- Političko-obaveštajno Glavnog štaba Hrvatske — 445
- Propagandno Glavnog štaba Hrvatske — 461, 574
- Propagandno Glavnog štaba Slovenije — 446, 461—462, 574
- Propagandno Vrhovnog štaba — 461, 474—477, 542, 574—575
- Sanitetsko Glavnog štaba Hrvatske — 446
- Sanitetsko Glavnog štaba Makedonije — 446
- Sanitetsko Glavnog štaba Slovenije — 446
- Sanitetsko Glavnog štaba Srbije — 448
- Sanitetsko Komande pozadine — 517
- Sanitetsko Štaba Jugoslovenske mornarice — 431
- Sanitetsko Štaba Vazduhoplovstva — 406, 431
- Sanitetsko Vrhovnog štaba — 431
— 432, 433, 436, 474—477, 509
- Saobraćajno Glavnog štaba Hrvatske — 418, 429, 446
- Saobraćajno Glavnog štaba Makedonije — 446

- Saobraćajno odeljenje Komande mesta čačak (partizanske) — 89
- Saobraćajno Komande pozadine — 517
- Saobraćajno Povereništva NO — 519
- Sudsko Glavnog štaba Slovenije — 339, 446, 532
- Sudsko Vrhovnog štaba — 474—477
- Šifrantsko Generalštaba JA — 530
- Šifrantsko Glavnog štaba Slovenije — 446
- Tehničko Glavnog štaba Hrvatske — 446
- Tehničko Glavnog štaba Slovenije — 446
- Tehničko Glavnog štaba Srbije — 448
- Tehničko Štaba Vazduhoplovstva — 406
- Tehničko-saobraćajno Glavnog štaba Slovenije — 446
- Topografsko Glavnog štaba Makedonije — 446
- Vazduhoplovno Glavnog štaba Makedonije — 446
- Vazduhoplovno Glavnog štaba Srbije — 406, 448
- Vazduhoplovno Vrhovnog štaba — 317, 337, 406, 566
- Veterinarsko Komande pozadine — 517, 521—522, 574
- Veterinarsko Glavnog štaba Slovenije — 446
- Vojnoobaveštajno Glavnog štaba Hrvatske — 445
- Vojnosudsko Glavnog štaba Hrvatske — 446
- Vojnosudsko Vrhovnog štaba — 269, 435—436
- za agitaciju i propagandu Glavnog štaba Makedonije — 338
- za ishranu Komande pozadine — 517
- za kadrove — Glavnog štaba Slovenije — 446
- za naoružanje Glavnog štaba Hrvatske — 531
- za naoružanje Glavnog štaba Srbije — 448
- za odeću i obuču Komande pozadine — 517
- za pozadinske poslove Štaba Grupe vazduhoplovnih divizija — 499
- za pozadinu Glavnog štaba Slovenije — 446
- za ratne opite Generalštaba JA — 530
- za sinabdevanje Komande veze — 512
- Tehničke službe Štaba Grupe vazduhoplovnih divizija — 499
- za ubojnu opremu i materijal Komande pozadine — 517
- za vazdušni saobraćaj Štaba Vazduhoplovstva — 406
- za vezu Glavnog štaba Makedonije — 423, 446
- za vezu Glavnog štaba Slovenije — 421, 446
- za vezu Vrhovnog štaba — 136, 474—477, 509—510, 512
- za vezu Štaba Grupe vazduhoplovnih divizija — 499
- za vezu Štaba Vazduhoplovstva — 406
- za vezu sa stranim vojnim predstavništvima — 444, 530
- 1. odeljenje Glavnog štaba Hrvatske — 246, 445
- 1. odeljenje (operativno) Glavnog štaba Slovenije — 252
- 2. odeljenje Glavnog štaba Hrvatske — 246, 445
- 2. odeljenje (organizacijsko) Glavnog štaba Slovenije — 252
- 3. obaveštajno odeljenje Glavnog štaba Slovenije — 252
- 4. sudsko Glavnog štaba Slovenije — 252

Odredi

NOVJ:

- Aleksandrovački — 678
- Babički — 31, 71, 159—160, 199, 372, 377, 666, 736
- Bačinski — 81, 634
- Bačkopalančki — 380, 382, 387, 678, 744, 842
- Baljački — 590
- Banijski — 79—80, 82, 99, 143—147, 244, 353, 616, 692, 706, 710, 826, 848
- Banjalučki — 238, 281, 343, 590, 700, 790, 808—809, 817
- Basara i Janari — 616
- Belocrkvanski — 381, 678, 744, 842
- Belokranjski — 154—155, 157, 481, 483, 524, 582, 658—659, 692, 726
- Beneški — 854
- Benkovački — 356, 616
- Bijeli klanac — 616
- „Bijeli Pavle” — 74, 137, 139, 608, 615, 692
- Bijeljinski — 50, 590
- Bilečki — 282, 590
- Bilogorski — 245, 292, 355, 616, 718, 850
- Biočki gerilski — 608
- Biokovski — 241—242, 356, 618, 712, 830
- Birčanski — 83, 128—131, 136, 198, 221, 229, 238—239, 281—282, 590, 593, 700, 800

- Birčansko-kladanjski — 480, 590
- „Bišina“ (Bišinski) — 282, 590
- Bitoljski — 200, 652
- Bitoljski „Goce Delcev“ — 248, 294, 652, 836
- Bitoljski „Pelister“ — 652
- Bitoljsko-prespanski — 361, 652, 814, 838
- Bitoljsko-prespanski „Damjan Gru-
ev“ — 153, 200, 248, 360, 652, 836
- Bitoljsko-kruševski — 652
- Bitoljsko-mariborski — 655
- Bitoljsko-prilepski — 652
- Bjelički gerilski — 608
- Bjelimički — 282, 590
- Bjelopolski — 140, 284, 285, 347,
608, 609, 690, 704, 809
- Bjelopolski gerilski — 37, 608
- Bjelovarski — 291, 353, 355, 582,
618—619, 828
- Blagajski — 590, 598
- Blagajsko-janjski — 592, 598
- Blizanski gerilski — 608
- Bogovolja — 618
- Bojanski — 618
- Bokeljski — 346, 608
- Boljevački — 31, 71, 666, 669, 738
- Bosiljgradski — 377, 666, 813, 856
- Bosutski — 380, 678, 744, 840
- Bović — 618
- Brački — 242, 356, 618
- Bračko-šoltanski — 618
- Brda — 618
- Bregalnički — 249, 652
- Bribirski — 45, 80, 618
- Brinjski — 80, 618
- Briski — 854
- Briško-beneški — 298, 658, 732
- Bročanac — 618
- Bugar — 620
- Bukovac — 618
- Bukovički — 148, 618
- Buljarički gerilski — 608
- Buzetsko-porečki — 350, 620
- Caribrodski „Vojvoda Momčilo“ —
377, 666, 740
- Cazinski — 352—353, 592, 702
- Cetinski — 46, 242, 288, 620—621,
642, 712, 830
- Cikotski — 592
- Crnaja — 620
- „Crna Lokva“ — 620
- „Cmi Potok“ — 620
- Crno Crelo — 620
- Crnogorski — 76, 119, 608, 690
- Crnogorsko-sandžački — 76, 137,
139—140, 608—609, 613
- Crnotravski — 160, 199, 253, 255,
666, 798
- Crnovački — 592
- Crnovrški — 281
- Cucki gerilski — 610
- „Curi-Redžepi“ — 383, 386—387, 684,
840
- „Cvijanovič Brdo“ — 620
- Čačanski „Dragiša Mišović“ — 30,
70, 90—92, 129, 159, 175, 254, 302,
377, 555, 666, 690
- „Čapajev“ — 43, 620
- Čavorsko-kostudički — 610
- Čelički gerilski — 610
- Čerkezovac — 620
- Čuruški — 32, 678
- Dabarski — 620
- Dabarski „Miro Popara“ — 282, 592
- Dalmatinsko-dinarski — 46, 133, 620,
643
- Daruvarski — 245, 292, 355, 585,
622—623, 850
- Debela kosa — 44, 622
- Delnički — 622
- Diljski — 245, 291—292, 355, 480,
524, 622, 714, 716, 718
- Dinarski — 46, 80, 620, 622, 643, 796,
852
- Dinarsko-primorski — 620
- „Drnitar Vlahov“ — 153—154, 654,
656—657
- Dobojsko-derventska — 281, 592, 700
- Dobrički — 375, 666, 813, 856
- Dobruški — 684
- Dobruški (pozadinski) — 73—74
- Dolenjski — 154—155, 481, 523, 540,
658—659, 665, 850
- Dolomitski (Polhograjski) — 155,
158, 225, 229, 263, 658, 732, 832
- Donje Dubrave — 622
- Donji Skrad — 622
- Dragutinovački — 678
- Dravski — 154, 155
- Drenički — 384, 684
- Drenovi klanac — 624
- Drežnički — 80, 624
- „Drimkol“ — 259, 294, 387, 652, 836
- Drinski dobrovoljački — 127, 592
- Drniški — 356, 624
- Drvarsko-petrovački — 239, 343, 592,
809
- Dubrovački — 356, 624
- Dulički — 282, 592
- Dunjak — 624
- Durmitorski — 74, 137—138, 140,
240, 283—284, 346, 580, 610—611, 692,
704
- Durmitorski gerilski — 36, 610
- Duvanjski — 281, 592, 801, 830
- Devdelijski „Sava Mihajlov“ — 249,
294, 652, 836, 838
- „Đorče Petrov“ — 654
- Đurđevački — 32, 678
- „Emin Duraku“ — 257—258, 387, 684
- Fočanski dobrovoljački — 127, 592
- Fruškogorski — 32, 73, 161, 380, 678,
742, 840
- „Furjan“ — 624
- Gaćeša selo — 624
- Gatački — 592
- Gerilski Baljkuša — 616

- Gerilski Bjelo Polje — 618
- Gerilski Bunić — 620
- Gerilski „Crna Vlast” — 620
- Gerilski Debelo Brdo — 622
- Gerilski Divosela sa Čitlukom i Ornicama — 622
- Gerilski „Gavrilo Princip” — 594
- Gerilski Glamoča — 592
- Gerilski Golubić — 622
- Gerilski Gornja Ceklina — 610
- Gerilski Gradina — 624
- Gerilski Homoljac — 626
- Gerilski Jasikovac — 626
- Gerilski Jošan — 626
- Gerilski Kalebovac — 628
- Gerilski Kik i Babin Potok — 628
- Gerilski Kokirovo — 630
- Gerilski Kula sa Barletom i Ostrovi-
com — 632
- Gerilski Ljubovo — 634
- Gerilski Mekinjar — 634
- Gerilski Mihaljevac — 634
- Gerilski Mogarić — 636
- Gerilski Mokro Polje — 622, 636
- Gerilski „Ognjen Priča” — 636
- Gerilski Oravac — 636
- Gerilski Plavno — 638
- Gerilski Ploča — 638
- Gerilski Počitelj — 640
- Gerilski Ponor — 640
- Gerilski sela Mracelja — 612
- Gerilski sela Boljevića — 608
- Gerilski sela Godinja — 610
- Gerilski sela Jankovića — 610
- Gerilski sela Krnjića — 610
- Gerilski sela Ljubotinja — 612
- Gerilski sela Mičića i Đurmana —
612
- Gerilski sela Očevića — 612
- Gerilski sela Riječana — 614
- Gerilski sela Rogana — 614
- Gerilski sela Seoca — 614
- Gerilski Smiljan — 644
- Gerilski Srb — 644
- Gerilski Šalamunić — 644
- Gerilski Šegenovac — 646
- Gerilski Trnovac — 646
- Gerilski Tuk — 646
- Gerilski Turjanski — 648
- Gerilski Ukrbavci — 648
- Gerilski sela Virpazara — 614
- Gerilski Visuć — 648
- Gerilski Vranovača — 648
- Gerilski Vreb — 650
- Gerilski Vrhovine — 650
- Gerilski sela Vukmirovića — 614
- Gevgelijski (II) — 652
- Gevgelijsko-bogdanski — 652
- Glamočki — 281, 592, 796, 852
- Glamočko-livanjski — 288, 594
- Glave — 624
- Glinski — 624
- Gluhodolsko-spičanski gerilski —
610
- „Goce Delčev” — 153
- Gorenjski — 154, 156, 225, 229, 250,
658, 726, 832, 854
- Gornja Mašvina — 624
- Gornje Dubrave — 624
- Gorenje Primišlje — 640
- „Gornji Skrad” — 624
- Gornjojablanički — 377, 666, 736
- Gornjozetski gerilski — 610
- Gostivarsko-mavrovski — 248 654
- Grabovački — 592, 594
- Gradiško-lijevčanski — 281, 343, 594
- Grahovsko-peuljski „Gavrilo Prin-
cip” — 239, 594, 796, 852
- Grmečki — 596
- Gročanski — podunavski — 666
- Haloški — 154—155
- Hercegovački — 84, 100, 131—132
594, 692, 694
- Homoljski — 666
- Hreljinski — 45, 80, 626
- Hum — 626
- Hvarski — 356, 626
- Hvarsko-viški — 626
- Ibarski — 33, 305, 383—384, 386 389
592, 684—685, 687, 784, 856
- Ibarsko-moravički — 383, 684—685
- Idrijski — 298, 658, 732
- Idrijsko-tolminski — 368, 660
- Imotski — 288—289, 714, 830, 852
- ispod Troglava — 646
- Istarski — 388, 583, 660, 661, 731
- Istočki — 384, 386, 684, 748
- Istočnodolenjski (Vzhodnodolenj-
ski — 156, 225, 229, 296, 660, 732, 832
- Istočnokoruški (Vzhodnokoroški)
— 366, 660, 834
- Istarski — 660, 665
- Jablanički — 71, 159—160, 199, 370,
373, 375, 666, 813, 856
- Jablaničko-pasjački „Stanimir Velj-
ković Zele” — 160, 199, 253, 668
- Jahorinski — 594, 801
- Jahorinski dobrovoljački — 127, 594
- Jajački — 594, 817
- Jajačko-travnički — 594
- Janjski — 594
- Japranski gerilski — 594
- Jasenački — 626
- Jasenički — 80
- Jastrebački — 159—160, 199, 253,
370—371, 373, 668, 734, 738, 856
- Jastrebački „Nikodije Stojanović —
Tatko” — 302, 668
- Jelašinovački gerilski — 594
- Jaseničko-bohinjski — 368, 481, 582,
660, 661
- Johovo — 626
- Jugoslovenski samostalni — 748
- Jurga — 626
- Južnobanatski — 256, 304, 379, 3Š0,
388, 678
- Južnodalmatinski — 288, 626, 639,
714, 830

- Južnohercegovački — 132, 283, 345, 594—595, 702, 803
- Južnoprimerški — 251, 298, 660, 730, 732, 834
- Kalinački — 44, 628
- Kalinovački — 83—84, 129—131, 345, 596
- Kalinski — 628
- Kalnički — 147, 198—199, 245—246, 354, 481, 523—524, 708, 710, 828
- Kamešnički — 241, 242, 628
- Kamniški — 339
- Kamniško-savinjski (Kamniško-zasavski odred) — 250, 366, 479, 524, 660, 665, 728, 834
- Kamniško-zasavski — vidi Kamniško-savinjski odred
- Kapenak — 628
- Karadački (Kosovo) — 257, 684
- Karadački (Makedonija) — 684
- Karađorđevački — 678
- Karađorđevačko-aleksandrovački — 256, 678
- Karlovački — 244, 352, 480, 628, 807
- Kaštelanski — 647
- Kaštelansko-trogirski — 45
- Katić Kosa — 628
- Kestenova Gora — 628
- Kičevski — 248—249, 360, 652, 834
- Kičevsko-debarski — 361, 656, 722
- Kičevsko-mavrovski — 248, 834
- Kikindski — 678
- Kirin — 628
- Kladanjski — 282, 596, 801
- Kladansko-ozrenski — 596, 801
- Ključar — 628
- Kninski — 148, 242, 289, 628, 796, 830, 852
- Knjaževački — 31, 71, 668
- Knjaževačko-boljevački — 71, 159, 668
- Kočevski — 155, 157, 662, 726
- Kokrški — 154, 156, 524, 662, 663, 732, 834
- Kolašinski — 346, 610, 704
- Kombinovani odred — 143—144, 148, 630
- Komski — 74, 137—140, 175, 283—284, 346, 610, 692, 704
- Komski gerilski — 36, 610
- Konavljanski — 356, 630
- Konjički — 345, 596
- „Kopački” — 294, 652, 834
- Kopaonički „Todor Miličević” — 30, 33, 74, 119, 160, 305, 384, 582, 584, 685—687, 690
- „Korab” — 654
- Koranski Lug — 630
- Korčulanski — 149, 556, 630
- Korduna i Banije — 97, 630
- Kordunaški — 79—80, 82, 99, 143, 145, 164, 243—244, 352, 630, 708, 710, 848
- Kordunaški Leskovac — 630
- Koruški — 154—155, 366, 479, 494, 524, 662, 832, 834
- Kosanički — 668
- Kosmajski — 30, 159, 254, 302—303, 370, 371, 668, 734, 736, 740
- Kosmajsko posavski — 668
- Kosovski — 383, 746, 686, 840
- Kosovski pozadinski — 162—163, 686
- Kosovsko-metohijski — 305, 686
- Kozarski (Kozarački) — 49, 83, 238—239, 343, 596—597, 700, 704, 790
- „Kozjak” — 652
- Kozjanski — 154—155, 366, 479, 524, 834
- Kragujevački — 30, 56, 94, 106, 119, 377, 668, 690
- Krajinski — 31, 71, 159, 199, 255, 668, 671
- Krajiški dobrovoljački — 128, 596
- Krajiški (muslimanski) — 353, 533
- „Kraljevački „Jovan Kursula” — 29—30, 70, 119, 668, 677
- Krapinski — 291, 650
- Kratovski — 652, 724
- Krinski — 155, 157, 583, 662—663, 726
- Krivopalanački — 654, 670, 724, 856
- Krnjački Grabovac — 632
- Krški — 155, 157, 662
- Kršija — 632
- Kruševski „Pitu Guli” — 200, 248, 358, 362, 654, 722, 832
- Kučevski — 676
- Kučki — 240, 610
- Kukavički — 31, 71, 159—160, 199, 253, 370, 670, 677, 738
- Kumanački — 680
- Kumanačko-melenački — 256, 680
- Kumanovski — 53, 249, 254, 295, 357—358, 654, 836, 838
- Kupreški — 598
- Kupreško-janjski — 598
- Kvarnerski mornaričke pešadije — 403, 496
- Lackov — 479, 495, 524, 662, 834
- Loskunja — 632
- Lasovski — 356, 632
- Lastovski — 356, 632
- Lerinski — 654
- Leskovački — 159, 670, 799
- Leteći — 43
- Lič — 632
- Lički — 80, 145, 241, 242, 290, 351, 632, 716, 806—807, 848
- Lijevčanski — 594
- Linski — 282, 598
- Livanjski — 80, 83, 133, 598, 796
- Livanjsko-duvanjski — 598
- Loški — 662
- Lovčenski — 74, 137—138, 140, 240, 283—284, 346—347, 434, 610—611, 692, 704, 706
- Lovčenski gerilski — 36, 610

- Lužnički — 670
- „Ljeskovac" — 634
- Lješkopoljski gerilski — 610
- Ljubče — 634
- Ljubinski — 598
- Mačvanski — 30, 89, 158—159, 370, 377, 582, 670, 740, 809
- Majdanpečki — 31, 670, 675
- Majevići — 50, 83, 129—130, 221, 281, 343, 480, 598, 700, 794 808—809, 817
- Makarski — 288, 634, 714, 800, 852
- Makedonsko-kosovski — 249, 654
- „Malesija" — 294, 654, 836
- Maleševski — 360, 654, 838
- Maleški — 654
- „Malička" — 634
- „Malinska" — 634
- Manjački — 600
- Mariovski — 654, 838
- „Marko Orešković" — 43
- Masurički — 377, 670, 813, 856
- „Matija Gubec" (Psunjski odred) — 46, 81, 634
- „Matija Gubec" (Odred Proletera) — 634
- Mavrovski — 154, 200, 294, 654, 834
- Melenački — 680
- „Meto Barjaktari" — 386
- Metohijski — 34, 584, 685
- Metohijski (pozadinski) — 73—74, 162, 686
- Miholjsko — 634
- „Milan Blagojević" — 674
- Maleševski — 284—285, 612, 704
- „Mirko Tomić" — 674
- Mlavski — 670, 675
- Mljetski — 356, 634
- Močila — 636
- Mojkovački gerilski — 37, 612
- Mokrinski — 680
- Mokrinsko-kikindski — 680
- Mokrovički — 636
- Mornaričke pešadije Mornaričke grupe 9. korpusa — 496
- Mornaričke pešadije severnodalmatinskog otočja — 314
- Mornarički „Kopar" — 403, 496
- Mornarički „Rožanac" — 314
- Mornarički 9. korpusa — 481
- Mosečki — 636
- Mosečko-svilajski — 636, 796, 852
- Moslavački odred (grupa) — 10, 46, 81, 146—147
- Moslavački — 147, 198—199, 245—246, 291, 353—354, 387, 523—524, 581, 636, 637, 708, 712, 716, 718, 828
- Mosorski — 148, 636, 801, 830, 852
- Mostarski — 344, 600, 702
- Motajički — 281, 344, 600
- Motorizovani 4. armije — 491
- Mrcki gerilski — 612
- Mrkonjički — 343, 600, 808—809
- Mrkonjičko-pljevski — 600
- Mrkopaljski — 636
- Mućski — 241—242, 636
- Negotinski — 377, 670, 671
- Neretvanski — 288, 345, 636, 714, 800, 830, 852
- „Nevesinjska puška" — 282, 600
- Nikšićki — 74, 91, 137—138, 140, 240, 283—284, 346—347, 581, 612, 613, 692, 704, 706
- Nišavski — 71, 159—160, 670, 674
- Niški — 373, 377, 670, 736, 738
- Notranjski — 154—156, 225, 229, 296, 481, 483, 524, 662—663, 832, 850
- Novosadski — 380, 382, 387, 680, 744, 842
- Novovaroški — 284, 612
- Ohridsko-prespanski — 358, 654
- Orjenski — 346, 612, 800
- Oruglički — 377, 672, 673, 799, 856
- Osječki — 245, 355, 644, 718, 850
- Ostrožin — 636
- Otočki — 642
- Otrić — 44, 636
- Ozrenski (Bosna i Hercegovina) — 50, 83, 129—131, 583, 600—601
- Ozrenski (Srbija) — 31, 71, 159—160, 254—255, 672
- Palanački — 600
- Pančevački — 381, 680, 744, 842
- Paprački — 592
- Papučko-krndijski — 81, 638
- Pasjački — 370
- Pazinsko-porečki — 368, 638
- Pčinjski — 377, 672—673, 856
- Pecka — 44, 638
- „Pelister" — 153
- Pelješčanski (Pelješački, Pelješki) — 80, 242, 356, 638
- Perjanica — 44, 638
- Perna — 44, 638
- Petrinjski gerilski — 638
- Petrovgradsko-stajicevski — 32, 680
- Piperski — 240, 612
- Pirotski — 672, 738, 740, 856
- „Pitu Guli" — 153
- Pješčanica — 638
- Plačkovički — 360 654, 656, 838
- Planinski — 282, 600
- Plaščanski — 244, 352, 638, 717
- Plaški — 638
- „Plavi Jadran" — 290, 310, 638
- Ploča — 638
- Pljevaljski — 140 228, 284—285, 347, 609, 612, 690, 804, 809
- Pljevski (Mrkonjički) — 281, 343, 600, 808, 809
- Podgorje — 638
- Podgorečki — 377, 813
- Podgorički — 672
- Podgrmečki — 239, 343, 523, 540, 600, 698, 809
- Podravski — 245, 259, 260 292, 354—355, 638, 640, 644, 718, 850
- Podrinjski — 70, 91, 670

- Podrinjsko-semberijski — 600
- Podunavski — 73, 161, 680
- Pohorski — 154, 156, 300, 366, 662, 665, 728, 732, 834
- Polhograjski — 155, 658
- Pomoravski — 30, 672
- Popovopoljski — 282, 600
- Popovski — 600
- Porečki — 360—361, 654, 722
- Posavski (istočna Bosna) — 281, 600, 809
- Posavski (Srbija) — 30, 67, 119, 158—159, 672
- Posavski (Srem) — 16, 380, 680, 744
- Posavski 6. korpusa — 642, 850
- Posavski 10. korpusa — 245, 292, 362, 354—355, 389, 480, 524, 640, 716, 807
- Posavsko-kosmajski — 29—30
- Posavsko-tamnavski — 672
- Posavsko-trebavski — 343, 480, 523, 540, 600, 700, 808
- Posavsko-turopoljski — 481
- Površki — 282, 600
- Požarevački — 31, 71, 159, 199, 255, 302, 312, 377, 674
- Požeški — 245, 292, 355, 480, 524, 640, 716, 718, 850
- Prekajski gerilski — 600
- Prespansko-ohridski „Damjan Gru-ev“ — 248, 250, 294, 652
- Preševsko-bujanovački — 72, 675
- Pribojski — 284, 612
- Prijepoljski — 612
- Prilepski — 53, 85—86, 153—154, 200, 654, 838
- Prilepski (drugi) — 656
- Primorski — 154—155, 296, 664, 830, 834, 854
- Primorsko-goranski — 80, 99, 146, 150, 640, 813, 630
- Primoštensko-krapanjski — 45, 640
- Primoštensko-rogoznički — 45—46
- Prnjavorski — 281, 344, 602, 700, 702, 816
- Primišlje — 640
- „Odred Proletera“ (vidi odred „Matija Gubec“) — 634
- Prominski — 356, 640
- Prozorski — 602
- Prvički — 45, 648
- Psunjski — 81, 634
- Ptujski — 154—155
- Pulski (2. istarski odred) — 286, 349, 388, 714
- Pustorečki — 375, 377, 674, 799, 813
- Radmanovac — 642
- „Radomir Mitrović“ — 138, 612
- Radonja — 642
- Rakoški — 384, 387, 686
- Ramski — 282, 602
- Ranorečki gerilski — 37, 614
- Rasinski — 31, 71, 159, 160, 199, 254, 302, 370—371, 373, 674, 734, 736, 856
- Ratne mornarice južne Dalmacije — 210
- Resensko-ohridski — 720
- Resensko-prespanski — 358, 654, 838
- Reževički — 614
- Ribnički — 238—239, 281, 343, 602, 702, 788
- Rogatički dobrovoljački — 127, 602
- Romanijski — 83—84, 90, 128—131, 282, 343, 602, 702, 800
- Rujnica — 642
- Samoborsko-jaskanski — 352, 642, 807
- Sandžački — 36
- Sanski — 343, 602, 702
- Savinjski — 154, 156, 168, 664
- Segetske-marinski — 642, 796, 852
- Severnobański — 256, 304, 380, 680
- Severnodalmatinski — 148—149, 241, 242, 289, 642, 796, 852
- Severnodalmatinsko-otočni — 356, 642, 830
- Severnohercegovački — 132, 283, 595, 602, 803
- Severnootočni — 642
- Severnoprinski — 251, 298, 664, 726, 730, 834
- „Sima Pogačarević“ — 676
- Sinjski — 45—46, 80, 621, 642
- Sisački — 42, 44
- Sitnički — 602, 803
- Sjedinjeni severnobański — 72
- Sjenički — 642
- Sjenički — 674
- Skopski — 52—53, 86, 154, 200, 249, 656, 722, 724, 838
- Skopsko-crnogorski — 656
- Skopsko-kumanovski — 295, 654, 836
- „Slavej“ — 294, 656, 836
- Slavsko Polje — 644
- Sloga — 644
- Slovenačko-hrvatski istarski — 297, 664, 730
- Solinski — 45, 80, 148, 644
- Somborski — 380, 680, 842
- Soški — 157, 225, 229, 251, 664, 832
- Splitski — 45, 80, 241, 242, 644, 694, 830
- Sprečanski — 602
- Srebrenički — 480, 604, 801
- Srebrenički dobrovoljački — 128, 604
- Srednjodalmatinski (Partizanski odred za srednju Dalmaciju) — 149, 644, 830
- Sremski — 239, 255—256, 680, 694
- Stara Kršlja — 632
- Štolački — 604
- Štipan — 644
- Strumički — 360, 656, 838
- Strumičko-đevđelijski — 358, 656, 720
- Stuparski — 604
- Subotički — 380, 682, 842

- Sušački — 45, 80, 644
- Sušačko-kastavski — 286, 310, 644
- Sušačko-kostrenski — 644
- Suvoborski — 138, 159, 199, 254, 674
- Svrljiški — 31, 71, 159, 160, 377, 674
- šajkaški — 380
- Šaljski — 33, 305, 384, 386, 387, 582, 685—687
- „Šamarica” — 44, 94, 644
- Šarplaninski (Šarski) — 199, 249, 257, 295, 305, 655, 685—686
- Šarplaninski pozadinski — 199
- Šehovički — 604
- Šibenički — 45—46, 80, 288, 646, 710
- Šibensko-trogirski — 642—643, 830
- Šiptarski (Kičevsko-debarski) — 248, 259, 387, 656, 722
- Široka Rijeka — 646
- „Škare” — 646
- škofjeloški — 368, 481, 581, 664—665
- Šljivnjak — 44, 646
- Šumadijski — 303, 371, 690, 734
- Šumski — 282, 604
- Tenkovski Glavnog štaba Slovenije — 320, 419
- Tenkovski 6. korpusa — 419
- Tešanjski — 604
- Tešanjско-teslički — 281, 344, 604, 704, 817
- Tikveški „Dobri Daskalov” — 53, 249, 294, 364, 656, 836, 838
- Tikveški II — 364, 656
- Timarski — 343, 604, 704
- Timočki — 159, 199, 255, 674
- „Todor Miličević” — 686
- Tobolić — 646
- Toplički — 31, 71, 159—160, 373, 377, 676, 736
- Travnički — 134, 604
- Trebavski — 281, 604
- Trebinjski — 604
- Trnavski — 604
- Trogirski — 288, 646—647, 712
- Trogirsko-kaštelanski — 43, 646—647
- Trupinjak — 646
- Trupinjski — 646
- Tupanarski — 604
- Turopoljsko-posavski — 243, 352, 390, 648, 716, 806—807, 828
- Tutinski — 377, 676
- Tušilović — 648
- Tuzlanski — 282, 343, 480, 604, 704, 808, 809
- Ubaljski gerilski — 614
- „Učka” — 388, 714
- Udarni 5. korpusa — 343, 604, 702, 808, 809
- Udrežanski — 282, 604
- Ujevački — 670
- Utinja — 648
- Uzlomački — 817
- Užički „Dimitrije Tucović” — 30, 70, 89, 92, 129, 158—159, 175 581 676—677, 690
- Valjevski — 29—30, 70, 88, 92, 158—159, 254, 377, 671, 676
- Velestovsko-zagradsko-markovinski — 614
- Veleški — 53, 200, 358, 361
- Veleški „Dimitar Vlahov” — 249
- Veleški „Pere Tošev” — 153—154, 360, 656
- Veleški „Trajče Petkanovski” — 656 657, 722, 838
- Veleško-prilepski — 364, 656
- Veliki Kozinac — 648
- Veljebrdski gerilski — 614
- „Veljko Dugošević” — 674
- Vera — 648
- Višočko-fojnički — 606
- Viševica — 648
- Vlahovički — 282, 606
- Vlasenički dobrovoljački — 127, 606
- Vlašički — 344, 606, 817
- Vodičko-zatonski — 45, 648
- Vojišnica — 648
- Vranjski — 31, 71, 160, 199, 377, 676, 813, 856
- Vrlički — 356, 650
- Vranjački — 10
- Vrnjačko-trstenički — 10, 676
- Vršачki — 381, 682, 744, 842
- Vukovski — 606
- Vzhodnodolenjski — vidi Istočno-dolenjski odred
- Vzhodnokoroški — vidi Istočnokoruški odred
- Zadarski — 289, 356, 650, 796
- Zaglavski — 668
- Zaglavsko-timarski — 668—669
- Zagorski (Krapinski) — 291, 354, 481, 523—524, 650, 718, 828
- Zagrebački — 291, 354, 481, 523—524, 650, 716, 828
- — Zaječarski „Milenko Brković Crni” — 302, 370, 676, 736
- Zapadnodolenjski — 155, 157, 225, 229, 296—297, 664, 728, 832
- — Zapadnohercegovački — 345, 606
- Zapadnokoruški — 300, 664, 854
- Zapadnoprimorski — 298, 664, 730, 834
- Zbjeg — 650
- Združeni kordunaški — 650
- „Zeinel Ajdini” — 162, 199, 257—258, 387, 686
- Zenički — 130—131, 606
- Zetski — 74, 137—140, 240, 283—284, 346, 609, 614—615, 692, 704
- Zetski gerilski — 36, 609, 614
- Zlatarski — 285, 347, 614
- Zmijanski — 343, 606, 808, 809
- „Zvijezda” — 83—84, 128—131, 606
- Žviški — 31, 675—676
- Žabaljski — 32, 682

- „Žikica Jovanović Španac" — 676
- Žumberački — 243, 352, 650, 718, 806—807
- Žumberačko-pokupski — 146—147, 198, 243, 650, 696, 716, 828
- Žumberačko-posavski — 389
- NOP odred III sektora (Severno-banatski odred) — 642
- 1. babičko-palanački — 678
- 1. banijski — 353, 616—617
- 1. diverzantski — 356, 415, 506
- 1. gradiško-lijevčanski — 704
- 1. Tstarski „Učka" — 286, 349, 481, 524, 626, 714, 813
- 1. južnomoravski — 253, 255, 302, 305, 370—372, 668, 734, 736
- 1. kordunaški — 143—146, 221, 229, 630, 692, 706
- 1. krajiški — 83, 133—136, 148, 166, 596—597, 698
- 1. lički „Velebit" — 79, 142—143, 145, 632
- 1. majevički — 131, 198, 228, 598
- 1. primorsko-goranski — 150, 151, 198, 242—243, 287, 481, 640—641, 706, 708, 830
- 1. ribnički — 700
- 1. sandžački — 347, 614
- 1. slavonski — 146—147, 198, 244—245, 263, 480, 642, 696, 708, 710, 828
- 1. sremski — 256, 303—304, 378—380, 680, 742
- 1. šajkaški — 73, 161, 682
- 1. šumadijski „Milan Blagojević" — 29—30, 70, 119, 153, 159, 199, 254, 302—303, 370, 583, 674—675, 734, 736
- 1. vranjski — 676, 738
- 1. zagorski — 198, 650
- 1-vi 1. operativne zone Hrvatske — 145, 244, 630, 654
- 1-vi 1. operativne zone Makedonije (Mavrovski) — 834
- 1-vi 3. operativne zone Hrvatske — 642
- 1-vi 5. operativne zone Hrvatske — 640
- 2. banijski — 221, 229, 353, 616—617
- 2. diverzantski — 356, 415, 506
- 2. gradiško-lijevčanski — 704
- 2. istarski „Pula" — 286, 349—350, 481, 524, 626, 714, 813
- 2. južnomoravski — 249, 253, 295, 302, 370, 371, 668, 734, 736
- 2. kičevsko-mavrovski — 652
- 2. kordunaški — 143—145, 630, 706
- 2. krajiški — 83, 133—136, 167, 584, 596—597, 690, 698
- 2. krajiški „Dr Mladen Stojanović" (Kozarski odred novi) — 596, 690, 698
- 2. lički — 143, 145, 632
- 2. majevički — 238, 598
- 2. pomoravski — 30, 672
- 2. primorsko-goranski — 150, 198, 243, 287, 351, 640—641, 708, 718, 730
- 2. ribnički — 602
- 2. sandžački — 347, 614
- 2. slavonski (2. odred 3. operativne zone Hrvatske) — 147—148, 198—199, 244—245, 644, 696, 708, 710, 828
- 2. sremski — 256, 303—304, 378—380, 680, 742
- 2. šajkaški — 682
- 2. šumadijski — 29—30, 129, 158—159, 674, 690
- 2-gi 1. operativne zone Makedonije (Kičevski) — 248, 652, 834
- 2-gi 3. operativne zone Hrvatske (2. slavonski odred) — 148, 644
- 2-gi 5. operativne zone Hrvatske — 640
- 3. bačko-baranjski — 256, 304, 379—380, 678
- 3. diverzantski — 356, 415, 506
- 3. istarski (Buzetsko-porečki partizanski odred) — 350, 620, 813
- 3. krajiški — 83, 133, 135—136, 197, 221, 229, 237, 596, 690, 694, 698
- 3. krajiški „Simo Šolaja" — 596
- 3. lički — 143, 145, 221, 229, 632
- 3. majevički — 282, 598
- 3. sandžački — 347, 614
- 3. sremski — 198, 221, 229, 238, 255, 680, 828
- 3. užički — 119, 377
- 3-ći 3. operativne zone Hrvatske — 161, 199, 626, 680
- 3-ći 4. operativne zone Hrvatske — 694
- 4. banatski — 381, 678
- 4. krajiški — 133—136, 221, 229, 596
- 4. lički — 145, 176, 632, 692
- 5. banatski — 381, 678, 744, 842
- 5. krajiški — 133—136, 516, 596—596, 690, 694, 698
- 6. krajiški — 135—136, 197, 598, 698
- bugarski partizanski*
- Trnski — 254, 358, 392
- Odseci NOVJ:
- Artiljerijski Štaba 1. proleterske divizije — 411
- Artiljerijski Štaba 1. proleterskog korpusa — 411
- Artiljerijski Štaba 5. divizije — 411
- Artiljerijski Štaba 12. korpusa — 411
- Artiljerijski Štaba 16. divizije — 411
- Artiljerijski 1. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246
- Ekonomski Glavnog štaba Crne Gore i Boke — 338

- Ekonomski Organizacijskog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 539
- Ekonomski Glavnog štaba Vojvodine — 448
- Ekonomski Štaba Mornarice — 315
- Ekonomski Vrhovnog štaba — 169, 223—224, 561, 559
- Einansijski Mornaričkog odeljenja — 498
- Informativni Operativnog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 339
- Informativni (Vojnoobaveštajni) 1. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246
- Inženjerski 1. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246, 265, 356
- Kadrovski 1. odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 252—253, 339
- Kulturno-prosvetni Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461—462
- Materijalni Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba — 322
- Mobilizacijski Glavnog štaba Vojvodine — 448
- Mobilizacijski Mornaričkog odeljenja — 498
- Novčani Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba — 322
- Obaveštajni Glavnog štaba Vojvodine — 448
- Obaveštajni Vrhovnog štaba — 223, 224, 268, 561
- Oblasni za vojne vlasti u pozadini 1. bosanskog korpusa — 273
- Oblasni za vojne vlasti u pozadini 3. operativne zone Hrvatske — 273
- Oblasni za vojne vlasti u pozadini 4. operativne zone Hrvatske — 273
- Operativni Operativnog odeljenja odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 339
- Operativni Štaba Mornarice — 314
- Operativni Vrhovnog štaba — 223—224, 561
- Operativni 1. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246
- Operativni 1. odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 252
- Organizacijski 2. odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 252
- Partizanski Vrhovnog štaba — 561
- Personalni Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461—462
- Personalni 1. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246
- Politički odsek Glavnog štaba Slovenije — 446
- Politički odsek 10. konjičke brigade — 427, 582
- Političkoobaveštajni 1. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246
- Pozadinski Vrhovnog štaba — 223—224
- Privremeni upravni vrhovnog štaba — 165, 171, 560
- Sanitetski Glavnog štaba Crne Gore i Boke — 338
- Sanitetski Glavnog štaba Vojvodine — 448
- Sanitetski Organizacijskog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 252, 339
- Sanitetski Štaba Mornarice — 315
- Sanitetski Vrhovnog štaba — 223—224, 267, 561
- Sanitetski 2. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246, 338
- Saobraćajni Glavnog štaba Vojvodine — 448
- Saobraćajni Komande grada Skoplja — 429
- Saobraćajni Korpusne vojne oblasti 11. korpusa — 421
- Sudski 2. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246, 338
- Sudski Štaba Mornarice — 314
- Tehnički Glavnog štaba Crne Gore i Boke — 338
- Tehnički Štaba Mornarice — 315
- Tehnički Vrhovnog štaba — 223—224, 263—264, 436, 507, 561
- Tehnički 2. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246
- Tehnički 2. odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 252
- Veterinarski Organizacijskog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 339
- Veterinarski Sanitetskog odeljenja Vrhovnog štaba — 433, 436
- Vojnosudski Glavnog štaba Hrvatske — 338
- Vojnosudski Glavnog štaba Vojvodine — 448
- Vojnosudski Vrhovnog štaba — 233—234, 561
- za minerstvo i zaprečavanje Štaba Mornarice — 314—315
- za motorizaciju Operativnog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 339
- za naoružanje Glavnog štaba Hrvatske — 445
- za naoružanje Organizacijskog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 339
- za obalsku artiljeriju Štaba Mornarice — 315
- za organizaciju pozadine Organizacijskog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 339
- za oružarske jedinice 2. odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 252
- za otočne partizanske odrede Štaba Mornarice — 315
- za političku propagandu Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461—462

- za primorski saobraćaj Komande Splitskog vojnog područja — 313
- za pomorski saobraćaj Komande Srednjodalmatinskog otočnog vojnog područja — 313
- za pomorski saobraćaj Štaba Mornarice — 315
- za propagandu i statistiku Glavnog štaba Slovenije — 252
- za propagandu Organizacijskog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 339
- za spoljne veze Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461—462
- za štampu Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461—462
- za vazduhoplovstvo Vrhovnog štaba — 317, 562
- za veze Glavnog štaba Hrvatske — 445
- za veze Glavnog štaba Vojvodine — 448
- za vezu Operativnog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 339
- za vezu Štaba Mornarice — 314
- za vezu Štaba 1. proleterskog korpusa — 422
- za vezu Štaba 11. korpusa — 421
- za veze 1. odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 252
- za vojne vlasti u pozadini Glavnog štaba Crne Gore i Boke — 240
- za vojne vlasti u pozadini Vrhovnog štaba — 223—224, 266, 273, 561
- za vojne vlasti u pozadini 2. odeljenja Glavnog štaba Hrvatske — 246
- za zaštitu naroda Glavnog štaba Vojvodine — 448
- za zaštitu naroda Vrhovnog štaba — 269, 567
- 2. opšti Ekonomskog odeljenja Vrhovnog štaba — 322
- 2. (Bitoljska) Makedonije — 360, 362, 838
- 2. (gorenjska) Slovenije — 250, 565, 659, 693, 832
- 2-ga Hrvatske — 145—146, 166, 173, 181, 226, 229, 245—246, 251, 273, 291, 348, 351, 353—354, 558, 619, 621, 828
- 2-ga Kosova i Metohije — vidi Metohijska operativna zona
- 2-ga Makedonije — 248, 292, 294, 340, 565, 653, 836
- 2. (notranjska) Slovenije — 225, 229, 251, 561, 693, 727, 832
- 3. (alpska) Slovenije — 168, 225, 229, 229—300, 329, 339, 561, 567, 659, 731, 804, 832
- 3. (bregalničko-strumička) Makedonije — 360, 571, 838
- 3-ća Hrvatske — 135, 147—148, 170, 181, 199, 221, 226—227, 229, 244—245—246, 259, 273, 558, 563, 645, 681, 828
- 3-ća Makedonije — 249, 294—295, 310, 340, 565, 653, 655, 657, 836
- 4-ta Hrvatske — 133, 148, 181, 210—211, 226, 229, 242, 273, 287, 289—290, 313, 317—318, 320, 329, 340, 419, 558, 561, 830
- 4. (kičevsko-debarska) Makedonije — 360, 571, 840
- 4-ta Makedonije — 249, 358, 360, 653, 836
- 4. (Štajerska) Slovenije — 173, 225, 229, 250, 300—301, 365—366, 368, 396, 399, 413, 427, 450, 473, 479, 483, 524, 530, 532, 561, 732, 792, 834
- 5-ta Hrvatske — 150—151, 181, 226, 229, 242—243, 558, 830
- 5-ta Makedonije — 249, 254, 295, 566, 836

bugarske:

- 1. sofijska — 358

Pukovi

NOVJ:

- Bačko-baranjska — 380—381, 679, 842
- Banatska — 679, 744, 842
- Kosovska — 304, 386, 840
- Metohijska — 304, 386, 840
- Primorska Slovenije — 225, 251, 298—299, 561, 727, 834
- Sremska — 380, 697, 743—745, 840
- 1. (dolenjska) Slovenije — 225, 229, 251, 561, 661, 725, 727, 832
- 1-va Hrvatske — 142—143, 145, 164, 166, 170, 181, 221, 559, 693, 826
- 1-va Kosova — vidi Kosovska operativna zona
- 1-va Makedonije — 248, 259, 292, 294, 319, 340, 564, 653, 834
- 1. (Skopska) Makedonije — 358, 571, 838
- Protivavionski Vrhovnog štaba — 573, 764
- Protivtenkovski Vrhovnog štaba — 764
- za vezu Vrhovnog štaba — 509—510, 574, 764
- za vezu 4. armije — 764
- 1. protivavionski Vrhovnog štaba — 426, 457, 513
- 1. vazduhoplovni — 405
- 2. automobilski — 429, 766
- 111. lovački vazduhoplovni — 407, 766, 820
- 112. lovačko vazduhoplovni — 407, 499—500, 766, 820

Operativne zone

NOVJ:

- 113. lovačko vazduhoplovni — 407, 500, 766, 820
- 354. vazduhoplovno lovački — 500
- 421. jurišni vazduhoplovni — 407, 766, 820
- 422. jurišni vazduhoplovni — 407, 499—500, 766, 820
- 423. jurišni vazduhoplovni — 407, 500, 766, 820
- 554. vazduhoplovni jurišni — 500
- za umetničku delatnost Kulturno-prosvetnog odseka Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461, 462
- za opšte obrazovanje Kulturno-prosvetnog odseka Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461—462
- za ratnu mornaricu Štaba 4. operativne zone Hrvatske — 210 226 229, 561
- za vezu Štaba 1. hrvatskog korpusa

saveznički:

- 281. britanski lovački puk Balkanskog vazduhoplovstva — 404—406, 499, 501
- 82. sovjetski pav-puk — 426

neprijateljski:

- 123. puk 27. pešadijske divizije bugarskog 1. okupacionog korpusa — 392

Rejoni NOVJ

- Prvi Korduna — 44
- Drugi Korduna — 44
- Treći Korduna — 44
- Četvrti Korduna — 44

Sekcije NOVJ

- Diverzantska Glavnog štaba Hrvatske — 167, 356
- Geodetska Glavnog štaba Slovenije — 446
- Geodetska Tehničkog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 446
- Građevinska (Inženjerska) Tehničkog odseka Vrhovnog štaba — 263
- Filmska Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461—462
- Fotografska Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461—462
- Industrijska Tehničkog odseka Vrhovnog štaba — 263
- Poštansko-telegrafska Tehničkog odseka Vrhovnog štaba — 263—264
- Saobraćajna Tehničkog odseka Vrhovnog štaba — 263
- Veterinarska Sanitetskog odeljenja Glavnog štaba Slovenije — 446
- Vojna naučna Glavnog štaba Slovenije — 339, 446
- za analfabetske tečajeve Kulturno-prosvetnog odseka Propagandnog odeljenja Vrhovnog štaba — 461, 462

Sektori NOVJ

- Imotski — 289
- Južni Jadrana — 542
- Kninski — 241. 289, 314, 567
- Obalski — 289
- Obalski Štaba 4. operativne zone Hrvatske — 313
- Operativni za Istru — 497
- Primorsko-goranski — 313
- Severni Jadrana — 542
- Sinjski — 289
- Splitski Komande obalske artiljerije — 318
- Srednji Jadrana — 542
- šibenski — 289
- Šibenski Komande obalske artiljerije — 318
- Žumberački — 709
- Žumberačko-pokupski — 352
- Žumberačko-posavski — 352, 717
- 1. pomorsko-obalski (1. obalski sektor) — 402—403
- 1. tršćanski pomorsko-obalski — 315
- 2. kvarnerski pomorsko-obalski — 315
- 2. pomorsko-obalski — 402—403, 496
- 3. pomorsko-obalski — 402, 496
- 3. vodičko-šibenski pomorsko-obalski — 315
- 4. pomorsko-obalski — 324, 402, 431
- 4. splitski pomorsko-obalski — 315
- 5. pelješki pomorsko-obalski — 315
- 5. pomorsko-obalski — 326, 402—403, 496
- 6. bokokotorski pomorsko-obalski — 315 .
- 6. pomorsko-obalski — 402—403

Stanice NOVJ

- Hidroplanska — 317
- Mornarička Igrane — 210
- Mornarička Podgora — 210

Škole NOVJ

akademije:

- Intendantska — 449, 534, 575
- Vojna — 449, 530, 534, 573

kursevi:

Pešadijski Prve oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske — 534

škole:

- Artiljerijska — 449—450, 534—535
- Artiljerijska oficirska Prve oficirske škole Glavnog štaba Hrvatske — 449
- Inženjerijska oficirska — 449, 534
- Oficirska Glavnog štaba Hrvatske — 184, 274—275
- Oficirska Glavnog štaba Makedonije — 535
- Oficirska Glavnog štaba Slovenije — 326, 450, 535
- Oficirska Glavnog štaba Vojvodine — 275, 326, 450, 534, 567
- Oficirska (JA) — 575
- Oficirska Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju — 535
- Oficirska Vrhovnog štaba — 274, 325, 327, 436, 445, 449, 534, 566
- Oficirska 1. proletarskog korpusa — 450
- Oficirska Štaba 2. udarnog korpusa — 450
- Oficirska 3. udarnog korpusa — 450
- Oficirska 3. armije — 450, 534
- Oficirska Štaba 5. korpusa — 450
- Oficirska Štaba 8. korpusa — 450
- Oficirska Štaba 11. korpusa — 450
- Oficirska Štaba 12. korpusa — 450
- Oficirska Štaba 13. korpusa — 450
- Oficirska Štaba 14. korpusa — 450
- Oficirska Štaba 15. korpusa — 450
- Oficirska Štaba 16. korpusa — 450
- Partizanska oficirska Glavnog štaba Hrvatske — 227, 537
- Pešadijska oficirska — 449, 534
- Pešadijska oficirska za komandire vodova i četa i komandante bataljona — 534
- Pilotska za obuku omladinaca iz JA — 535
- Tenkovska — 419, 450, 764
- Vojna NOV i PO Slovenije — 275, 326
- Vojna Štaba 9. korpusa — 450
- Vojna NOV i POJ (kasnije Vojna škola Vrhovnog štaba) — 184, 213, 227, 274, 327, 449, 560
- za inženjerijske rukovodioce — 449, 534, 576
- za vezu — 449, 534, 576
- za vezu Štaba Mornarice — 451
- za više komandante (i štabnu službu) — 449, 530, 534
- za vojne rukovodioce Glavnog štaba Srbije — 275

- za vojne rukovodioce Operativnog štaba za Bosansku Krajinu — 184, 554
- Prva artiljerijska oficirska Glavnog štaba Hrvatske — 275
- Prva oficirska Glavnog štaba Hrvatske — 325, 449—450, 534
- Prva oficirska Glavnog štaba Slovenije — 253, 566
- Prva vazduhoplovna — 451, 535
- Druga oficirska Generalštaba JA — 534
- Druga oficirska Glavnog štaba Hrvatske — 325, 450, 534

tečajevi:

- za rukovodioce brodova obalne plovidbe Štaba Mornarice — 451
- za strojare Štaba Mornarice — 451

učilišta:

- Vazduhoplovno vojno — 535

Štabovi

NOVJ:

armija:

- 1. armije — 422, 472, 474—477, 482, 499, 514', 530
- 2. armije — 474—477, 482, 499, 530—531, 576
- 3. armije — 448, 474—477, 499, 519, 530, 765
- 4. armije — 477, 478, 479, 483, 514—515, 530, 531, 765

bataljona:

- Gerilskih odreda za Liku (vidi Štab gerilskih odreda za Liku) — 43, 645
- Gorenjskog partizanskog — 39
- Kamniškog partizanskog — 39
- Partizanskog „Velebit” — 623, 637, 639, 645
- Slavonskog partizanskog — 81, 99
- 1-vog Hercegovačke brigade — 51
- 1-vog Kragujevačkog NOPO — 94, 107
- 2-og Hercegovačke brigade — 51
- 2-og NOP odreda Korduna i Banije — 97

brigada:

- Bosansko-hercegovačke — 94, 97
- za oslobođene krajeve Bosne i Like — 43

- Drvarske — 79
- Gardijske — 530
- Hercegovačke (ustaničke) — 51, 84, 101
- 1. makedonske NOU — 841
- 1. tenkovske — 419
- 2. makedonske — 836
- 3. makedonske NOU — 358, 839
- 4. makedonske — 839
- 4. vojvodanske — 303

divizija:

- Italijanske partizanske „Garibaldi“ — 311
- Krajiške — 49, 83, 101, 556
- 1. proleterske — 411
- 2. proleterske — 283
- 3. udarne — 284
- 5. divizije — 291, 353
- 9. divizije — 211, 242
- 11. vazduhoplovne — 500
- 12-te — 421
- 13-te — 286, 718
- 14-te — 729, 733
- 15-te — 731
- 16-te — 411
- 18-te — 413
- 26-te — 289, 316
- 27. (goriške) — 659
- 30-te — 659
- 34-te — 352
- 37-me — 348
- 42-ge — 358, 839
- 42. jurišne vazduhoplovne — 499—500
- 43-će — 350, 715
- 50-te — 363

divizion:

- Brdskog 3. divizije — 261
- Haubičkog Vrhovnog štaba — 261

glavni:

- JA za Hrvatsku — 531—532
- JA za Makedoniju — 531
- JA za Sloveniju — 531—532
- JA za Srbiju — 531
- NOPO (NOP i DV, NOV i PO) Bosne i Hercegovine — 82—84, 99—100, 130—131, 134, 148, 173, 181, 226, 229, 239, 564, 603, 695
- NOPO (NOV i PO) Crne Gore i Boke — 74—76, 98, 100, 131, 137—139, 163, 173, 226, 240, 310, 329, 338—339, 346, 445, 556, 558, 569, 611
- NOPO (NOV i PO) Hrvatske — 42, 78—82, 99—100, 142—148, 150—151, 166—167, 173, 181, 184, 198, 206, 207,

- 225—227, 229, 236, 241—243, 245—247, 251, 253, 263—265, 269, 274—275, 285—286, 290, 292, 313, 320—323, 325, 327, 339, 348—349, 351—354, 356, 401, 406, 413—415, 418—421, 427—429, 445—446, 449, 450, 461—462, 471, 474—479, 485, 492, 506, 514—515, 518, 522, 528, 530—531, 534, 556, 558, 567—568, 574, 617, 629, 631, 641, 695, 697, 757, 769, 788, 790, 792, 826, 828, 830, 848, 850, 852, 854
- NOPO Jugoslavije — 23—24, 31, 35, 42—43, 49, 58—61, 65—66, 92—93, 97, 552, 554—555, 557 (kasnije Vrhovni štab)
- NOV i PO Kosova i Metohije — 173, 247, 257, 304, 383, 386, 445, 564, 572, 685, 687
- NOPO (NOV i PO) Makedonije — 173, 181, 226—227, 229, 247—250, 292, 294—296, 319, 324, 338, 340, 357—358, 361—363, 365, 384, 393, 406, 410, 416, 417, 422—423, 426, 429, 431, 446, 473—476, 478, 485—486, 521, 528—531, 535, 559, 568, 687, 697, 721, 723, 739, 753, 755, 762—763, 766—767, 772—773, 775, 810, 814, 816, 834, 836, 838, 840, 856, 858
- NOPO (NOV i PO) Sandžaka — 74, 76—77, 98, 100, 137—138, 140, 173, 181, 226, 284—285, 338—339, 347, 447, 556, 609, 613, 691, 705
- NOPO (NOV i PO) Slovenije (Glavno poveljstvo) — 38—39, 77—78, 154—157, 173, 183, 199, 224—226, 229, 250—253, 264, 272, 275, 296—301, 307, 320, 326, 331, 339, 365—368, 392, 406, 413, 415, 417, 419, 421—422, 429, 446, 448, 450, 461—462, 471, 474—475, 477—479, 485, 487, 492, 518, 522, 528, 530—532, 535, 553, 558, 562—563, 565—566, 574, 585, 659, 661, 663, 725, 727, 728, 734—735, 769, 792, 794, 796, 804, 832, 834, 850, 854,
- NOPO (NOV i PO) Srbije — 29—31, 60, 98, 100—101, 199, 226—227, 229, 232, 253—255, 276, 301—303, 369, 371, 374—378, 385—386, 392—393, 397, 399, 406, 412, 423, 426, 436, 445, 448, 473—478, 485—486, 509, 528—531, 533, 555, 565—566, 669, 673, 675, 677, 735, 737, 739, 741, 746, 772—773, 782, 794, 796, 798, 812, 856
- NOPO (NOV i PO) Vojvodine — 173, 245, 256, 273, 275, 293, 303—304, 326, 379—381, 404, 406, 448—450, 476, 564—565, 567, 679, 681, 794, 806, 816, 828, 840, 842, 856
- Glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske — vidi Glavni štab Slovenije
- Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet — otradov (Glavni štab slovenačkih partizanskih četa — od-

reda) (Glavni štab NOPO Slovenije) 38, 99—100, 177—178, 552, 556, 562

grupe odreda:

- Dalmacije — 241
- Diverzantskih — 356, 414
- Istočne 6. korpusa — 524
- Istarskih — 524, 621
- Južnodalmatinskih — 289, 619, 625
- Južnodalmatinskih otočnih — 631
- Kordunaških — 143, 631
- Like — 142, 145, 167
- Makedonije — 657
- Primorsko-goranskih — 243, 830
- Severnodalmatinskih — 289, 617
- Srednjodalmatinskih — 289, 651
- Zapadne 10. korpusa — 523
- 1-ve Slovenije — 154, 663
- 2-ge Slovenije — 354, 663, 665
- 3-će Slovenije — 154, 663, 665
- 5-te Slovenije — 663, 665, 693

korpusa:

- Bregalničkog — 364
- Korpusa narodne odbrane Jugoslavije — 474—477
- 1. bosanskog — 206, 221, 232, 281
- 1. hrvatskog — 206, 263, 265, 826
- 1. proletarskog — 321, 398, 411, 415, 422, 474, 478
- 2. hrvatskog (6. slavonskog korpusa) — 245, 260, 292, 828
- 2. makedonskog — 365
- 2. udarnog — 173, 284, 308, 310—311, 319, 328, 339, 346—347, 405, 406, 445, 474—475, 479, 529—530, 569, 820
- 3-eg — 328, 422, 433, 530
- 4-tog — 414, 473, 479
- 5-og — 328, 405—406, 415, 419, 422, 450, 474—475, 479, 530, 773
- 6-og — 245, 421, 450, 479
- 7-og — 298, 339, 415, 479, 483
- 8-og — 290, 315, 318, 028, 340, 421, 450, 478, 830
- 9-og — 300, 391, 403, 450, 479, 661, 832, 834
- 10-tog — 479, 524, 828
- 11-tog — 421, 450, 473, 479, 514
- 12-og — 411, 450, 476, 478
- 13-og — 450
- 14-og — 450, 478
- 15-og — 423, 450, 472
- 16-og — 364, 450

oblasni:

- Oblasni vojni za Bosansku krajinu — 49
- Oblasni vojni za Hercegovinu — 51

odreda

- Dalmatinskodinarskih (Štab za Dalmaciju, Privremeni štab Dalmatinskog partizanskog odreda) — 80 — 81, 90, 148
- Durmitorskog gerilskog — 36
- Gerilskih Krupa i Sana — 49
- Gerilskih za Donji Lapac i okolinu — 43
- Gerilskog za kotar Korenicu i okolinu — 43, 617, 619, 621, 623, 625, 627, 629, 635, 637, 641, 645, 647, 649, 651
- Gerilskih za Liku (kasnije Štab bataljona gerilskih odreda za Liku) 43 (vidi Privremeni glavnog štaba gerilskih odreda za Liku)
- Gerilskih za Srb i okolinu — 43
- Gerilskih za srez Bosansko Graховo i okolinu — 48, 601
- Hercegovačkih partizanskih — 101, 131
- Hercegovačkog partizanskog — 84
- Hrvatsko-slovenačkog partizanskog za Istru — 286
- NOPO Hrvatskog Zagorja — 829
- Južnodalmatinskih otočnih — 635
- Komskog — 173
- Komskog gerilskog — 36
- Kosovskog pozadinskog — 162
- Kozaračkog — 49
- Lovćenskog gerilskog — 36
- Majevičkog partizanskog — 130
- Narodnooslobodilačkih gerilskih za Crnu Goru, Boku i Sandžak (kasnije Glavnog štaba NOPO za Cmu Goru i Boku) — 36, 74, 98, 553, 555 — 556
- NOP odreda Bosne i Hercegovine (kasnije glavni štab NOPO Bosne i Hercegovine) — 553
- NOP odreda Srbije (Kasnije Glavni štab NOPO Srbije) — 553
- NOP odreda Srema — 73, 98, 100, 161, 556, 679
- NOP odreda Vojvodine — 32, 72, 73, 98, 100, 552
- NOP odreda za Kordun i Baniju — 617
- NOP odreda za Bosansku krajinu — 556, 597
- NOPO za Rumski srez — 681
- Partizanskih Dalmacije — 148
- Partizanskih za južnu Bačku — 32
- Posavskog — 94
- Primorsko-goranskog partizanskog (ranije štab za teritoriju Hrvatskog primorja i Gorskog kotara) — 80, 146, 150
- Partizanskog „Šamarica" — 94
- Šibensko-trogirskog — 643
- Valjevskog — 29
- Zapadnokoruškog — 300
- Zetskog gerilskog — 36

- 1. kordunaškog — 146
- 1. slavonskog — 146
- 1. šumadijskog — 29
- 2. šumadijskog — 29
- 3-eg 3. operativne zone Hrvatske — 161, 255
- 5-og krajiškog — 516

operativni:

- Grupe korpusa (2, 3. i 5. korpus) — 482, 483, 575
- Grupe vazduhoplovnih divizija — 499
- Južnomoravskih brigada — 372
- NOP odreda Hercegovine — 131—132
- NOV i PO Vojvodine — 255—256, 564
- Partizansko-četnički — 84
- Soških brigada — 659, 733
- za Baniju — 853
- za Bosansku krajinu (ranije Štab za Bosansku krajinu) — 101, 133—136, 166, 174, 176, 186, 201, 207, 213, 229, 557, 597, 599, 691, 695
- za Dalmaciju — 242
- za Hercegovinu — 148, 163, 181, 557
- za istočnu Bosnu — 130—131, 181, 557, 603
- za Istru — 173, 286, 324, 339, 349—351, 567, 627, 639, 645, 715, 854
- za Kosovo — 564, 747
- za Kosovo i Metohiju — 257, 384—386, 415, 445, 450, 484—486, 530, 532—533, 535, 572, 685, 687, 812, 818, 840
- za Liku — 173, 287—288, 290, 339, 350—351, 568, 639, 709, 712, 713, 715—717, 806
- za Metohiju — 564
- za odbranu Hvara — 627
- za odbranu srednjih i južnodalmatinskih otoka — 316
- za rukovođenje i koordinaciju dejstva južnomoravskih, makedonskih i kosovskih jedinica — 295, 339, 358, 568, 747
- za Sandak — 241
- za Slavoniju — 244
- za zapadnu Primorsku — 659
- za zapadnu Sloveniju — 298—299, 339, 567, 659, 733, 804, 834
- 2. južnomoravske brigade i 1. južnomoravskog odreda — 302, 339, 569
- 6. i 11. brigade 4. operativne zone Slovenije — 483, 727, 733

operativnih zona:

- Bačko-baranjske — 380, 381, 571, 679, 681, 683, 842
- Banatske — 380—381, 571, 679, 681, 683, 842

- Kosovske (za Kosovo) — 257 687 840
- Metohijske (za Metohiju) — 257
- Primorske Slovenije — 251 298 299, 563, 659, 661, 665, 834
- Sremske — 380, 571, 679, 743 74 s 840
- 1. (dolenjske) Slovenije — 561 655 832
- 1-ve Hrvatske — 142—143, 164 166 559, 617, 631, 633, 697, 826
- 1-ve Makedonije — 340, 564, 657 723 834
- 1. (skopske) Makedonije — 358, 838
- 2. (Bitoljske) Makedonije — 838
- 2. (gorenjske) Slovenije — 250 565 832
- -ge Hrvatske — 145—147, 245—246 558, 629, 637, 649, 651, 697, 711, 713' 716, 804, 828—829
- 2-ge Makedonije — 250, 340, 565 653, 657, 721, 723, 836
- 2. (notranjske) Slovenije — 561, 663 832
- 3. (alpske) Slovenije — 168, 299—300, 561, 661, 663, 665, 731, 832
- 3. (bregalničko-strumičke) Makedonije — 360, 838
- 3-će Hrvatske — 147, 161, 226—227, 245—246, 558, 563, 643, 681, 711, 828
- 3-će Makedonije — 340, 565, 723, 836
- 4. (debarsko-kičevačke) Makedonije — 360, 840
- 4-te Hrvatske — 148—149, 210—211, 242, 289—290, 313, 318, 329, 340, 558, 561, 623, 643, 645, 693, 697, 707, 830
- 4-te Makeodniije — 249, 661, 723, 836
- 4. (štajerske) Slovenije — 366, 450, 530, 561, 661, 663, 729, 733, 735, 834
- 5-te Hrvatske — 150—151, 243, 558, 641, 706—707, 830
- 5-te Makedonije — 249, 566, 836

pokrajinski:

- NOPO Makedonije (ranije Pokrajinski vojni štab za Makedoniju) — 101, 153, 181, 555, 559
- Operativno za Gorenjsku — 558
- Operativni za Ljubljansku pokrajinu — 558
- Operativni za Štajersku — 558
- Poveljstvo za Štajersku — 725
- Vojni štab za Makedoniju — 52, 85, 86, 100, 101, 555
- za Gorenjsku — 153
- za Ljubljansku pokrajinu — 154
- za Štajersku — 154—155

sektora:

- Kninskog — 241, 314, 633
- Operativnog za Istru — 524
- za opštinu Bruvno — 43
- Žumberačkog — 709
- Žumberačko-pokupskog — 351—352
- Žumberačko-posavskog — 291, 352, 649, 651, 717
- 1. pomorsko-obalskog — 402
- 2. kvarnerskog pomorsko-obalskog — 315
- 2. pomorsko-obalskog — 402, 403, 496
- 3. pomorsko-obalskog — 402, 496
- 3. zadarsko-šibenskog pomorsko-obalskog — 315
- 4. pomorsko-obalskog — 402—403
- 4. splitskog pomorsko-obalskog — 315—316
- 5. pelješkog pomorsko-obalskog — 315—316
- 5. pomorsko-obalskog — 326, 402, 496
- 6. pomorsko-obalskog — 402

sreski:

- Krupa i Sana — 595, 601
- za Birc — 593, 595, 603, 605

vrhovni:

- ;NOPOJ (NOP i DVJ, NOV i POJ) (ranije Glavni štab NOPOJ, kasnije Generalštab JA) — 59—60, 66—67, 69—71, 74—76, 78, 92—93, 96—100, 104—106, 112,, 117, 119—121, /123, 125—130, 132—134, 137, 140, 149, 163, 165—166, 168—175, 177—179, 187—189, 197—198, 201—202, 204—207, 221—213, 218, 221, 223, 225—227, 229, 231—233, 236—242, 244—245, 247, 250—251, 253—254, 256, 258, 263—271, 273—278, 282—284, 289—292, 296, 300—303, 308, 310, 311, 315, 317, 319, 321—324, 327, 329—331 333^335, 337—338, 343—347, 350—351, 353—354, 356, 361—364, 366, 368, 372—374, 377, 379, 381, 383—384, 386, 393—395, 397—398, 404—406, 408—411, 413, 415, 417—420, 423—429, 431—437, 440, 442—446, 448—449, 451, 453—455, 457, 461, 464, 469—471, 474—477; 484, 486—487, 496, 498, 501, 507—514, 517—518, 521—522, 528—534, 542—543, 546—547, 557—568, 570—575, 584—585, 609, 691, 693, 695, 699, 748—749, 762—765, 782, 784, 786, 788, 846, 848, 850, 852, 856, 858

ostali:

- Artiljerije 9. korpusa — 408
- Baze NOVJ u Bariju — 403, 530
- Baze NOVJ u Italiji — 436
- Fronta — 478
- Generalštab JA (ranije Vrhovni štab NOV i POJ) — 66, 429, 444, 449—450, 460, 470—471, 478—482, 484, 488—489, 493, 498—499 503, 505—506, 510—513, 515, 517—519, 525, 527, 530—535, 542, 547, 575—576, 765, 782, 798
- Grupe brigada — 484
- Grupe dopunskih brigada — 529, 773,
- Grupe vazduhoplovnih divizija — 500, 530, 575
- Inženjerije — 507
- Jugoslovanske mornarice — 431, 497—498, 519
- Južne operativne grupe divizija — 794, 798, 802, 812
- Južnomoravske zone — 669
- Kvarnerskog odreda mornaričke pešadije — 403
- Kvarnerskog pomorskog sastava — 403
- Mesni vojni za Prilep — 52—53
- Mornarice — 173, 314—316, 326, 329, 402—404, 423 428, 436, 451, 463, 496—498, 568
- Narodne vojske Janja i Pliva — 49
- Narodnooslobodilačke mornarice primorsko-goranskog sektora — 313
- Obalske komande — 289, 313, 567
- — Operativne grupe brigada (Kosovo i Metohija) — 532—533, 747
- Operativne grupe divizije — 786, 794, 796
- Podštab Majevice — 591
- Privremene vrhovne komande nacionalnooslobodilačkih trupa Crne Gore, Boke i Sandaka — 94, 106
- Privremeni Dalmatinskog partizanskog odreda — 80, 99
- Privremeni glavni gerilskog odreda za Liku — 43
- Privremeni glavni Kosova i Metohije — 98, 181, 226—227 229, 257, 560, 564, 687
- Privremeni operativne (za Hercegovinu) — 131—132, 595
- Rečne flotile — 498
- Sarajevske oblasti — 49, 89, 94, 101
- Srpsko^sandački — 137, 139
- Unske operativne grupe — 244, 291, 711
- Vazduhoplovstva — 405—407, 423—424, 431, 436, 474—477, 499—500, 573
- za Bosansku Krajinu (kasnije Operativni štab za Bosansku Krajinu) — S3, 100—101

- za Dalmaciju (Štab Dalmatinsko-dinarskih odreda) — 99
- za Sandak (kasnije Glavni štab NOPO Sandaka) — 98
- Vojni Sarajevske oblasti — 603
- Vojni za Bosnu i Hercegovinu (kasnije Glavni štab NOPO Bosne i Hercegovine) — 50, 99, 553
- za teritoriju Hrvatskog primorja i Gorskog kotara (kasnije Štab Primorsko-goranskog partizanskog odreda) — 80
- za Tuzlansku oblast — 49, 199
- 1. vazduhoplovne baze — 315

saveznički:

- Glavni NOV i PO Albanije — 383, 484
- Vazduhoplovne grupe „Vitruk“ — 499
- Vrhovnog komandanta savezničkih snaga za Sredozemlje — 338
- 1. sofijske zone — 358
- 3. ukrajinskog fronta — 390, 406
- za 5. i 6. diviziju NOV Albanije — 484
- 17. sovjetske vazduhoplovne armije — 499
- 281. puka (vinga) Balkanskog vazduhoplovstva RAF-a — 404

Vodovi NOVJ

- Bilogorski diverzantski — 271
- Konjički Savinjskog partizanskog odreda — 168
- Krndijski diverzantski — 271
- Minerski — 150
- Mornarički bataljona „Vid Mahaljević“ — 150
- Pionirski Krajiškog bataljona 1. krajiškog NOPO — 166
- Pionirski 1. proleterske brigade — 166
- Pionirski 3. sandačke proleterske brigade — 166
- Pionirski 5. crnogorske proleterske brigade — 166
- Pionirski 5. kordunaške brigade — 166
- Prateći Vrhovnog štaba — 92
- Primorski — 210
- Tenkovski Grupe NOP odreda Like — 167, 264, 826
- Tenkovski Pratećeg bataljona Glavnog štaba Hrvatske — 418
- Tenkovski 2. krajiškog NOPO — 167
- Ženski Pohorskog bataljona — 177
- 1. partizanski (Hrvatsko zagorje) — 146

- 1. tenkovski Cačanskog NOPO — 91
- 3-ći 3. čete Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba — 264

Vojna područja NOVJ

- Banijsko — 145, 165, 217, 353, 863
- Belokranjsko — 300, 368, 429, 865
- Beogradsko — 378, 866
- Berovsko — 364
- Bihaćko — 217, 221, 229, 353, 847, 862
- Bitoljsko — 364, 865
- Biokovsko — 217, 225, 853
- Biokovsko-neretvansko — 356
- Birčansko — 345, 862
- Bjelovarsko — 354, 864
- Bosunsko — 381, 864
- Bidsko — 864
- Brodsko — 355
- Buzetsko — 350—351
- Ceretniško — 300
- Cetinsko — 290, 853
- Cmotravsko — 372, 736
- čačansko — 377—378, 867
- Daruvarsko — 355
- Dolenjsko — 301, 368, 390, 506
- Drvarsko — 165, 217, 220—221, 238, 698, 847
- Dubrovačko — 356
- Durmitorsko — 240, 284
- Gatačko — 239
- Goransko — 351, 864
- Gorenjsko — 368, 865
- Goriško — 368, 865
- Gornjosavinsko — 368, 866
- Grosupeljsko-stiško — 300
- Fruškogorsko (Sremskomitrovačko) — 381
- Idrijsko — 301, 368, 855
- Istarsko — 368, 865
- Jablaničko — 377, 866
- Jablaničko (Leskovačko) — 378
- Jagodinsko — 377—378
- Jajačko — 217, 229, 847, 862
- Južnodalmatinsko — 356, 853, 864
- Južnodalmatinsko-otočno — 853
- Kalničko — 354, 829, 864
- Kamniško-zasavsko — 368, 866
- Karlovačko — 353, 863
- Kičevsko — 364, 865
- Ključko — 847
- Ključkonmrkonjičko — 217, 221, 229
- Kninsko — 290, 356, 853
- Kobarijsko — 368, 732, 865
- Kočevsko — 300
- Konjičko — 239
- Kordimaško — 145, 164, 217, 353
- Koruško — 368
- Kosovskomitrovačko — 368, 867
- Kozjansko — 368, 866
- Kragujevačko — 377—378, 866

- Krajinsko — 377
 - Kruševačko — 370, 377—378, 866
 - Kumanovsko — 364, 865
 - Kvarnersko — 350, 351
 - Kvarnersko otočno — 864
 - Leskovačko — 302, 370
 - Ličko — 145, 164, 170, 217, 864
 - Levanjsko — 165, 217, 225, 849
 - Majevičko — 345, 862
 - Mladenovačko — 377
 - Moslavačko — 354, 829, 864
 - Mrkonjić-gradsko — 847
 - Negotinsko — 377
 - Nevesinjsko — 239
 - Niško — 377—378, 866
 - Notranjsko — 368, 865
 - Novogradiško — 355, 863
 - Novomesno — 300—301
 - Novosadsko — 867
 - Ohridsko — 865
 - Osječko — 355, 846
 - Otočko — 853
 - Otočko-srednjedalmatinsko — 290
 - Pančevačko — 867
 - Papučko-kmdijsko — 217, 226
 - Pazinsko — 350, 351
 - Pečko — 386, 867
 - Petrovgradsko — 867
 - Piratsko — 377—378, 866
 - Pljevaljsko — 851
 - Podgrmečko — 165, 217, 229, «47, 849
 - Pohorsko — 368
 - Pomoravsko — 377
 - Pomoravsko (Jagodinsko) — 866
 - Porečko — 864
 - Posavsko — 354, 864
 - Posavsko (Zemunsko) — 381
 - Posavsko-trebavsko — 345, 862
 - Požarevačko — 377—378, 866
 - Požeško — 355, 864
 - Prekmursko — 368, 491
 - Prijedorsko — 862
 - Prilepsko — 364, 865
 - Primorsko — 351, 864
 - Primorsko-goransko — 165, 217, 226
 - Prištinsko — 386, 867
 - Prizrensko — 386, 867
 - Prnjavorsko — 862
 - Psunjsko — 217, 226
 - Pulsko — 351, 864
 - Ribničko — 301
 - Ribničko-velikološko — 300
 - Riječko — 350—351, 864
 - Romanijsko — 345, 862
 - Rumsko — B04
 - Savsko (Šabačko) — 378, 867
 - Severnodalmatinsko — 290, 356, 853, 864
 - Skopsko — 364, 865
 - Slatinsko — 355, 864
 - Somborsko — 867
 - Splitsko — 165, 217, 225, 313, 356, 853, 863
 - Srednjedalmatinsko — 864
 - Srednjedalmatinsko otočno — 356, 853
 - Sremsko — 217
 - Srerciskomitrovačko — 304, 867
 - Strumičko — 364—365, 865
 - Subotičko — 867
 - Šabačko — 377
 - Šibensko — 290
 - Štipsko — 364—365, 865
 - Tetovsko — 364, 865
 - Tolminsko — 298, 301, 368, 732
 - Topličko — 370, 377
 - Topličko (Prokupačko) — 378, 866
 - Turopoljsko-pokupsko — 353, 863
 - Tuzlansko — 345, 862
 - Uroševačko — 386, 867
 - Užičko — 377—378, 867
 - Valjevsko — 377—378, 867
 - Veleško — 364—365, 865
 - Vinkovačko — 304
 - Vipavsko — 368
 - Virovitičko — 355, 864
 - Vranjsko — 370, 372, 377—378, 866
 - Zadarsko — 290, 356, 853
 - Zagorsko — 864
 - Zagrebačko — 354
 - Zaječarsko — 377—378, 866
 - Zemunsko — 867
 - Žumberačko — 243, 353, 829, 863
 - 1. kordunaško — 353
 - 1. ličko — 351
 - 2. kordunaško — 353, 863
 - 2. ličko — 351
 - 1-vo Vojne oblasti 29. divizije — 345, 862
 - 2-go Vojne oblasti 29. divizije — 345, 862
 - 3-će Vojne oblasti 29. divizije — 345, 862
- Vojne misije
- NOVJ:
- Sanitetska u Bariju — 445
 - Stalna pri Savezničkoj Vrhovnoj komandi za Sredozemlje (u Kairu) — 338, 444, 569
 - u SSSR (Moskvi) — 444—445
- savezničke:
- Američka pri Vrhovnom štabu NOV i POJ — 445, 448
 - Anglo-američke pri Vrhovnom štabu NOV i POJ — 235, 338, 448, 566
 - Britanska pri Vrhovnom štabu NOV i POJ — 236, 302, 338, 445, 448, 500, 565
 - Sovjetska pri Vrhovnom štabu NOV i poj — 444, 448, 486, 487, 569

Vojne oblasti NOVJ

- Bitoljska — 364, 395, 865
- Kosovsko-metohijska — 525 532, 575, 867
- Kragujevačka — 378, 525—527, 866
- Ljubljanska armijska — 527
- Niška — 378, 525—526, 866
- Novosadska armijska — 527
- Sarajevska armijska — 527
- Skopska — 364, 395, 526—527, 865
- Sremska — 381, 395, 525
- Stipska — 395, 865
- Valjevska — 378, 525, 867
- Zagrebačka — 354 527, 864
- Centralne Srbije — 377, 395, 525
- Istočne Srbije — 377—378, 525
- Vojvodine — 381, 867
- za Bačku i Baranju — 381, 525
- za Banat — 381, 525
- Zapadne Srbije — 377, 395, 525
- 1. skopsko-pološka korpusna — 364
- 2. bitoljsko-debarska korpusna — 364
- 3. bregalničko-strumička korpusna — 364
- 2. korpusna — 345, 347, 395, 863—864
- 3. korpusna — 345, 395, 862
- 4. korpusna — 353, 863
- 4. operativne zone Slovenije — 368, 866
- 5. korpusa — 395, 862
- 6. korpusa — 355, 430, 864
- 7. korpusa — 368, 395, 865
- 8. korpusa — 356, 395, 429, 864
- 9. korpusa — 368, 395, 865
- 10. korpusa (Zagrebačka) — 354
- 11. korpusa — 350, 351, 395, 421
- 13. korpusa — 377—378, 395, 525
- 14. korpusa — 377, 395, 525
- 15. korpusa — 525
- 29. divizije — 345, 395, 525, 862 >
- 37. divizije — 348, 395, 525, 863

Uprave

- Artiljerijsko-raketnih jedinica — 579
- Politička — 429, 579
- PVO — 516
- Sanitetska — 579
- Škola i kurseva Mornarice NOVJ — 451, 535
- Vojna za Banat, Bačku i Baranju — 381—382, 395, 533, 745
- Vojna za Kosovo i Metohiju — 532—533, 575
- za Vojvodinu — 474—477, 509, 528

Vojne komisije, komiteti i rukovodstva

vojne komisije:

- pri CK KPJ — 14, 15
- pri PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu — 15
- pri PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak — 15, 34, 552
- pri PK KPJ za Makedoniju — 15, 52

vojni komiteti:

- Bjelo Polje — 37
- Oblasni Bosanske krajine — 15
- pri CK KPJ — 14, 551
- pri CK KPS — 38
- pri Oblasnom komitetu KPJ za Kosovo i Metohiju — 33
- pri PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu — 552
- pri PK KPJ za Srbiju — 14
- Vojnorealizacionarm pri PK KPJ za Crnu Goru Boku i Sandžak — 34
- Vojnorealizacionarni za Štajersku — 15
- za Kosovo i Metohiju — 98, 100, 140, 553, 685, 687

vojna rukovodstva:

- Oblasno za Bosnu i Hercegovinu — 48
- Oblasno za tuzlansku oblast — 15

Ustanove i organizacije

Komiteti KPJ centralni:

- Jugoslavije — 11—15, 17, 23, 27, 29, 34, 43, 48, 49 52—54, 57—60, 63, 65, 71, 73, 98, 100, 107—108, 112, 119—121, 139, 142, 153—154, 157, 162, 173, 191, 192—193, 197, 199—200, 211—212, 229, 233, 247, 253, 257 310, 393, 415, 424, 436, 444, 451, 458—459, 463, 540, 542—543, 551, 553, 555—562, 569—571, 574
- Hrvatske — 41—44, 46, 49, 55, 58, 60, 78, 79, 81, 99, 142 148, 151, 181, 458, 464, 554, 556, 564
- Makedonije — 247, 249, 292, 295, 357—358 360, 563, 655
- Slovenije — 15—16, 38, 39, 60, 77, 157, 251, 252, 275, 308, 451, 565

pokrajinski:

- za Bosnu i Hercegovinu — 47—49, 51, 82, 226, 522—553
- za Crnu Goru i Boku — 37, 139, 226, 229, 240, 310
- za Crnu Goru, Boku i Sandžak — 16, 34, 54, 87, 108, 552—554
- za Dalmaciju — 45, 79, 80, 99, 100, 148, 314
- za Makedoniju — 16, 51—53, 60, 85—86, 153, 247, 552
- za Srbiju — 29, 60, 151, 199, 253, 254, 255, 369, 372, 554, 566
- za Vojvodinu — 32, 72—73, 98, 227, 229, 552, 564, 679, 681, 683
- za Severnu Sloveniju — 49, 552
- za Štajersku — 366

oblasni:

- za Hercegovinu — 51
- za Kosovo i Metohiju — 14, 33, 100, 162, 257—258, 553, 557, 559
- za Sandžak — 37, 76, 226, 229

okružni:

- za Baniju — 80
- za čačak — 29
- za južni Banat — 679
- za Karlovac — 43—44, 53—54, 79
- za Liku — 42—43, 79
- za srednjedalmatinske otoke — 314
- za Srem — 73, 98, 161
- za Užice — 29
- za Zaječar — 255

mesni:

Komiteti SKOJ-a:

- Centralni — 109, 193, 460, 542, 553—554

ostale organizacije:

- Antifašistički front žena (AFŽ) — 188, 200
- Narodnooslobođilački-antifašistički front — 27
- Savez pionira — 188, 200
- Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ) — 188, 200

Organi narodne vlasti

- Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) — 59, 98, 127, 188, 200, 232, 237, 305, 308, 322, 332—337, 360, 436, 453—454, 464, 528, 568
- — Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM) — 360, 560
- NOO za Kosovo i Metohiju — 305
- Gradski NOO Užice — 89
- Glavni NOO Vojvodine — 533
- Izvršni odbor AVNOJ-a — 241
- Izvršni odbor Osvobodilne fronte — 253, 275, 297, 566
- Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) — 59, 308, 337, 400, 436, 441, 444, 468, 528, 568, 571, 573—574, 685
- Oblasni NOO Hercegovine — 345
- Oblasni odbor JNOF-a Istre — 350
- Osvobodilna fronta — 38, 40, 41, 77, 154
- Pokrajinski NOO Vojvodine — 304
- Predsedništvo AVNOJ-a — 233, 336—337, 441—443, 571
- Privremena vlada DFJ — 530, 575
- Slovenski narodnoosvobodilni odbor — 367
- Slovenski narodnoosvobodilni svet — 367
- Sreski NOO Bijelo Polje — 37
- Velika antifašistička skupština Srbije — 442—443
- Vrhovni plenum Osvobodilne fronte — 59
- Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) — 283
- Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke — 284
- Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske — 246, 247
- — Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Sandžaka — 385

Ostali pojmovi

- Američko vojno vazduhoplovstvo — 500
- Andrijevička operacija — 346
- Artiljerijska rezerva Vrhovnog štaba — 411
- Banjalučka operacija — 396
- Batinska bitka — 382
- Beogradska operacija — 205, 373, 376, 379, 410

- Bihaćka operacija — 183, 187, 189, 194
- Bitka na Neretvi — 205, 211, 213, 216, 230—231, 234, 239, 240, 241, 242, 260, 262—263, 265—266, 317, 452
- Bitka na Sutjesci — 213, 216, 230, 231, 232, 237, 238—241, 260, 262, 265—266, 282, 84, 317, 452, 546
- Bugarska narodna armija — 376, 396
- Bugarska radnička partija (komunista) 15, 52, 151, 153, 393
- Centralni Komitet Komunističke partije Albanije — 383
- Crvena armija — 311, 341—342, 376, 381, 389, 396, 406, 412, 428, 454, 467, 488, 531, 547
- Delegacija NOV i POJ u Bariju — 306, 403
- Delegacija NOV i POJ u južnoj Italiji — 314
- Centralni komitet Bugarske radničke partije (komunista) — 86, 153
- Četvrta neprijateljska ofanziva — 227, 230, 232, 237, 244, 274, 562—563
- Direkcija rečne plovidbe — 498
- Diverzantska operacija „Retweek“ — 414
- Druga neprijateljska ofanziva — 125, 128, 185
- Drvarska operacija — 342
- Durmitorska operacija — 346
- Februarski pohod — 357, 392
- Glavni sanitet Glavnog štaba Hrvatske — 338
- Hrvatska seljačka stranka (HSS) — 144, 198
- Italijanska Roška ofanziva — 199
- Karlovačka operacija — 203
- Kninska operacija — 289—290, 296, 412
- „Kobaridska republika“ — 298
- Kominterna — 24, 59
- Komitet nacionalnog oslobođenja severne Italije — 822
- Kosovska operacija — 372
- KPSS — 24
- Kraljevska Jugoslovenska mornarica — 210
- Kraljevsko britansko ratno vazduhoplovstvo (RAF) — 404, 500—502
- Kvarnerski pomorski sastav — 403, 431, 497
- Ličko-primorska operacija — 538
- „Logor“ Škare — 646
- Mačekova zaštita — 16
- Mornarica NDH — 210
- Mornarica NOVJ — 210, 279, 288, 290, 313—314, 318, 324, 326, 342, 356, 394, 402—403, 428, 431, 451, 470, 497—498, 542, 546, 547, 568, 575
- Mostarska operacija — 289—290, 395—396, 505, 507
- Narodna milicija — 37, 402, 677
- Narodna zaštita (Slovenija) — 77—78, 154—155, 556
- Nezavisna Država Hrvatska (NDH) — 12, 18, 23, 32, 89, 146, 188, 419
- Niška operacija — 372—375
- NOV Albanije — 383, 396, 467, 484, 487, 539, 685
- Odeljenje za zaštitu naroda (OZN-a) — 367, 401, 434, 436, 441, 474, 476, 489, 493, 570
- Nemačka Romefova ofanziva — 299, 310
- Nemačko-bugarsko-četnička operacija u Južnoj Srbiji — 185
- Nemačka-ustaška ofanziva na Kožari — 185
- Operacija „Albia“ — 185
- Operacija „Primavera“ („Proleće“) — 135, 185
- Operacija „Schwarc“ — 231
- Operativno partijsko rukovodstvo CK KPH — 41, 60, 78, 80, 99, 554
- Operativno partijsko rukovodstvo Okružnog komiteta KPH za Karlovac — 79
- Organizacioni sekretarijat CK KPJ za neoslobođene krajeve — 98, 146, 178, 556
- Partizanska straža Bistrica na Rožu — 775
- Partizanski zakon — 38—39, 61, 93—94, 96, 553
- Peta neprijateljska ofanziva — 230, 232, 564
- Plan „Akse“ (Achse) — 279
- Politbiro CK KPJ — 23—25, 29, 39, 42, 47, 65, 70, 119, 178, 552, 556
- Poljski konzulat — 388
- Pomorska kontrola — 401
- Povereništvo za verske poslove Glavnog štaba Makedonije — 338
- Povereništvo CK KPH za severnu Hrvatsku — 79, 99, 246
- Povereništvo CK KPH za Zagrebačku oblast — 145
- Povereništvo CK KPH za oblasti severno od Save — 100
- Protivavionska odbrana Beograda — 513—514
- Prva neprijateljska ofanziva — 555
- Radio-stanica CK KPJ — 92
- Riječko-tršćanska operacija — 307, 473
- Sarajevska operacija — 203, 396, 482—483, 575
- Savetovanje u Stolicama — 23, 28, 33, 36—38, 41—42, 46—48, 51—53, 57, 59, 60, 63, 65, 68—70, 72—74, 76—77, 79—81, 82—86, 92, 97—98, 106, 108, 110—111, 113, 137, 545, 555

Splitska operacija — 290
 Sremski front — 203, 205, 361—362, 372, 387, 391, 395, 397 404, 412, 425, 427, 471—472, 482, 486, 488, 495, 499, 503—504, 508, 520, 538, 575—576
 Srpska državna straža — 158, 371
 Straža pri Glavnom štabu NOPOJ — 92
 Šibenska operacija — 290
 „Titova država“ — 188
 Topličko-jablanička operacija — 374
 Treća neprijateljska ofanziva — 128, 132, 139, 185, 558
 — Trojni pakt — 342, 551
 — Užička republika — 31, 70
 — Varnostno-obveščevalna služba (Služba obaveštavanja i bezbednosti) — 77, 367, 400—401, 554
 — Verski referent (NOV i PO Slovenije) — 253
 — Vazduhoplovstvo NOVJ — 316, 318, 394, 404, 407 417. 423—424, 505—506, 546
 — Vojska državne varnosti — 367—368 401, 768, 796
 — Zlatarska gerila — 241

S A D R Ź A J '

UVOD	11
------	----

Glava prva

PARTIZANSKI ODREDI — OSNOVNI OBLIK VOJNE ORGANIZACIJE U POČETNOJ ETAPI NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA	
--	--

Prvi deo

RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA NOP DO SAVETOVANJA U STOLICAMA

Početak oružane borbe	23
Opređenje na partizanski rat	24
Partizanski odredi — osnovni oblik oružanih snaga u početnoj etapi NOP-a	26
Stvaranje i razvoj ustaničkih jedinica u zemljama i pokrajinama Jugoslavije (juli — septembar 1941)	29
Srbija	29
Vojvodina	32
Kosovo	33
Crna Gora i Sandžak	34
Slovenija	38
Hrvatska	41
Bosna i Hercegovina	47
Makedonija	51
Taktika, naoružanje i oprema partizanskih odreda	53
Rukovođenje i komandovanje oružanim snagama do Savetovanja u Stolicama	57

Drugi deo

SAVETOVANJE U STOLICAMA I RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA DO STVARANJA 1. PROLETERSKE NARODNOOSLOBODILAČKE UDARNE BRIGADE

Savetovanje u Stolicama i dalja izgradnja oružanih jedinica	63
Rad partijske organizacije i štabova na realizaciji odluka iz Stolica i osnovne karakteristike ustaničkih snaga do formiranja 1. proleterske brigade	69
Srbija	68
Vojvodina	72
Kosovo	73
Crna Gora i Sandžak	74

Slovenija — — — — — — — — — — — — — —	77
Hrvatska — — — — — — — — — — — — — —	78
Bosna i Hercegovina — — — — — — — — — — — — — —	82
Makedonija — — — — — — — — — — — — — —	85
Počeci stvaranja jedinica i organa vojnopozadinske vlasti — — — — — — — — — — — — — —	87
Nastajanje rodova i službi — — — — — — — — — — — — — —	90
Promene u rukovođenju i komandovanju u jesen 1941. — — — — — — — — — — — — — —	97
Osnove ratne veštine u ustaničkoj 1941. godini — — — — — — — — — — — — — —	101
Početni oblici obuke starešina i boraca — — — — — — — — — — — — — —	106
Politički organi i organizacije KPJ i SKOJ-a u oružanim formacijama — — — — — — — — — — — — — —	107
Oružane snage NOP-a na kraju 1941. — — — — — — — — — — — — — —	110

Glava druga

RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA DO FORMIRANJA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Formiranje operativnih — pokretnih jedinica — — — — — — — — — — — — — —	117
Osnivanje 1. proleterske narodnooslobodilačke udarne brigade — — — — — — — — — — — — — —	118
Organizacijsko-formacijske karakteristike brigada. Statut proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada — — — — — — — — — — — — — —	121
Stvaranje narodnooslobodilačke Dobrovoljačke vojske Jugoslavije — — — — — — — — — — — — — —	125
Nastajanje i razvoj oslobodilačkih jedinica u 1942. godini — — — — — — — — — — — — — —	128
Bosna i Hercegovina — — — — — — — — — — — — — —	129
Crna Gara i Sandžak — — — — — — — — — — — — — —	137
Hrvatska — — — — — — — — — — — — — —	142
Makedonija — — — — — — — — — — — — — —	151
Slovenija — — — — — — — — — — — — — —	154
Srbija — — — — — — — — — — — — — —	158
Vojvodina — — — — — — — — — — — — — —	160
Kosovo — — — — — — — — — — — — — —	162
Organi i jedinice vojnopozadinskih vlasti u 1942. godini — — — — — — — — — — — — — —	162
Razvoj rodova i službi — — — — — — — — — — — — — —	165
Karakteristike razvoja oružanih snaga u 1942. godini do formiranja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije — — — — — — — — — — — — — —	174
Rukovođenje i komandovanje u 1942. godini — — — — — — — — — — — — — —	173
škole i kursevi — — — — — — — — — — — — — —	183
Osnove ratne veštine — — — — — — — — — — — — — —	185
Politički organi, organizacije KPJ i SKOJ-a u oružanim snagama — — — — — — — — — — — — — —	191

Glava treća

STVARANJE I RAZVOJ NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Prvi deo

STVARANJE NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Situacija na jugoslovenskom ratištu krajem 1942. godine — — — — — — — — — — — — — —	197
Formiranje prvih divizija i korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije — — — — — — — — — — — — — —	201
Organizacija, formacija i namena divizija i korpusa. Divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije — — — — — — — — — — — — — —	217
Korpusi Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije — — — — — — — — — — — — — —	219
Rukovođenje i komandovanje NOV i POJ krajem 1942. i početkom 1943. godine — — — — — — — — — — — — — —	223

Drugi deo

RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA NOP-a OD POČETKA 1943.
DO KAPITULACIJE FAŠISTIČKE ITALIJE

Karakteristike situacije na jugoslovenskom ratištu u prvoj polovini 1943.	230
Rad Vrhovnog štaba NOV i POJ	232
Razvoj NOV i POJ u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije do kapitulacije Italije	237
Bosna i Hercegovina	237
Crna Gora i Sandžak	240
Hrvatska	241
Makedonija	247
Slovenija	296
Srbija	253
Vojvodina	255
Kosovo	257
Prve jedinice jugoslovenskih narodnosti	258
Jedinice rodova i službi	260
Diverzantske jedinice	271
Organi i jedinice vojnopozadinske vlasti	273
Vojne škole	274
Karakteristike oružanih snaga	276

Treći deo

RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA NOP-a OD KAPITULACIJE ITALIJE
DO KRAJA 1943. GODINE

Situacija na jugoslovenskom ratištu i razvoj NOV i POJ u zemljama i pokrajinama Jugoslavije	280
Bosna i Hercegovina	281
Crna Gora i Sandžak	283
Hrvatska	285
Makedonija	292
Slovenija	296
Srbija	301
Vojvodina	303
Kosovo	304
Prekomorske brigade	306
Prve jedinice stranih državljana u sastavu NOVJ	308
Stvaranje Mornarice i Vazduhoplovstva NOVJ	312
Mornarica NOVJ	313
Vazduhoplovstvo NOVJ	316
Rodovi i službe	318
Škole i kursevi	325
Neke karakteristike korpusa, divizija i brigada.	327
Rukovođenje i komandovanje	333

Četvrti deo

RAZVOJ ORUŽANIH SNAGA NOP-a U 1944. GODINI

Situacija na jugoslovenskom ratištu i razvoj NOV i POJ u zemljama i pokrajinama Jugoslavije	341
Bosna i Hercegovina	342
Crna Gora i Sandžak	345
Hrvatska	348
Makedonija	357
Slovenija	365
Srbija	369
Vojvodina	378
Kosovo	383

Jedinice jugoslovenskih narodnosti	— — — — —	386
Jedinice stranih državljana u sastavu NOVJ	— — — — —	389
Organizacijsko-formacijske pramene u NOV i POJ	— — — — —	393
Pramene u vojnoj organizaciji i nameni korpusa NOVJ	— — — — —	394
Formiranje armijskih i operativnih grupa	— — — — —	397
Promene, sastavi i namena divizija NOVJ	— — — — —	398
Korpus narodne odbrane Jugoslavije	— — — — —	400
Vidovi oružanih snaga	— — — — —	402
Mornarica NOVJ	— — — — —	402
Vazduhoplovstvo NOVJ	— — — — —	404
Jedinice rodova i službi	— — — — —	407
Rukovođenje i komandovanje	— — — — —	436
Škole i kursevi	— — — — —	449
Neke karakteristike ratne veštine	— — — — —	452
Politički organi, organizacije KPJ i SKOJ-a	— — — — —	458

Glava četvrta

STVARANJE I RAZVOJ JUGOSLOVENSKE ARMIIJE ZAVRŠNA ETAPA U RAZVOJU ORUŽANIH SNAGA NARODNOOSLOBODILACKOG POKRETA

Vojno-politička situacija početkom 1945.	— — — — —	467
Reorganizacija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije — stvaranje Jugoslovenske armije	— — — — —	468
Ukidanje korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije	— — — — —	478
Privremeni operativni sastavi	— — — — —	482
Mesto i uloga divizije u sastavu armije	— — — — —	483
Nova brigadna formacija	— — — — —	490
Jedinice stranih državljana u sastavu NOVJ — JA	— — — — —	494
Vidovi oružanih snaga	— — — — —	496
Jugoslovenska mornarica	— — — — —	496
Vazduhoplovstvo Jugoslovenske armije	— — — — —	499
Rodovi i službe	— — — — —	501
Partizanski odredi u završnici rata	— — — — —	522
Jedinice i ustanove vajnopozadinskih vlasti	— — — — —	524
Popuna jedinica Jugoslovenske armije u dopunske jedinice	— — — — —	527
Rukovođenje i komandovanje	— — — — —	530
Škole i kursevi	— — — — —	533
Ratna veština Jugoslovenske armije u završnom periodu rata	— — — — —	535
Politički organi i organizacije KPJ i SKOJ-a u Jugoslovenskoj armiji	— — — — —	540

HRONOLOGIJA STVARANJA I RAZVOJA ORUŽANIH SNAGA NOP-a

1941—1945. (važniji događaji)	— — — — —	551
-------------------------------	-----------	-----

IZVORI I LITERATURA	— — — — —	579
---------------------	-----------	-----

SKRAĆENICE U TABELARNIM PREGLEDIMA	— — — — —	587
------------------------------------	-----------	-----

PREGLEDI

1. Pregled narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije 1941—1945. godine	— — — — —	589
2. Pregled brigada Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941—1945.	— — — — —	689
3. Pregled divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1942—1945.	— — — — —	781
4. Pregled operativnih zona Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1942—1945. godine	— — — — —	825
5. Pregled korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1942—1945.	— — — — —	845
6. Pregled teritorijalnih organa vajnopozadinske vlasti Jugoslovenske armije, april—maj 1945. godine	— — — — —	861

SKRAĆENICE	— — — — —	869
------------	-----------	-----

REGISTAR	— — — — —	871
----------	-----------	-----

ISPRAVKE

- Str. 100. Na shemi rukovođenja i komandovanja GŠ Crne Gore stoji „samostalni partizanski” a treba „samostalni partizanski bataljoni”.
- Str. 182. Na shemi rukovođenja i komandovanja GŠ NOP i DV Bosne i Hercegovine stoji „7. krajiška NOU brigada” a treba „1. krajiška NOU brigada”.
- Str. 223. Na shemi, naslova stoji: „Vrhovni štab Narodnooslobodilačka vojska i” a treba „Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i”
- Str. 229. Na shemi rukovođenja i komandovanja krajem 1942. godine 1. bosanski korpus je povezan samo sa Glavnim štabom Bosne i Hercegovine a treba da bude povezan i sa Vrhovnim štabom NOV i POJ. U naslovu je okrenuta 1943. godina.
- Str. 234. Podnaslov, u 19 redu odozgo, trebao je biti napisan sa kurzivom.
- Str. 288. U fusnoti 115, u prvom redu stoji „2. otočna” a treba „2. otočka”.
- Str. 328. U 6 redu priloga piše „ceneral” a treba „general”.
- Str. 337. U prvom redu teksta ispod odluke AVNOJ-a stoji „Odluka br. 4” a treba „Odluka br. 7”.
- Str. 350. U fusnoti 180, u drugom redu piše „Antiča” a treba „Anića”. Isto važi i za 12 red odozgo na str. 873.
- Str. 385. Ispod fotokopije dokumenta piše „operativnoog” a treba „Operativnog”.
- Str. 405. U fusnoti 266 piše „aerodrumima” a treba „aerodromima”.
- Str. 412. U fusnoti 284 piše „radne baterije” a treba „radne bataljone”.
- Str. 464. Drugi red odozdo piše „osolobođenju” a treba „oslobodođenju”.
- Str. 480. U fusnoti 15, drugi red piše „rana” a treba „dana”.
- Str. 488. U 4 redu odozgo piše „moučnosti” a treba „mogućnosti”.
- Str. 493. U sedmom redu piše „vanrednih” a treba „vatrenih”.
- Str. 496. U 12 redu odozgo piše „NOV i PO/JA/”, a treba „NOV i POJ/JA/”.
- Str. 502. U naslovu pregleda piše „vazduhoplovstva/JA/” a treba „vazduhoplovstva NOVJ/JA/”.
- Str. 529. U četvrtom redu odozdo piše „kod jedanaeste divizije” a treba „kad jedanaest divizija”.
- Str. 544. Ispod slike 3 stoji „koordinacija dejstva u Mađarskoj, Italiji i Jugoslaviji”, a treba „koordinacija borbenih dejstava u Mađarskoj i Jugoslaviji”.
- Str. 599. U šestom redu odozdo piše „uradni” a treba „udarni”.
- Str. 601. U 15 redu odozdo stoji „operativnia” a treba „operativna”.
- Str. 627. U 13 redu odozdo stoji „1941” a treba „1944.”.
- Str. 715. U 8 redu odozdo stoji „27. divizija” a treba „26. divizija”.
- Str. 768. U drugom redu odozdo ispušteno je u zagradi (3. hercegovačka brigada NO).
- Str. 825. U drugom redu naslova piše „norodnooslobodilačke” a treba „narodnooslobodilačke”.
- Str. 831. U 4 redu odozgo stoji „Vojin Žirojević” a treba „Vojin Zirojević”.
- Str. 864. U prvom vertikalnom redu piše „2. korpusa” a treba „11. korpusa,,.
- Str. 864. U šestom redu odozgo piše „bridskog” a treba „brdskog”,
- Str. 872. U devetom redu odozgo piše „Padovan’ a treba „Padoan”.

Tehnički urednik
Nikola Savić

Lektor
Slavko Kolorogić, prof.

Korektor
Stanislava Bjeletić

Registar
Ivan Flegar, kapetan I klase

Omot i korice
Nenad Panić, dipl. dizajner

Štampanje završeno novembra 1982.

GRO „Kultura“, OOUR „Slobodan Jović“ — Stojana Protića